بسم اللہ الرّحمن الرّحیم

حیاتی حضورؐ دی

کتاب سرائے
بیت الحکمت لاہور کا اشاعتی ادارہ
الحمد مارکیٹ، اُردو بازار لاہور

بیاد

پروفیسر عبدالجبار شاکر

۱۹۴۷ء۔۲۰۰۹ء

HAYATI HAZOOR DI

(Holy life of the Prophet Muhammad PBUH)

Written by Asghar Ali Javed

1st Edition: 2012

ناں کتاب:	حیاتی حضورؐ دی
لکھاری:	اصغر علی جاوید
مُکھ پناں:	عبدالرؤف 0321-4210145
مُڈھلا ایڈیشن:	نومبر 2012ء
چھاپہ خانہ:	میٹرو پرنٹرز، لاہور
اہتمام:	بیت الحکمت، لاہور

کتاب سرائے

فرسٹ فلور، الحمد مارکیٹ، غزنی سٹریٹ لاہور

اپنی ماں

فاطمہ بیگم دے ناں

جنھاں پنجابی دا پہلا اکھر بولنا سکھایا

تے

اپنے محسن

الیاس گھمن دے ناں

جنھاں پنجابی دا پہلا اکھرّ لکھنا سکھایا

ترتیب

باب نمبر۱:...... مڈھلے اکھّر

باب نمبر۲:...... سیرت اُتے مڈھلیاں کتاباں تے اوھناں دے لکھن والے

باب نمبر۳:...... **پنجابی زبان دا سیرتی سرمایا**

باب نمبر۶:...... عالم بشریت اسلام توں اگدیں

باب نمبر۷:...... حضور V دے وڈکے

باب نمبر۸:...... چن چڑھیا کُل عالم ڈٹھا

باب نمبر۹:...... قبیل داری توں بعثت تک

باب نمبر ۱۰:...... ربّ دا سنیھا

باب نمبر۱۱:...... بشر تے گردوں (واقعہ معراج)

باب نمبر۱۲:...... اسلام یثرب وچ

باب نمبر۱۳:...... مکّے والیاں دی ضد عقل دی تکڑی اُتے

باب نمبر۱۴:...... ہجرت دا فلسفا

باب نمبر۱۵:...... ہجرت دا معجزا

باب نمبر۱۶:...... رسالت محمدی V عقل دی کسوٹی اُتے

باب نمبر ا:

مُڈھلے اکھّر

لوڑ کیہ اے پڑھن دی؟

مکے دا اِک وگڑیا سردار مدینے دے اِک شاناں والے گھر وِچ آ وَندا ہے۔ گھر دی مالکن دے کمرے وِچ پیر رکھدا ای اے تے مالکن کمرے وِچ وچھی ہوئی چٹائی سمیٹ لیندی اے۔

''ایہ کیہ؟'' سردار پُچھدا اے۔

''تُساں ویکھ تے لیا اے،'' مالکن جواب دیندی اے۔

''پر اُم حبیبہ! میں تیرا باپ ہاں'' سردار آکھدا اے۔

''کدوں انکار کیتا اے میں پر گل ایہ ہے پئی جس چٹائی اُتے ربّ دا محبوب آرام کردا ہووے اوس تے کِسے مشرک تے بُت پرست دے پیر نہیں لگنے چاہیدے، بھاویں اوہ مشرک، نبی دی بیوی دا باپ ای کیوں نہ ہووے'' بی بی نے جواب دِتا۔

''تینوں پتا اے پئی مکے وِچ بنوبکر تے تہاڈے حمائتی قبیلے خزاعہ وچکار لڑائی ہوئی اے۔ تیرے گھر والے نُوں شبہ اے پئی اساں مسلماناں دی مخالفت وِچ بنوبکر دی مدد کیتی اے۔ تُوں مُحمدؐ نُوں سمجھا پئی ایہ گل ٹھیک نہیں تے نالے میری سفارش وی کر'' سردار نے آکھیا۔

''معافی چاہندی ہاں ۔ میں کوئی سفارش نہیں کر سکدی۔ جناب مُحمد a مسجد وِچ موجود نیں۔ جاوَ تے ایہ مسئلا آپوں نبیڑ و۔'' جناب اُم حبیبہ نے جواب دتا۔

حضرت اُم حبیبہ نے مشرک سردار تے نبی دے دشمن نُوں، نبی دی چٹائی اُتے تے دور دی گل، نبی دے گھر وِچ بیٹھن دا وی نہیں آکھیا۔ سچ تے ایہ ہے کہ اگر جناب اُم حبیبہ دے وس وِچ ہوندا تے اوہ چٹائی کیہ، اوہدے پیراں ہیٹھوں اوہ متبرک تے پاک زمین وی کھِچ لیندے جھنوں نبی دے پیراں نُوں چُمن دا شرف حاصل سی۔ منیا کہ آوَن والا پروہنا گھر دی مالکن دا باپ سی، پر سی تے نبی a دا دشمن، پکا تے پیڈھا دُشمن ابوسفیان۔

خونی رشتیاں نُوں پچھے سُٹ کے اسلام دے مساوات، اخوتؐ تے بھائی چارے دے رشتیاں دی نہ ٹٹن والی لڑی وِچ پروئے جان دی ایہ کوئی کلی مثال نہیں، سگوں اسلامی تواریخ اجیہاں ان گنت مثالاں نال بھری پئی اے۔ اودھر ساڈے آقا ومولا دی سوہّی نظر پئی تے اودھر دِلاں دِیاں سیاہیاں دور ہوئیاں۔ شرط ایہہ ہے پئی اوہ **ختم الله علی قلو بِهِمْ** دے خانے وِچ نہ آوَندے ہون۔

کیہ اے سچ نہیں پئی نجد دے وحشی، تہامہ دے بدّو تے یمن دے مسکین موڑھے نال موڑھا لا کے کھلوتے نیں، تے

صرف کھلوتے ای نہیں سگوں اونہاں نوں ایس گل دا فخر وی اے پئی رنگ نسل، امیری غریبی ،اُچے نیویں ،عربی عجمی ،شہری بدوی تے جہالت دِیاں اجہیاں ڈھیر رسماں نُوں اوہناں اَپنے پیراں تھلے مدھ کے رکھ دتا اے۔

کیہ ایہ سچ نہیں پئی عبداللہ بن سلام یہودیت ، ورقہ بن نوفل عیسائیت تے عثمان بن طلحہ ابراہیمیت دِیاں گدیاں چھڈ کے اَپنے ناں اسلام دے خادماں وچ لکھان لئی بے تاب ہو گئے ۔ یہودیاں دا زرخرید غلام سلمان پارسی اہل بیت دا درجا پاوَندا اے ۔ اِک کالا سیاہ مُنڈا جہڑا مشرکاں دا مُل خرید یا غلام سی ،اوس نُوں اوہ عمرؓ وی ناں لے کے آواز نہیں دیندے جس دی ہیبت نال قیصر وکسریٰ کنب جاندے سن ۔ اوہ بلال ، بلال دی بجائے سیّدی سیّدی (آقا آقا) آکھدے پھردے نیں ۔ حسب نسب دی شرافت نُوں زبان تے لیانا کمینگی دی نشانی بن گیا تے اک دے اک دین نے سبھناں نوں اِک بنا دِتا۔

کیہ ایہ سچ نہیں پئی اوہ عمرو بن عاص جہڑا مشرکاں دا سفیر بن کے جعفر بن ابو طالب تے اوہناں دے مہاجر ساتھیاں دی شامت لیاوَن لئی نجاشی کول گیا سی، کُجھ ورھیاں بعد اوہ ہی اسلام دا سفیر بن کے عمان دے بادشاہ کول جاندا اے تے فیر ہزاراں بندیاں دے مسلمان ہو جان دی خشخبری وی حضور a دی خدمت وِچ سُناوندا اے ۔ اِک سیانا، لڑاکا تے جوان کافر جرنیل جیہڑا جنگ احد وچ مشرکاں دے رسالے دی کمانڈ کردا اے تے مسلماناں نُوں تہس نہس کر دینا اپنی حیاتی دا ٹیچا مِتھدا اے، کُجھ چِراں بعد حضور a دی خدمت وِچ حاضر ہوندا اے ۔ لات تے عزیٰ دے مندراں نُوں اَپنے ہتھاں نال توڑ دا اے تے اسلامی فتوحات وِچ اوہ گرم جوشی وکھاوندا اے پئی اج وی اسلام دے نامور جرنیلاں دی فہرست خالد بن ولید دے سوہنے ناں توں بغیر ادھوری رہندی اے ۔ اوہ عروہ بن مسعود جہڑا حدیبیہ دے مقام تے حضورؐ نُوں مکّے وِچ داخل ہون توں ڈکن لئی قریشیاں دا چودھری بن کے آوَندا اے، آپوں مدینے حاضر ہوندا اے تے اپنی قوم نوں اسلام دی دعوت دین دی اجازت حاصل کر کے پچھانہہ پرتدا اے تے فیر ایسے خدمت وِچ اَپنی جان قربان کر دیندا اے ۔ اوہ سہیل بن عمرو جہڑا حدیبیہ دا صلح نامہ لکھدیاں ویلے مشرکاں ولوں کمشنر مقرر ہویا سی تے فیر اوس نے معاہدے وِچ اسم پاک مُحمد دے نال رسول اللہ دے اکھر لکھن توں نہ صرف انکار کیتا سگوں ایہ اکھر کٹا وی دِتے ، اوہ ہی سہیل کدی بیت اللہ وچ کھلو کے اسلام دی صداقت تے ربّ دے دین دی تائید وِچ اجہی تقریر کردا اے پئی لوکائی دے دل ایمان تے توحید دے جذبیاں نال بھرے جاندے نیں ۔ اوہ عمر جہڑا حضور a دا سر مبارک قلم کرن دے ارادے نال گھروں نکلدا اے، آپ a دے وصال دے دیہاڑے ننگی تلوار لے کے مدینے دِیاں گلیاں وچ غم نال تڑفدا شیدائیاں وانگ واجاں لا رہیا اے ”لوکو! سُن لوؤ جس کِسے آکھیا پئی میرا آقاؐ تے اللہ دا نبی مر گیا اے اوس دی دھون ہووے گی تے عمرؓ دی تلوار۔“ اوہ وحشی جس نے امیر حمزہؓ نُوں شہید کیتا، کلیجا کڈھیا، جُسے دے ٹوٹے کیتے تے شہید دی میت دی بے حُرمتی کیتی، کُجھ دِناں پچھوں آغوش نبوت وِچ آوَندا اے تے رحمت للعالمین دی زبان مبارک توں ایہ اکھر نہیں نکلدے پئی ،دفعہ ہو جا، اجے کل تے توں میرے چاچے نُوں قتل کیتا اے ۔ قاتل شرم تے خجالت نال موہنہ لکائی پھردا اے تے ربّ دا محبوب a آوَن والے نوں جی آیاں نوں آکھدا اے ۔ اخیر امیر حمزہؓ دے اوسے قاتل ہتھوں بدبخت مسلمہ کذاب قتل ہوندا اے ۔

چاچے حارث دا پُتر ابو سفیان جہڑا آپ دی شان وِچ گستاخیاں کرن لئی سارا دِن شعر گھڑ دا تے لوکاں نُوں سناوَندا

رہنداسی، اک دن نبی آخری الزماں a دی خدمت وِچ حاضر ہونداا ے تے اخیر حنین دے معرکے وِچ نبی دی سواری دی رکاب پھڑ کے کلّا کھلوتا نظر آ ؤندا ے۔اوہ ابوسفیان بن حرب جہڑا ست ورھے حضور a دے مقابلے وِچ فوجاں لیاندا رہیا تے مسلماناں دے خلاف ہر پاسے فساد دی اگ بھڑ کاندا رہیا، اخیر اسلام دے دائرے وچ آ وڑ دااے تے نجران دے عیسائی علاقے دا حاکم بن کے اسلام دے جھنڈے گڈ دا اے۔اوہ طفیل دوسی جہڑا مکے دیاں گلیاں وِچ پھر دا ایس پاروں روں دے پھاہے اپنے کنّاں وچ رکھ لیندا سی پئی کِدرے محمد a دی واج اوہدے کناں وچ نہ پے جاوے، اخیر اپنے وطن وچ گلی گلی تے گھر گھر پھر دا رہیا تے محمد a دی واج لوکاں دے کناں تیکر اپڑاؤندا رہیا۔ طائف دے لفنگیاں دا سرغنہ پتھر مار مار کے جہڑے پیراں نُوں رتا کر دا رہیا اخیر اوہناں پیراں نُوں چمن لئی مدینے حاضری دیندا رہیا۔اوہی بریدہ بن حصیب اسلمی جہڑا اک سولاں اُوٹھاں دے لالچ وچ حضور a دی ہجرت دے وقت گرفتاری لئی ستر سواراں دا دستا لے کے ٹکر گیا سی، چند ای گھنٹیاں بعد نبی تے اوس دے دین داعلم بردار بن گیا۔

اخیر کوئی تے گل سی پئی جہڑا ایس مقناطیس دےساہمنے آ گیا اوہ فیر کھچیا ای ٹُریا آیا۔ایہ سبھ کجھ ایویں تے نہیں سی۔ایہ اوس پاک تعلیم تے اوس سوہنی تربیت دے کرشمے سن جہڑی اوس معلم اعظم دا خاصا سی۔

پچھلے چودھاں سو ورھیاں توں، جدوں رسالت دا ایہہ سورج چمکیا، اج تیکر کسے ورھے دا کوئی مہینا، کسے مہینے دا کوئی دن،کوئی گھنٹایاں منٹ تے فیر اوس دا کوئی سیکنڈ سگوں مائیکروسیکنڈ اجہیا نہیں گزریا جدوں آسمان تے زمین اُتے اوس دا ذکر نہ ہور رہیا ہووے۔آسمان والیاں دا تے خیر سٹائل ساتھوں اڈ تے وکھرا اے اسیں خاکی وی رب دے ناں نال، رب دے کرم نال محمد a دے ناں دی مالا ضرور جپدے ہاں۔

یورپ دا نمائندا مستشرق تے رومانیا دا وزیر اخارجا کونسٹن ورجیل جور جیوآ کھدا اے پئی اسیں تیراں سو ورھے بھلے رہے ہاں۔اصل گل ایہ ہے پئی محمد a اجہے پیغمبر نیں جہناں نُوں مڈھوں (از سرنو) پچھانن دی لوڑ اے۔ایہدا مطلب اے پئی محمد a اوس نُوں رومانیا وچ نظریں پئے نیں جتھے لوکائی نوں رب وی نہیں دِس دا (رب اوس دی بینائی نُوں ہور تیز کرے)۔اجے تھوڑا چِرا گدیں مائیکل ہارٹ نے جدوں انسانی تاریخ دے سو عظیم بندیاں دی فہرست ترتیب دِتی تے اپنی کتاب دے دیباچے وچ لکھیا:

''میں ایہ گل زرودے کے آ کھ چکیا ہاں کہ ایس کتاب وچ بندیاں دی شمولیت دی کسوٹی اوہناں اثر پذیری اے...... جے تسیں وی سوچو کھے اثر رکھن والے انساناں دی فہرست بناؤتے مینوں یقین اے پئی جس انداز نال ایس نے مینوں تاریخ نوں خاص زاویئے توں ویکھن دے قابل بنایا اے، تہاڈا تجرباوی وکھرا نہیں ہون لگا۔''

مائیکل ھارٹ اثر پذیری دے حوالے نال اَپنی لکھی ہوئی کتاب وِچ انسانیت دی پوری تواریخ وِچوں جس ہستی نُوں پہلے نمبر تے لکھدا اے اوہ ہے محمد a دی ذات بابرکات۔

محمد رسول اللہ a دی حیاتی وِچوں نکلدیاں، روشنی دِیاں شعاواں نُوں اکٹھیاں کرن لئی اپریل ۵۷۰ توں لے کے ہن ۲۱ ویں صدی تیکر بے شمار کوششاں ہوئیاں نیں پر اجے تیکر چار چفیرے کھلری ایس روشنی نُوں سانبھیا تے

سمیٹیا نہیں جا سکیا تے نہ ای مسلم یا غیر مسلم اہل قلم نے ایہ گل آکھی اے کہ بس بھئی! ہُن سیرت تے لکھن دی لوڑ نہیں رہ گئی۔ امریکا ورگے ملک وِچ 20 ویں صدی دے اخیری دہا کے وِچ وی سیرت پاک تے کئی کتاباں چھپیاں۔ جویں کہ F.E.Peters دی Muhammad and the Origins of Islam تے karen Armstrong دی Muhammad---- A Biography of the Prophet۔ کُجھ چر پہلوں امریکی ویب سائٹ ایم ایس این جی سی، دے اک سروے وچ دُنیا دِیاں ۱۷ عظیم ہستیاں دے ناں دتے گئے تے اک لکھ تیراں ہزار چار سو اُنتی افراد نے عظمت نُوں معیار بناندیاں اپنے ووٹ پائے۔ ایس بین الاقوامی سروے وِچ لوکائی نے ۸۰ فیصد ووٹ نبی اکرم a نُوں پائے تے ۱۱ فیصد ووٹ حضرت عیسیٰ نوں۔ باقی ۱۵ ہستیا ں نوں صرف ۹ فی فیصد۔ ایس توں اندازہ ہندا ہے کہ اج دی دنیا وی سرکار a نوں سب توں عظیم ہستی دی حیثت نال ویکھدی اے تے یقیناً کُجھ ہوروی حقیقتاں ہون گئیاں جہناں تک ایس فقیر دی رسائی نہیں ہوسکی۔

مکے دے آکڑ خاں سرداراں دی دُشمنی توں لے کے مدینے دی پہلی اسلامی ریاست دے قیام تیکر اوہ کہڑ یاں اوکڑاں سن جہناں نال پیغمبر خدا نُوں واسطہ نہیں سی پیا۔ فیر وی جس شتابی نال دین محمدی دی روشنی چار سو کھلری ایہ کوئی معمولی گل نہیں۔ یقیناً ایہدی وجہ اوہ اُچا تے سچا اخلاق تے کردار سی جس توں جانی دشمن وی اثر قبولے بغیر نہ رہ سکے۔ سو ایہ گل اج وی اتنی ہی ضروری جاپدی اے جنی گئے دِناں وچ سی، پئی اسیں اوس ہستی دی حیاتی دے اک اک لمحے سگوں اک اک سانس کولوں زندگی گزارن دے ڈھنگ تے طریقے سکھ کے دنیا تے کامرانی تے آخرت دی سرخروئی حاصل کریئے۔ سبھ توں ودھ کے ایہ گل بھاری جاپدی اے پئی رب تعالیٰ خود فرماندے نیں:

﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِيْ رَسُوْلِ اللّٰهِ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ﴾ (الاحزاب:۲۱)

''تہاڈے لئی اللہ دے رسول دی ذات وِچ اِک بہترین نمونا موجود اے۔''

سوچدوں اسیں ایہ جانن دی کوشش کراں گے پئی اوہ کہڑا سچا نمونا اے جہدا ذکر قرآن کردا اے تے لازماً ساڈا دھیان سیرت پاک a ول ہی جائے گا۔ جے کوئی مسلمان ایہ یقین رکھدا اے، جسدا کہ سوال ای پیدا نہیں ہوندا، پئی اوس نُوں حیاتی گزارن دے سارے چج تے طریقے آوندے نیں تے نالے آخرت دے فکراں تے دُکھاں توں وی اوہ آزاد اے تے فیر سچ مچ اوس نوں ایس اُسوہ حسنہ توں مدد لین دی لوڑ کوئی نہیں تے جے اوہ سمجھدا اے پئی نہ ایتھے گزارا اے تے نہ اگلے جہان وِچ کوئی چارا اے تے فیر سیرت توں رہنمائی ضروری اے۔

''لوڑ کیہ اے پڑھن دی'' دے سرناویں تھلے گل اگے ودھایئے تے اک پاسیوں ایہ سوال وی کنیں پیندا اے پئی اک اجہی ہستی جس نُوں چوداں سو سال دی لمی مدت گزر گئی اے، اج دے دور لئی کیہ اہمیت رکھدی اے تے اوس دی حیاتی دا مطالعہ اج کیہ فیدا دیوے گا؟ ایس سوال دے جواب لئی اوس دیہاڑے تے جھات پانا ضروری اے جس دیہاڑے عمر فاروق b ننگی تلوار لے کے مدینے دِیاں گلیاں وِچ منادی کردے پھر رہے سن کہ خبردار جے کسے آکھیا پئی پیغمبر خدا فوت ہوگئے نیں۔ ایس فقیر دا ایمان وی اوس عاشق صادق توں وکھرا نہیں پئی اللہ دے نبی a تے میرے آقا و مولا

زندہ نیں تے اپنی اُمت دی راہبری تے راہنمائی دا فریضہ نبھائی آوَندے نیں۔دوجی گل ایہ ہے کہ اوہ ہستی جس نے سانوں راہواں بھلیاں نُوں صراط مستقیم وکھایا،جس نے سانوں کفر تے شرک دے انھیریاں وچوں کڈھ کے توحید دی روشنی وکھائی تے جس نے ساڈے سراں تے متھیاں نُوں ہزار معبوداں اگے خاک آلود ہون دی رسوائی توں بچایا،اسیں اَپنے اوس محسن دی حیاتی توں جانو ہون دی کیوں کوشش نہ کریئے؟اوہ ہستی کتھے پیدا ہوئی؟کدوں پیدا ہوئی؟اوہ کیہ سنیہا لے کے آئی؟اوہ سنیہا لوکائی تیکر اپڑان لئی کنیاں تے کہڑیاں اوکڑاں پیش آئیاں؟پاک جسے تے کنے زخم لگے تے طائف وِچ کِنا لہو کہڑی کہڑی تھاں نوں رنگ گیا۔اوس دے سنیہے دا لوکائی نُوں کیہ فیدا ہویا تے اوہدیاں گلاں نوں بکھیڑا مجھن والیاں نُوں تواریخ نے کویں ہتھ پایا۔ایہناں ساریاں سوالاں دا جواب سیرت دے مطالعہ نال لبھ سکدا اے۔تیجی گل ایہ ہے پئی قرآن دا ہر حکم ساڈے لئی واجب العمل اے،جہڑا آکھدا اے:

﴿مَا آتَاكُمُ الرَّسُوْلُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا﴾ (الحشر:۵۹)

''جو کجھ رسول خدا تہانوں دے دین اوہ لے لوَ تے جس توں ڈکن اُس توں رُک جاوَ۔''

فیر آکھدا اے:

﴿وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوٰىO اِنْ هُوَ اِلَّا وَحْيٌ يُّوْحٰىO﴾ (النجم:۳،۴)

''اوہ اپنے ولوں کوئی گل نہیں کردے سگوں جو کجھ فرماندے نیں اوہ اللہ دا ارشاد ای ہوندا اے۔''

ایہ وی آکھدا اے:

﴿مَنْ يُّطِعِ الرَّسُوْلَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰهَ﴾ (النساء:۸۰)

''جس نے رسول دی اطاعت کیتی بس اوہنے اللہ دی اطاعت کیتی۔''

تے کھلے ڈُلھے لفظاں وِچ ایہ اعلان وی کردا اے۔پئی:

﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِىْ رَسُوْلِ اللّٰهِ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ﴾ (الاحزاب:۲۱)

''رسول اللہ دی ذات وِچ تہاڈے لئی عمل دا بہترین نمونہ اے۔''

ایس توں صاف پتا پیا لگدا اے کہ نہ صرف پڑھن دی لوڑ اے سگوں مسلمان ہون دے ناتے اسیں پڑھن دے پابند ہاں تے جے کر ایس کتاب دا کوئی پڑھنہار مسلمان نہیں وی تے فیر اوہ ایس گل نُوں پھڑ کے اگے ٹُر پوے کہ قرآن آکھدا اے:

﴿وَ مَآ اَرْسَلْنٰكَ اِلَّا رَحْمَةً لِّلْعٰلَمِيْنَ﴾ (الانبیاء:۱۰۷)

تے فیر اوہ رسول دی ذات تے کھوج کاری کر کے ویکھ لوے پئی گل کتھوں تیکر ٹھیک اے جیہڑی کہ سو فیصد ٹھیک اے۔صرف ایس لئی نہیں پئی قرآن آکھدا اے سگوں ایس لئی پئی حضور a نے ثابت کر کے وکھایا اے۔

اگلی گل ایہ ہے پئی اسلام وِچ خدا دی ذات نُوں معبود تے کلّا معبود منن توں بعد سبھ توں پہلی گل حضور a دی نبوت تے ایمان لیاوَنا اے۔جہڑی ذات ساڈے لئی ایڈی معتبر اے کیہ اوس دے حالات توں بےعلم رہنا گناہ تے جُرم دی گل نہیں؟سچ ایہ وے پئی اوس پاک حیاتی دے اِک اِک لمحے تے اکھاں پوری طرحاں کھول کے جھاتی پان دی لوڑ اے تے

اس توں بِنا چارا کوئی نہیں۔

سیرت کیوں پڑھیئے؟ دے جواب وِچ ایہ گل دسنی وی ضروری جاپدی اے کہ انسانی تواریخ دے وڈھے بندیاں وچوں تسیں جس دا وی نام لوؤ اوس نے حیاتی دے کِسے اک کھیتر وچ ای کامیابی حاصل کر کے اپنا نام امر کیتا اے۔ جے کسے پورا تے بھرواں ضابطہ حیات دتا اے تے اوہ صاحب قرآن ہی اے۔ ایہ قرآن اوہ اے جہیڑا فصاحت وچ ہومر تے ڈیماس تھینس (Demosthenes) دے، قانون سازی وچ جسٹی نین (Justinian) دے، فی الدنیا حسنۃ وچ اوہ کاوٹیلیا دے فی الآخرۃ حسنۃ گوتم بدھ دے تے ادب واحترم وچ کنفیوشش دے چیلنج دا جواب سی تے اوس دا اپنا چیلنج ایہ ہے کہ ''آنچہ خوباں ہمہ دارند تُو تنہا داری'' فیر اک اجہیا بندا جس نے حیاتی دے ہر میدان وچ کامیابی دے جھنڈے گڈے ہون اس دی حیاتی دا مطالعہ انسانی نسل لئی یقیناً سودمندا ای تے ہووے گا۔ مائیکل ھارٹ اپنی مشہور کتاب The 100 (سوعظیم آدمی) وِچ لکھدا اے:

"He (Muhammad) was the only man in history who was supremely successful on both the religious and Secular levels

اوہ (محمدؐ) تواریخ دے واحد انسان نیں، جہیڑے دینی تے دنیاوی لحاظ نال انتہا دی کامیابی حاصل کر گئے۔

فیر یقیناً ایہہ سوال پیدا ہوندا اے کہ اخیر اوہ کہیڑ یاں خوبیاں سن، جنھاں نے جناب محمد a نوں ہر اپنے بیگانے دی نظر وچ معتبر بنایا۔ بس ایسے سوال دا جواب لبھن لئی ایہہ کتاب مددگار ثابت ہووے گی۔ انشاء اللہ۔

سیرت کِویں پڑھیے؟

شراب دے حرام ہون دا انتریا حُکم آچکیا سی پر مدینے دے اِک مسلمان نے شراب پی لئی۔ معاملا جناب رسول اللہ a کول آیا تے شرابی نُوں سزا دتی گئی۔ تھوڑے چِر پچھوں اوسے مسلمان نُوں اوسے جُرم وِچ فیر پیش کیتا گیا تے حضور a نے فیر اوس نوں سزا دتی۔ دوجی سزا دے ویلے اِک صحابی مجمعے وِچوں اُٹھے تے آکھن لگے'' لعنت اے اللہ دی اِس تے، اکو جُرم وار وار''۔ رسول اللہ نے ایہ گل سُنی تے فرمان لگے پئی ایہدے اُتے لعنت نہ کرو، واللہ مینوں ایس گل دا پتا اے پئی ایہ اللہ تے اُس دے رسول نال محبت رکھدا اے۔ (بخاریؒ شریف)

اس روائت توں ایہ گل ساہمنے آوندی اے کہ قرآن پاک دی کھلی ہدائت دے باوجود تے خود جناب رسول اللہ a کولوں اِک واری سزا پاؤن دے باوجود بندا فیر اوہی جُرم کر دا اے تے بھاویں طے ہوئے اصولاں تے ضابطیاں پاروں اوس نُوں سزا دِتی جاندی اے پر اوہدے من اندر رب دی پاک ذات ول جہڑی رغبت اے تے اوس دی نبی نال جہڑی محبت اے اوہ نہ صرف آقا نُوں نظر آوندی اے سگوں اوس محبت دے بدلے اوس گناہگار نال محبت دا اظہار وی کر دے نیں۔ ایس توں ایہ پتا وی لگدا اے پئی جے من دی کھیتی وِچ نبی دی محبت دا بوٹا لگا ہووے تے بھلائی ول ودھن دا امکان موجود رہندا

✎ حمید اللہ، ڈاکٹر، رسول اکرم دی سیاسی زندگی، صفحہ: ۱۴

اے۔ سیرت پڑھن لئی وی جس گل دی چوکھی لوڑ اے اوہ مسلمان لئی تے من وِچ نبی a دی محبت دا بوٹا لاونا اے تے غیر مسلمان لئی تعصب توں پاک ہونا اے۔

دوجی ضروری گل جہڑی سیرت دے مطالعے ویلے ساڈے ساہمنے رہنی چاہیدی اے اوہ قرآن دا ایہ فیصلہ اے کہ رسول اللہ دی ذات حیاتی دا چنگا سوہنا نمونا اے، تے تیجی گل ایہ ہے کہ اس احساس دا دامن اِک لمحے واسطے وی نہ چھڈ یا جائے پئی اسیں ایس دھرتی تے آوَن والے بندیاں وِچوں سبھ توں وڈے، اُچے تے سُچے بندے دی حیاتی دا مطالعہ کر رہے ہاں۔ چوتھی گل وی اَپنی اہمیت دے لحاظ نال گھٹ نہیں پئی جدوں نبی اکرم a دی زندگی دے واقعات پڑھدے ہوئیے تے اَپنے آپ نُوں اوس دور وِچ لے جان دی پوری کوشش کریئے۔ مثلاً سجدے دی حالت وِچ آپ دے جسم پاک اُتے او جڑی رکھ دِتی گئی تے اسیں ایہ واقعہ پڑھدے ہوئے اِک لمحے لئی رُک جایئے تے تصور وِچ اوس واقعے دی ویڈیو ویکھ لویئے تے آڈیو سُن لویئے۔

سیرت نگار دِیاں ذمے واریاں

جے ایہ گل آکھی جاوے پئی سیرت نگاری اِک سائنس اے تے ہوسکدا اے کجھ لوگ اجے ہور تھوڑے چِراں تیکر ایہ گل منن لئی تیار نہ ہون پر پچھلی صدی وِچ جویں ساڈے عظیم بزرگاں تے کُجھ مستشرقین نے کم کیتا اے تے جویں ہُن ہو رہیا اے، ایہ سیرت دے فن نُوں سائنس دا درجا دین بنا ممکن نہیں۔ تحقیق دے جدید طریقے، وسیع لائبریریاں، کمپیوٹر تے انٹرنیٹ دی سہولت، پرکھ پڑچول وِچ نویکلا پن تے ہتھ وِچ سنیاریاں والی تکڑی نے جتھے ایس کم نُوں کھلے ڈُلھے پڑ دِتے نیں اوتھے اس نوں سائنس بنا دین داوی کم کیتا اے۔ سواج دے سیرت نگار دی پہلی ذمے واری ایہ ہے پئی جدید تحقیق لئی ورتے جان والے سارے رچھاں توں بھرواں کم لوے تے سچائی تیکر اپڑن لئی اوس نُوں جیہڑیاں اوکڑاں پیش آوندیاں نیں اوہناں پاروں دل چھوٹا نہ کرے۔

''جدید تحقیق'' دے اکھراں تے پڑھنہاراں نُوں حیرت ایس واسطے نہیں ہونی چاہیدی کہ کل تیکر معراج النبی نُوں کسے ہورزاویے توں ویکھیا جاندا سی تے ہن اس نُوں آئن سٹائن دی Theory of Relativity تے ٹائم اینڈ سپیس دی سائنسی بحث توں وکھ نہیں کیتا جا سکدا۔ کل تیکر ساڈے معتبر وڈکیاں نے حضرت عائشہ c دی رخصتی ویلے دی عمر ۹ سال دسی تے اج ''تحقیق عمر عائشہ'' دے عنوان ہیٹھ ہزاراں صفحے لکھے جا چکے نیں، جہدے وِچ ۹ سال دی عمر منن توں انکار کیتا گیا اے۔ صرف حکیم نیاز احمد صاحب دے مبارک قلم توں ۵۹۶ صفحیاں دی ضخیم کتاب چھپ چکی اے۔ کل تیکر حضور a دی تاریخ ولادت ۱۲ ربیع الاوّل منن تے کوئی اعتراض نہیں سی پر اج مصر دا محمود پاشا ایہ گل ثابت کر چکیا اے پئی ۱۲ نُوں تے سوموار دا دِن ای نہیں بن دا تے انج اوس نے ۹ ربیع الاول نُوں درست تاریخ پیدائش ثابت کیتا اے۔ ایویں اج دے سیرت نگار تے ایہ بھاری ذمے داری آپیندی اے پئی دُنیا تے تھاں تھاں جہڑا تحقیقی کم ہو رہیا ہے اوہ اوس نُوں ساہمنے رکھے تے مکمل ذمے داری نال اَپنے پڑھنہاراں تیکر اپڑائے۔

یورپ وِچ سیرت پاکؐ اتے تاریخ اسلام دا مطالعہ کرن دا رواج اِج کل زوراں تے ہے۔ اوہ ایس گل دی پوری پڑچول کر رہے نیں پئی آخر گل کیہ اے پئی مسلمان لکھاں اوکڑاں دے باوجود جہاد توں دست بردار ہون لئی تیار نہیں۔ جوں جوں تحقیق دا دائرا کھلا ہوندا جا رہیا اے نویں نویں مسئلے تے نویکلے خیال ساڈے ساہمنے آ رہے نیں۔ کجھ دستاویزاں جہناں بابت ایہ آکھیا جاندا سی پئی اوہناں نوں ویلا کھا گیا اے اج اوہ لبھ رہیاں نیں۔ مثلاً نبی اکرم a دا اوہ خط جہڑا اسکندریہ دے سلطان مقوقس دے ناں لکھیا گیا سی اوہ لبھ گیا اے۔ ایس خط دی جہڑی عبارت حدیث دیاں کتاباں وِچ ملدی اے، اوہ ایس خط نال رلدی اے۔ مُہر وِچ اکھر تے اوہناں دی ترتیب وی اوہی اے جہڑی حدیث دے ذخیرے وِچ لبھدی اے۔ ایویں ای صحیفہ ہمام بن منبہ جہڑا اوہناں نے صحیفہ ابو ہریرہ توں اخذ کیتا سی تے جہدا ذکر چوکھے محدثین نے کیتا اے اس دا

اک حصا لبھ گیا اے۔ ایہناں گلاں نال اک تے حدیث دی صحت تے درستی ظاہر ہوندی اے، دوجے پاسے سیرت تے ہور رلدے موضوعاں اُتے تحقیق دا گھیر کھلا ہوندا جاندا اے۔ ہُن جے اج دا سیرت نگار ایہناں گلاں توں اپناں اکھاں بند کر لوے گا تے فیر اوس دی دیانتداری نُوں ضرور شک دی نگاہ نال ویکھیا جاوے گا۔

سیرت نگار دے ساہمنے، بنا شبہ ہر ویلے سیرت دیاں امہات کتب یا Mother Sources موجود ہندے نیں۔ اسیں بڑی لاپرواہی تے بے دردی نال ایہناں توں ملن والی ہر گل نُوں معتبر تے مستند سمجھدے ہوئے اپنے موضوع دے اعتبار نال پڑھنہاراں تیکر اپڑا دیندے ہاں تے فیر ایس نُوں چوکھا چنگا طرز تصنیف من لین دی بھرویں توقع رکھدے ہاں۔ مثلاً بخاری شریف تے 'طبقات ابن سعد' ساڈے اور بجنل ماخذ شمار ہوندے نیں، پر بخاری شریف وِچ لبھدی حضرت عائشہ دی نکاح ویلے عمر والی روائت اُتے کھوج پڑچول دی لوڑ اے تے محبت نبیؐ نال سرشار کجھ بزرگاں نے ایہ کھوج پڑچول ڈاڈھی کھچل کر کے کیتی وی ہے۔ انج ای حضرت زینب والا واقعہ، جدوں روائت موجب نبی اکرم a جناب زینب ول تشریف لے گئے 'طبقات' وِچ موجود اے پر کوئی وی ذی شعور تے ذی عقل بندا ایس گل نُوں منن لئی تیار نہیں (ایس دی تفصیل اُمہات المومنین دے باب وِچ ویکھو) ضروری گل اے پئی سیرت نگار جدوں 'طبقات' توں کُجھ اخذ کردا اے تے اوہ 'طبقات' دی ایس تواریخ نُوں وی اکھاں دے اگے رکھے پئی محمد ابن سعد مئولف طبقات ابن سعد، واقدی دے شاگرد سن۔ اُتے بیان کیتی روائت محمد بن عمر توں ٹُر دی نظر آوندی اے تے ایہ محمد بن عمر ہی تاریخ وِچ واقدی دے ناں نال مشہور نیں۔ واقدی دے شاگرد جناب محمد ابن سعد نے 'الطبقات الکبریٰ' تصنیف کیتی۔ ایہ کتاب جرمنی وِچ سی۔ شہنشاہ جرمنی نے ایس دی اشاعت دا ارادا کیتا۔ ڈھیر سارے لوکاں دی تصحیح و ترتیب پچھوں باراں جلداں وِچ ہالینڈ توں شائع ہوئی۔ خیال ایہہ وے پئی ایس موقع تے عیسائی اسلام دے خلاف اَپنی پرانی عداوت نُوں لُکا نہیں سکے۔

ایس مختصر تواریخ توں دو گلاں ساہمنے آوندیاں نیں۔ اِک ایہ پئی کتاب مذکورہ دے مصنف محمد بن عمر دے شاگرد نیں، جس دی بابت کجھ بزرگاں دی رائے کوئی چنگی نہیں تے امام شافعی تے ایتھوں تیکر فرماندے نیں پئی مدینے وِچ ست اجیہے بندے سن جہڑے راویاں دے سلسلے وِچ دروغ گوئی توں کم لیندے ہُندے سن، اوہناں وِچوں اِک واقدی سی۔ دوجی گل ایہ ہے پئی ایہ کتاب عیسائیاں دے ہتھاں وِچ چھپی۔

دین اسلام نے آپوں تحقیق دے کُجھ ضابطے تے طریقے دسے نیں۔ جویں کہ قرآن کہندا اے ''اے ایمان والیو! جے کوئی فاسق تہاڈے کول کوئی خبر لیائے تے چنگی طرحاں پڑچول کر لیا کرو'' (الحجرات:۱) جناب رسول اللہ دے احکام وی اس موضوع تے بڑے نترے ہوئے نیں پئی کسے بندے دے جھوٹھے ہون لئی ایہ گل بھیتری اے پئی اوہ ہر سنی سنائی گل بغیر پرکھ پڑچول توں اگانہ سُناندا پھرے۔ رب تے اوس دے رسول a دے بنائے معیار اُتے جویں زبانی کیتیاں گلاں نُوں پرکھنا ضروری اے ایویں ای لکھیاں داستاناں نُوں وی لگے اسباب موجب پرکھ لینا چاہیدا اے تے عقل سمجھ دی کسوٹی نوں وی ورتنا چاہیدا اے۔ جویں کہ حضرت ابوہریرہ نے جدوں حضرت عبداللہ بن عباس دے ساہمنے نبی اکرم a دے حوالے نال ایہ گل کیتی پئی اگ اُتے پکی چیز کھان نال وضوٹٹ جاندا اے تے ابن عباس فرمان لگے پئی جے کر ایہ گل ٹھیک

ہووے تے ایہدا مطلب ایہہ نکلدا اے پئی اُس پانی دے پین نال وی وضوٹٹ جائے گا جیہڑا اَگ اُتے گرم کیتا گیا ہووے۔ جناب ابن عباس حضرت ابو ہریرہ نُوں ضعیف الروائت کدی نہیں سن سمجھدے پر ایتھے گل کُجھ ہور جاپدی سی۔ ایس لئی آپ نے ایہ گل نہ منّی تے ایہ خیال کیتا پئی مجھن وِچ کدھرے غلطی لگ گئی ہووے گی۔

علامہ ابن جوزی تے ایتھوں تیکر فرماندے نیں پئی جیہڑی حدیث عقل یاں منّے ہوئے اصولاں توں ہٹ کے ہے، سمجھ لوو پئی اوہ مصنوعی اے۔ اوہدے اُتے اس بحث دی لوڑ نہیں پئی اوس دے راوی معتبر نیں یا غیر معتبر۔ سو پرکھ پڑچول دے اس پیڑ ھے پکے معیار ول کنڈ کر کے کوئی سیرت نگار ایہ دعویٰ نہیں کر سکدا پئی اس نے اپنی ذمہ داری پوری دیانتداری نال نبھائی اے۔

مصنف یاں سیرت نگار دے ساہمنے عام طور تے تن گلاں موجود ہوندیاں نیں۔ حسن انتخاب، حسن ترتیب تے حسن بیان۔ فیر عقل تے جذبات دی جلوا گری وی پورے ڈھنگ نال ہووے تے گل کمال تیکر اپڑدی ہے۔ ایہ نہیں پئی عالمانا بحث مباحثے، بھارے بھارے اکھر تے علمیت دی جادو گری دا شوق محبت دے جذبے نُوں فنا کر دیوے، کیوں جے سیرت وِچ رسول خدا دی محبت دا جذبا موجود نہیں تے فیر اوس نُوں سیرت نہیں کوئی دوجا ناں دِتا جاوے۔ دوجے پاسے ایہ گل وی ضروی اے پئی محبت دے جذبے ہتھوں مغلوب ہو کے سیرت نگار حقائق توں دور ای نہ رہ جاوے تے نہ ای خالق تے مخلوق تے عابد و معبود دا فرق مٹا دیوے۔

سیرت نگار اس ماحول تے اس عہد نُوں وی نظر انداز کرن تے بھلا دین دا حق نہیں رکھدا جس وِچ نبوت مُحمدؐی دا آفتاب پہلی وار چمکیا سی۔ اوس دور دی جاہلیت تے چار چفیرے کھلرے انھیرے دی پوری تصویر کھچنا وی ڈھیر ضروری اے۔ اوس تصویر وِچ ایہ وکھانا وی ضروری اے پئی اوس دور وِچ انسانیت ذلت دی کہڑی ڈونگھیائی تیکر اپڑی ہوئی سی، اخلاقی وگاڑ کس حد تیکر سی تے اولا دآدم دی بے چینی تے اضطراب کس درجے دا سی۔ فساد کاری تے معاشرتی ناہمواریاں دے کیہ کیہ رنگ سن، کویں دِیاں ظالم حکومتاں قائم سن، مسخ ہوئے مذھب، انتہا پسندانا فلسفے تے تباہ کن تحریکاں تے دعوتاں بنی نوع انسان نُوں کتھوں تیکر اپڑا چکیاں سن۔ ایہ ساریاں گلاں سیرت نگار نُوں ساہمنے رکھنیاں چاہیدیاں نیں تے اپنے پڑھنہاراں نُوں دسناوی ضروری اے۔

سیرت رسول تے قرآن

محمدؐ تے قرآن ،اللہ دے ایہ دوویں سوہنے تحفے اِک دوجے توں وکھ نہیں ویکھے جاسکدے فیر وی جے محمدؐ نہ ہوندے تے قرآن نہ ہوندا، تے قرآن نہ ہوندا تے مُحمد فیر وی ہوندے کہ کائنات دی تخلیق دی وجہ قرآن نہیں محمد نیں،لولاک لما خلقت الافلاک. (تُسیں نہ ہوندے تے کائنات پیدا نہ کیتی جاندی)۔

جس نے قرآن نوں بُھل کے محمدؐ دی ذات دا مطالعہ کیتا اوہ تر جائے گا،مینوں ایس تے ذراوی شک نہیں ۔ پر جے کسے محمدؐ ول کنڈ کر کے نرے قرآن وِچوں کنڈھے لان والے بیڑے لبھن دی کوشش کیتی تے اوہدے ڈُب جان وِچ کوئی شبہ نہیں رہنا چاہیدا۔محمدؐ ایس لئی ہے پئی اوہ قرآن نُوں کھول کھول کے بیان کرن تے قرآن ایس لئی ہے پئی ایہہ بقول جامی محمدؐ دی شان بیان کرے۔قرآن دی ہر آئت تے ہر اکھر میرے حضور دی حقانیت دا تصدیق نامہ اے۔ایسے گل نُوں اسیں ایوں وی آکھ سکدے ہاں پئی اِک تھاں قرآن کتاب دی شکل وِچ ہے تے دوجی تھاں تے آدمیت دی شان ودھان لئی بشر دے لیڑے پائی کھلوتا اے۔کتابی شکل والے قرآن دے نیڑے لگن لئی طہارت دی لوڑ اے پر بشر دے روپ وِچ قرآن گندے مندیاں نوں وی سینے لائی آوندا اے۔

دو عالم روز و شب در گفتگویش
ہمہ قرآن در شان محمد a

(جامی)

آؤ ذرا ویکھیے پئی قرآن اَپنے لیاؤن والے نُوں کویں ویکھدا اے۔آکھدا اے پئی آپ a خاتم النّبیین نیں۔آپ a رہندی دُنیا تک دے لوکاں لئی کافتہ للناس نیں۔آپ رحمت اللعالمین نیں۔آپ دین نُوں مکمل کرن والے نیں۔صرف آپ تے نازل ہون والی کتاب نوں بے مثل قرار دے کے ایہ چیلنج دِتا گیا پئی اوہدے ورگی کوئی سورۃ بنا کے وکھا دیو۔آپ ہی دے قرآن نُوں ہتھ لان والے مطہر کیتے گئے۔آپ ہی دی کتاب نُوں ہر طرحاں محفوظ کیتا گیا تے لکھاں سینیاں، کروڑاں کتاباں، ویڈیو کیسٹاں، کمپیوٹر دِیاں ہارڈ ڈسکاں، سی ڈیز تے فلاپیاں وِچ ایویں موجود اے پئی اسلام دا بدترین دُشمن وی کسے تحریف دا شبہ تک نہیں کرسکدا۔اِک لکھ چوی ہزار پیغمبراں وچوں صرف آپ نُوں ہمیشگی دا اعزاز نصیب ہویا ورنہ تے صورت حال ایہ ہے پئی سبھ دے صحیفے منسوخ، سبھ دی تعلیم مفقود تے سبھ دے حالات سگوں ناؤں تک سوائے اوہناں ۲۹ ناواں توں جہڑے قرآن وِچ آئے نیں لوح دُنیا توں کسے غلط لکھے گئے اکھر وانگ مٹ گئے نیں، پر قربان جایئے ایس ہستی توں پئی ایس دا قرآن محفوظ، ایس دے قول محفوظ ایس دے حالات محفوظ تے صرف ایس دے نہیں ایس دے وڈے چھوٹیاں دے حال احوال محفوظ ، ایس دے کول بہین والیاں دیاں زندگیاں تواریخ وچ محفوظ، ایس دے

خادماں دے خادماں دیاں گلاں، صرف گلاں ای نہیں سگوں رنگ ،نسب قد کاٹھ، طریقے، کم کار تے مرن جیون دی ہر گل محفوظ اے۔ حد تے ایہ ہے پئی اوہ حال حالات وی محفوظ کر دتے جہڑے خالص پرائیویٹ زندگی دا حصا ہوندے نیں کیوں جے اوہ اجہے بے داغ نیں پئی ایہ حکم دین وچ وی کوئی ہرج نہیں سمجھیا پئی ''جہڑی گل خلوت وچ ویکھواوہ جلوت وِچ بیان کر دیوتے جہڑی کجھ لوکاں وِچ ویکھواوہ پوری دنیا تیکر اپڑادیو۔''پوری کائنات وِچ بھلا کوئی ہور وی ہے جہڑاایویں آکھ سکے؟

قرآن گواہی دیندا اے پئی پوری کائنات وچوں صرف آپ نُوں معراج تے بلایا گیا۔(ورنہ موسیٰ تے کوہ طور یاد کر کے ویکھ لوو) تے سدیاوی ایناں نیڑے پئی فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ آپ نُوں اللہ نے اپنے پاک ناماں وِچوں کئی نام دِتے (رؤف، رحیم، نور، متین وغیرا) صرف آپ a دے ذکر نُوں ایویں بلند کیتا گیا پئی جتھے کدھرے اللہ دا نام آیا اوہدے محبوب دا نام وی نال ای نتھی نظر آیا۔ وضو، اذان، خطبہ، نماز، تے درود وچ، ہر تھاں تے پوری دُنیا وچ جہناں آپ نُوں یاد رکھیا جاندا اے کسے ہورنوں نہیں۔ حد تے ایہ ہے پئی آپ نُوں اوہ وی یاد کردے نیں جہڑے اللہ نوں یادنہیں کر دے۔(غیر مسلماں وچ تے ایہ گل ڈھیر سچی اے پر فقیر ذاتی طور تے اِک اجہے مسلمان نُوں وی جاندا اے جہڑا نماز دا تے پابند نہیں پر درود بنا اُسدا کوئی دن نہیں لنگھدا) بعض مسلمان تے روز ہزاراں واری درود پڑھدے نیں۔ صرف آپؐ نوں کوثر عطا کیتا گیا۔ صرف آپ ای خلق عظیم نیں۔ صرف آپ نُوں آپ دا نام لے کے قرآن نے مخاطب نہیں کیتا ورنہ سبھناں نوں یا آدم، یا نوح، یاابرھیم تے یا موسیٰ آکھیا۔ ایس ہستی دی واری مزمل تے مدثر دے پیار بھرے نام اپنائے۔ اللہ نے بندیاں نوں اپنا محبوب بنان لئی صرف آپؐ دی غلامی نوں شرط اوّل قرار دتا۔ صرف آپؐ دا اُسوہ حسنہ کل عالم لئی اے۔ پہلوں آپؐ نوں عمل سکھایا گیا تے فیر آپ دے عمل اُتے عمل کرن داناں عمل صالح رکھیا۔ صرف آپ a دے غلاماں نوں ایہ فضیلت حاصل اے پئی اوہناں وِچوں جس کسے دی پیروی کروگے ہدایت پاؤ گے۔ قرآن ایہ فیصلا وی دیندا اے پئی جتنی برائی کروگے اتنی ای سزا دِتی جاوے گی پر نیکی نُوں دس نال ضرب دے لو۔ ایہ فیصلا صرف رحمت اللعالمین دے صدقے تے صرف اوہناں دی امت تیکر محدود تے مخصوص اے۔ صرف آپ دے غلاماں لئی شب قدر (دی عبادت) اِک ہزار مہینیاں توں افضل اے تے صرف آپ دی وجہ توں کائنات دی تخلیق ہوئی اے۔

قرآن پورے دا پورا شان محمدیؐ بیان کرن وِچ اپنا کوئی جوڑ نہیں رکھدا۔ ایہ آپ دے خصائص، فضائل تے فرائض ایوں پیش کردا اے پئی پڑھن والا جے غور کرے تے حیران ہوکے رہ جاندا اے۔ تے جے پڑھہنار تعصب توں دور ہوے تے انصاف دادامن نہ چھڈے تے اوہ ایہ اعتراف کرن تے مجبور ہوجاندا اے پئی ایہ پاکیزہ، سوہنی، مثالی تے نتری ہوئی حیاتی بناشبہ ایس قابل سی پئی ایس نوں ''اسوۂ حسنہ'' تے 'خلق عظیم' دے ناں دِتے گئے۔

﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِيْ رَسُوْلِ اللّٰهِ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللّٰهَ وَ الْيَوْمَ الْاٰخِرَ وَ ذَكَرَ اللّٰهَ كَثِيْرًا﴾ (الاحزاب: ۲۱)

''تہاڈے لئی اللہ دے رسول دی ذات وِچ چوکھا سوہنا نمونا اے پر اس بندے لئی جیہڑا اللہ تے یوم آخرت ول دھیان ہووے تے کثرت نال اللہ نُوں یاد کردا ہوئے۔''

﴿وَاِنَّكَ لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيْمٍ﴾ (القلم : ٤)

''تے بنا شک تُسیں اخلاق دے وڈے مرتبے اتے جے۔''

قرآن دا اِک اِک اکھر ڈھول وجا وجا کے شان محمدؐ جویں بیان کردا اے اُسدا جواب ای نہیں پر جے ڈھول دی ایہ ساری آواز کِسے بولے دے کناں وِچ نہ پوے تے اوس دے کن کول جا کے ایہ اِک گل ای اوس نُوں سُنا دینا بتھیری جاپدی اے پئی قرآن آکھدا اے:

﴿وَ مَآ اَرْسَلْنٰكَ اِلَّا رَحْمَةً لِّلْعٰلَمِيْنَ﴾ (الانبياء: ١٠٧)

ترجما: اساں تہانوں گھلیا ای جہاناں دی رحمت بنا کے ہے۔

قرآن آکھدا اے پئی اللہ دا رسول لوکائی نُوں سنوار دا اے تے قرآن وحکمت دی تعلیم دیندا اے یعنی ظاہری تے باطنی اصلاح، نبی a دا فرض قرار دِتا گیا۔

﴿لَقَدْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَى الْمُؤْمِنِيْنَ اِذْ بَعَثَ فِيْهِمْ رَسُوْلًا مِّنْ اَنْفُسِهِمْ يَتْلُوْا عَلَيْهِمْ اٰيٰتِهٖ وَيُزَكِّيْهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتٰبَ وَالْحِكْمَةَ وَاِنْ كَانُوْا مِنْ قَبْلُ لَفِيْ ضَلٰلٍ مُّبِيْنٍ﴾ (آل عمران : ١٦٤)

''اللہ نے ایمان والیاں اُتے احسان کیتا اے جدوں اوہناں وِچ، اوہناں دے وچوں ہی اِک رسول بھیجیا جہڑا اوہناں نوں اللہ دیاں آئیتاں پڑھ کے سناؤندا اے۔ اوہناں نُوں سنوار دا اے تے اوہناں نُوں کتاب و حکمت دی تعلیم دیندا اے تے ایس توں پہلوں تے اوہ صریح گمراہی وِچ پئے ہوئے سن۔''

مقام نبوت دا تعین کر دیاں ہویاں قرآن اِک عجیب فیصلا کر دا اے پئی نبی دی اطاعت اُمت اُتے واجب ہی نہیں سگوں آپ دی اطاعت نُوں اطاعت الٰہی دے سانویاں رکھیا اے۔

﴿مَنْ يُّطِعِ الرَّسُوْلَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰهَ﴾ (النساء: ٨٠)

''جنہے اللہ دے رسول دی اطاعت کیتی اوس نے بلکل اللہ دی ہی اطاعت کیتی۔''

﴿وَ اَطِيْعُوا اللّٰهَ وَ رَسُوْلَهٗٓ اِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِيْنَ﴾ (الانفال : ١)

''تے اللہ دی اطاعت کرو تے اوس دے رسول دی، جے تُسیں ایمان والے جے۔''

نبی a دا ادب واحترام مسلماناں تے لازمی قرار دِتا تے اوس دا ضابطہ ایوں بنایا:

﴿اَلنَّبِيُّ اَوْلٰى بِالْمُؤْمِنِيْنَ مِنْ اَنْفُسِهِمْ وَاَزْوَاجُهٗٓ اُمَّهٰتُهُمْ﴾ (الاحزاب :٦)

''نبی تے ایمان والیاں نال اپنی ذات توں وی چوکھا پیار کرن والے نیں تے نبی دِیاں بیویاں اوہناں دیاں مانواں نیں۔''

﴿ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَرْفَعُوْٓا اَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوْا لَهٗ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ اَنْ تَحْبَطَ اَعْمَالُكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تَشْعُرُوْنَ ﴾ (الحجرات:٢)

''اے لوکو! جہڑے ایمان لیائے اوہ اَپنی اواز نوں نبی دی اواز توں اُچا نہ کرو تے نہ ای نبی دے نال اُچی اواز

نال گل کرو جویں آپس وِچ اِک دو جے نال کر دے او کدھرے ایویں نہ ہو وے پئی تہاڈا سارا کیتا کتریا غارت ہو جاوے تے تہانوں پتاوی نہ لگے۔''

﴿إِنَّ الَّذِيْنَ يُنَادُوْنَكَ مِنْ وَّرَاءِ الْحُجُرَاتِ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُوْن﴾ (الحجرات: ٤)

''جہڑے لوکی تہانوں حجریاں دے باہر کھلو کے واجاں دیندے نیں اوہناں وچ چوکھے بے عقلے نیں۔

قرآن آپوں گواہی دے دِتی ہے پئی آپ اخیری نبی نیں۔''

﴿مَا كَانَ مُحَمَّدٌ اَبَآ اَحَدٍ مِّنْ رِّجَالِكُمْ وَلٰكِنْ رَّسُوْلَ اللّٰهِ وَخَاتَمَ النَّبِيّنَ وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيْمًا﴾ (الاحزاب: ٤٠)

''(لوکو) محمد a تہاڈے مرداں وِچوں کسے دے باپ نہیں سگوں اوہ تے اللہ دے رسول تے اخیری نبی نیں۔ تے اللہ ہر چیز دا علم رکھن والا اے۔''

قرآن نے اپنے لیان والے تے درودسلام داوی حکم دِتا اے۔

﴿إِنَّ اللّٰهَ وَ مَلٰٓئِكَتَهٗ يُصَلُّوْنَ عَلَى النَّبِيِّ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا صَلُّوْا عَلَيْهِ وَ سَلِّمُوْا تَسْلِيْمًا﴾

(الاحزاب : ٥٦)

''اللہ تے اُس دے فرشتے نبی تے درود بھیجدے نیں۔ اے ایمان والیو! تُسیں وی اوہناں تے درود وسلام بھیجو۔''

مغازی،سیرت،حدیث تے تواریخ داویروا

نبی اکرم a دی ولادت پاک، تے اوس توں پہلے دے دور وچ عرب وِچ لکھن پڑھن دا کوئی ایڈا رواج نہیں سی۔ ہاں خاندان تے قبیلیاں وِچکار ہون ویلے روائتی لڑائی جھگڑیاں دے واقعات قلم بند کرلین دا رواج موجود سی۔ کس لڑائی وِچ کِس قبیلے دے کِنّے بندے مارے گئے تے کنے پھٹڑ ہوئے۔ کس قبیلے نے کیہدی مدد کیتی، کویں صلح صفائی ہوئی یاں لڑائی دا انجام کیہ ہویا، اجیہاں تفصیلاں اوس دور وِچ لکھیاں ہوئیاں لبھدیاں سن۔ جدوں نبی اکرم a دی حیاتی تے قلم پھٹرن دا شوق دلاں وِچ جا گیا تے عرب دی روائت پاروں آپؐ دی زندگی وِچ پیش آون والیاں لڑائیاں ای پہلا موضوع بنیاں۔ نبی اکرم a دے غزویاں دی تفصیل اکٹھی کرن تے فیر اوس نُوں لکھ کے محفوظ کرن دے فن نوں مغازی دا نام دِتا گیا۔ مغازی دِیاں کِتاباں وِچ آپ a دی پاک حیاتی دے دوجے پاسیاں نُوں اصلوں ہی چھڈ نہیں سی دِتا جاندا سگوں ڈھیراں دے ڈھیر واقعات ایہناں کتاباں دی زینت بن دے رہے نیں۔ ایسے پاروں ابن اسحاق دی کتاب نُوں مغازی وی آکھدے نیں تے سیرت وی۔ حافظ ابن حجر فتح الباری وِچ ایہہ دوویں نام اکو کتاب واسطے ورتدے نیں۔

تیجی صدی تِیکر ایس فن دِیاں جہڑیاں کتاباں مشہور سن اوہناں وِچ چوکھے غزوات دے ای حالات لبھدے نیں، جویں کہ سیرت ابن ہشام، سیرت ابن عائذ تے سیرت اموی وغیرہ۔ البتہ ایس توں بعد دے زمانے وِچ مغازی توں ہٹ کے وی بہُت ساریاں چیزاں شامل کرلئیاں گئیاں۔ مثلاً مواہب الدنیہ وِچ غزوات توں علاوہ وی سبھ کُجھ لبھدا اے۔ سو مغازی دے فن دا گھیر جدوں کھلا ہویا تے ایہوای فن سیرت نگاری بن گیا۔

محدثین دے نیڑے مغازی تے سیرت عام فنِ حدیث توں وکھری اِک چیز اے۔ ایتھوں تِیکر پئی بعض موقعیاں اُتے ارباب سیرت اتے محدثین دو مقابلے دے ٹولے سمجھے جاندے رہے۔ بعض ویلے ایوں دی صورت وی بن دی لبھدی اے پئی سارے سیرت نگار اک پاسے تے امام بخاری تے مسلم اِک پاسے۔ اس ویلے بعض لوکی امام بخاری دی روائت نُوں ایس پاروں نہیں من دے پئی سارے سیرت نگاراں دے خلاف اے پر محققین آکھدے نیں پئی حدیث صحیح، سارے ارباب سیر دی متفقہ روائت دے مقابلے وِچ وی بھاری ہے۔ مثلاً غزوہ ذات الرقاع ولوں چوکھے سیرت نگاراں دا اتفاق اے پئی جنگ خیبر توں پہلوں دا واقعہ اے پر امام بخاری آکھدے نیں پئی خیبر توں پچھوں ہویا۔ ایسے پاروں حافظ ابن حجر نے سیرت نگاراں دی رائے نال اتفاق نہیں کیتا۔

ایس توں پتا لگدا اے پئی بھاویں سیرت نگاری فن مغازی دی بہتر تے سوہنی شکل اے پر سیرت اِک ہور فن اے تے حدیث اِک دوجی گل۔ سیرت نگاری وِچ روائتاں وِچ اس درجے دی احتیاط نہیں کیتی جاندی جہڑی صحاح ستہ نال مخصوص اے۔ ایہدی مثال ایہہ ہے پئی فقہ دا فن وی قرآن وحدیث توں ای ماخوذ اے پر ایس نوں اسیں قرآن یاں حدیث نہیں

آ کھ سکدے۔ مغازی یاں سیرت دے فن وِچ، سگوں سیرت دی سائنس وِچ جس قسم دِیاں تفصیلاں دی لوڑ پیندی اے اوہ حدیث دے اصلی اُچے معیار دے موافق نہیں ہو سکدیاں۔ ایسے لئی ارباب سیر دے کھوج کاری دے معیار نُوں ایوں نہیں سمجھیا جاندا جویں فن حدیث دے معیار نُوں۔ مثال دے طور تے جویں امام بخاری تے مسلم نے ایہ پکا پیڈا طریقا رکھیا پئی کِسے ضعیف حدیث نُوں اَپنی کتاب وِچ تھاں نہیں دِتی، اس طرحاں دا معیار سیرت نگاراں نُوں ضروری نہیں جا پیا۔ اج مختلف زمانیاں دِیاں، ڈھیر اجیہاں کتاباں موجود نیں جہناں توں پتا لگدا اے پئی سیرت لکھدیاں تدوین حدیث ورگی کھوج کاری یاں پرکھ پڑچول کرن دی ضرورت محسوس نہیں کیتی گئی۔

مغازی تے سیرت توں ہٹ کے حدیث دی گل نوں اگے ٹوریئے تے پتا لگدا اے پئی حضور a دے زمانے وِچ ای بعض صحابہ حضورؐ دی اجازت نال آپ دے ارشاد لکھ کے محفوظ کر لیندے ہوندے سن۔ بُخاری شریف' وِچ حضرت ابوہریرہ دا ایہ قول ملدا اے پئی صحابہ کرام وِچوں کِسے کول وی میتھوں ودھ حدیث دا ذخیرہ نہیں ہونا پر عبداللہ بن عمر نُوں چھڈ کے، کیوں جے اوہ حدیثاں لکھ لیندے سن پر میں لکھدا نہیں ساں۔ اِک ہور روائت اے پئی حضرت عبداللہ بن عمر b دی عادت سی پئی حضور a توں جہڑی گل سُنی اوہ لکھ لینی۔ قریش نے اوہناں نُوں ڈکیا پئی آپ a کدے غصے وِچ ہوندے نیں تے کدے راضی خشی پر توں ایس پئی ہر گل لکھن ڈیہا ہونا ایں۔ ایوں ابن عمر نے لکھنا تے چھڈ دتا پر موقع لگن تے حضورؐ نال ایہہ گل کرلئی۔ جناب عبداللہ دی ایہ گل سُن کے سرکار دو عالم a نے اَپنے مکھڑے ول اشارا فرمایا تے آکھیا۔ ''عبداللہ توں لکھ لیا کر، ایتھوں جو نکلدا اے حق ای نکلدا اے۔'' خطیب بغدادی نے اَپنے رسالے وِچ روائت کیتی اے پئی اوہ بیاض جہدے وِچ عبداللہ حضور a دِیاں حدیثاں قلم بند کردے سن اوہدا نام 'صادقہ'' سی۔

مغازی تے سیرت نُوں ایس درجے دِیاں احتیاطاں تے پڑچول نہ لبھ سکی پر خلیفہ حضرت عمر بن عبدالعزیز دے دور وِچ ایس فن نُوں کُجھ توجہ ملی تے خلیفہ نے حکم دِتا پئی مغازی دا خاص حلقہ درس قائم کیتا جاوے۔ عاصم بن عمر بن قتادہ انصاری اس فن وِچ خاص مہارت رکھدے سن۔ اوہناں دے ذمے ایہ کم لگا پئی جامع مسجد دمشق وچ لوکاں نوں درس دتا جاوے۔ اوسے زمانے وِچ امام زہری نے مغازی تے اِک پکی کتاب لکھی۔ امام سہیلی فرماندے نیں پئی ایہ مغازی دے فن دی پہلی تصنیف سی۔🗁

سیرت کیہ اے۔ حدیث تے سیرت وِچ کیہ فرق اے تے سیرت تے تاریخ کویں وکھو وکھ نیں، ایس نُوں مزید مجھن لئی جناب ندیم الواجدی دے مضمون ''سیرت نگاری کے بعض اہم پہلو'' 🗎 دے کُجھ حصّیاں دا مطالعا کردے ہاں۔

سیرت کیہ اے؟

لغت وِچ سیرت دے معنی نیں طریقا تے رستا۔ بعد وِچ ایہ لفظ عام لوکاں دے حالات لئی ورتیا جان لگ پیا۔ فیر آنحضرت a دے حالات، اوہناں دِیاں گلاں باتاں تے ہدائیتاں اُتے اُس لفظ دا اطلاق ہویا۔ حضرت شاہ عبدالعزیز

✎ مقدمہ سیرت النبی از شبلی نعمانی توں ماخوذ

✍ نقوش، رسول نمبر، جلد اوّل، صفحہ ۵۲

دہلوی (م۔۱۲۳۹ھ) نے سیرت دی تعریف بیان کر دیاں لکھیا اے:

''آنچہ متعلق بوجود پیغمبر a وصحابہ کرام وآں عظام است واز ابتدائے تولد آنجناب تاغائت وفات آں را سیرت گویند۔''

''جو کُجھ ساڈے پیغمبر a، صحابہ کرام تے آں عظام دے مبارک وجود دی بابت ہووے تے آنجناب دی پیدائش تے وفات تک دے واقعات نُوں سیرت آکھدے نیں۔''

فقہاء تے محدثین نے لفظ سیرت، مغازی تے جہاد دے معنیاں وِچ وی ورتیا اے۔ ایسے لئی امام مسلم (م۶۱ھ) دی جامع وِچ 'کتاب السیر والجہاد'، تے حافظ ابن حجر (م۸۵۲ھ) دی 'فتح الباری' وِچ کتاب المغازی والسیر، دے سرناویں لبھدے نیں۔ فقہ دِیاں کتاباں وِچ وی ایہ لفظ ورتیا گیا اے۔ ابن اسحٰق (م۱۵۰ھ) تے واقدی (م۳۰۷ھ) دیاں مغازی دیاں کتاباں نُوں سیرت وی آکھیا جاندا اے تے خورے ایسے پاروں کجھ مُڈھلے سیرت نگاراں نے سیرت تے جہڑیاں کتاباں لکھیاں نیں اوہناں وِچ چوکھا غزویاں دا ای ذکر ملدا اے پر بعد وِچ ایہ فن غزویاں تیکر ای نہ رہیا سگوں آنحضرت a دی حیاتی دے دوجے پہلواں دی وی دس پاؤن لگ پیا۔

مثال دے طور تے ابن سعد (م۲۳۰ھ) دی کتاب 'الطبقات الکبریٰ' وِچ آنحضرت a دی پاک حیاتی دے حال احوال وی لکھے گئے نیں۔

حدیث تے سیرت دا فرق:

محدثین اَپنے فن وِچ تن گلاں نال بحث کردے نیں۔ رسول اللہ نے کیہ فرمایا، کیہ کیتا تے آپ a دے ساہمنے کیہ کیتا گیا؟ ایسے چیز نُوں قول، فعل تے تقدیر دے اصطلاحی اکھراں نال یاد رکھیا جاندا اے۔ ارباب سیر وی اپنیاں کتاباں وِچ ایہو تن چیزاں پیش کردے نیں۔ موضوع دے لحاظ نال ایہ دوویں فن اکو ای نیں پر جے ویروا کریئے تے اِک دوجے توں وکھرے ہوجاندے نیں۔ پہلی گل ایہ ہے پئی محدثین دا مقصد حُکماں تے مسئلیاں دا علم تے اوہناں نوں بیان کرنا ہوندا اے۔ رسول اللہ دی ذات پاک تے ڈونگھی جھاتی موضوع نہیں ہوندا۔ جدوں کہ سیرت نگار، رسول اللہ دی ذات گرامی تے بحث کر دے نیں تے آپ دے حُکماں دی بحث اوہناں لئی دوجے نمبر تے ہوندی اے۔ سیرت دِیاں کتاباں وِچ واقعات دی تفصیل ہوندی اے تے اِک اِک پہلو اُتے روشنی پائی جاندی اے۔ حدیث وِچ واقعات دی تفصیل نہیں لبھدی تے نہ ای کِسے خاص پہلو دِیاں وضاحتاں لئی کوئی ایڈی کھیچل کیتی جاندی اے۔

حدیث تے سیرت وِچ ایہ فرق وی اے پئی سیرت وِچ صحت دے لحاظ نال ماٹھیاں روائتاں وی اَپنا بھار رکھدیاں نیں پر حدیث وِچ ایہدی کوئی گنجائش نہیں ہوندی، پر ایہ ضابطہ اوہناں حدیثاں لئی ہے جہناں دا تعلق احکام تے مسائل نال ہوندا اے۔ حضرت علامہ شبیر احمد عثمانی نے لکھیا اے پئی علماء دا اِک چنگا وڈا ٹولا ایس گل دا قائل ہے پئی حدیث ضعیف توں فضائل، اعمال تے قصص وغیرہ وِچ استدلال کیتا جاسکدا اے۔ ایہناں بزرگاں وِچ امام احمد، ابوداؤد، ابوحنیفہ، شافعی تے نووی ورگے اصحاب الرائے وی شامل نیں۔ امام ابوحنیفہ حدیث ضعیف نوں احکام وِچ وی معتبر سمجھدے نیں پر اوس نُوں

حدیث صحیح تے ترجیح نہیں دیندے، سگوں حدیث صحیح دی تائید واسطے پیش کر دے نیں یا اجیہاں مسئلیاں لئی ضعیف روائتاں وِچوں استدلال کردے نیں جہناں لئی اُچے درجے دے دلائل نہیں لبھدے پر امام احمدؒ تے کجھ چوکھے اگے نکلدے نظر آوندے نیں۔

سیرت تے تاریخ دا فرق

سیرت، تاریخ دی اِک قسم ہون دے باوجود فنِ تاریخ توں وکھری تے نویکلی صنف وی اے۔ تواریخ دِیاں کُجھ تعریفاں ایویں نیں پئی تواریخ دے اِک مشہور سیانے کافیجی (م ۸۷۹ھ) نے اَپنی کتاب ''المختصر فی علم التاریخ'' وِچ ایہ تعریف کیتی اے پئی تواریخ زمانے دے حالات، تے حالات دے متعلقات دی پکی کھوج کاری دا نام اے۔ سخاوی (م۹۰۲ھ) نے اَپنی مشہور تصنیف ''الاعلان بالتوبیخ لمن ذم التاریخ' وِچ آکھیا اے پئی زمانے دے واقعات دی کھوج پڑچول دا نام تواریخ اے۔ وسطی دور دے مغربی سوجھوان آکھدے نیں پئی تواریخ جیوندے مطالعا دا نام اے۔ ایس فرق توں ہٹ کے وی ایہ گل نہ بھلن والی اے پئی سیرت دے ماخذ جنے مستند تے اعتبار والے نیں، تواریخ نُوں اُسدا دسواں حصاوی حاصل نہیں۔ تواریخ صحت مند ماخذ دی بجائے قیاس ول چوکھا ٹُر دی اے پر سیرت وِچ قیاس دا کوئی دخل نہیں سگوں روائتاں جویں اپڑیاں، اوہناں نُوں اصلی تے سچی حالت وِچ لکھ دینا ای سیرت نگار دا پہلا فرض اے۔ ایہناں روائتاں دی جویں چھان پھٹک کیتی جاندی اے تے سچ تیکر اپڑن لئی جیہڑا ٹل لایا جاندا اے، اوہ اِک دوجی گل اے۔

(کُجھ) لوکی جویں حدیث اُتے اعتراض کردے نیں ایویں ای ایہ اعتراض سیرت تے وی اے پئی ایہد ا چوکھا دارو مدار زبانی روائتاں یاں سنیاں سنائیاں گلاں تے ہے۔ ایس سلسلے وِچ پہلی گل تے ایہ ہے پئی محدثین نے روائتاں دے من لین یا رد کر دین دے ڈاڈھے پیڈھے اصول بنائے نیں تے نری حدیث دی صحت یاں عدم صحت دا پتا لان لئی کئی علم وجود وِچ آئے نیں۔ ہزاراں بزرگاں نے عمراں دیاں عمراں صرف اینے کوکم وِچ گزار چھڈ یاں پئی روائتاں بیان کرن والیاں کولوں پُچھ پرتیت کر لئی جاوے۔ ایس صورت وِچ حدیث تے سیرت دے ذخیرے نُوں بے بنیاد تے بے اصل کہہ دینا کوئی جاندار الزام نہیں ہوسکدا۔

سیرت دے ماخذ:

نبی اکرمؐ دی مبارک حیاتی نُوں جے ویلے دی عینک نال ویکھیئے تے تن زمانیاں وِچ ونڈیا جاسکدا اے۔ اعلان نبوت توں پہلاں دا دور، اعلان نبوت توں ہجرت تک دا زمانہ یعنی مکی دور تے تیجا مدینے تشریف آوری توں وصال تک دا زمانا یعنی مدنی دور۔ پہلے دور یعنی میلا د النبی توں اعلان نبوت تک دے زمانے نُوں تواریخی لحاظ نال اسیں کوئی ایڈا اُگھڑیا ہویا نہیں ویکھدے۔ ایس عہد دِیاں جہڑ یاں روائتاں پوری طاقت نال قابل اعتبار سمجھیاں جاندیاں نیں فقیر نیڑے تے اوہ وی ایس قابل نیں پئی اوہناں توں بغیر ای اسیں اَپنے آقاؐ دی شان وِچ لکھیاں جان والیاں کتاباں نُوں نویں سِرے ترتیب دویئے۔ اسیں اس حقیقت توں اکھاں نہیں میٹ سکدے پئی صحابہ وِچ کوئی اجیہا بندا نہیں سی جہدی عمر سرور کائناتؐ دی ولادت دے ویلے روائت دے قابل ہووے۔ سبھ توں وڈے حضرت ابوبکرؓ سن تے اوہ وی جناب سرور دو عالم a توں

دو ورھے نکے سن۔ فیر ولادت پاک a نال جڑیاں روائتاں کویں تاریخ سیر دا حصہ بن گئیاں، کُجھ نہیں آکھیا جاسکدا۔ اِک روائت ویکھو پئی ابونعیم نے حضرت آمنہ دے حوالے نال دسیا اے پئی جدوں آنخضرت a پیدا ہوئے اوہدوں ڈھیر سارے پنچھی مکان وِچ آوڑے جہناں دی چنجھ زمرد دی سی تے پر یاقوت دے سن۔ فیر اِک چٹا بدل آیا تے حضور a نُوں چُک کے لے گیا تے ندا آئی پئی ایس بال نُوں لہندے چڑھدے تے سارے دریاواں دی سیر کراؤ تاں جے سارے لوکی ایس نُوں پچھان لین۔ سمجھ نہیں آوندی پئی ایہ روائت گھڑن والے دی کیہ منشا سی، جناب ابونعیم تیکر کویں اَپڑی تے فیر مولف 'مواہب الدنیہ' نے ایس نُوں کہڑی کسوٹی تے پرکھ کے کتاب دا حصا بنایا اے۔ اِک روائت اے پئی جدوں محسن انسانیت عالم وجود وِچ تشریف لیائے تے کسریٰ دے محل دے چوداں کنگرے ڈگ پئے تے آتش فارس بُجھ گئی۔ ربّ سوہنے نے ایڈی وڈی ہستی دی دُنیا تے آمد دا علان خورے ایس توں کئی وڈے وڈے کم کرکے کیتا ہووے پر سمجھ نہیں آوندی پئی جے کر ایہ گلاں ٹھیک نیں تے فیر فن حدیث دے امام تے آقا a نال بھرویں محبت تے عقیدت رکھن والے امام بخاری تے مسلم ایہناں ولوں کیوں اکھاں میٹ گئے۔ چیتے رہوے پئی ایہ روائت بیہقی، ابونعیم، خارئطی، ابن عساکر تے ابن جریر نے لکھی اے پر صحیح بخاری تے مسلم شریف سگوں صحاح ستہ دی کسے کتاب وِچ ایہدا ناں نشان وی نہیں۔ سوایہ گل آکھنا غلط نہیں جاپدا پئی حیات مبارکہ دے مُڈھلے دور دِیاں تفصیلاں جنیاں غیر ضروری نیں اونہیاں ای غیر معتبر وی نیں۔ ہاں اوہ بہت ساریاں گلاں جہناں دی گواہی قرآن دیندا اے یاں بعد دے حالات جہناں گلاں دی تصدیق کردے نیں اوہ بہرحال تواریخ دا حصہ بن جانے چاہیدے نیں تے بنے وی نیں۔ مثلاً آپ a دی یتیمی دا دور، نزول وحی توں تھوڑا چر اگدیں دا زمانا، معراج دا واقعہ، ہجرت دے واقعات، فتح مبین (صلح حدیبیہ) فتح مکہ تے کئی غزویاں دا ذکر اوہ واقعات نیں جہناں دا ماخذ خود قرآن اے۔ ایوں ای نبی اکرم a دی رضاعت بابت گلاں باتاں، مکے توں باہر دے سفر، والدہ محترمہ نال مدینے جانا تے رستے وِچ اوہناں نال پئے جان والی ہمیش دی جدائی، حضرت عبدالمطلب تے حضرت ابو طالب دی سرپرستی دے حالات بھاویں زندگی دے مُڈھلے دور دیاں گلاں نیں پر بعد دے واقعات تے حالات ایہناں گلاں دا تسلسل جاپدے نیں تے ایوں کِسے شک شبے دی گنجائش باقی نہیں رہندی۔ تے ایہی گلاں سیرت دا مُڈھلا تے معتبر ماخذ قرار پاندیاں نیں۔

سیرت دا دوجا ماخذ حدیث نبوی اے۔ صحابہ کرام نُوں حضور پاک دی ذات نال ڈاڈھی محبت سی۔ آپ دی ہر ادا، ہر گل تے ہر کیفیت صحابیاں دے دلاں تے نقش ہوجاندی سی۔ فیر ایہ دلاں توں نکل کے زباناں تے زباناں توں کتاباں تیکر اپڑجاندی۔ سیرت نبویؐ بابت ایہ آکھنا پئی ایس دا دارومدار نرا زبانی روائتاں تے ہے غلط ثابت ہوچکیا اے۔ زبانی روائتاں دے وجود توں انکار ممکن نہیں پر پرکھ پڑچول دے جہڑے پکے پیڈھے اصول بنائے گئے نیں جے اوہناں نُوں ساہمنے رکھیے تے فیر ماخذ دی صحت تے کسے شبے دی گنجائش باقی نہیں رہندی۔ ہاں ایہ دوجی گل اے پئی جتھے وی متھے اصولاں نُوں چھڈیا گیا اوتھے ای کمزور روائتاں آوڑیاں۔ جویں کہ اُتے ذکر کیتا گیا اے پئی مئولفین صحاح ستہ نے ایوان کسریٰ دے کنگرے ڈگن والی تے آتش فارس دے بجھ جان ولی روائت نُوں رد کیتا اے۔ دوجی گل ایہ پئی لکھ لین دا رواج وی اپنی تھاں موجود سی

جویں کہ جناب عبداللہ بن عمر دے بیاض صادقہ دا پچھلے صفحیاں تے ذکر ہو چکیا اے۔

سیرت دا مُڈھلا دور:

بھانویں نبی اکرم دی حیاتی وِچ کُجھ لکھیا ہو یا پر کھلر یا پلر یا مواد موجود سی پر تصنیف وتالیف دا با قاعدا رواج نہیں سی۔ایس لئی چوکھے چِراں تیکر ایہ سرمایا قلم دی پہنچ وِچ نہ آ سکیا۔ بعد وِچ حکمراناں دی توجہ تے مہربانی نال ایہ شوق پیدا ہویا تے ایس کھیتر دا علم رکھن والے سیانے لکھن دے کم وِچ رُجھ گئے۔سبھ توں اگدیں حضرت معاویہ نے عبید ابن شریح نوں یمن توں سد کے پہلے لوکاں دے حالات لکھائے تے ایس کتاب دا ناں اخبار الماضیین رکھیا۔ایس توں بعد عبدالملک بن مروان نے حضرت سعید بن جبیر توں قرآن دی تفسیر لکھان دا آہر کیتا۔اوس دور دے سیانیاں تے عالماں نُوں لکھن دے کم لئی کِنے زور نال آ کھیا گیا ایس دا اندازا مشہور محدث ابن شہاب زہری دے ایس قول توں کیتا جاسکدا اے پئی اسیں علوم دی کتابت مکروہ خیال کر دے ہوندے ساں پر حاکماں نے سانوں لکھن تے مجبور کر دتا۔

علوم اسلامیہ دی لکھائی دا اصل سہرا حضرت عمر بن عبدالعزیز دے سر تے نظریں پیندا اے۔مشہور مورخ ابونعیم آ کھدے نیں پئی حضرت عمر بن عبدالعزیز نے حدیث دی تدوین دا با قاعدا حکم دِتا سی۔ابن سعد لکھدے نیں پئی سبھ توں پہلوں آپ نے ہی مدینے دے قاضی تے مشہور عالم حدیث ابن شہاب زہری دے استاد ابوبکر بن محمد دا حدیث دی تدوین تے ترتیب ول دھیان کرایا۔ابن سعد دی ایس گل دی تائید امام بخاری نے وی کیتی اے۔عبدالبر نے سعد بن ابراہیم توں نقل کیتا اے پئی حضرت عمر بن عبدالعزیز نے سانوں حُکم دِتا پئی حضور دِیاں سنتاں (سنن) اکٹھیاں کریئے۔ایہناں ساریاں روائتاں توں ایہ پتا لگدا اے پئی حضرت عمر بن عبدالعزیز ای اصل وِچ اوہ پہلے بندے نیں جہناں نے ایس نیک کم لئی با قاعدہ کوشش کیتی۔

حضرت عمر بن عبدالعزیز نے مغازی ول وی توجہ کیتی تے عاصم بن عمر ابن قتادہ انصاری نُوں حکم دِتا پئی اوہ حلقہ درس قائم کرن تے اوتھے مغازی (سیرت) پڑھان۔جناب عمر دی دلچسپی اتے جناب عاصم بن عمر دی کوشش دا ایہ نتیجا نکلیا پئی عالماں وِچ مغازی دے مطالعے دا رجحان پیدا ہو گیا البتہ کھوج کاراں وِچکار ایس گل تے چوکھا اختلاف اے پئی مغازی یاں سیرت دی پہلی کتاب کنے لکھی۔حاجی خلیفہ ''کشف الظنون'' وِچ لکھدے نیں پئی مغازی دی پہلی کتاب محمد بن اسحاق دی اے۔ڈاکٹر مصطفیٰ الاعظمی دی پڑچول موجب سبھ توں اگدیں سیرت دے موضوع تے جناب ابان بن عثمان نے قلم چکیا۔اوس توں بعد اوہ عروہ بن زبیر تے شرجیل بن سعد دا ناں لیندے نیں۔جرمنی دے مشہور مستشرق جوزف ہوروز دی تحقیق موجب وی سیرت نبوی نُوں سبھ توں اگدیں لکھن دا کم ابان بن عثمان نے کیتا۔فیر اوہ عروہ بن زبیر،شرجیل بن سعد تے وہب بن منبہ دے نام لیندے نیں۔جناب جوزف نے جرمن زبان وِچ لکھے اپنے مضمون وِچ ایہہ ویروا وی کر دتا اے کہ جس ابان بن عثمان دا اوہ ناں لیندے نیں اوہ خلیفہ راشد حضرت عثمان دے پُتر نیں جدکہ اِک دوجے ابان بن عثمان نوں وی سیرت دی تواریخ جان دی اے پر اوہ ابان بن عثمان البجلی اکھوائے۔جناب جوزف تابعین توں بعد دی نسل وِچوں

جامع بیان العلم صفحہ ۱۳۶،بحوالہ نقوش،رسول نمبر،جلد اوّل،صفحہ ۶۰

وی کئی بزرگاں دے ناں لیندے نیں جیہناں مغازی ول توجہ کیتی جویں کہ عبداللہ بن ابی بکر، عاصم بن عمر بن قتادہ تے محمد بن مسلم الزھری دے ناں۔ایناں تناں دا تعلق مدینہ دے مکتب نال سی تے ایناں نوں محمد بن اسحاق دے شیوخ سمجھیا جاندا اے۔

فقیر ایہ سمجھدا اے پئی جناب جوزف نے جنے محترم بزرگاں دے مبارک نام لے نیں ایناں وِچ صرف محمد بن مسلم زہری اوہ مصنف نیں جہناں دے کم نُوں اصطلاح وِچ کتاب آکھیا جا سکدا اے۔ دوجیاں لکھتاں کجھ ہور سرناویاں (Titles) دیاں بنا شبہ حقدار نیں پر کتاب نہیں اکھوا سکدیاں۔ایوں امام سہیلی دا ایہ فیصلہ بھار رکھدا اے پئی سیرت دی پہلی کتاب امام زہری دے ہتھوں لکھی گئی۔آکھدے نیں:

''ھی اول سیرۃ فی الاسلام''

ایہ پہلی سیرت (دی کتاب) اے جہڑی اسلام وِچ لکھی گئی۔

مولانا شبلی نعمانی نے وی زہری نُوں ای پہلا سیرت نگار منیا اے جدکہ کجھ لوکاں نے سیرت ابن ہشام نوں سیرت دی پہلی کتاب آکھیا اے۔ دوجے پاسے ایس گل دا وی کوئی معقول جواب نہیں لبھ سکیا کہ اوس کتاب نُوں کہڑی تھاں تے رکھیا جاوے جہڑی مغازی رسول اللہ دے عنوان نال ادارہ ثقافت اسلامیہ لاہور نے چھاپی اے تے اوس نُوں جناب عروہ بن زبیر دی لکھت ہی آکھیا گیا اے۔ایس لحاظ نال ابان بن عثمان یاں عروہ بن زبیر نوں ای پہلا سیرت نگار منناپیندا اے۔

موسیٰ بن عقبہ تے محمد بن اسحاق امام زہری دے منے پرمنے شاگرد نیں۔اوہناں دوواں بزرگاں نے نہ صرف کتاباں لکھیاں سگوں ایس کم نُوں اک فن دی تھاں دتی۔ بھاویں موسیٰ بن عقبہ دی مغازی الرسول ویلے دے ظالم ہتھاں توں نہیں بچ سکی فیر وی سیرت دِیاں معتبر کتاباں وِچ ایس دے حوالے ملدے نیں۔ابن اسحاق نے ایس فن وِچ بھرویں عزت کمائی اے ایتھوں تیکر پئی امام بخاری نے اَپنی کتاب الغزوات، ابن اسحاق دی روایت نال ای شروع کیتی اے۔ابن اسحاق توں بعد سیرت نگاراں وِچ جس دا نام آؤندا اے اوہ محمد بن عمر ابن واقد اے جس نُوں تواریخ واقدی دے نام نال یاد رکھدی اے۔ واقدی ۷۴۷ وچ مدینے وچ پیدا ہویا تے ۸۲۳ء وِچ عراق دے شہر بغداد وچ مر گیا۔ واقدی بھاویں احکام تے مسئلیاں وِچ متروک الحدیث اے پر سیرت وچ اس دیاں روائتاں قبول کر لئیاں جاندیاں نیں۔اس بابت ابن کثیر دی رائے ایہ ہے پئی واقدی کول ودھیا تفصیلاں تے لکھے ہوئے واقعات موجود سن تے اوہ ایس فن دے وڈے امام سن۔مولانا شبلی نعمانی اوہناں توں ناراض جاپدے نیں، بھاویں اوہناں نے اپنی سیرت وچ طبقات ابن سعد دیاں روائتاں نقل کیتیاں نیں۔طبقات اصل وِچ واقدی دی مغازی الرسول وِچوں ماخوذ اے۔

سیرت نگاری وِچ ابن اسحاق تے واقدی ماخوذ دی حیثیت رکھدے نیں۔ اوہناں توں پہلاں جہناں لوکاں ایس موضوع تے طبع آزمائی کیتی اج اوہناں دیاں کتاباں نہیں لبھدیاں۔ اوہناں دوواں دی خش بختی اے پئی ابن اسحاق نوں ابن ہشام ورگا تے واقدی نُوں ابن سعد ورگا بندا لبھ گیا جہناں نے اوہناں دیاں اصل تصنیفاں نُوں ہمیشگی دے دِتی۔

سہیلی، امام عبدالرحمٰن، الروض الانف، جلد اوّل، صفحہ ۲۲

باب نمبر۲:

سیرت اُتے مُڈھلیاں کتاباں تے اوہناں دے لکھن والے

پچھے سیرت دے مُڈھلے دور دا ذکر کردیاں کُجھ مُڈھلیاں کتاباں داوی ذکر ہویا اے پر اسیں ایس گل دا فیصلا نہیں کر سکے کہ سیرت دی مُڈھلی کتاب کہڑی سی۔فقیر نے بھاویں کوئی رائے دِتی وی اے پر اوہ سند نہیں۔ایس لئی اسیں تواریخ وِچ لبھدے اِک مشہور مقالے دا سہارا الیندے ہاں۔ایہ مقالا مشہور جرمن مستشرق جوزف ہورووز(Goseph Horovitz) ہوراں جرمن زبان وِچ لکھیا۔۱۹۲۶ وِچ محمد مارماڈیوک پکتھال مرحوم نے ایس نُوں انگریزی دا روپ دِتا تے ایہ''اسلامک کلچر'' دی پہلی جلد(۱۹۲۷) تے دُوجی جلد(۱۹۲۸) وِچ قسطاں نال چھپیا۔عربی زبان وچ اس دا ترجمہ حسین نصار ہوراں کیتا جو مصر وچ ۱۹۶۹ء وچ چھپیا۔ڈاکٹر نثار احمد فاروقی ہوراں انگریزی تے عربی ترجمیاں نُوں ساہمنے رکھ کے ایس دا اردو ترجما کیتا تے آپوں وی جتھے ضروری سمجھیا کُجھ اشارے شامل کر دِتے۔ایس مشہور مضمون نُوں سیرت دِیاں مُڈھلیاں کتاباں تے سند من دیاں ہوئیاں فقیر نے ایس دا پنجابی ترجمہ کرن دی جسارت کیتی اے۔پر ایتھے ایہ ویرواضروری جاپدا اے کہ ایہ ایس مضمون دی نکی توں نکی شکل اے نہ کہ پورا ترجما۔میں محمد بن سعد توں بعد گل اگے ٹوری اے۔آ وَ پڑھدے ہاں:

عربی ادب دے تن کھیتر نیں جہناں نُوں رسول اللہ a دے کماں تے گلاں دا مُڈھ آکھنا چاہیدا اے۔یعنی حدیث، سیرت تے تفسیر۔شخصی روایت، ایہناں تناں وِچ سانجھی اے۔ایس دا مطلب ایہ ہے کہ حدیث دے متن نُوں سنداں دی پوری لڑی نال پیش کیتا جاندا اے۔پر تناں کھیتراں دیاں کتاباں جہناں وِچ ایہ روائتیاں ای شامل نیں اوہناں نُوں وکھو وکھ ڈھنگ نال پیش کردیاں نیں۔حدیث دے مجموعے موضوع دی تقسیم نال ترتیب دِتے گئے نیں یاں اوہناں صحابیاں دے ناواں نال جہناں تیکر روائتاں دی لڑی پُجدی اے جویں کہ مسند احمد بن حنبل۔سیرت دیاں کتاباں وِچ ایہ روائتاں تواریخی ترتیب نال آوَندیاں نیں تے تفسیر وِچ ایہناں نُوں اوہناں قرآنی آیتاں دے نال لکھیا جاندا اے جہناں نال اوہناں روائتاں دا تعلق بن دا اے۔

سچ ایہ ہے کہ اُتے لکھے گئے تناں کھیتراں وِچ کوئی وی مواد دے لحاظ نال اکو جہیاں کتاباں پیش نہیں کردا سگوں اوہناں وِچ فرق یاں اختلاف لبھدا اے۔ایہ اختلاف کدرے تے لکھاری دے اَپنے نظریے پاروں ہوندا اے تے کدے روائتاں نُوں پرکھن دے معیار دے فرق موجب، پر تناں کھیتراں دیاں اوہ کتاباں جہناں نُوں ممکن حد تیکر جامع آکھیا جا سکے جویں کہ واقدی دی کتاب المغازی تے امام احمد بن حنبل دی مسند، اصل وِچ اکو ای مواد رکھدیاں نیں۔سانوں واقدی دی المغازی وِچ اوکڑاں نال ای کوئی اجہی حدیث لبھے گی جہڑی مسند احمد بن حنبل وِچ درج نہ ہووے۔

اصحاب رسول a توں بعد تابعین دی نسل نے رسول اللہ a دے کماں کاراں تے گلاں باتاں دیاں اوہ

روائتاں اکٹھیاں کرنیاں چھوہ دِتیاں سن جہڑ یاں اوہناں دے زمانے وِچ رائج سن۔ تے ایس وِچ ہُن کوئی شک نہیں کہ تابعین دے زمانے وچ نبیؐ دیاں اوہ حدیثاں صحیفے یاں کتاب دی شکل وِچ لبھد یاں سن جہناں دا مواد اصحاب رسول توں حاصل کیتا گیا سی۔ تابعین وِچ اجہے بندے وی لبھدے سن جہڑے مغازی دی سیانے سمجھے جاندے سن۔ مغازی دا مطلب اے ''جنگاں''۔ لفظی معنیاں دے لحاظ نال تے ایس شےنُوں رسول خدا دے غزویاں تے آپ دے سجّناں متراں تیکر محدود رہنا چاہیدا سی پر ایس توں مطلب ایہ لیا جان لگ پیا کہ ایہ رسول اللہ دی پوری پاک حیاتی دیاں گلاں نیں۔ اسیں ایتھے تابعین وِچ ہون والے مغازی دے سیانیاں، تے اوہناں دیاں لکھتاں دا ذکر کردے ہاں۔

(۱) ابان بن عثمان:

تابعین وِچ مغازی دے عالم دی حیثیت نال سبھ توں اگے کھلوتے بندے ابان بن عثمان دسدے نیں۔ اوہناں دی پیدائش کسے وی طرحاں ۲۰ھ توں بعد دی نہیں ہو سکدی، ایس لئی کہ ۳۶ھ وِچ اوہ ایڈے وڈے ہو چکے سن کہ اوہناں حضرت عائشہ، حضرت طلحہ تے حضرت زبیر دے نال اوس مہم وچ رلت کیتی سی جیہڑی اوہناں حضرت عثمان دی شہادت دے سلسلے وِچ قصاص طلب کرن لئی شروع کیتی سی۔

ابان دا نام محدثین وِچ چوکھے احترام نال لیا جاندا اے۔ آکھیا جاندا اے کہ اوہناں دے بیٹے عبدالرحمٰن توں وکھ ابوالز نا دتے زہری نے اوہناں کولوں حدیثاں سنیاں سن۔ حدیث دِیاں کتاباں وِچ آپ دا نام چنگا وجدا اے پر سیرت دِیاں کتاباں وِچ نہیں لبھدا۔ سانوں آپ دا ذکر ابن اسحاق یاں ابن سعد دیاں کتاباں دے اوس حصے وِچ جہڑا سیرت نال تعلق رکھدا اے، بلکل نہیں لبھدا۔ ایہ گل ٹھیک اے کہ ابن سعد نے جنگ بدر ویلے عباس تے دوجے ہاشمیاں دی گرفتاری دا حال ابان بن عثمان دی روائت نال لکھیا اے پر سنداں توں پتا لگدا اے کہ ابن سعد نے جس ابان دا ذکر کیتا اے اوہ حضرت عثمان (تیجے خلیفہ) دے پتر نہیں سگوں اِک دوجا ابان بن عثمان اے تے اوس دا پورا نام ابان بن عثمان الجبلی اے۔ مغیرہ بن عبدالرحمان دا ذکر کر دیاں ابن سعد لکھدے نیں کہ اوہ اعتما د والے بندے سن تے اوہناں نے بُہت گھٹ حدیثاں دی روائت کیتی اے پر کُجھ مغازی جہڑے اوہناں تیکر ابان بن عثمان کولوں پہنچے سن، اوہ اکثر پڑھدے ہوندے سن تے سانوں اوہناں دی تعلیم دی اجازت دے دیندے سن۔

آپ دی وفات ولوں کوئی پکی پیڈھی گل نہیں کیتی جاسکدی۔ مرن توں اِک ورھا اگدیں اوہناں تے فالج دا حملا ہویا سی۔ بخاری نے اَپنی توارِیخ وِچ لکھیا اے کہ اوہ ولیدی دور وِچ (۹۶۔۸۶ھ) وِچ مرے پر ابن سعد دا خیال اے کہ اوہناں دی وفات یزید ثانی (۱۰۵۔۱۰۱ھ) دے عہد وِچ ہوئی۔

(۲) عُروہ بن زبیر:

ابان دی ولادت دے کُجھ ای چر پچھوں عروہ بن زبیر پیدا ہوئے۔ ایہ وی مغازی دے ایوں دے ای عالم سن۔ اوہناں کولوں چنگا چوکھا ذخیرا ساڈے تیکر پہنچدا اے۔ (ادارہ ثقافت اسلامیہ لاہور نے ایس ذخیرے نُوں مغازی رسول اللہ دے نام نال چھاپیا اے۔ اوہدے وِچ ڈاکٹر محمد مصطفیٰ الاعظمی دا تحقیقی مقالا وی شامل اے۔ ایہ اردو ترجما محمد سعید الرحمٰن علوی

ہوراں کیتا اے۔ ۲۸۵صفحیاں دی ایہ کتاب پاکستان وِچ عام لبھدی اے)   (جاوید)

جناب عروہ دا حجاج بن یوسف نال اِک مکالمہ بڑا مشہور اے۔ ہویا ایہ کہ اوہناں نے عبدالملک نال گلاں کردیاں اَپنے بھرا عبداللہ دا ذکر اوس دی کنیت ابوبکر نال کیتا۔ حجاج نے جناب عروہ تے ملامت کردیاں آکھیا:

''تیری ماں مرے توں اِک منافق دا ذکر امیر المومنین دے ساہمنے کنیت نال کرنا ایں۔''

''حجاج! ایہ گل توں مینوں کہ رہیا ایں؟'' عروہ نے جواب دِتا ''جہڑا جنت دِیاں سردار عورتاں دا پتر ہاں۔ میری ماں اسما بنت ابوبکر اے نانی صفیہ بنت عبدالمطلب اے۔ عائشہ میری ماسی اے تے خدیجہ بنت خویلد میری پھپھی۔(چیتے رہوے کہ عروہ حضرت ابوبکر صدیق دے دوہترے سن)   (جاوید)

اِک واری عبدالملک بن مروان، عبداللہ بن زبیر تے اوہناں دے دوویں بھرا عُروہ تے مصعب، معاویہ بن ابوسفیان دے عہد حکومت وِچ مسجد حرام وچ اکٹھے بیٹھے سن۔ کسے آکھیا آؤ بھئی آپو اپنے دل دی گل کریئے۔ عبداللہ آکھیا ''میری خاہش اے کہ دوواں مقدس شہراں (مکے تے مدینے) تے حکومت کراں تے خلیفہ بن جاواں۔'' مصعب بولے'' دل کردا اے عراق دے دوواں پاسیاں تے قبضہ کرلواں تے قریش دیاں سبھ توں چوکھیاں سوہنیاں دو سوانیاں سکینہ بنت حسین تے عائشہ بنت طلحہ میرے نکاح وِچ ہون۔'' عبدالملک بن مروان نے آکھیا کہ'' رِیجھ ایہ ہے کہ ساری دنیا تے حکومت کراں تے معاویہ دا جانشین بن جاواں۔'' اخیر تے عروہ بولے تے آکھن لگے۔ ''مینوں ایہناں وِچوں کوئی تمنا نہیں۔ میں تے ایہ چاہندا ہاں کہ دُنیا وچ پرہیز گاری دی حیاتی گزاراں، آخرت نوں سرخرو ہوواں تے اوہناں لوکاں وچ گنیا جاواں جہناں کولوں علم دی روائت کیتی جاندی اے۔'' زمانہ بدلیا تے اوہناں وچوں ہراک اَپنی اَپنی مراد پا گیا۔ ایسے پاروں عبدالملک آکھدا ہوندا سی کہ جہڑا کوئی دنیا وچ جنتی بندے نوں ویکھنا چاہوے اوہ عروہ بن زبیر نُوں ویکھ لوے۔ عروہ مدینے دے ست وڈے فقہاء وچوں اِک سن۔ عروہ دے سن وفات دا وی پکا پتا نہیں۔ خیال اے کہ اوہ ۹۴ھ وچ چلانا کر گئے سن۔

۳۔شُرجیل بن سعد:

ابان تے عروہ دے برخلاف، جہڑے تگڑے خاندانی بندے سن، شُرجیل بن سعد اِک غلام سن تے ایہ مغازی لٹریچر دا تیجا وڈا نام اے۔ اوس دے دور دا اندازا ایس گل توں لایا جاسکدا اے کہ کُجھ لوکی آکھدے نیں کہ اوس نے حضرت علیؓ نُوں ویکھیا سی۔

ابن حبان نے شرجیل نُوں معتبر محدث منیا اے۔ اسحاق تے واقدی نے شرجیل توں روائت نہیں لئی پر ابن سعد نے رسول اللہ دی قباء توں مدینے ول ہجرت دی خبر آپ توں ای لئی اے۔ ایس خبر وچ آپ نے سنداں دی لڑی نہیں دسّی پر ایس توں ایہ نتیجا نہیں نکلدا کہ دوجیاں روائتاں وچ وی اوہ ایوں ہی کردے ہون گے۔ شرجیل نے اَپنے آپ نُوں مغازی تیکر ای محدود نہیں رکھیا۔ آپ دا انتقال ۱۲۳ھ وِچ ہویا۔

۴۔وَہب بن منبہ:

مغازی دے اوہ تن عالم جہناں دا اُتے ذکر ہویا اے یعنی ابان، عروہ تے شرجیل مدینے دے رہن والے سن تے

اوتھے ای حیاتی کٹی پر او ہناں توں ہٹ کے چوتھی ہستی وہب بن منبہ جہڑے تابعین دی نسل وچوں ہی سن جنوبی عرب دے باشندے سن تے ایرانی النسل سن۔ آپ اِک اجہے فارسی خنوادے وِچ جمے جہنے اسلام توں پہلاں نوشیرواں کسریٰ دے عہد وِچ ایران توں مہاجر ہو کے جنوبی عرب وِچ آ وسوں کیتی۔ ایس وِچ شک کرن دی کوئی معقول وجہ نہیں لبھدی کہ وہب ۳۴ھ وِچ پیدا ہوئے۔

وہب نُوں ثقہ راوی منیا جاندا اے۔ آکھیا جاندا اے کہ او ہناں نے ابن عباس، جابر تے ابو ہریرہ وغیرہ توں روائت کیتی اے پر دوجیاں دے مقابلے تے او ہناں کولوں بہت گھٹ اخذ کیتا گیا اے۔ امام بخاری نے او ہناں کولوں اِک حدیث روائت کیتی اے جہدا سلسلا وہب نے اَپنے بھرا ہمام دے واسطے نال ابو ہریرہ تیکر اپڑایا اے۔ وہب نے جہڑا مواد اکٹھا کیتا سی اوس نُوں او ہناں دے پوترے عبدالمنعم نے محفوظ کیتا سی تے آوَن والیاں نسلاں تیکر اپڑایا۔ وہب دی ''کتاب المبتدا'' الفہرست وِچ نظر آوَندی اے۔ حاجی خلیفہ نے وہب توں اِک ہور ''کتاب الاسرائیلیات'' وی منسوب کیتی اے۔ ساڈا خیال ایہ ہے کہ ایہ اصل وِچ کتاب المبتدا ای ہے۔ وہب نے اَپنی خاص تالیف ''کتاب الملوک'' وِچ اپنے وطن (یمن) دی پرانی تواریخ لکھی اے۔ وہب دِیاں ایہناں کتاباں دا مغازی نال کوئی تعلق نہیں بن داجہڑا ساڈا اصل موضوع اے پر جے اسیں مغازی دے مفہوم تے معنیاں دا گھیر ذرا کھلا کر دویے تے فیر وہب دِیاں کتاباں ساڈی بحث دے دائرے اندر آ جاندیاں نیں۔ حاجی خلیفہ زور دے کے آکھیا اے کہ وہب نے مغازی اکٹھے کیتے سن تے او ہناں دا بیان درست وی جاپدا اے۔ سی ایچ بیکر نے شوٹ رینارڈ دے ذخیرہ اوراق بردی (Papyri) وچ جہڑا ہن ہائیڈل برگ وچ محفوظ اے، اِک مجموعہ دریافت کیتا اے جہڑا وہب دی کتاب المغازی دا حصا معلوم ہُندا اے۔

۵۔عبداللہ بن ابی بکر:

تابعین توں بعد آوَن والی نسل وِچ بہت سارے علمائے حدیث نظر آوَندے نیں پر او ہناں وِچ تن نام اجہے نیں جہناں دا اُچیچے طور تے ذکر ہونا چاہیدا اے۔ کیوں جے او ہناں نے مغازی ول چوکھی توجہ دِتی سی۔ اوہ تن بندے عبداللہ بن ابی بکر، عاصم ابن عمر بن قتادہ تے محمد بن مسلم الزہری نیں۔ اوہ تنے مدینہ سکول دے پیرو تے ابن اسحاق دے وڈے شیوخ نیں۔

عبداللہ اِک مدنی خاندان وِچ پیدا ہوئے۔ عہد نبوی وچ او ہناں دے وڈ کیاں نے اسلام دی چوکھی سیوا کیتی سی۔ ایس پاروں عبداللہ دے جداعلیٰ نُوں رسول اللہ نے یمن ول بھیجیا تاجے اوتھے لوکائی وِچ اسلام داپرچار کرن۔ اوہ نجران وِچ رسول اللہ دے گورنر دی حیثیت نال وی رہے۔ عبداللہ دے باپ ابوبکر فقہ اسلامی دے ماہر سمجھے جاندے سن۔ ایس علم وچ آپ ابان بن عثمان دے شاگرد سن۔ خلیفہ سلمان نے ۹۶ھ وچ آپ نوں مدینے دے چیف جسٹس دے نال نال گورنر وی مقرر کر دِتا۔ آپ نے جدوں اپنے بیٹے عبداللہ دی حدیث وِچ دلچسپی ویکھی تے نصیحت کیتی کہ ہر حدیث دے مواد دا چنگی طرحاں مطالعہ کرے۔ او ہناں نُوں عمر ثانی ولوں ایہ حکم ملیا سی کہ ''رسول اللہ دی جہڑی حدیث یاں کوئی قدیم روائت یاں عمرۃ بنت عبدالرحمٰن دی بیان کیتی کوئی حدیث ہتھ آئے تے اوس نوں فوراً لکھ لوو۔ ایس لئی کہ مینوں علم دے ضائع ہو جان

یاں عالماں دے چلانا کر جاون دا خوف پیدا ہو گیا اے۔''

ابن اسحاق، واقدی، ابن سعد تے طبری دے وکھو وکھ کماں وِچ اسیں حدیث دی روایت وِچ عبداللہ دِیاں سرگرمیاں دا اندازا کر سکدے ہاں، خاص طور تے جو کُجھ اوہناں مغازی دے کھیتر وِچ کِیتا اے۔'الفہرست' توں سانوں پتا لگدا اے کہ عبداللہ بن ابی بکر دے بھتیجے عبدالملک بن محمد القاضی نے، جیہڑے آپو وی قاضی سن تے ۱۷۶ھ وِچ فوت ہوئے، اِک کتاب 'المغازی' لکھی سی۔ ایس کتاب ولوں خیال کیتا جاندا اے کہ ایہہ اوہناں نے اَپنے چاچے کولوں اخذ کیتیاں روائتاں دی بنیاد تے ای لکھی ہوئے گی۔

۶۔عاصم بن عمر:

عاصم بن عمر بن قتادہ اِک مدنی گھرانے وِچ پیدا ہوئے۔ آپ سیرۃ تے مغازی دے مشہور عالم سن تے ثقہ راویاں وِچ گِنے جاندے سن۔ آپ مدینے وِچ تقریباً ۲۰ ورھے علم دے پیاسیاں دی پیاس بجھاندے رہے۔ آپ ابن اسحٰق تے واقدی دے معتبر راویاں وچوں سن۔ اوہناں نے اُچیچے طور تے مغازی دِیاں روائتاں عاصم توں لیئاں نیں۔ عاصم نے رسول اللہ دے جوانی دے زمانے دِیاں گلاں تے آپ دی مکی زندگی دی تفصیل جمع کرن تے وی توجہ دِتی اے، جویں کہ ابن سعد دے حوالیاں توں پتا لگدا اے۔ عاصم عام طور تے اپنیاں سنداں بیان کردے نیں پر کدے کدار نہیں وی کردے۔ ایس اعتبار نال آپ دا رؤیا اوہی اے جہڑا عبداللہ بن ابی بکر دا اے۔

۱۱۹ھ یاں ایس توں کُجھ چِر بعد عاصم چلانا کر گئے۔

۷۔ابن شہاب الزہری:

کتاب ''المغازی''، امام زہری دی تصنیف اے۔ آپ دا پورا نام محمد بن مسلم بن شہاب الزہری اے۔ آپ ۵۰ھ وِچ مکہ وِچ پیدا ہوئے۔ آپ قریش دے مشہور خانوادے بنو زہرہ وِچوں سن۔ آپ تابعی سن تے بہت سارے صحابیاں نُوں بذاتِ خود ویکھیا سی۔ آپ مدینے دے اِک اِک گھر وِچ جاندے رہے تے رسول کریم دے حالات تے حکماں بارے کھوج کاری کردے رہے۔ خیال اے کہ امام زہری نے مغازی دی تصنیف دا کم خلیفہ عمر بن عبدالعزیز دے آکھن تے شروع کیتا۔ ساڈے تیکر اوہناں دی کوئی تصنیف نہیں اپڑی پر اوہناں دی سند نال بُہت ساریاں روائتاں لبھدیاں نیں۔ امام صاحب ۱۲۴ھ وِچ وفات پا گئے تے حجاز وِچ شغب دے تھاں تے دفن ہوئے۔

۸۔موسیٰ بن عقبہ:

موسیٰ حضرت زبیر بن عوام دے غلام سن تے امام زہری دے شاگرد۔ آپ نے عہد رسالت دِیاں روائتاں اکٹھیاں کرن تے بوہت ساری محنت کیتی۔ اوہناں دی ایس کھیچل دا اعتراف کردیاں ہوئیاں ویلے نے اوہناں نوں صاحب المغازی دا لقب دِتا۔ آپ روائتاں دی چون وِچ چوکھی احتیاط توں کم لیندے سن۔ پکی عمر تے پکے فہم دے لوکاں توں ای روائت قبول کردے سن۔ آپ دے سن پیدائش دا پتا نہیں لگ سکیا پر سن وفات ۱۴۱ھ اے۔ آپ دی کتاب اِک مُدت تیکر شائع ہوندی رہی۔ واقدی، ابن سعد تے طبری دِیاں کتاباں وِچ عقبہ دی کتاب دے حوالے لبھدے نیں۔ ایس کتاب نُوں

وی ویلے دے بے رحم ہتھاں نے ساتھوں کھوہ لیا اے۔

۹۔معمرّ بن راشد:

معمر بن راشد بصرہ وِچ وسدے قبیلے اَزد دی لڑی بنوحدان دے غلام سن۔آپ ۹۶ھ دے نیڑے تریڑے بصرہ وچ ای پیدا ہوئے۔معمر نے اَپنی جوانی دے زمانے وِچ بصرہ دے مشہور محدث قتادہ بن دعامہ توں حدیث داعلم حاصل کیتا۔ فیر علم دی طلب تے کھوج وچ تھاں تھاں پھردے رہے۔ایوں جاپدا اے پئی ایہہ شہر گردی اوہناں نے خواجہ حسن بصری دی وفات پچھوں شروع کیتی، کیوں جے معمر خواجہ صاحب دے جنازے وِچ شریک سن۔اوہناں نے یمن نُوں اَپنا پکا ٹھکانا بنا لیا تے اوتھے ای ویاہ وی کرلیا۔بصرے کدے کدار ای جاندے سن۔یمن وِچ ای ۵۸ ورھیاں دی عمر وِچ ۱۵۴ھ وِچ وفات پائی۔

معمر بڑے اُچے اخلاق تے کردار دے بندے سن۔ابن جُریج دا قول اے پئی معمر دے پچھےٹُر وکیوں جے ایہد ے ویلے وِچ ایس توں ودھ علم رکھن والا کوئی نہیں ✍ الفہرست توں پتا لگدا اے پئی ایہناں نے اِک 'کتاب المغازی' لکھی سی، پر ساڈے تیکر کُجھ گلاں ای اپڑیاں نیں۔اوہناں دیاں روائتاں چوکھیاں تے واقدی تے ابن سعد دِیا ں کتاباں وِچ لبھدیاں نیں تے کُجھ بلاذری تے طبری کول۔کجھ روائتاں زہری تیکر وی اپڑیاں نیں۔

۱۰۔محمد ابن اسحاق:

پورا نام محمد بن اسحاق مطلبی اے۔ابن اسحاق نے سیرت دے فن وِچ اینا ناں کمایا اے پئی ایہ فن سیرت دے امام سمجھے جاندے نیں۔موسیٰ بن عقبہ وانگ آپ وی امام زہری دے شاگرد سن۔حضرت انس نُوں آپ دی حیاتی وِچ ویکھیا اے۔ ایویں ابن اسحاق نُوں تابعی ہون داوی شرف حاصل اے۔علامہ بلاذری دا خیال اے پئی ابن اسحاق نے ایہہ کتاب خلیفہ منصور عباسی دے آکھن تے لکھی سی۔کُجھ ہور لوک آکھدے نیں پئی تصنیف دا کم تے اَپنی مرضی نال کیتا البتہ بغداد وِچ ایہ کتاب خلیفہ نُوں پیش ضرور کیتی۔ایہ اُس دور دی گل اے جدوں امام مالک بن انس نے حدیث دی مشہور کتاب ''موطا'' تالیف کیتی۔ابن اسحاق مدینے دے رہن والے سن پر اپنی حیاتی دے اخیری دِن بغداد وِچ گزارے۔سن ۱۵۰ھ وِچ فوت ہوئے تے اوتھے بغداد وِچ ای دفن ہوئے۔

ابن اسحاق دی سیرت اَپنی جامعیت تے معتبری دے حوالے نال دنیا دی کسے کتاب توں پچھے نہیں تے اوس نُوں تواریخ دِیاں کتاباں دی ماں سمجھیا جاندا اے۔امام طبری تے ابن خلدون ورگے وڈے مورّخاں نے ابن اسحاق توں کثرت نال روائت کیتی اے۔

۱۱۔ابومعشر السندی:

ابن اسحاق نال ویلے دا سانجھ کار (معاصر) اِک منڈا ابومعشر وی سی۔جس دا کم واقدی تے ابن سعد وغیرہ نے سانبھ لیا اے۔ابومعشر تواریخ وچ السندی دے نام نال جانیا جاندا اے۔ایس توں پتا لگدا اے پئی ایہ آپ یاں اسدا کوئی وڈکا سندھ توں ہجرت کر کے عرب اپڑیا سی۔ابونعیم نے اَپنا ماخذ دسیاں بنا ایہ گل آکھی اے پئی ''ابومعشر سندھ دا رہن والا سی تے

✍ عسقلانی، ابن حجر، تہذیب التہذیب، جلد دہم، صفحہ ۲۴۵

اوہدی زبان وِچ ہکلاہٹ سی۔'' ابومعشر ۱۷۰ھ وچ بغداد وِچ فوت ہوئے تے خود ہارون الرشید نے اوہناں دی نماز جنازہ پڑھائی۔امام احمد بن حنبل نے ابومعشر نُوں بصیر فی المغازی یعنی مغازی وِچ بصیرت رکھن والا آکھیا اے۔

الفہرست توں پتا لگدا اے پئی اُس نے 'کتاب المغازی'' لکھی سی۔ ایس کتاب دے کئے سارے حوالے الواقدی دی کتاب المغازی وِچ لبھدے نیں۔

۱۲۔الواقدی:

محمد بن عمر الواقدی ۱۳۰ھ وِچ مدینہ شریف وِچ پیدا ہوئے تے اَپنے وڈکے واقد دی نسبت نال الواقدی اکھوائے۔ اوہناں اسلامی روائتاں اکٹھیاں کرن وِچ بڑا نام پیدا کیتا۔ واقدی نے دین اسلام اُتے ڈھیر ساریاں کتاباں لکھیاں۔ابن الندیم بغدادی نے کتاب الفہرست وچوں ۲۰ کتاباں دے نام لکھے نیں جہناں وِچ چوکھیاں غزوات نبی تے اسلامی فتوحات بارے نیں۔ کتاب المغازی اصل تے پوری ساڈے تیکر پجی اے۔ الواقدی نے ابن اسحاق نالوں چوکھیاں تفصیلاں دتیاں نیں۔امام طبری تے کُجھ دوجے مورخاں نے الواقدی نُوں مغازی وِچ سند منیا اے۔مستشرقین نے جہڑی کھوج کاری کیتی اے اُسدے موجب واقعات دے سن تے تریخاں وِچ الواقدی نے کمال وکھایا اے۔ کتاب المغازی دا اِک مکمل صحیح تے خوشخط نسخا برٹش میوزیم وِچ محفوظ اے۔ جرمن مستشرق ولہاؤزن (well hausen) نے المغازی داجہڑا ترجما جرمن زبان وِچ کیتا سی اوہ ایسے نسخے توں لیا گیا اے۔ ایہ ترجما ۱۸۸۲ وِچ برلن توں شائع ہویا سی۔ جونز (Jones) نامی اِک مستشرق نے ایس نسخے نُوں بڑی محنت نال سنواریا تے آکسفورڈ یونیورسٹی پریس نے ۱۹۶۴ء وِچ ایس نُوں تن جلداں وِچ چھاپ وی دِتا اے۔اِک غیر مسلم دے ہتھوں تاریخ اسلام دی ایہ خدمت چوکھی سلاہن جوگ ہے۔

الواقدی دی علمی دیانت تے کُجھ بزرگاں نے چوکھے شبے دا اظہار کیتا اے۔ امام شافی واقدی نُوں دروغ گو آکھدے نیں تے الواقدی دیاں کتاباں نُوں جھوٹھ دا پلندا۔ امام بخاری، امام احمد بن حنبل، ابن مبارک ،ابو حاتم تے ابن خلکان وی کوئی چنگی رائے نہیں رکھدے۔علامہ شبلی نعمانی نے وی کذاب دا نام دِتا اے۔

الواقدی ۲۰۷ھ وِچ فوت ہوئے۔

۱۳۔ابن ہشام:

ابن ہشام دا پورا نام عبدالملک بن ہشام نحوی اے۔اوہ اِک نامور محدث تے مورخ سی تے قبیلہ حمیر نال تعلق رکھدا سی۔ سیرت ابن ہشام اصل وِچ ابن اسحاق دی سیرت دا ای ودھیا روپ اے۔اوس ابن اسحاق دی سیرت دے اوکھے تے نویکلے اکھراں دے معنے لکھ کے اوس نُوں سوکھی بنا دتا۔کُجھ شعراں دی صحت یاں عدم صحت بابت اَپنی رائے دِتی، کُجھ واقعات دا اَپنے ولوں وادھا وی کیتا تے کُجھ مُڈھلے حصے ایس پاروں چھڈ دِتے پئی اوہناں دا تعلق سیرت نال نہیں سی۔اج ابن اسحاق دی جہڑی کتاب سانوں لبھدی اے اوہ اصل وِچ ابن ہشام والی کتاب ہی اے۔ چوکھی سدھی گل تے ایہ ہے پئی ہن سیرت ابن اسحاق تے سیرت ابن ہشام اک کتاب دے ہی دو نام نیں۔ایس کتاب دا کئی زباناں وِچ ترجما ہوچکیا اے۔ اردو وِچ تن بزرگاں مولوی محمد انشاء اللہ، سید یٰسین علی حسنی نظامی دہلوی تے مولوی قطب الدین احمد محمودی نے ترجما

کیتا اے۔ پاکستان وِچ عام طور تے جہڑا ترجما لبھدا اے اوہ سید یٰسین علی حسنی والا ہے۔ ابن ہشام دی پیدائش دا زمانہ معلوم نہیں۔ اوس دی وفات سن ۲۱۳ھ توں سن ۲۱۸ھ دے وِچکار کسے ویلے ہوئی اے۔

۱۴۔ محمد بن سعد:

محمد بن سعد مئولف الطبقات الکبیر، واقدی دے شاگردسن تے اوس دی تالیفات دی کتابت وی کردے ہوندے سن۔ ایس لئی کاتب الواقدی دے نام نال مشہور ہوئے۔ اوہ ۱۶۸ھ وِچ بصرہ وِچ پیدا ہوئے پر بعد وِچ بغداد نُوں ای پکا ٹھکانا بنا لیا۔ کتاب الطبقات الکبیر وِچ رسول کریم دی حیاتی، صحابہ، صحابیات تے تابعین دے حال حالات چوکھی تفصیل نال لبھدے نیں۔ مُڈھلے حصے یعنی ''اخبار النبی'' وِچ ابن سعد نے اَپنے استاد دیاں کتاباں توں ڈھیر فیدا چکیا اے۔ اسلام دے پہلے دوصدیاں دے حالات تے ایہ اِک ودھیا کتاب اے تے سیرت النبی دے پرانے تے قیمتی مصادر وِچ گنی جاندی اے۔ کتاب دِیاں ۸ جلداں نیں۔ مُڈھلیاں دو جلداں سیرت النبی لئی وقف نیں تے اٹھویں جلد وِچ صحابیات دے حالات ملدے نیں۔ ایہ کتاب وی غیر مسلم ہتھاں نے محفوظ کیتی جہدے وِچ چوکھا کردار جرمنی دے پروفیسر Sachau دا ہے۔ (اللہ اس مستشرق نُوں اجر دیوے) کتاب دا اُردو ترجما وی ہوچکیا اے تے پاکستان وِچ عام لبھدا اے (کُجھ بزرگاں ایس کتاب نُوں وی شک دی نگاہ نال ویکھیا اے کیوں جے ابن سعد واقدی دے شاگرد سن۔)

ابن سعد نے ۲۳۰ھ وِچ وفات پائی تے اَپنے استاد واقدی کولوں لبھن والا علمی ورثا اَپنے شاگرد بلاذری لئی چھڈ گئے، جہڑے مشہور مورخ نیں۔

۱۵۔ البلاذری:

جویں کہ کتاب انساب الاشراف دے نام نُوں پتا لگدا اے ایہ عرب دے نامور خانوادیاں دی تواریخ اے۔ انساب الاشراف دے مصنف علامہ احمد بن یحییٰ البلاذری تیجی صدی ہجری دے مشہور مورخ نیں۔ اپنی کتاب وِچ سبھ توں پہلاں بنوہاشم دا ذکر کردے نیں جہڑا نبی کریمؐ دا خاندان اے۔ ایوں آپ دی سیرت ایس کتاب وِچ آ گئی اے۔ کتاب وِچ چوکھیاں روائتاں تے اوہی نیں جہڑیاں دوجے مورخاں نے سنداں نال بیان کیتیاں نیں پر کُجھ روائتاں اجہیاں وی نیں جہڑیاں ہور کدھرے نہیں لبھدیاں۔ ڈاکٹر حمید اللہ صاحب نے سیرت دے حصے نُوں ۱۹۵۹ء وِچ قاہرہ توں شائع کرا دتا۔

علامہ بلاذری ۲۷۹ھ وِچ فوت ہوئے۔

۱۶۔ یعقوبی:

تیجی صدی ہجری دی اِک اہم پر متنازع کتاب 'تاریخ یعقوبی' اے۔ مصنف دا پورا نام احمد بن ابی یعقوب اسحاق بن جعفر بن وہب سی پر اُسدی پچھان اس دی نسبت یعقوبی ہی بنی۔ یعقوبی دی تواریخ وِچ سیرت دا چوکھا مواد ملدا اے پر اوہ مورخ یاں سیرت نگار دے ایس وڈے وصف توں محروم نظر آوندا اے پئی اوس نُوں غیر جانبدار ہونا چاہیدا اے۔ یعقوبی نے اسلامی تواریخ نُوں اِک خاص عینک نال ویکھیا تے اوہدے دور توں تھوڑا چِر اگدیں تیکر اسلام وِچ گروہی سیاست دی جہڑی بھیڑ نظر آوندی اے، یعقوبی اوس توں اپنا دامن نہیں بچا سکیا۔

یعقوبی ۲۸۴ھ/۸۹۷ء وِچ فوت ہوئے۔

۱۷۔طبری:

’تاریخ الرّسل والملوک‘ امام طبری دی تالیف اے۔ امام محمد بن جریر طبری،طبرستان وِچ پیدا ہوئے۔سن پیدائش معلوم نہیں۔ جوانی وِچ ای علم حاصل کرن دے شوق وِچ بغداد چلے گئے تے فیر اوتھے ای ساری عمر تعلیم تے تالیف وِچ گزار چھڈی۔تواریخی روائتاں دی کھوج تے تدوین وِچ اَپنے توں پہلوں گزر گئے بزرگاں نالوں اگے نکل گئے۔ ایہ کتاب تاریخ اسلام دِیاں پہلی تن صدیاں دا اِک زبردست خزانا اے۔ویلے نے ایس کتاب دے ٹکڑے کھلار دِتے سن تے چوکھے عالم ایس دے مکمل تے اصلی نسخے ولوں نااُمید ہو گئے سن۔ پر لائیڈن یونیورسٹی دے پروفیسر De Goeje تے اوہناں دے ساتھیاں ۲۰ ورھیاں دی مسلسل محنت توں بعد کئی لائبریریاں وِچوں ایدے کھلرے ٹوٹے اکھٹے کیتے تے بارھاں جلداں وِچ ایہدا اِک شاندار اڈیشن چھاپ دِتا۔مصر وِچ تاریخ طبری دے جہڑے نسخے چھپے نیں اوہ ایسے مغربی اڈیشن دی نقل نیں۔ تاریخ طبری وِچ ملن والا سیرت النبی داحصّا سیرت دے پرانے تے معتبر مصاور وِچ شمار کیتا جاسکدا اے۔

امام طبری دی ایس تواریخ نُوں وی اللہ نے غیر مسلماں دے ہتھوں محفوظ کرایا۔ایس دے مئولف ۳۱۰ھ وِچ فوت ہوئے۔

۱۸۔ابن حزم:

’جوامع السیر ۃ‘ تاریخ اسلام دی نابغہ روز گار شخصیت علامہ ابن حزم دی تصنیف اے۔ابن حزم دا پورا نام نسب ابومحمد علی بن احمد بن سعید بن حزم اندلسی اے۔ اُس دے والد احمد بن سعید، صاحب علم تے لکھاری بندے ہون دے نال نال بنو اُمیہ دے وزیر وی سن۔ابن حزم نے رمضان ۳۸۴ھ بمطابق ۷نومبر ۹۹۴ء قرطبہ وِچ اکھ کھولی۔ والد دی وفات توں بعد خود وی وزارت دے منصب تے فائز رہیا۔

ابن حزم دے نیڑے سیرت رسول آپ a دی نبوت دی حقانیت دا اِک روشن تے ناقابل تردید ثبوت اے۔ ابن حزم لکھدا اے کہ ’’جہڑا اوی بندا محمد رسول اللہ دی سیرت دا دھیان نال مطالعہ کرے گا اوہ لامحالا آپ دی نبوت دی تائید کرن تے مجبور ہووے گا۔آپ دی اُچی تے اعلیٰ سیرت گواہی دیوے گی کہ آپ سچ مچ اللہ دے رسول نیں۔اگر اوہدے ساہمنے سیرت توں ہٹ کے کوئی معجزا نہ وی ہووے تے ایہو ای اُس لئی بتھیرا اے۔‘‘ ابن حزم نے کوئی چارسو کتاباں لکھیاں۔

ابن حزم ۲۸ شعبان ۴۵۶ھ بمطابق ۱۵اگست ۱۰۶۴ء نُوں اس دارفانی توں کوچ کر گیا۔

۱۹۔حافظ ابن عبدالبر:

الدرر فی اختصار المغازی آپ دی تصنیف اے۔حافظ ابن عبدالبر ۲۴ ربیع الاول ۳۶۸ھ بروز جمعہ قرطبہ وِچ پیدا ہوئے۔ پورا نام امام ابوعمر یوسف بن عبداللہ بن محمد بن عبدالبرسی۔الدّرر دِیاں چوکھیاں روائتاں ابن اسحٰق توں ماخوذ نیں۔ روائتاں وِچ احتیاط دا عنصر لبھدا اے۔

مصنف ۹۵ سال دی عمر وِچ ۴۶۳ھ وِچ چلانا کر گئے۔

متاخرین دیاں کجھ کتاباں:

۶ ویں صدی تے ایس توں بعد وِچ وی سیرت دیاں کُجھ معتبر کتاباں ساہمنے آئیاں پر اوہناں نُوں مصادر یاں Source Books نہیں آکھیا جاسکدا۔ تفصیل ایوں ہے:

ا۔ کتاب الشفاء بتعریف حقوق المصطفیٰ۔

اس مشہور تے منی پرمنی کتاب دے لکھاری قاضی ابوالفضل عیاض بن عیاض بن موسیٰ بن عیاض نیں جیہڑے تواریخ وِچ قاضی عیاض دے نکے ناں نال مشہور نیں۔ آپ ۴۷۶ھ وِچ مراکش دے شہر سبتہ وِچ پیدا ہوئے۔ مُڈھلی تعلیم اوتھے ای حاصل کیتی۔ فیر قرطبہ ٹُر گئے تے اوتھے الولید ابن رشد تے چوکھے دوجے بزرگاں توں فیض حاصل کیتا۔ علم حدیث دے سیانے سن تے سبتہ دے قاضی بن کے بڑا نام پیدا کیتا۔ قاضی عیاض نے کوئی ۲۰ کتاباں لکھیاں تے سبھ توں مشہور 'کتاب الشفا' ای ہوئی۔ ایس کتاب وِچوں رسول پاک a نال قاضی صاحب دی محبت ڈُلھ ڈُلھ پیندی اے۔ ایس دا اردو ترجما عبدالحکیم اختر شاہجہان پوری نے کیتا، جہڑا پاکستان وچ چھپ چکیا اے۔

قاضی صاحب ۹ جمادی الآخر ۵۴۴ھ بروز جمعہ فوت ہوئے۔

۲۔ الروض الانف:

سہیل نال تعلق رکھن والے امام عبدالرحمٰن سہیلی تواریخ دا اِک وڈا نام نیں۔ سیرت ابن اسحاق دی شرح لکھکے اوس نُوں 'الروض الانف' دا نام دتا۔

امام سہیلی ۵۸۱ھ وِچ فوت ہوئے۔ سن پیدائش معلوم نہیں۔

۳۔ تلقیح فہوم الاثر:

ایس کتاب دے مصنف ابن الجوزی نیں۔ پورا نام ابوالفرج عبدالرحمان جمال الدین بن علی بن محمد القرشی البکری الحنبلی اے۔ ابن الجوزی ۵۱۰ھ وِچ بغداد وِچ پیدا ہوئے۔ بغداد دی آبادی جوزہ وِچ رہن پاروں جوزی اکھوائے۔ بھرویں محنت تے مطالعے دی وجہ توں اَپنے دور دے فاضل سنگیاں توں بازی لے گئے۔ ابن الجوزی اِک سرکڈویں کھوج کار تے اُچی پدھر دے مصنف نیں۔ تلقیح بھاویں کوئی بڑی بھاری کتاب نہیں پر ایہدے وِچ سیرت نبوی دے سارے پہلواں دا احاطہ کیتا گیا اے۔ مولانا محمد یوسف بریلوی نے ۱۸۶۹ء وِچ ایہدا اردو ترجما کیتا، جہڑا دہلی توں چھپیا۔ ۳۸۴ صفحیاں دی ایس کتاب وِچ گھٹوگھٹ اِک ہزار عنوان لائے گئے نیں۔

ابن الجوزی ۵۹۷ھ/۱۲۰۰ء وِچ فوت ہوئے۔

۴۔ عیون الاثر فی فنون المغازی والشمائل والسیرؔ:

ایس کتاب دے مئولف مصر دے مشہور عالم حافظ ابوالفتح ابن سیّد الناس نیں۔ حافظ صاحب ۶۷۱ھ وِچ پیدا ہوئے۔ آپ اندلس دے مشہور عالم سن۔ حدیث نبوی دے علم وِچ بڑا نام پیدا کیتا۔ سیرت تے 'عیون الاثر' بڑی سلاہی جان والی

کتاب اے۔ روائیتاں معتبر تے مستند نیں۔ دوجلداں دی ایہہ کتاب ۱۳۵۷ھ وِچ قاہرہ وِچ چھپی۔

ایس کتاب دے مئولف ۳۴۷ھ وِچ چلانا کر گئے تے قاہرہ وِچ دفن ہوئے۔

۵۔ زادالمعاد فی ھدی خیر العباد:

ایس کتاب دے مصنف علامہ حافظ شمس الدین ابی عبداللہ محمد ابن قیم الجوزیہ نیں۔ آپ تواریخ وِچ اپنے نکے ناں ابن قیم نال جانے جاندے نیں۔ ایوں ای کتاب نُوں وی اج کل نرا 'زادالمعاد' ای آکھیا جاندا اے۔ حافظ ابن قیم ۶۹۱ ھ وِچ پیدا ہوئے۔ ہوش سنبھالی تے شیخ تقی الدین ابن تیمیہ دی شاگردی کیتی۔ ایہ کتاب ایس پاروں اِک نویکلی کتاب سمجھی جاندی اے پئی ایس وِچ نرے رسول پاک دے حالات ای نہیں دسے گئے سگوں تھاں تھاں ایہ ویروا وی کتیا گیا ہے پئی جناب رسول مقبول دے کہڑے حکم یاں کہڑے فعل دا کیہ مطلب اے۔ مصر وِچ شیخ محمد زید نے 'ہدی الرسول' دے نام نال اس دا اختصار کتیا سی۔ ایس اختصار دا اُردو ترجما مولوی عبدالرزاق ملیح آبادی نے کیتا، جیہڑا ۱۹۲۴ء وِچ لاہورتوں چھپ وی گیا۔ اصل کتاب جہڑی چار جلداں وِچ اے اُس دا اردوترجما رئیس احمد جعفری نے کتیا ایس نوں ۱۹۶۲ وِچ نفیس اکیڈمی کراچی نے چھاپیا تے پاکستان وِچ عام لبھ جاندا اے۔ زادالمعاد دیاں پہلیاں ۲ جلداں دا تعلق خالص سیرت دے موضوع نال اے۔

حافظ ابن قیم ۱۳ رجب ۷۵۱ھ نُوں کوچ کر گئے تے باب صغیر دے مقبرے وچ دفن ہوئے۔

۶۔ سیرت ابن کثیر:

حافظ ابن کثیر اٹھویں صدی ہجری دے اک وڈے شامی عالم سن۔ اسماعیل نام، ابوالفدا کنیت، عمادالدین لقب تے ابن کثیر عرف اے۔ سلسلا نسب اسماعیل بن عمر بن کثیر بن ضوء بن ذرع القیسی البصر وی اے۔ ابن کثیر دا تعلق پڑھے لکھے خانوادے نال سی۔ ۷۰۱ھ وِچ بصریٰ دے نیڑے مجدل وچ پیدا ہوئے۔ حافظ صاحب نے تفسیر قرآن تے سیرت النبی لکھ کے بڑی شہرت کھٹی اے۔ سیرت وِچ اوہناں نے کدھرے تے غیر مستند روائتاں توں اجتناب کیتا تے کدھرے کتاب دا حصا بن گیئاں نیں۔ کتاب وچ سیرت تے ڈھیر سارا مواد ملدا اے۔ ایس کتاب دا اردوترجما مولانا ہدایت اللہ ندوی کر چکے نیں، جہڑا ۱۱ اکتوبر ۱۹۹۶ء وِچ تن جلداں وچ مکتبہ قدسیہ اردو بازار لاہور نے چھاپ دِتا اے۔ کتاب وچوں مترجم تے پبلشر دی ڈونگھی دلچسپی دی مہک آسانی نال محسوس کیتی جاسکدی اے۔

ابن کیثر دی ایہ سیرت نبویؐ اپنے کُھلّے گھیر، معلومات دے وڈے ذخیرے تے سیرت دے ڈھیر سارے مصادر پاروں بڑے اُچے تھاں دی کتاب بن دی اے۔

حافظ صاحب اخیر عمر وچ بینائی توں محروم ہوگئے سن۔ شعبان ۷۷۴ھ دی ۲۶ تاریخ بروز جمعرات اَپنے اصل مالک کول جا اپڑے تے مقبرہ صوفیہ وچ اپنے محبوب استاد امام ابن تیمیہ دے نال دفن ہوئے۔

آپ دیاں ۱۹ کتاباں تواریخ نُوں یاد نیں۔

۷۔ المواہب الدنیہ:

ایس کتاب دے مصنف ابوالعباس احمد بن محمد شہاب الدین قسطلانی مصر دے اِک اُچے مرتبے دے محدث تے فقیہہ سن۔ آپ ۸۵۱ھ وِچ قاہرہ وِچ پیدا ہوئے۔'المواہب الدنیۂ فن سیرت دی اک معتبر تے مقبول کتاب اے۔ ایہ دو بھاریاں جلداں وچ ۱۲۸۱ھ وچ قاہرہ توں چھپی۔ المواہب الدینہ دی اک تفصیلی شرح محمد بن عبدالباقی زرقانی (م ۱۱۲۲ھ) نے لکھی۔ ایہ شرح سیرت دا اک پورا انسائیکلو پیڈیا اے۔ جناب زرقانی دے قلم توں لکھی گئی ایہ شرح سبھ توں اگدیں مصر دے سرکاری پریس توں ۱۸۷۲ء وِچ اٹھ بھاریاں جلداں وچ چھپی۔

محمد شہاب الدین قسطلانی ۲۷ ورھیاں دی عمر گذارن توں بعد ۹۲۳ھ وچ فوت ہو گئے۔

۸۔ زرقانی علی المواہب:

ایہ شہاب الدین قسطلانی دی کتاب مواہب الدنیہ دی شرح اے جہڑی امام زرقانی دے ہتھوں لکھی گئی۔'الروض الانف' توں بعد ایہی کتاب اے جہڑی اَپنے اندر اینڈی تفصیل رکھدی اے۔ ایس دیاں ۸ بھاریاں جلداں نیں تے ایہ مصر توں چھپ چکی اے۔

۹۔ الخمیس فی احوال الانفس نفیس:

حضرت شیخ حسین بن محمد دیار بکری دی ایہ کتاب ۵ حصیّاں وچ ونڈی ہوئی اے۔ ایس لئی ایس نُوں چوکھا 'تاریخ الخمیس' آکھیا جاندا اے۔ تواریخ دی ایس کتاب دا چوکھا حصا سیرت النبی لئی وقف اے۔ ایس وچ چوکھی جامعیت اے تے عالم فاضل لوکاں نے ایس نوں بڑی قدر دی نگاہ نال ویکھیا اے۔ خیال اے کہ ایہ ۹۴۶ھ وچ مکمل ہوئی۔ کوئی تن صدیاں پچھوں مصر دے ہی مصطفیٰ بن محمد نے کُجھ تحقیق تصحیح کر کے ۱۲۸۳ھ وچ دو جلداں وچ قاہرہ توں چھاپن دا آہر کیتا۔

دیار بکری دا سن پیدائش تے معلوم نہیں ہوسکیا پر آپ ۹۶۶ھ وچ فوت ہوئے۔

۱۰۔ انسان العیون فی سیرۃ الامین المامون:

سیرت دی ایہ کتاب دو دوجیاں کتاباں 'عیون الاثر' تے 'سیرت الشافی' توں ماخوذ اے تے اپنے مئولف علامہ علی بن برھان الدین حلبی دی نسبت نال ''سیرت حلبیہ'' دے ناں نال مشہور اے۔ ایس دے ماخوذ 'عیون الاثر' دا شمار تے سیرت دے معتبر مصادر وچ ہوندا اے پر ''سیرت الشامی'' نُوں تواریخ نے کوئی تھاں نہیں دتی۔ ایسے پاروں انسان العیون (سیرت حلبیہ) نوں وی رلی ملی نظر نال ویکھیا گیا اے۔ ایہدے وچ ''سیرت و مغازی'' توں ہٹ کے عقائد و عبادات تے وی بحث کیتی گئی اے۔ ایہ ۱۳۲۰ھ وچ تن جلداں وچ قاہرہ توں شائع ہوئی۔ مولانا محمد اسلم قاسمی ہوراں ایس دا اردو ترجما کر دتا اے جہنوں چھاپن دا آہر دارالاشاعت کراچی نے کیتا اے۔ علامہ حلبی ۱۰۴۴ھ وچ فوت ہوئے۔

باب نمبر۳:

پنجابی زبان دا سیرتی سرمایا

ایہہ چوکھے منکھ دی گل اے کہ پنجابی زبان وچ ۱۵ ویں صدی عیسوی تیکر جناب رسول خدا a دا ذکر مبارک کدھرے نہیں لبھدا۔ پندرھویں صدی عیسوی وچ سکھ مذھب دے بانی بابا گرونانک جی نال منسوب پنجابی شعراں وچ انسانیت دے محسن دا ذکر ایوں ملدا اے:

م محمد من توں من کتاباں چار
من خدا دی بندگی سچا اے دربار

اک دوجی تھاں تے فرماؤندے نیں:

ص صلا حت محمدی لکھ تھیں آکھو نت
خاصہ بندہ سجیا سر متراں ہو مت

ایوں اسیں آکھ سکدے ہاں کہ پنجابی زبان وچ سبھ توں پہلاں مدح رسول کرن دا اعزاز بابا جی نوں حاصل ہویا۔ فیر ۱۶ ویں صدی عیسوی وِچ شاہ حسین (م:۱۰۰۸ھ) نے وی نعت لکھی۔ ونگی ویکھو:

عشق نبی سرور دے مینوں ڈاڈھا چیٹک لایا جے
زلفاں کھول بیراگن ہوئیاں گھر گھر الکھ جگایا جے
زلف والیل تے مکھ والشّمس مینوں سوہنا نظریں آیا جے
وانگ زلیخا دے میں اڑیو رو رو حال ونجایا جے

بابا جی گورونانک صاحب تے شاہ حسینؒ نوں اسیں پنجابی دے مڈھلے سیرت نگار نہیں من دے کیوں جے نعت گوئی تے سیرت نگاری دو وکھریاں وکھریاں گلاّں نیں۔

سیرت نوں جدوں اسیں نعت توں وکھ ویکھدے ہاں تے فیر ایہ سول وی پیدا ہوندا اے کہ پنجابی زبان دا پہلا سیرت نگار کون سی؟ ایس سوال دے جواب لئی ساڈے ذہن وِچ جہڑا ناؤں ابھردا اے اوہ مولوی عبداللہ لاہوری دا اے۔ شاہ حسین توں کُجھ چراں پچھوں اوہناں دے ای شہر وچ مولوی عبداللہ لاہوری ہوراں ۱۰۲۵ھ وچ ''بارہ انواع'' تے فیر ۱۰۳۲ھ وچ رسالہ 'نص فرائض' لکھیا۔ ایس رسالے وِچ حضور دی ولادت تے معراج شریف دا ذکر اے۔ ایویں آکھیا جا سکدا اے کہ مولوی عبداللہ لہوری پنجابی زبان دے پہلے سیرت نگار نیں۔ ایس توں بعد ۱۷ ویں صدی دے کدھرے وِچکار لے ورھیاں وچ نوشہ گنج بخش ہوراں 'معراج نامہ' لکھیا۔ ایسے دور وِچ اِک ہور نام نظریں پیندا اے جہڑا کُجھ محققاں دے خیال موجب

دوجا یا تیجانہیں سگوں پہلا نام اے تے اوہ نام حافظ برخوردار رانجھا دا اے۔ رانجھے ہوریں مسلمانی والا تخت ہزارا ضلع سرگودھا دے رہن والے سن۔ فیر کسے گلوں لاہور تے فیر سیالکوٹ ٹر گئے۔ ۱۷ ویں صدی دے کدرے اخیر وچ حافظ ہوراں منظوم کتاب 'وحکائت پاک رسول دی' لکھی۔

حافظ برخوردار ہوراں توں بعد پنجابی شاعری وِچ سیرت دے حوالے نال کئی نِکے موٹے کم ہوئے۔ جویں کہ قصیدہ بردہ شریف دا ترجما حافظ ہوراں وی کیتا تے سید وارث شاہ، شہیدی، حافظ خان محمد، ڈاکٹر مہر عبدالحق، عزیز الدین قریشی، نیک عالم میرپوری، احمد حسین قلعداری تے مطیع اللہ ہوراں نے وی کیتا۔ فیر فارسی نعتیہ نظم ''تحفہ رسولیہ'' دا ترجما مولوی غلام رسول ساکن عادل گڑھ گوجرانوالا نے 'شارق الانوار' دے عنوان نال کیتا۔ ایسے نظم دا ترجما مولوی محمد اشرف ساکن گلیانہ ضلع گجرات تے فیر کُجھ حصیاں دا ترجما مولوی محمد عالم قلعداری (ضلع گجرات) نے وی کیتا۔ تحفہ رسولیہ ناں دی اِک نظم میاں محمد بخش (سیف الملوک والے) ہوراں وی لکھی۔

سید وارث شاہ (ہیر وارث شاہ والے) نے معراج نامہ وی لکھیا تے جویں پِچھے لکھیا گیا اے، قصیدہ بردہ شریف دا ترجما وی کیتا۔ وارث شاہ ہوراں دے ترجمے دی اک جھلک ویکھو:

جان چِت آون میرے تائیں ساتھی ذی سلم دے
نین میرے رت ہنجو روون مارے درد الم دے
جاں او ٹھنڈی وا جھلّی سی محبوباں دی داوٗ
یا ایہ بجلی چمکی آہی رات ادھی اس جاوٗں
اکھیں نُوں میں منع کراں نہ روؤ ڈھائیں ڈھائیں
ڈھائیں دِل نُوں صبر قرار دیواں میں دوویں مجھن ناہیں
ایہ جے تسی گمان کرو جو عاشق عشق چھپاوے
اکھیں گریاں تے دِل بریاں دوویں شاہد آہے

ایس توں بعد حامد شاہ عباسی گورداسپوری، سید عالم شاہ تحصیل اجنالا ضلع امرتسر، مولوی محبوب عالم، مولوی احمد یار مرالا ضلع گجرات، امام بخش قریشی پسیاں والا ضلع سیالکوٹ نے وی نکے موٹے منظوم کم کیتے۔ صدیق لالی ناوٗں دے اک شاعر نے وی ایسے دور وچ 'چہل حدیث' نظم لکھی۔ ایس دے نام توں پتا لگدا اے کہ ایہ بنیادی طور تے حدیث دی اک کتاب اے پر لالی ہوراں دے دوجے کتابچے 'صدق نامہ' وچ رسول اللہ دے خاندان، ولادت، مُڈھلے حالات، ازواج، بال بچے تے کُجھ مغازی دا ذکر ملدا اے۔ صدق نامہ وی اک منظوم کتابچہ ہے۔ فیر ۱۲۶۰ھ وِچ فضل شاہ نواں کوٹی نے تحفہ فضل لکھیا۔ ایس منظوم کتابچے وِچ شاہ ہوراں معراج دا واقعہ بیان کیتا اے۔ ۱۲۶۰ھ وِچ ای شیخوپورہ دے نال لگدے اک پنڈ کھاریاں والا دے وسنیک مولوی عبدالستار ہوراں حضور دے چھتی (۳۶) معجزیاں دا منظوم بیان کیتا اے۔

۱۳۱۰ھ وِچ مولوی عمر دین صاحب نے 'تواریخ اسلام' لکھی۔ ایس کتاب دے ۶۱ صفحیاں وِچ رسول خدا دی پاک

حیاتی دا ذکر لبھدا اے۔ ایسے دور وِچ مولوی احمد دین بھکوی نے 'معجزات حبیب اللہ'، تے منشی غلام حسین ہوراں، 'معراج ناما' تے 'وفات ناما' لکھے۔ ۱۳۱۹ھ وِچ مولوی دلپذیر صاحب نے 'گلزار محمدی' 'اکرام محمدی' تے 'معراج ناما' لکھے۔ ۱۳۲۶ھ وچ غلام فرید عارف ہوراں حلیہ مبارک سرور کائنات a نام دا کتابچہ لکھیا۔

۱۹۰۶ء وِچ لکھی گئی اِک کتاب 'نجات المومنین' وچ عبدالکریم جھنگوی ہوراں شان مصطفیٰ بیان کیتی اے۔ ایس دے نیڑے تریڑے ای محمد بوٹا گجراتی ہوراں 'وفات نامہ سرور کائنات' لکھیا۔

'خاتم النبین' نام دی اِک کتاب مولوی محمد مخدوم لنگر مخدوم دی لکھی ہوئی لبھدی اے۔ خیال کیتا جاندا اے کہ پنجابی نثر وِچ ایہ کتاب ۱۹۱۰ دے نیڑے تیڑے چھپی سی۔ ایسے پاروں ایہ گل آکھی جاندی اے کہ ایہ پنجابی دے سیرتی ذخیرے وچ پہلی نثری کتاب اے۔

۱۲۹۵ء وِچ شیخ امام الدین ہری پوری نے 'معجزہ محمدی' لکھیا۔ تقریباً ایہی ورھے ہون گے جدوں مولانا غلام احمد وسیر نے 'وضع اطوار محمدی' وچ نبی اکرم a دا حلیہ شریف بیان کیتا۔

مولوی غلام نبی کلانوری، کلانور ضلع گُرداسپور دے وسنیک سن۔ اوہ ۱۸۳۴ء وِچ پیدا ہوئے تے ۱۹۲۹ء وِچ امرتسر وچ رہندیاں چلانا کر گئے۔ اوہناں معین الدین کاشفی دی فارسی کتاب 'معارج النبوت' دا منظوم ترجما کیتا جہدا ناؤں 'گلزار احمدی' رکھیا۔ ایہ کتاب چار جلداں وچ ہے۔

مولوی محمد حسین احمد آبادی بھیرہ ضلع سرگودھا دے وسنیک سن۔ آپ ۱۸۴۴ء وچ احمد آباد وچ پیدا ہوئے تے ۱۹۱۶ء وچ بھیرہ وچ فوت ہوئے۔ اوہناں نے گلزار حسین، معجزات محمدی تے گلزار آدم ناواں دیاں سوہنیاں کتاباں تخلیق کیتیاں۔

مولوی روشن دین لکھمن خورد ضلع گرداسپور وچ ۱۸۳۶ء وچ پیدا ہوئے تے ۱۹۲۲ء وچ شیخو پورا دے پنڈ سٹھیالی وچ چلانا کر گئے شمع محمدی، سراج محمدی، فضائل محمدی، ہجرت محمدی، شان محمدی تے نقارہ محمدی ورگے ناواں نال کئی قصے لکھے۔

۱۹۳۳ء وچ جالندھر توں، لدھیانے دے وسنیک مولوی محمد مسلم ہوراں دی منظوم کتاب 'گلزار محمدی' چھپی۔ ایہ کتاب سیرت دی اک مکمل کتاب منھی جاندی اے۔ نمونہ ویکھو:

جاں ہجرت دی نبی نُوں ہویا ستواں سال
خیبر اندر ہویا آہا جنگ جدال
خیبر اک دکان سی ایس وچ قلعہ شدید
اوہ مدینے شہر تھیں منزل اٹھ بعید
وچ مدینے نبی نے کیتا ایہ فرمان
اصحاباں نُوں اَپنے جلدی کرو سامان
ہو سوار مدینیوں حضرت ہوئے روان
چوداں سو ہور نبیؐ دے ہویا ساتھ جوان

اٹھویں دن جا اپڑے خیبر وچ حضورؐ
اُترے گِردے قلعہ دے غازی ہو مسرور

محمد بخش قریشی امرتسری ۱۸۹۲ء وچ پیدا ہوئے تے ۱۹۳۶ء وچ وفات پائی۔ اوہناں سیرت دی اک منظوم کتاب 'سوانح عمری رسول مقبول دی' لکھی اے۔

حافظ مولوی حاجی محمد اسماعیل چک ۵۵ چار چودھری کوٹ رادھا کشن، ضلع قصور دے وسنیک تے خطیب سن۔ اوہناں دی اِک کتاب 'نور اسلام' داانداز ایہ ہے کہ جدوں نثر لکھی گئی اے تے اردو وچ ہے تے جدوں اوسے گل نُوں تھلے منظوم کیتا اے تے فیر پنجابی وچ کیتا اے۔ ایوں اسیں اس معتبر کتاب نُوں وی پنجابی نثر دی سیرت نگاری نہیں آکھ سکدے۔

مولوی کرم دین عرف مولوی از ہر بھیرہ وچ ۱۸۷۲ء وچ پیدا ہوئے۔ اوہناں دی کتاب 'گلزار محمدی' سیرت دی چنگی کتاب منی جاندی اے۔

مولوی ولی محمد نام دے اک بزرگ نے واقدی دی مشہور کتاب 'المغازی'' دا ترجما 'غزوات اسلامیہ' دے نام نال کیتا اے۔ مولوی ہوراں کئی تھاواں تے اضافے کیتے نیں۔ ایہدے وچ غزوات نبی توں لے کے میدان کربلا تیکر دے حالات لبھدے نیں۔

۱۹۴۱ء وچ حاجی نبی بخش شوق کر بلائی دی کتاب 'سیرت رسول' ساہمنے آئی پر اج ایہ کتاب وی کئی دوجیاں کتاباں وانگوں ویلے دی دُھوڑ تھلے دبّی گئی اے۔ ایسے لئی ایس گل دا پتا نہیں لگ سکیا کہ ایہ سیرت نظم وچ لکھی گئی یاں نثر وچ۔ ایس گل دا پک اے کہ ایہ سرائیکی لہجے وچ لکھی گئی سی۔ ایسے دور وچ مولوی غلام یار دی کتاب 'معجزات رسول' دی وی دس پیندی اے۔ ایہ کتاب نثر تے نظم دوواں صورتاں وچ اے۔

ایسے دور وچ دائم اقبال دائم دی کتاب 'کمل پوش' سامنے آئی۔ ۲۰۸ صفحیاں دی ایہ کتاب وی منظوم اے تے حضور دی حیاتی پاک دا چنگی طرحاں احاطہ نہیں کر دی۔ دائم اقبال دائم منڈی بہاؤالدین دے نیڑے پنڈ دا سودے رہن والے سن۔ کتاب اتے حمید بک ڈپو اردو بازار لاہور دا نام پبلشر دی حیثیت نال لبھدا اے۔

کلام دا نمونہ ویکھو:

کمل پوش صفا پہاڑ اُتے کیتا کٹھیاں کل پروار تائیں
آل غالب دیاں نکیاں وڈیاں سنو کن دھر کے سنو پکار تائیں
تسانوچہ لنگھائے میں سال چالی سبھ جان دے میری رفتار تائیں
مینوں سمجھدے ہو جھوٹھا اکے سچا دسو سوچ کے سچ وچار تائیں
توں امین امین سچا سبھناں کہیا رسول مختار تائیں
سُنیا ڈٹھا نہ عیب اج تیک تیرا ، صفتاں تیریاں دور درار تائیں

سیرت تے با قاعدا کم

پنجاب یونیورسٹی نے اَپنے سیرت دے مقالیاں دے تیجے ایڈیشن وِچ وی جہڑا ۲۰۰۳ء وِچ چھاپیا اے، ایہہ ظاہر کیتا اے بئی پنجابی زبان دا دامن سیرت توں اصلوں ہی سکھنا اے۔ اوہناں باالترتیب عربی، فارسی، ترکی، اردو، بنگالی، سندھی، پشتو، چینی، انگریزی تے فرانسیسی زباناں وچ لکھیاں گئیاں کتاباں دا ذکر کیتا اے پر پنجابی دا کوئی ناں تھوہ نہیں۔ (ایہ گل وکھ اے کہ اوہناں جہڑیاں زباناں دِیاں کتاباں دا ذکر کیتا اے اوہنوں وی سودھن دی لوڑ اے۔) اردو تے انگریزی وچ لکھیاں گئیاں درجناں معتبر کتاباں دا اوہدے وچ کوئی ذکر نہیں۔ ہیٹھ دِتے گئے ناواں توں پتا لگدا اے پئی سیرت تے با قاعدا کم ہویا اے بھاویں اُس دا حجم دوجیاں زباناں دے مقابلے تے بہت ای گھٹ اے۔ ہیٹھ اُس کم دا ذکر کیتا جاندا اے۔

خیر البشر عُرف شانِ حضور ﷺ والا:

ایہ حکیم عبداللطیف عارف ہوراں دی منظوم کتاب اے۔ ایس کتاب دا اک ای کمزور پہلو اے تے اوہ ایہ ہے پئی ایہ شاعری اے۔ صاف سدھی تے مسلمہ گل اے پئی شاعری دے ضابطے واقعات نوں اوہناں دے اصل رنگ وچ پیش کرن وچ رکاوٹ بن دے نیں، جس دا ثبوت ایناں ای کافی اے بئی حکیم صاحب نُوں آپوں کتاب وچ نثر دا سہارا لینا پیا اے۔ حکیم صاحب ۱۸۹۵ء وچ سیالکوٹ دے پنڈ گھڑتل وچ پیدا ہوئے تے پہلی اکتوبر ۱۹۷۱ء نوں چلانا کر گئے۔

توحید دا باغ:

سیرت دی ایہ کتاب وی منظوم اے تے نالے عام جہے انداز وچ لکھی گئی اے۔ ایس دے خالق منشی محمد دین سوختہ امرتسری دے شاگرد ولائت امرتسری نیں۔

سیرت الحبیب:

ایہ منظوم سیرت اِک تعلیم یافتہ سیرت نگار چوہدری فضل حق نصیر سابق رجسٹرار ھائی کورٹ نے ۱۹۳۲ وچ لکھی۔ کتاب میاں محمد بخش ہوراں والی بحر وچ اے۔

شفا القلوب:

ایہ کتاب وی منظوم اے۔ ایس دے خالق مولوی محمد نبی بخش حلوائی نیں۔ اوہ اکبری منڈی لاہور وِچ ۱۸۶۰ء وچ پیدا ہوئے تے ۱۹۴۴ء وچ چلانا کر گئے۔ ایس کتاب وچ نبی اکرمؐ دے کارنامیاں داذکر اے۔ آپ دا حلیہ مبارک تے درود پاک دے فضائل بڑی محبت نال بیان کیتے گئے نیں۔

روح المیلاد فی ذکر المیلاد:

ایہ منظوم کتاب محمد عبدالکریم قریشی ہوراں دے ہتھوں لکھی گئی اے۔ آپ ضلع گجرات وچ ۱۷ فروری ۱۸۷۷ءنُوں

پیدا ہوئے تے ۱۹ستمبر ۱۹۵۷ء نُوں وفات پائی۔ ذکر نبی دے حوالے نال آپ دیاں دو ہور کتاباں صلح نامہ حدیبیہ، تے 'تاریخ فتح مکہ' وی نیں۔

ختم المرسل کمبل پوش: دائم اقبال دی ایہ کتاب کُجھ کمزوریاں دے باوجود مقبول ہوئی اے۔ دائم ہوریں پنڈ واسو، منڈی بہاؤالدین دے وسنیک سن۔ اوہ ۱۹۰۹ء وچ پیدا ہوئے تے پنجابی زبان دی روائتی شاعری وچ اوہناں نے بڑا نام پیدا کیتا اے۔

شاہناما اسلام:

شاہناما اسلام، پنجابی نظم وچ لکھی گئی حیات مبارکہ اے۔ ایس دے خالق ملک غلام سرور کنجاہی نیں تے ایہ حفیظ جالندھری دے شاہنامادے اسلوب تے لکھی گئی اے۔ ایہ کتاب دوجلداں وچ ہے تے چوکھی مقبول اے۔

حضرت محمدؐ صاحب جی دا پوِتر جیون:

حیرانی دی گل ایہ ہے کہ پنجابی نظم وچ شان محمدی سبھ توں پہلاں بیان کرن دا اعزاز بابا گرو نانک جی نُوں حاصل ہویا تے نثر وچ وی اک سکھ بزرگ ای بازی لے گئے۔ ۱۹۲۷ء وچ سٹیٹ پریس امرتسر توں چھپن والی ۱۳۶ صفحیاں دی پنجابی نثر وچ سیرت دی ایس مُڈھلی کتاب دا نام ہے 'حضرت محمدؐ صاحب جی دا پوتر جیون'۔ ایہ کتاب گرمکھی لپی وچ ہے تے برٹش انڈیا لائبریری لندن وچ موجود اے۔ کتاب دے مصنف بھائی سیوا سنگھ امرتسری ہوراں دی حیاتی بابت کھوجکاری دی لوڑ اے۔

نبیاں دا سردارؐ:

ایہ کتاب ۱۹۴۲ء وچ لاہور دے اک وسنیک ایم حبیب اللہ فاروقی نے آنرز ان پنجابی دے امتحان دین والے پڑھیار کاں لئی لکھی سی۔ خیال کیتا جاندا اے کہ ایہ سیوا سنگھ جی توں بعد پنجابی نثر وچ دوجی کتاب ہے۔ ۲۵۲ صفحیاں دی ایس کتاب دے دو ایڈیشن چھپ چکے نیں۔ اج کل ایہ کتاب نہیں لبھ رہی۔ ایس کتاب وچ بہت ساریاں گلاں غیرضروری نیں پر فارسی لپی وچ نثری سیرت دی پہلی کتاب ہون موجب ایس دی اہمیت نُوں نظر انداز نہیں کیتا جاسکدا۔

پنج ھادی:

پنج ھادی حضور اکرم a تے اوہناں دے چار یاراں (خلفائے راشدین) تے اک سوہنی لکھت اے۔ ایس دے خالق فقیر محمد فقیر نیں، جہڑے ۵ جون ۱۹۰۰ نُوں گوجرانوالا وچ پیدا ہوئے تے ۱۱ستمبر ۱۹۷۴ء نُوں گوجرانوالے ای چلانا کر گئے۔ فقیر محمد فقیر چوکھے سیانے تے سوجھوان بندے سن تے اوہنا دی کتاب ایس گل دا پکا پیڈھا ثبوت اے۔

جدّاں رسول کریمؐ بال ہن:

ایہ کتاب دِلشاد کلانچوی ہوراں خاص طور تے سرائیکی پڑھن والے بالاں لئی لکھی۔ ایہ ۱۹۷۵ء وچ چھپی۔

جدّاں رسول کریم نینگر ہن:

ایہ کتاب وی اوسے قلم توں تے اوسے انداز وچ لکھی گئی اے۔ ایہ ۱۹۷۶ء وچ چھپی۔

جڈاں رسول کریمؐ کوں نبوّت ملی:

اُتلے سلسلے دی کڑی اے تے ۱۹۷۹ء وچ چھپی۔

حضور a دی حیاتی:

سمیع اللہ قریشی ہوراں نے ایہہ کتاب اچھے طور تے بالاں لئی لکھی تے ایہ ۱۹۸۰ء وچ چھپی۔

حضور a پُرنور:

ڈکٹر سید اختر حسین اختر جی دی ایہ کتاب وی بالاں لئی ہے تے ایہ ۱۹۸۱ء وچ چھپی۔

اُمت داوالی:

حمید اللہ ہاشمی دی ایہ کتاب ۱۹۸۱ء وچ چھپی۔

چن عربوں چڑھیا:

سلیم خاں گیمی ہوراں دی ایہ کتاب پنجابی دے سیرتی ادب وچ چنگا چوکھا اضافا اے۔ کتاب تحقیقی انداز نال لکھی گئی اے۔ سیرت نگار دے ڈونگھے مطالعہ تے کھوجکاری موجب محبوب خداؐ دی حیاتی دی اک سوہنی جھلک ایس کتاب وچ ملدی اے۔ ۲۰۷ صفحیاں دی ایہ کتاب ۱۹۸۲ء تے فیر ۱۹۹۳ء وچ لاہورتوں چھپی۔ 'پنجابی زبان دا سیرتی سرمایا' دے عنوان ہیٹھ ایس لکھت نُوں توڑ چاڑھن لئی ''چن عربوں چڑھیا'' چوکھی مفید ثابت ہوئی اے۔

النبی الخاتم:

اردو وچ لکھی جان والی مولانا مناظر احسن گیلانی دی ایہ کتاب سیرت دے فن دا اک نویکلا شاہکار اے۔ ایہ عاماں دی نہیں سگوں خاصاں دی کتاب اے۔ ایس نکی جہی پر عجیب کتاب دا پنجابی ترجما ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں کیتا اے تے سنگ میل پبلی کیشنز لاہور نے چھاپیا اے۔

آمنہ دالال:

محترمہ عالیہ فروغ احمد دی ایہ کتاب ۱۹۸۲ و چ چھپی۔

کونین داوالی:

سرائیکی لہجے وچ ڈاکٹر مہر عبدالحق دی ایہ کتاب وی ۱۹۸۲ء وچ چھپی۔

سوہنے داخلق:

فدائے اطہر ہوراں دی ایہ کتاب وی ۱۹۸۲ء وچ چھپی۔

معجزات رسول:

مولانا احمد سعید دہلوی دی ایس کتاب دا سرائیکی ترجما دلشاد کلانچوی ہوراں کیتا اے تے ایہ ۱۹۸۳ء وچ چھپیا اے۔

سیرت النبی a:

وقار عنایت اللہ ہوراں دی سرائیکی لہجے دی ایہ کتاب وی ۱۹۸۳ء وچ چھپی۔

الہادی:

ہندکو لہجے دی ایہ غیر منقوط کتاب ڈاکٹر عبدالرشید ہوراں دی لکھی اے تے ایہ ۱۹۸۳ء وچ چھپی۔

رب دا حبیب a:

حاجی چراغ دین جونیکے والا نے ایہ کتاب منظوم لکھی اے پر بہت ساریاں تھاواں تے نثر دا سہارا وی لیا اے۔ ۲۴۸ صفحیاں دی ایہ کتاب نئے لوگ پبلی کیشنز لاہور نے ۱۹۸۴ء وچ چھاپی۔ حاجی صاحب پنڈ جونیکے وچ ۱۹۰۱ء وچ پیدا ہوئے۔ اوہناں نے چراغ محمدی، چراغ ہدائت، مدینے دے موتی تے 'مکے دا میلا' نام دیاں کتاباں وی لکھیاں نیں پر اوہناں تیکر رسائی نہیں ہوسکی۔ 'رب دا حبیب' البتہ ایس فقیر دی ذاتی لائبریری وچ موجود اے۔ نمونا کلام ویکھو:

(نظم):

حضرت جابر اصحاب روائت کر دا اک دن دِلوں خیال اُٹھایا سی میں
مسجد وچ میں پہنچ کے نبیؐ دے کول ادب نال سوال سنایا سی میں
پہلوں ربّ کس چیز نُوں خلقیا سی مسئلہ ایہ تصدیق کرایا سی میں
سوہنے نبیؐ رسول مقبول کولوں جا کے ایہ سوال پچھا یا سی میں

(نثر):

تے فرمایا نبی پاک a نے کہ اے جابر بے شک تمام مخلوق توں پہلے رب نے تیرے نبی a دے نور نُوں سازیا اے۔ پیدا کیتا اے۔

مکی مدنی ماہی:

ایہ قدر آفاقی ہوراں دی ایوارڈ یافتا کتاب اے۔ مصنف دا پورا نام بشیر احمد قدر آفاقی اے۔ اوہ ۳ نومبر ۱۹۳۸ء نُوں شیخوپورا دے نیڑے کڑیال کلاں وچ پیدا ہوئے۔ اوہ پنجابی زبان نال ڈاڈھی عقیدت رکھدے نیں۔ پنجابی نثر وچ سیرت دی ۹۲۰ صفحیاں دی ایہ ضخیم ترین کتاب پہلی وارا اکتوبر ۱۹۸۵ وِچ چھپی تے ایس دا آہر اردو پنجابی علمی مرکز اردو نگر لاہور نے کیتا۔ مکی مدنی ماہی، ہن تیکر دی جامع ترین کتاب اے۔ بھاویں ایس دیاں کجھ گلاں نال اختلاف اے پر فیر وی ایس نوں اِک مکمل تے بھرویں کتاب آکھیا جاسکدا اے۔

سچی سرکار:

مرحوم عبدالکریم ثمر ڈونگھی نظر تے وسیع مطالے والے بندے سن۔ پنجابی دے سیرتی ادب وچ اوہناں دے ہتھوں اِک سوہنا اضافا 'سچی سرکار' دے ناں ہیٹھ ہوئیا۔ عبدالکریم ثمر ۱۹۰۴ تے ۱۹۰۸ دے وچکار اچھرہ لاہور وچ پیدا ہوئے تے ۱۸ فروری ۱۹۸۹ء نوں چلانا کر گئے۔ سچی سرکار ۲۰۰ صفحیاں دی نکی جہی کتاب اے پر ایہدے وچ جامعیت موجود اے۔ نبی اکرم a دی محبت ایس کتاب دے اکھراں وچوں ڈُلھ ڈُلھ پیندی اے۔

سیرت حضورؐ دی:

محمد اقبال نجمی ہوراں دی ایہ کتاب ۱۹۸۵ء وچ چھپی۔

حیاتی سوہنڑی نبی a دی:

ڈاکٹر عبدالرشید ہوراں دے ہتھوں توڑ چڑھن والی ایہ کتاب ہندکو لہجے وچ ہے تے ایہ ۱۹۸۵ء وچ چھپی۔

مدنی مٹھا من ٹھار:

سرائیکی لہجے دی ایہ کتاب سجاد حیدر پرویز ہوراں لکھی (س،ن)

فرمان نبوی a تے اصلاح معاشرہ:

ہندکو لہجے دی ایس کتاب دے مصنف ڈاکٹر عبدالرشید ہوریں نیں۔

سبھ توں وڈے انسانؐ:

حکیم محمد سعید مرحوم نے ایہ کتاب بالاں لئی لکھی تے ایہ ۱۹۹۱ وچ چھپی سی۔

نبیؐ پاک دے خطبے:

شریف کنجاہی دی ایہ کتاب ۱۹۹۳ء وچ چھپی۔

خزینہ رسالت:

۶۴ صفحیاں دی ایہ نکی جئی کتاب اقبال بک کارنر، مین مارکیٹ گلبرگ لاہور نے ۱۹۹۴ وِچ بڑے شوق نال چھاپی۔ خزینہ رسالت لکھن دی توفیق اللہ نے اک بی بی جبین گل ریاض ہوراں نُوں بخشی۔ محترمہ جبیں گل ریاض توں پہلاں اک بی بی عالیہ فروغ احمد دا ناؤں تے پڑھن نُوں لبھدا اے پر اوہناں دی کتاب نہیں لبھ سکی۔ ایس کتاب دے جے کر تمہیدی صفحے کڈھ دویئے تے پاک حیاتی دے بیان لئی نرے ۴۰ صفحے باقی بچدے نیں، جہڑے مواد دے لحاظ نال کتابی سائز دے ۳۰ صفحیاں توں چوکھے نہیں بن دے۔ بس ایہی اس کتاب دا اک کمزور پہلو اے۔

نبی پاک دے معجزے:

ڈاکٹر سید جعفری دی ایہ کتاب ۱۹۹۵ء وچ چھپی۔

سرکارؐ دی سیرت:

اظہر محمود ہوراں دی ایہ کتاب وی ۱۹۹۵ء وچ چھپی۔ ایہ کتاب صدارتی ایوارڈ یافتا اے تے اظہر محمود ہوراں نے زمانی ترتیب نال حیات نبی تے بھرویں تے کامیاب جھات پائی اے۔

سوہنا محمد a:

عابد حسن ہوراں ہتھوں لکھی گئی ۹۱ صفحیاں دی ایہ نکی جیہی کتاب فانوس پبلی کیشنز راولپنڈی نے ۱۹۹۵ء وچ چھاپی۔ ایہ اک چنگی کوشش اے پر اپنے چوکھے ای نکے حجم دی وجہ توں قاری دار جھ نہیں بناؤندی۔

قرآن تے تصوف:

میاں ظفر مقبول ہوراں ایم اے پنجابی دے نصاب نُوں ساہمنے رکھدیاں ایہ کتاب تصنیف کیتی سی۔ ایہدے وچ

حیات پاکؐ دا ذکر وی لبھد اے۔ ایہ کتاب وی ۱۹۹۵ وچ چھپی۔

سئیں سونڑھیں دی سیرت:

ڈاکٹر محمد صدیق شاکر ہوراں دی سرائیکی لہجے دی ایہ کتاب اک جامع تے مستند کتاب اے۔ ایہدے ۴۸۰ صفحے نیں تے ایہ ۱۹۹۵ء وچ سرائیکی سُدھ سراں ملتان نے چھاپی۔

سئیں سونڑھیں دا خلق:

ایہ کتاب وی ڈاکٹر محمد صدیق شاکر ہوراں دی سرائیکی لہجے دی کتاب اے۔ ایہدے ۵۴۴ صفحے نیں تے ایہ وی سرائیکی سُدھ سراں ملتان نے چھاپی اے۔ سن اشاعت ۱۹۹۶ اے۔

حضور دا ویریاں نال سلوک:

جویں ایس کتاب دے نام توں پتا لگدا اے ایہ حضور دی رحمت اللعالمینی دے اک پکھ تے لکھی گئی اے۔ ایہ کتاب وی ۱۹۹۶ء وچ چھپی۔ ایس دے لکھاری اظہر محمود ہوریں اک محنتی تے ڈونگے مطالعہ والے بندے جاپدے نیں۔

پنجابی ادب وچ سیرت رسولؐ:

ایہ پروفیسر سعیدہ رشم دا پی ایچ ڈی دا مقالا اے جیہڑا ۱۹۹۷ء وچ توڑ چڑھیا۔ ایہ کتابی شکل وچ چھپ کے مارکیٹ وچ آیا ہے کہ نہیں اس دا پتا نہیں لگ سکیا۔

سیرت تے قومی شاعری:

مکی مدنی ماہی دے معروف مصنف قدر آفاقی نے ایہ کتاب ایم اے پنجابی دے پڑھیاراں دی ضرورت نُوں ساہمنے رکھ کے لکھی۔ ایہ کتاب ۱۹۹۷ء وچ چھپی۔

سئیں سونڑھیں دا ذکر:

ڈاکٹر محمد صدیق شاکر ہوراں دے ہتھوں سیرت دی ایہ تیجی کتاب وی سرائیکی لہجے وچ ہے۔ ایس دے ۵۸۰ صفحے نیں تے ایہ وی سرائیکی سُدھ سراں ملتان نے ۱۹۹۷ء وچ چھاپی۔

سئیں سونڑھیں دا کمال:

ایہ کتاب وی ڈاکٹر محمد صدیق شاکر دی سئیں سونڑھیں سیریز دا حصا اے۔ ۴۸۰ صفحیاں دی ایہ کتاب ۱۹۹۸ وچ چھپی۔

النبی الکریمؐ:

میاں ظفر مقبول ہوراں دی ایہ کوشش اج دے طریقہ تصنیف دے نیڑے ہے۔ ایس کتاب نُوں حکومت پنجاب ولوں سیرت ایوارڈ وی دتا گیا۔ ایہ کتاب ۱۹۹۹ء وچ سائیں مولا شاہ ویلفیر سوسائٹی نے چھاپی۔

نور نبیؐ دیاں کرناں:

جویں کہ پچھے ذکر کیتا گیا اے اظہر محمود ہوریں اِک محنتی لکھاری نیں۔ ایہ کتاب وی اوہناں دے ہتھوں توڑ چڑھی۔

ایہ صوبائی تے صدارتی سیرت ایوارڈ حاصل کر چکی اے۔نور نبی a دیاں کرناں،۲۰۰۰ء وچ چھپی۔

حرادا چانن:

محمد شریف انجم ہوراں دی ایہ منظوم کتاب ۲۰۰۰ء وچ چھپی۔ ایہ مکتبہ قدسیہ لاہور نے چھاپی تے ایس نُوں کھدر پوش ٹرسٹ ایوارڈ وی مل چکیا اے۔

سئیں سونڑھیں دا جمال:

ڈاکٹر محمد صدیق شاکر ہوراں دی ۵۹۲صفحیاں دی ایہ کتاب ۲۰۰۰ء وچ سرائیکی سُدھ سراں ملتان نے چھاپی تے ایہ کھدر پوش ٹرسٹ ایوارڈ یافتہ اے۔

۲۶۷صفحیاں تے کھلرے ڈاکٹر صاحب دے ایس سیرت پراگے وچ حیات نبی دے کسے پکھنوں وی کنڈ نہیں کیتی گئی۔ایہ بنا شبا اک بہت وڈا کم اے تے سلاہن جوگ اے۔ایس طرحاں دا کم اس توں پہلوں ہویا اے تے نہ ای پچھوں۔ ڈاکٹر محمد صدیق شاکر ہوراں نوں بنا شبا سرائیکی دا شبلی نعمانی تے کرم شاہ ازہری آکھیا جا سکدا اے۔

سیرت دا چانن:

۱۲۸صفحیاں دی ایہ کتاب اخلاق عاطف ہوراں دے سیرت مقالیاں دا اک خوبصورت مجموعا اے۔ایہ کتاب ۲۰۰۳ء وچ ادارا پنجابی زبان وثقافت لاہور نے چھاپی۔اخلاق عاطف ہوراں سیرت دی لوہ وچ حیاتی دِیاں اوکڑاں دا حل لبھن دی اک سلاہن جوگ کوشش کیتی اے۔اوہناں دی لکھت وچ اعتماد جھلکدا اے تے اوہناں حضور پاک نُوں اک وڈا،سگوں سبھ توں وڈا راہنما ثابت کرن وچ کوئی کسر نہیں چھڈی۔ایسے قلم توں جے کدی زمانی ترتیب نال ٹُر دیاں ہویاں تے حیات پاک دے سارے ای پکھاں دا احاطا کر دیاں ہویاں کتاب لکھی جاندی تے ہور چنگا ہوندا۔ایس کتاب نوں ایوارڈ مل چکیا اے۔

عالم دا سرکردہ:

محمد انور میر ہوراں دے ہتھوں لکھی گئی منظوم سیرت پاک دی ایہ کتاب اکتوبر ۲۰۰۳ء وچ ایوان ادب،چوک اردو بازار لاہور نے چھاپی۔۳۵۲صفحیاں دی ایس کتاب نوں حضرت حفیظ تائب نے قدر دی نگاہ نال ویکھیا اے۔

عیبوں خالی:

سرائیکی زبان وچ ۸۱۰صفحیاں دی ایہ کتاب ڈیرہ غازی خاں دے سوجھوان محبوب تابش دی تصنیف اے تے ایس نوں برائٹ بکس،غزنی سٹریٹ اردو بازار لاہور نے نومبر ۲۰۰۶ وچ چھاپیا اے۔محبوب تابش ہوراں محنت تے محبت نال کم کیتا اے پر ایہدے وچ اجے بہتری دی چوکھی گنجائش موجود اے۔

آفاقی رسولؐ:

از بہاءالحق عارف بحوالہ پاکستانی اہل قلم دی ڈاریکٹری (س،ن)

رسول کریم دی سیانف:

از علی اختر بحوالہ پاکستانی اہل قلم دی ڈاریکٹری (س،ن)

باب نمبر۴:

سیرت نگاری تے مستشرقین

کوئی نوں سو ورھے اگدیں یورپ وچ جس پہلے بندے نے نبی اکرم a دی پاک حیاتی تے قلم چلیا، اوہ ہلدی برٹ سی۔اوس دے دورتوں لے کے ہن تیکر سوواں مستشرقاں نے نبی آخر واعظم دے اُسوۂ حسنہ وچ اپنی ڈونگھی دلچسپی دا مظاہرا کیتا اے تے ایہ دلچسپی پیروں پیر ودھ رہی اے۔ آکسفورڈ دا مشہور مستشرق مارگولتھ اپنی کتاب ’محمد اینڈ دی رائز آف اسلام، دا مڈھ ایہناں اکھراں توں بنھدا اے:

"The Biographers of the prophet Muhmmad from a long series which it is Impossible to end but in which it would be honourable to find a place."

ترجما: مُحمد دی حیاتی تے لکھن والیاں دی اک لمی لڑی اے جس دا مکنا نظر نہیں آ وَندا۔ پر ایس لڑی وچ تھاں بنانا بڑی وڈیائی دی گل اے۔

مستشرقین کولوں کُجھ غلطیاں ہوئیاں نیں، تے کُجھ ایہناں نے آپوں کیتیاں نیں جہیڑیاں غلطیاں ایہناں کولوں ہوئیاں نیں اوہدی پہلی وجہ تے اسلام دی حقیقت تے ایس دے بانی دی ذات توں واقفیت نہ ہونا اے تے دوجی وجہ مغرب دا اپنا اک مزاج اے، جہڑا اسلام دی اوتھوں تیکر پہنچ نہ ہوسکن پاروں بدلیا نہیں جا سکیا۔ ایس دی مثال ایہ ہے پئی اسلام آکھدا اے پئی Nothing exists but God (اصل حقیت اللہ ای ہے) پر مغرب آکھدا اے Nothing exists but sex and hung (جنس تے روٹی توں سوا ہور کوئی حقیقت نہیں) قرآن آکھدا اے " **لقد خلق الانسان فی احسن تقویم** "(انسان نوں بہترین اصل توں پیدا کیتا گیا اے) تے اس دے مقابلے تے مغرب انسان نُوں ایویں ’’وڈھیاندا‘‘ اے پئی Man is nothing but a beast (بندا اک درندا ہی تے ہے)

جے گل تھوڑی ویروے نال کریئے تے ایوں بن دی اے پئی نبی دی ذات تے اسلام نال مستشرقین دی عدم واقفیت کوئی اچنبھے دی گل نہیں۔ جدوں وی کوئی بندا اپنے اصل دین، اصل فن، اصل زبان، اصل مضمون یاں اصل کھیتر توں ہٹ کے کوئی کارکردگی دکھانا چاہندا اے تے اوس نوں ناصرف اوکڑاں پیش آندیاں نیں سگوں کسے اچی تے نویکلی کارکردگی توں دوری اک قدرتی تے ضروری امر جا پڑا اے۔ مثال موجب جرمنی وچ جمن والی بی بی✎ پاکستان دا ۲۰ وار دورا کرن توں بعد حضرت اقبال دی ذات نُوں سمجھ تے لوے گی پر کیہ ایس گل توں انکار کیتا جاسکدا اے پئی اوہ اقبالیات تے ڈاکٹر جاوید اقبال، ڈاکٹر رفیع الدین ہاشمی یاں پروفیسر مرزا محمد منور نہیں بن سکدی تے ایہ گل منن بناوی چارا کوئی نہیں پئی خشحال

✎ ماہر اقبالیات محترمہ این میری شمل ول اشارہ اے۔

خان خٹک پنجاب وچ تے وارث شاہ سرحد وچ پیدا نہیں ہوندے۔ ایویں مستشرقین جنی وی علیت وکھان، ولیم میور، واشنگٹن ارونگ تے مارگولتھ دی سوچاں دی اڈار جڈی وی اُچی ہو جائے اوہ محمد حسین ہیکل، شبلی نعمانی، قاضی سلمان منصور پوری یاں جسٹس کرم شاہ ازہری نہیں بن سکدے۔

مغرب دی کم علمی دی حالت تے ایہہ سی پئی اک مستشرق آپوں لکھدا اے:

''عیسایت کُجھ مُڈھلیاں صدیاں تیکر اسلام تے نہ کوئی نکتہ چینی کرسکی تے نہ ای ایس نوں سمجھ سکی۔ اوہ نرا کنبدی تے حکم بجا لیاوَندی سی پر جدوں قلب فرانس وچ عرباں نوں پہلی واری ڈکیا گیا تے اوہناں قوماں نے، جہڑیاں ایہناں دے اگے لگ کے بھج رہیاں سن، پچھے مونہہ کر کے ویکھیا جویں ڈنگراں دا کوئی اجڑ ویکھدا اے جدوں اوس نوں بچان والا کُتا دُریڈا نکل جاندا اے۔''

یورپ دی مسلماناں بابت کم علمی نوں اک فرانسیسی مستشرق ہنری دی کاستر وایوں بیان کردا اے:

''اوہ سارے قصے تے گیت جہڑے اسلام بابت یورپ وچ قرون وسطیٰ وچ سنیندے سن، اسیں نہیں سمجھدے پئی مسلمان اوہناں نُوں سُن کے (ساڈی بابت) کیہ آکھن گے۔ ایہہ ساریاں کہانیاں مسلماناں دے مذہب توں ناواقفی دی وجہ توں بغض تے عداوت نال بھریاں ہوئیاں نیں۔ جہڑیاں غلطیاں تے بدگمانیاں اسلام بابت اج تیکر موجود نیں اوہ ایس پاروں نیں پئی سارے پرانے عیسائی شاعر مسلماناں نوں مشرک تے بت پرست سمجھدے سن تے درجات دی ترتیب نال اوہناں دے تِن خدا منّے جاندے سن۔ ماہوم یاں ماہون یاں ماہومیڈ، دُجا اُپلین تے تیجا ٹرگامان ...... تے محمد لوکائی نُوں اپنے طلائی بت دی پوجا دی دعوت دیندے سن ...... سپین وچ جدوں عیسائی مسلماناں تے اپنا پلڑا بھارا کر گئے تے شہنشاہ چارلس سرقوسطہ وچ داخل ہویا تے نال دیاں نُوں حکم دتا پئی شہر دا چکر لاوَ۔ اوہ مسیتاں وچ وڑ گئے تے لوہے دے ہتھوڑیاں نال ماہومیڈ دے سارے بتاں نُوں توڑ سٹیا۔''

لَا اِلٰہَ اِلَّا اللّٰہُ تے قُلْ ھُوَ اللّٰہُ اَحَدٌ دا درس دین والے، تے حیاتی دے آخری ساہواں تیکر شرک توں بچن دی ہدایت کرن والے بندے بابت اوہناں ''سیانیاں'' نے جہڑے مفروضے گھڑے نیں، ایہہ اوہناں دی کم علمی پاروں ہی نیں۔ اوہناں وچاریاں نوں جے کدھرے قرآن پاک پڑھنا آوَندا تے اوہ ایوں دی حماقت نہ کردے۔

اجے تھوڑا اچر اگدیں امریکہ وچ چھپن والی F. E. Peters دی کتاب Muhammad and the Origins of Islam دے صفحہ نمبر ۲۶۷ دا اک پیرا پڑھو:

"The Quran says (10:48) that there is to no people to whom a prophet was not sent and Muslim traditions generously set the number at 240,000."

باسورتھ سمتھ، محمد اینڈ محمد نزم، صفحہ ۶۳۔

شبلی نعمانی، سیرت النبی، جلد اوّل، صفحہ ۶۳، ۶۴۔

آؤ ہن ایس نام نہاد مستشرق عالم دی علمیت تے ماتم کریئے۔قرآن دی آیت (10:48) ایہ ہے:

﴿وَ يَقُوْلُوْنَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِيْنَ﴾

ایس وچ اللہ تعالیٰ نے مشرکاں دی نبی اکرم a نال اس حماقت دا ذکر کیتا اے جہدے وچ اوہ آکھدے سن پئی اے محمد! جہڑے عذاب توں سانوں ڈراندا رہنا ایں اوہ آ کیوں نہیں جاندا تے جیہڑی گل دا فاضل مستشرق ذکر کرنا چاہندا اے، اوہ ہے:

﴿وَ اِنْ مِّنْ اُمَّةٍ اِلَّا خَلَا فِيْهَا نَذِيْرٌ﴾ (الفاطر:٢٤)

''تے کوئی قوم اجہی نہیں گزری جہدے وچ کوئی ڈراون والا نہ آیا ہووے۔''

ایس توں پتا چلدا اے پئی اوہ بھلا مانس قرآن دی ابجد توں وی واقف نہیں۔ایوں ای اُتے دِتے ہوئے پیرے دے اگلے حصے تے غور فرماؤ جس وچ اوہ آکھدا اے پئی مسلم روایت موجب دو لکھ چالیس ہزار پیغمبر آئے۔خورے ایہ روایت اوس نے کتھے پڑھ لئی اے۔ساڈا ایمان تے ایہ ہے پئی نیڑے تریڑے اک لکھ چوی ہزار رُسل وانبیاء اولاد آدم نُوں صراط مستقیم دکھان لئی دنیا تے گھلے گئے۔اک ہور مثال ویکھو۔مارگولتھ لکھدا اے:

we have already seen reason for believing that Muhammad at some time had...

(ساڈے کول ایہ منن دی وجہ پہلوں ای موجود اے پئی محمد a نُوں بعض ویلے.............................)

آکسفورڈ دا ایہ سیانا جہڑے ''Some Time'' دا ذکر کر دا اے ایہ دور انہیں یقیناً نزول وحی دا ویلا ہوندا سی۔ہن جے کر مارگولتھ قرآن نُوں سمجھدا تے اوس نوں پتا ہوندا پئی اوس ویلے محبوبِ خدا اوس ذمہ داری نوں قبول کر رہے ہوندے سن جہڑی پہاڑاں نُوں وی بھاری لگی تے اوس نُوں ایہ وی پتا ہوندا پئی اوس ویلے خالق اپنی مخلوق نال تے رب اپنے بندے نال اوہ گلاں کر رہیاں ہوندا سی کہ سمندراں دے پانی نُوں سیاہی بنا دتا جاوے تے اوہ وی مُک جاوے پر گلاں نہ مکن۔(مریم:١٠٩)

ایس طرحاں دیاں بہت ساریاں غلطیاں یورپیئن سیرت نگاراں کولوں ہوئیاں نیں۔جے کر اوہ قرآن، تے اوس توں بعد احادیث دے معتبر ذخیرے توں کم لیندے تے ایوں دی صورت حال پیدا نہ ہوندی۔

دوجی طرز دیاں غلطیاں اوہ نیں جہڑیاں ایہناں جان بجھ کے کیتیاں نیں ایہناں دا قلب تے ضمیر ایہ گل مَن دا اے پئی اوہ خاہ مخواہ علتاں کر رہے نیں پر مذھبی تعصب، غیر معتبر گواہی دی قبولیت تے اپنے آپ نوں ایشیائی قوماں، تے خاص طور تے مسلماناں توں ودھ مہذب تے متمدن ثابت کرن دیاں جھداں نے ایہناں نوں ایہ شعوری غلطیاں کرن تے مجبور کیتا۔

جدوں تواریخ نے اوہ موڑ کٹیا جہدے نتیجے تے صلیبی جنگاں دا مُڈھ بجھا تے عیسائیاں نے شان نبوت وچ ٹک کے گستاخیاں کرنا اپنا فرض سمجھ لیا۔ایس سلسلے وچ امیل درمنگھم لکھدا اے پئی ''مسلماناں تے عیسائیاں وچکار جنگ شروع

مارگولیتھ، محمد اینڈ دی رائز آف اسلام، ری پرنٹ ١٩٢٧، صفحہ ٨٥۔

ہونڈیاں ای ویر تے بدگمانی دے بھانبڑ مچ کھلوتے۔ ایہہ اگ روز دیہاڑ ودھدی گئی تے مغرب والیاں اپنے دامن توں ہوا دے کے ایس اگ نُوں رجھ کے مچایا۔ ایتھوں تیکر پئی مغربی لکھاری بغیر پرکھ پڑچول توں اسلام تے الزام تراشی وچ حدوں ودھ گئے۔ مسیحی شاعراں نے وی اندلس دے مسلماناں نال کوئی چنگا سلوک نہ کیتا تے (حضرت) محمد نُوں ...... تے جادوگر آکھن توں وی باز نہ آئے۔ کجھ لکھاریاں نے محمد a نُوں اجہے راہب نال ملا دِتا جہڑا ایوپ دی تھاں نہ ملن پاروں لوکائی اتے بھڑ کھلوتا سی۔''

(بدبخت) چیر ونو چن لکھدا اے پئی ''محمد نے .... دی مستی وچ جان دتی'' ....

ایویں دیاں ہور بے شمار گلاں دے حوالے مصر دے جناب محمد حسین ہیکل نے اپنی کتاب ''حیات محمدؐ'' وچ دِتے نیں پرہن کجھ چراں توں صورت حال بدلی ہوئی لگدی اے۔ جناب مارٹن لنگز (ابوبکر سراج الدین) رومانیا دے سابق وزیرخارجہ ونسٹن جور جیو، امریکی مستشرق میکسم روڈنسن تے امریکا وچ پچھلی صدی دے اخیری دہا کے وچ چھپی کتاب "Muhammad -A Biography of the Proph دی مصنفہ کیرن آرمسٹرانگ جہی مستشرقہ نے سنجیدگی نال محسوس کیتا اے پئی مغرب نے ارادۃً اسلام تے جناب محمد رسول اللہ a نُوں نیواں وکھان دی جہڑی کوشش کیتی اے اوہدے نال اوہناں دا اپنا ای قد کاٹھ نکا ہوندا جاپیا اے۔ مثال موجب ایف۔ ای۔ پیٹرز نے حدیث دی تدوین تے اعتراض کردیاں جدوں بیلجیئم دے ہنری لیمنز (Henri Lammens) دیاں دلیلاں دُہرائیاں تے ایہہ جملا لکھیا:

> "However Objection able his own motives and style, Lammens' critical attack in particular has been decried but never refuted."
>
> ترجما: اوس دے اعتراض جوگ مقصد تے ڈھنگ نوں جویں وی ویکھیا جاوے۔(حدیث اُتے) اُسدے تنقیدی حملے دی مذمت تے عیب جوئی تے کیتی گئی اے پر اوس نُوں غلط نہیں ثابت کیتا گیا۔

ایس تے روڈنس لکھدا اے پئی Lammens دی ایس کدورت دی وجہ "Filled with a holy contempt for Islam' اے۔ ایس دی وجہ مسلماناں دی اوہ عظمت اے جہڑی اوس نوں "Delusive glory' نظر آوندی اے۔ اوس نوں سچ لکیا نظر آوندا اے تے اوہ ایس نوں dissembling دا نام دیندا اے۔ تے نالے اوس نُوں مسلماناں دا نبیؐ "Lascivious Prophet" دِس دا اے۔

ایوں میکسم روڈنسن نے ہیزی لیمنز تے ایف ای پیٹرز دی تسلی کردتی اے۔ ایسے طرحاں کیرن آرمسٹرانگ اپنی کتاب دے تعارف وچ لکھدی اے:

''جدوں ستویں صدی عیسوی وچ اسلامی سلطنت قائم ہوئی تے یورپ اک پسماندا خطہ سی۔ اسلام مشرق وسطیٰ دی عیسائی دنیا تے تیزی نال قابض ہو چکیا سی تے انج دی صورت حال شمالی افریقا دے چرچ دی وی سی، جہڑا رومی چرچ لئی

ایف۔ای۔ پیٹرز، مہمد اینڈ دی اورجینز آف اسلام،١٩٩۴،صفحہ٢٦٥۔

میکسم روڈنسن، محمد،١٩٨١،صفحہ٢٦۔

چوکھی ضروری تے فیصلا کن حیثیت رکھدا سی۔ جدوں یورپ (اپنے تئیں) انھیرے دور (Dark Ages) وچوں باہر نکلیا تے اپنی عظیم تہذیب قائم کیتی تے تدوی اسلامی سلطنت دے ودھارے دا پُرانا ڈر خوف اوہناں دے دِلاں وچ موجود رہیا۔ ایس ڈر نے مغربی عیسائیاں لئی ایہ گل ناممکن بنا دِتی پئی اوہ اسلام بابت کوئی معقول تے بامقصد رویہ اپنا ندے۔ مغربی سکالراں نے اسلام نُوں الحاد تے کُفر دے موجب پیش کیتا تے ایس دے نبی محمد نوں a Mummers (پُرانی طرز دے خاموش کردار) دے ڈرامیاں وچ مغربی تہذیب دا دشمن بنا کے پیش کیتا جاندا جہنے ساڈے سور ماسینٹ جارج نال جنگاں کیتیاں۔''

کیرن آرمسٹرانگ اگے جا کے لکھدی اے:

''ایہ فرض کر لینا اک غلطی ہووے گی پئی اسلام مُڈھتوں ای اک متشدد تے متعصب مذھب اے، جویں کہ بعض ویلے آکھیا جاندا اے۔ (سچ ایہ ہے پئی) ایہ اک عالمگیر مذھب اے تے ایس وچ مشرق پرستی یاں مغرب نال ویر دی کوئی گل نہیں۔ (جتھوں تیکر بنیاد پرستی دا تعلق اے) انتہا پسند ہندو ذات پات دے نظام دا پورا دفاع تے ہندوستانی مسلماناں دی ٹک کے مخالفت کر رہے نیں۔ یہودی بنیاد پرست (فلسطین وچ) مغربی کنارے تے غزہ دی پٹی تے غیر قانونی آبادیاں قائم کر رہے نیں تے ایہ عہد کیتی بیٹھے نیں پئی ایہناں اپنی مقدس سرزمین توں سارے عرباں نوں کڈھ کے رہنا اے ...... فیر ایہہ فرض کرنا غلط ہووے گا پئی مسلمان انتہا پسند اپنے ایمان وچ لوکاں توں اڈ تے وکھرے نیں ..... منکھ ایس گل دا اے پئی میڈیا تے عام پریس وی ساڈی ایوں مدد نہیں کر دے جویں ہونی چاہیدی اے۔ مثال موجب جہناں مسلماناں نے برطانوی مصنف سلمان رشدی دے خلاف تے آئت اللہ خمینی دے فتوے دی حمائت وچ ہنگامے کیتے اوہناں نوں اوس اکثریت نالوں ڈھیر چوکھی کوریج دتی گئی جہناں نے ایس گل دی مخالفت کیتی۔ سعودی عرب دی مذھبی اتھارٹی تے مصر دی شاناں والی الازہر مسجد دے مشائخ نے ایس فتوے نُوں ناپسند کر دیاں ہویاں غیر قانونی تے غیر اسلامی قرار دتا۔ اسلامی قانون تے صفائی دا موقع دتے بغیر کسے نُوں سزائے موت سنان دی اجازت ای نہیں دیندا تے نہ ہی اسلامی سلطنت توں باہر اسدا دائرا اختیار اے۔ مارچ ۱۹۸۹ء وچ ہون والی اسلامی کانفرنس وچ ۴۵ وچوں ۴۴ رکن اسلامی ملکاں نے جناب آئت اللہ خمینی دے فیصلے نُوں متفقا طور تے رد کر دتا۔ پر ایس حقیقت نُوں برطانوی پریس وچ بڑی سرسری جہی تھاں ملی۔ بعض ویلے تے میڈیا ساڈے روائتی تعصب نُوں ہوا دیندا جاپدا اے، جسدی اک جھلک ۱۹۷۳ دے اپیک (OPEC) تیل بحران وچ ملدی اے۔''

ایس توں بعد کیرن آرمسٹرانگ جناب رسول اللہ دی حیاتی دا ذکر کردی اے تے آکھدی اے پئی ''اسیں محمد بارے کسے وی دوجے وڈے مذہب دے بانی دی نسبت چوکھا کُجھ جان دے ہاں۔'' اپنی کتاب دے تعارف دے اخیر تے اہل مغرب نوں ایوں جھوندی اے:

"Thus, when we see Muhammad waging war against the city of Macca,we shall have to ask whether he really did found a religion of the

sword? How could a man of God be prepared to fight and kill?

ترجما: تے فیر جدوں اسیں محمدؐ نُوں مکہ دے شہر دے خلاف جنگ کردے ویکھدے ہاں تے ایہ پچھنا پوے گا پئی کیہ اوہناں نے سچ مچ تلوار نال اک مذھب دی نینہ رکھی سی۔ رب دا اک بندا لڑن مرن لئی کویں تیار ہوسکدا سی؟

سومغرب دے اوہ سیانے جہڑے اکھاں توں تعصب دی پٹی لاہ کے ویکھن دی کوشش کردے نیں اوہناں نوں حق سچ نظر آ جاندا اے۔

تے آ وَہن شعوری غلطیاں دی دوجی وجہ 'غیر معتبر گواہی دی قبولیت یاں ناقص اصول شہادت، ول آ ییئے۔

مسلمان اکھوان والے، ایمان دے لحاظ نال دنیا دے کمزور ترین بندے نُوں تسیں ایہ گل آکھو پئی عید دے دیہاڑے مدینے دی اک گلی وچ اک روندے ہوئے نیانے نُوں نبی اکرمؐ نے ویکھیا تے اوس نُوں ایس گلوں مندا چنگا آکھیا پئی عید دا دن کوئی رون دھون لئی نہیں ہوندا تے اوہ ماڑھا مسلمان وی ایہ گل کرن والے دا سر کھول دیوے گا یاں ایہ ضرور آکھے گا پئی خبردار میرے آقا و مولا دی توہین مت کرو۔ اس دا جذبا ایمانی کدے وی اُس نُوں ایہ گل منن دی اجازت نہیں دیوے گا پر جے کر اوس مسلمان نوں ایہ گل آکھی جاوے پئی رحمتہ اللعالمین نے اوس نُوں سینے نال لایا، اوس نوں گھر لے گئے، نویں لیڑے پوائے، کھوایا پیایا تے فیر اپنے نال عیدگاہ ول لے گئے تے اوہ مسلمان آکھے گا ''ایہ ہوئی ناں گل۔''

دوجے پاسے کسے مستشرق نوں جدوں ایوں دی روائت کسے ٹٹے بھجے وسیلے نال لبھ جاوے تے اوہ فوراً اس نُوں اپنے دفتر وچ سنبھال لوے گا۔ ایس دی وجہ ایہ ہے پئی اوس دے ہتھاں وچ اوہ تکڑی کوئی نہیں جہدے تے ایہ سودا تولیا جاندا اے۔ روائت دے جہڑے پیڑھے تے کرڑے اسلامی معیار موجود نیں اوہناں موجب اک تے روائت کرن والیاں زبردست احتیاط توں کم لیا تے دوجے سنن تے سنبھالن والیاں نے اوہ بے نظیر معیار اپنایا پئی دنیا دے کسے مذھب دی تواریخ اپنا پورا ٹل لا کے وی ایس معیار دا عشر عشیر وی پیش نہیں کر سکدی۔ جے روایت کرن والی گل نوں اگانہ ٹورے تے پتا لگدا اے پئی حضرت زبیر تے انس ورگے معتبر صحابی وی اوہ گل نہیں سن کردے جہدا اوہناں نوں پورا پک نہیں سی ہوندا تے آکھدے ہوندے سن پئی جے کر حدیث بیان کردیاں بھلیکھا لگن دا شبہ نہ ہوندا تے بیان کرای دیندے۔ اوہ اُچیاں شاناں والے بزرگ صحابی جہناں کئی کئی ورھے نبیؐ دے قدماں وچ گزاردتے اوہ اپنی زبان تے 'قال الرسول' دے اکھر ایس وجہ توں نہیں سن آن دیندے پئی کدھرے کوئی غلطی نہ ہو جائے۔ امام شعبی آکھدے نیں پئی ''میں اک ورھا پورا حضرت عبداللہ بن عمر کول بیٹھا رہیا پر اوہناں کوئی حدیث بیان نہیں کیتی'' حضرت سائب بن یزید فرماؤندے نیں پئی ''میں، حضرت طلحہ بن عبداللہ، حضرت سعد، حضرت مقداد تے حضرت عبدالرحمن بن عوف دی رفاقت کیتی پر اوہناں کولوں اک حدیث وی نہیں سنی۔'' بعض لوکی صحابہ کرام نُوں روائت واسطے آکھدے سن پر اوہ انکار کر دیندے یا ٹال دیندے۔ اصل وچ ایہناں بزرگاں نُوں حضور دی ایہ گل چیتے آ جاندی سی پئی جہڑا بندا میرے نال جھوٹھ جوڑے اوہ اپنا ٹھکانا جہنم وچ بنالوے۔

روائت سُن کے سانبھن والیاں دا ایہ حال سی پئی اوہ اک گل سُن کے اوس نُوں ستر اجہیاں تکڑیاں تے تولدے سن

✐ کیرن آرمسٹرانگ، محمدؐ......اے بائیوگرافی دی پرافٹ، ۱۹۹۳، صفحہ ۱۵۔

جہناں تے سونا تولیا جاندا اے۔ مثال موجب حضرت عائشہ صدیقہؓ دے ساہمنے جدوں حضرت عبداللہ بن عمر دی ایہ روائت بیان کیتی گئی پئی مرن والیاں لئی رون نال اوہناں تے عذاب ہوندا اے تے حضرت عائشہؓ نے فرمایا پئی نہ تے تسیں جھوٹھے جے تے نہ تہاڈے راوی، پر کن غلطی کر جاندا اے۔ ایہ گل اوہناں ایس پاروں آکھی پئی قرآن صاف آکھدا اے پئی کوئی بھار چکن والا دوجے دا بھار نہیں چکے گا۔ احتیاط تے پرکھ دے اعلیٰ معیار دی اک ہور مثال ویکھو پئی اک واری ابوموسیٰ اشعری حضرت عمرؓ دی خدمت وچ گئے تے تن واری اجازت طلب کیتی۔ حضرت عمرؓ (خورے) کسے کم وچ رُجھے ہوئے سن ایس لئی کوئی جواب نہ دے سکے۔ حضرت ابوموسیٰ پچھانہ پرت گئے۔ جناب عمرؓ ویلھے ہوئے تاں اوہناں نُوں سدّ گھلیا تے مڑ جان دی وجہ وی پچھی۔ حضرت اشعری آکھیا پئی میں رسول اللہ توں سنیا اے پئی تن واری اجازت منگن تے وی جواب نہ ملے تے پچھانہ پرت آؤ۔ ایہ سن کے حضرت عمر b فرمایا پئی ابوموسیٰ گواہ لیاؤ یاں سزا لئی تیار رہو۔ حضرت ابوموسیٰ نے گواہی لیاندی تے تاں جا کے حضرت عمر نے ایس روائت نُوں ٹھیک منیا۔ حضرت ابوبکرؓ دے ساہمنے اک عورت نے جہڑی مرن والے دی دادی سی، میراث دا دعویٰ کیتا۔ حضرت ابوبکرؓ نے فرمایا پئی بی بی ''قرآن وچ اجہی کوئی گل نہیں تے نہ ای حضور دا کوئی حکم میرے علم وچ اے۔'' جناب مغیرہ بن شعبہ نے شہادت دِتی پئی حضور دادی نُوں چھیواں (۱/۶) حصا دواندے سن، پر حضرت ابوبکر دی تسلی نہ ہوئی۔ فیر اک دوجے صحابی محمد ابن مسلمہ نے گواہی دِتی تے فیر حضرت ابوبکر نے اس بی بی نوں میراث دوائی۔

مستشرقین دے برعکس مسلماناں کول روائتاں نوں پرکھن دا جہڑا اچا معیار اے اس دی اِک مثال ایہ ہے پئی سیرت تے بڑی ہی معتبر کتاب 'زادالمعاد' دے مصنف حضرت علامہ حافظ ابن قیم ''تن طلاقاں اکو واری شریعت نال ٹھٹھے مخول دی بدترین مثال'' دے سرناویں ہیٹھ اٹھ صفحیاں دی اک لمی بحث کر دے نیں۔ کئی روائتاں تے مسلکاں دا ذکر کر دے نیں پر عقل توں کم لین دی ہدائت کر دے ہوئے لکھدے نیں:

> ''قیاس دے نقطہ نظر نال وی تن طلاقاں دا اکو واری اکٹھا کرنا بدعت اے تے حرام اے تے ہر بدعت مردود اے، کیوں جے ایہ رسول اللہ دے حکم دے مطابق نہیں۔ غرض تحریم طلاق ثلاثہ دے بیان وچ جو کجھ آکھیا گیا اے اوہ ایس گل نُوں مجھن لئی بتھیرا اے پئی اک وقت وچ دتیاں ہوئیاں تن طلاقاں واقع نہیں ہوندیاں۔''

ہُن ویکھو پئی روائتاں بیان کرن وچ احتیاط۔ روائتاں قبول کرن وچ احتیاط۔ معتبر تے صادق بندیاں دیاں روائتاں تے ایس پاروں گواہی پئی راوی دو ہو جان تے اوہ روائت احاد دے خانے وچوں نکل جائے۔ قرآن دے دسے اصولاں اُتے اوہناں نوں پرکھناں (جویں کہ حضرت عائشہ نے کیتا) عقل فہم دی تکڑی اُتے اوہناں نوں تولنا (جویں کہ حافظ ابن قیم نے کیتا) ایہ سبھ کجھ مستشرقین نے نہیں کیتا۔ سو پرکھ تے پڑچول دے ایس معیار توں اکھاں میٹ کے اوہناں نے اک دوجی وڈی غلطی کیتی۔ جے اوہ روائتاں، مسیحی شاعراں دی شاعری، قصے کہانیاں، مفروضیاں دی نینہ تے اساریاں تواریخی کتاباں تے روایت کرن والے تے کتاباں لکھن والے لوکاں دی حیثیت تے غور کر لیندے تے فیر اوہناں دی کھیچل تے غیر جانبداری نُوں ضرور قدر دی نگاہ نال ویکھیا جاندا۔

ابن قیم، حافظ، زادالمعاد، حصہ چہارم، صفحہ ۸۰۷۔

باب نمبر۵:

جزیرہ نمائے عرب دی تواریخ تے جغرافیا

جغرافیے دے مضمون وچ انگریزی زبان دے دو وکھو وکھ نظر آوَن والے اکھرIsland تےPenensula چوکھی اہمیت دے حامل نیں۔ اردو یاں پنجابی وچ ایہناں دا بدل تے لبھدا اے پر اوہ دوواں دے فرق نُوں کوئی ایڈا کھول کے نہیں رکھدا۔ ایس فرق نُوں اسیں ایوں سمجھ سکدے آں پئیIsland ٹاپو یاں جزیرا چارے پاسیوں پانی وچ گھریا خشکی دا ٹکڑا اے تےPenensula یاں جزیرا نما تن پاسیوں سمندراں نے ولیا ہونداا ے، پر چوتھے پاسے خشکی دا رستا موجود رہندا اے۔ پیغمبراں دی دھرتی عرب نُوں وی ایسے پاروں جزیرا نما آکھدے ہاں کہ ایس نُوں تن پاسیوں پانیاں نے گھیریا ہویا اے۔ خیال ہے کہ کدی ایس علاقے وچ زبردست بارشاں تے روئیدگی ہوندی ہووے گی۔ سکے ہوئے ندی نالیاں دے نشان اس خیال نُوں پیڈھا کردے نیں۔ فیر کوئی پنج ہزار سال پہلوں موسمی تبدیلیاں ہوئیاں تے سبزازار صحراواں وچ بدل گئے۔

جزیرا نمائے عرب اک اجہی مستطیل ورگا اے جہدے آہمنے ساہمنے دے ضلعے غیر متوازی ہون۔ ایس دے شمال ول فلسطین تے صحرائے شام، جنوب ول بحرِ عرب جہڑا اصل وچ بحیرا ہند دا ای کھلار اے تے خلیج عدن، مشرق ول حیرہ، دریائے دجلا، فرات تے خلیج فارس تے مغرب ول بحیرا قلزم اے۔ جزیزا نمائے عرب اپنے کھلار دے لحاظ نال سبھ توں وڈا منیا جاندا اے۔ بھاویں ایس دی باقاعدا پیائش کدے نہیں ہوئی فیر وی ایس گل تے اتفاق اے کہ ایس دا رقبا ۱۲ لکھ توں ۱۳ لکھ مربع میل دے درمیان اے۔ جغرافیائی تے سیاسی حوالیاں نال حجاز، نجد، یمن، حضرالموت تے عمان ایس دے اہم حصے نیں۔

جدوں نبوت دا سلسلا جاری سی (سگوں اوس توں چوکھا چر بعد تیکر وی) آسٹریلیا، امریکا تے انٹارکٹیکا ورگے براعظماں توں دنیا واقف نہیں سی۔ معلوم دنیا وچ ایشیا، افریقا تے یورپ ہی سن تے جزیرہ نمائے عرب اس وقت دی جانی پچھانی دنیا دا مرکز سی تے اج وی اوس دے نال جڑیا ہویا نظر آوَندا اے۔ ایس دی شمال مغربی نکر براعظم افریقا وچ داخلے دا دروازا اے۔ شمال مشرقی نکر یورپ دی کُنجی اے۔ مشرق ول ایران، وسطی ایشیا تے مشرق بعید دے بوہے کھلدے دسدے نیں جہڑے بر صغیر پاک وہند تے چین دا رستا وی وکھاندے نیں۔ ایوں ہی اوس دور دے تنے براعظم سمندر دے رستے وی جزیرہ نمائے عرب نال جڑے ہوئے نیں تے اودھروں آوَن والے بیڑے عرب بندرگاہواں تے لنگر انداز ہوندے نیں۔ حجاز عرب دا اہم خطا اے تے ایہ خطا ای جزیرہ نمائے عرب دی پوری دنیا تے پچھان بنیا، کیوں جے اسیں جس پاک ہستی دی حیاتی تے جھاتی پاوَن ٹُرے ہاں اوس دا تعلق ایسے خطے نال سی۔ اوہ ایتھے ای جمے تے ایتھے ای آرام فرما رہے نیں تے نالے مکہ تے مدینہ دے دوویں مقدس شہر ایسے حجاز دے شہر نیں۔ حجاز اک ناہموار خطا اے۔ ایہ اچیائی تے نیوانیائی کے دے آل دوالے

چوکھے زوراں نال اپنا آپ منواندی اے۔ مکہ بحیرہ قلزم توں پنجاہ میل تے جبل قراع دی ریتلی چٹاناں توں تقریباً ۳۰ میل دریڈا اے۔ گرمی زوراں دی ہوندی اے۔ سکیاں وادیاں وچ جے کدھرے بھورا ہریالی نظر آ ؤندی اے تے ڈھور ڈنگر وی دسدے نیں۔ ایہ علاقا سطح سمندر توں ۶۰۰۰ توں ۹۰۰۰ فٹ تیکر اچا اے۔ ایس خشک تے ویران علاقے دے چڑھدے پاسے اک تھاں تے ہریالی جھمبر پئوندی اے۔ ایتھے سیب، انجیر، ناشپاتی، انار تے انگور رج کھان نوں لبھدے نیں۔ ایہ طائف اے۔

یمن دی سیاسی صورت حال:

اسلام توں اِک ہزار سال پہلے یمن طاقتور تے دولت وند حکومتاں دا مرکز رہیا اے جہدی وڈی وجہ لوبان تے ایہدے نال رلدی اک دوجی اجہی گوند دی پیداوار اے جہدی خشبو ساری دنیا تے مشہور سی تے اوہ عطریات بناؤن دے کم آ ؤندی سی۔ چوتھی صدی عیسوی دے شروع ہوندیاں ای یمن دے سبائی سرداراں دا زوال شروع ہوگیا۔ پہلوں نبطیاں نے شمالی حجاز تے اپنا اقتدار قائم کر کے قوم سبا نوں اوس دی نو آبادیاں توں باہر وگایا۔ فیر رومیاں نے شمالی حجاز اُتے دوجی سٹ لائی تے نال ای مصر تے شام تے قبضہ کر کے لوبان ورگیاں چیزاں دی برآمد مخدوش کر دتی، کیوں جے سمندری راہواں تیکر رومیاں دیاں تلواراں دی چمک اپڑ رہی سی۔ رومی چھیتی نال ہی ایہ گل وی سمجھ گئے کہ مون سون ہواواں نُوں بحیرہ احمر تے جنوبی ایشیا دے وچکار تجارت لئی کویں ورتیا جاسکدا اے تے ایس گل دا اوہناں نے فیدا وی چکیا۔ دوجے پاسے یمنی حکمران پیرو پیر لسے پیندے گئے تے سلطنت دے کماں کاراں تے اوہناں دی پکڑ کمزور ہوندی گئی۔ ایتھوں تیکر کہ اوہ اس عہد دے عظیم الشان زرعی پروجیکٹ تے ڈیم معارب (Great Dam al Ma,rib) نوں وی نہ سنبھال سکے تے ۴۵۰ یاں ۴۵۱ء وچ بند ٹُٹ گیا۔ ایس دے نتیجے وچ چوکھا وڈا اجاڑ آیا۔ آبادیاں دے ناں مٹ گئے، وستیاں اجڑ گئیاں تے قبیلے تتر بتر ہوگئے۔

۶ ویں صدی عیسوی دے تیجے دہاکے وچ بچے کھچے یمن تے حکمرانی کرن والا بادشاہ ذونواس عیسائیت چھڈ کے یہودی ہوگیا تے نجران دے عیسائیاں نوں وی عیسائیت ترک کرن تے مجبور کرن لگ پیا۔ اوس نے تقریباً ۲۰ ہزار سچے نصرانی شہید کر دِتے۔ اک نجرانی عیسائی بچ کے قیصر روم تک جا اپڑیا تے اوس نوں اپنی قوم تے ہوئے ظلم دی داستان سنائی۔ قیصر روم نے نیڑے دی سلطنت حبشہ دے بادشاہ نجاشی نوں ایس دا بدلا لین دا آکھیا۔ قیصر روم تے نجاشی دوویں نصرانی مذہب تے سن۔ ایس پاروں اوہناں نے توجہ تے نیک نیتی نال ذونواس نُوں سواد چکھان دا آہر کیتا تے نجاشی نے ارياط تے ابو یکسوم ابرہہ دی کمانڈ وچ لشکر کشی دا حکم دِتا۔ ایہناں دو جرنیلاں نے یمن دی اٹ نال اٹ وجا دتی۔ ذونواس بھج گیا تے اخیر اک دریا وچ ڈب کے مر گیا تے ایوں یمن تے شاہ حبشہ دا قبضہ ہوگیا۔ کجھ چراں بعد ایہ دوویں جرنیل آپس وچ لڑ پئے جہدے نتیجے وچ ارياط ماریا گیا تے ابرہہ اک مطلق العنان تے جابر بادشاہ وانگ حکومت کرن لگ پیا۔

نجاشی نُوں جدوں سارے حال حالات دا پتا لگیا تے اوہ بڑا خفا ہوئیا پر ابرہہ جہڑا اک چالاک حبشی سی، یمن وچ اک چوکھا وڈا گرجا بنا کے نجاشی نوں خوش کرن وچ کامیاب ہوگیا۔

تفسیر ابن کثیر (سورہ فیل)

وگڑی شکل تے کچھو کے دے جتّے والا ایہ حبشی سردار طاقت دے نشے وچ ایوں مست سی پئی اوس نے خانہ کعبہ نُوں ڈھان دے ارادے نال مکہ تے حملا کر دتا اوس نال فیر کیہ ہوئی، ایہ سبھ مسلمان سورہ فیل وچ پڑھ چکے نیں۔ حبشیاں دی ایہ درگت بنی ویکھ کے اہل یمن نے حکوت فارس دی مدد نال اوہناں نوں اپنے وطن وچوں کڈھ ماریا تے ۵۷۵ ء وچ معد یکرب نُوں اپنا بادشاہ بنالیا۔ ایہ بادشاہ سیف ذی یزن حمیری دا پتر سی۔ یمن وچ جہڑے حبشی باقی رہ گئے سن اوہناں اک دن موقع لبھ کے معد یکرب نوں قتل کر دتا۔ اودھر کسریٰ نے ایوں دے حالات دا فیدا چکیا تے صنعا تے اک فارسی النسل گورنر مقرر کر کے یمن نوں فارس دا اک صوبا بنالیا۔ ایس توں بعد ۶۲۸ ء تیکر یمن تے کئی فارسی گورنر مقرر ہوئے پر ۶۲۸ ء وچ جدوں گورنر بازان نے اسلام دی مضبوط رسی پھڑلئی، یمن فارسی طاقت توں باہر آ گیا تے دور نیڑے، ہر پاسے تکبیر دے نعرے وجن لگ پئے۔

حیرہ دی بادشاہی:

اج دے عراق تے ایس دے آل دوالے چوکھے چراں توں اہل فارس دی حکمرانی ٹری آوندی سی پر ۳۲۶ ق م وچ سکندر مقدونی نے دارا اوّل نوں شکست دے کے فارسیاں دا گھمنڈ توڑ دِتا۔ ایس ہارتوں بعد ایس ملک دے ٹوٹے ہونے شروع ہو گئے۔ ۲۲۶ء وچ جدوں اردشیر نے ساسانی حکومت دا مُڈھ بھنیا تے فارسیاں دی طاقت اک واری فیر دنیا نوں دسی۔ اردشیر نے اپنی فوج نوں نویں سرے بنایا سنواریا تے سرحداں دے نیڑے دے عرباں نُوں اپنے تھلے لا لیا۔ ایسے پاروں قضاعہ نے شام ول کوچ کیتا پر حیرہ تے انبار دے عرباں نوں واجگذار بنالیا گیا۔

جدوں اردشیر فارس دا بادشاہ سی اوہدوں حیرہ تے جذیمۃ الوضاع دی حکمرانی سی۔ ایوں لگدا سی کہ اردشیر نوں ایس گل دی سمجھ لگ گئی سی کہ عرباں تے حکومت کرنا تے اوہناں نوں سرحداں اُتے لٹ مارتوں باز رکھنا اوس دے وس وچ نہیں سی۔ ایس لئی اوس نے فیصلہ کیتا کہ کسے اجیہے بندے نوں اوتھے حکمران بنادتا جاوے جیہڑا اوہناں دے وچوں ہووے تے اوس نُوں اپنے قبیلے دی حمائت وی ملدی ہووے۔ ایس گل دا اک فیدا اوس نوں ایہ وی دسدا سی کہ کسے لوڑ ویلے رومیاں دے خلاف اوہناں کولوں مدد مل سکے گی تے شام دے اوہ حکمران جہناں دا پلڑا روم ول جھکدا اے، اوہناں نُوں اکھاں کڈھن لئی گوانڈھ لگدے حیرہ دے حکمراناں نُوں ورتیا وی جا سکے گا۔ ایسے پاروں حیرہ وچ فارسی فوج دا اک دستا ہمیش موجود رہندا سی۔ جذیمۃ الوضاع ۲۶۸ء وچ مر گیا تے اوس دے مرن نال حیرہ تے لخمیاں (Lakhmids) دی بادشاہت دا مُڈھ بجھیا تے عمر بن عدی بن نصر لخمی نے سلطنت دی واگ پھڑی۔ اوس توں بعد اس دا پتر امرأ لقیس بادشاہ بنیا جہڑا ۳۲۸ء وچ مریا۔ اوس نے اپنے لئی King of all the Bedouin (سبھ بدوواں دا بادشاہ) دا لقب اختیار کیتا تے جزیرہ نمائے عرب دے شمال تک اپنی کامیابی دے جھنڈے گڈھے۔ ایہ حکمرانی لخمیاں دے ہتھاں وچ ای رہی پر شہنشاہ فارس قباذ بن فیروز دے دور وچ جدوں مزدک نے اپنے عقیدے ابا حیت دا رولا پایا تے قباذ نے ناں نرا ایہ مذہب اختیار کر لیا سگوں حیرہ دے

مبارک پوری، صفی الرحمان، الرحیق المختوم، صفحہ ۶۴۔

انسائیکلوپیڈیا آف بریٹانیکا، آرٹیکل حیرہ۔

حکمران منذر بن ماء السما نوں وی سنیہا گھلیا کہ اوہ وی ایس دین دے گھیرے وچ آ جاوے۔ منذر غیرت مند بندا سی، اوس نے بادشاہی لئی اپنا مذھب بدلن توں انکار کر دِتا۔ نتیجا ایہ نکلیا کہ قباذ نے اوس نوں معزول کر کے مُزدک دے اک منن والے حارث بن عمرو بن حجر کندی نُوں حیرہ دا حکمران بنا دتا۔ فیر جدوں نوشیرواں، فارس دا بادشاہ بنیا تے اوس نے ناصرف منذر نُوں فیر توں حیرہ دا حکمران بنا دتا، سگوں مزدک تے اوس دے پیروکاراں دی ایک وڈھی تعداد نوں قتل وی کرا دتا۔ اوس نے حیرہ دے پہلے حکمران حارث عمرو نوں اپنے کول وی سد گھلیا پر اوہ بنو کلب دے علاقے ول بھج گیا تے حیاتی دے باقی دہاڑے اوتھے ای بتا دتے۔

حیرہ وچ منذر توں بعد چوکھا چر اقتدار لخمیاں دے ہتھ وچ ای رہیا پر سن ۶۰۲ء وچ نعمان بن منذر توں کسے گل تے خفا ہو کے کسریٰ نے اوس نوں قید کر دتا۔ اوہ وچارا قید وچ ای مر یا۔ نعمان کسریٰ ول جاندیاں اپنا بال بچا تے مال دولت بنو شیبان دے سردار ھانی بن مسعود کول چھڈ گیا سی۔ جدوں کسریٰ نے ھانی ول ایہ سنیہا گھلیا کہ نعمان دے جی تے پیسا دھیلا پر تا دیوے تے اوس نے غیرت تے جرات دا مظاہرا کیتا تے اس دے حیرہ اُتے مقرر کیتے وائسرائے ایاس بن قبیصہ طائی دیاں اکھاں وچ اکھاں پا کے گل کیتی تے نالے اوس نوں للکاریا پئی اوہ شاہ فارس دے اشاریاں تے گوانڈھیاں نال جھیڑا نہ پاوے۔ ایاس دے پچھے اک گھمنڈی بادشاہ تے سجے کھبے اک طاقتور لشکر سی۔ اوہ ھانی ول ودھن لگ پیا تے اخیر ذی قار دے میدان وچ دوواں دی ہتھ جوڑی ہوئی۔ ایس میدان وچ فارسیاں نوں زبردست مار پئی تے ایوں پہلی وار عرباں نُوں اپنی طاقت دا اندازا ہویا تے نالے پہلی وار عرباں نُوں عجم تے فتح حاصل ہوئی۔ ایہ واقعہ ۶۰۷ء دا ہوسکدا اے۔

ایاس توں بعد کسریٰ نے حیرہ تے اک ہور فارسی حاکم مقرر کیتا۔ پر ۶۳۲ء وچ اقتدار اک وار فیر لخمی سردار منذر بن معرور (المنذر رسوم) دے ہتھے چڑھیا۔ ایس نوں بادشاہت سنبھالیاں اجے اٹھ مہینے ای ہوئے سن تے اسلام دی دعوت رد کیتیاں اجے تھوڑا چر ای ہویا سی کہ اسلامی فوجاں حیرہ ول چڑھ دوڑیاں۔ ایوں اسلام دے عظیم جرنیل حضرت خالد بن ولید نے حیرہ نُوں اسلامی سلطنت دا حصا بنا دِتا۔ ایہ حضرت ابوبکرؓ دی خلافت دا پہلا سال سی۔

شام تے مصر دیاں حکومتاں:

جس زمانے وچ عرب قبیلیاں دی ہجرت زوراں تے سی، قبیلا قضاعہ دیاں کجھ شاخاں شام دیاں علاقیاں دے وچ آ کے آباد ہو گیئاں۔ اوہناں دا تعلق بنی سُلیم بن حلوان نال سی۔ ایہناں مہاجراں چ اک شاخ بنو ضجعم بن سلیم سی، جہڑی ضجاعمہ دے ناں نال مشہور ہوئی۔ قبیلہ قضاعہ دی ایس لڑی نُوں رومیاں نے صحرائے عرب دے بدوواں دی لُٹ مار ڈکن لئی ورتیا۔ ایس لئی ایہناں دے اک بندے دے سر تے شاہی دا تاج رکھ دتا۔ رومیاں نوں ایہدے وچ ایہ مصلحت وی نظر آوَندی سی کہ کسے لوڑ ویلے ایہناں نوں شاہ فارس دے خلاف وی ورتیا جا سکدا اے۔ مصلحتاں ہیٹھ بنی ایہ شاہی چوکھا چر قائم رہی۔ اندازا اے کہ پوری دوجی صدی عیسوی وچ ایس علاقے تے بنو ضجعم دی حکومت ای رہی اے۔ ایہناں دے اک مشہور بادشاہ زیاد بن ہبولہ داناں تواریخ نوں اجے یاد اے۔ فیر جدوں ایس علاقے وچ آل غسان آوڑے تے اوہناں نے بنو ضجعم نوں للکاریا تے اخیر اوہناں دے علاقیاں تے قابض ہو گئے۔ رومیاں نوں ہارے ہوئے بادشاہ تے اوس دے

قبیلے نال کوئی دلچسپی نہیں سی۔ ایس لئی اوہناں آل غسان نوں ای شام دے علاقیاں دے عرب باشندیاں دا حکمران من لیا۔ ایہناں نے اپنا دارالحکومت دومتہ الجندل نُوں بنایا تے رومیاں نال مصلحت دی گنڈھ نُوں پیچدے تے پیڈھا کردے رہے۔ ایتھوں تیکر کہ حضرت عمر فاروقؓ دے عہد وچ جنگ یرموک دے نتیجے وچ آل غسان دا حکمران جبلہ بن ایہم اسلامی لشکر دی ہیبت دا ساہمنا کرن توں عاجز آ گیا تے ہار من لئی۔

شام اُتے رومیاں دی ست سوسالاں دی شاہی نے دُکھ درد تے قتل وغارت گری دی اک بھیانک داستان نوں جنم دتا۔ رومیاں توں اگدیں ۳۶۹ ورھیاں تیکر شام اُتے یونانی قابض رَہے۔ اوہناں دی حکومت وی شامیاں لئی اک خوفناک آفت سی۔ رعایا کولوں مال اکٹھا کرن لئی جہڑے غیر انسانی روّیے تے طریقے ورتے گئے اوہ یونانیاں دے نہ مکن والے لالچ نوں کھل کے ساہمنے لیاوَندے نیں۔

مصر تے وی اوس ویلے رومیاں دی خوشنودی تے رضا نال بنی حکومت قائم سی۔ رومیاں دا دین ایمان صرف مصلحت تے مطلب براری سی۔ ایسے پاروں اوہناں دی اشیر باد نال بنیاں حکومتاں وچ عوام الناس ڈھورڈنگراں توں ودھ کوئی حیثت نہیں رکھدے سن۔ ڈاکٹر الفریڈ بٹلر اسلام توں پہلوں دے مصر دا نقشا کھچدے ہوئے لکھدے نیں:

''مصر وچ حکومت دی پوری مشینری نوں ایہ ہدائت سی کہ اوہناں دا صرف اکو ای کم اے کہ اوہ رعایا کولوں حکمراناں دے فیدے لئی مال دولت اینٹھ لین۔ عوام الناس دی بھلیائی لئی حکمرانی دا کوئی تصور ای نہیں سی تے نہ ای ایہ کہ سماج وچ عوام دی تھاں، یاں ریاست دے مادی وسائل نوں بہتر کیتا جاوے یاں اخلاقی حالت نُوں سنواریا جاوے۔ ایہ اک اجہی غیر ملکی عملداری سی جہڑی ڈنڈے نال قائم ہوئی سی تے جہنوں رعایا نال رتی بھوراوی ہمدردی نہیں سی۔''

دراصل رومیاں دے زیرنگین حکومتاں دی کوئی قانونی حیثیت نہیں سی تے نہ ای اپنی ریاست وچ نظم وضبط دے معاملے وچ اوہ آزاد سن۔ اوہ تے اوس اوٹھنی ورگیاں سن جہڑی دُدھ دیندی اے تے بھار وی ڈھوندی اے پر ایہدے بدلے وچ اس نوں صرف اینہے کو پٹھے لبھدے نیں جنے کو اوہدی کنڈ نوں بھار چکن لئی طاقت دتی رکھن تے اوس دے تھناں نوں دُدھ نال بھری رکھن۔

حجاز وچ اقتدار دی کھچا تانی:

ایہ گل ہمیش ای منّی گئی اے کہ مکے وچ انسانی وسوں حضرت اسماعیل علیہ السلام توں شروع ہوئی۔ آپ ساری حیاتی مکے دے سربراہ تے بیت اللہ دے متولی رہے۔ ۱۳۷ ورھیاں دی عمر وچ جدوں فوت ہوئے تے آپ دے دو پتر نابت تے قیدار اگڑ پچھڑ مکے دے والی بنے۔ ایس گل دا البتا پتا نہیں لگ سکیا کہ پہلوں نابت نے اقتدار سنبھالیا یاں قیدار نے۔ فرانسیسی مورخ ڈاکٹر لی بان بس ایہ گل لکھدا اے کہ اسماعیل دی اولاد فلسطین دیاں سرحداں توں لے کے حجاز تیکر آباد ہوئی تے اوہ ہی

مبارک پوری، صفی الرحمان، الرحیق المختوم، صفحہ ۴۸۔

کرد، علی محمد، خطاط الشام، جلد اوّل، صفحہ ۱۰۱، بحوالہ ندوی، ابوالحسن علی، ۱۹۸۲، صفحہ ۲۶۔

Butler, A.J, Arabs' Conquest of Egypt and the Last Thirty Years of the RomanDominion,P.42.

مکے دے پہلے حاکم بنے۔ بہر حال اوہناں توں بعد اوہناں دے نانے یعنی حضرت اسماعیل علیہ السلام دے سوہرے مضاض بن عمرو جُرہمی نے مکے دی تولیت سنبھالی تے ایوں مکے دی سربراہی بنوجُرہم ول ٹر گئی۔ حضرت اسماعیل چونکہ بیت اللہ دے معمار تے اوس دے بانی، تے معمار دے پتر وی سن ایس لئی اوہناں دی اولاد دی عزت تے وقار وچ کوئی گھاٹا تے نہ آیا پر جے سیاسی حوالیاں نال ویکھیا جاوے تے اوہناں دا حکومتی اختیار وچ کوئی حصا وی نہیں سی۔ ایوں حضرت اسماعیل دی اولاد وچوں دس (۱۰) پتر تے چھیتی نال ای، تے دوجھناں نے حکومت کیتی کجھ چراں بعد گم نامی دی نذر ہو گئے۔

دُجے پاسے بنوجُرہم دی طاقت داوی جنازہ نکلنا شروع ہو گیا تے مکے دے سیاسی اسمان تے بنوعدنان دا تارا جگمگان لگ پیا۔ فیر ۵۸۷ قبل مسیح وچ جدوں بخت نصر نے مکے تے دوجا حملا کیتا تے بنوعدنان بھج کے یمن ٹر گئے تے جاندے ہوئے عدنان دے پتر معد بن عدنان نوں وی اپنے نال لے گئے۔ پچھے جدوں بخت نصر دا زور ٹٹیا تاں معد بن عدنان مکے پرت آیا۔ اوہدوں تیکر مکے وچ بنوجُرہم دا صرف اک بندا ای باقی سی جہداناں جرہم یا جرشم بن جلہمہ سی۔ معد نے اوس دی دھی معانہ نال ویاہ کر لیا جہدے وچوں اوہناں دا پتر نزار جمیا۔ ایس توں کجھ چر بعد مکے وچ بنوجرہم دی حالت خراب ہوندی گئی۔ بُھکھ ننگ توں تنگ پئے تے اوہناں نے بیت اللہ دے زائرین تے زیادتیاں شروع کر دتیاں تے خانہ کعبہ دا مال کھان توں وی دریغ نہ کیتا۔ بنوعدنان اندر کھاتے اوہناں دیاں علتاں تے کڑھدے رہندے سن۔ ایہو جہے حالات توں کسے تیجے گھر دا فیدا چکنا کوئی چوکھی وڈی گل نہیں ہوندی۔ ایتھے وی ایوں ای ہویا۔ جدوں بنوخزاعہ نے مرالظہر ان وچ ڈیرے لائے تے ویکھیا کہ بنوعدنان، بنوجُرہم توں کُڑ دے نیں تے اک طرحاں دی خانا جنگی والی صورت حال بنی ہوئی اے تے اوہناں (بنوخزاعہ) نے اک عدنانی قبیلے بنوبکر بن عبد مناف بن کنانہ نُوں نال گنڈھیا تے بنوجرہم نال سدھے ہو پئے تے اوہناں نُوں مکے وچوں کڈھ کے ای ساہ لیا۔ ایوں ایہ مکے دے حاکم بن گئے تے ایس حکمرانی وچ اوہناں نے بنوبکر نوں کوئی حصا نہ دِتا۔ ایہ گل دوجی صدی عیسوی دے وچکار دی اے۔

بنوخزاعہ ہر آوندے دِن اپنی طاقت نوں ودھاندے گئے تے حکمرانی دے گر سکھدے رہے۔ اوہ مکے دے بلا شرکت غیرے حکمران سن پر تن ٹکاویں منصب اجہے سن جہڑے مضری قبیلیاں دے حصے وچ آئے۔ جہڑے ایہ سن:

۱۔ حاجیاں نُوں عرفات توں مزدلفہ لے جانا تے یوم النفر یعنی ۱۳ ذی الحج نُوں جہڑا حج دے سلسلے دا اخیری دیہاڑا ہوندا اے منیٰ توں روانگی دا پروانا دینا۔ ایہ وڈھیائی دی گل الیاس بن مضر دے خنوادے بنوغوث بن مرہ دے حصے آئی جہڑے صوفہ اکھواندے سن۔ اوہناں دے ایس اختیار پاروں کوئی حاجی ۱۳ ذوالحج نوں کنکری نہیں سی مار سکدا جدوں تیکر صوفہ دا کوئی بندہ کنکری نہیں سی مار لیندا تے فیر جدوں حاجی پچھانہ مڑن دا ارادہ کردے تاں صوفہ دے لوکی منیٰ دے کلے راہ تے گھیرا پا کے کھلو رہندے تے جد تیکر اوہناں دے سارے جی لنگھ نہ جاندے، کسی نوں اوس راہ تے پیر نہ پٹن دیندے۔ جدوں صوفہ مُک گئے تے ایہ اعزاز بنوتمیم دی اک لڑی بنوسعد بن زید مناۃ ول ٹر گیا۔

منصور پوری، سلمان، قاضی محمد سلیمان، رحمت اللعالمین، جلد دوم، صفحہ ۵۳۔

مبارک پوری، صفی الرحمان، الرحیق المختوم، صفحہ ۴۹۔

۲۔۱۰ ذی الحج نوں وڈے ویلے حاجیاں نوں مزدلفہ توں منیٰ ول ٹورن دا کم بنوعدوان کول سی۔

۳۔حرام مہینیاں نُوں اگے پچھے کرن دا اعزاز بنو کنانہ دی اک لڑی بنو تمیم بن عدی نوں حاصل سی

مکہ تے بنوخزاعہ دا اقتدار کوئی تن سو ورھے رہیا۔ ایس زمانے وچ عدنانی قبیلے مکے سگوں پورے حجاز وچوں نکل کے نجد، حیرہ تے بحرین دے علاقیاں وچ کھلر پلر گئے تے مکے دے آل دوالے صرف قریش دیاں چند لڑیاں باقی رہ گئیاں جہڑے خانا بدوشی دی حیاتی گزاردے سن۔ اوہناں دیاں وکھو وکھ ٹولیاں ہوندیاں سن۔ اوتھے بنو کنانہ دے وی کجھ گھرانے سن پر مکے دی حکومت یاں بیت اللہ دے کماں کاراں وچ اوہناں دا کوئی دخل نہیں سی۔

جہناں دناں وچ مکے دا والی حُلیل بن حبشیہ خزاعی سی، مکے وچ اک بال جمیا جہنے حجاز دی سیاسی تواریخ نوں اک نواں موڑ دتا۔ ایہ بال اجے ماں دے کُھچڑ ای سی تے اوس دا پیو چلانا کر گیا۔ اوس دی ماں نے بنوعذرہ دے اک بندے ربیعہ بن حرام نال ویاہ کر لیا۔ ایہ قبیلا شام دے چار چفیرے وسوں کیتی بیٹھا سی، ایس لئی اوس نویں جمے بال دی ماں نوں وی اوسے علاقے ول جانا پے گیا۔ ایہ گل دسن دی لوڑ نہیں کہ اوس بال نے وی ماں دے نال ای رہنا سی تے نال ای رہیا۔ ایہ جدوں جوان ہویا تاں اپنے وطن مکے واپس پرتن دا سوچن لگ پیا۔ ماں دی ہدایت پاروں اوہ پہلی وار مکے حج دے دِناں وچ اپنے قبیلے قضاعہ دے حاجیاں نال آیا۔ مکے وچ وسدے اوس دے قبیلے دے لوکاں نے اوس دے شرف تے اوس دی تھاں نوں پچھاتا تے اوس نوں اپنا وڈا من کے اپنا سردار بنا لیا۔ جدوں اوس نے اپنا کلاّ گڈھ لیا تے والی مکہ نوں اوس دی دھی حبیٰ نال نکاح دا سنیہا گھلیا۔ حُلیل نوں اوہ چنگا لگا تے اوس نے حبیٰ دا ویاہ کر کے اوس جوان نوں اپنا جوائی بنا لیا۔ اوہ جوان زید سی جہڑا تواریخ وچ قصیٰ بن کلاب دے ناں نال مشہور ہویا۔ حلیل دے مرن تے مکہ تے بیت اللہ دی تولیت لئی بنوخزاعہ تے بنوقریش دے وچکار جنگ چھڑ گئی۔ جنگ وچ قریش دا پلڑا بھارا رہیا تے ایوں حجاز دے ایس وڈے سیاسی تے مذہبی مرکز تے قصی بن کلاب دا قبضا ہو گیا۔ ایہ گل ۴۴۰ء دی ہے۔

قصی بن کلاب نے مکے دی سیاسی تے انتظامی شکل ایہ بنائی کہ قریش نُوں مکے دے چار چفیرے یوں اکٹھا کیتا تے پورا شہر اوہناں وچ ونڈ دِتا۔ ہر خنوادے دے رہن بہن دا ٹھکانا مقرر کیتا تے ایوں اوہناں نوں حکومتی معاملیاں وچ رلت دا احساس دوایا۔ قصی نے آل صفوان، بنوعدوان تے بنومرہ بن عوف نوں اوہناں دے منصباں تے قائم رکھیا کیوں جے اوہ سمجھدا سی کہ ایہ دین دا اک اوہ حصا ہے جہنوں چھیڑنا چنگی گل نہیں۔

قصیٰ دا اک کارناما ایہ وی ہے کہ اوس نے حرم کعبہ دے شمال ول دارالندوہ تعمیر کیتا جہڑا اصل وچ قریشیاں دی پارلیمنٹ سی تے سارے وڈھے تے ضروری فیصلے اوتھے ای ہوندے سن۔ قریش اُتے دارالندوہ دے بڑے احسان نیں کیوں جے ایہ اوہناں دے اک مٹھ ہون دی علامت تے اوہناں دیاں اوکڑاں نوں سوکڑاں وچ بدلن دا گڑھ سی۔

ابن ہشام، سیرت النبیؐ، جلد اوّل، صفحہ ۴۴۔

ابن ہشام، سیرت النبیؐ، جلد اوّل، صفحہ ۱۱۷، ۱۱۸۔

قصی دا وڈا پتر تے عبدالدارسی پر عزّ وشرف دے حوالیاں نال ویکھیا جاوے تے دوجا پتر عبدالمناف ای وڈا سی۔قصی لِسّا پے گیا تے اوس نے سوچیا کہ وڈے پتر عبدالدار دے ہتھ کسے شے دا نہ ہونا ماڑی گل اے۔اوہ اوس ماڑے پتر نوں عبد المناف دے ساویں کرن دا آہر کر دیاں ہر شے ای اپنی حیات وچ عبدالدار نوں دیندا گیا جہدے وچ کعبہ دی کلید برداری، سِقایت تے رفادت ورگے وڈے کم وی شامل سن۔ رفادت یاں رفادہ اک اجہیا کم سی جس وچ سارے قریش کولوں اک سالانا ٹیکس لیا جاندا سی جہڑا قصی کول اکٹھا ہوندا سی تے اوس نال حاجیاں دے روٹی ٹکر دا سر بندھ کیتا جاندا سی تے راہ دا خرچا پانی وی دتا جاندا سی۔ایس بھلے کم دا مُڈھ قصی نے اوس ویلے بنھیا سی جدوں اوس نے بنوخزاعہ نوں مکے توں باہر کڈھ دتا سی۔رفادہ دا مُڈھ بنھد یاں اوس نے قریش نُوں اکٹھا کر کے اپنے خطاب لئی تیار کیتا تے آکھیا:

''قریش دے بھائیو! تسیں اللہ دے گوانڈھ رہن پاروں اوس دے اہل بیت جے تے اوس دے دھرم تھاں دے وسنیک جے۔ایتھے آوَن والے حاجی اللہ دے پروہنے نیں تے اوس دے گھر دی زیارت لئی آوندے نیں۔اوہناں دی مہمان داری راضی خشی تے آرام نال کرنی چاہیدی اے۔ایس پاروں اوہناں دے ایتھے رہن تیکر اوہناں دے کھان پین دا بندوبست کرنا ساڈے سبھناں لئی ضروری اے۔''

ایوں ایس محکمے دا مُڈھ بجھیا تے فیر ایس دا چارج کجھ روائتاں موجب قصی دی وصیت پاروں تے کجھ موجب اوس دی اپنی حیاتی وچ ای عبدالدار نوں مل گیا۔قصی دے کسے کم دی مخالفت دا اودوں کوئی سوال ای پیدا نہیں سی ہوندا، ایس لئی سبھ نوں چپ لگ گئی پر جدوں قصی توں بعد اوس دا سیانا پتر عبدالمناف وی مر گیا تے قصی دے پوترے آپس وچ لڑ پَے تے عبد مناف دے پتراں نے تائے، تے تائے دے پتراں (عبدالداری دی اولاد) کولوں اقتدار وچ اپنا حق منگیا تے چارے بھراواں ہاشم، عبدشمس، مُطلب تے نوفل نے تائے عبدالدار کولوں بیت اللہ دیاں چابیاں لین دا ٹیچا متھ لیا۔ایوں مکے دے قریش دو ٹولیاں وچ ونڈے گئے جہڑے آپو اپنی تھاں تکڑے تے جوڑ دے سن۔

بنوعبدالدار تے بنوعبدمناف نے پورا ٹل لا کے لڑائی دیاں تیاریاں چھوہ دتیاں۔ بنوعبدالمناف نے بنی زہرہ، بنی اسد، بنی تمیم تے بنی حرث دے قبیلے وی اپنے نال گنڈھ لئے تے رل کے لڑن مرن دا حلف وی چکیا۔ دوجے بنّے ایوں دے حلیف بنوعبدالدار نوں وی لبھ گئے جہڑے بنی مخزوم، بنی سہم، بنی جمح تے بنی عدی ابن کعب سن۔ نیڑے سی پئی چنگا تواریخی جوڑ پیندا پر رب نوں ایس کرماں والے شہر دی بھلیائی منظور سی تے ایوں دوواں دھراں دے دلاں وچ صلح تے آرام چین نال مسئلے نبیڑن دی گل پا دتی۔ رب نے کیتا تے منصباں دی ونڈ تے صلح ہوگئی تے ایوں سقایت تے رفادت بنی عبدمناف دے حصے تے دارالندوہ دی سربراہی، لواء تے حجابت بنوعبدالدار دے حصے آئی۔

جدوں عبدمناف نے اپنے حصے دے منصباں دا قرعہ کڈھیا تے اوہ ہاشم بن عبدالمناف دے ناں دا نکلیا۔ایس پاروں ہاشم نے ای ساری حیاتی سقایہ تے افادہ دا انتظام کیتا پر جدوں ہاشم ہوریں چلانا کر گئے تے ایہ کم مطلب دے حصے

ہیکل، محمد حسین، حیات محمدؐ، صفحہ ۱۰۷۔

آ گئے ۔ تے فیر اوہناں توں بعد ایہ منصب اوہناں دے بھتیجے (ہاشم دے پتر) عبدالمطلب نوں نصیب ہوئے۔ ایہ اوہ عبدالمطلب نیں جہیڑے ساڈے آقا و مولا تے روزِ محشر میرے جہے مجرماں دی شفاعت دا حق پان والے نبی آخری الزماں حضرت محمد a دے دادا سن۔ حکومتی معاملیاں وچ قریش نے باقی قبیلیاں نوں وی پوری رلت دا احساس دوایا سی۔ اوہناں دے انتظامی ڈھانچے دی شکل اج دے پارلیمانی جمہوری نظام ورگی نظر آؤندی اے۔ ضروری محکمیاں دیاں وزارتاں دی ونڈ کجھ ایوں سی:

۱۔ ایسار: قسمت دا حال جانن لئی بتاں کول جہڑے تیر رکھے ہوندے سن اوہناں دا حساب کتاب تے ورت ورتارا بنوجمح کول سی۔

۲۔ محکمہ مالیات تے عدلیہ: بُتاں دی رضا تے قرب حاصل کرن لئی جہڑے نذرانے تے چڑھاوے چڑھائے جاندے سن اوہناں دا انتظام تے جھگڑیاں یاں دیوانی مقدمیاں دا فیصلا کرن دا حق بنوسہم کول سی۔

۳۔ شوریٰ: ایہ منصب بنواسد کول سی۔

۴۔ اشناق: یعنی دیت یاں جرمانے وغیرا، ایس منصب تے بنوتیم فائز سن۔

۵۔ عقاب: یعنی قومی پرچم دی علمبرداری، ایہ اُمیہؔ دا حصا سی۔

۶۔ قبہ: یعنی فوجی کیمپ دا انتظام تے سپہ سالاری، ایہ بنومخزوم دا حصا سی۔

۷۔ سفارت: سفارتی امور دے انچارج بنوعدی سن۔

ندوی، سید سلیمان، تاریخ ارض القرآن، ۱۹۵۵، جلد دوم، صفحہ ۱۰۶۔

یثرب

مدینہ منورہ جہڑا ہن رحمت اللعالمین دا شہر ہون پاروں مشہور اے، پہلوں وی حجاز دے دوجے مشہور شہراں مکہ تے طائف وانگ مشہور سی پر اوہدوں ایہ یثرب دے ناں نال جانیا جاندا اسی ۔ ایہ مکہ معظّمہ توں شمال ول شام دے رستے وچ کوئی ڈھائی سو میل دے پندھ تے ہے ۔ سمندر توں ۸۵ میل دا فاصلہ اے تے سطح سمندر توں تقریباً ۲۰۵۰ فٹ (۶۲۵ میٹر) دی اچیائی تے ہے ۔ ایس شہر نوں تن پاسیوں حجاز دے پہاڑی سلسلے نے گھیر یا ہویا اے پر مشرق ول پدھرے راہواں توں شہر ول ودھن دے کئی سارے رستے لبھدے نیں ۔ پہاڑی سلسلے وچ سبھ توں اُچی پہاڑی احد اے جیہڑی ۲۰۰۰ فٹ اُچی اے ۔

محمد عربی a دے دیوانیاں نوں کملا کر دین والی ایس سوہنی دھرتی اُتے سب توں اگدیں کنے وسّوں کیتی، یقین نال کجھ نہیں آکھیا جا سکدا ۔ تحقیق وچ اج دا اک معتبر ذریعا (Source) انسائیکلو پیڈیا آف بریٹانیکا آکھدا اے کہ ''ایتھے اک نکّا جہا نخلستان سی تے خورے ۱۳۵ عیسوی وچ فلسطین وچوں کڈھے ہوئے یہودیاں نے ایس نوں آباد کیتا ۔'' پر ایہ گل ٹھیک نہیں تے ایوں جاپدا اے کہ ایہ شہر ۲۲۰۰ قبل مسیح وچ آباد ہویا، کیوں جے ۲۱۸۹ ق م وچ، جد حضرت اسماعیل اجے اپنی والدہ دے لُجھڑ ای سن، مکے گئے تے قبیلہ بنو جرہم اوتھے دا وسنیک سی تے قبیلا یاں قوم عمالقہ دا ناں وی کدھرے کدھرے سنیا جاندا سی ۔ بھاویں عمالقہ دا اصل وطن یمن سی پر اہناں دے ای اک بندے یثرب نے سبھ توں پہلے ایتھے ڈیرا لایا ۔ اوس دے پیودا ناں عبیل یاں قانیہ سی ۔

مدینہ اپنیاں ہریاں بھریاں وادیاں پاروں کئی قوماں دی ٹھاہر بنیا رہیا اے ۔ ہر نویں آون والے نے جے اوہ زور اور سی تے پہلے بیٹھیاں نوں کٹ کڈھیا ۔ پر جہناں لوکاں نے اوتھے پیر پیڈھے کر کے گڈھے اوہ دوویں بھرا اوس تے خزرج سن جیہناں دی اولاد اسلام دا سورج چمکن تیکر موجود رہی ۔

کدے ایوں وی جاپدا اے کہ یثرب توں اگدیں وی اوتھے کوئی نگر وسدا سی ۔ کیوں جے تواریخ وچ اک ناں سلع وی لبھدا اے ۔ قیاس کیتی جاندی اے پئی ایہ سَلَع اصل وچ یثرب والی تھاں تے ای کوئی آبادی سی ۔ توریت وچ کئی تھاواں تے مدینہ دا ذکر ایسے ناں نال کیتا گیا اے ۔ سَلَع مدینہ دے اک پہاڑ دا ناں وی اے جہڑا جوف مدینہ دے وچکار اے ۔ ایس دے دامن وچ پرانے ویلیاں دے کھنڈر تے ٹوئے ٹبے عہد رسالت تیکر نظریں پیندے سن ۔ مسجد نبوی جس تھاں تے بنائی گئی سی اوتھے وی اجہیاں نشانیاں موجود سن ۔ سَلَع یاں صلع جہنوں سلاع یا صلاع وی لکھیا پڑھیا جاندا اے، دا مخرج اکو ای ہے ۔ ایہ عبرانی بولی دا اکھر ہے ۔ عربی وچ اوس دا وٹاندرا (مترادف) رقیم ہے جیہنوں یونانی پیٹرا آکھدے سن ۔ حجر وی اوسے نوں آکھدے نیں ۔ سلع، صلاع، رقیم، حجریاں پیٹرا دا مطلب پتھر اے پر مجاز وچ ایس توں قریہ، بستی، وستی، آبادی،

ڈیرایاں وسوں دی کوئی وی دوجی تھاں مرادلئی جاندی اے۔

کِندا:

قبائلی تے بدوی ایہ شاہی اسلام توں پہلے دے دور وچ یمن جیہاں منظم سلطنتاں توں وکھری دسدی سی۔ ایس دے بادشاہ اپنے نال جڑ دے قبیلیاں نوں اپنے ذاتی ٹور ٹپے نال مطیع کیتی رکھدے سن۔ تیجی صدی عیسوی دے اک کندا بادشاہ دی قبر نجران توں عرب دے مشرقی ساحل دے تجارتی رستے وچ ملی اے تے اوس توں پتا لگدا اے کہ اوتھے ایس بادشاہ دا گڑھ یاں دارالحکومت ہووے گا۔ جے کر سبائی حکمراناں تے ڈونگھی جھاتی پایئے تے پتا لگدا اے کہ اوہناں دا کندا بادشاہت نال کسے نہ کسے طرحاں تعلق رہیا اے، کدے دُشمناں والا تے کدھرے سجناں والا۔ ورت ورتاء دا ایہ دور ۶ ویں صدی عیسوی دے ڈھلے ورھیاں تیکر دسدا اے۔ فیر کندا رعایا دی تے شاہی خانا جنگی پاروں تے کجھ مکّے دے قریشیاں دی ودھدی طاقت پاروں مک شک گئے۔ عرب دا مشہور شاعر امراء القیس کِندا بادشاہت دی اخیری نشانی سی۔

باقی آل دوالا:

عربستان دی سیاسی تواریخ اوتھوں دیاں دو وڈیاں نسلاں قحطانی تے عدنانی دے ذکر بناں ادھوری رہ جاندی اے۔ پورا ملک عرب ایہناں دو نسلاں وچ ونڈیا دسدا اے۔ جہڑے قبیلے حیرہ دے آل دوالے وسدے سن اوہناں نوں حکومت حیرہ دی ماتحتی وچ منیا گیا تے جیہڑے بادیۃ العشام دے وسنیک سن اوہناں نوں غسانی حکمراناں دے تابع سمجھ لیا گیا، پر ایہ ماتحتی یاں رعیت نری ناں دی سی، تے اصل گل کجھ ہور ای دسدی سی۔ جویں اُتے ذکر کیتا گیا اے ایہناں دو تھاواں نوں چھڈ کے عرب دے ہر پاسے وسوں کیتی بیٹھے قبیلے اپنے کماں کاراں تے سیاسی حوالیاں نال آزاد تے خودمختار ای سن۔ سرداری نظام بہرحال اپنی پوری طاقت نال اپنا آپ منواندا دسدا اے۔ قبیلے اپنا سردار آپوں مقرر کردے سن۔ ایہناں سرداراں لئی اوہناں دا قبیلا اک نکی جہی حکومت دا درجا رکھدا سی تے ایہ اج دی جدید پولیٹیکل سائنس دی اصطلاح وچ وی اک مکمل ریاست (State) ہوندی سی۔ اپنی سیاسی اکائی نوں قائم دائم رکھنا تے ایس دی حفاظت کرنا قبیلے دیاں ساریاں لڑیاں (Branches) دی سانجھی ذمے واری ہوندی سی۔

قبائلی سرداراں دا درجا اپنی قوم وچ بادشاہواں وانگ سی۔ قبیلا صلح یاں جنگ دے مسئلے تے اپنے سردار دے فیصلیاں دا پابند ہوندا سی تے کسے وی طرحاں دے حالات وچ اوس توں اڈ تے وکھرا نہیں سی رہ سکدا۔ سردار دے اختیار دی جے کر گل کریئے تے اوہ کسے وی مطلق العنان بادشاہ نالوں گھٹ نہیں سن ہوندے، سگوں اج دی ڈکٹیٹر شپ وی اوس توں پچھے دسدی اے۔ ایتھوں تیکر کہ جے کر اوہ وگڑ جاندے تے ہزاراں تلواراں ایہ گل پچھیاں بنا بے نیام ہو جاندیاں کہ سردار دی ناراضی یاں غصے دی وجہ کیہ اے۔ دوجے پاسے سردار لئی ایہ گل وی ضروری ہوندی کہ اوہ سخی، دلیر تے غیرت مند ہووے،

نقوش، رسول نمبر، جلد دوم، صفحہ ۴۲۴۔ مضمون ''مدینہ کی قدیم تاریخ'' توں ماخوذ

Encyclopedia of Britanica, Article "Pre Islamic Arabia to the 7th Century AD."

کیوں جے لوکائی دیاں نظراں وچ اچی تھاں بنان لئی ایہ صفتاں ، ڈھیر ضروری سن ۔ فیر اوس زمانے دے شاعر جیہڑے قبیلے دی زبان یا بلا رہوندے سن اوہ وی اپنے سردارنوں دجیاں توں اُچا تے سرکڈھواں ویکھنا چاہندے سن تے نالے ایس گل نوں پسند کردے سن کہ جہڑی صفت اوہ اپنے کلام وچ دسن اوہ سچ مچ اوہناں دے سردار وچ اُگھڑ دی نظر آوَنی چاہیدی اے۔

جزیرۃ العرب دے سرحدی علاقیاں دی وی سیاسی حالت کوئی ایڈی چنگی نہیں سی۔ اوتھے ڈاہڈا وگاڑ ، انتشار تے بے چینی لبھدی سی۔ لوکائی صرف دو حصیاں وچ ونڈی ہوئی سی، اک مالک تے دوجا غلام۔ آزادی، حریت یاں جمہوریت دا کوئی چت چیتا وی نہیں سی۔ وسائل اتے زوراوراں تے تلواراں والیاں دا حق سی۔ تے ایس توں وکھ جہڑا طبقا نظر آوَندا اے اوس نُوں غلام توں ہٹ کے کوئی دوجا ناں نہیں دِتا جاسکدا۔ رعیت یاں لوکائی اک اجہی پَیلی سی جہدے وچوں جو وی اگدا سی اوہ صرف طاقت ور حاکماں یاں سرداراں لئی سی۔ حکومت دے محاصل تے آمدنی وڈکیاں دی عیش پرستی ، سواداں یاں شہوت رانی لئی ہوندے سن تے لسّیاں تے ماڑیاں دا اوس تے کوئی حق نہیں سی ہوندا۔ اوہ صرف ظلم دی چکی وچ پسدے سن تے چوکھا مہین (باریک) پسدے سن پر جیبھ تے شکوے دے کوئی اکھر لیان دا مطلب ایہ ہوندا سی پئی جیبھ ہمیش لئی چپ دے جندرے لوا لوے۔

باب نمبر۶:

عالم بشریت اسلام توں اگدیں

ونّ سونّے رب:

ایس کائنات دے خالق و مالک نے، کائنات دی تخلیق دا سبب بنن والی ہستی نوں دنیا تے ظاہر فرمان دا جھڑا ویلا مقرر کیتا ہویا سی اوس ویلے دی حالت دا رب نُوں ڈاڈھا سوہنا پتا سی۔ اوہ بنا شبا چنگی طرحاں جان دا سی بھئی عیسیٰ توں صرف پنج چھے صدیاں بعد ای شریعت عیسوی دا جنازا نکل جائے گا تے رب سوہنے دی واحدانیت دا تصور اصلوں ہی باطل ہو جاوے گا۔ اوس نوں پتا سی کہ لوکائی شرک دے انھے کھوہ وچ ڈگ پوے گی تے دنیا تے آساں امیداں دا مرکز تے محور، تے نالے آخرت دیاں اوکڑاں توں جند چھڈان دی کنجی اک تے کلّے رب دی ذات نہیں سگوں بت خانیاں وچ دسدی ''بھُل'' بن جاوے گی۔ ایسے پاروں اوس نے اپنے محبوب دا دنیا اُتے ظہور اودوں فرمایا جدوں ایہ بکھیڑے اپنی انت تے اپڑ گئے سن۔ توحید دا اوہ درس جھڑا پورے سلسلا پیغمبری دا مدعا تے مقصد سی اوس توں اکھاں بند کر لئیاں گئیاں سن تے شرک دا اوہ گناہ جہنوں سبھ توں چوکھا ناپسند کیتا گیا تے جس دیاں جڑاں پٹن لئی اک لکھ تے چوی ہزار پیغمبر گھلے گئے، اوہ شرک اک وار فیر پوری طاقت تے پوری کراہت نال اپنی کوڑھی شکل وِچ موجود سی۔ بُت پرستی ایڈی عام تے فخر دے لائق سمجھی جاندی سی کہ ہر قبیلا اپنے صنم تے اپنے معبود وکھرے رکھن تے وکھری پوجا کرن وچ ای وڈیائی سمجھدا سی۔ بتاں توں وکھ پہاڑ، درخت، اگ پانی، ہوا، اعضائے جنسی تے حیواناں دی وی پوجا کیتی جاندی سی۔ ٹوٹم پرستی تے اکابر پرستی وی شرک دیاں اجہیاں قسماں سن جہناں نے انسانیت نُوں مدھول کے رکھ دتا سی۔

تعجب اے کہ پہاڑاں دی پوجا محض ایس لئی کیتی جاندی سی کہ پہاڑاں دی وجہ توں مینہ پیندا سی۔ اوہناں وچوں دریا نکلدے سن تے اوہ زمین نُوں زرخیز بناندے سن۔ ہندوواں لئی کیلاش پربت، یہودیاں لئی کوہ صیون تے عیسائیاں لئی کوہ طور بڑے ای مقدس سن۔ بابل دے لوکی بہشتی درخت دی نقل بنا کے اوس دی پوجا کردے سن۔ عیسائیاں وچ ایس رسم دی شکل کرسمس ٹری تے اج وی موجود ہے۔

عناصر اربعہ وچوں سبھ توں چوکھی پوجا اگ دی ہوئی اے۔ اگ نُوں زمین اُتے سورج دا نمائندا سمجھیا جاندا سی۔ قدیم ہند دے آریہ لوکی اگنی نُوں سبھ توں وڈا دیوتا من دے سن۔ پارسی زمانہ قدیم توں ای آتش پرست رہے۔ یونان دے ہر شہر وچ اک وڈا آتش کدہ ہوندا سی۔ جتھے دن رات اگ روشن رہندی سی۔ اٹلی وچ وی ایہو رواج سی جتھے اگ دی دیوی داناں ویسٹا سی۔ اگ توں بعد پانی وی معبودی مان دا رہیا۔ اہل مصر نیل ندی نوں دیوتا من دے سن جسدا ناں ''ہاپی'' سی۔ عراق وچ پانی دے دیوتا دی پوجا ہوندی سی۔ ہندو اج وی گنگا جل نوں مقدس سمجھدے نیں تے دریائے سرسوتی دی دیوی نُوں علم

تے فن دی مربی دے ناں نال یاد کر دے نیں۔ ایہناں معبوداں نوں راضی کرن لئی کئی ویلے اجہے وی آئے کہ زندا انساناں نوں دریاواں دیاں لہراں دی نذر کر دتا۔ ہوا دی پوجا بھاویں گھٹ ہوئی اے پر بعض قوماں وچ ہوا دے دیوتا دا ذکر وی ملدا اے۔

جاہلیت دے انھیریاں وچ لوکائی کجھ ایویں وی ٹکراں ماردی دسدی اے کہ جنسی اعضاء دی وی پوجا کیتی گئی کیوں جے ایہ حصول لذت تے نسل دی بڑھوتری دا ذریعا نیں۔ ایسے پاروں ایہناں نوں ڈاڈھی اہمیت دِتی گئی تے مصر، عراق، ہندوستان، یونان تے روم ورگیاں تہذیباں وچ ایہ جنسی اعضاء پوجا پاٹ دا مرکز بنے رہے۔

حیوان پرستی وی دور جاہلیت دا حصا اے۔ ایہ عقیدا موجود رہیا اے کہ مُردیاں دیاں روحاں حیوانی قالب وچ چکر لاندیاں نیں تے ایوں انسان تے حیوان دے مرکب دیوتا پیدا ہوگئے۔ مصر تے ہندوستان ایس معبود دے پجاریاں دے مرکز رہے۔ مصری ہاتھی تے شیر دی عام پوجا کر دے سن۔ مصر وچ اک چوکھا شرمناک پہلو ایہ رہیا کہ عورتاں اپنے آپ نوں مقدس جانوراں لئی پیش کر دیندیاں سن۔

Totenism یاں ٹوٹم پرستی وی ڈنگراں دی پوجا دی ای اک قسم اے۔ شمالی امریکہ دی اوجبوا (Ojibwa) قوم اپنے مقدس جانوراں نوں ٹوٹم آکھدی سی۔ ایس دا رواج شمالی امریکہ توں وکھ افریقہ، آسٹریلیا تے ہندوستان وچ وی رہیا۔ ڈھور ڈنگرتوں وکھ رُکھ، پودے یا کجھ دوجیاں چیزاں وی ٹوٹم دا درجا حاصل کرلیندیاں سن۔ فیر جدوں انسانی نسل نے ترقی دیاں کجھ منزلاں طے کیتیاں تے معاشرہ، ریاست یاں اقتدار اعلیٰ جہے اداریاں دا وجود عمل وچ آیا تے دنیا دے تقریباً ہر خطے وچ طاقت دی پوجا دے تصور نے اک نواں رخ اختیار کیتا تے بادشاہواں، طاقتور حکمراناں تے بے رحم سپہ سالاراں دی اجہے ڈھنگ وچ پوجا شروع ہوگئی جہنوں پوجا نہیں آکھیا جاسکدا۔ پوجا دا ایہ تصور اج وی موجود اے۔ عرب وچ بُت پرستی دا مُڈھ خانہ کعبہ نال عقیدت دے پاک جذبیاں توں ایہ ای بَجّا۔ ایس عقیدت دی شکل ایوں وگڑی کہ جدوں کوئی بندا عارضی طور تے یاں اُکا مُکا خانہ کعبہ توں دُریڈا ہوندا تے اوہ حرم دے مقدس پتھراں وچوں اک ادھا پتھر عقیدت پاروں تے برکت لئی اپنے نال لے جاندا۔ اپنے نویں ٹھکانے اُتے اپڑ کے اوہ اوس نوں کسے خاص تھاں تے نصب کرلیندا تے فیر اوس دے آل دوالے اوویں ای طواف کر دا جویں اوہ مکے وچ رہندا خانہ کعبہ دا طواف کر دا سی تے اس پتھر نال خانہ کعبہ ورگی عقیدت محبت تے وابستگی دا اظہار کر دا۔

سبھ توں پہلوں جس بندے نے عرب وچ دین ابراہیمی دی شکل وگاڑ کے توحید دے منارے نوں توڑ سٹیا اوہ قبیلہ خزاعہ دا سردار عمرو بن ربعیہ لحی سی۔ کعبہ دی تولیت پہلے حارث دے ذمے سی، پر جدوں عمرو بن ربعیہ لحی مکے وچ آوسیا تے اوس نے ون سونیاں بولیاں بولدے قبیلیاں نوں نال لے کے حارث تے اوس دے خاندان نوں ایس شان والے منصب توں محروم کر کے اپنا کلا گڈھ لیا۔ چھیتی ای اوہ بیمار پے گیا تے ویکھدیاں ای ویکھدیاں بیماری نے چوکھا زور پھڑ لیا۔ کسے سیانے نے مت دتی کہ ملک شام وچ البقا دی تھاں تے تتے پانی دا اک چشما اے، جے کر اوہ اوس پانی نال نہالوے تے بیماری توں چھٹکارا مل سکدا اے۔ عمرو نے ایہ گل پلے بنھ لئی تے البقا ول کوچ کر گیا۔ رب نوں اوس دی بھلیائی منظور سی، اوہ

سچ مچ اوس چشمے دے پانی نال نہان توں بعد صحت مند ہو گیا۔ بیماری توں جان چھٹن توں پچھوں وی اوہ کجھ چر اوس تھاں تے رہیا تاں جے جُسےّ دی طاقت پوری طرحاں اپنی اصل تھاں تے آ جاوے تے واپسی دے سفر دیاں اوکڑاں نال چنگی طرحاں نبڑ لوے۔

البقا وچ قیام دے دناں وچ اوس نے ویکھیا کہ اوس تھاں دے وسنیک بتاں نوں سجدے کر دے نیں تے اوہناں اگے اپنیاں مراداں لئی منتاں ترلے وی کر دے نیں۔ ایس طرحاں دیاں حرکتاں توں اوہ ایس توں پہلوں بلکل جانو نہیں سی۔ اوس دے دل وچ ایہ خواہش پیدا ہوئی کہ اوہ اوتھاں دے وسنیک پجاریاں نوں ایس عبادت بارے پچھے تے کھوج لائے کہ اوہ بت کویں اوہناں دے دلاں دیاں مراداں پوریاں کردے نیں۔ اوس نوں دسیا گیا کہ اوہ معبود مینہ وساؤندے نیں تے نالے دشمناں اُتے فتح حاصل کرن لئی اپنے پجاریاں دی مدد کر دے نیں۔ عمرو ایس گل توں بڑا متاثر ہوئیا تے اوہناں کولوں پتھر دے کجھ معبود منگ وی لے۔ اوہناں نے عمرو دی ڈونگھی دلچسپی ویکھی تے کجھ مورتیاں اوس نوں نذرانے موجب دے دتیاں۔ اوہ پتھر دیاں مورتیاں نوں لے کے مکے آ گیا تے اوہناں نوں خانہ کعبہ دے آل دوالے رکھ دتا۔ ایہناں مورتیاں وچوں جس دا ناں تواریخ نوں یاد رہیا اوہ ''ہبل'' اے۔ ہبل اک قیمتی پتھر عقیق نوں تراش کے انسانی شکل دا بنایا گیا بت سی۔ ایس دی ڈھیر عزت کیتی جاندی سی۔ اک واری ایس دا ہتھ ٹٹ گیا تے مکے دے قریش نے اوس نوں سونے دیاں تاراں نال گنڈیا۔ ایس دی زیارت لئی تے ایس توں مراداں منگن لئی دور نیڑے توں ہزاراں لوکی خانہ کعبہ آؤندے تے ایہ تسلی لے کے جاندے کہ ہبل اگے متھا ٹیکن توں بعد اوہناں دے دل دی مراد پوری ہو ای جاوے گی۔

ایوں اوہ پہلا بندا جنے خانہ کعبہ دی مقدس عمارت نوں شرک دی پلیدگی نال آلودہ کیتا اوہ عمرو بن ربیعہ لحی ای جانیا جاندا اے۔ کجھ لوکاں دا ایہ وی خیال اے کہ اولاد اسماعیل وچ پہلا شخص جنے بت پرستی دی مکروہ رسم دا رواج پایا تے لوکاں نوں اپنی اولاد دے ناں بتاں دے ناواں تے رکھن دی ہدایت کیتی تے رب دے دین وچ وگاڑ پیدا کرن دا مڈھ بنھیا، اوہ ہذیل بن مدرکہ سی۔ پورے عربستان وچ بت پرستاں نے جویں اپنے اپنے رب تے معبود گھڑے ہوئے سن ایوں بعض علاقیاں تے قبیلیاں وچ مختلف مراداں حاصل کرن لئی مختلف معبود سن۔ مثلاً مینہ دی منگ لئی کوئی ہور رب سی تے جنگ وچ دُشمن تے حاوی ہون لئی کسے دوجے رب اگے نک رگڑیا جاندا سی۔ ایس توں وی ودھ دلچسپ گل ایہ ہے کہ ایہناں معبوداں دی بناوٹ وی ون سونتا سی جہڑی کجھ ایوں سی:

۱۔ **صنم**: ایہ انسانی شکل وچ ہوندے سن تے لکڑیاں دھات دے بنے ہوندے سن۔

۲۔ **وثن**: ایہ وی بندے دی شکل دے سن پر پتھر تراش کے بنائے جاندے سن۔

۳۔ **نصب**: ایہناں دی کوئی خاص شکل صورت نہیں سی ہوندی۔ بس پتھر دے ٹکڑیاں نوں اگے رکھ کے اوہناں توں مراداں منگیاں جاندیاں سن۔ پتھر وچ جنی چوکھی طبعی ندرت ہوندی، اوہناں ای عقیدا وی پیڈھا تے پکا ہوندا۔

الرحیق المختوم، صفحہ ۵۷ — حیات محمدؐ، صفحہ ۹۰ — نقوش، جلد سوم، صفحہ ۵۷

لکڑ، دھات تے پتھر توں وکھ کجھ چھوٹے چھوٹے صنم آٹے دے وی بنائے جاندے سن، جہڑے لوکاں نے اپنے گھراں وچ عبادت لئی رکھے ہوندے سن۔

تیرے ایہ صنم خانے:

اج دے مغرب دے جدید جاہلاں نے حوا دی بیٹی نوں ننگیاں کر کے جویں ایس دی پوجا شروع کیتی اے ایس دی مثال قدیم جاہل تہذیباں وچ وی نہیں لبھدی۔ یورپ تے امریکا وچ Prostitution (طوائف) دا طاقتور ادارہ، میوزک شو، Peeping show تے حسن دے مقابلے اصل وچ اصنام دی پوجا دی ہی جدید شکل اے۔ فرق ایہ وے بھئی قدیم جہلائے عرب اپنے صنم اپنے ہتھاں نال تراش دے سن پر جدید جہلائے غرب نے رب دی بنائی بڑی سوہنی تے قابل احترام مخلوق، عورت نوں صنم کدے وچ سجا لیا اے۔ اوہناں دے معبود وکھ وکھ ہوندے سن پر اج دے سارے جاہلاں دا معبود اکو ای اے تے اوہ رب نہیں، عورت اے۔ عرب دے جاہل وی سونے دیاں تاراں نال اپنے معبوداں دی شان ودھاندے سن تے غرب دے جاہل وی سونے تے جواہرات نال اپنے صنم دی قدر ودھاندے دسدے نیں۔ عرب دے جاہل اپنے اصنام نوں راضی کرن لئی کجھ وی کرن لئی تیار رہندے سن، تے غرب دے جاہل وی اپنے صنم دے اک اشارے تے شاہی چھڈن دیاں مثالاں قائم کر چکے نیں۔ مغرب وچ (سگوں ہن تے مشرق وچ وی) ایہ صنم خانے تھاں تھاں دسدے نیں تے ایہناں دے پجاری دور نیڑے توں سفر کر کے تے بعض ویلے ہوائی سفر دا چوکھا خرچ برداشت کر کے ایہناں اصنام دی پوجا نوں اپڑ جاندے نیں تے ایہناں دی تفصیل اج دے کسے وی پڑھے لکھے بندے توں ڈھکی چھپی نہیں۔ آؤ اسیں عرب دے پرانے صنم خانیاں تے جھاتی پایئے۔

قبیلہ 'ہذیل' سُواع نامی بت دا پرستار سی۔ ایس بت نوں ہذیل قبیلے دے لوکاں نے مدینے دے نیڑے برہاط دے تھاں تے نصب کیتا ہویا سی۔ ایس صنم خانے دی تولیت ایس قبیلے دی شاخ بنولحیان دے سپرد سی۔

قبیلہ کلب دا صنم وَدّ سی تے اوہ اوہدے کولوں ای دل دیاں مراداں پوریاں کر دے سن۔ عرب دے مشہور قبیلیاں، مذحج تے اہل جرش دا بت یغوث سی تے ایہ دوویں اُسدے اگے ای متھا رگڑ دے سن۔ 'ودّ' نال اوہناں لوکاں دی عقیدت دا اظہار ایس شعر توں ہندا اے:

حیاک ودا فانالا یحل لنا لهو النساء وان الدین قدعذ منا۔

ہمیش جیوندا رویں اوہ ودّ۔ تے بناشبہ ساڈے لئی ایہ گل حلال (تے جائز) نہیں کہ اسیں سوانیاں نال دل پرچاندے رہیے تے ساڈا دین تے بڑا پکا پیڈھا اے۔

قبیلہ ضیوان دے لوکی یعوق نوں اپنا نجات دہندا مندے سن۔ پر ایویں جاپدا اے کہ اوس دی ''خدائی'' ہولے ہولے بے اثر ہوندی گئی سی۔ ابن کلبی آکھدے نیں کہ اوہناں نوں کسے اجہے قبیلے دا ذکر نہیں ملدا اجہناں نے اپنے ناں ایس صنم دے ناں تے رکھے ہون۔ ایس دی وجہ ابن کلبی ایہ دسدے نیں کہ ضیوان، ہمدان تے ایوں دے کجھ دوجے قبیلے صنعا دے نیڑے آباد سن تے اوہناں نے حمیر نال رل مل جان پاروں یاں تے یہودیت نوں قبول لیا سی یاں اوس توں چوکھا متاثر سن۔

ایس لئی اوہناں دی دلچسپی اپنے ایس صنم نال کجھ گھٹ گئی۔ ایویں دی کجھ صورت حال قبیلہ حمیر دی اپنے بت 'نسر' بابت وی سی۔ ایہ قبیلہ ہولے ہولے بت پرستی ترک کر کے دین موسوی وچ داخل ہو گیا سی۔ ایس توں پہلوں قبیلیہ حمیر نے صنعا دے مقام تے اک صنم کدہ تعمیر کیتا ہویا سی جہڑا ریام دے ناں نال پورے عرب وچ مشہور سی۔ لوکی اوس دی چوکھی تعظیم کر دے سن۔ اوتھے ڈھیر نذرانے چڑھائے جاندے تے لوک بتاں دی خوشنودی حاصل کرن لئی جانوراں دیاں قربانیاں دیندے۔ ایہ صنم کدہ مکر فریب دا اک وڈا گڑھ سی جتھے سادہ لوح لوکائی نوں اوہناں دے کمزور عقیدے پاروں مختلف ہتھکنڈیاں نال دھوکے دتے جاندے۔ اک روائت موجب جدوں تبع عراق دی مہم توں کامیاب ہو کے پچھانہہ پرتیا تے اوس نے دو مذہبی راہنماواں دی مدد نال ایہ صنم کدہ ڈھوا دتا۔ ایسے پاروں قدیم عرب شاعری وچ ریام تے نسر دا کوئی ناں نشان نہیں لبھدا۔

ایہ پنج بُت یعنی ودّ، سواع، یغوث، یعوق تے نسر، قوم نوح لئی چوکھے عزت دی تھاں سن۔ اوہ ایہناں نال ڈھیر پریت لائی بیٹھے سن۔ ایہناں اگے اپنے عاجز تے ناچیز ہون دا اظہار کردے سن تے اپنے عبودیت دے جذبے دی تسکین لئی اوہناں ول ہی رجوع کردے سن۔ قرآن مجید وچ ایہناں بتاں دی پوجا دا ذکر ایوں کیتا گیا اے:

> ''نوح نے آکھیا اے میرے پالنہار بنا شبہ لوکاں میری نافرمانی کیتی تے اوہناں دی پیروی کیتی جہناں دے مال تے اولاد نے اوہناں نوں گھاٹے توں وکھ کوئی شے نہیں دتی تے اوہناں نے بڑا وڈا مکر کیتا۔ تے اوہناں نے آکھیا تسیں اپنے معبوداں نوں نہ چھڈنا تے نالے نہ چھڈنا ودنوں تے نہ سواع نوں تے نہ یغوث نوں تے نہ یعوق نوں تے نہ نسر نوں۔ تے بے شک اوہناں نے چوکھیاں نوں گمراہ کیتا۔'' (نوح: ۲۱-۲۴)

ایہ پنجے بُت جہناں دا سورہ نوح وچ ذکر کیتا گیا اے عمرو بن ربیع لحی دے وسیلے نال عرباں وچ مقبول ہوئے۔ ایس حوالے نال اگر ویکھیا جاوے تے پتا لگدا اے کہ ایہ صنم عرب وچ پوجا دی غرض لئی باہروں لیاندے گئے سن۔

عرباں دے اپنے بُت کدے:

عرباں دے اپنے بتاں وچ منات دی چوکھی مشہوری اے۔ عرب نہ نری پورے جذبے نال ایس دی پوجا کردے سگوں اوس نال چوکھی عقیدت تے احترام پاروں اپنے بالاں نوں اجہے ناںواں نال سد دے سن جہناں وچوں ہر لحاظ نال منات نال ڈاڈھی عقیدت ٹپکدی دسدی سی۔ عربی ادب وچ سانوں اجہے ڈھیر سارے ناں دسدے نیں جہناں توں ایس گل دا ڈاڈھا پکا ثبوت ملدا اے، جویں کہ عبدالمنات یاں زید مناۃ وغیرا۔ ایہ بت مکے تے مدینے دے وچکار مشلّل دے نیڑے قدید دے تھاں تے رکھیا ہویا سی۔ ایس بت دی نیڑے تریڑے ہر پاسے، سارے عرب وچ ای پوجا ہوندی سی۔ اوس دی خوشنودی لئی پورا ٹل ماریا جاندا سی تے اوس دی ناراضی توں بچن لئی عرب جانوراں دیاں قربانیاں دیندے ہوندے سن۔ پر جہڑے قبیلے منات دے چوکھے نیڑے سمجھے جاندے سن اوہ 'اوس' تے 'خزرج' سن۔ عمار بن یاسر اوس، تے خزرج دے حالات توں چوکھی طرحاں جانو سن تے اوہناں دی گل معتبر تے مستند سمجھی جاندی سی۔ ابن کلبی نے اوہناں دے حوالے نال اک قول نقل کیتا اے جہدے توں اوس تے خزرج دی منات نال غیر معمولی وابستگی تے ڈھیر عقیدت دا پتا لگدا اے۔ اکھے:

> ''ایہ لوکی جدوں حج دی غرض نال دوجے حاجیاں نال سفر نوں نکلدے تے اوہناں ساریاں تھاواں تے

کھلوندے جتھے عرب رواج یاروں کھلوندے تے قیام کر دے سن تے فیر اوہ ساریاں رسماں ادا کردے جہڑیاں اوس وقت رائج سن پر اوہ اپنے سراں نوں نہیں سن مناؤندے۔ واپسی تے جدوں اوس تھاں تے اپڑدے جتھے منات دا بت نصب سی تے اوتھے کجھ چراں لئی قیام وی کر دے تے سر مناؤندے کیوں جے اوہناں نیڑے منات دی زیارت کرن بناحج توڑ نہیں سی چڑھدا، ایس لئی ایہ کم حج دے اک رُکن موجب کیتا جاندا سی۔''

ایس بت نال عرباں دی غیر معمولی عقیدت تے لگاء دا قرآن ایوں ذکر کر دا اے۔:

﴿ اَفَرَءَيْتُمُ اللّٰتَ وَالْعُزّٰى o وَمَنٰوةَ الثَّالِثَةَ الْاُخْرٰى o اَلَكُمُ الذَّكَرُ وَلَهُ الْاُنْثٰى o ﴾

(النجم:۱۹۔۲۱)

''فیر کیہ تساں لات تے عزیٰ تے ایس توں پچھے تیجے منات دے معاملے تے غور نہیں کیتا۔(واہ) تہاڈے لئی تے پتر تے اوس (خدا) لئی دھیاں! ایہ تے چوکھی بے ڈھنگی تقسیم ہوئی نا''

عرب دے لوکی چوکھے چراں تیکر منات دی تعظیم تے تکریم کر دے رہے۔ فیر ۸ھ وچ نبی اکرمؐ نے حضرت علی کرم اللہ وجہہ نوں حکم دتا کہ اوہ اوس داناں نشان مٹا دین تے اوہناں نے مہم جوئی کر کے تواریخ دا رُخ بدل دتا۔

منات توں بعد عرباں وچ جس دوجے بُت دا چوکھا اثر سی اوہ لات سی جہنے طائف دی سوہنی دھرتی نوں کفر دئی پلیتی تے شرک دے انھیریاں نال سیاہ کیتا ہویا سی۔ ایس صنم کدے دے وارث بنوثقیف سن جہناں وچ غناب بن مالک دا خنوادا اگل ہتھ سی۔ منات وانگوں ایس بت دی وی چوکھی مشہوری سی تے عرب دے سارے قبیلیاں وچ اوہ عزت تے تکریم دی نگاہ نال ویکھیا جاندا سی۔ لوکی خیر تے برکت حاصل کرن لئی تے غیبی آفتاں توں بچن لئی اوس دی رضا حاصل کرنا چاہندے تے ایس لئی اپنے نیانیاں دے ناں اوس دے ناں تے رکھدے۔ اسلام توں پہلے دی تواریخ تے جھاتی پائی جاوے تے پتا لگدا اے کہ زید اللات تے تیم اللات تھاں تھاں ویکھے تے سنے جاندے سن۔ طائف دے میدان وچ اج کل جہڑی مسجد نظر آؤندی اے اوس دے کھبے منارے دے نال ای ایہہ بت کدے نصب ہندا سی۔ جہالت دے دِناں دی عربی شاعری وچ لات دا ذکر چوکھی عقیدت تے محبت نال لیا گیا لبھدا اے۔ عمرو بن الجعید اپنے اک شعر وچ لات دا ذکر ایوں کر دا اے:

((فانی وترکی وصل کاس لکالذی تبرا من لات وکان بدینھا۔))

میرا شراب دا چھڈ دینا بنا شبہ اوس بندے وانگ اے جہڑا لات توں بیزاری دا اظہار کرے، جد کہ اوہ اوس نوں اپنا دین ایمان سمجھدا ہووے۔

لات دا بت چوکھے چراں تیکر عرباں لئی، تے اچیچے طور تے طائف دے لوکاں لئی محبت تے عقیدت دا گڑھ بنیا رہیا۔ فیر جدوں ۹ھ وچ ہمیش چمکن والے سورج دیاں کرناں بنوثقیف اُتے پیاں تے اوہ اسلام دے دائرے وچ آوڑے تے نبی اکرم a نے حضرت مغیرہ بن شعبہ نوں ایس صنم کدے نوں ملیا میٹ کرن لئی گھلیا، جہناں اوس نوں بنا کسے رکاوٹ دے ملیا میٹ کر دتا۔ جس ویلے حضرت مغیرہ دی کاروائی جاری سی تے شرک دے ایس وڈے گڑھ دا ناں نشاں مٹایا جا رہیا

سی، اوس ویلے شداد بن عارض نے بنوثقیف نوں اچی ساری پکار دیاں آکھیا:

''او بنوثقیف! لات دی مدد نہ کرنا کیوں جے اوس نوں برباد کرن والا خود اللہ تعالیٰ اے۔لات دی قسمت وچ کامیابی تے نہیں تے فیر تہاڈی مدد نال کیہ ہووے گا؟ جیہڑی شے اگ وچ سڑ کے سواہ ہوگئی تے اپنا آپ نہ بچا سکی اوہ یقیناً کسے کم دی نہیں۔ جد رسول کریم a تہاڈی دھرتی تے اپنے مبارک قدم رکھن گے تے فیر جدوں واپس تشریف لے جان گے تے کوئی بنداوی لات دا حامی نہیں لبھے گا۔''

عرباں دی تیجی مشہور دیوی دا ناں عُزّیٰ سی۔ اوس دی پوجا منات تے لات توں بعد شروع ہوئی۔ جاہلی عرب دی تواریخ توں ایس گل دا صاف صاف پتا لگدا اے کہ ایس دیوی دے ناں تے عرباں نے اپنی اولاد دے ناں ڈھیر بعد وچ رکھنے شروع کیتے۔ عبدالعزیٰ جہیا ناں پہلے دور وچ کدھرے نظر نہیں آوندا۔ ایس ناں دا ذکر اوہناں شاعراں دے کلام وچ ملدا اے جہڑے نبی اکرم a دی بعثت توں کجھ چر ای پہلاں پیدا ہوئے۔

عُزیٰ دی پوجا دا اڈھ ظالم بن اسعد نے بنھیا۔ مکے توں عراق ول جاندیاں بستان توں نوں (۹) میل دے پندھ تے سڑک دے سجے پاسے ایس دیوی دا بت نخلتہ الشامیہ دی تھاں تے نصب سی جہنوں حراض بھی آکھدے نیں۔ ایس دیوی دے آل دوالے اک وڈی ساری عمارت اُساری گئی سی جہنوں بُس آکھدے سن۔ ایس تھاں تے دیوی دے حضور چڑھاوے چڑھائے جاندے سن، اوس دی پوجا کیتی جاندی سی تے ایوں دیاں نویکلیاں واجاں کڈھیاں جاندیاں سن جہڑیاں غیبی جاپدیاں سن۔

عزیٰ دا وقار تے احترام پَرُ پَر ودھ رہیا سی۔ لوکائی نے دوجے ناں چھڈ کے ہولے ہولے اپنے بالاں دے ناں ایس دیوی دے ناں تے رکھنے شروع کر دتے تے فیر اک ویلا اجہیا وی آیا جدوں سبھ توں مقدس تے معتبر ناں عبدالعزیٰ ای سمجھیا جان لگ پیا۔ عرب دا کوئی قبیلا اجہیا نہیں جہنے ایس دیوی دی پوجا تے فخر نہ کیتا ہووے پر عزیٰ دی خاطر جہڑی جاں نثاری تے تعظیم قریش نے وکھائی، اوس دی دوجی کوئی مثال نہیں لبھدی۔ عرب دے ایس دھڑلے والے تے بااثر قبیلے دے لوکی کعبہ دا طوف کر دیاں ایس دیوی دیاں شاناں بیان کر دے ہوئے آکھدے ہوندے سن کہ ''قسم اے لات تے عزیٰ دی تے نالے تیجے منات دی ایہ حسین وجمیل تے اچیاں شاناں والیاں لڑکیاں نیں۔''

ایہناں تناں بتاں نوں عرب دی لوکائی رب دیاں دھیاں من دی سی، تے ایس گل تے پکا پیڈھا ایمان رکھدے سن کہ اوہناں دی سفارش بناں اوہ دنیا تے یاں آخرت تے کسے وی طرحاں کامیاب نہیں ہو سکدے، ایتھوں تیکر کہ قریش نے حُریض دے نیڑے اک پوری وادی عزیٰ لئی وقف کر رکھی سی جہنوں سقام آکھدے سن۔ اوس وادی نوں لوکی چوکھی عزت تے توقیر نال ویکھدے سن تے اوس نوں خانہ کعبہ دا ہی اک حصا سمجھدے سن۔ ایس صنم کدے وچ اک قربان گاہ وی سی جہنوں غبغب آکھیا جاندا سی تے جتھے عزیٰ دی زیارت کرن والے اپنے جانور ذبح کر دے ہوندے سن۔

عزیٰ دا صنم کدہ عرباں وچ کڈا مشہور تے مقبول سی تے اوس دی کنی تکریم تے تعظیم سی، ایس دا کجھ اندازا ایس شعر توں لایا جاسکدا اے:

((تلينا بيت الله اوّل حلقة۔ والا مانصاب يسوف بضلكنب

''اسیں سبھ توں پہلے اللہ دے گھر دی قسم کھاندے آں پر جے اثر نہ ہووے تے فیر اوہناں مقدس پتھراں دی جھڑے غبغب دی تھاں تے نصب نیں۔''

بھاویں ایس گل دا فیصلا کرنا اک اوکھا کم جاپدا اے کہ لات منات تے عزیٰ وچوں عرباں دے نیڑے کیہڑی دیوی سبھ توں چوکھی قابلِ تکریم سی پر اک گل وثوق نال آکھی جاسکدی اے کہ قریش نُوں عزیٰ نال اک خاص لگاء سی تے اوہ اوس دی عزت تے تکریم نوں اپنے ایمان دا اک ضروری جز جان دے سن ✎

ایہناں بتاں بابت اک مغربی مصنف لکھدا اے:

''مکے دے نیڑے تن صنم کدے ساڈی کہانی وچ چوکھی اہمیت رکھدے نیں، جہناں نوں اللہ دیاں تن دھیاں (بنات اللہ) آکھیا جاندا سی۔ طائف وچ لات دا صنم کدہ سی جسدے ناں دا سادا مطلب 'دیوی' اے تے جہدی تولیت بنوثقیف کول سی۔ اوہ اوس نوں رب کارمختار آکھنا وی پسند کر دے سن۔ نخلہ دے تھاں تے عزیٰ دا صنم کدا سی جھڑا تناں وچوں چوکھا مقبول سی تے جہدے ناں دا مطلب سی ''سبھ توں تگڑا'' تے قدید دے تھاں تے منات دا صنم کدہ سی، جھڑی قسمت دی دیوی سی۔ ایہ دیویاں اوہناں دیویاں ورگیاں نہیں سن جہناں دا تصور یونو رومی تہذیب وچ لبھدا اے جویں کہ جنگ یا محبت دی دیوی۔ لوکی اپنے گھراں وچ اوہناں دی پوجا نہیں سن کردے، جویں کہ یونانی یاں رومی اپنے دیوتا یاں اپنی دیویاں دی اپنے گھراں وچ پوجا کر دے سن۔'' 🗎

اساف تے نائلہ:

چاہ زمزم دے نیڑے اساف تے نائلہ دو بت نصب سن۔ عرب دے لوکی اوتھے منتاں مندے تے جنوراں دیاں قربانیاں دیندے ہوندے سن۔ روائتاں توں ایس گل دا پتا لگدا اے کہ بنو جرہم دے اک بندے اساف دا نائلہ نال عشق چلدا سی۔ اک وار اوہ کعبہ وچ کٹھے ہو گئے تے سبب نال اودوں اوتھے ہور کوئی بندا نہیں سی۔ اوہناں کعبہ وچ ای بدکاری کیتی تے اللہ نے اوہناں نُوں مسخ کر دِتا۔ عبرت لئی رکھے ایہناں ڈھانچیاں توں عبرت حاصل کرن دی بجائے عرباں نے اوہناں نُوں اپنا معبود بنا لیا۔ اک روائت موجب اللہ نے اوہناں نوں بدکاری دی مہلت ای نہیں سی دتی تے ایس توں پہلوں ای اوہ نشانِ عبرت بنا دتے گئے۔ عمرو بن لحی نے اوہناں نوں زمزم دے نیڑے جا گڈھیا۔ اساف تے نائلہ والی گل حضرت عائشہؓ توں ایویں ای مروی ہے تے جناب ابو طالب دے قصیدہ لامیہ وچ وی ایسے طرحاں ذکر ملدا اے۔

ایہناں توں وکھ عربستاں وچ قلس، ذوالخلصہ، رم تے رضاء ناواں دے بت خانے وی شرک تے کفر دے وڈے گڑھ بنے ہوئے سن۔

✎ ایس عنوان دا چوکھا مواد عبدالحمید صدیقی دے مضمون ''عہد جاہلیت میں عربوں کے مذہبی معتقدات'' توں لیا گیا اے جھڑا ابن کلبی دی شہرہ آفاق تصنیف ''کتاب الاصنام'' دی مدد نال تیار کیتا گیا تے نقوش وچ چھپیا۔

Muhammad ----- A Biography of the Prophet, P.64✍

مذھباں وچ وگاڑ:

اللہ تعالیٰ نے بڑے ہی نترے ہوئے اکھراں وچ ایہ اعلان فرمایا اے:

﴿وَ اِنۡ مِّنۡ اُمَّةٍ اِلَّا خَلَا فِیۡهَا نَذِیۡرٌ﴾ (الفاطر:٢٤)

''تے کوئی قوم اجہی نہیں جہدے ول کوئی ڈراوَن والا نہ آیا ہووے۔''

اک دوجی تھاں تے ارشاد ربانی اے:

﴿وَ لِكُلِّ اُمَّةٍ رَّسُوۡلٌ ﴾ (یونس:٤٧)

''تے ہر قوم لئی اک رسول اے۔''

ایہناں دوواں قرآنی آیتاں توں پتا لگدا اے کہ اولادآدم وچ کوئی قوم، گروہ، جتھا یاں کسے علاقے دے وسنیک اجیے نہیں گزرے جہناں نُوں سدھی راہ وکھان لئی اللہ تبارک تعالیٰ نے رہنمائی تے رہبری دا فریضا ادا کرن والے اپنے بندیاں تے رسولاں نوں نہ گھلیا ہووے۔ کیوں جے رب نوں ایہ گل چوکھی پسند اے کہ اوہدے بندے اصل معنیاں وچ اوس دے بندے بن کے رہن تے اصل منزلاں تے اپڑن لئی صراط مستقیم دا پلا نہ چھڈن۔ کون نہیں جان دا بھئی اک تھاں توں دوجی تھاں تے اپڑن لئی سبھ توں گھٹ پینڈا اوسے نوں کرنا پیندا اے جہڑا سدھے راہ تے موہنہّ دھیانے ٹُر دا اے۔ سدھے راہ توں جنہاں ہٹدے جاواں گے منزل اوڈی ای دُریڈی ہوندی جاوے گی تے پندھ اونا ای ودھدا جاوے گا۔ ایسے پاروں سانوں مسلماناں نوں ایہ ہدایت کیتی گئی اے کہ ہر نماز دا مڈھ اس سورت توں بنھو جہدے وچ '' اهدنا الصراط المستقيم'' دی دعا موجود اے۔ تے جے ڈراوَن والے (نذیر) تے رسول ہر قوم ول آئے نیں تے فیر بنا شبا سدھے رستے تے چلن دی ہدائت وی سبھناں قوماں نوں ملی سی پر اولادآدم دی بدقسمتی کہ نکے نکے مفاداں لئی تے دنیا دی حیاتی دے نہ رہن والے جھوٹھے سہاریاں نوں لبھن لئی اسیں رب دے دسے سدھے راہ توں جان بجھ کے پچھڑ دے ہاں تے گڑ دی پیسی وچ سنکھیا لا کے کھان توں وی گریز نہیں کردے، حالاں سانوں پتا ہوندا اے کہ وچ سنکھیا اے، سگوں اسیں اپنے ہتھیں رکھیا ہوندا اے۔

خیر الوریٰ دی دنیا تے تشریف آوری ویلے وی دنیا دی حالت کجھ اجہی ہی سی۔ ہندوستانی بدھ تے جین دے سبقاں دی تحریف کر چکے سن تے کسے نوں کجھ نہیں سی پتا، تے نہ اج وی کہ ہندومت، جین مت یاں بدھ مت دے بانیاں نے جہڑا اصل رستا دسیا سی، اوہ کدھر جاندا سی تے جہڑے راہ تے ہندوستانی ٹُرے جاندے نیں اوہ کہنے تے کدوں دسیا سی۔ ایران دے لوکی زرتشت تے مانی دی تعلیم توں موہنہ موڑی کھلوتے سن تے اوہناں نے زرتشت تے مانوی مذہب نوں اپنی پسند تے مرضی نال ڈھال لیا ہویا سی۔ جاپان دا شنٹوازم، چین دے تاوَازم تے کنفیوشس ازم، تے عربستان دی یہودیت تے عیسائیت دے اپنے ای رنگ سن۔ حد تے ایہہ سی کہ شریعت عیسوی دے جانوتے پکے توحید پرست بندے ٦ ویں صدی عیسوی وچ وی جیوندے جاگدے موجود سن جویں کہ عبداللہ بن جحش تے ورقہ بن نوفل ورگے بزرگ پر اوہناں دی حالت اوس چڑی توں بھوراوی وکھ نہیں سی جہیڑی مینہ دے پھانڈے وچ بھجی ہوندی اے تے فیر اوہ کسے رکھ تھلے لکی ہوئی دوجیاں چڑیاں نوں مَردیاں تے ویکھ سکدی اے پر اوہناں لئی کر کجھ نہیں سکدی۔

ہندوستان دا مذہب تے ہندو:

آؤ ہن پچھے دسے گئے مذہباں تے وکھو وکھ جھاتی پایئے تے حساب لایئے کہ رحمت اللعالمین دے دنیا تے تشریف لیاؤن ویلے جہڑیاں مذھبی ڈھانیاں دسدیاں سن اوہناں دے مذہب نوں کویں تے کیوں مذھب آکھیا جاسکدا سی۔ تے سبھ توں پہلوں ہندومت۔

دنیا تے زندا رہن والے مذھبی نظاماں وچوں نری ہندو قوم ای اجہی قوم اے جہدی کوئی تواریخ نہیں۔کوئی نہیں جان دا کہ ایہ کویں، کتھے تے کدوں جمی، ایس دے وڈکے کون سن، اوہناں دی جمن بھوں کہڑی سی، اوہناں نے کیہ نظام دِتا، کہڑی گل توں ڈکیا تے کہڑا کم کرن دیاں تاکیداں کیتیاں، کسے نوں کچھ نہیں پتا۔ ایس مذھب تے ہندوستان دی تواریخ تے ۱۲۰۰ء توں پہلے دے حال حالات تے کوئی اجہی کتاب نہیں لبھدی جہڑی اس ملک دے وسنیکاں یعنی ہندوواں نے لکھی ہووے۔ صوبہ بمبئی دا اک سابق انگریز گورنر انفنسٹن اپنی کتاب ''تاریخ ہند'' وچ لکھدا اے:

> ''جدوں ایہ خیال کیتا جاندا اے کہ قوم کڈی وی جاہل تے اکھڑ کیوں نہ ہووے اوہ اکثر اپنے وڈکیاں دے حال حالات بارے کوئی نہ کوئی کتاب رکھدی اے تے ایس گل تے ڈھیر تعجب ہندا اے کہ ہندوواں کول تواریخ نال رلدی ملدی وی کوئی کتاب نہیں لبھدی حالاں اوہناں دی قوم چج وسب دے اک درجے تے اپڑ گئی سی۔ ہندوواں دے حالات بابت جہڑیاں گلاں لکھیاں لبھدیاں نیں اوہ جھوٹھیاں کہانیاں تے گھڑیاں ہوئیاں تواریخی گلاں باتاں نال ایوں خلط ملط ہوگئیاں نیں کہ اوہناں وچ سچ لبھن دی کوئی آس امید ای نہیں۔''

فرانس دا مشہور مورخ لی بان لکھدا اے:

> ''اوہناں ہزاراں جلداں وچوں جہڑیاں ہندوواں نے اپنے تن ہزار سال دے تمدن تے تصنیف کیتیاں نیں اوہناں وچ کوئی اک تواریخی واقعیا وی صحت نال درج نہیں ہویا۔ اوہناں دیاں لکھتاں وچ اک عجیب خاصیت ایہ ہے کہ اوہ ہر چیز نُوں غلط تے غیر فطری صورت وچ ویکھدے ہوئے لبھدے نیں تے ایہ خاصیت بندے نوں اس خیال تے مجبور کر دی اے کہ اوہناں دا دماغ ای ٹیڑھا اے تے نالے قدیم ہندوواں دی کوئی تواریخ ای نہیں۔'' [1]

ہندوستان دے سابق وزیراعظم پنڈت جواہر لال نہرو اپنی کتاب ''ہندوستان دی دریافت'' (The Discovery of India) وچ لکھدے نیں:

> ''اہل چین یونان تے عرباں دے اُلٹ قدیم ہندوستان دے لوکی مورخ نہیں سن۔ ایہ ساڈی بدقسمتی اے تے ایس گل نے ایہ چوکھی مشکل وی پیدا کر چھڈی اے کہ اسیں گئے دناں دے واقعات دا زمانا یاں تاریخ دا کوئی تعین نہیں کر سکدے۔ ساڈے کول صرف اکو ای کتاب اجہی اے (کلہان کی راج ترنگی) جہنوں اسیں

---

[1] لی بان (ترجما: علی بلگرامی)، تمدن ہند، صفحہ ۱۴۱۔۴۴۰۔

توراینجی کتاب آکھ سکدے ہاں۔ ایہ کتاب (وی) کشمیر دی تواریخ اے تے بارھویں صدی عیسوی وچ لکھی گئی سی۔ باقی واقعیاں لئی سانوں تصورات دی دنیا وچ جانا پیندا اے یاں فیر باہر لے مورخاں یعنی یونانی تے چینی مورخاں تے عرباں دی شہادت تے۔ مثال موجب بکرمی سن (جہڑا ہندوواں وچ مسلماناں دے ہجری سن جہی حیثیت رکھدا اے) تے جیہڑا ۵۷ قبل مسیح توں شروع ہوندا اے، دا کجھ پتا نہیں۔ اوس زمانے دے نیڑے تریڑے سانوں کسے بکرماجیت دا پتا نہیں لگدا۔ اک بکرماجیت چوتھی صدی عیسوی وچ گزریا اے پر ایہ چوتھی عیسوی دا بکرماجیت اوس سن دا مڈھ بھنن والا کویں ہوسکدا اے جہڑا ۵۷ قبل مسیح توں شروع ہوندا اے۔''

ہن سوچن دی گل ایہ ہے کہ جہڑی قوم نوں آپ نوں اپنا اُگھ سُگھ یاں اتا پتا نہیں، تے جس قوم دے اپنے لیڈر ایہ گل منی کھلوتے نیں کہ اوہ اپنی تواریخ توں واقف نہیں، اوہ کویں ایہ گل آکھ سکدی اے کہ اوہناں دے وڈ کیاں دے ایہ ایہ درس سن۔ البتا البیرونی دی تحقیق توں پتا لگدا اے کہ مُڈھلے زمانے وچ آریا قوم توحید تے قائم سی تے اک خدا دی عبادت کردی سی۔ خدا دے متعلق ہندوواں دا عقیدا سی کہ اوہ واحد اے، غیر فانی اے، اوس دا کوئی آغاز اے نہ اخیر۔ اوہ مختار مطلق، قادر مطلق تے حکیم مطلق اے۔ اوہ ہمیش جیوندا رہن والا تے احکم الحاکمین رب اے۔ اوس دی بادشاہی دا کوئی جوڑ نہیں۔ نہ اوہ کسے نال رلدا اے تے نہ کوئی اوہدے نال رل سکدا اے۔ 'تاریخ ہند' دا مصنف تے بمبئی دا سابق انگریز گورنر وی ایس گل دی تائید کردا اے کہ ویداں وچوں بتاں دا رواج تے پوجا پاٹھ دیاں چیزاں دے ظاہری نشان تے علامتاں قائم کرن دا رجحان ثابت نہیں ہوندا۔ پر ہو یا ایہہ ہے کہ جدوں ہندو قوم برصغیر وچ آوڑی نے اوہناں نوں اک بت پرست قوم دی ثقافت نال واہ پیا تے ایوں ہندواں وچ وی بت پرستی تے مظاہر پرستی دا رواج پے گیا۔ ہندوواں وچ جہڑا تریمورتی دا تصور اے یعنی برہما، شو تے وشنو، ایہناں وچ بعد والے دو بھاویں ودیسی دیوتا سن پر ہولے ہولے ہندو دھرم وچ بڑی طاقت پھڑ دے گئے تے ایوں ہندو اپنے نامعلوم وڈکیاں دے دسّے توحید دے رستے توں چوکھے دور ٹر گئے۔

ویداں دی جہڑی تعلیم، اصل ویداں دا حلیا وگاڑ کے، ہندوواں نے حیاتی دا حصا بنالئی سی تے اجے تیکر بنی اے، اوہ چوکھی مکروہ تے فسادی سی۔ اک خدا نوں چھڈ کے تریمورتی، تے فیر تریمورتی توں اگے ڈھیر سارے نام نہاد ربّاں اگے متھا ٹیکن توں وکھ دنیا تے جہڑے فسا دجعلی تے تحریف شدہ ویداں نے بپا کیتے، کوئی کہن دی گل نہیں۔ ایس ویدک دھرم نے عورت نال جہڑا سلوک کیتا اوہ اج دے پڑھنہار ہندوستان وچ ویکھ رہے نیں تے اگلے صفحیاں وچ وی ایس دی جھلک ویکھن گے۔ مخالفاں بارے تحریف شدہ ویداں دی جہڑی تعلیم سی، سگوں اج وی ہے اوہ کجھ ایوں سی:

۱۔ دھرم دے مخالف نوں جیوندی جانیں اگ وچ ساڑ دیو۔

۲۔ دشمناں دیاں پیلیاں نُوں اجاڑ دیو۔ گاں سنڈھا، بکری تے لوکائی نوں بھکھیاں مار کے مُکا دیو۔

۳۔ اپنے مخالفاں نوں درندیاں کولوں پڑوا دیو تے اوہناں نوں سمندراں وچ غرق کر دیو۔

۴۔ جویں بلی چوہے نُوں تڑفا کے ماردی اے، ایوں اپنے دشمناں نوُں تڑفا کے مارو۔

۵۔ اوہناں دیاں دھوناں وڈھ دیو تے ہر جائز ناجائز طریقے نال اوہناں نوں تھاں مار سٹو۔

۶۔ مخالفاں دا جوڑ جوڑ تے بند بند وڈھ دیو۔

۷۔ اوہناں نوں پیراں تھلے مدھ دیو تے اوہناں تے رحم نہ کرو۔

ایہ تے خیر دشمناں بارے ایس ہندو دھرم دی رائے سی، اوہ اپنے ہم مذھب تے ہم قوم لوکاں نال وی کوئی چنگا سلوک اگّے کر داسی تے نہ اج۔ ایہ دھرم ذات پات دی ونڈ دے حوالے نال ایڈی کراہت رکھدا اے کہ ہر اوہ بندا، جہڑا عقل دا انھا نہیں، ایس مذھب دے نیڑے ہون دی جرأت نہیں کر سکدا۔ ایس دھرم نے اپنے ہی پچاریاں نوں برہمن، چھتری (یاں کھتری یاں کشتری) ویش تے شودر دے وکھو وکھ ٹولیاں وچ ایوں ونڈ دتا اے کہ قیامت تیکر ذات پات دے ایس نظام وچوں نکلن دی کوشش کامیاب ہوندی نہیں دسدی۔ ایس انسانیت سوز تعلیم موجب برہمن پر ماتما دے موہنہ توں، کھتری باہواں توں، ویش راناں توں تے شودر پیراں توں جمے نیں۔ اولادِ آدم نوں کویں اک دوجے توں دور کرن دی کوشش کیتی گئی، ایس دی جھلک اک وید دے ایس قانون توں وی ملدی اے کہ جہڑا برہمن، شودر سوانی نال ہم بستر ہووے گا اوہ مرن توں بعد دوزخ وچ سڑے گا تے جے اوس وچوں کوئی اولاد جم پئی تے برہمن اپنی ذات وچوں وی خارج ہو جائے گا۔

ایران دی مذھبی حالت:

ایران دی مذھبی حالت دا ذکر ایس تواریخی پس منظر توں بغیر ادھورا رہوے گا کہ جدوں مغربی آریا اک قوم دی شکل وچ اکٹھے ہو کے تے روحانی نشو ونما دیاں منزلاں نبیڑ کے اپنے اصلی تے پرانے وطن دیاں حداں توں باہر نکلے تے اوہناں علاقیاں ول وی گئے جیہڑے اج کل ایران یاں افغانستان اکھواندے نیں۔ ایوں جاپدا اے کہ اوتھے حامی تے کُوشی (Kushite) نسلاں دے جہڑے باشندے رہندے سن اوہناں نے آریائی مہاجراں نوں تھلے لایایاں مکا دتا۔ ایس توں کجھ چر بعد اوہناں نے تگڑے تے جفا کش تورانیاں نال جوڑ پایا، پر ایس توں اگدیں کہ اوہ تورانیاں نوں اپنا محکوم بناندے اوہ آپوں اک ودیسی حملا آور دے تھلے لگ گئے۔ جدوں اوہناں توں جان چھٹی اودوں ایرانیاں تے تورانیاں دی اوہ صدیاں تے کھلری جنگ شروع ہوئی جیہدے وچ آخیر ایرانیاں دا پلا بھارا رہیا۔ افراسیاب تے کیکاؤس دے مَنن والیاں دا اک دوجے نال جہڑا اورت ورتا راسی اوس نے ایرانیاں دے مذھب تے چوکھا چنگا اثر چھڈیا۔ ایرانی بھاویں غالب رہے پر تورانیاں دے پوجا پاٹھ دے طریقے اوہناں دے مذھب وچ ضرور جاوڑے۔ ایس پاروں ایران وچ تے نری ہرمزد دی پوجا کیتی جاندی سی تے اہرمن نوں ملعون سمجھیا جاندا سی پر ماد وچ خیر تے شر دے دوواں نمائندیاں دی پوجا کیتی جاندی سی۔ تورانی وسنیکاں دا ایرانیاں دے خدا دی نسبت اپنے قومی دیوتا دی پوجا ول چوکھا دھیان کرنا اِک قدرتی امر سی۔ ایس لئی اوہ اہرمن یاں افراسیاب نوں ہرمزد تے ترجیح دیندے سن۔ مادیاں (اہلِ ماد) تے بابلاں (اہلِ بابل) وچکار اک معاہدے پاروں جہڑا تواریخ وچ اپنی قسم دا پہلا معروف معاہدا اے، اشوری سلطنت دا تختا اُلٹ گیا پر اشوری مذھب جہڑا چوکھا چراں توں اپنا رنگ وکھاندا پیا سی اوہ اک نویں مذھب تے وی اپنے ڈونگھے اثر وکھان بنا نہ رہیا۔ ایہ نواں مذھب زرتشتی سی۔

اُمیر علی، سید۔ روحِ اسلام، صفحہ ۲۱۔

زرتشت دی حیاتی دے اصل حالات تے ویلا کھا گیا اے پر فیر وی ایس گل دا پتا لگدا اے کہ اوہ ۶۶۰ ق م وچ پیدا ہوئے تے ۵۸۳ ق م وچ چلانا کر گئے۔اوہناں دی جمن بھوں ایران داشہر رے سی۔اوہ پکے موحد سن تے اوہناں دے خدا دا ناں ہر مزدیاں اوہور مزدسی۔اہور دے معنے مالک تے مزددے معنے سیانا دے نیں۔یعنی 'سیانا مالک'۔زرتشت اللہ تعالیٰ دے متعلق فرماوندے نیں'' تو ای خدا ایں، میں جان داہاں۔اے قادر مطلق! توں ای سبھ توں اگدیں سیں جدوں حیاتی نے جنم لیا۔'' زرتشت ملائکہ دے وجود دے وی قائل سن تے جنت و دوزخ دے وی۔اوہناں داعقیدا سی کہ جدوں نیک آدمی جسم نوں چھڈ دیندا اے تے اوہ بہشتاں وچ اپڑ جاندا اے۔نجات پان والے تے جنت وچ ہمیش رہن گے پر گناہگاراں نوں دوزخ وچ اوہناں دیاں برائیاں اگ دی شکل وچ اوہناں نوں ساڑن گئیاں۔ٹھاردین والی برف، سپ ٹھونہیں تے دوجے موذی تے زہریلے جانور اوہناں نوں سزائیاں دین گے۔زرتشت نے سوچ وچار دی پاکیزگی تے چوکھا زور دِتا تے سچ نوں حیاتی دا مقصد جانیا۔اوہناں دے مذہب وچ نیانیاں نوں نکے ہوندیاں دوگلاں ضرور سکھا دتیاں جاندیاں سن۔اک سچ بولنا تے دوجے تیراندازی۔جھوٹھ سب توں وڈا گناہ سمجھیا جاندا سی جہڑا مقروض ہون توں وی بھیڑا جانیا جاندا سی۔اوہناں نے صفائی تے پاکیزگی دے نال نال صدقا خیرات تے وی چوکھا زور دتا۔

ایران دا دوجا مشہور مذہب مانوی سی۔ایس مذہب دا مُڈھ رکھن والا مانی عراق دے شہر طیغون وچ، جتھے اج بغداد وسدا اے ۲۱۵ء وچ پیدا ہویا۔اوس دا پیو یہودی سی۔مانی نے لوکائی نوں دسیا کہ جُسّے دا پاک رہنا روح دی پاکیزگی لئی ڈھیر ضروری اے۔اوس دے تن وڈے اصول ایہ سن کہ مادی دنیا جہڑی بدی ای بدی اے، دے مقابلے تے اک اعلیٰ دنیا اے جتھے انسانی روحاں نے اکٹھے ہونا اے۔دوجا ایہ کہ روح دا اصل وطن اوہی اعلیٰ دنیا اے تے تیجا اصول ایہ سی کہ روح دی آزادی صرف رب دے وس دا کم اے، کیوں جے مادے وچ قید ہون پاروں اوس دی فطری قوت بے کار ہو چکی اے۔ تواریخ دسدی ہے کہ ایرانی بادشاہ شاپور دا بھرا پرویز، مانی دا مربی سی پر ایرانی کاہناں تے زرتشتی مذہب دے پیروکاراں دے لچھناں پاروں مانی نوں ڈھیر اوکڑاں دا ساہمنا کرنا پیا۔مانی نوں ملک وی چھڈنا پیا۔پردیس وچ اوس نے ''ارژنگ'' یاں ''ارتنگ'' ناں دی اک کتاب وی تیار کرلئی تے جدوں اوس کتاب نُوں لے کے ایران وچ پرتیا تے اوس نوں چوکھی کامیابی نصیب ہوئی۔۲۷۷ء وچ شاپور دے مرن توں بعد اُس دا پتر ہرمزداوّل تخت تے بیٹھا۔اوہ اپنے پیو وانگ مانی نال چنگا ای ورتیا پر رب دی قدرت کہ اک ورھے پچھوں ای اوہ وی چلانا کر گیا۔اوس توں بعد جدوں بہرام اوّل بادشاہ بنیا تے اوس نے مانی تے اوس دے پیروکاراں تے سختیاں شروع کر دِتیاں۔۲۷۷ء وچ مانی نوں پھڑ کے بہرام بادشاہ کول پیش کیتا گیا، جہنے اوس دی کھل کھچ کے بھُس بھر وا دتا تے اوس نوں ایک لمی مدت تک دارالحکومت دے وڈے دروازے اگے لوکائی دی عبرت لئی رکھیا۔ایہہ ظلم ویکھ کے مانی دے پیروکار مشرق ول نٹھ گئے۔وسط ایشیا، چین، مغربی ایشیا، شمالی افریقا، جنوبی یورپ، فرانس تے سپین وچ ظہور اسلام دے ویلے تک ایہ مذہب پوری طرحاں ویکھیا جاسکدا سی، پر فیر ایس دا اثر مکن لگ پیا۔

رشید احمد۔تاریخ مذاہب۔صفحہ ۱۸۹۔

مانی وی زرتشت وانگ توحید دا قائل سی تے آکھدا سی: ''میں سجدا کردا ہاں تے تمجید کردا ہاں رب ذوالجلال دی، اوس عظیم ہستی دی جہڑی نور ہی نور اے'' اوس دا درس سی کہ بت پرستی، جھوٹھ، لالچ، قتل وخون، زنا، چوری تے جادویاں منتر جنتر دے نیڑے وی نہ جاؤ۔ مذہب بابت دل وچ وسوسے تے شبے دا شکار نہ ہوؤ۔ کاروبار وچ سستی تے بے پروائی مندی گل اے۔ مانی دا اک چوکھا یادگار سبق یا ہدایت ایہ سی کہ دن وچ چاریاں ست واری اپنے رب اگے جھکو تے نماز پڑھو۔

بدقسمتی دی گل اے کہ ایران دے لوکی ایہناں دوواں بزرگاں دے دسے سبقاں توں ایوں موہنہ موڑ گئے کہ جویں زرتشت یاں مانی کدے ایران وچ جمے ای نہیں سن۔ خدا دی تھاں شہنشاہ نے لے لئی تے خدا پرستی دی تھاں اکابر پرستی جیہے شرک نے سنبھال لئی۔ زرتشتی مذہب نے اوہ ساریاں خرابیاں گُٹ گُٹ کے اپنے اندر بھرلئیاں جہناں دا اوہناں نے اپنے مذہب دے مُڈھلے دناں وچ مقابلا کیتا سی۔ جہڑے لوکی بت پرستاں لئی عذاب دے فرشتے سن تے جہناں دا بت شکنی دا جوش تے جذبا ایس غضب دا سی کہ اوہناں نے مصریاں دے متبرک سنڈھے ایپس(Apis) نوں وی کوہ دتا، اوہناں نے بڑی چھیتی ہُر مزد دی پوجا وچ اپنے محکوم ملکاں دے سامی خداواں نوں داخل کر لیا۔ پرانی مجوسی عناصر پرستی مُڈھوں شڈھوں زندا ہوگئی تے اردشیر میمون نے زرتشتیاں وچ مخنث دیوتا متھرا دی پوجا داوی رواج پادتا۔

نبی اکرم a دی دُنیا تے تشریف آوری دے ویلے ایرانی بادشاہ تے اپنے مال دولت تے خشحالی پاروں رب نوں بھلے ای بیٹھے سن، لوکائی دا قبلہ وی سدھا کوئی نہیں سی۔ رنگ رنگ دے رب موجود سن۔ سوانیاں دا حال وِک جان والی جنس توں بھورا وی چنگا نہیں سی۔ جنسی تعلقات دے معاملیاں وچ اپنی مرضی توں وکھ اوہ کسے قانون دے تابع نہیں سن۔

چین دا تاؤ اِزم تے کنفیوشش اِزم:

ساڈے کول ایس گل دا یقین کر لین دیاں کافی دلیلاں موجود نیں کہ قدیم چینی توحید پرست سن۔ اوہ اک اللہ، اک معبود یاں حاکم مطلق دے ناں نال باری تعالیٰ نُوں یاد کردے سن۔ اوہناں دا ایمان سی کہ اوسے کلی ذات نے کائنات پیدا کیتی اے تے اوہ نیکی یاں بدی دی جزاء یاں سزا دے وی قائل سن۔ چین وچ توحید دی لوء جہناں بزرگاں دے طفیل کھلری اوہ بزرگ تاؤازم تے کنفیوشش ازم دے بانی نیں۔

تاؤازم دا بانی لاؤزے ۶۰۴ ق م وچ پیدا ہویا۔ اسدا اصلی ناں لی پہ یانگ سی پر اوہ لاؤزے دے ناں نال پچھاتا گیا، کیوں جے اوہ جدوں پیدا ہویا تے اُس دے سر تے چٹے وال سن۔ لاؤزے دے معنے ''بڈھا فلسفی'' دے نیں تے ایہ ناں اوس نوں سر دے چٹے جماندروں والاں دی وجہ توں ملیا۔ اوس دی پیدائش بابت رنگ برنگیاں کہانیاں پڑھن سنن توں ملدیاں نیں جہناں وچوں اک ایہ وی ہے کہ اوہ اکاسی ورھیاں تیکر ماں دے پیٹ وچ ای رہیا تے جدوں اوہ پیدا ہویا اوس دا سر چٹا تے اوہ عقل دا پیڈھا سی۔ ایہ گل وی آکھی جاندی اے کہ اوس نوں اک کواری کڑی نے جنم دِتا جہڑی چوکھی غریبڑی جہی سی۔

تاؤ نے اپنی حیاتی وچ ای اپنے فلسفیانا خیال لکھوادتے تے اوس کتاب داناں ''تاؤتی چنگ''(Tao- Te- Ching) رکھیا۔ چنگ دا لفظ کتاب لئی، تی دا رستے لئی تے تاؤ دا مطلب خیریاں بھلائی والا فلسفا اے۔ ایوں اسیں اس نوں ''کتاب

صراط مستقیم'' داناں دے سکدے ہاں۔

ایس فلسفے یاں مذھب وچ تاؤ دا تصور خدائے واحد والا ہی اے۔ ایس دا درس ایہ سی کہ تاؤ ہر تھاں تے موجود اے۔ اس دی ذات نال ہی ساری کائنات دی عظمت تے وڈھیائی قائم دائم اے۔ چن تے سورج تاؤ دی وجہ توں ای گھمدے نیں۔ نکے نکے کیڑیاں نوں حیاتی بخشن والا اوہ ہی ہے۔ اس دا کوئی جسم نہیں پر سارے جسم اوہدے ہی ہتھوں پیدا ہوئے نیں۔ اس دی اپنی کوئی آواز نہیں پر اوہ ہر آواز وچ بولدا اے۔ اوہ سبھناں دا خالق تے رازق اے تے اوس دی ذات یاں اسدے اختیارات دی کوئی ونڈ نہیں کیتی جاسکدی (نا قابل تقسیم اے)۔

تاؤ فلسفے نوں اک چینی سیانے ہوائی مان زو (Huai Man Zu) نے ایوں بیان کیتا اے:

'' تاؤ ای آسمان نوں سہارا دین والا تے زمین نوں وچھان والا اے، جس دی کوئی ابتدا اے تے ناں انتہا۔ جس دی اچیائی ناپی نہیں جاسکدی تے نہ اوہدی ڈونگھیائی دا اندازا کیتا جاسکدا اے۔ ساری کائنات اوس دے قبضے وچ اے۔ اوہ اصلوں ای مہین تے ناں دِسّن والا اے پر اوہ ہر شے وچ ایوں ہوندا اے جویں دلدل دے وچ پانی۔ پہاڑاں دی اچیائی تے غاراں دی پستی تاؤ دے ہی دم نال اے۔ جنوراں دا ٹُرنا، پنکھ پکھیرواں دا اُڈنا، چن تے سورج دیاں لاٹاں، سبھ اوس دے فیض دے کرشمے نیں۔ بہار دیاں کولیاں تے ٹھنڈیاں ہواواں اوہ ہی وگاندا اے تے سون بھادروں دے من موہنے مینہ اوہی ورساؤندا اے۔ پرندیاں دے آنڈے تے فیر اوہناں آنڈیاں وچوں بوٹ اوہی کڈھدا اے۔ جدوں رُکھاں نوں کرونبلاں لگدیاں نیں، آنڈیاں وچوں بچے نکلدے نیں تے ماواں بال جمدیاں نیں تے ایوں جاپدا اے جویں سبھے کم آپوں ای ہوندے جارہے نیں کیوں جے کم کرن والے دا ہتھ جو سانوں نہیں دسدا (پر ایہ سارے کم تاؤ ہی تے کردا اے) تاؤ اک پرچھاویں وانگ اے، اسدا جسم تے نہیں پر اسدے وسیلے تے اسباب حدوں باہر نیں۔ اوہ نہ ہون توں، ہون دے بہت نیڑے دا اے۔ اوس توں کدے کوئی بے کار تے کچّا کم نہیں ہویا۔''[1]

تے آؤ ہن حضرت کنفیوشس تے جھاتی پایئے۔

عظیم چینی فلسفی کنفیوشس دی گنتی دنیا دے چوکھے وڈے اخلاقی معلماں وچ ہوندی اے۔ اوہ پہلا بندا سی جہنے چین دے لوکائی دے کھلرے پلرے عقیدیاں نوں اک لڑی چ پرو دِتا تے فیر اک اجہیا نظام دسیا جہدے سحر وچوں اج ڈھائی ہزار ورھیاں بعد وی چینی باہر نہیں نکل سکے۔

کنفیوشس، لیو دی نکی جہی ریاست وچ ۵۵۱ ق م وچ پیدا ہویا۔ بچپنے وچ ای اوس دا پیو چلانا کر گیا۔ اوس نے وڈے ہو کے سرکار دی نوکری کیتی پر کجھ ای ورھیاں پچھوں استعفیٰ دے دتا۔ اگلے ۱۶ ورھے اوس نے لوکائی نوں سدھا راہ وکھان وچ گزار دتے۔ ۴۷۹ ق م وچ اوس نوں رب ولوں واج پے گئی۔ بھاویں اوس نوں کسے مذھب دا بانی نہیں سمجھیا جاسکدا پر اوس دے فلسفیانا نظریے دنیا تے ہمیش جیوندے رہن والے نظریے گنے جاندے نیں۔ خورے پوری تواریخ وچ کوئی دوجا اجہیا فلسفی نہیں جمیا ہونا جہڑا کنفیوشس توں ودھ کے اپنے لوکاں دے بنیادی عقیدیاں نال جڑیا ہووے۔

[1] رشید احمد۔ تاریخ مذاہب، صفحہ ۱۲۶۔

کنفیوشس دے اپنے قول موجب اوس نے ۵۰ ورھیاں دی عمر وچ اللہ دا عرفان حاصل کیتا۔ اوس نے نور تے ہدائت اللہ کولوں ای لبھے تے اللہ تے یقین رکھن پاروں کوئی اوس نوں نقصان نہیں اپڑا سکدا۔ اوس نے تقریراں وچ ٹی این (T-ien) دا اکھر اکثر ورتیا جہڑا خدا دی پروردگاری تے اوس دے حدوں باہر اختیارت دی دِلالت کردا اے۔ اوس دی تعلیم دے مطابق خدا صرف اجہے قانوں نافذ کردا اے جہدے نال کائنات دا وجود قائم رہوے۔ اوس نے اک اجہے زمانے وچ خدائے واحد دے ناں دا بول بالا کیتا جدوں چین وچ فطرتی مظاہر تے ارواح خبیثا دی پوجا دا رواج زوراں تے سی۔ اوہدے نیڑے تقویٰ تے راضی برضا رہنا ای صراط مستقیم اے۔

کنفیوشس دی تعلیم وچوں جہیڑی گل چوکھی نتر کے ساہمنے آوندی اے اوہ ''وڈا بندا'' بنن دا درس اے۔ اوس نے وڈا بنن دے گروی دسّے نیں تے اس دی پچھان وی۔ اوہ آکھدا اے کہ:

- & تیز طرار بول چال تے گلاں باتاں نال دوجیاں نوں متاثر کرن دی کوشش نال کوئی بندا، وڈا نہیں بن جاندا۔
- & تُسیں اوس بندے نوں کیہ ناں دیوگے جہڑا غریب اے پر خوشامد نہیں کردا تے اوس بندے نوں کیہ آکھوگے جہڑا امیر ہے پر مغرور یا نہیں ......اک تیجا بندا وی ہے جہڑا غریب اے پر رب دی رضا تے راضی تے خش اے تے جے امیر اے تے اپنی انسانی تے اخلاقی روائتاں ول کنڈ نہیں کردا۔
- & وڈے بندے دی تعریف ایہ ہے کہ! اوہ پہلوں دوجیاں لئی مثال بن دا اے تے فیر اوہناں نوں تقلید دی دعوت دیندا اے۔
- & وڈا بندا آفاقی نقطہ نگاہ رکھن پاروں غیر جانبدار ہوندا اے تے چھوٹا بندا جانبدار۔
- & آوَ تہانوں دساں کہ علم کیہ ہوندا اے۔ علم ایہ دوگلاں جانن دا ناں ہے کہ تسیں کیہ جان دے او تے کیہ نہیں۔
- & بزدلی ایہ ہے کہ تسیں حق لئی آواز نہ چُک سکو۔
- & وڈا آدمی کِسے شے نوں ترجیح نہیں دیندا پر انصاف لئی اوہ متعصب تے سخت گیر بن جاندا اے۔
- & چھوٹے بندے نوں مراعات تے مفادات نال غرض ہوندی اے تے وڈھے نوں اصولاں نال۔
- & وڈا بندا گفتگو وچ دھیما تے عمل وچ تیز ہوندا اے۔
- & وڈا بندا پریشان ہوندا اے نہ خوفزدا۔
- & مطالعہ ایہہ سمجھ کے کرو کہ تسیں علم تے کدی حاوی نہیں ہوسکو گے تے ہمیش ایہ ڈر اپنے اندر رکھو کہ تسیں جو پڑھیا اے کدھرے ضائع نہ ہو جائے۔
- & ساڈیاں عادتاں سانوں اک دوجے توں دور لے جاندیاں نیں۔ اوہ جہناں وچ کدے کوئی تبدیلی نہیں آوَندی، ولی ہوندے نیں یاں احمق۔
- & جہنوں اکھراں دی قدر نہیں اوہ بندیاں دی قدر کیہ کرے گا؟

✍ ستار طاہر، دنیا کی سو عظیم کتابیں، اقوالِ کنفیوشش۔

ایہ سن چین دے دو وڈے تے محترم بندگان خدا دے اصول، درس تے نظریئے، پر ۶ ویں صدی عیسوی تک چین دے لوکی ایہ سبھ کجھ بھل چکے سن تے اوہناں نے بڑے عجیب وغریب نظریئے گھڑلئے سن۔ طاقت تے شہنشاہیت ای پوجا پاٹھ دے لائق سی تے کنفیوشس یاں تاؤازم والے معبود دا تصور تقریباً ختم ای ہو گیا سی۔ مثال موجب چین دے لوکی اپنے شہنشاہ نوں بہشتاں دا پتر (Son of the Heaven) دے ناں نال یاد کردے سن کیوں جے اوہناں دا عقیدا سی کہ کائنات وچ جو کجھ وی نظر آؤندا اے اوہ اوس ویاہ دے نتیجے تے جمن والی اولاد اے جہڑا نر آسمان دا مادہ زمین نال ہویا سی تے شہنشاہ کھتہ اوّل اوہناں دا پلیٹھی دا پتر سی۔ ایس حساب نال اوہناں دا شہنشاہ اپنی رعیت دا کلا ای باپ سمجھیا جاندا سی تے ایوں اس نوں حق اپڑدا سی کہ اوہ جویں چاہوے اوہناں تے حکومت کرے۔ ایس توں اوہناں دی مذھبی تے اخلاقی حالت دا پتا لگدا اے۔

شنٹو اِزم......جاپان دا مذھب:

جاپان دے لوکی اک ای مذھب توں جانو نیں تے اوہ مذھب شنٹو ازم (Shintoism) اے۔ ہندومت وانگ ایس دی وی کوئی تواریخ نہیں۔ کوئی نہیں جان دا کہ اس دا بانی کون سی؟ اوہ کتھے تے کدوں جمیا مریا؟ اوس نے کیہہ درس دِتے تے کس نے اوہدے درساں دا حلیاو گاڑیا؟ پر ایہ گل طے ہے کہ جہڑا اج جاپان وچ وکھالی دیندا اے، ایوں دے مذھب دے نینہ پتھر اللہ دے کسے بندے نے نہیں رکھے، سگوں ایہ تحریف دا ای نتیجا ہوسکدے نیں۔

''شنٹو'' دا اکھر، چینی زبان دے دو اکھراں ''شِن'' تے ''ٹو'' دا مرکب اے، جہدا مطلب اے دیوتاواں دے ڈھنگ یاں طور اطوار۔ تواریخ توں پہلے دے زمانے وچ جاپان تے جہڑا قبیلا یاں لوکی حکمرانی کردے سن، ایوں جاپدا اے کہ اوہ سورج نوں دیوی من دے سن تے اوس دی پوجا کردے سن۔ ایس توں اَڈوی اوہ ہزاراں نہیں، کروڑاں دیویاں تے دیوتاواں دے قائل سن۔ ایوں دے عقیدیاں دی بنیاد اُتے اک نویں مذھب نے شکل وکھائی جہڑا اج تک جاپان وچ موجود اے۔

کائنات دی تخلیق بابت اوہناں دا نظریا ایہ ہے کہ کدے آسماناں دے تردے پُل اتے اک جوڑا رہندا سی۔ نر دا ناؤں ازونگی (Izongi) تے مادہ دا ناؤں ازونمی (Izonami) سی۔ اوہ جوڑا زمین دے اک سَکّے ٹوٹے تے لتھا تے اوتھے وسوں شروع کر دتی۔ اوہ اپنے گھر دے اک وڈے تھم دوالے گھمدے رہندے۔ اک دیہاڑے جدوں ٹاکرا ہوئیا تے مادہ پہلوں بول پئی۔ ایس گل تے نرنوں غُصا آ گیا تے اوس نے مادا نوں فیر گیڑے کڈھن دا آکھیا۔ فیر جے ٹاکرا ہوئیا تے مادا چپ رہی تے نر بولیا تے اوس نے مادا دی خوبصورتی دی تعریف کیتی۔ ایویں دوواں وچ میاں بیوی دا تعلق بن گیا۔ ایس دے نتیجے تے جاپان دے جزیرے تے دیوی دیوتا پیدا ہوئے۔ اگ دی دیوی نوں جمد یاں ازونمی مرگئی۔ ازونگی ایس گل تے بڑا تڑنگ ہوئیا تے اوس نے نویں جمی اگ دی دیوی دے ٹوٹے کر چھڈے، جس توں ڈھیر سارے دیوی دیوتا بن گئے۔ ازونگی اپنی گھر والی دے پچھے یومی (Yomi) ناؤں دی تھاں ول ٹرپیا۔ سفر وچ اوس نے اک سمندر وچ ٹبی لائی۔

✍ ندوی، ابوالحسن علی، اسلام اینڈ دی ورلڈ، صفحہ ۲۴۔

ایوں اوہدیاں پلکاں توں پانی تے جہڑے تپکے ڈگے اوہناں وچوں سورج جمیا تے نک توں جہڑا پانی ڈگیا اوہناں وچوں چن تے دوجیاں شیواں بنیاں۔

ایہ کہانیاں جہڑیاں صدیاں توں جاپان وچ سینا سینا ٹُر دیاں آ وندیاں سن، اٹھویں صدی عیسوی دے شروع تے یاسومارو(Yasumaro) نے اک تھاں تے کر دتیاں۔ اوس دیاں دو کتاباں وچوں اک داناں ''کو جی کی'' (Kojiki) یعنی پرانے حالاں دی کہانی تے دوجی داناں ''نی ہوں گی'' (Nihongi) اے جس دا مطلب اے جاپان دی تواریخ۔ ایہ کتاباں جاپانیاں لئی تے چوکھیاں متبرک ہون گیئاں پر ایہ عقل توں دور دے قصے کہانیاں توں ودھ کجھ نہیں۔

مذھب، جہڑا اودوں بندے نوں سہارا دیندا اے جدوں سارے سہارے ساتھ چھڈ جاندے نیں، جے حوصلا، ہمت تے سہارا نہ دیوے تے فیر اوہ مذھب کاہدا اے۔ جاپان دے کجھ سیانے کدے کدا ر ایہ گل محسوسدے رہے نیں تے ایہو جاپانی مذھب دی کثرت پرستی دے پچھے اک کلی طاقت دے وجود تے وی زور دیندے رہے نیں۔ اوہناں دا اک سیانا ازوانا گھیڈے(Izawanaa Ghede) لکھدا اے کہ ذات باری تعالیٰ اٹھ سو کروڑ دیوتا ہون دے باوجود وی واحد ہی اے۔ اوہ واحد ہی سبھ کجھ اے تے کائنات دیاں ساریاں چیزاں اوس اک ذات دا ہی حصا نیں۔ اک دوجا مصنف شیرائی سو ان (Shirai Soin) لکھدا اے۔'' باری تعالیٰ ای قادر مطلق اے۔ اوس دی ذات نوں اکھراں وچ بیان ای نہیں کتیا جا سکدا۔ اوہ فہم توں اچا ہون دے باوجود ہر شے وچ وکھالی دیندا اے۔'' شنٹو اخلاقیات وچ خلوص، قربانی، روح تے بدن دی پاکیزگی نتری ہوئی وکھالی دیندی اے۔

ازوانا گھیڈے تے شرائی سوان جئے مفکراں نے جاپانی لوکائی نوں سدھا راہ وکھان دی جہڑی کوشش کیتی اے اوہ کجھ چر تے ضرور کامیاب ہوئی پر اوہ صدیاں سگوں ہزاراں ورھیاں پرانے شرک دے کوڑھ توں جاپانیاں دے جسیاں تے روحاں نوں پاک تے صاف نہیں کر سکی۔

عرب دے مذہب:

عربستان دے لوکی اڑی دے پکے تے اپنے آپ نوں ہمیش سچے تے سدھے راہواں دے راہی ای سمجھدے سن۔ جہالت نے اوہناں وچ بت پرستی دا رواج پایا تے بتاں دی ایس پوجا نے اوہناں نُوں توہم پرست وی بنا دتا سی۔ اوہ فطرت دی ہر شے یعنی پتھر، درخت، چن، سورج، ہوا، پہاڑ، تے دریا نُوں اپنا معبود من دے سن۔ وکھو وکھ تھاواں تے وکھو وکھ حکومتاں تے اقتدار ہوون پاروں مذھباں دے وی کئی رنگ سن۔ یہودیت تے عیسائیت اجہے مذھب نیں جہناں دے نام سن کے ناواقف بندا دھوکھا کھا جاندا اے کہ اوہناں لوکاں وچ ایہناں مذہباں دی چنگیائی دے نمونے ضرور لبھدے ہون گے پر سچ ایہ ہے کہ ایہناں مذہباں تے ٹرن دے دعوے کرن والیاں مذہب نال اپنے آپ نوں سنوارن دی بجائے مذہب نُوں سگوں اپنیاں علتاں نال خراب کر چھڈ یا اے۔ جے کر اودوں موسیٰ وعیسیٰ تے شعیب وصالح h پیغمبراں نوں اوہناں لوکاں نوں ویکھن دا موقع مِلدا تے اوہ اصلوں نہ پچھان دے کہ اوہ اوہناں دے اصولاں تے چلن والے لوک نیں۔

ساڈے آقا و مولا حضرت محمد a دی دنیا تے تشریف آوری ویلے کئی عقیدیاں دے لوکی عربستان وچ وسوں

کردے سن۔ کجھ تے اجہے لوکی سن جہڑے خالق نوں من دے ہی نہیں سن تے نہ قیامت نوں کجھ سمجھدے سن سگوں آکھدے سن کہ طبیعت ای خالق اے تے دہر (زمانا) فنا کرن والا اے۔ کجھ خالق نُوں تے من دے سن پر روزِ محشر دے منکر سن۔ چوکھی تعداد بت پرستاں دی سی۔ اک فرقا ستارا پرست وی سی پر اوہ نرے ستاریاں دے بت پوجدے سن تے اوہناں دی نظر مادا توں اچی نہیں سی جاندی۔ مجوسی فرقا وی موجود سی پر اصل وچ اوہ بت پرستاں توں وکھ نہیں سی۔ یہودی تے عیسائی آکھن نوں اللہ دے بنائے مذھباں تے ٹرن والے سن پر اصل وچ اوہ وی بت پرست سن تے اک خدا دا تصور مبہم ہو کے رہ گیا سی۔ وسط عرب دے وسنیک بھاویں عام طور تے خالق دے تصور توں خالی سن پر بت پرستی یاں مظاہر پرستی تے وی اعتقاد نہیں سن رکھدے۔ اصل گل ایہ ہے کہ عرب عام طور تے مذھب توں نا آشنا ای سن تے بتاں دی وی اوہناں دے دل وچ کوئی خاص عزت نہیں سی۔

عرب وچ صابیاں دی کوکب پرستی (تاریاں دی پوجا) تے یہود و نصاریٰ دے عقیدے وی آئے۔ مجوسیت دا اثر وی اپڑیا پر ایہ نظریے اوہناں وچ کوئی وی فلسفیانا فکر پیدا نہ کر سکے۔ ایس گل دا اندازا اوہناں دے سماجی رویے تے رہن سہن توں ہوندا اے۔ اوہ بھاویں حج تے عمرہ کردے سن، بتاں تاریاں دی وی پوجا کردے سن پر اوہناں دی طبیعت اوہناں نوں اپنے آبائی دین ول وی کھچ لے جاندی سی۔ ایس پاروں اوہ یہود و نصاریٰ دے خدا واں دیاں صفتاں اپنے وڈکیاں دیاں دسیاں ہوئیاں صفتاں نال رلا کے بیان کردے سن۔ اوہ کدے تے یہود نصاریٰ دے خداواں دی پوجا کردے تے کدے اوہناں دا مذاق اُڈاندے، ایس لئی کہ اوہ لوکی دہری مزاج سن۔ مرن توں بعد فیر زندا ہونا اوہناں نیڑے خرافات تے بے ہودا گل سی۔ جویں کہ عبداللہ ابن الزبعری نے آکھیا سی:

((حیات ثم موت ثم نشر۔ حدیث خرافة یا ام عمر.))

''حیاتی، فیر موت، فیر زندہ ہونا، اے اُمّ عمر ایہ سبھ گلاں خرافات نیں۔''

ایس دہری مزاج، بت پرستی تے زباں دی اک ون سونتا دے ہوندیاں ہوئیاں وی اوہناں دے دلاں وچ جھاتی پایاں پتا لگدا سی کہ اوہ نہ نرے ایس گل توں جانوں نیں سگوں کسے حد تیکر ایہ اعتقاد وی رکھدے سن کہ اوہ کلّی، وڈی تے اصل طاقت جہنے زمین تے آسمان نوں پیدا کیتا اے، جہنے زمین تے سورج نوں تابعدار بنایا ہویا اے تے جہڑا بیڑیاں نوں بنّے لاوندا اے اوہ کوئی ہور اے تے اوہ ''اللہ'' اے۔

﴿**وَ لَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَّنْ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَ الْاَرْضَ وَ سَخَّرَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ لَيَقُوْلُنَّ اللّٰهُ فَاَنّٰى يُؤْفَكُوْنَ**٥﴾ (العنکبوت: ٦١)

''تے جے اوہناں لوکاں نوں پچھیا جاوے کہ اسماناں تے زمین نوں کہنے بنایا اے تے سورج تے چن دی تسخیر کس نے کیتی اے تے آکھن گے، اللہ نے۔ فیر کدھر بھلیں پے ہوئے نیں۔''

انسائیکلو پیڈیا آف اسلام، جلد اوّل، صفحہ ۹۹۹۔

نقوش، جلد سوم، صفحہ ۴۵۔

﴿فَاِذَا رَكِبُوْافِى الْفُلْكِ دَعَوُا اللّٰهَ مُخْلِصِيْنَ لَهُ الدِّيْنَ فَلَمَّا نَجّٰهُمْ اِلَى الْبَرِّ اِذَا هُمْ يُشْرِكُوْنَ ٥﴾

(العنکبوت: ٦٥)

''فیر جدوں اوہ بیڑی تے چڑھدے نیں تے اللہ نوں پورے خلوص نال پکاردے نیں۔ فیر جدوں اوہناں دی پانی توں جان چھٹدی اے تے سکی تھاں تے اپڑ جاندے نیں تے اوہ فیر شرک کرن والے بن جاندے نیں۔''

﴿وَ لَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَّنْ نَّزَّلَ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ مِنْۢ بَعْدِ مَوْتِهَا لَيَقُوْلُنَّ اللّٰهُ﴾

(العنکبوت: ٦٣)

''تے جے تسیں اوہناں نوں پچھو کہ اسماناں توں مینہ کنے وسایا تے مری سکی بھوئیں نوں (کنے) نویں سرے جیوندا جاگدا کر دتا، تے آکھن گے اوہ اللہ ای تے ہے۔''

عیسائیت دعویدار اے کہ ظہور اسلام توں پہلوں عربستان وچ جیہڑا مذہب چوکھا اثر رکھدا سی، اوہ عیسائیت ای سی۔ ایس مذہب دی وی کیہ حالت سی۔ آ ؤ ویکھیے:

''عیسائت کول کدے وی کوئی اجیہا جامع تے واضح ضابطہ حیات نہیں رہیا، جیہڑا کسے تہذیب یاں سیاسی نظام دیاں بنیاداں لئی فریم ورک دا کم دے سکدا۔ عیسیٰ دی دِتی تعلیم پاروں ایہ واحدنیت دا عقیدا تے ظاہر کر سکی پر اوس توں وکھ کجھ نہیں۔ تے واحدانیت والی گل وی سینٹ پال دے مہلک تے خطرناک اثر تھلے جان تیکر ای رہی۔ اوس توں پچھوں خدائی سچ والا بجھد ابلدا دیوا اُکا ای بجھ کے رہ گیا۔ سینٹ پال بت پرستی دیاں ساریاں پرانیاں رسماں اپنے نال لے کے آیا تے اوہناں نوں عیسائت وچ گھسیڑ دتا۔ فیر قسنتطین دی حکومت ویلے تے عیسائی عقیدے دیاں جڑاں تیکر، وڈھ کپ دتیاں گئیاں۔ ایوں چوتھی صدی عیسوی تیکر عیسائیت، یونانی دیو مالائی قصے، رومی بت پرستی تے مصری رہبانیت دا اک انوکھا تے چرج مکسچر بن گئی جہدے وچ حضرت عیسیٰ دی سادا تے خالص تعلیم کسے سمندر وچ مٹھے پانی دے اک تبکے وانگ کھڑ پچ کے رہ گئی۔ تیجی صدی عیسوی دے گھبلے (وسطی) ورھیاں وچ عیسائیت وچ اک نواں فرقا ساہمنے آیا جیہڑا سابلیاں دا فرقا (The Sabellians) اکھوایا۔ ایہ عیسوی دین وچ اک نویں تحریک دا مڈھ رکھو فرقہ سی۔ ایہ لوکی حضرت عیسیٰ نوں اک انسان تے من دے سن پر ایہ عقیدا وی رکھدے سن کہ وڈے تے زور اور اسانی باپ توں اک خاص قوت صادر ہو کے یسوع ناں دے بشر وچ وڑ گئی اے تے ایوں اوہ خدا دا بیٹا بن گیا اے۔ ایہ چوکھا اچرج نظریا جہنوں گبن (Gibban) عیسوی موحدیت نال رلدا سمجھدا اے، کلیسا وچ چوکھے رولیاں دا سبب بنیا تے ایس دا توڑ کرن لئی اوریجن (Origen) نے چوتھی صدی دے ڈھلے سالاں وچ خدا دیاں تن وکھو وکھ ہستیاں دا عقیدا کڈھیا۔ ایہ غیر اہل کتاب دا اک پرانا عقیدا سی جہنوں عیسائیاں دے مزاج مطابق نویں سچے وچ ڈھالیا گیا تے فیر ہولے ہولے تن خداواں دی ایہ سوچ عقیدہ تثلیث بن گئی۔''

عیسوی کلیسا دی حالت خورے کدے چنگی وی رہی ہووے پر ظہور اسلام توں کجھ چر اگدیں تے عیسائی اج وانگ تن ربّاں دے ای پجاری سن۔ اوہناں دی تواریخ فساد، مارکُٹ، خانا جنگی، ہولناک جبر تے تعدی، زہر بھری نفرت تے بندیاں دے دلاں وچوں عقل تے انصاف ناؤں دیاں شیواں کڈھن دیاں کوششاں دی اک دُکھاں بھری رُوداد اے۔ کلیسا دے

منصب داراں دے کالے کرتوت حدوں ودھ گئے سن تے کلیسا دے وڈکیاں دیاں عیشاں، تکبر تے شہوت رانی دے افسانے عام سنے جاندے سن۔ مُڈھ ہلے دور دے ترک دنیا دے عقیدے دی تھاں رہبانیت نے لے لئی سی تے راہباں دی روباشی ضرب المثل بن گئی سی۔ اوہناں دیاں بدعنوانیاں پاروں قسطنطنیا تے اسکندریا دے کوچا بازار وچ ہر آون والے دیہاڑے خون دیاں ندیاں وگدیاں سن۔ اوس دور وچ ایہ عقیدا پوری طرحاں اپنے پنجے گڈھ چکیا سی کہ مسیح کامل بشر وی اے تے کامل خدا وی۔ ایس توں ایہ اندازا کیتا جا سگدا اے کہ حضرت موسیٰ دی تعلیم دا حلیہ ایس توں چوکھا وگاڑ دِتا گیا سی، کیوں جے اوہناں دی دِتی تعلیم اُتے حضرت عیسیٰ دی نسبت ویلے دی دھوڑ دا چوکھا موٹا لے چڑھیا سی۔ آ وَ جھاتی پایئے:

بائبل موجب یہودیاں دا خدا محدود تے اک قومی خدا سی۔ ہر تھاں تے اللہ نوں خداوند اسرائیل داناں دتا گیا، جس توں ایہ سوچ پیدا ہوندی سی کہ ایس توں وکھ وی کوئی خدایاں معبود ہے جہڑا یہودیاں توں علاوا دوجیاں قوماں دا خدا ہووے گا۔ ایوں واحدنیت دا سبق اپنی اصل شکل گنوا بیٹھا سی۔ فیر اوہ خدا جہنوں یہودی اپنا خدا آکھدے سن اوہ تحریف شدہ تے وگاڑے ہوئے عہد نامہ عتیق موجب، غضب ناک خدا سی۔ اوہ سمجھدے سن کہ اوہناں دا رب اک اجہی ہستی اے جہڑا بندیاں دی سرکشی تے بغاوت پاروں آپے توں باہر ہو جاندا اے تے فیر غصے وچ آ کے اک پوری قوم سگوں اسدے نال چرند پرند تے مال ڈنگر نوں وی ہمیش لئی مار مکاندا اے۔ فرشتیاں بابت تے دنیا دی تخلیق بابت اوہناں نے وکھرے تے اچرج عقیدے گھڑلے ہوئے سن۔ اللہ دی پاک ذات تے فرشتیاں نال رنگ برنگیاں گلاں منسوب سن تے فرشتیاں نوں اللہ دیاں دھیاں من دے سن۔ سوانیاں دی حالت لونڈیاں توں چنگی نہیں سی تے لونڈیاں دی ایہ سی کہ آپوں گھڑی بائبل موجب کوئی غلام یاں لونڈی نوں ڈنڈے مارے تے فیر اوہ مار کھاندیاں مر جائے تے مارن والے نوں صرف ایس صورت وچ سزا دتی جاوے جے غلام یا لونڈی اوسے ویلے تھاں مر جائے۔ تے جے کر اوہ اک دو دیہاڑے جیوندا رہوے تے فیر سزا کوئی نہیں۔ ایہ ظلم نرا ایس حد تیکر ای نہیں سی سگوں جنگاں کر دیاں زیر ہو جاون والیاں بابت جہڑی پالیسی یہودیت نے اپنائی اوس توں ودھ کے بدتہذیبی دی ہور کوئی مثال نہیں سی۔ مثال موجب ایہ درس کہ ''جدوں خداوند تیرا خدا دُشمناں نُوں تیرے قبضے وچ کر دیوے تے اوہناں دے ہر مرد نوں تلوار دی دھار نال قتل کر دیو..... اوہناں قوماں دے شہراں دی، جہناں نوں خداوند تیرا خدا تیری میراث کر دیندا اے، کسے شئے نوں جہڑی ساہ لیندی اے جیوندا نہ چھڈنا (استثناء: ۲۰۔۱۳۔۱۶) تے نالے اوہ جہڑے اجے منڈے نیں سبھ نوں قتل کرو۔ ہر اوہ زنانی جہڑی مرد دی صحبت توں واقف ہو چکی ہووے، جانوں مار دیو۔ پر اوہ کڑیاں جہڑیاں اجے کواریاں نیں، اپنے لئی جیوندیاں رہن دیو (گنتی ۳۱: ۹۔۱۶۔۱۷) حد تے ایہ سی کہ اوس دور دی یہودیت دیاں واہیاتیاں توں خدا دے برگزیدہ بندے وی نہ بچ سکے۔

حضرت نوح دی بابت ایہ لکھدیاں تے آکھدیاں اوہناں نوں بھورا وی شرم نہیں سی آ وَندی کہ نوح نے کاشتکاری کیتی۔ اوس نے انگوراں دا باغ لایا تے فیر اوہناں انگوراں دی شراب پیتی۔ اوس دے نشے وچ اوہ اپنے ڈیرے تے ننگے ہو گئے۔ پیدائش باب ۱۹ آیت ۳۱۔۳۸ وچ ایہ بکواس نظر آوندی اے کہ لوط پہاڑاں تے جا وسیا۔ اوس دیاں دووین دھیاں اوس دے نال سن۔ اوہناں صلاح کیتی کہ زمین تے کوئی مرد نہیں رہیا جہڑا دنیا دے دستور موجب اوہناں ول ودھے، کیوں

نہ باپ نوں نشا پیا کے اوس توں کم لیا جاوے تے اپنی نسل باقی رکھن دا سر بندھ کیتا جاوے۔ فیر ایوں ای ہوئیا۔ لوط دیاں دوویں دھیاں اپنے باپ توں ای حاملہ ہوئیاں ۔ حضرت داؤد بابت جہڑی گھٹیا داستان اوہناں نے گھڑی سی اوس موجب محل دی چھت توں اک سوہنی زنانی اوہناں نوں نہاندی دسی۔ داؤد بادشاہ نے اوس نوں سد گھلیا۔ اوس نے اوہدے نال جہڑا ویلا گزاریا اوس دے نتیجے تے اوہ حاملا ہوئی۔ ایویں دیاں بہت ساریاں خرافات عربستان دے مذہباں دا حصا بن چکیاں سن تے حضرت داؤد، موسیٰ تے عیسیٰ دے واحدنیت دے مذہب داناں نشان مٹ چکیا سی۔

رب نوں بھلی اُجڈ لوکائی:

مکدی گل ایہ ہے کہ نبی اکرم a دی دنیا تے تشریف آوری ویلے پوری دنیا تے کوئی اک قوم وی اجہی نہیں سی جہڑی اپنے مزاج وچ صحت مندا کھواسکدی ہووے۔ کوئی اک معاشرہ اجہیا نہیں سی جہدیاں نینہاں انصاف، کھرے پن یاں معدلت دے اصول اُتے رکھیاں گئیاں ہون تے کوئی قیادت اجہی نہیں سی جہدے پلے عقل تے سیانف ناں دی کوئی شے ہوندی۔ کوئی مذہب اجہیا نہیں سی جہڑا اللہ دے پیغمبراں دی خالص تعلیم دا نمائندا ہوندا۔ ایوں پوری دنیا تے صحت وند قیادت مکی کھلوتی نظر آ وندی سی۔ اللہ دا لفظ تے ایوں سی جویں مٹ ای گیا ہووے۔ کجھ گرجے تے خانقاہواں جہڑے اجے تیکر ظلمت تے انھیریاں وچ کجھ بندیاں والے کم کردے دسدے سن اوہناں نُوں چوکھے توں چوکھا جگنو دی اوہ نکڑی جہی لاٹ آکھیا جاسکدا اے جہڑی اوس راتیں دسدی اے جس رات چوکھا انھیرا ہوندا اے تے مینہ وی زور اور ہویا ہوندا اے۔ ایوں دے حال حالات وچ سوہنے مالک تے خالق نوں اپنے بندیاں دی حالت تے بےبسی تے ترس آیا تے فیر ... فیر اوہ آیا ..... جہڑا ابس آیا تے دوجیاں وانگ جان لئی نہیں آیا۔

دُنیا جہاں دی لوکائی دے اجڈ تے جاہل ہو جان تے قرآن آکھدا اے:

﴿ظَهَرَ الْفَسَادُ فِى الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ اَيْدِى النَّاسِ لِيُذِيْقَهُمْ بَعْضَ الَّذِىْ عَمِلُوْا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُوْنَ۝﴾ (الروم:۴۱)

''سُکے تے، تے نالے سمنداراں وچ لوکائی دے کرتوتاں پاروں فساد پے گیا اے (تاں جے) اللہ اوہناں نوں سواد چکھا دیوے۔ ایس لئی کہ (اپنیاں علتاں توں) باز آجاون۔''

جیوندی جانیں قبراں وچ:

رحمت اللعالمین دی دنیا تے تشریف آوری ویلے عورتاں نال کیہ سلوک کیتا جاندا سی اوس دی تفصیل تے اگے آوے گی، ایس عنوان ہیٹھ اسیں نکیاں معصوم یاں، نویاں جمیاں دھیاں نال عرب دی جہالت دے رویے دا ذکر کردے ہاں۔

رب سوہنے دا فرمان اے:

﴿وَ اِذَا بُشِّرَ اَحَدُهُمْ بِالْاُنْثٰى ظَلَّ وَجْهُهٗ مُسْوَدًّا وَّ هُوَ كَظِيْم۝ يَتَوَارٰى مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوْٓءِ مَا بُشِّرَ بِهٖ اَيُمْسِكُهٗ عَلٰى هُوْنٍ اَمْ يَدُسُّهٗ فِى التُّرَابِ اَلَا سَآءَ مَا يَحْكُمُوْنَ۝﴾ (النحل:۵۸-۵۹)

اسلام اینڈ دی ورلڈ، صفحہ ۳۴

''تے جدوں اوس نوں دھی جمن دی خبر اپڑدی اے تے اسدی شکل ای وگڑی دسدی اے تے اوہدے کلیجے نوں رگھ بھریا جاندا اے، تے ایس گل توں لوکاں توں لکدا پھردا اے تے سوچدا اے پئی اوس نوں ذِلت نال سانبھے یاں جیوندی نوں مٹی وچ گڈھ دیوے۔ سن لوؤ کہ ایہ بڑی مندی گل اے۔''

جاہل عرب جدوں اپنی اولادنوں قتل کردے سن یاں اوہناں نوں جیوندی جانیں قبراں وچ وگا دیندے سن تے اوہناں دے ساہمنے کئی اک سبب ہوندے سن۔ مثال موجب اوہ دھیاں نوں ایس لئی قتل کر چھڈ دے سن کہ کوئی اوہناں دا جوائی نہ بنے یاں لڑائیاں وچ اوہ دشمناں دے ہتھ نہ چڑھ جاون یاں کسے وی دوجی وجہ پاروں اوہناں لئی کوئی مہنا (طعنا) نہ بن جاوے۔ کدے اوہ روٹی ٹکر دے وسیلیاں دی کمی پاروں اولادنوں قتل کر دیندے سن تے کدے اپنے کسے معبود دی خوشنودی لئی اولادنوں اوہناں دی بھینٹ چڑھا دیندے سن۔ اکثر ایہ خیال کیتا جاندا اے کہ ایہ مکروہ رسم عرباں تیکر ای محدود سی پر سچ ایہ ہے کہ عربستان توں باہر دے معاشریاں وچ وی ایہ برائی ویکھن نوں لبھدی سی۔ نوزائیدا بچیاں نوں مارسٹن دی رسم ہندوواں وچ ایویں ای عام سی جویں عرباں وچ۔

اسیں جناں وی غور کر لوئیے تے جویں وی سر جوڑ کے بہ جائیے سانوں ایس گل دا کوئی جواب نہیں مِلدا کہ عربستان دے جاہلاں نے اپنیاں دھیاں نوں جیوندی جانیں مناں مٹی تھلے دبن دی بجائے اوس سبب نوں مکان دی کیوں کوئی چنتا نہیں کیتی جہڑا اوہناں نوں ایس سنگدلی تے مجبور کر کے جہنم دا پالن بنا دیندا سی۔ اوہناں نوں وڈا ڈر تے ایس گل دا ہوندا سی کہ لڑائیاں وچ جدوں اوہناں دیاں دھیاں بھیناں نوں کوئی دُشمن کھوہ کے لے جاوے گا تے اس نوں لونڈی بنا کے رکھے گا۔ فیر جویں دا سلوک اس دا دل کرے گا، اوہ کرے گا تے کوئی پچھن ڈکن والا نہیں ہونا۔ ایتھوں تیکر کہ عرب سردار وی اپنیاں لونڈیاں توں پیشا کراندے ہوندے سن۔ ہن جے عربستان دی جاہلیت اجیہاں بھیڑیاں رسماں نوں جنم دے سکدی سی تے کیہ وجہ سی کہ اوہ ایویں دا ماحول نہ پیدا کر سکے کہ جنگاں وچ کسے دی دھی بھین دے نیڑے جانا مہنے (طعنے) دی گل سمجھی جاندی...... پر نہیں، ایہ گل اوہناں نوں ایس لئی وارا نہیں سی کھاندی کہ اوہناں نوں آپوں مالِ غنیمت وچ جہڑی شے چوکھی چنگی لگدی سی اوہ خوبصورت عورتاں ای سن۔

عرب وچ کڑیاں نوں جیوندیاں ای دفن کر دین دا ایہ بے رحمانا طریقا پرانے زمانیاں توں کئی سبباں پاروں رائج ہو گیا سی۔ معاشی خستا حالی اپنی تھاں پر اصل گل اوہ ہی سی جہڑی اُتے دس دتی گئی اے۔ پتراں نوں تے ایس آس تے پال پوس لیا جاندا سی کہ وڈے ہو کے نال رلن گے پر دھیاں نوں ویاہن دا سیاپا تے جنگاں وچ اوہناں دی حفاظت دی فکر، اوہناں دی پرورش وچ رکاوٹ کھڑی کر دی سی۔ اک سبب ایہ وی سی کہ جدوں دشمن قبیلے اک دوجے تے حملا کر دے سن تے جہڑیاں کڑیاں اوہناں دے ہتھے چڑھدیاں سن اوہ اوہناں نوں نال لے جاندے۔ فیر یاں تے اوہناں نوں لونڈیاں بنا کے رکھدے تے یاں ویچ چھڈ دے سن۔ ایس پاروں ایہ طریقے چل پئے سن کہ یاں تے زچگی دے ویلے ای عورت دے اگے ٹویا پٹ لیا جاندا سی کہ جے کڑی جمے گی تے اوس ویلے ای اوس ٹوئے وچ سٹ کے اتوں مٹی پا دیواں گے تے جے کر ماں

✍ اُمیر علی، سیّد، روح اسلام، صفحہ ۱۸۔

یاں اس دے پکے ٹبر دے کوئی جی کوئی رولا پاندے تے مجبوراً پیو کجھ چراں تیکر اوس دھی نوں پال لیندا تے فیر کسے ویلے صحرا وچ لے جاکے جیوندی نوں دب آؤندا۔ پتھر دل دے لوکی ایہ کم کویں کردے سن، اوس دا اک قصا اک بندے نے آپوں ای ''دھیاں دے وارث ﷺ'' نوں ایوں سنایا۔ اکھے:

میری اک دھی سی جہڑی میرے نال بڑا ای پیار کردی سی تے میتھوں بنا اودر جاندی سی۔ میں اوس نوں واج دیندا تے اوہ بھجی بھجی میرے کول آؤندی۔ اک دیہاڑی میں اوس نوں اپنے کول سدن لئی واج ماری۔

دھیے...... نی دِھیے۔

''جی ابا'' اوبھج کے آئی۔

''چل پُتر جری باہر پھر ٹُر آیئے...... چل میری دھی............ چلیں گی نا؟''

''کیوں نہیں ابا جی؟ تُسیں آکھو گے تے بھلا تہاڈے نال نہ ٹراں گی۔''

''چل فیر......چل میری دھی۔'' اوس آکھیا۔

یا رسول اللہ ! فیر اوہ میرے نال ٹُر پئی۔ راہ وچ اک پرانا کھوہ آیا۔ میں اوس دا ہتھ پھڑیا تے اوس نُوں کھوہ دے نیڑے لیا کے اوہدے وچ دھکا دے دِتا۔ اوہدی اخیری واج جہڑی میرے کناں تیکر اپڑی اوہ سی ''ہائے ابا۔ ہائے ابا'' پر میں مونہہ دھیانے گھر ٹُر آیا۔

جہڑا دنیا تے جہالت دے انھیر یاں نوں مکان لئی آیا سی تے جہڑا گھلیا ای ایس لئی گیا سی کہ اوہ ہر پاسے رحمتاں دا مینہ پا دیوے، تے بے سہارا تے لاچار لوکائی دے اتھرو پونجھے، اوس دیاں اپنیاں اکھاں وچ اتھرو آ گئے۔

''ایہ توں کیہہ کیتا ؟حضورؐ نوں روا دِتا ای'' حاضر لوکاں وچوں اک نے غصے نال آکھیا۔

''نہیں ایس نوں نہ ڈکو جہڑی گل اوس دے دل وچ کھٹکدی اے اوس بابت اوہنوں سوال کرن دیو۔''

آپ a نے فرمایا تے نالے اوس بندے نوں دوہری وار گل سنان دا آکھیا۔

اوس بندے نے فیر اویں ای گل سنائی۔ آپؐ اوس دی دھی دا ایہ واقعا سن کہ ایناں روئے کہ آپ دی داڑھی مبارک اتھرواں نال نچڑ گئی۔ فیر رحمت اللعالمین نے فرمایا کہ بندیا! جاہلیت وچ جو کجھ ہو گیا سو ہو گیا، اوس نوں اللہ نے معاف کر دتا۔ ہن نویں سرے اپنی حیاتی دا مُڈھ بنھ۔

مولانا مودودی لکھدے نیں کہ ایہ آکھنا درست نہیں کہ عرب دے لوکاں نوں ایس انتہائی غیر انسانی فعل دی قباحت دا سرے توں کوئی احساس ای نہیں سی۔ ظاہری گل اے کہ کوئی معاشرا بھاویں اوہ کناں ای وگڑ چکیا ہووے، اوہ ایوں دے ظالمانا کماں دی برائی دے احساس توں اصلوں ای سکھنا تے نہیں ہو جاندا۔ ایسے پاروں قرآن پاک وچ ایس فعل دی قباحت تے کوئی لمی چوڑی تقریر نہیں کیتی گئی سگوں رونگٹے کھڑے کر دین والے اکھراں وچ نرا ایہہ آکھ کے چھڈ دتا گیا اے کہ اک ویلا آئے گا جدوں جیوندی جانیں بھوئیں وچ گڈھ دِتی گئی کڑی نوں پچھیا جاوے گا کہ توں کس قصور وچ ماری گئی سیں۔

﴿وَاِذَا الۡمَوۡءٗدَةُ سُئِلَتۡ ۝ بِاَیِّ ذَنۡبٍ قُتِلَتۡ ۝﴾ (التکویر:۸-۹)

''تے جدوں جیوندی گڈھی گئی کڑی نوں پچھیا جاوے گا کہ کہڑے گناہ پاروں قتل کیتی گئی۔''

﴿عَلِمَتۡ نَفۡسٌ مَّاۤ اَحۡضَرَتۡ ۝﴾ (التکویر: ١٤)

''ہر کسے نوں پتا لگ جاوے گا جو اوہ لے کے آیا ہووے گا۔''

ایس دی تفسیر وچ حافظ ابن کثیر لکھدے نیں کہ اہل جاہلیت دھیاں نوں پسند نہیں سن کر دے تے اوہناں نوں زندا در گور کر دیندے سن۔ اوہناں دھیاں نوں قیامت والے دن پچھیا جاوے گا کہ اوہ کیوں ماریاں گئیاں تاں جے اوہناں دے مارن والیاں نوں چوکھی ڈانٹ ڈپٹ تے شرمندگی ہووے۔ تے ایہ گل وی چیتے رہوے کہ جدوں مظلوم نوں سوال ہونا اے تے فیر ظالم دا کہنا ای کیہ اے تے ایہہ وی آکھیا گیا وے کہ اوہ آپوں پچھن گیاں کہ اوہناں نوں کہڑی وجہ توں زندا در گور کیتا گیا۔

میرے عزیز پڑھنہارو! جے علامہ حافظ عمادالدین ابن کثیر دی گل نوں کجھ اگانہ ٹوریئے تے بندا ڈونگھیاں سوچاں وچ ڈب کے رہ جاندا اے کہ اک عجیب بے بسی دی صورت ہووے گی۔ انسان پراگندہ پروانیاں وانگ ہون گے تے پہاڑ پنجی ہوئی رانگلی اُن وانگ۔ ننگے پنڈے تے ننگے پیریں اپنے ہی مڑھکے وچ کوئی مونہہ تیکر ڈبیا ہووے گا تے کوئی کناں تیکر۔ ایہو جہے وچ اک ویلا حساب دا آوے گا تے بیجے ہوئے نوں وڈھن دیاں دعوتاں ملن گیاں۔

فیر جدوں مظلوم کولوں ظالم نوں ساہمنے کھلار کے سوال کیتا جاوے گا تے اوس دا مطلب کیہ ہووے گا؟ تھوڑی بہت سمجھ رکھن والا بندا وی ایہ گل جان دا اے کہ ایہد ا مطلب ہے انصاف دا طلب گار اپنے مونہہ توں انصاف کرن والے اگے التجاواں کرے گا تے نالے آکھے گا کہ ربا! توں ای بہتر جان داہیں کہ میرے نال ظلم کیوں ہویا تے یاں ظلم کرنا والا کہ اوس نے کیوں کیتا۔ تے فیر خورے ربّ ای ظالم نوں آکھے گا کہ بول بھئی دس، آپوں دس۔ تے فیر زباناں گنگ ہو جان گئیاں تے تکڑیاں بول پین گئیاں۔ اودوں پتے لگ جان گے کہ رب نے ایوں ای زمانے دیاں قسماں کھا کھانہیں سی آکھیا کہ بندا تے ہے ای گھاٹے وچ۔ آؤ ویکھیے کہ ساڈے وچ ہر کوئی کویں کویں گھاٹے وچ اے تے جے کر پتا نہ لگے تے فیر کسے سوجھوان جی دا پلا پھڑیئے تے پتا لان دا جتن کریئے۔

سوانیاں یاں پشوڈنگر:

ایس حقیقت توں بالکل انکار نہیں کیتا جاسکدا تے جے کوئی اپنی کم علمی پاروں اج کرے گا وی تے کل اوس نوں ویلا ایہ گل منوالے گا کہ عورت ذات تے جنے احسان نبی آخری الزمان حضرت محمد ﷺ دے نیں اینے کسے ہور مذہب، ادارے یاں بندے دے نہیں ہین، سگوں ہوای نہیں سکدے۔ جے کر ایہ آکھیا جاوے کہ ایس دی حالت جنوراں توں بدتر سی تے ایہ گل اوس دور دی صحیح عکاسی کرن لئی کافی تے صحیح نہیں کیوں جے اوس دور دے جنور تے مالکاں کولوں چنگی چوکھی سیوا کرا لیندے سن تے جے کر مالک کدھرے گھروں دریڈا جاندا سی تے پچھے رہ جان والی اُٹھ یاں بکریاں دے پٹھے دتھے تے پانی دا پورا بندوبست کر کے جاندا سی۔ دوجے پاسے جاہلیت دی عورت اپنی عفت وعصمت دی آپ مالکا نہیں سی ہوندی تے

تفسیر ابن کثیر، سورۃ التکویر۔ سورۃ القارعہ سورۃ العصر

جدوں اوس دا مالک گھروں باہر جاندا سی تے اوہ ہمیش ای اک تکلیف دہ تے صبر آزماؤن والی بے اعتباری دا شکار ہوندی سی۔ مالک یا خاوند ایس ڈرتوں کہ زنانی پچھے کوئی بھیڑ نہ کردی پھرے اوس نوں ایوں سیل کر جاندا سی تے اوس نوں ایوں دا اک غلاف چڑھا جاندا جہنوں غلاف عصمت آکھیا جاسکدا اے۔ اوہ غلاف زنانی دے لک توں لے کے دوواں پیراں نُوں کسّی رکھدا سی۔ خاوندیاں مالک سفرتوں پچھاں پرتدا تے اوہ اپنے ہتھیں ایس ''حفاظتی بند'' نوں کھولدا۔

عرباں نے اپنیاں بیواعورتاں نال جہڑا سلوک کیتا اوہ ہندوواں دی رسم ستی، توں بعد خورے سبھ توں چوکھا ظالمانا سلوک ہووے گا۔ ظلم دی ایہ اک بڑی عجیب تے کراہت بھری شکل اے جہدی سوچ نال ای بندے دیاں اکھاں اگے اک مکروہ تے جاہل تہذیب دی شکل گھم جاندی اے تے اوہ ایہ ہے کہ عربی اپنی بیوا زنانی نوں پاٹے پرانے لیڑے پوا کے اک نکی جہی کوٹھڑی وچ بند کر دیندے، جتھے اوہ وچاری اک پورا ورھا ایوں ای قید رہندی سی۔

سہاگناں نوں عصمت دے غلاف پوانا تے رنڈیاں نوں ڈنگراں دے جنسی تلذذ دا سامان بنانا، ایہ سی میرے آقا a دے تشریف لیان توں پہلوں عرباں دی حالت۔ نری ایہ گل اوس دور دی صحیح تصویر نہیں۔ اصل گل ایہ ہے کہ عورت ہوندی ای اک مال منقولا سی۔ اوس دی اپنی ذات بابت اوس دی رائے کوئی معنے نہیں سی رکھدی۔ ایتھوں تیکر کہ شادی ویاہ دے معاملے وچ وی اوس نوں فریق نہیں سی سمجھیا جاندا۔ بس مرداں نے جہدے حوالے کر دتا اوسے دی ہو گئی۔ اوس دور دی عورت نوں عیاشی لئی طلب کیتا جاندا تے مرد دی اکتاہٹ دے نال ای اوس دی حالت سون بھادروں وچ نظر آؤن والی غیر اہم مخلوق توں وکھ نہ رہندی۔ اوہدے محترم تے باوقار ہون دے معیار تے کسوٹیاں مرد دے دل دی کیفیت تے بوجھے دی حالت دے نال نال بدلدے رہندے۔ کوئی زنانی جنس دی جنی وی تسکین کر سکے اوہ اوڈی ہی سچی تے سیانی اے۔ سوہنی، جوان تے جنسی جبلت دے تقاضیاں دے مطابق اے تے اوہ عورت ہے، نہیں تے تاش دا اوہ پتا جہڑا کجھ وی جت نہ سکے۔ اوہ جائداد دی مالک نہیں سی بن سکدی تے قانون وراثت وچ اوس دا خانا خالی سی۔ جنگاں وچ جتن والے، ہارن والے قبیلیاں دیاں عورتاں نوں غنیمت سمجھدے تے اوہناں نوں بھیڈاں تے بکریاں وانگ آپس وچ ونڈ لیندے۔

مال غنیمت وچ ہتھ آؤن والیاں زنانیاں، مرداں لئی جنسی کھڈونے تے ہوندیاں ای سن، اوہناں نوں اگے ویچ وی دتا جاندا سی۔ کسے مالک نوں عورت دی قیمت دے کے خرید لینا کوئی وڈی گل نہیں سی۔ ایوں دی فروخت مکہ، بازنطینیا تے ایران وچ عام ہوندی سی۔ خریداراں نوں دھیان دوان لئی ایہناں تھاواں تے گیت گائے جاندے تے بعض ویلے شہوت پرست گاہکاں دی کشش لئی کھلی بولی وچ اوہناں نوں ننگا کر کے وکھایا جاندا۔ تے فیر اوہ گاہک سودے نوں ایوں ٹوہ ٹوہ کے ویکھدا جویں اج کل وڈی عید تے جانور ویکھے جاندے نیں۔

عرب دے لوکاں نے عورت دی تذلیل دا کوئی طریقا وی باقی نہیں سی چھڈیا۔ اوہ ماں تے اوس دی دھی نال اکو ویلے

حیات محمد، صفحہ ۴۳۴۔ — عبدالحکیم، خلیفہ، ڈاکٹر۔ دی پرافٹ اینڈ ہز میسیج۔ ۱۹۸۷۔ صفحہ ۲۸۱۔

فدا حسین، وائوز آف دی پرافٹ، صفحہ ۲۵۔

ویاہ رچا لیندے تے ایویں ماں دھی نوں سوکناں بنا دیندے۔ جے کوئی بندا ڈھیر ساریاں بیویاں یاں لونڈیاں چھڈ کے مرجاندا تے اوہ منقولا جائیداد وانگ اوس دے پتر کول ٹر جاندیاں تے فیر اوہ پتر اوہناں سبھ نوں (سوائے اپنی اصل ماں توں) اوویں ای جان دا، جویں اس دا مرن والا پیو۔ زنا کاری دے نویں طریقے تے وکھرے رنگ سن۔ لوکی اپنی سربراہی وچ رہن والیاں عورتاں نوں رہن وی رکھ دیندے سن۔ ایوں ای اک وار کعب بن اشرف نے غلے دے بدلے زنانیاں نوں رہن رکھن دا مطالبا کیتا سی ✍ گھر والیاں وٹالین دا وی رواج سی۔ اک واری ایوں وی ہوئیا کہ عُیینہ بن حصن نبی اکرمؐ کول آئے تے اپنی جاہلیت دے زمانے دی عادت پاروں بغیر اجازت لین توں اندر آ گئے۔ اس ویلے حضور کول حضرت عائشہ تشریف رکھدیاں سن۔ اوہ اٹھ کے پردے وچ ٹر گئیاں تے پچھن لگا کہ ایہ کون سی؟ حضور a نے فرمایا کہ (ام المومنین حضرت) عائشہ سی، میری گھر والی۔ آکھن لگا میری سوانی ڈھیر سوہنی اے تے اوس ورگی کوئی وی نہیں، میں ایس (جناب عائشہ) دے بدلے تہانوں اوہ دے دیناواں تے تسیں ایہناں توں دستبردار ہو جاؤ۔ حضور نے فرمایا کہ اوہ ویلے گئے جدوں ایوں وی ہونداسی۔ ہن بیوی اوسے دی ہے، جسدی ہے۔ ہن اللہ نے ایوں کرنا حرام کر دتا اے۔ ✍ اندازا کرو کہ کویں کویں عورت دی تذلیل کیتی جاندی رہی اے۔

وڈے وڈے رئیس تے اچے شملیاں والے وی بدکاری دی کمائی کھان توں گریز نہیں سن کردے۔ عبداللہ بن ابی مدینے دا چودھری سی تے ایوں دا بنداسی کہ ہجرت مدینہ توں پہلوں لوکاں نے اوس نوں مدینے دا بادشاہ بنان لئی تاج وی بنوالیا سی۔ اوس دیاں لونڈیاں سیلتہ تے امیمہ اوس دے ہتھوں پیشا کرن تے مجبور ہوندیاں سن۔ تاں ہی تے رب نے ایہ حکم جاری کیتا:

﴿وَلَا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ﴾ (النور:۳۳)

''تے اَپنیاں لونڈیاں نوں زنا تے مجبور نہ کرو۔''

عورتاں آپوں وی بناؤ سنگھار وچ حدوں لنگھ جاندیاں سن۔ زیب زینت، تے اج دی زبان وچ اپنا فگر (Figure) وکھان لئی پورا ٹل لاندیاں۔ مرد وزن اک دوجے دے آہمنے ساہمنے آؤندیاں ہیجان پیدا کرن والیاں حرکتاں تے جنس نوں ابھارن والے جملے بولدے، جویں کہ ابوسفیان دی سوانی ہند نے جنگ اُحد وچ کیتا۔ اس دے نال اوہدیاں سہیلیاں دا پورا جتھا سی۔ اوہ اوتھے مرداں دا دل پرچاؤندیاں رہیاں تے ایوں دے شعر پڑھدیاں رہیاں:

ان تقبلونعانق ونفرش النمارق او تدبروانفارق فراق غیر وامق۔

جے تسیں اج دل کھول کے لڑے تے کل تسیں ساڈی جھولی وچ ہووگے تے جے کنڈ وکھا کے بھج گئے تے اسیں ہمیش لئی تہاتھوں وکھ ہو جاواں گئیاں۔

ایہو ہند جہڑی مکے دی چودھرانی وی بنی پھردی سی، کھلے عام دوجے مرداں نال عشق کردی پھردی سی تے ایس گل تے

✍ سیرت ابن ہشام، جلد دوم، صفحہ ۳۴۔

✍ تفسیر ابن کثیر، سورہ احزاب۔

ابوسفیان یاں قبیلے دے دوجے لوکی مونہہ وچ گھنگنیاں پائی کھلوتے سن ۔ مکے تک وچ ایہ دستور سی کہ اک اک حسینا نازنین دے دس دس خصم ہوندے تے جدوں اوہ کوئی بال جمدی تے مہاندرا ویکھ کے آکھ دیندی کہ ایہ فلانے دا اے۔مجال سی کہ اوہ بندا آکھے کہ نہیں، ایہ تے میرا نہیں۔بندے تے زنانی دا جدوں معاشقا ہوندا تے اک دوجے دے ہر عیب تے برائی نوں لکائی رکھدے تے محبوبہ نوں تقدیس دی دیوی ثابت کر کے رہندے، پر جدوں کوئی ناراضگی یاں وگاڑ ہوندا تے اوسے ای دیوی دی بے حیائی دے دفتر کھل جاندے کہ جویں اوس وچ برائی توں ہٹ کے کوئی ہور گل ہے ای نہیں۔اوس دی صاف شفاف گردن دا نقشا تے اوس دے ابھرے ہوئے سینے دا خاکا ایوں دے اکھراں وچ کھچیا جاندا کہ شرم اپنا مونہہ نوچ لوے۔ ایوں ای اُسدے لک تے پشت دی بھیڑ کڈھی جاندی کہ سوچیا نہیں جاسکدا۔

پرانیاں تہذیباں وچ روم تے یونان دیاں تہذیباں نوں ہمیش ای اپنے آپ تے فخر رہیا اے۔اوتھے وی حال ایہ سی کہ عورت اک ادنا درجے دی مخلوق سی۔معاشرت دے ہر پہلو وچ اس دا مرتبا ڈگیا ہویا سی۔جدوں تمدنی ارتقاء وچ یونانیاں تے نفس پرستی تے شہوانیت دا غلبا شروع ہویا تے اوس دور وچ طوائف نوں اوہ عروج نصیب ہویا جس دی نظیر پوری انسانی تواریخ وچ نہیں لبھدی۔رنڈی دا کوٹھا یونانی معاشرے دی شان سی۔فلاسفر، شاعر، مورخ، اہل ادب تے ماہرین فنون کون سی جہڑا اوس توں دور رہیا؟ یونانیاں دے ذوق جمال تے حسن پرستی نے شہوانیت دی اگ نوں رج کے مچایا۔ ایتھوں تیکر کہ اوہناں دے ذہناں وچوں ایہ تصور ای جاندا رہیا کہ شہوت پرستی وی کوئی عیب اے۔مذہب تے وی شہوت دا رنگ چڑھ گیا تے کام دیوی (Aphrodite) دی پوجا سارے یونان وچ ہون لگ پئی جہدی کہانی ایہ گھڑی گئی کہ اک دیوتا دی بیوی ہوندیاں ہویاں وی اوس نے تن ہور دیوتاواں نال آشنائی رکھی سی تے نالے اک فانی انسان نال وی۔اوہدے وچوں محبت دا دیوتا کیوپڈ پیدا ہویا جہڑا اوس دے اپنے خاوند دا نہیں سی۔ایہ سی اوس قوم دی معبودا۔اندازا کرو کہ عبودیت دے فرائض ادا کرن لئی اوہناں نوں اک فاحشا ای لبھی۔

ایس تہذیب وچ قحبا خانہ عبادت گاہ، فاحشا تے طوائفاں دیوداسیاں، تے زنا کاری عبادت بن گئی۔ لیکی ایس یونانی عورت دی ذلت دا ذکر ایوں کردا اے:

''مجموعی حیثیت وچ باعصمت یونانی زنانی دا مرتبہ حد درجا پست سی۔ اس دی حیاتی ہمیش دی غلامی وچ ای لنگھ جاندی۔ نکے ہوندیاں اپنے ماپیاں دی، جوانی وچ اپنے خاوند تے بیوگی وچ اپنے پتراں دی۔''

روم وچ وی عورت دا حال کوئی چنگا نہیں سی۔مردنوں بیوی تے پورے مالکانا حقوق حاصل سن۔بعض حالاں وچ تے اوہ بیوی نوں قتل کر دین دا وی مجاز سی۔نکاح صرف اک قانونی معاہدا سی۔طلاق کوئی قابل شرم چیز نہیں سی تے عورتاں اپنی عمر دا اندازا اپنے خاونداں دی تعداد توں لاندیاں سن۔اخلاق تے معاشرت دے بند جدوں ڈھلے پئے گئے تے روم وچ شہوانیت،

حیات محمد دے باب نمبر ۱۹ توں ماخوذ۔

مولانا مودودی دی 'پردہ' توں ماخوذ۔

لیکی، تاریخ اخلاقِ یورپ، جلد دوم، صفحہ ۱۸۲ بحوالہ چوہدری غلام رسول، اسلام کے کارہائے نمایاں۔صفحہ ۲۴۔

عریانی تے فحاشی دا ہڑ آ گیا۔تھیٹراں وچ بے حیائی تے عریانی دے مظاہرے ہون لگ پئے۔ننگیاں تے فحش تصویراں گھراں دی زینت لئی ضروری ہوگئیاں۔فلورا ناؤں دا اک کھیڈ رومیاں وچ بڑا مقبول ہویا کیوں جے اوہدے وچ برہنا عورتاں دی دوڑ لگدی سی۔ یونان وانگ روماں وچ وی بیوی دی حیثیت اک داشتا ورگی وی نہیں سی۔

ظہور اسلام توں کجھ چر اگدیں تیکر عرب دے گوانڈھی ملک فارس تے اج دے ایران دی حالت ایہ سی کہ پیو دا دھی نوں تے بھرا دا بھین نوں حق زوجیت وچ لے لینا کوئی معیوب گل نہیں سی۔ گریزدگرد ثانی نے جہڑا پنجویں صدی عیسوی دے وسط وچ فارس دا بادشاہ سی، اپنی سکی دھی نال ویاہ کیتا تے فیر اوس نوں قتل وی کر دتا۔ بعثت نبویؐ توں چند ورھے اگدیں مزدک دی تعلیم نے ایران وچ چنگی تباہی پھیری۔ اوس نے آکھیا کہ دولت تے عورت کسے دی میراث نہیں سگوں ساری قوم دا کٹھا تے سانجھا ورثا اے۔ ایس لئی جویں دولت سبھ دی سانجھی اے ایوں ای عورت وی سبھ دی ساجھے دارا ے۔ ایس دا نتریا تے صاف مطلب ایہ سی کہ کوئی بندا کسے وی سوانی نال ہم بستر ہو سکدا اے۔

مصر وچ وی سوانیاں دا حال ایوں دا ای سی۔ قحبہ گری دا پیشا عام سی۔ مصری فراعنا دے حرم وچ ان گنت عورتاں ہوندیاں سن۔ اوہ سکیاں بھیناں تے کدے دھیاں نوں وی حق زوجیت وچ لے لیندے۔ محرمات وچ نری سکی ماں سی، ہور کوئی نہیں۔

مغربی دنیا دیاں اخلاقی گراوٹاں دا علاج کرن لئی عیسائیت اپڑی۔ مڈھلے دور وچ تے اوہناں نے چنگا کم کیتا تے فیر اوہناں دے نظریے ایوں دی شکل وچ ساہمنے آئے کہ اوہ فطرت دے اصولاں دے خلاف، سگوں اوہناں دے خلاف اعلان جنگ سن۔ اوہناں دا پہلا تے مڈھلا نظریا ایہ سی کہ عورت گناہ دی ماں تے بدی دی جڑ اے۔ مرد لئی گناہ دی تحریک تے جہنم دا بوہا اے۔ سارے انسانی دکھاں دا مڈھ عورت توں بجا۔ اوہ شیطان دا سبھ توں وڈا ہتھیار اے۔ اوہ دنیا، تے دنیا والیاں تے لعنت تے مصیبت لیاؤندی اے۔ اسدے شرمندیاں ہون لئی ایہہ گل ای بتھیری اے کہ اوہ عورت اے۔

ترتولیاں جہڑ اڈھلے دور دا اک عیسائی سیانا سی، عورت بابت مسیحی تصور دی ترجمانی ایوں کر دا اے کہ ''اوہ شیطان دے آؤن دا دروازا تے شجر ممنوعہ ول لے جان والی، رب دے قانون نوں توڑن والی تے خدا دی تصویر مرد نوں غارت کرن والی اے۔ کرائی سوسم جہڑا مسیحیت دے اولیائے کبار وچ گنیا جاندا اے عورت تے ایوں تبصرا کردا اے:

''اک ناگزیر برائی، اک جماندرو وسوسا، رعب وچ آئی اک آفت، گھر لئی اک خطرا، غارت کرن والی دلربائی تے سجی بنی ہوئی اک مصیبت۔'' 📄

تے آؤ ہن ویکھئے کہ ساڈی اپنی دھرتی ہندوستان وچ اسلام دی شمع منور ہون توں اگدیں، تے محمد بن قاسم دے گھوڑیاں دے پیراں دی چاپ سنن توں پہلوں عورت نال ہندو تہذیب دی چھتری تھلے کیہ سلوک کیتا جاندا سی۔ صورت حال ایتھے وی کوئی وکھری نہیں سی، تے ہووی کویں سکدی سی؟ جہڑی قوم اپنے سارے مرداں نوں اک صف وچ کھلوتی

✐ مودودی، مولانا، پردہ، صفحہ ۲۱۔

✍ مولانا مودودی دی 'پردہ' توں ماخوذ۔

نہیں ویکھ سکدی اوہ عورت نوں کویں ایہ اجازت دیوے گی کہ اوہ اوس دے ساہمنے کھلون دی جرأت کرے، ستی ہوندیاں جرم پچھے تے ہمیش دی غلامی دی وجہ پچھے۔ کیوں جے ایوں پچھنا تے اوہناں نیڑے اک نہ معاف ہون والا جرم اے۔ آ بگینا تے ایہ محمدؐ لئی اے✎ ہندوواں لئی تے نہیں نا۔

عورت بابت ہندوواں دا روّیا کجھ ایوں دا پرا سرار تے نفرت بھریا رہیا اے کہ مغربی محقق اج وی اوہناں نوں جانن تے مجھن لئی، تے اوہناں دی تواریخ کھنگالن لئی ہندوستان دا رخ کر دے نیں۔ ایہناں دا قانون آکھدا اے کہ ''تقدیر، طوفان، موت، جہنم، زہ، زہریلے سپ، ایہناں وچ کوئی وی ایڈا خراب نہیں جڈی عورت۔'' کسے عورت دا بچّا نہ جن سکنایاں دھی تے جنی پر پتر نہ ہویا، ایہ ہندو معاشرے نوں گوارا نہیں سی۔ عرب دے لوکی تے اک ورھے لئی کسے بیوہ نوں سوگ باالجبر تے مجبور کر دے سن، ہندو ساری حیاتی لئی کر دے سن۔ اوہ وی اودوں جدوں کوئی چنگے بختاں والی ستی ہون توں بچ رہوے، نہیں تے اصل سزا تے ایہ ہے کہ اوہ وی اوسے چِتا وچ سڑ مرے۔

ہندو قانون آکھدا سی کہ کسے اُچی ذات دے مرد دا نیویں ذات دی عورت نال زنا کرنا کوئی جرم نہیں۔ یعنی عورت وچاری نوں اچی ذات دے مرداں لئی شاہراہ عام تے برہنا کر دیو تے اچی ذات دے مرداں نوں اپنے قانونی حق موجب ایہ اختیار دے دیو کہ اوہ جویں چاہن اس دی تذلیل کرن۔ تے ہے وی ایسے طرحاں۔ ایہ ہندوستان وچ ہمیش ای تماشا بنی رہی۔ ایہ جوئے وچ ہاری جاندی، اک ویلے وچ کئی کئی مرد ایس نوں اپنے تصرف وچ لیاوندے، میلے ٹھیلیاں وچ شراب وچ بدمست ہوندے تے ماں بھین تے دھی تیکر دی تمیز مک جاندی۔ جنوراں وانگ سرِ عام ایس دی خرید وفروخت ہوندی۔ پیو، دھی نوں ویچ دیندا، نو جوان کڑیاں دا دیوتاواں دے حضور چڑھاوا چڑھایا جاندا تے مندراں وچ سوامیاں تے پجاریاں نوں کڑیاں پیش کر دینا ثواب دا کم سمجھیا جاندا سی۔

اصل وچ مذہب وچ جنس دے اختلاط دی جہڑی مثال ہندوستان وچ ساہمنے آوندی اے اوہ ہور کدھرے نہیں۔ انتاں دے واہیات تے شرم حیاتوں خالی دیوی دیوتا دے جنسی قصے مذھبی کتاباں وچ لبھدے نیں۔ جنس دے دیوتا لنگم دی پوجا عام سی۔ گویا ہندستان وچ زناکاری تے عورت دا جا بجا استعمال اوہناں نیڑے بہت سارے دکھاں دا مداوا سی۔ کجھ مورخین ایہ وی لکھدے نیں کہ ہندو مذہب وچ اک فرقا اجہیا وی سی جہڑا ننگی عورتاں دی پوجا کردا سی۔ مندراں وچ پجاری تے محلاں وچ بادشاہزادے اخلاق دیاں دھجیاں اُڈاوندے دسدے سن۔

مندراں وچ بداخلاقی دا وطیرہ اجے تیکر باقی اے۔ ۲۰ ویں صدی دا اک وڈا ہندو راہنما مہاتما گاندھی اپنی خودنوشت ''تلاشِ حق'' وچ لکھدا اے:

''میں ویشنو ماں باپ دے گھر پیدا ہویا۔ ایس لئی مینوں اکثر ''حویلی'' جانا پیندا سی پر ایہہ مندر میرے دل نوں نہیں لگدا سی۔ اوس دی شان وشوکت تے چمک دمک مینوں پسند نہیں سی۔ میں ایہ افواہاں وی سنیاں کہ اوتھے بدکاری ہوندی

✎ چیتے رہوے کہ اِک حدیث وچ رسول خداؐ نے عورتاں نوں آبگینے آکھیا اے۔

اے۔ایس لئی مینوں اس مندر نال کوئی دلچسپی نہ رہی ۔

منتراں وچ ایتھے تیکر پڑھن نوں لبھدا اے کہ عورتاں دے دل بھگیاڑاں دے بھٹ نیں تے ایہ عقل توں خالی نیں۔۔ برہمن گرنتھ تے شاستر آکھدے نیں کہ عورت تے شودر دو ویں نردھن (مال توں محروم) نیں۔عورت باپ دی جائیداد دی وارث نہیں، دوجا نکاح نہیں کیتا جاسکدا،خلع دی ممانعت اے بھاویں خاوند جویں داوی ہووے،عورت دا وجود نرا بچے جنن لئی اے تے ایس نوں جوئے وچ ہار یا یاں ویچیا جاسکدا اے۔

الغرض تہذیب تے تمدن دے اوہ سارے دور جہناں دا تعلق رحمت اللعالمین a توں پہلے دے زمانے نال اے، اوہ عورت دی بے بسی، لاچاری تے انتاں دی محتاجی تے بے اختیاری دیاں داستاناں رورو بیان کردے سنیندے نیں۔

عورت تے کیہ بیتی، تے اوہ کہڑا ظلم اے جہڑا اوس تے نہیں کیتا گیا، اسیں ویکھ لیا۔قربان جایئے اوس سوہنی ہستی توں جہنے عورت نوں ایہناں انھیر یاں وچوں باہر کڈھیا۔

باب ''مذہب دی جھلک'' وچوں

باب نمبر ۷:

حضور a دے وڈ کے

ابراہیم g خلیل اللہ:

سوائے کجھ متعصب مستشرقین دے، جہناں وچ ولیم میور دا ناں چوکھا جانا پچھانیا جاندا اے، ہر کسے ایس گل نوں منیا اے کہ آنخضور a جناب خلیل الرحمان تے ابوالانبیاء حضرت ابراہیم دی اولاد وچوں نیں۔ یورپین تے یہودی مورخاں دی اک وڈی تعداد تے ایس گل نوں وی من دی اے کہ سارے شمالی عرب تے حجاز دے وسنیک اصل وچ حضرت ابراہیم g دی اولاد نیں۔ ایس لئی جدوں جناب رسول اکرم a دے وڈکیاں دی گل ہوئے گی، تے اوس دا مُڈھ حضرت ابراہیم خلیل اللہ توں ہی بجّے گا۔

عہد ابراہیمی وِچ خورے پورے کرہ ارض اُتے اِک چپا تھاں وی اجہی نہیں سی رہ گئی جتھے حنفی دین دی کوئی گل ہوندی ، تے نیلی چھتری تھلے وسّدا کوئی اِک بندا وی اجہیا نہیں سی جہڑا رب ابراہیم دا نام لیوا ہوندا۔ ایہو جہے حالاں وچ جدوں جناب ابراہیم g نے کلدان وچ توحید دے نعرے مارنا شروع کیتے تے رب دی دھرتی اُتے ربّ بن کے بیٹھے چودھریاں نوں ایہ گل کوئی چنگی نہ لگی۔ کون نہیں جان دا کہ جدوں وی کوئی اللہ دا بندا خلق خدا نوں ''اِک اللہ والا راہ'' وکھان دا جتن کردا اے تے اوہناں گرگاں نوں تکلیف ہو کے رہندی اے جہڑے مونہہ توں بھاویں ربّ ہون دے دعویدار نہیں ہوندے پر اپنے کرتوتاں نال اوہ ثابت کردے نیں کہ اصل وچ اوہناں دے اثر والے علاقیاں وچ وسدی رب دی مخلوق دے رب اوہ نیں ، اللہ نہیں۔ حضرت ابراہیم g نال وی ایہو ای چالا ہویا، سو اوہناں نے حضرت ہاجرہ تے نکے جیہے اسماعیل نوں نال لیا تے حجاز وچ آوسوں کیتی۔ ایتھے جناب اسماعیل g دے جوان ہوندیاں ای اللہ دے حکم نال خانہ کعبہ دی بے نشان عمارت نوں نویں سرے اُساریا۔ دوواں پیو پتراں دے ہتھوں کعبہ دی تعمیر نو کوئی نکا جہیا کم نہیں سی پر اوہناں رب سوہنے دے خاص کرم نال ۲۷ فٹ اچی ۹۶ فٹ لمی تے ۶۶ فٹ چوڑی عمارت اُسار دتی۔

ربّ دا گھر بن گیا تے ایس گل دی لوڑ پئی کہ کوئی اللہ دا بندا ہر کم توں وکھ تے آزاد ہو کے اپنی حیاتی ایس دی نذر کر دیوے۔ ایوں حضرت ابراہیم g نوں خاب وکھایا گیا کہ اوہ اپنے پتر نوں اپنے ہتھیں ذبح کر رہے نیں۔ ابے ہوراں ایہ گل لاڈلے پتر تے تعمیر کعبہ دے سنگی نال کیتی تے اوس نے آکھیا ''ابا جی ڈیر کس گل دی اے، اللہ دا ناوں لوؤ۔'' پیو نے ، نہ پتر نے ، کسے وی اک دوجے نوں بجھارتاں وچ نہیں پایا۔ ذبح کرن والا تے ذبح ہون والا، دوویں ایوں تیار ہوئے جویں کوئی پٹھورا ذبح کرنا ہووے۔ سوچن دی گل اے کہ اک اجہے بندے نوں اپنا پتر ذبح کرن دا آکھیا گیا جہنوں اجے کل بلدے بھانبڑاں نال واہ پیا سی تے ہن اوس دے دل نوں کجھ تسکین سی کہ جوان پتر موڈھے نال موڈھا لا ن جوگا ہو گیا اے تے اوس نال رل کے کعبہ دی عمارت اسار کے اپنی فرمانبرداری تے تابعداری دا چوکھا چنگا ثبوت وی دتا اے۔ تے ایویں اوہ پتر دے

روپ وچ ابے ہوراں دا اک سجن یا روی بن چکیا سی۔ پر ایہ گل میں تے تسیں سوچ رہے ہاں، ذبیح اللہ دے ابے ہوراں دی زبان یاں دل وچ ایہ گل ہرگز نہیں آئی کہ اج آساں تے امیداں دا دیوا بجھ چلیا اے تے ایوں پتر نے وی ''آداب فرزندی'' والی حد کر چھڈی۔ آکھن لگا ''ابا جی! تہانوں جو حکم ملیا اے اوہ کر سٹو۔ اللہ نے چاہیا تے میں صبر کرن والا رہواں گا۔''

لوہُن ذرا خیالاں دیاں اکھاں نوں کھولو تے ویکھو کہ مکے وچ کیہ تماشا ہون لگا اے۔۹۰ ورھیاں دا اک بڈھا بابا اپنے پندراں ورھیاں دے نوجوان پتر نوں ذبح کرن لئی چھری رگڑ رگڑ کے تیز کر رہیا اے ......ہُن چھری پھڑ کے اوہ اپنے لاڈلے، محبوب تے فرماں بردار پتر ول ودھ گیا اے......لوآستیناں چڑھ چکیاں نیں......نوجوان پُتر ابے ہوراں نوں اکھاں تے پٹی بنھ لین دا مشورہ دیندا ہویا ساہمنے لیٹ گیا اے تے آکھ رہیا اے ''ابا جی! جو حکم ہویا جے کر گزرو''پُتر ابے ہوراں نوں رب دے حکم دی چھیتی تعمیل دا مشورا دے رہیا اے تے فرشتے، بڈھا اسمان، دھرتی دا فرش، سگوں ساری کائنات ایہ تماشا ویکھدیاں ایس سوچ وچ ڈبی ہوئی اے کہ ایس توں اگدیں تے کدے ایوں نہیں سی ہویا۔ ہیں! ایہ کہ ہوئیا؟ پیو، اپنے پندراں ورھیاں دے نوجوان پتر نوں حلال کرن لگا اے۔ ایہ کیہ؟ کائنات اجے منداں تھلے اُنگل دبی محو حیرت اے......سنو ہُن اک آواز آ رہی اے......غور کرو......آواز اے:

﴿يَاۤاِبۡرٰهِيۡمُ o قَدۡ صَدَّقۡتَ الرُّؤۡيَا اِنَّا كَذٰلِكَ نَجۡزِى الۡمُحۡسِنِيۡنَo﴾ (الصفٰت: ۱۰۴-۱۰۵)

''اے ابراہیم! توں خاب سچا کر وکھایا اے۔ اسیں نیک بندیاں نوں ایوں چنگا بدلا دیندے ہاں۔''

خلیل اللہ، تے نبیاں دے باپ ابراہیم g دے پتر نے جس ثابت قدمی، ہمت حوصلے تے تابعداری دا مظاہرا کیتا، ربّ ولوں اوس دا اجرا اے کہ اج تواریخ دیاں ان گنت صدیاں گئے دناں دا حصا بنن دے باوجود اسماعیل g دا ناں جیوندا اے تے ربّ نے قیامت تیکر آون والی لوکائی لئی ایس رسم قربانی نوں اسماعیل دی یادگار بنا دتا اے۔

نسب اُتے کھوج کاری:

نبی اکرم a توں لے کے ذبیح اللہ اسماعیل g تیکر دے سلسلہ نسب وچ اک بڑا چھا تا ہوئیا ناؤں عدنان دا آؤندا اے۔ ایس لڑی وچ عدنان دی اہمیت ایہ ہے کہ اوہدے تیکر جناب محمد رسول اللہ دے وڈکیاں دی لڑی تے کسے نوں کوئی اختلاف نہیں پر عدنان توں بعد دے سلسلے تے وکھو وکھ گلاں پڑھن نوں لبھدیاں نیں۔ عدنان تیکر سلسلہ ایوں ہے:

محمد بن عبداللہ (۵۴۵ء) بن شیبہ المعروف عبدالمطلب (۴۹۷ء) بن عمر و المعروف ہاشم (۴۶۴ء) بن مغیرہ المعروف عبدالمناف (۴۳۰ء) بن قصی (۴۰۰ء) بن کلاب بن مرہ بن کعب بن لوئی بن غالب بن فہر بن مالک بن نضر بن کنانہ بن خزیمہ بن مدرکہ (اصل ناؤں عامر اے) بن الیاس بن مضر بن نزار بن معد بن عدنان۔ صحابہ کرام، تابعین تے عالم اسلام دے وڈے وڈے محققاں دی ایہو ای تحقیق اے تے عدنان توں اگے گل ٹورنی اوہناں مناسب نہیں جانی۔

ابن ہشام نے عدنان دے وڈکیاں دا ذکر ایویں کیتا اے:

عدنان بن اود بن مقوم بن ناحور بن تیرح بن یعرب بن یشجب بن نابت بن اسماعیل بن ابراہیم خلیل اللہ علیہ السلام۔

حضرت ام سلمہ c توں مذکوراے کہ نبی اکرم a نے فرمایا ''معد بن عدنان بن اود بن زند بن الیری بن اعراق الثر ی'' (جناب اسماعیل g) پر سچ ایہ ہے کہ ایہ دوویں روائتاں ضعیف نیں تے عدنان توں حضرت اسماعیل تک جہڑی گل تے کوئی اختلاف نہیں اوہ ایہ ہے کہ عدنان جناب ذبیح اللہ دی اولا دوچوں نیں۔ ورنا وکھو وکھ مورخین تے محققین نے عدنان توں حضرت اسماعیل تیکر ست توں لے کے چالھی پیڑھیاں دا فاصلا دسیّا اے۔

اک چوکھی اہم گل ایہ ہے کہ کسے وی بندے دے وڈکیاں (آباء) وچ کسے اچھے بندے دا ناں لیناجہڑا اصل وچ اسدا باپ دا دانہیں، کدے وی سیانی گل نہیں جانی جاندی۔ فیر نبی، سگوں نبیاں دے سردار بابت کوئی غیر ذمے وارانا گل تے اصلوں ای چنگی نہیں۔ایسے پاروں امام مالک، عدنان توں اگے نسب بیان کرنا مکروہ سمجھدے نیں۔امام معیطی نے وی ایہو خیال ظاہر کیتا اے۔حضرت عروہ بن زبیر جیہڑے ایس کم دے سیانے سن اوہناں دا آکھنا اے کہ سانوں تے کوئی اجیہا نسب دان نہیں لبھاجہڑا عدنان توں اسماعیل تیکر نسب جان دا ہووے۔اک معتبر ناں ابن عباس دا ہے جہڑے آکھدے نیں کہ وچ ۳۰ پیڑھیاں دا پندھ اے تے اوہ پیڑھیاں کوئی نہیں جان دا۔حضرت عمر فاروق c نے وی لوکاں نوں عدنان توں اگے سلسلہ نسب بیان کرن توں ڈک دتا سی۔سوگل ایتھے مکدی اے کہ عدنان توں اگے حضرت اسماعیل تیکر پیڑھیاں دی تعداد، تے وڈکیاں دے ناواں تے کوئی اتفاق نہیں۔جتھوں تیکر نانکے گھر دا تعلق اے، سیدہ آمنہ دا نسب صرف چوتھی پیڑھی تے حضور a دے نال رل جانداا ے۔

قصی بن کلاب	قصی بن کلاب
عبدمناف	زہرہ
ہاشم	عبدمناف
عبدالمطلب	وہب
سیدنا عبداللہ	سیدہ آمنہ

كَعَصۡفٍ مَّأۡكُولٍ:

اسلامی تواریخ دا اک بڑا ای معتبر ناؤں، چھیویں صدی عیسوی دے اک سیانے، مکے دے قریشیاں دے سردار، کعبہ دے متولی تے محسن محبوب خدا جناب عبدالمطلب بن ہاشم بن عبدمناف دا اے، جہڑے نبی آخری الزماں حضرت مُحمد a دے دادا وی سن، تے ایوں اوہ آپ دے وڈکیاں وچ سب توں چوکھی اہمیت رکھدے نیں۔ جناب رسول خداؐ دی حیاتی وچ جناب عبدالمطلب دا کیہ کردار رہیا تے اوہ اپنے شاناں والے پوترے نوں کویں اپنے موڈھیاں تے چکّی پھردے رہے، ایہدا ذکر تے اگّے آوے گا ایتھے اسیں دادے ہوراں دی اپنی حیاتی دا اک چوکھا وڈا واقعیا قلم بند کردے ہاں جہڑا اکے دی تواریخ سگوں اسلامی تواریخ وچ ایڈی اہمیت رکھدا اے کہ ربّ تعالیٰ نے ایس واقعے نوں قرآن پاک دا حصا بنا دتا۔

ہویا ایہ کہ قبیلہ حمیر دے اخیری بادشاہ ذونواس نے جدوں اپنے ویلے دے سچے نصرانیاں دا قتلام کیتا، اوہدوں قیصر روم دے آکھن تے حبشہ دے بادشاہ نجاشی نے یمن تے چڑھائی، تے ذونواس نوں اوہدے ظلم دا سواد چکھان دا ٹیچا متھیا۔اوس

نے ارياط تے ابرہہ دی سپہ سالاری وچ یمن ول فوجاں ٹور دِتیاں۔ یمن تے قبضا کرن توں بعد ایہ دوویں آپس وچ لڑ پئے جہدے نتیجے وچ ارياط ماریا گیا تے ابرہہ یمن دا بادشاہ بن کھلوتا۔ نجاشی نوں جدوں ایس گل دا پتا لگا تے اوہ بڑا تپیا تے ابرہہ نوں لکھیا کہ ہن اوہ من مرضی کرن دی سزالئی تیار رہوے۔ خط وچ اوس نے ایہ وی لکھیا کہ اوہ ابرہہ دے شہراں نوں پامال کرے گا تے اوس دے سر دے وال تیکر کھچ لیاوے گا۔ ابرہہ نوں جدوں ایہ چٹھی ملی تے اوس نے نجاشی نوں چوکھی عاجزی نال ایہ گل لکھی کہ ہونی تے ہوگئی اے تے جے بادشاہ سلامت! تہاڈا غُصّا میرے شہراں دی مٹی رول کے تے میرے وال پُٹ کے ٹھنڈا ہونداا ے تے لو میں مٹی وی گھل رہیاں آں تے اپنے سر دے وال وی۔ ابرہہ دا قاصد جدوں یمن دی مٹی تے ابرہہ دے سر دے وال لے کے نجاشی کول اپڑیا تے عاجزی، انکساری تے بے بسی دے ایس ڈرامے نال اوس شریف بندے داغصا سچ مچ کافور ہوگیا تے اوس مفتوحا علاقے دی گورنری اخیر ابرہہ نوں ای دے چھڈی۔

ابرہہ ہشیار تے من دا کھوٹا بندا سی تے نجاشی اپنی طبیعت پاروں اعتدال پسند تے شریف النفس انسان سی۔ اپنی مرکزی حکومت دے سربراہ نوں راضی رکھن لئی کجھ کے دی شکل تے جُسے والے ایس گورنر ورگے بادشاہ، تے بادشاہ ورگے گورنر نے اک ہور چال چلی تے نجاشی نوں لکھیا کہ ''میں یمن وچ تہاڈے لئی اک اجہیا گرجا بنوا رہیا ہاں کہ ایوں دا گرجا دنیا تے کدے کسے نہیں بنوایا ہونا۔'' تے سچ مچ اوس نے بنوا وی دتا۔ لکھن والے لکھدے نیں کہ جے کر اوس گرجے دے دُھراُتے ول جھاتی پائی جاندی تے جھاتی پان والے دی ٹوپی ڈگ پیندی۔ ایسے پاروں عرب دے لوکی اوس گرجے نوں قلیس وی آکھدے سن یعنی ٹوپی ڈیگ دین والا۔ اوس واہیات حبشی نوں اگلی چال ایہ سجھی کہ سارے ملک وچ منادی کر داتی کہ اگوں توں لوکی کعبۃ اللہ دی بجائے قلیس گرجے دا حج کرن۔ عدنانی تے قحطانی عرباں نوں ایہ گل بڑی بھیڑی لگی۔ اودھر جدوں ایہ خبر حجاز تیکر اپڑی تے کعبۃ اللہ دے متولی قریش نوں بھلا کویں اگ نہ لگدی۔ ہویا ایہ کہ کوئی منڈا اُٹھیا تے رات دے انھیرے وچ کدھرے داء لا کے کعبۃ اللہ دے وقار نوں گھٹان لئی اسارے اوس گرجے وچ پاخانہ کر آیا✍ ایس گل تے ابرہہ نے اوس گھر نوں ڈھان دا فیصلا کرلیا جہدی بابت اوہ سمجھدا سی کہ ایہ کلّا گھر ای ہے جہڑا اوس دے گرجے دے جوڑ دا ہے، تاں جے سیاپا ای مُک جاوے۔

ابرہہ نے چنگا تگڑا لشکر تیار کیتا۔ اٹھ (یا باراں) ہاتھی نال لئے۔ محمود ناؤں دا اک چوکھا پلیا ہوئیا مست ہاتھی اوہناں توں وکھ سی۔ اوس نوں وی نال لیا تے بیت اللہ دا ناں نشان مٹان لئی ٹر پیا۔ ایس وحشی تے تھوڑ عقلے بادشاہ نوں ڈکن دی جس جوان مرد نے سبھ توں اگدیں جرأت کیتی اوہ اک خاندانی یمنی سردار ذونفر سی۔ ذونفر دی کوشش کامیاب نہ ہوئی تے اخیر اوہ جنگی قیدی بنالیا گیا۔ ابرہہ دی فوج جدوں خثعم قبیلے دے علاقے وچ اپڑی تے اوتھے نفیل بن حبیب خثعمی دے بندیاں نال اسدا جوڑ پیا پر اوہ وچارا وی حبشی دی سٹ نہ جھل سکیا تے اخیر قید ہویا۔ اوس خبیث دا لشکر جدوں طائف اپڑیا تے قبیلہ ثقیف دے آگو مسعود بن معتب نے اوس نال ٹکر لین دا فیصلا کیتا پر قبیلے دے لوکاں نے حساب لایا کہ اوہ ابرہہ دے جوڑ دے

✍ اک روایت ایہہ وی اے کہ کجھ من چلے قریشی منڈیاں نے اوس نوں اگ لا دتی۔ چوکھی تیز ہوا پاروں سارا گرجا سڑ گیا تے منہ پرنے آ پیا۔ (تفسیر ابن کثیر، سورہ فیل)

نہیں۔ ایوں اوہناں نے ابرہہ دی اطاعت قبول لئی۔ ایس فیصلے وچ ایہ خوف تے مصلحت وی رلی ہوئی سی کہ ابرہہ کدھرے اوہناں دے عبادت خانے نوں، جتھے لات نامی بُت سی، اپنے گرجے دے جوڑ دا سمجھدیاں ہوئیاں، ڈھاہ ای نہ دیوے۔ صلح دِیاں شرطاں موجب طائف دے لوکاں نے اپنا اک بندا ابورغال مکے دا راہ دسن لئی تے خانہ کعبہ دی نشان دہی لئی ابرہہ دے نال ٹور دتا۔ ربّ سوہنا ایوں دیاں مصلحتاں نوں کدوں چنگا جان دا اے۔ ہویا ایہ کہ جدوں حبشی لشکر مکے دے نیڑے مغمس دی تھاں تے اپڑیا تے ابورغال مر گیا۔ مجبوراً ابرہہ نے اپنا اک بندا اسود بن مفعود گھوڑے تے بہا کے مکے ول ٹور دتا۔ اوہ خبیث حبشی مکے دے آل دوالے چگدے چردے پشو ڈنگر ویڑھ کے نال لے آیا۔ اوہناں اجڑاں وچ جناب عبدالمطلب دے دوسو اُٹھ وی سن۔

مکے دے لوکی ایس آفت دا مقابلا کرن لئی اجے سرجوڑی بیٹھے سن کہ ابرہہ نے اپنا اک ہور بندا حناطہ حمیری مکے گھلیا تے مکے دے لوکاں نوں اکھوایا کہ اوہ لڑن لئی نہیں آیا سگوں اوہدا ارادا تے نرا کعبہ ڈھان دا اے۔ تے جے کر تُسیں مینوں ڈکن دے کوئی آہر کیتے تے میں گھروں لڑن دا سر بندھ کر کے ٹُریا ساں۔ اوس حناطہ نوں ایہ وی آکھیا کہ مکےّ یاں بیت اللہ دا اگل ہتھ بندا مذاکرات لئی نال لیندا آوے...... تے فیر مکےّ توں تھوڑے پندھ تے نیلے اَسمان نے ویکھیا تے سُنیا:

''سردار! تیرا قد کاٹھ، تیری شکل صورت، تیرا گوراچٹا رنگ تے تیرے اندر دسدے ٹوہر ٹپے نوں ویکھ کے اک وار میں تربیہ گیا ساں تے تاہیوں ای نال لیاندے تخت توں اُتر کے تیرے نال آ بیٹھا ساں کہ خورے توں کنی کو وُقعت تے رُعب والا بندا ایں۔ پر سردار! توں تے اصلوں ای گل گوا چھڈی اے۔ میں تیرے مذھبی گھر دی گل پیا کردا ہاں، تینوں تیرے اُوٹھاں دی پئی اے۔ ایہ کیہ گل ہوئی؟'' ابرہہ نے اپنی بک بک مکائی تے جناب عبدالمطلب بولے:

''آہو! میں اوٹھاں دی گل ای کرنی اے، میرے جو ہوئے۔''

''پر تینوں تیرے دین تے اپنے لوکاں دے عبادت خانے دی پروا نہیں؟ .... لے بئی ایہ تے بڑی اچرج گل اے'' ابرہہ نے آکھیا۔

''اچرج ای سہی۔ میرے اوٹھ میرا حق نیں تے مینوں پرتا دیو'' جناب عبدالمطلب نے جواب دتا۔

''حد مک گئی اے بھئی......اوسردار! میں تہاڈا عبادت خانا توڑن آیا ہاں'' ابرہہ کجھ حیران سی تے کُجھ اَپنی حیرانی اوہنے آپوں ودھا لئی۔

''سُن بادشاہ! دوسو اُٹھ میرے نیں تے میں اوہ واپس لین آیا ہاں۔ کعبہ میرا گھر نہیں، اللہ دا اے۔ اوہ آپوں اوس نوں بچا لوے گا'' آپ نے کجھ غصے وچ آکھیا۔

''لے فیر سن لے۔ تیرا اللہ وی اج اوس نوں میرے ہتھوں نہیں بچا سکدا۔ ٹل لا کے ویکھ لے سردار''

''چل ٹھیک اے بھئی۔ توں ڈھان والا جان تے اوہ بچان والا جانے......میرے اوٹھ کتھے جے؟''

ایوں ابرہہ نوں اوٹھ دینے پئے گئے۔ جناب عبدالمطلب اُوٹھ لے کے مکے اپڑے تے لوکاں نوں آکھیا کہ نکل جاوَ پہاڑاں ول تے اپنا سر بندھ کر لوَ۔ آپوں قریش دے کجھ سرکڈھویں بندیاں نوں نال لیا تے بیت اللہ دے بوہے دا کنڈا

پھڑ کے نیانیاں وانگ ڈھاہیں مار مار کے روندے رہے تے آکھدے رہے ربّا سوہنیا! توں ای لجاں رکھن والا ایں۔ ربا! ایس عزتاں والے گھر دا توں ہی راکھا ایں۔ ربا! میں کسے گل جوگا نہیں، توں شرماں رکھ لے۔ فیر بیت اللہ دا کنڈا چھڈ یا، اک ڈونگھی نظر نال اوس گھر نوں ویکھیا تے مکے توں باہر نکل گئے۔

اگلی پلکے ابرہہ نے مکے وچ وڑن لئی تیاریاں چھوہ دتیاں۔ وڈے تے تگڑے مست ہاتھی محمود نوں اگے لا نا سی پر ہر جتن دے باوجود اوس نے مکے ول ودھن توں انکار کر دتا۔ باقی لشکر تیار کھلوتا سی تے ویکھدے کیہ نیں کہ نکے نکے پکھیرو واں دا اک جھرمٹ سمندر ولوں بدل وانگ اوہناں ول ودھیا آرہیا اے۔ اوہناں دیاں چنجھاں تے پنجیاں وچ مسراں دے دانے دانے جڈیاں کنکریاں نیں تے فیر۔

﴿ تَرۡمِيۡهِمۡ بِحِجَارَةٍ مِّنۡ سِجِّيۡلٍ۝ فَجَعَلَهُمۡ كَعَصۡفٍ مَّاۡكُوۡلٍ ۝﴾ (الفیل: ٤۔٥)

''جیہڑے اوہناں تے پتھر دیاں کنکریاں سٹ دے سن۔ فیر اوہناں نوں کھا کھا کے چھڈے ہوئے گتاوے وانگ کر دتا۔''

باراں پُتراں والا سردار:

زمزم دے کھوہ دیاں گلاں باتاں مکے وچ سنن سنان نوں تے بتھیریاں سن پر سچی گل اے کہ کسے قبیلے یاں بندے نوں ایس گل دا پتا نہیں سی رہ گیا کہ اوہ کہڑی تھاں اے جتھے اسماعیل نے اڈیاں رگڑیاں سن تے جتھے ہاجرہ نے وٹ ماری سی۔ حاجیاں نوں پانی پیان والے جناب عبدالمطلب نوں جہڑی اوکھیائی ہنڈانی پیندی سی اوس پاروں اوہناں نے چاہ زمزم دی تھاں لبھنی شروع کیتی سی۔ جناب عبدالمطلب اپنے پتر حارث نوں نال لے کے کنے ای دیہاڑے ٹکراں ماردے رہے۔ مٹی پٹ پٹ کے سجے کھبے ڈھیر لاندے رہے پر کدھرے پانی دا تبکا وی نہ دسیا۔ قریش وچوں کسے بندے نے نیکی دے ایس کم وچ کوئی حصا پان دا آہر نہ کیتا سگوں جھیڈاں کر دے رہے۔

اک دیہاڑے جناب عبدالمطلب نوں خاب وچ اشارا دتا گیا کہ زمزم کہڑی تھاں تے ہے۔ اوہ وڈے ویلے اُٹھے، حارث نوں نال لیا تے رب سوہنے ولوں دسی تھاں تے کدال چلانے شروع کر دتے۔ ایہ تھاں عرب دے دو مشہور بتاں اساف تے نائلہ دے وچکار سی، جہناں دا ذکر پچھے گزر چکیا اے۔ قریشیاں نے جدوں ویکھیا کہ عبدالمطلب تے حارث اوس تھاں نوں پٹ رہے نیں جتھے اوہ اپنیاں قربانیاں کر دے سن تے اوہناں رولا پا دتا پر رب دی نصرت جدوں نال ہووے تے رولے بند ہو جاندے نیں، تلواراں نیاماں وچ ٹر جاندیاں نیں تے دشمن نیوں جاندے نیں۔ اوتھے وی ایوں ای ہویا تے رب دی کرنی نال قریش پچھانہ پرت گئے تے کھدائی دا کم ہوندا رہیا۔ کجھ دناں دی کھیچل توں پچھے پانی تے نکل آیا پر ایس نیک کم وچ قریشیاں دی پائی رکاوٹ نوں عبدالمطلب نے چوکھا محسوسیا تے من وچ اک طرحاں دا اکلا پے دا دکھ پال لیا۔ ایس پریشانی وچ اوہناں نے اک اچرج جہی منت من لئی کہ جے رب اوہناں نوں دس پُتر دیوے جہڑے جوان ہو کے اوہناں دے موڈھے نال موڈھے لان تے اوہ اک نوں کعبہ دے نیڑے خدا دے ناں تے قربان کر دین گے۔

ویلا لنگھدا گیا......عبدالمطلب نوں اپنی منت خورے چیتے وی نہ رہی پر اللہ نے اوہناں نوں دس دی تھاں باراں پتر

دے کے عبدالمطلب دا اکلاپے دا روگ وی مٹا دتا تے عدی بن نوفل ورگے بندیاں دے مونہ وی بند کر دتے جنے کسے زمانے وچ آپ نوں لا ولد ہون دا طعنا دتا سی۔

جناب عبدالمطلب دے پتراں یعنی حضور a دے چاچیاں دی تعداد تے تواریخ وچ وکھو وکھ حوالے لبھدے نیں۔ ایس فقیر نے جہڑی کھوجکاری کیتی اے اوس موجب حضرت عبداللہ (والد گرامی جناب محمد رسول اللہ) جناب عبدالمطلب دے دسویں پتر سن تے ایسے پاروں اللہ تعالیٰ نے حضرت عبدالمطلب نوں اپنی منت پوری کرن دی یاد وی کرائی سی۔ ایس یاد دہانی تے واقعیا ذبح توں بعد ای (جہدا ویروا اگے ہووے گا۔) جناب عبدالمطلب نے ہالہ نامی بی بی نال نکاح کیتا جہدے وچوں حضرت حمزہ ہوئے۔ حضرت عباس حضرت حمزہ c توں وی نکے سن۔ وکھو وکھ روائتاں توں ایس گل دا وی پتا لگدا اے کہ حضرت عبداللہ دے دو ای نکے بھرا سن جہڑے حضرت حمزہ c تے حضرت عباسؓ سن۔ تے جے نکے دو ای سن تے حضرت عبداللہ وی دسویں نمبر تے سن تے فیر تیرھویں پتر والی گل آپوں غلط ثابت ہو جاندی اے۔ حضرت عبدالمطلب دے جہڑے پُتراں نوں تواریخ نے پوری طرحاں یاد رکھیا اے اوہ حارث، زبیر، حجل، ضرار، مقوم، ابولہب، عباس، حمزہ، ابوطالب تے عبداللہ نیں۔ باقی دو پُتر غیداق تے قثم نیں۔

اَنَا اِبْنُ الذَّ بِیحَیْن:

زمزم دا مٹھا پانی پیندیاں کوئی تریہ (۳۰) ورھے لنگھ گئے سن۔ عبدالمطلب دے دس پتر ہو گئے سن کہ اک راتیں خاب وِچ کِسے آکھیا کہ عبدالمطلب اپنی نذر پوری کرو۔ ۳۰ ورھے پرانی گل کتھے چیتے رہندی اے۔ ایس لئی کوئی گل پلے نہ پئی۔ پر فیر وی اوہناں نے اللہ دے راہ تے اِک دُنبا دِتا۔ دوجی راتیں فیر سنیہا ملیا کہ کوئی چنگی چیز قربان کرو۔ آپ نے اک ڈھگا قربان کر دِتا۔ تیجی رات نوں سوندے نیں تے کِسے آکھیا کہ ایس توں وی چنگی شے دی قربانی دیو تے فیر عبدالمطلب نے اِک اوٹھ ذبح کر کے ونڈ دِتا۔ اگلی راتیں آپ نوں اوٹھ توں وی چنگی شے دی قربانی دی ہدایت کیتی گئی تے آپ نے حیران ہو کے پچھیا کہ ایس توں ودھ کے کہڑی قربانی ہوندی اے؟ تے جواب ملیا:

((قرب احد اولا دک الذی نذرت ذبحه.))

''اَپنے اِک پتر نوں قربان کرو جنہوں ذبح کرن دی تسیں منت منی سی۔''

جدوں اللہ نے جناب عبدالمطلب نوں منت دی یاد دہانی کرادِتی تے ایہہ سوال پیدا ہویا کہ کس پُتر نوں راہ خدا وچ قربان کیتا جاوے۔ ایس لئی اوہناں نے اپنے دساں پُتراں نوں اکٹھا کیتا تے ربّ دی منشا اوہناں دے اگے رکھی۔ عبداللہ نے سب توں اگدیں رب دی رضا اگے سر جھکایا تے باقی پتراں وی ایہو ای گل آکھی کہ ''ابا جی جویں مالک دا حکم اے کر گزرو۔ سارے پتراں نے جدوں اپنی رضا مندی دے دتی تے ایہہ سوال فیر ساہمنے آیا کہ کیہڑا پتر رب دی نذر کیتا جاوے۔ ایس مسلے دے حل لئی عبدالمطلب نے اپنے سارے پتراں دے ناں تیراں اتے لکھ کے مکے دے رواج موجب بیت اللہ دے دربان نوں دتے تاں جے اوہ قرعہ کڈھے۔ قرعہ عبداللہ دے ناں نکلیا، جیہڑے اودوں تیکر عبدالمطلب دے سبھ توں

✎ چیتے رہوے کہ عرب وچ اِک پتر دا ہونا نہ ہون دے برابر ہوندا سی۔

نکئیّ پُتر سن تے سبھ توں سوہنے وی۔عبدالمطلب نے اِک ہتھ وچ چُھری پھڑی تے دوجے ہتھ وچ عبداللہ دا ہتھ تے رواج موجب اساف تے نائلہ بتاں کول اپڑ گئے۔ فیر اوہناں نے عبداللہ نوں بھنّجے لٹایا تے چُھری چلان لئی اوہناں دی دھون تے پیر رکھ لیا۔ باقی پُتر جہڑے عبداللہ دی قربانی دا تماشا ویکھن لئی نال کھلوتے سن، بھاویں ربّ دی رضا تے راضی رہن دی ہامی بھر بیٹھے سن فیر وی اوہناں کولوں کدوں صبر ہونا سی کہ اوہ اپنے سبھ توں سوہنے ویرنوں چھری ہیٹھ تڑفدا ویکھدے۔ بھرا اگے ودھے تے اوہناں نے جناب عبدالمطلب دے پیر ہیٹھوں حضرت عبداللہ نوں کھچ لیا۔ ایس کھچا تانی وچ سوہنے عبداللہ دے مکھڑے تے کجھ جھریٹاں وی آ گئیاں جہڑیاں ساری حیاتی دسدیاں رہیاں۔

جدوں بھراواں نے عبداللہ نوں وڈھیرے عبدالمطلب کولوں کھوہ لیا تے جناب عبداللہ دے نانکیاں نوں ہلاشیری ملی۔ بنی مخزوم اگے ودھے تے حضرت عبدالمطلب نوں آکھن لگے کہ ''سردار! کیوں ساڈی دھی (عبداللہ دی ماں) نوں جیوندی جانیں مارنا ایں؟''

''تے فیر کیہ کراں میں؟ ربّ دا حکم نہ مناں؟'' عبدالمطلب نے بنی مخزوم وچ اپنے سوہرے ٹبر نوں آکھیا۔

''تُسیں پُتر دی جان دا فدیا دے کے اَپنے ربّ نوں راضی کرلوو۔'' بنی مخزوم نے آکھیا۔

ایس رولے وچ قریش دے باقی سردار وی آرلے تے اوہناں نے وی جناب عبدالمطلب نوں ایوں کرن توں ڈکدیاں ہوئیاں ایہہ صلاح دتی پئی خیبر دے نیڑے وسّوں کر دی قطبہ ناں دی کاہنہ نال صلاح کر کے ویکھ لوو اوہ کوئی راہ دسّے گی۔عبدالمطلب نے ایوں ای کیتا۔اوہناں نے بنی مخزوم تے کجھ ہور جیاں نوں نال لیا تے خیبر اپڑ گئے۔کاہنہ نے صلاح دِتی کہ دس اوٹھاں تے عبداللہ تے قرعہ کڈھو۔دس اوٹھ ودھا کے قرعہ فیر کڈھنا۔ تے ایوں ہر واری دس دس اوٹھ ودھاندے جانا ایتھوں تیکر کہ قرعہ اوٹھاں دا نکل آئے۔

مکے پرت کے جناب عبدالمطلب نے ایوں ای کیتا۔ جدوں اوٹھاں دی تعداد ۱۰۰ ہوگئی تے قرعہ عبداللہ دی بجائے اوٹھاں دا نکل آیا پر جناب عبدالمطلب دی فیر وی تسلی نہ ہوئی۔ آکھن لگے ''فیر قرعہ کڈھو'' دوجی واری وی قرعہ اوٹھاں دے ناں دا نکلیا تے تیجی واری فیر قرعہ کڈھن دا آکھیا۔ جدوں تیجی واری وی قرعہ اوٹھاں دے ناں دا نکلیا تے فیر عبدالمطلب دی تسلی ہوئی تے اوہناں نے سو اوٹھ ذبح کر دتے۔تواریخ آکھدی اے کہ مکے وچ گوشت وادھوں ہوگیا۔ جھد اجتاں دل کیتا لے گیا، ایتھوں تیکر کہ گوشت خور پرندیاں تے درندیاں وی رج کے کھادا۔ ایوں سو اوٹھاں دی قربانی دا فدیا دے کے پُتر دی قربانی دی منت پوری کیتی گئی تے جناب عبداللہ ذبیح ثانی اکھوائے۔

اسلامی تواریخ وِچ حضرت اسماعیل توں بعد جیس ہستی نوں ذبیح اللہ دے ناں نال چیتے رکھیا جاندا اے اوہ ساڈے آقا حضرت محمد a دے والد گرامی حضرت عبداللہ نیں۔ ایسے پاروں آپ a فرمایا کردے سن۔ انا ابن الذبیحین (میں دو ذبیحاں دا پُتر ہاں)

مکے دا یوسف......عبداللہ:

تواریخ دسدی اے کہ انبیاء وچ جویں حضرت یوسف دا حسن تے جوانی ڈلھ ڈلھ پیندے سن ایوں ای مکے دے

قریشیاں وچ عبداللہ بن عبدالمطلب دا چرچا سی۔ عبداللہ گورے چٹے تے رجھ کے سوہنے گبھرو جوان سن۔ مکے دے لوکی آپ نوں ویکھدے سن تے فیر ویکھدے ای رہ جاندے سن۔ واقعہ ذبیح پاروں آپ دی شہرت اُنج وی پورے مکے وچ سی پر جدوں ذرا تگڑے ہو کے قد کاٹھ کڈھ لیا تے رنگ ای ہور دے ہور ہو گئے۔ سچ اے کہ مکے دی کوئی کُڑی اجہی نہیں ہونی جہنے عبداللہ نوں اک نظر ویکھیا ہووے تے فیر اوس نے عبداللہ دے نکاح وچ آون دی سدّھر دا روگ دل نوں نہ لایا ہووے۔ روائت اے کہ:

''اوہ مکے دے سبھ توں سوہنے انسان سن۔ قریش دیاں عورتاں اوہناں دی محبت وچ پاگل تے دیوانیاں ہوندیاں جارہیاں سن۔''

حضرت عباس فرماندے نیں کہ جدوں عبداللہ دی شادی آمنہ نال ہوئی تے بنی مخزوم تے بنی عبدالمناف دیاں کئی کڑیاں نے عبداللہ نوں نہ پاسکن دے غم وچ مردے دم تیکر شادی نہیں کیتی۔

انسانی تواریخ وچ جناب عبداللہ توں اگدیں یاں آپ توں پچھے کوئی مائی دا لال اجہیا نہیں جمیا جسدی جدائی دے غم وچ دوسو کڑیاں نے کنواریاں ای حیاتی بتا دِتی ہووے۔ سچ ایہ وے کہ کوئی منڈا جنا وی سوہنا ہووے ایتھوں تیکر گل نہیں اپڑ سکدی۔ کوئی تے راز ہووے گا ایس مبہوت کر دین والے حسن دا! ہاں ہے سی۔ تے اوہ راز ایہہ سی کہ ساڈے سوہنے محمد a دا نور جناب عبداللہ دی پیشانی تے چمک رہیا ہوندا سی۔

حضرت آمنہ نال نکاح:

ابرہہ نے کعبہ ڈھان لئی مکے تے جدوں حملا کیتا جہدا ذکر سورہ فیل وچ آوندا اے، اوس توں تھوڑے ای چر اگدیں دی گل اے کہ جناب عبدالمطلب نے عبداللہ دا نکاح آمنہ بنت وہب نال کر دتا۔ وہب، بنی زہرہ دا سردار سی تے چوکھے ٹوہر ٹپے والا بندا سی۔ اک روائت موجب اس رشتے دی پہل وہب نے آپوں کیتی سی تے اپنی گھر والی نوں جناب عبدالمطلب دے گھر گھلیا سی تاں جے آمنہ دا ویاہ عبداللہ نال ہو جائے۔ وہب دی اس خاہش تے کوشش دی وجہ بنو ہاشم دا وقار، عبداللہ دا ڈُلھ ڈُلھ پیندا حُسن تے کجھ ہور گلاں وی سن جہناں وچ اک ایہ وی سی کہ لوکائی ایہ قیافے لاندی سی کہ جس نبی دے آون دا زمانا نیڑے آچکیا اے، اوہ بنو ہاشم وچ ہونا اے تے اوس دا باپ بنو ہاشم وچ عبداللہ ورگا سوہنا گبھرو ای ہو سکدا اے۔

نکاح دے ویلے حضرت عبداللہ دی عمر چوّی ورھے سی تے حضرت آمنہ دی اٹھاراں اُنی ورھے۔

الزرقانی علی المواہب، جلد اوّل، صفحہ ۱۳۳۔

الزرقانی علی المواہب، جلد اوّل، صفحہ ۱۲۴۔

باب نمبر۸:

چن چڑھیا کُل عالم ڈِٹھا

''سردار! مبارک ہووے، مبارک ہووے۔ مالکن ول چن ورگا پُتر ہویا اے...... سچ سردار! چن ورگا۔ ڈاڈھا ای سوہنا جے۔''

بہشتی نو جوان عبداللہ دی کنیز برکہ (اُم ایمن) دا ساہ پُھلّیا ہویا سی تے اوہ شدَ یناں وانگوں مکے دیاں گلیاں وچ دوڑی آ وَندی، کعبۃ اللہ دا طواف کردے بڈھے سردار تک پہنچی۔ اوہ اکو ساہ وچ سارا کجھ دس دینا چاہندی سی۔ چاواں رجدی برکہ دے پیر زمین تے نہیں سن لگ رہے تے اوس نوں واپس پرتن دی وی چھیتی سی۔ اوہ بولدی گئی'' آہا' کیڈا سوہنا بچاّ اے، نرا ای چن، تے نالے سردار! اوہدے وِچوں خشبو دِیاں لپٹاں پئیاں آ وَندیاں نیں۔ مالکن دا سارا کمرہ مہکدا پیا اے۔ سردار! چھیتی آ وَ تہانوں مالکن نے سدّ یا اے۔ اوہ سردار نُوں خش خبری سنا کے نسدی نسدی پچھانہ پرت گئی۔ ایوں جاپدا سی جویں اوہدے جُسے وچ بجلی بھری گئی اے۔

جناب عبدالمطلب لئی خشی ماریاں ساہ لینا اوکھا ہو گیا سی۔ اکھاں وچ خشی دے اتھرو لے کے اوہ بے اختیار اگے ودھ جاندے نیں تے کعبہ دا غلاف پھڑ کے اُچی آواز نال آکھدے نیں'' یا اللہ! تیرا شکر کہڑی زبان تے کہڑے اکھراں نال ادا کراں۔ توں میرے مرے پتر دے گھر دیوا بالیا اے۔ آمنہ نُوں پُتر دِتا ای تے مینوں وڈیری عمر دا آسرا۔ یا اللہ! توں ایہدی حفاظت کردا رہویں'' اوہ تھوڑا چِر دعا منگدا رہے تے فیر تیز تیز پیر پٹدے سیدہ آمنہ دے گھر ول ٹُر پئے۔ اوہ گھر جہڑا تھوڑا چِر اگدیں اوہناں نے اپنے باراں پتراں وچوں سبھ توں سوہنے پتر عبداللہ نوں دتا سی۔ رستے وچ جناب عبداللہ ڈاڈھے یاد آئے۔ اوہ عبداللہ جہڑے ۲۴ ورھیاں دی عمر تیکر اَپنی سیانف، اَپنے حسن تے جوانی پاروں سارے مکہ وچ یوسف ثانی دے ناں نال مشہور ہو گئے سن تے تاں ای بنو زہرہ دے سردار وہب بن عبدالمناف نے اپنی صورت تے سیرت وچ سوہنی تے سیانی دھی آمنہ دا رشتا خشی خشی اوہناں نوں دِتا سی۔ اگلے ای ورھے مکے دا یوسف، آمنہ دے سر دا سائیں، عبدالمطلب دا پتر تے ایس کائنات وچ آون والیاں ہستیاں وچوں سبھ توں وڈی، سچی تے اچی ہستی دا والد صرف ۲۵ ورھیاں دی عمر وچ شام توں مدینے جاندیاں اپنے مالک تے خالق کول جاپجیا۔ ایہ خبر جناب عبدلمطلب کول اجے تھوڑا چِر ای اگدیں اپڑی سی۔ فیر اوہناں دی نشانی نوں ویکھ کے عبداللہ کویں نہ یاد آ وَندے؟

عبدالمطلب سیدّہ آمنہ دے گھر اپڑدے نیں تے سارا گھر خشبو نال مہک رہیا سی۔ اک اجہی خشبو سی جہڑی پہلوں کدے سنگھی سی نہ سُنی سی۔ اوہ زچہ خانے دے باہر ای کھلو جاندے نیں، سیدہ آمنہ نُوں سردار دے آوَن دی خبر ہوندی اے تے برکہ دے راہیں مبارک دا سنیہا گھلدیاں نیں تے نال ای اندر آوَن دا وی آکھدیاں نیں۔ سردار کمرے دے اندر پیر

رکھدے نیں تے وکھرے ای رنگ ویکھدے نیں۔نونہ رانی ہشاش بشاش، جیویں بچہ جمن دی کِسے تکلیف نال کوئی واہ ای نہ پیا ہووے۔نویں جمے دا من موہنا چہرہ، سرگیں اکھاں، چمکدار متھا تے مہکدا جُسا ویکھ کے خشی نال اُچھل کھلوندے نیں۔بچے دا متھا چُمدے نیں تے اوس نوں سینے نال لا کے بیت اللہ واپس آوندے نیں۔تھوڑا چر دعا منگدے نیں تے فیر امانت، امانت دار دے ہتھ وچ جا دیندے نیں۔

عرب دے یہودی تے عیسائی سوجھوان، قیافاشناس، فلکیات دے سیانے تے مذھبی کتاباں دے عالم اوس دیہاڑے ہل کے رہ گئے سن۔اوہناں سبھناں نوں، تے اولاد آدم نُوں لکھاں سالاں توں جہدی اُڈیک سی اوہ تارا چمک پیا سی۔اوہ عام الفیل (ہاتھیاں والے واقعے دا سال) سی۔ربیع الاول دے مہینے دی ۹ تاریخ تے عیسوی حساب نال۲۲ اپریل ۵۷۱ سی۔ سوموار دا دن تے چاشت دا ویلا سی۔اک اجہیا نور چمکیا جہدے نال لہندے چڑھدے وچکار ہر شے روشن ہوگئی۔کعبہ نے مقام ابراہیم ول سجدہ کیتا تے تکبیر آکھی۔اوہنے شکر ادا کیتا پئی اوس نوں بتاں توں پاک کرن والا آ گیا سی۔

اوس دیہاڑے غریباں دا دردی تے یتیماں دے سر تے ہتھ رکھن والا آ گیا سی۔دنیا نُوں شرک دے کوڑھ وچوں کڈھ کے اک اللہ والے راہ تے پاون والا آ گیا سی۔شرک دے گند نال لبڑے ہتھاں وچ لا الہ الا اللہ دا جھنڈا پھڑان والا آ گیا سی۔وحدت دی تسبیح دے کھلرے دانیاں نوں اک تھاں تے پرون والا آ گیا سی۔لات، منات تے عزیٰ دی معبودیت تے کعبہ وچ پئے بتاں دی اصلیت وکھان والا آ گیا سی۔جھوٹھی انا، غرور تے آکڑ بازی نوں مکا کے اک مک ہو جان دا سبق دین والا آ گیا سی۔اوہ آ گیا سی جہڑا دوہاں جہاناں لئی رحمت ای رحمت سی تے اج فاران دِیاں چوٹیاں تے اوہ نور چمک پیا سی جہدے نال صدیاں دے کھلرے جہالت دے انھیرے مُک گئے سن۔

کجھ مؤرخین دے حساب موجب جدوں ایہ نور چمکیا اودوں طوفان نوح نوں ۳۹۱۳ ورھیاں توں تواریخ نے اپنا حصا بنایا ہویا سی۔حضرت ابراہیم دی پیدائش ایس توں ۲۸۳۲ سال، حضرت موسیٰ دی ۲۲۸۷ سال تے حضرت عیسیٰ دی ۵۷۰ سال اگدیں ہوئی سی[1]

محمدؐ داناں:

ایس گل تے اختلاف اے کہ عرب وچ محسن انسانیت نبی آخری الزمان a توں پہلوں کسے بندے دا ناں محمد ہے سی یاں نہیں پر ایہ ضرور اے کہ کجھ عرب محمد دے اکھر توں جانو سن۔کون نہیں جان دا پئی کائنات دے وجود وچ آون توں لے کے اج تیکر زمین اسمان تے کسے مخلوق دی اتنی تعریف نہیں کیتی گئی جنی محمد عربی دی کیتی گئی ہے۔''محمد'' دا لفظ حمد توں مشتق اے جہدا معنی ای تعریف اے۔محمدؐ اوہ عبد کامل تے انسانیت دا اوہ وڈا محسن اے جہدی تعریف اج تیکر ہوندی آئی ہے تے ہمیش ہوندی رہوے گی، کیوں جے ایہدا فیصلا آپوں ربّ نے کیتا اے کہ اوس نے اپنے ایس سبھ توں وڈے بندے تے رسول دا ذکر بلند کیتا اے تے کردے رہنا اے۔

ایوں جاپدا اے بئی جدوں اُم ایمن نے جناب عبدالمطلب نُوں پوترے دے جمن دی خشخبری سنائی سی تے ربّ

[1] ماجد علی خان، ڈاکٹر۔محمد دی فائنل میسنجر۔۱۹۸۳۔صفحہ ۵۱۔

سوہنے ولوں بابا جی نوں القا کیتا گیا سی بئی اس چن نوں محمد دا ناں دینا.....ایس فقیر دا خیال ایہ ہے کہ ایہ اچرج تے نویکلا ناں اس پاروں وی ضروری سی بئی قیامت تیکر ایس دا ذکر اُچے توں اُچا ہوندا جانا سی۔ کدے ایہ آمنہ دے حجرے تیکر سی۔ ستویں دن قریش دے لوکاں تیکر اپڑیا۔ فیر مکے دیاں گلیاں وچ سنیا گیا۔ غار حرا وچ گونجیا، تے فیر کوہ صفا دی چوٹی تے سنیا گیا۔ غار ثور نے اپنے بھاگاں تے لڈیاں پائیاں، مدینے ول جاندی چٹی اوٹھنی نے پُٹھیاں چھالاں ماریاں، مدینے ول جاون والے راہواں نے اپنے لیکھاں تے ناز کیتے، بنونجار دیاں معصوم کڑیاں نے دف وجا وجا کے ایس ناں دیاں پکاراں پائیاں، انصار دیاں سوانیاں نے مدینے دیاں گلیاں وچ ''طلع البدر علینا'' دے گیت گا گا کے اپنے لیکھ سنوارے، بدر تے حنین وچ ایس دے جھنڈے بلند ہوئے تے لمی گل کیہ کراں بس ویکھدیاں ای ویکھدیاں ایس دا ناؤں دنیا دے تن براعظماں وچ عزت، وقار، وڈیائی تے شاناں دی علامت بن کے رہ گیا۔ ویلے نوں پر لگے رہے، حیاتی اپنے پینڈے نبیڑدی رہی تے فیر بڈھے اسمان نے ویکھیا بئی ۲۰۰۹ء تیکر دنیا دا کوئی اک گھر تے اک کونا اجہیا نہیں سی رہ گیا جتھے محمد دا نام مبارک نہیں سی لیا جا رہیا۔ کیہ تورا بورا تے کیہ پینٹا گون۔ کیہ جرمنی دا شہر بون تے کیہ افریقا دا دور افتادا صومالیا۔۔ ہر پاسے محمد ای محمد ہو گئی۔ ہن کوئی مائی دا لال ایہ تے نہیں آکھ سکدا کہ جس محمد دا ذکر اینا بلند ہو رہیا اے، اوہ اللہ دا محبوب نہیں سگوں میرا کوئی وڈکا اے۔

محمد a دا ناں، ایس دا نویکلا پن، ایس دی یکتائی تے ایس دی تقدیس دے کیہ کہنے۔ ۲۴ گھنٹیاں دا کوئی اک سکینڈ اجہیا نہیں ہوندا جدوں کدھرے نہ کدھرے ایہ ناں اذان، تکبیر، نمازیاں درود وچ نہ لیا جا رہیا ہووے۔ فیر ایہ مٹھا مقدس تے مترنم ناں سن کے بندے دے قلب تے جہڑی واردات ہوندی اے اوہدا کیہ آکھنا۔ کوئی کھیچل کرن دی لوڑ نہیں تسیں محمد a دا ناں لوو دوویں ہونٹھ آپوں ای اک دوجے نوں چم لین گے۔ ذرا سوچو تے ایہ کس گل دی دلیل اے۔ کیہ ایہہ ناں آپوں ہی ایہ گل نہیں آکھ رہیا کہ میں دنیا دے اوس عظیم ترین بندے دا ناں ہاں جس دی نعت تے تعریف ارض و سما تے واجب قرار دے دتی گئی اے۔

لغات قاموس وچ لفظ حمد دے اک معنیٰ ''قضا الحق'' دے وی دسے گئے نیں۔ ایوں لفظ محمد دا اِک معنیٰ ایہ وی اے بئی اوہ جہدا حق پورا کر دتا گیا ہووے۔ یعنی قدرت ولوں بندے نوں تے خالق ولوں مخلوق نُوں سوہنے تے کامل ہون دا جہڑا چوکھے توں چوکھا حق پہونچدا سی، اوہ محمد a تے پورا کر دتا گیا۔ ایوں اوس ہستی نوں جے اک پاسے مدینۃ العلم بنایا تے دوجے پاسے اُسوہ حسنہ دی اخیر وی اوتھے ای کر چھڈی تے فیر اوس نوں دشمن وی خلق عظیم آکھن تے مجبور ہو گئے۔

عربی محاورات دے مطالعے توں پتا لگدا اے بئی حمد دے معنے ایہ وی نیں کہ کسے کم نوں اپنی قدرت یاں بساط دے مطابق چنگی شکل وچ توڑ چاڑھ دینا۔ مثال موجب ایہ آکھنا بئی حمدت بلاتہٗ (میں ٹکاواں وار کیتا) بہت مشہور اے۔ جے ایس معنے نُوں ساہمنے رکھیے تے پتا لگدا اے کہ لفظ محمد a دے معنے مخلوق کامل دے وی نیں۔ تے ویلے ثابت کر دتا اے کہ محمد سچ مچ مخلوق کامل وی نیں تے ایس توں اگے کوئی نقطا ای نہیں۔ تے فیر جدوں کمال دی انتہا ہو گئی تے معارف دی اخیر ہو گئی تے فیر نہ کسے نبی دی حاجت رہ گئی تے نہ ای کسے ہور نبی دی آمد دا امکان۔

چنگی تدبیر تے چنگے ڈھنگ وسب دے موقع تے وی حمد دا لفظ ورتیا جاندا اے۔ ایوں لفظ محمد دے ایہ معنی وی نکلدے نیں بئی اوہ بندا جہدے نال تدبیراں بن دیاں گئیاں۔ لوکائی ویکھیا پئی آپ دی تعلیم، آپ دا دین، آپ دے ضابطے تے آپ دیاں گلاں رب دی خاص مرضی نال تے سوہنی تدبیر نال دنیا وچ کھلر گئیاں تے اج ہر پاسے دین محمدی a دے اجھے چرچے نیں کہ غیر مسلم قوماں تے یونیورسٹیاں اک وار فیر سر جوڑ کے بہن تے مجبور نیں تے اوہناں دے سوجھوان ایس گل تے گوہ کر دے پئے نیں کہ اخیر اوہ کہڑی گل اے بئی مسلماناں دی خاص جدوجہد توں بنا ای ایہ دین دنیا تے ایوں پھیل رہیا اے بئی اپنے تے بیگانے دنداں تھلے انگلی دبی کھلوتے نیں۔

ایس ناں دِیاں ریساں کون کرے:

''محمد......'' ایہ کیہ ناں ہویا بھلا؟ اپنے خنوادے دے ناواں توں نویکلا تے وکھرا......عبدالمطلب! توں اپنے پوترے دا ایہ کہیو جہیا ناں رکھیا اے؟ قریشی لوکاں حیران ہو کے پچھیا۔

''آہو۔ محمدؐ ای ایہدا ناں بن دا اے۔ میں چاہندا ہاں پئی اسمان اُتے ربّ ایہدی وڈیائی کرے تے زمین اتے خلقت'' جناب عبدالمطلب نے جواب دتا۔

ایہ ستویں دیہاڑے دی گل اے۔ سردار عبدالمطلب نے اپنی قریش قبیل داری نوں پوترے دی خشی مناون لئی سدا گھل کے اکٹھا کیتا سی تے روٹی ٹُکر توں ویلھے ہو کے سارے جی گل بات کر رہے سن۔ سردار ہوراں گلاں گلاں وچ ایہہ وی دسیا پئی منڈے دی ماں نے ایہدا ناں احمد رکھیا اے، کیوں جے نونہہ رانی نوں سفنے وچ انج دا ای اشارا ملیا سی۔ ایتھے ایہ گل وی ضروری جا پدی اے پئی سوہنے نبیؐ دا اپنا فرمان اے پئی ''زمین اُتے میرا ناں محمدؐ تے اسمان اُتے احمد اے۔'' جد کہ توریت وچ ناں مبارک محمدؐ تے انجیل وچ احمد اے۔ سیدہ آمنہ نوں ناں رکھن دی بشارت فرشتے راہیں اوویں ای ملی سی جویں بی بی حاجرہ نوں اسماعیل دے ناں دی تے مریم نوں یسوع ناں رکھن دی۔ ٹردے ٹردے ایہہ گل وی دس دیاں پئی محمد دے معنے نیں جہدی بہت تعریف کیتی جاوے تے احمد دا مطلب اے چوکھیاں تعریفاں کرن والا۔

سردار ہوراں دی گل وچ ڈاڈھا زور سی۔ اوہناں نوں پک سی پئی ایہ بال وڈا ہو کے عرب تے عجم دیاں کالکھاں نوں ایوں دھوسٹے گا پئی دنیا نوں ایہدیاں تعریفاں کرنیاں ای پین گئیاں۔ اوہناں نوں اشارا مل گیا سی پئی ایہ بال اصل وچ کائنات دی ''اصل'' اے، علم تے دانائی دا چشما اے، زاہداں تے صوفیاں دا کعبہ اے تے کعبہ داماں اے۔ عرش تے فرش دی روح اے، صبر تے شکر کرن والیاں لئی نمونا اے، دوہاں جہاناں دی رحمت اے، رب دا محبوب اے، وچاریاں لئی چارہ تے رب دیاں عظمتاں دا نشان اے۔ سردار ہوراں نوں ایس گل دا وی پورا پک سی پئی ایہ بال مکے دے باقی بالاں توں وکھ ای رہنا اے تے کسے کولوں ایس دی کوئی ریس وی نہیں ہوسکنی۔

کیڈا سوہنا ناں مُحمد دا
ایس ناں دیاں ریساں کون کرے

مکےّ وچ تھرتھلی:

سردار عبدالمطلب تے بی بی آمنہ نوں تے خیر رب ولوں اشارے ملے سن، عرب دے باقی سیانیاں نوں وی سمجھ لگ گئی سی پئی اپڑن والا اپڑ گیا اے۔ بلال تے ثویبہ دے گلاں وچوں غلامی دا طوق لاہ کے بلال نوں یار تے ثویبہ نوں ماں بنان والے اکھ کھول لئی اے۔ ایس گل دا پتا ایوں لگدا اے پئی مکے وچ اک یہودی تاجر بڑا سیانا سی۔ جس راتیں سوہنا تشریف لیاندا اے اوہ قریشیاں دی اک بیٹھک وچ آیا تے آکھن لگا'' لے بئی دسو! اج قریش وچوں کہدے ول بال ہویا اے؟''

''سانوں تے نہیں پتا''۔ بیٹھک دے معتبراں نے آکھیا۔

''اللہ اکبر! تہانوں وی نہیں پتا تے لو فیر دھیان نال سنیا جے تے نالے چیتے وی رکھیا جے پئی اج راتیں امت دا اخیری نبی جم پیا اے۔ اوہدے موڈھیاں دے وچکار اک نشانی وی اے۔''

یہودی ایہ گل دس کے پچھانہ پرتیا تے قریش سنگی اپنے اپنے گھراں ول ٹُر پئے۔ جدوں گل کھل گئی تے فیر اوسے یہودی ول ٹُر پئے تے اوس نُوں جا کے دسیا پئی عبداللہ بن عبدالمطلب ول بڑا ای سوہنا بال ہویا اے۔ اوس نے بال ویکھنا چاہیا۔ جدوں اوس نوں بی بی آمنہ دے گھر لیاندا تے وڈے بھاگاں والی ماں دی اجازت نال بال یہودی نوں وکھایا گیا۔ اوہنے بال دی کنڈ توں کپڑا چکیا تے غش کھا کے اوتھے ای ڈگ پیا۔ ہوش وچ آیا تے لوکاں نے پچھیا'' اوبھلیا! تینوں کیہ بنیاں؟''

''واللہ! اسرائیل دی پیڑھی وچوں نبوت مک گئی۔ قریشیو! خش ہو جاؤ'' یہودی نے جواب دِتا۔

ابن اسحاق آکھدے نیں پئی مینوں سند نال حسان بن ثابت توں روایت اپڑی اے پئی اک یہودی مدینے دے اک ٹبے اتے چڑھیا رولا پاوندا پیا سی'' او یہودیو! آؤ میری گل سنو'' جدوں یہودی اوس دے نیڑے اپڑے تے آکھن لگے۔'' کیوں رولا پایا ہویا ای۔ تیرا ککھ نہ رہوے کیہ کھپ پائی آ؟''

''اج راتیں اسمان اُتے اوہ تارا دس پیا جے جیہدے چمکن دے نال ای احمدؐ اخیری نبی نے جم پینا سی۔'' یہودی نے اپنے سبھناں متراں نوں گل سمجھا دتی۔

انج دیاں ہور چوکھیاں ساریاں گلاں تواریخ نے اپنے پلے بنھیاں ہوئیاں نیں، جہناں توں پتا لگدا اے پئی ساڈے سوہنے تے من موہنے نبیؐ دی ولادت پاک رب ولوں کوئی گجھا کم نہیں سی سگوں اوس ذات کُل نے موڈھے پھڑ پھڑ کے تے جھون جھون کے کفر تے شرک دے موہریاں نوں تاڑنا کیتی، لے بئی تیار ہو جاؤ۔ غریباں تے ظلم بند کر دیو، یتیماں نُوں اوہناں دے حق موڑ دیو، دھیاں نوں جیوندی جانیں قبراں وچ دبنا چھڈ دیو، غلاماں نوں گھوڑیاں بنا کے اوہناں دے ڈھڈاں وچ اڈیاں مارن توں باز آجاؤ تے نالے بئی! اج توں بعد ماڑیاں تے نکیاں نوں ہتھ پاؤندے ذرا ویکھ لیا جے پئی تسیں ہتھ پاؤنا اے تے اوہنے ہتھ پھڑنا اے۔ تُساں ظلم کرنا اے تے اوہنے تہانوں ڈکنا اے۔ لے بئی دھیان رکھیا جے تساں یتیماں دی دھون نوں ہتھ پاوندے او تے ایس جماندرو یتیم نے یتیماں دے سر اُتے ہتھ رکھنا جے۔ میاں محمد ہوراں کیہا سوہنا آکھیا اے:

اوہ محبوب حبیب ربانا حامی روز حشر دا
آپ یتیم، یتیماں تائیں ہتھ سرے تے دھر دا

ہوازن دیاں سوانیاں تے حلیمہ:

بی بی آمنہ نے دو تن دیہاڑے رسول اللہ نوں ددھ پیایا تے فیر ایہ ذمے واری حضور دے چاچا ابولہب دی لونڈی ثویبہ دے نصیباں وچ آئی۔عرب وچ اوہناں دناں وچ رواج سی پئی نویں جمے بال نوں شہراں توں دور دریڈے پنڈاں وچ ٹور دتا جاندا سی، تاں جے اوہ بال صحرا دی حیاتی توں چنگی طرحاں جانو ہو جان تے نالے عرب دی پکی پیڈھی تے ٹھیٹھ بولی وی چنگی طرح سِکھ لین۔ایس دستور موجب سال وچ دو واری بدوی سوانیاں مکے آؤندیاں سن تے شہر دے لوکی اپنے نیانے اوہناں دے حوالے کر دیندے سن۔ایس واری قبیلا ہوازن دیاں کجھ زنانیاں مکے آئیاں تے بال لبھن لگ پئیاں۔

لو، اگلی گل ایہناں زنانیاں وچوں اک بھاگاں والی کولوں ای سنو، آکھدی اے:

''میں اپنے گھر والے دے نال رل کے دُدھ پین والے بالاں دی بھال وچ ٹر پئی (چیتے رہوے پئی بنی سعد قبیلا ہوازن دی اک لڑی سی) ایہ قحط دے دیہاڑے سن تے قحط نے ککھ کنڈا نہیں سی چھڈیا۔ میں اپنی چٹی اُوٹھنی تے سوار ساں۔ ددھ لئی اسیں اپنے نال اک ہور اوٹھنی وی لے کے گئے ساں، پر سونہہ رب دی اوہ دُدھ اک تبرکا نہیں سی دیندی۔اودھر میرا بال بھکھ نال ولکدا رہندا سی تے ساری رات اکھ نہیں سی لان دیندا۔ نہ تے میرے سینے وچ بال لئی کوئی شے سی تے نہ ای اُوٹھنی دے تھناں وچ۔بس مینہ تے چنگے دناں دی اڈیک وچ ای دِن گزر رہے سن۔ میری چٹی اُوٹھنی وی اینڈی لسی سی پئی ٹرنوں عاجز آئی ہوئی سی، ایس پاروں راہ وچ پورا قافلا ساتھوں سوڑا پیندا رہیا۔خیر اسیں کسے نہ کسے طرحاں مکے اپڑ گئے۔ساڈے وچ کوئی زنانی اجہی نہیں سی جہدا ایہ ترلا نہ ماریا گیا ہووے پئی تُسیں محمدؐ نوں کُھڑ لے لو پر جدوں اوہنوں پتا لگدا سی پئی ایہ نیانا تے یتیم اے تے اوہ لین توں صاف انکار کر دیندی۔اسیں آکھدیاں ساں پئی ایہ نیانا تے یتیم اے بھلا ایس دی بیوہ ماں تے بڈھے دادے نے سانوں کیہ دینا اے؟ بس ایہو گل سی پئی اسیں ایہدے توں لانبھ ای کر دیاں رہیاں۔ دوجے پاسے گل ایوں بنی پئی جہڑیاں سوانیاں میرے نال آئیاں سن اوہناں سبھناں نوں تے کوئی نہ کوئی نیانا لبھ گیا، نری میں ای رہ گئی۔ جدوں سارے پچھانہ پرتن لگے نا، تے میں اپنے گھر والے نوں آکھیا پئی کڈی گھاٹ دی گل اے پئی اسیں سکھنے ہتھیں ٹر چلے آں، جے توں آکھیں تے میں اوہ بال ای نہ لے آواں۔اوس نے آکھیا چل ٹھیک اے، لے آ خورے رب اوہدے وچ ای برکت پا دیوے۔ فیر میں گئی تے اوہ بال صرف ایس لئی لے آندا پئی مینوں ہور کوئی نہیں سی لبھا۔''

حلیمہ گل اگے ٹور دیاں آکھدیاں نیں ''میں بال نوں لے کے مکے توں باہر بنائے اپنے ڈیرے تے پہنچی۔ جدوں اوس نُوں دُدھے پایا تے سینے دوڈھ نال بھر گئے۔ بال نے جنا دل کیتا ددھ پیتا۔ میرے پتر نے وی ڈھِڈ بھر کے پیتا۔ فیر دوویں رضائی بھرا سوں گئے جد کہ ایس توں اگدیں اسیں راتیں اُکا ای سوں نہیں ساں سکدے۔ میرے گھر والا اُوٹھنی چون لئی گیا

تے ویکھیا پئی اوہدے تھن وی ددھ نال بھرے ہوئے نیں۔ مڑ اوس نے اپنا ددھ دتا پئی اسیں دووویں جی وی رج گئے تے بڑے آرام نال رات کڈھی۔ سویر ہوئی تے میرے گھر والے نے آکھیا ''حلیمہ! رب دی سوہنہ بڑیاں برکتاں والا روح لے آندا ای۔'' میں آکھیا'' دل تے میرا وی ایہی آکھدا اے۔''

آؤ واپس مکے پرتدے ہاں۔ تے تصور وچ اپنے آپ نوں اوس دن تے اوس تھاں تے لے جاندے ہاں۔ دیکھو:

ہُن بنی سعد دیاں زنانیاں دا ٹولا اپنے پنڈ ول ٹُر پیا اے۔ حلیمہ اپنی اوسے چٹی اُوٹھنی تے سوار نیں پر ہن اوہ کسے تگڑے گدھے یاں اُٹھ نوں وی نال نہیں پئی رلن دیندی۔ نال دیاں زنانیاں آکھدیاں نیں'' اوحلمیہ! نی ابو ذویب دی دھیئے! ایہ کیہ؟ ایہ اوہو ای اُوٹھنی نہیں جہدے تے چڑ کے مکے آئی سیں؟''

''قسمے اوہو ای اے۔'' حلیمہ نے جواب دتا۔

''فیر ہن تے کوئی اچرج گل اے ایہدے نال۔'' اک سوانی نے آکھیا۔

''آہو، مینوں وی ایوں ای جاپیا اے۔'' حلیمہ نے جواب دِتا۔

ڈھڈ وں جمے نیانے نوں رجھواں ددھ نہ پیا سکن جوگی، مکے ول آندیاں اپنی مریڑی تے لِسی اُوٹھنی دی سواری کرن پاروں زنانیاں دیاں جھاڑاں سنن والی، اپنی اُوٹھنی دے تھلیوں سکھنے بھانڈے چکن والی تے بکریاں لئی پٹھے دتھے نہ لبھ سکن والی بنی سعد دی وچاری جہی زنانی عرش دے شہسوار نوں اپنی چٹی اُوٹھنی اُتے لئی صحراول ٹُری جاندی سی۔ اوس نوں پہلے دیہاڑے ای سجھ لگ گئی سی پئی جس نوں اوہ یتیمی پاروں پہلوں چُھڑ لین لئی وی تیار نہیں سی ہوئی اوہ اوہدے اُتے بھار بنن نہیں سی آیا، سگوں اوہدا بھار ونڈن آیا سی۔ بھلا اوہ کوئی حلیمہ دا رزق کھاون آیا سی؟ نہیں نہیں اوہ تے حلمیہ دے رزق دا ای نہیں سگوں قیامت تک آون والے ہر ماڑے دُبڑے، نتانے تے یتیم لئی تے حلیمہ ورگیاں ارباں کھرباں زنانیاں لئی رحمت بن کے آیا سی۔ بس رحمت ای رحمت...... رحمتہ اللعالمین محمد a۔

مُڈھلی حیاتی تے کیرن آرمسٹرانگ دا بھولپن (معصومیت):

''سانوں مُحمدؐ دی مُڈھلی حیاتی دا بس تھوڑا بہت ای پتا اے۔'' اج دے دور دی امریکی مستشرق کیرن آرمسٹرانگ ''مُحمدؐ اے بایوگرافی آف دی پرافٹ'' دے چوتھے باب دا مُڈھ ایہناں اکھراں توں بنھ دی اے۔ فیر آپ ای اگے جا کے سورۃ الضحے دی آیت ۶ توں ۸ دا حوالا دیندی اے۔ شکر رب دا پئی مستشرقین قرآن نوں تے حقی سچی کتاب من دے نیں، جہڑا آکھدا اے'' کیہ تیرے رب نے تینوں یتیم ویکھ کے تھاں نہیں دتی تے تینوں بھلیں ہوئے نوں ویکھ کے ہدایت نہیں دتی تے تینوں تنگی وچ ویکھ کے غنی نہیں بنا دِتا۔'' آرمسٹرانگ دسنا ایہ چاہندی اے کہ محمد رسول اللہ a دے یتیم ہون تے اوس نوں کوئی شبہ نہیں تے نالے اوکھے دِناں دی حیاتی نوں وی اوہ دوجے غیر مسلم سیرت نگاراں طرحاں مَنن اُتے مجبور اے پر خورے کیہ گل اے پئی بی بی آمنہ تے حلیمہ سعدیہ نوں نظر آون والیاں گلاں ایہناں نوں کیوں نہیں دسدیاں، یاں جے اوہناں ول مستشرقین دا دھیان کرایئے وی تے ایہ اکھاں کیوں میٹ لیندے نیں؟

کیرن جی! تہانوں مُڈھلی زندگی دا کجھ وی پتا نہ ہووے تے افسوس کوئی نہیں پر ساتھوں ایس روشن مینارے دی اک نکر

وی لُکی رہ گئی تے ساڈی تھاں کوئی نہیں۔سانوں تے ایہ وی پتا اے پئی جدوں مائی حلیمہ ایس دُریتیم نوں لے کے بنی سعد پہنچی سی تے خشک سالی پاروں اوتھے گھاہ دا اک تیلا وی نہیں سی پر فیر وی حلیمہ سعدیہ دیاں بکریاں رج کے آوندیاں سن تے چنگا چوکھا ددھ دیندیاں سن پر لوکاں دیاں بکریاں بھکھیاں پر تدیاں سن تے ددھ وی تبرکا نہیں سن دیندیاں۔حلیمہ دی قوم دے لوکی اپنے آجڑیاں نُوں آکھدے سن ''پئی تسیں بکریاں اوتھے کیوں نہیں چھڈ دے، جتھے ابو ذویب دی دھی دیاں ہوندیاں نیں؟''

''اوتھے ای چھڈ دے ہاں'' آجڑی جواب دیندے پر اوہ بکریاں بھکھیاں ای رہندیاں تے حلیمہ دیاں رجھ کے آوندیاں۔ ایہدے توں وکھ وی بنی سعد دے لوکاں نے کئی اچرج تے وکھرے کم ہوندے ویکھے۔ دو سال پورے ہو گئے تے ایس قریشی بال دے دُدھ وچ وادھا کیتا گیا۔ جُسےّ دے حساب وچ کوئی دوجا بال آمنہ دے لال دا مقابلہ نہیں سی کر سکدا جیہڑا دو ورھیاں دی عمر وچ ای واہوا ہشیار جاپن لگ پیا سی۔

حلیمہ سعدیہ دے برکتاں والے گھر وچ جیہڑے اوہناں دے اپنے تے ڈھڈوں جمے بال موجود سن، اوہ عبداللہ بن حارث، انیسہ بنت حارث تے حذافہ بنت حارث سن۔ حذافہ نوں اپنے رضاعی بھرا محمد a نال بڑا پیار سی تے اوہ آپ نوں کھواندی پیاندی رہندی سی۔ ایہہ اوہی حذافہ بنت حارث اے جہنوں اگے جا کے تواریخ شیماء دے نکے ناں نال یاد رکھدی اے۔ اک واری انج وی ہویا پئی رضائی بھین ویرنوں لے کے ذرا دُریڈی نکل گئی۔ حلیمہ سعدیہ نے دور توں ویکھیا پئی بکریاں دُھپ وچ نیں (تے اوہناں دا مندا حال اے، بال دا کیہ حال ہووے گا؟) حلیمہ کڑی نال بڑا ناراض ہوئیاں تے آکھن لگیاں ''اینی گرمی وچ منڈے نوں باہر کیوں لئی پھرنی ایں؟''

''ماں! مرے ویرنوں دُھپ تے نہیں لگدی، بدل ایہدے اُتے چھاں کیتی رکھدے نیں۔ جدوں اسیں کھلو جانے آں تے بدل وی نال ای کھلو جاندا اے تے جدوں ٹرنے آں تے بدل وی نال ٹر پیندا اے۔'' کڑی نے جواب دِتا۔

دُدھ پین دی عمر دے مُڈھلے دو سال تپدیاں ریتاں تے صحرادیاں جُسے ساڑ دیاں ہواواں، میرے آقا تے مولا دا پنگھوڑا بنیاں رہیاں۔ ایہ دو ورھے پورے ہوئے تے حلیمہ سعدیہ اوہناں نوں لے کے مکے اپڑ گئیاں پر جاندیاں ای تر لا ماردیاں نیں ''تہاڈی امانت تہاڈے ہتھاں وچ دے دتی اے، پر جے ایس سوہنے نوں تھوڑا چر ہور میرے کول رہن دیو تے کیہ حرج اے؟'' اُم نبی a نے حلیمہ دا دل نہ ٹُٹن دِتا تے آکھیا ''چل حلیمہ، ایوں ای سہی جویں توں آکھدی ایں۔'' انج وی اوہناں دِناں وچ مکےّ وچ وباء پھیلی ہوئی سی جیہڑی انسانی جاناں دا کھیہڑا نہیں سی چھڈ دی۔ انج ایس دُریتیم نے اگلے دو ڈھائی ورھے وی اوسے مائی حلیمہ دے گھر وچ ای گزارے، جس نے بُجھے دل نال ایس یتیم نوں کُچھڑ لیا سی پر ہُن لہو روندے دل نال وی اوہنوں کُچھڑوں لاہن لئی تیار نہیں سی۔ جیہڑی پہلوں سوچدی سی پئی ایہدے لئی ددھ کتھوں لیاواں گی، ہُن سوچدی سی ایہدے باجھوں ددھ کتھوں لبھّاں گی؟ ہُن اوس حلیمہ نوں صحراں دیاں سڑدیاں بلدیاں ریتاں اُتے کھیڈاں کھیڈدے بدل غائب ہوندے پئے دسدے سن۔ اپنیاں بکریاں تے اوٹھنیاں دے دُدھ نال ٹھاٹاں ماردے تھن سُکدے نظر پئے آوندے سن تے ایہناں سارے مادی فائیدیاں توں وی کدرے ودھ کے اوہ روحانی سرور جیہڑا ایس بھاگاں والے

بال دے اوہدے گھر آ وَن مگروں مائی حلیمہ محسوس کردی رہی سی، اوہ سبھ کجھ ہن اوہنوں اپنے ہتھوں جاندا جاپ رہیا سی۔
حلیمہ سعدیہ نوں اپنے لیکھاں تے فیر شک گزرن لگ پیا سی پر انج ہوندا نہیں۔ جہدے نال حلیمہ نوں واہ پیا سی ایہ بانہہ پھڑ کے چھڈن والیاں وچوں کدوں سی۔ مثال وجوں عمرو بن شعیب توں روایت اے پئی ''اسیں حنین وچ رسول اللہ a دے نال ساں۔ جدوں آپ دشمن دے مال ڈنگر تے مال عیال تے قابض ہو گئے تے اوہناں دا اک جتھا دائرا اسلام وچ داخل ہو کے حضور کول آیا تے آکھیا پئی اوہ اک عزت وقار والے گھر دے جی نیں تے تنبواں وچ حضور دیاں ماسیاں، ددھ پیان والیاں تے کُھڑ چُک کے کھڈان والیاں وی موجود نیں۔'' اوہناں دے نمائندے تے خطیب زہیر بن صرد نے گل اگے ودھائی تے آکھیا ''جے کر اسیں حارث بن ابی شمر غسانی (شاہ غسان) یاں نعمان بن منذر (شاہ یمن) نوں ددھ پیاندے تے فیر اوہناں دے ساہمنے اسیں کسے مصیبت وچ پئے ہوندے جویں ہُن پئے ہاں، تے اسیں امید کر دے پئی اوہ ساڈے نال چنگا ورتدے۔ تسیں تے اوہناں سبھاں توں وی چنگے جے۔ آس اے پئی تُسیں دُدھ پیائی دا لحاظ کرو گے۔''
سراپا رحمت دی رحمت جوش وچ آئی تے حُکم ہویا ''غنیمت وچ جو میرا تے عبدالمطلب دی اولاد دا حصا اے اوہ رب دی راہ تے تہاڈا ہویا۔'' ایہہ سن کے انصار آکھن لگے ''ساڈا حصا وی اللہ تے اوہدے رسول دے تابع ہے۔'' ایوں چھ ہزار بال تے سوانیاں آزاد کر دتے تے بے شمار مال ڈنگر اوہناں نوں دے چھڈے۔
ایہناں قیدیاں وچوں ای اک بی بی نے آپ دے بچپن دیاں کجھ یاداں سجریاں کیتیاں تے اوہنوں پچھان دے ہوئے حضور a ولوں ارشاد ہویا ''توں شیماء ایں، حلیمہ دی دھی تے میری رضائی بھین۔'' اینا آکھ کے کالی کملی والے نے موڈھے توں چادر لاہی تے اوہدے لئی بھنجے وچھادتی تے فرمایا ''میری بھین! جے توُں میرے کول ای رہویں تے چنگا اے پر جے کر اپنی قوم نال واپس پرتنا چاہویں تے فیر وی آزاد ایں۔'' شیماء نے اپنے جیاں نال واپس پرتنا چاہیا تے آپ a نے عزت اکرام نال اوہنوں رُبّ را کھا آکھیا۔
بال پنے دے ایناں احساناں دا بدلا صرف انسانیت دے محسن ولوں ای نہیں سی سگوں کائنات دے خالق تے مالک ولوں وی سی۔ عُروہ آکھدے نیں پئی جدوں ابولہب مر گیا تے اوس نوں خاب وچ بُرے حال وچ ویکھیا گیا تے نالے ابو لہب نے آکھیا پئی تہاڈے توں وچھڑن توں بعد مندا حال اے پر محمد a دے ایس دُنیا اُتے تشریف لیاون دی خشخبری سن کے، جس اُنگلی نال اشارا کر کے میں اپنی لونڈی ثُو یبہ نُوں آزاد کیتا سی اوہدے وچوں کُجھ پین لئی لبھ جاندا اے۔ امام سہیلی فرماندے نیں پئی ایہ سفنا اوہدے بھرا تے حضور دے چاچا حضرت عباس c نے ویکھیا سی۔ اوہناں ایہہ وی دسیا پئی سوموار دے دیہاڑے ابولہب دے عذاب نوں گھٹا دِتا جاندا اے۔ چیتے رہوے پئی ابولہب دی ایسے آزاد ہون والی لونڈی ثویبہ نے وی کُجھ چر لئی حضور نوں ددھ پیایا سی۔
ایسے تعلق دی اک مثال ایہ وی اے پئی اک واری بنی سعد وچ چوکھا ڈاڈھا قحط پیا۔ کوئی شے کھان پین لئی نہ رہ گئی۔ حضرت حلیمہ سعدیہ حضور کول تشریف لیائیاں تے اپنے دُکھڑے سنائے۔ حضور نے اوہناں دی بھرویں سیوا کیتی تے چنگا چوکھا مال دے کے وِدعیا کیتا۔ اوس مال وچ اک اونٹھ تے چالھی بکریاں دا اجڑ وی شامل سی۔

جے ہُن اسیں صحرا وچ بنی سعد دے قبیلے ول واپس پرتیے تے گل ایوں ٹردی اے پئی وکھو وکھ روایتاں دے مطابق حضور پاک a چارتوں چھے سال تیکر ایس تھاں تے رہے۔ مارگولتھ تے محمد حسین ہیکل دا خیال ایہ وے پئی پنج سال تیکر مائی حلیمہ دے ہتھاں وچ رہے، شیماء نال بھین بھرا والا پیار رہیا تے حضور a اپنے رضاعی بھرا عبداللہ نال رل کے بکریاں دے آجڑی بنے رہے۔ فیر ایہ پئی جدوں حلیمہ سعدیہ حضور نوں لے کے مکے آئیاں تے اوہناں مکے دے اُتلے پاسے آپ a نُوں کدھرے گم کر دِتا۔ جدوں لبھن وچ کامیابی نہ ہوئی تے حضرت عبدالمطلب کول اپڑیاں تے جا کے ساری گل سنائی۔ دادا حضور کعبے کول کھلو کے دُعا منگن لگ پئے تے حضور نُوں ورقہ بن نوفل تے اک قریشی بندے نے لبھ لیاندا۔ دادے ہوراں اپنے چن نُوں موڈھیاں تے بٹھایا تے لگ پئے کعبہ دا طواف کرن۔ فیر حضور a واسطے دعا کیتی تے اوہناں نوں حضور دی والدہ دے حوالے کر دِتا۔

ابن اسحاق آکھدے نیں کہ کئی سیانیاں نے ایہ گل دسی اے پئی اجے وی حلیمہ دا دل نہیں سی کردا بال نُوں اوہدی ماں نُوں موڑن تے، پر ہویا ایہہ پئی حبشہ دے کجھ عیسائیاں دا ٹولا بنی سعد دے علاقے وچوں لنگھیا تے حلیمہ نوں آکھن لگا پئی ایس نیانے نوں اسیں اپنے نال شہر نہ لے جائیے۔ سانوں پتا اے پئی ایہ بڑا صاحب کرامت تے صاحب ظہور اے۔ ایس ڈرتوں پئی انج دے لوکی بال نوں کدھرے نقصان نہ اپڑان، حلمیہ سعدیہ حضور a نوں لے کے مکے واپس آ گئیاں تے ایوں ایس دور دی اخیر ہوئی پر حلیمہ دا گھر برکتاں تے رحمتاں دے نہ مکن والے سلسلے دا اک حصا بن گیا۔

ماں میہٹر محمدؐ:

ماں میہٹر محمدؐ: ایہ مکہ اے۔ عربستان دا سیاسی تے مذھبی گڑھ......ساہمنے خانہ کعبہ وکھالی پیا دیندا اے۔ کندھ نال جوڑ کے ایہدی چھاں ہیٹھ اک مسند وچھائی گئی اے۔ مسند تے کلاّ بیٹھا بزرگ کعبہ دا متولی تے مکے دے قریشیاں دا سردار اے۔ سردار دے وقار تے ادب دا ایہ تقاضا اے پئی کوئی عام عربی عجمی تے دور دی گل اے سردار دا اپنا کوئی پُتر وی نال جڑ کے بیٹھ جان دی جرائت نہیں کر سکدا۔ ساہمنے پنجاں کو ورھیاں دا اک بال ٹریا آوندا اے۔ سوہنی تے وکھری جہی دکھ دین والا ایہ بال نکے نکے پیر پٹدا سدھا سردار دے نال مسند تے جا چڑھیا اے۔ ''رُکو ٹھہرو! مسند تے بابے ہوراں دے نال؟ اوہو ہو......ایہ کیہ؟......نہیں بچڑے نہیں......ایہ ٹھیک گل نہیں۔'' سردار دے پُتر اعتراض کر رہے نیں۔

''نہ نہ نہ، بلکل نہیں......نہیں عباس نہیں، حارث نہیں، مقوم نہیں، تسیں کجھ نہیں جان دے۔ تہانوں نہیں پتا میرے پوترے دی شان دا۔ ایس نوں ٹوکیا نہ کرو'

سردار اَپنے پُتراں تے بال دے چاچیاں نوں سمجھا رہے نیں تے نالے بال دی کنڈ اُتے ہتھ پھیر رہے نیں۔ سردار ہوراں دا پورا دھیان بال ول اے تے چہرے اُتے خشی دے جذبے صاف وکھالی پئے دیندے نیں۔

بنی سعد توں واپسی تے بی بی آمنہ تے برکہ دے پیار دے نال نال ایس کرماں والے سردار دی شفقت وی ربّ دے محبوب نوں چنگی چوکھی مل رہی سی پر اک گل جہڑی سرکارؐ دے کلیجے نُوں رُگھ پاوندی سی اوہ ایہ سی پئی دوجے بالاں دا تے اپنی حیاتی وچ اک اجہی ہستی نال وی واہ پیندا اے جہنوں اوہ ابّا آکھدے نیں پر آپؐ پیدائشی طور تے ای باپ دی شفقت توں

محروم سن۔ مکےّ دے بال تے ضرور اَپنے اَپنے ابےّ دے موڈھیاں تے چڑھ کے آلے دوالے لگدے میلے ویکھن جاندے ہون گے تے بازار وچ ٹُر دیاں چیزاں دی فرمائش پوری نہ ہون تے تڑنگ وی ہوندے ہون گے۔ ایوں یتیماں دے حقاں دا سبق دین والی ایس سوہنی سرکار تے دُرِ یتیم نوں ضرور یتیمی دا احساس ہویا ہووے گا۔ فیر جدوں اک ورھے بعد ای سیدہ آمنہ سوہنے نوں لے کے یثرب آئیاں تے اوس گھر وچ وی لے گئیاں جہدے وچ مکے دے یوسف، عبداللہ نے دم دتے سن تے نالے پتر نوں اوس دے والد دی قبر دی زیارت وی کروائی، تے فیر اوہدوں معصوم دِل ضرور تڑفیا ہووے گا۔

جس دے ذمے قدرت نے آدمیت دی تربیت کرنا لایا سی، قدرت اوس دی تربیت دا ٹائم ٹیبل ایوں بنائی بیٹھی سی پئی عقل تے شعور، مجھن توں قاصر رہ جاندے نیں۔ سیدہ آمنہ اَپنے مرحوم شوہر نال رہی نکی جہی رفاقت دیاں گلاں تے موت دے سانحے دی حقیقت پُتر نوں سناوندیاں رہیاں۔ اوہ گھٹو گھٹ اک مہینا اپنے نانکے تے سر سائیں دی مرن بھوں تے رہیاں تے فیر پچھانہہ مکے پرتن دی آہر کیتی۔ اجے یثرب توں کوئی ۴۳ میل دا پینڈا نبڑیا سی تے سیدہ آمنہ بیمار ہو گئیاں۔ آپ نے ابواء دے قصبے وچ ڈیرا لا لیا۔ اوتھے طبیعت وگڑ دی گئی۔ اوڑک گل ایتھوں تیک جا اپڑی پئی مالک نے واج مار لئی۔ والد دی شکل تے اگے ای نہیں سی ویکھی، والدہ نوں پردیس وچ جدوں اپنیاں اکھاں نال قبر وچ لہندیاں ویکھیا تے ساری دنیا وچ انھیر ا ای انھیر ا ہو گیا۔ کل تک جہدی زبان توں والد دیاں گلاں سن سن کے دکھ تے سکھ دا رلیا ملیا سرور ملدا سی، اوہ وی چھڈ کے ٹر گئی سی۔ رب نے دس دِتا پئی سوہنیا! ایہ لذت ای یتیمی دی۔ اگے تے توں یتیمی دی لذت چکھی سی تے ہن ماں میہڑ ہون دا مزا وی مان لے۔ ایس وڈے دُکھ دا سواد وی چکھ کے ویکھ لے، ایہہ کیہ شے ہے، تاں جے تینوں پتا لگ جاوے پئی یتیم تے ماں میہڑ کیہو جہے ہوندے نیں۔

یثرب توں ابواء تک والدہ نال مٹھّیاں مٹھّیاں گلاں کرن والے سیانے نیانے نے ابواء توں نکلدیاں اخیری واری والدہ دی قبر نوں ویکھیا۔ تھوڑے پینڈے تے پچھانہ رہ جان ولی قبر وی اک وار فیر اکھاں اگے گھم گئی۔ والدہ دا سوہنا مکھڑا کدے نہ ویکھ سکن دا دُکھ اک وار فیر سجرا ہو گیا۔ چھ ورھیاں دا غریب الدیار تے گھروں دور ٹھیڈے کھاندا بال کلّا رہ گیا۔ لہو دے اتھر وروندا دل لے کے نا تجربا کار جہی محسن برکہ (اُم ایمن) نال ننھا محمد a مکے ول ٹر پیا۔ برکہ وِچاری آپ وی اجے بالڑی سی پر فیر وی اوس نے مالکن دی سوہنی نشانی نوں تتی ہوا نہ لگن دِتی تے ٹٹے دِل نال مکے اپڑ گئی۔ ایس سفر دا ذکر نبی اکرم a اپنی حیاتی دے مدنی دور وچ کر دے رہے تے دسدے رہے پئی کویں اوہناں خزرجی عزیزاں دے تالاب وچ ترنا سکھیا سی تے کویں یثرب وچ اپنے ہانیاں نال اوہ کھیڈاں کھیڈ دے رہے سن۔

ربّا تیریاں توں جانیں:

آپ a دنیا تے تشریف لیائے تے رواج موجب صحرا ول ٹور دِتے گئے۔ مکے تشریف لیائے تے صرف اِک ورھا اپنی پیاری امیّ نال گزار سکے۔ امیّ ہوراں وی اپنے سوہنے سرتاج نال خشی دے دو چار مہینے ای گزارے سن۔ ایس حال وچ ماں پُتر دی ذہنی حالت کیہ ہووے گی، ایس نوں اوہ ہی جان دا اے جہدے تے بیتی ہووے۔ جوانی دی بیوگی تے بچپنے دی یتیمی بڑے وڈے دُکھ ہوندے نیں پر ایہ دوویں ربّ دے محبوب دے گھر دس رہے سن۔ عرب وچ نوجوان عورت دے

بیوہ رہن دا رواج ای نہیں سی۔ عقد ثانی دا دستور سی پر جویں پیغمبر خدا دی بیوی اُم المومینن ہوندی اے تے اوس دا دوہری وار نکاح نہیں ہوسکدا، ایوں قدرت نوں ایہ وی منظور نہیں سی کہ نبی آخری الزمان a دی پیاری امی کسے دوسرے دے نکاح وچ جاندی۔ دوجے پاسے رب تعالیٰ نوں اوہناں دی جوانی دی بر بادی وی خورے نہ ویکھی گئی تے نہ ای ایہ ئی اوہ اک لمی عمر دُکھاں تے غماں وچ گزارن۔ ایوں جاپدا اے ئی بی بی آمنہ نُوں واج مارلین دی اک وجہ ایہ وی ہونی اے، پر خورے ایس توں وڈی وجہ اوہ ای ہووے جہدا پچھے ذکر کیتا گیا اے کہ یار دی تربیت کرنی سی۔ رب ای جانے کیہ راز سی!

ننھے محمدؐ بابے ہوراں دی قبر تے:

یتیماں دا والی یتیم، تے بے وارثاں دا وارث، بے وارث سی۔ اوہ ہُن مکے وچ مکے دی باوقار تے اُچیاں شاناں والی ہستی، قریشی سردار جناب عبدالمطلب دا سنگی ساتھی بنیا۔ جناب عبدالمطلب دے گھر وچ ایس دُریتیم توں دو ورھے وڈے چاچے حمزہ نوں متری دا دی ہالہ بنت وہب دا چوکھا پیار مل رہیا سی۔ ایسے گھر وچ تن ورھے وڈے چاچا عباس سن جہناں دی دولت مند ماں نتیلہ بڑے چاء نال اپنے شہزادے نوں چکی پھردی سی تے اوہناں لئی اپنے خاوند عبدالمطلب نال فرمائشاں کر دی رہندی سی۔ جناب عبدالمطلب جہاں دیدہ تے سیانے ہون دے نال نال بڑے کولے من والے وی سن۔ عبداللہ دی نشانی اوہناں نوں عبداللہ نالوں وی ودھ عزیز سی۔ اوہ یتیم پوترے دا بڑا دھیان رکھدے تے ایس گل نوں وی ساہمنے رکھدے پئی ہن ایہدی ماں وی نہیں رہی، کدھرے کوئی چاچا یاں متری دادی اوہدے نال اُچا نہ بولے۔

حضرت عبدالمطلب ولوں بھرویں توجہ لبھن اُتے بھوراوی شک نہیں پر دنیا دی کوئی محبت وی ماں دی نگھی محبت تے والد دے پیار دے تُل تے نہیں ناہوسکدی۔ ایہناں دِناں وچ برکہ وی ایس سوہنے دی سچی مونس غمخوار تے رمز شناس بنی رہی۔ نو عُمر محمدؐ واسطے دادے دا دم وی غنیمت سی۔ دادا حضور ہر ویلے نال لئی پھردے۔ ساریاں لوڑاں دا دھیان رکھدے تے پوریاں کردے تے سردار دی حیثیت نال مسند وچھا کے بیٹھدے تاں حمزہ تے عباس جہے نکی عمر دے پتراں نوں وی ایہ اجازت نہیں سی پئی اوہ نال جڑ کے بیٹھدے پر ایس یتیم تے ماں میہڑ پوترے نوں کوئی روک ٹوک نہیں سی۔ جے کوئی ٹوکدا تے حضرت عبدالمطلب سختی نال روک دیندے۔ پر قدرت دی نرالی تے نویکلی تربیت گاہ دے تقاضے کجھ ہور سن۔ تربیت پوری نہیں سی ہوئی تے گل اجے توڑ نہیں سی چڑھی۔ ہویا ایہ پئی جس دیہاڑے پوترے دی حیاتی دے اٹھ ورھے، دو مہینے تے دس دن پورے ہوئے، مہربان دادے نوں وی تقدیر نے ایہ احسان کرن توں ڈک دِتا تے ایوں پوترے نوں اکلا پے دے ڈراؤنے تھلاں وچ لیا کھلا ریا۔

آپ a نے جویں اپنی والدہ ماجدہ نوں اپنیاں اکھاں دے ساہمنے ساہ پورے کر دیاں ویکھیا سی، ایوں ای دادا حضور دی روح وی چھوٹے تے پیارے پیارے جہے ہتھاں نوں لانبھے کر کے ویکھدیاں ای غائب ہوگئی۔ اجے ماں دی جدائی دے صدمے نال بھجیاں اکھاں سُکیاں نہیں سن کہ دادے ہوریں وی چلانا کر کے پوترے تے غم دا پہاڑ توڑ گئے۔ رون آنا تاں قدرتی گل سی پر ہن اوس بال دیاں اتھراں پونجھن والا وی کوئی نہیں سی رہیا تے نہ ای کوئی سینے نال لان والا سی۔

ننھے مُحمد a اتھروواں نال بھریاں اکھاں لے کے بابے دی میّت دے نال نال ٹُر رہے نیں۔ دل غم نال پھٹیا جارہیا اے...... جنازہ اپنی تھاں تے اپڑ گیا اے......ہن بنو ہاشم دی پچھان تے وقار دا جنازہ قبر دے نیڑے وے......میّت لحد وچ اُتارن لئی کجھ لوکی اگے ودھے نیں......ہن میت لحد وچ اتار دتی گئی اے...... ننھے حضورؐ ٹکٹکی بنھ کے بیاسی ورھیاں دے مہربان دادا دی میت نوں ویکھی جارہے نیں۔ جد بزرگوار! اللہ حافظ، تہاڈا وی......میرا وی۔

میرا آقا، میرا مولا، غریباں دا والی، یتیماں دا ملجٰی، ضعیفاں دا ماویٰ تے بے وارثاں دا وارث فیر کلا، اک واری فیر۔

ربّا سوہنیا! ایہ کیہ؟ ایوں وی ہوندا اے؟ کیوں کھوہ رہیا ایں وقفے وقفے نال وارث ایس دے؟ کیہ مقصود اے ایس توں؟ ایس دی تربیت کد پوری ہوسی؟ بھلا کوئی انج وی کردا اے؟ کوئی چاہن والا اپنے محبوب نوں ایوں وی ویکھنا چاہندا اے؟ اینے سارے دکھ ایڈی نکی جہی عمرے! ربّا سوہنیا ایہ کیہ؟

جناب عبدالمطلب جدوں حیاتی دے اخیری ساہ لے رہے سن تے اپنے پتر ابو طالب نوں سوہنے دی پرورش تے تربیت دی ذمے واری وی دے گئے سن۔ جناب ابوطالب اخیر تک ایہ ذمے واری چوکھے سوہنے طریقے نال نبھاندے رہے۔ چیتے رہوے پئی حضور a دے ایہ محسن (ابوطالب) تے مرحوم عبداللہ ماں جائے سن تے حضرت عبدالمطلب دی اولاد وچوں، حضرت عبداللہ دی والدہ دے بطن وچوں صرف دوای پتر سن۔ ایتھے ایہ گل دس دینی وی ضروری جاپدی اے پئی جناب عبدالمطلب دا جنازہ بنو ہاشم دے اقتدار تے وقار دا وی جنازہ ثابت ہویا تے ایویں اوہ پہلا دن سی پئی بنو امیہ دا خاندان بنی ہاشم تے غالب آ گیا۔ جناب عبدالمطلب دی مسند ریاست اُتے حرب قابض ہویا جہڑا بنو امیہ دا نامور سپوت سی۔ ریاستی کماں وچ صرف سقایہ یعنی حاجیاں نوں پانی پیانا ای حضرت عباس دے ہتھاں وچ رہیا، جہڑے عبدالمطلب دے پتر سن۔ ایہ ذمے واری اجے تیکر حضرت عباس دی اولاد کول ای ہے۔

حضرت ابو طالب جناب عبدالمطلب دی اولاد وچوں سبھ توں گھٹ آمدن تے چوکھے خرچے کرن والے سن۔ مہربان چاچا نے اپنی اولاد توں ودھ بھتیجے دا خیال رکھیا۔ اوہ بھتیجے توں کوئی اوکھا کم لین دے حق وچ نہیں سن۔ پر صدقے جایئے اٹھ ورھیاں دے ایس بال دی ہمت دے پئی اوہ غریب چاچے تے بھار نہ بنے تے ضد کر کے چاچے ہوراں نوں ایس گل تے راضی کرلیا تے ایوں اوہ قریش دے وڈ کیاں دیاں بکریاں اجرت تے چران لگ پئے تے چوکھا چر آجڑی بنے رہے۔ بکری دی چرائی اوہناں نوں اک قیراط چاندی ملدی سی پر ایس گل دا ویروا نہیں ہوسکیا پئی ایہ مزدوری مہینے وار سی یاں ورھے وار۔ ایوں اٹھ ورھیاں دی عمر وچ ای مہربان چاچے دے مالی بھار نوں ونڈن لئی کھیچل کردے رہے۔

محسن نبوت جناب ابوطالب تے نوجوان محمدؐ:

ابا جی نوں تے محسن اعظمؐ حیاتی وچ ویکھ ای نہ سکے، امی جان نوں رب نے آواز مارلئی، دادا حضور وی چلانا کر گئے تے بے وارثاں دا وارث، بے وارث جہیا جاپن لگ پیا۔ ایس حال وچ جناب ابوطالب ایس محسن اعظم a دے محسن بن کے ساہمنے آئے تے فیر اوہناں نے وارث ہون دا حق ادا کر چھڈیا۔ کیہ مجال سی کسے ویری دی کہ جناب ابوطالب نال گل کیتے بغیر اسدے بھتیجے نوں اچی واج وی ماردا۔ جناب ابو طالب دی بھتیجے نال محبت تے احتیاط دا ایہہ حال سی کہ اک واری ایوں

ہویا پئی بنی لہب وچوں اک بندا مکے پجیا۔ اوہ بندا قیافے دا سیانا سی۔ قریش دے لوکی اپنے اپنے نیانیاں نوں لے کے اوہدے کول آئے تاں جے اوہناں دی آون والی حیاتی دیاں کجھ گلاں توں جانوں ہوسکن۔ ابو طالب وی اپنے لاڈلے بھتیجے نوں لے کے اوس کول اپڑے۔ اوہنے اک نظر آپ نوں ویکھیا تے فیر کسے کے لگ گیا۔ جدوں ویلھا ہویا تے آکھن لگا اوہ بال کتھے وے ای جھنوں میں جھٹ پہلوں ویکھیا سی۔ اوس نوں چھیتی نال سدو، اوہدے وچ تے کوئی وکھری جہی گل اے تے ضرور اوہدی شان وی ظاہر ہونی اے۔ جناب ابو طالب نے جدوں اوس سیانے دی بے تابی ویکھی تاں حضور نوں کدھرے اولھے بٹھا دتا تے فیر تھوڑے چر بعد اوہناں نوں لے کے گھر آ گئے۔

مینہ دی منگ:

انج وی ہویا پئی اِک وار مکے وچ قحط پے گیا۔ کجھ لوکی حضرت ابو طالب کول آئے تے آکھن لگے ''ابو طالب جی! بال بچے کال دا شکار نیں آؤ مینہ کئی لئی دعا منگیے۔'' ابو طالب ٹُر پئے۔ نِنھے حضور وی نال سن۔ آل دوالے ہور وی بال سن۔ چاچا حضور نے آپ دا ہتھ پھڑیا تے کنڈ کعبے دی کندھ نال لا دتی۔ آپؐ نے چاچا حضور دی انگل پھڑی ہوئی سی۔ اودوں آسماناں اُتے بدّل ناں دی کوئی شے نہیں سی۔ ویکھدیاں ویکھدیاں ای ایدھروں اودھروں بدّل آون لگ پئے تے انج دا مینہ پیا پئی ہر پاسے جل تھل ہوگئی تے وادی وچ ہڑ والی حالت جاپن لگ پئی۔ بعد وچ ایسے واقعے ول اشارا کردے ہویاں حضرت ابو طالب نے بھتیجے دی شان ایوں بیان کیتی:

((وابیض یستای الںام بوجھہ وںال الیتا سی عصمۃ لا ء راںل.))

''ایدے مکھڑے دے فیض نال بدّل مینہ پاؤندا اے۔ ایہ یتیماں داماوی (فریاد سنن والا) تے بیوا زنانیاں دا راکھا اے۔''

رحمت اللعالمین تے بحیرا:

کجھ روائتاں انج دیاں وی ملدیاں نیں پئی جدوں نبی اکرم a دی عمر مبارک باراں ورھے ہوئی۔ (ابن جوزی دی ''تلقیح الفہوم'' دے موجب باراں ورھے، دو مہینے تے دس دن) تے ابو طالب حضور نوں نال لے کے تجارت لئی شام دے سفر تے نکلے تے بصریٰ اپڑ گئے۔ اودوں تیکر بصریٰ جزیرۃ العرب دے رومی مقبوضات دا دارالحکومت سی۔ اوس شہر وچ جرجیس نامی اک راہب سی تے لوکی اوس نوں بحیرا دے ناں نال جان دے سن۔ جدوں حضرت ابو طالب والا قافلا اوتھے اپڑیا تے راہب اپنے گرجے وچوں نکل کے قافلے ول آیا۔ اوہنے سارے قافلے دی بھرویں ٹہل سیوا کیتی، حالانکہ اودوں پہلاں اوتھے کئی جتھے جاندے رہ پر اوہ گھٹ ای باہر نکلدا سی۔ بحیرا نے رسول اللہ نوں اوہناں دے وصفاں پاروں پچھان لیا تے آپ دا ہتھ پھڑ کے آکھن لگا:

''ایہ سید اللعالمین نیں۔ اللہ نے ایہناں نوں رحمتہ اللعالمین بنا کے گھلیا اے۔''

''راہب جی! تہانوں کویں پتا لگا اے؟'' جناب ابو طالب نے پچھیا۔

''تُسیں لوکی جدوں گھاٹی دے دوجے پاسے دِسّے سی اودوں کوئی وی رکھ یاں پتھر اجہیا نہیں سی جہڑا سجدے لئی نیوں نہ

گیا ہووے۔ ایہ شیواں نبی توں وکھ کسے دوجے بندے اگے جھک نہیں سکدیاں ۔ فیر میں تے مہر نبوت وی ویکھ لئی اے، جہڑی موڈھیاں دے تھلے سیبو وانگ دِسدی پئی اے۔ ساڈیاں کتاباں ایہو کجھ دسدیاں نیں'' راہب نے جواب دتا۔

''اچھا؟'' ابو طالب نے آکھیا۔

''ہن تُسیں ایہناں نوں پچھانہہ پرتا دیو۔ ملک شام نہ لے کے جانا تاں جے یہودی ایہناں نوں کوئی نقصان نہ اپڑان۔'' راہب نے آکھیا۔

ایسے پاروں جناب ابو طالب نے بعض غلاماں دے سنگ حضورنوں واپس مکے ٹور دِتا۔ شام دا صوبا مکے توں چوکھا دُریڈا سی ۔ ایس لمیرے تے مہینیاں دے سفر وچ نوجوان محمد نے تھلاں تے جنگلاں نوں وی بھرویں نظر نال ویکھیا تے مدین ورگے شہر وی ویکھے، جہڑا صالح علیہ السلام دی نسبت نال مدائن صالح اکھواندا اے۔ وادی القریٰ دے نیڑیوں دی لنگھے تے قوم ثمود دیاں اجڑیاں وستیاں دے عبرت ناک تے دل ہلان والے کھنڈر وی ویکھے۔ تھاں تھاں تے ڈیرے لائی بیٹھے قبیلیاں دیاں ون سونیاں تے سوادلیاں بولیاں وچ ،اوہناں دی اپنی زبان توں، اوہناں دے کل تے اج دیاں داستاناں وی کنیں پئیاں۔ شام دی دھرتی دے سنگھنے تے میوادار باغاں نے طائف دے بغیچیاں دی قدر وی دل وچوں گھٹا دتی ۔ فیر وی شام دے چمنستان دے مقابلے تے مکے دیاں سُکیاں سڑیاں پہاڑیاں تے تراہ کڈھدے تھلّ جوانی چڑھدے مُحمدؐ نوں سوہنے لگدے رہے تے پورے سفر وچ کدھرے وی جمن بھوں نوں بھل نہ سکے۔

شام اپڑدیاں ساراای حضورنوں بحیرا نال واہ پیا سی۔ اوس ویلے کجھ ہور عیسائی سیانے وی اوتھے ٹکرے سن ۔ آپ a نے اوہناں عیسائی سوجھواناں نال اگّ دے پجاری زرتشت عالماں دے مکالمے وی سنے۔ باراں ورھیاں دی عمر وچ ایس طرحاں دا روحانی ملکہ، ایڈی سوجھوانی ، ایڈی ڈونگھی نظر، ایڈا بھرواں دھیان تے ایڈا چیتا (یادداشت) رسالت تے نبوت دے منصب بنا کسے اک منڈے وچ کٹھا نہیں ہوسکدا۔

حضور a دی مکے واپسی توں کجھ چر پچھوں جناب ابو طالب وی پچھانہہ پرت آئے پر ایس واری اوہناں نوں کوئی چوکھا نفع نہ ہویا تے نہ ای فیر کدی اوہناں نے تجارتی سفر دا ٹچا متھیا۔ آپ مکے وچ رہ کے ای کنبے دی کفالت فرماؤندے رہے تے لونی مِسّی کھا کے گزارا کردے رہے۔ حضور وی ایسے حال وچ اپنے مہربان چاچا دے نال نال قناعت دی زندگی گزاردے رہے۔ جہڑا کم آپؐ دے کرن والا ہوندا کردے تے کدے وی چاچے دا ہتھ ونڈان توں دامن نہ چھڈایا۔

حرب فجار:

عرب دی دھرتی اُتے اسلام دا مُڈھ بجھن تیکر لڑائیاں دا جہڑا اسلسلا ٹُریا آؤندا سی اوہناں وچ فجار دی جنگ چوکھی مشہور تے خطرناک سی۔ ایہ قریش تے قیس قبیلیاں وچکار لڑی گئی۔ قریش دے سارے خانداناں نے وکھو وکھ فوج تیار کیتی سی۔ ہاشمیاں دے آگو زبیر بن عبدالمطلب سن تے باقی ہاشمی جیاں وچ رب دے اخیری نبی دی رلت وی ثابت ہوندی اے۔ بڑے زوراں دا معرکا ہویا۔ پہلوں تے قیس جِتدے سن پر فیر قریشی پلڑا بھارا ہوگیا تے اخیر صلح ہوگئی۔ ایس لڑائی وچ قیس دا اگل ہتھ تے سپہ سلار حرب بن امیہ سی جہڑا ابوسفیان دا والد تے امیر معاویہ دا دادا سی ۔ قریش ایس جنگ وچ حق اُتے سن تے

نالے خاندان دے ناں دا سوال سی۔ ایسےلئی رسول خدا نے وی ایہدے وچ رلت کیتی پر قیس دے کسے بندے اُتے ہتھ نہیں چکیا۔ ایس لڑائی نوں فجار ایس لئی آکھدے نیں پئی ایہ لڑائی اوہناں مہینیاں وچ شروع ہوئی جہناں نوں لڑائی لئی حرام سمجھیا جاندا سی۔

فجار دی جنگ گھٹو گھٹ چار ورھے لڑی جاندی رہی۔ ورھے وچ کجھ چر ایہہ اگ بلدی تے باقی دیہاڑے مکے دے لوکی اووِیں ای سودی کماں تے تجارتاں چ جٹے رہندے۔ عیش وعشرت دیاں محفلاں اووِیں ای گرم ہوندیاں، شراباں پیتیاں جاندیاں تے باندیاں نال رنگ رلیاں وی اوسے طرحاں ای منائیاں جاندیاں پر قربان جایئے ایس نوجوان دے جہدے وچ رب نے سبھ نالوں ودھ کے شرم تے حیا رکھی سی۔ مجال اے اپنے آپ نوں کسے بھیڑے کم دے نیڑے وی لگن دتا ہووے۔ آپؐ نے تاں کسے ہور پاسے ای لوء لائی ہوئی سی۔ ایہہ دور میرے مولا دی حیاتی دا اوہ دور اے جیھدے وچ اوہناں دا بھیڑے توں بھیڑا تے اوکھے توں اوکھا دشمن وی آپؐ اتے انگل نہیں چک سکیا۔ سگوں جے ایویں آکھیے تے چوکھا سچ اے پئی اوس گئے گزرے دور دے جہلائے عرب توں لے کے اج دے گئے گزرے جہلائے غرب تیکر سارے دشمن رل کے وی کسے اک اجہے واقعہ دا ذکر نہیں کر سکدے جہدے توں حضور پاک دی شان وچ کسے گھاٹے دا کوئی بھورا وی شبہ ہوندا ہووے (تے ایس توں بعد دی دشمنی دی گل تے صاف سمجھ آوندی اے)

حضرت مُحمد a دی ذات عظمت، شرافت، شرم وحیا، سچائی، دیانتداری تے نفس دی پاکیزگی دا اوہ اعلیٰ نمونا اے جہدی مثال زمیں تے اسمان رل کے قیامت توڑیں لبھدے رہن تے نہیں لبھ سکدے۔ شرم حیاء دی حالت ایہ سی پئی اصلوں ای نکی عمرے جدوں بال لک دے لیڑیاں دا کوئی ایڈا دھیان نہیں رکھدے اودوں وی پتھر چکدیاں دوجے بالاں وانگ تہبند دا اِنو نہیں بنا سکے تے دیانتداری ایویں دی پئی مکے دے لوکی محمد تے احمد دے اصل ناواں نُوں بھل کے امین امین کوکدے رہندے۔

حلف الفضول:

ذرا اکھّاں میٹ لوؤ تے دل دی اکھّ نال ویکھو:

ایہ چھیویں صدی عیسوی دا نوواں دہا کا ہے۔ مکے دے بازاراں وچ لوکی معمول دے کماں کاراں وچ رجھے ہوئے نیں۔ نال جڑدی پہاڑی جبل ابوقیس اُتے اک زبیدی اچی واج نال شعر پڑن ڈیہا اے۔ شعر کیہ نیں بس ہاڑے نیں نرے۔ زبیر بن عبدالمطلب لوکاں نوں پچھ رہے نیں پئی ایہ بندا ایڈا ستیا ہویا کیوں اے؟ کجھ بندے اک تھاں تے اکٹھے ہوگئے نیں تے گلاں پئے کردے نیں پئی عاص نے ماڑا کم کیتا اے، انج ہونی نہیں چاہیدی۔ ابن وائل نوں پچھنا پوے گا پئی اوس نے ایہ زیادتی کیوں کیتی؟

مکےّ دے لوکاں نوں اوس زبیدی نے ایڈی غیرت دوائی پئی اوہ سوچن اُتے مجبور ہوگئے۔ بھاویں جبل ابوقیس اُتے چڑھ کے شعر پڑھن توں پہلاں اوہ بندا عبدالدار، مخزوم اتے عدی ورگے حلیف قبیلیاں دا ترلا مار چکیا سی پر کسے نے وی عاص بن وائل ولوں کیتی بے ویہاری تے زبیدی دے موڈھے نال موڈھا نہ لایا۔ ہن جدوں چوکھی کھپ پے گئی تے حضور

دے چاچا زبیر بن عبدالمطلب تے کجھ ہور جیاں نے بھج دوڑ کر کے عاص کولوں اوس دا حق دوایا تے نال ایہ ٹیچا وی متھیا پئی مکے وچ کوئی ظالم نہیں رہن دتا جاوے گا۔ انج وی فجار دی جنگ وچ کئی گھر برباد ہو گئے سن۔ قتل تے سفا کی پیر وپیر ودھی ٹُری جاندے سن تے کجھ سیانیاں نے امن چین دا کوئی سر بندھ کرن دی تیاری چھوہ دتی سی۔ زبیر خاندان دے سرکڈھویں جی سن۔ اوہناں صلاح دتی تے فیر بنو ہاشم، بنو زہرہ، بنو تیم، بنی مطلب تے بنی اسد دیاں لڑیاں دے کجھ جی عبداللہ بن جد عان دے گھر اکھٹے ہوئے تے معاہدہ ہویا پئی اج توں بعد ہر کوئی مظلوم دی حمایت کرے گا اَتے ظالم دا حُقا پانی بند کر دتا جاوے گا۔

دوجے پاسے اجیاد تے بکریاں چران والا اک خوبصورت نوجوان بکریاں چراوندا رہیا تے مکےّ دے بالاں، جواناں تے وڈیریاں دے دلاں وچ اک غیر متنازعہ، سچل تے سچے جوان دی حیثیت نال تھاں بناوندا گیا۔ اوس جماندرو یتیم نوں نکے ہوندیاں دی ماں میہڑی، دادے دی بے وقتی موت، شام دے سفر، فجار دی لڑائی تے اجیاد اُتے بکریاں دی سانبھ ورگے تجربے حاصل ہوئے سن تے آون والیاں دِناں وچ اوہدے مبارک ہتھاں توں اوہ کجھ ہون والا سی جہدے توں کل عالم نے ہمیش لئی نیکی تے ہدایت دی لوءلیندے رہنا سی۔ اوس ویلے تھلاں وچ پھر دا بکریاں دا ایہ آجڑی سوچدا ہوندا سی پئی بکریاں دا ایہ اجڑ تے بڑے دھیان دا متھاج اے پئی کدھرے کسے بکری نوں کوئی درندا نہ چک لے جاوے یاں کدھرے کوئی کھڑ بیچ ای نہ جاوے، فیر ایہ جہڑا ایڈا وڈا عالم اے ایہدا وی تے کوئی نہ کوئی آجڑی ہووے گا نا۔ کوئی تے طاقت ہے جہڑی سورج نوں چین نال وجن نہیں پئی دیندی اتے رات نوں دن اُتے زور اور نہیں پئی ہون دیندی۔ اودھروں ایہ آجڑی سوچاں وچ ڈبیا ہوندا سی تے اودھروں خالق تے مالک بڑی سوہنی ٹائمنگ نال اپنے کم نیڑی آوندا سی۔ ہویا ایہ پئی جدوں سوہنے مُحمد a نوں انج دی اک بیٹھک دی خبر ہوئی پئی اوتھے مظلوم ول دی گل کیتی جاوے گی تے ظالم نو لتاڑیا جاوے گا، اوتھے لِسے نوں تگڑے دیاں اکھاں وچ اکھاں پاؤن دا حوصلا دتا جاوے گا تے آپؐ وی ابن جدعان دے ڈیرے تے اپڑ گئے تے بنو ہاشم ولوں بھرویں نمائندگی کیتی۔ آپ a عہد دعوت وچ فرمایا کردے سن'' میں ابن جدعان دے گھر جس معاہدے وچ سانجھ پائی سی جے کوئی مینوں اوہدے بدلے لال اوٹھاں دا اجڑ وی دیندا تے میں نہ لیندا۔ اج وی جے اوس طرحاں دے کسے معاہدے دی مینوں سدآئے تے میں ضرور اپڑاں گا۔''

ایس معاہدے نوں حلف الفضول آکھدے نیں اَتے ایس لئی آکھدے نیں پئی ایس توں اگدیں جہناں لوکاں ایس طرحاں دا نیک آہر کیتا سی اوہناں دے ناواں وچ لفظ''فضل'' دی سانجھ سی۔ یعنی فضل بن فضالہ، فضل بن وداعہ تے فضل بن حارث۔ ایہ لوک جرہم تے قسطورا دے قبیلیاں نال تعلق رکھدے سن۔ بھاویں ایہ معاہداہ بیکار گیا سی تے ایہہ گل چوکھے لوکاں دے چت چیتے وی نہیں سی تے قریش نے نویں سرے مڈھ بنھیا سی پر پہلی وار مڈھ بنھن والیاں نوں اوہناں دی نیک نیتی دا ایہ پھل ضرور ملیا اے پئی اج ڈیڈھ ہزار ورھیاں پچھوں وی ایہناں اکھراں وچ اوہناں دے ناں شامل نیں۔

شام دا دوجا سفر:

وقت اپنی ٹور نال ٹُر دا رہیا تے مکے وچ امین دے ناں نال مشہور ہویا نوجوان محنت دی عظمت نوں ثابت کر دے

ہوئے بنی سعد تے مکے دے دوجے لوکاں دیاں بکریاں چراوندا رہیا۔ جدوں کجھ وڈے ہوئے تے چاچے (جناب ابو طالب) دے نال تجارتی کماں کارں وچ پے گئے تے ایس کم وچ ایفائے عہد تے اتمام وعدہ دے بے مثال نمونے پیش کیتے ۔ایوں حیاتی دیاں پنجی بہاراں لنگھ گئیاں۔ نوجواناں وچ جویں امین دے سوہنے ناں داچرچا سی، ایوں مکے دیاں تریمتاں وچ اک کرماں والی بی بی اپنی متانت، بردباری تے پاکبازی پاروں طاہرہ دے ناں نال پچھاتی جاندی سی۔ طاہرہ، سچ مچ طاہرہ سی پراوس دی شہرت دی اک وجا اوس دا مال دولت وی سی ۔ایہہ بھلی مانس بی بی تجارت پیشا سی تے طریقا ایہ سی پئی مال اسباب دے کے سفر تے جان والے بندیاں دا منافع متھ لیا جاندا سی۔ (اج دے حساب موجب Percentage طے کرلئی جاندی سی) طاہرہ تاجرہ نے جدوں امین a دیاں گلاں سنیاں تے اک سنیہا گھل کے ایہہ آکھیاں پئی'' جے تسیں پسند کر و تاں میرا مال شام ول لے جاؤ۔ میرا غلام میسرہ تہاڈے نال جاوے گا۔ میں جنی اُجرت دوجے لوکاں نوں دیندی ہاں تہانوں اوس توں ودھ دیواں گی'' امین a راضی ہوگئے تے مال لے کے بصریٰ دے سفر تے ٹُر پئے۔

امین a تے طاہرہ اک ہوندے نیں:

مکے دے اک گھر وچ دو سہیلیاں آپس وچ صلاحیں پئیاں سن تے مکے دی سبھ توں مالدار تاجرہ تے پاکباز عورت' رُوئے زمین تے جنم لین والے سبھ تے سچے، سچّے، سیانے تے سوہنے نوجوان نال ویاہ کرن دا کوئی سر بندھ پئی کردی سی۔ کاتب تقدیر، نفیسہ بنت منبّہ دی سہیلی خدیجہ بنت خُویلد دی قسمت وچ دوہاں جہاناں دے سردار دی قربت لکھی بیٹھا سی۔ دھرتی دا ذرہ ذرہ تے اسمان تے چمکن والا ہر تارا، ملائکاں دے جتھے تے جنت دیاں حوراں دیاں ٹولیاں نے خدیجہ نُوں ودھائیاں دین دیاں تیاریاں چھوہ دتیاں سن۔ دوہاں جہاناں دالاڑا خدیجہ دالاڑا بنن والا سی، اوس خدیجہ دا جہدی قسمت وچ جنت چ جان والیاں عورتاں دی سردار دی ماں تے جنت دے جواناں دے سردار دی نانی ہونا لکھیا گیا سی۔

جس خدیجہ نے ام المومنین تے زوجہ محترمہ خاتم الانبیاء دا رتبا پاونا سی، اوس دی سہیلی نفیسہ، امین a ول سنہیا لے کے ٹر پئی تے فیر اوس ہستی نے جہدی ذات وچوں سیانف دے تا قیامت روشنی بخشن والے چشمے پھٹدے رہن گے، عاقل بالغ تے خودکفیل ہون دے باوجود اپنے چاچیاں نال صلاح کیتی۔ حضرت حمزہ اگے لگے، اوہناں حضرت خدیجہ دے چاچے نال گل بات کیتی تے فیر طاہرہ تے امین اک ہوگئے۔ جناب ابوطالب نے خطبہ نکاح پڑھیا تے پنج سو طلائی درہم حق مہر متھیا۔

باب نمبر۹:

قبیل داری توں بعثت تک

حضرت خدیجہ b اُم المومنین دا اعزاز پاوَن والی پہلی نیک بخت بی بی:

''میں خدیجہ b نوں ویکھیا تے نہیں پر جویں اوہناں تے رشک آوندا اے کسے ہور تے نیں آوندا۔ ایس گلوں پئی سوہنے حضور a ہمیش ای اوہناں دیاں گلاں کر دے رہے۔ اک واری میں حضور a نوں جناب خدیجہ ولوں کجھ ناراض جا کیتا تے آکھن لگے، خدا نے مینوں اوس دی محبت دتی اے (فیر میں کویں اوس نوں بھل جاواں)'' ایہ گل حضرت عائشہ صدیقہ b نے اک واری آپوں کیتی سی۔

آوَ ذرا سوہنے حضور دی حیاتی دے ایس سوہنے ورق تے جھاتی پایئے:

حضرت خدیجہ b بڑی ڈونگھی نظر والی بی بی سن۔ اوہناں نوں مکے دے لوکاں، اپنے غلام میسرہ تے چاچے نوفل دے پتر ورقہ کولوں نبی اکرمؐ دیاں گلاں سن سن کے ایہ پک ہو گیا سی پئی نکاح لئی ایس توں سچا تے سوہنا بندا لبھ ای نہیں سکدا۔ گل وی ٹھیک سی۔ اوہناں دے اوس ویلے دے دیس نوں مادر پدر آزاد معاشرا آکھیا جا سکدا سی، جتھے فاحشا زنانیاں بوہیاں اگے جھنڈی گڈ کے ایہ آکھدیاں سن پئی آ جاوَ، کوئی روک نہیں، اسیں تہاڈے لئی ہاں۔ تے جتھے مرد تے عورت دے تعلق تے کوئی قدغن نہیں سی۔ پیغمبر a دی ذات پاک سوہنی تے من کھچویں وی سی پر اوہناں دی پنجی ورھیاں دی حیاتی، جدوں بشری خاہشاں زور اور ہوندیاں نیں، اک پارسا، پاک دامن تے بے داغ حیاتی دا اجہیا نمونہ پیش کردی ہے جس دی دوجی کوئی مثال نہیں ملدی۔ لہندے یاں چڑھدے دا کوئی معترض وی ایس پاک حیاتی دے ایس حصے وچ اوہناں تے انگل چکن دی جرائت نہیں کر سکیا۔

حیاتی دے ایس دور بابت ولیئم میور اپنے چوکھے معاندانہ رویے دے باوجود ایہ تسلیم کردا اے پئی ''سارے دے سارے لوکی ایس گل نوں من دے نیں کہ محمد a دی جوانی وچ طور طریقیاں دی پارسائی تے رہن سہن دی پاک بازی، اجہیاں چیزاں سن جہڑیاں مکے دے لوکاں وچ گھٹ ای لبھدیاں سن۔'' لیکی جانسن لکھدا اے کہ ''اپنے لوکاں وچ اوہ (نبی اکرم a) اُچے کردار دے مالک سن تے اوہناں تے کوئی انگل نہیں چکی جا سکدی۔'' امیل درمنگھم آکھدا اے کہ ''محمدؐ دی جوانی پاک تے صاف سی''

جدوں حضرت خدیجہ نال نکاح کیتا تے فیر اوس دور دے ''سیکنڈے نیوین'' معاشرے دے باوجود دوجے نکاح دا خیال وی دل وچ نہیں لیاندا تے اکو بیوی دے شوہر بنے رہے۔ ایہ دور پنجاہ ورھیاں دی عمر تک لے گیا جدوں بندا بڑھاپے دی بروہنّ اتے پیر جا رکھدا اے۔ تے معترضین، سارے، سبھے دے سبھے، سارا ٹل لا کے وی ایس سچائی نوں رد نہیں کر سکے پئی رب دے

محبوب تے ساڈے آقا پنجاہ ورھیاں دی عمر تک اکو بیوی تے قانع رہے سگوں راضی خشی زندگی گزار دے رہے۔ تے ایہ بیوی کون سی؟ عرب دے کسے جنگجو قبیلے دے سردار دی دھی؟ مصر دی کوئی حسینہ؟ کوئی سوہنی کنواری کڑی؟ بلکل وی نہیں۔سگوں ڈھلدی جونی والی چالھی ورھیاں دی اک بیوا زنانی جہڑی ایس توں اگدیں تن یاں گھٹو گھٹ دو خاونداں دی بیوی رہ چکی سی۔

اندازا کرو پئی پنجی ورھیاں دی عمر تک اک آزاد معاشرے وچ جنم لین والا نو جوان عورت دی خاہش تک نہیں کردا تے جدوں اک عورت نکاح دی پیش کش کر دی اے تے اوہ ایس امر نوں کدے وی ساہمنے نہیں آون دیندا پئی اوہ اک ڈھلی عمر والی عورت اے تے دو تن خاونداں نال اوہدا واسطا رہیا اے۔ فیر ایس گل دی سمجھ نہیں آؤندی پئی پنجاہ ورھیاں دی عمر تک اک بیوی نال حیاتی دے دن گزارن والے اللہ دے بندے، رسول تے محبوب نوں کسے مصلحت پاروں جدوں اک توں چوکھیاں بیویاں رکھن دی اجازت یاں حکم دِتا گیا اے تے معترضاں دے ڈھڈ وچ پیڑ کیوں اُٹھ کھلوندی اے۔

ابن سعد لکھدے نیں پئی نکاح توں پہلاں خدیجہ الکبریٰ دا ناں ورقہ بن نوفل نال لیا گیا پر آپ دا ورقہ نال نکاح نہیں ہویا۔سبھ توں پہلاں نکاح ابو ہالہ نال ہویا، فیر صفی بن امیہ جہڑا آپ دے چاچے دا پتر سی، نال نکاح ہویا۔ایسے نکاح دے ثبوت وچ حضرت خدیجہ دے پتر محمد دا ذکر کیتا جاندا اے۔شبلی نعمانی لکھدے نیں:

''خدیجہ دی پہلی شادی ابو ہالہ بن زراہ تمیمی نال ہوئی۔اوہناں وچوں دو پتر ہوئے۔اک دا ناں ہند تے دوجے دا حارث سی۔ابو ہالہ دے اکھاں میٹن توں بعد عتیق بن عائز دے عقد وچ آئیاں۔ایس نکاح وچوں اک دھی اے جہدا ناں وی ہند سی۔عتیق وی چلانا کر گئے تے حضرت خدیجہ رسول اللہ دے عقد وچ آئیاں۔''

جناب شبلی نے حضرت خدیجہ دے دوہاں خاونداں وچوں آپ دے پتر محمد دا ذکر نیں کیتا، جہدے توں پتا لگ دا اے پئی کوئی تیجا خاوند وی سی۔تے جے کر ایس روایت دی صحت اتے شبہ وی کیتا جاوے فیر وی اس گل توں انکار تے ممکن نہیں پئی گئے دِناں وچ اوہناں دی دو وار شادی ہوئی سی۔ پر صدقے جایئے ایس سوہنے دے پئی جوانی وچ وی ایس گل نوں راہ دا روڑا نہیں بنن دتا تے چاچیاں دی اجازت ملدیاں سار ای حضرت خدیجہ نوں ''قبول اے'' دا سنہیا گھل دِتا۔

ایس نکاح بابت Leon Nemey لکھدا اے:

''ایہ نکاح خلوص وفا تے آپ دے احترام دی مثالی دوستی موجب پروان چڑھیا۔مُحمد a نے حضرت خدیجہ دی حیاتی وچ کسے دوجی زنانی نال ویاہ نہیں کیتا تے آپؐ نے اوہنوں ہمیش چنگی، سنگی ساتھی دے طور تے یاد رکھیا۔''

امیل لکھدا اے:

خدا دا ایہ پیغمبر اک ربع صدی تک اپنے توں اک وڈیری (تے کلی) بیوی نال وفادار رہیا۔''

نکاح دے وقت حضرت خدیجہ تے نبی a دی عمر:

جدوں رسول عربی a اپنی حیاتی دیاں ۲۲یاں ۲۳ بہاراں ویکھ چکے سن، اودوں آپ نے چاچے ابو طالب توں اوہناں دی دھی اُم ہانی ہند دا رشتا منگیا۔اوہدے نال ای جناب اُم ہانی دا دوجا رشتا ہبیرہ بن ابی وہب مخزومی دا آیا، جہڑا ابوجہل دے خنوادے وچوں سی۔چاچے ابو طالب نے دوجے گھر ول دھی دا رشتا کر دتا۔حضور a نے جدوں چاچا جی

نال ایس گل دا شکوہ کیتا کہ اوہناں نے سکے بھتیجے نوں چھڈ کے بنومخزوم دے اک منڈے نوں جوائی بنانا پسند کیتا اے تے اوہناں نے جواب دتا کہ شملے والے لوکاں نال شملے والے ہی پھبدے نیں[1] مطلب ایہ کہ حضور دی یتیمی تے غریبی ایس رشتے وچ رکاوٹ بن گئی تے جناب ابو طالب نے زور اور تے تگڑے خنوادے وچ ام ہانی دا رشتا کردتا۔ اوس دے گھر والا ہبیرہ ساری حیاتی رسول اللہ دا ویری بنیا رہیا تے کدے وی اسلام قبول نہ کیتا۔ فتح مکہ توں بعد اوس نے اپنے گھروں فرار ہونا پسند کیتا تے سمندر ول کدھرے ٹر گیا پر مسلمان نہیں ہویا۔[2]

اُمّ ہانی دے رشتے توں انکار توں کجھ چراں بعد آپ a دی دیانت تے شرافت دی خبر جناب خدیجہ تیکر اپڑی سی۔ جہدے نتیجے تے حضرت خدیجہ، رسول خدا دے نکاح وچ آ ئیاں۔

حضرت خدیجہ نال نکاح دے ویلے حضور دی عمر ۲۵ ورھے سی، ایس گل تے کوئی اختلاف نہیں پر حضرت خدیجہ دی ۴۰ ورھیاں دی عمر نوں کجھ سیانے ٹھیک نہیں من دے۔ ابن کثیر نے نکاح ویلے آپ دی عمر ۳۵ سال تے کجھ ہور بزرگاں نے ۲۵ سال وی دسّی اے۔ حضرت خدیجہ دی وفات دے وقت ایہناں بزرگاں نے آپ دی عمر ۵۰ ورھے دسی اے تے آکھدے نیں کہ ایہو گل ٹھیک جاپدی اے۔ ایس حساب نال نکاح دے ویلے حضرت خدیجہ دی عمر ۲۵ ورھے ای نکلدی اے۔ اپنی گل دے حق وچ ابن کثیر نے بیہقی دِیاں روائتاں دا حوالا دتا اے۔ ڈاکٹر حمید اللہ نے نکاح ویلے ۲۸ ورھیاں دی عمر دسی اے۔[3] اوہناں دا خیال اے کہ ۴۰ ورھیاں دی عمر والی روائت دے مقابلے تے ۲۵ یاں ۲۸ ورھیاں والی گل ایس لئی چوکھی معتبر جاپدی اے کہ عرب وچ کڑیاں دا ویاہ بالغ ہون توں بعد چھیتی نال ای کر دتا جاندا سی جویں کہ رسول خدا a دی اپنی اولاد دا معاملا اے۔ عرب وچ ایہ گل مناسب نہیں سی سمجھی جاندی کہ کسے شریف گھرانے دی سوانی، بیوہ ہون توں بعد چالھی (۴۰) ورھیاں دی حیاتی تیکر بے نکاحی بیٹھی رہوے۔ کثرت ازدواج دے اوس معاشرے وچ کڑیاں یاں سوانیاں دے رشتے بڑی چھیتی لبھ جاندے سن تے ایس گل نال وی کوئی خاص فرق نہیں سی پیندا کہ کوئی سوانی بیوہ یاں طلاق یافتا اے۔

اوہناں دا ایہ وی خیال اے کہ ایہ گل وی چوکھی گوہ گوچری اے کہ حضور a دی حضرت خدیجہ وچوں اولاد دو پتر تے چار دھیاں نیں۔ ۶ بالاں دی پیدائش دا لحاظ رکھیا جاوے تے ۲۵ یاں ۲۸ ورھیاں دی عمر ہی ٹھیک جاپدی اے۔ قاضی سلمان منصور پوری دی تحقیق موجب حضور دے نکے پتر عبداللہ دی ولادت بعثت توں بعد ہوئی سی۔ جے نکاح ویلے حضرت خدیجہ دی عمر ۴۰ ورھے منی جاوے تے ایس دا مطلب ایہ ہووے گا کہ سیدنا عبداللہ دی ولادت حضرت خدیجہ دی حیاتی دے ۵۶ ویں ورھے وچ ہوئی۔ طبی لحاظ نال ایہ گل ناممکن تے نہیں پر ایوں گھٹ ای ہوندا اے۔

ایس فقیر نے ایس مسئلے تے اپنی کوئی رائے نہیں بنائی پر بزرگاں دے خیال اپنے پڑھناراں تیکر اپڑانا فرض سمجھیا

[1] ابن سعد۔ الطبقات الکبریٰ۔ جلد ۶۔ صفحہ ۱۱۲۔
[2] خالد مسعود، علامہ۔ حیات رسول اُمّی۔ صفحہ ۸۶۔
[3] حمید اللہ، ڈاکٹر۔ رسول اکرمؐ کی سیاسی زندگی، صفحہ ۶۵۔

اے۔ ہاں ایہ ضروراے کہ دو یاں تن خاونداں توں بیوہ ہوئی سوانی جے کسے وجہ توں اپنی حیاتی دے ۴۰ ویں ورھے وچ خاوند توں بنا بیٹھی سی تے کوئی اچرج گل نہیں۔ ہوسکدااے آپ دے خاوند نوں فوت ہوئیاں ای اجے تھوڑا چر ہویا ہووے۔ دو جی دلیل کہ جناب خدیجہ دی ۵۶ ورھیاں دی حیاتی وچ جناب عبداللہ دی ولادت قرین قیاس نہیں، ایہ وی کوئی ایڈی جاندار گل نہیں۔ساڈے علاقے وچ وی ۵۶ ورھیاں دی کسے سوانی دا بال نوں جنم دینا ایڈا اچرج تے نویکلا کم نہیں سمجھیا جاندا۔

کعبہ دی نویں تعمیر تے حجراسود:

''هذا الامین رضینا ه هذا محمد.''

آ کھدے ہوئے لوکی خشی نال اچھل کھلوندے نیں تے ایس گل اُتے ڈاڈھے راضی ہوندے نیں پئی پنچایت دا آ گو، امین ورگا غیر متنازع بنداا ے۔اوہناں نوں ایس گل دا پک سی پئی ہن لڑائی جھگڑے والی ہر گل آپوں ہی نبڑ جاوے گی تے نیاماں وچوں نکلیاں چمکدیاں تلواراں، نیاماں ول پرت جان گیاں۔

گل ایوں ہے پئی کعبۃ اللہ دی عمارت کئی وار ڈھے کے بن چکی اے۔پہلی وار تے ایس نوں پہلے بندے تے پہلے نبی حضرت آدم علیہ السلام دے ہتھ لگے تے جدوں اسار کے ویلھے ہوئے تے رب ولوں ایہدے طواف داحکم وی ملیا۔فیر جدوں حضرت نوح g دے زمانے وچ طوفان آیا تے بیت اللہ ڈھے گیا۔ جبرائیل علیہ السلام نے حضرت ابراہیم g نوں بنیاداں دے نشان دِسّے تاں اوہناں حضرت ذبیح اللہ دے نال رل کے فیر کندھاں کھلیاں کیتیاں۔اک وار فیر بعثت نبوی توں پنج ورھے اگدیں اودوں کعبے دی اُسر یر ہوئی جدوں آپ دی عمر مبارک پینتی (۳۵) ورھے سی۔عبداللہ بن زبیر b نے اپنے زمانا خلافت وچ بیت اللہ نوں شہید کر کے نویں سرے اساریا تے فیر حجاج بن یوسف نے وی ایہدی تعمیر کیتی۔

اُتے دسیاں گئیاں پنجاں واریاں وچوں جدوں تیجی واری خانہ کعبہ ڈھا کے بناونا پیا تے وجہ ایہ سی پئی لنگھدے ویلیاں نے ایس مقدس عمارت وچ چوکھے پاڑ پا دتے سن۔ نیویں تھاں تے ہون پاروں مینہ دا سارا پانی اندر جاوڑدا سی تے نالے کندھاں دی اچیائی وی نری نوں (۹) گُو ہتھ سی۔ جدوں قریش دے سارے رئیس ایس گل اُتے راضی ہو گئے پئی بیت اللہ نوں ڈھا کے نویں سرے اُساریا جاوے تاں ابو وہب بن عمرو مخزومی ، جہڑے حضرت عبداللہ دے مامے سن، کھلو گئے تے آکھن لگے پئی جہڑا اِٹ وَٹا ایتھے لانا جے اوہ حلال دی کمائی دا ہونا چاہیدااے۔سارے بندے ایس گل اُتے راضی ہو گئے پئی ایس وچ رنڈیاں دی کمائی، سودی دولت تے ناحق قبضا کیتا یاں کھوہیا ہو یا مال نہیں ورتن دِتا جاوے گا۔

کعبہ دی تعمیر مکے دے قریشیاں لئی چوکھی وڈی ساری گل سی۔اوہ اک پاسے تاں ایس دی نویں اسار نوں بڑی وڈیائی دی گل سمجھدے سن تے دُجے پاسے ایس نوں ڈھان توں تریندے وی سن پئی کدھرے رب دا عذاب ای نہ لہہ پوے۔ عمارت دی حالت پاروں ایس نوں ڈھا کے بناون بناں چارا وی کوئی نہیں سی۔ روڑے وٹے دا وی بندوبست ہے سی۔لکڑ روم دے اک بحری جہاز توں لبھ گئی سی، جہڑا طوفان وچ جدے دے نیڑے سمندر دے کنڈھے نال آ وجیا تے ٹُٹ بھج گیا سی۔قریش مکہ نے ایہ لکڑ خرید لئی تاں جے بیت اللہ دی تعمیر وچ ورتی جا سکے۔آکھیا جاندا اے پئی ایس جہاز وچ باقوم ناں دا اک مصری معمار وی سی جیہڑا مکے دے لوکاں دے آکھن تے یاں اوہناں دا چنگا سلوک ویکھ کے اوتھے ای رہن لگ

پیا سی تے فیر اوس نے کعبۃ اللہ دی تعمیر وچ مشورے وی دِتے۔

گل ایہ پئی ہوندی سی کہ قریش نے پرانی عمارت ڈھا کے نویں بناون دا پکا پیڈ ھا ارادا کر لیا۔ چوکھے لوکی تاں ڈر دے رہے پر ولید بن مغیرہ نے جرائت کیتی تے عمارت ڈھان لگ پیا۔ جدوں باقی بندیاں نے ویکھیا پئی ایس نوں تے کجھ نہیں ہویا، رب دا کوئی عذاب ایہدے تے نہیں لتھا تے دوجے لوکاں نوں وی ہلا شیری ملی تے ویکھدیاں ای ویکھدیاں کعبۃ اللہ دی پرانی عمارت زمین نال پدھری ہوگئی۔ فیر نویں سرے اسارنی شروع کیتی تے دوجے لوکاں دے نال نال قریشی تے ہاشمی جوان مُحمد a نے وی مزدوراں وانگ کم کیتا۔ جدوں کندھاں چکیاں گیئاں تے حجرا سود اوس دی تھاں تے رکھن دا ویلا آ گیا۔ ہر قبیلے دی ایہ تمنا سی پئی ایہ وڈا سارا تواریخی کم اوہناں دے ہتھوں ہووے۔ ایس گل تے رولا پے گیا، جتھے بننا شروع ہوگئے تے قریب سی پئی قتل و غارت دا بازار گرم ہوندا پر اک سیانے سردار ابو امیہ بن مغیرہ نے مشورہ دتا پئی سویرے جہڑا بندا سبھ توں پہلاں حرم دا دروازا لنگھے اوس نوں ثالث من لیا جاوے۔ سارے قبیلیاں نے ایہ گل پسند کیتی۔ فیر جدوں ''قبیلیاں نوں شیر و شکر تے مفاسدنوں زیر و زبر کرن والے' دا سوہنا مکھ وکھالی دِتا تے ساریاں نے پکار پادِتی ''**ھذالا مین رضینا ھذا محمد**'' ایہ تے امین اے۔ اسیں راضی آں ایس دی ثالثی تے، ایہ تے محمد اے۔

جس ہستی نوں رب تعالیٰ نے دوہاں جہاناں لئی رحمت بنا کے بھیجیا ہووے، جہڑا رب دی دھرتی توں کشت و خون نوں مٹا کے اک مک ہو جان دا درس دین لئی آیا ہووے، جہدے ذمے محبتاں دے بی بیجنا لگیا ہووے، جہدی عالی ظرفی، صلح جوئی تے عدل انصاف دیاں مثالاں پوری کائنات روز محشر تیکر دیندی رہووے، اوس دے ہوندیاں اوس مقدس پتھر نوں کندھ تائیں اپڑان تے قتل و غارت ہو جاندی، ایہہ ہو نہیں سی سکدا۔ فیر اسمان نے ویکھیا تے زمین اج تیکر سن دی پئی اے کہ حجر اسود دا مسئلا ایوں نبڑیا پئی نہ کدھرے لہو ڈُلھیا تے نہ ای پھٹ پئے...... آپ نے پتھر اک چادر اُتے رکھیا تے سرداراں نوں آکھیا پئی ایس لیڑے دیاں کنیاں پھڑ کے بیت اللہ دی کندھ تیکر اپڑا دیو۔ اوہ کندھ تیکر اپڑے تاں آپ a نے پتھر چک کے اوہدے تھاں اتے ٹکا دتا۔ معاملا فہمی، قوت فیصلہ، عدل انصاف تے صلح جوئی دی اجہی دوجی مثال اوس دور دے عربستان دی تاریخ پیش کرن توں قاصر اے۔ **سبحان اللہ ثم سبحان اللہ.**

امانت دار تے وعدیاں دا پکا:

تواریخ دا ہر قاری بھاویں اوہ مسلمان نہ وی ہووے ایہ گل جان دا اے پئی محمد a بعثت توں اگدیں وی اپنے اندر اک اچھے انسان والیاں ساریاں ای خوبیاں رکھدے سن۔ لوکی اپنیاں امانتاں بےفکری نال آپ کول رکھ دیندے تے کاروباری معاملیاں وچ آپ a تے پورا بھروسا کردے۔ قیسؓ بن سائب مخزومی اک صحابی نے آپ a نال رل کے کاروبار کیتا تے اوہ ساری حیاتی آپ a دی کاروباری دیانت دی گواہی دیندے رہے۔

نبی اکرم a جے کر کسے نال کوئی کارا (وعدہ) کرلیندے تے اوس دی بڑی فکر کردے۔ ایہ خوبی ہمیش توں ای آپ a دے اندر موجود رہی۔ اک واری عبداللہ بن الحمساء نال آپ a دا کوئی لین دین دا معاملا سی۔ عبداللہ آپوں گل سنائی پئی میں حضور نوں آکھیا ذرا ''ایتھے کھلوؤ۔ میں جا کے وعدا بھل گیا، تیجے دن جدوں مینوں چیتا آیا تے میں اوس

تھاں تے اپڑ گیا، ویکھیا پئی حضور a اوتھے کھلوتے نیں، ایس وعدا خلافی تے حضور دے متھے تے کوئی وٹ نہ آیا۔ نرا ایہ آکھیا پئی عبداللہ! توں مینوں بڑی کھچل دتی اے۔"

ایس دور دے سجن متر:

نبوت دے اعلان توں پہلاں وی جہناں لوکاں نال آپ a دی چنگی دعا سلام سی، اوہ بندے آپوں وی چنگے سن۔ چنگی سبھاء چنگے اخلاق تے خانداناں دی لج شرم رکھن والے بندے ای آپ دے یار بیلی سن تے کسے کمینے بندے نال تعلق نہیں سی جوڑیا۔ جہناں لوکاں نال چوکھا پیار پریت سی اوہناں وچ سبھ توں پہلا نام حضرت ابوبکر صدیق b دا ای ہے جہناں نال پرانا یارانا سی۔ حکیم بن حزام جہڑے قریش دے رئیس منے جاندے سن تے دارالندوہ دے وی مالک سن اوہناں نال وی چنگا تعلق سی۔ ایہ حضرت خدیجہ c دے چاچے دے پتر سن۔ بھاویں جناب حکیم بن حزام ۸ھ تیکر مسلمان نہیں سن ہوئے پر فیر وی اوہ اپنے یار نال چوکھی محبت رکھدے سن۔ اوہناں اک واری مکے وچوں اک ودھیا حلّہ خریدیا تے حضور a نوں تحفا دین لئی مدینے آئے۔ آپ a نے ایہ آکھ کے لین توں انکار کر دتا پئی میں مشرکاں کولوں تحفے نہیں لیندا، ہاں جے توں مُل ویچنا اے تے میں رکھ لواں گا۔ جناب حکیم ہر حال وچ اوہ تحفا حضور a نوں دینا چاہندے سن ایس لئی عرض کیتی پئی ٹھیک اے تسیں مینوں رقم دے دیو پر ایہ تحفا ضرور رکھ لوو۔ ایوں آپ a نے اوہ حلّہ رکھ لیا۔ ضماد ثعلبہ ازدی جاہلیت دے زمانے وچ حکمت کردے سن، اوہناں نال وی حضور a دا چنگا تعلق سی۔ اعلان نبوت توں بعد اک واری قبیلا ازد دے علاقے وچوں مکے آئے تاں آپ a نوں ایس حالت وچ ویکھیا پئی آپ دے پچھے منڈیاں دا ٹولا اے تے اوہ مجنوں مجنوں دیاں واجاں پے لاندے سن۔ ضماد نے سمجھیا پئی خورے سچی مچی اوہدے یار نوں کوئی اوہر ہوگئی اے۔ اوہ آپ a دے نیڑے آئے تے آکھن لگے۔ "مُحمدؐ! تہانوں پتا اے پئی میں طبیب ہاں۔ میں جنون دا علاج کر سکدا ہاں" آپ a نے اپنے دوست دی ایہ گل سن کے رب تعالیٰ دی حمد و ثناء بیان کیتی تے ساری حقیقت کھول کے بیان کیتی۔ ضماد نوں اپنے یار تے ایڈا بھروسا سی پئی اوسے ویلے مسلمان ہوگئے۔ اک ہور دوست قیس b بن سائب مخزومی سن۔ اوہناں نال وی چنگا پیار سی تے رل کے کاروبار وی کردے رہے۔ جناب قیس b بن سائب دے اک غلام مجاہد بن جبیر مشہور مفسر ہوگزرے نیں۔

بشارتاں، صداقتاں:

رب نوں جدوں اپنے بندیاں دی بھلائی منظور ہوندی اے، اوہ اگ وچ سڑدے تے شوہ وچ رڑھدے بندیاں نوں کڈھ لیاوندا اے۔ جدوں فرعونیت حداں نوں ٹپّن لگدی اے تے تخلیق موسیٰ دا آہر کردا اے تے جدوں ظلمتاں، انھیرے، شرک تے دھیاں نوں جیوندی جانیں دبن توں ڈکنا مقصود ہوندا اے، اودوں اوس ہستی نوں دنیا تے گھلّن دا سر بندھ کردا اے جس نے دنیا تے ناپاکیاں تے گناہواں توں بچن دا درس دینا ہوندا اے تے روزِ محشر غلطیاں، کوتاہیاں کرن والیاں دی سفارش وی کرنی ہوندی اے۔

اج توں ساڈھے چوداں سو ورھے پہلاں رب نوں اپنے بندیاں دی حالت تے ترس آیا تے اوس نے اپنے محبوب

تے ایس کائنات دی تخلیق دی وجہ بنن والی ہستی نوں ایہ ذمے واری دِتی پئی اوہ بھلیں پئے بندیاں نوں اوس لیک اُتے ٹورے جہڑی اوہناں نوں ہمیش دے عذاباں توں بچا سکے۔ جس ہستی دا میں ذکر کر رہیاہاں جے غور کریئے تے اوس دی دنیا تے آمد تے فیر بعثت دا ایس توں چنگا تے موزوں ویلا ہور کوئی ہونہیں سکدا سی۔ ہزاراں سالاں توں مالک تے خالق اپنے نیک بندیاں تے پیغمبراں راہیں لوکائی نوں ایس سچی ہستی دی آمد دیاں بشارتاں دے رہیا سی۔ آؤ ویکھنے آں پئی کس طرحاں؟

ساڈے آقا تے مولا دی صداقت دیاں گلاں جے کر قرآن تے حدیث یاں مسلمان لکھاریاں دیاں لکھتاں تیکر محدود ہونداں تے آکھیا جاسکدا سی پئی عقیدت منداں نے ایہ اچیاں تے عظیم الشان گلاں اپنے نبی a دی صداقت ثابت کرن لئی لکھیاں ہون گیاں پر قربان جایئے ایس ہستی دے کہ ایس دے محبؑ نے ایس دی صداقت منوان لئی ایہو جہے سوہنے ڈھنگ نال سامان کیتا اے پئی کوئی اکھاں والا تے ایس توں انکار کیہ کرے گا جے کوئی عقل دا انھا ایس سورج دی روشنی نہیں وی ویکھ سکیا تے ایس دی تمازت نے اوس نوں ایوں منوالیا اے پئی اج ڈیڈھ ہزار ورھیاں بعد وی رومانیا دا اِک وزیرِ خارجا ایس ہستی دی پاک حیاتی اُتے قلم چلدا اے تے اوس دا موضوع ہوندا اے:

''محمد a...... اِک اجہے نبی جہناں نوں پچھانن دا نویں سرے آہر کیتا جاوے۔''

گوتم بدھ ساڈے خطے دی اوہ عظیم ہستی سی جہڑی برہمنی سامراج دے شکنجے وچ دم توڑ دی انسانیت نوں آزادی دوان لئی ظاہر ہوئی۔ بھاویں ہندوواں نے پوراٹل لا کے اوہدی وکھائی راہ اُتے تھاں تھاں کنڈے تے روڑے وچھا کے ایہ گل ثابت کرنا چاہی اے پئی ایہ کوئی چنگا رستا نہیں پر فیروی اوہدیاں متاں تے اوہدے دِتے سبق ایہ ثابت کرن لئی کافی نیں پئی اوہ رب دا اک نیک تے فرمانبردار بندا سی تے دوجے بندیاں نوں وی رب دا مطیع تے فرمانبردار بناون لئی آیا سی۔ جد گوتم بدھ رب دا سنیہا بندیاں تیکر اپڑا کے تے اپنا مقدس مشن پورا کر کے اکھاں میٹن لگے تے کول بیٹھے شاگرد نندا نے کلیجے اُتے ہتھ رکھ کے پچھیا ''آقا! تہاتھوں بعد دنیا نوں نیک متاں کون دیوے گا۔''

گوتم بدھ نے جہڑا جواب دتا اوہ سرہانے پواندی بیٹھیاں سینکڑاں شاگرداں راہیں تواریخ نے سنبھال لیا۔ اوس سیانے تے بہت وڈے مفکر نے جواب دتا:

''نندا! میں کوئی پہلا بدھ تے نہیں ناجہڑا زمین تے آیاہاں تے نہ ای اخیری۔ اپنے ویلے تے اک ہور بدھ آوے گا۔''

''آقا! اسیں اوس نوں کویں پچھاناں گے؟'' عظیم بدھ دے شاگرد نے بڑے ادب نال پچھیا۔

''اوہ میتر یا دے ناں نال پچھا تا جاوے گا۔'' رب دے نیک بندے نے جواب دتا۔

چیتے رہوے پئی بدھ عالماں نے میتر یا دا ترجما: ''رحمت'' کیتا اے۔ بھلا غور تے کرو رب نے اوہ کہڑی ہستی دنیا تے گھلی سی جس دا ناں ''رحمت'' سی۔ ''رحمت'' ای نہیں سگوں ''رحمت اللعالمین''۔ ہن دسو کسے جواب دی لوڑ باقی رہ گئی اے؟

"وما ارسلنك الا رحمت اللعالمين" دے اکھراں دے نزول توں ہزار ورھے اگدیں گلاں کھول دتیاں نیں۔

حضرت ابراہیم نے رحمت لقب پاون والی ایس عظیم ہستی توں گھٹو گھٹ تن ہزار ورھے پہلاں آدم دی اولادنوں ایہ بشارت دتی سی پئی'' اوہ عربی ہووے گا۔ اوہدا ہتھ سبھ دے خلاف تے سبھناں دا ہتھ اوس دے خلاف ہوے گا پر اوہ اپنے بھراواں دے وچ ای وددھا جاوے گا۔''

ذرا غور کرو عراق وچ پیدا ہون والے ایس جلیل القدر نبی حضرت ابراہیم g نے کویں اشارے دتے نیں پئی عرب دی دھرتی اُتے جنم لوے گا (اوس دی تعلیم پاروں) اپنے پرائے اوہدے خلاف ہو جان گے پر اوہ فیر وی ایہناں اپنیاں دشمناں وچکار اپنا مشن مکمل کرے گا۔ ابوالانبیاء توں بعد حضرت کلیم اللہ نے وی اپنی قوم نوں صداقتاں دسیاں پئی میرے بعد اک نبی آوے گا تے اوس دی بعثت عرب وچ ہووے گی۔ ناصرف عرب سگوں اوس پہاڑ دا وی ذکر کر دتا جس تے چڑھ کے پہلی وار حضور نے اپنی قوم نوں مخاطب کیتا سی۔

اکھر نیں:

''خدا سینا توں نکلیا، سعیر تے چمکیا اتے فاران دے پہاڑ اُتے جلوا گر ہویا۔ دس ہزار قدسیاں دے نال۔''

ایتھے ایہ گل کھول دینا ضروری جاپدی اے پئی جدوں میرے آقا و مولا فاتح مکہ دی حیثیت نال مکے وچ داخل ہوئے سن تے دس ہزار صحابہ کرام سجے کھبے تے اگے پچھے موجود سن۔ ایوں حضرت موسیٰ نے اوہناں دس ہزار نیک بندیاں دی صداقت دی وی خبر دِتی جہڑے تواریخ وچ اپنی تقدیس پاروں قدوسی دے ناں نال پکارے جاندے نیں۔ ذرا اگے ٹریئے تے نظر پیندی اے پئی حضرت داؤد g ورگے عالی مرتبت نبی فرماوندے نیں،''مبارک لوگ نیں اوہ جہڑے تیرے گھر وچ وس دے نیں۔ اوہ ہمیش تیری حمد کرن گے تے مکے توں گزردے ہوئے تے اک کھوہ بناندے ہوئے۔''

اک معمولی توں معمولی سمجھ عقل والا بندا وی جان سکدا اے پئی مکہ دی کیہ اہمیت اے؟ جنہوں حضرت داؤد نے رب دا گھر آکھیا اے تے نالے بشارت دتی پئی ایس دھرتی اُتے جہڑا رب دا گھر اے اوتھے ہر ویلے عبادت ہووے گی تے رب دی حمد بیان کیتی جاوے گی۔ ہن ویکھ لو پئی دنیا تے اجہے کِنّے گھر نیں جتھے چوی گھنٹے رب دی حمد کیتی جاندی اے۔

حضرت سلیمان فرماندے نیں۔

''[illegible]''

''اوہ ٹھیک مُحمد a نیں، اوہ میرے محبوب نیں میری جان'' آخر اوہ کون سی، جس نے سینکڑیاں ورھے پہلاں نہ صرف حضور a دی بعثت دی بشارت دتی سگوں ناں تیکر دس دتا۔ منناپوے گا پئی جس ذات باری نے سوہنے نوں مبعوث فرمایا اوس نے بشارتاں دے اسباب پیدا کر کے میرے آقا و مولا دی صداقت تے ہمیش ہمیش والی پکی تے پیڈی مہر لا دتی۔

بعثت توں کجھ اگدیں:

ایہ گل ہر طرحاں دے شبے توں پاک ہے کہ جناب مُحمد a اپنے بچپنے تے جوانی وچ وی اک سنجیدہ تے وقار والی ہستی دِسدے رہے۔ پر بعثت توں کجھ چر اگدیں تے آپ جناب کجھ کلّے کلّے جہے رہن لگ پئے۔ اوہناں دناں وچ آپ

نوں اک روشنی تے چمک جہی نظر آ وَندی ہوندی سی جہنوں ویکھ کے آپ a خش ہوندے پر اوس روشنی وچوں کسے اوازیاں صورت دا نہ دِسنا آپ a نوں سوچن اُتے مجبور کر داسی۔ جوں جوں بعثت دا ویلا نیڑے آ وَندا گیا آپ a دی عادت پیڈھی ہوندی گئی تے آپ a ربّ تعالیٰ دے وجود تے کائنات دے بھیداں اتے چوکھے توں چوکھا غور فکر کرن لگ پئے۔ آپ a اکثر شہر توں باہر کوہ حرا تے تشریف لے جاندے۔ غارِ حرا وچ جنا چِیکر پانی یا ستو مُک نہ جاندے اوتھے ای اللہ اللہ کر دے رہندے۔

کوہِ حرا نوں اج کل جبل نور آ کھیا جاندا اے تے اوہ غار جتھے آپ خلوت فرماندے سن، تواریخ وچ غار حرا دے ناں نال چیتے رکھی جاندی اے۔ ایہ غار پہاڑی دیاں سلاں ڈگن نال وجود وچ آئی ہوئی اے۔ ایس دے تن پاسے (Sides) تے چھت ایہنا اں پتھراں دے اک خاص توازن نال کھلوتے رہن دی دلیل اے۔ غار دی لمائی چار گز تے چوڑائی پونے دو گز اے۔ اُچیائی اینی کو ہے کہ بندا آرام نال وچ کھلو سکدا اے۔ غار دا فرش صاف تے سواہرا اے۔ اوتھے آرام نال لمّے پیا جاسکدا اے۔ اوس دا مونہہ ایس پاسے ہے پئی خانہ کعبہ غار وچوں وکھالی دیندا سی۔ ایہ نبی رحمت a دی اوس دور دی عبادت گاہ سی جدوں دنیا شرک دے انھیریاں وچ ٹکراں پئی کھاندی سی۔

توحید پرست بندے:

بعثت توں پہلاں ای عرب وچ اللہ دے فیض دیاں جھلکیاں دسن لگ پیاں سن۔ ایوں قس بن ساعدہ، ورقہ بن نوفل، عبداللہ بن جحش، عثمان بن الحویرث تے زید بن عمرو بن نفیل ورگے بندے بت پرستی توں تائب ہو کے خدائے واحد نوں اپنا پالنہار تے معبود مجھن لگ پئے سن۔ قس بن ساعدہ نے عکاظ وچ جہڑا خطبہ دتا سی اوہ تواریخ نوں اج وی چیتے ہے تے اوس وچوں توحید دی مہک آ وَندی اے۔ ورقہ بن نوفل ''اک اللہ'' دے وجود دے مَنن والے سن تے سمجھدے سن پئی اللہ دے اخیری نبی a دے آون دا ویلا آ پجیا اے۔ ایسے لئی اوہناں نے پہلی وحی توں فوراً بعد ای جناب مُحمد نوں اللہ دا نبی مَنن وچ دیر نہیں لائی۔ آل دوالے دی حالت وی بدل دی دسدی سی۔ نجاشی تے قیصر دیاں کوششاں نال عیسائیت عرب وچ آ چکی سی۔ ایوں بعثت دے نیڑے عرب وچ اجہے لوکی لبھدے سن جہڑے یہود و نصاریٰ دے عالماں کولوں پچھ گچھ کر کے ایہ اڈیک لائی بیٹھے سن کہ چھیتی ہی اخیری نبی a دا ظہور ہون والا ہے۔ زید بن عمرو ورگے بندے جہڑے خلیفہ راشد جناب عمر فاروق b دے سکے چا چا سن، اوہ نیک بزرگ سن جہناں دور دریڈے دے کئی پینڈے ایس سدھر وچ کر چھڈے پئی کدھرے اخیری نبیؐ دی بھنک کن وچ پوے۔ اخیر جدوں اوہناں نوں پتا لگا بئی اوہ مکے وچ ای پیدا ہون گے تے سُکھ دا ساہ لیا۔ پر اللہ نوں منظور نہیں سی تے اوہ ایسے اڈیک وچ ای مالک کول جا پجے۔

آلِ نبی a:

ایس حوالے نال ڈھیر ساریاں روائتاں ساڈے تیکر اپڑ دیاں نیں۔ ایہناں روائتاں موجب بنات نبیؐ تے سبھ دا اتفاق اے پئی اوہ چار نیں پر پتراں دی تعداد تے کجھ اختلاف اے جہڑا چوکھے توں چوکھا اک پترا دا ہے۔ جناب قاسم تے جناب ابراہیم تے سبھ دا ایکا ہے پر جناب عبداللہ تے سارے سیرت نگاراں دا اتفاق نہیں تے اوہ آ کھدے نیں کہ آپ a

دے دوہی پتر سن۔اوہناں دا خیال اے کہ جس فرزند دا لقب طیبؔ تے طاہر سی اوہ عبداللہ نہیں سگوں جناب قاسم سن۔

جناب قاسم b:

آپ دے پہلوٹھے پُتر حضرت قاسم سن جہڑے حضرت خدیجہ نال ویاہ توں چار ورھے بعد دنیا تے تشریف لیائے تے اپنے بچپنے وچ ای مالک ول پرت گئے۔مورّخ مجاہدآ کھدے نیں بئی آپ صرف ۲ دیہاڑے جیوندے رہے۔ابن سعد دی روائت موجب دو ورھیاں دی حیاتی پائی، ابن فارس دے حساب نال جان پچھان کرن لگ پئے سن تے قاضی سلمان منصور پوری نے جہڑی ونڈ لائی اے اوس موجب ٹرنا سکھ گئے سن۔ نبی اکرم a دی کنیت ابوالقاسم ایسے پتر پاروں ہی سی۔آپؐ اس کنیت نوں چوکھا پسند کردے سن۔آپؐ دے اصحاب جدوں آپ a نال کدھرے ذاتی محفلاں وچ ہوندے تے آپ a نال پیار دا اظہار کردے تے ابوالقاسم ای آ کھدے۔اک واری ایس طرحاں ہویا پئی آپ بازار وچ تر دے جاندے سن تے پچھوں کسے واج دتی ''یا ابوالقاسم ، یا ابوالقاسم''۔آپ نے مڑ کے ویکھیا تے اوہ آکھن لگا ''یارسول اللہ! میں تے فلاں نوں اواز دتی سی، اوس دی کنیت وی ابوالقاسم اے۔'' ایس توں پچھوں آپ a نے سنگی ساتھیاں نوں ابوالقاسم نہ اکھوان دا مشورا دتا۔

جناب زینب c:

حضرت زینب c وی باقی تناں بھیناں وانگ جناب خدیجۃ الکبریٰ دے پاک بطن مبارک وچوں پیدا ہوئیاں۔ جناب زینب بھیناں وچوں سبھ توں وڈھیاں سن پر جناب قاسم b توں نکیاں سن۔آپ دی پیدائش مبارک جناب قاسم b تو سوایاں ڈیڈھ ورھے بعد اودوں ہوئی جدوں نبی اکرم دی مبارک حیاتی ۳۰ ورھے توں کجھ اُتے سی۔ بعثت دے ویلے جناب زینب c دس ورھیاں دے نیڑے تیڑے سن۔آکھیا جاسکدا اے پئی حضرت علی بالاں (منڈیاں) وچ پہلے مسلمان سن تے حضرت زینب c نوں بالڑیاں وچ پہلی مسلمان ہون دا اعزاز حاصل اے۔آپ دی شادی مکہّ وچ ای اپنی ماسی دے پتر ابوالعاص بن ربیع نال ہوئی۔آپ دی سسّ حضرت خدیجہ دی بھین سی تے ابوالعاص وی بھلا مانس منڈا سی، ایس لئی نبھاہ چنگا ہوندا رہیا پر بھیڑے لیکھ بئی جدوں نبوت دا ڈھنڈورا وجیا تے ابوالعاص نے قریشیاں دا ساتھ دتا۔ایوں مسلمان ہون وچ دیر کر چھڈی۔

سن ۲ھ وچ بدر دے مقام تے ہون والے، اسلام تے کفر دے پہلے زور دار معرکے وچ ابوالعاص جنگی قیدی بنے تے گرفتار ہو کے مدینے اپڑے۔ابوالعاص نوں بدر دے مجاہد جناب غازی عبداللہ بن نعمان انصاری نے قید کیتا سی۔جدوں ایس قیدی دا بنت رسول تے زوجہ محترمہ ابوالعاص، جناب سیدہ زینب نوں مکے وچ پتا لگا تے اوہناں نے ماپیاں ولوں داج وچ ملن والا ہار فدیے دے طور گھل کے ابوالعاص دی رہائی دی درخواست کیتی۔ایس حالت وچ لوکاں نے نبی دی دھی دی اپنے خاوند نال محبت، تے رحمت اللعالمین دی اپنی دھی نال محبت دی یاد رہ جان والی جھلک ویکھی۔عجیب صورت حال سی۔ بڑی ہی پیاری، مہربان تے اوکھے ویلیاں دی دوست خدیجہ نے اک ہار اپنی وڈی دھی نوں دتا سی تے ہن اوس محبوب بیوی نوں وچھڑیاں کوئی چار ورھے ہو گئے سن۔ ہار ویکھ کے خدیجہ وی یاد آئیاں تے غم وی سجرا ہو گیا بئی لاڈلی دھی رب دے راہ

اتے ٹردیاں تے ابوالعاص دے مسلمان نہ ہون پاروں سہاگن ہو کے وی خاوند دی محبت نوں ترس رہی اے۔ ایوں ہار ویکھ کے آپ a بڑا ای روئے تے صحابہ نوں آکھن لگے بئی سجنو! ایہ ہار اک دھی کول اک موئی ماں دی نشانی اے، جے دل من دا جے تے ہار پرتاء دیو۔ سپہ سالار اعظم دی ایہ حالت ویکھ کے سبھ نے اپنیاں دھوناں نیویاں کرلئیاں تے ہار جناب زینب نوں واپس موڑ دِتا۔

ابوالعاص رہا ہو کے مکے واپس پرتے تے وعدے موجب اپنے بھرا کنانہ نال جناب سیدہ زینب c نوں مدینے ول ٹور دتا۔ جدوں مکّے توں کجھ دریڈے ذی طویٰ دے مقام تے اپڑے تے مکے دے کافروی پچھا کر دے کر دے اوتھے جا پُجے۔ ہبار بن اسود ناں دے اک بندے نے سیدہ زینب c نوں اُٹھ توں تھلے ڈیگ دتا جھدے نال آپ نوں چوکھیاں سٹاں لگیاں۔ آپ اوس ویلے حاملہ وی سن، ایس پاروں تکلیف ودھ گئی تے اخیر حمل وی ساقط ہو گیا۔

ایس ادھوری ہجرت ویلے ہبار بن اسود دے ایس ظلم پاروں خورے قریش آپس وچ ای لڑ پیندے پر ابوسفیان اوتھے اپڑ گیا تے کنانہ دا غُصّا ایوں ٹھنڈا کیتا پئی جے ایوں لڑ بھڑ کے توں محمد دی دھی نوں دن دیویں لے گیا تے ساڈی بڑی نکاتی ہووے گی، توں ایویں کر بئی رولا گھولا جری گھٹ لین دے، فیر کدھرے چپ چپیتے نکل جایا جے۔ کنانہ جھڑا بھر جائی نوں سٹ لگن توں ڈاڈھا تپیا ہویا سی اوس نے ایس گل وچ ای بھلیائی سمجھی تے اپنے کڈھے ہوئے تیر ترکش وچ واپس پائے۔ کنانہ کجھ دناں پچھوں سیدہ زینب c نوں نال لے کے مدینے ول ٹر گئے تے جناب رسول اللہ دی متھی تھاں تے اوہناں نوں زید بن حارث دے حوالے کر گئے جھڑے سیدہ نوں مدینے لے گئے۔

ابوالعاص دوجی وار فیر اک معرکے وچ جنگی قیدی بنے۔ جناب سیدہ زینب نے مدینے وچ اوہناں نوں پناہ دتی، پر ایس وار اوہناں نے مسلمان ہون دا ٹیچا متھ لیا۔ آپ کجھ چراں لئی مکے پچھانہہ پرتے تے کفار دا مال جھڑا مسلماناں دے ہتھے لگا سی تے ہن اوہناں (ابوالعاص) دی وجہ توں واپس ملیا سی، اوہ مکے دے کے واپس مدینے آئے تے مسلمان ہو گئے۔ مسلمان ہون توں بعد سیدہ زینب تے ابوالعاص نے فیر چنگے پیار کرن والے میاں بیوی وانگ حیاتی دے دن کٹے پر بدقسمتی بئی حالت حمل وچ لگی سٹ نے سیدہ دی جان نہ چھڈی تے اخیر سن ۸ھ وچ جوار رحمت وچ تھاں لبھ گئی۔ آپ نوں اُم ّالمومنین حضرت سودہ، اُم ایمن تے سیدہ اُم سلمہ نے غسل دتا تے شفیق باپ محمد a تے خاوند ابوالعاص نے آپ نوں قبر وچ اتاریا۔

حضرت زینب دے دو بچے سن۔ پتر علی تے دھی امامہ۔ جناب علی بابت تواریخ گونگی دسدی اے پر ابن عسا کر آکھدے نیں بئی حضور دے ایس نواسے نے جنگ یرموک وچ شہادت پائی سی۔ جناب امامہ، حضرت فاطمہ توں بعد حضرت علی بن ابوطالب دے نکاح وچ آئیاں۔ حضرت علی نوں جد شہادت والی سٹ لگی تے آپ نے حارث (نبی اکرم دے چاچا) دے پوترے مغیرہ بن نوفل نوں آکھیا بئی میں چلانا کر گیا تے امامہ نال نکاح کرلویں۔ فیر ایوں ای ہویا تے مغیرہ نے نکاح کرلیا۔ جدوں سیدہ امامہ فوت ہوئیاں اوہدوں آپ مغیرہ دی زوجیت وچ ہی سن۔ جناب امامہ دی کوئی اولاد نہیں سی پر کجھ بزرگاں دا خیال اے پئی اک پتر یحییٰ بن مغیرہ ہویا پر یحییٰ توں اگے گل ٹردی نظر نہیں آوندی۔

حضرت رقیہؓ:

حضرت زینب دی پیدائش توں کوئی تن ورھے پچھوں جدوں سرور کائنات a دی پاک حیاتی ۳۳ ورھیاں تے جا پجی سی، جناب خدیجہ دے گھر سیدہ رقیہ نے جنم لیا۔ نکی عمر وچ ای ابولہب دے پتر عقبہ نال نکاح ہوگیا۔ خاندان ہاشم دے بائیکاٹ ویلے جدوں اک اللہ دا نام لین دے جرم وچ محمد a اتے انتاں دیاں مصیبتاں ٹٹیاں، اودوں ایہ جان کڈھ لین والا صدما وی جرنا پیا بئی عقبہ نے اپنے پیو دے آکھن اُتے سیدہ رقیہ نوں طلاق دے دتی۔ ایس توں بعد آپ دا نکاح حضرت عثمان b نال ہویا۔ ایس ویاہ دی مکے وچ بڑی شہرت ہوئی تے اوہناں میاں بیوی نوں اک سوہنے سچے جوڑے دی حیثیت نال یاد کیتا جاندا رہیا۔ لوکاں دے مونہوں ایہ گل وی سنی جاندی سی بئی:

((احسن زوجین راھما انسان رقیۃ وزوجھا عثمان

سبھ توں چنگا جوڑا جہڑا ویکھیا گیا اوہ رقیہ تے عثمان b نیں۔

مکے توں ہجرت کر کے حبش ول جان والیاں وچ ایہ مبارک جوڑا وی شامل سی۔ حال حالات کجھ ایوں دے سن بئی لمے چراں تیکر اوہناں دی کوئی سُوہ نہ لگی۔ اک واری اک زنانی نے آ کے دسیا بئی اوس نے اوہناں دوواں نوں جیوندے جاگدیاں ویکھیا اے۔ رحمت اللعالمین نے اوہناں دی خیر تے سلامتی دی دعا کیتی تے فرمایا کہ رب اوہناں نوں راضی رکھے، اوہ حضرت لُوط g تے حضرت ابراہیم g توں بعد پہلا جوڑا نیں جہناں نے راہ خدا وچ اکٹھیاں ہجرت کیتی۔

حبش دے پردیس وچ اللہ نے سیدہ رقیہ c نوں اک پتر وی دِتا، جس دا ناں عبداللہ سی۔ جدوں مدینے وچ مسلماناں دے پیر پیڈھے ہوگئے تے نبی a دی ایہ پیاری دھی اپنے گھر والے نال مدینے جا پجی۔ سن ۲ھ وچ سیدہ تے چیچک دا حملہ ہویا۔ ویکھدیاں ای ویکھدیاں بیماری نے پوری طرحاں جناب رقیہ نوں گھیر لیا۔ اوہناں دِناں وچ ای جدوں بدر دا معرکا رونما ہویا، نبی اکرم a نے جناب عثمان غنی b تے حضرت اسامہ b بن زید نوں آپ دی سوجھی (تیمار داری) لئی مدینے چھڈیا ہویا سی۔ جس ویلے زید بن حارث بدر دی فتح دی خبر لے کے مدینے اپڑے اوس ویلے سیدہ رقیہ c نوں دفنایا جا رہیا سی۔ آپ جوان عمر وچ ای اللہ نوں پیاریاں ہوئیاں۔ قاضی سلمان منصور پوری دے حساب موجب آپ نے صرف ۲۱ ورھیاں دی عمر پائی۔

سیدہ دے فرزند تے سبط رسول سیدنا عبداللہ اپنی امی توں بعد نرے دو کو ورھے ای جیوندے رہے۔ ہویا ایہہ بئی اوہناں نوں اکھ دے اتے اک ککڑ نے ٹھونگا ماریا۔ ایہ زخم خراب ہوندا گیا تے اخیر ایہو ای زخم جناب عبداللہ دے دنیا توں ٹورے دا سبب بن گیا۔

سیدہ اُم کلثوم c:

جناب سیدّہ اُم کلثوم c حضرت خدیجہ دے بطن مبارک وچوں نبی اکرم a دی چوتھی اولاد نیں۔ آپ دا سن پیدائش تواریخ دی دھوڑ تھلے کِدھرے دبیا گیا اے، پر خیال اے بئی آپ بعثت توں تن چار ورھے اگدیں پیدا ہوئیاں ہون گئیاں۔ سیدّہ رقیہ وانگ سیدہ ام کلثوم وی ابولہب دی نونہ بنیاں تے اس دے پتر عتیبہ نال آپ دا نکاح ہویا۔ آپ نوں

وی آپی رقیہ دے نال ای طلاق ہوئی۔ جدوں سیدہ رقیہ c نے چلانا کرلیا تے کجھ چراں پچھوں جناب سیدالمرسلین نے حضرت عثمان نوں سدگھلیا تے آکھن لگے بھئی عثمان! حضرت جبرائیل رب دا سنہیا لے کے آئے نیں تے آکھدے نیں بئی میں اپنی دوجی دھی دا تیرے نال ویاہ کردواں۔ اوہناں دناں وچ ای حضرت عمر فاروق b دی دھی حفصہ دے گھر والا وی چلانا کر گیا سی تے حضرت عمر ایس گل تے چوکھے پریشان سن۔ اوہناں نے حضرت عثمان نوں ایہ گل آکھی ہوئی سی۔ ''ویکھ عثمان! تیری گھر والی سیدہ رقیہ اللہ نوں پیاری ہوگئی تے میری دھی دا خاوند وی چلانا کر گیا اے۔ کیوں نہ تہاڈا دوواں دا نکاح کر دتا جاوے۔'' حضرت عثمان اجے سوچ وچار وچ سن تے حضرت عمر b نے اپنی ایس اوکڑ دا اوس رحمت لقب پاؤن والے یار اگے ذکر چا کیتا۔ عجب صورت حال بن گئی۔ اک پاسے اک مہربان ''رفیق عزیز'' عمر بن خطاب سی تے دوجے پاسے ''رفیق اعلیٰ'' دا حکم سی۔ اخیر فرماؤن لگے بئی ''عمر! دل سوڑا نہ کر۔ حفصہ نوں عثمان توں چنگا گھر والا ملے گا تے عثمان نوں حفصہ توں چنگی گھر والی۔'' پکی گل اے بئی جناب عمر فاروق دے قلب نوں ایہ سن دیاں ای پوری تسکین مل گئی ہونی اے پر فیروی سوچیا تے ضرور ہونا اے بئی مدینے وچ عثمان b توں ودھ کے کہڑا کرماں والا بندا ہووے گا۔ فیر جدوں ایس فیصلے نال حضرت حفصہ نوں محمد a ورگا شوہر ملیا، اوہناں نوں ام المومنین بنن دا اشرف حاصل ہویا تے حضرت عثمان نوں ذوالنورین اکھوان دی عزت نصیب ہوئی تے ساری گل جناب عمر فاروق دی سمجھ وچ آ گئی۔

سیدہ اُم کلثوم ۶ ورھے سیدنا عثمان دی زوجیت وچ رہیاں پر آپ دے کوئی اولاد نہیں ہوئی۔ شعبان ۹ھ وچ آپ دا انتقال ہوگیا۔ نبی اکرم a نے آپوں نماز جنازہ پڑھائی۔ حضرت علی، حضرت اسامہ بن زید تے حضرت فضل بن عباس نے آپ نوں قبر وچ اتاریا۔ جناب رسول اللہ سیدہ دی قبر تے بیٹھے رہے تے آپ دیاں اکھاں وچ اتھرو نظر آؤندے رہے۔

جناب عبداللہ:

نبی اکرم a دے پتراں دی تعداد اُتے مورخاں تے سیرت نگاراں وچ چوکھا اختلاف اے۔ شبلی نعمانی تے سید سلمان ندوی آکھدے نیں ''متفق علیہ روائت ہے کہ آپ کے چھ اولادیں تھیں۔ قاسم b ابراہیم b، زینب c رقیہؓ اُم کلثوم c اور فاطمہ c'' ابن اسحاق آکھدے نیں بئی دو صاحبزادے طاہر تے طیب وی سن تے ایوں پتراں دی تعداد چار بن دی اے پر جناب عبداللہ دا کدھرے ذکر نہیں۔ قاضی سلمان منصور پوری نے جناب عبداللہ نوں حضور دا دوجا پتر دسیا اے تے لکھدے نیں بئی اوہناں دا ہی لقب طیب و طاہر سی۔ ایوں اوہناں نے طیب یاں طاہر ناں دے کسے ہور پتر نوں نہیں منیا۔ مصر دے محمد حسین ہیکل دا خیال اے۔ ''اُن (حضرت خدیجہ) کے بطن سے دو فرزند اور چار صاحبزادیاں پیدا ہوئیں۔ صاحبزادوں میں ایک کا نام قاسم اور دوسرے کا عبداللہ اور دونوں کے القاب طاہر اور طیب تھے۔''

اس دا مطلب ایہہ ہویا پئی طیب یاں طاہر ناؤں دے پتراں دی پیدائش تے اوہناں نوں اتفاق نہیں پر جناب عبداللہ نوں اوہ حضرت خدیجہ دے بطن مبارک وچوں حضرت محمد a دا دوجا پتر من دے نیں۔ جناب عبداللہ، حضرت فاطمہ توں

شبلی نعمانی۔ سیرت النبی۔ جلد دوم۔ صفحہ ۲۵۴ رحمت اللعالمین۔ جلد دوم۔ صفحہ ۹۴

حیات محمد۔ صفحہ ۱۴۳

کوئی دوڈھائی ورھے اگدیں تے بعثت نبوت دے نیڑے تیڑے پیدا ہوئے۔ آپ نے وی وڈے بھرا طرحاں تھوڑی ہی حیاتی پائی تے اللہ نوں پیارے ہوگئے۔ ایس دوجے پتر دے مرن ویلے تک آپ توحید دا سنیہا علانیا طور تے لوکاں تیکر اپڑا رہے سن تے ایوں مکے دے مشرک آپ a دے ویری بنے کھلوتے سن۔ عبداللہ چلانا کر گئے تے کافر آکھن لگے لو بھئی! ہن محمد a دا ناؤں نشان دنیا توں مک گیا جے۔

اوس ویلے دے حالات نوں جے کر ڈونگی نظر نال ویکھیا جاوے تے گل ایوں ای سی بئی کسے عربی دا کوئی پتر نہ ہونا یاں کلا پتر ہونا چوکھی وڈی گھاٹے دی گل جانی جاندی سی پر اوہ کملے بھلّی بیٹھے سن پئی رب سوہنے نے اوس سوہنے دا ناؤں اُچے توں اچا کرن دا وعدہ کیتا ہویا سی۔ فیر جدوں رب نے سورہ کوثر دا نزول فرمایا تے ایہ گل آکھی بئی سوہنیا! تیرا ویری ہی اوتر انکھترا اے تے اک پاسے رب دے محبوب دی دل جوئی ہوئی تے دوجے پاسے ویریاں دے مونہ وی بند ہوگئے۔

لاڈلی:

میزبان نبی a جناب ابوایوب انصاری b دے گھر دے نیڑے حارث بن نعمان انصاری b دے اک گھر وچ دو اجہے جی وسوں کیتی بیٹھے نیں جہڑے رب دے محبوب دے محبوب نیں تے مدینے وچ اوہناں توں چوکھی ہور کوئی شے وی اللہ دے نبی a نوں پیاری نہیں۔ کوارٹراں ورگے ایس نکے جہے گھر وچ ہن توں کجھ چِر اگدیں پندراں سولھاں ورھیاں دی اک کڑھی کچے ویڑھے وچ جھاڑو دیندی پئی سی۔ اوہدے لیڑے اووی وی کجھ میلے جہے سن پر بوکھر بھاری دے اڈ دے گھٹے مٹی نے تے چوکھا ای مندا حال چا کیتا اے۔ تے ہن اوہ چلھے ول ہوگئی اے۔ بَلدی بُجھدی اگ نوں پھوکاں ماردی ایہ کڑی کدے دھوئیں پاروں اکھاں پئی ملدی اے تے کدی اگ دے سیک پاروں آؤن والا مڑھکا پئی پونجھدی اے۔

بھاویں ایہ کڑی ایس ویلے اپنے گھر والے دے گھر وچ اے پر اوس نوں ویکھ کے جیون والا اوس دا بابل ایہ سارا کجھ جان دا اے۔ ابا جی ایس نال والے گھر وچ ہی تے رہندے نیں۔ اوہ ایہ وی آکھدے نیں بئی ایہ کڑی میرے جگر دا ٹکرا اے، ایہ اپنے زمانے دیاں جنتی عورتاں دی سردار اے۔ ایہ انسانی تواریخ دیاں اوہناں چار اچیاں شاناں والیاں بیبیاں وچوں اک اے جہناں وچ جناب مریم، جناب خدیجہ تے آسیہ (فرعون دی گھر والی) شامل نیں۔ انسانیت دے محسن تے نبیاں دے سردار a جدوں کسے سفر توں پرتدے نیں تے سبھناں توں پہلاں ایسے ہستی نوں ملدے نیں۔ جے ایہ آپ ملن آؤندی اے تے پیغمبر اعظم a بھج کے اگانہ ودھدے نیں، اس دا متھا چمدے نیں، اوس نوں پیار کردے نیں، اوس دا دکھ ونڈاندے نیں تے اوس نوں ویکھ ویکھ کے خش ہوندے رہندے نیں۔

ایہ سبھ کجھ ایویں نہیں، ایہ وی اس ہستی نال چوکھا ای پیار کردی اے جیہں نال تُسیں وی پیار کردے او، جس نال میں وی پیار کردا ہاں، جس نال رب وی پیار کردا اے تے جہڑا آپوں وی سبھناں نال پیار کردا اے۔ نرا اپنیاں نال ای نہیں، بیگانیاں نال وی کرداا ے۔ نرا سجناں نال ای نہیں ویریاں نال وی کردا اے۔ اینا پیار کردا اے بئی ہبار، عکرمہ، تے ہند جۓ

لوکاں نوں وی معاف کر دیندا اے۔

اک واری ایوں ہویا بئی انسانیت دے محسن کعبہ وچ نماز پڑھ رہے سن۔ اوتھے بہت سارے قریش وی موجود سن۔ جدوں آپ a سجدے وچ گئے تے اوہناں وچوں اک بدبخت عقبہ بن معیط نے اک اُٹھ دی اوجھڑی آپ a دے اُتے لیا سٹی۔ اوہناں بدمعاشاں نال ٹکر لینا کوئی سوکھا کم نہیں سی۔ ایس لئی جے کسے حضور نوں اوجھڑی تھلے دبیاں ویکھیا وی تے آپ دی کوئی مدد نہ کیتی۔ جنے چوکھی نیکی کیتی اوس نے وی ایہ کیتی بئی جا کے حضرت خدیجہ c دے گھر جا دسیا۔ ایہ کرماں والی دھی رانی اودوں چوکھی ای نکی سی۔ بھجی بھجی آئی تے کسے غنڈے توں ترٹھیاں بنا ہمت کر کے اوجھڑی آپ a دے جسے توں تھلے لاہی۔

اُچیاں شاناں والی ایہ بالڑی احد دی مجاہدہ وی اے۔ مدینے وچ جدوں ایہ منحوس خبر مشہور ہو گئی بئی رحمت دو جہاں محمد a اللہ دے رسول شہید ہو گئے نیں تے ایہ ہستی اوسے ویلے میدان جنگ وچ اپنے سوہنے بابل کول اپڑی۔ زخم دھوئے، تے خون بند کرن دے پورے جتن کیتے۔ اخیر اپنے ہتھاں نال کھجور دی اک صف ساڑ کے اوس دی سواہ زخماں وچ بھر کے خون بند کیتا۔ بھلا بجھو ایہ کڑی کون اے؟ ......ایہ فاطمہ c اے...... ہاں......ایہ پیغمبر اعظم a دی سبھ توں چوکھی لاڈلی دھی اے۔ ایہ باب مدینۃ العلم علی دی گھر والی تے حسن وحسین b دی امی وی اے تے ایسے ہستی نوں ایہ شرف حاصل اے کہ اوس دے وجود نال محمد رسول اللہ دی نسل اگے چلی۔

حضرت فاطمہ دی پیدائش مبارک دے ورھے دا چوکھے جتن دے باوجود کوئی پکا پیڈھا ثبوت نہیں لبھا۔ خیال اے بئی آپ بعثت توں کجھ چراں پچھوں پیدا ہوئیاں۔ بچپنے توں ای طبیعت بڑی فقیر جہی سی۔ کھیڈاں ول اصلوں ای دھیان نہیں سی۔ بس ایوں جانو بئی تارک الدنیا جہے بندیاں وانگ دی سبھاء سی۔ ایسے لئی آپ نوں بتول وی آکھیا گیا۔ صورت ویکھو تاں محمد a، سیرت ویکھو تاں محمد a۔ عورتاں وچ اسوہ حسنہ دی پیروی کردیاں اسوہ حسنہ دی ایس توں ودھ کے ہور کوئی مثال نہیں لبھدی، تے ناں ای لبھن دے جتن کرنے چاہیدے نیں کیوں جے کوئی ہور مثال ہوندی تے فیر محسن انسانیت اوس بارے وی آکھدے بئی ''تیری خشی نال رب خش ہوندا اے تے تیری ناراضگی نال اوہ ناراض۔''

آپ دی عمر جدوں پندراں ورھے تے ساڈے پنج مہینیاں دی ہوئی تے آپ دا نکاح حضرت علی نال کر دتا گیا۔ حضرت علی اودوں ۲۱ ورھیاں توں کجھ اُتے سن۔ ایہ گل کڈی وی اچرج لگے پر ہے سچ بئی رب نے اپنے جس بندے نوں دوواں جہاناں دے اَن مُک خزینیاں نال نوازیا سی اوس نے اوہدے وچوں اپنے یاں اپنی اولاد لئی کجھ وی نہ رکھیا تے اپنی ایس دھی نوں جہڑا داج دتا اوہ اک پلنگ تے اک بستر سی۔ تے جے ایس توں وکھ تواریخ دے ورقیاں وچوں کجھ لبھدا اے تے اوہ چوکھے توں چوکھا پانی ڈھون لئی اک مشک تے آٹا پین لئی دو چکیاں نیں۔ میں وی واری جاواں تے میرے ماں پیو

ہبار اوہ بندا اے جس نے ہجرت دے ویلے سیّدہ زینب نوں سواری توں ڈیگ کے زخمی کیتا سی۔ عکرمہ ابوجہل دا پتر سی تے ہند، ابوسفیان دی سوانی سی جس نے حضرت حمزہ دا کلیجا چبیا۔ فتح مکہ دے ویلے ایہناں سب ظالماں نوں معافی مل گئی۔

اسد الغابۃ، صفحہ ۲۵۳ بحوالہ علامہ نیاز فتح پوری، طبع ہفتم، صفحہ ۱۴۱۔

وی واری جان ایہناں اچیاں ہستیاں توں بئی ایس توں بعد وی جدوں آپؐ دے قدماں وچ دنیا جہاں دیاں نعمتاں دے ڈھیر لگ گئے سن، تے جدوں بیت المال نکونک بھریا گیا سی، اودوں وی نہ تے دھی نے کوئی طمع کیتا تے نہ ایس ابے ہوراں اپنی دھی نوں دوجیاں دیاں دھیاں توں ودھ جان کے اوس دے گھر کوئی درہم، خادمہ یاں سونے دیاں ٹوماں بنا بنا گھلیاں۔ کمال دی گل نہیں بئی جس والد دی اک واج تے دنیا دے تن بر اعظماں وچوں لبیک سیّدی لبیک دیاں واجاں آ وَن، اوس دی اپنی دھی دے ہتھاں تے چکی پیہ پیہ کے پڑ بن گئے؟ جہدے دنیا تے آ وَن توں پہلاں ای چراں توں بند ہوئے آب زم زم دے چشمے نوں فیر کھول دتا گیا اوس دی اپنی لاڈلی دھی دی، پانی لئی مشکاں چک چک کے، دھون چھلی گئی تے جس دے حکم تے لوکائی اپنیاں پلکاں نال پوری دھرتی نوں صاف کرن لئی تیار سی اوس دے کلیجے دا ٹکڑا گھر وچ جھاڑو دے دے کے مٹیو مٹی تے مڑھیکوں مڑھکی ہویا رہندا سی۔ تے جے گھر والے دے آکھن تے بنت رسول کوئی خادم یاں خادما منگن جاندی وی اے تے فیر اوویں ای پچھانہّ پرت آ وَندی اے بئی چلو گزارا ہوندا ای پیا اے نا!

جدوں جناب فاطمہ c خادم دی گل کیتے بنا گھر مڑ آ ئیاں تے اگلے دیہاڑے نبیؐ آپوں اوہناں ول گئے تے آکھدے نیں "پتری! کیہ گل سی؟" تے دھی رانی چپ رہندی اے۔ جناب علی المرتضیٰ آ آکھدے نیں "یارسول اللہ! فاطمہ دے ہتھاں تے چکی پہیندیاں تے دھون تے مشک چک چک کے نشان پئے گئے نیں، میں فاطمہ نوں آکھیا سی بئی حضور a کول کجھ خادم آئے نیں، اک تسیں منگ لیاؤ، تاں جے سکھ دا ساہ آوے۔"

لاڈلی دھی نوں جواب ملدا اے:

"فاطمہ! تقویٰ ای چنگا اے۔ ربّ دے دسّے فرض ادا کرو۔ اپنے گھر دے جیاں دا خیال رکھو تے رات نوں جدوں سون لگو تے ۳۳ واری سبحان اللہ ۳۳ واری الحمدللہ تے ۳۴ واری اللہ اکبر پڑھیا کرو، ایہ پورا سو ہو گیا۔ ایہہ کم تیرے لئی خادمہ توں چنگا اے۔"

"رضیت عن اللہ وعن الرسولہ صلعم

"(ٹھیک اے ابو) میں (ایوں ای) اللہ تے اوس دے رسول a تے خش ہاں۔" دھی نے جواب دتا۔"

حضرت فاطمہ دے بطن مبارک وچوں تن (۳) صاحبزادے تے دو صاحبزادیاں پیدا ہوئیاں۔ جناب حسن b جناب حسین b جناب محسن b اُم کلثوم c تے سیدہ زینب c۔ محسن بچپنے وچ ای چلانا کر گئے تے باقی تاریخ وچ مشہور نیں۔

سیدہ النساء العالمین نے رمضان ۱۱ھ وچ وفات پائی تے ایوں عین جوانی وچ ای اپنے عظیم الشان والد دے وصال توں نرے چھ مہینے پچھوں اوہناں کول جا پجیاں تے ایہ ۶ مہینے وی آپ نے حضور دی جدائی وچ دکھ نال ای گزارے۔ آپ دی عمر مبارک ٹھیک ٹھیک نہیں دسّی جاسکدی کیوں جے سانوں سن ولادت دا ٹھیک پتا نہیں۔ ایس فقیر دا خیال اے بئی ۲۵ کو ورھے ہونی اے۔

زبیر بن بکار توں روائت اے بئی ہشام بن عبدالملک کول حضرت عبداللہ بن حسن بن امام حسن آئے۔ اوتھے کلبی وی

بیٹھا ہویا سی۔ ہشام نے پچھیا بئی عبداللہ ایہ دسو حضرت فاطمہ دی عمر کنی سی؟ جناب عبداللہ نے جواب دتا ''۳۰ ورھے''۔ کلبی آکھن لگا ''۳۵ ورھے''۔ ہشام بولیا'' بئی عبداللہ! سن رہے او نا تواریخ دا سیانا کیہ گل آکھ رہیا اے۔'' ایس گل دے جواب وچ جناب عبداللہ نے آکھیا بئی ''میری ماں دا حال میرے کولوں پچھو تے کلبی دی ماں دا کلبی کولوں۔'' ایس روائت توں بھاویں میرا ۲۵ ورھیاں دی عمر والا حساب غلط جاپدا اے پر ایس توں ہٹ کے وی کجھ مَنن دی وجہ نہیں لبھ سکی۔

حضرت عائشہ آکھدیاں نیں بئی سید المرسلین نے اپنے مرض الموت وچ حضرت فاطمہ نوں سدیا تے اوہناں دے کن وچ کوئی گل کیتی تے اوہ روپئیاں۔ فیر نیڑے سدیا تے کن وچ کجھ آکھیا تے فاطمہ ہسن لگ پئیاں۔ میں فاطمہ c توں پچھیا بئی کیہ گلاں ہوئیاں نیں پیو دھی وچ؟ تے اوہناں مینوں کجھ نہ دسیا۔ فیر جدوں آپ a وصال فرما گئے تے جناب فاطمہ c نے مینوں دسیا بئی ''پہلوں مینوں ابا جی نے دسیا سی بئی اوہ ایسے بیماری نال اللہ نوں پیارے ہو جان گے، ایس لئی میں روپئی ساں۔ فیر دوجی وار آکھیا کہ میں (فاطمہ) دوجیاں توں اگدیں آپ a نوں جاملاں گی تے ایس گل تے میں خش ہوگئی'' ایویں دے راز نیاز نبی اکرم a نے ہور کسے نال نہیں کیتے۔

اک روائت موجب اس موقعے تے حضور a نے سیدہ فاطمہ c نوں ''یاحی یاقیوم برحمتک استغیث'' دے ورد دی وی وصیت کیتی۔

حضرت ابراہیمؑ:

جویں کہ پچھے دسیا گیا اے، نبی اکرم a دی ساری اولاد، سوائے سیدّ نا ابراہیم توں، حضرت خدیجہؓ دے بطن پاک وچوں پیدا ہوئی۔ جناب ابراہیم دی والدہ جناب ماریہ قبطیہ سن۔ آپ نبی اکرم a دی اخیری اولاد سن تے جمادی الاولیٰ ۹ھ وچ پیدا ہوئے۔ دُدھ پیان دا شرف اِک انصاری بی بی اُم بردہ خولہ نوں حاصل ہویا۔ آپ دے رضاعت دے دن وی اجے پورے نہیں سن ہوئے تے تقدیر نے واج مارلئی۔ ایویں ۲۹ شوال ۱۰ھ نوں میرے آقا تے مولا نوں اِک وار فیر دُکھی کر کے، جناب ابراہیم باقی دا دُدھ جنت دیاں حوراں کولوں پین ٹر گئے۔

رسول اللہ a نوں جدوں جناب ابراہیم دی بیماری دا پتا لگا تے آپ a عبدالرحمٰن بن عوف دے نال اُم بردہ دے گھر تشریف لے گئے۔ ابراہیم اودوں اخیری ساہ لے رہے سن۔ آپ a نے اوہناں نوں کُچھڑ چک لیا، اکھاں وچ اتھرو واں دی جھڑی لگ گئی تے زبان مبارک توں ایہ اکھر نکلے:۔

((یا ابراھیم لا نغنی عنک من اللہ شیئا.))

''اے ابراہیم! ربّ دے حُکم اگے اسیں تیرے بھوراوی کم نہیں آسکدے۔''

فیر فرمایا:

''سانوں پتا اے بئی موت ربی حُکم تے پکاّ وعدا اے۔ سانوں ایہ وی پتا اے بئی پچھے رہ جان والے وی اگے جان والیاں دے نال رل جان گے۔ جے کر ایوں نہ ہوندا تے فیر اے ابراہیم! سانوں ہور چوکھا غم تے دُکھ

رحمت اللعالمین، جلد دوم، صفحہ ۱۵۸۔

ہوندا۔ بھاویں اکھاں بھج گئیاں نیں تے دِل وچ غم ای غم اے۔ فیر وی اسیں کوئی اجہی گل نہیں کراں گے جہڑی رب نوں پسند نہ ہووے۔'' نبی a دے لخت جگر نوں ایک چھوٹی جہی منجی تے پا کے جناز گاہ لیاوندا گیا۔ آپؐ نے خود نماز جنازہ پڑھائی۔ حضرت اسامہ تے حضرت فضل بن عباس نے قبر وچ اتاریا۔ آپؐ قبر دے کول کھلوتے کلیجہ پھاڑ دین والا ایہہ منظر نچڑدیاں اکھاں نال ویکھ دے رہے۔ آپؐ نے دل ای دل وچ ایہہ کلمہ کئی وار دہرایا ہونا اے ''ہاں ابراہیم! رب دے حکم اگے میں کیہہ کرسکدا ہاں؟''

رب دا کرنا ایہہ ہویا ہئ جس دیہاڑے ابراہیم اپنے اصلی مالک کول پہنچے اوس دیہاڑے سورج نوں گرہن لگ گیا۔ عرباں دا ایہہ عقیدا سی پئی جدوں کوئی وڈا تے اُچی شان والا بندا مردا اے اوہدوں چن یا سورج نوں گرہن لگدا اے۔ ہن ایہہ خیال ہور پیڈا ہو گیا تے وچوں کجھ مسلمان وی آکھن لگ پئے ہئ ابراہیم دی موت دے منکھ وچ سورج وی گرہنیا گیا اے۔ نبی اکرمؐ نے ایہہ سنیا تے مسلماناں نوں سمجھایا ہئ سورج یا چن نوں کسے وی انسان دی موت نال گرہن نہیں لگدا۔ ایہہ تے رب دیاں نشانیاں وچوں دو نشانیاں نیں۔ بس جدوں گرہن لگا ویکھو تے نماز پڑھیا کرو۔

حضرت انس بن مالک تے جناب ابن ابی اوفیٰ سیدنا ابراہیم نال حضور دی محبت نوں چیتے کر کے آکھدے رَہے ہئ جے ابراہیم جیوندے رہندے تے نبی ہوندے۔ اوہ ایس واسطے ای چلانا کر گئے نیں کہ نبی تے ہوای نہیں سکدا کیوں جے ساڈے پیارے نبی حضرت محمدؐ تے اخیری نبی نیں۔

باب نمبر ۱۰:

ربّ دا سنیہا

جبرائیل غار حرا وچ:

''نہیں ابوالقاسم نہیں۔ کجھ نہیں ہوندا۔ کجھ وی نہیں ہوندا۔ اللہ تہاڈے نال اے۔'' جناب خدیجہ نے آکھیا

''پر مینوں تے اپنی جان دا وی ڈر اے۔'' رسولِ رحمت نے جواب دتا۔

''نہیں سرتاج! ڈر کس گل دا۔ ربّ دی سونہہ اوہ تہانوں کدے وی رسوا نہیں کرے گا۔ تُسیں صلہ رحمی کردے او، ہمیش سچ بولدے او، لوکاں دا بھار ونڈاندے او، اوہناں دیاں اماناتاں سنبھالدے او تے آئے گئے پروہنیاں لئی اُچیچ کردے او، مالک کدے وی تہانوں پریشان نہیں کرے گا۔''

((زملونی خدیجہ زملونی))

''خدیجہ! میرے اُتے کپڑا دے دیو۔''

تے وفادار بیوی نے دثار (چادر) لپیٹے ہوئے سردے سائیں اُتے دے دتی۔

ہُن کجھ وقت بیت گیا اے۔ خدیجۃ الکبریٰ نوں یقین اے پئی حضور دی طبیعت کافی سنبھل گئی اے۔ اوہ اوڑھنی لیندیاں نیں تے شرک توں اکّے ہوئے تے عیسائیت نال جڑے ہوئے ورقہ ول ٹر پیندیاں نیں، جہڑا اوہناں دے چاچے نوفل دا پتر سی تے ہن بڈھی عمر پاروں گھروں گھٹ ودھ ای باہر نکلدا سی۔ ورقہ بن نوفل ہن بصارت توں تے محروم سی پر بصیرت دی دولت نال مالا مال سی۔ اوہ توریت تے انجیل دا وڈا عالم سی تے سریانی زبان توں عربی وچ انجیل دا ترجما وی کرلیندا سی۔

''کون اے؟'' انھے ورقہ نے اچی ساری اواز دے کے پچھیا۔

''میں آں خدیجہ، ابن عم!'' حضرت خدیجہ نے جواب دتا۔

''پر بنت خویلد! تیرا ساہ کیوں پھلیا ہویا اے؟ خیر تے ہے خدیجہ؟ دس ناچھیتی نال۔'' بڈھے ورقہ نے چوکھے تجسّس نال کنے سارے سوال کردتے۔

حضرت خدیجہ نے اوہ حالت تے کیفیت بیان کردتی جہڑی آدم دی اولاد تے اوس کلام دے نزول نال ہوئی سی جس دا بھار چکن توں سمندراں تے پہاڑاں نے وی انکار کر دِتا سی۔

((لئن کنت صدقتنی انہ لیاتیہ ناموس عیسیٰ.))

''(جے توں سچ آکھنی ایں تے فیر پکی گل اے پئی ایہ اوہ فرشتہ اے جہڑا عیسیٰ g ول آوندا سی)، بڈھے ورقہ

نے جواب دتا۔''

پہلی وحی تے اوس دی تاریخ:

جے کھوج کاری وچ نہ پوئیے تے ایہ اوس دیہاڑے دی گل اے جدوں رب دے سوہنے محبوب دی حیاتی دے چالھی ورھے پورے ہو گئے سن تے کجھ بریکی ول ٹریے تے گل ایوں بن دی اے پئی اوہ رمضان المبارک دی ۲۱ تاریخ تے سوموار دی رات سی۔ اگست دی ۱۰ تاریخ تے سن ۶۱۰ عیسوی سی۔ چن دے حساب موجب عمر مبارک ۴۰ سال ۶ مہینے تے ۱۲ دن تے شمسی حساب مطابق ۳۹ سال ۳ مہینے ۲۲ دن سی۔ روح نے آکھیا'' محمد a! بشارت قبول فرماؤ۔ تُسیں اللہ دے رسول جے تے میں جبرائیل آں۔''

آؤ ہن ایس واقعے دی تفصیل حضرت عائشہ صدیقہ c دی زبانی سنیئے۔ ارشاد اے پئی'' حضور تے وحی دی بسم اللہ چنگے تے سوہنے خاباں توں ہوئی۔ آپ a جیہڑا وی خاب ویکھدے سن اوہ دن دی روشنی وانگ سچ نکلدا سی۔ فیر اکلاپے نال پیار ہو گیا۔ ایس لئی غار حرا ول ٹر جاندے تے کئی کئی راتاں گھر تشریف لیائے بغیر اوتھے ای عبادت وچ گزار دیندے۔ ستو تے پانی وغیرہ نال لے جاندے۔ مک جاندے تے پچھانہہ حضرت خدیجہ ول پرت آؤندے تے گھٹو گھٹ اونے کو دناں دا راشن پانی فیر لے جاندے۔ فیر اک راتیں ایوں ہویا پئی حضرت جبرائیل تشریف لیائے تے آکھن لگے'' اقراء'' (پڑھ)۔

"**ماانا بقاری۔ ماانا بقاری**" (مینوں پڑھنا نہیں آؤندا) حضور نے جواب دتا۔

فیر جبرائیل g نے حضور نوں پکڑ کے ایس زور نال دبایا پئی نڈھال کر چھڈیا۔ فیر چھڈ کے آکھیا'' پڑھو''۔ حضور نے تیجی واری ما انا بقاری دا جواب دتا تے روح الامین نے فیر دبوچ کے چھڈیا تے آکھیا:

﴿اِقْرَاْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِىْ خَلَقَ o خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ o اقْرَاْ وَرَبُّكَ الْاَكْرَمُ o الَّذِىْ عَلَّمَ بِالْقَلَمِ o عَلَّمَ الْاِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ o﴾ (العلق: ۱-۵)

'' پڑھ اپنے ربّ دے ناں نال جیہڑا سب دا خالق اے جہنے پیدا کیتا انسان نوں لوتھڑے توں۔ پڑھدے جاؤ تہاڈا رب چوکھے کرم والا اے جہنے قلم نال تعلیم دتی تے انسان نوں اوہ کجھ سکھایا جہدا اوس نوں پتا نہیں سی۔''

حضرت عائشہ گل اگے ٹور دیاں نیں پئی جدوں حضور a حضرت خدیجہ تک اپڑے تے دل دھک دھک کر رہیا سی تے حضرت خدیجہ نوں آکھدے نیں'' میرے اُتے کوئی چادر دے دے'' خدیجۃ الکبریٰ نے چادر دے دِتی۔ فیر ہولے ہولے ڈر لہہ گیا۔

حضرت خدیجہ ورقہ بن نوفل کول جاندیاں نیں تے سوہنے محمد a نوں وی نال لے جاندیاں نیں تے آکھدیاں نیں'' بھائی ورقہ! ذرا ساری گل اپنے کناں نال وی سنو۔''

'' جی سناؤ'' سیانے ورقہ نے حضور نوں مخاطب ہو کے آکھیا۔ حضور نے ساری گل دہرائی تے سوجھوان ورقہ نے آکھیا'' میں گواہی دیندا ہاں پئی تُسیں ہی اوہ نبی جے جہناں دی مسیح ابن مریم نے بشارت دتی سی۔ تہانوں چھیتی ہی رب ولوں جہاد دا حکم وی دتا جاوے گا۔ بھتیجے مُحمد a! کاش میں تگڑا تے جوان ہوندا یاں اوس ویلے تک زندا ای رہندا جدوں

تہاڈی قوم تہانوں جمن بھوں چھڈن تے مجبور کر دیوے گی۔''

''چا چا جی! کیہ اوہ مینوں مکے توں کڈھ دین گے؟''

''ہاں بھتیجے! اک تیرے نال ای ایہ گل نہیں سگوں جہڑا وی ایتھے رب دا سنیہا لے کے آیا لوکائی اوس دی دشمن ہوگئی۔ میں اودوں تیکر جیوندا رہیا تے تیرے نال اپنے والا ٹل لاواں گا۔'' ورقہ جہے سیانے بندے کولوں ایہ گل سن کے میاں بیوی نوں اطمینان ہویا۔ دوویں کجھ چر اوتھے بیٹھے رہے۔ فیر ورقہ نے حضور دا موںہہ سر چمیا تے ایہہ واپس پرت آئے۔ رب دا کرنا ایہ ہویا پئی اجے کوئی چوکھے دیہاڑے نہیں لنگھے سن تے اوہ سوجھوان تے مہربان بابا اللہ نوں پیارا ہو گیا۔''

ورقہ بن نوفل دا ایمان:

نبی اکرم a گھر اپڑے تے دین دی تبلیغ شروع کر دتی۔ حضرت خدیجہ تے واقعہ سن دیاں سار ای ایمان لے آئیاں سن۔ ہن سوال ایہہ سی پئی ایس روشن آفتاب دیاں کرناں نال سبھ توں پہلاں جہڑے بت پگھلدے نیں اوہ کہڑے دلاں دے اندر ٹھکانا کیتی بیٹھے نیں۔ ایہ گل اک قدرتی امر اے پئی جہڑا بندا دوجے بندے توں جنّا نیڑے ہوندا اے، اونا ای اوس بندے دے اندر تے باہر توں جانوں ہوندا اے۔ انج تے مکے دا بچا بچا سوہنے مصطفیٰ دے اخلاق تے کردار توں واقف سی، سگوں جے ایوں آکھیے تے زیادا صحیح اے پئی کائنات دا ذرا ذرا، رُکھاں دا اک اک پتا، سمندراں دا اک اک قطرا، سمندراں دیاں ڈونگھیائیاں وچ وسیبا کرن والیاں آبی مخلوقاں، سپیاں دے موہاں وچوں نکلن والے موتی، پہاڑاں دیاں کھڈاں چ رینگن والے کیڑے تے گلیشئر دیاں ٹیسیاں نال ٹکراون والی ہوا دی خنکی سبھ دے سبھ اوہناں عظمتاں تے شاناں دی بلندی دیاں گواہیاں دین لئی بے تاب نیں جہدی گواہی سبھ توں اگدیں حضرت خدیجہ تے فیر ورقہ نے دتی سی۔ پر مکے دے ضدی مشرکاں نوں ایہ ڈر سی پئی قریشی جوان محمد a دی ہاں نال ہاں ملان دا مطلب ایہ وے پئی اپنے موہاں وچ ڈوری دے کے لگام اوہدے ہتھ وچ پھڑا دتی جاوے۔ ایس لئی اوہ انکار تے انکار کردے رہے تے ون سوّنے بہانے بھالدے رہے۔ آکھنا ایہ وے پئی جہڑے لوکی چوکھے نیڑے سن اوہناں دا ایمان وی یار دی سچائی اُتے اونا ای پیڈا سی۔ حضرت خدیجہ زوجہ محترمہ سن۔ حضرت علی جہناں دی عمر اٹھ ورھے سی آغوش نبوت وچ پلے سن۔ زید بن حارث آپ دے آزاد کردہ غلام سن تے ابوبکر جہڑے کہ دوست سن پہلے ای دیہاڑے مسلمان ہوگئے سن۔ راقم ایہ گل مجھن توں قاصر اے کہ مورخین تے سیرت نگاراں نے ایہناں عظیم، قابل احترام تے نیک ہستیاں، تے اوّلین مسلماناں وچ ورقہ بن نوفل دا ناں کیوں شامل نہیں کیتا۔ کیہ ورقہ بن نوفل اوہ پہلا مسلمان نہیں سی جس نے بغیر کسے ذاتی تعلق توں، تے بغیر حیات مبارکہ اُتے نیڑے دی تے ڈونگھی نظر توں آپ دی نبوت دا برملا اعتراف کیتا سی؟

ایس توں اڈ اک ایہ گل وی چوکھی ضروری جاپدی اے پئی عورتاں، بچیاں، غلاماں تے آزاد مرداں توں وکھ وی اک ''پہلے مسلمان'' دا ناں لبھنا چاہیدا اے۔ یعنی پہلے جماندرو مسلمان کون سن؟ تے پڑھنہاراں لئی ایہ جواب بھرویں دلچسپی دا سبب بنے گا پئی حضرت عائشہ اوہ پہلی ہستی نیں جہناں نے اک مسلمان دی حیثیت نال دنیا تے پہلا ساہ لیا، کیوں جے ابوبکر صدیق

اودوں مسلمان ہو چکے سن ✍

ایہناں توں اڈ بلال، عمرو بن عنبہ، خالد بن سعد، عثمان غنی، زبیر، عبدالرحمٰن بن عوف، طلحہ، سعد بن ابی وقاص، ابوعبیدہ، عامر بن عبداللہ، عبدالاسد بن بلال، عثمان بن فطعون، عامر بن فہیرہ، ابوحذیفہ، سائب بن عثمان تے ارقم جہے بندے نبوت دے مڈھلے دناں وچ مسلمان ہو گئے۔ عورتاں وچ چاچے عباس دے گھر والی ام الفضل، اسماء بنت عمیس، اسماء بنت ابوبکر تے فاطمہ بنت خطاب، (عمر فاروق دی بھین) نے اسلام قبول کیتا۔

اللہ ایہناں روحاں نوں ہمیش دی سلامتی نصیب کرے۔

✍ کجھ سیرت نگاراں دا خیال اے کہ جناب عائشہ بعثت نبوی توں پہلے پیدا ہو چکیاں سن تے اوہناں دی عمر اودوں ۵/۶ سال سی۔

دعوت دی بسم اللہ

پہلی وحی اترن توں بعد آپ چوکھا ویلا مکے توں باہر غاراں وچ گزار دے سن۔ اوتھے اللہ اللہ کر دے، رب دی ربوبیت اُتے سوچ وچار کردے تے اپنے خالق تے مالک دے حضور سجدہ ریز رہندے۔ حضرت علی بن ابی طالب اودوں اٹھ نو ورھیاں دے بال سن تے حضورؐ دی آغوش تربیت وچ سن۔ اوہ وی آپ دے نال نال رہندے سن۔ اک واری جناب ابو طالب نے اپنے پتر تے بھتیجے نوں اک غار وچ لک کے نماز پڑھدیاں ویکھیا تے پچھیا ''بچیو! ایہ کیہ دین اے، کجھ مینوں وی دسو'' جواب ملیا ''ایہ ساڈے وڈکے ابراہیم g دا دین اے۔ اسیں دویں سنت ابراہیمی دے موجب اللہ دی عبادت کرنے آں۔'' جناب ابو طالب حضرت علی نوں آکھن لگے ''علی! توں ابن عم دی روش اتے ویں۔ مینوں یقین اے تائے دا پتر تینوں چنگی مت ای دیوے گا۔''

ایس توں بعد ہولی ہولی لوکائی نوں پتا لگدا گیا پئی محمد بن عبداللہ وی، جہنوں اج تیکر کسے بت یاں دیوتا دی پوجا کر دیاں نہیں سی ویکھیا گیا، غاراں وچ لک لک کے کسے ان ڈِٹھے خدا نوں پوجدا اے۔ جدوں تیکر لوکی آپ نوں صرف صابی (دین توں بنا) باور کردے سن کسے وڈکے نے آپ نوں کسے لات منات یاں عزیٰ دی پوجا دی دعوت نہ دتی پر جدوں ایس گل دا پتا لگ گیا پئی محمد جیہڑا اپنے اچے اخلاق، نکھی طبیعت تے امانت داری پاروں اگے ای سارے مکے وچ مشہور سی، اوہ کسے معبود دا وی پرستار اے تے لوکی اوہناں نوں اپنے دیوتاواں ول سدن لگ پئے۔ پر ایہ ہستی دنیا تے ایس لئی تے نہیں سی گھلی گئی سگوں ایہ تے اوہناں پتھراں نوں کلمہ پڑھان لئی آیا سی جہناں نوں کٹ چھِل کے مکے دے نام نہاد عابداں نے نام نہاد خدا گھڑے ہوئے سن۔ ہویا ایہ پئی اللہ دے نبی a نے آپوں مکے دے مشرکاں نوں دعوت دینا شروع کر دتی تے اوہناں کملیاں نوں لک چھپ کے ایہ گل سمجھاون دی کوشش کیتی پئی ایہ سدھا راہ نہیں جے۔ ایہ گل سپ دی کھڈ وچ ہتھ پاؤن توں گھٹ نہیں سی۔ قرآن پاک دیاں سورتاں (اعلیٰ تے غاشیہ) توں ایس گل دے اشارے ملدے نیں پئی چوکھے چراں تک حضور دی جدوجہد دا بظاہر کوئی سٹا ساہمنے نہ آیا۔ آپ نوں ایس گل دا چوکھا منکھ سی۔ اللہ تعالیٰ حضور دا حوصلا ودھاندے رہے تے اک موقعے تے فرمایا:

﴿ فَذَكِّرْ اِنْ نَّفَعَتِ الذِّكْرٰى ۝ سَيَذَّكَّرُ مَنْ يَّخْشٰى۝ ﴾ (الاعلیٰ: ۹۔۱۰)

''(سوہنیا!) توں سمجھاندا رہو، سمجھاؤن نال ضرور فائدا ہووے گا۔ جہڑا رب توں ڈرن والا اے تے اوہ تے ضرور سمجھے گا۔''

ایس آیت دے نزول توں بعد جیس پہلے بندے نے پیغمبر دے دین تے مسلک نوں اعلانیا قبول کیتا اوہ ابوبکر سن۔ دلوں تے ہور وی رب دے کئی بندے اسلام قبول کر چکے سن پر تر ٹھے ہوئے سن۔ ایس صورت حال نوں قرآن پاک انج

پیش کردا اے:

''تہاڈے نال جہڑی مت دی گل اے جے کراسیں اوہ من لویئے تے سانوں ساڈی زمین (آبادی) توں کٹ مار کے باہر وگا دتا جاوے گا۔'' (القصص:۵۷)

جہناں سچ پچھا تا:

حضرت ابوبکر دی نیک نیتی تے دعا دے نتیجے وچ اوہناں دے والدین تے اولاد وی مسلمان ہوگئی۔ ایس توں بعد حضرت زبیر بن العوام، حضرت عثمان، عبدالرحمٰن بن عوف، حضرت سعد بن ابی وقاص تے حضرت طلحہ وی جناب ابوبکر دے حلقہ اثر پاروں مسلمان ہوئے۔ ایہناں توں وکھ حضرت عثمان بن فطعون، حضرت ابوعبیدہ، ابوسلمہ بن عبدالاسد تے ارقم بن ابی ارقم وی مسلمان ہو چکے سن۔ فیر لگدے ہتھ ای حضرت بلال، حضرت خباب، حضرت صہیب، حضرت عمار، اوہناں دی والدہ سمعیہ تے والد یاسر مسلمان ہوگئے پر ابوجہل تے ابولہب ورگے جنگلی درندیاں دیاں اکھاں وچ اکھاں پاؤن دی جرأت تے اسلام دی قبولیت دا باقاعدا اعلان حضرت ابوبکر توں بعد سبھ توں پہلاں حضرت بلال تے تن چار ہور مجاہداں نے کیتا۔ مکے دے کافراں نے جدوں بھالیا پئی ایس نویں دین داعلمبردار کلاّ قریشی جوان محمد بن عبداللہ ای نہیں سگوں ایہ اک انقلابی تحریک بن کے اگے ودھن دا آہر پیا کردا اے تے اوہناں نوں ہول پینے شروع ہوگئے۔ پہلوں تاں چیڈھاں تے ٹچکراں کردے رہے پر جدوں ویکھیا پئی گل ہتھوں نکلی کھلوتی اے تے فیر موموناں نوں تکلیفاں تے اذیتاں دین دا اک نہ مکن والا سلسلا شروع کردتا۔

﴿ اِنَّ الَّذِيْنَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِيْنَ وَالْمُؤْمِنَاتِ ﴾ (البروج:۱۰)

''فیر اوہ مومن مرداں تے مومن عورتاں نوں ستان لگ پئے۔''

برادرانِ عبداللہ یاں برادران یوسف:

اِک گل جیس دا ذکر ایتھے ضروی جاپدا اے اوہ ایہ وے پئی جدوں قرآن پاک دی سورت الشعرآء دی آیت ﴿**وانذر عشیر تك الا قربین**﴾

(آپ (سبھ توں پہلاں) اپنے نیڑے دے خاندان نوں ڈراؤ) نازل ہوئی تے آپ نے حضرت عبدالمطلب دی ساری اولادنوں روٹی دا سدا گھلن دا فیصلا کیتا تاں جے اوہناں نوں حکم ربی موجب اسلام دی دعوت دتی جائے۔ اوہناں دِناں دے حالات موجب کوئی ایڈی چنگی امید نہیں سی، ایس کر کے آپ سوچن لگ پئے بھاویں ابوطالب اک بھلے مانس، شریف تے نیک بندے نیں پر اوہ اپنی بڈھی عمر تے پرانی رواتیاں اُتے سختی نال کار بند ہون پاوروں اپنے وڈکیاں دا دین چھڈن تے کدے وی نہیں من لگے۔ جناب ابوطالب توں بعد قبیلے دا آکڑ خان بندا ابولہب سی جہڑا حضرت ابوطالب دا بھرا تے پیغمبر اسلام دا چاچا وی سی۔ اوہ مکے دا اک مالدار تاجر سی۔ اوس نوں مذہبی وتکریاں نال کوئی ایڈی غرض نہیں سی سوائے ایس توں پئی وچوں کوئی فائدے دی گل نکل سکے۔ قریشیاں دے دوجے تاجر وی کوئی ایس توں وکھ نہیں سن تے اوہ مذھب دے بس اینے کونیڑے سن جنے کو اج دے اوہ جوان نیں جہڑے سوانیاں نال لڑدے ہوئے آکھدے نیں پئی

''اسلام وچ چار زنانیاں رکھن دا حکم اے۔'' اوہناں تاجراں نوں مذھب دا بس ایہہ ای فائدا سی پئی چار مہینیاں لئی جنگ و جدل تے لٹ مار بند ہو جاندی سی۔ لوکائی موہنہ دھیانے اپنے کاروبار وچ لگ جاندی سی تے عکاظ دا میلا لگ جاندا سی۔ حضرت محمد a نوں جویں ایہ امید نہیں سی پئی چا چا ابو طالب مسلمان (اعلانیا) ہو جان گے ایوں ایہ وی نہیں سی پئی ابی لہب رب دے دین نوں قبول کرلوے گا۔

ابولہب دی سوانی جمیلہ اک پڑھی لکھی تے مالدار زنانی سی۔ جمیلہ اک ہور تگڑے بندے ابو سفیان دی بھین سی تے ایس گلوں اوہدا نخرا وی چوکھا ڈاڈھا سی۔ حضرت محمد a تے ابولہب وچکار چاچے بھتیجے توں وکھ وی اک رشتا سی تے اوہ کڑ مچاری دا سی۔ ایوں ابولہب تے جمیلہ دے دو منڈیاں نوں پیغمبر اسلام نے اپنی آغوش محبت (داما دی) وچ لے رکھیا سی۔ کڑ منی جمیلہ شاعری نوں وی ہتھ ماردی سی تے چیڑھاں کرن وچ تے اوہدا کوئی جوڑ نہیں سی۔ جدوں پیغمبر اسلام اللہ دا حکم سناندے تے نویں دین ول آون دی دعوت دیندے تے اوہ طنزاں بھرے شعراں دے تیر چھڈ دی تے لوکاں نوں بھڑ کاندی۔ عبدالمطلب دے تیجے پتر اک نامی گرامی پہلوان سن۔ کھیڈن ملن دے شوقین سن تے حمزہ دے ناں نال پچھا نے جاندے سن۔ حمزہ قول دے پکے تے دل دے سچے سن پر اپڈیاں بریکیاں وچ نہیں سن پیندے۔ حضرت عباس ساہو کار بندے سن تے بس ایہوای اوہناں دی دنیا سی۔

پیغمبر انقلاب نوں ایس گل دا یقین سی پئی ایہناں وچ کوئی وی بندا کلام خدا نوں سنن لئی راضی نہیں ہونا پر رب دے نترے حکم پاروں دین اسلام دی دعوت دینا ضروری سی۔ آپ سوچدے رہے تے پریشان ہوندے رہے۔ غم اندیشا اینا ودھ گیا پئی بیمار پے گئے تے بستر تے لمّے پینا پے گیا۔

اخیر رب دے حکم موجب خنوادے دے ۴۰ جیاں نوں، جہدے وچ دادا عبدالمطب دے چار پتر وی شامل سن، سدّ گھلیا۔ روٹی ٹکر وچ اگل ہتھ آپ دا یار، بھرا، پتر تے دل دا جانی علی b سی۔ نوجوان علی نے رِدّا پکیا پروہنیاں دے اگے رکھیا۔ ایس میزبان توں وارے جایئے۔ آکھن لگے ''لو بزرگو! رب داناں لوو تے روٹی شروع کرو۔'' کنے بختاں والے سن باپے عبدالمطلب دے خنوادے دے جی کہ اوہ ہستی کہ جسدا میزبان رب ہوندا اے، اج اوہ بنو ہاشم دا میزبان سی۔ جہڑا سدرۃ المنتہٰی تے پروہنا بن دا اے، اج اوہدے پروہنے ابولہب ورگے لوکی سن تے کڈا بدنصیب ہووے گا اوہ بندا جہدے حلق وچوں اوہ نوالا لنگھیا جہنوں پیغمبر عالی مقام تے علی المرتضٰی دے ہتھ لگے سن پر اوس دے اندر دی میل صاف نہ ہو سکی۔

محبوب اللہ دے ایہناں ۴۰ پروہنیاں رج کے روٹی کھادی پر تھوڑی جہی دِسّن والی روٹی چوکھی ساری ہو کے تے بچ وی رہی۔ فیر آپ نے حضرت علی نوں پانی لیان دا آکھیا۔ جناب علی پانی دا پیالا لیائے تے اوہدے وچ اینا کو پانی سی پئی اک پروہنا پی لیندا پر ہویا ایہ پئی تریہ بجھدی گئی تے سارے پروہیناں دے پانی پین دے باوجود پیالے وچوں پانی تبرکا وی نہ گھٹیا۔ ایہ کجھ ویکھدیاں ساراں ای ابولہب نے کھپ پا دتی پئی ''(حضرت) محمد نے ساڈے اُتے جادو کر چھڈ یا اے'' اوس توں بعد دوجے پروہنے وی اُٹھ کے ٹرپے تے ایوں اوہ ساڈے آقا تے مولا، پیغمبر اسلام وانقلاب دے سوہنے موہنہ وچوں نکلے سوہنے اکھراں نال اپنے دلاں دیاں کالکھاں نوں صاف کرن دا موقع گوا بیٹھے پر فیر وی ایس روٹی دا اینا اثر ہو یا پئی آون

والے دناں وچ ایہناں ۴۰ جیاں وچوں ۳۷ دے قلب تے روحاں اسلام دی روشنی نال منور ہو کے رہے...... تے باقی تناں دے اپنے بھاگ۔

اعلانیا دعوت اسلام:

مکے دے قریشی اپنے وڈکیاں سنے کوہ صفا دے نال کھلوتے نیں تے ایہناں دے وچوں ایہناں دا اک قرابت دار پہاڑی دی ٹیسی اتے چڑھیا پکار رہیا اے:

''کیہ تُسیں مینوں سچا جان دے او کہ جھوٹھا؟''

''کدے کوئی جھوٹھ تیرے مونہہ توں سنیا تے نہیں ...... آہو پئی اسیں اقرار کرنے آں پئی توں صادق تے امین ایں۔'' سارے لوکاں رل کے آکھیا۔

''ویکھو پئی میں پہاڑی دی ٹیسی اُتے کھلوتا ہاں تے تسیں ایہدے تھلے۔ میں پہاڑ دے دوہاں پاسے ویکھ سکدا ہاں تے تسیں نرا اکو پاسے۔ اچھا جے کر میں ایہہ گل آکھاں پئی اک جتھا ہتھیار چک کے تہاڈے ول ٹریا آوندا اے جہنے مکے تے حملا کر دینا اے تے کیہ تسیں من لوؤ گے؟''

''ساڈے کول نہ منن دی وجہ تے کوئی نہیں'' لوکاں آکھیا۔

پہاڑی تے چڑھیا بندا نیک وی اے، بھلا مانس وی اے، دیانت دار تے سچا وی اے، امین تے وعدیاں دا پکّا وی اے، جھوٹھ اوہدے نیڑے وی نہیں لنگھیا تے پہاڑی دے تھلے کھلوتے بندیاں اجے ہنے ہنے ایس گل دی تصدیق وی کر دتی ای پر جدوں اوہ آکھدا اے پئی ''فیر من لوو کہ میری نظر ایس جہان تے وی اے تے اگلے جہان تے وی اے۔ اوہ (ربّ) کلّا ای سی تے کلّا ای ہے......اک دن اوہدے حضور اساں سبھناں نے پیش ہونا اے تے اپنے عملاں دا حساب دینا اے۔'' تے اوہ اپنے اوسے بھراتے پتر نوں آکھدے نیں'' لے! ایس گل لئی سانوں سدیا سی؟ وڈی گل کیتی سُو...... اساں ہن تیرے آکھن تے اپنے وڈکیاں دی ہر گل نوں پرانہّ تے نہیں وگاہ چھڈنا۔''

سوچن تے پرکھن دی گل اے پئی اخیر اللہ دے ایس نیک بندے نے اوہناں نوں کہڑی اجہی گل آکھ دتی سی پئی اوہ اوس نوں منن (بالقلب) دے باوجود منن (بالّسان) لئی تیار نہیں سن......گل ایہہ وے پئی مکےّ دے لوکی ایڈے سدھے تے بھلے مانس نہیں سن کہ اوہ بڑے آرام نال صدیاں دی بنی چودھراہٹ توں دست بردار ہو جاندے۔اوہ جان دے سن تے ڈاڈھی چوکھی طرحاں جان دے سن پئی محمد a دی ایہہ گل من لین دا سدھا سدھا مطلب ایہہ وے پئی اپنے منہ وچ لگام دے کے ڈور محمد a دے ہتھ وچ دے دتی جاوے تے ایہہ کجھ اوہناں نے ایڈے سوکھے ہتھیں کدوں کرنا سی۔

انسانی تواریخ دے قدیم دور توں محمد a تیکر جنے وی نبی آئے اوہناں دا اک ای مشن سی پئی اوہ اک خدا دی خدائی منوان تے اوس دی ہی عبادت کرن دا درس دیندے رہے۔ ہن سوال ایہہ وے پئی اینی جہی گل دی بندیاں نوں کیہ تکلیف سی۔ اخیر گل کیہ اے پئی جتھے کسے اللہ دے بندے نے **مالکم من الہ غیرہ** دا اعلان کیتا، ساریاں طاغوتی طاقتاں اوہدے پچھے پے گئیاں۔ جے گل اینی کو ای ہے جنی اسیں اج سمجھدے ہاں کہ مسیت وچ بہہ کے رب رب کر لوؤ تے باہر حاکم

وقت نوں ''سبھ اچھا'' دیاں اوازاں دیندے جاؤ تے کہدا سر پھریا سی پئی اوہ پھڈے وڈھدا جاندا؟ اصل وچ اصل جھگڑا کجھ ہور سی۔

قرآن وچ اک تھاں تے نہیں کئی تھاواں تے ایہ گل آکھی گئی اے پئی کفار تے مشرکین جہناں نال انبیاء دی لڑائی رہی اے، اللہ دی ہستی دے منکر نہیں سن۔ اوہناں نوں پتا سی پئی اللہ ہے وے۔ اوہ زمین آسمان دا مالک اے تے خود اوہناں داوی مالک تے خالق اے۔ کائنات دا سارا نظام اوس دے اشارے نال چل رہیا اے۔ اوہ مینہ پاندا تے اوہی ہواواں نوں گردش دیندا اے۔ اوہدے ہتھاں وچ ای سورج، چن تے زمین سبھ کجھ نیں۔

مثال موجب:

''تُسیں (جواب وچ) آکھ دیو کہ (چنگا ایہ دسو کہ) ایہ زمین، تے جہڑے ایہدے اُتے رہندے نیں، ایہ کس دے نیں، جے تہانوں کجھ خبر ہے اتے اوہ ضرور ایہی کہن گے کہ اللہ دے نیں (تُسیں) اوہناں نوں آکھو کہ فیر کاہنوں غور نہیں کردے (تے) تُسیں ایہ وی آکھو کہ (چنگا ایہ دسو کہ) ایہناں ستاں اسماناں دا مالک تے عالیشان عرش دا مالک کون اے؟ تے (اوہنان داوی) اوہ ضرور ایہی جواب دین گے کہ ایہ وی (سبھ) اللہ دا اے (اوس ویلے) تُسیں آکھو کہ فیر تسیں (اوہدے کولوں) کیوں نہیں ڈردے؟ تسیں (اوہناں نوں ایہ وی آکھو کہ چنگا) اوہ کون اے، جہدے ہتھ وچ ساریاں شیواں دا اختیار اے تے اوہ پناہ دنیدا اے تے اوہدے مقابلے وچ کوئی کسے نوں پناہ نہیں دے سکدا۔ جے تہانوں کجھ خبر ہے تے (تد وی جواب وچ) اوہ ضرور ایہی کہن گے کہ ایہہ سبھ صفتاں وی اللہ دیاں ای نیں۔ تسیں (اوس ویلے) آکھو کہ فیر تہانوں کہڑا خبط ہو رہیا اے۔'' (المومنون: ۸۴۔۸۹)

اک دوجی تھاں تے ارشاد ہے:

﴿ وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُوْلُنَّ اللّٰهُ فَاَنّٰى يُؤْفَكُوْنَ ﴾ (الزخرف:۸۷)

''جے تسیں اوہناں کولوں پچھو کہ اوہناں نوں کس نے پیدا کیتا؟ تے اوہ لوک ایہی آکھن گے کہ اللہ نے فیر اوہ کہڑے پٹھے پاسے جا رَے نیں۔''

ایہناں قرآنی آیتاں توں پتہ لگدا اے پئی اللہ دے ہون تے فیر خالق تے مالک ہون تے کسے نوں کوئی اختلاف نہیں سی۔ لوکائی وی تے وڈ کے وی ایس گل نوں ہمیش ای من دے رہے نیں۔ سوال ایہ وے پئی فیر انبیاء دی لوڑ کیہ سی تے جھگڑا کس گل دا سی؟۔ جواب فیر اوہوای ہے پئی نبی آکھدے سن جہڑا تہاڈا تے زمین اسمان دا خالق تے مالک اے اوہ تہاڈا رب تے الٰہ (معبود) وی اے تے اوس کلے نوں ای رب تے الٰہ منو۔ اوس توں اڈ کوئی نمرود تے فرعون، کوئی لات تے منات کوئی جہل تے لہب تہاڈا رب تے الٰہ نہیں تے نہ ای ہو سکدا اے......بس مکے دے لوکاں سگوں اچے شملیاں والے سرداراں نوں ایہوای تکلیف سی کہ بس چودھر گئی سو گئی......اوہ ویکھدے سن پے کہ بلال موڈھے نال موڈھا لا کے اوسے صف وچ کھلو جائے گا، جتھے اوس دا مالک۔ اوہناں حساب لا لیا پئی جھوجھیا مُدھ بجھدا پیا اے کل نوں اوہناں دے کناں وچ ایہ اواز وی پئنی اے:

((لیس لا حد فضل علی احد الا بدین وتقوی ، الناس کلھم بنوآدم من تراب فضل لعربی علی عجمیی ولا العجمی علی عربی ولا لا بیض علی الاسو دو سود علی ابیض الا بالتقوی))(الخطبة الوداع)

''کسے نوں کسے اُتے فضیلت نہیں تے جیکر ہے تے دین تے پرہیز گاری پاروں، سارے لوکی آدم دی اولاد نیں تے آدم مٹی توں بنے سن۔ نہ کسے عربی نوں عجمی تے فضیلت اے تے نہ عجمی نوں عربی اُتے۔ نہ گورے نوں کالے اُتے تے نہ کالے نوں گورے اُتے تے جیکر ہے تے صرف پرہیز گاری موجب۔''(الخطبة الوداع)

ہن آپوں سوچو پئی اک اجہی سوسائٹی جہدے وچ حسب نسب، کالے گورے تے عربی عجمی دے فرق مٹا دتے جاون اوتھے چودھریاں دی پیڑ جائز معلوم نہیں ہوندی؟...... ہوندی اے......ضرور ہوندی اے...... ایہ بندیاں اُتے بندیاں دی خدائی دا چسکا ای ایڈا بھیڑا اے پئی ایس نوں بچان لئی نام نہاد خدا مرن مران توں گریز نہیں کردے۔ عبداللہ بن ابی نوں حضور قدر دی نظر نال ویکھدے رہے تے اوہدے اُتے احسان اوہدے مرن توں بعد وی کیتا پئی اوس دا جنازہ پڑھیا۔ اوس نے ساری عمر جھڑیاں سازشاں کیتیاں، اس دی اک ای وجہ سی تے اوہ وجہ ایہ سی پئی محمد a دے مدینے اپڑن دے دناں وچ مدینے دے لوکی اُوس نوں اپنا بادشاہ منن لئی تاج بنائی کھلوتے سن تے بس اوس دی تاجپوشی کرن ای والے سن۔ ہجرت مدینہ اوس دی بادشاہی (بندیاں تے بندیاں دی خدائی) دے رستے وچ روڑا بن گئی۔ بس ایہ ای وجہ سی پئی مکے دے سرداراں نے اپنا پورا ٹل لا کے ساڈے آقا ومولا نوں ستایا۔

وچارے مسلمان:

ایہ مکہ اے......آؤ ساہمنے دسن والی پہاڑی تے چلیئے ...... ویکھو کجھ منڈے رولا پاندے تے واہی تباہی بکدے پہاڑی اُتے بھجے پھردے نیں۔ ایہناں دے ہتھ وچ اک رسّی اے جہیڑی اک نوجوان دے گل وچ بجّی ہوئی اے۔ منڈے ایس گل توں بے نیاز ایس رسّی نوں کھچ کے دوڑے پھردے نیں کہ رسی اس نوجوان دے گل نوں وڈی آوندی اے تے دھون دے آلے دوالیوں خون وگنا شروع ہوگیا اے......ہن اوس نوجوان نوں کھچ کے اوہ اک پاسے لے گئے نیں۔ ایتھے ریت ای ریت اے۔ منڈے اوس نوں اوس ریت اتے لمے پے جان دا حکم دیندے نیں جہدے اُتے پیروی ننگا رکھو تے اوہ ساڑ سٹے ...... جویں دی سڑدی بلدی ریت جسّے دے تھلے ہے اوویں دا تپدا پتھر دوترے جنے رل کے چک لیاوندے نیں تے نوجوان دے ننگے سینے دے اتے رکھ کے تماشا ویکھدے پئے نیں۔ منڈے پچھدے نیں''دس! باز آئیں گا یاں نہیں؟ جواب ملدا اے''اَحد اَحد'' پچھیا جاندا اے''توں بندے دا پتر بنیں گا یاں نہیں؟'' تے حبشی نوجوان جواب دیندا اے۔''اَحد اَحد''

ایہ بدبخت منڈے مکے دے اک سردار امیہ بن خلف دے گماشتے نیں تے مالک جہیدی تربیت دا سامان کر رہیا اے، اوہ میرے رب دے محبوب دا محبوب تے کعبہ دی چھت اُتے چڑھ کے''اللہ اکبر'' دیاں گواہیاں دین والا اسلام دا نامور مؤذن سیدنا بلال اے۔ اوہ بلال جیہڑا بانگ نہیں دیندا تے دن نہیں چڑھدا تے جے اُمیہ بن خلف دے ظلم پاروں اوہدے

موہنہ توں محمد الرسول اللہ ٹھیک طرحاں نہیں نکلدا اتے رہندی دنیا تیکر دے موذناں نوں پابند کیتا جاندا اے پئی تسیں وی اوویں ای بولنا جویں سیّدنا بلال بولدا سی۔

ایہ اپنے ورگا کوئی کلّا تے نویکلا مسئلا نہیں سی سگوں اسلام دی مڈھلی تواریخ ایہو جہے بے شمار واقعات نال بھری ہوئی اے۔ جویں کہ حضرت عمار، اوہناں دے والد یاسر تے والدہ سمیعہ مسلمان ہو گئے تے ابوجہل نے اوہناں نوں بے شمار دکھ دتے۔ اک دن نبی a نے اوہناں نوں ایہ اذیت تے عذاب ہوندیاں ویکھیا تے فرمایا **اصبروا یا آل یاسر فان موعدکم الجنة** (یاسر دے گھر والیو! صبر کرو۔ تہاڈا مقام جنت اے۔) ابوفکیہہ جہناں دا اصل ناں افلح سی اوہناں دے پیراں نوں رسی بن کے پتھریلی زمین اتے گھسیٹیا جاندا تے اوہ لہولہان ہو جاندے۔ حباب بن ارت دے سر دے وال کھچے جاندے، گردن مروڑی جاندی تے گرم پتھراں تے انگاریاں تے لٹایا جاندا۔ یعینہ، زنیرہ ،نہدیہ تے ام عبیس وچاریاں لونڈیاں سن۔ مسلمان ہو جان تے اوہناں دے مالکاں نے اوہناں نال دل ہلا دین والا سلوک کیتا۔ عثمان بن عفان نے اسلام قبول کیتا تے اوہناں دے چاچے نے ایہہ کمینگی وکھائی پئی اوہناں نوں کھجور دی صف وچ لپیٹ کے اچی تھاں تے بنھ دتا تے تھلے دھواں دینا شروع کر دتا۔ حضرت مصعب بن عمیر نوں اوہناں دی ماں نے گھروں ای کڈھ دِتا۔

گل ایتھے ای نہیں مکدی سگوں ویلے دی چرخی نوں کجھ ہور پٹھا چلا یئے تے پتا لگدا اے کہ مکے دے اچے شملیاں والے متکبر تے آکڑ خاں سرداراں دی جھوٹھی انا تے جاہلیت توں اوہ سوہنی ہستی وی نہ بچ سکی جس دی جتی دی دُھوڑ وی میں زمرد تے الماس نال تول کے لے لواں۔ ہر پرکھ تے پچھان نوں پچھانہہ سٹ کے عرش دے پروہنے دی میزبانی ایہناں تھوڑ متاں نے ایوں کیتی پئی اج چوداں سوورھیاں بعد وی جے کدھرے اوہ لوکی مینوں ٹکر جان تے میں اوہناں جیوندیاں دے کلیجے کڈ کے چبن توں باز نہ آواں، بھاویں رب مینوں ایس جرم وچ دوزخاں دی ڈونگھیائی دے وس پا دوے۔

بالو ریت تتی تتی ہیٹھ کنڈاں ، گرم گرم پتھر اپر چھاتیاں دے
اوہدے عشق وچ عاشقاں صادقاں نے ساڑ لے جُسّے کمخواب ورگے

آؤ اک واری فیر تواریخ دے ورقے تھلیئے:

نبی آخری الزماں a خانہ کعبہ وچ نماز پڑھ رہے نیں۔ ایہ جیہڑا لعنتی جہے بوتھے والا بندا ہتھ وچ چادر پھڑ کے آپ a ول ودھ رہیا اے، ایہ عقبہ بن ابی معیط اے۔ ہن ایہ ہتھ وچ پھڑی چادر نوں وٹ پیا دیندا اے۔ اینے چر وچ آپ a سجدے وچ ٹر گئے نیں۔ ایہ جہنمی وٹ دتی چادر نوں حضور a دی گردن مبارک وچ پا دیندا اے۔ ہن دوہاں ہتھاں نال کالھی کالھی وٹ دے رہیا اے تے لوہن آپ دی گردن مبارک پوری طرحاں گھٹی گئی اے پر صدقے جایئے ایس عابد دے پئی اوہ اپنے معبود اگے پورے اطمینان نال سرسٹی بیٹھا اے۔ مخلوق دا خالق اگے تے نیاز مند دا بے نیاز اگے اجہیا سجدا اسماناں نے ایس توں پہلوں ویکھیا تے نہ ایس توں پچھے۔ جے ابوبکر صدیق اوتھے نہ اپڑدے تاں خورے عقبہ کنا چر وٹ دتی رکھدا۔

اک واری انج وی ہویا پئی نبی a خانہ کعبہ وچ نماز پڑھ رہے سن تے قریش وی کعبہ دے ویڑھے وچ جا بیٹھے۔ ابوجہل آکھن لگا پئی اج شہر دے اوس تھاں تے اوٹھ ذبح ہویا اے۔ اوجھڑی اوتھے ای پئی اے، کوئی جاوے تے چک لیاوے تے لیا کے ایس (نبی a) اُتے سٹ دیوے۔ شقی عقبہ اٹھیا تے گندی بھری اوجھڑی چک لیایا۔ جدوں آپ a سجدے وچ پے گئے تے اوجھڑی پشت مبارک تے رکھ دتی۔ اک بندا جدوں اپنے آقا دے حضور پیش ہوندا اے، بندے نے سر آقا دے پیراں وچ سٹیا ہوندا اے یاں جدہوں محبوب تے محبّ کٹھے ہوندے نیں اودوں اوجھڑی دے بھار دی کیہ خبر رہندی اے؟ پر اوہناں جاہلاں نوں ایڈی گل وی سمجھ نہ آئی تے ہس ہس کے دہرے ہوندے جان پئی لوایس نوں ایناں وی پتا نہیں لگا۔ ابن مسعود وی اوس ویلے کعبے وچ موجود سن پر اوہناں نوں ٹکر لین دا حوصلا نہ پیا۔ اینے چر وچ اوتھے معصوم فاطمہ آ گئیاں۔ اوناں اوجھڑی پرانہ وگائی تے نالے اوہناں بے غیرتاں نال دوگلاں وی چنگیاں کیتیاں۔

قریش ولوں ایہ ظلم وجبر تے دل ساڑن والیاں گلاں دی انھیر ی ہر نواں سورج چڑھن نال تیز ای ہوندی گئی پر مسلماناں نوں اپنے دین توں برگشتہ کرن دا کوئی وی حربا کامیاب نہ ہوسکیا سگوں دین دی راہ وچ ایہ سزاواں پیراں نوں پیڈھا کرن داای سبب بنیاں۔

رسالت دا ایہ دور مکی تواریخ دا بڑا ای حیرت بھریا دور اے پئی جناب محمد a تے اوہناں دے سنگی ساتھی دنیا دی ہر نعمت، مال منصب، خوبصورت سوانیاں حتیٰ کہ بادشاہت وی پیراں دی ٹھوکر نال پچھانہ ہٹا دیندے نیں۔ اوہناں دیاں نظراں وچ کوئی شے نہیں سی جچدی، سوائے ایمان توں۔ بڑی نویکلی گل ایہ ہے پئی مکے دے جھڑے لوکی ایہ جبر تے زیادتیاں کردے سن، ایمان تے وفا دے پتلے اوہناں دی عاقبت لئی وی پریشان رہندے سن تے اوہناں نوں جہنم دی اگ توں بچان دے جتن کردے رہندے سن۔ سوہنے نبی a دی اپنی حالت ایہ سی پئی نماز پڑھدیاں گل وچ کپڑا پایا جاوے، پشت مبارک تے گندگی سٹی جاوے، گھر اُتے سنگ باری کیتی جاوے' چاچی ام جمیل (ابولہب دی بیوی) گھر اگے نجاست تے کنڈے سٹ دیوے، راہ ٹردیاں محمد a دی تھاں تے مذمم (نعوذ باللہ) دیاں واجاں لائیاں جاون یاں اذیت دین دا کوئی ہور ڈھنگ طریقا اپنایا جاوے، ایس سوہنے دی زبان توں بس ایہ دعا ای نکلدی اے کہ یا اللہ! ایہناں نوں ہدایت دے...... انج کیوں نہ ہوندا؟ رب آکھدا اے پئی سوہنیا! تینوں تے رحمت اللعالمین بنا کے بھیجیا اے، توں اپنا کم کردا رہو۔ ایہناں نوں جہنم دے عذاب توں بچان دے جتن کردا رہو...... پر ایہ گل وی کوئی راز نہیں کہ مالک دا اپنا رویہ محبوب نوں دکھ دین والے لوکاں نال کجھ ہور اے۔ جدوں ابولہب کوہ صفا والی دعوت توں بعد پتھر ہتھ وچ پھڑ کے آکھدا اے **تبالک سائر هذا الیوم الهذا جمعتنا؟** توں سدا برباد رہویں ایس کم لئی توں سانوں ایتھے اکٹھا کیتا سی) تے نبی a تے صرف دکھی تے حیران ہوندے نیں پر رب لمّا ادھار نہیں کردا تے آکھدا اے ''ابولہب! تیرے ہتھ ٹٹ گئے تے ٹٹ گیا توں آپ وی'' (سورہ لہب) ایویں اوہنوں بربادی دی خبر دین وچ دیر نہیں لائی۔

گل ایتھے ای نہیں سی مک گئی پئی اسلامی تواریخ دے مڈھلے دور دے مسلماناں نوں رنگ رنگ دیاں اذیتاں دتیاں گئیاں سگوں پیغمبر خدا دی اپنی حیاتی وی کنڈیاں دی سیج بن کے رہ گئی۔ اک دہاڑے انج وی ہویا پئی آپ a حضرت

خدیجہ دے نال گھر وچ بیٹھے گل بات کر رہے سن تے آپ دیاں دوویں دھیاں ہتھاں وچ تھوڑا بہت سامان پھڑ کے آپ دے گھر اپڑ گئیاں۔ پاک تے معصوم دھیاں نوں آپ نے پچھیا پئی کیہ گل ہوئی؟ تے دھیاں نے جواب دتا پئی'' بابلا! سانوں طلاق ہوگئی۔''

''پر کیوں؟'' حضرت خدیجہ نے پچھیا۔

دھیاں نے دسیا پئی اوہناں دے خانداں نے پیو ابولہب تے ماں جمیلہ دے آکھن تے اوہناں نوں طلاق دے چھڈی اے۔ اوہ لوکی آکھدے نیں پئی ابولہب دے پتراں لئی ایہ گل واجب نہیں پئی اوہناں دیاں سوانیاں محمد جہے بندے دیاں دھیاں ہون، کیوں جے محمد تے (نعوذ باللہ) لوکائی دی نفرت تے مذمت دا شکار اے تے اجہے بندے نال تعلق رکھنا مکے وچ چوکھی گھاٹ دی گل اے۔

حضرت خدیجہ ایڈے وڈے حادثے پاروں بہت دکھی تے پریشان ہوئیاں پر اللہ دا محبوب پیاریاں دھیاں تے گھر والی نوں کمال حوصلے نال، تسلی تے صبر دا درس دیندا رہیا۔

پیغمبر خدا اوی اک باپ سی۔ دوجے ماپیاں وانگوں، دو دھیاں دا گھر اجڑیا ویکھ کے کلیجے نوں رگھ تے ضرر پیا ہویا سی پر قیامت تک جمن والیاں دھیاں نوں امن، سلامتی تے سکھ چین دے بھڑولے بھر کے دین لئی اپنیاں دھیاں دے اجڑیاں گھراں اُتے چپ دے جندرے لا لینا ضروی جاپیا۔

مکے دے مشرکاں ولوں توہین آمیز بولیاں، راہواں وچ کنڈے، عبادت کر دیاں جسم پاک اتے گندیاں اوجھڑیاں دا سٹنا، گل وچ چادر پا کے تے اوہدا کو کلا بنا کے ساہ گھٹ دینا، یاراں، سجناں متراں دی روز دی بے عزتی تے تکلیف، دھیاں نوں طلاق تے برادری ولوں کلیاں چھڈ دین جہیاں زیادتیاں وی میرے آقا و مولا دے پیراں نوں ڈگمگا نہ سکیاں۔ ایس صورت حال اُتے رومانیہ دا سابق وزیر خارجہ کونسٹن جورجیو لکھدا اے:

> ''حضرت محمد اک با استقامت تے چوکھے پکے پیڈھے ارادے دے مالک سن۔ جدوں اوہناں نوں ایہ یقین ہوگیا سی پئی اوہناں سچ لبھ لیا اے تے فیر کوئی دوجا اوہناں نوں ڈرا دھمکا کے حتیٰ کہ قتل لئی وار کر کے وی اوہناں دے ایمان نوں متزلزل نہیں سی کرسکدا۔''

جوں جوں رب دے دشمناں نوں ایس گل دا پک ہوندا جاندا سی پئی کوئی خوف طمع لالچ اتے ڈراوا محمد a تے اثر نہیں کر رہیا، اوہناں دی دشمنی تے انتقام وچ وادھا ہوندا جاندا سی۔ ابوجہل تے ابولہب، ولید بن مغیرہ، اُمیہ بن خلف، عاص بن وائل، عقبہ بن ابی معیط تے عاص بن ہاشم ورگے بندے بد بخت دشمناں دے اگل ہتھ سن۔ ابوجہل تے دشمنی وچ سبھے حداں ای پار کر گیا۔

پہلی شہید عورت:

ابوجہل دی اک کنیز دا ناں سمعیہ سی۔ جویں پچھے ذکر ہوئیا اے سمعیہ مسلمان ہوگئی تے ابوجہل نے سد کے حکم دتا پئی فوری طور تے نویں دین نوں چھڈ دے۔

''میں تے ایوں نہیں کرسکدی۔''سمعیہ جواب دتا۔

ابوجہل نے کوڑے مارنے شروع کردتے۔ حضرت ابوبکرنوں ایس گل دا پتا لگا تے اوہناں ہمیش وانگ ابوجہل کولوں کنیزخریدن دی پیش کش کیتی۔ جناب ابوبکر نے مل ڈھیر ودھایا پر ابوجہل کنیزنوں ویچن تے تیار نہ ہویا تے سمعیہ بی بی اتے تشدد کردا رہیا۔ جدوں کوئی وس نہ چلیا تے اوہناں نوں خانہ کعبہ دے ساہمنے کھلا ردتا۔ جدوں مکے دے لوکی کٹھے ہو گئے تے بی بی نوں پچھیا پئی دس محمد(a) دے دین نوں چھڈ نا ای کہ نہیں؟

''نہیں، نہیں''، سمعیہ نے جواب دتا۔

ابوجہل نے اہل مکہ دیاں اکھاں دے ساہمنے اپنا نیزہ اڈی قوت نال سمیہ دے سینے وچ کھوبیا پئی نیزے دا سرا اس وچاری دی کنڈ توں باہر نکل آیا۔ ایوں حضرت سمیہ اسلام دی راہ وچ شہید ہون والی پہلی عورت دا اعزاز حاصل کرگئیاں۔ سمیہ بی بی! تینوں لکھ لکھ سلام۔ خدیجہ تے عائشہ نے تے اجے نبی دیاں بیویاں ہون دے 'جرم' دی سزا بھگتنی اے پر رب دے محبوب اتے قربان ہون دے صلے وچ تیرے ول جنت دیاں باریاں اوہناں توں اگدیں کھل گئیاں ...... نبی تے قربان ہون والی سمیہ اسیں تیرے لیکھاں تے قربان۔ تیری قسمت توں واری، اے راہ خدا دی پہلی شہید! تیری عظمت نوں سلام، اے سمیہ بی بی۔

مسلماناں نوں دکھ تے اذیت دین دا پری پلانڈ تے شیڈ ولڈ کم پورے زوراں تے سی۔ حضرات علی، زید بن حارث، ابو بکر، عمر بن خطاب، عبداللہ بن مسعود، مسعود بن انصاری، سلیط بن خنیس، خالد بن سعید، حاطب ابو حذیفہ، واقد، چارے سکے بھرا خالد، عامر، عاقل تے عباس، عمار بن یاسر تے فیر صہیب بن سنان ورگے کرماں والے لوکی ایمان لیا چکے سن تے اعلانیہ دعوت دا کم چھوہ دتا گیا سی۔ جدوں قریش نے ایہ ویکھیا پئی محمد a اوہناں دے نام نہاد خداواں دی تکذیب توں باز نہیں آوندے تے ایہناں دے کجھ اوکھے تے متکبر سردار جویں کہ عتبہ، شیبہ، ابوسفیان بن حرب، عاص بن ہاشم، ابوجہل، ولید بن مغیرہ تے عاص بن وائل جناب ابوطالب کول پجے تے آکھن لگے'' سردار! یاں تے اپنے بھتیجے نوں ڈک لے پئی اوہ ساڈے بتاں نوں مندا چنگا نہ بولے تے نالے ساڈے وڈکیاں نوں جاہل تے گمراہ نہ آکھے یاں سانوں کھل دے دے پئی اسیں آپوں نبڑ لیئے تے فیر تسیں وچ نہیں آؤنا۔''

جناب ابوطالب نے کمال دانشمندی نال اوہناں دی تسلی کیتی تے ایہ چودھر اُٹھ کے پرت آئی۔ رب دے نبی نے اپنا کم ہور شتابی نال شروع کیتا تے قریش دی دشمنی دی اگ وی ایسے حساب نال پیرو پیر ودھدی گئی۔ ایتھوں تیکر پئی مکے دی ایہ چودھر تے سردار اک واری فیر جناب ابوطالب کول پجے۔ اکھے:''توں اک شریف تے بزرگ بندا ایں تے تینوں عزت دار وی جان دے ہاں۔ اساں تینوں آکھیا سی پئی توں اپنے بھتیجے نوں آکھ پئی بندا بنے۔ نہ توں ڈکیا تے نہ ای اوہ آپو ولیچا۔ واللہ ساتھوں جر نہیں ہونا پئی اوہ ساڈے بتاں نوں گونگے بولے تے ساڈے وڈکیاں نوں جاہل تے گنوار آکھے۔ یاں تے ایہدا کوئی اُپاء کرلوؤ نہیں تے اسیں دس دوبے پئی دوہاں دِھراں وچوں اک مرے ای مرے۔'' (یعنی یاں اسیں ہے نہیں یاں اوہ ہے نہیں) جناب ابوطالب نوں قوم دی ایہ دشمنی تے وکھیرا چوکھا بھیڑا لگا۔ ایسے پاروں نہ تے اوہ حضور تے

اعلانیہ ایمان لیا سکے تے نہ ای آپ a دی مددتوں ہتھ چکیا۔ جناب ابو طالب نے ایہ وگڑ دی صورت حال ویکھی تے حضورنوں آکھیا پئی تیری قوم نے تیرے خلاف شکایتاں دے ڈھیر لا دتے نیں۔ جویں جاناں ایں مینوں کسے اجیہے سیاپے تے دکھاں وچ نہ پاویں جہدی میرے وچ سکت نہیں۔ راوی آکھدا اے پئی حضور نے خیال کیتا پئی ہن چاچے ہوری مددتوں ہتھ کھچ رہے نیں۔ آپ a آکھن لگے:

''چاچا جی! رب دی سونہہ جے کر ایہہ لوکی میرے سجے ہتھ اتے سورج تے کھبے ہتھ اُتے چن وی لیا رکھن تے فیر وی میں اس کم توں باز نہیں آونا۔ ایتھوں تیکر پئی اللہ ایس نوں توڑ چاڑھ دیوے یاں مینوں کسے پاسے لا دیوے۔''

ایہ گل کر دیاں حضور دیاں اکھاں وچ اتھرو آ گئے۔ شفیق تے ہمدرد چاچے کولوں ایہ نہ جریا گیا۔ بھتیجے نوں آکھیا ''میرے نیٹرے ہو...... بہ جا...... ویکھ پتر! میں تے سبھناں دی بھلیائی دی گل کیتی سی۔ جے توں پریشان ایں تے جا جو دل کردا ای کردا رہو۔ میں تیرے نال ہاں تے ایہناں نال وی نبڑ لواں گا۔''

مشرکاں دی چلاکی:

وگڑے سرداراں نوں جدوں ایس گل دا پتا لگیا تے اوہ ولید بن مغیرہ دے پتر عمارہ نوں نال لے کے اک وار فیر جناب ابو طالب کول اپڑے تے آکھن لگے'' ویکھ سردارا! ایہ کڈا سوہنا تے جوان گبھروا ے۔ انج کر توں ایس نوں اپنا پتر بنا لے تے محمد (a) نوں ایہدے بدلے وچ ساڈے حوالے کر دے۔''

''سیانے تے بڑے جے تُسیں۔'' جناب ابو طالب نے آکھیا۔

''کیہ مطلب؟ اسیں تیرا گھر پورا نہیں کر دے؟''

''بیوپار تے چنگا اے بئی۔ میں اپنا پتر تہانوں دے دیواں پئی تسیں اوس نوں قتل کر کے بدلے لے لوؤ تے ایہدے بدلے میں تہاڈے منڈے دی سانبھ تے پرورش کردا رہواں۔ واہ بھئی سیانیو! واہ''

مطعم بن عدی بولیا'' ابو طالب! اسیں تے انصاف ای کیتا سی پر لگدا اے پئی توں قوم دی کوئی گل وی منن اتے راضی نہیں۔'' حضرت ابو طالب نے جواب دتا'' عدی بن نوفل دیا فرزندا! جے انصاف ایسے دا ای ناں اے تے فیر توں اپنا ٹل لا لے تے جو ہوندا اے کری آ۔''

بس ایوں دیاں عداوتاں تے دشمنیاں دے وچکار ای رب دا محبوب، رب دے دین دے کھلارلئی دن راتیں جٹیا رہیا تے اخیر ایسے سورج دی روشنی نال لہندا تے چڑھدا روشن تے منّور ہو کے رہے۔

اللہ سانوں اپنے محبوب دے دسّے وکھائے راہواں تے ٹرن دی توفیق دیوے (آمین)

ابولہب تے ابوجہل دیاں التاں

نبوت دا چوتھا سال سی جدوں مکے دے مشرکاں نے ایہ پروگرام بنانے شروع کیتے پئی محمد دا ٹکا کے پچھا کیتا جاوے۔ ہر طرحاں دے دکھ، اذیت تے پریشانی نوں اجہیاں انتاں تیکر اپڑایا جاوے پئی نویں مسلماناں دے حوصلے ٹٹ جان تے ایوں ایہ نواں دین اپنی موت آپ مر جاوے۔ ویکھدیاں ای ویکھدیاں اوہناں اوہ ات چکی پئی خدائے واحد داناں لین والا مکے دا کوئی جی وی اوہناں تھوڑ متاں تے اجڈاں دے ظلم وستم توں نہ بچ سکیا۔ امیہ، ابوجہل، ابولہب، عتبہ، شیبہ، ولید بن عتبہ اک دوجا عتبہ (جہڑا ابی معیط دا پتر سی)، ور گے غنڈے تے بدمعاش مسلماناں دا حوصلا توڑن لئی اپنا ٹل لائی آوندے سن تے اوہناں نے ایس کم نوں Full time job دے طور تے لیا سی۔

ٹیچا ایہ متھیا گیا سی پئی جہڑے محمد a دے دین نوں سچا من کھلوتے نیں اوہ اپنے اصل دین ول مڑ آون تے محمد a نوں ایوں تنہا چھڈ دین پئی ابوطالب تے ابوبکر ورگے بندے وی ساڈے نال کوئی سودے بازی کرن تے مجبور ہو جان۔ مکے دے ایہ اجڈ سردار غصے تے نفرت دے جذبے پاروں پاگل ہوئے کھلوتے سن تے ایس پاگل پنے وچ ایہ اوہ اوہ حرکتاں کر جاندے سن جہڑیاں الٹ اوہناں نوں ای نقصان اپڑاندیاں سن۔ جویں کہ حج تے مکے دے مشہور میلیاں ٹھیلیاں تے جدوں پیغمبر اعظم تبلیغ کردے تے پچھے پچھے ابولہب تے ابوجہل ورگے بندے آکھدے پھردے سن پئی ''لوکو! ایہ نہ تے نبی اے تے نہ ای ایہدا دین کوئی سچا دین اے۔'' اوہناں دی ایس کھپ نال چوکھے لوکی متوجہ ہوندے تے فیر جدوں اوہ اپنے وطناں، دیساں نوں واپس جاندے تے اوتھے مکے وچ اک نبی دے پیدا ہو جان دا ذکر کردے۔ اوہناں تھاواں تے بحث مباحثہ شروع ہوندے تے فیر اوہناں علاقیاں دے سیانے بندے حساب لا کے دسدے پئی زمانا تے حالات تے اخیری نبی والے بنے کھلوتے نیں۔

اُچّے شملیاں والے:

ہن خیر نال چاچے ہوراں (ابولہب) دی سربراہی وچ مکے دے ۲۵ اُچے شملیاں والیاں دی اک کمیٹی بنی تے صلاح مشورے شروع ہو گئے تے آکھن لگے پئی دو جے تھاواں توں آون والی لوکائی نوں آکھاں گے پئی کسے چکر وچ نہ آیا جے۔ اک سردار آکھن لگا کہ لوکاں نوں دسو پئی ''محمد (a) کاہن اے'' ولید بن مغیرہ (جہڑا اوہناں بدمعاشاں وچوں سبھ توں خرانٹ بڈھا سی) بولیا:

''میں بتھیرے کاہن ویکھے نیں۔ کتھے اوہناں دیاں تُک بندیاں تے کتھے محمد دا کلام۔ نہ نہ سانوں اجہی کوئی گل نہیں آکھنی چاہیدی جہدے توں لوکی آکھن پئی ایہ جھوٹھ وی بولدے نیں۔''

''اسیں آکھاں گے ایہ پاگل (نعوذ باللہ) اے'' اک بولیا۔ ولید آکھن لگا 'اویارو! اوس نوں پاگل پنے نال کیہ نسبت؟''

''اچھا اسیں آکھاں گے ایہہ شاعر اے۔'' دوجے صلاح دتی۔

ولید آکھیا'' سانوں وی، تے لوکائی نوں وی ڈاڈھی خبر اے پئی شعر کیہ ہوندا اے۔ کہڑی ونڈ اے جہڑی سانوں نہیں آوندی۔ محمد (a) دے کلام دا شعر نال کوئی جوڑ بن دا اے بھلا؟''

''اچھا فیر اسیں آکھاں گے پئی ایہ جادوگر (نعوذ باللہ) اے۔'' تیجا بولیا۔

ولید آکھیا'' جہڑی طہارت، نفاست تے سیانف نال محمد (a) رہندا اے اوہ جادوگراں وچ کتھے لبھدی اے۔ جادوں گراں دیاں منحوس شکلاں تے نجس عادتاں تے وکھریاں ای دسدیاں نیں۔''

ہن سارے رل کے بڈھے ولید بن مغیرہ نوں آکھن لگے پئی چاچا! توں ای فیر کوئی مت دے۔ ولید آکھن لگا پئی سجنو! سچ تے ایہ ہے پئی ایہدے کلام وچ وکھری مٹھاس اے۔ تے ایہدیاں گلاں دل دی ڈونگھیائی تیکر اپڑدیاں نیں۔ ہن آکھن نوں تے ایہو ای رہ گیا اے'' پئی لوکو! بچو۔ ایس دیاں گلاں سن کے پتر پیونوں، غلام آقانوں، بھرا بھرا نوں تے خاوند بیویاں نوں چھڈی آوندے نیں۔''

اخیر مکے دی اوس اعلیٰ اختیاراتی کمیٹی نے ولید بن مغیرہ دی مشاورت تے ابولہب دی سربراہی وچ ایہ قرارداد پاس کیتی:

''محمد (a) نوں ہر طرحاں اذیت دتی جاوے۔ گل گل تے اوہدا مذاق اڈایا جاوے، جھیڈاں بکھیڑیاں نال اوس نوں رسوا کیتا جاوے تے اوس دے منن والیاں نوں انتاں دے دکھاں تے مصیبتاں وچ پادتا جاوے۔''

مکے دے سرداراں دا ایہ ظلم جبر اک اجہے بندے اُتے سی جہدا اپنا نہ تے کوئی مقصد تے پروگرام سی، تے نہ ای اپنے کوئی فائدے۔ اوہ تے بس اک اجہی ذمے واری نبھا رہیا سی جہدے توں پہاڑاں وی پلا بچایا سی۔ جہدا سنیہا اوہ لوکائی تیکر اپڑان لئی ہر دکھ تے تکلیف ہس کے سہ رہیا سی، نہ تے اوہ لسا تے ماڑا سی تے نہ ہی اوس نوں ابولہب تے ابوجہل ورگے بندیاں نوں سدھ کرن لئی کوئی ڈانگاں دی لوڑ سی۔ اوہ چاہندا تے ''کُن'' دے اک اکھر نال لہندے چڑھدے نوں توحید دے نور نال روشن تے منور کر دیندا پر اوہ ابن آدم نوں سوچ تے پرکھ توں کم لین، تے مرضی دے آپشن دا ہر موقع دینا چاہندا سی۔

دوجے پاسے عالم دا پروردگار اپنے محبوب دی ہر ویلے حفاظت تے نگہبانی لئی تیار رہندا سی۔ اوہ چاہندا تے اپنے محبوب، تے اپنے محبوب دیاں محبوباں نال زیادتی کرن والیاں دے ہتھ توڑ دیندا، اوہناں دے جسماں وچ کیڑے پے جاندے، اوہناں دیاں جیبھاں سک جاندیاں تے اوہناں دے پیر اوہناں دے جسیاں توں ایویں وکھرے ہو جاندے پئی جنور اوہناں نوں لتاڑدے پھردے۔ پر رب سوہنے نے اوہ طریقا اپنایا پئی جادوٹو نے کیہ، معجزیاں دے دابے توں وی کم نہیں لیا۔ ہاں جدوں گل حدوں ودھن لگدی سی تے رب وکھالی دیندا سی۔ اک واری انج وی ہویا پئی جناب ابوطالب کول پرھے اکٹھی ہوی۔ گل بات توں ویلے ہوئے تے انبیاء دا سردار اٹھ کے ٹرن لگا تے ابوجہل بن ہشام آکھن لگا پئی قریشیو! محمد (a) ساڈی ہر گل منن توں انکاری اے تے ایس نے ایہ وطیرا بنا لیا اے پئی ساڈے بتاں تے نکتا چینی کرے،

ساڈے وڈکیاں نوں مندا چنگا آکھے، سانوں تھوڑ متے سمجھے تے ساڈے معبوداں نوں آکھے پئی ایہ کسے گل جوگے نہیں۔ لو میں ہن کل سجدے وچ ای پتھر مار کے ایہدے والا کم کر چھڈنا اے۔

اگلے دیہاڑے جدوں نبی اکرم a نماز لئی تشریف لے گئے تے عادت پاروں حجرا سود تے رکن یمانی دے وچکار کھلو گئے تاں جے بیت اللہ تے بیت المقدس دوہاں ول رخ ہووے۔ جدوں آپ سجدے وچ تشریف لے گئے تے ابو جہل، نال کھلوتیاں جوٹھاں اگے سچا ہون لئی پتھر لے کے آپ a ول ودھیا۔ جدوں آپ دے نیڑے اپڑیا تے پچھانہ نوں دوڑ کھلوتا۔ بوتھے دا رنگ فق سی تے چوکھا ترٹھا ہویا سی۔ نال دیاں پچھیا ''ابوالحکم کیہ ہویا'' تے آکھن لگا پئی اوہدے نال اک موٹے سر، دھون تے تیز دنداں والا اک اجہیا اوٹھ سی پئی جے میں تھوڑا ہور اگانہ ودھدا تے اوہ مینوں کھا ای جاندا۔ ابن اسحاق آکھدے نیں پئی مینوں کسے دسیا اے پئی رسول اللہ نے فرمایا اوہ جبرائیل سن۔ جے ابوجہل نیڑے ہوندا تے اوہ اوس نوں پھڑ لیندے۔

ابوجہل نال اک واری ایوں وی ہوئی پئی اراش دی تھاں توں اک بندا اپنے اوٹھ مکے لیایا۔ ابوجہل نے اوہ اوٹھ خریدلئے پر مل دین لگا ٹال مٹول کردا رہیا۔ اوہ اراشی خانہ کعبہ وچ قریشیاں دی محفل وچ آیا تے آکھن لگا پئی قریش دے رئیسو! ایہ دسو مینوں میرا حق کون دوائے گا؟ میں پردیسی تے مسافر آں پر تہاڈا اک سنگی، ہشام دا پتر میری رقم، اوٹھاں دا مل دین لئی تیار نہیں۔

اوتھے بیٹھے متکبر سرداراں نے بڑی آکڑ وکھائی تے نبی اکرم a ول طنز بھریا اشارا کر کے آکھن لگے ''لے بھئی تیرا حق اوہ بندا دوا سکدا اے''۔ اوہناں نے طنز تے مذاق کیتا پر اوہ اراشی اٹھ کے آپ کول آ بیٹھا تے آکھن لگا پئی بندے ایہ گل آکھدے نیں۔ آپؐ فرمان لگے پئی آ راش دیا وسنیکا! ایوں تے ایوں ای سہی۔ چل ابوجہل ول اپنا حق لین چلیے۔ پڑھنہاراں نوں ایہ گل چیتے رہوے پئی اوس دور وچ ایہ جوڑ بظاہر باز تے ممولے دا سی پر نبی اکرم a نے آراشی نوں نال لیا تے ابوجہل دے گھر دی کنڈی جا کھڑکائی۔

''کون؟'' آواز آئی۔

''میں آں محمد(a)۔ ذرا باہر تشریف لیاؤ۔''

''ابن ہشام! تسیں اس شخص نوں جان دے او؟'' ابوجہل دے باہر آؤن تے آپؐ نے پچھیا۔

''ہاں جان داہاں۔ ایہ اراشی اے تے میں ایہدے توں اوٹھ مل نے سن۔'' ابوجہل نے آکھیا۔

''تے فیر تساں مل تاردتا اے۔؟'' حضور نے سوال کیتا۔

''نہیں اجے تے نہیں۔'' اوس جواب دتا۔

''ایہ پردیسی اے تے مکے توں واپس مڑنا چاہندا اے۔ ایس دا حق اس نوں ہنے ای دے دیو۔'' آپ a نے فرمایا۔

ابوجہل بغیر کسے بحث مباحثے توں گھر دے اندر گیا تے رقم آراشی نوں لیا دتی۔ آراشی نے ایہ گل اوسے مجلس وچ

جاسنائی تے فیر آ راش نوں پرت گیا۔ تھوڑے چر بعد جدوں ابوجہل او تھے اپڑیا تے لوکاں پچھیا'' بئی ابن ہشام! کیہ بنی ؟''
تے ابوجہل جواب دتا پئی اوہ کجھ تر یہ (خوفزدا ہو) گیا سی۔

ابوجہل نال کیہ بنی، ایس گل دی ابوجہل نوں سمجھ لگی تے نہ ای اوہدے حواریاں نوں پر محمدؐ دے عاشقاں لئی ایہ گل سمجھنا اوس دن اوکھی سی تے نہ اج۔

مشرکاں دی فکر تے معجزیاں دی منگ:

مکے دے مشرکاں نے جدوں ایہ ویکھیا پئی محمد a ہر طرحاں دے لالچ، دباء تے ڈرتوں بے نیاز ہو کے اللہ دے نعرے بلند کرن توں باز نہیں آ رہے تے اوہناں ابوجہل، ابولہب تے ابوسفیان جہے اگل ہتھ بندیاں نوں آ کھیا بئی بزرگو! کجھ فکر کرو۔ لوکی تے سانوں چھڈ چھڈ کے محمد a ول ٹرے جاندے نیں۔ جے کر ایہی حال رہیا تے ایس نویں دین ول اکٹھے ہو جان والے بندے سانوں لے دے جان گے۔ ایس مسئلے داحل اوہناں نام نہاد سوجھواناں نے ایہ لبھیا پئی مکے دیاں چوکھی رونق والیاں تھاواں تے شعر پڑھن والے بندے کھلا ر دتے جہڑے اپنی چرب زبانی تے شاعری نال مکے دے لوکاں نوں نبی اکرم a تے نویں دین توں متنفر کر دے تے لوکائی نوں اوہناں توں دور رکھن دے جتن کر دے۔ نبوت دی تکذیب کرن والے اوہناں بندیاں وچ ابوسفیان بن حارث، عمرو بن العاص تے عبداللہ بن زبعری ورگے سرکڈھویاں شاعراں نے اسلام دشمنی وچ چوکھا بھرواں کردار ادا کیتا۔ جدوں فیر وی ایہ ویکھیا پئی رب دا کوئی نہ کوئی جی روز دیہاڑی اسلام قبولی آ ؤندا اے تے وچوں کجھ بندے اپنے ولوں سیانف دا مظاہرا کر دے ہوئے پیغمبر آخر کول حاضر ہوئے تے آ کھن لگے:

'' بئی گل ایہ ہے، اسیں عیسیٰ تے موسیٰ دے معجزیاں دیاں ڈھیر گلاں سنیاں ہوئیاں نیں۔ جے تسیں وی اوہناں وانگ نبی جے تے تسیں وی سانوں معجزے وکھاؤ تاں جے اسیں پک کرلویئے تے تہاڈے نال آ رلئے۔ اوہ آ کھن لگے:

۱۔ صفا تے مروہ دیاں دوویں پہاڑیاں سونے دیاں کر دیو۔
۲۔ آسمان توں لکھی لکھائی وحی ساڈے ساہمنے نازل ہووے۔
۳۔ جبرائیل نام دے جس فرشتے نال گل بات کرن دا تسیں دعوا کر دے او، اوہ سانوں وی وکھا دیو تے گلاں ساڈے ساہمنے کرو۔
۴۔ ساڈے کسے مر گئے بندے نوں جیوندا کر کے وکھا دیو۔
۵۔ ایہ پہاڑ جہڑے مکے نوں چونہ پاسیوں گھیر کے بیٹھے نیں ایہناں نوں کدھرے دور وگا دیو تاں جے مکے دے لوکی کھلی ہوا وچ ساہ لے سکن۔
۶۔ آب زم زم توں ودھ کے مٹھے تے وافر پانی دے چشمے مکے دے چار چفیرے کڈھ وکھاؤ۔
۷۔ اپنے رب کولوں سانوں منڈیاں دا بھاء پتا پچھ دیا کرو تاں جے تجارت وچ فیدا ہووے۔

احمد مجتبیٰ نوں اپنے رب دے سمیع تے بصیر ہون دا پورا یقین سی۔ رب نے جدوں اپنے محبوب اگے مشرکاں دی ایہ ضد ویکھی تے فرمایا:

﴿ قُلْ لَّآ اَمْلِكُ لِنَفْسِیْ نَفْعًا وَّ لَا ضَرًّا اِلَّا مَا شَآءَ اللّٰهُ وَ لَوْ كُنْتُ اَعْلَمُ الْغَیْبَ لَاسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَیْرِ وَ مَا مَسَّنِیَ السُّوْٓءُ اِنْ اَنَا اِلَّا نَذِیْرٌ وَّ بَشِیْرٌ لِّقَوْمٍ یُّؤْمِنُوْنَ o ﴾ (الاعراف: ۱۸۸)

ترجما: ''(اے پیغمبر) ایہناں نوں آکھو کہ جد تیکر اللہ نہ چاہوے میں اپنے وی کسے نفع نقصان تے قادر نہیں۔ جے مینوں غائب تے ایڈا ای اختیار ہوندا تے میں اپنے لئی چنگیائی دے ڈھیر لا لیندا تے کوئی دکھ تکلیف اپنے نیڑے نہ آوَن دیندا (پر ایہ کجھ میں نہیں کرسکدا) میں ایمان والیاں نوں گھاٹے توں ڈراوَن والا تے چنگی گل دی خبر دین والا ہاں۔''

مٹھّیاں گلاں والی سرکار a:

مشرک شاعراں ولوں جہڑی واہی تواہی بکی جاندی سی اس دا کجھ جواب مومن زبان دان بندیاں ولوں دے دتا جاندا سی پر کوئی پروگرام بنا کے یاں کسے پالیسی دے تحت نہیں، کیوں جے نبی اکرم a نوں ذاتی طور تے ایس گل نال ایڈی دلچسپی کوئی نہیں سی۔ قریش ولوں معجزیاں دی منگ دا جواب رب نے آپوں دے دتا تے کافراں نوں ایہ احساس وی دوایا بئی جے کر معجزیاں نوں ای ویکھ کے مسلمان ہونا جے تے فیر ویکھ لوؤ بئی ایس وچ محمد a دا کوئی نفع نقصان نہیں جے۔

جتھے تیکر اکھراں دی جادوگری دا تعلق سی، ایہ گل ساری دنیا منّی کھلوتی اے بئی ایس فن دا سبھ توں وڈا شاہکار خود قرآن اے۔ جہڑی تاثیر، جہڑا ڈھنگ تے جیہڑی مٹھاس رب دے کلام وچ اے، ویلا اوس نوں کسے ہور دیاں گلاں وچ اج تیکر نہیں لبھ سکیا۔ نجاشی جئے سیانے بادشاہ تے عمر بن خطاب جہے آکڑ خاں بندیاں وی جدوں قرآن سنیا تے بس اوسے دے ای ہو کے رَے گئے۔ اللہ نے قرآن دے حامل اپنے بندے a نوں وی پاکیزا، مٹھی تے من وچ کھب جان والی گفتار دتی سی۔ کردار دی پاکیزگی دے نال نال ایس گفتار نے وی اوہ اثر وکھائے بئی صدیاں توں لڑلڑ مردے قبیلے، عربی تے عجمی، کالے تے چٹے، چھوٹے تے وڈے دی تمیز توں بنا اِک مُک ہوگئے۔ ایس گل تے سبھ سوجھواناں دا (بھاویں اوہ دنیا دے جہڑے وی خطے یاں جہڑے وی مذھب نال تعلق رکھدے نیں) اتفاق اے بئی اخیری نبی نوں اجہیا سوکھا تے عام فہم اسلوب عطا کیتا گیا سی جہڑا کسے دوسرے نوں نہیں ملیا۔ عربی زبان آپ a دے گھر دی لونڈی سی۔ آپ دی زبان مبارک توں نکلیا ہر ہر اکھر معنیاں دا خزانا، ہر ہر کلمہ حقیقت بھریا، ہر ہر قول حکمت تے دانائی دا سرچشما تے ہر ہر گل گڑ وانگ مٹھی ہوندی سی۔ بناوٹ تے رولے (وضاحت طلب گل) توں پاک گفتگو دا ایوں دا اسلوب (ڈھنگ) دنیا دے کسے ہور معلم یاں راہنما دے حصے وچ نہیں آیا۔ اک دن اک صحابی نے عرض کیتی یا رسول اللہ! تہاڈے توں ودھ کے زبان تے عبور رکھن والا کوئی جی نہیں ویکھیا تے آپ نے فرمایا: ''ایس وچ شک وی کیہ اے؟'' قرآن تے میری اپنی زبان وچ اتاریا گیا اے۔ آپ a خود فرماندے ہوندے سن بئی میں قریش وچ پیدا ہویا تے بنوسعد وچ وڈھا ہویا۔ فیر مینوں چنگی گل

بات کرنی تے آپے آ وَنی سی۔آپ a دی زبان وچ عرب دے ہر قبیلے یاں گروہ نوں اس دے لہجے وچ مخاطب کرن دی صلاحیت موجود سی۔ بند القحطان دا ہوندا یاں عدنان دا، جنوبی جزیرے دا یاں شمالی حجاز دا، تہامہ دا ہوندا یاں نجد دا، آپ a اجہے دل موہ لین والے طریقے نال گل بات کر دے ہئ اوہ آپ نوں اپنا ای سمجھن لگ پیندا تے ایس گل دا اعتراف کر کے اٹھدا ہئ آپ a ایس فن دے امام نیں۔

حضرت عائشہ توں روائت اے ہئ آپ کدے وی کاہلی کاہلی (تیز) گفتگو نہیں سن کردے۔آپ ؐ رُک رُک کے صاف تے نتری ہوئی گل بات کر دے سن۔ایتھوں تیکر ہئ جے کوئی بندا اکھر اں دی گنتی کرنا چاہوے تے بنا شک کر لوے۔

حضرت ابو بکر صدیق b حسب نسب دے لحاظ نال قریش وچ چوکھے اچے بندے گنے جاندے سن، اوہ وی حضور a دی زبان دانی تے حیران رہ جاندے سن۔اک دن عرض کیتی۔''یا رسول اللہ! میں عرب دیاں گلیاں بازاراں وچ پھریاہاں ،وڈے وڈے زبان دان لوکاں دیاں گلاں سن چکیاں ہاں پر جویں دی گفتگو تسیں کر دے او ایوں دی کدھرے نہیں سنی۔ایہ ادبی شان کویں تے کنے پیدا کیتی ؟ ایہ معجز بیانی تہانوں کنے سکھائی اے؟ تے حضور a نے جواب دتا'' میرے پروردگار نے مینوں سوہنی گل بات کرن دا ڈھنگ سکھایا اے۔''

جاحظ جہڑا عربی زبان وچ چوکھا ای اُچا درجا رکھدا اے،حضور a دے من موہنے کلام دا نقشا ایوں کھچدا اے:

''خدا نے آپ a دے کلام وچ پیار محبت دی چاشنی بھری ہوئی سی تے اوس نوں قبولیت دا شرف عطا کیتا سی۔ آپ ؐ دے کلام وچ مٹھاس، دل موہ لین والا ڈھنگ تے ستھرائی (شستگی) اکٹھے ہوندے لبھدے سن•کوئی گل جنی وی واری کردے بھاویں گل سنن والا سمجھ گیا ہوندا، اس نوں اوہ باوقار تے نپی تلی ای لگدی۔ کسے کلمے وچ کدی لغزش نہیں سی ہوندی۔آپ a دی فصاحت دا نہ تے کوئی دشمن مقابلہ کر سکیا تے نہ ای کسے وعظ کرن والے نوں آپ دی برابری دی جرأت ہوئی۔آپ لمے لمے خطبیاں نوں بڑے ای موزوں تے نِکّے جہے کلام وچ بیان کر دیندے سن۔آپ ؐ نے کسے گل وچ سچائی تے اصلیت نوں کدے ہتھوں نہ جان دتا۔آپ a دے کلام وچ جویں دی راست بازی، انصاف پسندی، نفع رسانی، وزن تے وقار دا پہلو غالب ہوندا سی اوہ کسے ہور دے کلام وچ نہیں سی لبھدا۔''

کیہ بے درداں دے سنگ یاری:

قریش دیاں زیادتیاں جدوں اپنی اخیری حد وی ٹپ گئیاں تے اللہ نے اپنے محبوب راہیں مسلماناں نوں مکہ چھڈ کے کدھرے ہور تھاں ٹر جاون دے اشارے دینے شروع کر دتے۔جویں کہ ارشاد ہویا:

﴿ يٰعِبَادِيَ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اِنَّ اَرْضِيْ وَاسِعَةٌ فَاِيَّايَ فَاعْبُدُوْنِo كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ الْمَوْتِ ثُمَّ اِلَيْنَا تُرْجَعُوْنَo وَ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَ عَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ لَنُبَوِّئَنَّهُمْ مِّنَ الْجَنَّةِ غُرَفًا تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ خٰلِدِيْنَ فِيْهَا نِعْمَ اَجْرُ الْعٰمِلِيْنَ o الَّذِيْنَ صَبَرُوْا وَ عَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُوْنَ o وَ

✎ نقوش دی چوتھی جلد وچ چھپے مضمون ''تاجدار دو عالم کی فصاحت و بلاغت'' توں ماخوذ۔

كَاَيِّنْ مِّنْ دَآبَّةٍ لَّاتَحْمِلُ رِزْقَهَا اَللّٰهُ يَرْزُقُهَا وَ اِيَّاكُمْ وَ هُوَ السَّمِيْعُ الْعَلِيْمُ ○ ﴾

(العنکبوت: ٥٦۔٦٠)

''اے میرے بندیو! جہڑے ایمان لیائے او میری زمین چوکھی وڈی اے۔ بس تسیں میری بندگی کرنا۔ ہر جیوندے نے موت دا ذائقا چکھنا اے۔ فیر تسیں ساریاں ساڈے ول ای پرت کے آؤنا اے، تے جہڑے ایمان لیائے تے اوہناں نے نیک عمل کیتے اسیں اوہناں نوں جنت دے اچے درجیاں وچ رکھاں گے۔ تھلے نہراں وگدیاں ہون گیاں تے اوہ (نیک بندے) ہمیش اوتھے (جنت وچ) رہن گے۔ نیک عملاں والیاں دا بدلا کیا ای سوہنا اے (اوہناں لئی) جہناں صبر کیتا تے ہر حال وچ اپنے رب تے بھروسا کیتا • تے کنے ای جنور نیں جہڑے اپنا رزق نہیں چکی پھردے۔ اللہ ای اوہناں نوں رزق دیندا اے تے تہانوں وی۔ تے اوہ سُن دا وی اے تے جان دا وی اے۔''

صاف پتا لگ رہیا اے بئی رب چاہندا اے جے مکے وچ اوس دی بندگی پاروں اوکڑاں دا ساہمنا اے تے فیر کسے دوجے پاسے نکل جاؤ، اس دی زمین کوئی تنگ تے نہیں۔ جتھے تسیں رب دے تے اکّو سچے رب دے بندے بن کے رہ سکدے او اوس پاسے چلے جاؤ پر چیتے رہوے بئی بندگی اس دی ہی کرنی جے۔ ہدایت ایہ کیتی گئی اے بئی اصل شئے قوم، قبیلے، ڈیرے، دیس یاں سرحداں نہیں سگوں اللہ دی بندگی اے۔ جدوں کسے ویلے قوم قبیلے یا وطن دے تقاضیاں دا اللہ دی بندگی دے تقاضیاں نال جوڑ پے جائے تے فیر اپنیاں اوکڑاں نوں نہ ویکھو تے ازمائش تے پورے اتر کے رب دے نام دی سربلندی تے اک اللہ دیاں بانگاں دین لئی اوہدی زمین تے کھلر جاؤ تے جتھے تیکر اس دا سنیہا اپڑا سکدے او دل میلا کیتے بنا اپڑا کے چھڈو۔

اک دوجی تھاں تے وی مالک دا ایہی جہیا سنیہا ملیا۔ رب آکھیا:

﴿ قُلْ يَاعِبَادِ الَّذِيْنَ اٰمَنُوا اتَّقُوْا رَبَّكُمْ لِلَّذِيْنَ اَحْسَنُوْا فِىْ هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَّاَرْضُ اللّٰهِ وَاسِعَةٌ اِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُوْنَ اَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ○ ﴾ (الزمر: ١٠)

ترجما: (اے نبی آکھو بئی اے بندیو! جہڑے ایمان لیائے او، اپنے رب توں ڈرو۔ جہڑے لوکاں ایس دنیا تے چنگا طور طریقا رکھیا اوہناں لئی بھلیائی اے تے رب دی دھرتی دا بڑا کھلا راے۔ تے صبر کرن والیاں نوں تے بے حساب (وافر) اجر دتا جاوے گا۔''

پچھے سورہ عنکبوت وچ ایہ گل آکھی گئی اے بئی چیتے رہوے اخیر مرنا اے تے مر کے رب ول جانا اے، ایتھے سورۃ لزمر وچ ایہ بشارت دتی گئی اے بئی نیکی دا بدلا بھلیائی توں ہٹ کے تے کجھ نہیں تے نالے صبر کرن والے گھاٹے وچ نہیں رہن گے۔ اوہناں نوں نرا اوہناں کو نہیں دتا جاوے گا کہ بس اوہناں دا گھر پورا ہو جاوے سگوں حسابوں بنا، رجھواں تے وادھوں دتا جاوے گا پر رب دے بندیو! ایہ گل چیتے رکھنی پوے گی بئی مالک دی بنائی ایہ دھرتی نری مکے تیکر نہیں سگوں ایس توں باہر وی ہے۔ طائف حبشہ تے یثرب وی ایسے دھرتی اُتے لبھدے نیں، نجد تے جدہ وی رب دی زمین اُتے کھلوتے

نیں ،مصر،شام،عراق تے ایران وی تہاڈے اڈیکن ہار نیں تے تہاڈے گھوڑیاں دیاں ٹاپاں دی واج سندھ ،سگوں سارا ہندوستان وی سنن دا خاہش وندا ے۔

ربّ ولوں ایہناں اشاریاں توں بعد محبوب خداؐ نے اپنے ساتھیاں نوں ایہ ہدایت کیتی ہئ حبشہ ول نکل جاؤ، اوتھے دا بادشاہ کسے تے ظلم نہیں کردا • ایوں کجھ مسلماناں لک لکا کے تیاری کیتی تے اک راتیں،جدوں نبوت دا پنجواں سال سی ،۱۱ مرداں تے ۵عورتاں دا اک جتھا اپنا گھر بار سجن متر تے سنگی ساتھی چھڈ کے نری رب دی رضالئی جدّ ے ول ٹر پیا۔تواریخ دس دی اے ہئ ایہ اپریل ۶۱۵ء دی گل اے جدوں جدّ ےتوں سمندری بیڑے تے بہ کے ایہ جتھا حبشہ ول روانا ہویا۔

اللہ دی راہ تے اوکڑاں نوں ہس ہس کے قبولن والے ایس جتھے وچ جیہڑے نیک بخت مسلماناں رلت پائی اوہ ایہ سن:

۱۔ حضرت عثمان ذوالنورین b تے آپ دی گھر والی سیدہ رقیہ c بنت رسول اللہ a ۔

۳۔ حضرت عبدالرحمٰن b بن عوف۔

۴۔ حضرت مصعب b بن عمیر۔

۵۔ حضرت ابوحذیفہ بن عتبہ تے آپ دی گھر والی حضرت سہلا c بنت سہیل ۔

۷۔ نبی اکرم a دی پھپھی دے پتر حضرت زبیر b بن عوام۔

۸۔ حضرت عثمان بن فطعون حجمی ۔

۹۔ حضرت ابوسلمہ b بن عبداللہ مخزومی تے آپ دے گھر والی ام سلمہ c بنت ابی اُمیہ(جہناں نوں بعد وچ ام المومنین بنن دا اعزاز حاصل ہویا۔)

۱۱۔ حضرت عامر بن ربیعہ تے آپ دی زوجہ حضرت لیلیٰ c بنت ابی حشمہ ۔

۱۳۔ حضرت سہیل b بن بیغاء۔

۱۴۔ حضرت ابوسبرہ b بن ابی رہم تے آپ دی زوجہ ام کلثوم c

تے سولھویں حضرت ابوحاطب b بن عمرویاں عبداللہ بن مسعود سن۔

ایہناں عظیم الشان بزرگاں دے نام پڑھن توں بعد ایہ گل پورے دھڑلے نال آکھی جاسکدی اے کہ کجھ لوکاں دا ایہ خیال کرنا پئی ہجرت نرے ماڑے لوکاں نے کیتی ، غلط اے۔سگوں اوہ تے ہر درجے دے لوک سن۔حضرت عثمان بنو امیہ وچوں سن جیہڑا سب توں تگڑا تے اقتدار والا خانوادا سی۔اوہ نبی آخری الزمان حضرت محمدؐ دے داماد وی سن۔حضور a دی اپنی صاحبزادی توں ہٹ کے زبیر بن عوام تے مصعب بن عمیر آپ a دے اپنے خاندان دے لوک سن۔عبدالرحمٰن بن عوف وی کوئی معمولی بندے نہیں سن۔ سچ تے ایہ ہے کہ پردیس دیاں اوکڑاں آئیاں ہی حیثیت والے لوکاں دے حصے وچ نیں۔جیہڑے ماڑے تے لسّے سن اوہ تے آکھدے سن، ظالمو!تسیں ظلم کرواسیں سہواں گے۔تسیں چمڑی لاہنا چاہواسیں لہوا دیاں گے،تسیں سینے تے تپدے ہوئے پتھر رکھواسیں اف وی نہیں کراں گے۔رب دے محبوب دے ماڑے لسے یار تکلیفاں جرن دے عادی ہوگئے سن۔سیدنا بلال ،حضرت عمار تے جناب یاسر نوں پچھ کے ویکھو رب دی راہ تے سٹاں جھلن دا سواد

چوکھا ای نویکلا ہونداا ے۔

حبشہ ول دوجی ہجرت:

مکے دے کافر کجھ مسلماناں دے حبشہ چلے جان تے سڑدے بلدے، تے کوئی سر بندھ کرن دی تیاری کردے رہے۔ اخیر ایہ افواہ حبشہ اپڑائی گئی بئی قریش بندے دے پتر بن گئے نیں تے ہن اوہ مسلماناں نال رل مل کے امن چین نال حیاتی دے دن گزار رہے نیں۔ ایہہ سن کے ہجرت کرن والے مسلمان چھپانہ مکے پرت آئے، پر ہویا ایہہ بئی کافراں نے پہلے توں ودھ کے الٹاں کیتیاں تے موموناں نوں دکھ تکلیف اپڑان دا کوئی حربا وی باقی نہ چھڈیا۔ ایہو جئے حالاں وچ مسلماناں دا مکے رہنا ڈاڈھا اوکھا کم جا پیا سی، ایس لئی ایک وار فیر مکہ چھڈن دا فیصلہ کرلیا گیا۔ حبشہ ول پہلی ہجرت دا تجربا ایہہ گل ثابت کر چکیا سی بئی مسلمان حبشہ وچ امن چین نال رہ سکدے نیں تے اوس تھاں تے عدل انصاف دے واجے وجدے نیں، ایس لئی دوجی واری حبشہ ول ای مہاراں کیتیاں۔ ایوں اسّی (۸۰) اصحاب تے اٹھارہ (۱۸) صحابیات یاں بالاں دا اک قافلہ فیر حبشہ اپڑ گیا۔ ہن قریش نوں اک پاسے تے ایس گل دی پیڑ اٹھی بئی مسلمان سکھ چین نال دن گزار رہے نیں تے دوجے پاسے اوہ ایس چنتا نال مرن لگ پئے بئی جے کدھرے نجاشی مسلماناں دیاں گلاں وچ آ گیا تے اوہناں دے دین نوں سچا من کھلوتا تے مسلمان اک وڈھی طاقت بن کے صحرائے عرب وچ اپنا آپ منوان وچ کامیاب ہو جان گے۔ ایس لئی اوہناں نے فیصلا کیتا بئی نجاشی نوں جا کے ایہ گل آکھی جاوے کہ مکے توں بھج کے آون والے لوکی کوئی ایڈے چنگے بندے نہیں۔ اوہ مکے دی دھرتی دا تے اپنے وڈکیاں دا صدیاں پرانا دین وی چھڈ آئے نیں تے تہاڈا تے حبشہ دی ساری دھرتی دا دین وی اوہناں نے نہیں قبولنا۔ قریش نوں ایس گل دا پک سی بئی عیسائیت نوں چھڈ کے کسے دوجے دین دے نام لیوا لوک عیسائی بادشاہ نجاشی دی بادشاہت وچ بلکل وی نہیں رہ سکن گے۔ ایوں اوہناں نے اپنے دوسیانے بندے عبداللہ بن ربیع المخزومی تے عمرو بن العاص (جیتے رہوے بئی کافراں دا ایہہ سفیر کجھ چراں پچھوں مسلمان ہو گیا تے اسلام دا عظیم الشان سپہ سالار بن کے مصر نوں فتح کر کے فاتح مصر اکھوایا) نوں ڈھیر سارے تحفے تحائف دے کے حبشہ ول ٹور دتا تاں جے نجاشی دے کن بھرے جان۔

عبداللہ تے عمرو بن العاص نے حبشہ اپڑ کے نجاشی دے مشیراں وزیراں نال رابطا کیتا تے مکے دے لوکاں ولوں اوہناں نوں کجھ تحفے وی دتے۔ فیر اوہناں نوں آکھیا بئی کجھ منڈے کھنڈے اک ہاشمی دے آکھے لگ کے اپنا دین چھڈ چھڈا کے حبشہ دی ولائت وچ آ بیٹھے نیں، بادشاہ سلامت نوں ایس گل تے راضی کرنا اے بئی اوہناں نوں وطن تے مذہب نوں چھڈ کے دوڑن والے بھگوڑیاں دی تھاں متھیا جاوے تے نالے اوہناں نوں حبشہ چھڈن دا حکم دتا جاوے۔

جعفر طیار نجاشی دے دربار وچ:

ایہ دورکنی وفد جدوں بادشاہ دی خدمت وچ حاضر ہویا تے آکھن لگے بئی ایہہ بھگوڑے جے کدھرے تہاڈا مذہب

ای قبول کرلیندے تے چلو فیر وی کوئی گل سی پر ایہ تے کوئی نواں دین کڈھی بیٹھے نیں جہڑا ساڈی سمجھ توں وی باہرا ے تے امید اے بئی بادشاہ سلامت وی اوس نوں مجھن توں عاجز رہن گے۔ بھاویں درباری قریشی وفد ول دی گل کردے رہے پر بادشاہ نے ایوں اک طرفا فیصلا دین توں انکار کردتا تے بنداگھل کے پردیسیاں نوں سدّ لیا۔

''تہاڈا کیہ مذہب اے بئی''؟ نجاشی پچھیا۔

''اسلام'' مہاجراں نے آکھیا۔

نجاشی عربی زبان توں پوری طرحاں واقف نہیں سی تے اسلام دا اکھر وی اودوں تیکر اپنے معنیاں نوں اج وانگ نہیں سی کھلا ردا۔ قریشی وفد نے وی کجھ کن بھرے ہوئے سن، ایس لئی جناب نجاشی نے پچھیا:

''اچھا ایہ دسو بئی عیسیٰ بن مریم بابت تہاڈا کیہ عقیدہ اے؟''

''عیسیٰ خدا دے بندے، اوس دے پیغمبر تے اوس دی روح نیں'' جناب جعفر بن ابوطالب نے جواب دتا۔

''رب دی سونہ اوہ ایہو ای کجھ سن تے ایس توں وکھ کجھ وی نہیں سن'' نجاشی نے آکھیا۔

نجاشی نے جدوں محمد رسول اللہ a دے دین دی وضاحت منگی تے حضرت جعفر بن ابوطالب نے دلیلاں بھری تے من موہ لین والی جہڑی تقریر کیتی اوہ دربار نجاشی وچوں نکل کے دنیا دی سفارتی تواریخ دا اک کدے نہ مٹن والا باب بن کے تواریخ دے ورقیاں تے محفوظ ہوگئی۔ آکھن لگے:

''بادشاہ سلامت! اسیں جاہلیت دے دناں دیاں اوہ نشانیاں ہاں جہناں دا مذہب بتاں دی پوجا تے جہناں دی خوراک مردار جنوراں دا گوشت سی۔ اسیں برائی تے پکے ہوکھلوندے ساں، رشتے ناطے توڑ دیندے ساں، گوانڈھیاں نوں تنگ کردے ساں تے ساڈے وچوں ہر زور اور، ماڑیاں دا حق کھوہ کھانا اپنا وطیرا بنائی کھلوتا سی۔ صدیاں ایوں ای لنگھ گئیاں۔ اخیر اللہ نے ساڈے ای وچوں اک اجہے بندے نوں رحمت بنا کے گھلیا جس دی ذاتی تے خاندانی حیاتی تے کسے نوں بھورا وی شبا نہیں۔ اوس نے سانوں اک اجہے معبود دی عبادت دا آکھیا جہڑا اکلا اے تے جس دا کوئی شریک نہیں۔ ایوں اسیں اپنے وڈ کیاں دی صدیاں دی بت پرستی چھڈ کے واحد پروردگار دی پوجا نوں اپنا وطیرہ بنالیا۔''

''بادشاہ سلامت! نالے ایس رسول نے سانوں سچ بولن دا آکھیا تے اسیں جھوٹھ چھڈ دتا۔ اوس نے سانوں دوجیاں دیاں امانتاں پوریاں موڑن دا آکھیا تے اسیں موڑن لگ پئے۔ اوس نے آکھیا بئی اک دوجے نوں گھٹیا جاننا تے دوجیاں نوں قتل کرنا چنگی گل نہیں تے اسیں ایہناں کماں توں باز آ گئے۔ اوس نے آکھیا بئی گند بکنا تے جھوٹھ بولنا بڑے بھیڑے کم نیں تے اسیں توبا کرلئی۔ اوس نے سانوں پاک دامن بیبیاں تے بہتان لاون توں ڈک دتا تے اسیں اپنیاں جیبھاں تے جندرے لالے۔ اوس نے یتیم دا مال کھان توں منع کیتا تے اسیں منع ہوگئے۔ اوس نے سانوں اک خدا دی عبادت، نماز پڑھن، زکوۃ دین تے روزے رکھن دا آکھیا تے اسیں آکھیا ''ساڈے سر متھے۔'' بادشاہ سلامت! اسیں اوس رسول a دی تصدیق کردے ہاں۔ اوس تے ایمان لیائے ہاں تے اسیں اوس گل نوں من لیندے ہاں جہڑی خدا تعالیٰ ولوں اوہ سانوں دس دا اے۔ ہن اے بادشاہ! ساڈے وطن دے ایہناں بندیاں نوں پچھو بئی ایہناں ساڈے نال کیہ کیتی۔ ساڈے

تے ظلم دے پہاڑ توڑے تے سانوں رنگ رنگ دے دکھ دتے تاں جے اسیں بت پرستی تے بدکاری ول پرت جایئے ۔ پر نہ تے اسیں اپنے رسول دی تعلیم چھڈی تے نہ ہی ایہہ لوک ظلم کرن توں باز آئے ۔ فیر اسیں ہر پاسے جھاتی پائی پر تہاڈے توں ودھ انصاف پسند حکمران ہور کدھرے نہیں دِسیا۔ بادشاہ سلامت ! اسیں امید رکھدے ہاں ہئ تہاڈی سلطنت وچ ساڈے تے ظلم نہیں کیتا جاوے گا۔''

حضرت جعفر بن ابوطالب دی تقریر سنن توں بعد نجاشی نے آکھیا ہئ تہاڈا رسول a اپنے رب ولوں تہاڈے تیکر جہڑا فرمان اپڑا ندااے، جے ہوسکے تے اوس وچوں کجھ مینوں وی سناؤ ۔ ایہ گل سن کے جناب جعفر نے سورہ مریم دیاں مڈھلیاں آئیتاں دی تلاوت چھوہ دتی ۔

تلاوت ختم ہوندیاں ای بادشاہ نے عمرو بن العاص نوں آکھیا پئی ''تسیں ایتھوں پچھانہ پرت جاؤ۔ میں اجہے بندے تہاڈے حوالے نہیں کرسکدا۔''

عبداللہ تے عمرو فیر وی باز نہ آئے تے اگلے دیہاڑے عمرو فیر نجاشی دے دربار وچ پیش ہوکے آکھیا ہئ ایہہ مہاجر جناب عیسیٰ بابت کوئی چنگی رائے نہیں رکھدے ۔ نجاشی نے حضرت جعفر بن ابو طالب نوں سد کے عمرو دے ساہمنے گل دا نکھیڑا کرن دا آکھیا۔ حضرت جعفر b نے جدوں حضرت عیسیٰ بابت اپنے ایمان دی وضاحت کیتی تے نجاشی نے خش ہوندیاں اپنے عصا نال زمین تے لکیر کھچی تے آکھن لگے۔ ''اے جعفر b ! میرے تے تہاڈے دین وچ اس لکیر توں چوکھا فرق نہیں ۔'' بس فیر عمرو بن العاص مایوس ہوکے مکے پرت گئے تے مسلمان امن چین نال حبشہ وچ زندگی گزارن لگ پئے ۔

حبشہ دے عیسائی جتھے دا مسلمان ہونا:

مسلماناں دی حبشہ آمد نے حضرت عیسیٰ دے فرماناں اُتے تصدیق دی مہر لا دتی ۔ حبشہ دے عیسائیاں نے مسلماناں کولوں حضور دی بعثت تے تعلیم بارے کئی سوال کیتے ۔ اوہناں نے مہاجر مسلماناں دے کردار دا چنگا چوکھا مشاہدا کیتا تے نالے اوہناں دی زبانی مکے دے لسّے ماڑے مسلماناں اُتے قریش دے ظلم تے جبر دیاں دل ہلا دین والیاں کہانیاں وی سنیاں ۔ سچی نصرانیت تے قائم اوہناں عیسائیاں دے دلاں وچ اوس نبی a نوں ویکھن تے ملن دی خاہش پیدا ہوئی جہدا ذکر حضرت عیسیٰ نے کیتا سی تے ہن اوہ اوہناں دی اڈیک لائی بیٹھے سن ۔ ہویا ایہ ہئ اوہناں دا ۲۰ بندیاں دا اک جتھا نبی آخری الزمان a نوں ملن لئی تے سارے حال حالات اپنیاں اکھاں نال ویکھن لئی مکے ول ٹر پیا ۔ مکے اپڑ کے اوہناں سبھناں نے رسول خدا a نوں مل کے تے فیر اوہناں نال ڈھیر سارے سوال جواب کر کے ایہ تسلّی کرلئی کہ خدا دے ایہ رسول پوری طرحاں اوہناں نشانیاں اُتے پورے اتر دے نیں جس دی تعلیم ہن تیکر اوہناں نوں دتی جاندی رہی اے۔ سوالاں دے جواباں توں بعد رسول a موقع محل دے مطابق اوہناں دے ساہمنے قرآنی آئتاں دی تلاوت وی کردے ۔ ربّ تعالیٰ دے کلام نے تے محمد رسول اللہ دی زبان دی مٹھاس نے اوہناں دے رہے سہے شک شبا دا وی ازالا کردتا۔ اوہناں نیک بندیاں دیاں اکھاں وچ اتھرو آ گئے تے فیر اوہناں نے حق نوں قبولن وچ ذرا وی دیر نہ لائی ۔

اوہناں آپ a دی تصدیق کیتی تے ایمان لے آئے۔ فیر اوہ لوکی حبشہ پچھانہ پرت گئے تے ایمان دی دولت اپنے نال لے گئے۔

ایتھے ایہ گل مجھن وچ کوئی مشکل پیش نہیں آوندی کہ حبشہ دے ایس عیسائی جتھے دا مسلمان ہو جانا رب ولوں مسلماناں دی حبشہ ول ہجرت دا انعام سی تے اجہیا انعام سی جہدا تصور وی مکّے دے مشرکاں نے نہیں کیتا ہونا۔ خیال کیتا جاندا اے کہ ایس توں بعد جدوں نبی اکرم a دا خط نجاشی نوں ملیا تے اوہ مسلمان ہو گیا سی۔ حضور a ہمیش ای ایس نیک دل تے عادل حکمران دے حق وچ دعا فرماندے رہے۔

کفار مکہ حبشہ دے عیسائی گروہ دے مسلمان ہو جان نال سر پھڑ کے بہ گئے۔ ابوجہل ورگے لوکاں نے تے اوہناں حق پرست بندیاں نوں بے وقوف تے بے عقل وی آکھیا ہئ اوہ آئے تے سن حقیقت جانن لئی تے عقل دا گھاٹا ویکھو کہ اپنا ایمان گنوا کے پچھانہ پرت رہے نیں۔

پہلی غائبانہ نمازِ جنازہ:

نجاشی دا اصل ناں اصحمہ سی۔ جدوں رجب ۹ ھ وچ اوہ مریا تے عین مرن والے دیہاڑے خدا نے اپنے محبوب نوں، تے محبوب خدا نے مدینے دے مسلماناں نوں ایہ خبر دے دتی۔ آپ a نے میدان وچ نکل کے اپنے صحابہ دے نال اس دی غائبانہ نماز جنازہ پڑھی۔ اسلامی تواریخ دی پہلی غائبانہ نماز جنازہ ایہی سی✍ ایس نماز جنازہ وچ جہڑے لوکی شریک ہوئے اوہناں وچوں کجھ دے ناں ایہ نیں:

حضرت ابو ہریرہ b حضرت بریدہ b حضرت زید b بن ثابت، حضرت عامر b بن ربیعہ، حضرت ابو قتادہ b حضرت سہیل b بن حنیف تے حضرت عبادہ b بن صامت۔ اک روائت ایہ وی مل دی اے کہ جدوں آپ a نے نجاشی دے فوت ہو جان دی خبر دتی تے بہتیاں نوں ایہ محسوس ہویا کہ اللہ نے پردے چک دتے نیں۔ اوس ویلے سن ۵ نبوت دا منظر ۱۸ ورھیاں پچھوں اک وار فیر تازہ جاپن لگ پیا۔

بنوعبدالمناف نال گل بات:

قریش دا وفد جدوں حبشہ توں ناکام پرتیا تے قریش دا قہر اسلام تے مسلماناں دے خلاف ہور بھڑکیا۔ آکھن لگے کہ ایہ چنگا غضب ہویا کہ نجاشی ورگا بادشاہ وی محمد دا مرید ہو گیا اے۔ ہن اسلام توں خلاصی دا اوہناں نوں بس ایہی رستا دسدا سی کہ نعوذ باللہ پیغمبر خدا a نوں ہی قتل کر دتا جاوے پر بنوعبدالمناف ولوں ایہ ڈر سی کہ اوہ خون دا بدلا لے کے رہن گے۔ بنو عبدالمناف دے چار ٹبر سن:

۱۔ بنو ہاشم۔

۲۔ بنو مطلب۔

✍ ندوی، ابوالجلال، فخر موجودات بحوالہ نقوش، جلد دوم۔ صفحہ ۴۸۴

۳۔ بنوامیہ۔
۴۔ بنونوفل۔

قریش نے چوانہ نال گل بات کیتی تے آکھیا ئی یاں تے محمد a ساڈے حوالے کر دیو تے یاں فیرلڑن لئی تیار ہو جاؤ۔ بنوامیہ تے بنونوفل نے تے عام قریشی قبیلیاں دے نال موڑھا لایا پر بنو ہاشم تے بنومطلب وچوں اک ابولہب توں وکھ ہر بندے نے اعلان کر دتا کہ ایہہ فیصلا ہن تلواراں ای کرن گیاں کہ محمد a نوں قتل کیتا جانا اے کہ نہیں۔

ایس صورت حال وچ جاہل سرداراں نے ایہ فیصلا کیتا کہ کسے اک بندے دے ذمے قتل دا کم لا دتا جاوے۔ عقبہ بن ابی معیط ورگے بد بخت بندے نے ایہ ذمے داری چک لئی تے اک دیہاڑے داء مار کے اپنی چادر رسول خدا a دے گل وچ پا کے وٹ دین لگ پیا۔ اتفاق نال حضرت ابوبکر b اوتھے اپڑ گئے تے آپ a نوں ارقم بن ابی ارقم دے گھر لے گئے۔ جدوں مسلماناں دا دھیان نبی اکرم a ول ہو گیا تے جناب ابوبکر b توں توجہ ہٹ گئی تے عقبہ دے حمائتی کافراں نے حضرت ابوبکر b نوں مارنا شروع کر دتا۔ ایتھوں تیکر کہ آپ بے ہوش ہو کے ڈگ پئے۔ آپدے خاندان بنوتمیم نوں خبر ہوئی تے آپ نوں چک کے آپ دے گھر اپڑایا۔ آپ دی حالت اجہی سی کہ سبھ نوں ایہہ یقین ہو گیا سی کہ ہن آپ دا بچنا ممکن نہیں، پر اللہ نے یارِ غار، صدیق اکبر b نوں اک نویں حیاتی دتی۔ ہوش آوندیاں ای آپ نے رسولِ خدا a دی خیریت پچھی تے فیر آپ وی ارقم دے گھر اپڑ گئے تے ایس ٹھکانے نوں کافراں توں خفیہ ای رکھیا۔

دارالارقم:

تواریخ دسدی اے کہ اسلام دی فطرت وچ کجھ اجہی لچک اے کہ ایس نوں جنا دبیا گیا ایہ اوہناں ای ابھر کے ساہمنے آیا اے۔ ایس واقعے توں بعد وی اسلام دی طاقت وچ پیر و پیر وادھا ای ہوئیا۔ جہڑے لوکی اسلام دے وڈے ویری سن، اوہناں دے دلاں وچ وی رب نے ایہ شوق پایا کہ اوہ اسلام نوں مجھن دی چتنا کرن۔ جدوں آپ دارالارقم وچ گئے سن تے اٹھ نوں (۹/۸) بندے ای آپ a دے نال سن۔ دارالارقم وچ جہڑے ۳۰ دن گزرے اوہناں وچ کوئی ۳۰ بندے ہور مسلمان ہو کے آپ a نال آرلے۔ ایوں دارالارقم دے مسلماناں دی تعداد ۳۸ ہو گئی۔ اک ویلا سی کہ جناب رسول خدا a تے جناب ابوبکر b کسے اجہے نیک بندے دی تاڑ وچ رہندے سن جہدے تے اوہناں دیاں گلاں کوئی اثر کر سکن تے ہن ویلے نے کجھ اجہیا پلٹا کھادا کہ کلمہ گو صالح مرد اک اک کر کے آپوں ای اک طرحاں دی جیل وچ اپڑن لگ پے جہڑی اصل وچ جیل یاں لک چھپ کے رہن دی تھاں نہیں سی سگوں دنیا، تے آخرت دے بکھیڑیاں تے دکھاں توں آزادی دی گارنٹی سی۔

مردانِ خدا چپ چپیتے دارالارقم اپڑدے رہے تے مسلماناں دی تعداد تے حوصلیاں وچ وادھا کر دے رہے۔ ایہ ۳۰ دن مسلماناں لئی چوکھے مبارک ثابت ہوئے۔ نویں مسلمان ہر ویلے رسول خدا a دے نال رہے تے ایوں دین نوں مجھن دا موقع مل دا رہیا۔ دل ڈر تے خوف توں خالی ہو گئے، دین تے رسول خدا a نال محبت ودھ گئی تے جرائت دی ایہ حالت سی کہ اوہ آپ a کولوں باہر جا کے کھلم کھلا دعوت دا کم کرن دی اجازت منگن لگ پئے تے اخیر اک دن کوہ صفا

اتے اکٹھے ہو گئے۔

ویلے دی مہار مڑ گئی:

قریش نے وچارے مسلماناں نوں دکھ تے اذیت دین وچ کوئی کسر باقی نہیں سی چھڈی۔حبشہ وچ اپنی سفارتی ناکامی توں بعد تے چوکھے ای سڑن بلن لگ پئے۔اوہناں نوں سمجھ نہیں سی پئی آ ؤندی بئی ہن اوہ کیہ کرن۔قریش ولوں انھیر ے ودھان دا ہر جتن کیتا گیا پر دوجے پاسے دیوے توں دیوا بلدا گیا تے دنیا توں جہالت دے انھیر ے گھٹن لگ پئے۔

عمرو بن عبسہ السلمی b دا اسلام قبولنا:

اوہناں دناں وچ اوہ لوکی انگلیاں تے گنے جا سکدے سن جہڑے اک اللہ دی عبادت دے قائل سن تے جہیڑ ے سمجھدے سن کہ بتاں دی پوجا گمراہی توں سوا کجھ وی نہیں۔اوہناں بندیاں وچ اک ناں جناب عمرو بن عبسہ السلمی b دا وی اے۔اوہناں دے علاقے وچ جدوں ایہ خبر پہنچی کہ مکے وچ کوئی بندا اک نواں دین پیش کر رہیا اے تے اوہ ایہ وی آکھدا اے کہ میں اللہ دا رسول ہاں تے اللہ توں وکھ کوئی وی عبادت دے لائق نہیں، تے اوہ آپ a دی زیارت دی خاہش لے کے مکے اپڑ گئے۔عمرو نوں مکے آ کے پتا لگا کہ آپؐ دی قوم آپؐ نال کسے پروہنے یاں پردیسی نوں نہیں ملن دیندی فیر وی اوہ کسے نہ کسے طرحاں جناب رسول اللہ دی جناب وچ حاضر ہون وچ کامیاب ہو گئے۔عمرو جناب نبی آخری الزمان تے ایمان لیائے پر آپ a نے اوہناں نوں مکے ٹھہرن دا نہیں آکھیا سگوں ہدایت کیتی کہ اوہ اپنے علاقے ول پرت جان تے چنگے دناں دی اڈیک وچ رہن۔عمرو آکھدے نیں کہ میں پچھانہ پرت آیا۔میں ٹوہ وچ رہندا ساں کہ کوئی چنگی خبر ملے، ایتھوں تیکر کہ یثرب دے کجھ بندے ساڈے قبیلے ول آئے جہناں نے دسیا کہ آپؐ مدینے تشریف لے گئے نیں تے لوکی آپ a اتے ایمان لیاؤن لئی بھجو بھجی اپڑ رہے نیں۔میں وی مدینے ٹر پیا تے حضورؐ کول جا پجیا۔ آپ a نے مینوں فوراً پچھان لیا۔میں ایس موقع تے حضورؐ کولوں نماز تے وضو دے کجھ مسئلے پچھے سن۔

حضرت حمزہ دا قبول اسلام:

ایہ نبوت دے ٦ ویں ورھے دی گل اے بئی اک دن نبی اکرم a صفا دی پہاڑی تے بیٹھے اللہ اللہ کر رہے سن تے ابوجہل وی اوتھے اپڑ گیا۔اوس نوں پتا سی بئی محمد a کسے وی زیادتی دا جواب نہیں دیندے، ایس لئی اس نے جاندیاں ای پہلوں تے گالھاں بکیاں تے جدوں ویکھیا بئی آپ a نے کسے طرحاں دا کوئی ردِعمل ظاہر نہیں کیتا تے اوس نے اک پتھر حضور a دے سر مبارک تے دے ماریا جہدے نال آپ a نوں چوکھی تکلیف ہوئی تے لہو وی وگن لگ پیا۔پر آپ نے اپنی ''عدم تشدد'' تے ''صبر کرو'' دی پالیسی موجب ابوجہل تے ہتھ نہیں چکیا۔ہویا ایہ بئی ایس زیادتی دی خبر کسے طرحاں آپ دے چاچے حمزہ b تائیں وی اپڑ گئی۔حمزہ b آپ دے سکے چاچا تے ہے ای سن اوہناں نال اک دوجا رشتا بھرا داوی سی، کیوں جے اوہناں وی آپ a دی رضاعی ماں ثویبہ دا دُدھ پیتا سی۔اُنج وی حمزہ نوں نبی اکرم نال بڑا پیار سی۔

حمزہ پہلوانی وی کردے سن تے مکے دے زور اور بندیاں وچ گنے جاندے سن۔ اوہناں نے سوچیا ہووے گا بئی ایہ طاقت ہمت تے حوصلا کس کم دا؟ ابوجہل میرے بھرا، بھتیجے تے یار نال زیادتیاں کری آوندا اے تے میں چپ کر کے ویکھی آونا۔ ایوں اوہ غصے دے بھرے ہوئے ابوجہل نوں لبھدے لبھدے، کعبہ وچ اپڑ گئے۔ جناب حمزہ نے ابوجہل نوں ویکھد یاں ای اوہدے سروچ ایڈی زور دی کمان ماری بئی اوس نوں پھٹڑ کر دتا تے نالے آکھن لگے'' لے میں مسلمان ہو گیا اوں، ہمت ہے ای تے ڈک لے مینوں۔'' ابوجہل مونہ ویکھدا رہ گیا بئی ایہ اج حمزہ نوں کیہ ہو گیا اے۔

حضرت حمزہ، ابوجہل نوں پھٹڑ کر کے سدھے جناب رسول اللہ دے کول حاضر ہوئے تے آکھیا'' لے بھتیجیا! میں ابو جہل توں تیرا بدلا لے لیا اے۔'' ایہ سن کے نبی اکرم a نے فرمایا'' چاچا! میں اجہی کسے گل نال خش نہیں ہوندا، ہاں جے تسیں مسلمان ہو جاؤ تے بڑی خشی ہووے گی'' جناب حمزہ b دے دل وچ رب نے پہلوں ای نرمی پیدا کر دتی سی۔ آپ دے ایہ آکھن تے بئی'' بدلے لین نال یاں نہ لین نال مینوں کوئی فرق نہیں پیندا۔ میں تے تاں مناں جے مسلمان ہو کے میرے نال رلو۔ چاچے ہوراں دا دل ہور نرم ہو یا تے اوہناں پیراں تے ہی مسلمان ہو گئے۔ ایوں اسلام دی وچاری جہی جماعت وچ اک تگڑے بندے دے رلت پاؤن نال آپ بڑے راضی ہوئے۔

عمر فاروق مسلمان ہوندے نیں:

جناب امیر حمزہ نوں مسلمان ہوئیاں اجے تن دن ای ہوئے سن تے اللہ نے اپنے پیارے محبوب دی ایہ دعا قبول کر لئی ''اللھم اعز الاسلام باحد العمرین'' (اے اللہ دو واں عمراں وچوں اک نال اسلام دی شان ودھا) عمر بن ہشام دی قسمت وچ ایہ دولت نہیں سی پر عمر بن خطاب دے نصیب سو ہر گئے۔

عمر بن خطاب وی عمر بن ہشام وانگ قریش دا اک تگڑا اتھم سن۔ ایمان لیان والیاں نوں تکلیفاں دینا اوہناں دا پکا پیڈھا کم سی۔ سجے کھبے وسوں کیتی بیٹھے قبیلیاں ول سفیر بن کے وی جاندے سن۔ قبیلیاں وچ کدھرے کوئی رولا پیندا تے اوہناں نوں پر ھے پنچائت وچ چنگی تھاں دتی جاندی۔ چنگے اُچے لمے، بہادر تے گبھرو جوان سن۔ ایہو جہے بندے دا اپنا دھڑا چھڈ کے دوجے پاسے لگ جانا کوئی نکی جہی گل نہیں سی۔

اصل وچ گل ایہ ہے بئی ہر دور ہر معاشرے تے ہر علاقے دے اگل ہتھ بندے اپنے آل دوالے دے حال حالات توں جانو رہندے نیں تے ایس گل دی کیڑ رکھدے نیں بئی کدھرے کوئی شے اوہناں دے مفاد دی ویری تے نہیں بن چلی۔ جناب عمر بن خطاب دی وی کجھ اجہی حالت سی۔ تحریک اسلام وچ بھانویں اوہناں دی دلچسپی چنگے ارادے نال نہیں سی فیر وی ایہوای گل اوہناں نوں اسلام دے نیڑے لیاؤن دا سبب بن گئی۔ کدے تے محمد رسول اللہ a نوں تنگ کرن دی غرض نال حرم وچ بیٹھیاں قرآن دی واج سُن لئی تے کدے حبشہ ول ہجرت کرن والی نیڑے دی رشتہ دار حضرت لیلیٰ بنت ابی حثمہ دی ہمت تے حوصلے توں متاثر ہوئے بغیر نہ رہ سکے۔ آپ دے اندر دی ٹٹ بھج تے دو پاسی جہی حالت کجھ چراں توں دسن لگ پئی سی۔

اک دیہاڑے ایہ ہو یا بئی من وچ دلیل آئی بئی جس شے نے مینوں پریشان کیتا ہویا اے کیوں نہ اوہدا مڈھ ای پٹ

دتا جاوے۔ بس فیر تلوار پھڑی تے محمد رسول اللہ a دے قتل دے ارادے نال ٹر پئے۔ ۳۵ ورھیاں دا جوان بہادر، کوڑی طبیعت تے دھڑلے والا بندا مکے دیاں گلیاں وچ لوکاں دے تراہ کڈھدا اک اجہے بندے نوں مارن لئی لبھدا پھر دا سی جہڑا اُس نوں تھاں مرن توں بچاؤن لئی دعاواں منگدا سی۔ فیر ایوں ہویا بئی راہ وچ اپنے ای قبیلے دا اک بندا نعیم بن عبداللہ مل پیا۔ اکھے:

''عمر! کدھر بئی؟ خیر اے ناں؟''

''محمد نوں قتل کرن جا رہیا ہاں۔ پچھے ہٹ جا اج توں۔'' جناب عمر نے آکھیا۔

''تے فیر بنوعبدالمناف والے تینوں جیوندا چھڈ دین گے؟ نالے پہلوں اپنے منجے تھلے تے ڈنگوری پھیر لے۔'' جناب نعیم بن عبداللہ نے جواب دتا۔

''کیوں بئی مینوں کیہ اے؟ مینوں کاہدی گھاٹ اے؟'' حضرت عمر نے غصے نال وضاحت منگی۔

''اوہ بھائی! تیری بھین (فاطمہ) تے بھنوجا (سعید) دووے مسلمان ہو چکے نیں''

بس ایہ طعنا جناب عمر والا ''کم کر گیا'' تے اسلام دا کم بن گیا۔ غصے دے بھرے جناب عمر اوسے پیریں حضرت فاطمہ بنت خطاب دے گھر ول ٹر پئے۔ اوس ویلے بی بی دے گھر حضرت خباب بن الارت قرآن پاک دا درس دے رہے سن۔ گھر والیاں تیکر اپڑدے اپڑدے کناں وچ کلام الٰہی دی واج پے چکی سی۔ ایس واج نے ہمیش وانگ ہن وی دل تے ڈاڈھا اثر کیتا پر اپنی ضد تے آکڑ پاروں ایس نوں ظاہر نہ ہون دتا۔ جدوں گھر والیاں نوں پتا لگا بئی آؤن والا تے عمر اے تے اوہناں دا ڈردے ماریاں بڑا مندا حال ہویا۔ حضرت خباب لک گئے۔ بھین ہوراں قرآن پاک دے ورق لکا لے تے جناب سعید سہم کے اک پاسے جا کھلوتے۔ حضرت عمر لال پیلے ہوئے کاھلی کاھلی پیر پٹدے جناب سعید ول ودھے تے پچھیا بئی ایہ واج کاہدی سی؟ حضرت سعید چپ کر کے کھلوتے رہے، تے ایوں حضرت عمر نوں یقین ہو گیا بئی نعیم نے گل سچی ای کیتی سی۔ عمر بھکھے شیر وانگ جناب سعید نوں پے گئے تے مار مار کے لہولہان کر چھڈیا۔ حضرت فاطمہ جدوں اپنے خاوند نوں بچان لئی اگے ودھیاں تے حضرت عمر نے اوہناں نوں وی پھٹڑ کر دتا تے آکھیا کہ مینوں پتا لگ چکیا اے بئی تسیں دووے مسلمان ہو گئے او۔ جے ایہ عمر سن تے اوہ وی عمر دی بھین سی۔ آکھن لگے ''ٹھیک اے عمر! جے تینوں پتا لگ ای گیا اے تے چل فیر ایوں ای سہی۔ آہو اسیں مسلمان ہو گئے ہاں۔ جا، جو ہوندا ای کر لے۔''

رب دے کلام دا اثر، مظلوم سعید دا وگدا لہو تے سکی بھین دا پھٹڑ ہویا جسّا جناب عمر دے دل تے کوئی اجہی سٹ مار گئے بئی پتھراں توں پیڈھا دل تتی موم وانگ دسن لگ پیا۔ دوجے پاسے رحمت اللعالمین دی ایہ دعا وی سی بئی اے اللہ! اک عمر

✍ ایہہ عمر محمد حسین ہیکل نے دسّی اے۔ کجھ سیرت نگاراں نے اسلام قبولن ویلے دی عمر ۲۵ ورھے لکھی اے۔ جویں کہ Maxime Rodinson نے اپنی کتاب 'محمد a' وچ لکھیا اے: "Umar ibnal Khattab was about 25 years old and a member of a minor Qurayshite clan. He was a man of naturally violent temper -------- (P.116).

مینوں دے دے۔آ کھن لگے'' اچھا ایہ گل اے تے مینوں اوہ کلام وکھاؤ جیہڑا ہن تھوڑا چر اگدیں تسیں پڑھ رہے سی۔''
بھین آ کھیا پئی رب دے کلام لئی تے جسّے دا پاک ہونا ضروری اے۔ جاؤ نہا دھو کے آ ؤ۔ فیر ویکھنا۔نہا کے کلام پڑھنا شروع
کیتا تے جسم کنبن لگ پیا۔ ہر ہر آیت دل دی ڈونگھیائی وچ لہندی گئی تے روح دیاں ساریاں غلاظتاں دھپدیاں گئیاں۔

حضرت عمر نے حضرت خباب نوں نال لیا تے سرور کائنات محمد a ول ٹر پئے۔حضرت خباب نوں پتا سی بئی رسول
اللہ a ایس ویلے بیت الارقم وچ موجود نیں، ایس لئی اوہ سدھے اوتھے اپڑ گئے۔ بیت الارقم وچ محفل سجی ہوئی سی۔
دیدار مصطفیٰ نال اکھاں نوں ٹھنڈیاں کرن والے آ لے دوالے بیٹھے روح دی تسکین دا سامان کر رہے سن تے جناب عمر b
نے جا کے بوہا کھڑ کایا۔اندروں کسے نے جھاتی پائی تے جناب رسول اللہ نوں دسیا بئی باہر عمر اے۔ایہ سندیاں ساری محفل
تے فکر مندی طاری ہوگئی۔ نبی اکرم a نے حکم دتا'' بوہا کھول دیو۔'' تے ایہ آ کھدے ہوئے اگے ودھ گئے۔ہن عمر اندر
آ چکے سن۔ نبی اکرم a نے پچھیا'' ابن الخطاب! کویں آ ئے او؟'' حضرت عمر نے جیہڑا جواب دتا اوس نوں سندیاں ای
جناب رسول اللہ دی زبان پاک توں اچن چیت نعرۂ تکبیر بلند ہویا۔محفل وچوں اللہ اکبر دی گونج اٹھی تے پتا لگا بئی لک نال
تلوار بنھ کے اجے تھوڑا چر اگدیں انسانیت دے محسن نوں قتل کرن دے ارادے نال نکلن والا عمر اسلام دشمنی وچ اگے ودھ
ودھ آ ون والے عمر نوں قتل کر کے اک نویں عمر دے روپ وچ آ کھلوتا اے۔اوس عمر دے روپ وچ جہنے آزادی نال اک
اللہ دی عبادت کرن دا مڈھ بنھنا سی تے اوس عمر دے روپ وچ جہنے آ ون والے دناں وچ دنیا دے مظلوم تے دکھی انساناں
نوں ویلے دے فرعوناں، ہاماناں تے قاروناں دی غلامی تے محکومی توں آزادی دوانی سی۔

مسلمان ہون توں بعد حضرت عمر b آپوں ای مکے دیاں گلیاں وچ ایہ اعلان کردے رہے بئی لوکو'' عمر مسلمان ہوگیا،
لوکو! عمر مسلمان ہوگیا۔'' اگلے دیہاڑے ابوجہل دے گھر وی گئے تے اوس نوں جا کے دسیا بئی میں مسلمان ہوگیا ہاں۔
ابوجہل نے ایہ خبر سن کے اوہی گل آ کھی جیس دی اوس کوڑھ متے توں امید کیتی جاسکدی سی۔آپ نے نبی اکرم a نوں
ایس گل تے راضی کر لیا بئی مسلماناں نوں اک اللہ دی عبادت کرن لئی لکن چھپن دی لوڑ کوئی نہیں۔ایوں مسلماناں نے کعبہ
وچ با جماعت نماز پڑھنا شروع کر دتی۔

حضرت حمزہ توں بعد حضرت عمر بن خطاب دے مسلمان ہو جان نال اسلام اک نویں دور وچ داخل ہویا تے مسلمان
جیہڑے پہلوں ڈرے سہمے رہندے سن ہن اپنے آپ نوں قریش دے جوڑ دا مجھن لگ پئے۔ مکے دے چودھری وی ایہ گل
سمجھ گئے سن بئی ہن اوہناں دا مقابلا اک لسے تے ماڑے جہے ٹولے نال نہیں سگوں جوڑ دے تے ساویں لوکاں نال اے
جہناں وچ روز دیہاڑی وادھا ہو رہیا اے۔

سوشل بائیکاٹ:

لوکاں کولوں محمد رسول اللہ a دی دشمنی وچ جو کجھ وی ہوسکیا، اوہناں کھل کے کیتا سی۔اپنے نام نہاد معبوداں دی
عزت تے تکریم دا معیار ایہ سی بئی اک اللہ دے وجود توں پوری قوت نال انکار کیتا جاوے تے جدوں وی محمد a کولوں
لا الہ الا اللہ دی واج سنو اوس واج نوں دبان لئی پورا ٹل لا دیو۔اوہناں دا آپ a نوں دھمکیاں دینا، آپ a دے

گھر بار تے خاندان نوں تھلے لان دے جتن کرنا، اسلام نوں نفرت دیاں نظراں نال ویکھنا, آپ a دی تعلیم تے ہسنا تے ٹھٹھا کرنا، آپ a دے منن والیاں نوں خوار کرنا، شاعراں نوں طنز کرن تے لاچھڈ نا تے آپ a دے سجن متراں نوں گلاں کرنا سبھ ایسے سلسلے دیاں کڑیاں سن۔ پر جدوں ویکھیا بئی کوئی واروی ٹھکانے تے نہیں لگدا تے ایہ رشوت دین دی کوشش کیتی بئی آکھو تے تہانوں بادشاہ من لوئیے تے جے آکھو تے عرب دی سوہنی توں سوہنی سوانی تہاڈی خدمت لئی پیش کریئے۔ اوہ کملے خورے ایہ گل مجھن لئی کیوں تیار نہیں سن ہوندے بئی جہڑی اوہناں نوں مت دتی جارہی اے ایہ اوہناں دی اپنی بھلیائی لئی اے۔

جدوں بد بخت قریش دی کوئی چال وی توڑ نہ چڑھی تے سماجی بائیکاٹ کر کے جناب رسول اللہ نوں پریشان کرن دا منصوبہ بنایا تاں جے اوہناں دے ساتھی ہتھ جوڑ کے کھلو جان تے آکھن لگ پین بئی اسیں اس دین توں باز آئے۔ ایس لئی قبیلیاں نے اک معاہدا کیتا بئی جے بنو ہاشم محمد نوں ساڈے حوالے نہیں کردے تے اوہناں نال ہر طرحاں دا تعلق مکا دیو۔ ایہ معاہدہ منصور ابن عکرمہ نے لکھیا تے مکے دے قبیلیاں دے رئیساں نے اوہدے تے دستخط کیتے تے کعبہ دے بوہے نال لمکا دتا۔ ایس معاہدے وچ بنو ہاشم دا اک ہی بندا شریک ہویا تے اوہ ابولہب سی۔ معاہدے دیاں وڈیاں وڈیاں شقاں ایہ سن:

۱۔ جدوں تیکر بنو ہاشم مُحمد a نوں ساڈے حوالے نہیں کردے اوہناں نال کوئی تعلق نہ رکھیا جاوے۔
۲۔ اوہناں نال رشتے ناطے تے ویاہ شادی بالکل نہ کیتی جاوے۔
۳۔ اوہناں نال خرید وفروخت تے لین دین بند کردتا جاوے۔
۴۔ اوہناں تیکر کھان پین دی کوئی شے نہ اپڑن دتی جاوے۔
۵۔ اوہناں نوں مکے دیاں گلیاں بازاراں وچ پھرن ٹرن توں ڈک دتا جاوے۔

ایوں محرم ے نبوی چ سرکار دوعالم تے آپ a دا قبیلا اپنا گھر بار چھڈ کے پہاڑ دی گھاٹی وچ، جہنوں شعب ابو طالب کہندے سن، قید ہو گئے۔ پروگرام موجب قریش نے کھان پین دی کوئی شے اوہناں تیکر نہ اپڑن دتی۔ اخیر حال ایہ ہو گیا پئی بچے بھکھ نال ایوں روندے رہے بئی اوہناں دے رون دی اواز گھاٹی توں باہروی سنی جاندی سی۔ تن ورھے دکھاں دے ایسے سمندر وچ غوطے کھاندیاں لنگھ گئے۔ حج دے دناں وچ جدوں مکے دے کافر دشمن نال لڑنا حرام سمجھدے سن، نبی اکرم a گھاٹی توں باہر آجاندے تے لوکائی نوں اللہ تے ایمان لیاوّن دا آکھدے تے دسدے بئی اللہ اک ہے۔ اوہدے توں وکھ ہور کوئی معبود نہیں تے اسیں ساریاں اک دن اوہدے ساہمنے پیش ہو کے ماڑے چنگے دا حساب دینا اے۔ بھیڑے بختاں والا ابولہب، جہڑا بنو ہاشم وچوں کلّا ای آزاد بندا سی، سارا سارا دن آپ a دے پچھے پچھے پھردا رہندا تے لوکاں نوں آکھدا بئی دھیان کریا جے ایہ دیوانہ جے، ایس دے آکھے نہ لگ بیٹھنا نہیں تے کسے پاسے جوگے نہ رہووگے۔

نبی اکرم a تے آپ دا خاندان پوری ہمت جرائت تے حوصلے نال اوہناں اوکڑاں دا مقابلا کردے رہے۔

آپ a شہر وچ تے وڑ نہیں سن سکدے ایس لئی دور دریڈے وسوں کیتی بیٹھے قبیلیاں ول نکل جاندے تے اوہناں نوں اک اللہ تے اک معبود دے تصور توں آشنا تے واقف کرن دی کوشش کردے۔ ایس گل دا قریش نوں وی پتا لگ جاندا سی تے اوہ سڑدے بلدے رہندے سن پر شہروں باہر صحرا وچ اوہناں دی کوئی پیش نہیں سی چل سکدی۔

سماجی بائیکاٹ دے ایس دکھاں بھرے دور وچ جناب ابوبکر b دے خاندان تے بنو ہاشم دے اک نیڑے دے رشتے دار ہشام عامری ولوں چوری چھپے بنو ہاشم دی مدد ہوندی رہی۔ ہشام نے ای ایہ کوشش کیتی بئی کعبہ دے دروازے نال لمکیا بائیکاٹ دا معاہدہ پھاڑ دتا جاوے۔ اوس نے جناب عبدالمطلب دے اک دوہترے زہیر، مطعم بن عدی، ابوالبختری، ابن ہشام تے زمعۃ بن الاسود نوں وی نال رلا لیا تے آکھیا بئی ایہ تے چوکھے ظلم دی گل اے بئی جیوندے جاگدے بندیاں نال ملناورتنا بند کر دتا جاوے تے اوہناں تیکر کھان پین دی وی کوئی شے نہ اپڑن دتی جاوے۔ ایوں اک دیہاڑی ایہ اکٹھے ہوئے تے مطعم بن عدی نے اگے ودھ کے معاہدے دی دستاویز پھاڑ دتی ✍ فیر اوہناں نے ہتھیار نال لے تے جرائت کر کے، تے قریش نال جوڑ پین دا خطرا مل لیندیاں ہوئیاں بنو ہاشم نوں گھاٹی توں کڈھ کے شہر واپس لے آندا۔

شعب ابو طالب وچ ہمت نال دکھاں تکلیفاں دا مقابلہ کرن نال تے فیر مکے وچ عزت تے وقار نال واپس آؤن نال مسلماناں دا حوصلا بڑا ودھ گیا۔ جناب رسول اللہ نے مکے وچ فیر توں وعظ تے تبلیغ دا کم چھوہ دتا تے قریش دیاں الٹاں وی اوویں ای شروع ہو گئیاں سن۔ اک دن نبی اکرم a کعبہ وچ وڑے تاں اوتھے کجھ مشرک سردار وی بیٹھے ہوئے سن۔ ابوجہل نے جدوں آپ a نوں ویکھیا تے تمسخر نال آکھن لگا ''عبدالمناف والیو! ویکھو تہاڈا نبی آ گیا جے'' ایہ سن کے عقبہ بن ربیعہ بولیا'' سانوں کیہ اعتراض اے جی کوئی نبی بن بن بووے یاں کوئی فرشتا اکھوائے۔''

آپ a ایہ گلاں سن کے پہلوں عقبہ کول آئے تے فرمایا'' عقبہ! توں اللہ تے رسول ول دی گل کدے وی نہیں کیتی تے ہمش اپنی گل تے ای اڑیا رہیاں ایں۔'' تے فیر ابوجہل نوں مسخریاں کردیاں ویکھ کے اوس کول اپڑے تے فرمایا ''ابن ہشام! ہن تیرے لئی اوہ ویلا چوکھا ای نیڑے وے جدوں توں تھوڑا ہسیں گا تے چوکھا روویں گا۔'' فیر اوہناں ساریاں نوں آکھیا بئی اوہ گھڑی نیڑے آ رہی اے جدوں تسیں ساریاں اوسے دین وچ داخل ہونا اے جیس دا اج تسیں انکار کر دے او۔ فیر اوہناں ویکھیا پئی زبان نبوت توں نکلیاں ایہ گلاں چوکھی تیزی نال پوریاں ہوندیاں گئیاں۔

✍ کجھ بزرگاں دا خیال اے کہ اوس معاہدے نوں دیمک کھا گئی سی تے جدوں معاہدہ ای نہ رہیا تے کجھ بندے بنو ہاشم نوں گھاٹی توں واپس لے آئے۔

شق القمر

قرآن پاک دا نزول آپ ای رسول خداؐ دا اک تگڑا معجزہ سی۔ ایس توں بعد کافراں ولّوں کسے معجزے دی منگ اِک فضول تے گھٹیا حرکت سی، فیر وی اوہ ایوں دے مطالبے کردے رہندے سن۔ ایس دی اِک مثال ایہہ ہے کہ اک واری ابو جہل نے محبوب خداؐ توں ایہہ منگ کیتی کہ میرے گھر وچ اک پتھر اے، جے تسیں ایہدے وچوں اک مور پیدا کر دیو تے میں تہاڈے اُتے ایمان لے آواں گا۔ آنحضرتؐ نے اپنے رب اگے دُعا کیتی تے پتھر پھٹ کے دوٹکڑے ہو گیا تے پتھر وچوں مور باہر آ گیا۔ ابوجہل نے اپنیاں اکھاں نال مور ویکھ لیا پر ایمان نہیں لیاندا۔ بھانویں علامہ سیوطی نے ایس روایت نوں باطل قرار دتا اے [1] پر کئی بزرگاں نے ایس نوں ٹھیک منیا اے۔

ایسے طرح دے اک مطالبے دا ذکر حضرت ابن عباس نے کیتا اے۔ فرماندے نیں کہ اک راتیں مشرکین منیٰ دی تھاں تے اکٹھے ہوئے، جنہاں وچ ولید بن مغیرہ، ابوجہل، عاص بن ہشام، اسود بن عبدیغوث، اسود بن مطلب، زمعہ بن اسود تے نضر بن حرث ورگے وڈے سردار شامل سن۔ اکٹھے ہو کے ایہہ لوکی رسول خداؐ کول آئے تے آکھن لگے:

''اے محمد (a)! جے تُسیں سچے او تے ایس چمکدے چن دے دوٹکڑے کر کے وکھاؤ، ایوں کہ اک ٹوٹا کوہ ابوقبیس تے نظر آئے تے دُجا کوہ قعیقعان تے۔ (یعنی واضح فاصلے تے نظر آؤن)

''جے میں ایوں کر وکھاواں تے کیہہ فیر تسیں میرے تے ایمان لے آؤ گے؟'' حضورؐ نے پچھیا۔

''آہو، فیر من لواں گے۔'' مشرکاں آکھیا۔

محبوب خدا نے اپنے ربّ واحد اگے ہتھ کھلار دتے، چن دے دوٹکڑے کر دین دی دُعا کیتی تے فیر ویکھدیاں ای ویکھدیاں چودھویں رات دا اوہ چن دوٹوٹے ہو گیا تے کافر سرداراں دی منگ موجب دوویں ٹوٹے اک دُجے توں چوکھے دور ہو گئے۔ کافر بکے بکّے، چن نوں ویکھدے رہے تے رسول رحمت فرماندے رہے کہ:

''ہن گواہی دیو۔ ہن گواہی'' (کہ اللہ اک اے تے میں اوہدا رسول ہاں)

ضدی کافر اپنی تھاں تے پکے رَے تے آکھن لگے کہ ''محمد! توں ساڈے اُتے جادو کر دتا اے۔ اسیں مکّے دے باہروں وی لوکائی نوں پچھاں گے کہ کیہ چن دے دوٹکڑے ہوئے سن کہ نہیں؟'' فیر اوہناں ایسے طرحاں کیتا۔ مکے ول آؤن والے مسافراں نوں تے دور نیڑے دے قبیلیاں نوں پچھیا تے اوہناں نے ایس گل دی تصدیق کر دتی کہ اوہناں چن نوں ٹٹیاں ویکھیا اے۔ ایس تصدیق توں بعد وی کافر ایس معجزے نوں جادو ای آکھدے رہے پر قرآن نے آکھیا:

---

[1] سیرت حلبیہ، جلد دوم، صفحہ ۳۰۴۔

﴿اِقۡتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانۡشَقَّ الۡقَمَرُo وَاِنۡ يَّرَوۡا اٰيَةً يُّعۡرِضُوۡا وَيَقُوۡلُوۡا سِحۡرٌ مُّسۡتَمِرٌّ﴾

(القمر: ۱،۲)

(قیامت نیڑے آ گئی تے چن شق ہو گیا۔ تے ایہ لوکی جے کوئی معجزہ ویکھدے نیں تے ٹال دیندے نیں تے آ کھدے نیں کہ ایہ تے جادو اے جیہڑا بس ہنے ای ختم ہو جانا اے)

واقعہ شق القمر دی ہندوستان وچ تصدیق:

اصابہ دی اک روایت موجب راوی آ کھدا اے:

''جدوں میں نو (۹) سال دا ساں تے اپنے والد تے چاچے نال خراسان توں تجارت دے سلسلے وچ ہندوستان گیا۔ اوتھے ساڈا تجارتی قافلہ اک باغ کولوں گزر رہیا سی تے کجھ دیر آرام دے ارادے نال اوتھے رُک گیا۔ اوس باغ وچ اک درخت نال اک پنگھوڑا لٹک رہیا سی۔ پچھن تے پتا لگا کہ اوہدے وچ لیٹے ہوئے بزرگ شیخ زین الدین معمر نیں تے اوہی ایس باغ دے مالک وی نیں۔ ایہ وی پتا لگا کہ اوہناں رسول اللہ a دی زیارت وی کیتی ہوئی اے۔ زیارت دے ویلے آنحضرت نے شیخ معمر نوں چھ واری لمی عمر دی دُعا دتی سی۔ ایہ سارا کجھ جانن توں بعد اسیں باغ وچ بیٹھے لوکاں اگے گزارش کیتی کہ اوہ اسانوں شیخ معمر دی زیارت کران تے نالے اوہناں کولوں گل بات سُنن دا موقعہ وی دین۔ ساڈی درخواست تے اوہناں نے پنگھوڑا تھلے لاہیا تے شیخ زین الدین معمر نے گل چھوہ دتی''

اکھے:

''میں اوس ویلے مُنڈا ای ساں جدوں اپنے والد نال تجارت دے سلسلے وچ حجاز دا سفر کیتا۔ جدوں اسیں مکے اپڑے تے ویکھیا کہ تیز بارش پاروں وادیاں وچ پانی بھریا ہویا اے۔ اوتھے اسیں ایک سوہنا جہیا منڈا ویکھیا جیہڑا اونٹھ چرا رہیا سی۔ اوس منڈے تے اونٹھاں وچکار ہڑ دا پانی اکٹھا ہو گیا سی تے منڈا پانی وچ وڑ دا ڈر رہیا سی بئی کدھرے ہڑ چوکھا زور اور نہ ہو جائے۔ میں اوس بال دی پریشانی نوں تاڑ گیا تے اوس نوں موہڈے تے چُک کے پانی توں پار اوس دے اونٹھاں کول اپڑا دتا۔ اوہ سوہنا جہیا نیانا مینوں دُعاواں دیندا رہیا۔''

''اسیں ہندوستان واپس پرت کے حیاتی دے دن گزار رہے ساں۔ ویلا ایسے باغ وچ گزر دا سی۔ اک راتیں چودھویں دا چن اپنے جوبن تے سی تے اسیں باغ وچ بیٹھے نظارہ مان رے ساں۔ اچن چیت چن دو ٹکڑے ہو کے اِک حصہ مشرق ول تے دُجا مغرب ول جا اپڑیا۔ کجھ دیر لئی چانی رات ہنیری ہو گئی تے فیر چن دے دوویں ٹوٹے اکٹھے ہو کے پہلے وانگ چمکن لگ پے۔''

''اسیں دنداں تھلے انگلیاں دبی بیٹھے ساں بئی ایہہ کیہ ہویا پر کسے نوں کجھ پتا نہیں سی۔ کجھ چراں پچھوں عرب ولوں کجھ قافلے آئے جہناں نے دسیا کہ مکے وچ اک ہاشمی بندہ دعویٰ کر رہیا اے کہ اوس نوں سارے عالم واسطے، اللہ ولوں، رسول بنا کے گھلیا گیا اے۔ مکے دے لوکاں نے اوس توں ایہہ منگ کیتی کہ اوہ کوئی معجزہ وکھائے، تے نالے آکھیا کہ جے ایہ چن دو ٹوٹے ہو جائے تے فیر جُڑ کے اِک وی ہو جائے تے اوہ ہاشمی نوں اللہ دا رسول مَن لین گے۔ ایوں اوس نبی نے مکی

سرداراں دی فرمائش پوری کر کے وکھا دتی سی۔ ایہ سن کے مینوں اوس ہاشمی نبی دی زیارت دا شوق ہوئیا۔ اخیر میں اک وار فیر مکے اپڑ گیا تے اہل مکہ کولوں پچھد یاں پچھد یاں رسول اللہ دے گھر جا اپڑیا۔ میں اندر آؤن دی اجازت منگی۔ اجازت ملد یاں ہی اندر جا کے سلام کیتا۔ آپ a مسکرائے تے آکھیا کہ ''میرے نیڑے آجاؤ''

''اوس ویلے آپ دے سامنے اک تھال وچ کھجوراں پیاں سن۔ میں آپؐ دے نیڑے ہو کے حضور دیاں عنائت کیتیاں کھجوراں کھان لگ پیا۔ آپ نے مینوں چھ(٦) کھجوراں کھوائیاں۔ فیر میرے چہرے ول ویکھ کے مسکرائے تے فرمایا: کیہہ مینوں پچھا تا جے؟''

''نہیں، اللہ دے رسول'' میں جواب دتا۔

''کیہہ فلاں سال تسیں مینوں مکے وچ آئے ہڑ دے ویلے پانی پار نہیں سی کرایا۔؟؟ چلو خیر اپنا ہتھ اگے کرو'' آپؐ نے فرمایا۔

میں ہتھ اگے ودھائیا تے آپؐ نے میرا ہتھ پھڑ لیا تے فرمایا:

آکھو: ((اشهدان لا اله الا الله واشهدان محمدا رسول الله.))

''میں ایہ کلمہ پڑھیا تے آپؐ بہت خوش ہوئے۔ فیر جدوں میں رخصت ہون لگا تے آپ نے فرمایا:

''اللہ تہاڈی عمر وچ برکت عطا فرمائے۔''

آپ نے ایہ جملہ چھ وار فرمایا۔

''بس اوسے دُعا دا کمال اے کہ اَج میری عمر دی چھیویں صدی پوری ہون والی اے۔''

ایس روایت توں پتا لگدا اے کہ شق القمر دا معجزہ دنیا دے وکھو وکھ ملکاں وچ، دور نیڑے ہر تھاں تے ویکھیا گیا۔

مشرک اک وار فیر جناب ابو طالب دی خدمت وچ:

بنو ہاشم، شعب ابی طالب توں نکل کے شہر وچ تے آ گئے سن پر جہڑے دکھ او تھے جھلے سن اوہناں دا اثر ایڈی چھیتی مکن والا نہیں سی۔ نکی تے بڈھی عمر دے جیاں نے تے تن ورھیان دی ایس ازمائش نوں چوکھا محسوسیا۔ جناب ابو طالب جیہڑے ۸۰ ورھیاں توں ٹپ گئے سن، اوہناں دی صحت چوکھی بری طرحاں متاثر ہوئی۔ آپ دے ہڈ پیر جواب دے گئے تے لک دوہرا ہو گیا۔ تھوڑے ای چر بعد آپ بیمار پے گئے تے منجے جوگے ای ہو کے رہ گئے۔ قریش نے ایہ گل سوچی بئی محمد a نال اسیں جدوں وی کوئی معاملا کرنا ہوندا سی ابو طالب نوں وچ پالیندے ساں۔ ہن جے ابو طالب نہ رہے تے کوئی سفارتی کوشش توڑ نہیں چڑھنی۔ نالے اوہناں توں بعد اوہناں دے بھتیجے نال کوئی زیادتی کیتی تے لوکائی دا ایہ طعنا بنے گا بئی ابو طالب دے جیوندیاں تے کجھ نہ کر سکے تے ہن اوس دے اکھاں میٹد یاں ای وڈے سورمے بن بیٹھے نیں۔ ایس لئی ہووے نہ تے اسیں اک وار فیر ٹل لائیے تے ابو طالب نوں وچ پا کے گل کسے پاسے لان دا جتن کریئے۔

سیرت حلبیہ، جلد دوم، صفحہ ۳۱۰۔

اک دیہاڑے قریش دے ڈھیر اچے شملیاں والے بندے عتبہ بن ربیعہ، شیبہ بن ربیعہ، عمر بن ہشام (ابوجہل) امیہ بن خلف تے ابوسفیان بن حرب ۲۵ بندیاں دا اک وفد لے کے جناب ابوطالب کول اپڑ گئے۔ آکھن لگے:

''ابو طالب جی! ساڈے وچ جہڑا مرتبا تے مقام تہاڈا اے اوس نوں تسیں چنگی طرحاں جان دے او۔ تسیں جہڑی حالت وچوں گزر رہے او، اوہ وی لکی چھپی نہیں۔ سانوں ڈر اے بئی ایہ کدھرے تہاڈے اخیری دیہاڑے نہ ہون۔ اودھر ساڈے، تے تہاڈے بھتیجے وچکار جہڑا معاملا چل رہیا اے اوس توں وی تسیں جانوں جے۔ اسیں چاہندے ہاں بئی تسیں اوہناں نوں سدو تے ساڈے کولوں کجھ وعدے کارے لوؤ تے نالے اوہناں کولوں ساڈے لئی کجھ وعدے کراؤ۔ ساڈا مطلب ایہ ہے بئی اوہ سانوں کجھ نہ آکھن تے اسیں اوہناں نوں کجھ نہ آکھیئے۔ اوہ سانوں ساڈے دین تے چھڈ دین تے اسیں اوہناں نوں اوہناں دے دین تے۔''

ایہ سن کے جناب ابوطالب نے سرور کائنات a نوں اپنے کول سدیا تے آکھن لگے۔ ''بھتیجے! تہانوں پتا ای اے بئی ایہ ساڈی قوم دے عزتاں والے جی نیں۔ ایہ تہاڈے ای واسطے اکٹھے ہوئے نیں۔ ایہ چاہندے نیں بئی اک دوجے نال کجھ کارے کر لئے جان تاں جے میرے توں بعد تسیں دوویں دھڑے امن چین نال رہ سکو''

ایہ سن کے رسول اللہ a نے وفد نوں مخاطب کر کے آکھیا ''تسیں ایہ دسو بئی جے میں کوئی اجہی گل کراں جیس دے من لین نال تسیں عرب دے بادشاہ بن جاوؤ تے عجم وی تہاڈے تھلے لگ جائے تے تہاڈی کیہ رائے ہووے گی؟'' جناب رسول a دی زبان مبارک توں ایڈی وڈی پیش کش سن کے قریشی وفد نے دنداں تھلے انگلیاں دب لئیاں بئی اوہ کہڑی گل اے جہدے نال عرب دی شاہی، تے عجم توں جزیئے ملنا شروع ہو جان گے۔ اخیر ابوجہل بولیا ''اچھا دسو جی اوہ گل کہڑی اے۔ تہاڈے باپ دی قسم اے ایہو جہی اک نہیں اسیں دس گلاں مناں گے'' آپ a نے فرمایا ''تے بئی فیر آکھو لا الہ الا اللہ تے نالے اللہ توں وکھ جہنوں وی پوجدے او اوس نوں چھڈ دیوٗ''۔ ایہ سندیاں سارا ای قریشی وفد ٹپ کھلوتا تے بندے آکھن لگے'' محمد (a) تسیں ایہ چاہندے او بئی سارے خداواں دی تھاں تے بس اک ای خدا بنا لیا جاوے۔ واقعی تسیں لوکاں توں وکھرای گل کر دے او۔''

قریش نے جناب رسول اللہ a کولوں اک وار فیر اپنی سوچ توں وکھ جواب سنیا تے اک دوجے نوں آکھن لگے'' خدا دی قسم اے ایہہ بندا تہاڈی کوئی گل منن لئی تیار نہیں۔ ایس لئی اٹھو تے اپنے وڈکیاں دے دین تے ڈٹ جاؤ۔ اودوں تیکر جدوں اللہ ساڈے تے ایس دے وچکار فیصلا کر دیوے'' قریشی وفد آپو اپنے گھراں نوں ٹر گیا تے گل آئی گئی ہو گئی۔ قریش ولوں نبی اکرم a نوں خدائے واحد دی عبادت توں ڈکن لئی ایہ اخیری سفارتی کوشش سی۔ ایس واقعے توں بعد قرآن مجید دیاں ایہ آئیتاں نازل ہوئیاں:

﴿ صٓ وَالْقُرْاٰنِ ذِی الذِّکْرِ o بَلِ الَّذِیْنَ کَفَرُوْا فِیْ عِزَّۃٍ وَّشِقَاقٍ o کَمْ اَھْلَکْنَا مِنْ قَبْلِھِمْ مِّنْ قَرْنٍ فَنَادَوْا وَّلَاتَ حِیْنَ مَنَاصٍ o وَعَجِبُوْٓا اَنْ جَآءَ ھُمْ مُّنْذِرٌ مِّنْھُمْ وَقَالَ الْکٰفِرُوْنَ ھٰذَا

الرحیق المختوم صفحہ ۱۶۴۔

سَاحِرٌ كَذَّابٌ o اَجَعَلَ الْاٰلِهَةَ اِلٰهًا وَاحِدًا اِنَّ هٰذَا لَشَیْءٌ عُجَابٌ o وَانطَلَقَ الْمَلَاُ مِنْهُمْ اَنُ امْشُوْا وَاصْبِرُوْا عَلٰی اٰلِهَتِكُمْ اِنَّ هٰذَا لَشَیْءٌ یُرَادُ o مَا سَمِعْنَا بِهٰذَا فِی الْمِلَّةِ الْاٰخِرَةِ اِنْ هٰذَا اِلَّا اخْتِلَاقٌ o﴾ (ص: ۱۔۷)

''قسم اے نصیحت بھرے قرآن دی۔ سگوں جہناں نے کفر کیتا، وَیر تے ضد وچ نیں۔ اسیں ایہناں توں پہلیاں نوں ہلاک کردتا، اوہ چیکے تے روئے پر فیر تے بچن دا ویلا نہیں سی۔ اوہناں نوں ایہ گل اچرج لگدی اے بئی اوہناں کول اوہناں دے وچوں ای اک ڈراؤن والا آ گیا اے۔ کافر آ کھدے نیں بئی ایہ جادوگر اے تے جھوٹھا اے۔ کیہ اس نے سارے معبوداں دی تھاں تے اکو ای معبود بنالیا اے۔ ایہ تے چوکھی اچرج گل اے۔ تے اوہناں دے اگل ہتھ بندے ایہ آ کھدے ہوئے ٹرپے بئی چلو تے اپنے معبوداں تے ڈٹے رہوؤ، ایہ اک پکا ارادا کیتی بیٹھا اے۔ کسے ہور قوم وچ تے ایوں دی گل نہیں سی سنی۔ ایہ تے آپوں ای گھڑی ہوئی گل اے۔''

(عام الحزن) دکھاں دا ورھا:

ایہہ ہجرتِ مدینہ توں تن ورھے پہلوں ۱۰ نبوی دی گل اے بئی محسن نبی، دکھاں مصیبتاں تے بڈھی عمر دے ہتھوں بازی ہار گیا۔ جناب ابو طالب نے اپنے شاناں والے بھتیجے لئی جہڑ یاں قربانیاں دتیاں نیں اوہ تواریخ دے کسے پڑھیار توں اولھے وچ نہیں رہیاں۔ آپ نے پتراں تیکر دی جان دی پرواہ نہیں کیتی۔ سارے عرب نوں اپنا ویری بنا لیا تے تن سال شہروں باہر گھاٹی وچ بھکھ پیاس وی جری پر محمد a نوں کلّا نہیں چھڈ یا۔

جناب ابو طالب نوں اللہ دے محبوب نال چوکھا پیار سی تے جناب محمد a وی چاچے ہوراں نوں پیو دی تھاں جان دے سن۔ اک واری ایہ ہویا بئی چاچے ہوریں چوکھے بیمار پَے گئے۔ آپ a جدوں حال چال پچھن گئے تے جناب ابو طالب نے آکھیا بئی ''جس خدا نے تہانوں پیغمبر بنا کے گھلیا اے تسیں میرے لئی اوس کول دعا نہیں منگدے بئی اوہ مینوں صحت وند کر دیوے۔'' آپ a نے دعا کیتی تے حضرت ابو طالب بھلے چنگے ہو گئے تے حضور نوں آکھن لگے ''ٹھیک اے بئی تیرا رب تیری گل من دا اے۔'' آپ a نے فرمایا ''تسیں وی جے رب دا آکھا منّو تے اوہ تہاڈی وی گل منے گا۔'' ایس توں کجھ چراں بعد چاچے ہوری چلانا کر گئے۔

جناب ابو طالب دی موت نے سرور کائنات حضرت محمد a کولوں سیاسی حوالیاں نال اک چوکھا تگڑا پلیٹ فارم کھوہ لیا۔ ہن کفر و شرک تے آپ دے وچکار کوئی Shock Absorber نہیں سی رہیا۔ ایس گل نوں آپ a نے بڑا محسوسیا۔ آپ a تقدیر ولوں پئی ایس سٹ توں اجے سنبھلے وی نہیں سن تے تھوڑے ای چر پچھوں حضرت خدیجہ وی چلانا کر گئیاں۔ اوکھے ویلے سہارا تے حوصلا دین والی ایس دوجی وڈی ہستی دی جدائی نے وی آپ a نوں دکھی کیتا۔ اک نیک دل وفادار تے بھرویں اعتماد والا کوئی سنگی ساتھی جدوں کسے بندے توں ہمیش لئی دور ہو جاندا اے تے اوس دے دل تے کیہ واردات ہوندی اے، ایہ اوہوای جان دا اے جہنوں لگی ہوندی اے۔ حضرت خدیجہ تے آپ a دی مشیر وی سن۔

گھر دے اندر اوہناں توں حوصلا ملدا اسی تے باہروں جناب ابو طالب توں۔ ہن اوہ دوویں ای نہیں سن رہے۔
جناب خدیجہ ۲۵ ورھیاں دے لمے ساتھ پچھوں ۶۱۹ء وچ فوت ہوئیاں تے حجون دے تھاں تے دفن ہوئیاں۔ آپ a نے آپوں ای جناب خدیجہ نوں قبر وچ اتاریا۔

جناب ابو طالب تے ام المومنین حضرت خدیجہ دے اٹھ جان توں بعد ہن کہڑا اسی جس دا قریش نوں لحاظ ہوندا۔ ہن اوہ چوکھی بے رحمی تے بے شرمی نال آپ نوں ستان لگ پئے۔ اک دن آپ گلی وچ ٹرے جاندے سن تے اک بدبخت منڈے نے آپ دے سر مبارک تے چکڑ سٹ دتا۔ جناب رسول اللہ نے ایس دا اصلوں ای کوئی جواب نہ دتا تے صبر سکون نال گھر ٹر گئے۔ حضرت فاطمہ نے ویکھیا تے رونا شروع کر دتا۔ فاطمہ نالے روئی جان تے نالے پیارے ابو دا سر دھوئی جان۔ دھی دی اکھ وچ اتھرو ویکھ کے باپ دے کلیجے نوں کویں رگھ پیندا اے ایہ گل اوہو ای سمجھ سکدا اے جس دی کوئی دھی اے تے فیر اوس نے کسے اجہی گل توں اوس نوں روندیاں ویکھیا ہووے جہڑی اس دے وسوں باہر ہووے۔ اسیں تے اپنے پتراں دا رونا نہیں ویکھ سکدے تے دھی دی تے گل ای ہور ہوندی اے۔ دھی دی اکھ وچوں ڈگیا اک اتھرو اڈا قیمتی ہوندا اے بئی باپ دنیا دی ہر شے ویچ وٹ کے وی جے اوہ اتھر پونجھ سکدا ہووے تے اوس نوں پونجھن دے جتن ضرور کردا اے۔ ایتھے اک اجہی ہستی دھی نوں غم نال سسکیاں بھردیاں ویکھ رہی سی جہنوں دھیاں نال پتراں توں ودھ پیار سی۔ فیر دھی وی اوہ دھی جہدے ورگی دنیا تے کوئی پہلوں ہوئی تے نہ بعد۔

جناب سیدہ فاطمہ دیاں اکھاں تے اجے ماں دی جدائی دے غم نال ای بھجیاں ہوئیاں سن، ہن جدوں پیارے ابو نے لاڈلی دھی دیاں اکھاں وچ فیر اتھرواں دی جھڑی لگی ویکھی ہونی اے تے دل وچ خیال تے آیا ہونا اے بئی مالکا! میریا سوہنیا ربا! اجے کنے کو امتحان باقی نیں؟ پر جنے وی نیں میرے پیراں نوں پیڈھا تے میرے حوصلے نوں اچا رکھیں۔ سیدہ نوں آکھیا "میری دھی! نہ رو۔ اللہ تیرے ابو دی حفاظت دا ذمے وار اے" فاطمہ روندیاں رہیاں تے ابو ایہی گل آکھدے رہے۔ اخیر فرمایا "میرے نال ایہ حادثا میرے سوہنے تے مہربان چاچے دے دنیا توں ٹر جان توں بعد ہویا، اوہناں دی حیاتی وچ کہدے وچ اینڈی جرائت سی؟"

بس اوس توں بعد تے مشرکاں ولوں تکلیفاں ہر آون والے دیہاڑے ودھ تو ودھ ای ملیاں۔ ایس ورھے نوں آپ a نے ساری حیاتی "عام الحزن" یعنی دکھ دے ورھے دے نام نال یاد کیتا۔

اُم المومنین حضرت سودہ نال شادی:

عام الحزن وچ سرور کائنات نے اپنی خانگی زندگی تے بس اپنی کو توجہ دتی بئی گھر دی مرکزیت نوں قائم رکھن لئی حضرت سودہ نال شادی دا فیصلا کر لیا۔ مڈھلے دور دے مسلماناں وچ سکران b بن عمرو تے اوہناں دی گھر والی سودہ بنت زمعہ وی سن۔ حبشہ دی دوجی ہجرت ویلے ایہ مسلمان جوڑا مکہ چھڈ گیا سی پر فیر کسے ویلے واپس مکے پرت آیا۔ مکے آکے جناب سکران چلانا کر گئے تے آزمائشاں تے دکھاں دے دور دی اک مومنہ کلّی رہ گئی۔ جدوں حضرت سودہ دی عدت مک گئی تے نبی اکرم a نے اوہناں نوں شادی دا سنہیا گھلیا تے ایوں جناب سودہ ام المومنین دا اعزاز پاون والی دوجی بھاگاں والی

سوانی بن گئیاں۔ حضرت سودہ دی عمر اودوں ۵۰ ورھے سی۔

حضرت عائشہ صدیقہ نال نکاح:

حضرت سودہ نال نکاح توں اک مہینا بعد جناب محمد رسول اللہ a نے اپنے سچے مخلص یار جناب ابوبکر صدیق نال اپنے یارانے نوں ہور پیڈھا کرن لئی اوہناں دی صاحبزادی جناب عائشہ صدیقہ نال نکاح فرمایا۔

(ایہناں رشتیاں دی تفصیل اگے امہات المومنین دے باب وچ آوے گی۔)

رسول خدا طائف وچ:

اک پاسے تے جناب ابو طالب تے حضرت خدیجہ دے چلانا کرن نال رسول خدا ایہناں خیال رکھن والیاں ہستیاں توں محروم ہو گئے تے دوجے پاسے مکے دے مشرکاں نے ستان والی اخیر کر چھڈی۔ جدوں آپ نے ویکھیا بئی مکے دے گھر گھر وچ رب داسہنیا اپڑ گیا اے پر حالت وچ کوئی بہتری نہیں آئی تے آپ a نے مکے توں باہر دور دریڈے علاقیاں وچ تبلیغ دا کم چھوہ دتا۔ چیتے رہوے بئی نیڑے تیڑے دے قبائل تیکر شعب ابی طالب دے دور وچ اللہ دا پیغام اپڑ گیا سی۔ ہن آپ a نے طائف دے لوکاں تک اک اللہ دی عبادت دی دعوت اپڑانا چاہی تے ایوں حضرت زید بن حارث نوں نال لیا تے پیدل ای طائف ول ٹر پئے۔ ایتھے ایہ گل چیتے رکھن والی اے بئی بنو عبدالشمّس تے بنو ہاشم دے کجھ کھاندے پیندے بندے گرمیاں گزارن طائف ٹر جاندے ہوندے سن۔ خیال کیتا جاندا اے بئی مارچ دے مہینے وچ اوہ طائف اپڑ گئے ہون گے تے جناب محمد رسول اللہ a ایسے ٹھاہر تے طائف گئے ہون گے✎ بنو ہاشم دے اپنے ای خنوادے دے اوہ جی ہاشمی نبی دا سہارا کیوں نہ بن سکے، ایہدے تے تواریخ خاموش اے۔

طائف دا خوبصورت شہر مکے توں کوئی ۸۰ کلومیٹر دور اے۔ ایہ پندھ کردیاں راہ وچ جہڑے قبیلیاں نال وی ٹاکرا ہویا اوہناں نوں ایہ گل سمجھاندے گئے بئی اللہ اک اے۔ اوس توں وکھ دوجا کوئی وی عبادت دے لائق نہیں تے نالے میں اللہ دا رسول ہاں۔ اخیر طائف اپڑ گئے۔ طائف دے ہرے بھرے باغاں تے ٹھنڈے موسم نے اہل طائف نوں چوکھا مغرور بنا دتا ہویا سی۔ جاگیردارانہ نظام ہون پاروں اوتھے وڈے وڈے زمیندار تے رئیس بڑے ٹوہر ٹپے دی حیاتی بتا رہے سن۔ جہڑا خنوادا چوکھا سرکڈھدا سی اوہ عمرو بن عوف دا سی۔ آپ a اوہدے تن سردار پتراں کول تشریف لے گئے جہناں دے نام عبدیالیل، مسعود تے حبیب سن۔ آپ a نے اوہناں نوں آکھیا '' بئی دوستو! میں اللہ دا رسول ہاں تے اوہدے حکم موجب اسدا ایہ سنیہا تہاڈے تیکر اپڑان آیاں بئی اوہ کلّا ای اے، اس دا کوئی ساجھے دار نہیں، اس توں وکھ کسے دی عبادت وی جائز نہیں، اسیں ساریاں اک دن اوس معبود واحد دے حضور پیش ہو کے اپنے عملاں دا حساب دینا اے تے اوس یوم حساب نوں کوئی بندہ تے کوئی شے وی، سوائے نیک عملاں توں، ساڈے کم نہیں آؤنی۔

بنو ثقیف دیاں سرداراں نے جدوں ایہ گل سنی تے اوہناں وچ اک بولیا'' میں کعبے دے ساہمنے داڑھی منا دیاں گا، جے تینوں اللہ نے رسول بنایا ہووے تے۔'' دوجا آکھن لگا'' رب نوں رسول بنان لئی توں ای لبھا سی جہدے کول سفر لئی اپنی

✎ محمد۔ اے بائیوگرافی آف دی پرافٹ۔ صفحہ ۱۳۶

سواری وی کوئی نہیں‘‘ تیجے نے آکھیا’’نہیں بئ میں تے تیرے نال کوئی گل نہیں کردا۔ایس لئی بئ جےتوں سچا ایں تے تیرے نال اچی بولنا ادب دے خلاف اے تے جےتوں جھوٹھا ایں تے تیرے نال گل بات کرنا ای میری شان دے خلاف اے‘‘

ایہ سن کے نبی اکرم a نے فرمایا’’ہن میں تہاڈے کولوں صرف ایہ چاہندا ہاں بئ اپنیاں ایہ گلّاں اپنے تیکر ای رکھنا، کدھرے ایہ نہ ہووے بئ دوجے لوکی ٹھوکراں کھاندے پھرن‘‘

بنوثقیف دے بدبخت تے مغرور سرداراں زیادتی والی اخیر کر چھڈی۔اوہناں نے اپنے غلاماں، نوکراں چاکراں تے شہر دے آوارا منڈیاں نوں آپ a دے پچھے لا دتا۔اوہ آپ نوں گالھاں کڈھدے، تاڑیاں وجاندے، رولا پاندے، ٹھٹھا کردے تے آپؐ دے جسم اطہر تے پتھر ماردے۔اوہناں آپ نوں اینے وٹے مارے بئ سوہنا تے پاک جُسا لہو نال نچڑ گیا۔جدوں آپ تکلیف نال تھلے بہ جاندے تے بھیڑے نصیباں والے اوہ منڈے آپ دیاں باہواں نوں پھڑ کے کھچدے تے فیر اٹھا دیندے۔فیر جدوں جناب سرور کائنات ٹرن لگدے تے پیراں تے لتاں تے فیر پتھر مارنے شروع کر دیندے۔ حالت ایہ ہوگئی بئ اوہ نعلین پاک جہناں نال لگی مٹی مل جائے تاں میں سرما سمجھ کے اکھاں وچ پالواں، لہودے نال بھر گئے تے قدم مبارک جتیاں وچ لہو دے نال ایوں جڑ گئے بئ جتی لاہنی اوکھی ہوگئی۔

تن میلاں تیکر ایہ اذیت سہار دے طائف توں باہر اک باغ تیکر اپڑے تے اوتھے انگور دیاں ولاّں دی چھاویں بہ گئے۔آپ a سخت تکلیف وچ سن۔جناب زید b بن حارث وی اپنے تے میرے آقا تے پتھراں دا مینہ روکدے روکدے سر پڑوا بیٹھے سن تے رون ہاکے ہوئے ہوئے سن۔آقا تے غلام دوویں ایس حد تیکر دکھی تے پریشان سن بئ کلیجے پھٹے جا رہے سن۔ایڈے سفر، ایڈی کھیچل تے ایڈے دکھاں توں بعد وی کوئی اک بندا وی لا الہ الا اللہ پڑھن لئی تیار نہیں سی ہویا۔ایس تشویشناک حالت وچ بندے نے مالک نال تے محبوب نے محبّ نال کجھ ایوں دا گلہ کیتا:

’’الٰہی! میں تیرے ای اگے اپنی کمزوری، بے بسی تے لوکائی اگے اپنی بے قدری دا شکوا کر دا ہاں۔یا ارحم الراحمین!توں ماڑیاں لسیاں دا رب ایں تے توں ای میرا وی رب ایں۔ربا! توں مینوں کس دے وس پا رہیا ایں؟ کیہ کسے غیر دے وس جہیڑا مینوں دکھی کرے تے مندا بولے یاں کسے ویری دے جنہوں تسیں میرے اُتے بھارا کر دتا اے(فیر وی) جے تسیں میرے نال ناراض نہیں تے مینوں کوئی پرواہ نہیں۔پر جے کریا اللہ! تیری عافیت میرے بھاگاں وچ لکھی جاوے تے فیر ستے خیراں نیں۔میں تیرے چہرے دے اس نور دی پناہ چاہنداہاں جس نال تسیں انھیرے مکاندے او تے دنیا تے آخرت دے معاملے سدھے کر دے او۔تسیں میرے اُتے اپنے غضب نازل فرماؤ یا میرے تے عتاب وارد ہووے، اللہ! میں تہاڈی مرضی تے راضی ہاں، ایتھوں تیکر بئ تسیں خش ہو جاؤ تے تہاتھوں ودھ کوئی زور اور طاقت نہیں۔‘‘

طائف دے سفر تے سرولیم میور اپنے خیال نوں ایوں ظاہر کر دے نیں بئ’’ایہ محمد a دا زور اعتقاد تے اپنی ذات تے بھرواں اعتماد سی بئ ساریاں ناکامیاں (تے اوکڑاں) دے باوجود اوہ کلے اک مخالف شہر وچ آ گئے تے اسلام دی تبلیغ دا فرض ادا کیتا۔‘‘

رحمت اللعالمین، جلد اوّل، صفحہ ۶۱۔

اصل وچ گل ایہ ہے کہ کوئی وی بندا بھاویں اوہ کڈا وی لالچی یاں خودغرض ہووے یاں بھاویں اوس نوں ساہمنے واشنگٹن ڈی سی وچ پئی خالی کرسی نظر آ ؤندی ہووے، اوہ اپنی جان دا خطرا مل نہیں لیندا۔ جدوں رب دا کوئی بندا اپنے آپ نوں لہولہان کروانداا ے، اپنے دند شہید کروانداا ے، اپنے یاراں دے سر پھڑ وانداا ے، اپنی دھی نوں پردیس کٹن لئی شہر چھڈ دین دا آکھدا اے، سپاں دیاں رڑاں دے اتے بیٹھدا اے تے فیر یارنوں سپ دا ڈنگ مرواندا اے، چالھی پنجاہ میلاں دا پندھ پیدل نیٹر کے اپڑدا اے تے اگے اوہناں لوکاں کولوں کوئی عقل دی گل نہیں سن دا جہناں لئی سفر دیاں کھیچلاں سہار دا اے تے فیروی رب نوں آکھدا اے ربا! کوئی گل نہیں بس توں میرے تے راضی رہویں، اوہ بندا اک عام بندا نہیں ہوسکدا تے اسدا مشن اک عام بندے دا مشن نہیں ہوسکدا۔ سرولیم میورنوں حیران ہون دی لوڑ کوئی نہیں۔ ایہ سبھ کجھ تے اک پیغمبر دی ذات کر رہی سی۔ ہن ویکھ لوؤ پئی ایس ہستی نوں اپنے آقا من لین والے کشمیر تے فلسطین وچ کیہ کر رہے نیں۔ گبھرومنڈے اپنے سوہنے جسیاں دے نال بارود بنھ کے اوتھوں تیکر اپڑ جاندے نیں جتھے کسے دشمن دی ہوا وی نہیں اپڑ سکدی تے ایوں ساری کافر دنیا فدائی حملیاں توں تھر تھر کنب رہی اے۔ ہے کوئی ماں دالال جہڑا دعویٰ کرے بئی محمد رسول اللہ a دے غلاماں توں وکھ وی کوئی بندا اپنے دین، اپنے وطن یاں اپنی قوم لئی قربانی دین لئی اپنے ہی جُسّے تے بم بنھے گایاں کرنل شیر نشان حیدر وانگ ویریاں دے کیمپاں دے وچ جاوڑے گا؟

اسیں اصل گل ول واپس پرتدے ہاں۔ جدوں جناب محمد a باغ وچ بیٹھے ہوئے سن تے باغ دے مالکاں عتبہ بن ربیعہ تے شیبہ بن ربیعہ نے آپ a نوں ویکھ کے پچھان لیا۔ بھاویں ایہ دوویں بھرا مسلمان نہیں سن پر اوہناں نال علاقے دا کجھ تعلق سی۔ اوہناں نے ترس کھاندیاں ہویاں اپنے اک عیسائی غلام عداس نوں آکھیا بئی اوتھوں انگوراں دا گچھا توڑ، تے اوس بندے نوں کھان لئی دے دے۔ عداس نے انگورا گے رکھے تے آپ نے آکھیا ''بسم اللہ'' تے انگور کھانے شروع کردتے۔

''ایہ جملہ (بسم اللہ) تے ایس علاقے دے لوکی نہیں بولدے۔'' عداس نے حیرت نال آکھیا۔

''تسیں کتھے دے رہن والے او تے تہاڈا دین کیہ اے۔'' آپ a نے پچھیا

''میں نینویٰ دا رہن والا عیسائی ہاں'' عداس نے جواب دتا۔

''اچھا اچھا! تسیں تے مرد صالح یونس بن متی دے شہر دے رہن والے ہوئے نا۔'' رسول خدا نے آکھیا۔

''تے یونس بن متی نوں تسیں کویں جان دے او؟''

''اوہ میرے بھرا نیں، اوہ وی نبی نیں تے میں وی نبی ہاں'' آپ a نے جواب دتا۔

ایہ گل سندیاں ای عداس آپ a دے ساہمنے جھک گیا تے آپ a دا سر ہتھ تے پیر چمن لگ پیا۔ باغ دے مالک دور بیٹھے ایہ سارا کجھ ویکھ رہے سن۔ اوہ اک دوجے نوں آکھن لگے ''لے بئی عداس تے ہتھوں گیا۔'' جدوں عداس اوہناں کول پرتیا تے اوہناں پچھیا بئی توں اوس بندے دے ہتھ پیر کیوں چمن لگ پیا سیں؟ عداس نے جواب دتا ''میرے آقا! اج رب دی دھرتی اتے اوس توں چنگا ہور کوئی بندا نہیں۔ اوس نے مینوں اجہی گل دسی اے جہڑی کوئی نبی ای دس سکدا

اے۔'' عتبہ تے شیبہ آکھن لگے'' ویکھ لئیں عداس! کدھرے ایہ بندا تینوں تیرے دین توں پھیر نہ دووے۔ کیوں جے تیرا دین ایس دے دین توں بہتر اے۔''

نبی رحمت تے پہاڑاں دا فرشتا:

تھوڑا چر آرام کرن توں بعد رسول رحمت مکے ول ٹر پئے۔ غم دی شدت نال طبیعت نڈھال تے دل ٹکڑے ٹکڑے ہویا جاپدا سی۔ بس ایسے پریشانی دے عالم وچ آپ a قرن الثعالب (یاں قرن المنازل) دے تھاں تے اپڑ گئے۔ ایس تھاں تے حضرت جبرائیل تے پہاڑاں دا فرشتا حاضر ہوئے تے آکھن لگے بئی ایہ تکلیف تہاڈے تے مکے دے لوکاں دی وجہ توں آئی اے، جے آکھو تے مکے نوں دو پہاڑاں دے وچکار پیہہ (پیس) دویئے۔ نبی رحمت نے جواب دتا ''نہیں' میں امید رکھدا ہاں بئی اللہ ایہناں دیاں پشتاں وچوں اجہے لوک پیدا کرے گا، جہڑے اللہ وحدہ لاشریک دی عبادت کرن گے۔''

ایس واقعے دی تفصیل صحیح بخاری وچ حضرت عائشہ دی روائت نال لبھدی اے۔ جناب عائشہ نے اک دن نبی رحمت a نوں پچھیا بئی آپ دی پاک حیاتی وچ احد دے دن توں ودھ وی کوئی سخت دن آیا اے؟ آپ a نے فرمایا: ''ہاں طائف دا دن، جدوں مینوں غم دی شدت نال کجھ پتا نہیں سی پیا لگدا بئی کدھر جاواں۔ اخیر قرن الثعالب اپڑ گیا۔ اوتھے جبرائیل بدلاں وچوں ظاہر ہوئے۔ اوہناں دے نال پہاڑاں دا فرشتا وی سی۔ اوہناں مینوں مکے نوں پیہہ دین دی پیش کش کیتی پر میں انکار کر دتا۔'' نبی رحمت a دے ایس جواب توں پتا لگدا اے بئی اللہ نے اپنے محبوب بندے نوں کڈا حوصلا تے کڈا وڈا دل دتا سی۔ آپ نے مکے نوں تے تباہی توں بچا لیا پر ست اسماناں دے اپر توں آون والی غیبی امداد پاروں آپ a نوں چوکھا حوصلا ملیا۔ دل دا ملال گھٹیا تے اگے ودھن دی ہمت پیدا ہوئی۔ قرن الثعالب توں اگلی منزل ول ٹر پئے تے اخیر وادی نخلہ جا اپڑے۔ وادی نخلہ وچوں چلے تے اگلی منزل کوہ حرا سی۔ اوتھے اپڑے تے بنی خزاعہ دے اک بندے راہیں اَخنس بن شریق نوں ایہ سنہیا گھلیا کہ مکے دے حالات پاروں اوہ آپ a نوں پناہ دے دیوے پر اوس نے ایہ آکھ کے معذرت کر لئی کہ میں حلیف ہاں تے حلیف نوں پناہ دین دا اختیار نہیں ہوندا۔ فیر آپ a نے سہیل بن عمرو نوں آکھیا پر اس نے وی ایہ آکھیا بئی بنو عامر دی دتی ہوئی پناہ بنو کعب تے لاگو نہیں ہوندی۔ اخیر آپ a نے مطعم بن عدی ول سنہیا گھلیا۔ مطعم نے آکھیا بئی ٹھیک اے، میں پناہ دیندا ہاں۔ فیر ہتھیار بنھے۔ پتراں نوں تے قبیلے دے لوکاں نوں سدیا تے آکھیا ''بئی ہتھیار لے کے کعبے دے آل دوالے کھلو جاؤ کیوں جے میں محمد a نوں پناہ دتی اے۔'' فیر مطعم نے، تیاری مکمل کر دیاں ای، آپ a نوں سد گھلیا۔ آپ a حضرت زید b دے نال مکے دے اندر تشریف لے آئے تے مسجد حرام وچ داخل ہو گئے۔ مطعم بن عدی نے اپنی سواری تے کھلو کے اعلان کیتا بئی '' قریش دے لوکو! میں محمد a نوں پناہ دتی جے۔ ہن کوئی اوس ول نہ ودھے۔''

رسول خدا ہن حجر اسود کول اپڑے، اوس نوں چمیا، دو رکعت نماز پڑھی تے اپنے گھر ٹر گئے۔ ابو جہل نوں پتا لگا تے اوہ جناب مطعم کول گیا تے پچھیا بئی نری پناہ دتی جے یاں مسلمان وی ہو گئے او؟ مطعم نے آکھیا بس پناہ ای دتی اے۔ ایہ سن کے ابو جہل نے جواب دتا بئی ''چل فیر جنہوں تساں پناہ دتی اے اوس نوں اسیں وی پناہ دتی۔''

جناب محمد a رسول اللہ نے اوکڑاں دے ایہناں دناں دا، مطعم دا احسان ساری حیاتی یاد رکھیا۔ اودوں وی یاد رکھیا جدوں آپ مدینے وچ پہلی اسلامی ریاست دی بنیاد رکھ کے پوری خودمختاری حاصل کر چکے سن۔ بدر دی جنگ وچ جدوں کافراں دی اک وڈی تعداد قید ہوگئی تے کجھ قیدیاں دی رہائی لئی مطعم دے پتر حضرت جبیر بن مطعم نے سفارش کیتی۔ آپ نے فرمایا کہ جے اج کدھرے مطعم بن عدی جیوندے ہوندے تے اوہ مینوں ایہناں ولوں آکھدے تے میں سارے دے سارے ای چھڈ دیندا۔ ایس گل توں اک پاسے تے نبی رحمت دے رحم وکرم دی اک جھلک ملدی اے تے دوجے پاسے ایہ پتہ لگدا اے بئی ایس ہستی تے جدوں وی کسے نیکی کیتی آپؐ نے اوس نوں ہمیش یاد رکھیا بھاویں نیکی کرن والا کافر یا مشرک ای ہووے۔

عرب دے قبیلیاں تیکر رب دا سنیہا:

پیغمبر اعظم a نے ایہہ طریقا بنایا ہویا سی بئی جدوں آل دوالے دے میلے لگدے، جہناں وچ عکاظ تے ذوالمجاز دے میلے خاص طور تے مشہور نیں، تے آپ a اوہناں میلیاں وچ تشریف لے جاندے تے دور نیڑے توں آؤن والے لوکاں نوں اللہ دے دین ول آؤن دی دعوت دیندے۔ حج دے دناں وچ خاص اچیچ کر دے تے ایس اکٹھ نوں غنیمت جان دے ہوئے ہر پاسے دے حاجیاں تائیں رب دا سنیہا اپڑاندے۔ قبائل عرب وچوں جہناں نوں خاص طور تے دین اسلام ول آؤن دی دعوت دتی گئی اوہ بنو عامر، محارب، فزارہ، غسان، مرہ، حنیفہ، سلیم علس، بنو نضیر، کندہ، کلب، حارث بن کعب، عذرہ تے حضارمہ نیں پر اوہناں وچوں کسے وی دعوت اسلام نوں نہیں قبولیا۔

ابن اسحاق لکھدے نیں بئی ربیعہ بن عباد توں روائت اے: آکھدے نیں میں اجے منڈا ای ساں تے اپنے ابّے ہوراں نال حج وچ شریک ساں۔ میں ویکھیا بئی منیٰ دے مقام تے نبی اکرم a تشریف لیائے تے قبائل دے کول کھلو کے آپ a نے فرمایا کہ اے بنی فلاں تے فلاں! میں اللہ دا رسول ہاں تے تہانوں ایہ مت دیندا ہاں بئی اللہ توں وکھ کسے نوں اپنا معبود نہ بناؤ۔ بتاں دی پوجا چھڈ دیو تے رب دے حکم اگے اپڑان لئی میرا ساتھ دیو۔ جدوں حضور اپنی گل پوری کر چکے تے اک بندا جہڑا اک اکھ توں بھینگا سی تے اوس نے عدن دا حلّہ پہنیا ہویا سی، آکھن لگا کہ ''ایہ بندا تہانوں آکھدا اے بئی لات تے عزیٰ دے بت اپنیاں گردناں توں لاہ کے سٹ دیو تے اوہناں دی پوجا وی چھڈ دیو۔ دھیان کریا جے کدھرے گمراہ نہ ہو جانا تے نہ ایس دی کوئی گل سنیا جے۔'' ربیعہ گل اگے ٹور دے ہوئے آکھدے نیں بئی میں والد صاحب نوں پچھیا بئی ایہ کون ہے؟ تے اوہناں آکھیا بئی ایہ آپ دا چاچا ابولہب بن عبدالمطلب اے۔

ایس توں پتا لگدا اے بئی چاچے ابولہب نے کدھرے وی گھٹ نہیں کیتی، پر جناب رسول اللہ پوری ہمت تے حوصلے نال اولادِ آدم نوں دوزخ دی اگ توں بچان دے جتن کردے رہے۔

ابن اسحاق آکھدے نیں بئی جدوں رسول خدا قبیلہ کندہ کول اوہناں دی تھاں تے اپڑے تے اوہناں دے سردار نوں وی اسلام دی دعوت دتی پر گل اوہناں دی سمجھ وچ نہ آئی۔ آپ a جہناں دوجیاں قبیلیاں کول گئے اوہناں وچ بنو

سیرت ابن ہشام، جلد اوّل، صفحہ ۲۸۲۔

کلب دی اک شاخ بنوعبداللہ وی سی۔ اوہناں نوں دسیا بئی اللہ نے تہاڈے وڈکے دا نام ای اللہ دا بندا رکھیا اے تے اللہ دے بندے بن جاؤ پر اوہناں وی ایہ دعوت قبول نہیں کیتی۔ بنوحنیفہ نے دعوت اسلامی دے جواب وچ جو کجھ آکھیا اس دی تفصیل تے نہیں لبھ سکی پر ابن اسحاق آکھدے نیں بئی اوہناں بدبختاں نے جو کجھ آکھیا تے کیتا اوہ ہور کسے قبیلے ولوں نہیں سی ہویا۔

نبی اکرم a نے جدوں بنو عامر بن صعصعہ نوں اللہ دے دین ول اواز ماری تے اوہناں دے اک چالاک بندے نوں آپ دی ہستی دا کجھ نہ کجھ اندازا ہو گیا۔ اوہ بندا بجیرہ بن فراس سی۔ آکھن لگا ''رب دی سونہہ جے میں ایس جوان نوں قریش توں لے لواں تے میں سارے عرب نوں کھا جاواں۔'' فیر بولیا'' بئی ایہہ دسو جے اسیں تہاڈی بیعت کر لویئے تے فیر تہانوں اللہ دشمناں تے غالب وی کر دیوے تے فیر تہاڈے پچھوں اسیں تہاڈے خلیفہ تے جانشین ہو واں گے؟'' اللہ دے نبی نے کسے وقتی فیدے لئی کوئی اجہیا کارا نہیں کیتا جہڑا کل نوں ممکن نہ ہوندا تے فرمایا کل تے اللہ دے ہتھ وچ اے، اوہ جو چاہوے گا اوہی ہووے گا۔ بجیرہ آکھن لگا تے فیر ایہ گل تے وارا نہیں کھاندی۔ ہن تے اسیں تہاڈا ساتھ دے کے عرباں دے نشانے اپنے سینے تے لوایئے پر جدوں اللہ تہانوں طاقت دے دیوے تے دوجے لوکی اقتدار سنبھالن یاں خلیفہ بن جان۔ نہیں بئی ایہ گل تے قبول نہیں۔

بابا جی دا منکھ :

بنوعامر جدوں حج توں اپنے علاقے نوں پرتے تے اک وڈیرے بزرگ نے حج دے دناں دیاں گلاں باتاں، ہمیش وانگ سنیاں۔ حاجیاں دسیا بئی ایس وار تے اِک نویں گل سنی اے بئی قریش وچوں بنوعبدالمطلب دے اِک جوان نے سانوں آکھیا بئی میں اللہ دا رسول ہاں تے تسیں اک اللہ دی پوجا کرو تے نالے میرا ساتھ دیو۔ بابا جی نے ایہ گل سندیاں ای سر پھڑ لیا تے آکھن لگے:'' اوہ بنی عامر دے حاجیو! ایہ نقصان کویں پورا کرو گے؟ اوس نبی نوں تسیں اوہدا ساتھ دتیاں بنا ای چھڈ آئے۔ قسم اے اوس ذات دی جہدے قبضے وچ میری جان اے اوس توں ودھ کے کوئی وی نہیں۔ اوہ نبی اے تے حق سچ آکھدا اے۔ اوہ بنوعامر! تہاڈی عقل نوں کیہ ہو گیا سی؟'' پر بابا جی نرا منکھ ای کر سکدے سن، اپنی وڈیری عمر پاروں مکے جا کے اوس ہستی دے پیر نہیں سی چم سکدے۔

سوید b بن صامت ...... یثرب دے پہلے مسلمان:

سوید بن صامت بنی عمرو بن عوف دا اک شریف تے سیانا بندا سی۔ اوہدے قبیلے دے لوکی اوس دیاں ایہناں خوبیاں تے نالے شاعری تے بہادری پاروں اوس نوں'' کامل'' دے نام نال یاد کردے سن۔ اا نبوی وچ اوہ حج یاں عمرے لئی مکے آیا تے رسول خدا نے اوس نوں اسلام دی دعوت دتی۔ سوید آکھن لگا کہ ایوں جاپدا اے جویں تہاڈے کول وی اوہی کجھ اے جو میرے کول اے۔ آپ نے فرمایا کہ اچھا دسّو تہاڈے کول کیہ اے؟ سوید نے عرض کیتی کہ میرے کول لقمان دی حکمت تے نصیحت اے۔

''اچھا کجھ وکھاؤ یاں سناؤ۔'' حضور a نے فرمایا۔

سوید نے اوہ کلام پیش کیتا تے جناب رسول اللہ نے اوس دی بڑی تعریف کیتی تے اوس کلام نوں چنگا ودھیا کلام آ کھیا۔ نالے فرمان لگے بئی سوید جہڑا کلام میرے کول اے اوہ ایس توں وی چنگا اے، کیوں جے اوہ تے بندے دا کلام ہے ای نہیں سگوں قرآن اے تے رب دا کلام اے۔ اوس نے ای میرے اُتے نازل فرمایا اے۔ اوہ نری ہدایت تے نرا نور اے۔ فیر رسول اللہ نے سوید نوں کجھ کلام پڑھ کے سنایا۔ اوس نے آکھیا ہاں واقعی ایہ کلام تے بڑا ہی اچا اے تے نال ای اسلام دی دعوت قبول کرلئی۔ سوید اجے یثرب پلٹ کے آئے ای سن تے جنگ بعاث چھڑ گئی تے اوہ ایس جنگ وچ قتل ہو گئے۔

ایاس بن معاذ ......اَوس دا نوعمر منڈا:

یثرب دے دو انصاری قبائل اوس تے خزرج جنگ دیاں تیاریاں کر رہے سن۔ اوس دا اک وفد خزرج دے خلاف سفارتی مہم تے مکے آیا۔ اوہناں وچ اک ہولی عمر دا منڈا ایاس وی سی۔ رسول اللہ نوں اوہناں دے آون دا پتا لگا تے آپ a اوہناں کول تشریف لے گئے تے اوہناں نوں آکھیا ''بئی تُسیں جس مقصد واسطے تشریف لیائے او کیہ اوس توں چنگی کسے شے دی وی حاجت رکھدے او؟'' اوہناں پچھیا ''اوہ کہڑی شے اے؟'' آپ a نے فرمایا ''اوہ شے ایہ ہے بئی تسیں مینوں خدا دا رسول منو، صرف اک اللہ دی عبادت کرو تے اوہدے نال کوئی دوجا ساجھے دار نہ بناؤ۔ اللہ نے میرے اُتے جہڑی کتاب نازل فرمائی اے، اوس نوں منو۔'' فیر آپ a نے قرآن پاک دی تلاوت فرمائی۔ اوس جتھے وچوں ایاس بن معاذ بولے ''ساتھیو! خدا دی قسم ایہ اوس توں چنگی گل اے جہدے واسطے اسیں ایتھے آئے ہاں۔'' پر اوہناں وچوں اک ابوالحیسر انس بن رافع نے مٹی دی مٹھ بھر کے ایاس دے موہنہ تے دے ماری تے آکھیا: ''دور ہو جا ساتھوں، اسیں ایس کم لئی ایتھے نہیں آئے۔'' فیر رسول خدا اوہناں کولوں اٹھ کے ٹر گئے۔

مدینے پرتن توں تھوڑا ای چر پچھوں ایاس اللہ نوں پیارے ہو گئے۔ اوہ اپنی بیماری وچ تے وفات دے ویلے اللہ دی تسبیح کر دے رہے۔ لوکاں دا یقین اے کہ اوہ حالت ایمان وچ اپنے خالق تے مالک کول پجے۔

ابوذر غفاری b...... یثرب دا سچا عاشق رسول:

سوید بن صامت تے ایاس بن معاذ راہیں یثرب تے آل دوالے اوس نبی دی بعثت دی خبر اپڑ چکی سی جس دی لوکائی نوں اڈیک لگی ہوئی سی۔ یثرب دے نیڑے وسوں کیتی بیٹھے نیک بخت بندے جناب ابوذر دے کناں وچ وی ایہ گل پے گئی۔ فیر کیہ ہویا۔ ایہ کہانی اوہناں دی اپنی زبانی سنو۔ اکھے:

> ''میں قبیلہ غفار دا بندا ساں۔ مینوں پتا لگا بئی مکے وچ اک اجہیا آدمی ساہمنے آیا اے جہڑا اپنے آپ نوں نبی آکھدا اے۔ میں اپنے بھرا نوں آکھیا بئی تسیں اوس بندے کول جاؤ، اوہدے نال گل بات کرو تے کوئی ٹھیک گل پلے پاؤ۔ میرا بھرا مکے گیا، تے ملاقات وی ہو گئی۔ اوہدی واپسی تے جدوں میں پچھیا بئی دسو کیہ خبر لیائے او تے آکھن لگا بئی خدا دی قسمے میں اک اجہیا بندا ویکھیا اے، جہڑا بھلیائی دی نصیحت کردا اے تے برائی توں ڈکدا اے۔ میں آکھیا تسیں میری کوئی تسلی نہیں کیتی۔ آخر میں توشہ دان تے کھنڈی پھڑی تے مکے ول ٹر پیا۔ اخیر مکے اپڑ گیا تے مسجد حرام وچ ڈیرا لا لیا۔ آب زمزم پی چھڈ نا ساں تے لما پے رہنا ساں، کیوں جے میں

جناب رسول اللہ نوں پچھاندا نہیں ساں تے کسے نوں پچھن تے وی جی نہیں سی کردا۔ فیر اک دن اک نوجوان متھے لگا جنے اپنا نام علی دسیا۔ اوہ آکھن لگا بئی پردیسی جاپدے او۔ میں آکھیا ''آہوایوں ای گل اے۔'' اوس نے آکھیا'' تے آؤ فیر میرے ول ٹرچلو۔'' میں اوس نال ٹرتے پیا پر نہ اوس نے کجھ پچھیا نہ میں آپوں دسیا۔''

''سویر ہوئی تے میں فیر ایس ارادے نال مسجد حرام گیا بئی آپ a نال کدھرے ملاقات ہو جاوے گی پر کوئی نہیں سی جہڑا کجھ دسدایاں میں اوس کولوں پچھدا۔ اخیر فیر حضرت علی ای آئے تے آکھن لگے، لگدا اے اجے تہانوں اپنا ٹھکانا نہیں لبھا۔ میں آکھیا'' آہو گل تے ایوں ای اے۔'' اوہناں آکھیا'' اچھا میرے نال چلو تے نالے دسو بئی تہاڈا مسئلہ کیہ اے تے مکے کس مقصد لئی آئے او؟'' میں اوہناں کولوں رازداری دا وعدہ لیا تے گل سنا دتی۔ حضرت علی المرتضیٰ نے فرمایا بئی ٹھیک اے تسیں ٹھیک جگہ تے اپڑ گئے او۔ ویکھو میں اودھر ای جا رہیا ساں۔ جتھے میں جاوڑاں گا تسیں وی اوتھے ای آ جانا۔ فیر علی ٹر پئے تے میں وی پچھے پچھے ٹر پیا۔ ایتھوں تیکر بئی اوہ اک گھر وچ وڑ گئے تے نال ای میں وی۔ میں جناب رسول خدا a اگے مدعا بیان کیتا تے اوتھے ای مسلمان ہو گیا۔ فیر رسول a نے فرمایا۔ اے ابوذر! ایہ گل اجے سرعام نہ کرنا۔ اپنے علاقے ول پرت جاؤ تے جدوں ساڈی خبر ملی ساڈے نال آ رلنا۔'' میں آکھیا'' یا رسول اللہ! اس ذات دی قسم جس نے آپ نوں مبعوث فرمایا اے میں تے لوکاں نوں اعلانیہ دساں گا۔'' فیر میں مسجد حرام آیا۔ اوتھے قریش وی موجود سن۔ میں آکھیا: قریش دے لوکو!

((اشھدان لا الہ الا اللہ واشھدان محمد عبدہ ورسولہ.))

''لوکاں نے آکھیا اُٹھو بئی ایس بے دین دی خبر لوؤ۔ اوہناں مینوں ایناں ماریا بئی ایوں جاپدا سی میں مرای جاواں گا پر حضرت عباس b اپڑ گئے۔ اوہناں نے قریش نوں آکھیا تسیں غفار دے اک بندے نوں تھاں مار دین لگے او حالاں تہاڈی ساری تجارت دا رستا غفار دے علاقے وچوں لنگھدا اے۔ ایہ سن کے لوکی پچھانہ ہٹ گئے۔ اگلے دن فیر اوہو ای کجھ ہویا جو پہلے دن ہویا سی۔''

ایوں جناب ابوذر غفاری b پردیس وچ آ کے مکے دے قریش نوں ایہ گل سمجھا گئے بئی حق سچ دی گل کویں کیتی جاندی اے تے نال ای اپنے بخت وی سنوار گئے۔

طفیل b بن عمرو...... اِک سوجھوان سردار:

اسلام دا مڈھلا دور اوکڑاں دا اک کدے نہ بھلن والا دور سی۔ اوس دور وچ لا الہ الا اللہ دا نعرہ مارن دا مطلب سدھا سدھا ایہ سی بئی اوس بندے نے شیر دی کچھاڑ وچ سر دے دتا اے۔ فیر وی اللہ دی دتی عقل تے ہمت کولوں کم لیندیاں ہوئیاں ان گنت بندے محمد a نوں اپنا رہنما من کے توحیدی جتھے وچ رلت پاندے رہے۔ اوہناں بھاگاں والیاں بندیاں وچ اک بندا طفیل بن عمرو دوسی وی سی۔

جناب طفیل اک بھلے مانس بندے مشہور سن۔ چنگی چوکھی سوجھ بوجھ دے مالک سیانے شاعر تے اپنے قبیلے دوس دے

سردار سن۔ یمن دے آل دوالے قبیلہ دوس دا چنگا ٹوہر ٹپا سی تے لوکائی اوہناں دی سرداری نوں من دی سی۔ اوہ شاعر تے سوجھوان ہون دے نال نال بادشاہی وجاہت وی رکھدے سن۔ مکے وچ جدوں ایہ خبر ملی بئی اوہ تشریف لیا رہے نیں تے مکے دے لوکاں نے اوہناں نوں جند جان نال جی آیاں نوں آکھیا۔ قریش دے لوکاں نے اوہناں دی چنگی ٹہل سیوا کیتی تے نالے پورا ٹل لا کے ایہ گل سمجھائی بئی طفیل جی! تُسیں محمد a ناں دے بندے دی کوئی نہ کوئی گل ضرور سنی ہونی اے، بس اوس توں بچ کے رہنا۔ اصل وچ اوہ ساڈے دین وچوں نکل گیا اے تے جادوگر بن گیا اے۔ اوہ اپنے جادو نال پیو پتر، خاوند سوانی تے بھرا بھرا وچ جدائیاں پائی آوندا اے۔ اوہنے بندے نال بندا نہیں رہن دتا تے مکے دے سارے کماں کاراں دا ستیاناس کر دتا اے۔ اسیں نہیں چاہندے بئی قبیلہ دوس تے وی کوئی وبال پوے۔ ایس لئی اس دے نیڑے نہ لگنا تے نہ ای اس دی کوئی گل سنیا جے۔

حضرت طفیل آپوں گل سناندے ہوئے آکھدے نیں بئی کجھ دیہاڑے تے میں قریش دی نصیحت تے عمل کیتا ایتھوں تیکر بئی مسجد حرام جاندے ویلے میں کناں وچ روں دے پھائے رکھ لیندا ساں تاں جے کوئی گل میرے کناں وچ نہ پے جاوے، پر اللہ نوں منظور ایہ سی بئی اوس رحمت دو جہاں دیاں سوہنیاں گلاں میرے نصیباں وچ لکھیاں گئیاں سن۔ ایوں دلیل آئی بئی میں اک سوجھوان تے شاعر بنداہاں، چنگے ماڑے دی پچھان کر سکدا ہاں، میں محمد a دی کوئی گل سناں تے سہی۔ جے کوئی چج دی گل ہوئی تے ٹھیک اے سنن وچ کیہ ہرج اے تے جے کر بھیڑا سبق ملیا تے فیر مینوں دھکے نال تے کسے کم تے نہیں لا لینا۔ اخیر اک دن میں اللہ دے رسول دیاں گلاں سن لئیاں جہناں میرے دل تے ڈاڈھا اثر کیتا۔ آپ جدوں مسجد حرام توں نکل کے گھر تشریف لے گئے تے میں وی پچھے پچھے اپڑ گیا۔ میں آپ a نوں ساری گل سنائی تے نالے اسلام قبول کر لیا۔ اوس توں بعد جناب رسول اللہ a نوں عرض کیتی بئی میری قوم وچ میری گل منی جاندی اے۔ میں اوہناں ول پرت کے جاواں گا تے اوہناں نوں وی اسلام دی دعوت دیواں گا، اللہ اگے دعا کرو بئی اوہ مینوں کوئی نشانی (کرامت) دے دیوے۔

نبی اکرم a نے جناب طفیل لئی دعا کیتی۔ آپ جدوں قبیلہ دوس کول اپڑے تے اللہ نے اوہناں دے چہرے تے اک روشنی پیدا کر دتی۔ فیر جناب طفیل دی اپنی دعا نال ایہ روشنی چہرے توں اوہناں دی کھنڈی وچ آ گئی۔ آپ دی دعوت نال آپ دے والد صاحب تے سوانی مسلمان ہو گئے۔ دوس دے باقی لوکی وی ہولی ہولی مسلمان ہوندے گئے، ایتھوں تیکر بئی جدوں صلح حدیبیہ توں بعد اوہناں نے ہجرت کیتی تے اوہناں دی قوم دے ۷۰ یاں ۸۰ خنوادے اوہناں دے نال سن۔ حضرت طفیل دا کردار اسلامی تواریخ وچ ہمیش یاد رکھیا جاوے گا کیوں جے اوہناں نے دین واسطے وڈے وڈے کارنامے انجام دتے۔ اخیر جنگ یمامہ وچ شہادت دا جام نوش فرما کے ہمیش دی حیاتی پا گئے۔

b: ضماد ازدی

حضرت ضماد ازدی یمن دے رہن والے سن تے قبیلہ ازدشنوءہ دے فرد سن۔ آپ دی پچھان اک اجہے بندے دی سی جہڑے دم دارو تے جھاڑ پھونک کردے نیں۔ اک واری مکے آئے تے اوتھے دے بدبخت جاہلاں توں ایہ گل سنی بئی ایہ

محمد(a)جھڑ ا آ کھدااے بئی میں اللہ دا نبی ہاں،ایس نوں کوئی کسراے۔ دماغ وچ گل آئی بئی چلو جے ایہ گل اے تے کوئی وس کٹ ویکھدا ہاں خورے اللہ میرے ای ہتھوں اوس وچارے نوں آرام دے دیوے۔ جناب ضماد b ایسے ارادے نال جناب حکیم اعظم a کول جا پجے تے اخیر اپنے تن تے من دیاں ساریاں بیماریاں اوتھے ای سٹ آئے تے اک نویں دنیا، تے اپنے اندر اک نواں ضماد لے کے واپس پرتے۔

ہوئیا ایہ بئی آپ نے جناب رسول اللہ a نوں جا کے آ کھیا بئی میں جھاڑ پھونک کرنی جان داہاں۔ کیہ تہانوں وی لوڑ ہے؟ آپ نے فرمایا:

’’بناشبا ساری تعریف اللہ لئی اے۔ اسیں اوہدی ای تعریف کر دے ہاں تے اوسے کولوں مدد چاہندے ہاں۔ جیس نوں اللہ ہدایت دیوے اوس نوں کوئی گمراہ نہیں کر سکدا۔ جیس نوں اللہ بھٹکا دیوے اوس نوں کوئی ہدایت نہیں دے سکدا تے میں گواہی دیندا ہاں بئی اللہ دے سوا کوئی معبود نہیں۔ اوہ کلا اے، اوس دا کوئی شریک نہیں تے میں گواہی دیندا ہاں بئی محمد(a)اس دے بندے تے رسول نیں۔‘‘

حضرت ضماد نے آ کھیا ذرا ایہ کلمے فیر سنا دیو۔ آپ نے اوہناں دے آ کھن تے تن وارا ایہو کجھ پڑھیا۔ ضماد آ کھن لگے میں کاہناں جادوگراں تے شاعراں دیاں گلاں بڑیاں سنیاں نیں پر ایہو جہی گل میں کدھرے نہیں سنی۔ ایہ تے سمندر دی ڈونگھیائی ورگا کلام اے۔ لیاؤ یا رسول اللہ! اپنا ہتھ ودھاؤ میں بیعت کراں تے ایوں جناب ضماد ازدی مسلمان ہو گئے۔

باب نمبر۱۱:

بشر تے گردوں

(واقعہ معراج)

نبی a نوں اک اللہ دے نعرے لاندیاں کوئی باراں ورھے ہو چلے سن۔آپ a دے ویری آپ دے راہ ڈکن دے سارے جتن کر چکے سن۔ پر فیروی آپ دی آواز عرب دے ہر پاسے اپڑ رہی سی۔اوکڑاں تے سوکڑاں دی ایس کھچا تانی وچ رب نے اپنے محبوب نوں مسجد حرام توں مسجد اقصیٰ تیکر تے بیت المقدس توں سدرۃ المنتہیٰ تیکر سیر کرا کے اس دے مان ودھائے تے نالے اپنیاں نشانیاں وکھائیاں۔

گردوں کسے بشر دی زد وچ کدوں آیا تے اک آدمی نے آدم دیاں شاناں نوں کہڑے چن ودھایا، ایہد اپکا پیڈ ھا پتا کسے نوں نہیں پر امام زہریؒ فرماندے نیں بئی ایہ ہجرت مدینہ توں اک سال پہلوں دی گل اے۔ابن عبدالبرؒ دا خیال اے بئی معراج تے ہجرت دے وچکار اک سال تے دومہینیاں دا وقفا سی۔امام طبری دا قول اے بئی جس ورھے آپ a نوں نبوت عطا کیتی گئی اوسے سال معراج وی ہوئی۔امام نووی تے امام قرطبی نے نبوت دے ۵ ویں سال دا واقعہ لکھیا اے۔کجھ بزرگاں دا ایہ خیال وی اے بئی اسراء تے معراج وکھو وکھ ویلے دی گل اے پر معراج ہجرت توں سولھاں (۱۶) مہینے پہلوں نبوت دے بارھویں ورھے ماہ رمضان وچ ہوئی۔حضرت علامہ سلمان منصور پوری نے نبوت دے ۱۰ ویں ورھے دی تریخ ۲۷ رجب نوں ٹھیک منیا اے پر الرحیق المختوم دے مصنف مولانا صفی الرحمان مبارک پوری نے علامہ منصور پوری نال اتفاق نہیں کیتا تے دلیل ایہ دتی اے بئی حضرت خدیجہ دی وفات نبوت دے ۱۰ ویں ورھے رمضان دے مہینے وچ ہوئی سی۔ اودوں تیکر معراج نوں ایس لئی نہیں منیا جا سکدا بئی اوہناں دی وفات دے ویلے نماز پنجگانا فرض نہیں سی ۔ جے کر معراج دا واقعہ پہلوں ہویا ہوندا تے نماز وی فرض ہوئی ہوندی۔مصر دے جناب محمد حسین ہیکل نے سیرت اُتے اپنی مشہور کتاب حیات محمد a وچ نرا ۶۲۱ ء لکھیا اے، تے مستشرقین نے سن یاں ورھے نوں کوئی ایڈی اہمیت نہیں دتی۔معراج دے زمانے اُتے چوکھے مسلمان بھرا گل بات کردے وکھالی دیندے نیں۔ایس لئی میں وی ایس دا اینا کو ویروا کیتا اے ورنہ ایس گل نال واقعے دی اصل اہمیت تے کوئی فرق نہیں آوندا۔

واقعہ ایوں ہے بئی اک راتیں نبی اکرم a خانہ کعبہ دے نال حطیم وچ آرام فرما رہے سن۔ جبرائیل امین حاضر خدمت ہوئے۔آپ نوں جگایا تے رب دے حکم دی خبر دتی۔ فیر آپ a نوں پہلوں مسجد اقصیٰ تیکر تے فیر مسجد اقصیٰ توں سدرۃ المنتہیٰ دی سیر کرائی جہڑی انوار ربانی دی تجلّی گاہ سی۔ جناب جبرائیل دیاں ہتھاں تے اِک تھاں تے جواب

دے گئیاں پر محبوب ربانیؐ اگے ودھن دا حکم پاوندے رہے تے قربت محبّ دے مزے چکھدے رہے۔ کِنے کُو نیڑے ہو گئے ایس دا ذکر میزبان نبی تے اپنے محبوب پروہنے دا مالک وخالق آپوں ایناں اکھراں نال کردا اے:

﴿ثُمَّ دَنَا فَتَدَلّٰى فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ اَوْ اَدْنٰى ﴾ (النجم: ۸،۹)

''فیر اوہ نیڑے ہویا تے ہور نیڑے ہویا ایتھوں تیکر کہ نرا دو کماناں دے برابر سگوں ایس توں وی گھٹ فرق رہ گیا۔''

فیر جدوں بندا تے مالک، محبوب تے محبّ، مخلوق تے خالق، عابد تے معبود، پروہنا تے گھر والا اک دوجے دے اینے نیڑے ہو گئے تے فیر اوتھے کیہ گلاں ہوئیاں ہون گیاں، ایہ تے دوواں نے ای دسنا پسند نہیں کیتا۔ سدّن والا آپوں آکھدا اے:

﴿فَاَوْحٰى اِلٰى عَبْدِهٖ مَا اَوْحٰى﴾ (النجم: ۱۰)

''فیر وحی کیتی اللہ نے اپنے محبوب بندے ول جہڑی وحی کیتی۔''

بس گل مُک گئی۔ چِتنا بیکار اے، رولے فضول نیں۔ جہڑیاں گلاں ہوئیاں، بس ہوئیاں نیں۔ گلاں کرن والے آکھدے نیں ''بس ہوئیاں، جو ہوئیاں'' فیر تہانوں کیہ؟ مینوں کیہ؟

ایس سفر دی گل سویرے سبھ توں پہلاں آپ نے اپنی چاچا زاد بھین اُمّ ہانی نال کیتی۔ اوہناں آکھیا:

''پروِیر جی! ایہ گل کسے نال نہ کریا جے نہیں تے لوکی تہانوں جھوٹھا آکھ کے تہانوں تنگ کرن گے۔''

''میں تے ضرور کراں گا، رب دی سونہہ'' آپ نے جواب دتا۔

تے فیر سچ مچ آپ a نے مکے دے لوکاں اگے ایس واقعے دا ذکر کیتا۔ ایہہ وکھری گل اے بئی کوئی منکر بنیا تے کوئی ''صدیق۔''

آؤ گل اگے ٹوردے ہاں:

ادھی رات دے ویلے جدوں کائنات نوں چپ لگی سی، تاریاں دی لاٹ جدوں نویکلی جہی سی، آسمان دی جھات دس دی سی بئی عرش سجایا گیا اے۔ بس ہر پاسے اک وکھری جہی تے چپ کیتی جہی دَکھ سی۔ پنکھ پکھیر واپنے آلھنیاں وچ جھاں موںہاں وچ پائی بیٹھے سن۔ ڈنگر جنور وی دھرتی تے نیندراں مان رہے سن۔ ہوا دی سرسراہٹ تے وگدے پانیاں دیاں چھلاں وی سوچیں پئیاں سن، اوس ویلے جناب محمد a دی کنیں اک ندا پئی: ''اٹھو، سوہنیو اُٹھو۔'' جناب محمد a اٹھدے نیں۔ جبرائیل دست بستہ کھلوتے نیں۔ نورانی شکل جویں برف دا گالا۔ گھنگھریالے وال، بدن تے زربفتی پوشاک، پوشاک تے موتی تے جواہرات، دوواں باہواں وچ قوس قزح دے رنگاں والے پر، ہتھ وچ اک نویکلی جہی سواری دی لگام...... براق...... آ ہو براق...... اوہ اپنی پشت نوں سکیڑ رہیا اے...... ایہ اشارہ اے بئی آؤ...... جناب محمد a تشریف لیاؤ...... میرے بھاگ سنوارو۔

براق ہواواں دے سینے چیردا تے کائنات دے کھلا رسمیٹ دا اڈدا جاندا اے، بس اڈدا ای جاندا اے...... جبرائیل وی نال نیں۔ ایوں جاپیا اے جویں اکھ جھپکدیاں ای براق کوہ سینا دے اوس مقام تے جا کھلوتا اے جتھے رب نے حضرت

موسیٰ نوں ہم کلامی دا شرف بخشیا سی۔ براق دی دوجی لانگھ بیت اللحم دے اوس مقدس تھاں تے سی جتھے حضرت عیسیٰ دی ولادت ہوئی سی۔ براق نے اک ہور لمی لانگھ بھری۔رسول خدا نوں ڈکن لئی ہولی ہولی واجاں دتیاں گئیاں پر عرش دے ایس پروہنے نوں مان سی بئی سدن والے نے جتھے کھلھارنا ہووے گا آپوں کھلھارے گا......میز بان رب سی،سواری اوس دی سی، خادم اوس داسی،ٹورنا تے کھلارنا اوسے داسی،فکر کس گل دی سی؟

مسجد حرام توں بیت المقدس دا سفر پورا ہوئیا۔آپ a نے بیت المقدس وچ انبیاء دی امامت فرماندیاں نماز پڑھائی تے فیر اگلی منزل ول ٹر پئے۔اوس منزل ول جس نے آدمیت نوں جیون دے نویں ڈھنگ سکھائے۔

انجانیاں راہواں دے مسافر آسمان تے اپڑ گئے تے جبرائیل g نے بوا کھلوایا۔آپ a نے حضرت آدم نوں ویکھیا۔اوہناں نوں سلام کیتا۔اوہناں آپ a نوں جی آیاں نوں آکھیا تے آپ دی نبوت دا اقرار فرمایا۔رب نے آپ نوں اوہناں دے سجے پاسے چنگے تے کھبے پاسے بھیڑے بھاگاں والیاں دیاں روحاں وکھائیاں۔ فیر آپ نوں دوجے آسمان تے لے جایا گیا۔اوتھے حضرت یحیٰی تے حضرت عیسیٰ نال ملاقات ہوئی۔آپ a نے سلام کیتا۔دوواں نے جواب دتا۔مبارک دتی تے نالے آپ a دی نبوت دا اقرار فرمایا۔ فیر تیجے آسمان تے حضرت یوسف، چوتھے تے حضرت ادریس، پنجویں تے حضرت ہارون، چھیویں تے حضرت موسیٰ تے ستویں تے حضرت ابراھیم g نال ملاقات ہوئی۔سبھ انبیاء نے آپ نوں مرحبا آکھیا تے آپ دی نبوت دا اقرار کیتا۔ایس توں بعد آپ نوں سدرۃ المنتہیٰ تیکر لے جایا گیا تے فیر بیت معمور وی ظاہر کیتا گیا۔

ایس سفر دی اخیر ایہ سی کہ اک عابد اپنے معبود دے، اک بندہ خدائے جبار دے تے اِک محبوب a اپنے محبّ دے اینا نیڑے اپڑ گیا بئی دوواں دے وچکار دو کماناں یاں ایس توں وی گھٹ دا فاصلا رہ گیا۔اوتھے کجھ گلاں ہوئیاں جہناں نوں جانن دے جتن کرنا بے کارا ے۔اوہ دو دوستاں دیاں گلاں سن۔سیانے بندے یاراں دیاں آپس دیاں گلاں دی کھوج پڑچول نہیں کردے۔ پر آہو اِک گل اوس نویکلی محفل دی ایہ ہے بئی ۵۰ نمازاں فرض ہوئیاں۔ جدوں آپ a پچھاں پرت رہے سن تے حضرت موسیٰ نال ملاقات ہوئی جہناں نے نمازاں گھٹ کران دا مشورا دتا۔نبی رحمت a خدائے ذوالجلال کول کئی واری تشریف لے گئے تے اخیر پنج نمازاں دا تحفہ لے کے پرتے۔معراج دے سفر وچ آپ a دی مہمان داری کردیاں آپ a نوں ددھ تے شراب وی پیش کیتی گئی۔آپ نے ددھ پسند فرمایا۔ایس تے جبرائیل g نے آکھیا بئی یا رسول اللہ!تسیں فطرت دا رستا لیا اے ورنہ جے تسیں شراب لئی ہوندی تے تہاڈی امت گمراہ ہو جاندی۔ آپ a نے جنت تے جہنم دے منظر وی ویکھے تے اوہناں لوکاں نوں وی ویکھیا جہڑے یتیماں دا مال کھا جاندے نیں۔ اوہناں دے ہونٹھ اونٹھ دے ہونٹھاں وانگ سن۔اوہ اپنے موہناں وچ پتھر دے ٹکڑیاں ورگے انگارے بھر رہے سن جہڑے اووِیں ای اوہناں دے جسماں وچوں نکل رہے سن۔آپ نے اک اجہی ٹولی وی ویکھی جہناں دے پیٹ فرعونیاں وانگ ڈھول جڈے سن۔اوہناں نوں لوکی پیراں تھلے مدھ رہ سن۔آپ a نوں دسیا گیا بئی ایہ سود خور سن۔

آپؐ نے اک اجہی منڈلی وی ویکھی جہناں دے اگے دو طرحاں دا گوشت پیا سی، چنگا تے تازہ وی تے گلیا سڑیا وی۔

پر اوہ تازہ چھڈ کے مسیا تے سڑیا ہویا گوشت کھارہے سن۔ آپ نوں دسیا گیا بئی ایہ اوہ لوکی نیں جہڑے منکوحہ نوں چھڈ کے آوارگی کر دے سن۔ ایوں عورتاں دی وی اک اجہی ٹولی ویکھی جہڑ یاں اپنیاں چھاتیاں نال لٹک رہیاں سن۔ ایہ اوہ عورتاں سن جہیڑ یاں حرام اولاد پیدا کر دیاں نیں تے فیر اوس نوں اپنے خاونداں دی ہی دسدیاں نیں۔

میرے عزیز پڑھنہار سجنو! ایہ انسانی تواریخ دے اک نویکلے سفر دیاں اوہ گلاں نیں جہڑ یاں تسیں ہن توں اگدیں وی پڑھیاں یاں سنیاں ہون گئیاں۔ معراج دے حوالے نال گل بات کر دیاں یاں لکھدیاں جہڑی اصل گل میں ہمیش اپنے سجناں نال کیتی اے اوہ ایہ ہے بئی مسجد حرام توں بیت المقدس تیکر تے فیر بیت المقدس توں سدرۃ المنتہیٰ تیکر دی ایہ نویکلی سیر یاں نویکلا سفر بھلا نرا روح پاک دا سی یاں جسد مبارک دا؟ تے جے کر نبی اکرم a اپنے جسم پاک دے نال سفر فرمایا سی تے ایہ کویں ممکن ہویا؟ آکھیا جاندا اے کہ فطرت کدے وی اپنے قانون نہیں بدلدی✐ تواریخ تے دینیات دے پڑھنہاراں، ماہراں تے ویلے دے سوجھواناں نوں فطرت دے دوجے لکھاں رازاں توں پردا چکن وانگ ایہ راز وی کھولنا ہووے گا۔ جے میں ایہ ثابت کراں بئی ایہ سفر جسم مبارک نال یعنی Physical Journey سی تے فیر ماہرین طبیعات نوں نیوٹن تے آئن سٹائن دے وچکار داتن صدیاں داپندھ، جہڑا اوہناں کچھو کے نہیں جوں وانگ کیتا، اوہدی رفتار ہن ودھانی پوے گی۔

ایس بحث نوں اگے ٹوردیاں میں ایہ گزارش کرنا ضروری سمجھدا ہاں کہ جدوں میں معراج جسمانی تے زور دیندا ہاں تے میں اُمّ المومنین جناب عائشہ صدیقہ توں ٹردی ایس روائت نوں بھل نہیں گیا ہوندا کہ ''شب معراج وچ رسول اللہ دا جسد مبارک غائب نہیں سی ہویا سگوں اللہ نے نری آپ a دی روح مبارک نوں ہی سیر کرائی سی۔'' میرا ایس گل تے وی پوری طرحاں ایمان اے تے ایہدے وچ اک رتی وی شبا نہیں بئی جے کر نرا روحانی معراج وی سی تے میرے آقا دی عظمت وچ بھورا وی فرق نہیں آوندا سگوں جناب محمد حسین ہیکل تے آکھدے نیں کہ ایس طرحاں آپ a دی شان ہور ودھ جاندی اے۔ اوہناں دا خیال اے:

''اسراء تے معراج وچ آنحضرت a دی روح مادیات وچوں آزاد ہو کے پہلوں تے وحدت کلی وچ جذب ہو گئی تے فیر ساری کائنات دے اُتے ایوں چھا گئی بئی حواس دے اگے آوَن والیاں ساریاں رکاوٹاں مک شک گئیاں تے کائنات دی ہر شے روح محمدی a دے شیشے وچ اُتر گئی۔ اُس شیشے وچ آپ a نے ویکھ لیا بئی نیکی تے حسن و حقیقت کمال ول لے جاندے نیں تے شر، رذالت تے باطل اتے اخیر حق دا غلبہ ہو کے رہندا اے۔''

✐ ہن ایہہ سوچ وی پرانی تے Outdated ہوندی جاندی اے۔ انسائیکلوپیڈیا بریٹانیکا دا مقالہ نگار اپنے آرٹیکل Miracle (معجزہ) تے بحث کر دیاں لکھدا اے:

It is an unwarrented idealism and optimism which finds the course of nature so wise so good that any change in it must be regarded as incredible.

ایہہ نظریہ اِک غیر معقول تصور تے خوش فہمی اے کہ فطرت دا سربندھ ایڈا عقل وندانہ تے ایڈا چنگا ہوندا اے کہ ایہدے وچ کسے وی قسم دی تبدیلی نوں جائز نہیں سمجھیا جاسکدا۔

ہن اسیں واپس حضرت عائشہ والی روائت ول جاندے ہاں تے ویکھدے ہاں بئی راویاں دی لڑی وچ جہڑے لوکاں دے نام نظر آ وندے نیں کیہ اوہناں دے حافظے یاں نیت تے کسے نوں کوئی شبہ تے نہیں۔ فیر دوجی گل ایہ ہے بئی دنیا دے کسے محقق تے مؤرخ نوں وی اس گل تے اختلاف نہیں کہ معراج مکے وچ ہویا یعنی ایہہ مکّی زندگی دا واقعہ اے، جدوں کہ ام المومنین حضرت عائشہ صدیقہ نال زوجیت دا تعلق مدنی زندگی وچ بنیا۔ فیر سوال ایہ پیدا ہوندا اے کہ جناب عائشہ نال نبی اکرم a نے ایہ گل کدوں تے کہڑے حالات وچ کیتی بئی میں اپنے جسد پاک نال آسماناں تے نہیں ساں گیا؟ ایس سوال دا کوئی جواب نہیں لبھدا۔

معراج دے سلسلے وچ اک ہور ضروری نقطہ نظر جناب کونسٹن ورجیل جورجیو دا ہے۔ رومانیہ دے ایہ فاضل مستشرق اپنے ملک دے وزیر خارجہ وی رہے نیں تے نبی آخری الزمان a دی پاک حیاتی دا اوہناں چوکھا ڈونگھا مطالعا کیتا اے۔ اوہ اپنی کتاب ''محمد a'' وچ لکھدے نیں:

''(سائنسی اصطلاح) قوت جاذبہ دا اثر جہنوں نیوٹن نے کشف کیتا سارے جہان تے جھٹ پٹ ہوندا اے تے ایوں ای اس دا ردعمل وی ہوندا اے۔ اسلامی مصنفاں موجب پیغمبر اسلام دے براق دی رفتار ایڈی تیز سی بئی اوس نوں نور دی رفتار توں وی تیز سمجھیا جاندا اے۔ جے اسیں ایہہ آکھیے کہ جناب محمد جاگدے ہوئے اپنی روح دے ذریعے آسماناں تے گئے تے علم فزکس دی بحث پیش نہیں آوندی پر جے ایہ آکھیا جائے بئی اوہناں نے اپنے پاک جسے نال اسماناں دا سفر کیتا تے فیر ایہ سوال پیدا ہوندا اے بئی کیہ اک جسم تن لکھ کلومیٹر فی سیکنڈ دی رفتار برداشت وی کر سکدا اے کہ نہیں؟''

(چیتے رہوے پئی آئن سٹائن دے مفروضے موجب ایس جہان دا کھلار ایڈا اے بئی اس دا قطر تن ہزار ملین یعنی تن ارب شمسی سال دے برابر اے۔)

جناب کونسٹن اگے لکھدے نیں بئی ''کجھ علمائے اسلام ایہ آکھدے نیں کہ حضرت محمد a اپنے پاک جسّے دے نال نور دی رفتار توں وی تیزی نال گئے تے ایوں ای واپس پرتے۔ بھاویں علم فزکس توں ایہ گل ثابت نہیں کیتی جاسکدی فیر وی میں (کونسٹن ورجیل) اس نظریے نوں مذھبی طور تے تسلیم کردا ہاں کیوں جے میں مسلماناں دے مذھبی عقائد نوں احترام نال ویکھدا ہاں تے نالے اسیں مسیحی لوگ وی کجھ اجیے مذھبی مسئلیاں دے ساہمنے کھلوتے نظر آوندے ہاں جہناں نوں علم فزکس دی روح نال ثابت نہیں کیتا جاسکدا۔ پر جویں اسیں اپنے مذھبی عقیدیاں تے یقین رکھدے ہاں، دوجیاں دے عقیدے نوں وی بے چون چرا من لینا چاہیدا اے۔''

ایتھے میں ایس کتاب دے پڑھنہاراں اگے گزارش کراں گا کہ اوہ رومانوی وزیر خارجہ دے نیوٹن تے آئن سٹائن دے ذکر نوں ضرور چیتے رکھن کیوں جے اگے ایہناں حوالیاں نال چوکھی بحث ہونی اے۔

ایس سائنسی بحث توں پہلاں دور حاضر دے اک دو ہور مستشرقین دا موقف وی پڑھ لینا چاہیدا اے کیوں جے ہن اوہ لوکی اسلام نوں پورے نمبر دی عینک نال ویکھن لگ پئے نیں۔ گئی صدی دے اخیری دہاکے وچ چھپی کتاب ''محمد a اینڈ دی اوریجنز آف اسلام'' دے مصنف ایف ای پیٹرز نے ایس سلسلے وچ ابن اسحاق نال اتفاق کردیاں لکھیا اے:

"I have heard that the Apostle used to say:

My eyes asleep while heart is awake. Only God knows how revelation came and he saw that he saw. But whether he was asleep or awake, it was all true and actually happend."

''میں سنیا اے بئی رسول مقبول آکھدے ہوندے سن کہ میریاں اکھاں سوندیاں نیں پر میرا دل جاگدا رہندا اے۔صرف اللہ ای جان دا اے بئی معراج کویں ہوئی تے جو کجھ آپ a نے ویکھیا کویں ویکھیا۔ پر اوہ بھاویں جاگدے سن یاں ستے ہوئے، ایہ سبھ کجھ سچ اے تے ایوں ای ہوئیا اے (جویں آپ a نے دسیا)''

امریکہ وچ چھپی کتاب ''محمد a......اے بائیوگرافی آف دی پرافٹ'' دی مصنفہ کیرن آرمسٹرانگ دا خیال اے بئی محمد a حضرت عیسیٰ وانگ معجزے نہیں سن وکھاندے۔ بی بی کیرن لکھدی اے بئی جناب محمد a تے آپوں آکھدے سن بئی اوہ دوجیاں بندیاں وانگ ای اک بندے ہن۔لکھدی اے:

"Muhammad on the other hand did not work miracles.He always claimed that the revelation of the Quran was a miracle in itself and a sufficient sign of its divine origin. He insisted that he was simply a man like other men and the Quran confirmed this"

''دوجے پاسے محمد a نے معجزات نہیں وکھائے۔اوہ ہمیش آکھدے سن بئی قران دا نزول آپوں اک معجزہ اے تے ایہہ آپ ای اپنے الہامی ہون دی کافی دلیل اے۔ اوہناں زور دے کے آکھیا بئی اوہ دوجیاں بندیاں وانگ ای اک بندے نیں تے قرآن ایس گل دی تصدیق وی کیتی۔''

ایسے پاروں کیرن آرمسٹرانگ نے کوئی اجہی بحث نہیں کیتی جس دا تعلق کسے معجزے نال ہووے۔

الہامی سنیہے نوں ٹھیک من دیاں ہوئیاں میکسم روڈنسن اپنی کتاب ''محمد a'' دے صفحا ۷۷ تے لکھدے نیں:

"This is now sufficiently well Known and accepted to need on detailed explanation here, not even of the distincitions and qualifications introduced by psychologists. One has only to dip into psychology text books, to find a hundred perfectly bonafide cases of People in a state of hallucination hearing things and seeing visions which they claim quite genuinely never to have seen or heard before."

''ہن ایہ گل کوئی لکی چھپی نہیں تے ایہدے لئی کوئی چوکھے ویروے دی وی لوڑ نہیں، ایتھوں تیکر بئی نفسیات دے ماہراں ولوں دسے گئے معیار مرتبے یاں تعلیم دی وی لوڑ نہیں ۔ کسے بندے نوں بس نفسیات دیاں

ٹیکسٹ بکس ویکھنیاں پین گئیاں تے اوس نوں اک سواجھے سدھے تے نترے ہوئے کیس لبھ جان گے جہناں وچ اوہ لوکاں نوں معمول توں ہٹ کے اجہیاں گلاں سندیاں یاں اجہیاں چیزاں ویکھدیاں ویکھن گے جنہاں دی بابت اوہ حقی سچی آکھدے نیں بئی پہلوں کدے ویکھیاں سن تے نہ سنیاں سن۔''

معراج تے قرآن وحدیث:

حضرت عائشہ والی روائت، جناب محمد حسین ہیکل دا اک نویکلا خیال تے چار مستشرقین دا موقف پڑھن توں بعد ہن اسیں اس واقعے نوں قرآن وحدیث دے حوالے نال ویکھدے ہاں۔ قرآن آپ اس واقعے دا ذکر ایہناں اکھراں توں شروع کردا اے۔''**سبحن الذی اسری**''بئی پاک اے اوہ ذات جہڑی اپنے بندے نوں رات ای رات وچ مسجد حرام توں مسجد اقصیٰ تیکر لے گئی۔ سوچن دی گل اے بئی سبحان اللہ دے اکھر کدوں تے کیوں بولے جاندے نیں۔ کیہ کسے عام جہی گل تے یاں کسے خاص یاں نویکلے خاب سنن تے تسیں کدے سبحان اللہ آکھیا اے؟ نہیں، بالکل نہیں۔ ایوں نہیں ہوندا سگوں ہندا ایہ ہے بئی جدوں کوئی بندا چوکھا اچرج یاں وڈا سارا کم کردا اے یاں چوکھی وڈی ساری خوش خبری ملدی اے یاں کوئی چوکھی چنگی شے لبھدی اے تے اسیں'' سبحان اللہ'' آکھدے ہاں۔ بس ایسے عادت یاں معمول دی روشنی وچ رب تعالیٰ دے کلام نوں پڑھیئے تے گل ساہمنے آجاندی اے بئی اسراء یاں معراج کوئی خواب نہیں سی۔

جسٹس پیر محمد کرم شاہ الازہری لکھدے نیں کہ سبحان دے کلمہ توں ایہ دعویٰ کیتا گیا اے کہ اللہ ہر عیب، نقص، کمزوری یاں بے وسی توں پاک اے۔ ایس گل لئی کسے دلیل دی وی لوڑ سی کیوں جے کوئی دعویٰ دلیل توں بغیر قابل قبول نہیں ہوندا۔ ایسے لئی رب نے دلیل موجب ارشاد فرمایا'' **الذی اسری بعبدہٖ**'' کیوں جے اللہ تعالیٰ اوہ اے جس نے اپنے محبوب بندے نوں رات دے تھوڑے جہے حصے وچ ایڈا لمبا سفر کرادتا تے نالے اپنی قدرت دیاں وڈیاں وڈیاں نشانیاں وی وکھا دتیاں۔ جہڑی ذات ایڈا لما پندھ ایڈے تھوڑے وقت وچ کرا سکدی اے، واقعی اس دی قدرت دی اخیر اے، اوسدی وڈھیائی دی کوئی حد نہیں تے اوس دی کبریائی دے دامن تے کسے کمزوری یاں بے وسے پن دا کوئی داغ نہیں۔ تے فیر جہڑے واقعے نوں اللہ تعالیٰ نے اپنی سبحانیت دی دلیل موجب دسیا اے اوہ کوئی معمولی واقعہ نہیں ہوسکدا سگوں کوئی چوکھا وڈا، ضروری، اُچی شان والا تے عقل نوں عاجز کرن والا ای ہوسکدا اے۔ ایس لئی معراج دا انکار کرنا گویا اللہ تعالیٰ دی قدرت تے بے عیب ہستی دی اک قرآنی دلیل نوں رد کرن والی گل اے۔

جدوں حضور بارگاہ صمدیت وچ مقام'' قاب قوسین اوادنی'' تے فائز ہوئے تے اللہ تعالیٰ نے پچھیا''**بِمَ اشرفک یا محمد**'' اے سراپا حمد! اج میں تہانوں کس لقب نال سرفراز کراں۔ بندہ خاص نے عرض کیتی: **بنسبتی الیک بالعبودیته** (اے میرے معبود) مینوں اپنا بندا کہہ کے ہی عزت بخشو۔ اللہ تعالیٰ نے معراج دا ذکر فرماندیاں اپنے محبوب دی اوسے صفت دا ذکر کیتا جہڑی اوس نے آپوں پسند فرمائی سی۔ نالے عبدہ دے اکھر توں ایہ وی ثابت ہوندا اے کہ ایہ سفر حالت خواب وچ نہیں ہویا، یاں نرا روح نے بازیابی دا شرف حاصل نہیں کیتا سگوں روح تے جسم پاک نے جا گدیاں

✎ ازہری، جسٹس کرم شاہ، جلد دوم، صفحہ ۶۲۶

ہوئیاں ایہ پندھ نبیڑ یا اے کیوں جے عبد دا لفظ نرا روح لئی نہیں ورتیا جا سکدا سگوں روح تے جسم (دوواں) دے اکٹھ نوں ای عبد آکھیا جا سکدا اے۔ خواباں وچ تے ہر ایرا وغیرا لمے پندھ نبیڑ دا اے۔ راتوں رات تاج محل بناندا اے۔ اپنیاں کئی حسرتاں پوریاں کر دا اے، اپنے ادھورے بت نوں پورا ہوندا ویکھدا اے، اپنی کرچی کرچی روح نوں اکٹھا کر دا اے تے سویرے فیر اوس نوں حیاتی دے پتھر یلے راہواں تے کھلر یا ویکھدا اے۔ پر ایہ خواب سن کے نہ تے انکار کیتا جاندا اے تے نہ ای کوئی حیرانی ہوندی اے، سگوں نفسیات دے سیانے تے ایہ گل زور دے کے آکھدے نیں کہ خواب ہوندا ای حسرتاں پوریاں کرن لئی اے۔ اوہناں دا خیال اے کہ کوئی بندا جہڑی خاہش اپنی عملی زندگی وچ پوری نہیں کر سکدا اوہ خاہش اپنے خواباں وچ پوری کر لیندا اے۔ دوجے پاسے ویکھو کہ حضور a نے جدوں ایہ واقعہ مکے دے لوکاں نوں سنایا تے اوتھے تھرتھلی مچ گئی۔ کافر تے فیر کافر سن کئی مسلمان وی مرتد ہو گئے۔ کیہ ایہ سارا اودھم خواب سن کے مچ گیا سی؟ کیہ نرے اک خواب نوں اللہ تعالیٰ نے لوکائی دی آزمائش دا ذریعہ بنا دتا سی؟ جویں کہ قرآن نے **فتنة اللناس** دے اکھر ورتے نیں؟ ذرا سوچو تے سہی۔

معراج نوں خواب آکھن والیاں دا خیال اے بئی اللہ نے لفظ ''رؤیا'' ورت کے خاب ول ای اشارا کیتا اے۔ آؤ ذرا غور کریئے۔ آئت اے:

﴿**وما جعلنا الر ویا التی ارینکَ الا فتنة للناس**﴾

(تے جہڑا ''رویا'' اسیں تہانوں وکھایا اے ایس نوں اسیں لوکائی لئی آزمائش بنا کے رکھ دتا)

ہن ویکھو بئی جے اسیں ایتھے ''رویا'' دا مطلب خواب لویئے تے فیر کدے خواب وی ازمائش دا سبب بنیا اے؟ خواباں اُتے تے کوئی پابندی نہیں چلدی۔ ایہ کسے ضابطے یاں قانون دے پابند نہیں ہوندے۔ جے بندا کسے نوں ایہ آکھ دیوے بئی میں اج رات خواب وچ کوئی بندا قتل چا کیتا اے تے اوس تے تعزیرات پاکستان دی دفعہ ۳۰۲ نہیں لگدی یاں اوہ ایہ گل آکھے بئی فلانی سوانی خواب وچ مینوں اپنی گھر والی جاپی اے تے کیہ اس تے حد لاگو ہو جاوے گی؟ معراج دے واقعے نوں جے کر نبی اکرم a نے نرا خواب طرحاں سنایا ہوندا تے فیر نہ کوئی مسلمان فتنے وچ پے کے مرتد ہوندا، نہ کوئی کافر ٹیک چالیاں کر دا تے نہ کسے نوں ایہ آکھن دی لوڑ پیندی بئی ''ابوبکر! محمد (a) نوں آکھ اپنے سفر دیاں دلیلاں دیوے۔'' ایہ گل ازمائش تے نری ایسے صورت وچ بن سکدی سی جدوں آپ a آکھن بئی لوکو! سن لوؤ میں اپنے جسم پاک نال بیت المقدس تے نالے آسماناں تے گیا ہاں۔

جے پچھے پڑھی گئی حدیث ول دھیان کریئے تے ابن اسحاق نے ایس نوں ایوں نقل کیتا اے کہ'' مینوں آل ابی بکر دے بعض لوکاں (یاں کسے بندے نے) دسیا بئی حضرت عائشہ ایہ گل آکھدیاں ہوندیاں سن۔'' ایس توں ودھ کے کوئی سند ہور کمزور کیہ ہووے گی؟ دوجی گل جہڑی میں پچھے عرض کر چکیا ہاں بئی ام المومنین جناب حضرت عائشہ صدیقہ نال تے اودوں کوئی قربت ای نہیں سی۔ فیر ایس کمزور روائت دے مقابلے تے صحیح سنداں دیاں اوہناں معتبر روائتاں نوں پٹھاں وگاہ دین دی کوئی وجہ نظر نہیں آؤندی جہڑیاں حضرت انس b حضرت مالک b بن صعصعہ، حضرت ابوہریرہ b حضرت

ابوسعید خدری، حضرت ابوذر غفاری b تے حضرت شداد بن اوس راہیں ساڈے تیکر اپڑیاں۔ تے جنہاں توں پتا لگدا اے کہ معراج جسدِ مبارک نال ہوئیا۔

آ ؤ ہن اک لانگھ اگے ٹپیے۔ جدوں نبی اکرم a مسجد حرام وچ ایہ واقعہ بیان فرمارہے سن تے کجھ لوکی حضرت ابوبکر b نوں سدّ لیائے بئی آ کے ویکھ تیرا یار کیہ آکھدا اے۔ جناب ابوبکر b نے پچھیا بئی کیہ تسیں ایس گل نوں جھوٹھ سمجھدے او؟

''تے ہور کیہ؟'' اوہناں نے آکھیا۔

ایس تے حضرت ابوبکر b بولے:

''نہیں بھولیو! جے محمد a آکھدے نیں تے فیر ایوں ای ہونا اے۔ ایہدے وچ بھورا وی شبا نہیں ہونا چاہیدا۔''

فیر حضرت ابوبکر b جناب رسول خدا a دی خدمت وچ حاضر ہو گئے۔ اوس ویلے آپ بیت المقدس دیاں کجھ تھاواں دا تذکرا فرما رہے سن۔ آپ a نے جس دم مسجد اقصیٰ دی جغرافیائی حیثیت بیان کیتی تے جناب ابوبکر b نے گل پورے کن لا کے سنی، کیوں جے ابوبکر بیت المقدس دی سیر کر چکے سن۔ ایس لئی اوہناں نے سندیاں ای صدقت یا رسول اللہ دا نعرا ماریا۔ ایسے تصدیق پاروں جناب ابوبکر تواریخ وچ صدیق دے نام نال مشہور ہو گئے۔

ایہ واقعہ سنن توں بعد قریش تے قریش، کجھ مسلماناں نے وی آپؐ توں سفر دیاں نشانیاں پچھیاں۔ آپؐ نے اک اجہے قافلے دا دسیا جہناں دا اک اونٹھ گم ہو گیا سی تے آپ a نے اوہناں نوں اوس اونٹھ دا دسیا کہ فلاں تھاں تے سی۔ اک ہور جتھے دا ذکر فرمایا جہناں دے کسے بھانڈے وچوں نبی رحمت a نے اپنے ہتھیں پانی پا (انڈیل) کے پیتا سی۔ ایہ گلاں سنن توں بعد قریش نے چوکھی اچیچ کر کے اوہناں قافلیاں دی پڑچول کیتی۔ اوہناں توں ایہ دوویں گلاں پچھیاں جہناں دی تصدیق ہو گئی۔

معراجِ نبی جسم پاک دے نال ای ہوئیا سی، اس تے مڈھلے مسلماناں توں اج تیکر دے نیڑے تریڑے سارے مسلماناں دا اتفاق اے۔ علامہ ابن حجرؒ بخاری شریف دی شرح وچ لکھدے نیں:

'' اسراء تے معراج اِک ای رات وچ، جاگدیاں ہوئیاں، رسول خدا دے جسم تے روح پاک، دوواں نال پیش آئے۔ چوکھے محدث، فقہاء نے متکلمین ایسے گل دے قائل نیں۔ صحیح روائتاں دے ظاہری مطلب توں وی ایسے گل دا پتہ لگدا اے۔ ایس توں وکھ کوئی گل مناسب نہیں جاپدی، کیوں جے عقلی طور تے ایوں ہونا (اللہ دے نبی لئی) اوکھا نہیں لگدا بئی تاویل دی لوڑ پوے۔''

امام نووی لکھدے نیں:

''ٹھیک گل تے ایہی اے جہدے چوکھے علماءِ سلف، عام متاخرین فقہا، محدثین، متکلمین تے چوکھی لوکائی قائل اے بئی واقعہ اسراء آں حضرت دے جسم اطہر نال ای پیش آیا۔ سارے آثار ایسے گل دی ای دلالت کر دے نیں۔ تے ظاہری مفہوم

علامہ ابن حجر، فتح الباری، شرح صحیح بخاری، جلد ۷، صفحہ ۱۳۶۔۱۳۷

نوں اوہدوں تیکر ترک نہیں کیتا جا سکدا جدوں تیکر کوئی دلیل نہ ہوے۔"

آؤ ہن گل سائنس دے حوالے نال کریئے۔ مڈھلی گل تے ایہ ہے کہ سائنس دا کوئی قانون وی اخیری تے حتمی نہیں ہوندا۔ گیلیلیو توں پہلوں ایہ خیال کیتا جاندا سی کہ کوئی وی بے جان شے آپوں حرکت نہیں کر سکدی۔ حرکت وچ اے تے ہولی ہولی کھلو جاوے گی، صرف جاندار بغیر کسے باہرلی مدد دے حرکت کر سکدے نیں۔ فیر گلیلیو تے نیوٹن نے ثابت کیتا کہ سارے سیاریاں دی اپنے مدار تے حرکت، تے زمین اتے بے جان چیزاں دی حرکت فزکس دے قدرتی قانوناں دے طابع ہے تے جے اک واری حرکت شروع ہو جائے تے فیر اوہ کسے روک دی غیر موجودگی وچ جاری ای رہندی اے۔ ایس حرکت لئی کسے روح یاں غیبی طاقت دی لوڑ نہیں۔ فیر وی نیوٹن دا خیال سی بئی ایس کارجہاں نوں شروع کرن لئی اک خالق دی لوڑ سی۔ جدوں خالق مڈھ بنھ دیندا اے تے فیر اوہ فزکس دے قانوناں ہیٹھ کم کرن لئی آزاد چھڈ دیندا اے۔

نیوٹن دے ذہن وچ ایک نادیدہ خالق دا تصور موجود سی جہڑا کھلوتیاں یعنی ساکن چیزاں نوں ٹور دیندا اے، یعنی متحرک کر دیندا اے پر ایس توں اگے اوہدی عقل جواب دے جاندی سی۔

سائنس کنی بے وسّی اے ایس دا پتا ایس گل توں لگدا اے بئی سوجھوان ایہ گل من دے نیں بئی اوس نادیدہ طاقت دی ذات دا احاطہ کرنا تے دور دی گل اے اجے بندا اپنے آپ نوں وی پوری طرحاں نہیں سمجھ سکیا۔ فیر جسمانی معراج دی گل سائنس دی سمجھ وچ کیہ آؤنی اے۔ نوبل انعام یافتہ مصنف ڈاکٹر الیگس کیرل مان اپنی کتاب "The Man Unknown" وچ لکھدے نیں:

"بھاویں ساڈے کول ساری دنیا دے سائنس، فلسفے، تصوف تے دوجے عالماں دے اکٹھے کیتے علماں تے مشاہدیاں دا چوکھا وڈا ڈھیر لگ گیا اے پر انسان اپنی ذات یاں اپنی حقیقت دے کجھ رُخ ای اپنی گرفت وچ لیا سکیا اے۔ اجے پوری طرحاں ایس نے اپنے آپ نوں نہیں سمجھیا۔ بس کجھ کھلرے پلرے تے وکھو وکھ جزاں دا اک اکٹھ جہا اے تے ایہ جزوی آپوں بنائے ہوئے سُو۔"

سائنس کنی کو قابل اعتبار شے ہے ایس دا پتا ایس گل توں وی لگدا اے بئی کل تیکر ایٹم ناقابل تقسیم سی۔ فیر ایس دے کردار الیکٹرون تے پروٹون ساہمنے آئے۔ ایس توں ۲۰ ورھے بعد اک نویں شے لبھی جہنوں نیوٹران دا نام دتا گیا۔ فیر دو ورھیاں بعد اک ہور قسم دے ذرّات دا پتا لگا جہناں نوں پازیٹران آکھیا گیا۔ کون آکھ سکدا اے کہ گل ایتھے مک گئی اے۔ سائنس دان ایہ گل من رہے نیں بئی سائنس اجے ادھوری اے۔ اجے لکھاں راز مٹی نے اپنے سینے وچ دبے ہوئے نیں۔ اجے تے بندا اپنے آپ نوں نہیں سمجھیا۔ تے فیر جدوں بندے دیاں طاقتاں دا پتا نہیں، تے فزکس دے راز اجے کھلے نہیں تے کویں آکھیا جا سکدا اے بئی معراج جسمانی نوں عقل نہیں من دی؟۔

سائنس آکھدی اے بئی اک رات وچ کائنات دے کھلار وچ گھمن پھرن لئی جہڑی رفتار دی لوڑ اے اوہ کوئی مادی جسم برداشت ای نہیں کر سکدا۔ قطع نظر ایس دے بئی سائنس دی ایہ گل وی اخیری گل نہیں، اسیں ویکھدے ہاں بئی مادہ کیہ چیز اے۔

امام نووی، شرح نووی بر صحیح مسلم، جلد دوم، صفحہ ۳۹۰

۱۹ویں صدی دی فزکس دا پرانا تے بے جان مادہ ہن مک شک گیا اے۔ سگوں ہن توں چوکھا چر پہلوں ای مادہ ریڈیم دی طرحاں پورا پورا افعال ہو گیا سی تے ذرے جہناں نوں کٹیا نہیں سی جاسکدا، اک نہ ممکن والی حد تیکر تقسیم ہوندے نظر آئے۔ ہر ذرہ برقی لہراں دا اک نظام بن گیا جہڑا اک دوجی برقی لہر دے دوالے گھمدا سی۔ ہن ماہرین طبیعات آکھدے نیں بئی ذرے دے عناصر جدوں وکھو وکھ ہو جاندے نیں تے اوہ برباد ہو جاندے نیں۔ کوئی شے فیر اوہناں نوں مادہ دی حالت وچ نہیں لیا سکدی۔ حدّت، بجلی تے روشنی وغیرہ مادے دے اوہ اخیری مرحلے نیں جیس توں بعد اوہ ''اثیر'' وچ غائب ہو جاندا اے جیس توں اوہ پیدا ہویا سی۔ ایہ اثیر کیہ اے؟ کوئی نہیں جان دا۔

لارڈ سالسبری آکھدا اے کہ اثیر لہراں دے اتار چڑھا دا نام اے۔ ایہ اوہ افسانہ ہے جس دے پردے وچ جدید سائنس دی جہالت ولک جاندی اے۔ ایہ ایوں ای ناقابل فہم اے جویں بھوت یاں روح۔ آئن سٹائن نے اثیر دے خیال توں انکار کیتا پر ایہ فیر بحال ہو گیا۔ اصل وچ جدوں کسے ماہر طبیعات کول کسے گل دا کوئی جواب نہیں ہوندا تے اودوں جواب ہوندا ہے۔ ''اثیر۔'' فیر مادہ کیہ اے؟ سانوں ایہ من لینا چاہیدا اے بئی اجے سانوں پتا نہیں۔ اجے مادے دے رازاں توں ہر روز اک پرت لے رہیا اے۔ ایس لئی اسیں ایہ گل نہیں کہہ سکدے کہ کوئی مادی جسم ارباں میل فی سیکنڈ دی مسافت برداشت کر سکدا اے یاں نہیں۔

آؤ ہن آئن سٹائن دی Theory of relativity تے گل کریئے۔ انسائیکلوپیڈیا آف بریٹانیکا نے Relativity دا تعارف کراندیاں لکھیا اے:

> Relativity is concerned with measurements made by different observers moving relative to one onother. In classical Physics it was assumed that all observers any where in the universe,whether moving or not obtained identical measurements of space and time intervals. According to relativity theory this is not so, but their resutls depend on their relative motions.

ترجما: نظریہ اضافیت دا تعلق اوہناں اندازیاں نال اے جہڑا مشاہدہ کرن والے حالت حرکت وچ وکھو وکھ کردے نیں۔ کلاسیکل طبیعات وچ ایہ گل آکھی جاندی سی بئی مشاہدہ کرن والے سارے دے سارے، بھاویں اوہ کائنات وچ کدھرے وی ہون، ساکن ہون یاں متحرک، وقت تے فاصلے دے اکو جہے وقفیاں دا اندازا کردے نیں۔ نظریا اضافیت دی رونال ایہ گل غلط اے، سگوں اوہناں دے نتیجیاں دا انحصار اوہناں دی حرکت دی اضافت تے ہے۔

Relativity یاں نظریا اضافیت دا مطلب اے کہ فاصلا تے وقت اضافی نیں۔ ایس لئی ایس نظریئے نوں اضافیت دا نام دتا گیا "Space Time"، نظریہ اضافیت یاں Theory of Relativity اُس باب دے مُڈھلے اکھر نیں جیس دے اخیری اکھر ایہ ہونے نیں کہ ''ہاں انسان کائنات دیاں وسعتاں نوں گھم پھر کے ویکھ سکدا اے تے ایوں دا پہلا سفرے ویں صدی عیسوی وچ محمد a نے کیتا سی۔''

باب نمبر۱۲:

اسلام یثرب وچ

جدوں مکے وچ اسلام نوں پیش آ وَندیاں اوکڑاں دی اخیر ہوئی پئی سی, اوہناں دناں وچ یثرب دی سیاست وچ وی کئی رولے سنے جاندے سن ۔ اک پاسے یہودی یثرب دے پرانے وسینک ہون پاروں تڑدے سن تے نالے اک الہامی مذھب تے ٹرن پاروں اپنے آپ نوں اللہ دے نیڑے سمجھدے سن تے دوجے پاسے اَوس تے خزرج جہڑے ہن توں پہلاں اپنے اکٹھ پاروں اپنے آپ نوں یہودیاں دے جوڑ دا سمجھدے سن، آپس وچ اک تکڑی جنگ (جنگ بعاث) لڑ کے چوکھے لسّے تے ماڑے ہو گئے سن، کیوں جے دوواں قبیلیاں دے وڈے وڈے سردار مارے گئے سن تے ایہناں دی آپس دی ایسے لڑائی تے کمزوری پاروں یہودیاں نے ناصرف اوہناں دے روٹی ٹکر دے وسیلیاں تے قبضا جمالیا سی سگوں اوہناں نوں ایہ تڑھی وی لاندے ہوندے سن بئی ''کھلو جاؤ ذرا، آوَن والے اخیری نبی دا ویلا آ گیا ہے۔ تہاڈے توں پہلاں اسیں اوس دے پیروکار بن کے، اوس دی پناہ وچ اسیں تہاڈے نال اوہ کرنی اے جہڑی عاد تے ارم نال ہوئی سی۔''

یہودیاں دی انصار نوں ایہی تڑھی انصار (اوس تے خزرج) دے بھاگ سنوار گئی۔ ہویا ایہ بئی ۱۰ بعد بعثت (۶۱۹ء) دی اک راتیں نبی اکرم a اپنی حکمت عملی موجب حضرت ابوبکر b تے حضرت علی b نال مکے دے آل دوالے دے قبیلیاں نوں دین دی دعوت دین لئی باہر نکلے۔ بنو ذہل تے بنو شیبان بن ثعلبہ دے ڈیریاں توں ہو کے پرت رہے سن تے منیٰ دی گھاٹی تے کجھ لوکاں نوں آپس وچ کوئی گلاں باتاں کردیاں سن لیا۔ آپ a اوہناں کول اپڑے تے اوہناں نوں پچھیا بئی جوانو! تسیں کون جے؟

''اسیں یثرب توں آئے ہاں تے قبیلا خزرج نال ساڈا تعلق اے۔'' اوہناں آکھیا۔

''فیر یہودیاں دے گوانڈھی ہوئے نا؟'' آپ a نے فرمایا۔

''ہاں'' اوہ بولے۔

''تے دوستو! بیٹھو فیر کوئی دو گلاں ای کر لوئیے'' نبی رحمت نے فرمایا۔

اہل یثرب بیٹھ گئے تے آپ a نے اوہناں اگے اسلام دی حقیقت بیان کیتی تے اوہناں نوں دسیا بئی جیس کعبہ دی زیارت لئی تسیں پینڈا کر کے ایتھے اپڑے او، ایس دے تقاضے تے ایہ نیں بئی تسیں اِک اللہ نوں اپنا معبود منّو ۔ کعبے وچ پئے تے دوجیاں تھاواں تے رکھے ہوئے بت بندیاں نوں کجھ نہیں دے سکدے ۔ سگوں اک اللہ دی عبادت نال ای دوواں جہاناں دی بھلیائی لبھنی اے۔ آپ a نے اوہناں دے ساہمنے قرآن پاک دی تلاوت وی فرمائی ۔ ایہ سارا کجھ سن کے اوہناں نوں یقین ہو گیا بئی گل بن گئی اے تے اک دوجے نوں سینتراں مار مار کے آکھن لگ پئے ''وَاللّٰہِ ! اِنَّہٗ

النبی الذی تواعدھم بہ الیھود فلا یسبقنکم الیہ.''

''رب دی سونہ! ایہ تے اوہی نبی اے جیس دی خبر یہودی سناؤندے نیں۔چھیتی کرو کدھرے یہودی اگے لنگھدے جے۔''

بس فیر اوہناں نے اوسے ویلے آپ a دی دعوت قبولی تے مسلمان ہو گئے۔اللہ دے ایہناں چھے (۶) بندیاں دے نام تواریخ نوں اج وی چیتے نیں، جہڑے ایہ نیں:

۱۔ عوف بن حارث: حضور a دے ایس صحابی دا تعلق بنی نجار نال سی۔آپ دی والدہ دا نام عفراء وی تواریخ نوں چیتے ہے۔

۲۔ ابو امامہ اسعد بن زراہ: آپ دا تعلق بنی مالک بن النجار نال سی۔زمانا جاہلیت وچ وی بت پرستی نوں چنگا نہیں سن سمجھدے تے ایہ یقین رکھدے سن بئی اللہ اک ای اے۔

۳۔ رافع بن مالک: آپ قبیلہ بنو زریق وچوں سن۔شعر تے میدان، دوواں دے منے پرمنے بندے سن۔اپنیاں ذاتی خوبیاں پاروں یثرب وچ ''کامل'' اکھواندے سن۔

۴۔ قطبہ بن عامر بن حدیدہ دا تعلق قبیلہ بنی سلمہ نال سی۔

۵۔ عقبہ بن عامر بن نابی قبیلہ بنی حرام بن کعب دے فرد سن۔

۶۔ جابر (یاں حارث) بن عبداللہ بن رِئا قبیلہ بنی عبید وچوں سن۔

ایہ چھے دے چھے بندے یثرب دے سیانیاں وچ گنے جاندے سن۔جنگ بعاث نے اوہناں نوں ایہ سوچن تے مجبور کر چھڈ یا سی بئی اوس تے خزرج جہڑے اکو وڈکے دی اولاد نیں، اخیر کیوں اک دوجے نوں ذبح کر دے رہے تے ایوں اپنے نیانیاں نوں یتیمی ہنڈاون تے مجبور کر دتا اے۔جنگ نے جے اوہناں دے ہڈ پیر نہ پنے ہوندے تے یہودیاں ولّوں تڑھیاں نہ لگیاں ہوندیاں تے خورے اجے یثرب وچ اسلام دے دیوے نہ بلدے۔پر ایہناں سیانیاں، نیک تے نیک بخت بندیاں نے اہل یثرب دے نصیب سنواران دا مُڈھ بنھ دتا۔ایوں جدوں ایہ لوکی یثرب پرتے تے ویکھدیاں ای ویکھدیاں یثرب دے گھر گھر وچ ایہ گلاں ہون لگ پئیاں بئی اوہ نبی جس دی اڈیک سی، اوہ آ پجا اے تے خزرج دے چھے بندے مکے وچ نہ نری زیارت کر آئے نیں سگوں ایہ اڈیکاں وی لائی بیٹھے نیں بئی اوہ یثرب وچ آپوں وی آون گے۔

عقبہ دی بیعت......پہلی تے دوجی:

اگلے ورھے یعنی سن ۱۱ نبوی وچ حج دے موقع تے یثرب دے باراں بندیاں نال حضرت محمد a دا ٹاکرا ہویا۔اوہناں وچ پنج بندے تے اوہ سن جہناں نال گئے ورھے گل بات ہوئی سی تے باقی ستاں وچوں پنج قبیلہ خزرج دے تے دو قبیلا اوس وچوں سن۔اوہناں دے نام ایہ نیں۔

۱۔ معاذ بن الحارث بن رفاعہ: آپ دا تعلق قبیلا خزرج دے بنی النجار نال سی تے پچھلے ورھے آون والے جناب عوف

✍ حیات محمدؐ، صفحہ ۲۳۸

بن حارث دے سکے بھرا سن۔

۲۔ ذکوان بن عبدقیس: آپ قبیلا خزرج دی لڑی بنی زریق وچوں سن۔ ابن سعد تے ابن ہشام آکھدے نیں بئی آپ نبی رحمت a نوں ملن توں بعد یثرب نہیں پرتے تے آپ دے ای ہو کے رہ گئے۔ ایتھوں تیکر بئی آپؓ نے یثرب ول ہجرت فرمائی۔

۳۔ عُبادہ بن صامت: آپ خزرج دی لڑی بنی عوف وچوں سن۔

۴۔ یزید بن ثعلبہ: آپ دا تعلق وی بنی عوف نال سی۔

۵۔ عباس بن عبادہ بن نضلہ: آپ دا بنی سالم نال تعلق سی۔

۶۔ ابوالہیثم مالک بن التیہان: آپ قبیلا اوس دی لڑی بنی عبدالاشہل دے اک بھلے مانس جہے بندے سن تے جاہلیت دے دور وچ وی توحید دے قائل تے بت پرستی دے سخت خلاف سن۔

۷۔ عویم بن ساعدہ: آپ قبیلہ اوس دی لڑی بنی عمرو بن عوف وچوں سن۔

حضور a نے ایہناں باراں بزرگاں توں جہڑی بیعت لئی اوس نوں تواریخ وچ بیعت عقبہ اولیٰ دے نام نال یاد کیتا جاندا اے۔ بھاویں کجھ لوکاں دا خیال اے بئی پچھلے ورھے چھے سعادت مند یثربیاں نے حضور a نال جہڑے کارے کیتے سن، اوس نوں ای مُڈھلی بیعت آکھنا چاہیدا اے پر مینوں ایہ گل ایس لئی ٹھیک نہیں لگی بئی اوہ کوئی باقاعدا بیعت نہیں سی بس ایویں ای ٹاکرا ہو گیا تے اوہناں لوکاں دی سمجھ وچ گل وی آ گئی۔

ایس بیعت نوں بیعت نساء وی آکھیا جاندا اے، کیوں جے ایس بیعت دے اکھر اوس بیعت نال چوکھے رلدے ملدے نیں جہدا ذکر قرآن مجید دی سورت ممتحنہ دی آئت ۱۲ وچ لبھدا اے جتھے مسلمان بیبیاں کولوں بیعت لین دی صلاح دتی گئی اے ✍ ابن اسحاق، حضرت عبادہ بن صامت دی روائت موجب آکھدے نیں بئی نبی اکرم a نے ایس گل اُتے بیعت لئی بئی اوہ اللہ دے نال کسے نوں شریک نہیں کرن گے، چوری نہیں کرن گے، زنا نہیں کرن گے، اپنی اولا دنوں قتل نہیں کرن گے، کسے لئی بہتان نہیں گھڑن گے، کسے امر معروف وچ رسول اللہ دی نا فرمانی نہیں کرن گے، آپ a دی گل سنن گے تے اوہدے تے عمل کرن گے، بھاویں جویں دے وی حالات ہون گے۔

یثرب پرتن لگیاں ایہناں بھاگاں والیاں بندیاں جناب رسول اللہ a اگے ایہ سدھر وی رکھی بئی اوہناں دے نال کوئی اجہیا بندا ٹور یا جاوے جہڑا اوہناں نوں قرآن تے دین دیاں گلاں سکھاندا رہوے۔ ایوں آپ a حضرت مصعب b بن عمیر نوں اوہناں دے نال یثرب ول ٹور دتا جہڑے اوہناں نوں قرآن مجید پڑھاندے، ارکان اسلامی سمجھاندے تے دین دی حقیقت اوہناں دے دلاں وچ بٹھاندے۔

جناب مصعب اک اجہی نویکلی یونیورسٹی دے معلم سن جس دا کوئی کیمپس (Campus) نہیں سی تے جس دے کوئی وسائل نہیں سن پر تواریخ اسلامی دے ایس استاد، ماہر نفسیات، مبلّغ، مفسّر قرآن تے انقلابی لیڈر نے اوہ جوہر وکھائے

✍ مودودی، مولانا۔ سیرت سرور عالم۔ جلد دوم، صفحہ ۶۹۶۔

ہئ دنیا دنداں وچ انگلیاں دبدی نظر آؤن لگ پئی۔ مصعب نبوت دے مڈھلے دور دے مسلمان سن تے حبشہ ول ہجرت کر کے اپنی تربیت وی پوری کر آئے سن۔ اوہ اجے تھوڑا چِر اگدیں حبشہ توں واپس پرتے سن تے یثرب ول دوجی ہجرت دا حکم مل گیا۔ آپ اک چنگے کھاندے پیندے خنوادے دے فرد سن۔ ہاشمی ماہی نال پیار پاؤن توں پہلاں بادشاہزادیاں وانگ ٹھاٹھ باٹھ دے دیہاڑے گزار رہے سن۔ قیمتی پوشاکاں پاکے جدوں کسے گھوڑے یاں ناقہ تے بہ کے نکلدے سن تے نوکر چاکر تے خادم غلام اگے پچھے ہتھ جوڑی کھلوتے دسدے سن۔ جدوں سوہنے دے نیڑے آئے تے اصلوں ای سادا جہی زندگی گزارن لگ پئے۔ دنیا دیاں ظاہرداریاں تے ٹوہر ٹپے بھیڑے لگن لگ پئے۔ طبیعت تے فقیری دا رنگ چڑھ گیا تے دنیا دار تے چودھری ٹائپ بندا اِک سچا پکا انقلابی مسلمان بن گیا۔ پردیس کٹ کے تے حبشہ دے سفر دیاں اوکڑاں جر کے جناب مصعب b حلیم، صابر تے مردم شناس وی بن گئے سن۔ کوئی گل کتھے کویں تے کس ڈھنگ نال کرنی چاہیدی اے، ایس دا آرٹ جناب مصعب b توں ودھ کوئی نہیں سی جان دا۔ آپ دے ایہناں وصفاں پاروں ای یثرب واسطے محمد a دی نظر آپ تے پئی۔

حضرت مصعب b بن عمیر دی شخصیت دا جادو کجھ ایوں شتابی نال یثرب وچ چلیا ہئ ویکھدیاں ای ویکھدیاں پاسے پلٹ گئے۔ ابن سعد نے واقدی دے حوالے نال لکھیا اے ہئ بنی عبدالاشہل وچوں عباد بن بشر تے اوہناں دے حلیفاں وچوں محمد بن مسلمہ جہے بندیاں نے حضرت مصعب دے ہتھ تے اسلام قبولیا سی۔ ابن اسحاق توں ابن ہشام تے طبری نے حضرت سعد بن معاذ تے اسید بن حضیر دے دین اسلام قبولن دا واقعہ جویں بیان کیتا اے اوس توں جناب مصعب دی صلاحیت دا پورا پورا اندازا ہو جاندا اے۔ اکھے:

''اک دیہاڑے یثرب وچ حضرت مصعب دے میزبان جناب اسعد بن زرارہ اوہناں نوں نال لے کے قبیلا اوس دی اک لڑی بنوظفر دے باغاں ول گئے۔ اوتھے یثرب دے نویں مسلمان وی جا پجے۔ ایس گل دا جدوں سعد بن معاذ تے اسید بن حضیر نوں پتا لگا تے سعد نے اسید نوں آکھیا ہئ اسید گل ایہ ہے کہ اسعد بن زراہ جے کر میری ماسی دا پتر نہ ہوندا تے میں آپوں نبڑ دا پراوس دا لحاظ ماردا اے۔ ہن توں اوہناں (اسعد تے مصعب) ول جا تے اوہناں نوں ذرا آکڑ کے آکھ ہئ ساڈے علاقے ول آکے ایوں نہ کرن تے گل چنگی اے، کیوں جے اوہ ساڈے مریڑے مریڑے بندیاں نوں بے وقوف بنا رہے نیں (یعنی مسلمان کیتی جا رہے نیں) ایہ گل سن کے اسید نے اپنا حربا پھڑیا تے باغاں وچ اپڑ گئے۔ اسید نوں جدوں جناب اسعد نے آؤندیاں ویکھیا تے حضرت مصعب نوں آکھن لگے ہئ'' ایہ اپنی قوم دا سردار آرہیا اے۔ اج رب دی گل ایہدے تیکر اپڑان دا حق ادا کر چھڈو۔''

آہو جے ایہ میرے کول بیٹھ گیا تے ایوں ای ہووے گا'' جناب مصعب نے جواب دتا۔

اسید جدوں رب دے اوہناں دوستاں تے یثرب دے محسناں تیکر اپڑے تے چوکھی آکڑ تے مغروری نال گل کیتی۔ آکھیا:

''کہڑی شے تہانوں ایتھے لیائی اے ہئ؟ تسیں ساڈے لسے ماڑے لوکاں نوں پاگل بناندے او۔ جے جان

لوڑی دی جے تے اگوں توں ایتھے نہیں جے وڑنا۔''

''اسید جی! تشریف رکھو، بیٹھ کے گل نہ کر لوئیے؟ جے کوئی گل چنگی لگے تے قبول کر لینا جے پسند نہ آوے تے جو تسیں فرماؤ گے اوویں ای ہووے گا۔ اسیں کوئی دھکا تے نہیں نہ کرنا؟'' حضرت مصعب نے آکھیا۔

''ہاں بئی، ایہ گل تے انصاف دی اے'' اسید نے جواب دتا۔

ایہ آکھن توں بعد اسید نے اپنا نیزہ زمین وچ گڈھیا تے اوہناں دے کول بیٹھ گئے• حضرت مصعب نے اسید نوں دین اسلام دیاں کجھ گلاں سنائیاں۔ ایہ دسیا بئی لوکائی کویں بھلیکھے وچ پئی اے تے حقیقت کیہ اے، تے نالے قرآن مجید دیاں کجھ آئیتاں دی تلاوت وی فرمائی۔ حضرت اسعد بن زرارہ تے حضرت مصعب دوواں دا بیان اے بئی جدوں اسیں اسید نوں گلاں سمجھا رہے ساں تے اوس دا کوئی فیصلا سنن توں پہلوں ای، اُس دے چہرے دی حالت توں، سانوں اندازا ہو گیا سی بئی رب نے خیر کر چھڈی اے، اس ذات باری دا کلام کم کر گیا اے تے اسلام اسید دے اندر لیہہ گیا اے۔ جدوں گل پوری ہو گئی تے اسید آکھن لگے'' واہ بھئی، کیڈا سوہنا تے چنگا کلام اے۔ اچھا ایہ دسو بئی جدوں تسیں لوکی ایس دین وچ داخل ہوندے او تے کیہ کر دے او؟'' دوواں نے دسیا بئی نہا کے اپنے جسے نوں پاک کر لوو، اپنے لیڑے وی پاک کر لوو تے فیر حق سچ دی گواہی دیو تے نماز پڑھو۔ اسید اوسے ویلے اُٹھے، پاک صاف ہو کے آ گئے، کلمہ شہادت پڑھیا تے فیر دو رکعت نماز وی پڑھی۔ فیر آکھن لگے:

''میرے پچھے اک اجہیا بندا اے کہ جے او تہاڈی من لوے تے فیر اوس دی قوم وچوں کوئی اک آدمی وی اوہدے خلاف نہیں چلے گا۔ میں جا کے اوس نوں تہاڈے کول گھلناں۔''

ایہ آکھ کے حضرت اسید نے اپنا حربا پھڑیا تے سعد بن معاذ ول ٹر پئے جہدے کول اوس دے قبیلے دے کئی لوکی بیٹھے ہوئے سن۔ سعد دی نظر جدوں حضرت اسید تے پئی تے مونہ توں بے وسی ایہ گل نکلی بئی ''ربّ دی سونہ ایہ اوہ اسید نہیں جہڑا کجھ چرا اگدیں اسعد تے مصعب نال دوہتھ کرن گیا سی۔''

سعد نے پچھیا تے حضرت اُسید آکھیا'' پئی میں اوہناں دوواں بندیاں نوں ملیا ہاں۔ مینوں تے اوہناں وچ کوئی ماڑی گل نہیں لبھی۔ فیر وی میں اوہناں نوں ڈکیا سی تے اوہناں آکھیا سی بئی اوویں ہووے گا جویں آکھو گے تے نالے میں ایہ گل سنی اے بئی بنی حارث، تہاڈے مسیر (ماسی دے پتر) اسعد بن زرارہ نوں قتل کرن لئی ٹر پئے نیں۔ اوہناں نوں ابن زرارہ نال تہاڈے تعلق دا پتا وی اے۔ اوہ تہانوں نیواں کرنا چاہندے نیں'' ایہ سندیاں سار ای سعد غصے وچ اٹھے تے اپنا حربا لے کے اسعد ول ٹر پئے، تاں جے بنی حارث دا ہتھ پین توں پہلاں ای اپنے بھرا کول جا پجن۔ اوہ جاندے ہوئے حضرت اُسید نوں ایہ وی آکھ گئے بئی رب دی سونہ تینوں اوتھے گھلن دا کوئی فائدا نہیں ہویا۔ دوجے پاسے سعد نوں آؤندیاں ویکھ کے حضرت اسعد نے جناب مصعب نوں دس دتا پئی ایہ اوہی بندا اے جہدی بابت ہن اسید دس کے گئے سن۔ اوہناں نے ایہ گل وی چیتے کرا دتی بئی ایہ قبیلے دا سردار اے تے سارے جی ایس دے نال نیں۔

سعد جدوں حضرت اسعد تے مصعب تیکر اپڑے تے اوتھے اوہناں نوں اوویں دی کوئی شے نہ دسّی جہڑی اسید نے دسّی

سی۔ایوں سعدنوں پتا لگ گیا بئی اسید دا مقصد میرا ایناں نال ٹاکرا کرانا سی، ہور کجھ نہیں۔ سعد نے متھے تے تروڑیاں پا کے چوکھے تکبر نال اسعد بن زرارہ نوں آکھیا'' ابوامامہ! رب دی سونہ جے تیرے تے میرے وچکار قرابت نہ ہوندی تے ایہہ بندا (جناب مصعب b) میرے ہتھوں بچ نہیں سی سکدا۔ کیہ توں ساڈے گھر تے دھکو دھکی اوہ چیز مسلط کرنا چاہندا ایں جہڑی سانوں پسند نہیں'' حضرت مصعب b نے بڑے تحمل نال آکھیا'' کیہ تسیں بیٹھ کے سانوں گل کرن دا موقع نہیں دیوگے؟ جے کوئی گل چنگی لگے تے ٹھیک اے، نہ چنگی لگے تے ساڈا کیہ زور اے؟ اسیں اوہ گل کیوں کرنی اے جہڑی تہانوں پسند نہیں۔''

''ہاں ٹھیک اے، ایہہ تے انصاف دی گل ہوئی نا'' سعد نے جواب دتا۔

سعد نے اپنا حربا زمین وچ گڈھیا تے اوہناں دی گل سنن لئی بہ گئے۔ حضرت مصعب نے اوہناں دے ساہمنے اسلام دی حقانیت بیان کیتی تے نالے قرآن مجید پڑھ کے سنایا۔ جدوں حضرت مصعب دی گل پوری ہوگئی تے اوہناں نے وی جناب اسید والا ای سوال کیتا بئی ایس دین وچ داخل ہون لئی کیہ کرنا پیندا اے۔ آپ نوں اوہی جواب ملیا، ایوں آپ پاک صاف ہو کے آئے، کلمہ شہادت پڑھیا، دو رکعت نماز پڑھی، اپنا حربا پھڑیا تے قبیلے دی مجلس ول پرت گئے۔ حضرت سعد جدوں اپنے لوکاں ول پرتے تے سعد دی بابت لوکاں اوہی گل قیاس کیتی جہڑی حضرت سعد نے حضرت اسید بابت کیتی سی بئی'' ایہہ اوہ تے نہیں جہڑا گیا سی۔''

میرے عزیز پڑھنہارو! گل سعد b دی وی ٹھیک سی تے گل اوہناں لوکاں دی وی غلط نہیں سی جہناں آکھیا بئی'' رب دی سونہہ! ایہہ اوہ چہرا نہیں جہڑا کجھ کرن گیا سی۔'' اصل وچ اوس نبی a دیاں محفلاں وچ ایوں ای ہونداا ے، جہڑا بہ گیا، بہ گیا۔ اوتھوں سلکھنی جھولی لے کے کدوں کدی کوئی پرتیا اے۔ اوتھوں ایوں ای بن منگیاں ملدا اے، جویں سعد تے اسیدنوں ملیا۔

سجنو! ایہہ گل وی چیتے رہوے بئی مصعب b دی محفل تہاڈے آقا دے نمائندے دی محفل سی۔ ذرا سوچو، محمد a دی اپنی محفل دا کیہ عالم ہووے گا جتھے ابوبکر b عمر b عثمان غنی b تے علی b وی موجود ہوندے سن۔

حضرت سعد بن معاذ اسلام دے جوش نال بھریا سینا لے کے جدوں اپنے قبیلے کول پرتے، تے اوہناں نوں پچھیا'' اے بنی عبدالاشہل! ایہہ دسو تہاڈے نیڑے میرا کیہ مرتبا اے؟''

''تسیں ساڈے سردار او تے ساڈے ساریاں وچوں سیانے تے عالی نسب او'' اوہناں آکھیا۔

'' تے فیر گل ایہہ جے پئی میرے لئی تہاڈے نال گل بات کرنا اودوں تیکر حرام اے جدوں تیکر تسیں اللہ تے اوس دے رسول تے ایمان نہیں لیاؤ گے'' حضرت سعد نے آکھیا۔

ایوں اوس دیہاڑے بنی عبدالاشہل دے سارے دے سارے لوک مسلمان ہو گئے۔

ایوں یثرب دیاں ہواواں وچ توحید دی خوشبو رچ گئی تے اس خوشبو نال یثرب توں قباء تیکر نیڑے تریڑے ہر گھر ای مہک اُٹھیا سوائے وائل، واقف تے اک دو ہور گھرانیاں دے جہناں نوں ابوقیس صیفی بن اسلت نے ڈکی رکھیا کیوں جے اوہ

اک چنگا شاعر سی تے اوہدے نیڑے دے لوکی اوس نوں اپنا سیانا سمجھدے سن۔ غزوہ خندق دے موقعے تے ایہ لوکی وی مسلمان ہو گئے۔

تواریخ اسلام دا پہلا جمعہ:

حضرت مصعب b دے موڈھے نال موڈھا لان والے ابوامامہ اسعد بن زرارہ نوں ایہ اعزاز وی حاصل اے بئی اوہناں اسلامی تواریخ دی پہلی نماز جمعہ پڑھائی۔ حضرت کعب بن مالک دی روائت اے کہ نماز جمعہ دا حکم آون توں پہلاں مدینے دے انصار نے آپس وچ ایہہ گل طے کر لئی ہوئی سی بئی ہفتے وچ اک دن اکٹھے نماز پڑھاں گے تے ایس غرض لئی اوہناں نے یہودیاں تے عیسائیاں توں ہٹ کے جمعہ دے دیہاڑے دا ٹیچا متھیا سی جنہوں جاہلیت دے دناں وچ یوم عروبہ آکھیا جاندا سی۔ بنی بیاضہ دے محلے وچ پہلی نماز جمعہ جناب اسعد بن زرارہ نے پڑھائی جہدے وچ ۴۰ نمازی شریک سن۔ دارقطنی نے حضرت عبداللہ بن عباس دی روائت موجب لکھیا اے بئی جدوں نماز جمعہ دا حکم آیا تے نبی اکرم a نے یثرب ول حضرت مصعب بن عمیر نوں لکھ گھلیا بئی زوال توں بعد لوکاں نوں دو رکعت نماز پڑھایا کرو۔ مدینے ول جمعہ دی اقامت دا حکم گھلن دی وجہ ایہ جاپدی اے بئی مکے وچ تے اودوں تیکر کسے اجتماعی نماز دی ادائیگی دا سوچیا وی نہیں سی جا سکدا۔

عقبہ دی دوجی بیعت:

جویں کہ پچھے ذکر ہویا اے یثرب دے مبلغ اعظم جناب مصعب بن عمیر دے جتن کرن نال اوتھوں دے گھر گھر وچ علم تے توحید دے دیوے بلدے دِسن لگ پئے سن۔ زیارت کعبہ لئی پچھلے ورھے باراں (۱۲) بندے آئے سن تے ایتکاں بہتر (۷۲) مسلمان، جہناں وچ دو بیبیاں وی سن۔ ایہناں نال رابطے توں پہلاں ای ہادی برحق حضرت محمد a نے پالیسی بدلن دا سوچنا شروع کر دتا سی تے ہن ذہن وچ ایہ گل وی آوندی سی بئی کجھ ہمت کر کے ظلم دا مقابلا کیتا جاوے۔ دوجے پاسے جدوں یثرب دے حاجیاں نال ملاقات ہوئی تے آپ a نے اوہناں دے جوش تے ولولے دا چوکھا اثر لیا تے فیصلا کیتا بئی یثرب وچ گل اگے ودھان لئی حج توں بعد ایام تشریق وچ اک بھرواں صلاح مشورہ کیتا جاوے تے ایس کم لئی عقبہ دی تھاں تے ہی میٹنگ دا فیصلا ہویا۔ مسلمان متھی گئی رات دے پچھے پہر چپ ~~چپیتے~~ عقبہ دی تھاں تے اکٹھے ہو گئے۔ اوہناں لوکاں دے خلوص تے جذبے دی ایہ حالت سی بئی جتھے وچ شامل دو بیبیاں وی پچھے نہ رہیاں۔

اوس راتیں اہل یثرب نال گل بات کرن لئی آپ a دا ساتھ آپ دے چاچے حضرت عباس b بن عبدالمطلب نے دتا۔ بھاویں سیدنا عباس اودوں تیکر اجے اسلام دے دائرے اندر نہیں سن آئے پر فیر وی بھرا دے یتیم پتر نال عقیدت رکھدے سن۔ جناب عباس دے دل وچ ایہ گل کھٹکدی سی بئی کدھرے اہل یثرب دی وجہ توں قریش، ہاشمیاں نال لڑن لگ پئے تے ایہ نہ ہووے بئی یثربی ساتھ ای نہ دین تے اوکڑاں دے ویلے دھڑا چھڈ کے کسے دوجے پاسے موڈھا لا دین۔ ایس لئی اوہناں نے اپنی موجودگی ضروری جانی۔ جناب عباس نے آپوں ای گل چھوہ دتی۔ آکھن لگے:

''خزرجی بیلیو! تہانوں پتا اے بئی ہاشمی قبیلا حضرت محمد a دی کویں تعظیم کر دا اے۔ بھاویں اپنے عقیدے موجب اسیں قریش دے نال ہاں پر حمائت یاں مدد وچ اسیں نہ تے کل محمد a نوں کلیاں چھڈ یا سی تے نہ

اج ۔ ایہ اپنے قبیلے وچ عزت دی نگاہ نال ویکھے جاندے نیں پر ایہناں دا دل وجدا اے بئی حیاتی دے آ ون والے دیہاڑے تہاڈے نال تے تہاڈے وچ گزارن ۔ جے تسیں ایہناں دی راکھی کر سکدے او، تے اوکھے ویلے ایہناں نوں ویریاں توں بچا سکدے او تے فیر سانوں عذر کوئی نہیں، تے جے یثرب لے جا کے ایہناں نوں دشمناں دے ہتھے چاڑھ دینا جے تے فیر چنگے رکھو بئی سانوں ایہناں دی تکلیف گوارا نہیں، تے فیر تسیں ایہناں نوں مکے وچ ای رہن دیو۔''

ایہ گلاں سن کے اہل یثرب آکھن لگے:

''اے عباس! تسیں جو آکھیا اے اسیں سن تے سمجھ گئے ہاں۔''

فیر رسول خدا a اگے عرض کیتی'' یا رسول اللہ! تہانوں اختیار اے ساڈے کولوں جہڑے وعدے کارے اپنے لئی یاں اوس ذات باری لئی لینے جے لے لوو۔ اسیں حاضر آں۔''

رسول اللہ نے قرآن مجید دی تلاوت فرمائی، کجھ گلاں ہدایت دیاں دسیاں تے فرمایا میں تہاڈے کولوں ایس شرط تے بیعت لیندا ہاں بئی تسیں میرا ساتھ اوویں دیو گے جویں اپنے بال بچیاں دی حفاظت کردے او۔ حضرت کعب b آکھدے نیں بئی ایہ سندیاں ای جناب براء بن معرور نے آپ a دا دست مبارک پھڑ لیا تے عرض کیتی۔'' قسم اے اوس دی جیس نے تہانوں حق دے نال گھلیا اے اسیں تہاڈی اوویں ای حمائت تے حفاظت کراں گے جویں اپنے اہل وعیال دی کردے ہاں'' جناب براہ نے ایہ وی آکھیا:

((با یعنا یارسول اللہ نحن واللہ ابناء الحروب واھل الحلقۃ ورثنا ھا اکا برا اکابر.))

''یا رسول اللہ! تسیں جویں آکھدے او اسیں اوہدے تے ہی تہاڈی بیعت کردے ہاں۔ اسیں جنگاں دی گود وچ اکھاں کھولیاں نیں۔ ہتھیار ساڈے کھڈونے نیں جہڑے سانوں اپنے وڈکیاں کولوں ورثے وچ لبھے نیں۔''

جناب بَراہ دی گل اجے توڑ وی نہیں سی چڑھی تے ابوالہیثم بن تیہان نے عرض کیتی:'' یا رسول اللہ! یہودیاں نال جہڑا ساڈا معاہدا اے اسیں اوس نوں اگے تے نہیں توڑ ردے (تجدید نہیں کردے) پر ایہ تے نہ ہووے گا بئی اک پاسے تے اسیں یہودیاں توں وکھ ہو جایئے تے دوجے پاسے (حالات ٹھیک ہون تے) تسیں سانوں کلیاں چھڈ کے تے بے یار و مدگار کر کے اپنے بھراواں (اہل مکہ) نال آرلو۔'' ایہ سن کے رسول رحمت مسکرائے تے فرمایا:

((بل الدم الدم! والھدم الھدم انتم منی وانا منکم احارب من حاربتم واسالم من سالمتم.))

''جتھے تہاڈا خون ڈگے گا اوتھے میرا وی لہو وگے گا۔ جہڑا قتل تسیں معاف کر دیو گے اوہ میں وی کر دیاں گا۔ میں تہاڈے وچوں ہاں تے تسیں میرے ہم قوم۔ تسیں جہدے نال جنگ کرو گے میں تہاڈے نال رلاں گا، تے جہدے نال تہاڈی صلح ہووے گی میں وی اس دا حلیف ہوواں گا۔''

نبی اکرم a دا ایہ جواب سن کے اوہ بیعت لئی اگے ودھے پر اوہناں دے ای اک بندے جناب عباس بن عبادہ آ کھن لگے بئی فیر سوچ لوؤ اپنی گل تے پکے رہنا جے۔ اوہناں آ کھیا:

''اے برادران خزرج! سن لوو، تسیں جس گل تے بیعت کر رہے اوہ اوس نوں چیتے وی رکھنا جے۔ تہانوں کالے گورے (یعنی کئی طرحاں دے لوکاں) نال مقابلہ کرنا پوے گا۔ جے لڑائی وچ اپنی جائیداد دی تباہی یاں اپنے بندیاں نوں قتل ہوندیاں ویکھ کے محمد رسول اللہ a نوں دشمناں اگے ڈاہ دینا جے تے ایس بیعت توں اوویں ای چنگے او، کیوں جے اس طرحاں دین تے دنیا، دوواں تھاواں تے رسوائی ای لبھے گی۔ تے جے تہانوں ایہ منظور اے بئی رب دے پیغمبر دی حمائت وچ مال، جان تے اولاد قربان کرن وچ کوئی عذر نہیں کرو گے تے فیر شوق نال بیعت کرو۔ خدا دی قسمے ایوں سانوں دین تے دنیا دی اوہ بھلیائی لبھے گی جہڑی کسے نوں نہیں لبھی۔''

ایہ سن کے خزرجی آ کھن لگے:

''ہاں ایوں ای ہووے گا۔ اے رسول خدا! اج توں بعد ساڈا سبھ کجھ تہاڈا اے۔ اپنا مال جان ہر شے تہاڈے تے قربان اے۔ پر یا رسول اللہ! ساڈا حصا کیہ اے؟'' جواب وچ رسول خدا نے کجھ خاموشی اختیار کیتی تے فیر نہائت سنجیدگی نال فرمایا ''جنت۔''

ایوں آپ a نے پہلے ہی دیہاڑے ایہ گل واضح کر دتی بئی کسے دنیا وی لالچ یاں محل میناریاں دی خاہش نال بیعت کرن والیاں نوں پچھے ہٹ جانا چاہیدا اے۔ ویکھن وچ تے اوہدوں تیکر ہر پاسے اوکڑاں ای اوکڑاں سن، پر شمع نبوت دے پروانیاں نوں ایہ گل وارا کھا گئی۔ اوہناں اگے ودھ ودھ کے ہتھ اوس پیارے دے ہتھاں وچ دینے شروع کر دتے جہنوں کدے رحمت اللعالمین آ کھیا گیا تے کدے شفیع المذنبین۔ اوس راتیں جس عاشق رسول نے سب توں اگدیں اوس سوہنے دے ہتھاں وچ ہتھ دتا اوہ جناب براء بن معرور سن۔ چیتے رہوے بئی دوواں بیبیاں دی بیعت زبانی ہوئی سی۔ علامہ حافظ ابن قیم نے زادالمعاد وچ دوواں بیبیاں دے نام ام عمارہ نسیبہ بنت کعب تے اسماء بنت عمرو بن عدی دسّے نیں۔

باراں نقیب تے سعد بن عبادہ:

بیعت دی کاروائی پوری ہوئی تے آپ a نے نویں مسلماناں نوں ہدایت فرمائی بئی اپنے وچوں باراں اجہے بندے منتخب کر لوؤ جہناں نوں میں تہاڈا سردار بنا دیواں تاں جے اوہناں تے دین دی اشاعت دی ذمے داری پائی جا سکے۔ ایہ سن کے اہل یثرب نے ۹ بندے خزرج وچوں تے ۳ اوس وچوں چگ کے رسول اللہ دے ساہمنے پیش کر دتے۔ آپ a نے فرمایا بئی جویں عیسیٰ بن مریم نے اپنے لئی باراں بندیاں دا انتخاب کیتا سی ایوں میں تہاڈے وچوں باراں نقیب لے نیں۔ ہن یثرب وچ دین دے کماں دا بھار ایہناں دے موڈھیاں اُتے ہے تے مکے وچ ایہ کم میں آپوں کراں گا۔ نبی رحمت دے اوہ باراں نقیب ایہ سن:

قبیلہ خزرج وچوں:

۱۔ ابوامامہ جہناں دا نام اسعد بن زرارہ سی (آپ چیف نقیب یاں نقیب النقباء مقرر ہوئے)

۲۔ سعد بن ربیع۔

۳۔ عبداللہ بن رواحہ۔

۴۔ رافع بن مالک۔

۵۔ براہ بن معرور۔

۶۔ عبداللہ بن عمرو بن حرام۔

۷۔ عبادہ بن صامت۔

۸۔ سعد بن عبادہ۔

۹۔ منذر بن عمرو۔

قبیلہ اوس وچوں منتخب کیتے گئے تن نقیب ایہ سن:

۱۰۔ اسید بن حضیر۔

۱۱۔ سعد بن خثیمہ۔

۱۲۔ رفاعہ بن عبدالمنذر۔

کعب بن مالک آکھدے نیں بئی جدوں ایہ ساری کاروائی توڑ چڑھ گئی تے لوکی اپنے ڈیریاں تے پرتن لگےسن تے اسیں پہاڑی دی ٹیسی توں اک چوکھی زوردار اواز سنی۔ایڈی اُچّی اواز میں تے پہلوں کدے نہیں سی سنی۔کوئی بندا آکھ رہیا سی''لوکو! محمد(a)نال نبڑلوؤ۔ایس ویلے بے دین اکٹھے ہوئے بیٹھے نیں تے تہاڈے نال جنگ کرن دیاں تیاریاں کر رہے نیں۔'' رسول اللہ a نے ایہ اواز سنی تے فرمایا''ایہ اس گھاٹی دا شیطان اے۔اوئے اللہ دیا دشمنا! ہن میں تیرے نال دوہتھ کرن لئی چھیتی ای ویلھا ہو جاواں گا۔'' ابن ہشام لکھدے نیں بئی نبی نے ایہ وی فرمایا''ایہ ایتھوں دا شیطان اے تے ایس دا نام ابن ازیب اے۔''

ایہ سن کے جناب عباس بن عبادہ نے عرض کیتی''یارسول اللہ!قسم اے اس ذات دی جہنے تہانوں حق دے نال مبعوث فرمایا اے جے تسیں حکم دیو تے اسیں سویرہوندیاں ای اہل منیٰ تے تلواراں نال ٹٹ پویئے'' حضرت ابن عبادہ دی ایہ پیش کش سن کے نبی رحمت نے ارشادفرمایا:''مینوں اجے ایس کم دا حکم نہیں دتا گیا۔تسیں اپنے ڈیریاں تے ٹرجاؤ۔''

شیطان دی اواز نال یاں کسے ہور راہیں قریش دے کناں وچ ایس بیعت دی بھنک پے گئی۔دن چڑھیا تے قریش دے اچیاں کلغیاں والے بندے اہل یثرب دے ڈیریاں تے آ پجے تے آکے آکھن لگے بئی سانوں ایہ گل بھورا وی چنگی نہیں لگدی بئی اسیں تہاڈے نال جنگ کریئے۔تسیں ایہ دسو بئی تساں محمد نال،ساڈے خلاف جنگ کرن دا معاہدا کیوں کیتا اے؟ بیعت کرن والے مسلماناں توں وکھ وی کجھ یثربی مکے آئے ہوئے سن جہناں نوں شمع رسالت دے پروانیاں دی پلاننگ دا سچ مچ کجھ پتا نہیں سی۔اوہناں یثربیاں نے قسماں کھا کھا کے قریشی سرداراں نوں یقین دوایا بئی اوہناں نوں کسے

✍ زادالمعاد،عنوان''اسلام مدینہ میں''۔

گل دا کجھ پتا نہیں تے نہ ای ایوں دا کوئی معاہدا محمد a نال ہویا اے۔ اوتھے قریش ایس گل دا ویروانہ کر سکے بئی قسماں کھان والے تے کجھ ای بندے نیں کجھ چپ کیتے وی تے بیٹھے نیں۔ اوہناں نوں سمجھ نہیں سی آ رہی کہ اوہ کیہ کرن۔ ایسے گو مگو وچ اوہ یثربی چودھری عبداللہ بن ابی کول جا پجے تے اوہدے نال گلے شکوے شروع کر دتے۔ عبداللہ بن اُبی اِس بھلیکھے وچ سی بئی یثرب دے بندے ایڈا وڈا کم اوہدی مرضی بِنا کر ای نہیں سکدے، سواوس نے ایہی جواب مشرک سرداراں نوں دتا، پر فیر وی اوہناں دی تسلی نہ ہوئی۔

قریش اپنے تئیں پڑچول کردے رہے، ایتھوں تیکر بئی اوہناں نوں ایس خبر دی تصدیق ہوگئی پر اودوں تیکر راہ خدا وچ اپنیاں جاناں نثار کرن دا عہد کرن والے مجاہد مرد وطناں نوں سدھار چکے سن۔ فیر وی اہل مکہ اوہناں دا پچھا کرن توں باز نہ آئے تے مکے توں تھوڑا ای دریڈے اذاخرِ دی تھاں تے اوہناں دو بندیاں تیکر جا پجے جہڑے اپنی سست رفتار پاروں کجھ پچھے رہ گئے سن۔ ایہ دووےں حضرت سعد بن عبادہ تے منذر بن عمرو سن۔ جناب منذر نوں جدوں خطرے دی بو آئی تے اوہناں نے اپنی سواری دی دوڑ لوا دتی پر دوجے نقیب حضرت سعد بن عبادہ پچھا کرن والیاں دے ڈھائے چڑھ گئے۔ قریش دے لوکاں نے اوہناں دے ہتھ پچھے کس کے بنھ دتے۔ فیر اوہناں نوں ماردے کٹدے ہوئے، تے اوہناں دے لمّے لمّے والاں توں پھڑ کے کھچدے ہوئے مکے لے گئے۔ مکے دے پردیس وچ محمد عربی دے ایس عاشق نال جہڑی ہوئی اوہ وفا، محبت تے مستقل مزاجی دی اک اجہی روشن مثال اے جہدے توں قیامت تیکر دے لوک سبق حاصل کردے رہن گے۔

قریش نے جناب سعد b نوں مار مار کے لہولہان کر دتا۔ ہر آون والا بندا مارن کٹن دی ریجھ لاندا تے آکھدا بئی محمد نال یاری لان دا سواد چکھ لے پر مجال اے بئی آپ نے کسے پچھتاوے دا اظہار کیتا ہووے۔ قریشی ایسے حال وچ جناب سعد b نوں دروھ کے لے جا رہے سن تے اوتھے ابوالبختری بن ہشام نام دے اک بندے نے آپ نوں پچھیا بئی مکے وچ تیرا کوئی تے جانو یاں واقف ہونا اے۔ آپ نے فرمایا بئی ہاں جبیر بن مطعم تے حارث بن حرب نال میرا تعلق اے، کیوں جے میں اوہناں دے تجارتی قافلیاں نوں پناہ دیندا رہیاں تے اوہناں نوں لوکاں دے ظلم توں بچاندا رہیاں۔ ابن ہشام آکھن لگا'' تے فیر اوہناں دے ناں دی دہائی پا'' نے نال ای ایہ خبر اوہناں دو بندیاں تیکر وی اپڑا دتی۔ اوہناں آکھیا، ''آ ہو گل تے ٹھیک اے، یثرب دا سعد بن عبادہ ساڈے کم آوندا رہیا اے۔'' ایوں اوہناں نے آ کے جناب سعد نوں قریش دے ظلم توں بچایا تے آپ یثرب ول کوچ کر گئے۔

مشرک یثربی دا ربّ تے مویا ہویا کُتا:

عقبہ دے مسلمان جدوں یثرب اپڑے تے اوتھے اک نویں دور دا مڈھ بجھ گیا۔ تھاں تھاں توحید دے نعرے وجن لگ پئے تے لوکائی دیاں اکھاں محمد a دی زیارت نوں ترسن لگ پئیاں۔ نال ای یثرب دے ڈیریاں تے گھراں وچوں بتاں دا صفایا ہونا شروع ہو گیا۔ ابوعبس بن جبر تے ابو بردہ بن نیار، بنی حارث دے بت تے عمارہ بن حزم، اسعد بن زرارہ، عوف بن عفرا، سلیط بن قیس تے ابوحرمہ بنی نجار دے بت توڑدے پھردے سن۔ بنی بیاضہ دے بتاں دا کم زیاد بن لبید تے فروہ بن عمرو نے کیتا۔ بنی ساعدہ نوں سعد بن عبادہ، منذر بن عمرو تے ابو دجانہ نے بتاں توں پاک کیتا تے معاذ بن جبل،

ثعلبہ بن غنم تے عبداللہ بن انیس دے حصے بنی سلمہ دے بتاں نوں مدّھے مونہ سٹن دی نیکی لکھی گئی۔ایوں جاپدا اے جویں مسلمان یثرب دے بت پرستاں تے پوری طرحاں چھا گئے سن تاں ای تے اوہناں نوں ایہ تک نہ پئی ہئ اوہ مسلماناں نوں ڈک سکدے۔

ابن ہشام لکھدے نیں ہئ جدوں ایہ لوکی مدینے آئے تے ایہناں نے دین اسلام دی چوکھی سیوا کیتی۔ پرانے تے بزرگ لوک جہڑے شرک تے قائم سن اوہناں نوں گل سمجھائی تے مسلمان کیتا۔اک بزرگ بنی سلمہ دے سردار عمرو بن جموح وی سن جہناں دا پتر معاذ بن عمرو عقبہ وچ جناب رسول خدا دے ہتھ مبارک تے بیعت کر آیا سی۔ دوجے مشرک سرداراں طرحاں اوہناں نے وی لکڑی دا اک بت اپنی حویلی وچ رکھیا ہویا سی تے اوس دی ہی پوجا کردے سن۔اوس بت دا ناں مناۃ سی۔جدوں سردار عمرو سوَں جاندے سن تے اوہناں دے قبیلے دے کجھ منڈے جہناں وچ اوہناں دا پتر معاذ تے اِک دوجا معاذ بن جبل وی شامل سن،نوں چک کے لے جاندے تے اک گندے جہے مدّے وچ وگا دیندے۔سویرنوں عمرو اٹھ دے،مناۃ نوں اوتھوں چک کے دھوندے،خشبو لاندے تے اپنے صنم کدے وچ فیر سجالیندے۔جدوں کئی راتاں تیکر ایہ کار ہوندی رہی تے بزرگ عمرو بن جموح تنگ پے گئے تے مناۃ نوں آکھن لگے ہئ مینوں تے نہیں پتا تیرے نال ایہ حرکت کون کردا اے۔ فیر اوہدے گل وچ تلوار لمکا کے آکھیا ہئ جے نبھڑ سکدا ایں تے آپوں نبڑ لے۔رات نوں ستے تے مسلمان منڈے فیر آ پہچے۔اوہناں تلوار تے پھڑ کے اک پاسے رکھ دتی تے اک مردہ کتا رسّی نال مناۃ دے گل وچ لمکا دتا تے فیر اوہناں نوں بنی سلمہ دے اک پرانے سکّے ہوئے کھوہ وچ جاوگا یا، جہدے وچ لوکی نجاستاں سٹ دے سن۔سویر نوں جدوں بزرگ اٹھے تے بت فیر غیب سی۔لبھدے لبھدے اوس کھوہ تے اپڑے تے اصل نظارہ دس پیا۔مناۃ دی ایہ ذلت ویکھ کے بزرگاں نے سوچیا ہئ ایہ کیہو جہیا رب اے۔نوجواناں نے وی گل سمجھائی ہئ ہن پرانیاں گلاں چھڈ کے عقل دی گل کرو۔ایوں جناب عمرو بن جموح نے اسلام قبول کرلیا تے فیر اپنی باقی حیاتی اپنے مالک حقیقی دا شکر ادا کردے رہے ہئ اوس نے ساہواں دی ڈور ٹٹن توں پہلاں ہدایت دی راہ تے ٹرن دی توفیق دے دتی[1]

[1] سیرت ابن ہشام۔جلد اوّل۔صفحہ ۳۵۵

باب نمبر۱۳:

مکّے والیاں دی ضد عقل دی تکڑی اُتے

محبوب خدا حضرت محمدؐ دی مکی زندگی دا ذکر نیڑے تیڑے پورا ہو گیا اے۔ تے اسیں ہن اوس تھاں تے کھلوتے ہاں جتھے نبی آخری الزماںؐ ایہ فیصلا کر لیا سی بئی مکہ چھڈ کے یثرب ٹر جانا چاہیدا اے۔ سوچن دی گل ایہہ ہے بئی اخیر ایہ نوبت کیوں آئی؟ آپ a نے محمد بن عبداللہ ہاشمی دی حیثیت نال اپنی چاکھی ورھیاں دی حیاتی دا اک اک دن مکّے والیاں دے ساہمنے گزاریا سی۔ اوہ چنگی طرحاں ایس حقیقت توں واقف سن بئی محمد بن عبداللہ اک بھلا مانس، نیک، دیانتدار، ''صادق تے امین'' انسان اے۔ اوس دی دیانت نوں ویکھ کے ای مکے دی سبھ توں مالدار سوانی نے ویاہ دا سنہیا گھلیا۔ بنو ہاشم دے ایس چشم و چراغ نے ہمیش نکیاں نال پیار کیتا تے وڈیاں دی عزت کیتی۔ چودھر تے سرداریاں دے بکھیڑیاں وچ وی کوئی لت ڈاہ کے کدے کسے لالچ یاں طمع دا مظاہرا نہیں کیتا۔ اوہناں نوں ایہ وی پتا سی تے ڈاڈھی چنگی طرحاں پتا سی بئی محمد بن عبداللہ کسے لات، منات یاں عزیٰ اگے متھا رگڑ رگڑ کے یاں جناب موسیٰ یاں عیسیٰ نال چوکھے رشتے گنڈھ کے بڑا وڈا پجاری اکھوان دا وی کدے خاہش وند نہیں ہویا۔

بعثت توں بعد دی حیاتی دی گل کریئے تے ایتھے وی سانوں ہر تھاں تے ایہ نتارا دِس دا اے بئی نہ کدے کسے کولوں کوئی مال منگیا، نہ اپنا ڈیرا بنا کے اوتھے چودھر منوان دا لالچ کیتا، نہ قبیلے دی سرداری منگی تے نہ ای ایہ آکھیا بئی عبداللہ بن عبدالمطلب یاں آمنہ بنت وہب دے مزاراں تے میلے لایا کرو۔ فیر جناب محمد a دی اطاعت وچ کیہ امر مانع سی؟ اخیر اوہناں ایڈی ضد کیوں کیتی؟ ایس سوال دے جواب لئی سانوں انبیاء g دے اصل مشن تے غور کرنا پوے گا۔

ذرا ڈونگھی نگاہ نال ویکھو بئی اک خدا دی خدائی منوان دا مقصد کیہ ہو سکدا اے، تے نری اللہ دی عبادت دا مطلب کیہ اے؟ اخیر اوہ کہڑی گل اے بئی جدوں کسے اللہ دے بندے نے **مالکم من الہ غیرہ** دا اعلان کتیا، ساریاں طاغوتی طاقتاں جھاڑ دا کنڈا بن کے اوس نوں چنبڑ گئیاں۔ تے جے گل نری اینی کو سی جنی اج وی سمجھی جاندی اے بئی مسیت وچ خدائے واحد نوں سجدہ کر لوؤ تے باہر نکل کے جابر حکمراناں دی ہر گل تے واہ واہ کر دے جاؤ تے فیر اپنے وکھت کرن دی لوڑ کیہ سی؟ اصل وچ جھگڑا ایہ نہیں سی، کجھ ہور سی۔ تے اوہ جھگڑا ایہ سی بئی جدوں اللہ نوں اک من لیا تے چودھراں نے مک مُک جانا اے، ڈیرے اجڑ جانے نیں تے ''چودھری جی سلام اے'' دیاں واجاں سنن نوں نہیں لبھنیاں۔

قرآن وچ اک تے نہیں کئی تھاواں تے ایہ گل کھول کے دسّ دتی گئی اے بئی کفار تے مشرکین جنہاں نال انبیاء دی لڑائی رہی اے، اللہ دی ہستی دے منکر نہیں سن۔ اوہ سبھ ایہ گل جان دے تے من دے سن کہ اللہ اِک ہے، اوہی زمین آسمان دا مالک اے تے اوہناں دا اپنا خالق وی اوہی اک اللہ اے۔ کائنات دا سارا نظام اوہدے ای اشارے نال چل رہیا اے۔

اوہی مینہ ورھاندا اے۔اوہی ہواواں نوں گردش دیندا اے تے اوسے دے ہتھ وچ سورج چن تے زمین، سبھ کجھ اے۔

﴿ قُلْ لِّمَنِ الْاَرْضُ وَمَنْ فِیْهَا اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُوْنَ ○ سَیَقُوْلُوْنَ لِلّٰهِ ؕ قُلْ اَفَلَا تَذَكَّرُوْنَ ○ قُلْ مَنْ رَّبُّ السَّمٰوٰتِ السَّبْعِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِیْمِ ○ سَیَقُوْلُوْنَ لِلّٰهِ ؕ قُلْ اَفَلَا تَتَّقُوْنَ ○ قُلْ مَنْ بِیَدِهٖ مَلَكُوْتُ كُلِّ شَیْءٍ وَّهُوَ یُجِیْرُ وَلَا یُجَارُ عَلَیْهِ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُوْنَ ○ سَیَقُوْلُوْنَ لِلّٰهِ ؕ قُلْ فَاَنّٰى تُسْحَرُوْنَ○ ﴾ (المومنون: ۸۴۔۸۹)

ترجما: اوہناں نوں پچھو کہ زمین، تے جو کجھ زمین دے وچ ہے اے اوہ کس دا اے، دسو جے تہانوں پتا اے۔ اوہ آکھن گے اللہ دا اے۔تسیں آکھو کہ فیر تسیں دھیان کیوں نہیں کردے۔اوہناں توں پچھو کہ ستاں اسماناں دا رب تے عرش عظیم دا رب کون اے؟ اوہ آکھن گے۔اللہ۔تسیں فرماؤ کہ فیر تسیں اوس توں ڈردے نہیں؟ اوہناں نوں پچھو کہ اوہ کون اے جہدے ہتھ وچ ہر شے دا اختیا راے تے جہڑا سبھناں نوں پناہ دیندا اے تے جہدے مقابلے تے کوئی کسے نوں پناہ نہیں دے سکدا۔ دسّو جے تہانوں پتا اے تے اوہ آکھن گے: اللہ۔ تسیں فرما دیو تے فیر تسیں کہڑے دھوکے وچ پئے ہوئے او۔

﴿وَ لَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَّنْ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَ الْاَرْضَ وَ سَخَّرَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ لَیَقُوْلُنَّ اللّٰهُ فَاَنّٰى یُؤْفَكُوْنَ ○ اَللّٰهُ یَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ یَّشَآءُ مِنْ عِبَادِهٖ وَ یَقْدِرُ لَهٗ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَیْءٍ عَلِیْمٌ ○ وَ لَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَّنْ نَّزَّلَ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَاَحْیَا بِهِ الْاَرْضَ مِنْ بَعْدِ مَوْتِهَا لَیَقُوْلُنَّ اللّٰهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ ؕ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا یَعْقِلُوْنَ ﴾ (عنکبوت: ۶۱۔۶۳)

”جے تسیں اوہناں نوں پچھو کہ اسماناں تے زمین نوں کس نے پیدا کیتا اے، تے کس نے سورج تے چن نوں تابعدار بنایا ہویا اے، اوہ ضرور آکھن گے کہ اللہ نے۔ فیر ایہ اخیر کدھر بھٹکائے جارہے نیں...... تے تسیں اوہناں نوں پچھو کہ کس نے اسمان توں پانی لاہیا اے تے کس نے مری ہوئی زمین نوں نویں حیات دتی اے تے اوہ ضرور آکھن گے کہ اللہ نے۔ تے (تسیں) آکھو کہ سب تعریفاں اللہ لئی نیں پر چوکھے لوک نہیں سمجھ دے۔“

رب دے ایس کلام توں پتا لگدا اے کہ اللہ دے ہون، تے زمین اسمان دا مالک خالق ہون تے کسے نوں اختلاف نہیں سی۔لوکائی ایہناں گلاں نوں آپوں ای من دی سی۔ظاہر اے فیر ایس گل لئی تے انبیاء دی لوڑ نہیں سی۔ فیر ایہ سوال تے پیدا ہوندا اے بئی انبیاء دی آمد کس گل لئی سی تے جھگڑا کس گل دا سی۔

قرآن ایس سوال دا جواب دیندا اے کہ سارا جھگڑا ایس گل تے رہیا اے کہ انبیاء آکھدے سن کہ جہڑا تہاڈا تے زمین اسمان دا خالق اے اوہ تہاڈا رب تے الہ وی اے۔ جویں کہ حضرت نوح g نے اپنی قوم نوں آکھیا یا قوم اعبدالله ما لکم من اله غیرہ (اے میری قوم اللہ دی عبادت کرو۔ اوہدے بنا تہاڈا کوئی معبود نہیں) پر دنیا ایہ گل سنن تے منن لئی تیار نہیں سی۔اس دی وجہ ایہ سی کہ جدوں اسیں کسے نوں اپنا معبود من لیندے ہاں تے فیر اسیں اپنے آپ ای عابد توں عبد بن جاندے ہاں۔عبد، بندا یاں غلام اپنے معبود لئی پوری اطاعت تے فرمانبرداری نال جو کجھ کردا اے، اوس دا نام عبادت اے۔

خدمت واسطے کھلونا، احترام وچ ہتھ بنھنا، معبود اگے سر جھکانا، وفاداری دے جذبے نال بھریاں رہنا، فرمانبرداری وچ نسّ بھج کرنا، جس کم دا اشارا ہووے اوس نوں پوری ایمانداری نال کرنا، جو کجھ آقا طلب کرے اوس نوں پیش کرنا، اوس دی طاقت تے حیثیت اگے ذلت تے عاجزی اختیار کرنا، جہڑا قانون اوہ بنائے اوس تے عمل کرنا، جہدے خلاف حکم دیوے اوس تے چڑھ دوڑنا تے جتھے اوس دا فرمان ہووے سرتک کٹوا دینا ای عبادت دا اصل مطلب اے۔

معبودیت دی ایہ ٹھاٹھ بندیاں دے مونہاں وچ وی پانی لے آوندی اے۔ انساناں دی ودھی ہوئی حرص تے اقتدار دی سوادلی خاہش اوہناں نوں ایس گل تے ابھاردی اے بئی دوجے انساناں دے خدا بنن، اوہناں توں اپنی بندگی کران، اوہناں دے سر اپنے اگے جھکان، اوہناں تے اپنا حکم چلان تے اوہناں نوں اپنیاں ناجائز خاہشاں دے حصول دا ہتھیار بنان۔ ایہ خدا بنن دی لذت کجھ اجہی اے بئی ایس توں ودھ کوئی سوادلی شے بندا اجے تیکر لبھ ای نہیں سکیا۔

خدائی دی ایہ ہوس رکھن والے بندے دوطرحاں دے ہوندے نیں تے اوہ دو وکھو وکھ راہواں اختیار کردے نیں۔ طاقتور تے جابر اپنی شاہی تے لشکراں دے مان تے بندیاں نوں اوہ گل آکھدے نیں جہڑی فرعون نے مصر دے لوکاں نوں آکھی سی کہ **انا ربکم الاعلی** (میں تہاڈا سبھ توں اچا رب ہاں) تے **ما علمت لکم من الہ غیری** (میں نہیں جان دا بئی میرے سوا تہاڈا ہور وی کوئی معبود ہے) یاں جہڑی نمرود نے ابراھیم g نوں آکھی سی:

﴿اَلَمْ تَرَ اِلَی الَّذِیْ حَآجَّ اِبْرٰھٖمَ فِیْ رَبِّہٖٓ اَنْ اٰتٰہُ اللّٰہُ الْمُلْکَ ۘ اِذْ قَالَ اِبْرٰھٖمُ رَبِّیَ الَّذِیْ یُحْیٖ وَ یُمِیْتُ قَالَ اَنَا اُحْیٖ وَ اُمِیْتُ ؕ قَالَ اِبْرٰھٖمُ فَاِنَّ اللّٰہَ یَاْتِیْ بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَاْتِ بِھَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُھِتَ الَّذِیْ کَفَرَ ؕ وَ اللّٰہُ لَا یَھْدِی الْقَوْمَ الظّٰلِمِیْنَ﴾ (البقرہ:۲۵۸)

''تسیں ویکھیا نہیں اوہ شخص جہنے ابراھیم نال حجت کیتی، ایس پاروں بئی ابراھیم دا رب کون اے۔ ایس لئی بئی اللہ نے اوس نوں حکومت دتی ہوئی سی۔ جدوں ابراھیم نے آکھیا کہ میرا رب اوہ اے جہدے ہتھ وچ زندگی تے موت اے تے اوس نے جواب دتا کہ زندگی تے موت میرے ہتھ وچ اے۔ ابراھیم نے آکھیا کہ اللہ تے سورج نوں مشرق ولوں لیاوندا اے توں ذرا مغرب ولوں کڈھ لیا تے کافر ہکا بکا رہ گیا۔ تے اللہ ظالماں نوں سدھا راہ نہیں وکھاندا۔''

جویں دا خطرا نمرود نوں ابراھیم کولوں تے فرعون نوں موسیٰ کولوں سی، کجھ ایوں دا ای خطرا ابولہب، ابوجہل، اُمیہ تے ولید بن مغیرہ ورگے لوکاں نوں محمد a کولوں سی۔ اوہناں نوں یقین سی بئی اللہ نوں ''اک اللہ'' تے ''واحد معبود'' من لیا تے فیر اوس اک دے اگے مکے دے سارے لوکی اکّو صف وچ کھلون لگ پئے تے فیر ساڈے برابر تے ساڈی صف وچ زید تے بلال وی کھلون لگ پین گے۔ ایوں چودھرنوں زوال آجائے گا تے ساڈا ککھ نہیں رہ جانا۔ اوہ ایہ گل محسوس کر رہے سن بئی جویں دا نظام محمد بن عبداللہ a لیاونا چاہندا اے ایس وچ حسب نسب، گورے کالے تے شہری بدوی دے حوالیاں نال کوئی عزت یاں ذلت نہیں۔ ایہدے وچ وڈیائی دا اک ای معیار اے تے اوہ تقویٰ اے۔ عزت دا معیار نرا تقویٰ اے، ایس گل نوں مجھن سمجھان لئی میں اوہ مشہور واقعہ یاد کرانا چاہنداں بئی ولید بن مغیرہ نبی اکرم a نال اسلام

دی بابت کجھ گل بات کر رہیا سی تے اوتھے ابن ام مکتوم وی اپڑ گئے تے قرآن مجید دی کسے آیت ولوں کوئی گل پچھی۔ابن اُمّ مکتوم نابینا سن۔ ہوسکدا اے ایس پاروں اوہ معاملے دی نزاکت نوں ٹھیک طرحاں محسوس نہ کر سکے ہون۔ بہر حال جناب محمدؐ نوں اوہناں دی ایہ مداخلت کوئی چنگی نہ لگی تے آپ a اوہناں نال کجھ خفا وی ہو گئے۔ ایسے غصے وچ ابن ام مکتوم نوں اوتھے ای چھڈ یا تے آپوں دولت خانے تے تشریف لے گئے۔ تھوڑے چر بعد ای کلے بیٹھیاں بیٹھیاں ایہ دلیل آئی بئی ایہ میں کیہ کیتا، تے نال ای حکم ربّی وی نازل ہویا:

﴿عَبَسَ وَتَوَلّٰىٓ o اَنْ جَآءَهُ الْاَعْمٰى o وَمَا يُدْرِيْكَ لَعَلَّهٗ يَزَّكّٰىٓ o اَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرٰى o اَمَّا مَنِ اسْتَغْنٰى o فَاَنْتَ لَهٗ تَصَدّٰى o وَمَا عَلَيْكَ اَلَّا يَزَّكّٰى o وَاَمَّا مَنْ جَآءَكَ يَسْعٰى o وَهُوَ يَخْشٰى o فَاَنْتَ عَنْهُ تَلَهّٰى o كَلَّآ اِنَّهَا تَذْكِرَةٌ o فَمَنْ شَآءَ ذَكَرَهٗ o ﴾ (عبس:۱تا۱۲)

’’ایس گل تے تیوڑی چڑھالئی بئی اک نابینا اوہناں کول آیا۔ اے پیغمبر! تہانوں اندازا نہیں خورے اوہ تہاڈی دتی مت نال پوری طرحاں سنور جاندا یاں نصیحت دی گل سندا تے اوہ نصیحت اوس نوں فائدہ دیندی۔ تے جیہڑا بندا دین ولوں بے پروائی ورتدا اے اوہدے ول تے تسیں خوب دھیان کردے او حالاں اوہدے نہ سورن تے تہاڈے تے کوئی الزام نہیں تے جیہڑا رب توں ڈر کے تہاڈے ول دوڑ دوڑ آوے تسیں اوس ول دھیان نہ کرو۔ (نہیں ایہہ نہیں ہونا) قرآن اک نصیحت دی چیز اے جس دا دل منّے ایس نوں قبول کر لوے۔‘‘

ابوسفیان یاں اوہناں دے یاران طریقت دا اپنے وڈکیاں دے دین تے ڈٹے رہن دا مطلب ایہہ بالکل نہیں سی کہ اوہ ایس تے دلوں یقین رکھدے سن، سگوں اصل گل تے ایہ سی بئی اوہناں نے ہر اوس طاقت یاں ہستی نال ٹکر لینی سی جیہدی وجہ توں اوہناں نوں اپنی چودھراہٹ توں محروم ہو جان دا شبہ وی ہوندا۔ اوہناں ایسے گلوں حضرت محمدؐ دی تابعداری کرن دی بجائے اوہناں نال ہر رنگ دے حسد، بغض تے کینے توں کم لیا۔ مثال موجب امیہ بن ابی الصلت حضرت محمد a دی بعثت توں پہلاں آون والے اخیری نبی نوں جی آیاں نوں آکھن لئی تیار بیٹھا سی۔ اوہ ایہ امید وی لائی بیٹھا سی بئی خورے نبوت اوسے نوں ای مل جاوے۔ جدوں اوس نوں پتا لگا بئی ایہ سودا اوس نوں مل گیا اے جیہڑا ایس دا اصل حقدار سی تے حسد نال اوس دا کلیجا چھاننی ہو گیا۔ ایوں دی ہی ذہنیت ولید بن مغیرہ دی سی۔ اوہ پکی پیڈھی طرحاں ایہ گل جان دا سی بئی اخیری نبی دے آون دا ویلا آ گیا اے پر جدوں محمد بن عبداللہ نوں ایس مرتبے اُتے ویکھیا تے دل پھٹ کے بہ گیا۔ آکھن لگا کہ ایہ کیہ گل ہوئی بئی نبوت محمد نوں مل جاوے تے قریش دا میرے ورگا سرغنا ایس توں محروم رہ جاوے تے چلو جے میں نہیں تے فیر ابومسعود عمر تے ابن عمیر ثقفی تے طائف دے چنگے وڈے چودھری نیں، اوہناں نوں وی ایس اہل نہیں سمجھیا گیا۔ مکّہ تے طائف، دوواں تھاواں تے ساڈے توں ودھ بھلا ہور کہڑا اے!

قرآن نے ایسے واقعے ول اشارا کیتا اے:

﴿لَوْلَا نُزِّلَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ عَلٰى رَجُلٍ مِّنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيْمٍ o اَهُمْ يَقْسِمُوْنَ رَحْمَتَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَّعِيْشَتَهُمْ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا﴾ (الزخرف:۳۱تا۳۲)

''تے آکھن لگے ایہ قرآن جے کر رب دا کلام اے تے فیر ایہناں دوواں وستیاں وچوں کسے وڈے بندے اُتے کیوں نازل نہیں کیتا گیا۔ کیہ اوہ تہاڈے ربّ دی رحمت (نبوت) وچ کوئی ونڈیاں پاؤنا چاہندے نیں۔ اوہناں وچ اوہناں دی حیاتی دیاں لوڑاں اسیں ہی تے ونڈیاں نیں۔''

ابوسفیان، ابوجہل تے اخنس لوکائی توں لُک لُک کے، تے اک دوجے توں وی لک لک کے راتاں نوں سوہنے محمد a دی زبان توں رب سوہنے دا سوہنا کلام سندے ہوندے سن۔ جدوں ایہ بھید اک دوجے تے کھل گیا تے اک دیہاڑے اخنس، ابوجہل دے گھر آکے آکھدا اے: ''لے بھئی ابوالحکم! ایہ دس بئی اسیں محمد a دی زبان توں جہڑا کلام سندے رہے ہاں، اوس تے تیرا کیہ خیال اے؟'' ابوجہل نے جہڑا جواب دتا اوس توں اوہدی بے وسّی حالت دا چنگی طرحاں پتا لگدا اے تے ایہ وی پتا لگدا اے بئی جھگڑا محمد a دے رب نوں معبود منن دا نہیں سی سگوں منکھ ایس گل دا سی بئی چودھر جاندی اے۔ لو جواب سنو۔ اکھے:

''اخنس جی! کیہ دساں بئی قرآن تے میری کیہ رائے ہے؟ بنوعبدالمناف نال چودھر دا جھگڑا کوئی اج توں اے؟ اوہناں نے اپنا منصب قائم رکھن لئی اپنا دسترخوان کھلا ریا تے اسیں وی اپنے ڈیرے تے پروہنیاں دی ٹکا ٹکا کے سیوا کیتی، جے اوہناں میدان وچ بہادری دے جوہر وکھائے تے اسیں اپنی شجاعت لوکائی نوں وکھان وچ کوئی کسر نہ چھڈی، جے اوہناں سخاوت دے دریا وگائے تے اسیں وی اپنیاں ہمیاناں دے مونہہ کھول دتے۔ بس ایہ سمجھ لوؤ بئی اسیں اوہناں نال سانویں ٹردے آئے ہاں، بلکل ایوں جویں دو گھوڑے پیراں نال پیر رلائی اکو جہے بھجدے نیں۔ پر جدوں بنی عبدالمناف نے ایہ آکھیا کہ ساڈے وچ اک نبی دا ظہور ہویا اے تے اوہدے اُتے اسماناں توں وحی وی لہندی اے، تے ایہدے وچ اسیں اوہناں نال جوڑ نہیں پا سکے، کیوں جے محمد بن عبداللہ تے اپنی تھاں تے پکا اے پر اسیں اپنے قبیلے وچ نبی پیدا نہیں کر سکے۔ اخنس! ویکھ نا! ہن نہ اسیں اپنے قبیلے وچ نبی پیدا کر سکے تے نہ ہی اوہناں دے نبی اُتے ایمان لیا کے اس دی تصدیق وچ زبان کھول سکدے ہاں۔''

ہن جے مکے تے طائف دے آکڑ خاں تے اوکھے سردار بھورا عقل توں کم لیندے تے فیر اوہ ایس گل نوں اپنے ساہمنے رکھدے بئی جے بندا اپنے ساہمنے دے بندے، سگوں دشمن دی زبان توں وی حقیقت دی داستان سنے تے بیان کرن والے نوں اپنا سجن تے خیر خواہ جانے۔ ایتھوں تیکر بئی قارون دی دولت، سکندر دے ٹوہر ٹپے تے قیصر دی بادشاہی وی حقیقت دے مقابلے وچ تیلے دے ساویں وی اوہدیاں نظراں وچ نہ سما سکے۔ پر ایس تھاں تیکر نرا اوہی بندا اپڑ سکدا اے جیس دے قلب اندر اللہ دی طرفوں حق نوں قبولن دا ولولا موجود ہووے۔ اوہ لوکی نہیں اپڑ سکدے جہڑے مال دولت تے دنیا دیاں نعمتاں اُتے جان چھڑکدے نیں تے نکیاں نکیاں مصلحتاں تے نکے نکے فائدیاں لئی حق سچ توں اکھاں میٹن توں گریز نہیں کردے۔ نری اینی گل ای نہیں سگوں قتل و غارت گری توں وی دریغ نہیں کردے۔

مکے دے کافر جہڑے اپنے آپ نوں کسے ضابطے، اصول یاں قانون دے پابند مجھن دے عادی نہیں سن، اوہ حشر، یومِ حساب تے عذابِ دوزخ جہیاں گلاں توں وی چڑدے سن۔ اوہ رنگ رلیاں منان دے عادی سن۔ لٹ مار، سود در سُود، بد

گوئی تے بدکاری نوں بھورا وی عیب نہیں سن جان دے۔ دوجے پاسے جناب محمد a اوہناں نوں قرآن دیاں اوہ آئتیاں سناندے جہناں وچ برائی اُتے اللہ دی پکڑ دا ذکر ہوندا تے اوہ سوچن لگ پیندے کہ ایہ کویں دا دین اے جہڑا تھاں تھاں تے ''دھیان کرو، رب علیم وی جے تے خبیر وی جے'' دیاں واجاں لاندا اے۔ ذرا ویکھو پتا پانی ہوندا اے کہ نہیں؟

﴿اِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ﴾ (الفجر: ١٤)

''بے شک تہاڈا رب مجرماں دی تاڑ وچ اے۔''

﴿وَ قَالُوْٓا ءَ اِذَا كُنَّا عِظَامًا وَّ رُفَاتًا ءَ اِنَّا لَمَبْعُوْثُوْنَ خَلْقًا جَدِيْدًاo قُلْ كُوْنُوْا حِجَارَةً اَوْ حَدِيْدًاo اَوْ خَلْقًا مِّمَّا يَكْبُرُ فِيْ صُدُوْرِكُمْ فَسَيَقُوْلُوْنَ مَنْ يُّعِيْدُنَا قُلِ الَّذِيْ فَطَرَكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ﴾ (بنی اسرائیل:٤٩تا٥١)

''ایہ لوک آکھدے نیں بئی جدوں ساڈیاں ہڈیاں ای رہ جان گئیاں تے اسیں گل سڑ جاواں گے تے فیر کیہ اسیں سچی مچی نویں سرے پیدا ہوواں گے۔ تسیں آکھو بئی بھاویں پتھر ہو جاؤ یاں لوہیا، یاں کوئی ہور شے بن کے ویکھ لو جہنوں تسیں چوکھا تگڑا جان دے او (ایہ تے ہونا اے) فیر اوہ آکھن گے اوہ کون اے جہڑا سانوں فیر زندا کرے گا۔ تسیں فرماؤ اوہی جہنے تہانوں پہلی وار پیدا کیتا سی۔''

﴿فَاِذَا جَآءَتِ الصَّآخَّةُ o يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ اَخِيْهِ o وَاُمِّهٖ وَاَبِيْهِ o وَصَاحِبَتِهٖ وَبَنِيْهِo لِكُلِّ امْرِئٍ مِّنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَاْنٌ يُّغْنِيْهِ o وُجُوْهٌ يَّوْمَئِذٍ مُّسْفِرَةٌo ضَاحِكَةٌ مُّسْتَبْشِرَةٌo وَوُجُوْهٌ يَّوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌo تَرْهَقُهَا قَتَرَةٌo اُوْلٰٓئِكَ هُمُ الْكَفَرَةُ الْفَجَرَةُ o﴾ (عبس: ٣٣-٤٢)

''فیر جدوں اوے گی آوہ کن پاڑن والی چنگھاڑ۔ اوس دیہاڑے بندا نسّے گا اپنے بھراتوں، اپنی ماں توں، اپنے پیوتوں، اپنی جوروتوں تے اپنے پتراں توں۔ اس دن اوتھے ہر کسے نوں اپنی ای فکر ہونی اے بس، ہور کسے دی نہیں۔ کنے مونہ اوس دن ہسدے تے خوشیاں مناندے دسن گے تے کنے مونہاں تے اوس دن پچھتاوے دی مٹی ہونی اے (عملاں پاروں مونہ) کالکھ دے تھلے ڈھکے ہوئے (ہون گے) ایہ لوک اوہو نیں، کافر، بدکار۔''

رب دے کلام دیاں ایہ کجھ گلاں نیں جہناں نوں اسیں دہرایا اے ورنہ محمد a نے کھورے کویں کویں مکّے دے کافراں نوں کفر تے شرک توں ڈرایا تے توحید تے نیک عملاں دے چنگے بدلے دیاں بشارتاں دتیاں سن۔ اگے ویکھو:

﴿يَوْمَ نَقُوْلُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَاْتِ وَتَقُوْلُ هَلْ مِنْ مَّزِيْدٍ﴾ (ق:٣٠)

''جیس دن اسیں دوزخ نوں پُچھاں گے، توں بھر گئی ایں تے اوہ آکھے گی کجھ ہور وی ہے۔''

﴿اِنَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا بِاٰيٰتِنَا سَوْفَ نُصْلِيْهِمْ نَارًا ط كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُوْدُهُمْ بَدَّلْنٰهُمْ جُلُوْدًا غَيْرَهَا لِيَذُوْقُوا الْعَذَابَ ط اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَزِيْزًا حَكِيْمًا﴾ (النساء:٥٦)

''بنا شبا جہڑے لوکی ساڈیاں آئتاں دے منکر ہوندے نیں اسیں اوہناں نوں چھیتی ای اگ وچ سٹ دیواں

گے۔ فیر جدوں اک واری اوہناں دی کھلّ گل سڑ جاوے گی تے اسیں اوہدی تھاں تے دوجی کھل چاڑھ دیواں گے تاں جے عذاب ای چکھدے رہن۔ بناشباللہ تعالیٰ زبردست نیں تے حکمت والے نیں۔"

ذرا گوہ کریئے تے پتا لگدا اے بئی ایہ کجھ پڑھ کے اسیں اندروں ہل کے رہ گئے ہاں۔ حالاں ساڈے کول ایمان دی دولت وی اے، آخرت لئی کجھ اکٹھا کرن دا آہر وی کردے ہاں تے سانوں ایس گل دی وی تسلی اے بئی جیس نوں کوثر عطا کیتی گئی اے اوہ ساڈا سفارشی وی اے۔ ہن ویکھو بئی جس بندے کول ایہ سہارے نہیں ہین اوہدا قیامت دے تیور تے جہنم دادبدبا ویکھ کے کیہ حال ہوئے گا۔ مکّے دے مشرکاں دے کناں تائیں جدوں رب دے ایہ فیصلے اپڑے ہون گے تے اوہناں کویں خوف کھادا ہونا اے یا اوہناں دے وڈکیاں دا کیہ عالم ہووے گا۔ اوہ تے قرآن نازل ہون توں پہلاں اپنے آپ نوں، بتاں دی حفاظت وچ ہون پاروں، ہر طرحاں دے حساب تے عذاب توں بَری سمجھدے سن۔

سو محمد a دے لیاندے دین توں کفار مکہ دی دوری دی اک وڈی وجہ آخرت دا تصور وی سی۔ بھاویں اوہناں نوں ایہ گل وی دسّی جاندی سی کہ چنگے عملاں دا بدلا جنت اے، جس دی وسعت دا کوئی حساب ای نہیں تے جہدے وچ کوئی مندی گل سنن ویکھن لئی نہیں ہونی، پر اوہ آکھدے سن کہ ایوں دی گل دسو جہدے وچ یوم حساب دا کوئی ذکر نہ آوے۔ گھاٹے وچ پئے تے بھلیں پئے مشرک بڑے عجلت پسند سن۔ اوہ ایہ گل کدے وی پسند نہیں سن کردے کہ اوہ اپنے آپ نوں یوم جزا دی اڈیک دا گناہگار بنان۔

خدائی دے دُجے دعویدار:

خدائی دی خواہش رکھن والے لوکاں دی دُجی قسم اوہ اے جنہاں کول خدائی دے اعلانیہ دعویاں دی ہمت تے طاقت نہیں ہوندی پر اوہ چالاکی تے فریبی نال لوکائی نوں کجھ اجہی متے لالیندے نیں بئی لوکائی رب تیکر اپڑن لئی اوہناں دا وسیلا ضروری مجھن لگ پیندی اے۔ ایس قسم دے بندے لوکائی نوں رب اگے جھکن دا مشورا دین دی بجائے ایہہ پسند کردے نیں کہ بندے اوہناں دے پیر چمن تے سوانیاں اوہناں دے موہڈے کہٹن۔ اوہناں دی بنائی ڈھیری دے اُتے چڑھاوے چڑھائے جان، لوکائی اوتھے متھا ٹیکے تے سوانیاں سراں توں چادراں لاہ کے ہتھاں وچ پھڑ لین تے ٹل لا کے واجاں لان بئی "پیرا! تیتھوں ای لینا اے۔"

ایوں دی خدائی دے دعویدار بندے پوری پلاننگ نال لوکائی نوں احساس دیواندے نیں بئی ایہی بابا جی تہانوں کنڈھے لاسکدے نیں۔ ایہی تہاڈے مددگار نیں۔ ایسے نے وگڑی سوارنی اے۔ ایس نوں راضی نہ کیتا تے قحط یاں بیماری پے جانی اے۔ تے نالے سُن لوؤ بئی ایہناں بزرگاں تیکر گل اپڑان دا طریقا سانوں آوندا اے، صرف سانوں۔ ایوں پروہت، پجاری تے مجور بندیاں اُتے بندیاں دی خدائی دے سوادلیندے رہندے نیں۔

یثرب جان دی اجازت تے ہجرت دیاں اوکڑاں:

مکے وچ محمد a دی مخالفت دا مُڈھ تے اوسے دن ای بجھ گیا سی جیس دن آپ نے توحید دا پہلا نعرا ماریا سی تے مکے دے مشرکاں دے معبوداں دی تذلیل ہونی شروع ہوگئی سی۔ پر جدوں اعلانیہ تبلیغ شروع ہوئی تے کافراں ولوں

مسلماناں نوں انتاں دے دکھ دتے گئے ۔ اوہناں تے اوہ سختیاں کیتیاں گئیاں ہئ سن کے کلیجہ مونہ نوں آ وَندا ے ۔ ایوں کجھ مسلمان حکم رسالت موجب حبشہ ول ٹر گئے ، کجھ شعب ِ ابو طالب وچ محصور کیتے گئے تے کجھ تھاں تھاں مصیبتاں جھلدے رہے ۔ جناب ابو طالب دی وفات توں بعد تے رسول خدا تے ڈاڈھا اوکھا ویلا آ گیا تے حالت ایہ ہو گئی سی ہئ یاں تے آپ a (نعوذ باللہ) اپنے دعویٰ نبوت توں پچھے ہٹ جان یاں قریش نال سدھی طرحاں دو ہتھ کرن ۔ بھاویں صحابہ کرام آپؐ تے جان نچھاور کردے سن پر مکے دے کافراں دے ٹڈی دل اگے مٹھی بھر بندیاں دی کیہ واہ چلنی سی ۔ فیر بیعت عقبیٰ ثانیہ تے کافراں دے پلیت جسے اُتے لگا اوہ پھٹ سی جہڑا اوہناں نوں اک پل وی چین نال نہیں بہین دیندا سی ۔ اوہ سڑدے بلدے رہندے سن تے ہر ویلے ایس چکر وچ ہوندے سن ہئ کسے ویلے کوئی اجہیا داء لگے ہئ اوہ توحید دے نویں اُگے خوشبودار بوٹے نوں مڈھوں ای پٹ کے سٹ دین ۔ ایہو جہے ویلے رب سوہنے نے اپنے بندیاں نوں ایوں دے اشارے دینے شروع کردتے :

﴿یٰعِبَادِیَ الَّذِیۡنَ اٰمَنُوۡۤا اِنَّ اَرۡضِیۡ وَاسِعَۃٌ فَاِیَّایَ فَاعۡبُدُوۡنِ۝ کُلُّ نَفۡسٍ ذَآئِقَۃُ الۡمَوۡتِ ثُمَّ اِلَیۡنَا تُرۡجَعُوۡنَ۝ و الَّذِیۡنَ اٰمَنُوۡا وَ عَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ لَنُبَوِّئَنَّهُمۡ مِّنَ الۡجَنَّۃِ غُرَفًا تَجۡرِیۡ مِنۡ تَحۡتِهَا الۡاَنۡهٰرُ خٰلِدِیۡنَ فِیۡهَا ؕ نِعۡمَ اَجۡرُ الۡعٰمِلِیۡنَ ۝ الَّذِیۡنَ صَبَرُوۡا وَ عَلٰی رَبِّهِمۡ یَتَوَکَّلُوۡنَ۝ وَ کَاَیِّنۡ مِّنۡ دَآبَّۃٍ لَّا تَحۡمِلُ رِزۡقَهَا ٭ اَللّٰهُ یَرۡزُقُهَا وَ اِیَّاکُمۡ ۫ وَ هُوَ السَّمِیۡعُ الۡعَلِیۡمُ ﴾

(العنکبوت: ٥٦ـ٦٠)

’’اے میرے بندیو! جہڑے ایمان لیائے او میری زمین چوکھی کھلی ڈُلھی اے ۔ ایس لئی میری بندگی کرو ۔ ہر جیوندے نے موت دا سواد چکھنا اے ۔ فیر تسیں مڑ کے وی ساڈے ول آ وَنا اے ۔ جہناں لوکاں ایمان لیاندا اے تے نیک عمل کیتے نیں اوہناں نوں اسیں جنت دے اُچے گھراں وچ رکھاں گے ۔ جہناں دے تھلے نہراں وگدیاں ہون گئیاں ۔ اوتھے اوہ ہمیشہ رہن گے ۔ نیک کم کرن والیاں لئی کڈا سوہنا اجر اے ۔ (ایہ اوہناں لئی اے) جہناں صبر کیتا تے اپنے رب تے بھروسا کردے نیں ۔ تے کنّے ای جنور اجہے نیں جہڑے اپنا رزق نال نہیں چکی پھردے ۔ اللہ ای اوہناں نوں رزق دیندا اے تے تہانوں وی ۔ اوہ سبھ کجھ سُن دا تے جان دا اے ۔‘‘

ایہناں آئتاں توں صاف پتا لگ رہیا اے ہئ ربّ ایہ چاہندا اے ہئ جے کر مکے وچ اوس دی بندگی اوکھی ہو رہی اے تے ربّ دی زمین دا کھلار کوئی گھٹ تے نہیں ۔ تسیں مکہ چھڈ کے کسے اجہی تھاں تے جا سکدے او جتھے اوس دی بندگی وچ کوئی رکاوٹ نہ ہووے ۔ تہانوں قوم ، قبیلہ ، شہر تے ہر اوہ شے چھڈ دینی چاہیدی اے جہڑی تہانوں رب توں دُریڈی لے جاوے ، ایتھوں تیکر کہ دھی پتر تے ماپے وی ۔ (جویں کہ بعد دے حالات ، خاص کر کے جناب ابو سلمہ b دی داستان توں پتا لگدا اے ۔)

جدوں بندا گھر بار تے ڈیرا ڈنڈا چھڈ کے کدھرے دریڈا نکل جاندا اے ، اودوں اوس نوں اپنے بال بچے توں بعد جس شے دی چوکھی چنتا ہوندی اے اوہ روٹی دے وسیلے نیں ۔ ایس لئی اللہ نے ایہدے ول چوکھے سوہنے اکھراں نال اشارا

کردیاں آکھیا اے:

﴿وَكَأَيِّنْ مِّنْ دَآبَّةٍ لَا تَحْمِلُ رِزْقَهَا اللّٰهُ يَرْزُقُهَا وَإِيَّاكُمْ﴾ (العنکبوت: ٦٠)

''تے کِنّے ای جنور نیں جیہڑے اپنی روزی نال نہیں چکی پھردے۔ اللہ ای روزی دیندا اے، او ہناں نوں وی تے تہانوں وی۔''

مطلب ایہ ہے کہ زمین تے رزق دے طلبگار نرے تسیں نہیں سگوں لکھاں مخلوقاں ہور وی نیں جہناں نوں زندا رہن لئی رزق دی لوڑ ہوندی اے۔ تے جے میں او ہناں نوں رزق دیندا ہاں جہڑے اپنی کنڈ تے کوئی بھار نہیں چکدے یاں اپنی روٹی لئی کوئی آہر نہیں کردے تے فیر چیتے رکھو کہ تسیں تے اشرف المخلوقات جے، تہانوں رزق کویں نہ لبھے گا۔

ایوں رازق نے اپنے بندیاں نوں ایہ یقین دوا دِتا پئی مکہ چھڈ دین دی صورت وچ تسیں بھکھے نہیں مردے سگوں تہاڈی روٹی میرے ہی ذمے ہے۔ فیر جدوں جناب رسول اللہ a نے ربّ ولوں ملے اشارے اپنے سنگی ساتھیاں نوں دسنے شروع کیتے تے مسلماناں نے مدینے ول ہجرت دا سوچنا شروع کردتا۔ ابن جریر تے ابن ہشام دا بیان اے کہ اجے مدینے ول عام ہجرت دی نوبت نہیں سی آئی کہ رسول اللہ a دے رضاعی بھرا تے آپ دی پھپھی برہ بنت عبدالمطلب دے صاحبزادے حضرت ابوسلمہ نے یثرب جان دا فیصلہ کرلیا، کیوں جے حبشہ توں پرتن توں بعد اوہ مکے دے کافراں، تے خود اپنے قبیلے بنی مخزوم دے ظلماں توں تنگ پے گئے سن۔ مکے دے ظالم کافراں نے او ہناں نوں بڑی اذیت دتی سی۔ اُمّ سلمہ آکھدیاں نیں کہ:

''جدوں میرے خاوند ابوسلمہ یثرب جان لگے تے میں وی اپنے بچے سلمہ نوں کُچھڑ لے کے نال نکل پئی۔ میرے خاوند مینوں تے سلمہ نوں اونٹھ تے بٹھا کے اُسدی نکیل پھڑ کے ٹرپئے۔ میرے پیکے دے لوکاں (بنی مغیرہ نے) سانوں جاندیاں ویکھیا تے راہ ڈک کے کھلو گئے تے آکھن لگے: ''ابوسلمہ! توں آپ تے ساتھوں وادھوں ہو گیا ایں، جتھے تیرا دل من دا اے جا، پر اپنی دھی نوں تے اسیں تیرے نال در بدر نہیں ہون دیواں گے۔'' ایہ آکھ کے او ہناں اونٹھ دی نکیل ابوسلمہ دے ہتھوں پھڑ لئی تے مینوں اونٹھ توں لاکے پچھاں لے ٹرے۔ دوجے پاسے میرے سوہریاں دا قبیلا (بنی عبدالاسد) وی اَپڑ گئے تے میرے پیکیاں نوں آکھن لگے کہ جے تسیں ساڈے منڈے نال اپنی کڑی نہیں جان دینی تے فیر اسیں اپنا پتر سلمہ وی تہاڈی دھی نال نہیں جان دینا۔ ایہ آکھ کے او ہناں بدوبدی میرے پتر نوں میرے کولوں کھوہ لیا تے ایسے کھوہ موہ وچ وچارے سلمہ دا گٹ وی لَہِ گیا۔ ہن حال ایہ سی بئی مینوں بنی مغیرہ والے لے گئے تے بچے نوں بنی عبدالاسد والے تے ابوسلمہ وچارے تن تنہا یثرب ٹر گئے۔ گھٹو گھٹ اِک ورھے تیکر میں ایہ کردی رہی بئی روز ابطح (جھگڑے والی تھاں) تے جاندی تے اوتھے بہ کے روندی رہندی۔ اک دن میرے پیکیاں وچوں اک اجیہے بندے نے مینوں ویکھ لیا جہنوں میری حالت تے ترس آ گیا۔ اوس نے بنی مغیرہ دے دوجے بندیاں نوں جا آکھیا، بئی ایس وچاری نوں تسیں کیوں اوہدے پتر تے گھر والے توں نکھیڑ یا ہویا اے۔ اوس نے زور دے کے آکھیا بئی ایس نوں جان دیو۔ اخیر او ہناں مینوں آکھیا بئی جے توں اپنے گھر والے کول جانا چاہندی اے تے ٹر جا۔ میں اپنے اونٹھ تے کلی ہی یثرب ول ٹر پئی پر جدوں تنعیم دی تھاں تے

اپڑ ی تے بنی عبدالدار دے اک نیک بندے عثمان بن طلحہ نال ٹاکرا ہو گیا۔ اوہنے پچھیا: بئ ابو امیہ دی دھیے کدھر جا رہی ایں۔ میں آکھیا بئ اپنے گھر والے کول یثرب ٹری جاندی ہاں۔ اوہنے آکھیا کہ تیرے نال تے کوئی جی نہیں۔ میں دسیا بئ ہاں! خدا، تے ایس بچے توں وکھ تے میرے نال کوئی نہیں۔ عثمان آکھیا بئ اللہ دی سونہ میں تینوں کلیاں تے نہیں جان دینا۔ فیر اوہ میرے اونٹھ دی نکیل پھڑ کے ٹر پئے۔ واللہ! میں اوہناں توں ودھ شریف آدمی نہیں ویکھیا۔ جدوں اسیں کسے منزل تے اپڑ دے تے اوہ میرے اونٹھ نوں بٹھا کے پراں ٹر جاندے۔ میں سلمہ نوں لے کے جدوں اتر جاندی تے اوہ اونٹھ کسے رکھ نال بنھ دیندے تے آپوں کدھرے دور کسے رکھ تھلے جا لمّے پیندے۔ فیر جدوں ٹرن دا ویلا آ وندا تے اوہ اونٹھ نوں آ کے بٹھاندے۔ مینوں آکھدے کہ سوار ہو جا تے آپوں دُریڈے جا کے کھلو جاندے۔ فیر اوہ آ کے اونٹھ دی نکیل پھڑ لیندے تے اگلی منزل ول ٹر پیندے۔ یثرب تائیں سارا پندھ اوہناں ایوں ای نبیڑ یا۔ فیر جدوں قبا وچ بنی عوف دی وسّتی دِسّی تے آکھن لگے کہ تیرا گھر والا اوس تھاں تے ای۔ اوہدے کول اپڑ جا۔ اللہ تینوں برکت دیوے۔ فیر اوہ جویں ٹر دے آئے سن ایوں مکے پرت گئے۔''

حضرت ام سلمہ c دی ایہ داستان دسدی اے بئ دین وچ استقامت نال رب دنیا تے اپنے بندیاں دی چنگی چوکھی مدد کردا اے، تے آخرت تے ہے ای ایمان والیاں دی۔ ام سلمہ c نے اپنے آپ نوں ہوا دے رخ تے اُڈے جان لئی نہیں چھڈ دتا سگوں ثابت قدمی وکھائی تے اپنے خاوند، پتر تے سبھ توں ودھ کے رب دی رضا حاصل کرن لئی جتن کردے رہے۔

ہجرت دے اذن عام توں بعد سبھ توں پہلاں حضرت عامر b بن ربیعۃ الغزی اپنی سوانی لیلیٰ دے نال مکے توں نکلے۔ فیر حضرت عمار b بن یاسر، جناب سیدنا بلال حبشی b تے حضرت سعد b بن ابی وقاص نے ہجرت کیتی۔ اوہناں توں بعد حضرت عثمان بن عفان اپنی اہلیہ محترمہ حضرت سیدہ رقیہ c بنت رسول اللہ دے نال یثرب ول کوچ کیتا۔ فیر تے جتھیاں دے جتھے مکہ چھڈ کے اپنے رب ولوں دتے گئے دارالہجر ت نوں نکلدے رَے۔ ابن اسحاق آکھدے نیں کہ بنی فطعون، بنی البکیر تے بنی جحش بن رِئاب دا کوئی اک جی وی مکے نہ رہ گیا تے اوہناں دے خالی گھراں دے بوہے ہوا نال کھڑکدے ویکھ کے ہول پیندا سی۔ ابن عبدالبر لکھیا اے بئ بنی اسد بن خزیمہ وی سبھ بال بچہ لے کے مکہ چھڈ گئے سن۔

ہجرت توں بعد اک دن عتبہ بن ربیعہ، عباس بن عبدالمطلب تے ابوجہل کدھرے ٹردے پھردے بنی جحش دے گھراں ول اپڑ گئے۔ گھراں دی ویرانی ویکھ کے عتبہ ٹھنڈا ساہ لے کے بڑے دکھ نال آکھن لگا''اج بنی جحش دے اجڑے گھر ویکھے نہیں جاندے۔'' ایہ سن کے ابوجہل نے عباس بن عبدالمطلب ول اشارا کر کے آکھیا''اوئے عتبہ رونا کیوں ایں۔ ایہ سارے کم ساڈے ایس بھرا دے بھتیجے دے نیں۔ اوس نے سانوں ونڈ کے رکھ دتا اے۔'' ابوسفیان نے بنی جحش دے گھراں تے قبضا کر کے گھر وچ دتے۔ بہانہ ایہ بنایا کہ اوہدی دھی فرعہ (یاں فارعہ) ابواحمد بن جحش دی بیوی سی۔ ایوں جوائی دے سارے خنوادے دی جائیداد تے جوائی دے جیوندیاں جاگدیاں ای قبضا کر لیا۔ ابوسفیان دی ایس زیادتی دی شکائت جدوں حضرت عبداللہ بن جحش نے نبی اکرمؐ اگے کیتی تے آپ نے جناب عبداللہ نوں مکے دے ایس گھر دے بدلے جنت وچ اک گھر دی بشارت دتی۔ نبی رحمت a دی عظمت دی اک جھلک ویکھو بئ مکے دی فتح توں بعد وی آپ a نے

غیر قانونی قابضاں توں مکان واپس نہیں منگیا۔ ایتھوں تیکر ہئی حضور a نے اپنا مکان وی واپس نہیں لیا جہدے تے عقیل بن ابی طالب نے قبضا کر لیا سی۔

ہجرت دیاں اوکڑاں کوئی اک دو عاشقان نبی تیکر محدود نہیں سن سگوں چوکھے مسلماناں نے صبر، حوصلے تے ہمت نال راہ خدا وچ اپنے وطن نوں قربان کر دتا۔ ایہناں عظیم ہستیاں وچوں اک ہستی جناب صہیب رومی دی وی اے۔

آپ رومی دے لقب نال مشہور ضرور ہوئے پر اصل وچ آپ رومی نہیں سن۔ آپ دے والد سنان، کسریٰ ولوں ابلہ دے حاکم سن تے اوہناں دا خاندان موصل وچ آباد سی۔ اک واری رومیاں نے موصل تے حملا کیتا تے جہناں لوکاں نوں قید کر کے لے گئے اوہناں وچ صہیب وی شامل سن۔ روم وچ پلن پاروں عربی ٹھیک طرحاں نہیں سن بول سکدے۔ اک عربی آپ نوں خرید کے مکے لے آیا۔ ایتھے عبداللہ بن جدعان نے اوہناں نوں خرید کے آزاد کر دتا۔

حضرت صہیب جدوں ہجرت لئی نکلے تے قریش دے لوکاں آکھیا ''اوصہیب! جدوں توں مکے آیا سیں تے چٹا بھکھا سیں۔ ایتھے رہ کے توں مال کمایا۔ دولت اکٹھی کیتی تے ہن ہر شے لے کے ایتھوں نکل چلیا ایں۔ ایہ نہیوں ہونا۔''

''اچھا جے میں اپنا مال تہانوں دے دیواں تے فیر میرے سکھنے ہتھیں جان تے تہانوں اعتراض تے نہیں؟'' حضرت صہیب نے پچھیا۔

''آہو، خالی ہتھیں جانا ایں تے سووار جا۔'' قریش نے جواب دتا۔

ایوں حضرت صہیب نے ہر شے اوہناں دے حوالے کیتی تے آپوں ہتھ جھاڑ کے یثرب ول ٹر پئے۔ نبی اکرم a تائیں ایہ خبر اپڑی تے فرمایا ''صہیب نے نفع کمایا، صہیب نے نفع دا سودا کیتا۔''

ابن عبدالبر لکھدے نیں کہ جدوں صہیب مکے توں ٹرے تے قریش نے اوہناں دا پچھا کیتا تاں جے اوہناں نوں قتل کر کے اوہناں دا مال کھوہ لین۔ جناب صہیب دی نظر پئی تے اوہناں آکھیا کہ ''تہانوں پتا اے کہ میں تہاڈے ساریاں نالوں چنگا تیرانداز ہاں۔ خدا دی قسم تہاڈے وچوں کوئی میرے تیکر نہیں اپڑ سکدا۔ جدوں تیکر جس دی موت آئی اے مرنہ جاوے۔'' پچھا کرن والیاں نے آکھیا کہ اپنا مال چھڈ جا تے آپوں ٹر جا۔ حضرت صہیب نے آکھیا کہ میں تے ہر شے پہلوں ای چھڈ آیا ہاں۔ فلاں تھاں تے جاؤ تے اوتھوں لے لوؤ۔ ایوں اوہ پرت گئے تے جا کے مال تے قبضا کر لیا۔

بیہقی تے طبرانی نے ایہدے نال رلدا ملدا بیان ای نقل کیتا اے پر اوہدے وچ ایہ وادھا کیتا اے بئی ''جدوں میں (صہیب رومی) قبا اپڑیا تے حضور نے فرمایا کہ ''صہیب! ایس سودے وچ توں چوکھا نفع کھٹیا اے۔'' میں عرض کیتی ''یارسول اللہ! ایس گل دا تے کسے نوں پتا ای نہیں سی۔ آپ a نوں جبرائیل توں سوا ایہ گل ہور کون دس سکدا اے۔'' ایہ روائت مولانا مودودی نے ''سیرت سرور عالم'' دے باب ہجرت الی المدینہ وچ بیان کیتی اے۔

مکے دا شیر عمر b بن خطاب ہجرت دی تواریخ وچ ایس پاروں وکھری دکھ دیندا اے کہ اوہ کلّا مرد مجاہد سی جہنے اعلان کر کے آکھیا ''مکے دے لوکو! میں یثرب جا رہیاں'' پر جناب عمر نے اپنے جتھے وچ رلن والے کجھ لوکاں نوں چوری چھپے ای نکلن دی تائید کیتی۔ آپ فرماندے نیں کہ ''میں عیاش بن ابی ربیعہ تے ہشام بن عاص نال ایہ گل متھی کہ اوہ دوویں مکے توں دس

میل دے پندھ تے تناضب دی تھاں تے ساڈے نال آرلن تے تے جہڑا متھے گئے ویلے تے نہ اپڑیا سمجھو پئی اوہ پھڑ یا گیا اے تے باقی لوکی اوس نوں نہیں اڈیکن گے۔ ایوں ہشام تے مکے وچ ای دھرلے گئے پر عیاش ساڈے نال مدینے اپڑ گئے۔ پچھے پچھے ابوجہل بن ہشام تے حارث بن ہشام وی مدینے آ پجے تے پوری مکاری نال عیاش نوں ایہ آکھ کے رام کر لیا کہ ماں جی نے قسم کھادی اے کہ جدوں تیکر میں عیاش نوں نہ ویکھ لواں گی، نہ تے سروچ کنگھی کراں گی تے نہ ای چھاویں بہواں گی۔ میں عیاش نوں بتھیرا سمجھایا کہ توں کسے چکر وچ آ چلیا ایں تے ایہناں دی گل تے اعتبار نہ کر۔ ماں ہوراں دے سروچ کوئی جوں پئی تے آپوں کنگھی کرن گیاں تے مکے دی ساڑ دین والی دھپ نے جدوں جستا لوہ دتا تے آپوں چھاویں جا بیٹھن گیاں پر ایوں جاپدا سی کہ عیاش اُتے ماں دی محبت غالب آ گئی تے اوہ آکھن لگا کہ میں ماں دی قسم پوری کر کے پچھاں پرت آواں گا تے نالے اوتھوں اپنا سامان وی لے آواں گا۔ میں اس نوں آکھیا کہ جے سامان دی گل اے تے میں اپنا ادھا مال تینوں دین لئی تیار ہاں، پر اوہ نہ منیا۔ فیر میں بڑی بے بسی نال اوس نوں آکھیا کہ جے توں جانا ای اے تے میری اٹھ لے جا۔ ایہ چوکھی چنگی اٹھ اے تے تیرے کم آوے گی۔ جے کدھرے تیرے بھراواں دی نیت وچ کوئی فتور آ گیا تے ایس اٹھ تے دوڑ جاویں۔ ایہ گل اوس نے من لئی۔ راہ وچ اک تھاں تے ابوجہل نے اوس نوں آکھیا'' بھرا جی! میرا اونٹھ کجھ ٹھیک نہیں جاپدا، تسیں اپنی اونٹھنی تے مینوں وی نہیں بٹھا لیندے؟'' فیر دوویں تھلے لہ گئے تاں جے ابوجہل وی عیاش والی اُٹھ اُتے بہ سکے۔ حارث وی اپنا اونٹھ بٹھا کے تھلے اتر گیا تے دوواں نے رل کے عیاش نوں بنھ لیا۔'' ابن اسحاق آکھدے نیں کہ عیاش بن ابی ربیعہ دے خنوادے والیاں مینوں دسیا کہ ابوجہل تے حارث، عیاش نوں لے کے کجھ اجہے حال وچ مکے اپڑے کہ عیاش رسیاں وچ بجھے ہوئے سن تے دوویں بھرا ایہ اعلان کردے جاندے سن کہ اے اہل مکہ! اپنے نالائق لونڈیاں نوں ایوں سدھیاں کرو جویں اسیں عیاش نوں کیتا اے۔

رسول خدا عیاش تے ہشام بن عاص لئی پریشان سن۔ آپ a نے اپنے سجناں نوں پچھیا کہ کہڑا اے جہڑا اوہناں دوواں نوں مکے وچوں کڈھ لیاوے گا۔ ایہ ذمے داری اک اجہے مرد مجاہد (ولید بن مغیرہ) نے لئی جہڑا اکل تیکر اسلام دا ناں نشان مٹان لئی بے تاب سی تے آکھدا ہونداسی کہ نبوت محمد a دے حصے وچ ای کیوں آئی؟ جناب ولید بن مغیرہ نے اپنی سیانف تے تدبیر نال، تے رب دے کرم نال چنگی طرحاں ایہ ذمے واری نبھائی تے دوواں دیاں بیڑیاں کٹ کے تے اپنے اونٹھ تے بٹھا کے مدینے لے آئے۔

حضرت عبداللہ بن سہیل جس امتحان وچ پائے گئے اوہ وی گھٹ نہیں سی۔ اوہ حبشہ دے مسلماناں وچ شامل سن۔ مدینے ول ہجرت دی خبر سن کے مکے آ گئے پر اوتھے اوہناں دے والد سہیل بن عمرو نے اوہناں نوں قید کر لیا۔ ظلم دی گل ایہہ ہے کہ آپ a نوں جنگ بدر وچ مسلماناں دے مقابلے تے لڑن لئی وی لے گئے۔ پر جدوں فوجاں دا ٹاکرا ہویا تے عبداللہ مسلماناں نال رل گئے۔ فیر جدوں فتح مکہ دے موقع تے سہیل بن عمرو مسلمان ہوئے تے آکھدے ہوندے سن کہ اللہ نے میرے پتر عبداللہ دے ایمان وچ میرے لئی بڑی خیر رکھ دتی سی۔

باب نمبر۱۴:

ہجرت دا فلسفا

اللہ دے نبیاں نوں روز اوّل توں ہی ہجرت نال واسطہ پیندا رہیا اے۔ اللہ دی زمین اُتے اللہ دی خدائی، سگوں اک اللہ دی خدائی دا نعرا کدے وی سوکھا نہیں رہیا۔ فیر ایس اوکھیائی دے مقابلے تے اللہ اپنے بندیاں لئی، اوہناں دی تربیت پوری کر کے، کسے اجہی تھاں دا بندوست کر دیندا رہیا اے جتھے اوہ کھل کے اپنی گل کر دے رہے۔ بندا انج وی زمین اُتے اپڑن توں لیکے اج تیکر ہجرت وچ ہی اے۔ بھاویں ایہ ہجرت تھاں دی ہووے یاں ویلے دی، ہجرت دا عمل جاری رہندا اے۔ جے کر بندا ہجرت کرن لئی تیار نہ ہوندا تے سوچن دی گل اے، ایہ نسل انسانی دھرتی دی نکر نکر تیکر کویں اپڑ دی؟ فیر تے دنیا اُتے اج موجود نسلِ آدم لئی نری براعظم ایشیا دی تھاں ای بتھیری ہوندی جتھے حضرت آدم سبھ توں پہلاں تشریف لیائے۔

توحید دا درس دین والیاں پاک ہستیاں ہمیش ہجرت کر دیاں رہیاں۔ جناب ابراھیم خلیل اللہ اپنے بت تراش پیونوں سمجھان، تے فیر ناکام ہون توں بعد خورے کتھے کتھے دے سفر دیاں اوکڑاں جر دے رہے۔ کدے فلسطین وچ ڈیرے تے کدے اہل وعیال دا صفا تے مروہ دیاں پہاڑیاں تے ٹھکانا! حضرت یوسف g دا کنعان دی جنم بھوں چھڈ کے مصر دے بازار وچ اٹی دے مل تے وکنا، حضرت موسیٰ کلیم اللہ دی مصر توں جبل طور، تے فیر جبل طور توں ارض مقدس تیکر ہجرت، حضرت لوط دا وادی سدوم وچوں ٹر جانا، حضرت یونس دی اپنے دعوت دے علاقے وچوں ہجرت، حضرت عزیر دی بابل توں فلسطین ول ہجرت، حضرت یعقوب دی فلسطین توں مصر ول ہجرت، حضرت حاجرہ دی مصر توں مکے نوں ہجرت تے اخیر تے نبی a دا اوس تھاں نوں چھڈ کے مدینے ٹر جانا جہنوں چھڈن تے دل نہیں سی کردا، درس توحید دے اکوای سلسلے دیاں کڑیاں نیں۔

اصل وچ دارالہجرت وچ اپنے ورگے لوکاں دا کٹھ ہو جاندا اے تے توحید پرست تسبیح دے دانیاں وانگ اک لڑی وچ پرو دتے جاندے نیں تے مخالفاں دے ساہمنے اک نویں طاقت دا مڈھ بجھ جاندا اے جہنوں اگے ودھن دا سامان اپنے ای ویریاں کولوں اذیتاں تے اوکڑاں دی شکل وچ ملدا اے۔ روٹی ٹکر دے وسیلیاں اُتے لوکائی دے قبضے تے صبر تے تحمل، تتی ریت تے لٹا کے سینے اُتے پتھر رکھن دے ظلم نال برداشت تے بردباری، تے گالھ مندے دی زیادتی برداشت کرن نال حوصلا ملدا اے۔ ایہ سبھ کجھ برداشت کرن نال کسے تحریک دے اندر جہیڑی مثبت طاقت پیدا ہوندی اے اوہی حق دا اصلی تے پکا پیڈھا ہتھیار ہوندی اے۔ ایہ ہتھیار باطل طاقتاں کول تے ہوای نہیں سکدا پر ایہی ہتھیار حق نوں، ویکھن وچ کمزور تے تھوڑا ہون دے باوجود، میداناں دی فتح لئی خالق کائنات دی غیبی امداد دا وسیلا بنا دیندا اے۔

بے وطنی تے بے سروسامانی اللہ دی امداد لئی ہمیش ای چوکھی کارگر ثابت ہوئی اے۔ جدوں اللہ دا کوئی بندا اپنے ہتھیں

بنائے اپنے سوہنے گھر، اپنی وستی تے اپنے دیس نوں نری اللہ دی رضا لئی چھڈ کے مہاجر تے پردیسی بن جانداا ے تے خالص مالک داہی پروہنا بن جانداا ے، تے اوسے تے ہی ڈوری سٹ دینداا ے، اوہدے ای دردا درویش تے اوہدے ای رستے دا قلندر ہو جاندا اے، جدوں اوہ سارے وسیلیاں تے سارے وارثاں نوں چھڈ کے اوس تے تکیہ کر لیندا اے جہڑا وسیلیاں دا محتاج نہیں فیر اوس ولوں ایوں امداد آ وندی اے کہ بندا آپوں سوچدا رہ جاندا اے بئی ایوں وی ہو سکدا اسی ۔ فیر ۳۱۳، اک ہزار اُتے بھارے ہو جاندے نیں تے اچے شملیاں والے متکبر سردار نیانیاں دے ہتھوں ایوں کپے جاندے نیں جویں اوہ قلماں کپدے نیں۔

ابلیس دی پارلیمنٹ:

ابن اسحاق دی روائت موجب حبشہ توں جہڑے مہاجر ایس ارادے نال مکے پرت آئے سن کہ یثرب ول ہجرت کراں گے، اوہناں وچوں ست بندیاں نوں قریش نے قید کر لیا تے اوہ ہجرت نہ کر سکے۔ اوہناں توں وکھ وی مکے وچ کجھ مسلمان موجود سن پر اوہ اجہے لوکی سن جہڑے یاں تے ہجرت کر دیاں ڈک لے گئے یاں ایہ اوہ وچارے سن جہڑے دل وچ ایمان تے رکھدے سن پر لِسّے ماڑے ہون پاروں یثرب ول نہیں جا سکدے سن۔ ایس توں سواہن صرف جناب محمد a حضرت ابوبکر b تے حضرت علی کرم اللہ وجہہ باقی رہ گئے۔ ایس صورت حال نال قریش مکہ دا سٹر سٹر کے اوہ حال ہو گیا سی کہ اوہ شیدائیاں وانگ اپنے جسّے نوں ای چک وڈھی آ وندے سن تے اوہناں نوں سمجھ نہیں سی آ رہی کہ اوہ کیہ کرن؟

قریش نوں ایہ گل وی نہیں بھل رہی سی کہ یثرب دے دو تگڑے قبیلے اوس تے خزرج جہڑے کل تیکر خانا جنگی نال اپنی طاقت تے ہمت دا ستیا ناس کر دے رہے تے جہناں جنگ بعاث وچ دوواں پاسیاں دے کئی تگڑے سردار مار دتے یاں مروالے، اج اوہ اک پلیٹ فارم تے ایوں اک مٹھ ہوئے دِس دے سن جویں اکو ّماں دے جمے ہون ۔ اوہ ایہ گل چنگی طرحاں جاندے سن کہ جس ہستی دے آکھن تے اوس تے خزرج آپس دے ویر بھل گئے نیں، اوسے ہستی دے آکھن تے اوہناں ساڈے نال ٹکر لین توں وی باز نہیں آ ونا۔ قریش نوں ایس گل داوی احساس سی کہ یمن توں شام تیکر بحر احمر دے ساحل تے اوہناں دی جہڑی تجارتی گزرگاہ اے، مسلماناں دے مدینے ٹر جان نال اوہ غیر محفوظ ہو جانی اے جد کہ مکے تے طائف دے لوکی لکھاں دینار دی تجارت اوسے رستے توں کر دے سن۔

اپنے وڈکیاں دے دین نوں توحید دیاں سٹاں توں بچان لئی، اپنے تجارتی رستے نوں پر امن رکھن لئی تے مدینے وچ طاقت پھڑ دی اک نویں ولائت دی طاقت نوں توڑن لئی مکے دے مشرکاں نے آپس وچ صلاح مشورے شروع کیتے ہوئے سن پر اوہ کسے نتیجے تے نہیں سن اپڑ رہے۔ دوجے پاسے ہر چڑھدے سورج نال رسول خدا a دا وجود اوہناں لئی نویں توں نواں چیلنج لے کے آ رہیا سی۔ ایس لئی اوہناں فیصلا کیتا کہ کسے دن سر جوڑ کے بیٹھا جاوے تاں جے مسلئے دا کوئی حل لبھ سکے۔ ایوں ۲۶ صفر ۱۴ نبوت، عیسوی حساب موجب ۱۲ ستمبر ۶۲۲ء بروز جمعرات تواریخ دا سبھ توں خوفناک اکٹھ ہویا۔ مکے دی پارلیمنٹ دارالندوہ وچ قریش دے سارے قبیلیاں دے نمائندا سردار اکٹھے ہو گئے۔ دارالندوہ دے بوہے اگے ابلیس وی اپڑ گیا۔ اوس نے اک نجدی شیخ دا روپ بنایا ہویا سی۔ آکھن لگا، نجد توں حاضر ہویاں۔ تہاڈے اج دے اجلاس دا

پتا لگا سی۔سوچیا کہ تہانوں کوئی چنگا مشورا ای دے آواں۔لوکاں آ کھیا کہ ''ایہ تے واہوا چنگی گل اے، اندر تشریف لے آوَ'' ایوں ابلیس دی پارلیمنٹ وچ صلاح مشورے شروع ہو گئے۔ابلیس دے نال جھڑے ہور لوکی دارالندوہ وچ موجود سن، اوہناں وچ مشہور سردار ایہ سن:

۱۔ قبیلا بنومخزوم وچوں ابوجہل۔

۲۔ قبیلا بنونوفل وچوں جبیر بن مطعم، حارث بن عامر تے طعیمہ بن عدی۔

۳۔ قبیلا بنوعبدالشمّس وچوں شیبہ، عتبہ تے ابوسفیان۔

۴۔ قبیلا بنوعبدالدار وچوں نصر بن حارث۔

۵۔ قبیلا بنواسد وچوں حکیم بن حزام، زمعہ بن اسود تے ابوالجنتر ی۔

۶۔ قبیلا بنوسہم وچوں نبیہ بن حجاج تے منبہ بن حجاج۔

۷۔ قبیلا بن جمع وچوں اُمیہّ بن خلف۔

اجلاس دی کاروائی شروع ہوئی تے سبھ توں پہلاں زمعہ بن اسود نے صلاح دتی کہ اسیں محمد a نوں کسے وگڑے ہوئے اُٹھ تے بٹھا کے مکے توں کڈھ دینے ہاں فیر سانوں کیہ کہ اوہ کتھے جاندا اے تے کتھے رہندا اے، بس ساڈا کم سدھا ہو جاوے گا تے اسیں پہلے وانگ حیاتی دے دن کٹن لگ پواں گے۔شیخ نجدی (ابلیس) آ کھیا کہ خدا دی قسم ایہ صلاح کوئی ایڈی چنگی نہیں۔ ویکھدے نہیں کہ اوس (محمد a) دی گل کڈی سوہنی تے بول کڈے مٹھے ہوندے نیں تے اوہ کویں لوکائی دے دل موہ لیندا اے۔ایوں مکے وچوں کڈھن نال اوہ کسے اجہے قبیلے نال جا رلے گا جھڑا اوس نوں اپنا پیشوا بنا لوے گا تے فیر اوہ تگڑے ہو کے کسے دن تہاڈے اُتے آ چڑھن گے۔ایس لئی کوئی ہور گل سوچو۔

ابوالجنتر ی نے مشورا دتا کہ محمد نوں لوہے دیاں بیڑیاں پوا کے قید کر دیو تے باہروں بوہا پکا پکا بند کر دیو تے فیر اوس دی اخیر نوں اڈیکو۔(نعوذ باللہ) ایہ وی ہن توں اگدیں جمن والے اپنے ور گے شاعراں زہیر تے نابغہ وانگ بنے لگ جاوے گا۔

''ایہ رائے وی مینوں چنگی نہیں لگی'' ابلیس نے آ کھیا۔

''جناب شیخ صاحب! کیوں؟ ایہدے وچ کیہ ہرج اے؟'' سرداراں نے پچھیا۔

''واللہ! جے تسیں اوس نوں قید کر دتا تے ایہ خبر اوہدے سجناں تیکر اپڑے ای اپڑے۔فیر کوئی وڈی گل نہیں کہ اوہ تہاڈے تے چڑھائی کر دین تے محمد a نوں تہاڈے قبضے وچوں کڈھ کے لے جان۔ایس لئی کجھ ہور سوچو۔'' ابلیس نے آ کھیا۔

ابلیس دی صدارت تے سیانف وچ ہون والے اجلاس نے ایہہ دوویں صلاحواں رد کر دتیاں تے فیر جہالت دے چیف ابوجہل دی واری آئی۔اکھے:

''اک صلاح میری وی اے جتھے تیکر تسیں اجے نہیں پہنچے۔''

''تے فرماؤ نا ابوالحکم! سیانے بندے او، دسو کجھ'' لوکاں آ کھیا۔

اکھے:

''ہر ہر قبیلے وچوں اک اک تگڑے تے بانکے نو جوان دا انتخاب کیتا جاوے۔ فیر او ہناں سبھناں نوں اک اک تیز تلوار دتی جاوے۔ ایہ جوان محمد a دے گھر نوں گھیر لین۔ جدوں اوہ فجر دی نماز لئی فجرے باہر نکلے تے سارے سورمے اپنی اپنی تلوار نال اکو ویلے وار کرن۔ ایس طرحاں دے قتل دا فائدا ایہ ہووے گا کہ محمد a دا قتل سارے قبیلیاں وچ ونڈیا جاوے گا تے فیر بنوعبدالمناف کہدے کہدے کولوں بدلا لین گے۔ آپوں ماری دے دیت (خون بہا) تے راضی ہو جان گے تے اوہ اسیں رل کے دے دیواں گے۔''

''ہش، شاواش، واہ بھئی سردار واہ، گل کیتی جے نا!'' بڈھا نجدی (ابلیس) بولیا۔

ایوں ابلیس دی پارلیمنٹ نے ایہ قرارداد منظور کر لئی تے ایس تے عمل کرن لئی یاراں (۱۱) کڑیل جواناں دا اک جتھا تیار کیتا گیا۔ جہڑے ایہ سن:

ابوجہل، حکم بن عاص، عقبہ بن ابی معیط، نضر بن حارث، امیہ بن خلف، زمعہ بن الاسود، طعیمہ بن عدی، ابولہب، اُبی بن خلف، نبیہ بن الحجاج تے اوس دا بھرا منبہ بن الحجاج۔

واللہ خیر المٰکرین:

اک پاسے شمع رسالت نوں ہمیش لئی گل کرن دیاں سازشاں ہو رہیاں سن تے دوجے پاسے رب تعالیٰ ایسے شمع نال لیندے چڑھدے نوں روشن کرن دیاں تدبیراں فرما رہے سن۔

﴿ وَ اِذْ يَمْكُرُبِكَ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا لِيُثْبِتُوْكَ اَوْ يَقْتُلُوْكَ اَوْ يُخْرِجُوْكَ وَيَمْكُرُوْنَ وَيَمْكُرُ اللّٰهُ ط وَاللّٰهُ خَيْرُ الْمٰكِرِيْنَ﴾ (الانفال: ۳۰)

''(اے محبوب اوہ ویلا وی یاد کرو) جدوں کافر تہاڈے خلاف سازشاں کر رہے سن کہ تہانوں قید کر لین یاں قتل کر دین یاں دیس نکالا دے دین، اوہ اپنیاں چالاں چل رہے سن تے اللہ اپنی چال چل رہیا سی۔ تے اللہ (ہی) سبھ توں ودھیا تدبیراں کرن والا اے۔''

تے فیر خیرالماکرین دی چال ہی کامیاب ہوئی تے مکے دے چالباز اں نال جہڑی ہوئی اوہ کجھ چر پچھوں میدان بدر نے وی ویکھی، آسماناں نے وی ویکھی تے تواریخ نے وی۔ ہویا ایہ کہ پیغمبر اسلام نوں دارالندوہ دے اجلاس دی کاروائی دا پتا لگ گیا۔ آپ a نوں رب تعالیٰ ولوں مکہ چھڈ دین دی اجازت وی مل چکی سی۔ ایس لئی آپ a نے جناب علی المرتضیٰ نوں ہدایت کیتی کہ اوہ رات نوں آپ a دی ہری حضرموتی چادر لے کے آپ a دے بستر تے لیٹ جان تے حالات موافق ہو جان تے لوکاں دیاں اماناتاں اوہناں دے حوالے کر کے مدینے ٹر آن۔ ایہ ہدایت کر کے رسول خداؐ آپوں حضرت ابوبکر b دے گھر ول ٹر پئے۔ حضرت عائشہ دا بیان اے کہ'' دپہر ویلے اسیں اپنے گھر بیٹھے ساں تے کسے نے ابّا جی نوں دسیا کہ باہر رسول اللہ تشریف لیا رہے نیں۔ ایس ویلے جناب رسول اللہ نہیں آیا کردے سن، ابّا جی باہر گئے تے عرض کیتی، یارسول اللہ! میرے ماں باپ تہاڈے تے قربان ہو جان، ایس دوپہر ویلے تے جناب کدے تشریف نہیں سی لیاندے، خیر تے ہے؟ فیر ابا جی (حضرت ابوبکر) آپ نوں اندر لے آئے تے حضور نے فرمایا کہ ابوبکر! میں کلّیاں گل کرنی

اے۔حضرت ابوبکر b نے آکھیا کہ اے اللہ دے رسول! ایتھے تہاڈی اہل خانا تے میری دھی اے، ہور تے کوئی نہیں۔''

''اچھا تے فیر مینوں مدینے جان دی اجازت مل گئی اے'' آپ a نے فرمایا۔

''میں قربان ہو جاواں، کیہ میں وی تہاڈے نال ہوواں گا؟'' جناب ابوبکر b نے پچھیا۔

''ہاں'' آپ a نے فرمایا۔

ایس توں بعد حضرت اسماء تے جناب عائشہ صدیقہ دوواں بھیناں نے والد دے سفر دیاں تیاریاں چھوہ دتیاں تے جناب رسول خدا رات دی اڈیک وچ گھر ول ٹر پئے۔

ابن اسحاق دا بیان اے کہ جدوں رات ذرا انھیری ہوگئی تے ڈیوٹی والے یاراں (۱۱) بندے تھڑا مل کے بیٹھ گئے۔ اوہناں نوں پورا یقین سی کہ اج اوہ اپنے مقصد وچ کامیاب ہو کے رہن گے۔ ابوجہل تے اوس دن چوکھا ای مغرور یا ہو یا سی۔ بڑے تکبر نال اپنے نالدیاں نوں آکھن لگا کہ لے بھئی ایہ اوہ محمد(a) جے جہڑا آکھدا سی کہ جے تسیں اوس دے نویں دین وچ داخل ہو کے اوس دی پیروی کروگے تے عرب تے عجم دے بادشاہ بن جاؤ گے۔ فیر مرن توں بعد اٹھوگے تے تہاڈے لئی اردن دے باغاں ورگیاں، سگوں اوس توں وی ودھ جنتاں ہون گیاں۔ تے جے تسیں ایوں نہ کیتا تے فیر گھاٹا ای گھاٹا جے۔ فیر جدوں مرن توں بعد دوہری واری زندا ہووگے تے تہاڈے لئی اگ ای اگ ہووے گی جس وچ سڑدے رہوگے۔ لو ویکھو اج ایہدے آپ نال کیہ ہوندی اے۔

ایس پلیت سازش نوں توڑھ چاڑھن لئی ادھی رات توں بعد دا ویلا متھیا گیا سی۔ ایس لئی قاتلاں دا جتھا جاگ کے رات گزار رہیا سی۔ اوہ سپاں وانگ اکھ چمکن توں بغیر ننگیاں تلواراں ہتھاں وچ پھڑ کے آشیانہ نبوت دے باہر ایوں ہشیار کھلوتے سن جویں ہنے ای کوئی خونخوار درندے اوہناں تے حملا کرن والے ہون۔ ایوں جہے ویلے وچ اللہ اپنے محمد a نوں ایوں کڈھ لے گیا کہ محمد a نوں تتی ہوا وی نہ لگی۔

ہن اندر بستر تے بے رحم درندیاں نوں چکر دین لئی اک اجہیا بندا موجود سی جہڑا بھرا وی سی، پتر وی سی، جوائی وی سی تے یار وی سی۔ سبحان اللہ! اوہ ذات باری اپنے محبوب بندے نوں کویں دے امتحان وچ پاندی رہی۔ جناب علی نال محبت دی انتہا تے اج اوہو علی یاراں (۱۱) ننگیاں تلواراں دے خطرے وچ! تے قربان جایئے اوس علی دے جہنے اُف نہیں کیتی۔ سگوں یار اُتے تے یار دے یارانے اُتے اجہیا بھروسا کہ جناب علی آپوں آکھدے نیں کہ جنّی مٹھی نیندر مینوں اوس راتیں آئی اوڈی مٹھی نیندر مینوں ساری حیاتی وچ فیر کدے نہیں آئی ✎ ایہ اپنے آقا، اپنے نبی a تے اپنے رہبر اُتے اعتماد تے ایمان دی اجہی معراج سی جہدی مثال لبھنی اوکھی جاپدی اے۔ اوہ بستر جہدے اُتے سارے قریش دے منتخب جواناں دیاں ننگیاں تلواراں نے وسنا سی، جہدے اُتے موت دا سایا منڈلا رہیا سی، جہدے اُتے قتل ہونا سی تے جہدے اُتے خونخوار سرداراں دیاں نظراں لگیاں سن، اوس تے مٹھی نیندرسوں جانا جناب علی دا ای کم سی۔ ایہ دل گردا کسے ہور وچ کتھے لبھدا اے۔

✎ نقوش، جلد ہشتم، صفحہ ۲۸۱۔

بہر حال رسول خدا a قرآن دی تلاوت کردے باہر تشریف لیائے ✐ اک مٹھ مٹی دی بھر کے مشرکاں ول وگائی۔ اللہ نے اوہناں توں ویکھن دی طاقت کھوہ لئی تے آپ امن واماں نال حضرت ابو بکر b دے گھر تشریف لے گئے۔ فیر دوویں دوست چپ چپیتے یمن والے رستے تے پے گئے تے کجھ پندھ تے کوہ ثور دی اک غار وچ پناہ لئی جیہڑی تواریخ وچ غار ثور دے ناں نال یاد کیتی جاندی اے۔

غارِ ثور:

مکے توں چار کلومیٹر دے پندھ تے جنوب ول جبل ثور علاقے دا مشہور پہاڑ اے۔ ایسے پہاڑ دے اتے اوہ غار اے جس نوں رب دے محبوب دی میز بانی دا شرف حاصل ہویا تے ہجرت مدینہ دے ویلے آپ a نے جناب صدیق اکبر دے نال اوتھے تن راتاں گزاریاں۔ غار دا وڈا دھانہ تقریباً اک میٹر چوڑا اے تے چھوٹا دھانہ ادھا میٹر کھلا اے۔ ایس دی لمبائی ۱۸ ہتھ تے چوڑائی ۱۱ ہتھ دسی گئی اے۔

جبل ثور دی اچیائی ۷۵۹ میٹر اے۔ ایس دی چوٹی دا رقبہ تقریباً ۳۰ مربع میٹر اے۔ جے غار وچ سدھے کھلوتا جاوے تے سر چھت دے نال لگ جاندا اے۔

سازش ناکام ہوگئی:

مکے وچ قریشی سردار جناب رسول خدا a دی اڈیک وچ گھر دے باہر تاڑ لائی کھلوتے سن۔ امام سہیلی نے بعض علمائے سیر دے حوالے نال لکھیا اے کہ اوہناں لوکاں کندھ ٹپ کے اندر جان دی کوشش وی کیتی پر اندروں کسے عورت دے چیکن دی آواز آئی جہنوں سن کے اوہ پچھے ہٹ گئے تے آپس وچ آکھن لگ پئے کہ واللہ، ایہ تے سارے عرب وچ ساڈے لئی چوکھی بدنامی دی گل ہووے گی کہ اسیں اپنے ای اک رشتے دار دے گھر دیاں کندھاں ٹپ کے اندر جا وڑے تے اپنے قبیلے دیاں دھیاں دی عزت آبرو دا وی لحاظ نہ کیتا۔ ایہی گل سی جہدی وجہ توں ایہ لوکی ساری رات باہر بیٹھے رہے۔ ✐

سویر ہوئی تے خونخوار قریش نے حضرت علی نوں ویکھیا تے نال ای سڑ بھج گئے۔ بڑے تکبر تے غرور نال پچھیا۔ ’’دس محمد (a) کتھے اے؟‘‘

’’مینوں کیہ پتا۔ کیہ میرا پہرا سی اوہناں تے؟ تسیں اوہناں نوں نکل جان دتا تے اوہ نکل گئے۔‘‘ جناب علی نے جواب دتا۔ ✐

’’قریش غصے تے ملامت نال جناب علی نوں ٹٹ پئے۔ آپ نوں زدوکوب کیتا تے پھڑ کے خانہ کعبہ لے آئے۔ جدوں کوئی وس نہ چلیا تے آپ نوں چھڈ دتا۔ فیر اوہ جناب ابوبکر b دے گھر آئے۔ دروازہ کھڑکایا تے اسماء باہر نکلی۔ ابوجہل نے پچھیا ’’کڑیئے! تیرا باپ کتھے ہے؟‘‘

’’مینوں کیہ پتا۔‘‘ اسماء نے جواب دتا۔

✐ اس ویلے آپ سورہ یٰسین دی آیت نمبر ۹ دی تلاوت فرما رہے سن۔ (بحوالہ الرحیق المختوم صفحہ ۲۲۸)

✐ سیرت سرور عالم، جلد دوم، صفحہ ۷۲۳۔ ✐ رحمت اللعالمین، جلد اوّل، صفحہ ۸۵۔

بدتمیز فرعون صفت ابوجہل نے اسماء دے معصوم چہرے تے اجہیا طمانچا ماریا کہ اسماء دی کن دی والی دور جاڈگی۔

فیر قریش نے رسول رحمت a دی تلاش شروع کر دتی۔ مکے وچ اعلان کر دتا گیا کہ محمد a نوں پھڑ لیاؤن والے نوں سو سرخ اونٹھاں دا انعام دتا جاوے گا۔ ایوں کئی بندے انعام دے لالچ وچ کھوج کڈھن ٹر پئے۔

غارِ ثور وچ آپ تن دن رہے۔ حضرت ابوبکر b دا آزاد کیتا ہویا غلام عامر بن فہیرہ بکریاں چراندا چراندا غار دے نیڑے لے جاندا تے غار دے دووویں یار بکریاں دا ددھ پی لیندے۔ حضرت اسماء سحری روٹی لے جاندیاں تے صدیق اکبر دے صاحبزادے عبداللہ جہڑے مکے دے سیاسی حال حالات دی کیڑ رکھدے سن، رات نوں آ کے ساری گل بات سنا جاندے۔ حضرت ابوبکر b نے حالات نوں تاڑدیاں ہویاں پہلے توں ہی عبداللہ بن اریقط نوں ملازم رکھ لیا ہویا سی۔ عبداللہ مسلمان تے نہیں سی پر اوہ بھروسے دا بندا سی تے نالے مدینے ول جان والے رستیاں دا وی جانو سی۔ آپ نے سفر لئی اونٹھنیاں پہلوں ای اوہدے حوالے کر دتیاں ہوئیاں سن۔ اوس نے وی آپ نال رابطا رکھیا۔

قریش رسول اللہ a دی تلاش وچ مکے دی نکر نکر چھانی آؤندے سن۔ بلاذری نے لکھیا اے کہ فیر اوہ دو سیانے کھوجیاں نوں لیائے تاں جے پیراں دے نشاناں توں کھوج کڈھن۔ اوہ کھوجی سراغ لاندے لاندے غارِ ثور تیکر اپڑ گئے پر اوتھے اوہناں ویکھیا کہ غار دے مونہ اگے مکڑی دا جالا لگا ہویا اے۔ اک کھوجی کرز بن علقمہ خزاعی نے آکھیا کہ ایس توں اگے کوئی شے نہیں لبھدی۔ قریش دے جہڑے بندے کھوجی دے نال آئے سن، اوہناں وچوں اک بندے نے آکھیا کہ چلو فیر وی غار دے اندر جھاتی مارلویئے پر امیہ بن خلف نے آکھیا ”ایتھوں کیہ لبھنا جے؟ ایہ مکڑی دا جالا تے محمد (a) دی پیدائش توں وی اگدیں دا جاپدا اے۔“ ایس توں بعد سبھ پچھانہ پرت گئے۔ ایہ غارِ ثور وچ قیام دا سبھ توں نازک لمحا سی جدوں دشمناں نوں غار دے مونہ اگے کھلوتیاں ویکھ کے حضرت ابوبکر b آکھیا ”یا رسول اللہ جے ایہناں وچوں کوئی وی ذرا اُڑ کے ویکھے تے اوہ سانوں ضرور ویکھ لوے گا“ حضور نے جناب ابوبکر b دی پریشانی ویکھی تے فرمایا: **لاتحزن ان الله معنا**۔ (غم نہ کرو اللہ ساڈے نال اے)

ایس گل دا ذکر اللہ تعالیٰ نے قرآن وچ ایوں کیتا اے:

﴿**اِلَّا تَنْصُرُوْهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللّٰهُ اِذْ اَخْرَجَهُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا ثَانِيَ اثْنَيْنِ اِذْ هُمَا فِى الْغَارِ اِذْ يَقُوْلُ لِصَاحِبِهٖ لَا تَحْزَنْ اِنَّ اللّٰهَ مَعَنَا**﴾ (التوبہ: ۴۰)

”جے تسیں (مسلمان) آپ (جناب رسول اللہ a) دی مدد نہ وی کرو گے تے تہانوں پتا ہونا چاہیدا اے کہ اللہ آپ a دی مدد اس ویلے کر چکیا اے جدوں کافراں نے اوہناں نوں کڈھ دتا سی۔ جدوں اوہ دوواں وچوں اک سن، جدوں اوہ دوویں غار وچ سن، جدوں آپؐ اپنے نال دے نوں فرما رہے سن غم نہ کر، اللہ ساڈے نال اے۔“

✍ مشہور مستشرق ڈی۔ ایس۔ مارگولیتھ اپنی کتاب ’محمد اینڈ دی رائز آف اسلام‘ دے صفحہ ۲۰۹ اُتے عبداللہ دے والد دا ناں ارکات (Arkat) لکھیا اے، جیہڑا اوہدی کم علمی دی دلیل اے۔

غار ثور وچ تن دن ہو گئے سن تے عبداللہ بن اریقط متھے گئے ویلے موجب رات نوں اونٹھنیاں لے کے اپڑ گیا۔ عامر پہلاں ای اوتھے موجود سی ۔ اک اٹھ تے نبی اکرم a تے جناب ابوبکر، تے دوجی تے عامر بن فہیرہ تے عبداللہ بن اریقط سوار ہوئے تے دوشنبہ دے روز ربیع الاول دی پہلی تریخ نوں، شمسی حساب موجب ۱۶ستمبر ۶۲۲ءنوں اوہ قافلا اپنی منزل ول ٹر پیا۔ عبداللہ نے عام رستے توں ہٹ کے اک دوجا رستا اختیار کیتا تاں جے دشمناں توں بچ کے نکلیا جا سکے پر قریش دے لالچی تے ہشیار لوکی وی گھٹ نہیں سن ۔اوہناں مکے توں باہر وی انعام دا لالچ دتا ہویا سی تاں جے راہواں وچ وسّوں کیتی بیٹھے قبیلے یاں لوکی وی ایس پلیت مہم وچ شامل ہوسکن ۔ سراقہ وی اوہناں وچوں اک بندا سی ۔

سراقہ بن مالک بنی مدلج دا رئیس سی تے اوہناں دا علاقا قدید دے نیڑے سی ۔ اوس دا بیان اے کہ'' ساڈے کول قریش دے لوکی ایہ سنہیا لے کے آئے کہ جہڑا بندا محمد a تے ابوبکر b نوں قتل کر دیوے گا یاں گرفتار کر لیاوے گا اوس نوں دوواں دی پوری پوری دیت (یعنی سو سو انٹھ) دتی جاوے گی ۔ فیر اک دن مینوں اک بندے نے دسیا کہ اوس نے سمندر دے کنڈھے کنڈھے کجھ بندے جاندے ویکھے نیں۔ اوس دا خیال سی کہ اوہی محمد a تے اوس دے ساتھی نیں ۔ میں (سراقہ) سمجھ گیا کہ گل ٹھیک اے تے اپنے گھوڑے تے سوار ہو کے ہتھیار بنھ کے چپ چپیتے مگر لگ گیا۔''

سراقہ اپنی گھوڑی اُتے بیٹھا، ہوا نال گلاں کر دا جا رہیا سی تے اوہدی نظر حضور a تے پے گئی ۔ اوس نے سمجھیا کہ گل بن گئی اے۔ اچن چیت گھوڑی گوڈیاں بھار ڈگ پئی ۔ سراقہ نے اپنے آپ نوں سنبھالیا۔ فیر گھوڑی نوں کھلا ریا پر اوس ویلے ایڈے زور دی انھیر ی وگی بئی ہر پاسے انھیر اجہیا ہو گیا۔ سراقہ آکھدے نیں کہ مینوں کجھ ایوں سمجھ لگی بئی میں جہڑے کم نوں نکلیا ہاں اوہ توڑ نہیں چڑھنا۔

رسول اکرم a مالک تے ڈوری سٹدیاں تے قرآن دی تلاوت کر دیاں اگے ودھے جا رہے سن تے آپ a نوں دسیا گیا کہ دشمن سر تے آ چڑھیا اے۔ آپ a دی زبان مبارک توں نکلیا'' ربّا! ایہدے شر توں بچائیں ۔'' اودھر زبان مبارک توں ایہ لفظ نکلے تے اودھر گھوڑی دے پیر زمین وچ پھس گئے ۔ سراقہ گھوڑی توں تھلے جا ڈگیا تے اوسے ویلے اوس نوں ایہ پک ہو گیا بئی رب جہدی حفاظت پیا کر دا اے اوہنے کدے وی میری پکڑ وچ نہیں آؤنا ۔ ایس یقین توں بعد اوس نے گھوڑی دے پیر بھوئیں وچوں کڈھے تے اواز دتی:

''اے محمد! میں اک گل کرنی اے۔''

حضور نے جناب ابوبکر b نوں آکھیا کہ ایس نوں پچھو کیہ چاہندا اے ۔ سراقہ نے جان دی امان منگی تے آکھیا کہ ہن جہڑا کوئی حملا آور مکے ولوں ودھے گا، میں اوس نوں راہ وچ ای ڈکا لا دیاں گا۔ پر اج دے ایس ٹاکرے دی کوئی نشانی دیندے جاؤ۔ آنحضرت نے حضرت ابوبکر b نوں فرمایا کہ'' ابوبکر تسیں لکھ دیو۔'' ابوبکر b نے کسے ہڈی یاں ٹھیکری یاں کسے پرچے تے کوئی لکھت دے دتی۔ الاستیعاب وچ اے کہ جدوں سراقہ پچھانہ مڑن لگا تے نبی رحمت a نے

رحمت للعالمین، جلد اوّل، صفحہ ۸۲

سیرت ابن ہشام، جلد اوّل، صفحہ ۳۲۸۔ قاضی سلمان منصور پوری لکھدے نیں کہ عامر بن فہیرہ نے سراقہ نوں امان دا خط لکھ کے دتا سی۔

فرمایا کہ ''سراقہ ! کیہ شان ہووے گی تیری اوس ویلے جدوں تیرے ہتھاں وچ کسریٰ دے شاہی کنگن پوائے جان گے؟''
سراقہ نوں گل دی کوئی سمجھ نہ لگی تے پچھانہ پرت گیا۔ اصل وچ ایہ گل چوکھی نویکلی جہی، سگوں مذاقیا جہی لگدی اے کہ اک بندا جہڑا اپنی جان بچاؤندا ہویا اپنا گھر بار چھڈ کے پردیسی تے مسافر بنیا ہووے اوہ قیصر و کسریٰ زیر کرن دیاں گلاں کرے۔ حضرت سلطان باہوؒ دے آکھن موجب مسافرتوں تے لکھ وی بھارے ہوندے نیں۔ پر ہویا ایہ کہ جنگ احد توں کجھ چر پچھوں سراقہ مسلمان ہو گیا۔ ویلے دی چرخی چلدی گئی۔ نبی آخر a دنیا توں تشریف لے گئے۔ خلافت ابوبکر وی مک گئی تے حضرت عمر دا دور آ گیا۔ فیر جدوں مدائن فتح ہویا تے کسریٰ دا تاج تے دوجے زیور جناب عمر فاروق دے ساہمنے پیش کیتے گئے۔ امیر المومنین عمر فاروق نے ایہ ٹومباں ویکھ کے حکم دتا کہ سراقہ نوں بلاؤ۔ سراقہ آیا تے اوس نوں اوہ گل یاد کرائی گئی تے فیر آپؓ نے کسریٰ دے کنگن سراقہ دے ہتھ وچ پادتے تے فرمایا'' اللہ اکبر! چوکھی شان والا اے اوہ رب جہنے اک اعرابی دے ہتھ وچ اک شہنشاہ دے کنگن پوادتے نیں۔'' سبحان اللہ! کیہ نظارا ہووے گا اوس ویلے جدوں زبان نبوت توں ورھیاں پہلوں نکلے اکھر، مالک نے سچ کر دکھائے، تے کیہ حالت ہووے گی اوہدوں اوہناں عاشقاں صادقاں دی جہناں نوں اوس گھڑی رسول خدا اک وار فیر اپنے درمیان نظر آئے ہون گے۔

ذات النطاقین اسماء بنت ابوبکر صدیق:

حضرت اسماء رسول خدا a دے یار غار حضرت ابوبکر صدیق دی صاحبزادی نیں۔ اوہناں دی والدہ دا ناں قتیلہ بنت عبدالعزیٰ سی۔ عبداللہ بن ابوبکر آپ a دے سکے بھرا سن تے سیدہ عائشہ ماؤں متری بھین سن۔ اسماء ہجرت توں کوئی ۲۷ ورھے پہلوں مکے وچ پیدا ہوئیاں۔ رسول اللہ دی پھوپھی دے پتر جناب زبیر بن عوام دے نال سیدہ اسماء دا نکاح ہوئیا۔ آپ دے بطن وچوں پنج صاحبزادے تے تن صاحبزادیاں پیدا ہوئیاں۔ صاحبزادیاں وچوں جناب عبداللہ بن زبیر تے عُروہ بن زبیر نے چوکھی شہرت پائی۔

جدوں سیدہ اسماء دے عظیم والد تے محبوب خدا ہجرت دے ویلے غار ثور وچ لکے ہوئے سن اوہدوں اسماء اوہناں نوں کھان پین دا سامان اپڑاندیاں رہیاں۔ جدوں غار ثور توں رسول اللہ مدینے ول روانہ ہون لگے تے روٹی پانی تے مشک دا منہ بنن لئی کوئی رسی یا لیر نہ لبھی۔ سیدہ اسماء اوسے ویلے اپنی قمیض توں نطاق کھولیا۔ اوہدے دو ٹکڑے کیتے تے اک نال کھان دا سامان تے دجے نال مشک دا منہ بند کر دتا۔ آپ دی سیانف تے حاضر دماغی تے رسول رحمت نے محبت نال آپ نوں دو رومالاں والی ذات النطاقین آکھنا شروع کر دتا۔ ایہ لقب پوری حیاتی سیدہ اسماء دے نال رہیا تے اوس توں بعد تواریخ نے وی ایس نوں ہمیش جیتے رکھیا اے۔

اُمّ مَعبد دا قِصا:

قدید دے علاقے وچوں لنگھد یاں محبوب خدا دا ایہ قافلا جدوں بنوخزاعہ دی اوس مشہور سوانی دے ڈیرے تے پجیا جہڑی ام معبد دی کنیت نال پچھاتی جاندی سی تے آپ نے اوتھے کجھ چر آرام فرمایا۔ ام معبد پکی عمر دی اک چوکھی باوقار تے باعفت عورت سی۔ اس راہ وچ ڈیرے لائی بیٹھی ایس بھلی مانس بی بی نے کدے وی آؤندے جاندے راہیاں دی ٹہل سیوا

وچ کوئی کسر نہیں سی چھڈی۔ جو کجھ رب سوہنا اوس نوں دیندا سی اوہ مسافراں نوں کھوا پیا دیندی سی۔ ہن قحط دا دورسی تے پورا علاقہ بس سر دے بن دے نال کم چلا رہیا سی۔ آپ a اپنے نالدیاں نال جدوں اوتھے اپڑے تے اُمّ معبد اپنے خیمے دے باہر ڈیرا لائی بیٹھی سی۔ پچھیا گیا:

''ددھ گوشت یاں کوئی کھجور دا دانا...... کوئی شے لبھے گی کھان پین نوں ...... آکھو گے تے اسیں مُل وی تار دیاں گے۔''

''واللہ، کوئی شے نہیں اج تے۔ کجھ ہوندا تے میں گھٹ نہ کردی۔'' ام معبد نے جواب دتا۔

اچن چیت حضورؐ دی نظر خیمے دے اک پاسے اک لِسی جہی بکری تے پے گئی۔ سرورکائنات نے پچھیا: ''کیہ ایہ بکری کجھ نہیں دیندی؟''

''ایہ تے ایڈی مریڑی تے وڈیری اے ہئی چرن وی نہیں جاسکی۔ ایس نے کیہ دینا اے'' سوانی نے جواب دتا۔

''پر معبد دی ماں! جے تسیں اجازت دیو تے میں اس نوں چوء لواں'' حضور نے پچھیا۔

''چوء لوؤ جے ایہدے تھناں وچوں کجھ نکلدا اے تے'' اُم معبد نے جواب دتا۔

فیر رب دے محبوب نے بکری دے تھناں تے (تے اک روائت موجب بکری دی کنڈ تے وی) ہتھ پھیریا تے نالے دعا کیتی کہ ربا! ایس زنانی دیاں بکریاں وچ برکت پادے۔ فیر ددھ چونا چھوہ دتا۔ بکری نے اپنیاں لتاں کھلار دتیاں تے جگالی کرن لگ گئی۔ ددھ دیاں دھاراں ساون بھادروں دے شرلاٹے والے مینہ وانگ تھناں وچوں نکلدیاں رہیاں۔ چنگا کھلا ڈھلا بھانڈا وی نکونک بھریا گیا۔ آپ a نے اُم معبد نوں ددھ پین دی دعوت دتی۔ فیر واری واری اپنے نالدیاں نوں رجا کے پیایا۔ اخیر تے آپ پیتا تے نالے فرمایا: ''ساقی القوم اخرهم'' (دوجیاں نوں پیان والا آپ اخیر تے پیندا اے)✍ فیر بھانڈا نویں سرے ددھ نال بھریا تے اُم معبد دے اگے رکھدیاں ہوئیاں فرمان لگے ''معبد دی ماں! ایہ ددھ معبد دے ابےّ لئی رکھ لے۔'' ایوں ساری دنیا دی میزبانی کرن والی اُم معبد نے رسول خدا دی پروہنی بن کے رج کے ددھ پیتا۔

روڑیاں وانگ کھڑکدے، تے سُکّے ہوئے تھناں وچوں نکلدیاں ددھ دیاں دھاراں ایس گل دیاں گواہ نیں کہ جے مدینے توں ٹریا، مکہ فتح کرن والا لشکر وی کدھرے اُم معبد دی بکری دا ددھ پین لگ پیندا تے بکری ددھ دیندی جاندی تے مجاہد پیندے جاندے پر ددھ نہ مکدا۔ شرط اوہی اے کہ چون تے پیان والے ہتھ محمد رسول اللہ a دے ہوندے۔

بریدہ اسلمی نال ٹاکرا:

بریدہ اسلمی اپنی قوم دا سردار سی تے اوہ وی سراقہ وانگ انعام دے لالچ وچ حضور a دی کھوج وچ نکلیا ہویا سی۔ فرق ایہ ہے کہ سراقہ نوں کسریٰ دے کنگن لبھے تے بریدہ اسلمی دی کھوجکاری اوس دی تے اسدی قوم دے ستر بندیاں دی قسمت سنوار گئی۔ ہویا ایہ کہ جدوں بریدہ دا آپ a نال ٹاکرا ہویا تے اوس نوں حضور نال آہمنے ساہمنے کجھ گلاں کرن

✍ سیرت سرور عالم، جلد دوم، صفحہ ۳۷ے۔

دا موقع مل گیا۔ بس اوسے گل بات دا نتیجا اے کہ بریدہ اپنے ستر بندیاں سنے (سمیت) مسلمان ہو گیا۔ اوس نے اپنی چٹی پگڑی لاہ کے نیزے تے بنھ لئی تے ہوا وچ اوس نوں پھیرے دین لگ پیا۔ ایس دا مطلب ایہ سی کہ امن دا بادشاہ، صلح دا حامی تے دنیا تے انصاف دا رواج پاؤن والا آ رہیا اے۔ رب سببیں راہ وچ حضرت زبیر بن عوام وی ملے جہڑے شام توں کجھ تجارتی سامان لے کے آ رہے سن۔ اوہناں نے نبی اکرم a تے حضرت ابوبکر b دی خدمت وچ کجھ کپڑے پیش کیتے جہڑے سفر وچ قافلا نبوّت دے بڑے کم آئے۔

رسول خدا قبا وچ:

رسول خدا a دی مکے توں روانگی دی خبر یثرب اپڑ چکی سی۔ لوکائی اڈیکاں لائی بیٹھی سی۔ فرشتیاں جہے معصوم نیانے، باعفت سوانیاں، جوان منڈے تے پکی عمر دے، سارے دے سارے، راہواں تک رہے سن۔ نور دے تڑکے گھراں وچوں نکلدے تے مکے ولوں آؤن والا رہ مل کے بہ جاندے۔ جیس ویلے دھپ جُسّے ساڑن لگ پیندی تے پچھانہہ پرت جاندے۔ جس دیہاڑے آپ a یثرب دے نیڑے قبا تیکر اپڑے، اوس دیہاڑے وی اڈیکن ہارا کھاں راہواں تک تک کے تھک گئیاں سن۔ یثرب دے چوکھے لوکی تے نہ سہی جان والی دھپ ہتھوں مجبور ہو کے گھراں نوں پرت گئے سن۔ ٹاواں ٹاواں بندا اجے باہر دِس دا سی۔ جس بندے قافلے نوں سبھ توں اگدیں یثرب ول آؤندیاں ویکھیا اوہ اک یہودی سی۔ اوس نے اچی اچی واجاں لانیاں شروع کر دتیاں ''لوکو! جس دی تہانوں اڈیک سی اوہ ہستی آ گئی جے۔'' لوکی باہر نکل کے قافلے ول ودھے تے ویکھیا کہ یثرب توں کوئی تن میلاں دے پندھ اُتے قبا دے تھاں تے دو بندے اک کھجور دی چھاں ہیٹھ بیٹھے نیں۔ لوکی سلام دعا کر دے رہے تے اوتھے اکٹھے ہوندے گئے۔ لوکائی نوں پتا نہیں سی لگ رہیا کہ رسول a کون نیں تے جناب ابوبکر b کہڑے نیں۔ اخیر جدوں چھاں اوتھوں ہٹ گئی تے اک بندے نے دوجے تے چھاں کیتی تے اوہناں نوں سمجھ لگی کہ چھاں کرن والے جناب ابوبکر b نیں تے دوجے رسول خدا a۔ قاضی سلمان منصور پوری لکھدے نیں کہ اوس دیہاڑے ۸ ربیع الاول ۱۳ نبوت تے دوشنبہ دا دن سی تے شمسی حساب موجب ۲۳ ستمبر ۶۲۲ء سی۔

رسول خدا جمعہ ۱۲ ربیع الاوّل تیکر اوتھے ٹھہرے تے ایہناں چار دناں✍ وچ جہڑا کم اوتھے کیتا اوہ ایہ سی کہ اوتھے خدائے وحدہ لاشریک دی عبادت لئی اِک مسیت اُساری۔ قبا دے مقام تے ای جناب علی المرتضیٰ شیر خدا وی آ رلے سن۔ اوہناں وی مسیت اسارن وچ محنت کیتی۔ نبی اکرم a آپوں وی مزدوراں وانگ کم کر دے رہے۔ بھارے بھارے پتھر چکدیاں مبارک جسّا دوہرا ہو جاندا۔ محبوب خدا a اُتے جان نثار کرن دے شوقین تے عقیدت وند آ ؤندے تے عرض کردے'' یارسول اللہ! ساڈے ماں باپ تہاڈے تے فدا ہو جان تسیں چھڈ دیو، اسیں آپے پتھر چک لواں گے۔'' آپ a اوہ پتھر تے اوس عاشق نوں دے دیندے پر آپوں اوس توں وڈا ای اک دوجا پتھر چک لیندے۔ حضرت

✍ ایس مدت تے سیرت لکھیاراں وچ اختلاف اے۔ کجھ دا خیال اے کہ یاراں (۱۱) دِن رہے کجھ ایس توں وی ودھ دسدے نیں۔

عبداللہ بن رواحہ ، جہڑے شاعری دا ذوق وی رکھدے سن ، اوہ وی مزدوراں وانگ جٹے ہوئے سن تے نالے ایہ شعر پڑھدے جاندے سن:

افلح من یعالج المساجدا	اوہ بھلیائی کھٹ گیا جس نے مسیت اساری
ویقرء القرآن قائم وا قاعدا	تے اوہ وی جہڑا اٹھدا بہندا قرآن پڑھدا اے
ولا یبیت اللیل عنہ اقدا	تے نالے اوہ جہڑا راتاں نوں سوندا نہیں ۔

رسول خدا a وی ہر قافیے دے نال آواز رلائی جاندے سن ✍

حضرت ابوبکر تے سرور کائنات دے نال نال ای حیاتی دے دیہاڑے گزار رہے سن ۔ حضرت علی نال وی جویں دا تعلق سی ، اوہناں محمد رسول اللہ دے موہڈے نال موہڈا لا ناسی پر ایہہ دو بندے جیہڑے مٹی دے بورے موہڈیاں تے چکی ٹرے آوندے نیں ، ویلے دی اکھ نے ایہ گل چوکھی اچرج ویکھی اے ۔ ایہناں وچ اِک تے چنگا تگڑا تے ٹوہر ٹپے والا بندا صہیب رومی k ہے تے دُجا جیہڑا ست فٹ توں لما تے چوڑی ہک والا بندا لمیاں لمیاں لانگاں بھردا مٹی چکی لیاوندا اے ، ایہہ اوہ بندا اے کہ جے کجھ چیر اگدیں ، مکّے وچ رہندیاں ، اوس نوں پورا عرب وی دے دتا جاندا سگوں عرب دے گوانڈ دیاں بادشاہیاں تے سرداریاں وی اس دے پیراں وچ رکھ دتیاں جاندیاں تے ایس نوں آکھیا جاندا کہ اِٹاں بناؤن لئی مٹی چک کے لیا دے یاں گارا سچیاں وچ بھر دے تے ایہہ بندا کدے وی پتھیرے دا کم نہ کردا ۔ پر قربان جایئے ایس ہستی دے کہ ہن اوہ ایہ سب کجھ کری آوندا اے ۔ دوستو! کیہ ایہہ نویکلی گل نہیں کہ جیس بندے توں ابلیس وی تر ہندا ہووے اوہ عام پٹھہ مزدوراں وانگ مٹی تے پتھر چک چک کے اپنا جسّا چھل لوے ۔ تسیں جاندے تے ہے اوہ ایہہ کون اے پر فیروی اپنے قلم نوں پاکیزہ کرن لئی عمر بن خطاب دا ناں لکھ رہیا ہاں ۔

جمعہ دے دیہاڑے آپ a شہر ول تشریف لے گئے ۔ ہر پاسے دی لوکائی شیدائیاں وانگ بھجی ٹری آوندی سی ۔ آپ a دا نانکا قبیلا بنو نجار ہتھیار بنھ بنھ کے ، چوکھے جوش نال اگے اگے ودھیا رہیا ۔ قبا توں یثرب تیکر ، راہ دے دوواں پاسے جان نثاراں دیاں صفاں بجیاں دس دیاں سن ۔ شہر نیڑے آ گیا تے عجیب منظر ویکھے گئے ۔ پردا دار سوانیاں وی گھراں دیاں چھتاں تے چڑھ گئیاں ۔ محبوب خدا a نوں ''جی آیاں نوں'' آکھن والا ایہ شاندار جلوس اصلوں ای ہولی ہولی ٹریا جاندا سی ۔ اجے مساں بنو سالم دے گھراں تیکر اپڑے سن کہ جمعے دا ویلا ہو گیا ۔ بنو سالم دے محلے وچ نماز جمعہ پڑھی ۔ ایہ رسول خدا دا پہلا جمعہ تے سبھ توں پہلا خطبہ نماز سی ۔

یثرب مدینۃ النبی بن گیا:

نماز جمعہ توں فارغ ہو کے قافلا اگے ٹر پیا ۔ آپ a یثرب دے جنوبی پاسیوں شہر وچ داخل ہوئے ۔ اوہناں دے قدم مبارک یثرب دی مٹی نے چمے تے یثرب مدینۃ النبی اکھوان لگ پیا ۔ چنگا تگڑا تے شاندار جلوس نال نال سی ۔ گلیاں محلے تکبیر دے نعریاں نال گونج رہے سن ۔ کیہہ سوانیاں کیہ مرد ، کیہ وڈیرے کیہ جوان ، کیہ کڑیاں تے کیہ منڈے ، بس

✍ وفاء الوفا بحوالہ سیرت النبی (شبلی نعمانی) جلد اوّل ، صفحہ ۱۶۵ ۔

ساری خلقت نور خدا دا جلوا ویکھن لئی بے تاب ہورہی سی۔ انصار دیاں معصوم کڑیاں دف وجا رہیاں سن تے پیارے لہجے تے پاک زباناں نال ایہ شعر گا رہیاں سن:

طلع البدر علینا	چودھویں دا چن چڑھ پیا اے
من ثنیات الوداع	کوہ وداع دیاں گھاٹیاں وچوں
وجب الشکر علینا	ساڈے تے اللہ دا شکر واجب ہو گیا اے
ما دعی اللہ داع	جد تیکر دعا منگن والے دعا منگدے رہن
ایھا المبعوث فینا	تسیں اوس رب ولوں بھیجے گئے او
جئت بالامر المطاع	ایس لئی تہاڈے حکم دی اطاعت فرض اے

اوہ انصار جہناں دیاں بچیاں نے دف تے ایہ گیت گائے سن، خیال اے کہ ایہ اوہ لوکی سن جہناں نے ۱۱۔۱۲ یاں ۱۳ نبوت وچ مکہ معظّمہ وچ رسول اللہ دے ہتھاں تے بیعت کرلئی سی یاں اوہ ہون گے جہڑے مصعب بن عمیر یاں دوجے نقیباں دیاں کوششاں نال یثرب وچ ای مسلمان ہو گئے سن تے اسلام دی روشنی اوہناں دے دلاں نوں جگ مگ کر رہی سی۔

نبی اکرم a دی اٹھ وی چوکھی شان نال اگے ودھ رہی سی۔ ہر انصاری دا ایہ دل چاہندا سی کہ میزبانی دا شرف اوسے نوں حاصل ہووے۔ ایوں جاپدا سی کہ اہل یثرب وچوں ہر کوئی ہنے قصواء دے پیرای پھڑ لوے گا تے آکھے گا ''قصواء! تینوں اللہ دا واسطا ای، قصواء! تینوں اوس ہستی دا واسطا ای جہڑی تیری کنڈ تے سوار اے، ایتھے میرے بوہے اگے کھلو جا۔'' پر آنحضرت a نالو نال ایہ فرماندے جارہے سن کہ اللہ دے بندیو! ایس نوں چھڈ دیو جتھے حکم ربی ہووے گا، اونٹھنی آپوں رک جاوے گی۔ ایس عظیم الشان استقبالیا جلوس دے نال نال ٹردی قصواء بنی مالک بن نجار دے گھراں دے اگے اوس تھاں تے جا بیٹھی جہڑی دو یتیم منڈیاں دی ملکیت سی۔ پر چھیتی ای اونٹھنی اٹھ کے فیر ٹر پئی تے بلکل نیڑے ای خالد بن زید انصاری دے بوہے اگے بہ گئی تے دھون زمین تے وچھا دتی۔ لوکی سمجھ گئے کہ اوہناں دے آقا دی ایہو منزل اے۔ خالد بن زید ہی اوہ خش قسمت بندا اے جہنوں تواریخ اج تیکر ابوایوب انصاری دے ناں نال یاد کردی اے۔

حضرت ابو ایوب دے بوہے اگے قصواء اونٹھنی دا بیٹھنا ہجرت دے معجزے دا اخیری شاہکار سی۔ ایس دے نال ای جناب ابوایوب b میزبان رسالت بن گئے۔ آپ دا مکان دو منزلا سی۔ حضور نوں اتلی منزل تے قیام دی درخواست کیتی گئی پر آپ a نے آون جان والیاں دی آسانی لئی ہیٹھلی منزل تے رہنا پسند فرمایا۔ حضرت ابوایوب نے اپنے شاناں والے پروہنے دے آرام دا ہر طرحاں خیال رکھیا۔ آپ a دا چھڈیا ہویا کھانا تبرک آکھ خشی خشی کھاندے تے اپنی سوانی نوں وی کھواندے۔ آپ دے آرام دا ایڈا دھیان رکھیا جاندا سی کہ اک دیہاڑے ایس عاشق رسول کولوں پانی دا اک بھانڈا ٹٹ گیا۔ اوس ویلے دل وچ خیال آیا کہ کدھرے ایہ نہ ہووے کہ پانی وگ کے تھلے والی منزل تیکر ٹر جاوے تے حضور دی بے آرامی دا سبب بن جاوے۔ شتابی نال اپنی رضائی پھڑی تے پانی اُتے رکھ کے سارا پانی چوس لیا۔ چیتے رہوے کہ ایہ حضرت ابوایوب b دے گھر وچ اکو ای رضائی سی جہڑی شمع نبوت دے پروانے نے چکڑ مٹی مل کے قربان کر دتی۔

آنحضرت نے ست مہینے ایتھے قیام فرمایا۔ نالو نال مسجد نبوی دی تعمیر جاری رکھی۔جدوں حجرے اسارے گئے تے آپ a جناب ابوایوب انصاری b داشکریا ادا کردے ہوئے نقل مکانی فرما گئے۔ہجرت داعمل توڑ چڑھن توں بعد اوہ شہر جہڑا دار یثرب یاں یثرب اکھواندا سی،ہن داراالرسول، دارالرحمت، دارالایمان، دارالہجرت، مدینۃ الرسول، مدینہ منورہ، مدینۃ المقدسہ، مدینۃ المقر، مصبح الرسول، الناصیہ، النحر، الہندراء، المختارہ، المدحل صدق، المسکینۃ، المسلمۃ المحرمۃ المحفوظۃ، المحفوفتۃ تے ایوں دے ۹۹ ناواں نال یاد کیتا جان لگ پیا۔

قصویٰ یاں قصواء:

عرب دے وسنیکاں دا ایہہ خیال سی کہ جے کسے اصیل اُوٹھ دے کن تھوڑے وڈھ دِتے جان تے اوہ ہورٹل نال بجھ دی اے تے دجیاں اونٹنیاں نوں نال نہیں رلن دیندی۔ ایویں دی گوش بریدہ یعنی کن وڈھی اُٹھ نوں عرب وچ قصویٰ آکھدے سن۔حضرت ابوبکر نے وی اِک اجہی اُٹھ پالی ہوئی سی۔خیال کیتا جاندا اے کہ ایہہ اچیچے طور تے ہجرت واسطے ہی سانبھی گئی سی۔

پیغمبر اسلام ہجرت ویلے جناب ابوبکر دی ایسے کن وڈھی اُٹھ تے سوار سن، ایس لئی اوہدا ناں تواریخ وچ محفوظ ہوگیا تے ایوں محفوظ ہویا کہ لوکائی دُجیاں گوش بریدہ اونٹنیاں نوں بھل ای گئی تے قصویٰ دے اکھر نوں ایویں چیتے رکھا گیا کہ جویں ایہہ اوس اٹھ دا ناں سی جہدے تے ہجرت ویلے رسولِ خدا سوار سن۔ہن قصویٰ اسم عام (Common Noun) توں اسم خاص (Proper Noun) بن چکیا اے۔

باب نمبر ۱۵:

ہجرت دا معجزا ☆

ہجرت عربی زبان دا لفظ اے جس دا مادہ ھُجر اے۔ ایس دے لغوی معنے ترک کرنا، چھڈ کے ٹر جانا، تعلق توڑ لینا، وکھرے ہوجانا، نیندر وچ بڑ بڑانا، خواہشاں دا ترک کرنا تے جذبات تے قابو پانا نیں پر ادب تے تواریخ وچ عام طور تے ایہدا مطلب جدائی، خانا بدوشی، وطن چھڈ دینا یاں اک علاقے وچوں نکل کے دوجے وچ جا کے وسوں کرنا لے جاندے نیں۔

ہجرت دا معلا ملا نبی اکرم a لئی خاص نہیں سی تے نہ ای دنیا لئی ایہ کوئی نویکلی گل سی۔ آپ a توں اگدیں وی اللہ دے پیغمبراں، تے اس دے خاص بندیاں نے ہجرتاں کیتیاں سن۔ تواریخ گواہ اے بئی حضرت نوح g، لوط g، داؤد g، یعقوب g، یوسف g، موسیٰ g، عیسیٰ g جہے اچیاں شاناں والے پیغمبراں نے ظلم تے جبر توں بچن لئی تے انسانیت نوں اک پاک، صاف ستھرا تے عدل انصاف دیاں نیہاں تے اسار یا نظام دین لئی ہجرتاں کیتیاں سن۔

ساڈے آقا حضرت محمد a دی اک خاص گل ایہ وے کہ آپ نے کوئی وی اجہی چیز پیش نہیں کیتی جہڑی انسانی حیاتی وچ اچرج تے انہونی جاپے۔ جویں حضرت موسیٰ تے عیسیٰ g نے عقل نوں عاجز کرن والیاں چیزاں وکھا کے لوکائی نوں اپنے ول بلایا، ایوں نبی رحمت a نے نہیں کیتا تے جے کوئی معجزے ظاہر وی ہوئے نیں تے آپ a نے اوہناں نوں لوکائی دا دھیان اپنے ول کرن دا ہتھیار نہیں بنایا سگوں ایہ چیتا کیتی کہ رسالت تے بشریت دا جھیڑا تے جویں دا فرق لوکائی نوں نظر آ وندا اے اوہ اوہناں دے ذہناں وچوں نکل جائے۔ ایسے لئی آپ a فرمایا کردے سن:

''میں تہاڈی ای طرحاں ہاں تے اک اجہی قریشی عورت دے بطن وچوں پیدا ہویا ہاں جہڑی گوشت دے سکے ٹکڑے کھا کھا کے گزارا کردی سی۔''

آپ a نے ویاہ وی کیتا، آپ کھاندے پیندے وی سن، لڑائیاں وی کیتیاں، قرض وی لیا تے اتاریا وی۔ غرض ہر اوہ شے جہدے نال اک شریف بندے نوں واہ پیندا سی، اوہدے نال آپ نوں وی پیا۔ آپ a ہاسا مخول وی کرلیندے سن۔ سوادی گل تے خش وی ہوندے سن۔ آپ a دوجے بندیاں وانگ چنگے کھانے تے خوشبوواں تے وی راضی ہوندے سن۔ بدن تے لیڑیاں دی صفائی ستھرائی دا وی چوکھا دھیان کردے سن۔ ویلا آپ نوں وی ہساندا تے رواندا سی۔ غرض شریف بندیاں دی حیاتی وچ جو کجھ ہوندا اے اوہ کجھ آپ a نے وی کیتا۔

انسانی زندگی دیاں ایہ گلاں ای سن جہناں پاروں لوکائی نوں آپ a دی ذات نوں مجھن وچ اوکڑاں پیش آئیاں۔ نبی رحمت a آپوں وی ایہی چاہندے سن کہ انسانی سمجھ توں باہر کوئی چیز نہ ای ہوئے تے چنگا اے۔ ایہی وجہ

☆ الاستاذ احمد عبدالغفور عطار دے مضمون 'ہجرت نبوی اور اُس کے نتائج' توں ماخوذ جہیڑا سیارہ ڈائجسٹ دے رسول نمبر دی جلد اوّل وچ چھپیا۔

اے کہ جدوں مشرک لوکی آپ a توں کوئی معجزا طلب کردے تے آپ a ایہہ خیال کر کے چپ رہ جاندے کہ کدھرے اوہناں لوکاں نوں لینے دے دینے نہ پے جان۔ کیوں جے باقی نبیاں نے جدوں مشرکاں دے چیلنج قبول کر کے معجزے پیش کیتے تے فیروی اوہناں نے کفر تے شرک تے ضد لائی تے فیر رب دا عذاب نازل ہویا جہنے اوہناں دا صفایا کر دتا۔ محمد رسول اللہ a تے خاتم الرسل سن تے آپ دی دعوت تے قیامت تیکر لئی سی۔ ایس لئی آپ a ایہ نہیں سن چاہندے کہ آپ معجزے پیش کرن تے فیر انکار دی صورت وچ آپ دی امت ہمیش لئی دنیا توں نیست ونابود کر دتی جاوے۔

ایہ اوہ خاص گل سی جس نے آپ a نوں دوجے انبیاء توں وکھ کر دتا سی۔ پر ہجرت تے سچ مچ اک چنگا وڈا معجزا سی کیوں جے آپ دی ہجرت نال رحمتاں دے اجہے اجہے چشمے ابلے جہدا تصور وی نہیں کیتا جاسکدا اسی۔ ایس دے نتیجے تے لوکائی دا، تے خاص طور تے اپنے سجناں متراں دا اپنے رسول تے ہور چوکھا تے پیڈھا ایمان ہوگیا۔ اک اجہیا رسول جہدی ذات آپوں اک ٹردے پھردے تے ہمیش دے معجزے دی حیثیت رکھدی سی۔

قرآن آپ a دا سبھ توں وڈا معجزا اے۔ اوہ شخص عقل، فہم، ادراک تے تمیز توں خالی اے جہڑا ایہ آکھے کہ قرآن اللہ دا نہیں محمد a دا کلام اے۔ نزول قرآن دے مڈھلے دور توں لے کے اخیر تیکر اجہے شاعر تے لکھاری پیدا ہوئے جہناں دی بڑی شہرت ہوئی پر اوہناں دے کلام وچ اک وی اجہیا شاہکار نہیں جہڑا قرآن دے معجزانا اسلوب دے نیڑے وی پھٹک سکے۔ حالانکہ منظر کشی، واقعیا نگاری، ربط تے لفاظی وچ اوہناں نوں کمال حاصل سی۔ جاہلیت دے دور دے کئی شعر جہڑے اجے تیکر پڑھن نوں لبھدے نیں، اوہناں وچ اکھر جلبھی پاؤندے دسدے نیں۔ پر چوداں صدیاں گزرن توں بعد وی قرآن دی اک سورت، سگوں اک آیت ورگی آیت وی آکھن تے لکھن توں دنیا دیاں زباناں گنگ تے قلم بے بس نیں، تے قرآن دا ایہ چیلنج اپنی تھاں تے دِسدا اے:

﴿وَ اِن كُنْتُمْ فِیْ رَیْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلٰی عَبْدِنَا فَاْتُوْا بِسُوْرَةٍ مِّن مِّثْلِهٖ وَادْعُوْا شُهَدَآئَكُمْ مِّنْ دُوْنِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِیْنَ ﴾ (البقرہ: ۲۳)

''تے جے تہانوں ایس گل وچ کوئی شبا اے کہ ایہ کتاب جہڑی اسیں اپنے بندے تے نازل کیتی اے (کہ ایہ ساڈی ہے یاں نہیں) تے فیر ایہدے ورگی اک سورت تسیں وی بنالیاؤ۔ اپنے ورگے ہور وی اکٹھے کرلوو تے اللہ توں وکھ جہدی مدد چاہندے او، لے لوؤ تے فیر جے تسیں سچے او (تے ایہ کم کروکھاؤ)۔''

ایہدے ورگی سورت یاں آیت پیش نہ کرسکنا ایس گل دی دلیل اے کہ ایہ بندے دا نہیں اللہ دا کلام اے۔ اچیاں شاناں تے اچے ناواں والے شاعراں تے لکھاریاں دی چوداں سو ورھیاں دی خاموشی ایہ ثابت پئی کردی اے کہ بندے ایوں دی گل کرای نہیں سکدے۔ قرآن توں وکھ نبی رحمت a دے جنے وی دوجے معجزے نیں اوہ سارے انسانی فطرت دے مطابق نیں پر فیروی آپ a نے بعض اجہے کماں تے معرکیاں نال انسانی تواریخ دا رخ موڑ دتا جہدی نظیر پیش کرن توں انسان عاجز تے مجبور اے۔

انسانی فطرت دے مطابق جہڑے معجزے ظاہر ہوئے اوہناں وچ اک ہجرت وی اے، تے اسیں آکھ سکدے ہاں

کہ ہجرت اوہناں وچ سبھ توں وڈا معجزا اے۔ ہجرت توں اجہے عظیم الشان نتیجے ساہمنے آئے کہ صرف چند ورھیاں وچ عالم انسانیت دا رخ مڑ گیا۔ جے ہجرت نال نرا یثرب وچ کوئی انقلاب آ جاندا تے فیر وی ایس نوں اک وڈا معجزا من لیا جاندا پر ہویا تے ایہ کہ دنیا دے گوشے گوشے تے ہجرت دے نتیجے تے ظاہر ہون والے انقلاب ویکھے گئے۔ ایشیاء، افریقا تے یورپ تیکر اسلام دی روشنی کھلر گئی۔ اک نویں تہذیب تے اک نواں کلچر ویکھن نوں ملیا۔ اسلامی فہم تے فکر نے دنیا نوں اگے ودھن دیاں کئی نویاں راہواں وکھائیاں۔ کوئی شخص ایہ گل نہیں آکھ سکدا کہ ہجرت توں بعد نظر آون والا تمدن اسلامی تمدن توں وکھ کوئی دوجا سی، کیوں جے اوس ویلے دنیا تے تن کلچر سن۔ فارس، یونان تے روم دے کلچر۔ ایہ تنے اپنی موت مر چکے سن۔ اسلام توں پہلے دا کوئی کلچر باقی نہیں سی رہیا۔ ہن اوہناں دی تھاں اسلام دے اِک اجہے کلچر نے لے لئی سی جہدی پہلوں کوئی نظیر موجود نہیں سی۔

ہجرت نبی سچ مچ اک معجزا سی۔ ایس دی دلیل ایہ ہے کہ ایس توں اگدیں کئی سواں پیغمبراں، بادشاہواں، حاکماں تے لیڈراں نے بلکل ایوں ای اپنے اپنے وطن چھڈ کے پردیس کٹے تے ہجرتاں کیتیاں پر اوہناں دے اثر تے نتیجے کمزور، تھوڑے تے ایوں وقتی جے رہے پر نبی آخر دی ہجرت نے اپنے نتیجے، اثرات، منافعے تے فائدے ساری دنیا تے ہمیش لئی کھلار دتے۔ خیر وصلاح دا جھڑ اچشما ربیع الاول اھ وچ پھٹیا، اوہدے نال پوری دنیا دے سوکے مک شک گئے۔

محمد رسول اللہ a نے ہجرت کیتی تے آپ دے نال آپ دے یار ابوبکر صدیق b نے وی ہجرت کیتی۔ دوواں گھر باہر، مال دولت، اہل عیال تے خاندان قبیلا سبھ کجھ چھڈ دتا۔ ایوں دوجے مہاجر سجناں نے وی قربانی پیش کیتی تے ایہو ایہو جہیاں اوکڑاں تے دکھ برداشت کیتے ہئ کلیجہ مونہ نوں آ جاندا اے، کیوں جے کوئی بندا اڈیاں تکلیفاں سہار ای نہیں سکدا۔ ابوسلمہ عبداللہ b ول ای ویکھو۔ اوہناں ہجرت دا ارادا کیتا تے کافراں آکھیا کہ ابوسلمہ یاں تے مکے وچ ای رہو یاں گھر والی تے بچے نوں ایتھے چھڈ جا تے کلا ٹر جا۔ ابوسلمہ b نے اللہ دی راہ وچ ہجرت کیتی تے بیوی بچے نوں اللہ دے حوالے کر دتا۔ صہیب رومی b ہجرت کرن لگے تے مشرکاں ڈک لیا تے آکھن لگے کہ مکے وچ کمایا مال دولت ایتھے چھڈ کے جانا ای تے سو وار جا، نہیں تے چپ کر کے ایتھے بہ جا۔ صہیب نے خشی خشی ساری کمائی اوتھے چھڈ دتی تے آپوں ہجرت دا سودا کر لیا۔ رسول خدا a نے ایس سودے دا سنیا تے فرمایا ''صہیب نے نفعے دا سودا کیتا۔''

گل ایہ ہے ہئ ابوسلمہ نوں اپنا پتر یاد تے ضرور آوندا ہونا اے۔ بیوی دی یاد وی رواندی ہونی اے۔ دوجے سجن متروی ابوسلمہ دیاں اکھاں پیوندے ہون گے۔ صہیب نے سفر دیاں تکلیفاں برداشت کر کے تے دن رات اک کر کے جہڑے دو ٹکے کمائے سن، اوہناں دے کھس جان دی تکلیف تے ضرور ہوئی ہونی اے پر اوہناں دوواں بزرگاں نوں اوہ آپشن (Option) چنگا لگا جہیڑا ویکھن وچ تے گھاٹے دا سودا لگدا سی پر اصل وچ رسول اللہ دے آکھن موجب فائدے دی گل سی۔

رسول اللہ تے آپ دے سنگیاں دی ایہ ہجرت ایس گل دا اعلان سی کہ سبھ توں پہلوں اللہ۔ دین ہر شے توں قیمتی اے، ایتھوں تیکر کہ بال بچے توں وی۔ عیش آرام دی سوادلی حیاتی توں اوہ موت کئی گنا چنگی اے جس دا کوئی مقصد ہووے فیر

جے اوہ مقصد ایمان ہووے تے فیر کیہڑی گل پچھے رہ جاندی اے۔ ہجرت نے ایہ گل کھل کے منوادتی کہ ظلم و جبر، باطل تے ذلت دے خلاف ٹل لا کے بغاوت کرو تے جیکر گل بن دی نہ دسے تے فیر کسے دوجی اجہی تھاں تے بہ کے تیاری کرو جتھے تہانوں سکھ دا ساہ آ سکے تے فیر تسیں ظالم دی دھون وی بھن سکو۔ رسول خدا نے جدوں رب دے حکم موجب ''اک اللہ'' دا نعرہ لایا سی تے مشرکاں دے کلیجے سڑن لگ پئے سن تے فیر اوہ ظلم دے پہاڑ توڑن لگ پے۔ رسول اللہ نے جناں ہوسکیا صبر کیتا پر جدوں ایہ محسوس ہویا کہ اس طرحاں مقصد حاصل نہیں ہوسکدا تے فیر آپ نے ہجرت دے مسئلے تے غور فکر کرنا چھوہ دتا سی۔ حبشہ ول حضرت جعفر بن ابو طالب دے نال صحابہ نے جہڑی ہجرت کیتی سی اوہ اک چنگا تجربہ سی پر فیر وی رسول اللہ نے حبشہ نوں دارالہجرت نہیں بنایا، حالاں کہ اوتھوں دے بادشاہ نجاشی نے مسلماناں نوں چنگے طریقے نال جی آیاں نوں آ کھیا سی۔ فیر جدوں مکے دے مشرک نجاشی کول اپڑے سن تے اوس نے اوہناں دا واہوا مونہ بھنیا سی۔ پر فیر وی حبشہ نوں مدینۃ الرسول ایس لئی نہ بنایا کہ ایہ جزیرۃ العرب توں چوکھا دریڈا سی تے ایس لمے پینڈے پاروں سنہیے پتر دا مسئلہ رہنا سی۔ ایوں ای دوجے شہر وی مکے دے مرکز توں نیڑے نہیں سن۔ ایس لئی مدینے نوں ای دارالہجرت بنانا بہتر جاپیا تے فیر ویلے نے ایہ گل ثابت وی کردتی کہ فیصلا سو فیصد درست سی۔

یثرب ول ہجرت اک نویں دور دا مڈھ سی۔ ایس ہجرت نے اوہ کجھ کیتا جہڑا کسے امت تے کسے حکومت کولوں اج تیکر نہیں سی ہوسکیا۔ ایس دے اینڈے وڈے وڈے نتیجے ظاہر ہوئے کہ ایہ اک غیر طبعی جہی چیز سمجھی جان لگ پئی۔ جہڑا کم سارے جتن کرن نال تے سارے وسیلے آزمان نال نہیں سی ہوسکدا اوہ ہجرت دے ایس معجزے نے کر وکھایا۔ ایس نوں ویکھ کے دنیا دیاں اکھاں حیران ہو گئیاں۔ ہجرت توں بعد رسول اللہ a نے ایہ نہیں کیتا کہ لوکائی نوں اکٹھا کر کے کسے مادی فائدے یاں دنیا دے جاہ جلال لئی اپنی طاقت نوں جھونک دتا ہووے جویں کہ دنیا دا دستور اے، سگوں انساناں دی وکھو وکھ قلبی تے عملی اصلاح کیتی، انسانیت دے گر سکھائے تے فیر اک پاک تے صالح اجتماعیت دیاں جڑاں ایوں گڈھیاں کہ ہر کوئی نیکی تے بھلیائی دے کماں وچ اک دوجے توں اگے ودھن لئی جتن کرن لگ پیا۔ جدوں کوئی پریشان حال مسلمان مکے توں مدینے ول آؤندا تے ہر انصاری دی ایہو کوشش ہوندی سی کہ اوہ مہاجر اوسے دا ای پروہنا بن جائے تے اپنے رب نوں راضی کرن دا موقع مل جاوے۔

ذرا حال دی گھڑی تے جھاتی پاؤ۔ آکھیا جاندا اے کہ اج دی دنیا چوکھی مہذب تے متمدن دنیا اے، اج دا دور چوکھا تہذیب یافتا اے تے نالے طاقت ورتے پکے پیڈھے معاہدیاں پاروں تے اقوام متحدہ دی موجودگی کر کے دنیا کجھ اصولاں تے ضابطیاں دی پابند اے۔ آکھن نوں تے ایس پابندی پاروں کوئی کسے دا حق نہیں کھوہ سکدا تے کوئی کسے ماڑے نال زیادتی نہیں کر سکدا پر عملی گل تے کجھ ہور اے۔ جو اسیں ویکھنے پئے ہاں اوہ اوس توں ڈھیر مختلف اے جو اسیں سن رہے ہاں پر اوہ دے مدینۃ النبی ول ویکھو۔ کیا بھائی چارا سی، کیا محبتاں سن، کیا امن تے شانتی سی! کیہ اج دی نام نہاد مہذب تے متمدن دنیا وچ اوس دور دی کوئی اک وی جھلک نظر آؤندی اے؟ نہیں جی، اصلوں ای نہیں۔

آپ a نے ہجرت توں بعد دین نوں ریاست تے سیاست توں، تے روحانیت نوں مادیت توں وکھ نہیں کیتا

سگوں اوس حکومت وچ مسجد تے بازار اک دسدے نیں۔ لوکائی بازار وچ ایہ اوازاں سن دی سی کہ لوکو! نیک عمل اختیار کرو، رزق حلال عبادت اے تے عین عبادت اے تے مسیتاں وچ بازار تے تجارت داایوں ذکر آیا کہ عبادت وی تجارت اے۔ ایہ گھاٹے دا سودا نہیں۔ ایہدا نفع نہ مکن والا اے۔ ایس توں ہمیش دا فائدا ملنا اے۔ لوکائی نوں دسیا گیا کہ جدوں تسیں خدائے واحد دے کم لگ جاندے او تے اوہ تہاڈے کم لگ جاندا اے۔ اوہناں نوں دسیا گیا کہ دین تے پکے ہو جاؤ، تہانوں دنیاوی استقلال وی مل جاوے گا۔ نیکاں نوں دنیا دی تسخیر دی بشارت دتی گئی تاں جے اوہ انسانیت دی خدمت کرسکن۔

ہجرت دے معجزے دا اک فائدا ایہ ہویا کہ طبقاتی جنگ دا خاتما ہو گیا۔ لوکائی نوں پتا لگ گیا کہ اسلام طبقیاں دا نہیں، طبقاتی کھچا تانی داویری اے۔ ایہو وجہ سی کہ خلیفہ، تے اُٹھ دی نکیل پھڑن والا اک مک دسن لگ پئے۔ بادشاہ تے آجڑی انصاف دی اکو تکڑی وچ تُلن لگ پئے۔ اوہناں دے دلاں وچ اک دوجے لئی محبت سی۔ اوہ بغض، کینہ تے نفرتاں توں پاک دلاں والے بن گئے۔ اِک نیک بندے دا بھراجہڑ امحتاج ہوندا سی، اپنے مالدار بھرا نال کوئی کینہ نہیں سی رکھدا۔ دنیا دیاں اکھاں نوں ایہ ویکھن وچ کوئی کھیچل نہیں کرنی پئی کہ جہڑی کھچا تانی تے جہڑے رَولے کسے کولوں نہ مک سکے، ہجرت توں بعد رسول اللہ نے ایوں مکا دتے کہ امن تے انصاف دا بول بالا ہو گیا۔

ہجرت دا اک فائدا ایہ وی ہویا ئیُ مسلمان جہڑے لسّے تے ماڑے سن اوہ تگڑے تے زور اور ہو گئے تے نالے انفرادیت دی تھاں تے اجتماعیت آ گئی۔ مشرکاں دے ڈرتوں جہڑے مسلمان لک لک کے اپنے دینی فرض ادا کر دے سن اوہ ہن کھل کے تے جماعت نال ادا کرن لگ پئے۔ دعوت دا کم وی کھل کھلا کے ہون لگ پیا کیوں جے مسلماناں وچ ایوں دے تگڑے بندے آرلے سن جہڑے حملا آوراں دا ڈٹ کے مقابلا کرسکدے سن۔ مسلماناں وچ اک نویں تبدیلی ایہ آئی کہ اوہ اپنے دین نوں رحمت دے نال قوّت، حریّت، اخوّت تے مساوات دا دین وی مجھن لگ پئے۔ پہلوں جہڑے عاجز تے کمزور سن ہن اوہ اپنی جان، آبرو، عقیدت تے دین تے حملا کرن والیاں نال ٹکا کے نبڑدے سن جویں کہ اوہناں میدان بدر وچ کیتا۔ بھاویں پہلوں وی اوہناں دا اللہ تے اوس دے رسول اُتے پکا ایمان سی پر ہن ہور پکا ہو گیا۔ روز ودھی جاندی قوّت نے اک نواں حوصلا دے دتا۔ ہن مسلماناں نے اکٹھے ہو کے ایہ گل آکھنی شروع کر دتی سی کہ عزت توحید پرستاں تے نبی a دے عاشقاں لئی اے نہ کہ مشرکاں لئی۔ دوجے پاسے مشرکاں نے وی ایہ سوچنا شروع کردتا سی کہ محمد a نری جان بچان لئی مکے توں نہیں نکل گئے سگوں اوہناں نوں توحید دی فصل اگان لئی اک اجہی زرخیز زمین دی لوڑ سی جتھے ایہ پوری آب وتاب نال ہری بھری ہو جاندی۔

مشرکاں نوں ایس گل دی چوکھی تکلیف سی کہ کھنڈی ہوئی لوکائی وچ اک اجتماعی زندگی دی روح بھری گئی اے تے ہن ایہ دین اگے توں اگے ودھ رہیا تے کھلر رہیا اے۔ ایس لئی اوہ اپنے آپ نوں تے اپنے معبودان باطلہ نوں بچان دی چنتا کرن لگ پئے تے پورا ٹِل لا کے قوت جمع کرن لگ پئے تاں جے کسے دیہاڑے اجہیا زوراں دا رن پوے کہ مسلماناں دا صفایا ہو جاوے۔ مشرکاں دی حیرانی ایہ ویکھ کے ودھی جارہی سی کہ جہڑے لوک لسے تے ماڑے سن اج اوہ ایڈے تگڑے ہو گئے نیں کہ سوائے خدا توں کسے کولوں وی نہیں ڈردے۔ اوہ جدوں ایہ خیال کردے سن کہ کل دے غلام اج دے سردار

ہوندے جا رہے نیں تے اوہناں دے سرقریش دے اچے شملیاں والے سرداراں توں وی اچے وکھالی دین لگ پئے نیں تے اوہ تھاں مرمر جاندے سن۔ اوہناں نوں ایہہ فکر لگ گئی سی کہ جے ایہی حال رہیا تے اک دن محمد a دی تحریک ایناں زور پھڑ جاویگی کہ ساڈا وی خاتما ہو جاوے گا۔ ایوں دے اندیشے کافراں نوں چوکھا پریشان کر رہے سن۔

ہجرت نے توحید پرستاں دے دلاں وچ کجھ اجہے خیال پیدا کر دتے سن جہڑے پہلے کدی وی نہیں سن ہوئے۔ اوہ ہن محسوس کرن لگ پئے سن کہ جیون دا حق نرا زوراور تے تگڑے دا ای نہیں سگوں ایہہ حق تے سارے انساناں دا سانجھا اے۔ اوہناں ایہہ وی سوچیا تے محسوسیا کہ خدا دی زمین، خدا دے بندیاں دا حق اے نہ کہ اپنے ہتھاں نال بنائے تے گھڑے ہوئے معبوداں دے بندیاں دا، تے نالے ہجرت کوئی فسادیاں بغاوت نہیں سگوں عین انصاف تے عین اصلاح اے۔ اوہناں نوں ایہہ وی محسوس ہویا کہ انسان آزاد پیدا کیتا گیا اے تے کسے وی مخلوق، فرشتے، نبی یاں بادشاہ دی بندگی آزادی دے اصولاں دے خلاف اے۔ اوہناں نوں بندیاں تے بندیاں دی خدائی والا کم چوکھا بھیڑا لگن لگ پیا۔ انسان لئی جہڑیاں شیواں فائدے وندنیں اوہناں وچوں انسان نوں حصا ملنا چاہیدا اے۔ اوہناں نوں حلال حرام دا پتا لگ گیا تے نالے ایہہ وی کہ دنیا توں کنارا کرن والا کم بندیاں نے آپوں گھڑیا ہویا اے، تے حرام اے جویں کہ نبی برحقؐ نے آپوں فرمادتا سی کہ ”**لا رھبا نیة فی الا سلام**“ تے اللہ نے ایہہ وی فرمادتا کہ ”تسیں قیام کرو تے سویا کرو، روزے رکھو تے افطار کرو تے کھاؤ پیو، کیوں جے تہاڈے جسم دا تہاڈے اتے حق اے تے تہاڈے سجناں دا وی تہاڈے تے حق اے۔“

ہجرت نال اک تگڑے انقلاب دی نینہ رکھی گئی۔ انفرادی تے اجتماعی زندگی تے دین دے تصور وچ اک اجہیا انقلاب آ گیا جیس نے انساناں نوں دسیا کہ دینی زندگی ایہہ نہیں کہ دنیا تے دنیا دیاں لذتاں توں کنارا کرلیا جاوے یاں بندا دنیا دے کماں وچ اینا رُجھ جاوے کہ دین تے آخرت نوں ہی بھل جاوے۔ دین اسلام اجہیاں گلاں توں پاک تے صاف اے۔ مسیحیت نے دنیا نوں چھڈن دی مت دتی تے یہودیت نے آخرت توں مونہ موڑ لیا۔ اسلام نے دین تے دنیا وچ اک اجہیا توازن دتا کہ دنیا وی کاروبار تے بازار نوں مسجد تک دا ای نہیں سگوں جنت تیکر اپڑن دا بازار بنا دتا۔ جاہل بدوواں نے انسانیت دا مفہوم ایوں سمجھیا کہ وڈے وڈے فلاسفر وی اوہ مفہوم نہ دس سکے۔ اوہناں سمجھ لیا کہ مسلمان بھراجہڑی چیز اپنے لئی پسند کرے اوہی چیز دوجے واسطے وی پسند کرے۔ اوہناں نوں ایس گل دی وی سمجھ لگ گئی کہ رب دے نیڑے کالے گورے، تے عربی تے عجمی دا کوئی فرق نہیں تے فیر جناب عمر جہے آکڑ خان بندے وی بلال جیہے حبشی غلام نوں ”سیدّی! یا سیدّی“ دیاں واجاں دین لگ پئے۔ اوہناں نوں سمجھ لگ گئی کہ مسلمان اوہ ہے جہدے ہتھ تے زبان توں دوجا مسلمان محفوظ رہوے۔

عقل تے دین وچ جہڑی جنگ صدیاں توں چل رہی سی، اسلام نے اوس دے مُدھ پٹ کے رکھ دتے۔ رسول خدا a نے فرمایا **لا دین لمن لا عقل له** (جہدے کول عقل نہیں اوہدے کول دین وی نہیں) قرآن نے عقل نوں اُچّی تھاں دتی تے عقل نوں کئی تھاواں تے سراہیا۔ اوس نے ایہہ وی دسیا کہ دین لئی کوئی خاص گروہ مخصوص نہیں سگوں ہر مسلمان دا دین برحق اے۔ قرآن نے ایہہ گل وی سمجھائی کہ جویں ہوا تے پانی اُتے ہر کسے دا حق اے ایوں علم تے وی کسے خاص گروہ

دی اجارا داری نہیں۔ ایہ ساریاں گلاں ہجرت توں بعد تے ہجرت دے نتیجے تے ساہمنے آئیاں۔ ہجرت نے رنگ رنگ دے عقیدے دے لوکاں نوں اک کر کے اک اُمت دا تصور دتا۔ فیر ایہ اسلامی وحدت دا ای کمال سی کہ یہود و نصاریٰ وغیرہ نے اپنے دین اُتے رہندیاں ہویاں وی اپنے مال اسباب تے جان وآبرو نوں محفوظ ای پایا۔ مسلماناں نے اوہناں دے حق حقوق دی پاس داری کیتی تے رواداری دی اجیہی فضا قائم کر دتی جہدی مثال اوس تے پہلوں تے اوس توں بعد کسے زمانے دی حکومت وچ نہیں لبھدی۔ لوکائی نے پہلی واری ایہ گل سنی کہ ''الا نسان اخو الا نسان'' (سارے انسان آپس وچ بھائی بھائی نیں) تے ایس دے نال ای اک اجیہے نظام دی بنیاد رکھ دتی گئی جہدے وچ عقیدے، رنگ نسل تے قبیلیاں دے فرق دے باوجود صلح تے آشتی دے رشتے قائم ہو گئے۔

اسلام نے صرف مسلماناں نوں ہی متحد نہیں کیتا تے نہ ای نرے مسلماناں لئی امن دی ضمانت دتی سگوں ہر بشر نوں اور بشر نوں ای نہیں، ہر ذی روح نوں اوس ویلے تیکر الفت، امن تے روشنیاں دا سنہیا دتا جدوں تیکر اوہ آپوں کسے دی آزادی تے حقوق ول ہتھ نہ ودھا دیوے۔۔ جویں کہ تواریخ گواہ اے کہ مدینہ یہود، نصاریٰ، منافقاں تے مشرکاں دا وی وطن سی پر ایوں کدے نہیں ہویا کہ اسلام نے اوہناں نوں اذیت دتی یاں اوہناں دے حق ادا نہ کیتے ہون۔ ایہ سارے اوہ مثبت کم سن جہڑے ہجرت دے نتیجے دے طور تے خدا نے اپنے مقرب بندے تے پیغمبر لئی مخصوص فرمادتے سن۔ مدینے آ کے انتقام، بدلے، منفی سیاست یاں ہوچھے ہتھکنڈے آزماؤن دی بجائے اللہ دے دین دی تبلیغ ول زور دتا گیا۔ تے نال ایہ سبق پڑھایا گیا کہ جے لسّے ماڑے رہوو گے تے دشمن تہانوں اپنا تر نوالا سمجھدا رہوے گا۔ ہمت کرو تے اپنے آپ نوں دینی، معاشی تے حربی لحاظ نال تگڑیاں کرلوؤ تے فیر ایہ ہویا کہ ہار دی بجائے جت تے رنج تے بے چینی دی بجائے اطمینان تے سکون نصیب ہونا شروع ہو گیا۔ ایوں رسول خدا a نوں اوہ حالات مل گئے کہ اوہناں انسانیت دی بھلیائی لئی ہور چوکھا غور تے فکر شروع کر دتا تے فیر ''اک اللہ'' تے ''اک آدمیت'' دے تصور والے اک عالیشان معاشرے دی نینہ دا پتھر ٹکا دتا۔ ہجرت توں اگدیں وی مسلمان بھاویں کھنڈے ہوئے سن پر اوہناں وچ ہر بندا اپنے اندر اک جماعت دی طاقت محسوس کردا سی تے ہجرت توں بعد جماعتی زندگی پوری قوت، سیانف تے ٹوہر ٹپے نال ساہمنے آئی۔ مکے وچ حضرت یاسر b نوں تے اوہناں دے خنوادے نوں اک اللہ دی راہ تے ٹرن دے جرم وچ جدوں کافراں نے اذیت دتی تے آپ a نے اوہناں دی بہت تکلیف محسوس کیتی پر خاندان یاسر b نوں ظالماں دے ظلم توں محفوظ نہ رکھ سکے، کیوں جے مسلماناں وچ اودوں ایہ طاقت ای نہیں سی کہ کافراں نال جوڑ پاندے۔ اک بدمعاش تے تگڑے جتھے اگے آپ تن تنہا سن۔ اوس ویلے آپ a نے حضرت یاسر دے دکھاں نوں ویکھ کے بس ایہ فرمایا:

((اصبروا یا آل یاسر! فان موعد کم الجنۃ.))

''یاسر دے گھر والیو! صبر کرو بس تہاڈے نال جنت دا وعدا اے۔''

ہجرت توں پہلوں مسلمان ہون والے لوکی بنا شبہ، بہادر تے جرأت وند سن۔ ایوں نہ ہوندا تے اوہ تگڑے مشرک سرداراں دا ساتھ چھڈ کے اک ماڑے جیہے بندے نال کیوں رلدے۔ پر گل ایہ سی کہ اوہ جرائت وند بندے اک جماعت

دی شکل نہ بن سکے۔ کیوں جے کافراں دی پلاننگ ای ایہ سی کہ اوہناں نوں اکٹھے نہ ہون دیو تے وکھ وکھ اوہناں نوں ستاؤندے رہو، تاں جے اوہ تنگ آ کے اپنے نویں دین نوں چھڈ جان پر ہجرت نے سارا نقشا ای بدل دتا۔ ہن سارے مسلمان اک جماعت تے اک اُمت بن کے اک دوجی امت دے مقابلے تے ڈٹ گئے جہڑا اصل وچ اصنام ،شرک، جاہلیت تے لالچ دے انھیر یاں وچ ڈبا ہویا اک گمراہ ٹولا سی۔ جدوں ایہناں دوواں دا ٹاکرا ہویا تے مسلمان کافراں دی عددی برتری دے باوجود ڈٹ گئے کیوں جے اوہناں دے دلاں دے اندر ایہ احساس پیدا ہو گیا سی کہ اسیں ہن اک قوت ہاں۔ ایس احساس نے اوہناں دی قوت وچ ہور اضافا کر دتا تے ایوں مسلمان کافراں تے غالب آ وَن لگ پئے۔ ایس خود اعتمادی دا اک فائدا ایہ وی ہویا کہ مسلماناں دے اندر زمانے دیاں تلخیاں نال ٹکر لین دا حوصلا پیدا ہویا تے اپنی نویں حکومت دیاں نیہاں کجھ ایوں رکھیاں کہ اوہ ہزاراں سالاں تیکر ڈول نہ سکے۔

رسول خداؐ نے مسلماناں نوں اگے و دھان لئی بڑی نویکلی حکمت توں کم لیا۔ افرادنوں جماعت بنایا، فیر جماعت توں امّت دا کھلارا ایوں کیتا کہ پوری انسانیت دا احاطا کر لیا۔ مسلمان جدوں اک اجہی امت بن گئے جہدے وچ دشمن دیاں اکھاں وچ اکھاں پا کے گل کرن دا حوصلا پیدا ہو گیا سی تے حیاتی دے دوجے کماں ول تے تنظیم ول دھیان دتا گیا۔ معیشت دے سلسلے وچ پہلا قدم ایہ سی کہ قریش نال تجارتی تے اقتصادی تعلق توڑ لیا۔ ایس فیصلے نال ایہ ہویا کہ مسلماناں دی مالی حالت بہتر ہوگئی تے قریش دی معیشت تے اک تکڑی سٹ وجّی۔ اوہناں دی درآمد برآمد دا رستا تنگ ہو گیا تے قبیلیاں وچ قریش دی شہرت تے سرداری، کمزور معیشت پاروں مشکوک جہی ہوگئی تے ایوں بندیاں تے بندیاں دی خدائی، انساناں دی غلامی، ظلم و جبر تے فساد دا خاتما ہونا شروع ہو گیا۔ بندا جڈا وی سیانا تے کرُّو ہووے جدوں اس دی مٹّی وچوں دانے مُک جاندے نیں تے فیر اوس دے گُر ٹکے ٹوکری ہو جاندے نیں۔ قریش سرداراں نال وی ہولی ہولی ایوں ای ہون لگ پئی سی۔

ہجرت دے معجزے دی اک چوکھی چیتے رکھن والی گل ایہ ہے بئی ایس نے دین دا ستون چوکھی ڈونگھیائی تیکر گڈھ کے فتح مکہ لئی راہواں سدھیاں کیتیاں تے فیر اک دن قبلے دی دھرتی نوں شرک تے بتاں توں پاک کر دتا۔ گویا ہجرت کفر دے زوال تے اسلام دے عروج دی داستان دا مُڈھلا اکھر ثابت ہویا۔ ہجرت نے مسلماناں نوں اک اجہی امت بنا دتا جہنے انساناں نوں مقدّس تے سچی حیاتی دا سنیہا دتا۔ اک اجہی تہذیب دتی جہڑی آلائشاں توں پاک سی۔ ایسے تہذیب نوں لے کے مسلمان دنیا وچ ہر پاسے کھلر گئے تے فیر دنیا نوں ذلت وچوں کڈھ کے عزت ول تے پستی وچوں کڈھ کے بلندی ول لے گئے۔ اصل وچ ہجرت اپنے نتیجے دے اعتبار نال اوہناں چر ادھوری رہندی جنّا چر اسلام اک تکڑی حقیقت بن کے لوکائی دے ساہمنے نہ آ جاندا۔

اوس ویلے دنیا تے دو وڈیاں طاقتاں برسر پیکار سن۔ اک مشرق دی قوت سی جہدی نمائندگی فارس کر رہیا سی تے دوجی مغرب سی جہدا نمائندا روم سی۔ اسلام نے ایہناں دوواں دے وچکار دھڑک دے ماری، پر اسلام ایہناں دوواں تہذیباں تے راضی نہ ہویا، کیوں جے فارس والے لادینیت ول ٹرے جا رہے سن تے اہل روم مغربی استعماری نظام وچ ودھے جاندے سن۔ ہاں جدوں دوواں دا موازنا کیتا گیا تے روم دی تہذیب فارس توں کجھ چنگی لگی۔ پر فیر اسلام نے

جڑاں پھٹر دیاں ای اپنی دعوت روم تے فارس دوواں تیکر اپڑائی۔ فارس نے تے خیر طاقت تے تکبر پاروں سرکشی کیتی پر روم نے دعوت نوں چنگا جان دیاں ہویاں وی ایس دی پیروی نہیں کیتی۔ اسلام نے جدوں ایہ ویکھیا کہ ایہ دوویں کیمپ اللہ توں موہنہ موڑ کے کفر تے فساد وچ رجھے ہوئے نیں تے فیر اوہناں دوواں تے تگڑی سٹ ماری۔ ایس فیصلے دا مقصد ریاست تے قبضہ کرنا بلکل نہیں سی سگوں اللہ دی راہ وکھانا مقصود سی۔ مسلماناں دی کاری ضرب نال دوواں دا لک ٹٹ گیا تے فیر ویکھدیاں ای ویکھدیاں ایہ قوتاں اک اجہے جسّے وانگ سن جہدے وچوں روح نکل گئی ہووے۔ ذرا غور کرو! مسلمان مکے توں لک کے بھجے سن۔ ہن اگر اوہناں دے دلاں وچ ایمان دی رتی بھر وی تھوڑ رہ جاندی تے فیر اللہ دے نظام تے رسول a دی عظمت نوں شک دی نگاہ نال ویکھدے تے ایہ وی سوچدے کہ محمد a نے تے قیصر و کسریٰ دیاں حکومتاں دوان دے خواب وکھائے سن پر ایتھے بے وسی دا ایہ حال اے کہ مشرکاں نال دوبدو ہون دی وی ہمت نہیں پے رہی۔ حالت ایہ سی کہ رسول خدا آپوں وی لک چھپ کے یثرب ول دا سفر کردے نیں۔ جے مومناں دا ایمان کامل نہ ہوندا تے ایہ گل اوہناں نوں شک وچ پا دیندی پر حقی گل تے ایہ ہے کہ اوہ لوکی اپنے اللہ، اللہ دے رسول a تے اوس دے دین اُتے پکا یقین رکھدے سن تے ایہ یقین پریشانی، نا امیدی تے ناکامی وچ وی پوری طرحاں قائم رہیا۔

ہجرت توں بعد جہڑا قرآن نازل ہویا اوس توں صاف پتا لگدا سی کہ اک نویں دور دا مڈھ بجھ رہیا اے۔ مسلماناں دے اک مک ہون نال سفارتی تعلقات وچ جہڑا کھلار آیا تے غیر مسلماں، یہودیاں تے عیسائیاں نال جہڑے رشتے قائم ہوئے، اوہ وی اک نویں تے سوہنے دور دی نشان دہی کردے سن۔ حکومت سازی دی لوڑ تے نظام حکومت تے غور فکر، سپاہ گری تے سپہ سالاراں دا انتخاب تے اوہناں دی تربیت، جنگ دے راہنما اصول، سفارت کاری تے سفیراں دا چناؤ تے ایہو جہیاں ہور کئی گلاں تے سوچ وچار دی لوڑ ہجرت توں بعد ای پئی۔

اسلام دے مڈھلے دور دے آگو بندیاں نے، آپس دے صلاح مشورے نال، اسلامی تواریخ دا مڈھ ہجرت توں بنھیا تے ایہدے وچ راز ایہو ای سی کہ بھاویں ایس دین دی تواریخ وچ بڑے بڑے تواریخی دن آئے نیں پر ہجرت دے دیہاڑے نوں ایس کم لئی ایس لئی متھیا گیا کہ ایہ اوہناں سارے دناں توں وکھرا تے اہم دن اے۔ رسول خدا دی پیدائش دا دن، آپؐ دی بعثت دا دن، عقبہ دا دن، بدر تے احد دے دیہاڑے، صلح حدیبیہ، میثاق مدینہ، فتح مکہ تے حجتہ الوداع دے دیہاڑے، سارے دے سارے، اک توں اک ودھ تے یادگار نیں لیکن اپنی اہمیت تے اپنے اثر دے لحاظ نال، انسانی عقل نوں حیران کر دین والی ہجرت دا دن سبھ توں وکھرا نظر آؤندا اے۔

ہجرت، دو وکھو وکھ نظر آؤن والے عہداں دے وچ اک لکیر اے۔ ویلے نے جدوں ایس لکیر نوں ٹپیا تے فیر اسماناں نے لوکائی نوں اک نویں تے نویکلے رنگ وچ ویکھیا۔ ہجرت انسانیت دی بھلیائی دا وسیلا بنی تے صدیاں دی دکھی لوکائی نوں چین آ گیا۔ بے وسیلیاں نوں وسیلے مل گئے، بے وارثاں نوں وارث تے بھٹکی ہوئی آدمیت نوں سِدھے راہ لبھ گئے۔ کیہ رنگ ہون اج اسلامی دنیا دے جے ہجرت دے دناں دا جذبہ تے ایمان اک وار فیر پیدا ہو جاوے تے۔

نبی a دی حیاتی وچ پہاڑ تے غاراں:

جے تواریخ دا غور نال مطالعہ کریئے تے پتا لگدا اے کہ چوکھے نبیاں تے رسولاں نے سکون دی تلاش تے دلاں دے اطمینان لئی پہاڑاں تے پہاڑاں دیاں کھڈاں وچ پناہ لئی۔ نبی رسول تے اپنی تھاں، عام بندیاں دا وی پہلا ٹھکانا پہاڑ تے غار ای سن تے ایوں پہاڑاں نال انسان دا ہمیش ای کجھ نہ کجھ تعلق رہیا اے۔ پہاڑاں نوں کٹ چھل کے اپنیاں عبادت گاہواں تے رہن بہن دے ٹھکانے بنان وچ مصر دے فرعون اچیچے طور تے مشہور ہوئے۔ اجے تیکر اوہناں دیاں اوہ وڈیاں یادگاراں ویکھن نوں لبھدیاں نیں جہڑیاں دنیا دے عجوبیاں وچ گنیاں جاندیاں نیں۔ قرآن پاک نے وی ایہ گواہی دتی اے کہ ''اوہ لوکی پہاڑاں نوں تراش کے رہندے سن۔'' ایوں ہندوستان تے چین دے رشی، مُنی تے اوتار وی پہاڑاں وچ وسّوں کردے تے گیان دھیان وچ مصروف رہندے۔

حضرت آدم g دی جدوں توبہ قبول ہوئی تے اماں حوا نال اوہناں دی ملاقات جبل رحمت تے ای ہوئی تے ایسے دی یادگار اوہ تھاں اے جہڑی ''عرفہ'' یاں ''معرفت'' دے ناں نال مشہور ہوئی۔ حضرت نوح دی کشتی وی ''ارارط'' پہاڑ تے جا کے کھلوتی۔ سیدنا موسیٰ نوں وی طور پہاڑ تے ای رب نال کلام تے رب دی تجلی دا شرف عطا ہوئیا۔ غرض پہاڑاں دا انسان دی روحانی عظمت تے بلندی دی داستان نال چوکھا ڈونگھا تے بھرواں تعلق اے۔ قرآن پاک وچ غار والے یاراں دا ذکر بندیاں تے غاراں وچکار تواریخی تعلق دا بڑا اوڈا ثبوت اے:

﴿اَمۡ حَسِبۡتَ اَنَّ اَصۡحٰبَ الۡكَهۡفِ وَ الرَّقِيۡمِ كَانُوۡا مِنۡ اٰيٰتِنَا عَجَبًا ۝ اِذۡ اَوَى الۡفِتۡيَةُ اِلَى الۡكَهۡفِ فَقَالُوۡا رَبَّنَاۤ اٰتِنَا مِنۡ لَّدُنۡكَ رَحۡمَةً وَّ هَيِّئۡ لَنَا مِنۡ اَمۡرِنَا رَشَدًا﴾ (الکہف:۹۔۱۰)

''کیہ تسیں ایہ خیال کردے او کہ غار والے تے پہاڑ والے ساڈیاں نشانیاں وچوں کوئی عجیب شے سن۔ اوہ ویلا بھلن والا نہیں جدوں اوہ جوان اوس غار وچ جا کے لکے تے فیر آکھیا، اے رب! سانوں رحمت دا سامان عطا کر تے ایس کم وچوں ساڈے لئی کوئی بھلیائی کڈھ دے۔''

خدا تعالیٰ نے غار وچ اصحاب کہف نوں اجیہی نیندر سوایا کہ اج تیکر اوہ ستے ہوئے نیں۔ اوس غار وچ نہ تے کوئی جاسکدا اے تے نہ ای باہروں اصحاب کہف نوں کوئی نقصان اپڑا سکدا اے۔ خدا دے عظیم پیغمبر حضرت عیسیٰ g نے وی بیت المقدس وچ پہاڑ دی اک کھڈ وچ ڈیرے لائے سن تے تبلیغ دا کم جاری رکھیا سی۔ یہودیاں نے آپ نوں سولی تے چاڑھن لئی ایتھوں ای گرفتار کیتا سی۔ فیر جدوں ہادی برحق حضرت محمد a دی واری آئی تے اودوں وی پہلی وحی اک غار وچ ای اتری۔

عرب دا روشن ضمیر آقا a غار حرا دیاں تاریکیاں وچ نور دی جھلک ویکھن لگ پیا۔ اوس دے خواب سچے تے الہام کھرے ثابت ہون لگ پئے۔ پنج ورھیاں تیکر ایہی کجھ ہوندا رہیا۔ پر آپ a دی روح ایس توں زیادا بلندیاں دی طلب رکھدی سی تے اوہ جوہر قابل ایہ صلاحیت وی رکھدا سی کہ رب کولوں ای علم سکھے۔ ایس لئی حضور a نے اپنی حیاتی دے اکتالویں (۴۱ویں) سال ۱۲ فروری ٦١٠ء نوں رب کولوں اوہ منصب حاصل کر لیا جس دا اہل اوہناں توں وکھ ہور کوئی

نہیں سی۔اوس برکتاں والی رات خدا دے سنیہے لیاوَن والا جبرائیل دنیا دے اخیری پیغمبر ول رب دا سنیہا او سے غار وچ ای لے کے آیا:

﴿ اِقْرَاْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِىْ خَلَقَ o خَلَقَ الْاِنسَانَ مِنْ عَلَقٍ o اقْرَاْ وَرَبُّكَ الْاَكْرَمُ o الَّذِىْ عَلَّمَ بِالْقَلَمِ o عَلَّمَ الْاِنسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ o ﴾ (العلق: ۱۔۵)

''پڑھ اوس رب دے ناں نال جہنے انسان نوں خون دے لوتھڑے توں پیدا کیتا اے۔تیرا رب چوکھے کرم کرن والا اے۔اوہ جنے قلم نال علم سکھایا۔انسان نوں اوہ کجھ سکھایا جہدا اوس نوں علم نہیں سی۔''

اوس توں بعد جناب جبرائیل پہاڑ تے تشریف لیائے تے نبی اکرم دےساہمنے وضو کیتا۔او سے طرحاں جناب رسول خدا نے وی وضو کیتا۔حضرت جبرائیل نے نماز پڑھائی تے دوواں مل کے پڑھی۔ایہ سارا کجھ اک غار توں باہر پہاڑ تے ای ہویا۔

اسلام چونکہ امن تے سلامتی دا مذھب اے۔ایس لئی شر تے فساد توں دور رہندا اے۔فساد دے ایسے خطرے نوں ویکھدیاں ہویاں مڈھلے دور وچ توحید تے رسالت دی تبلیغ نوں عام نہ کیتا۔تن ورھیاں تیکر جہڑی خاموش تبلیغ ہوندی رہی اوہدے نال کوئی چالھی کو بندے بڈھیاں مسلمان ہو گئے سن۔فیر چوتھے ورھے ایہ حکم آیا کہ چلو ہن کھل کے باہر نکلو۔جویں ای ایہ حکم آیا آپ نے قریش نال کھل کے گل کرن لئی اوہناں نوں اک تھاں تے اکٹھا کیتا۔اوہ تھاں وی اک پہاڑ ای سی تے اوس داناں کوہ صفا سی۔آپ a نے آکھیا بئی لوکو! دسو جے میں تہانوں ایہ آکھاں کہ ایس پہاڑ پچھوں اک تگڑا لشکر تہاڈے تے حملا کرن والا اے تے کیہ تسیں میری گل دا یقین کرلوو گے۔سبھ نے سانجھی اواز نال آکھیا کہ نہ یقین کرن والی وجہ تے کوئی نہیں۔اسیں تہانوں ہمیش سچ بولدیاں ای ویکھیا اے۔آپ نے آکھیا'' تے فیر گل ایہ ہے کہ اللہ اک اے، اوہدے توں وکھ کسے دی عبادت جائز نہیں۔میں اوس دا رسول ہاں تے جے تسیں ایہ گل نہ منّی تے تہاڈے تے سخت عذاب نازل ہووے گا۔''

تھوڑ متّے لوکی مذاق اڈاندے رہے تے گستاخیاں کر دے رہے پر اللہ دا نبی a تے اوس دے عاشق اپنا کم کر دے رہے۔ابوجہل، ابولہب تے عقبہ بن ابی معیط ورگے بندیاں نے ظلم والی اخیر کر چھڈی۔ایتھوں تیکر بئی جے مسلمان آزادی نال اپنے اللہ دی عبادت کرن لئی حبشہ ول گئے تے کافر سرداراں نے اوتھے وی مگر بندے ٹور دتے ،تاں جے مسلماناں نوں گرفتار کر کے پچھانہ لیاندا جائے تے اک وار فیر اوہناں تے ظلم دے پہاڑ توڑے جان۔

ہجرتاں دا ایہی سلسلا سی جہدے وچ اک وار فیر اک غار نال واسطا پیا۔ہویا ایس طرحاں کہ جدوں مکہ چھڈ کے یثرب ول ہجرت کرن دا حکم ربّی آیا تے آپ a نے چوکھی چھیتی نال تیاری کیتی۔حضرت علی کرم اللہ وجہ نوں آکھیا کہ تسیں لوکاں دیاں امانتاں موڑن لئی پچھے رہ جاوَ تے نالے میرے بسترے تے لمے پے رہنا۔دشمناں نوں وی حضور a دی ہجرت کرن دے ارادے دی خبر ہو چکی سی۔اوہناں آپ a دے گھر نوں چار چفیریوں گھیر لیا تے اک دوجے نوں آکھن لگے کہ جوانو! اج محمد(a) بچ کے نہ جائے۔کوئی ادھی رات ویلے آپ a سورہ یٰسین پڑھدے ہوئے باہر

نکلے تے بنا کسے روک ٹوک دے کافراں دے وچوں نکل کے جناب ابوبکر b دے گھر اپڑ گئے۔ چھیتی چھیتی سفر دا سامان تیار کیتا تے فیر دوویں یار ثور دی پہاڑی ول ٹر پئے۔ ثور مکے دے نیڑے اک اجہی پہاڑی اے جہدی اچیائی بہت زیادا اے تے راہ وی چوکھا پتھریلا اے۔

نوکیلے پتھراں تے ای سفر کردے محبوب خدا a تے محبوبِ رسول واہوا اچیائی تیکر اپڑ گئے۔ پہاڑ اُتے اپنے لئی جہیڑی پناہ گاہ لبھی اوہ وی اک غار سی۔ حضرت ابوبکر b نے حضور a نوں غار دے باہر کھلاریا تے آپوں اندر چلے گئے۔ غار نوں صاف کیتا تے اپنے تن دے لیڑے پاڑ پاڑ کے کھڈاں نوں بند کیتا۔ کپڑا مک گیا پر اک کھڈ بند ہون توں رہ گئی۔۔ اوہدے وچ اپنے پیر دا انگوٹھا پھسا دتا تے فیر باہر اواز لائی کہ ''یارسول اللہ! اندر تشریف لے آؤ۔'' حضور a نے جناب ابوبکر b دیاں لتاں تے سر رکھ کے کجھ چر آرام کیتا۔ ایسے آرام دے ویلے اک سپ نے اوس کھڈ وچوں جناب ابوبکر b دے انگوٹھے تے ڈنگ ماریا جہدے وچ آپ نے انگوٹھا دتا ہویا سی۔ سپ دے زہر پاروں حضرت ابوبکر نے چوکھی تکلیف محسوس کیتی تے آپ دی ایس بے چینی دی وجہ توں حضور نبی اکرم a وی جاگ گئے۔ حضور a نے ڈنگ والی تھاں تے اپنا لعاب دہن لایا تے جناب ابوبکر دی تکلیف جاندی رہی۔ پر اوس زہر دا اثر ساری حیاتی جناب ابو بکر صدیق b دے نال رہیا۔ ورھے دے ورھے اوہدا اثر ظاہر ہوندا رہیا تے اک روائت موجب ایسے زہر ہتھوں ای آپ اللہ نوں پیارے ہوئے سن۔

دوجے پاسے حضرت علی نوں مارن کٹن توں بعد ابوجہل تے اوس دا ٹولا جناب ابوبکر b دے گھر جا پجیا سی۔ اوتھے جناب اسماء بنت ابوبکر دے چہرے مبارک تے بدبخت ابوجہل نے اجہیی زور دی چپیڑ ماری کہ آپ دی کن دی والی دور جا ڈگی۔ فیر اوہ کھوج لاندے لاندے غار ثور دے مونہ تیکر جا پجے تے اوتھے ایوں جا کھلوتے کہ جے اوہناں وچوں کوئی جھک کے ویکھدا تے آسانی نال دوواں یاراں نوں اندر بیٹھیاں ویکھ لیندا۔ یارغار تے اندروں ہل گئے تے ہولی جہی حضور a نوں آکھیا کہ حضور دشمن سر تے آ چڑھیا اے۔ جدوں صدیق b دی بے اطمینانی تے پریشانی چوکھی ودھ گئی تے حضور a نے فرمایا کہ صدیق غم نہ کر، اللہ ساڈے نال اے۔ قرآن ایس واقعے دا ذکر ایوں کردا اے:

﴿ اِلَّا تَنۡصُرُوۡهُ فَقَدۡ نَصَرَهُ اللّٰهُ اِذۡ اَخۡرَجَهُ الَّذِيۡنَ كَفَرُوۡا ثَانِىَ اثۡنَيۡنِ اِذۡ هُمَا فِى الۡغَارِ اِذۡ يَقُوۡلُ لِصَاحِبِهٖ لَا تَحۡزَنۡ اِنَّ اللّٰهَ مَعَنَا ﴾ (التوبہ: ۴۰)

ایہو جہے اوکھے ویلے ایوں دا اطمینان صرف نبیاں دا ای شیوا اے۔ جرأت تے بہادری کجھ ہور گل اے تے قلب دا اطمینان اک دوجی گل۔ رسول خدا a تے صدیق اکبر نوں اللہ تے بھروسا سی۔ ایسے بھروسے پاروں اوہ غار وچ چپ کر کے بیٹھے رہے۔ بچان والے دے ڈھنگ وی نیارے نیں۔ دشمن ایدھر اودھر ویکھ کے ٹر گئے، اوہناں نوں ایہہ عقل نہ آئی کہ ایس انھیری جہیی تے تنگ جہی غار دے اندر وی دو بندے لک کے بہہ سکدے نیں۔ دوویں عظیم ہستیاں تن دن ایس غار وچ رہیاں۔ رات دے انھیرے وچ اسماء گھروں روٹی دے جاندیاں۔ عبداللہ بن ابوبکر انٹیلی جنس بیورو دا کم کردے رہے تے مکے دی پوری رپورٹ رات نوں دے جاندے۔ عامر بن فہیرہ جہڑے حضرت ابوبکر دے غلام سن تے بکریاں دے آجڑی

سن اوہ رات نوں بکریاں لے آؤندے تاں جے اپنی لوڑ جنا ددھ پی یاں رکھ لیا جاوے۔ ایس دا اک فائدا ایہ وی ہوندا سی کہ بکریاں دے کھراں نال اسماء تے عبداللہ دے پیراں دے نشان مٹ جاندے سن۔ چوتھے دیہاڑے دوویں یار غار توں باہر نکلے۔ حضرت اسماء کھانا لے کے اپڑ گئیاں، حضرت ابو بکر b دے غلام اونٹھنیاں لے کے حاضر ہو گئے تے ایہ قافلا اپنے دو دوجے ساتھیاں نال یثرب ول ٹر پیا۔

ثور پہاڑ دی اوس غار دے چنگے بھاگ کہ اوتھے کجھ چر نبی رحمت نے ڈیرے لائے تے ایوں اوس غار دا ناں ہمیش لئی تواریخ دا حصا بن گیا۔

باب نمبر ۱٦:

رسالت محمدی a عقل دی کسوٹی اُتے

برطانوی آئین دے استاد دی حیثیت نال لاء کالج وچ لیکچر دیندیاں مینوں ایہ گل کثرت نال دہرانی پیندی سی کہ King can do no wrong (بادشاہ توں غلطی نہیں ہوندی) جد کہ بادشاہ یاں ملکہ برطانیا وی انسان نیں تے آدم دی اولاد نیں۔ اک دن میرے اک پڑھیار نے پچھیا: ''کیہ سچی مچی برطانیا دے بادشاہ غلطی نہیں کردے؟ ایہ شیوا تے صرف پیغمبراں دا اے۔ سر! اج کجھ ویروا کر کے دسو۔'' اج جدوں رسالت محمدی a نوں عقل دی کسوٹی اُتے پرکھن بیٹھا ہاں تے کئی ورھے پہلوں دا مینوں ایہ سوال فیر چیتے آ گیا اے۔ اصل وچ گل ایہ ہے کہ برطانوی قوم دا ایمان تے عقیدا اوہناں دی اپنے بادشاہ نال بھرویں محبت دا نتیجا اے۔ اوہ ایہ سمجھدے نیں کہ بادشاہت اوہناں دی قوم دی وحدت، اک تگڑے مرکز تے اک ڈونگھے گڈھے ہوئے کِلّے دی علامت اے۔ ایس لئی جو بادشاہ آکھ دیوے گا۔ اوس نوں سچ تے ٹھیک من لین وچ ای بھلیائی اے بھاویں ویکھن نوں اوہ گل غلط ای ہووے۔ ایس نظرئے نوں انگریز ایوں آکھدے نیں کہ King can do no wrong۔

ساڈا مسلماناں دا عقیدا ایہ ہے کہ ''Prophet can do no wrong'' (نبی توں غلطی نہیں ہوندی) جہڑا کم نبی دے ہتھوں ہو گیا اے، اوہ غلط نہیں تے یاں جہدے کولوں ہویا اے اوہ نبی نہیں۔ ایس گل نوں اسیں انج وی آکھ سکدے ہاں کہ جہدے کولوں کدے کوئی غلطی نہیں ہوئی اوہ نبی اے۔ آؤ ایس تمہید دی روشنی وچ پیراگے ٹپے تے ویکھیے کہ کیہ محمد a رسول اللہ دے اعلان نبوت توں پہلاں دی چالھی ورھیاں دی حیاتی کویں غلطیاں توں پاک اے (اگلے ۲۳ ورھیاں دا ذکر میں ایس لئی نہیں کیتا کہ اوس دی ذمہ واری رب نے لئی اے) تے صاف آکھیا اے کہ:

﴿وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوٰىo اِنْ هُوَ اِلَّا وَحْيٌ يُّوحٰىo﴾ (النجم:۳ تا ٤)

''(اوہ اپنی من مرضی نال کوئی گلاں نہیں بناندے۔ اوہناں دا بولنا تے نری وحی اے جہڑی اوہناں ول گھلی جاندی اے۔)''

ایہ یقین دوان توں بعد کہ نبی اپنے کولوں کجھ نہیں کہندے، سانوں ایہ ہدائت کیتی گئی اے کہ جے خیر چاہندے او تے بس اوہ رسول خدا دی پیروی وچ ای جے۔ حکم دتا:

﴿وَاَطِيعُوا الرَّسُوْلَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُوْنَ﴾ (النور:٥٦)

''(تے رسول a دی اطاعت کروتاں جے تہاڈے تے مہربانیاں کیتیاں جان۔)''

گل ایہ ہو رہی سی کہ بعثت توں پہلاں دی حیاتی کویں غلطیاں توں پاک اے؟

۴۰ ورھیاں دی ایس حیاتی دا اک اک پل مکے دے وسنیکاں دے ساہمنے سی۔ آپ a اوہناں دے شہر وچ پیدا ہوئے، بچپنا اوتھے گزریا، جوان اوتھے ہوئے، ویاہ اوتھے کیتا، ادھیڑ عمر نوں اوتھے پجے، ملن ورتن اوتھے رہیا، حجر اسود آپ a کولوں لوایا گیا، امانتاں آپ کول رکھیاں گئیاں، امین تے صدیق آپ نوں آکھیا گیا۔ غرض ہر طرحاں دا معاشرتی تعلق اوہناں لوکاں نال رہیا۔ آپؐ دی زندگی دا کوئی اک وی پہلو مکے دی لوکائی کولوں نہیں لکیا سی۔ فیر کوئی مائی دا لال اپنا پورا ٹل لا کے وی ایہ ثابت کر سکیا اے کہ محمد a کسے توں ادھار لے کے واپس نہ کیتا ہووے؟ اوہ مال تجارت لے کے گئے تے خدیجہ یاں کسے دوجے تاجریاں بیوپاری نوں کوئی شکایت ہوئی ہووے؟ اوہناں کول کوئی امانت رکھی گئی تے اوس امانت وچ خیانت ہوئی ہووے؟ اوہناں کوئی وعدا کیتا پر توڑ نہ چاڑھیا ہووے؟ اوہناں کدے کوئی جھوٹھ بولیا ہووے؟ اوہناں نوں کدے لہو ولعب وچ رجھے ہوئے ویکھیا ہووے؟ اوہناں نوں کدے ننگے پنڈے ویکھیا گیا ہووے؟ ایہناں ساریاں سوالاں دا اکو جواب اے کہ نہیں، نہیں، نہیں۔ فیر ایہ گمان کرن دی گنجائش کیہ باقی رہ جاندی اے کہ ایہو جہیا عظیم انسان نبی تے نہ ہووے پر آکھی جاوے کہ لوکو! میں نبی آں، میں اللہ دا رسول آں۔ عقل نہیں من دی کہ ایوں دا بندا اس طرح دا دھوکا دیوے۔

اِک ہور چوکھا ضروری سوال ساہمنے آؤندا اے کہ لوکائی نے پہلاں خدا نوں منیا سی کہ اوس دے رسول نوں؟ تے نالے جہڑا کلام محمد a نے لوکائی تیکر اپڑایا، جے مکے وچ ابوجہل، ابولہب یاں مغیرہ، تے مدینے وچ عبداللہ بن ابی لوکائی نوں سناؤندے تے لوکائی ایوں ای من جاندی؟ تواریخ پوری طاقت نال ایہ شہادت دیندی اے کہ پہلوں سیّدِ عربی a دے اگے لوکائی دے دل جھکے تے فیر اوس توں بعد اوہناں دے سراں نوں خدائے واحد دے اگے جھکنا نصیب ہویا۔ منن والیاں نے پہلوں رسالت محمد a دا اقرار کیتا تے فیر توحید الٰہی دی شہادت دینا نصیب ہویا۔ ہن ایہ گل من لینی پوے گی کہ پہلوں پہلوں جہناں لوکاں رسالت دا اقرار کیتا، حق دی شناخت لئی سوائے عقل توں اوہناں کول کوئی دوجی کسوٹی نہیں سی۔ فیر جدوں عقل نے محمد a دی سچائی دا فیصلا دے دتا تے فیر گل مک گئی۔ فیر جہڑا اکھر رسول خدا دی زبان مبارک توں نکلیا اوس نوں عقل دی تکڑی تے نہیں تولیا۔ بس گج وج کے آکھ دتا کہ سچ اے تے بلکل سچ اے۔ بھاویں ایہ نویکلی گل کیوں نہ آکھ دتی ہووے کہ ''میں راتیں اسماناں دی سیر کر کے آیا ہاں۔'' بس جے محمد a نے آکھیا تے فیر سچ اے۔

النّبی الأُمّی:

رسالت محمدی a عقل دی کسوٹی اُتے پرکھدیاں ایہ گل چوکھی بھاری دِسدی اے کہ محمد a نہ لکھ سکدے سن تے نہ پڑھ سکدے سن۔ قرآن آکھدا اے:

﴿وَ مَا كُنْتَ تَتْلُوْا مِنْ قَبْلِهٖ مِنْ كِتٰبٍ وَّ لَا تَخُطُّهٗ بِيَمِيْنِكَ اِذًا لَّارْتَابَ الْمُبْطِلُوْنَ ۝ بَلْ هُوَ اٰيٰتٌۢ بَيِّنٰتٌ فِيْ صُدُوْرِ الَّذِيْنَ اُوْتُوا الْعِلْمَ وَ مَا يَجْحَدُ بِاٰيٰتِنَآ اِلَّا الظّٰلِمُوْنَ﴾

(العنکبوت: ٤٨، ٤٩)

''اے نبی! تسیں ایس توں پہلوں کوئی کتاب نہیں سی پڑھدے تے نہ اپنے ہتھ نال کجھ لکھدے سی۔ جے

ایوں ہوندا تے باطل دے پجاری لوکی شک وچ پے سکدے سن۔ اصل وچ ایہ روشن نشانیاں نیں اوہناں لوکاں دے دلاں وچ جہناں نوں علم بخشیا گیا اے۔''

ایہ گل آکھ تے قرآن ای رہیا اے پر جے کوئی ایس نوں عقل دی تکڑی تے تولنا چاہوے تے سوواری تولے کہ آسمانی کتاباں دی تعلیم، پرانے نبیاں دے حالات، وکھو وکھ مذھباں دے عقیدے، پرانیاں قوماں دی تواریخ تے اوہناں دا کلچر کوئی ایہو جہیا بندا نہیں دس سکدا اجہڑا الکھنا پڑھنا نہ جان دا ہووے، جے دس سکدا اے تے کوئی پیغمبر ای۔ اک اُمّی دا قرآن جہی کتاب پیش کرنا تے اچن چیت ایہی جے وکھرے تے نویکلے کماں دا مظاہرا کرنا جہناں دی تیاری کر دیاں گئے دناں وچ کسے نہ ویکھیا ہووے، عقل والیاں دی نگاہ وچ پیغمبری دی چوکھی وڈی دلیل اے۔ دنیا دیاں وڈیاں وڈیاں ہستیاں وچ جیس کسے دی حیاتی تے وی جھاتی پائی جاوے، بندا اوس دے ماحول توں اندازا کر لیندا اے کہ اوس کولوں ایس عظیم بندے نوں کیہ کیہ ملیا ہووے گا تے اوس دی شخصیت بناؤن وچ اوس ماحول نے کیہ کردار ادا کیتا ہووے گا۔ محمد رسول اللہ a دی پاک حیاتی وچ جہیڑے حیران کر دین والے کم کار دس دے نیں، اوس دی کوئی چھوٹی توں چھوٹی جھلک وی آپ دے معاشرے یاں ماحول وچوں نہیں لبھدی۔ ایہی حقیقت اے جہدی وجہ توں فرمایا گیا کہ محمد a دی ذات اک نشانی نہیں سگوں بہت ساریاں روشن نشانیاں دا اک سوہنا اکٹھ اے۔ جاہل بندیاں نوں کوئی نشانی نظر نہیں آؤندی تے نہ آوے پر جہڑے لوکی علم رکھن والے نیں اوہ اوہناں نشانیاں نوں ویکھ کے اپنے دلاں وچ قائل ہو گئے نیں کہ ایہ شان اک پیغمبر دی ہی ہو سکدی اے۔

﴿وَ قَالُوۡا لَوۡ لَاۤ اُنۡزِلَ عَلَيۡهِ اٰيٰتٌ مِّنۡ رَّبِّهٖ قُلۡ اِنَّمَا الۡاٰيٰتُ عِنۡدَ اللّٰهِ وَ اِنَّمَاۤ اَنَا نَذِيۡرٌ مُّبِيۡنٌ ٥ اَوَ لَمۡ يَكۡفِهِمۡ اَنَّاۤ اَنۡزَلۡنَا عَلَيۡكَ الۡكِتٰبَ يُتۡلٰى عَلَيۡهِمۡ اِنَّ فِىۡ ذٰلِكَ لَرَحۡمَةً وَّ ذِكۡرٰى لِقَوۡمٍ يُّؤۡمِنُوۡنَ﴾ (العنکبوت: ۵۰۔۵۱)

''(ایہ لوک آکھدے نیں کہ اوہدے اتے اوہدے رب ولوں نشانیاں (معجزے) کیوں نہیں اتاریاں گئیاں۔ تسیں فرما دیو کہ نشانیاں تے اللہ کول نیں تے میں تے خبردار کرن والا ہاں گلاں کھول کھول کے۔ تے کیہ اوہناں لوکاں لئی ایہ نشانی کافی نہیں کہ اسیں تہاڈے تے کتاب نازل کیتی جہڑی ایہناں نوں پڑھ کے سنائی جاندی اے۔ ایہدے وچ رحمت تے نصیحت اے اوہناں لوکاں لئی جہڑے ایمان لیائے نیں۔)''

اللہ فرماندا اے کہ اُمی ہون دے باوجود تہاڈے تے قرآن جہی کتاب دا نازل ہونا کیہ آپوں اِک وڈا معجزا نہیں کہ تہاڈی رسالت تے یقین کر لیندے۔ کیہ ایس توں بعد کسے معجزے دی ضرورت باقی رہ جاندی اے؟ ایہ تے اوہ معجزا اے جہڑا ہر ویلے تہاڈے ساہمنے رہندا اے تے نالے تہانوں پڑھ پڑھ کے سنایا جاندا اے۔

النبی الامی دا ایہ معجزا یعنی قرآن اپنی زبان، اپنی تاثیر، اپنے مفہوم تے اپنی ہمیشگی دے لحاظ نال اج تیکر بے مثال دس دا اے۔ اج رنگ رنگ دیاں لکھاں کتاباں نال یونیورسٹیاں تے لائبریریاں بھریاں پییاں نیں۔ کلّی امریکا دی کانگریس لائبریری پوری دنیا دے علماں دا احاطا کرن لئی بتھیری اے پر سید خورشید احمد گیلانی مرحوم دے آکھن موجب اصل مسئلا

سائنسی جان کاریاں، وڈے وڈے موجداں، کئی کئی منزلاں دیاں عمارتاں اسارن والے سیانیاں، خطیباں، ڈاکٹراں یاں انجینئراں دانہیں سگوں چنگے انساناں دا اے جہڑے انسانیت دا بھرم رکھ سکن۔ ایوں دے انساناں دی کھیپ کسے یونیورسٹی یاں کسے لائبریری وچوں نکلدی نہیں دِسدی۔ ایس دے مقابلے تے اک قرآن، اُمّی نبی اُتے نازل ہون والی رب دی کتاب، نے اوہ اوہ ہیرے تے جواہر دنیا نوں بخشے کہ اوہناں دے صدقے نال آدمیت دیاں صدیاں دیاں سیاہیاں دُھل گئیاں تے دنیا دامکھڑا سوہنا جاپن لگ پیا، اک واری فیر۔

اج دیاں کتاباں، تے سارے جدید علم انساناں نوں صرف ایس پاروں انسانیت نہیں دے سکے کہ اج دیاں انساناں نے اپنیاں یونیورسٹیاں تے لائبریریاں وچوں قرآن نوں دیس نکالا دے دتا اے۔ تاں ہی تے ہن صداقت کسے ابوبکر b نوں ترسدی اے، عدالت کسے عمر فاروق b دیاں راہواں لوڑ دی اے، حیاء کسے عثمان b نوں اڈیکدی اے تے حکمت وشجاعت کسے علی المرتضٰی دے خواب ویکھدی اے۔ ایثار تے استقامت کسے حبشی b بلال دیاں سدھراں رکھدے نیں۔ فقر کسے ابوذر غفاری نوں اڈیاں چک چک تک رہیا اے، عفت وعصمت جھولی چک چک کے دعاواں دیندی اے فاطمہ الزہرہ c نوں تے صبر ووفا دی روح تڑپدی اے سیدہ زینب c واسطے، کہ خورے کدھرے سکھ تے شانتی لبھے۔

ایہناں عظیم ہستیاں دی پاک حیاتی دا سرمایا کیہ سی؟ بناشبہ اک کتاب تے اک صاحب کتاب، اک قرآن تے دوجا محمد رسول اللہ a ۔ تعجب دی گل ایہ ہے کہ قرآن اوہی، اوہدے سپاریاں دی تعداد اوہی، رکوع، منزلاں، تے آئتاں اوہی پر اثر اوہ نہیں۔ ایس لئی کہ چہرے بشرے اوہ نہیں، بندے اوہ نہیں، نیت اوہ نہیں، جذبا اوہ نہیں تے ظاہر اے فیر قصور قرآن دانہیں اوہدے پڑھن والیاں دا اے، جہناں نے ایس نوں کتاب ثواب تے سمجھیا اے پر ایس نوں انقلاب دے صحیفے موجب نہ تے ویکھیا اے تے نہ ای پرکھیا اے۔

ایس صاحب کتاب، نبی امیؐ دا معجزا قرآن حکیم دنیا تے سبھ توں چوکھی پڑھی جان والی کتاب اے۔ ایس گل دی گواہی، اج دے انسائیکلو پیڈیا تے جدید تحقیق وی دیندے نیں۔ دنیا تے ایس ویلے گھٹو گھٹ پنج ہزار دے نیڑے تیڑے بولیاں بول چال تے لکھن پڑھن لئی ورتیاں جاندیاں نیں۔ ایہناں وچوں کسے وی بولی وچ کوئی وی کتاب پڑھن، حفظ یا حفاظت وچ ایس دا پاسکو وی ثابت نہیں ہوسکی۔ ایہہ اعزاز صرف قرآن نوں حاصل اے کہ ایس نوں رہندی دنیا تیکر وار وار پڑھیا جاوے گا تے اتنی وار پڑھیا جاوے گا کہ گنتی دی حد مک جاوے گی۔ علم الاعداد عاجز آجاوے گا پر ایس دی تلاوت نال انساناں دار جھ نہیں ہونا تے زباناں تے دلاں نے ایس نوں پڑھ پڑھ کے تھکنا اے نہ رکنا اے۔

نبی اُمی دے ایس معجزے دی دوجی وڈی خوبی ایہ ہے کہ زمانے دیاں گردشاں دے باوجود ایس وچ کوئی تبدیلی نہیں آئی تے ایس وچ کسے کمی یاں اضافے دا شایا تک نہیں کیتا جاسکدا۔ رب نے ایس نوں لکھاں دلاں دے وچ ایوں محفوظ کر چھڈ یا اے کہ ایس دی کسے زبر نوں زیر بنان دی جرأت کرنا تے دور دی گل، کوئی مائی دالال ایوں سوچ وی نہیں سکدا۔ کیوں جے ایس دی حفاظت دی ذمے واری آپوں رب نے لئی اے۔

قرآن ای دنیا دی واحد کتاب اے جہڑی نری حکماں، قانوناں، وعظاں تے نصیحتاں دا مجموعہ نہیں سگوں ایس دی بنیاد

اُتے اک پورا نظام اسار یا لبھدا اے۔ کیہ سیاست، کیہ معیشت، کیہ تمدن تے کیہ معاشرت، پورے دا پورا نظام لبھدا اے۔ تے ایس نظام نے آدمیت تے اجہے اثرات چھڈے نیں جہڑے کسے دوجی کتاب وچ نہیں دِسدے۔ عرب دے وگڑے ہوئے لوکی، جہڑے جوا، شراب، قتل، زنا تے چوری جہے جرماں نوں جرم ای نہیں سن سمجھدے اچن چیت ایوں پارسا، پرہیزگار، خدا ترس تے نیکوکار بن گئے کہ عقل حیران رہ جاندی اے۔ شترباں جہان بان بن گئے تے صحرا تے کوہستان تہذیب تے تمدن تے علم و ادب دے گڑھ بن گئے۔ ایہناں گلاں توں نہ تے تواریخ نے کدھرے انکار کیتا اے تے نہ ای انکار کرن دی کوئی وجہ یاں گنجائش نظر آوندی اے۔

ایڈی عظیم کتاب ہووے تے صاحب کتاب بظاہر اُمّی ہووے، ایہ ہو نہیں سکدا۔ تے جے ہو گیا اے تے صرف ایس پاروں ہو گیا اے کہ صاحب کتاب نبی اے سگوں نبیاں دا سردار a اے تے ایہ کلام اوس دا نہیں اوس دے خالق تے معبود، ربّ دو جہاں دا اے۔

بعثت توں پہلاں دی ۴۰ ورھیاں دی حیاتی وچ آپ دے کسے بجّن متر، کسے چاچے تائے، کسے رشتے داریاں کسے آنڈھی گوانڈھی نے آپ a دیاں گلاں باتاں، آپ دے کماں کاراں یاں آپ دے بہین اٹھن توں کوئی اجہی گل محسوس نہیں کیتی جس نوں اوس عظیم الشان دعوت دی تمہید آکھیا جا سکے جہڑی یکدم آپ a نے ۴۰ ورھیاں دی عمر وچ جا کے دینی شروع کیتی۔ ایہ ایس گل دا تگڑا ثبوت اے کہ قرآن آپ دے دماغ دی سوچ نہیں جویں کہ قرآن آپوں آکھدا اے۔ ایہی وجہ اے کہ جدوں مکے دے چالاک لوکاں نے ایہ محسوس کیتا کہ ایس الزام نال گل نہیں بن دی تے اوہناں نے ایہ آکھنا شروع کر دتا کہ کوئی ہور بندا اے جہڑا محمد a نوں ایہ گلاں سکھاندا اے۔ پر ایہ دوجی گل پہلی نالوں وی چوکھی بے وقوفی دی سی، کیوں جے مکہ تے اک پاسے پورے عرب وچ اودوں کوئی اک بندا وی اجہیا نظر نہیں سی آوندا جیس تے انگل رکھ کے آکھ دتا جاندا کہ ایہ بندا اجہے کلام دا خالق ہو سکدا اے فیر کیہ اجہی سیانف تے قابلیت دا بندا کسے سوسائٹی وچ لکیا رہ وی سکدا اے۔؟

دراصل کافر نہ تے اوہناں معقول گلاں ول کوئی توجہ دیندے سن جہڑیاں قرآن وچ بیان کیتیاں جا رہیاں سن۔ نہ ای اوہ ایہ گل سوچدے سن کہ ایہ گلاں ساڈے تیکر اپڑان والا بندا کس پائے دا اے۔ اوہ ایس گل دا وی دھیان نہیں سن کر دے کہ جہڑی بکواس اوہ لوکی کر رہے نیں جدوں اوس نوں عقل دی تکڑی تے تولیا جاوے گا تے نتیجا کیہ نکلے گا؟ ظاہر ہے جے کوئی دوجا بندا در پردہ پڑھان سکھان والا ہوندا تے اوہ حضرت خدیجہ c، حضرت ابوبکر b، حضرت علی b، جناب زید بن حارث b تے دوجے مُڈھلے مسلماناں توں کویں لکیا رہ سکدا سی جہناں توں ودھ کے ہور کوئی وی جناب رسول خدا دے نیڑے نہیں سی۔ حقی گل تے ایہ ہے کہ ایہی لوک حضور دی مخالفت وچ سبھ توں اگے اگے ہوندے۔

استقامتِ نبی a:

جناب محمد a دی ذات تے گل بات کر دیاں ایس چیز نوں ساہمنے رکھیا جاوے کہ جس ماحول تے جس معاشرت

نقوش جلد اوّل، صفحہ ۲۰۷۔
سیرت سرور عالم، جلد دوم، صفحہ ۲۷۰۔

وچ آپ نے اکھ کھولی تے جتھے آپ نے جوانی گزاری اوہ مادر پدر آزاد سی۔ کجھ پچھ پرتیت نہیں سی، جھدا جو دل کردا سی اوہ کر چھڈ دا سی تے فیر اوس طرحاں دے معاشرے وچ تے نبوت محمدی a لئی کسے دوجی عقلی دلیل دی لوڑ ای نہیں رہندی۔ کیوں جے اوس معاشرے وچ یاں تے نبی، پاک حیاتی گزار سکدا سی یاں نبی دا کوئی تربیت یافتا بندا۔

جویں دے دکھ، مسلئے تے اوکڑاں جناب محمد a دے حصے آئے اوہناں وچ چوکھے تگڑے تے پکے پیڈے بندے وی گھبرا جاندے نیں۔ ذرا غور کرو بئی یتیمی اجہی کہ باپ دی شکل وی نہیں سی ویکھی۔ تھوڑے ای چِراں پچھوں امّی ہوری وی چلانا کر گئے۔ دادے نے یتیم پوترے دے سر تے ہتھ رکھیا پر کِنّا کو چِر! قدرت نے کئی وار ایس ہستی دے وارث تے سرپرست بدلے۔ فیر ہوش سنبھالی تے چاچے ابو طالب نوں پرھے پنچائت دے دابے، شعب ابو طالب دا محاصرا، طائف دی سنگ باری، راہواں دے کنڈے، گندیاں اوجھڑیاں دا پاک جسے اُتے بھار، گل وچ چادر پا کے اوس نوں وٹ دینا، سر مبارک اُتے کوڑا کرکٹ سٹنا، تے غرض ایوں دیاں کئی الثاں تے شوہدپُنا محمد a دے صبر، حوصلے تے استقامت وچ کوئی گھاٹا نہیں کر سکے۔

غور کرو چاچے تائے کیہ کردے رہے۔ جناب حمزہ نوں کوئی پرواہ نہیں سی، عبدالعزیٰ نے اخیر کر چھڈی تے ابولہب بن گیا۔ ایناں حدوں ٹپ گیا کہ سوہنے رب نے اوس دی حیاتی وچ ای اوس نوں اپنا غصا وکھایا تے سورہ لہب نازل فرمائی۔ جناب ابو طالب وڈے محسن تے سرپرست سن۔ بڑا آسرا سی اوہناں دا جناب محمد a نوں، پر اوہناں ولوں وی آسرا ایس پاروں سی کہ اوہناں دے والد جناب عبدالمطلب اوہناں نوں محمد a دی کنڈ تے ہتھ رکھن دی وصیت کر گئے سن نہ کہ اوہ تعلقِ نبوّت یاں کسے اصول پاروں سی۔ جدوں قریش نے بائیکاٹ کیتے، پرھے نے کھانا پانی بند کیتا، پنچاں نے دابے لائے، اپنیاں کنڈ کرلئی، بیگانیاں اکھاں کڈھیاں تے جناب ابو طالب وی آکھن تے مجبور ہو گئے۔ ''بھتیجیا! **لا تحملنی ما لا اطیق**'' (میرے تے ایناں بھار نہ لدجھڑا میں چک نہ سکاں)

قریشیاں نوں پتا لگا تے چوکھے راضی ہوئے۔ چائیں چائیں اک دوجے نوں دس دے رہے'' لے بھئی! ابو طالب وی محمدؐ نوں چھڈ گیا جے۔ لے بھئی! اوس نوں پچھو، ہن اوہ کتھے جاوے گا'' بڑے راضی ہوئے تے، بڑے چاء چڑھے۔ کسے سیانے نے ویکھ کے آکھیا'' تہانوں آکھیا سی نا ایہ کم کرو گے تے بچو گے، ویکھ لو میری سیانف ای تہاڈے کم آئی اے'' دوجے آکھیا'' پر کوئی تھوہ پتا وی کیتا جے کہ محمد a اپنے ارادیاں تے کماں توں باز وی آیا اے کہ نہیں؟''

باہروں اک پکی پیڈھی عمر دا سیانا جہا بندا ٹریا آوندا اے۔ تے آکھدا اے'' بھئی سجنو! تہانوں کسے پوری گل نہیں سنائی۔''

''تے فیر تسیں سنا دیو چاچا جی'' کسے آکھیا۔

''کیہ تہانوں پتا لگا اے کہ محمد نے ابو طالب نوں کیہ جواب دتا اے؟'' چاچے ہوراں پچھیا۔

''سردار! بجھارتاں نہ پا۔ چھیتی نال گل اگے ٹور'' اک دوجے بندے آکھیا۔

''تے فیر سن لو کہ محمد (a) اپنی تھاں توں وال جِنّا وی نہیں جے سِرکیا۔ اوہ اک بھاری چٹان وانگ اپنی تھاں

تے کھلوتا اے تے پیڈھے پیریں کھلوتا اے۔ اوس نے صاف صاف آکھ دتا اے کہ چاچا! رب دی سونہؔ جے ایہ لوکی میرے سجے ہتھ تے سورج تے کھبے ہتھ تے چن وی ایس لئی لیا رکھن کہ میں ایہ کم چھڈ دیاں تے ایہ نہیں جے ہونا۔''

''سردار! اگے بول اگے، چھیتی کر، توں تے ساری کیتی کترائی تے پانی پا چھڈیا اے۔''

''اوس ایہ وی آکھیا کہ یاں تے اوہ مر جاوے گا یاں مار دتا جاوے پر کم ادھ وچ نہیں چھڈنا۔''

اوس مجلس وچ ہور وی بتھیریاں گلاں ہوئیاں ہون گئیاں جہناں نال سانوں غرض نہیں۔ سوال نرا ایہ وے کہ کیہ کوئی عام آدمی اجہی استقامت والا ہوسکدا اے؟

جناب رسول خدا a دی استقامت توں گل یاد آوندی اے کہ اک واری آپ a دی کنپٹی تے کجھ چٹے وال ویکھ کے حضرت ابوبکر b نے عرض کیتی ''یا رسول اللہ! بڈھے ہو گئے او'' رسول اللہ نے جواب وچ ارشاد فرمایا ''ابوبکر! ہاں سورت ہود نے بڈھیاں کر چھڈیا اے۔'' چوکھے علماء دا ایہ خیال اے کہ سورہ ہود وچ بڈھے کر چھڈن ولی جہڑی گل ول آپ نے اشارا فرمایا اے اوہ رب ولوں امر استقامت ای ہے۔

صحابہ دی استقامت:

نبی آخری الزماں a دے نال نال آپ a دے عظیم الشان صحابہ دی استقامت وی رسالت محمدیؐ دی زبردست عقلی دلیل اے۔ استقامت دے جس اعلیٰ درجے تے اصحاب رسول نظر آوندے نیں اوہ پکے یقین تے اعتماد بنا ممکن نہیں۔

محمد رسول اللہ a دی نبوت تے خدا دی واحدانیت تے ایمان لیاون والے غریب مسلماناں نوں مکے دے لوکاں نے جہڑے دکھ دتے، اوس دی مثال تواریخ وچ گھٹ ای لبھدی اے۔ فیر وی ایہ ظلم کسے اک مسلمان دی استقامت وچ وی کمی دا سبب نہیں بنیا۔ سگوں جوں جوں ظلم ودھدا رہیا، مسلمان اوہنے ای پکے تے پیڈھے ہوندے رہے۔ اسلامی تواریخ دے ورقے ایس ظلم دیاں داستاناں نال بھرے ہوئے نیں۔

ابوجہل نے حضرت عمار بن یاسر b دی والدہ حضرت سمیعہ نوں نیزہ مار کے شہید کر دتا۔ ایس طرحاں دے ظلم دی کوئی دوجی مثال نظر نہیں آوندی پر ایس نال آلِ یاسر دے پیراں وچ کوئی لغزش نہیں آئی۔ رسول اللہ a جدوں ایس ظلم و جبر نوں ویکھدے تے فرماندے ''اصبر وآل یاسر فان لکم الجنۃ'' (یاسر دے گھر والیو! صبر کرو تہاڈے لئی ایس دا اجر جنت اے)۔

ایہ تے ظلم برداشت کرن دی گل سی۔ طمعے تے لالچ وچ وی اصحاب نبی نے اجہی استقامت دا مظاہرا کیتا جس دی ہور کوئی مثال نہیں ملدی۔ رومیاں نے اک جنگ وچ حضرت عبداللہ b بن حذافہ نوں گرفتار کرلیا۔ آپ نوں شاہ روم دے ساہمنے پیش کر کے دسیا گیا کہ جناب عبداللہ، رسول خدا a دے قریبی ساتھی نیں۔ شاہ روم نے آکھیا کہ ''جے توں نصرانی ہو جاویں تے تینوں اپنا ادھا ملک دین لئی تیار ہاں تے نال اپنی دھی نال تیرا نکاح وی کر دیندا ہاں۔'' جناب عبداللہ b نے انکار کیتا تے اوس نے آکھیا کہ ایس انکار دا نتیجا ایہ وی ہوسکدا اے کہ تینوں تیل دے کڑاہ وچ سٹ کے

ساڑ دیواں۔آپ اپنی گل تے پکے رہے تے شاہ روم نے سچ مچ کڑاہ گرم کرا دتا۔ جدوں جلاد آپ نوں ابلدے تیل ول لئی جاندا سی تے آپ روپئے۔ بادشاہ نے سمجھیا کہ عبداللہ گھبرا گئے نیں تے آکھن لگا: ''میں اپنی شرط تے پکا ہاں، فیر سوچ لے۔'' جناب عبداللہ نے جواب دتا کہ ''تہانوں غلط فہمی ہوئی اے میں موت دے ڈر توں نہیں رو رہیا۔ رونا ایس گل دا آیا اے کہ اللہ نے مینوں اک ای جان دتی اے۔ کاش! اوس نے مینوں اینیاں جاناں دتیاں ہوندیاں، جتّے میرے بدن تے وال نیں تے میں اوہ ساریاں جاناں اک اک کر کے اپنے رب تے وار دیندا''

بادشاہ حیران رہ گیا تے آکھن لگا'' عبداللہ! جے توں میرے سرنوں چم لویں تے فیر وی میں تینوں آزاد کر دیواں گا۔''

''نہیں، میں ایوں وی نہیں کرنا'' حضرت عبداللہ b نے جواب دتا۔

''اچھا میں تیرے نال نال اسّی (۸۰) ہور مسلماناں نوں وی آزاد کر دیواں گا'' بادشاہ نے آکھیا۔

'' **قال نعم**.''(ہاں ایہ منظور اے۔)

جدوں عبداللہ شاہ روم دی قید توں آزاد ہو کے مدینے واپس اپڑے تے حضرت عمر فاروق b آپ دے احترام وچ کھڑے ہو گئے۔ آپ دا سر چمیا تے نالے سارے حاضر مسلماناں نوں آپ دا سر چمن دا وی آکھیا۔

استقامت صحابہ دی اک سوہنی مثال ایہ وی ہے کہ اک واری مکے دے اک پرانے وسنیک حضرت مرثد بن مرثد الغنوی b فتح مکہ توں پہلاں کسے کم کو چراں مدینے توں مکے تشریف لیائے۔ اوتھے اک پرانی جانن والی عورت نال ٹاکرا ہو گیا جس دا ناں عناق سی۔ عناق مکے دی اک مشہور طوائف سی۔ بھاویں اودوں رات دا ویلا سی پر اوس نے حضرت مرثد نوں پچھان لیا تے آکھن لگی کہ مرثد جی! ایہ رات میرے ول ای گزارو۔ آپ نے جواب دتا کہ عناق! اوہ ویلا وی ہور سی تے اوہ مرثد وی ہور سی۔ ہن رات دا انھیرا ای سہی پر اصل انھیر مک گیا اے۔ تے اوہ مرثد وی مر گیا اے جس نوں توں جان دی ایں۔ میں مسلمان آں تے مسلمان لئی ایہ فعل حرام قرار دے دتا گیا اے۔ ہن تے میں تیرے نیڑے وی نہیں پھٹک سکدا۔ عناق نے جدوں رولا پا دتا تے آکھیا کہ ''نہیں اج تے توں میرے نال ای رہویں گا'' تے جناب مرثد نے دوڑ لا دتی تے اخیر اک غار وچ جا کے لک گئے۔

ویکھو! رات دا انھیرا وی سی، لوکاں نوں مرثد دے مکے آون دا وی اجے پتا نہیں سی، عناق نال پرانا تعلق وی سی تے اوہ رازنوں راز وی رکھ سکدی سی، پر ایمان تے استقامت۔ سبحان اللہ، جو حرام اے اوہ حرام اے۔ رات دا انھیرا ہووے یاں صحرا دی ویرانی۔ جاہلیت دے سارے طور طریقے چھڈ دتے تے فیر چھڈ دتے۔

اِک دوجے بندے نوں ویکھو۔ ڈاکوواں دے اِک مشہور قبیلے دا تگڑا ڈاکو، ابوذر غفاری(b) مکے آوندا اے، محمد رسول اللہ a نوں ملدا اے، تائب ہوندا اے، مسلمان ہوندا اے تے نفرت، دہشت تے جبر دا پیکر اک ہوری طرحاں دا بندا بن جاندا اے۔ تے فیر جدوں بندا بن جاندا اے تے فیر اوہ بندا ای رہندا اے۔ کوئی طمع یاں لالچ اوس نوں اوس راہ توں ہٹا نہیں سکیا جہڑا محمد رسول اللہ a نے وکھا دتا۔

جناب سمعیہ، جناب یاسر، جناب عبداللہ تے جناب ابوذر غفاری تے فیر مسلمان ہو چکے سن۔ آ وَ اِک غیر مسلم حکمران

دااعتراف ویکھئے:

قیصر روم دااعتراف:

قیصر ،شاہ روم نے جس کسوٹی تے جناب رسول خدا نوں پرکھ کے آپ دی صداقت دا اعتراف کیتا سی اوہ وی آپ a دی نبوت دی تگڑی عقلی دلیل اے۔ ہویا ایہ کہ آپ a نے مختلف ملکاں دے حکمراناں نوں قبول اسلام لئی خط لکھے سن۔ قیصر روم نوں وی آپؐ نے اک خط لکھیا۔ جدوں خط قیصر روم نوں پیش کیتا گیا تے اوس نے اپنے افسراں نوں حکم دتا کہ تلاش کرو کہ مکے توں تجارت لئی کوئی لوکی روم تے نہیں آئے۔ جے کوئی لبھ جاوے تے پیش کرو۔ چنانچہ روم وچ موجود ابوسفیان اپنے کجھ قریبی ساتھیاں دے نال دربار قیصر وچ حاضر کیتے گئے۔ قیصر نے پچھیا کہ حسب نسب دے لحاظ نال تہاڈے وچوں کہڑا بندا محمد a دے چوکھا قریب اے۔ ابوسفیان نے آکھیا کہ میں آں۔ قیصر نے ابوسفیان نوں آکھیا کہ تسیں نیڑے ہو جاؤ تے دوجے بندے ابوسفیان دے پچھے کھلار کے آکھیا کہ میں سوال تے ابوسفیان نوں ہی کراں گا پر جے ایہ کدھرے جھوٹھ توں کم لوے تے تسیں ٹوک دینا۔ فیر ایہ سوال جواب ہوئے:

قیصر: مدعی نبوت دا خاندان کویں دااے؟

ابوسفیان: نہائت شریف۔

قیصر: پیغمبر ہمیش اچھے خاندان وچوں ہوندے نیں تاں جے اوہناں دی اطاعت تے کسے نوں کوئی عار نہ ہووے، پر ایہ دسّو کہ اوس دے خاندان وچ کسے ہور نے وی نبوت دا دعوا کیتا اے یاں اوہناں وچ کوئی بادشاہ ہویا اے؟

ابوسفیان: کدے نہیں۔

قیصر: جے ایوں ہندا تے میں سمجھدا کہ ایہ خاندانی اثر اے۔ اوس نوں بادشاہت دی ہوس اے تے اوہ باپ دادا دی سلطنت حاصل کرنا چاہندااے۔ ہن ایہ دسو کہ جہڑے لوکاں اوس دا مذھب قبولیا اے اوہ لِسّے ماڑے نیں کہ تگڑے؟

ابوسفیان: ماڑے لوک نیں۔

قیصر: پیغمبراں دے مڈھلے پیروکار ہمیش غریب لوک ای ہوندے نیں۔ اچھا ایہ دسو کہ اوس دے پیروکار ودھ رہے نیں یاں گھٹ رہے نیں؟

ابوسفیان: اوہناں دی تعداد روز دیہاڑی ودھ رہی اے۔

قیصر: ایمان دی کشش ایوں ای ہوندی اے۔ اوہناں وچ اضافا ای ہونا اے، تے کیہ کجھ لوکی اوس دے نال رل کے فیر اوس نوں چھڈ وی گئے نیں؟

ابوسفیان: نہیں، بلکل نہیں۔ اجے تیکر تے ایہہ نہیں ہویا۔

قیصر: ایمان دی خوبی ایہو ای ہوندی اے کہ اوہ جبر تے زوراوری نال نہیں سگوں اپنی سچائی نال دل وچ اتر دا اے۔ ایمان دی لذت دی ایہو تاثیر ہوندی اے کہ اوہ جدوں دل وچ بیٹھ جاندی اے تے روح تے اپنا اثر کر لیندی

اے تے فیر اوہ وکھ نہیں ہوندی ۔ ہن ایہ دسو کہ اوس دے نبوت دے دعوے توں اگدیں تسیں اوس نوں سچا سمجھدے سی یاں کدے اوس نوں جھوٹھ بولدیاں وی سنیا ویکھیا جے؟

ابوسفیان: نہیں اوس نے کدے جھوٹ نہیں بولیا۔

قیصر: جہڑا بندا لوکاں نال جھوٹھ نہیں بولدا اوہ رب تے جھوٹھ کویں بول سکدا اے؟ پیغمبر نہ تے جھوٹھ بولدے نیں تے نہ ہی کسے نوں دھوکھا دیندے نیں۔ ایہ دسو کہ اوہ کدے وعدا کر کے پھر وی جاندا اے؟

ابوسفیان: اجے تیکر تے کدے ایوں نہیں ہویا، ہن جہڑا صلح دا معاہدا ہویا اے اوس دا پتا نہیں اوہ کیہ کردا اے۔

قیصر: پیغمبر عہد شکن نہیں ہوندے۔ ایہ دسو کہ کدے اوس نال تہاڈی جنگ وی ہوئی اے؟

ابوسفیان: جی ہاں، کئی واری ہوئی اے۔

قیصر: نتیجا کیہ رہیا؟

ابوسفیان: کدے اوہ غالب آئے تے کدے اسیں۔

قیصر: خدا دے پیغمبراں دا ایہو حال ہوندا اے پر اخیر اوہی غالب آوندے نیں۔ ایہ دسّو کہ اوہ تعلیم کیہ دیندا اے؟

ابوسفیان: اوہ آکھدا اے کہ اک خدا دی عبادت کرو، کسے ہور نوں اوس دا شریک نہ بناؤ، پاک دامن ہو جاؤ، سچ بولو، لوکائی نال چنگا ورتو، وڈیاں دے مشرکانا طریقے چھڈ کے اک اللہ دی عبادت کرو تے نماز پڑھو۔

قیصر: آون والے نبی دیاں ایہو نشانیاں سانوں دسیاں گئیاں سن۔ مینوں یقین سی کہ اک نبی دا ظہور ہون والا اے پر میرا ایہ خیال نہیں سی کہ اوہ عرب وچ ہووے گا۔ سن لوؤ! جے تسیں جھوٹھ نہیں بولیا تے فیر اک دیہاڑے اوہ ایس تھاں دا، جتھے میں بیٹھاں ہاں، ضرور مالک ہو جاوے گا۔ کاش میں اوہناں دی سیوا وچ اپڑ سکدا تے میں اوہناں دے پیر دھوندا۔

ایس گل بات توں بعد شاہ روم نے حکم دتا کہ نامہ مبارک پڑھیا جاوے۔

لکھیا سی۔

"بسم اللہ الرحیم."

محمد (a) ولوں جہڑا خدا دا بندا تے رسول اے، ہرقل قیصر روم دے ناں۔

اوس تے سلامتی ہووے جہڑا اسدھے راہ اُتے ٹریا۔ فیر میں تہانوں اسلام دی دعوت دیندا ہاں۔ بس جے سلامتی منظور اے تے اسلام قبول کر لوؤ۔ جے تسیں اسلام قبول کر لیا تے اللہ تعالیٰ دہرا اجر عطا فرمائے گا تے جے تسیں انکار کیتا تے فیر ساری قوم دی گمراہی دی ذمے داری وی تہاڈے اُتے ای آوندی اے۔

اے اہل کتاب! آؤ اختلاف تے رولے دیاں ساریاں گلاں چھڈ کے اک اجہی گل تے ایکا کر لویئے جہڑی تہاڈی تے ساڈے وچ سانجھی اے کہ اسیں خدا توں سوا کسے ہور دی عبادت نہ کریئے تے نہ کسے نوں اوس دا شریک بنایئے۔ نہ ای اللہ توں سوا کسے ہور نوں اپنا رب منیئے۔ جے تہانوں ایس گل توں انکار اے تے فیر ایہ گل چیتے رہوے کہ اخیر اسیں خدا دی

یکتائی دا عقیدا رکھدے ہاں۔

محمد رسول اللہ

ابوسفیان نال قیصر نے جہڑی گل بات کیتی سی، درباری ایس تے چوکھے پکھے بیٹھے سن۔ فرمان رسالت پڑھے جان توں بعد اوہ ہور وی لال پیلے ہوئے۔ قیصر ایہ ویکھ کے آکھن لگا کہ ''جے مینوں لوکائی توں جان دا ڈر نہ ہوندا تے میں ضرور تہاڈے نبی دی تابعداری کرلیندا۔ اوہ بنا شبا اوہی نبی نیں جہناں دی سانوں اڈیک سی۔''

قیصر نے اسلام توں تے محمد رسول اللہ a توں دور رہ کے وی اوہناں نوں حقی سچی من لیا پر لوکائی دا ڈر تے شاہی دا لالچ راہ دی کندھ بنیا رہیا۔

شق صدر

شق صدر یعنی نبی اکرم a دے سینہ مبارک نوں چیر کے اوس وچوں قلب اطہر نوں باہر کڈنا تے فیر اوس نوں صاف کر کے اوس دی تھاں تے رکھنا، اسلامی تواریخ دا اک اجہیا باب اے جہدے تے بزرگاں نے وکھو وکھ خیال دا اظہار کیتا اے۔ کجھ بزرگاں دا خیال اے بئی شق صدر ایک واری ہویا۔ کجھ دو وار تے کجھ چار یاں پنج وار دا ذکر کر دے نیں۔ ایوں ای کجھ سیرت نگار آکھدے نیں کہ شق صدر توں مراد سینے دی کشادگی تے دانائی تے حکمت نوں کمال دے درجے تیکر اپڑانا اے تے کجھ محققین ایس گل دے قائل نیں کہ رسول خداؐ دے سینے مبارک تے بقاعدہ عمل جراحی (Surgery) کیتا گیا تے ایس عمل جراحی دے ٹانکیاں دے نشان ساری حیاتی حضورؐ دے سینے تے نظر آوندے رہے۔

سیرت ابن ہشام موجب حضرت حلیمہ سعد یہ کول رہندیاں اک دن اپنے رضاعی بھرا نال ننھے محمد بکریاں چران گئے ہوئے سن۔ رضاعی بھرا دوڑ دا ہویا آیا تے آ کے بی بی حلیمہ نوں آکھن لگا کہ ماں جی! دو سفید پوش آئے نیں تے اوہناں نے ساڈے قریشی بھرانوں زمین تے لٹا کے اوہناں دا شکم مبارک چاک کر دتا سی تے ہن اوس نوں سی وی رہے نیں۔ ایہ واقعہ سندیاں ہی بی بی حلیمہ تے اوہناں دے گھر والے دے ہوش اُڈ گئے۔ دوڑ دے دوڑ دے ننھے محمد کول اپڑے تے ویکھیا کہ آپؐ دے چہرے دا رنگ فق سی تے پریشان کھلوتے ہوئے سن۔ حلیمہ آپ نوں لے کے گھر پرت آئیاں۔

ایس واقعے دے ویلے آپ دی عمر مبارک کوئی چار ورھے سی۔ بزرگاں دا خیال اے کہ سینہ چاک کرن والے سفید پوش جناب جبرئیل تے میکائیل سن۔ اوہناں نے قلب مبارک وچوں جمے ہوئے خون دے اِک دو ٹکڑے کڈے تے آکھیا کہ ایہ شیطان دا حصہ سی۔ فیر پیٹ تے دل نوں برف دے پانی نال دھوتا تے قلب مبارک نوں سینے وچ رکھ کے ٹانکے لا دتے۔

جہیڑے سیرت نگار اک توں چوکھی وار شق صدر دے قائل نیں اوہ لکھدے نیں کہ دجی وار شق صدر دس سال دی عمر وچ ہویا۔ ایہ روایت ابو ہریرہ توں ٹردی اے۔ ابن حبان تے دلائل ابی نعیم وغیرہ وچ ایہد اذکر لبھدا اے۔

تیجی واری ایہہ واقعہ بعثت دے ویلے پیش آیا جویں کہ مسند ابی داؤد تے دلائل ابی نعیم وچ حضرت عائشہ توں روایت کیتی گئی اے۔

چوتھی وار دے، شق صدر دا ذکر حضرت ابوذر نے کیتا اے۔ بخاری، مسلم تے ترمذی جئیاں معتبر کتاباں وچ ایہ روایت موجود اے۔ البتہ پنجویں وار دے شق صدر دے قائل لوکاں کول کوئی خاص دلیل نہیں لبھدی۔

کیہ بھید سی؟

شق صدر وچ کیہ بھید سی، اللہ ای بہتر جان دا اے۔ حدیث تے سیرت دے مطالعے توں بعد بس اسیں ایہ قیاس کر

سکدے ہاں کہ پہلی واری شق صدر وچ دل وچوں گناہ تے معصیت دا مادہ کڈ کے برف نال ایس لئی دھوتا گیا کہ گناہ دا مزاج گرم ہوندا اے۔ دس سال دی عمر وچ جدوں جوانی دے آثار شروع ہون لگدے نیں، ایس لئی سینہ چاک کیتا گیا کہ قلب مبارک لہو ولعب توں پاک ہو جائے۔ بعثت دے ویلے شق صدر دا مقصد ایہ سی کہ قلب مبارک وحی دے بھیدنوں سمجھ جاوے تے علوم الٰہیہ دا متحمل ہو سکے۔ چوتھی واری معراج دے وقت ایس لئی سینہ چاک کیتا گیا تاں جے قلب مبارک عالم ملکوت دی سیر تے تجلیات الٰہی دے قابل ہو جائے۔ واللہ اعلم۔

سوچ دا اختلاف

اوہناں بزرگاں دی تعداد تھوڑی نہیں جیہڑے ایس نظریے دے قائل نیں کہ اللہ نوں عمل جراحی نال نبی رحمت دے سینے نوں کٹن تے قلب نوں صاف کرن دی ضرورت نہیں سی۔ اوہ ایس توں بغیر وی ایہ سارا کجھ کرن دی قدرت رکھد اے۔ دُجے خیال والے سیرت نگار ایس گل تے زور دیندے نیں کہ حضور دی حیات مبارکہ وچ سینے تے سلائی دے نشان نظر آوندے رہے نیں تے ایس توں وکھ وی معتبر راویاں توں بے شمار روائتاں ساڈے تیکر اپڑ دیاں نیں جہناں توں پتا لگدا اے کہ حضور دا سینہ مبارک چاک کیتا گیا سی۔ اِک رائے ویکھو:

((قال السیوطی و ما وقع من بعض جھلۃ العصرین انکار ذلک وحملہ الامر المعنوی فھو جھل صرایح و خطاء قبیح۔))

علامہ سیوطی فرماندے نیں کہ اَج دے کجھ جاہلاں دا شق صدر دا منکر ہونا تے بجائے حقیقت دے ایس نوں امر المعنوی آکھنا صریح جہالت تے فاش غلطی اے۔

ایس خیال دے حامی بزرگاں دا کہنا اے بئی سورت الم نشرح اوہناں لئی وڈی دلیل دے طور تے موجود اے۔

زرقانی، شرح مواہب، جلد ۶، صفحہ ۲۴۔

ترتیب

باب نمبر ۱:...... مدینۃ الرسول

باب نمبر ۲:...... جهاد فی سبیل الله

باب نمبر ۳:...... غزوہ بدر

باب نمبر ۴:...... بدرتوں اُحد تیکر

باب نمبر ۵:...... غزوہ اُحد

باب نمبر ۸:...... ۶ **ھجری**

باب نمبر ۹:...... صلح حدیبیہ توں بعد دے حالات

باب نمبر ۱۰:...... شہنشاہواں نوں دعوت اسلام

باب نمبر ۱۱:...... ۷ھ تے ۸ھ دے اہم واقعات

باب نمبر ۱۲:...... **فتح مکہ ... ماڑے زور آور ھوگئے**

باب نمبر ۱۳:...... حنین، اوطاس تے طائف دا معرکہ

باب نمبر ۱۴:...... ۸ھ دے کجھ ہورواقعات

باب نمبر ۱۵:...... تبوک توں پہلاں دے کجھ جنگی معرکے

باب نمبر ۱۶:...... حجۃ الوداع

باب نمبر ۱۷:...... اَکْمَلْتُ لَکُمْ دِیْنَکُمْ

باب نمبر ۱۸:...... اُمہات المومنین

****

باب نمبر ا

مدینۃ الرسول

محلِ وقوع:

مدینۃ الرسول جو نبی رحمت دے تشریف لیاؤن توں پہلاں یثرب دے نام نال جانیا جاندا سی، اوس ویلے وی عرب دا اِک مشہور شہر سی۔ رسول خدا دا ایہہ شہر مکّے توں شمال وَل کوئی ساڈھے چار سو کلومیٹر دے پندھ تے مکّے تے شام دے وچکار واقع اے۔ ایہہ سطح سمندر توں گھٹو گھٹ ۶۰۰ میٹر دی اُچیائی تے ہے تے ایہہ عرب دا اِک صحت بخش شہر منیا جاندا اے۔ ساڈے پنجاب دیاں چوکھیاں تھاواں وانگ ٹھنڈ تے گرمی دووِیں ٹکاویں ہوندے نیں۔ گرمیاں وچ درجہ حرارت 45 ڈگری سینٹی گریڈ تیکر جاندا اے جدوں کہ پالے دیاں راتاں وچ درجہ حرارت ۶ ڈگری سینٹی گریڈ تیکر ڈگ جاندا اے۔ عرب دے دُوجے شہراں دے مقابلے وچ ایتھے بارش زیادہ ہندی اے۔ ایس دے شمال تے جنوب پاسے پہاڑ نیں۔ مشرق وَل پتھریلا میدان تے مغرب وَل دو سو کلومیٹر دے پندھ تے سمندر اے۔

جدوں رسول خداؐ ایتھے تشریف لیائے اوہدوں مکّے توں مدینے تیکر یاراں (۱۱) دِناں دا پندھ منیا جاندا سی۔

آب و ہوا دا اندازا ایس گل توں کیتا جاسکدا اے کہ شہر دے اصل وسنیکاں نے ایس دا ناں طیبہ رکھیا ہویا سی جیہدا مطلب ہے پاک تے من موہنا شہر۔ ایس دی وجہ ایہہ جاپدی اے کہ جدوں کوئی بندا عرب دے سڑدے بلدے صحراواں وچوں نکل کے ایس شہر وچ پیر رکھدا سی تے اوس نوں ایوں جاپدا سی جویں اوہ بہشت وچ آوڑیا اے۔ ایس دے بلکل ای اُلٹ صحراواں وچ وسّوں کیتے لوکی ایس نوں یثرب آکھدے سن، کیوں جے اوہ جدوں ایس شہر وچ وڑدے سن تے اوتھوں دی گلّی تے سِلّی ہوا اوہناں نوں راس نہیں سی آؤندی تے اوہ بیمار پے جاندے سن۔ خود رسول خداؐ، جناب ابوبکر صدیق تے مکّے توں ہجرت کر کے آؤن والے چوکھے جی وی بیمار ہوندے رَہے۔

کجھ مورخاں دا خیال اے کہ ایس کرماں والے شہر دا ناں یثرب ہون دی وجہ ایس دی آب و ہوا نہیں سی سگوں ایس دی وجہ ایہہ سی کہ ایس شہر نوں آباد کرن والے بندے دا ناں یثرب سی جیہڑا قبائل عمالقہ دا سردار سی تے اوہ حضرت نوح g دی اولاد وچوں سی۔ 1

مدینے دے آباد کار:

خیال کیتا جاندا اے کہ یثرب دا شہر ۲۲۰۰ قبل مسیح وچ آباد ہویا کیوں جے ۲۱۸۹ قبل مسیح وچ جدوں حضرت اسماعیل اپنی والدہ دے نال مکّے جاندے نیں تے فیر زم زم دا چشما پھٹدا اے، اوہدوں بنو جرہم اوتھے موجود سن۔ اوہی

دَور

! مروج الذہب جلد دوم صفحہ ۱۲۷ بحوالہ تاریخ المدینۃ المنورہ ازمحمد عبدالمعبود، صفحہ: ۲۵

یثرب نام دے بندے دا ہے جیہدی بابت آکھیا جاندا اے کہ اوس نے ایس شہر دی پہلی اِٹ رکھی۔

مدینے دی آباد کار قوم عمالقہ دا اصل وطن یمن سی جتھے بنو حام وی آباد سن۔ بنو حام بڑی زور اور قوم سی۔ اوس نے عمالقہ نوں ستانا شروع کر دتا۔ عمالقہ بھانویں عراق جئے ملک اُتے بادشاہی کر چکے سَن، پر ہن اوہ لِسّے پَے گئے سن۔ ایوں اوہ اوتھوں بھَج وگّے تے حجاز وچ آکے ڈیرے لائے۔ تہامہ دا علاقہ وسّوں کرن لئی اوہناں نوں چنگا جاپیا۔ بعض مورخاں دے خیال موجب یمن وچوں عمالقہ دے نکلن دی وجہ کسی دُوجی قوم دا ظلم یاں جبر نہیں سی سگوں ایس دی وجہ یمن دا قحط سی۔ حجاز وچ آکے ایس قوم نے چوکھی طاقت حاصل کرلئی تے اوس علاقے دے بادشاہ وی بن گئے۔ اوہ آل دوالے دے سارے ہرے بھرے علاقیاں تے قابض سن تے زراعت تے باغبانی کرن پاروں اوہ چنگی خوشحال حیاتی گزار رے سن۔

مدینۃ الرسول تے بنی اسرائیل:

عمالقہ نرے حجاز وچ ای نہیں سگوں شام وچ وی آباد سن جہناں نے حضرت موسیٰ g نال ٹکر لئی۔ حضرت موسیٰ نے جدوں مقامی عمالقیاں نوں زیر کرلیا تے فرعون تے وی فتح حاصل کرلئی تے فوج نوں حکم دتا کہ اوہ حجاز وَل لشکر کشی کرے تے اوس دھرتی نوں عمالقہ جئی قوم توں پوری طرحاں پاک کر دیوے۔ فیر ایوں ای ہویا تے بنی اسرائیل نے ظالم عمالقہ دا اِک اِک جی تہہ تیغ کر دِتا ایتھوں تیکر کہ اوہناں دے بادشاہ الارقم نوں وی قتل کر دتا۔ پر اِک نویکلی جئی دَکھ والے بادشاہ زادے نوں قتل کرن دی بجائے گرفتار کرلیا۔ جدوں فاتح لشکر شام واپس پرتیا تے اوس منڈے بابت جناب موسیٰ دے فیصلے دی نوبت ہی نہ آئی کیوں جے آپ اوہدوں تیکر وفات پا چکے سَن۔ قوم موسیٰ نے جدوں ویکھیا کہ لشکر نے حکم نبی دی خلاف ورزی کیتی اے تے اوس لشکر نوں دیس نکالا دے دتا۔ لشکری، جہڑے کہ حجاز دے علاقے توں ہن پوری طرحاں جانو سن اوہ پچھاں پرت آئے تے یثرب، خیبر تے حجاز دے دُجے علاقیاں وچ وسّوں کرلئی۔ ایہہ لشکری ہی یثرب دے پہلے اسرائیلی وسنیک سن۔

ہن بنو اسرائیل حجاز دی کلی زور اور قوم سی۔ اوہ اک لمے چر ایس علاقے وچ موجاں کردے رَے۔ اوہناں حجاز وچ جاگیراں بنائیاں، واہی بیجی نوں رواج دِتا، باغ باغیچے لائے تے دشمناں توں اپنی حفاظت لئی کئی تگڑے قلعے وی بنائے۔ دُجے پاسے شام دے وسنیک بنی اسرائیل، جہناں حجازی اسرائیلیاں نوں کدے ملک وچوں کڈیا سی، تنگ تے پریشان ہو گئے۔ ہویا ایہ کہ شاہ رُوم نے شام تے چڑھائی کر دِتی۔ اوس نے بنی اسرائیل نوں بے دردی نال قتل کیتا، اوہناں دے مال اسباب تے قبضا کرلیا تے اوہناں دیاں سوانیاں نوں لونڈیاں بنا لیا۔ لُٹے پُٹے بنی اسرائیل دے قبیلے بنو نضیر، بنو قریظہ تے بنو بہدل دھکے ٹھیڈے کھاندے، حجاز وچ صدیاں پہلوں آباد ہوئی اپنی قوم نال آ رَلے۔

ایس گل توں پتا لگدا اے کہ یہودی دو وکھو وکھو زمانیاں وچ یثرب تے حجاز دے دُجے علاقیاں وچ آباد ہوئے۔ پہلی وار حضرت موسیٰ دی وفات توں فوراً بعد ۱۴۰۰ قبل مسیح وچ تے دُجی وار اوہدوں جدوں شاہ رُوم بخت نصر نے اوہناں نوں شام وچوں کُٹ کے کڈیا۔ ایہہ زمانا ۵۸۶ قبل مسیح دا ہے۔

مدینۃ الرسول تے اوس وخزرج:

عمالقہ وانگ اوس وخزرج دا وی اصل وطن یمن سی۔ یمن وچ توراتخ دا سب توں پہلا بند تعمیر کیتا گیا سی۔ سَد مَارب نام دے ایسے ڈیم دے پانی نال قوم سبا دیاں پیلیاں تے باغ باغیچے وَتر وچ آوندے سن۔ اِک دیہاڑے اوس وخزرج دے اک وڈ کے عمرو بن عامر نے ڈیم دی تگڑی کندھ وچ اک چوہے نوں موری کردیاں ویکھیا۔ ایس توں اوہنے حساب لا یا کہ ہن نہ تے ایہہ ڈیم رہنا اے تے نہ ای یمن دی ہریالی۔ اوس نے اپنی آل اولاد نوں نال لیا تے یمن دی جمن بھوں ہمیش لئی چھڈ دِتی۔ اوہناں کدے بخران وچ ڈیرے لائے، کدے مکے وچ تے اخیر یثرب وچ آ وسوّں کیتی۔ خیال کیتا جاندا اے کہ ایہہ ۱۱۵ قبل مسیح دا زمانا سی۔

علامہ احمد بن ابو یعقوب تے علامہ ابن کثیر لکھدے نیں کہ عمرو بن عامر یاں اوس دے گھر والی نجومی سی تے ایوں اوس نے آون والے دِناں وچ ڈیم دے ٹٹّن دا حساب لالیا سی، جس پاروں اوہناں نے یمن چھڈ دِتا۔ مُڈھلے دِناں وچ اوس و خزرج یثرب دے باہر غربت تے بے وسّی دی حیاتی گزار دے رَہے۔ اوہناں دے پلے نہ کوئی اُٹھ رہ گئی سی تے نہ کوئی گھوڑا۔ نہ کوئی پیلی بنّا سی تے نہ کوئی کسب۔ بس بُگھ سی تے اوہ سن۔ جدوں کہ یثرب دے اندر بنو ثعلبہ، بنو قینقاع، بنو نضیر، بنو قریظہ، بنو بہدل تے بنو عاف ورگے تگڑے قبیلیاں توں وَکھ وی کئی قبیلے موجاں مان رہے سن۔ تجارت، زرگری، واہی بیجی تے سودی کاروبار نال جوڑی ہوئی دولت تے عالیشان قلعیاں نے یہودیاں نوں درندہ صفت بنا چھڈ یا سی۔ اوس وخزرج جیئے ماڑے لوکی اوہناں لئی کھڈونے بنے ہوئے سن۔ اوہناں دیاں سوانیاں، یہودیاں لئی لونڈیاں توں وَکھ کجھ نہیں سن۔ اوہناں دا رئیس فِطیون وڈھا بدکار تے بدمعاش سی۔ اوس نے ایہہ اعلان کیتا ہویا سی کہ اوس وخزرج دی کوئی نویں ووہٹی اوہدے کول رات گزارن توں بغیر اپنے خاوند دے گھر نہیں جاسکدی۔ لاہڑیاں نے وی مجبوری پاروں ایس فیصلے نوں منیا ہویا سی تے ووہٹیاں دے ماپیاں نے وی۔ جدوں اوس وخزرج دے سردار مالک بن عجلان دی بھین دے ویاہ دی واری آئی تے اوہ ویاہ والے دیہاڑے سارے لیڑے لاہ کے بھرا دے ساہمنیوں لنگھی۔ ایہہ ویکھ کے مالک بن عجلان غُصے تے شرم نال پاگل ہوگیا۔ اوس دی حالت ویکھی نہیں سی جاندی۔ جدوں بھین دی، بھرا دے ہتھوں شامت آوَن لگی تے بھین نے آکھیا کہ یہودی رئیس فطیون میرے نال جووی کرے تے مینوں جویں وی ویکھے، تہانوں قبول اے؟ گل مالک دی سمجھ وچ آ گئی تے اوس نے یہودی بدمعاش دا بندوبست کرن دا فیصلا کرلیا۔

رات نوں جدوں دستور موجب مالک دی بھین فطیون دے گھر گئی تے مالک وی زنانہ لیڑے پا کے سہیلی دے روپ وچ اوتھے جا پجیا تے داء لگدیاں ای فطیون نوں قتل کر دِتا۔ اوس دے قتل توں بعد مالک شاہِ غسان کول اَپڑ گیا تے اوس نوں سارے حالات توں جانو کیتا۔ مالک بن عجلان دی داستان سن کے شاہ غَسان نے یہود جئی ظالم قوم توں ماڑیاں نوں آزاد کران دا فیصلا کیتا تے لشکر یثرب وَل ٹور دِتا۔ لشکر نے جبل اُحد دے نیڑے ذی حُرض دی تھاں تے ڈیرے لائے۔ جدوں ایس گل دا یہودیاں نوں پتا لگا تے اوہناں نے قلعیاں وچ ڈیرے لائے۔ غسانی سپہ سالار نے ہشیاری توں کم لیا۔

اوس نے صلح تے گل بات کرن دے وعدے نال اوہناں نوں قلعیاں وچوں کڈیا تے اوہناں دے تن سو پنجاہ (۳۵۰) نامی گرامی سردار چُگ چُگ کے قتل کر دِتے۔ بچے کھچے سرداراں نوں مالک بن عجلان تے مار دِتا۔ کئی سارے یہودی یثرب چھڈ کے بھج گئے تے جیہڑے باقی رَے گئے اوہناں نے اوس وخزرج دے ہیٹھ لگ کے یثرب وچ رہنا گوارہ کر لیا۔ ایوں یہودیاں دا لک ٹٹ گیا تے یثرب وچ اوس دخزرج دے اقتدار دا سورج چمک پیا۔ اوس وخزرج نے وی یثرب وچ عالیشان قلعے تعمیر کیتے تے باغبانی وَل وی دھیان کیتا۔ جہدا نتیجا ایہہ ہوئیا کہ اوہناں نوں چنگے دِن ویکھنا نصیب ہو گئے۔ کدے کدار ایوں وی ہوندا سی کہ یثرب وچ بچے کھچے یہودیاں نال چھوٹا چھوٹا لڑائی جھگڑا ہو جاندا سی۔ اوس ویلے یہودی ایہہ تڑی لاندے ہوندے سن کہ اوس وخزرج دے لوکو! کوئی گل نہیں، اخیری نبی دے آوَن دا ویلا اصلوں ای سِر تے ہے۔ ویکھنا اسیں اوہناں دے نال رَل کے تہانوں عاد تے ارم طرحاں تہس نہس نہ کر دِتا تے آکھیا جے۔

حیاتی دے دیہاڑے چنگے سوہنے بیت رَے سن۔ پر اک ویلا اجہیا آیا کہ اوس تے خزرج دے بندے آپس وچ ای لڑ پئے۔ گل ودھ گئی، تے اَینی ودھ گئی کہ اوہناں دوواں قبیلیاں وچکار جنگاں دا اِک لما سلسلا شروع ہو گیا۔ امام زین الدین مراغی لکھدے نیں کہ ایہہ سلسلا گھٹو گھٹ ایک سووِھی ۱۲۰ ورہیاں تیکر چلدا رہیا۔ اوہناں دی اخیری تے تباہ کن لڑائی ''جنگ بعاث'' دے نام نال مشہور ہوئی جہدے وچ دوویں دِھراں رَجھ کے اُجڑیاں تے برباد ہوئیاں۔ کئی نامور سردار تے سیانے جنگ دی نذر ہو گئے۔ ہزاراں سوانیاں بیوہ ہو گئیاں تے خورے کِنے کو بال یتیمی دی اَگ وچ جھونک دِتے گئے۔ اخیر اوہناں نوں عقل آئی تے ایس گل دی سمجھ لگی کہ مسلئیاں دے حل دا جیہڑا طریقا اوہناں نے پھڑیا اے ایہہ طریقا دانائی تے سیانف توں اصلوں ای سکھنا اے۔ فیر اوہناں دے سیانے سِر جوڑ کے بہہ گئے تے ایہہ فیصلا کیتا کہ دوویں قبیلے اِک وار فیر رَل جانے چاہیدے نیں۔ جدوں دوواں دے سانجھے چیف دا نام لبھن لگے تے اِک وار فیر تھوڑا اجہیا رولا پیا پر اخیر خزرج دے اِک رئیس عبداللہ بن ابی بن سلول دے ناں تے سبھناں نے ہاں کر دِتی۔ اوس دے سِر دا ناپ لیا گیا تے تاج بنا کے تاجپوشی دے جشن دیاں تیاریاں چھوہ دِتیاں۔ چیتے رہوے ہئی ایہہ اوہی عبداللہ بن ابی ہے جیہڑا تواریخ وچ رئیس المنافقین دے نام نال یاد کیتا جاندا اے۔

نہیں ریساں میری سرکار دِیاں:

تاجپوشی دے جشن دیاں تیاریاں اجے اڈھ وچ سن تے یثرب وچ میری سرکار جا پُجی، جہدے سِر تے پہلوں ای تاج سی، یثرب دا نہیں سگوں دوواں جہاناں دی شاہی دا تاج۔ حجاز دا نہیں سگوں جنت دی سرداری دا تاج۔ عربستان دا نہیں سگوں ختم نبوت دا تاج سی۔ سوہنے پڑھنہا رو! میری سرکار دیاں کیہہ ریساں نیں جس نے سونے دے تاج توں بِنا ای ایوں دی شاہی کر وکھائی کہ ویکھدیاں ای ویکھدیاں دنیا دے تن براعظماں وچ اوس دیاں دھماں پے گئیاں۔ آئینی قوانین (Constitutional Laws) دے استاد تے ماہرین ایس گل نوں مَن دے نیں کہ اُس دا دِتا ہوئیا دستور آئینی تواریخ دا پہلا تحریری دستور سی۔ میری سرکار دیاں کیہہ ریساں کہ اوس نے اولاد آدم نوں شاہی دے اوہ گُر سِکھا دتے کہ امن تے جنگ، قحط تے خوشحالی، وزارت تے سفارت تے غرض حیاتی دے ہر کھیتر وچ قیامت تیکر آوَن والیاں حکومتاں

نوں سِدھا رستہ لبھ گیا، جے کوئی سِدھے رستے تے ٹرنا پسند کرے تے۔

مسجد نبوی دی تعمیر:

جویں اسیں پچھے پڑھ چکے ہاں جدوں قصویٰ نے خالد بن زید ابوایوب انصاری دے بوہے کول اپنی دھون زمین تے لمی پا دِتی سی اوہدوں ایہہ فیصلا ہو گیا سی کہ جناب ابوایوب دا گھر ای مدینۃ الرسول وچ اسلام دا پہلا گڑھ بنے گا۔ جناب رسول خدا کدے حضرت اسعد بن زرارہ والی نکی جئی مسیت وچ نمازاں پڑھ لیندے تے کدے کسے دُوجی تھاں تے۔ نال ای نال اوس تھاں تے مسیت اُسارن دیاں تیاریاں چھوہ دِتیاں جتھے آپ دی ناقہ قصویٰ نے ڈیرہ لایا سی۔ اوہ تھاں سہل تے سہیل دو یتیم بھراواں دی ملکیت سی۔ آپؐ نے اوہناں منڈیاں نوں سدیا تے آکھیا کہ بچیو! ایہہ تھاں جے کر ساڈے اگے ویچ دیو تے ایتھے مسیت اساری جا سکدی اے۔

''یا رسول اللہ! قربان جایئے۔ اسیں تہاڈے کولوں مُل لیندے چنگے لگدے ہاں۔'' بالاں نے آکھیا۔

''نہیں پترو! میں مفت لیندا اوی تے چنگا نہیں نا لگدا'' سرکار نے جواب دِتا۔

''فیر جویں تہاڈی مرضی آقا۔ کیہہ مجال اے کہ حکم ٹالیے۔''

ایوں اوہ زمین آپ نے دَس دینار وچ خرید لئی تے جناب ابوبکر نوں حکم دِتا کہ اوہ سہل تے سہیل نوں مُل تار دین۔

۴ ربیع الثانی ۱۳ نبوت بمطابق ۱۶، اکتوبر ۶۲۲ء نوں سوموار دے دیہاڑے اوس شاناں والی مسجد دا نینہ پتھر رکھ دتا گیا جیہدی مٹی نوں میری سرکار دی پیشانی چمن دا شرف حاصل ہویا۔ ویکھدیاں ای ویکھدیاں دھرتی دی تیجی متبرک تھاں تے ولگن ولی گئی تے فیر اوہ تھاں عاشقاں دا قبلہ تے کعبہ بن گئی۔

خیال کیتا جاندا اے کہ مسجد نبوی دا سب توں پہلا پتھر نبی رحمت نے اپنے ہتھاں نال رکھیا جیہڑا جناب عمار بن یاسر نے چک کے لیاندا سی۔ اوس توں بعد سارے مہاجر تے انصار رَل کے کم کردے رَہے۔ کوئی پتھر چک کے لیاؤندا رہیا، کوئی کچیاں اِٹاں بناؤندا رہیا تے کوئی گارا۔ جناب رسول خدا نوں مسجد اسارن لئی مزدوراں وانگ کم کردیاں ویکھ کے اِک صحابی نے ایہہ شعر پڑھیا:

لَعِنْ قَعُدْنَا وَالنَّبِیُّ یَعْمَلُ
لَذَاکَ مِنَّا الْعَمَلُ الْمُضَلَّلُ

تے جے اسیں بیٹھے رہویے تے نبیؐ کم کردے رہن تے فیر بنا شک ساڈا ایہہ کم گمراہی دا ہی اے۔

چوکھے صحابی ایہہ پڑھدے جاندے سن تے نال تعمیر کیتی جاندے سن:

لَا عِیْشَ اِلَّا عِیْشُ الْاٰخِرَۃِ اَللّٰھُمَّ فَارحَمِ الْاَنْصَارَ وَالْمُھَاجِرَۃَ۔

حیاتی تے بس آخرت دی ہی حیاتی اے۔ اے اللہ انصار تے مہاجراں تے رحم فرما۔ 1

حضرت ابو ہریرہؓ فرماندے نیں کہ صحابیاں دے نال نال سرکار دو عالم وی اِٹاں چک کے لیا رَہے سن۔ مَیں ویکھیا کہ آپؐ نے اینیاں اِٹاں چکیاں ہوئیاں سن کہ اوہناں دی ٹیسی آپؐ دے سینے مبارک تیکر اپڑی ہوئی سی۔ میں محسوسیا کہ

آپ

! سیرت ابن ہشام جلد اول صفحہ: ۳۳۲

بھار نال دوہرے ہو رہے نیں۔ میں عرض کیتی اے اللہ دے حبیب! ایہ اِٹاں مینوں دے دیو میں مسیت تیکر اپڑا دیندا ہاں۔ آپؐ نے جواب دِتا کہ ''اٹاں تے ہوروی بہتیریاں نیں تسیں اوہ چک لیاؤ، ایہہ میرے لئی ہی رہن دیو۔'' اِک موقعے تے حضرت اُسید بن حضیر نے وی عرض کیتی کہ یا رسول اللہ ایہ اِٹاں مینوں چکا دیو۔ جواب وچ آپؐ نے فرمایا: اُسید! تُسیں ہور لے آ وؤ۔ اللہ ولوں نیکیاں کھٹن وچ تسیں میرے توں چوکھے محتاج نہیں۔'' (یعنی مینوں وی نیکیاں دی اُتنی ہی لوڑ اے جنی تہانوں۔)

کائنات دی سب توں عظیم الشان ہستی جس مسجد دی تعمیر لئی راجاں مزدوراں وانگ کم کر دی رَی اوس دا رقبہ اوہدوں ۱۰۵ مربع فٹ سی۔ مسجد دے ترن دروازے رکھے گئے۔ اکِ جنوب وَل، دُجا مغرب وَل جنہوں باب الرحمت آکھیا جاندا سی تے تیجا مشرق وَل جس دا نام باب عثمان سی۔ آپؐ باب عثمان وچوں ہی مسجد وَل تشریف لیاندے سن۔ ایس مسجد دی ایہہ پہلی تعمیر بغیر چھت توں سی۔ مسجد دے جنوب مشرقی کونے وچ سیدہ عائشہ تے سیدہ سودہ امہات المومنین دے حجرے تعمیر ہوئے تے شمال مشرقی کونے وچ اصحاب صُفہ دا چبوترا جہیڑا عالم اسلام دی پہلی یونیورسٹی ثابت ہویا۔

عالم انسانیت تے نہ مٹن والے نقش چھڈن والیاں ہستیاں کئی ورھیاں تیکر بغیر چھت توں ایس مسیت وچ نمازاں پڑھدیاں رہیاں تے جے کھجور دیاں ٹہنیاں نال چھت پا ای لئی تے ایوں دی کہ اوہ نری دُھپ ای ڈک سکی، مینہ کنی نہیں۔ مینہ پیندا تے چھت توں پانی چوندا رہندا تے تھلے کچی تھاں چیکڑ بن جاندی۔ سبحان اللہ! کیا نیاز مندی سی، کیا ایمان سی، کیا محبتاں سن! ایوں دی عبودیت نیلی چھتری نے گئے دناں وچ کتھے ویکھی ہونی اے کہ سرورکون ومکان تے اوس شمع دے پروانے، کائنات دے خالق و مالک دی واحدنیت تے کبریائی دی گواہی دین لئی اپنے پاک چہرے اوسے چیکڑ وچ زمین تے ٹکائی آ وندے نیں۔ جدوں مالک اگے ڈِگ کے ایہہ آکھنا ہووئے کہ جو کجھ وی اے بس توں ایں، مَیں تے کجھ وی نہیں، اوہدوں ایہہ گل کتھے چیتے رہندی اے کہ نک تے متھے تے گارا لگ گیا اے، لیڑے لبھڑ گئے نیں یاں ٹھنڈ دے مینہ وچ پیراں نوں سیت چڑھدی پئی اے۔

مسجد نبوی دے نال امہات المومنین لئی جیہڑے حجرے بنائے گئے اوہناں دی تعداد ہولی ہولی دوتوں نو (۹) تیکر اپڑ گئی۔ ایہہ حجرے تقویٰ تے سادگی دا اوہ اعلیٰ نمونا سن کہ جے کدرے اَج اوویں دا کوئی حجرہ اسار کے لوکائی نوں وکھایا جاوے کہ اس دے وچ سرورکون ومکانؐ تے اُم المومنین عائشہ صدیقہ نے حیاتی دے دِن گزارے نیں تے لوکائی مَنن توں انکار کر دیوے۔

حضور پرنور دے محلاں دیاں کندھاں پتھراں نوں جوڑ جوڑ کے بنائیاں گئیاں سن۔ کدھرے نریاں کھجور دیاں ٹاہنیاں کھلیاں کیتیاں سن تے اوہناں نوں گارے نال لِنب دِتا سی۔ بوہے دی تھاں تے والاں دا بنیا بھارا جیا بھورا پردے دا کم دیندا سی۔ گھر دے اندر پاٹیاں پرانیاں چٹائیاں، گزارے موافق منجے پیڑے تے دو چار پانڈے میری سرکار دے محل

دی شان ودھاندے رہندے سن۔ کسے آئے گئے دے بیٹھن لئی کسے حجرے وچ کوئی شے ہوندی سی تے کسے وچ کوئی نہ۔ ازواج مطہرات وچوں چوکھیاں اپنے خانداناں دے سرداراں دیاں دھیاں سن۔ اوہناں پاک بیبیاں دا بچپنا کھلیاں ڈلیاں حویلیاں وچ چوکھے لاڈ پیار وچ گزریا سی تے ہن نبی a دے گھر وچ ، نبی دی گھر والی بن کے گزر دے دیہاڑے...... کیا کہنے۔ مصر دیاں سوانیاں نے تے یوسف دے حسن تے اپنیاں اُنگلاں قربان کیتیاں سن ایتھے ساری حیاتی نذر کیتی جا رہی سی۔ کچے کوٹھیاں وچ ، زمین دے فرش تے بیٹھدے اُٹھدے رب دے ایس عظیم ''عبدہ و رسول'' دی زیارت تے قرب لئی بھلا کون بے چین نہیں ہوندا۔ امہات المومنین وی تے سوانیاں ہی سن...... اللہ دیاں نیک تے بھاگاں والیاں بیبیاں۔

چیتے رہوے کہ ایہہ متبرک حجرے اموی خلفیہ ولید بن عبدالملک دے حکم نال ڈھادِتے گئے سن۔ جدوں ولید دا ایہہ حکم مدینے اپڑیا اوہدوں مسجد نبوی وچ کئی جلیل القدر صحابیاں دے صاحبزادے موجود سن۔ جویں کہ حضرت عبدالرحمن بن عوف دے صاحبزادے ابوسلمہ تے حضرت سہل بن حنیف دے صاحبزادے ابوامامہ۔ ولید دے ایس حکم نامے دا سن کے ایہہ حضرات تے شمع رسالت دے اَن گنت پروانے دیوانیاں وانگ روندے رَے۔ علامہ سہیلی لکھدے نیں کہ جدوں خلفیہ وقت دا حکم آیا کہ حجرے ڈھادِتے جان تے مدینے دی ساری فضا لوکائی دی گریہ وزاری نال ایوں سوگوار ہوگئی جویں حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام دے وصال دے دیہاڑے۔1

اصحاب صُفہّ:

مدینے دے نومسلم اپنی اپنی طبیعت تے حالات دے مطابق کوئی نہ کوئی آہر وِڈّی بیٹھے سن پر اِک جتھہ اجہیا وی سی جیہڑا اپنا سب کجھ محمد رسول اللہ a دے پیراں وچ وار چکیا سی۔ آپؐ مسجد وچ تشریف لیاندے تے ایہ لوکی آل دوالے آ اکٹھے ہوندے تے اپنے آقا و مولا دیاں مٹھیاں مٹھیاں گلاں سن دے رہندے۔

جدوں رسالت دی شمع اکھاں توں اوہلے ہوندی تے ایہہ اوس ویلے جنگل وَل لکڑ بالن اکٹھا کرن ٹر پیندے، اوس نوں ویچ وَٹ کے جیہڑا کوئی ٹکا ملدا، اوس نال کجھ مِسالُونا خریددے تے اپنا، تے صفہ دے دجے بھراواں دا ٹڈ بھردے۔ پر ایہہ آہر کوئی پکا پیڈا وسیلہ نئیں سی۔ ایوں دین سکھن دے شوقین ایہہ بندے وچارے کئی کئی دیہاڑے بھکے بھانے نمازاں پڑھ چھڈدے تے اپنی اگلی حیاتی وچ بھلائی لئی سرکار دیاں گلاں سن دے رہندے۔

شاید ای کوئی ویلا ایوں دا آیا ہونا اے کہ اوہناں نوں سر ڈھکن لئی دو لیڑے یاں دو چادراں اکٹھیاں نصیب ہو یاں ہون۔ نبی دے ایہہ عاشق بھک نال ایڈے لِسے ہو گئے ہوئے سن کہ نماز پڑھدیاں ڈِگ ڈِگ جاندے۔ صُفہّ تے ڈیرے لائی بیٹھے گھٹوگھٹ چار سو اصحاب نبیؐ نے ایس بھک ننگ دے بدلے اللہ تے اُس دے محبوب دا قرُب حاصل کیتا۔ اوہناں وچ چوکھے اولیاء اللہ تے چنگے سوہنے عالم بن گئے۔ حضرت ابو ہریرہ جہے اُچی شان والے محدّث وی اوہناں بندیاں وچ شامل سن۔

جناب رسول خدا نوں اصحاب صُفہ نال کِنّی محبت سی ایس دا انداز ایس گل توں ہو جاندا اے کہ اِک واری آپؐ دی

پیاری دھی سیدہ فاطمہ نے آپؐ توں کسے شے دا مطالبہ کیتا تے آپ a نے فرمایا: ''دھی رانی! ایہہ میرے کولوں نئیں ہونا کہ تہانوں دے دیواں تے صُفہ والے بھکے رہن۔''

! الروض الانف جلد ۲ صفحہ: ۲۴۸

محمدؐ دے ایہناں عاشقاں تے علم دے شیدائیاں نے لوکائی نوں صراط مستقیم وکھان لئی چوکھی کھیچل کیتی۔

مسجد نبوی وچ سیدالرُسل دا پہلا خطبہ:

ابن اسحٰق لکھدے نیں کہ عبدالرحمن راہیں میرے تیکر ایہہ روایت اپڑی اے، تے نالے اسیں خدا توں پناہ منگدے ہاں ایس گل توں کہ رسول اللہ a نال کوئی اجہی گل جوڑ دویے جیہڑی اوہناں نے نہیں کیتی۔ گل ایوں ہے کہ جناب رسول اللہ کھڑے ہوئے، رب دی حمد وثنا اُسدی شان دے شایان بیان کیتی تے فیر فرمایا:

''لوکو! موت توں بعد دی حیاتی دی فکر کرلوؤ۔ اوس دا کوئی سر بند کرلوؤ۔ اللہ دی سوہنہ اِک دیہاڑے تہاڈے تے موت دی بے ہوشی طاری ہونی اے۔ فیر تسیں اپنے اجڑ بنا کسے آجڑی دے چھڈ کے ٹر جاؤ گے۔ فیر اللہ سوال کرے گا۔ اوہ اللہ جنوں نہ تے کسے ترجمان دی لوڑ اے تے نہ کسے دربان دی حاجت۔ اوہ پچھے گا، کیہہ تہاڈے کول میرا رسول نہیں سی آیا جس نے میرا سنیہا تہانوں دِتا تے کیہہ میں تہانوں مال دولت نئیں سی دِتا؟ بس ہن دسّو کہ تساں اپنے فیدے لئی کیہ کیتا اے۔؟ اس وقت انسان حیران پریشان ہوندا سجے کھبے ویکھے گا، پر اوس نوں کجھ وی سمجھ نہیں آوَنی۔ فیر اوہدی نظر سامنے جاوے گی تے اس نوں دوزخ دے شعلیاں توں وکھ کجھ نظر نہیں آوَنا۔ گل چنگی طرحاں سمجھ لوؤ کہ جیہڑا بندا اگ توں بچنا چاہندا اے تے جے اوہ اِک کھجور دا ٹکڑا اللہ دے راہ تے دین دی قدرت رکھدا اے تے اوہ کھجور دا ٹکڑا اوہدے راہ تے دے کے اپنے آپ نوں بچا لوے تے جیہڑا گنجائش نئیں رکھدا تے اوہ لوکائی نال چنگی گل کر کے (یعنی نیکی دی ہدایت کر کے) اپنے آپ نوں بچا لوے کیوں جے اِک نیکی دا بدلہ دَس گنا توں لے کے سات سو گنا تیکر دِتا جاویگا۔ تہاڈے تے، تے رسول اللہ تے سلام تے خدا دی رحمت وبرکت نازل ہووے۔''

اہل بیت مدینۃ الرسول وچ:

جہناں دِناں وچ ازواج مطہرات دے حجرے اسارے جارے سن آپؐ نے گھر دے جیاں نوں مکہ توں لیاوَن لئی حضرت زید بن حارث تے حضرت ابو رافع نوں بھیجیا- نال ای حضرت ابوبکر صدیق نے ہجرت دے ویلے دے گائیڈ عبداللہ بن اریقط نوں وی ٹور دتا تے اپنے صاحبزادے عبداللہ نوں سنیہا گھلیا کہ اوہ امیؐ تے بہناں نوں لے کے مدینے اپڑ جاوے۔ ایوں حضرت زید تے ابو رافع، سیدہ فاطمۃ الزہرا، سیدہ اُم کلثوم، اُم المومنین حضرت سودہ، اُم ایمن (زوجہ حضرت زید) تے اوہناں دے پتر اسامہ نوں لے کے واپس خیر خیریت نال مدینے پرت آئے۔ نال ای حضرت عبداللہ بن ابی بکر وی ابا جی دے سنہے موجب اپنی والدہ اُم رومان، اپنی دادی تے دوواں بھیناں حضرت عائشہ تے حضرت اسماء نوں لے کے مدینے اپڑ گئے۔ سرور کائنات دی تیجی صاحبزادی سیدہ رقیہ اپنے گھر والے (حضرت عثمان) دے نال پہلوں

ای حبشہ وَل ہجرت کر چکے سن۔ آپؐ دی چوتھی تے سب توں وڈی صاحبزادی سیدہ زینب دی شادی ابوالعاص بن ربیع نال ہو چکی سی۔ ابوالعاص نے حضرت زینب نوں مدینے جان دی اجازت نہ دِتی۔ جدوں غزوہ بدر وچ ابوالعاص کافراں ولوں لڑائی کردا گرفتار ہویا تے حضور نے اوس نوں آزاد کردتا۔ ایس بھلیائی دے بدلے اوس کولوں بھلیائی دی اُمید رکھی گئی سی۔ ایوں اوس نے جا کے سیدہ زینب نوں مدینۃ الرسول وَل جان دی اجازت دے دِتی۔

اہل بیت تے جناب صدیق اکبر دا خاندان اِکو ویلے مدینۃ الرسول وچ اپڑے۔ سارے جی حضرت ابوبکر وَل ای ٹھہرے۔ جدوں حجرہ تعمیر ہو گیا تے حضرت سودہ اوہدر ٹر گئیاں۔

مُڈھلی بانگ:

مدینۃ الرسول وچ ہر آون والے دیہاڑے نمازیاں دی تعداد ودھ رَی سی۔ ہر کسے نے اپنا اپنا حساب رکھیا ہویا سی۔ ایوں کوئی نمازی ویلے نال اپڑ کے باجماعت پڑھ لنیدا تے کوئی پچھے رہ جاندا۔ ہن ایس گل دی لوڑ سی کہ نماز دے ویلے دی کوئی نشانی رکھی جاندی تاں جے سارے مسلمان اوس ویلے اکٹھے ہو کے جماعت نال نماز پڑھ لنیدے۔ معلّم اعظمؐ نے صلاح مشورے لئی اپنے صحابیاں نوں اکٹھا کیتا تے اوہناں دے سامنے ایہ سوال رکھیا کہ اِکو ویلے اکٹھ کر کے باجماعت نماز پڑھن لئی سجناں متراں نوں کویں سدیا جاوے۔ اک صحابی نے صلاح دِتی کہ نماز دے ویلے اِک جھنڈا چوکھا اُچا کر کے ہلایا جاوے تاں جے سارے نمازی اوس نوں ویکھ کے ویلے نال مسیتے اپڑ جان۔ دُجے نے مشورا دِتا کہ زور نال بگل وجا دیا کرو۔ آپؐ نے ایس نوں پسند نہیں فرمایا تے آکھیا کہ ایہہ تے یہودیاں دا طریقا اے۔ اِک ہور صحابی نے ناقوس پھوکن دی صلاح دِتی۔ نبی اکرمؐ نے ایس نوں وی چنگا نہ جانیا تے فرمایا کہ ایوں تے عیسائی کردے نیں۔ کسے صحابی نے آکھیا کہ کِسے اُچی تھاں تے اگ بال دیواں کراں گے تاں جے لوکاں نوں نماز دے ویلے دا پتا لگ جائے۔ آپؐ نے فرمایا کہ ایہہ مجوسیاں دا شیوا اے، سانوں ایہہ گل نہیں پھبدی، اپنی وکھری پچھان والی کوئی گل لبھو۔ حضرت عمرؓ ساریاں صلاحواں دھیان نال سُن دے رَہے۔ اخیر وچ عرض کیتی:

{اَوَلَا تَبْعَثُوْنَ رَجُلًا یُّنَادِیْ بِاالصَّلٰوۃِ}

''کیہہ ایہہ ٹھیک نہیں کہ نماز دے ویلے کوئی بندہ اُچی واج نال اعلان کر دیوے۔

آپؐ نے ایس گل نال اتفاق کر لیا تے آکھن لگے''اُٹھ بھئی بلال، لوکائی وچ نماز دے ویلے دا اعلان کر دے۔''

ایس پارلیمنٹ دے اِک ممبر جناب عبداللہ بن زید ایس مسئلے تے نبی رحمتؐ نوں پریشان ویکھ کے چوکھے ای بے چین ہو گئے۔ رات ہوئی تے نیندر نہ پوے۔ دِل وچ تے ایہہ گل سی کہ صلاحواں دا کوئی سواد نہیں آیا۔ ہووے نہ ہووے کوئی ہور گل سامنے آوے۔ اخیر اکھ لگ گئی۔ خواب وچ کیہ ویکھدے نیں کہ اِک بندے نے دوہریاں چادراں جُسے تے وَلیاں ہویاں نیں تے ہتھ وچ ناقوس پھڑیا ہویا اے۔ خواب وچ عبداللہؓ پچھدے نیں اللہ دے بندیا! کیہہ ایہہ ناقوس ویچنا ای؟

''پر تُوں ایہہ لے کے کیہ کریں گا'' اوس نے پچھیا

''ایہدے نال اسیں لوکائی نوں نماز دا سدا دیواں گے'' جناب عبداللہ نے جواب دتا۔

''تہانوں کوئی ایس توں چنگی گل نہ دساں؟''

''تہاڈی بڑی مہربانی ہووے گی،ضرور دسّو''

''اچھا فیر رسول خدا دی سیوا وچ جا کے عرض گزارو کہ تسیں لوکائی نوں نماز دی دعوت ایوں دیو یا کرو۔(فیر خواب وچ اذان سکھان والے نے ساری اذان سکھا دِتی) سویرا ہوئیا تے جناب عبداللہ نے اپنا خواب نبی اکرمؐ نوں سُنا دِتا۔حضرت عبداللہ بن عمر روائت کر دے نیں کہ خواب ویکھن توں بعد جدوں جناب عبداللہ دی اَکھ کھلی تے اوہ چوکھا چر ضبط نہ کر سکے تے اوہناں رات نوں ای اپنا خواب جناب رسول خدا نوں سُنا دِتا سی۔خواب سُن کے نبی برحق نے فرمایا:

{اِنَّھَاالرُّؤیَاحَقٌ اِنْ شَآءَ اللّٰہ تعالیٰ}

''رب نے چاہیا تے ایہہ خواب سچا ثابت ہووے گا۔''

حضرت عمر بن خطاب نے وی اوس راتیں ایہی خواب ویکھیا پر ادھی راتیں جناب رحمت اللعالمین نوں بے آرام کرن دی جسارت نہ کر سکے۔اوسے فجرے حضور انورؐ نے حضرت عبداللہ نوں حکم دِتا کہ بلال نوں نال لے جاؤ۔تسیں اوہناں نوں بانگ دے اکھر دَسدے جانا اوہ بانگ آکھدا جاوے گا۔جناب سیدنا بلال دی کڑاکے دار واج والی بانگ حضرت عمر نے وی سن لئی۔بانگ سُن کے اوسے ویلے حضور اکرمؐ دی خدمت وچ حاضر ہوئے تے عرض کیتی کہ ایہہ بانگ تے راتیں خواب وچ مینوں کسے سکھائی سی۔میں جناب نوں دسّن ای والا ساں تے بلال دی آواز وچ میں ایہی کجھ سن لیا اے۔ایہہ سن کے ہادی برحقؐ نے فرمایا عمر! میرے کول تہاڈے توں اگدیں وحی آ گئی سی۔

اذان توں پہلاں کجھ کلمے:

موذن رسول سیدنا بلال دی واج پنجے ویلے مدینے وچ گونجن لگ پئی۔ابن اسحاق آکھدے نیں کہ اِک روائیت بنو نجار دی اِک سوانی توں اوہناں تیکر اپڑی اے۔آکھدی اے کہ میرے گھر دا ویہڑا وا ہوا وڈا تے کھلا ڈلہا سی تے مسجد نبوی دا گوانڈ وی سی۔بلال ہرراتیں پچھلے پہر کندھ تے آ کے بیٹھ جاندے تے فجر دے ٹھیک ویلے دی اڈیک لالیندے۔جدوں اوہناں دے حساب موجب ویلا ہو جاندا تے بلال آکھدے کہ اے اللہ! تیری حمد تے ثناء کر داہاں تے تیرے کولوں ای مدد منگدا ہاں،قریش لئی کہ اوہ وی تیرے دین تے قائم ہون۔فیر اذان شروع کر دے۔اوہ سوانی آکھدی اے کہ مینوں نہیں پتا کہ بلال نے کیس دیہاڑے ایہہ دُعا چھڈی سی 1 (یعنی کدے وی ناغہ نہیں کیتا۔)

بھائی چارہ (مواخات):

مدینے وچ اپڑ کے مسیت اسارن دے نال نال جس دُجے کم وَل چوکھے دھیان دی لوڑ سی اوہ مکے توں ہجرت کر کے آون والے مسلماناں دے روزگار دا بندوبست سی۔مہاجراں لئی باوقار تے قابل قبول طریقا ایس توں وَکھ ہور کوئی نہیں سی ہو سکدا کہ انصار تے مہاجرین دے معاشی تے معاشرتی پہلوواں نوں سامنے رکھدے ہوئے اوہناں نوں بھرا بھرا بنا دِتا جاندا تے اوہناں نوں آکھیا جاندا کہ لوبھئی رَل مِل کے کھاؤ کماؤ۔رَبّ دے رسول توں ودھ سیانف ہور کس دے حصے آئی سی۔آپؐ نے ایوں ای کیتا تے حکم دِتا کہ خدا دے رستے موجب اِک دُجے دے بھرا بھرا بن جاؤ۔انصار نے ہسدیاں

ہوئیاں ایہ فیصلا قبول کیتا تے ایوں سوواں بے روزگاراں دا مسئلہ اِک پل وچ حل ہو گیا۔ ایس موقع تے انصار نے اپنے دینی بھراواں دا ایوں خیال رکھیا کہ سکّے بھراواں توں وی ودھ۔

! سیرت ابن ہشام جلد اوّل صفحہ: ۳۴۳، ادارہ اسلامیات لاہور۔

دُجے پاسے مہاجراں وی تن آسانی توں کم نہیں لیا سگوں چھیتی توں چھیتی اپنے پیراں تے کھلون دی چنتا کر دے رَے۔ کسے تجارت شروع کر لئی جویں کہ حضرت عبدالرحمن بن عوف نے تے کسے انصار دی پیلی وچ واہی بیجی کیتی جویں کہ حضرت ابوبکر، عمر تے علی ابن ابوطالب نے۔

اِک پاسے ایثار دے جذبے دی اخیر سی تے دُجے پاسے مہاجراں دی خود داری تے غیرت وی کمال دی سی۔ اِک مثال حضرت عبدالرحمن بن عوف دی ویکھو۔ نبی رحمتؐ نے آپ نوں حضرت سعد بن الربیع انصاری دا بھرا بنایا۔ حضرت سعد جناب عبدالرحمن نوں اپنے گھر لے گئے تے آکھن لگے:

''عبدالرحمن! ایہہ ای میری جائیداد۔ اَج توں اڈّھی تیری ہوئی۔''

''اللہ تیرا بھلا کرے'' جناب عبدالرحمن نے جواب دِتا۔

''تے ایہہ میریاں دو بیویاں نی۔ جیہڑی دِل کردا ای مَل مار لے، میں اوس نوں طلاق دے دیندا ہاں۔ توں عدت دے بعد نکاح کر لویں۔'' جناب عبدالرحمن نے آکھیا:

''اللہ تیرے مال تے عیال وچ برکت دیوے۔ مینوں بازار داتھوہ پتا سمجھا دے۔ میں تیرے تے راضی ہوئیا۔''

ایوں حضرت عبدالرحمن نے بازار وچ پنیر تے مکھن دا خوانچہ لانا شروع کر دِتا۔ اللہ دی دین اے حضرت عبدالرحمن کجھ دِناں وچ ایڈے مال دار ہو گئے کہ آپ دا مال مدینے توں باہر وی جان لگ پیا تے فیراوہناں اُٹھاں تے کئی شیواں درآمد وی ہون لگ پئیاں 1 کاروبار چمک پیا تے آپ نے مدینے وچ اک سوانی نال ویاہ وی کر لیا۔ ایوں آپ دی خود داری پاروں آپ دے انصاری بھرا دا مال وی اوہدے کول رہیا تے اوس دیاں سوانیاں وی۔

سیرت دیاں مڈھلیاں کتاباں موجب حضور a نے جیہڑے مہاجر مسلماناں نوں جیہڑے انصار دا بھرا بنایا اوہ کجھ ایوں نیں۔

مہاجرین	انصار
جعفر بن ابی طالب	معاذ بن جبل
ابوبکر صدیق	خارجہ بن زید
عمر بن خطاب	عتبان بن مالک
ابوعبیدہ بن عبدالرحمن بن جراح	سعد بن معاذ
عبدالرحمن بن عوف	سعد بن ربیع
زبیر بن عوام	سلمہ بن سلامہ

عثمان بن عفان	اوس بن ثابت
طلحہ بن عبیداللہ	کعب بن مالک

! حیات محمدؐ از محمد حسین ہیکل، صفحہ: ٢٦٥۔

سعد بن زید	ابی بن کعب
مصعب بن عمیر	ابوایوب خالد بن زید
ابوحذیفہ بن عتبہ	عبّادہ بن بشر
عمار بن یاسر	حذیفہ بن یمان (یاں ثابت بن قیس)
ابوذر غفاری	منذر بن عمر
حاطب بن ابی بلتعہ	عُویم بن ساعدہ
سلمان فارسی	ابوالدرداء
بلال حبشی	ابورُویحہ عبداللہ بن عبدالرحمن
سعد بن ابی وقاص	محمد بن مسلمہ
عبداللہ بن مسعود	سہل بن حنیف
عبداللہ بن جحش	عاصم بن ثابت
عبیدہ بن حارث	عمیر بن ہمام
طفیل بن حارث	سفیان بن نَسر
حُصین بن حارث	عبداللہ بن جبیر
عثمان بن مظعون	عباس بن عبادہ
عتبہ بن عذوان	معاذ بن ماعص
صفوان بن وہب	رافع بن معلّٰی
مقداد بن عمرو	عبداللہ بن رواحہ
ذی الشمالین	یزید بن حارث
ابوسلمہ بن عبدالاسد	سعد بن خیثمہ
عامر بن ابی وقاص	خبیب بن عدی
عبداللہ بن مظعون	قُتبہ
شماش بن عثمان	حنظلہ بن ابی عامر
ارقم بن ابی الارقم	طلحہ بن زید

زید بن خطاب	معن بن عدی
عمرو بن سراقہ	سعد بن زید الاشہلی
عاقل بن بکیر	مبشر بن عبدالمنذر
عبداللہ بن مخرمہ	فروہ بن عمرو البیاضی
خنیس ابن حذافہ	منذر بن محمد
ابی سبرہ بن ابی رُہم	عبادہ بن خشخاص
مسطح بن اُثاثہ	زین بن المزّین
ابی مرثد الغنوی	عبادہ بن صامت
عُکاشہ بن محصن	المجذر بن زیاد
عامر بن فہیرہ	حارث بن صِمّۃ
مہجع	سراقہ بن عمرو

اینہاں ناواں تے جے ڈونگھی جھاتی پایئے تے پتا لگدا اے کہ ایہہ رشتا جوڑ دیاں نبی رحمتؐ نے بندیاں دی طبیعت، مزاج، خاندان، معاشی حالت تے نفسیات دے اصولاں نوں پیش نظر رکھیا سی۔

حضرت سعید بن زید عشرہ مبشرہ وچوں نیں۔ آپ دے والد زید جناب رسول خدا دے اعلان نبوت توں پہلاں ای اک اللہ والے رستے تے ٹرے ہوئے سن۔ ایہہ وجہ اے کہ حضرت سعید نے وی اسلام دا نام سُن دیاں ہی لبیک آ کھیا۔ آپ دی والدہ وی مسلمان ہوگئیاں سن۔ حضرت عمر اوہناں دی ترغیب نال ای اسلام ول راغب ہوئے سن۔ جویں کہ پچھے دسّیا گیا اے آپ دی اخوت حضرت ابی بن کعب نال کیتی گئی جھناں نے ایہہ مرتبہ حاصل کیتا کہ حضرت عمر جئے بندے وی آپ نوں سید المسلمین آ کھدے سن۔ آپ نوں فن قرأت دا امام منیا جاندا اے۔

حضرت ابو حذیفہ، عتبہ دے پتّر سن جھیڑا قریش دا وڈھا سردار سی۔ ایسے پاروں آپ نوں حضرت عباد بن بشر دا بھرا بنایا گیا جیہڑے قبیلہ اشعل دے سردار سن۔ حضرت ابوعبیدہ جراح جھناں نوں رسول اللہ نے امین الامت دا خطاب دِتا سی، اِک پاسے شام ورگا ملک فتح کرن دا حوصلہ رکھدے سن تے دُجے پاسے اسلام دے مقابلے وچ پیو پتر دا رشتا وی آپ دے نیڑے کوئی حیثیت نئیں سی رکھدا۔ جدوں غزوہ بدر وچ جناب ابوعبیدہ دا، کافراں ولوں لڑن والے اپنے پیو نال آمنا سامنا ہویا تے اسلام تے اپنے والد نوں قربان کر دِتا۔ آپ جئے بندے دی تربیت وچ حضرت سعد بن معاذ دِتے گئے جیہڑے قبیلہ اوس دے رئیس اعظم سن۔ اوہناں وچ قربانی دا جذبا صاف وکھالی دیندا اے۔ بنوقریظہ مدینے وچ اوس دے حلیف سن تے عرب وچ حلیف نال رشتا تے تعلق اوہڈا ای معتبر جانیا جاندا سی جڈا کہ بھرا یا پیو دا رشتا۔ پَر جدوں غزوہ بنوقریظہ وچ یہودیاں نال جوڑ پیا تے سعد آ کھن لگے کہ بنوقریظہ دے لوکو! ہن سب توں وڈا رشتا دین اسلام دا رشتا اے، ہن اِکو ای بھائی چارہ اے تے او دین دا بھائی چارا اے، ہن اخوت نری اوہی اے جنوں اخوت اسلامی دا نام دِتا گیا اے۔

بھائی چارے دا ایہہ رشتہ ایڈا متبرک تے معتبر سی کہ وصیت تے وراثت ایسے بنیاد تے ہون لگ پئی۔ ایہہ سلسلہ اوہدوں تیکر چلدا رہیا جدوں تیکر قرآن نے ایس توں وَکھ حکم جاری نہ کر دِتا۔

میثاق مدینہ...... پہلا تحریری دستور:

نبی رحمتؐ اِک دور اندیش سیاست دان وی سن۔ جویں دی سیاسی سوجھ بوجھ آپؐ نوں عطا کیتی گئی سی اُس دا کوئی دُجا بندا تصور وی نہیں سی کر سکدا۔ اوس ویلے مدینے دے اندر تے آل دوالے جیہڑے سیاسی حالات سن اوہناں نوں سامنے رکھدیاں آپؐ نے ضروری سمجھیا کہ مدینے دے اندر اِک سیاسی اکائی دا وجود قائم کیتا جاوے تاں جے نظم وضبط وچ آسانی رہوے۔ آپؐ نے مدینے دے سارے سیاسی دھڑیاں نال گل بات کیتی۔ جس ماحول تے جس علاقے دے وچ ہر گل تلوار دی زبان نال کیتی جاندی سی اوتھے اپنے سیاسی بکھیڑے نبیڑن لئی قلم دا سہارا لینا چوکھی اچرج گل سی پر آپؐ دی سیانف نال مدینے دے سارے دھرم دھڑے لِکھ پڑھ کے گل کرن تے تیار ہو گئے۔ اوہناں دھڑیاں وچکار جیہڑا معاہدہ ہوئیا اوس نوں تواریخ وچ میثاق مدینہ دے نام نال یاد کیتا جاندا اے۔ تے ایہہ دنیا دی سیاسی تواریخ دا پہلا تحریری دستور منیا جاندا اے۔

شروع وچ مدینے دے یہودیاں دے تِن تگڑے خاندان بنو قریظہ، بنو نضیر تے بنو قینقاع ایس معاہدے وچ رلت پاؤن توں گریز کر دے رَے پر کجھ چِراں پچھوں اوہ وی ایس میثاق وچ شامل ہو گئے۔ 1 ہولی ہولی آل دوال دے قبیلے وی نال رَلدے گئے تے معاہدے دا گھیر کھُلا ہوندا گیا۔ آپ صلعمؐ تے مدینے دے وچکار وسیا کیتی بیٹھے قبیلے بنی حمزہ بن بکر بن عبدالمناف تیکر وی گئے تے اوہناں نوں معاہدے وچ شریک کر لیا۔ ہجرت توں اگلے ہی ورھے کوہ بواط دے نیڑے ڈیرے

لائی بیٹھے لوکاں نوں وی آپ نے دعوت دِتی تے اوہناں نوں وی معاہدے وچ رَلن تے راضی کر لیا۔ ایسے ورھے جمادی الآخر دے مہینے وچ آپؐ ذی العشیرہ تشریف لے گئے۔ ایہہ تھاں نیبوع تے مدینے دے وچکار اے۔ اوتھے دے وسنیک بنو مدلج نال وی معاہدہ ہو گیا۔2

ایس معاہدے توں بعد آپؐ مدینے دی ریاست نوں امن تے سکون دی تھاں سمجھن لگ پئے تے ایوں ہن ساری توجہ دین دے کم نوں اگے ودھان تے صرف کیتی۔ بھاویں کجھ دھڑے تھوڑے ای چِراں بعد گڑ بڑ کرن لگ پئے سن پر اوہدوں تیکر آپؐ نے پیر پکے کر لے ہوئے سن۔ یہودیاں نے وی اِک ویلے ہٹ دھرمی وکھان دی کوشش کیتی پر منہ دی کھادی۔ ایتھے ایہہ گل وی ضروری جاپدی اے کہ یہودیاں دے کئی سیانے بندے اپنی گل تے پہرا وی دیندے رَے جویں اپنے معاہدے دا لحاظ رکھدے ہوئیاں مخیریق نے جنگ اُحد وچ نبی اکرم دا ساتھ دِتا۔ مکیّ دے کئی مشرک اوس نے قتل کیتے تے اخیر آپوں وی اپنی گل و یاندا نبیؐ دی ذات تے قربان ہویا تے اُحد دے میدان وچ ای اہل مکہ دے ہتھوں ماریا گیا۔3

میثاق مدینہ دیاں شِقاں نوں وکھو وکھ مورخاں تے سیرت لکھیاراں نے وکھوں وکھ نظر نال ویکھیا اے۔ ابن ہشام نے ایس دیاں ۷۳ شِقاں گِنیاں نیں۔ مصر دے محمد حسین ہیکل نے وی ایس دیاں ۷۳ دفعات دسیاں نیں۔ قاضی سلمان منصور پوری نے ایس نوں ۱۲ حصیاں وچ ونڈیا اے تے علامہ شبلی نعمانی نے صرف ۷ حصیاں وچ۔ ڈاکٹر محمد حمید اللہ نے ایس دستاویز

! حیات محمدؐ از محمد حسین ہیکل اُردو ترجمہ ادارہ ثقافت اسلامیہ لاہور صفحہ: ۲۷۰

@ زادالمعاد از ابن قیم جلد اوّل صفحہ: ۳۴۴

سیرت ابن ہشام، ادارہ اسلامیات لاہور۔ جلد اول صفحہ: ۳۴۷

دیاں ۵۲ دفعات دا ذکر کیتا اے۔ ڈاکٹر امان اللہ خان لکھدے نیں کہ اسیں اپنے پڑھنہاراں نوں، جہیڑے یورپی مآخذ داوی مطالعہ کر دے نیں، کسے الجھن توں بچاون لئی دفعات دی تعداد ۴۷ ہی رکھی اے 1 بہر حال ایس معاہدے نوں سمجھن لئی ایہہ دفعات پڑھ لینا ای کافی اے:

۱۔ خون بہا تے فدیہ دا جیہڑا طریقا لگا آوندا اے اوہ ہن وی قائم روے گا۔

۲۔ یہودنوں مذہبی آزادی حاصل ہووے گی تے اوہناں دے مذہبی معاملیاں وچ کوئی دخل نہیں ہووے گا۔

۳۔ یہود تے مسلمان آپس وچ دوستانہ مِلن ورتن رکھن گے۔

۴۔ یہود تے مسلماناں نوں جے کدرے لڑنا پیا تے ایہہ اِک دُجے دی مدد کرن گے۔

۵۔ کوئی فریق قریش نوں امان نہیں دیوے گا۔

۶۔ جے مدینے تے کوئی حملہ ہویا تے دونویں فریق رَل کے لڑن گے۔

۷۔ کِسے دُشمن نال جے کوئی اِک فریق صلح کرے گا تے دُجے دی وی صلح سمجھی جاوے گی پر ایہہ شق مذہبی لڑائی تے لاگو نہیں ہووے گی۔

۸۔ مظلوم دی مدد کیتی جاوے گی۔

۹۔ مدینہ دارالامن اے تے اس دے وچ خون خرابہ حرام سمجھیا جاوے گا۔

۱۰۔ کسے اختلاف دی شکل وچ اللہ تے اوہدے رسول وَل رجوع کیتا جاوے گا۔

میثاق مدینہ دی افادیت:

جویں کہ پچھے ذکر ہویا اے مدینے دی آئینی ریاست دا ایہہ دستور اسلام دی وڈھیائی تے برتری دا اِک میل پتھر ثابت ہویا۔ ایس دی افادیت نوں اسیں ایوں ویکھ سکدے ہاں:

۱۔ ایس معاہدے پاروں مدینے وچ اِک آئینی ریاست (State) دا مُڈھ بجھا تے اوس ریاست دا مقتدرِ اعلیٰ محمد رسول اللہ a نوں تسلیم کرلیا گیا۔ (چیتے رہوے کہ علم سیاسیات دے سیانے مقتدرِ اعلیٰ توں بنا ریاست نوں مکمل نہیں مَن دے)

۲۔ ایس معاہدے پاروں آپؐ نے اِک عظیم مدبرّ تے سیاست دان وانگ وکھو وکھ عقیدے تے نظریے رکھن والے

کھِلرے پُلرے لوکاں نوں کمال دانش مندی تے سیانف نال اکٹھا کر دتا تے ایوں پہلی وار سیاسیات دے جدید اصولاں دے مطابق اِک سیاسی وحدت دا مڈھ بجھ گیا۔

۳۔ ایس میثاق نال سرکار دو عالمؐ دی ذات اختیارات دا گڑھ بن گئی۔

۴۔ لوکائی نوں پتا لگ گیا کہ اصل مقتدر اعلیٰ رب دی ذات اے تے بندا اوس دا نائب اے۔

۵۔ ایس معاہدے توں پتا لگا کہ اسلام سیاسی رواداری، مذہبی آزادی تے شہری حقوق دا علمبردار اے تے نالے اوہناں گلاں دی نشان دہی ہوگئی جہناں تے غیر مسلماں نال عملی تعاون کیتا جا سکدا اے۔

! سیرت خیر الانام، دائرہ معارف اسلامیہ جامعہ پنجاب لاہور، تیجا ایڈیشن صفحہ: ۳۳۷

۶۔ اِک اجہے سیاسی تے فوجی اتحاد دی بنیاد مِل گئی جیہڑا آون والے دِناں وچ وڈیاں وڈیاں سیاسی طاقتاں تے حاوی ثابت ہوئیا۔

۷۔ مدینے نوں حرم قرار دِتا گیا تے ایوں مسلماناں نوں سُکھ چین نصیب ہوئیا۔

۸۔ قبائل دی آپس دی خانہ جنگی دے خاتمے دی راہ کُھل گئی۔

۹۔ مشرکین مکہ دی سیاسی طاقت اگے نہ وَدھ سکی کیوں جے ایس معاہدے وچ آل دوالے دے قبیلے وی شامل ہو گئے سن۔

۱۰۔ لوکائی دی ایوں تربیت ہوگئی کہ اوہ اپنے آپ نوں کجھ طے شدہ اصولاں تے ضابطیاں دا پابند سمجھن لگ پئے تے انسانی قدراں دے احترام دا جذبا پیدا ہو گیا۔

۱۱۔ اِک مضبوط اسلامی ریاست دا مڈھ بجھ گیا تے صالح معاشرہ قائم ہو گیا۔

۱۲۔ جناب رسول خدا دے فیصلیاں نوں حتمی سمجھ کے آپ نوں چیف جسٹس تسلیم کر لیا گیا۔1

ایوں میثاق مدینہ نہ صرف اِک جدید ریاست دا سبب بنیا سگوں معاشرے نوں اِک نویکلی، امن بھری تے سوہنی حیاتی گزارن دے وَل سکھا گیا۔

میثاق مدینہ نرا اسلامی تواریخ دا ای نہیں سگوں سیاسیات دی تواریخ دا وی اِک اجہیا باب اے جہنوں اسیں جدید ریاست دی تواریخ دے مڈھلے اکھر آکھ سکدے ہاں پر پتہ نہیں ایس دی اہمیت نوں مسلمان سیرت لکھیاراں نے اووِیں ہائی لائٹ کیوں نہیں کیتا جویں ایس آئینی دستاویز نوں کرنا چاہیدا اے۔ ایس پہلے تحریری دستور توں بعد دے حالات نوں نامور فرانسیسی مستشرق میکسم روڈنسن نے ایوں ویکھیا اے:

> ‘‘Madina was now a state" a state of a rather special kind, but indubitably a state. It was a theocratic state, that is to say the supreme Power belonged to Allah Himself.’’ 2

> ’’ہن مدینہ اِک ریاست سی، بھانویں اِک نویکلی طرز دی ریاست سی پر سی بنا شبہ اِک ریاست۔ ایہہ اِک ریاست الٰہیہ سی جہدے وچ مقتدر اعلیٰ اللہ آپوں سی (تے محمد a اُسدا نبی تے نائب)۔‘‘

علم سیاسیات دے طالب علم جان دے نیں کہ لفظ State (ریاست) دی تعریف ، تے اوس دے اجزائے ترکیبی کسے اجیہے علاقے ، آبادی یاں حکومت نوں ریاست مَن لین دے رستے وچ رکاوٹ نیں جہدے وچ کوئی مقتدر نہ ہووے ۔غور کرو کہ میکسم روڈنسن میثاق توں بعد دے مدینے نوں ریاست وی مَن دے نیں تے ایہہ گل وی آ کھ رَے نیں کہ اوس ریاست دی "Supreme Power" یعنی مقتدر اعلیٰ خدا تعالیٰ دی اپنی ذات سی۔ہن جے اسیں سمجھن دی کوشش کریئے تے ایہہ گل کوئی اوکھی نہیں جاپدی کہ جس ریاست دا مقتدر اعلیٰ خدا خود ہووے اوس وچ انصاف دا گھاٹا کویں ہوسکدا اے، تے جتھے انصاف ہووے اوتھے کسے گل دی تھوڑ نہیں ہوندی۔

! ڈاکٹر امان اللہ خاں دے مقالے، میثاق مدینہ،توں ماخوذ۔

@Muhammad by Maxime Rodinso n, Page:220

عالمی شہرت دے اِک دُجے مستشرق ڈی۔ایس۔مارگولیتھ ایس دستاویز دا ذکر کر دیاں لکھدے نیں:

"The Purpose of the document is to arrange for the relations of the different communities inhabiting Madinah."1

''ایس دستاویز دا مقصد مدینے وچ رہن والے وکھو وکھ قبیلیاں دے وچکار چنگی تعلق داری دا بندوبست کرنا سی۔''

ول ہاؤزن لکھدا اے:

The first arabic community with Sovereign Power was established by Muhammad (peace be upon Him) in the city of Madina, not on the basis of blood which naturally tends to diversity, but upon that of religion binding on all." 2

''پورے حکومتی اختیار دے نال، عرب وچ پہلی حکومت حضرت محمدؐ دے ہتھوں مدینے وچ قائم ہوئی پر خونی رشتیاں دی بنیاد تے نہیں، جیہڑے لامحالہ (اوڑک) جھگڑیاں دا مُڈھ بنھ دے نیں سگوں دین دی بنیاد تے، جیہڑا سبھناں نوں اِک نظر نال ویکھدا اے۔''

ڈاکٹر حمید اللہ میثاق مدینہ تے تبصرہ کر دیاں لکھدے نیں کہ ''اک نِکی جئی وستی نوں، جہدے ۲۰ کو محلے سن، اِک شہری مملکت دی شکل وچ منظم کیتا گیا تے اوس دی تھوڑی جئی آبادی نوں، جہدے کئی نظریے تے کئی رنگ سن، اک لچکیلے تے قابل عمل دستور ہیٹھ، اِک مرکز تے اکٹھیاں کر دِتا۔ فیر اوس دے تعاون نال شہر مدینہ وچ اِک اجیہا سیاسی نظام قائم کر کے چلایا گیا جیہڑا بعد وچ ایشیا، یورپ تے افریقہ دے تن براعظماں تے کھلری وسیع تے زبردست شہنشائیت دا بنا کسی رکاوٹ دے صدر مقام بن گیا۔''

ایہناں بزرگاں دے خیالاں تے آراء توں میثاق مدینہ دی اہمیت دا آسانی نال اندازا کیتا جاسکدا اے۔ایس توں ایہہ گل وی غلط ہوندی جاپدی اے کہ مدنی زندگی دے مُڈھلے ورھیاں وچ جناب محمدؐ نوں مدینے وچ اقتدار اعلیٰ حاصل نہیں سی۔جے اقتدار اعلیٰ حاصل نہ ہوندا تے مستشرقین مدینے نوں کدے وی ''State'' دا نام نہ دیندے کیوں جے، جویں پچھے دسیا گیا اے State یاں ریاست مقتدر اعلیٰ توں بغیر مکمل ای نہیں ہوندی۔

یہودی عالم تے سردار حصین بن سلام مسلمان ہو گئے:

یہود دا اِک جید عالم تے سردار جس دا نام حصین سی، حضرت یوسف علیہ الصلوٰۃ والسلام دی اولادوچوں سی 3 اوہ مسلمان ہو گیا تے سرکار دو عالمؐ نے اوس دا نام عبداللہ رکھ دِتا۔ عبداللہ آکھدے نیں کہ میں جدوں نبی رحمتؐ بارے گلاّں سنیاں تے مینوں چوکھی خوشی ہوئی۔ مینوں سمجھ لگ گئی سی ، سگوں پک ہو گیا سی کہ ایہہ اوہی ہستی اے جہدیاں راہواں ویکھدیاں ساڈیاں اکھاں تھک گئیاں سن۔ میں اجے دل دی گل کسے بندے نال نہیں سی کیتی، ایتھوں تیکر کہ آپؐ مدینے

!Muhammad and the Rise of Islam by D.S Margoliouth, P.228

@The Historians History of the world , vol- vIII. Page:291

#ضیاء النبیؐ از پیر محمد کرم شاہ الازہری جلد سوم صفحہ:۲۱۱۔

تشریف لے آئے ۔عبداللہ گل اگے ٹور دیاں آکھدے نیں کہ کجھ دن پہلوں جدوں سرکار قبا وچ اپڑے تے اِک بندے نے سانوں وی ایہہ گل آ سنائی۔ میں اوس ویلے اپنے باغ وچ کھجور دے اِک رُکھ تے چڑھیا ہویا ساں۔ گل سن کے مینوں ایڈا چاء چڑھیا بئی میں رُکھ تے بیٹھے بیٹھے ای نعرہ ماریا۔ میری پھوپھی خالدہ بنت حارث، جیہڑی کھجور تھلے بیٹھی سی، آکھن لگی:

''حصین! جے تینوں کدھرے حضرت موسیٰ دے آون دی خبر ملدی تے توں فیر وی ایڈا نعرہ نہیں سی مارنا۔''

''پر پھوپھی! ایہہ وی تے جناب موسیٰ دے بھرا نیں ۔رب دی سونہہ ایہہ موسیٰ دے دین تے نیں تے اوہی کجھ لے کے آئے نیں جو موسیٰ لیائے سن۔'' میں آکھیا۔

''اچھا۔ تے کیہہ ایہہ اوہی نبی نیں جناں ولوں آکھیا جاندا سی کہ اوہ قیامت دے نیڑے آون گے؟'' پھوپھی نے پچھیا۔ ''تے ہور کیہہ؟'' مَیں جواب دِتا۔

ایہہ تے فیر بڑی سوہنی گل اے۔ پھوپھی خالدہ نے آکھیا۔

میں کھجورتوں تھلے لتھا تے سدھا حضور دی زیارت لئی قبا وَل ٹُر پیا۔ میں جدوں اوس سوہنے مکھڑے دی زیارت کیتی تے میرے دِل نے واج دِتی کہ ایہہ مکھڑا کسے جھوٹے دا تے نہیں ہوسکدا۔ میں اجے حضور دی زیارت دے نشے وچ ہی ساں تے میرے کنیں واج پئی۔ سرکار فرما رَہے سن:

{اَفشُوا السَّلَامَ وَاَطْعِمُوا الطَّعَامَ وَصِلُوا اَلا رْحَامَ وصَلُّو بِالَّيلِ وَالنَّاسُ نِيَامٌ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ بِالسَّلَامِ}

''لوکائی نوں کثرت نال سلام آکھو تے امن سلامتی نوں ودھاؤ۔ بھکیاں نوں ٹُکر کھواؤ، ورت ورتا چنگا رکھو تے اوہدوں نماز پڑھو جدوں لوکائی سُتی ہووے، تسیں سلامتی نال جنت وچ داخل ہو جاؤ گے۔''

ایہہ ارشاد سن کے میں ہور پکا ہو گیا تے اخیر اسلام قبول لیا۔ تے فیر میں اپنے گھر پرت آیا۔ میرے گھر والیاں وی اسلام قبول کر لیا۔ پھوپھی خالدہ وی مسلمان ہو گئی پر گھروں باہر ایہہ گل میں کسے نوں نہ دَسی ۔گھر والیاں نوں صراط مستقیم

وکھان توں بعد میں فیر حضورؐ دی خدمت وچ حاضر ہویا تے عرض کیتی ، یا رسول اللہ! میں گواہی دیندا ہاں کہ تسیں اللہ دے سچے نبی او تے جیہڑا دین تسیں لے کے آئے ہو اوہ حق تے سچ اے۔ یہودی ایہہ گل جان دے نیں کہ میں اوہناں دا عالم تے سردار ہاں تے اوہناں دے سردار دا پتر ہاں۔ حضور تسیں اوہناں نوں سدّو تے اوہناں کولوں میرے ولوں کجھ پچھو۔ عبداللہ دی خاہش تے سرکار نے عبداللہ دے قبیلے (بنوقینقاع) دے بندیاں نوں سدیا تے عبداللہ نوں اِک وکھری تھاں تے بٹھا دِتا۔ بنوقینقاع آئے تے حضورؐ نے پچھیا کہ سجنو! عبداللہ بن سلام ولوں تہاڈی کیہہ رائے ہے؟

''اوہ ساڈا سردار، ساڈے سردار دا پتر، ساڈا سب توں وڈا عالم تے ساڈے سب توں وڈے عالم دا پتر اے۔''

''اچھا جے اوہ مسلمان ہو جاوے تے تسیں کیہہ کرو گے'' آپؐ نے پچھیا۔

حَاشَا لِلّٰہِ اوہ کویں مسلمان ہو سکدا اے۔ اوہناں جواب دِتا۔

''ابن سلام باہر آ جاؤ'' حضورؐ نے واج مار کے عبداللہ نوں سدّ لیا۔

عبداللہ باہر آئے تو اوہناں نے یہودیاں نوں آکھیا ''او یہودیو! اللہ توں ڈرو۔ تسیں جان دے او محمد اللہ دے رسول نیں تے دین حق لے کے آئے نیں۔ فیر تسیں کیوں بھُلّے پھِردے او؟''

''توں جھوٹ بول رہیا ایں۔ توں فسادی ایں نرا تے تیرا پیو وی فسادی سی۔'' یہودیاں نے آکھیا:

جناب عبداللہ نے عرض کیتی ''اے اللہ دے رسول! میرے ولوں سچی گل تے ایہناں نے پہلوں کر دِتی سی۔ میرے مسلمان ہون دا سُن کے تے ایہناں ایہی کجھ کرنا سی۔'' پر حضورؐ نوں تے عبداللہ دی اصل شخصیت دا پتا لگ ای گیا سی۔

ڈی۔ ایس۔ مارگولیتھ لِکھدے نیں کہ عبداللہ دے نال اُس دیہاڑے چھے(۶) ہور بندے وی مسلمان ہو گئے سن جنہاں وچ اوہناں دے دو بھتیجے، اسعد بن کعب، اُسید بن کعب، ثعلبہ بن قیس تے یاسین بن یمن شامل سن۔ 1

اُم المومنین حضرت عائشہ صدیقہ دی رخصتی:

حضرت خدیجہ دی وفات توں بعد نبی اکرمؐ دا پریشان تے اداس رہنا اک قدرتی امر سی۔ حضرت خدیجہؓ جئی باوفا تے محبوب بیوی دا ذکر نبی اکرمؐ ہمیش ہی کردے رَے تے ایوں کردے رَے کہ حضرت عائشہ فرماندیاں نیں کہ مینوں خدیجہ تے رشک آوَندا سی۔ نبی اکرمؐ دی خانگی زندگی وچ اِک طرحاں دا گھاٹا جھیا ویکھ کے جناب خولہ بنت حکیم نے آپؐ نوں صلاح دِتی کہ سرکار! ویاہ کرلوؤ۔ پچھیا ''کہدے نال؟''

''بیوہ نال کرنا چاہو تے سودہ نال، تے جے کسے کواری کڑی نال کرنا چاہو تے عائشہ بنت ابوبکر جو ہے۔'' خولہ نے جواب دِتا۔

''ٹھیک اے دو واں گھراں نال گل کر کے ویکھ لوؤ۔'' حضور راضی ہو گئے۔ ایوں جاپدا اے کہ نبی اکرمؐ تے جناب خولہ، دوواں نوں ایہہ احساس سی کہ جناب عائشہ صدیقہ دی جبیر بن مطعم نال گل توڑ نہیں چڑھنی کیوں جے جناب عائشہ تے ابوبکر صدیق جئے پہلے مسلمان تے محمد رسول اللہ a دے مخلص تے سچے یار دی دھی سن جدوں کہ جبیر مکیؔ دے اوہناں منڈیاں دے جتھے نال رلیا ہویا سی جہدے وچ خالد بن ولید، عکرمہ بن ابوجہل تے عمرو بن العاص ورگے منڈے اسلام

دشمنی وچ ہر حربہ ورت رَے سن۔ ایس لئی خولہ بنت حکیم نے گل ٹور دِتی۔ جبیر دا خنوادہ ہن ایہی چاہندا سی کہ ابوبکر صدیق جیئے بندے دی دھی اوہناں دی نونہہ نہ بنے تے جناب صدیق وی کسے مشرک نوں اپنا جوائی نہیں سن بنانا چاہندے۔ ایوں حضرت عائشہ دی رُخصتی توں پہلاں ای جبیر توں طلاق لے کے جناب عائشہ دا نکاح نبی اکرمؐ نال کر دِتا گیا پر کئی اِک گلاں رُخصتی دے رستے وچ رکاوٹ بنیاں رہیاں جنہاں وچ پہلی گل تے ایہہ سی کہ مکیّ دے حالات آپؐ لئی ساز گار نہیں رَے سن، دُجی گل ایہہ سی کہ آپ نوں کسے وی ویلے ہجرت دا حکم مل سکدا سی تے تیجی گل مالی مسائل وی سن۔

مدینے وچ تشریف آوری توں کجھ چر بعد جدوں حالات کجھ نارمل ہوئے، مسجد نبوی اساری گئی تے میثاق مدینہ تے دستخط ہو چکے سن اوہدوں حضرت ابوبکر نے آپؐ نوں گزارش کیتی کہ اپنی زوجہ نوں اپنے گھر لے جاؤ۔ آپؐ نے وی یقیناً ایہہ

! محمد اینڈ دی رائز آف اسلام، صفحہ:۲۹۹

سمجھیا ہووے گا کہ جناب ابوبکر لئی جوان دھی نوں بلا وجہ گھر بٹھائی رکھنا مناسب نہیں جد کہ اُس دا نکاح وی ہو چکیا ہووے تے خاوند لئی رُخصتی کرن وچ کوئی رکاوٹ وی نہ ہووے۔ ایس لئی آپ ہجرت توں کوئی سَت مہینے بعد جناب عائشہ نوں اپنے گھر لے آئے۔ اوہدوں جناب صدیقہ دی عمر کوئی ۱۹ سال سی۔

جناب عائشہ صدیقہ دی عمر:

میرے عزیز تے محترم پڑھنہاراں وچوں چوکھے ایہہ گل پہلی واری پڑھ رَے ہون گے کہ رُخصتی دے وقت جناب عائشہ صدیقہ دی عمر ۱۹ سال سی۔ بخاری شریف جئی حدیث دی کتاب تے سیرت دیاں ڈھیر ساریاں معتبر کتاباں پوری طاقت نال ایہہ گل آکھ رہیاں نیں کہ نکاں دے ویلے حضرت عائشہ دی عمر ۶ سال تے رُخصتی ویلے ۹ سال سی۔ فیر ۹ سال دی عمر دی رُخصتی نوں جائز تے درست ثابت کرن لئی ساڈے بزرگاں نے جیہڑا اٹل لایا اے اوہ اپنی تھاں پر جے کر جانکاری کریے تے کھوج تے پرکھ پڑچول دے صحیح رستے تے ٹریے تے فیر اپنے قابل احترام بزرگاں دی ۹ ورھیاں دی عمر والی گل نوں منن دی کوئی وجہ نظر نہیں آوندی۔ آؤ ویکھدے ہاں کہ کیوں؟

1۔ چھے (۶) تے نو (۹) ورہیاں والی روائت دا حضرت عائشہ دے نکاح توں ۱۸۵ ورھے بعد تیکر کوئی وجود نظر نہیں آوندا۔ جیڑے لوکی ۱۸۵ھ توں اگدیں دنیا توں چلانا کر گئے اوہ ایس روائت توں بلکل بے خبر گئے۔ امام بخاری تیکر ایہہ روایت تیجی صدی ہجری دے دُجے عشرے وچ پجی کیوں جے اوہ پہلی واری ۲۱۲ھ وچ عراق گئے۔ دوسو دَس (۲۱۰) ورھیاں توں زیادہ وقت گزرجان دے باوجود حضرت عائشہ دے کم سنی دے ویاہ دا کسے کوئی ذکر نہیں کیتا۔ تے پہلیاں دو صدیاں دیاں کتاباں اِس بارے بلکل خاموش نیں۔ مثلاً مسانید امام اعظم، سیرت ابن اسحاق، جامع معمر، مؤطا امام مالک، مؤطا امام محمد، مسند ابو داؤد، مسند امام احمد تے طبقات ابن سعد ورگیاں کتاباں دے عظیم الشان لکھیار ایس گل دا ذکر نہ کر سکے۔ تے فیر اچن چیت 'میڈ ان عراق' کہانی نے جناب عائشہ صدیقہ نوں ۱۹ توں ۹ سال دا بنا دِتا۔

2۔ متقدمین دے نزدیک حضرت عائشہ سابق الایمان نیں۔ حصرت خدیجہ توں بعد بعثت دے مُڈھلے دِناں وچ

جیہڑ یاں بیبیاں نے اسلام قبولیا اوہ حضرت سمیعہ ، اُم ایمن ، اِسماء بنت ابو بکر، عائشہ بنت ابو بکر تے اُم الفضل نیں۔ جے رخصتی دے ویلے حضرت عائشہ دی عمر نو ورھے مَنّی جاوے تے اس دا مطلب ایہہ ہے کہ آپ ۵ نبوی وچ پیدا ہوئیاں تے جے آپ ۵ نبوی وچ پیدا ہوئیاں سن تے اوہ عائشہ بنت ابو بکر کیہڑی سی جنھے حضرت ابو بکر دے نال ای اسلام قبول کرلیا سی؟

3۔ مطعم بن عدی نام دا سردار مکےّ دے تگڑے تے زوراور بندیاں وچ گنیا جاندا سی۔ جناب عائشہ دا نکاح مطعم دے پُتر جبیر نال ہو چکیا سی۔ جبیر چنگا گبھرو جوان تے زوراور منڈا سی تے اوس زمانے دے مکےّ دے متکبر غنڈیاں وچ اوس دا بیٹھن اُٹھن سی۔ اخیر کیہہ وجہ سی ، تے مطعم دی کیہڑی مجبوری سی کہ اوس نوں اپنے پتر لئی سارے مکےّ وچوں کوئی الٹھر مٹیار نہ لبھ سکی تے اوہ ۵/۶ ورھیاں دی اِک بالڑی نال پتر دا نکاح کر کے ہن اوس دے جوان ہون دی اڈیک لائی بیٹھا سی؟ چیتے رہوے کہ ایہہ اوہی جبیر اے جنھے جنگ اُحد وچ اپنے غلام نوں آکھیا سی کہ جے توں حمزہ نوں قتل کر دیویں تے توں آزاد ایں۔ تے فیر ایوں ہی ہوئیا اوس غلام نے جناب حمزہ نوں شہید کر کے آزادی حاصل کرلئی۔

۴۔ جدوں خولہ بنت حکیم نے سرکار عالم نوں ویاہ دی صلاح دِتی تے اوہدوں جناب خولہ آپؐ دا حضرت سودہ تے حضرت عائشہ دوواں نال ویاہ نہیں کرنا چاہندے سن ،سگوں خولہ نے تے ایہ گل آکھی سی کہ جے بیوہ نال کرنا چاہو تے سودہ بہتر اے تے جے کنواری نال کرنا چاہو تے عائشہ ورگی کوئی نہیں۔ ہن سوال ایہہ پیدا ہوندا اے کہ اِک پاسے تے خولہ ایہہ محسوس کر رَہی اے کہ حضور دا گھر وسنا چاہیدا اے تے دُجے پاسے اِک چھے(۶) سالہ بچی نال نکاح دی ترغیب دے رَہی اے ۔کیہ عقل ایس گل نوں مَن سکدی اے؟ تے کیہ اِک نو (۹) ورھیاں دی بالڑی نبوت دی تگڑی ذمہ داری سنبھالن وچ نبی آخرؐ واسطے کوئی مددگار ثابت ہو سکدی سی؟

۵۔ جدوں جناب خولہ نے حضرت ابو بکر اگے جناب عائشہ دے رشتے دا ذکر کیتا تے صدیق نے آکھیا کہ عائشہ تے حضور دی بھتیجی اے، ایہہ نکاح کویں ہو سکدا اے؟ کیہ ایہہ جواب چوکھا چنگا نہیں سی کہ عائشہ اجے ۶ ورھیاں دی بالڑی اے، تے بھلا عرب وچ کدِرے ایس عمر دیاں بالڑیاں دے نکاح یاں ویاہ دا رواج لبھدا اے؟ پر گل ایہ ہے کہ عائشہ چھے ورھیاں دیاں ہندیاں تے تاں آکھدے نا۔

۶۔ ہجرت توں بعد مدینے دے حالات نارمل ہوئے تے جناب صدیق اکبر نے رسول خدا نوں آپوں پچھیا کہ تُسیں اپنی گھر والی نوں اپنے گھر کیوں نہیں لیا رَے تے آپؐ نے ایہہ جواب نہیں دِتا کہ عائشہ تے اجے بالڑی اے سگوں ایہہ آکھیا کہ یار جی! حق مہر دی تھوڑ اے، پلے کوئی شے ہووے گی تے تاں ای گل بنے گی نا! ایہہ سن کے جناب ابو بکر نے ۵۰۰ درہم قرض دے طور تے آپ وَل گھل دِتے۔ ایہی رقم آپؐ نے مہر دے دِتی۔

۷۔ صحیح مسلم وچ جنگ بدر دے حوالے نال حضرت عائشہ توں اِک روایت اے کہ کسے بندے نے نبی اکرمؐ نوں مدد دی پیش کش کیتی تے آپؐ نے پچھیا کہ کیہ توں اللہ تے اُس دے رسول تے ایمان رکھدا ایں؟ اوس نے آکھیا کہ نہیں۔ تے

آپ نے فرمایا کہ مینوں کسے مشرک توں حمایت دی لوڑ نہیں۔ اوہ تن واری آیا تے تیجی واری اوس نے آکھیا کہ ہاں، میں اللہ تے اُس دے رسول تے ایمان رکھدا ہاں۔ ایہہ سن کے آپؐ نے فرمایا کہ ہن توں ساڈے نال ٹر سکدا ایں۔ ایس روائت توں پتا لگدا اے کہ جناب عائشہ جنگ بدر وچ شریک سن ۔ دُجی گل ایہ ہے کہ حضرت عمر نے اپنے دَور خلافت وچ جدوں صحابہ دے وظائف مقرر کیتے سن تے جنگ بدر وچ حصّالین والیاں دا وظیفہ دُجیاں توں چوکھا مقرر کیتا سی۔ ازواج مطہرات وچوں سب توں چوکھا وظیفہ حضرت عائشہ دا مقررّ ہویا جس دی وجہ آپ دا جنگ بدر وچ شریک ہونا سی۔

۸۔ امام بخاری جنہاں نے ۶ تے ۹ ورھیاں والی روائیت نقل کیتی اے اوہناں دی اپنی تے اوہی کتاب ایس گل دی گواہی دیندی اے کہ حضرت عائشہ جنگ اُحد وچ وی شریک سن۔ لکھدے نیں کہ اُم سلیم تے عائشہ بنت ابی بکر نے مشکاں اپنی اپنی کنڈ تے چکیاں سن تے غازیاں دے مونہاں نال لائیاں سن یعنی غازیاں نوں پانی پلا رہیاں سن۔ ایس موقعے تے پڑھنہاراں نوں ایہہ گل چیتے کرا دینا ضروری جاپدی اے کہ غزوہ اُحد وچ حضرت عمر دے پتر عبداللہ، سمرہ بن جندب تے زید بن ثابت نوں شرکت کرن دی صرف ایس لئی اجازت نہیں ملی سی کہ اوہناں دیاں عمراں اجے ۱۴، ۱۴ ورھے سن۔ سوچن دی گل ایہ ہے کہ ۱۴ سالاں دے نو جوان منڈے نوں تے میدان جنگ وَل ودھن دی اجازت نہیں ملی پر ۱۰ سالاں دی اِک کڑی نوں نہ صرف اجازت مل گئی سگوں اوس نے عالم اسلام دی سب توں چوکھی خوفناک جنگ وچ جرأت تے دلیری دا مظاہرہ وی کیتا۔ کیہہ ایس گل نوں سچ مُچ عقل مَن دی اے کہ ایسا کم ۱۰ ورھیاں دی کوئی بالڑی کرسکدی اے؟

۹۔ تاریخ طبری دے مؤلف محمد بن جریر طبری حضرت ابوبکر صدیق دے حالات وچ لکھدے نیں کہ ابوبکر نے زمانہ جاہلیت وچ دو نکاح کیتے، اِک قتیلہ نال جہدے بطن وچوں عبداللہ تے اِسماء پیدا ہوئے تے دُجا اُمّ رومان نال جہدے بطن وچوں عائشہ تے عبدالرحمن پیدا ہوئے۔ ایہہ ساری اولاد (چاروں بہن بھرا) زمانہ جاہلیت وچ پیدا ہوئی۔ ہن ایہہ دسن دی لوڑ نہیں کہ زمانہ جاہلیت کس زمانے نوں آکھدے نیں۔ مسلماناں دا بچہ بچہ ایہہ گل جان دا اے کہ دورِ جاہلیت بعثت نبوی توں پہلاں دا دور اے۔ ایسے گل نوں اگے ٹور دیاں اسیں بخاری شریف وَل فیر رجوع کردے ہاں۔ سورہ قمر دی تفسیر دے باب وچ امام بخاری لکھدے نیں کہ ام المومنین عائشہ فرماندیاں نیں کہ مکّے وچ جدوں ایہہ آیت نازل ہوئی سی تے میں اوہدوں بالڑی ساں تے کھیڈاں کھیڈ دی ہوندی ساں:

{بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ اَدْهٰى وَاَمَرُّ} (القمر:۴۶)

مفسرین دا بیان اے کہ سورہ القمر ۴ نبوی وچ نازل ہوئی۔ ایس سورت دے مضمون توں وی ایس گل دی تائید ہوندی اے کہ ایہہ گل اوسے دَور دی ہوسکدی اے۔ ہن غور کرو کہ جے رُخصتی دے ویلے جناب عائشہ دی عمر نو سال سی تے ایہدا مطلب اے کہ ہجرت دے ویلے ۸ سال سی۔ تے جے ہجرت دے ویلے ۸ سال سی تے ایس دا مطلب ایہہ ہے کہ اُم المومنین دا سن پیدائش ۵ نبوی اے۔ فیر، کیہہ ایہہ سوال پیدا نہیں ہوندا کہ سن ۴ نبوی وچ ایس آیت دے نزول دے

ویلے کھیڈ دی پھردی بالڑی کیہڑی عائشہ سی؟

ایہہ فقیر اُمید رکھدا اے کہ چھیتی ای ساڈے علماء تے مؤلفین ایس گل نوں سمجھ لین گے کہ تیجی صدی ہجری وچ کسے غلطی پاروں یا کسے خاص مقصد لئی عراق وچ جہڑی داستان گھڑی گئی سی اوہ جھوٹ دے پلندے توں سوا کجھ نہیں، کیوں جے جناب ہشام ۱۳۲ھ وچ اکہتر (۷۱) ورھیاں دی عمر وچ عراق گئے۔ جے ایہہ گل ٹھیک ہوندی تے اکہتر ورھیاں دی حیاتی تیکر کوئی تے اجھیا بندا ہوندا جیہڑا مدینے وچ اوہناں توں ایہہ داستان نقل کردا۔ اسیں اپنی اس بحث نوں جناب ہشام دے ای ایس قول نال توڑ چاھڑ دے ہاں کہ ''جدوں کوئی عراقی تہاڈے اگے اِک ہزار حدیثاں بیان کرے تے نو سو نوے (۹۹۰) زمین تے سٹ مارو تے باقی دساں وچ شک کر دے رہو۔''

ابوقیس صرمہ دا قبول اسلام:

ابن اسحاق لکھدے نیں کہ جدوں رسول اکرم مدینے تشریف لیائے تے کجھ چِراں پچھوں بنونجار وچوں اِک بندا آ پدی خدمت وچ حاضر ہوئیا تے ایمان لے آیا۔ اوس نے دور جاہلیت وچ ای بت پرستی چھڈ دِتی سی۔ جنابت دا غسل کر دا سی تے حیض دے دِناں وچ عورت نوں مکروہ جان دا سی۔ اک نکی جئی مسیت بنا کے اوہدے وچ بیٹھ گیا سی جھدے وچ کوئی ناپاک حالت دا بندا نہیں سی جاسکدا۔ اوہ آکھدا سی کہ میں ابراہیم دے رب دی عبادت کردا ہاں۔ اوہ چنگا شاعر وی سی تے مسلمان ہو جان توں بعد اپنے شعراں وچ لوکائی نوں توحید تے نیک کماں وَل رغبت وی دواندا رہیا۔ ابن ہشام آکھدے نیں کہ اوہ نیک بخت بندا ابوقیس صرمہ بن ابی انس بن عدی بن نجار سی۔

حضرت عبداللہ بن زبیر دی ولادت:

ہجرت مدینہ توں بعد کجھ چِراں تیکر کسے مسلمان دے گھر وچ کوئی بچہ پیدا نہ ہوئیا۔ ایہہ اِک اتفاق توں وڈھ کوئی گل نہیں سی پر یہودیاں نے ایہہ گل مشہور کر دتی کہ اوہناں نے جادو کر کے مسلماناں دیاں سوانیاں نوں بانجھ کر دِتا اے تے ہن کسے وَل دھی پتر دا سوال ای پیدا نہیں ہوندا۔ کجھ مسلمان جنہاں دا جادو ٹونے تے چوکھا یقین سی اوہ چوکھے پریشان ہوئے۔ ایہو جئے دِناں وچ حضرت زبیر نوں رَبّ نے پتر دِتا تے ایوں یہودیاں دے پروپیگنڈے دا جادو ٹٹ گیا۔ نویں جمے بال دا نام عبداللہ رکھیا گیا۔ عبداللہ دی والدہ حضرت ابوبکر دی دھی تے حضرت عائشہ دی بہن اِسماء سن۔ کجھ ہی چِراں پچھوں انصاری مسلماناں وچ وی اِک بچے نے جنم لیا۔ اوہ بچہ نعمان بن بشیر سی۔

حضرت کلثوم تے اسعد بن زرارہ چلانا کر گئے:

حضرت کلثوم بن ہدم قبیلہ بنی اوس دے فرد سن۔ ہجرت مدینہ توں پہلاں ای مسلمان ہو چکے سن۔ آپ قبا دی وستی دے وسنیک سن۔ قبا وچ حضوؐر دی میزبانی دا شرف وی حاصل کر چکے سن۔ آپ پکی عمر دے بزرگ سن۔ ہجرت دے پہلے ہی ورھے بڑھاپے تے بیماری پاروں چلانا کر گئے۔ تھوڑے ای چِر بعد اِک دُجے نامور صحابی ابوامامہ اسعد بن زرارہ وی فوت ہو گئے۔ اسعد اوہناں چھے خوش نصیب بندیاں وچوں سن جنہاں سب توں پہلوں مکےؔ جا کے حضوؐر دے ہتھ تے بیعت کیتی سی۔ ایہہ اعزاز وی اوہناں نوں حاصل سی کہ اوہناں مدینے آ کے سب توں پہلاں جمعہ دی نماز قائم کیتی۔

اسعد بن زراہ بنونجار دے نقیب وی سن۔ آپ چلانا کر گئے تے بنونجار نے حضورؐ دی خدمت وچ گزارش کیتی کہ ایس منصب تے کسے دُجے نوں فائز کیتا جاوے۔ بنونجار حضور دا نانا قبیلہ سی، آپؐ نے فرمایا کہ بنونجار دا نقیب میں خود ہاں۔ ایوں بنونجار تے خوش ہو گئے پر ایہناں دو بزرگاں دی وفات تے نبی اکرمؐ پریشان تے اُداس ہو گئے۔ ایس صورت حال وچ مدینے دے یہودیاں تے کجھ منافقاں نے ایہہ طعنا دینا شروع کر دتا کہ جے محمد، اللہ دے پیغمبر ہوندے تے اوہناں نوں ایویں دے صدمے کیوں پہنچدے۔ ایہہ گل آپؐ تیکر اپڑی تے آپؐ نے فرمایا کہ میں تے بلکل کوئی اختیار نہیں رکھدا۔ زندگی موت تے رب دے ہتھ وچ اے۔ پر ہوئیا ایہہ کہ اوہناں دِناں وچ ای کافراں دے وی دو تگڑے بندے ولید بن مغیرہ تے عاص بن وائل وی چلانا کر گئے۔ اوہناں دی موت نال مشرکاں دیاں زباناں بند ہو گئیاں۔ چیتے رہوے کہ ایہہ دوویں کافر سردار بالترتیب حضرت خالد بن ولید تے عمرو بن عاص جئے عظیم مسلمان سپہ سالاراں دے والد سن۔

زکوٰۃ دی فرضیت تے دُجے حکم:

مدینے دے پہلے ورھے وچ ای جدوں مسلماناں نوں کجھ سُکھ دا ساہ نصیب ہوئیا تے زکوٰۃ، روزہ تے حدود و تعزیرات دا حکم وی مل گیا 1 ہن تیکر نمازاں وچ صرف دو رکعتاں سن تے سن اھ وچ ظہر، عصر تے عشاء دیاں چار چار ہو گئیاں پر سفر وچ اوہی دو رکعتاں دا حکم قائم رہیا۔2

یہودیاں تے منافقاں دے نبی رحمتؐ نال مجادلے:

مدینے وچ بھانویں اوس وخزرج دے چوکھے لوکی مسلمان ہو چکے سن تے بھانویں یہودیاں تیکر وی نور اسلام دیاں کرِناں اپنا اثر وکھا رہیاں سن پر فیر وی اجے بوہت سارے اجہے تگڑے لوکی مدینے وچ موجود سن جنہاں دی نیت دی کھوٹ تے ہٹ دھرمی اسلام دے پھلدے بوٹے دِیاں جڑاں وڈن دا سبب بن رَی سی۔ یہودی سردار عبداللہ دا دل تے اسلام دی روشنی نال منور ہو گیا پر کیہہ کیتا جاندا کہ خزرجی عبداللہ سب کجھ جانن دے باوجود دین اسلام تے محمد رسول اللہ نال ایس پاروں اپنی کہڑ نہ چھڈ سکیا کہ اوس دی چوہدر ماری گئی سی تے اوس وخزرج نے اوس نوں اپنا سانجھا سردار بناؤن لئی جیہڑا سونے دا تاج اوس دے سر تے رکھنا سی اوہ اوس نوں کدے وی نصیب نہ ہوئیا۔ ایوں عبداللہ بن اُبی، اوس وخزرج دے دُجے منافق تے خاص طور تے یہود مدینہ کسے نہ کسے طرحاں اسلام تے تنقید کر دے رَے تے سرکار دو عالم نال مجادلے نوں اپنا حق سمجھدے رَے۔

بنی اسرائیل نوں اللہ تعالیٰ نے حضرت موسیٰ g جیہیا جلیل القدر رسول تے تورات جئی کتاب عطا کیتی سی۔ ایس قوم نے جناب موسیٰ دی قدر نہ پچھانی تے نہ ای تورات توں کوئی فیدہ چکیا۔ حضرت موسیٰ توں بعد آؤن والے نبیاں دے نال وی اوہناں دے سلوک بندے دے پُتراں والا نہیں سی سگوں اپنے راہبراں تے ظلم نوں اوہناں وطیرہ بنائی رکھیا۔ اخیر بخت نصر دی شکل وچ اوہناں تے عذاب الٰہی نازل ہوئیا۔ اوس نے نہ کوئی وڈیرا بندا ویکھیا تے نہ سوانی۔ بخت نصر دے تیراں تے تلواراں دے اگے جیہڑا اوی آیا بس موت ای اُس دی تقدیر بنی۔ اوس نے بھیڈاں تے بکریاں وانگ یہودیاں نوں ذبح کیتا تے لکھاں نوں جنگی قیدی بنا کے اپنے نال بابل لے گیا۔ اوس توں بعد ایہہ دنیا دے مختلف علاقیاں وچ کھلر کے

ذِلت تے وچارگی نال حیاتی دے دِن کٹ دے رَے۔ دُکھاں تے مصیبتاں دے دناں وچ جناب موسیٰ دا ای اِک فرمان اوہناں نوں اُمید دی کرن بن کے دس دا سی تے اوس نوں یاد کر کر کے اوہ چنگے دِناں تے حیاتی دی اُڈیک لائی بیٹھے سن۔ جناب موسیٰ نے اپنی قوم نوں اِک وعظ وچ ایہہ گل دَسی سی:

''تے خداوند نے مینوں آکھیا میں اوہناں واسطے، اوہناں دے بھراواں وچوں تیرے وانگ اِک نبی پیدا کراں گا تے اپنا کلام اوس دے منہ وچ پاواں گا تے اوہ اوہناں نوں اوہی حکم دے گا جیہڑا میں آکھاں گا۔ تے جیہڑا کوئی میریاں اوہناں گلاں نوں، جیہڑیاں میرا نبی میرا نام لے کے کرے گا، نہ سُنے گا تے میں فیر اوہناں دا حساب اوس توں لواں گا۔'' (کتاب استثناء باب ۱۸ آیت ۱۷ تا ۱۹)

یہودیاں نوں ایس گل دا پکا یقین سی کہ جو جناب موسیٰ نے آکھیا اے اوہ ضرور پورا ہووے گا تے ایوں اوہناں دی گئے

! حیات محمد از محمد حسین ہیکل صفحہ: ۲۷۱
@ سیرت النبی از شبلی نعمانی جلد اول صفحہ: ۱۷۷

دِناں دی شان وشوکت فیر بحال ہو جاوے گی۔ اوہ ایہہ سمجھدے سن کہ بس اخیری نبی دے آون دی دیر اے، اوس دی غلامی دا طوق اپنے گل وچ پاواں گے تے فیر پوری دنیا ساڈی غلام ہو جاوے گی۔ اڈیکن ہار یہود جدوں دُجے قبیلیاں تے مشرکاں نال جنگاں لڑ دے تے آون والے نبی دے واسطے نال رب تعالیٰ دی بارگاہ وچ فتح ونصرت دیاں دعاواں منگدے جہناں نوں رَب قبول کر لیندا۔ یہودی، مدینے دے وسنیک اوس تے خزرج قبیلیاں نال جھگڑیاں ویلے ایہہ تڑیاں وی لاندے ہوندے سن کہ بس ویلا آ گیا، ساڈے نبی دے ظہور دا، ویکھو فیر اوس دے جھنڈے تھلے اکٹھے ہو کے تہاڈے نال کیہہ کر دے ہاں۔ جدوں رحمت اللعالمین مدینے تشریف لیائے تے یہودیاں نوں بڑا چاء چڑھیا تے اوہناں نوں یقین ہو گیا کہ ہن سارے دلدّر دور ہو جان گے پر جدوں اوہناں نوں پتا لگا کہ ایہہ نبی عیسیٰ g نوں سچا تے برحق نبی مَن دا اے تے اوہناں دی تعلیم تے اوہناں دیاں دسیاں گلاں نوں سولہ آنے سچ آکھدا اے، تے نالے، آکھدا اے کہ میرے تے ایمان لیاوَن والے جناب عیسیٰ نوں وی نبی برحق تسلیم کرن تے یہودیاں دے رنگ ای بدل گئے۔ اوہ آکھن لگے کہ سانوں تے ہن پتا لگا اے کہ موسیٰ توں بعد وی کسے تے وحی آئی اے۔ ایوں حضور اکرمؐ ولوں جیہڑا احترام تے جیہڑا نیک جذبا اوہناں وچ موجود سی اوہ جذبا حَسد، عناد، کِرڑ تے انتقام وچ بدل گیا۔

جدوں اوہناں دے کجھ نیک نہاد تے عقل وند بندیاں نے سیانف توں کم لیندیاں اسلام قبول کر لیا تے اوہناں بدنصیباں نے اپنے ای بزرگاں، سیانیاں تے روشن ضمیر بندیاں نوں عقل دی گھاٹ دے تے شرارتی ہون دے طعنے دینے شروع کر دِتے جویں کہ اوہناں جناب عبداللہ بن سلام، ثعلبہ بن سعیہ، اُسید بن سعیہ تے اسد بن عبید جیے غیرت وَند تے سیانے بندیاں نال کیتی۔ آکھن لگے:

{ مَا اٰمَنَ بِمُحَمَّدٍ وَلَا اتَّبَعَهٗ اِلَّا شِرَارُنَا وَلَوْ كَانُوْ مِنْ اَخْيَارِنَا مَا تَدَكُوْ دِيْنَ اٰبَآئِ هِمْ وَذَهَبُوْا اِلٰى دِيْنِ

غَیْرِہٖ}1

''محمد(a) تے جیہڑے لوکی ایمان تے آئے نیں اوہ شریر قسم دے لوگ نیں تے جے شرفاء وچوں ہوندے تے اپنے وڈکیاں دے دین نوں نہ چھڈدے تے کسے دُجے دے دین نوں قبول نہ کردے۔''

یہودیاں دی ایس بدتمیزی تے کہ اوہ مسلمان ہون والے بزرگاں نوں شریر تے غیر شرفا آکھدے سن، رَب نے آکھیا کہ اصل وچ اوہی لوگ تے حق تے قائم نیں۔

{لَیْسُوْا سَوَآءً مِنْ اَھْلِ الْکِتٰبِ اُمَّۃٌ قَآئِمَۃٌ یَّتْلُوْنَ اٰیٰتِ اللّٰہِ اٰنَآءَ الَّیْلِ وَ ھُمْ یَسْجُدُوْنَ یُؤْمِنُوْنَ بِاللّٰہِ وَ الْیَوْمِ الْاٰخِرِ وَ یَاْمُرُوْنَ بِالْمَعْرُوْفِ وَ یَنْھَوْنَ عَنِ الْمُنْکَرِ وَ یُسَارِعُوْنَ فِی الْخَیْرٰتِ وَ اُولٰٓئِکَ مِنَ الصّٰلِحِیْنَ}(آلِ عمران:۱۱۳، ۱۱۴)

''اہل کتاب وی سارے اِکو جئے نہیں۔ اک ٹولہ حق تے قائم اے۔ اوہ رات نوں اللہ دیاں آیتاں پڑھدے

نیں تے سجدے کردے نیں۔ اوہ ایمان رکھدے نیں اللہ تے، تے نالے روز آخرت تے۔ اوہ نیکی دی گل

! سیرت ابن ہشام جلد دوم صفحہ: ۱۸۵

دَسدے نیں تے برائی توں ڈکدے نیں۔ تے نیکیاں وَل جلدی کردے نیں تے اوہی لوگ نیکوکار نیں۔''

اک دیہاڑے سلسلہ دعوت وچ جناب سیدنا ابوبکر یہودیاں دے اک اچھے ڈیرے تے تشریف لے گئے جتھے اوہ اپنی قوم نوں مذہب دی تعلیم دیندے سن۔ اوتھے اوہناں دے دو عالم فنحاص تے اشیع (AShya) موجود سن۔ حضرت صدیق نے چوکھے معتبر فنحاص نوں مخاطب کر کے آکھیا ''فنحاص جی! تہاڈا بھلا ہووے، اللہ توں ڈرو تے اسلام قبول کرلوو۔ رب دی سونہہ تہانوں چنگا بھلا پتا اے کہ محمد(a) اللہ دے رسول نیں تے اللہ توں حق ای لے کے آئے نیں، اوہناں دے آون دیاں بشارتاں توریت وانجیل وچ وی موجود نیں۔'' فنحاص ورگے بندے جے مسلمان ہوجاندے تے فیر اوہ جاندے سن کہ ایس دا مطلب ایہہ ہے کہ ڈور محمد(a) دے ہتھ وچ ٹرگئی۔ ایہہ گل اوہناں نوں کویں گوارا سی۔ آکھن لگا:

''رب دی سونہہ ابوبکر! اسیں اللہ دے محتاج کوئی نہیں، سگوں اوہ ساڈا محتاج اے۔ اسیں اوہدے سامنے اوویں عاجزی نہیں کردے جویں اوہ ساڈے سامنے کردا اے۔ اسیں اوہدے توں سوکھے (امیر) ہاں نہ کہ اوہ ساڈے توں۔ تے جے کر اوہ ساڈے توں غنی ہوندا تے فیر اوہ ساڈا مال ساتھوں قرض نہ منگدا جویں کہ تہاڈا صاحب (نبی رحمتa) آکھدا اے۔''1

اللہ الصمد تے خیر الرازقین بارے ایہہ گھٹیا واہیاتیاں سن کے صدیق اکبر جئے بندہ خدا کولوں کتھوں صبر ہوناسی۔ آپ نے بدبخت فنحاص دے مونہہ تے اک ٹکاویں چپیڑ ماری تے نال ای آکھیا بدبختا! اوس ذات دی قسم جہدے دستِ قدرت وچ میری جان اے، جے تہاڈے تے ساڈے وچکار عہد (میثاق مدینہ) نہ ہوندا تے میں تیرا سر لا دیندا۔ فنحاص اوتھوں اٹھیا تے سدّا رسول اللہ a کول جاپہنچیا تے جا کے آکھیا کہ ویکھو جی! تہاڈے یار نے ساڈے نال کیہہ کیتی اے؟ پر پوری

گل کھول کے نہ سنائی۔ رحمت عالم a نے جدوں جناب صدیق اکبرتوں وضاحت منگی تے صدیق نے دسیا کہ سرکارِ عالم! ایس نے بارگاہ رب العزت وچ بڑی گستاخی کیتی اے۔ ایس نے تے ایتھوں تیکر آکھ دتا اے کہ (اِنَّ اللّٰهَ فَقِيْرٌ اِلَيْهِمْ وَ اَنَّهُمْ عَنْهُ اَغْنِيَآئُ) ''اللہ اوہناں دا محتاج اے تے اوہناں نوں اس دی کوئی لوڑ نہیں۔'' اے اللہ دے رسول! جدوں فنحاص نے ایہہ بکواس کیتی تے میں غصے نال بے قابو ہو گیا تے ایس دے منہ تے طمانچہ دے ماریا۔ فنحاص نے ویکھیا کہ گواہ تے سارے یہودی سن، ابوبکر دے حق وچ گواہی کِس نے دینی اے، ایس لئی اوہ صاف صاف مُکر گیا تے آکھن لگا کہ نہیں اجہی گل تے ہوئی کوئی نہیں۔ پر رب نے فنحاص دے جھوٹ دا پردا چاک کر دِتا، ایہہ آکھ کے کہ:

{لَقَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّذِيْنَ قَالُوْٓا اِنَّ اللّٰهَ فَقِيْرٌ وَّ نَحْنُ اَغْنِيَآءُ سَنَكْتُبُ مَا قَالُوْا وَ قَتْلَهُمُ الْاَنْۢبِيَآءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَّ نَقُوْلُ ذُوْقُوْا عَذَابَ الْحَرِيْقِ} (آل عمران: ۱۸۱)

''بے شک اللہ نے اوہناں دی گل سُن لئی جہناں نے آکھیا کہ اللہ تے فقیر اے جد کہ اسیں سوکھے ہاں۔ اسیں لکھ رکھاں گے اوہناں دی ایس گل نوں، تے نالے جیہڑا اوہناں انبیاء نوں ناحق شہید کیتا۔ تے (فیر) اسیں آکھاں گے (لوہن) چکھو عذاب بَلدی اگ دا۔''

! سبل الہدیٰ جلد سوم صفحہ ۵۸۳۔ بحوالہ ضیاء النبی از جسٹس پیر کرم شاہ جلد سوم صفحہ ۲۱۹۔

اِک دِن یہودیاں دا اِک ٹولا مجادلے لئی حضور پرنور کول حاضر ہویا۔ آپؐ نے فرمایا کہ بخدا، تہانوں پتا اے کہ میں اللہ دی طرفوں تہاڈے وَل رسول بن کے آیا ہاں۔ اوہ آکھن لگے سانوں تے ایس گل دا کوئی پتا نہیں کہ تسیں رب دے رسول او تے نہ ہی اسیں ایس گل دے گواہ ہاں۔ ایہہ سن کے مالک غفور الرحیم نے اپنے بندے دی دلجوئی ایوں کیتی:

{لٰكِنِ اللّٰهُ يَشْهَدُ بِمَآ اَنْزَلَ اِلَيْكَ اَنْزَلَهٗ بِعِلْمِهٖ وَالْمَلٰٓئِكَةُ يَشْهَدُوْنَ وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيْدًا}

(النساء: ۱۶۶)

''(ایہہ منن یاں نہ) پر اللہ تے ایس گل دا گواہ ہے جو تہاڈے تے نازل کیتا کہ ایہہ نازل کیتا اے اپنے علم نال، تے فرشتے وی گواہی دیندے نیں (حالانکہ) اللہ کلّا ای گواہ کافی اے۔''

اِک وار اِک صحابی نے کسے غلط فہمی پاروں مدینے دے دو بندیاں نوں قتل کر دِتا۔ اوہناں دے وارثاں دا دیت دا مطالبہ بلکل جائز تے درست سی۔ میثاق مدینہ دی رُو نال یہودی وی دیت وچ اپنا حِصّا پاؤن دے پابند سن۔ ایس لئی نبی اکرم a، یہودیاں دے قبیلے بنونضیر کول گئے تے اوہناں توں معاہدے موجب دیت دا حصہ منگیا۔ یہود آکھن لگے کہ بیٹھ تے جاؤ، کجھ کھا پی لوو فیر گل کر دے ہاں۔ اوہناں نے آپؐ نوں کندھ دے نال ڈھٹھے اِک پلنگ تے بٹھا دِتا تے پروگرام ایہہ بنایا کہ کندھ توں اِک چنگا وڈّا تے بھارا پتھر سر مبارک تے دے مار دے ہاں تے بہانہ ایہہ کراں گے کہ پتھر کندھ تے پیا سی، جیہڑا آپوں تھلے آ ڈگا اے۔ اللہ نے اپنے محبوب نوں یہودیاں دی ایس ناپاک سازش توں خبردار کر دتا۔ آپ اوس تھاں توں اُٹھ گئے تے ایوں اللہ نے آپؐ نوں یہودیاں دے ہتھوں شہید ہون توں بچا لیا۔ رحمت اللعالمین دی حیاتی نوں سازشاں توں محفوظ رکھ کے اوس رحیم و کریم خدا نے اپنے بندیاں تے اِک عظیم احسان فرمایا تے فیر محمد رسول اللہ دے

U 5/30/2025 12:24 PM PAGE 42 (1,1)

غلاماں نوں ایس دا احساس وی دوندا رہیا۔ 1 یہود مدینہ نے سازشاں تے ہیرا پھیریاں وچ اووِیں دا ای کمال وکھایا جویں دا اوہ اَج وکھا رَے نیں۔ مسلماناں نوں کمزور کرن لئی جویں ایہہ اَج اوہناں نوں آپس وچ لڑا رَے نیں ایوں ای ایہہ مدینے وچ وی سازشاں کر دے سن۔ جویں پچھے ذکر ہوئیا اے مدینے دے دو تعلق دار وڈے قبیلے اوس تے خزرج اِک لمّی مُدت تیکر آپس وچ لڑدے رَے۔ اوہناں وچکار اخیری جنگ ''بعاث'' ہوئی جنے دو واں قبیلیاں دی طاقت تے معیشت دا بیڑا غرق کر دتا سی۔ جنگ بعاث دوواں دھراں دے بے شمار کڑیل جوان کھا گئی۔ ہزاراں بچے یتیم ہو گئے تے اَن گنت سوانیاں بیوہ ہو گئیاں۔ پر جدوں اوس وخزرج دے جیوندے بچ رَے بندیاں دی عقل نے کم کیتا تے اوہ فیر اکٹھے ہو گئے۔ پہلوں اوہناں نے عبداللہ بن اُبی نوں اپنا سردار منیا۔ پر ایہہ گل اجے توڑ نہیں سی چڑھی تے اوہناں نے سرداراں دے سردار نوں اپنا سردار بنالیا۔ حضور دی برکت نال اوہ ددھ شکر وانگ اِک ہو گئے۔ نہ صرف اوہ آپوں دووِیں قبیلے اِک ہو گئے سگوں مہاجراں نوں وی اپنے نال ایوں رَلا مِلا لیا کہ اسلامی اخوت دے پکے تے سچے رشتیاں دی لڑی وچ اوہ اجیہے پروئے گئے کہ ہن بس اِک ہی رشتا سی تے اِک ای وَیر سی۔ رشتا تے دوستی محمد لئی تے وَیر تے دشمنی وی اوہدے آکھن تے۔

اک واری ایوں ہوئیا کہ اوس تے خزرج دے بندے اِک تھاں تے بیٹھے پیار محبت دیاں گلاں کر رَے سن، دُکھ

1 المائدۃ:۱۱

سکھ پھول رَے سن تے مدینے دے حال حالات تے گل بات کر رَے سن۔ اوہدروں شاش بن قیس دا لانہگا ہوئیا۔ اوہ چوکھا ای خبیث تے بھیڑی فطرت دا بندا سی۔ مسلماناں نوں ایوں محبت نال بیٹھدیاں ویکھ کے اوہدے تن بدن وچ اگ لگ گئی۔ شاش دے نال اِک دُجا یہودی منڈا وی سی۔ اوس نوں اوس منڈے نے مت دِتی کہ اوس ٹولے دے وچ جا بیٹھے تے تھوڑے چِر پچھوں گلاں گلاں وچ جنگ بعاث دا ذکر کر دیوے۔ اوس نے ایوں ای کیتا تے جنگ بعاث دا ذکر چھیڑ کے تے اوہ شعر وی پڑھن لگ پیا جیہڑے جنگ دے دِناں وچ دوواں فریقاں نے اِک دُجے دے بارے آکھے سن۔ ایہہ سازش پوری طرح کامیاب رَی۔ جنگ دیاں سٹاں تے وچھڑے ہوئے سجن متر یاد آوَن دی دیر سی، دوواں پاسے دے منڈے اُٹھے، بانہواں ٹنگیاں تے اِک دُجے دے گل پین دیاں تیاریاں چھوہ دِتیاں۔ اوس بن قیظی جیہڑا قبیلہ اوس دا جوان سی تے جبار بن صخر جیہڑا خزرج وچوں سی اِک دُجے نوں مرَن مارن تے تیار ہو گئے۔ رب نوں اپنے بندیاں دی بھلیائی منظور سی۔ ایہہ خبر کسے طرح نبی رحمت تائیں اپڑ گئی۔ آپؐ مہاجر مسلماناں دے سیانے بندے نال لے کے اوس تھاں اَپڑ گئے جتھے جھگڑے دا مڈھ بجھ رہیا سی۔ نبی رحمت نے آوَندیاں ای ارشاد فرمایا:

{ یا مَعْشَرَ الْمُسْلِمِیْنَ اللّٰہَ اللّٰہَ اَبِدَ عویٰ اَلْجاھِلِیَّۃِ وَاَنَا بَیْنَ اَظْھُرِکُمْ بَعْدَ اَنْ ھَدَاکُمُ اللّٰہُ لِلْاِ سْلَا مِ وَاَکْرَمَکُمْ بِہٖ وَقَطَعَ بِہٖ عَنْکُمْ اَمْرَ اَلْجاھِلِیَّۃِ وَاسْتَنْقَدَکُمْ بِہٖ مِنَ الْکُفرِ وَاَلَّفَ بَیْنَ قُلُوْبِکُمْ فَتَرَ جِعُوْنَ اِلیٰ کُنْتُمْ عَلَیْہِ کُفَّارًا؟ }

''اوہ مسلماناں دے جتھے! اللہ توں ڈرو، اللہ توں ڈور، کیہہ تسیں جاہلیت دا نعرہ مارن لگے او۔ حالانکہ میں

تہاڈے وچ موجود ہاں۔ تے ایس توں بعد کہ اللہ نے تہانوں اسلام راہیں ہدایت دِتی اے تے تہانوں عزت دِتی اے تے جہالت دے بکھیڑیاں توں تہاڈی جان چھڈائی اے تے کفر توں تہانوں بچالیا اے تے تہاڈے دِلاں نوں اُلفت دے رشتیاں وچ پرو دِتا اے۔ کیہ تسیں ایس توں بعد فیر کفر وچ پرت جانا چاہندے او؟''

رحمت دو عالم دی زبان مبارک توں ایہہ سن دیاں ساراں ای اوس تے خزرج دے جواناں دیاں اکھاں کُھل گئیاں۔ اوہناں نوں احساس ہو گیا کہ اوہ شیطان دی پیروی وچ چوکھے دور نکل چلے سن۔ غم دی شِدّت تے ندامت نال اوہناں دیاں اکھاں وچ اتھرواں دا ہڑھ آ گیا۔ اوہ اِک دُجے نال جپھیاں پاوَن لگ پئے تے معافیاں منگن لگ پئے۔ تھوڑا ہی چر لگیا سی اوہی بندے اِک واری فیر اکٹھے ہو کے اپنے آقا دے حضور غلاماں وانگ ہتھ بنھ کے کھلوتے سن۔ ایس موقع تے ایہہ آئیتاں نازل ہویاں جہناں نال قیامت تیکر آون والے مسلماناں نوں راہنما اصول مل گئے کہ اوہ یہودیاں دیاں سازشاں توں محتاط رہن گے تے اوہناں دے کسے چکر وچ آ کے اپنی وحدت دا جنازہ نہیں کڈن گے:

{یٰٓاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْٓا اِنْ تُطِیْعُوْا فَرِیْقًا مِّنَ الَّذِیْنَ اُوْتُوا الْکِتٰبَ یَرُدُّوْکُمْ بَعْدَ اِیْمَانِکُمْ کٰفِرِیْنَ} (آل عمران:۱۰۰)

''اے ایمان والیو! جے تسیں آکھے لگو گے اہل کتاب وچوں کسے ٹولے دے تے فیر ایہہ تہانوں مسلمان ہو جان توں بعد فیر کافراں وَل موڑ کے چھڈن گے۔''

یہود دے منافق سرداراں وچوں اک دا نام زید بن ا لصلت سی۔ اِک واری حضور رحمت للعالمین دی اِک اُٹھ گم ہو گئی۔ اوس نے جھٹ بکواس شروع کر دِتی کہ محمد ایوں تے دعویٰ کر دا اے کہ میرے کول آسمان توں خبراں آوندیاں نیں تے اپنی اُٹھ لبھ نہیں سکدا۔ سرور عالم نے جدوں زید دی گل سُنی تے فرمایا: واللہ، مینوں اوس گل دا ای پتا ہوندا اے جس دا میرا رب مینوں دَس دیندا اے۔ اللہ نے مینوں میری اُٹھ دا وی دَس دِتا اے کہ اوہ فلانی گھاٹی وچ اے۔ اوس دی نکیل اِک رُکھ دی ٹہنی نال اَڑ گئی اے تے اوہ اوتھے ای کھلوتی ہوئی اے۔ کجھ صحابی اوسے ویلے اوس گھاٹی وچ گئے تے اُٹھ لے کے پرتے۔1

اِک دِن یہودی منافقاں وچوں کجھ بندے مسجد نبوی وچ بیٹھے آپس وچ کجھ گھسر پھسر کر رَے سن۔ رسول خدا دی نظر پئی تے فوراً اوہناں نوں مسجد وچوں باہر کڈن دا حکم دِتا۔ ایہہ حکم سندیاں ای ابوایوب انصاری اُٹھ کے کھلو گئے تے عمرو بن قیس نوں پیر توں پھڑ کے گھسیٹ کے مسجد توں باہر لے گئے۔ فیر ابوایوب، رافع بن ربیعہ النجاری وَل ہوئے تے اوس نوں چادر نال ولیٹ کے چنگے وَٹ دِتے، تے اِک زور دی چپیڑ وی ماری۔ اَینی دیر وچ حضرت عمارہ بن حزم اِک ہور منافق زید بن عمرو وَل ودھے۔ زید دی داڑھی واہوا لمی سی۔ حضرت عمار نے اوس نوں داڑھی توں پھڑ لیا تے کھچ کے مسجد توں باہر و گا دِتا تے نالے اِک چنگا دوہتھڑ اوہدے سینے تے ماریا جہدے نال اوہ زمین تے جا پیا۔ آکھن لگا۔

عمارا! توں اَج مینوں چوکھی بھیڑی سَٹ لائی اے۔

''منافقا! جیہڑا عذاب تیرے لئی رب نے تیار کیتا ہویا اے اوہ ایس توں چوکھا ڈاہڈا اے۔ خبردار اَج توں پچھوں رسول اللہ دی مسجد دے نیڑے وی نہ آویں۔'' جناب عمار نے جواب دتا۔2

اوس وخزرج دے منافق:

اوس وخزرج نے مہاجرین مکہ لئی جویں دی اخوّت تے جویں دے ایثار دا مظاہرہ کیتا سی، تاریخ عالم اُس دی دجی کوئی

مثال پیش نہیں کر سکدی جس دا ثبوت ایہہ ہے کہ اللہ تے اوس دے رسول نے اوہناں نوں انصار دے سوہنے نام نال یاد کیتا اے۔ پر اوہناں وچ وی کجھ اجہے ازلی بدبخت سن جہناں نے اپنے قبیلیاں دی ویکھا ویکھی بظاہر تے اسلام قبول کر لیا پر اصل وچ اوہناں دے دل اسلام دی روشنی توں سکھنے ای رَے۔ کیوں جے اوہ کفر وشرک دی گندگی نال اَینے کو بھرے ہوئے سن کہ اوہناں وچ ربّ دے نام لئی کوئی تھاں نہیں سی۔ ایویں تے رب نہیں آکھدا کہ کجھ دِلاں اُتے مہر لگ گئی اے۔ اوہناں وچوں کجھ بدنصیباں دے حال حالات تھلے دِتے جا رَے نیں۔

جلاس بن سوید بن صامت قبیلہ اوس وچوں سی تے منافقاں دے تگڑے بندیاں وچ گنیا مِتھیا جاندا سی۔ مسلمان ہو جان دے باوجود اوس نے جنگ تبوک وچ شرکت نہیں سی کیتی تے بغیر کِسے وجہ توں گھر بیٹھا رہیا۔ جے کسے پچھیا تے آکھن لگا کہ جے ایہہ بندا (سرورکائنات) سچا اے تے فیر اسیں تے کھوتیاں توں وی بھیڑے ہوئے نا!

! سیرت ابن ہشام جلد اوّل صفحہ: ۳۵۵

@ سیرت ابن ہشام جلد اوّل، صفحہ: ۳۵۶

{لَئِنْ كَانَ هٰذَا الرَّجُلُ صَادِقًا لَنَحْنُ شَرٌّ مِّنَ الْحُمُرِ}

جلاس نے جس سوانی نال ویاہ کیتا ہویا سی اُس دا اِک پچھلگ پُتر حمیر بن سعد سچّا مسلمان سی۔ حمیر نے جدوں مترے پیو جلاس دی ایہ گل سنی تے اوس نوں آکھن لگا کہ جلاس جی! تہاڈا میرا چنگا تعلق اے۔ اسیں اِک دُجے دے دُکھ سکھ دے وی بھائی وال آں پر گل ایہہ ہے کہ جے میں ایڈی وڈی گل سن کے چپ رہواں تے میں سمجھداہاں کہ میرا دین غارت ہوندا اے۔ ایوں حمیر نے ایہہ گل نبی اکرمؐ نوں جا دَسی۔ جدوں جلاس نوں پچھ پریت کیتی گئی تے اوہ قسم چک گیا تے آکھن لگا کہ میں تے اجہی کوئی گل کیتی ای نہیں۔ حمیر نے ایویں ای گل گھڑ لئی اے۔ رب نے حمیر دی سچائی تے جلاس دے جھوٹ نوں ایوں ظاہر کیتا:

{يَحْلِفُوْنَ بِاللّٰهِ مَا قَالُوْا وَلَقَدْ قَالُوْا كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَكَفَرُوْا بَعْدَ اِسْلَامِهِمْ وَهَمُّوْا بِمَا لَمْ يَنَالُوْا وَمَا نَقَمُوْٓا اِلَّآ اَنْ اَغْنٰهُمُ اللّٰهُ وَرَسُوْلُهٗ مِنْ فَضْلِهٖ فَاِنْ يَّتُوْبُوْا يَكُ خَيْرًا لَّهُمْ وَاِنْ يَّتَوَلَّوْا يُعَذِّبْهُمُ اللّٰهُ عَذَابًا اَلِيْمًا فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَمَا لَهُمْ فِى الْاَرْضِ مِنْ وَّلِيٍّ وَّلَا نَصِيْرٍ} (توبہ: ۷۴)

''(منافق) قسماں کھاندے نیں اللہ دیاں کہ اوہناں نے ایہہ نیں آکھیا حالانکہ بناشبا اوہناں نے کفر دی گل کیتی سی۔ تے اوہ کافر ہو گئے مسلمان ہون توں بعد، تے اوہناں ارادہ وی کیتا اوس گل دا جتھے اوہ نہ پُج سکے۔

تے اوہ صرف ایس گل دا انتقام لے رَہے نیں کہ اللہ تے اوس دے رسول نے اوہناں نوں غنی کر دِتا اپنے فضل نال تے جوہن (وی) توبہ کر لین تے اوہناں لئی چنگی گل اے۔ تے جے اوہ نہیں منن گے تے اللہ اوہناں نوں دردناک عذاب دیوے گا، دنیا تے وی تے آخرت تے وی۔ تے اوہناں نوں پوری زمین تے کوئی سجن تے مددگار وی نہیں لبھنا۔''

ایسے قبیلے دا اِک ہور بندا نبتل (Nabtal) بن حارث سی۔ اوس نے اِک واری سرکار دو عالم دی بارگاہ وچ گستاخی کر دیاں آکھیا سی کہ ''محمد تے کناں دا کچا ای۔ ہر کسے دی گل مَن لیندا اے۔'' ربِ محمد نوں ایہہ گل چنگی نہ لگی تے اوس نے اوہدے تے اپنی ناراضگی دا اظہار ایوں کیتا کہ اللہ دے رسول نوں دُکھ دین والیاں لئی دردناک عذاب تیار اے۔ 1 نبتل جنگلے اُچے لمے قد دا ڈشکرا جیہا بندا سی۔ اکھاں لال، رنگ کالا، وال کھیلرے ہوئے، عجیب واہیات جیہا دِسدا سی پہلی نظر وچ ای۔ نبی رحمت نے اِک واری اوس تے ایوں کمنٹس (Comments) دتے سن کہ جے کوئی شیطان نوں ویکھنا چاہندا اے تے اوہ نبتل بن حارث نوں ویکھ لوے۔ 2 فاسق ابو عامر نے زمانہ جاہلیت وچ دنیا دے بکھیڑیاں توں وکھ ہو کے راہباں والا رُوپ دھار لیا سی۔ اوہ کمبل دے لیڑے پاؤندا سی تے دنیا توں وکھرا جیہا ای رہندا سی۔ جدوں نبی اکرم a مدینے تشریف لیائے تے اوس دے قبیلے نے اسلام قبول کر لیا پر اوس نے توحید دے سبق توں کوئی اثر نہ لیا۔ اِک دن حضور دی خدمت وچ حاضر ہویا تے آکھن لگا کہ ایہہ کیہڑا دین اے جیہڑا تسیں لے کے آئے او؟ رحمت عالم نے فرمایا کہ میں ابراہیم والا دین لے کے آیا ہاں۔ اکھے:

! توبہ:۶۱ @ سیرت ابن کثیر جلد اوّل صفحہ:۵۱۹

''دین ابراہیمی تے چلن والا تے میں ہاں۔''

''نہیں توں تے ایس دین تے نہیں'' حضور نے جواب دِتا۔

''یا محمد! تساں تے ایس دین وچ اجیہیاں چیزاں داخل کر دتیاں نیں جنہاں دا ایس دین نال دُور دا وی واسطہ نہیں'' ابو عامر نے فیر گستاخی کیتی۔

''نہیں ایس طرحاں نہیں۔ میں کوئی غیر چیز ایس وچ داخل نہیں کیتی سگوں میں تے ساریاں آلائشاں توں پاک صاف کر کے ایس نوں پیش کیتا اے'' رسول رحمت نے جواب دِتا۔

اَلْکَاذِبُ اَمَاتَہُ اللّٰہُ طَرِیدًا غَرِیْبًا وَحِیدًا۔

ابو عامر نے آکھیا:

''جھوٹے نوں اللہ اپنے اہل عیال توں دُور، غریب الوطنی وچ اکلاپے دی موت مارے۔''

''بے شک جیہڑا جھوٹ بولدا اے، اللہ اوس نال ایوں ای کرے۔'' نبی اکرم a نے اتفاق فرمایا۔

فیر اللہ نے اوس نال ایوں ای کیتی۔ کجھ چِراں پچھوں اوہ اپنے کجھ عقیدت منداں نوں لے کے مدینے توں مکے ٹر گیا۔ جدوں مکہ فتح ہویا تے اوہ طائف ٹر گیا۔ جدوں طائف والیاں نوں وی رب نے ہدایت دے دِتی تے اوہ بھج کے شام چلا

گیا۔ بس فیر ایوں ای غریب الوطنی تے اکلاپے دی موت ماریا گیا۔ تے ایوں دنیا نوں سچے تے جھوٹے دا وی پتا لگ گیا۔

مسجد ضرار دے بانی لوکاں وچ ابوحبیبہ بن ازعر، ودیعہ بن ثابت، خذام بن خالد، عباد بن حنیف، جاریہ بن عامر تے مجمع ور گے بندے شامل سن۔ اوہناں وچوں خذام بن خالد نے مسجد لئی جگہ دِتی سی تے مجمع اوس مسجد دا امام سی۔ اوہ تھوڑی عمر دا منڈا سی تے اوس نے بوہت سارا قرآن شریف زبانی یاد کیتا ہوئیا سی۔ مسجد ضرار تے خیر اپنے انجام نوں پہنچ گئی سی۔ عہد فاروقی وچ اِک واری بنوعمرو بن عوف دے کجھ بندیاں نے حضرت عمرؓ اگے بینتی کیتی کہ مجمع نوں بوہت سارا قرآن حفظ اے ایس لئی اوس نوں ساڈی مسجد دا امام مقرر کر دِتا جاوے۔ جناب عمر فاروق نے آکھیا کہ ہر گز نہیں۔ کیہہ اوہ مسجد ضرار وچ منافقاں دا امام نہیں سی؟ ایہہ سن کے مجمع نے حضرت عمر اگے عرض گزاری کہ اے امیر المومنین! واللہ! مینوں اوہناں بندیاں دی منافقت دا ککھ پتا نہیں سی۔ میں تے اوس ویلے بال ساں۔ اوہناں نوں قرآن یاد نہیں سی پر مینوں یاد سی، ایس لئی اوہناں مینوں امام بنا لیا۔ لوکاں دا خیال اے کہ حضرت عمر نے ایہہ دلیل مَن لئی سی تے فیر اوس نے اپنے قبیلے نوں نماز پڑھائی سی۔ 1

مذبع بن قیظی اکھاں توں انھا سی۔ اِک واری نبی اکرمؐ اپنے کجھ اصحاب نال اوہدے باغ وچوں لنگ رَے سن۔ اوس نوں پتا لگا تے آکھن لگا کہ اے محمد! جے توں نبی ایں تے تیرے لئی میرے باغ وچوں لنگنا جائز نہیں۔ اوس نے مٹی مٹھ وچ بھر کے آکھیا واللہ! جے مینوں پتا ہوندا کہ ایہہ مٹی تیرے ای سر تے پوے گی تے میں ایہہ مٹی تیرے وَل وگا دیندا۔ ایہہ سن کے اصحاب رسول اوس نوں قتل کرن لئی اوہدے وَل ودھے پر رحمت اللعالمین نے فرمایا: نہیں بھئی سجنو! ایس نوں چھڈ دیو

! سیرت ابن ہشام جلد اوّل صفحہ: ۳۵۱

ایہہ اکھاں توں وی انّھا اے تے دِل توں وی پر اوہنے چر وچ حضرت سعد بن زید اشہلی نے کمان دی سٹ مار کے اوس انھے منافق دا سر کھول دِتا۔

حاطب بن اُمیہ بن رافع اِک موٹا جھیا بڈھا سی۔ اوس دا پتر یزید بن حاطب مخلص تے پکے مسلماناں وچوں سی۔ غزوہ اُحد وچ یزید چوکھا پھٹڑ ہو گیا۔ اوس نوں بنی ظفر دے محلے وچ لیاندا گیا۔ سارے مسلمان بندے تے سوانیاں اوس نوں تسلی دے رَے سن تے کجھ شہادت دی موت پاروں جنت دی مبارک وی۔ یزید نوں حالت نزع وچ ویکھ کے بڈھا حاطب آکھن لگا آہو اوس نوں حرمل دے باغ دی مبارک دیو۔ رب دی سوہنہ تُسیں وچارے نوں دھوکہ تے فریب دِتا اے 1 اوس دی ایس گل توں پتا لگا کہ اوہ دلوں مسلمان نہیں سی ورنہ اوس نوں ایس گل دا بھورا وی شبانہ ہوندا کہ یزید دی تھاں جنت ہی اے۔

ابن کثیر تے ابن ہشام نے خزرج وچوں جیہڑے منافقاں دے نام لکھے نیں اوہ رافع بن ودیعہ، زید بن عمرو، عمرو بن قیس، قیس بن عمرو تے جد بن قیس نیں۔ اوہناں توں وَکھ عبداللہ بن اَبی جیہڑا رئیس المنافقین دے نام نال مشہور اے، اوس دا تعلق وی خزرج نال سی۔

عبداللہ بن اَبی جیہڑا اُچے قد کاٹھ دا، وجیہہ تے باوقار شخصیت دا مالک سی، چوکھا بدنصیب تے بدبخت بندا سی۔ جویں پچھے ذکر ہو چکیا اے اوس تے خزرج وچ لڑی جان والی جنگ بعاث توں بعد جدوں دوواں قبیلیاں دی صلح ہوئی تے اوہناں

ایسے عبداللہ نوں اپنا سانجھا سردار من لیا سی۔ اوہدی بادشاہی لئی تاج وی بن رہیا سی پر مدینے وچ اسلام دی روشنی کھلرن نال اوس نوں گھاٹا پے گیا۔ اوس نے اسلام قبول تے کر لیا سی، پر دل وچ حسد دی اگ ہمیش بلدی رَی۔ غزوہ بنی مصطلق دے موقعے تے اوس نے کجھ زبان درازی کیتی سی تے فیر اوسے بدبخت ولوں قرآن نے آکھیا:

{يَقُوْلُوْنَ لَئِنْ رَّجَعْنَآ اِلَى الْمَدِيْنَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْاَعَزُّ مِنْهَا الْاَذَلَّ} (المنافقون: ۸)

''اوہ آکھدے نیں کہ جے اسیں پرت گئے مدینے وَل تے کڈ دین گے عزت والے اوتھوں ذلیلاں نوں۔''

اِک واری سعد بن عبادہ بیمار ہو گئے۔ نبی رحمت اسامہ بن زید نال اوہناں دی سوجھی لئی جا رَے سن۔ عبداللہ بن اُبی تے اوس دے قبیلے دے بندے راہ وچ بیٹھے ہوئے مل پے۔ حضور عبداللہ دے احترام وچ یاں دین دی کوئی گل کرن لئی سواری توں اُتر گئے۔ اوہناں نوں سلام کیتا تے فیر اوہناں کول بیٹھ گئے۔ اوتھے سرکار عالمؐ نے کجھ آئتاں وی تلاوت فرمایاں۔ اللہ دے ذکر دی تلقین کیتی، فیر نافرمانی توں ڈرایا، بشارتاں دِتیاں تے ربّ دے عذاب توں وی خبردار کیتا۔ عبداللہ چپ چپیتا بیٹھا رہیا۔ جدوں آپؐ ارشادات توں فارغ ہوئے تے آکھن لگا کہ ''جناب تہاڈی گل حق ای ہووے گی پر تہاڈا طریقا سانوں پسند نہیں آیا۔ تسیں اپنے گھر بیٹھو، جیہڑا کوئی تہاڈے کول آئے اوس نوں اپنی گل سناؤ تے جے کوئی نہ آوے تے اوہدے وَل دھکے نال نہ جاوڑو تے اوس دی بیٹھک وچ جا کے اوس نوں اجہی گل نہ سناؤ جیہڑی اوس نوں پسند نہ ہووے۔'' حضور اوتھوں اُٹھ کے سعد بن عبادہ وَل مزاج پرسی لئی ٹر گئے۔

! سیرت ابن کثیر جلد اوّل صفحہ: ۵۲۱

سرکار دو عالم، فخر کون و مکان جناب رسول خدا وی تے ساڈے وانگ اولاد آدم وچوں ہی سن۔ اوہناں نوں وی نیکی تے خوشی، تے بدی تے رنج پہنچدا سی۔ عبداللہ بن اُبی دی بدتمیزی نال آپؐ دے رُخ انور تے جیہڑے ناگواری تے پریشانی دے آثار سن اوہ حضرت سعد بن عبادہ نے پڑھ لے۔ سعد نے عرض کیتی یا رسول اللہ! لگدا اے کوئی اجہی گل ہو گئی اے جیہڑی آپ نوں چنگی نہیں لگی۔ سرکارؐ فرمان لگے کہ ہاں سعد! گل تے ایوں ای اے تے فیر عبداللہ بن اُبی والی ساری گل حضور نے سنا دِتی۔ ایہہ سن کے حضرت سعد نے عرض کیتی یا رسول اللہ! تسیں اوہدی گل تے پریشان نہ ہوؤ۔ بخدا ساڈی بھلی قسمت کہ اللہ تعالیٰ تہانوں ساڈے کول لے آیا۔ اسیں تے اوس دی تاجپوشی لئی تاج بنوا رَے ساں۔ عبداللہ سمجھدا اے کہ تُسیں اوس دی بادشاہی گوا دِتی اے، ایس لئی اوہ سڑ دا بلدا رہندا اے۔

قبلہ دی تبدیلی:

ہر قوم، مذہب معاشرے یاں تہذیب دی اپنی اِک پچھان ہوندی اے۔ بندا اپنے وصف توں ای پچھا تا جاندا اے کہ اوس دا تعلق کِدے نال اے۔ مذہب اسلام دا رُکن اعظم نماز اے جیہڑی ہر دیہاڑے پنج واری مومن دی معراج دا سبب بن دی اے۔ جویں دین وچ نماز نوں مڈھلی حیثیت حاصل اے ایوں ای نماز وچ قبلہ دی حیثیت اے۔ جناں چر ساڈی سرکار مکّے وچ رَے آپ رکن یمانی تے حجر اسود دے وچکار نماز پڑھدے رَے۔ ایوں کعبہ وی آپ دے سامنے

ہوندا سی تے بیت المقدس وی۔ پر جدوں مدینۃ الرسول نوں عزتاں بخشیاں اوہدوں ایہہ گل اوکھی ہوگئی کہ دوواں پاسے منہ ہووے۔ ایس لئی آپ بیت المقدس وَل منہ کر کے نماز پڑھن لگ پئے پر جویں قرآن توں پتا لگدا اے آپ پریشان رَے کہ خدائے واحد ولوں قبلے دا تعین کیوں نہیں ہو رہیا۔ فیر اِک دن جدوں نبی رحمتؐ حضرت براء بن معرر دی مسجد وچ جمعہ دی نماز پڑھا رَے سن تے رب سوہنے نے آکھیا:

{قَدْ نَرٰى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَآءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضٰىهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَ حَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوْا وُجُوْهَكُمْ شَطْرَهٗ وَاِنَّ الَّذِيْنَ اُوْتُوا الْكِتٰبَ لَيَعْلَمُوْنَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَّبِّهِمْ وَ مَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُوْنَ} (البقرۃ:۱۴۴)

''بنا شبا اسیں ویکھدے ہاں تہاڈے مکھڑے نوں (گھڑی مڑی) آسمان وَل ویکھدیاں۔ سو اسیں تہانوں اجہے قبلے وَل پھیراں گے، جہڑا تہانوں پسند اے۔ تے بس کرلوو اپنا چہرہ مبارک مسجد حرام وَل۔ تسیں جتھے وی ہووَ اپنا رُخ اوہدے (مسجد حرام) وَل ہی رکھنا۔ تے جنہاں نوں کتاب مِلی اے اوہ جان دے نیں کہ ایہی ٹھیک اے اینہاں دے ربّ ولوں۔ تے اللہ بے خبر نہیں جو اوہ کر دے نیں۔''

تحویل قبلہ دا ایہہ حکم جنوری ۶۲۴ء (شعبان ۲ھ) وچ ملیا۔ ایس تبدیلی نال یہودیاں نوں چوکھی تگڑی سٹ وَجی تے اوہناں دا ایہہ خیال غلط ثابت ہوگیا کہ اخیر اسلام وی تے یہودیت دی ہی اِک نویں شکل اے۔ اوہناں نے تحویل قبلہ نوں رب دا حکم مَنن توں انکار کر دتا تے آکھن لگ پے کہ محمدؐ نے ہر گل وچ ساڈی مخالفت جو کرنی ہوئی ایس لئی اوس نے ساڈے والا قبلہ وی بدل دِتا اے۔ پر ربِّ محمد نے اپنے محبوب نوں ایوں ای تے نہیں سی ناچھڈ دینا۔ اوس نے پہلوں ای راہنمائی فرما دِتی سی:

{سَيَقُوْلُ السُّفَهَآءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلّٰىهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِيْ كَانُوْا عَلَيْهَا قُلْ لِّلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَ الْمَغْرِبُ يَهْدِيْ مَنْ يَّشَآءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيْمٍ} (البقرۃ:۱۴۲)

''ہن بیوقوف لوگ آکھن گے کہ کہڑی چیز نے پھیر دتا اے مسلماناں نوں اوہناں دے قبلے توں جس وَل اوہ پہلوں سن۔ تسیں آکھ دیو کہ لہندا، چڑھدا سب اللہ دے ہی نیں۔ اوہ جس نوں چاہندا اے سدھا راہ وکھا دیندا اے۔''

اللہ دی نہ تے سلطنت ای محدود اے تے نہ ای اوہ آپوں کسے جغرافیائی حدبندی (Geo Political Boundries) دا پابند اے۔ پچھّم پورب تے ساریاں سمتاں اوسے ذات پاک دیاں نیں۔ بس اوس نوں ایہہ گل چنگی نہیں لگی کہ اوس دا محبوب بار بار سوالیہ نظراں نال آسمان وَل ویکھے۔ ایس لئی اوس نے اِک فیصلہ کر دِتا اے۔ پر مسجد حرام ای کیوں؟ ایس دیاں وجہاں تے بوہت دِسدیاں نیں پر اصلی گل ایہہ ہے کہ اوس دی مرضی۔ اوہ نہ تے کسے حال حالات دے ہتھوں مجبور ہوندا اے تے نہ ای اپنے فیصلے دیاں وضاحتاں کرن تے مجبور اے۔

ایس صورت حال نوں محترمہ کیرن آرمسٹرانگ نے بوہت سوہنے اکھراں وچ بیان کیتا اے۔ لکھدیاں نیں:

The change of the Qibla has been called Muhammad's most creative religious gesture. In turning towards Mecca, muslims were tacitly declaring that they belonged to none of the established communitites, but were turning only towards God himself. In prostrating themselves in the direction of the ka,aba, which was independent of the two older revelations responsible for splitting up the one religion of God into warring sects, they were reverting to the premordial fatih of the man who had built it. 1

''قبلہ دی تبدیلی نوں محمدؐ دی زندگی وچ اِک وڈا مذہبی انقلاب سمجھیا جاندا اے۔ مکےّ وَل منہ کر دیاں مسلمان اصل وچ بڑی سیانف نال ایس گل دا اعلان کر رَے سن کہ اوہناں دا پہلےتوں موجود مذہباں نال کوئی تعلق نہیں تے اوہ سدّھا خدا دی اپنی ذات نال ای تعلق رکھدے نیں۔ کعبے وَل رُخ کر کے سجدے کرن دا مطلب ایہہ سی کہ اوہ اوہناں دوواں پرانے مذہباں توں وکھ نیں جیہڑے خدا دے اِک دین نوں لڑن مرن لئی تیار فرقیاں وچ ونڈن دے ذمہ دار نیں تے ہن اوہ آدمیت دے مڈھلے تے اصل دین ول ودھ رَے سن۔''

یاد وطن دی:

مسلماناں نوں مکہ چھڈ کے مدینے آیاں کوئی ڈیڑھ ورھا ہو گیا سی۔ مکہ اوہ سوہنی تے پاک دھرتی اے جس توں دُور جاندیاں محسن انسانیت نے وی ایہہ گل آکھی سی کہ'' مکہ! تینوں چھڈن تے دِل نہیں کردا پر کیہہ کراں میری قوم مینوں ایتھے رہن نہیں دِتا۔'' ابراہیم تے اسماعیل دی دھرتی، زم زم دا پانی، مسجد حرام، عبدالمطلب، ابو طالب تے خدیجہ دیاں ڈھیریاں،

! Muhammad A biography of the Prophet by Karern Armstrong, Page: 162

اوہناں وچ کیہڑی شے ہے جیہڑی محبوبِ خدا نوں بھُل جاندی۔ سو، نہ تے آپ ای جمن بھوں نوں بھُل سکے تے نہ ای آپؐ دے اصحاب۔ ہر ویلے ایہہ سوچ دماغ وچ رہندی سی کہ ہوئے نہ ہوئے اپنے وطناں دیاں اِک واری فیر زیارتاں ہون۔ ایس توں وکھ وی کئی گلاں سن جیہڑیاں مہاجر مسلماناں نوں خون دے اتھرو رواندیاں سن مثلاً ایہہ کہ ساری لوکائی حج لئی مکےّ جا سکدی سی پر محمد رسول اللہ تے اوس دے منن والیاں لئی ایہہ ممکن نہیں سی، جیہڑے اصل وچ اُس دے حقدار سن۔ فیر ایہہ کہ اجے کئی مہاجراں دے اہل عیال مکےّ وچ سن جہناں دی یاد تڑفاندی رہندی سی۔

مدینے دی آب و ہوا وی نویں وسنیکاں نوں چھیتی نال راس نہیں سی آوندی۔ ایس لئی چوکھے اصحاب بیمار پے گئے سن۔ نبی رحمت دی اپنی طبیعت کئی دِناں تیکر خراب رَی۔ مدینے دے سیاسی حالات وی اجے مساں گزارا ای سن ورنہ تے یہودی، اوس وخزرج دے منافقین تے آل دوال دے کئی ٹولے مسلماناں دا نک وچ دَم کیتی رکھدے سن۔ ایہی وجہ سی کہ مسلمان اپنے اصل وطن تیکر رسائی دا سوچدے رہندے سن۔

ایہی سوچ تے ایہی خاہش اخیر اِک دِن مکےّ دی فتح دی شکل وچ ظاہر ہوئی پر ایس فتح تیکر اپڑن لئی مسلماناں نے اپنے آقا دے اشارے تے کیہہ کیہہ قربانیاں دتیاں، کویں اپنیاں جاناں واریاں، کویں اپنے مال راہ خدا وچ نچھاور کیتے،

کِس طرحاں اپنا امن چین تے سکھ شانتی ربّ اگے ویچ دِتے، ایہہ اِک لمی داستان اے جیہڑی اسیں اگلے صفحیاں وچ پڑھاں گے۔

****

باب نمبر ۲

جہاد فی سبیل اللہ

مکےّ وچ تیرہ (۱۳) ورھیاں دی لمی مُدت تیکر محبوب خدا اُتے اوہناں دے اصحاب تے جیہڑے ظلم کیتے گئے، تواریخ دے ورقے اوہناں نال بھرے ہوئے نیں۔ جوں جوں ظالماں دے ظلم وچ وادھا ہوندا گیا توں توں مظلوماں دے صبر وچ وداھا ہوئیا۔ آپ جدوں اپنے پیاریاں دے پاٹے ہوئے سر، ٹٹیاں ہڈیاں تے سڑے ہوئے جُسّے ویکھدے تے اِک ای گل آکھدے سن کہ سجنو! صبر کرو، تہاڈے لئی ربّ کول ایس دا بدلہ جنت دی شکل وچ موجود اے۔

اِک واری حضرت عبدالرحمن بن عوف، مقداد بن اسود، قدامہ بن مظعون تے جناب سعد بن وقاص e، جہناں نوں مکےّ دے کافر طرحاں طرحاں دیاں اذیتاں دیندے سن، رحمت اللعالمین دی بارگاہ وچ حاضر ہو کے عرض کیتی کہ یا رسول اللہ! اسیں جدوں مشرک ساں تے عزت آبرو نال حیاتی دے دِن کٹ رَے سن۔ پر جدوں دے ایمان لے آئے ہاں ایہناں لوکاں نے سانوں ذلیل تے رسوا کر کے رکھ دتا اے۔ سانوں ایہناں نال لڑن دی اجازت بخشو۔ حضور نے فرمایا کہ اپنے ہتھاں نوں ڈک کے رکھو، اجے مینوں جنگ دی اجازت نہیں ملی۔ ایس توں بعد وی جدوں وی کوئی صحابی رسول قریش دے ظلم توں تنگ آ کے حضور کول حاضر ہو کے ویریاں دے گل پَین دی اجازت طلب کردا تے آپ ایہی فرماندے رَے:

{اِصۡبِرُوۡا فَاِنِّیۡ لَمۡ اُوۡمَرۡ بِالۡقِتَالِ}

''صبر کرو اجے مینوں جنگ کرن دا حکم نہیں ملیا۔''

فیر جدوں مدینے آ گئے تے ایتھے وی سُکھ چین بس نام دا ہی سی۔ خیال تے ایہ سی کہ مشرکین مکہ ہُن جان چھڈ دین گے پر ایوں ہو نہ سکیا۔ قریش رنگ برنگے طریقیاں نال پنگے لیندے رَے تے مسلماناں نوں پریشان کرن دا کوئی موقعہ ہتھوں نہ چھڈیا۔ مڈھلے دور دی ہی گل اے قریش نے عبداللہ بن اُبی نوں اَتے اوس وخزرج دے اوہناں قبیلیاں نوں جیہڑے اجے تیکر بت پرست سن، خط لکھے کہ تُساں ساڈے بندے (جناب سرکار دو عالم) نوں اپنے کول پناہ دتی اے تسیں یاں تے اوہناں نال جنگ کرو تے یاں اوہناں نوں اپنے شہر وچوں کڈھ دیو، نہیں تے اسیں اللہ دی قسم کھا کے آکھدے ہاں کہ اسیں اِک تگڑا لشکر لے کے تہاڈے وَل ودھاں گے تے تہاڈے جنگجو جواناں نوں تلواراں دا سواد چکھا دیاں گے تے تہاڈیاں سوانیاں نوں اپنی لونڈیاں بنا لواں گے۔ ایس دھمکی نوں عبداللہ بن ابی نے اِک موقعہ جانیا کیوں جے اوس نوں بادشاہی لبھدی سی۔ ایس لئی اوس نے تے دُجے مشرکاں نے جنگ دا فیصلہ کر لیا۔ ایہہ خبر جدوں ساڈی سرکار تک پجی تے آپ آپوں چل کے عبداللہ تے اوس دے حواریاں کول تشریف لے گئے تے اوہناں نوں ایہہ گل سمجھائی کہ جسے تُسیں قریش دی دھمکی توں مرعوب ہو کے ساڈے نال جنگ کرو گے تے ایہہ ویکھ لوؤ کہ اپنے ہی بندیاں تے سجناں

متراں نوں قتل کرنا جے، کیوں جے میرے اصحاب، اوس وخزرج دے بندے، تہاڈے ہی بندے نیں تے جے تسیں مکیّ والیاں نال لڑو گے تے اوہناں وچ تے کوئی تہاڈا رشتے دار نہیں۔ ہن آپ سوچ لوؤ کہ کیہڑا رستا چنگا اے۔

رحمت دو عالم دا سمجھان دا طریقہ کجھ اجہیا سی کہ گل اوسے ویلے اوہناں کافراں دی سمجھ وچ آ گئی تے ایوں جنگ ٹل گئی۔ ایہہ خبر جدوں مکیّ پجی تے اوہناں نوں ڈاہڈی تکلیف ہوئی تے اوہناں دے فسادی چوہدریاں نے اِک ہور خطرناک چال چلی۔ اوہناں نوں پتا سی کہ یہودی چوکھی تعداد وچ مدینے دے وسنیک نیں تے علمی تے معاشی لحاظ نال اوہ اپنا اثر رسوخ وی رکھدے نیں۔ اوہناں نوں ایس گل داوی چنگی طرح پتا سی کہ یہودی، مسلماناں نال کیڑ رکھدے نیں۔ ایس لئی مکیّ دے مشرکاں نے یہودی قبیلیاں نال رابطہ کیتا تے اوہناں نوں آکھیا کہ تسیں تے ٹور ٹپے والے بندے او، ہتھیاراں دے ڈھیر تہاڈے کول نیں تے کئی قلعے تہاڈی ملکیت نیں، تہانوں کیس گل دا ڈر اے؟ تہانوں چاہیدا اے کہ تسیں محمد نال جنگ کرو۔ تے جے ایہہ گل تہانوں منظور نہیں تے فیر ساڈے نال جنگ لئی تیار ہو جاوَ۔ تے یاد رکھو کہ فیر ساڈے تے تہاڈیاں سوانیاں دیاں جھانجراں وچکار کوئی شے رکاوٹ نہیں بن سکے گی۔1

ایہہ دھمکی والا خط جدوں یہودیاں دے قبیلے بنونضیر تیکر پجیا تے اوہناں نے ایس گل دی پرواہ نہیں کیتی کہ اوہناں نے دوستی دا معاہدہ کیتا ہویا اے۔ اوہناں نے حضور نوں سنہیا گھلیا کہ تسیں اپنے تیس (۳۰) بندیاں نوں لے کے آوَ۔ اسیں وی اپنے ۳۰ سیانے سدّ نے ہاں تے فلاں تھاں تے اکٹھے ہو جاندے ہاں۔ جے ساڈے عالماں تہاڈی گل دی تصدیق کر دِتی تے تہاڈے تے ایمان لے آئے تے فیر اسیں وی مسلمان ہو جاواں گے۔ دوستی دا ایہہ معاہدہ توڑن تے حضور نے بنونضیر نال ٹکر لئی تے ایس لڑائی دے نتیجے تے بنونضیر نے مدینے دی وسّوں چھڈ دِتی۔

نِرا ایہہ ہی نہیں کہ مکیّ دے کافر مدینے وچ سازشاں دا جال وچھارَے سن سگوں جے کوئی مسلمان مکیّ ٹر جاندا تے اوس نال وی اوہناں دا ورتاوا کوئی چنگا نہیں سی ہوندا۔ اِک واری حضرت سعد بن معاذ عمرہ کرن لئی مکیّ گئے تے اپنے پرانے یار اُمیہ بن خلف دے پروہنے بنے۔ حضرت سعد نوں طواف کر دیاں ابوجہل نے ویکھ لیا تے اُمیہ نوں پچھن لگا کہ ایہہ تیرے نال کون اے؟ اُمیہ نے آکھیا کہ ایہہ سعد بن معاذ اے۔ آپ دا نام سُن دیاں ای ابوجہل سڑ بَج گیا تے آکھن لگا کہ سعد! خدا دی قسم کھا کے آکھداہاں کہ جے توں اُمیہ دا پروہنا نہ ہوندا تے فیر توں جیوندا اپنے گھر نہ مڑدا۔ سعد وی ایڈی چھیتی ڈرجان والے بندے نہیں سن۔ اوہناں آکھیا کہ فیر توں وی سن لے کہ جے توں کعبہ دے طواف توں ڈکیں گا تے اسیں مدینے وچوں تہاڈا راہ ڈکاں گے۔ ابوجہل نال اوکھا ہوندیاں ویکھ کے اُمیہ نے وی اپنے پروہنے دا خیال نہ کیتا تے آکھیا کہ نہ بھئی سعد! ابوالحکم نال اُچی گل نہیں کرنی اوہ ایس ساری وادی دے وسنیکاں دا سردار اے۔

ایس طرحاں دے حالات وچ، جدوں کہ ریاست دے اندرونی تے بیرونی خطرے ہر نویں دیہاڑے ودھ رَے سن، خالق کل نے اپنی پالیسی جاری فرمادِتی۔ ارشاد ربانی ہویا:

{اُذِنَ لِلَّذِیْنَ یُقٰتَلُوْنَ بِاَنَّهُمْ ظُلِمُوْا وَاِنَّ اللّٰهَ عَلٰی نَصْرِهِمْ لَقَدِیْرُ} (الحج: ۳۹)

---

1 سنن ابی داؤد۔

''حکم ہوئیا او ہناں لوکاں نوں (جہاد دا) جنہاں نال کافر لڑدے نیں، کیوں جے او ہناں تے ظلم ہوئیا۔ تے اللہ او ہناں دی مدد کرن تے یقیناً قادر اے۔''

ایہہ اوہ پہلی آیت سی جہدے ذریعے سپہ سالارِ اعظم نوں جنگ کرن دی اجازت دتی گئی۔ ایس آیت وچ اُذِنَ دا اکھر چوکھی توجہ منگدا اے۔ ایس توں اشارہ ملدا اے کہ مسلمان کفار دے ظلم تو تنگ پے ہوئے سن پر جدوں وی اوہ سرکارِ دو عالم توں اذنِ جنگ طلب کردے تے آپ اپنے اصحاب نوں روک دیندے سن۔ ہن رب دے ایس واضح حکم توں بعد صورتِ حال بدل گئی۔ ایس آیت توں ایہہ وی پتا لگدا اے کہ ایس اذن ربی دی وجہ ایہہ ہے کہ کافراں نے مسلماناں تے ظلم کیتے نیں۔

ایس توں بعد فیر رب تعالیٰ نے پورے دا پورا ضابطہ جنگ عطا فرما دتا۔

حکم ہوئیا:

{وَقَاتِلُوْا فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ الَّذِيْنَ يُقَاتِلُوْنَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوْا اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِيْنَ ۝ وَاقْتُلُوْهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوْهُمْ وَاَخْرِجُوْهُمْ مِّنْ حَيْثُ اَخْرَجُوْكُمْ وَالْفِتْنَةُ اَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تُقٰتِلُوْهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتّٰى يُقٰتِلُوْكُمْ فِيْهِ فَاِنْ قٰتَلُوْكُمْ فَاقْتُلُوْهُمْ كَذٰلِكَ جَزَآءُ الْكٰفِرِيْنَ ۝ فَاِنِ انْتَهَوْا فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ۝ وَقٰتِلُوْهُمْ حَتّٰى لَا تَكُوْنَ فِتْنَةٌ وَّيَكُوْنَ الدِّيْنُ لِلّٰهِ فَاِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ اِلَّا عَلَى الظّٰلِمِيْنَ ۝ اَلشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمٰتُ قِصَاصٌ فَمَنِ اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوْا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوْٓا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّقِيْنَ ۝} (البقرۃ: ۱۹۰۔ ۱۹۴)

''اللہ دے رستے وچ او ہناں لوکاں نال جنگ کرو، جیہڑے تہاڈے نال جنگ کرن، تے حدوں نہ ودھو۔ بے شک اللہ حدٹپ جان والیاں نوں پسند نہیں کردا۔ او ہناں نوں مارو جتھے وی اوہ لبھ جان تے او ہناں نوں اوتھوں کڈو جتھوں او ہناں تہانوں کڈیا سی۔ تے سن لوؤ کہ فتنہ قتل توں چوکھا وڈا جُرم اے۔ تے تسیں او ہناں نال مسجد حرام دے نیڑے لڑائی نہ کرنا جناں چِر کہ اوہ آپوں لڑائی نہ چھوہ دین۔ فیر جے اوہ لڑائی چھیڑ دین تے تسیں وی او ہناں نوں مارو۔ کافراں دا بدلا ایہی اے۔ فیر جے ایہہ باز آ جان تے اللہ بخشن والا تے مہربان اے۔ تے فیر او ہناں نال جنگ کرو ایتھوں تیکر کہ فتنے دا نام نشان مٹ جاوے تے اللہ دا دین غالب آ جاوے۔ فیر جے ایہہ باز آ جاون تے پکڑ تے نِری ظالماں لئی ہے۔ حرمت والا مہینا حرمت والے مہینے دے بدلے ہے تے ایوں دُجیاں حرمت والیاں چیزاں دا وی بدلہ اے۔ تے فیر جیہڑا تہاڈے نال زیادتی کرے، تسیں اوہدے نال اتنی ای زیادتی کرو جنّی تہاڈے نال ہوئی اے۔ تے اللہ توں ڈردے رہوو تے یقین رکھو کہ اللہ پرہیزگاراں دے نال اے۔''

ہن سوال ایہہ رہ گیا کہ ایہہ قتال کیوں کیتا جاوے۔ مسلمان جیہڑے تھوڑے وی نیں، تے ماڑے وی نیں اوہ کیوں اپنے توں تگڑیاں نال ٹکر لے کے اپنیاں جاناں ضائع کرن گے؟ آ و ایس دا جواب لبھدے ہاں:

حضرت قتادہ توں روایت اے کہ اک واری صحابہ دے اِک مجمع وچ کھڑے ہو کے نبی رحمت نے ارشاد فرمایا:

((ان الجہاد فی سبیل اللہ والا یمان بااللہ افضل الایمان مقام رجل فقال یا رسول اللہ اَرأَت ان قتلت فی سبیل اللہ یکفرو عنی خطا یا ی ؟فقال لہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نعم۔ ان قتلت فی سبیل اللہ وانت صابر محتسب مقبل غیر مدبر۔ ثم قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کیف قلت؟ فقال ارأیت اِنْ قتلْتُ فی سبیل اللہ ایکفر عنی خطایایَ؟ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نعم وانت صابر محتسبٌ مقبلٌ غَیْرُ مُدْبِرٍ۔ الا الدین فَاِنَّ جِبْرَئِیْلَ قَالَ لِیْ ذٰلِکَ۔)) (رواہ مسلم)

''جہاد فی سبیل اللہ تے ایمان بااللہ سب توں ہنا ایمان اے۔ ایہہ سُن کے اِک بندا (صحابی) کھلو گیا تے آکھن لگا یا رسول اللہ! جے میں راہ خدا تے ماریا جاواں تے کیہہ میریاں ساریاں خطاواں معاف ہو جان گئیاں۔ آپ نے فرمایا ہاں پر شرط ایہہ ہے کہ توں ایس حال وچ شہید ہوویں کہ توں صبر کرن والا، ثواب آخرت نوں لبھن والا تے اگے ودھن والا ہوویں نہ کے پچھے ہٹن والا۔ فیر رسول اللہ نے فرمایا کہ (لے بھئی ذرا فیر دسیں) توں کیہہ آکھیا سی۔ صحابی نے آکھیا جے راہ خدا وچ ماردتا جاواں تے کیہہ میریاں ساریاں خطاواں معاف ہو جان گئیاں۔ آپ نے فرمایا ہاں۔ بشرطیکہ توں ایس حال وچ شہید ہوویں کہ توں صبر کرن والا، ثواب دی جستجو کرن والا تے اگے ودھن والا ہوویں نہ کہ پچھے ہٹن والا پر قرض معاف نہیں ہووے گا۔ ایہہ گل جبرائیل نے مینوں اجے ہن دَسی اے۔''

ایس توں ودھ کے کسی نیکی دی کیہہ فضیلت ہو سکدی اے کہ اوس نیکی دے نتیجے تے بندے دے ساری حیاتی دے گناہ معاف ہو جان تے جناب رحمت اللعالمین دے ایس ارشاد نے تے رہی سہی کسر وی پوری کر دتی کہ خدا دی قسم اے جے ایہہ کم ہو سکدا ہندا تے بس ضرور ایہہ چاہندا کہ میں اللہ دی راہ تے شہید ہو جاواں، فیر زندہ ہوواں تے فیر شہید ہوواں، فیر زندہ ہوواں تے فیر شہید ہوواں تاں جے اوس دے رستے تے جان دین دا سواد چکھدا رہندا۔ 1

جہاد دی لوڑ کیوں پئی تے جہاد دی فضیلت کیہہ اے، اسیں ایہہ گل پڑھ لئی اے۔ ہن اسیں ویکھدے ہاں کہ ربّ دے نترے ہوئے حکم قتال دے باوجود تے رسول خدا دے جہاد دی فضیلت دے ارشادات دے باوجود جے کوئی مسلمان کسے دنیا وی طمع، کسے پکے ہوئے پھل دے لالچ، کِسے بھک ننگ دے ڈر یاں گرمی سردی دی اذیت توں بچن لئی راہ خدا وچ نکلن توں گریز کر دا اے تے اوس دا نقصان کیہہ ہووے گا۔ اوس دا نقصان یقینا ایہو ہووے گا کہ دشمن بغیر کسے روک ٹوک توں مسلمان آبادی تے دھاوا بولے گا تے فیر نہ اوہ پکے ہوئے پھل چھڈے گا، نہ کوئی کوٹھا پَیلی چھڈے گا تے نہ مسلمان سوانیاں نوں اپنیاں لونڈیاں بنان توں باز آوے گا۔

ربّ سوہنے نوں تے اپنے محبوب دے نال ٹرن لئی اِک اجہی ٹیم چاہیدی اے، جس نوں دنیا نالوں آخرت دی حیاتی

! بخاری شریف

چوکھی چنگی لگدی ہووے۔ تے جہناں نوں دنیا دی حیاتی چنگی لگدی اے اوہناں نوں رب تعالیٰ ایہہ سوال کردا اے:

{اَرَضِیتُمۡ بِالۡحَیٰوۃِ الدّنیَا مِنَ الۡاٰخِرَۃِ}

''کیہ آخرت دی بجائے دنیا دی حیاتی تے ای راضی ہو گئے او؟'' تے فیر آپوں جواب دیندا اے:

{فَمَا مَتَاعُ الۡحَیٰوۃِ الدُّنۡیَا فِی الۡاٰخِرَۃِ اِلَّا قَلِیۡلٌ} (توبہ:۳۸)

''فیر دنیا دی حیاتی دا فیدہ تے آخرت دے مقابلے تے کجھ وی نہیں بس تھوڑا بوہت ای ہے۔''

ایس حقیقت توں مسلماناں نوں خبردار کرن توں بعد وی ربّ نے کوئی اولھا نہیں چھڈ یا تے لگدے ہتھ ای ایہہ گل وی دَسّ دِتی اے کہ:

{اِلَّا تَنۡفِرُوۡا یُعَذِّبۡکُمۡ عَذَابًا اَلِیۡمًا وَّ یَسۡتَبۡدِلۡ قَوۡمًا غَیۡرَکُمۡ وَ لَا تَضُرُّوۡہُ شَیۡئًا وَاللّٰہُ عَلٰی کُلِّ شَیۡءٍ قَدِیۡر} (توبہ:۳۹)

''تے جے تُسیں (جہادلئی) نہ نکلو گے تے اللہ تہانوں دردناک عذاب دیوے گا تے تہاڈی تھاں تے کوئی دُجی قوم لے آوے گا تے فیر تُسیں اوس دا کجھ وی نہ وگاڑ سکو گے۔ تے اللہ ہر چیز تے قادر اے۔''

گل بڑی کھری تے سِدّی اے کہ دنیا دی حیاتی نوں رب اگے ویچ کے اساں اِک نفع بخش سودا کرنا اے کیوں جے ایہدے بدلے سٹھ ستر یا اَسیّ ورھیاں دی نہیں سگوں ہمیش دی حیاتی ملنی اے تے اجہی موجاں والی حیات ملنی اے کہ پوری دنیا دیاں موجاں اِک پاسے تے اوس حیاتی دے اِک لمحے دا سرور فیر اوس توں ودھ اے۔ تے جے ایہہ گل سانوں وارا نہ کھاوے تے رب نوں ایس دی کوئی پرواہ نہیں۔ اوہ آکھدا اے کہ میرے کول تہاڈا بدل موجود اے۔ اوہ ایہہ وی آکھدا اے کہ کلمہ حق تہاڈا محتاج نہیں سگوں اپنی نجات لئی تسیں اوس دے محتاج او۔

جنہاں لوکاں جہاد وچ اپنے مال تے اپنیاں جاناں نال شرکت کیتی اوہناں تے رب تے اوس دا رسول کویں راضی ہوئے اوس دا پتا ایس گل توں لگدا اے کہ جنہاں لوکاں جنگ بدر وچ شرکت کیتی سی جے اوہناں کولوں کدرے کوئی بھل چک ہوجاندی سی تے نبی رحمت اوہناں نوں سزا دین توں انکار کر دیندے سن۔ اِک واری فرمایا کہ ''ایہہ تے اوہ جان نثار نیں جنہاں نے جنگ بدر وچ شرکت کیتی سی۔ عجب نہیں کہ ایس اِک عمل دے بدلے وچ اللہ نے اوہناں دیاں سب اگلیاں پچھلیاں خطاواں بخش دتیاں ہون تے آکھ دتا ہووے کہ جو دل چاہندا اے کرو۔''

عمران بن حصین توں روائت اے کہ جدوں رومیاں دی جنگ دی تیاری دی خبر پجی اوہدوں مسلماناں دی حالت چوکھی ماڑی سی۔ نہ کوئی ہتھیار تے جنگی سامان سی تے نہ ای کوئی پیسہ دھیلا۔ حضرت عثمان نے جدوں ایہہ حال ویکھیا تے اپنا پورا تجارتی قافلہ جیہڑا شام جان لئی تیار سی حضرت a دی خدمت وچ پیش کر دِتا۔ اوہدے وچ دوسو اونٹ مال لدے ہوئے سن تے دوسو اوقیہ سونا سی۔ حضوؐر نے جناب ذوالنورین دی ایس پیش کش تے فرمایا:

{لا یضر عثمان ما عمل بعدھا}

''ہن توں بعد عثمان نوں کوئی عمل نقصان نہیں پہنچا سکدا۔''

ایس حدیث توں پتا لگدا اے کہ جہاد مالی اے یاں جانی، ایس توں بعد، رسول خدا دی نظر وچ کوئی برائی وی اوس مجاہد نوں نقصان نہیں پہنچا سکدی۔ کیہہ ہور وی کوئی اجیہی نیکی یاں کوئی عمل ہے جیہڑا ایڈی فضیلت رکھدا ہووے۔

دین اسلام دے ضابطہ جہاد دا ہور نتارا:

اللہ تے اوس دے رسول دی سر بلندی لئی جہاد فرض کفایہ اے پر جدوں غیر مسلم، مسلماناں تے حملہ کر دین تے فیر اوس شہر دے سارے باشندیاں لئی دفاع لئی اُٹھ کھلونا فرض عین ہو جاوے گا۔ جے دشمن چوکھا طاقتور ہووے تے مقابلے لئی اوس وستی دے وسنیک کافی نہ ہون تے فیر نیڑے دے مسلماناں لئی وی فرض عین ہو جائے گا۔ تے جے فیر وی کافی نہیں یاں اوہناں نے سستی کیتی اے یاں کسے گلوں صاف انکار کر دتا ہووے تے فیر اوس توں اگلی مسلمان وستی یاں مسلمان قبیلے تے فرض عائد ہو جاوے گا کہ اوہ مظلوم مسلماناں دی مدد لئی جہاد کرن۔ حتیٰ کہ ساری دنیا دے مسلماناں تے ایہہ فرض عائد ہو جاوے گا کہ اوہ رب دے ایس فیصلے نوں سچ ثابت کر وکھاؤن کہ ساری دنیا دے مسلمان مرد تے مسلمان سوانیاں اِک دُجے دے مددگار تے دوست نیں تے ایوں مظلوم مسلماناں دے موڈھے نال موڈھا لا کے کھلو جان۔

ایہہ دفاع دی عام صورت اے۔ کجھ صورتاں اجیہیاں وی نیں جنہاں وچ سارے اسلامیان عالم تے اِکو ویلے، تے فوری طور تے دفاع فرض عین ہو جاندا اے۔ مثلاً خلیفہ وقت سارے مسلماناں کولوں مدد دا طلب گار ہووے تاں جے عالم کفر دا مجموعی طور تے سامنا کیتا جا سکے۔ دُجی شکل ایہہ ہے کہ اسلام دے گڑھ تے مرکزی مقام یعنی جزیرہ عرب تے غیر مسلم حملہ کر دین کیوں جے اوس متبرک تے قابل احترام مقام نوں غیر مسلمان توں ہر ویلے محفوظ رکھنا سب مسلماناں دی سانجھی ذمہ داری اے۔، بھانویں اوہ ایس دھرتی دی کِسے وی نکر وچ وسدا ہووے۔

اَج دے عالم اسلام دے سامنے تواریخ اِک وار فیر سوالیہ نشان بن کے کھلوتی اے تے ایہہ پچھ رَہی اے، جیہڑا کہ اوہ پچھن دا حق رکھدی اے، کہ کیہہ اوہناں نے فیر اجے کِسے یزید دی نامزدگی کرنی اے؟ کیہہ اوہناں فیر اِک وار جنگ جمل لڑنی اے؟ کیہہ اجے اوہناں اِک وار فیر کوئی کربلا بپا کر کے اپنے موہنہاں تے کالکھ ملنی اے، کیہہ اوہناں اجے اِک فیر دجلہ دے پانیاں نوں رتا کرنا اے؟ کہیہ اجے اوہناں بغداد دے کتب خانیاں نوں ہور سڑدا ویکھنا اے؟ کیہہ اجے بیت المقدس دی رسوائی نال اوہناں دا چھوہ نہیں بھریا گیا؟ کیہہ اجے اوہ سپین ورگی نسل کشی تے بوسنیا ورگی عصمت دری تے راضی نہیں ہوئے؟ کیہہ اجے اوہ ہور پاکستان، بنگلہ دیش بن دے ویکھنا چاہندے نیں؟ کیہہ اجے اوہ کشمیر، افغانستان تے عراق دی رسوائی تے راضی نہیں ہوئے تے کیہہ اجے اوہناں عراق دی ابوغریب جیل وچ کجھ ہور دختران مسلم نوں یہودیاں دے بالاں دیاں مانواں بن دیاں ویکھنا اے؟ جے ایہناں وچوں کسے وی سوال دا جواب نہیں وچ اے تے فیر ایہہ اوہی ویلا اے جس ویلے بابت آکھیا گیا اے کہ لہندے، چڑھدے دے سارے ای مسلماناں تے جہاد عین فرض اے۔

جہاد دے آداب:

اللہ تے اوس دے رسول نے اپنے منن والیاں نوں کجھ آداب سکھائے نیں جنہاں دی پابندی شمع رسالت دے

پروانیاں لئی ضروری اے، تے جے ایہہ پابندی نہیں کیتی جاندی تے فیر اوہ جنگ، جہاد نہیں سگوں کجھ ہور اے۔ آ وَاِک نظر اوہناں نوں ویکھئے:

۱۔ تُسیں وَیریاں نال اوناں ای کر سکدے او جنہاں تہاڈے نال کیتا گیا اے۔

۲۔ صبر تے درگزر توں کم لوَ گے تے تہاڈے لئی چنگا اے۔

۳۔ کسے قوم دا وَیر تہانوں عدل توں دُور نہ لے جائے۔ عدل کرو کیوں جے ایہہ تقویٰ دے نیڑے ہے۔

۴۔ حدوں ودھن والیاں نوں اللہ پسند نہیں کردا۔

۵۔ اللہ دا نام لے کے، اللہ دے رستے وچ، اللہ دے نافرماناں نال جہاد کرو۔

۶۔ بدعہدی تے خیانت نہ کرنا۔

۷۔ لاشاں دا مثلہ نہ کرنا۔

۸۔ راہباں تے گوشہ نشیناں نوں نہ چھیڑنا۔

۹۔ کسے پھل دار رُکھ نوں نہ وڈنا۔

۱۰۔ کسے گھر نوں برباد نہ کرنا۔

۱۱۔ سوانیاں، بالاں، بڈھیاں، بیماراں تے اوہناں نوں جیہڑے اوس قوم وچوں تہاڈے نال جنگ نہیں کرنا چاہندے، کجھ نہ آکھنا۔

ایہہ تے سن اللہ تے اوس دے رسول دے اوہ حکم جنہاں دی پابندی ہر ویلے ضروری اے۔ ذرا فتح مکہ دے ویلے تے جھاتی پاوَ:

۱۔ حرم وچ خونریزی بالکل نہ کرنا۔

۲۔ وار اوسے اُتے کرنا جیہڑا تہاڈے اُتے کرے۔

۳۔ جیہڑا بندا کعبہ وچ پناہ لوے اوس نوں پناہ اے۔

۴۔ جیہڑا ابوسفیان دے گھر وچ پناہ لوے، اوہ محفوظ اے۔

۵۔ جیہڑا اپنے گھر دا بوا بند کر لوے، اوس نوں کجھ نہ آکھنا۔

۶۔ اگّوں لگ کے بھج جان والے نوں پچھوں سَٹ نہ مارنا۔

۷۔ ہتھیار سَٹ دین والے نوں معافی اے۔

۸۔ جیہڑا زخمی ہو کے تہاڈے ہتھے چڑھ جاوے یاں قید ہو جاوے اوس نوں قتل نہ کرنا۔

ایہہ نیں اوہ راہنما اصول جیہڑے اوہناں لوکاں نال جنگ وچ سامنے رکھے گئے جنہاں نے اپنی زوراوری دے زمانے وچ، اوس جنگ دے سپہ سالار، تے اوس دے ساتھیاں نال ظلم دی اخیر کر چھڈی سی۔

اوہناں نے آکھیا سی کہ محمدؐ بچ کے نہ جائے۔ اَج محمدؐ آکھ رہیا اے کہ ویکھنا کوئی مر نہ جائے۔ اوہناں آکھیا سی کہ محمدؐ!

اسیں تیری دھی زینب نوں مکّے وچوں نہیں نکلن دینا، اَج محمدؐ کہہ رہیا اے کہ زینب نوں اذیت دین والا ہبار معاف، او ہناں آکھیا سی محمدؐ دے چاچے حمزہ نوں قتل کرن والا غلام آزاد، اَج محمدؐ آکھ رہیا اے حمزہ دا کلیجہ کڈھن والی ہند (زوجہ ابوسفیان) وی معاف۔ سگوں اوس دے گھر چ پناہ لین والا وی معاف۔ عکرمہ جیہڑا اجے کل تیکر آکھ رہیا سی کہ مکّے وچ وڑو گے کس طرحاں؟ تے جس دے پیو نے محمد رسول اللہ دے قتل دی سازش کیتی سی اَج محمد اوس نوں وی معافی دے رہیا اے۔ تے ایوں تواریخ اسلام دی سب توں وڈھی فتح وچ سوائے چند غنڈیاں دے کوئی بندا قتل نہ ہوئیا تے کوئی سوانی بے آبرو نہ ہوئی اتے محمدؐ دے شیدائیاں نے اَج تیکر ایہہ گل پلّے بنھی ہوئی اے۔

ایتھے اسلام نوں تلوار دا مذہب آکھن والیاں نوں ایہہ گل چیتے کرا دینا وی ضروری جاپدا اے کہ ہجرت مدینہ توں لے کے رفیق اعلیٰ ول واپسی تیکر سپہ سالار اعظمؐ یاں اوس دے مجاہد ۸۲ وار دین خدا دی سربلندی لئی میدان وچ نکلے نیں، جہناں وچوں ۶۳ موقعیاں تے کسے مشرک دا لہو نہیں وگیا تے ۱۰ ورھیاں دی اوس لمی مُدت وچ جہدے وچ مشرکاں، منافقاں تے اہل کتاب نے رسول خدا تے اوہناں دے سجناں دا نک وچ دَم کیتا ہویا سی، کل ۸۲ موقعیاں تے ۸۴۸ بندے مسلماناں دیاں شمشیراں نال جہنم پجے۔ ایس دا مطلب ایہہ ہوئیا کہ ہر معرکے وچ تقریباً ۱۰ غیر مسلم مارے گئے تے ایس دوران ۳۰۰ توں زیادہ مجاہدین اسلام نے وی شہادت دے پیالے پیتے۔ فیر سمجھ نہیں آوندی کہ اَج دے دشمنانِ رسول کول کیہڑی دلیل اے جہدے توں اوہ اسلام نوں تلوار دا مذہب آکھدے نیں۔

اَج مجاہدین اسلام دی کردار کشی لئی ہر حربہ آزمایا جا رہیا اے پر مغرب دی پروپیگنڈہ مشینری پورا ٹل لا کے وی ایہہ گل ثابت نہیں کر سکدی کہ کسے اجیہے بندے نے کدے کسے سوانی نوں بھیڑی نظر نال ویکھیا ہووے جنوں مغرب یاں مشرق دے اسلام دشمن ''دہشت گرد'' آکھدے نیں۔

نام نہاد مہذب مغرب تے اوس دے دانش ور:

دُجے پاسے اسیں ویکھدے ہاں کہ نام نہاد مہذب مغرب دیاں دانش ور قوماں نے اپنے قابو اَتے زیر تسلط آجان والے لوگاں نال ہر اوہ ظلم کیتا جیہڑا دَورِ جہالت وچ اوہناں دے وڈ کے کردے ہوندے سن۔ اجے کجھ ورھے پہلوں بوسنیا وچ ہزاراں فوجیاں دی سرکاری طور تے ایہہ ڈیوٹی لگائی گئی سی کہ اوہ ہر روز مسلمان قیدی عورتاں دی اجتماعی عصمت دری کرن۔ قتل وغارت گری، دہشت گردی، انھے واہ دی خونریزی، نہتے لوکاں تے ڈیزی کٹر بمباری تے فیر جنگی قیدیاں نال انسانیت سوز سلوک اَج دے مغرب دی پچھان اے۔ حد تے ایہہ ہے کہ عراق دی ابوغرائیب جیل وچ مسلمان منڈیاں تے بزرگاں نوں ننگیاں کر کے اوہناں نال اپنیاں تصویراں بناوَن دی ذمہ داری ہن مغرب دیاں سوانیاں بھگتا رہیاں نیں۔ ۲۰۰۴ء تیکر ساہ لین والا دنیا دا کیہڑا بندا سی جیس نے دخترِ امریکہ مس لنڈن تے بناتِ مغرب دیاں عراقی مرداں دے ستراں وَل اشارے کر کے، تے ہس ہس کے بنوایاں تصویراں نہیں ویکھیاں۔

امریکی تہذیب تے عراق دی ابوغرائب جیل:

پاکستان طرحاں امریکی مقننہ وی دو ایوانی اے۔ فرق ایہہ ہے کہ پاکستان دا تھلڑا ایوان (ایوان زیریں) قومی اسمبلی

اکھواندااے پر امریکی ایوان زیریں ایوان نمائندگان (House of Representatives) اکھوانداا ے۔ دوواں ملکاں دے اُتلے ایوان (ایوان بالا) سینٹ اکھواندے نیں۔ ایس حوالے نال اِک دُجی گل جیہڑی چوکھی ضروری جاپدی اے اوہ ایہہ ہے کہ پوری دنیا دے قانون ساز اداریاں وچ امریکی سینٹ واحد ایوان بالا اے جیہڑا ایوان زیریں توں چوکھا تگڑا تے زوراور اے۔ ایس لئی امریکہ وچ وی تے امریکہ توں باہر وی ایہہ سمجھیا جاندا اے کہ جیہڑا کم سینٹ دے ہتھوں ہوئیا اے اوہ چوکھا معتبر تے کھرا ہووے گا۔

عراق دی ابوغرائب جیل وچ بے غیرت تے ضمیر فروش مسلمان حکمراناں دے تعاون نال نام نہاد مہذب امریکیاں نے ۲۰۰۴ء وچ نہتے تے بے وسے عراقی مسلماناں نال جو کر چھڈی سی اوس نوں سنن تے پڑھن لئی بڑے دِل گردے دی لوڑ اے۔ جو کجھ میں ہیٹھ دسن لگا ہاں ایہہ امریکی سینٹ دی اوس تحقیقاتی کمیٹی دی رپورٹ اے جیہڑی سینٹ آرمڈ سروسز کمیٹی اکھواندی اے۔ کمیٹی دی رپورٹ دے کجھ حصے مصر دے اخبار روزنامہ اسبوع دے چیف ایڈیٹر جناب مصطفیٰ بکری دے ہتھ لگ گئے تے اوہناں اپنی ۱۷ مئی ۲۰۰۴ء دی اشاعت وچ شائع کیتے۔ ایسے رپورٹ دا اُردو ترجما ہفت روزہ زندگی لہور نے اپنی ۴۔۱۰ جولائی ۲۰۰۴ء دی اشاعت وچ چھاپیا۔

اسبوع دے مطابق امریکی فوج نے لوڑی دیاں معلومات حاصل کرن لئی ۴۰۰ سوانیاں تے کڑیاں، ۶۰۰ بالاں تے ۷۰۰ منڈیاں نوں گرفتار کیتا۔ امریکی صدر بش نے اوہناں تے تشدد تے ٹارچر دے سارے طریقے ورتن دا حکم دِتا تے چوکھے توں چوکھا جسمانی تے نفسیاتی تشدد کرن لئی طریقا نمبر ۱۲ ورتن دی وی اجازت دے دِتی۔ پھڑے جان والے عراقیاں وچوں کسے نے، تشدد توں تنگ آ کے، صدام حسین دی بعث پارٹی دی فوجی قیادت دے اوہناں تن بندیاں دے نام دَس دِتے جیہڑے مزاحمتی تحریک نوں منظم کر دے سن۔ امریکی فوجی اوہناں تن لیڈراں نوں تے نہ پھڑ سکے پر اوہناں دیاں بیویاں تے دھیاں نوں گرفتار کر لیا۔ فیر اوہناں نال چوکھی تعداد وچ امریکی فوجیاں نے کھلے عام زیادتی کیتی۔ جنسی تشدد دی ایس انتہا توں بعد دو عورتاں نے خودکشی وی کر لئی۔ انسانیت نوں خون دے اتھرو روان والے تے ہلاکوخاں دی رُوح نوں شرم دوان والے ظلم دی تفصیل جانن لئی سینٹ آرمڈ سروسز کمیٹی نے پینٹا گون (امریکی محکمہ دفاع) دے انٹیلی جینس سربراہ جنرل رونالڈ یورگس تے بری فوج دے قانونی امور دے سربراہ ٹومس رویگ نال کجھ براہ راست سوال کیتے۔ آ وَ پڑھیے:

کمیٹی: کیہہ تساں ایس گل دی تصدیق کیتی سی کہ پھڑے جان والے سارے بال تے منڈے دہشت گرداں دے رشتے دار نیں؟

ٹومس رویگ: ساڈے کول ثبوت دے طور تے خفیہ رپورٹاں موجود نیں، نالے اسیں وزیر دفاع دے مشیر انٹیلی جینس جنرل اسٹیفن کسبن نوں وی حالات دی خبر دے دِتی سی۔

کمیٹی: فیر جنرل کسبن نے کیہہ آکھیا؟

یورگس: سانوں جنرل کسبن ولّوں (پھڑے گئے) ۸ امریکی فوجی افسراں دی رہائی لئی ٹارچر جاری رکھن دا حکم ملیا۔

کمیٹی: ایس حکم دا ویروا کر کے دسو۔

یورگس: بالاں تے اوس ویلے تیکر ٹارچر کیتا جاوے جدوں تیکر اوہناں دے دہشت گرد رشتے دار اپنے آپ نوں ساڈے حوالے نہیں کر دیندے۔ پر ٹارچر نال ۱۸ نیانے مر گئے نیں۔

کمیٹی: کیہہ ایہہ بال سخت ٹارچر پاروں ہلاک ہوئے نیں؟

یورگس: شاید!

کمیٹی: جیہڑیاں سوانیاں تُساں پھڑیاں سن اوہناں نال کیہہ سلوک کر دے سی؟

یورگس: عراقی سوانیاں پچھ گچھ وچ ساڈے نال بلکل تعاون نہیں سن کر دیاں۔ اوہ چوکھے سکون تے اطمینان دے نال نال پیڈے حوصلے تے ٹھنڈے جذبات والیاں سن۔ اسیں چاہندے ساں کہ اوہناں نوں ڈرایا جاوے تے نالے اشتعال دوایا جاوے، تاں جے اوہ سانوں کجھ دسن۔ اساں جدوں مشورہ منگیا تے سانوں حکم ملیا کہ اوہناں نال اجتماعی زیادتی (Gang rape) کرو فیر اوہ سوانیاں آپوں سارا کجھ دسن گئیاں۔

کمیٹی: ایہہ حکم کِس نے دِتا سی؟

یورگس: پینٹا گون نوں ایس حکم دا پتا سی۔

کمیٹی: کیہہ ایہہ حکم وہائٹ ھاؤس (صدر بش دا دفتر) نے جاری کیتا سی؟

یورگس: مینوں نہیں پتہ۔

کمیٹی: تہاڈے تیکر ایہہ حکم کس بندے نے اپڑایا؟

یورگس: (وزیر دفاع دے مشیر) جنرل کسبن نے۔ اوس نے ایہہ وی آکھیا سی کہ ایہہ حکم اوپرتوں آیا اے تے ایہدے

اُتے عمل کرنا بہت ضروری اے۔

کمیٹی: زیادتی کویں کیتی جاندی سی؟

یورگس: ایہہ زیادتیاں گھٹو گھٹ دو افسراں تے کئی امریکی فوجیاں دی موجودگی وچ کیتیاں جاندیاں سن۔

کمیٹی: بری فوج دے مشیر قانون جنرل ٹومس رو یگ توں سوال اے کہ کیہہ تسیں ایس عمل نوں جائز سمجھیا؟

رو یگ: اغوا ہون والے امریکی بندیاں دا تھاں ٹھکانہ لبھن لئی کجھ عراقی سوانیاں نال زیادتی کرنا میرے نزدیک کوئی جُرم نہیں، سگوں ایہہ کم جنگی کاروائیاں وچ تے جائز ہندا اے۔

کمیٹی: کیہہ ایس توں وَکھ تہاڈے کول کوئی حل نہیں سی؟

رو یگ: ایس سوال دا جواب جنرل یورگس میرے توں چنگا دے سکدے نیں۔

کمیٹی: ہاں جنرل یورگس! تسیں دسو!

یورگس: اسیں دُجے طریقے وی ورتے سن جنہاں وچ عورتاں نوں مارنا، پانی وچ لمیاں پا دینا، اوہناں نوں سَون نہ دینا

تے ۲۴ گھنٹے کھڑے رکھنا شامل سی۔ اسیں کجھ سوانیاں دے وَال وی کٹے سن پر اوہناں سانوں کجھ نہ دسیا۔ ایس لئی ضروری ہو گیا سی کہ اسیں زیادتی والا طریقا ورتیے۔

کمیٹی: بالاں تے تشدد کرن والے حکم تے عمل کرن دی ذمہ داری کِدے تے پائی گئی؟

رویگ: ایہہ حکم ابوغرائیب جیل دی انچارج بریگیڈئر جنرل جینس کارپنسکی وَل گھلیا گیا سی۔

کمیٹی: رپورٹاں وچ کیہہ دسیا گیا؟

یورگس: بالاں دے جسم دے حصیاں نوں وڈنا، تیز دھار والے آلات اوہناں دے سراں تے مارنا تے کدی کدی اوہناں

دے جسم دے کجھ حصّیاں نوں اَگ نال ساڑن دا دَسیا گیا۔

کمیٹی: تُساں لوکاں ایہہ سب کیوں کیتا جَد کہ اوہ بچے نیں تے اوہناں نوں پتہ وی کجھ نہیں؟

یورگس: میں اعتراف کر دا ہاں کہ بچے تے نرے قربانی دے جانور سن پر اسیں ایہہ سب کجھ اوہناں دیاں بھیناں تے ماواں دے سامنے کردے ساں تاں جے اوہناں نوں مجبور کیتا جاوے کہ اوہ کجھ دَسن۔

کمیٹی: کیہ تساں مَرن والیاں نوں اوہناں دے رشتے داراں دے حوالے کیتا؟

یورگس: نہیں، اساں آپوں اوہناں نوں صحرا وچ دفن کر دِتا۔ اسیں چاہندے ساں کہ اوہناں دیاں ماواں تے بھیناں دفن

کرن ویلے نال نہ ہون پر اوہناں دی ضِد توں اسیں اوہناں نوں نال لے گئے۔ اوہ مناظر بڑے ہولناک سن۔

کمیٹی: مسٹر رویگ توں سوال اے کہ حقائق دَسدے نیں کہ ۲۷۳ بٹالین، ۳۲۰ بریگیڈ تے ۸۰۰ ڈویژن نے عراقی نوجواناں دے خلاف ٹارچر دے نویکلے تے چوکھے خطرناک طریقے ورتے۔ ایس بارے تہاڈے کول کیہہ تفصیلاں نیں؟

رویگ: میں بعض طریقیاں دے خلاف اپنا اعتراض درج کروایا سی۔

کمیٹی: اپنے اعتراض بارے کجھ دسّو گے؟

رویگ: میرا اعتراض قیدیاں نال ہون والیاں غیر اخلاقی حرکتاں دے خلاف سی، خاص طور تے جدوں مینوں پتہ لگا کہ امریکی فوج وچ موجود اکثر ہم جنس پرست فوجیاں نوں ایس لئی عراق سدیا گیا اے کہ اوہ قیدی منڈیاں دے نال بدفعلی کرن۔ اوتھے زیادتی دے خلاف بولن والے نوجوان نوں ہلاک کر دِتا جاندا سی۔ میرا سب توں وڈا اعتراض قیدیاں تے تربیت یافتہ کتیاں (Dogs) نوں ورتن تے سی۔

کمیٹی: کتے قیدیاں نال کیہہ کردے سن؟

رویگ: میرے کول ضروری رپورٹاں تے تصویراں موجود نیں جیہڑیاں وزیر دفاع دے دفتر وچ وی اپڑیاں نیں۔ تصویراں تے رپورٹاں موجب کتیاں نوں مرداں دے نازک اعضا (شرمگاہ) نوں وَڈھ لیاوَن دی خاص

تربیت دِتی گئی۔ جنزل کارپنسکی نے جدوں مینوں دسیا تے ایس طریقے تے پورا اطمینان ظاہر کیتا پر میں اوس نوں آکھیا کہ کِسے امریکی نوں تے ایہہ زیب نہیں دیندا۔

کمیٹی: خیر (بی بی) کارپنسکی نے کیہہ آکھیا؟

روِیگ: اوہ عراقی منڈیاں نوں بغیر کسے چادریاں لیڑیاں توں، مکمل ننگا رکھن تے ضِد کردی سی۔ جیہڑا قیدی بولدا اوس نوں

مار دتا جاندا سی۔ کندھ وچ لگیاں لوہے دیاں زنجیراں نال اوہناں دے پیر تے ہتھ بنھ کے زبردستی اوہناں دیاں لتاں کھولیاں جاندیاں سن۔ فیر اچن چیت اوہناں تے کتیاں نوں چھڈیا جاندا سی تاں جے اوہ قیدیاں دے نازک اعضاء تے جھپٹن تے اوہناں نوں وڈھ کے سُٹ دین۔ جیہڑیاں تصویراں مینوں ملیاں نیں اوہ بہت بھیانک تے لہو نال لت پت منظر نیں۔

کمیٹی: ایس طریقے نال مَرن والیاں دی تعداد کیہہ اے؟

روِیگ: میری اطلاع موجب ۱۳۰۰ اے۔ نازک اعضاء کٹ جان توں بعد کجھ گھنٹے قیدی چوکھی پیڑ نال کراہندے تے جیوندے رہندے تے فیر اوہ مَر جاندے سن۔ افسوس دی گل ایہہ ہے کہ کہ ساڈے فوجی ایہو جئے منظراں توں سواد لیندے سن۔

کمیٹی: ساڈے کول اِک امریکی خاتون فوجی توں مِلن والی رپورٹ موجود اے جہدے وچ دسیا گیا اے کہ عورتاں تے

وی کتیاں نال تشدد کیتا گیا اے جہدے نال کئی عورتاں مَر گئیاں نیں۔

روِیگ: میرے کول اجے کوئی خبر نہیں۔

کمیٹی: مرداں دے نازک اعضاء تاراں نال بنھ کے ٹارچر کرن والے طریقے بارے تسیں کیہہ آکھو گے؟

روِیگ: ایہہ طریقا ورتن دا مقصد عراقی منڈیاں نوں بغیر ہلن جُلن توں کھلو تے رہن تے مجبور کرنا اے۔

کمیٹی: کیہہ ٹارچر دے ایس طریقے تے تُساں کوئی اعتراض نہ کیتا۔

روِیگ: سچ تے ایہہ ہے کہ نہیں کیتا۔

کمیٹی: کیہہ اوہناں تاراں وچ بجلی وی سی جیہڑی کسے ویلے وی قیدیاں نوں مار سکدی سی؟

یورگس: میرے علم موجب...... ہاں۔ بجلی تِن قیدیاں نوں اوہدوں لائی گئی جدوں اوہناں تاراں تے اعتراض کیتا سی۔

عزیز پڑھنہارو! ایہہ عراق دی ابوغرائیب جیل دی اصل صورت حال تے امریکیاں دی اصل تصویر نہیں۔ اوتھے اوس توں وی چوکھا کجھ ہویا اے جیہڑا تسیں سوچ سکدے او تے جیہڑا تہذیب توں پہلے دے دَور دیاں جاہل تے گنوار قوماں وی نہ کرسکیاں۔ ایہہ تے سینٹ دی اوس رپورٹ دا اوہ حصہ اے جہدی بابت اوہ سمجھدے نیں کہ ایہہ جائز گلاں نیں۔ اندازا کرو کہ اوہ ظلم تے بربریت کیہہ ہووے گی جیس نوں اوس بے ضمیر قوم دے ضمیر نے وی جائز نہیں سمجھیا تے اوس نوں

رپورٹ نالوں غائب کر دِتا گیا اے۔

ایس ویلے دنیا تے کشمیر تے فلسطین دی آزادی دیاں تحریکاں زوراں تے نیں۔ کشمیر دی تحریک نوں دو دھاکے تے فلسطینی تحریک نوں ادھی صدی گزر گئی اے۔ اوتھوں دے عظیم مجاہد، جنھاں نوں ''مہذب'' قوماں دہشت گرد آکھدیاں نیں، ایہہ سوال کردے نیں کہ ساڈی پوری جدوجہد آزادی وچ جے ساڈے ہتھوں تواڈی اِک سوانی وی بے آبرو ہوئی اے تے اوس نوں سامنے لیاؤ۔

سجنو! ایہہ ہے محمد رسول اللہ دی تعلیم۔

آؤ تھوڑا اچھے چلیے تے ایہناں ''مہذب قوماں'' دے کجھ ہور کرتوت ویکھئے۔ پہلی جنگ عظیم جیہڑی چار ورھیاں دی لمّی مُدت تیکر جاری رہی، وَکھو وَکھ ملکاں وچ اوہناں دے مقتولاں دی تعداد ایہہ سی:

روس	۱۷ لکھ	ترکی	۳ لکھ ۵۰ ہزار
جرمنی	۱۸ لکھ	بلیجئیم	۱ لکھ ۵۰ ہزار
فرانس	۱۳ لکھ ست ہزار	بلغاریہ	۱ لکھ
اٹلی	۶ لاکھ سٹھ ہزار	رومانیہ	۳ لکھ ۳۵ ہزار
آسٹریا	۱۲ لکھ	امریکہ	۱ ـ لکھ
برطانیہ	۲۱ لاکھ		

دُجی جنگ عظیم دے مقتولاں دی تعداد ایہہ سی:

رُوس	۲ کروڑ ۱۰ لاکھ	امریکہ	۱۰ لکھ ۰۷ ہزار
جرمنی	تقریباً ایک کروڑ	برطانیہ	۱۴ لکھ ۳۰ ہزار
پولینڈ	۹ لاکھ	فرانس	۱۰ لکھ
چین	۳۰ لکھ	اٹلی	۱۰ لکھ
جاپان	اندازاً ۵۰ لکھ	یوگوسلاویہ	۱۶ لکھ ۸۵ ہزار
آسٹریا	۷ لکھ	ہنگری	۶ لکھ
رومانیہ	۴ لکھ	ہالینڈ	۲ لکھ ۵۷ ہزار
فِن لینڈ	۱ لکھ تراسی ہزار	بلیجئیم	۶۰ ہزار
چیکوسلواکیہ	۶۰ ہزار	فلپائن	۳۰ ہزار

ایوں زمین دے نِکّے نِکّے ٹوٹیاں تے اپنی چوہدراہٹ قائم کرن لئی مغرب دے ایہناں ''دانش وراں'' پنج کروڑ توں چوکھے بندیاں نوں بن مَوت دے مار چھڈیا تے فیر ایہہ مذہب اسلام تے غارت گری دا الزام عائد کرن والے اَج دے خودساختہ منصف اعظم امریکہ نوں کوئی ایہہ وی یاد کرا دوے کہ ربّ دی ایس دھرتی تے پہلا ایٹم بم وی اوہدے پلیت

ہتھاں توں ڈِگا سی تے اخیری وی اوسے نے سٹیا سی۔ کیہہ ایٹم دے استعمال توں ودھ کے وی کوئی دہشت گردی دنیا تے موجود اے؟

جیہڑی قوم اسلام نوں نرا اِک جنگجو مذہب دی حیثیت نال ای ویکھدی اے ایس دی ہی اِک غیر جانبدار بی بی آکھدی اے:

"In the West wer often imagine Muhammad as a warlord, brandishing his sword in order to impose Islam on a reluctant world by force of arms. The reality was quite different. Mohammad and the first Muslims were fighting for their lives and they had also undertaken a project in which violence was inevitable.1

''مغرب وچ اسیں اکثر محمد نوں جنگجو تصور کر دے ہاں جیہڑے ہچکچاہٹ دی شکار دنیا تے تلوار لہراندے ہوئے زوراوری نال اسلام مسلط کر دے نظر آؤندے نیں۔ سچ تے بلکل اُلٹ اے۔ حضرت محمد تے مُڈھلے مسلمان تے اپنی زندگی بچاون لئی لڑ رَے سن تے اوہ (اپنی حیاتی لئی) اِک اجیہے منصوبے تے عمل کر رَے سن جہدے وچ جنگ نا گزیر سی۔''

اِک دُجی تھاں تے بی بی کیرن آرمسٹرانگ مغرب دی کم عملی تے تعصب دا نقشا ایوں کھچدی اے:

In particular we tend to find it scandalous and even wicked that Mohammad had to fight his way to peace, power and victory. Islam has been dubbed the religion of the sword, a faith which has abandoned true spirituality by sanctifying violence and intolerance. It is an image that has dogged Islam in the Christian West ever since the Middle Ages, even though Christians were fighting their own holy wars in the Middle East at this time. Today popular books and television programmes frequently sport titles like Rage of Islam, Sword of Islam, Sacred Rage of Holy Terror, But this is a distortion of the truth. Each religion has its own particular genius, a special insight that characterises its quest for an ultimate meaning and value. 2

''خاص طور تے اسیں (مغرب والے) حضرت محمد دے امن، قوت تے فتح لئی لڑن نوں معیوب سمجھدے ہاں۔ اسلام نوں تلوار دے دین دا لقب دِتا گیا اے تے نالے ایس نوں اجیہا عقیدہ قرار دِتا گیا اے جس نے عدم برداشت تے زوراوری ودھا کے اصل روحانیت نوں ختم کر دتا ہووے۔ اسلام دے بارے ایہہ اِک ہمیش دا تاثر اے جیہڑا عیسائی مغرب وچ ازمنہ وسطیٰ توں لبھدا اے، حالانکہ اوہدوں عیسائی آپوں مشرق وسطیٰ وچ (صلیبی) جنگاں لڑ رَے سن۔ اَج کل مقبول عام کتاباں تے ٹیلی ویژن پروگراماں دے اکثر اجیہے نام رکھے جاندے نیں جویں کہ ''اسلام دا غضب، اسلام دی تلوار، مقدس غضب، یاں مقدس دہشت پَر ایہہ سچائی نوں

وگاڑ کے پیش کرن دے برابر اے۔ ہر مذہب دا اپنا اِک مخصوص انداز تے بصیرت ہوندی اے جھیڑے اوس دیاں قدراں تے خوبیاں دی پچھان ہوندے نیں۔''

بی بی کیرن آکھدی اے کہ عیسائیاں دی وی تے اپنی اِک پچھان اے کہ دُکھ تکلیف نوں برداشت کرو یا دنیا توں کنارہ کش ہو جاؤ۔ اوہناں وچ وی حضرت عیسیٰ لئی لڑنا تے تکلیف اُٹھانا اعلیٰ ترین مذہبی مقصد اے۔ ایوں دُوجے مذہب دے مُڈھلے اصولاں تے خوامخواہ دی تنقید جائز تے مناسب نہیں۔

کیرن آرمسٹرانگ دی ایس گل توں پتا لگدا اے کہ اسلام مخالف پروپیگنڈہ مغرب دی پالیسی دا حصا اے ورنہ اصل گل تے ایہی ہے کہ اسلام دا جذبہ جہاد نہ تے دہشت گردی اے تے نہ ای دُجیاں دے کسے حق تے ڈاکہ۔ سگوں ایہہ تے دنیا

!Muhammad A Biography of the Prophet by karen Armstrong Page:168

تے عدل و انصاف قائم کرن دا اِک وڈھا ذریعہ اے۔ ایک سوال جیہڑا ایتھے ضروری جاپدا اے اوہ ایہ ہے کہ مسیحی مغرب جدوں ایہ منادی کردا ہے کہ دین مسیح جنگ توں مطلق طور تے منع کردا اے تے کیہہ (فیر اوہ) ایس تے عمل کر کے وی وکھاندا اے؟ سچ تے ایہہ ہے کہ جَدوی مسیحیت نوں ہوش آئی اوہناں رَب دی دھرتی نوں لہو نال رنگ دِتا۔ ایہی مسیحیت سی جہدی ''برکت'' نال رُوم وچ انساناں دا لہو ستا ہو گیا۔ یورپ وچ ایہناں دی مہربانی نال ای خون دے دریا جوش مارن لگ پے۔ صلیبی جنگاں لڑن لئی یورپ توں ایہناں دے لشکر مقدس صلیب چُک کے وسط ایشیا تیکر آئے تے فیر پیغمبراں دی مقدس سرزمین تے صدیاں تیکر انسانی خون دا سمندر ٹھاٹھاں ماردا رہیا تے پاپائے مقدس مسلماناں کولوں بیت المقدس کھوہ لین لئی چوکھے توں چوکھی خون ریزی کرن لئی فتوے وی دیندے رَے تے ایس دی تلقین وی کردے رَے۔ کیہہ اوہدوں پاپایان مقدس نوں ایس گل دا علم نہیں سی کہ دین عیسیٰ خونریزی توں منع کردا اے؟ فیر قرون وسطیٰ تے اپنی تھاں، ۲۰ وی صدی وچ جدوں تہذیب وتمدن دیاں لاٹاں اکھاں نوں چندھیا رہیاں سن، ایس وچ اتحادیاں دے سانجھے نمائندے لارڈ البنی نے ۱۹۱۸ء وچ بیت المقدس تے صلیب لہراندیاں ایہہ گل نئیں سی آکھی کہ ''اَج صلیبی جنگاں توڑ چڑھ گئیاں نیں۔''[1] تے جے ایہہ گل پرانی ہو گئی اے تے کیہہ ایہہ سچ نہیں کہ ہن افغانستان تے حملہ کرن ویلے امریکی صدر بش نے صلیبی جنگاں فیر چھوہ دین دی خاہش ظاہر کیتی سی؟

غزوات تے سرایا داویروا:

عہد نبوی دیاں لڑائیاں نوں دو ناواں نال یاد کیتا جاندا اے۔ اِک نام غزوہ اے تے دُجا سریہ۔ مولانا شبلی نعمانی لکھدے نیں کہ '' غزوہ تے سریہ وچ لوکاں نیڑے ایہہ فرق اے کہ غزوہ وچ گھٹ توگھٹ بندیاں دی اِک خاص تعداد ضروری اے، سریہ وچ کوئی قید نہیں۔ اِک بندا وی جے کدرے لڑائی دے حال حالات ویکھن لئی ٹور دِتا جاوے تے ایہہ وی سریہ اے۔ بعضاں دے نیڑے غزوہ لئی ایہہ شرط اے کہ آں حضرت نے آپوں (بہ نفس نفیس) اوہدے وچ شرکت کیتی

ہووے۔حقیقت ایہہ ہے کہ جیہڑے واقعات نوں مورخ سریہ آکھدے نیں، اوہدیاں چند قسماں ایہہ نیں:

i محکمہ تفتیش یعنی دشمناں تے دھیان رکھنا (jntelegence)

ii دشمن دے حملے دی خبر سن کے دفاع لئی اگے ودھنا (Defence)

iii قریش دی تجارت دی روک ٹوک تاں جے اوہ گل بات کرن تے راضی ہو جان تے مسلماناں نوں حج تے عمرے دی اجازت دے دین۔

iv امن امان قائم کرن لئی فوج گھلنا۔

v دین دی تبلیغ لئی بندے ٹورے تے اوہناں دی حفاظت لئی کجھ سپاہی وی نال ٹور دتے پر تاکید کر دتی کہ دین دے وادھے لئی تلوارتوں کم نہ لینا۔

غزوہ دیاں صرف دو شکلاں نیں:

! حیات محمدؐ از محمد حسین ہیکل صفحہ: ۳۰۴

ا۔ دشمن نے دارالاسلام تے حملہ کیتا تے اوہناں دا مقابلہ کیتا گیا۔

۲۔ ایہہ معلوم ہویا کہ دشمن مدینے تے حملے دی تیاری کر رَہے نیں تے اوتھے پیش قدمی کیتی گئی 1 پر حضرت شبلی نعمانی دی ایس تعریف نال کِسے اتفاق نہیں کیتا۔سیرت لکھیار تے سیرت دے پڑھیار ایہہ گل سمجھدے نیں کہ اوہ فوجی دستہ جہدے وچ سرکار دو عالمؐ نے آپوں شرکت فرمائی ہوئے اوہ غزوہ اے تے دُجی ہر طرحاں دی فوجی مہم نوں سریہ آکھدے نیں۔ایس سلسلے وچ جسٹس پیر کرم شاہ الازہری نے امام محمد ابوزہرہ دی کتاب خاتم النبین دے حوالے نال لکھیا اے کہ:

''اسلامی جہاد دے تذکرہ دے ضمن وچ دو اکھر چوکھے ورتے جاندے نیں۔اوہناں دا ٹھیک مطلب ذہن وچ بٹھا لینا چوکھا ضروری اے، تاں جے کسی رَولے پاروں کوئی پلیکھا نہ روے۔اوہ دو اکھر غزوہ تے سریہ نیں۔غزوہ اوس نکے یاں وڈے لشکر نوں آکھدے نیں جہدے وچ سرکار دو عالم آپوں شریک ہووے ہون بھانویں اوہدے وچ جنگ تیکر نوبت آئی ہووے یاں نہ۔یاں بھانویں اوس لشکر دا جنگ توں ہٹ کے کوئی ہور مقصد ہووے۔''

''تے فوجی دستہ جہدے وچ سرکار دو عالم نے آپوں شرکت نہ کیتی ہووے سگوں اپنے کِسے صحابی نوں دستے دا امیر مقرر کر کے ٹوریا ہووے اوس نوں سریہ یا بعث آکھیا جاندا اے۔سریہ واسطے ایہہ ضروری نہیں کہ دشمناں نال سچی مچی جنگ ہوئی ہووے۔ایہہ وی ضروری نہیں کہ اوہ جنگ کرن دی نیت نال ٹرے ہون۔''2

غزویاں دی تعداد:

غزویاں دی تعداد کیہہ اے؟ ایس تے اختلاف اے تے مختلف سیرت لکھیاراں تے تواریخ لکھیاراں نے اینہاں دی تعداد مختلف لکھی اے۔ابن اسحاق، امام احمد، امام بخاری تے امام مسلم نے حضرت عبداللہ بن بریدہ توں روایت کیتی اے کہ غزویاں دی تعداد ۱۹ اے۔ابن کثیر نے وی ۱۹ نال اتفاق کیتا اے۔طبقات ابن سعد وچ ایہہ تعداد ۲۷ اے پر

عراق دے جناب محمود خطاب نے غزوات دی تعداد ۲۸ دَس کے اوہناں دی تھاں تے تریخاں وی دَس دتیاں نیں 3 اوہناں نے جیہڑے غزوات دے نام۔ گنوائے نیں، اوہ ایہ نیں:

غزوہ الابواء (ایس نوں غزوہ ودان وی آکھدے نیں) غزوہ بواط، غزوہ عشیرہ، بدر اولیٰ، بدر کُبریٰ، غزوۂ بنی قینقاع، غزوہ بنی سُلیم، غزوۂ سویق، غزوہ ذی امر، غزوہ بحران، غزوہ اُحد، غزوہ حمراء الاسد، غزوہ بنونضیر، غزوہ ذات الرقاع، بدر اُخریٰ، غزوہ دومتہ الجندل، غزوہ بنومصطلق، غزوہ خندق، غزوہ بنوقریظہ، غزوہ بنی لحیان، غزوہ ذی قرد، غزوہ حدیبیہ، غزوہ خیبر، غزوۂ عمرۃ القضاء، غزوہ فتح مکہ، غزوہ حنین، غزوہ طائف تے غزوہ تبوک۔

ایہناں وچوں غزوات بدر، اُحد، خندق، قریظہ، مصطلق، خیبر، فتح مکہ، حنین تے طائف وچ بقاعدہ جنگ ہوئی۔ حضرت

! سیرت النبی جلد اوّل صفحہ: ۳۳۶
@ ضیاء النبی جلد سوم صفحہ: ۲۶۰
آں حضرت بحیثیت سپہ سالار (اُردو ترجمہ رئیس احمد جعفری) صفحہ: ۵۱۷

بریدہ دی اِک روائیت موجب ۸ غزویاں وچ جنگ ہوئی۔ خیال کیتا جاندا اے کہ اوہناں نے فتح مکہ والے غزوے نوں نہیں گنیا۔ غزویاں دی تعداد وچ ایہہ وادھا گھاٹا اصل وچ تواریخی سچائیاں نوں ڈونگی نظر نال نہ ویکھن دی وجہ توں محسوس ہوندا اے۔ بعض غزوات دیاں تھاواں اِک دُجے توں بلکل نیڑے سن تے کجھ غزوات اِک ای سفر دے دوران پیش آئے۔ ایس لئی کجھ سیرت لکھیاراں نے اوہناں نوں اِک ہی گن لیا۔ مثلاً ودان تے ابواء، دوتھاواں تے جناب رسولؐ خدا خود تشریف لے گئے، ایس لئی کجھ بزرگاں نے ودان تے ابواء نوں وکھو وکھ شمار کرلیا۔ اس فقیر دے نیڑے تے ایہہ اِک ای سمجھیا جانا چاہیدا اے۔ ایوں کجھ سجن ایہہ سمجھدے نیں کہ مکہ تے بغیر کسے لڑائی جھگڑے توں ای فتح ہوگیا سی ایس لئی ایس سفر دا نام وی غزویاں دی فہرست وچوں کڈ دینا چاہیدا اے۔ ایہہ فقیر ایس گل نوں وی ٹھیک نہیں سمجھدا کیوں جے غزوے دی تعریف وچ ایہہ گل کدرے وی نہیں لکھی گئی کہ اوس وچ قتال ہووے۔ بہر حال سرکار دو عالم دے سارے جنگی سفر ریکارڈ تے نیں تے ایہناں گلاں نال یعنی تعداد دی بحث نال حقیقت نہیں بدل جاندی۔

پہلا سریہ:

غزوات تے سرایا دی بحث توں بعد ہن اسیں تواریخی حقائق وَل واپس آوَنے آں تے ایہہ ویکھدے ہاں کہ اسلامی تواریخ وچ سب توں پہلاں کدوں تے کس کم لئی ہتھیار بنھے گئے۔

جویں کہ پچھے ذکر ہوئیا اے مکّے والیاں نے مسلماناں نال ہر طرحاں دی زیادتی جائز تے درست سمجھی سی۔ فیر جدوں مسلمان مدینے وَل ہجرت کر گئے تے پچھوں اوہناں دیاں جائیداداں تے وی قبضا کرلیا۔ ایہناں حالات وچ، قانون فطرت دے تحت، مسلماناں نوں ایہہ حق حاصل سی کہ اوہ مکّے والیاں توں جانی تے مالی دوویں طرحاں انتقام لین۔ اجے مسلماناں کول ایہڑی فوجی طاقت نہیں سی کہ دشمن نوں کوئی جانی نقصان پہنچان پر مسلماناں نے حضور اکرمؐ دے ایماء تے،

دشمن تے معاشی دَباء پاؤنا شروع کر دِتا۔

مکیّ دے قریش اپنی گزر اوقات لئی تجارت توں وکھ ہور کوئی وسیلہ نئیں سن رکھدے۔ اہل مکّہ دے اوہ تجارتی قافلے جیہڑے مکیّ دے جنوب وَل یمن وغیرہ وَل جاندے سن، اوہناں نوں مسلماناں دے ہتھوں کِسے طرحاں دے نقصان دا کوئی ڈر اندیشہ نہیں سی پر جدوں اوہ قافلے شمال وَل عراق، شام یاں مِصر توں درآمدیاں برآمد کر دے، اوہدوں اوہناں لئی مدینے دے نیڑیوں لنگھنا ناگزیر ہوندا سی، 1 جتھوں ایہہ قافلے لنگ کے جاندے سن اوس رستے دے آل دوالے قبیلہ جہینہ آبادسی، جیہڑا مسلماناں نال دوستی دا معاہدہ کر چکیا سی۔ جدوں نبی اکرمؐ نے ایہہ سمجھیا کہ اسیں ہن پکے ہتھ پائے نیں تے آپ نے قریش نوں ایہہ گل اکھوائی کہ ہن تسیں ساڈے علاقے وچوں نئیں گزر سکدے۔ اوہناں نوں بھلا ایہہ گل کویں گوارا سی کہ اوہ اِک نویں تے ماڑی جئی قوم دے آکھن تے اپنا صدیاں پرانا رستا چھڈ دیندے۔ ایہہ رستا چھڈ دین دا مطلب تے سدِھا سدِھا ایہہ سی کہ اوہ عراق، شام تے مِصر نال اپنی تجارت چھڈ کے اپنا معاشی قتل کر لین۔ جنوب وَل تے نِرا یمن سی، تے اوہدر دی تجارت وی آٹے وچ لون دے برابر سی، ایس لئی مکیّ والیاں ایہہ گل مَنن توں انکار کر دِتا۔

! خطبات بہاولپور از ڈاکٹر حمید اللہ، صفحہ: ۲۲۴۔

جویں اَج دی مہذب دنیا وچ ایہہ گل سمجھی جاندی اے کہ جس دی معیشیت نئیں اُسدا کجھ وی نہیں، ایوں ہن توں چوداں سو سال پہلے نبی اکرمؐ وی ایہہ گل پوری طرح سمجھ دے سن کہ جے متکبر تے وگڑے ہوئے قریش دا دماغ ٹھیک کرنا اے تے سب توں پہلوں اوہناں دی معیشت تے سَٹ ماری جائے۔ تے جویں اَج دی متمدّن دنیا بری، بحری تے فضائی حدوونوں قابل احترام سمجھدی اے تے ایس لئی علاقائی اختیارات (Territorial jurisdiction) تے جغرافیائی حد بندی (Geo political boundries) جہیاں اصطلاحات ایجاد کیتیاں نیں ایوں اولادِ آدم وچوں مہذب ترین بندا تے معلم اعظمؐ اوس دَور وچ وی لوکائی نوں ضابطیاں دا پابند کرنا چاہندا سی۔ ایس لئی مکیّ والیاں دی ضِد اگّے آپ دست بردار نہیں ہوئے تے آکھیا کہ اچھا، اسیں تے فیر تہانوں ڈکاں گے۔ ایوں مڈھلا عملی قدم ایہہ چکیا کہ رمضان ا ھ وچ سرکار نے اِک لشکر تیار کیتا، اپنے دستِ مبارک نال اِک چِٹا جھنڈا تیار کیتا، اوہ جھنڈا ابو مرشد کنانہ بن الحصین دے ہتھ وچ پھڑایا تے ۳۰ مجاہداں دے اوس لشکر دا سالار چاچے حمزہ نوں مقرر کر کے مکیّ والیاں دی تجارتی شاہراہ وَل ٹور دِتا۔

اوہناں دِناں وچ قریش دا اِک تجارتی قافلہ شام توں سامان درآمد کردا ہوئیا مکے واپس پرت رہیا سی۔ تجارتی قافلے دا امیر ابوجہل سی تے تن سو مسلح محافظ اوس قافلے دی حفاظت لئی اوس دے نال سن۔ جدوں اوہ قافلہ العیص وَلوں وَدھدا ہوئیا ساحل سمندر دے نیڑے پہنچیا تے حضرت حمزہ دے جتھے نال اوس دا ٹاکرا ہوگیا۔ قریش دے تن سو بندے تے ڈھیر سارا مال تے اوہدر مسلماناں دے دھکے ٹھیڈے کھاندے، مکیّ توں کڈھے ہوئے ۳۰ بندے، پر جناب حمزہ نے آکھیا کہ جاؤ گے کتھے؟ اسلامی لشکر وچ سارے دے سارے بندے مہاجر سن ایس لئی دوویں فریق اِک دُجے نوں جان دے سن۔ نِرے جان دے ای نہیں سن سگوں اِک دُجے دے رشتے دار وی سن، تے جیہڑے رشتے دار نہیں سن اوہ اجے کل تیکر اِک دُجے دے یار سن پر ہن صرف اِک ای رشتا تے اِک ای تعلق سی۔ اِک پاسے خدائے واحد نوں مَنن والے سن تے دُجے

پاسے بتاں دے پجاری جاہل تے ضدی مشرک۔

اہل مکہ دے صدیاں دے لانگے پاروں قبیلہ جہینہ دا اوہناں نال وی تعلق سگوں یاری سی تے جویں پچھے ذکر ہوئیا اے ہن اوہ مسلماناں دا وی حلیف سی۔ ایس لئی قبیلے دے سردار مجدی بن عمرو نے لڑائی روکن لئی اپنا اثر ورسوخ استعمال کرنا شروع کیتا۔ دوواں فریقاں نال اوس دا دوستانہ اخیر کم آیا۔ایوں اوس دے خلوص، نیک نیتی تے امن دی خاہش پاروں ایہہ جنگ ٹل گئی۔ ابوجہل اپنے بندے تے اپنا مال لے کے مکےّ وَل ٹر گیا تے حضرت حمزہ اپنا قافلہ لے کے خیر خیریت نال مدینے واپس پَرت آئے۔ کجھ دِناں بعد جہینہ قبیلے دے کجھ بندے کسے کم لئی مدینے آئے تے سرکار نے اوہناں دی بڑی ٹہل سوا کیتی تے نالے اوہناں دے سردار دی تعریف کردیاں آکھیا کہ" مجدی مبارک خصلتاں والا تے بابرکت بندا اے۔"

حضرت حمزہ دی قیادت وچ نکلن والا ایہہ قافلہ جہاد فی سبیل اللہ دے باب دا مُڈھلا اکھر اے۔ اسلامی تواریخ ایس نوں سریہ حضرت حمزہؓ دے نام نال یاد کردی اے تے ایہہ اسلامی تواریخ دا پہلا معرکہ تے پہلا سریہ اے۔

سرایہ عبیدہ بن حارث تے سعد بن ابی وقاص:

سریہ حضرت حمزہ دا مقصد اصل وچ مکےّ والیاں نوں ایہہ احساس دلانا سی کہ مسلمان ہن لِسے تے ماڑے نئیں رے تے اپنے حق حقوق دا تحفظ کرن جوگے ہو گئے نیں۔ ایہدے نال کافراں دے اندر اک خوف پیدا ہو گیا تے اوہ مسلماناں نوں ہن اپنے جوڑ دا سمجھن تے مجبور ہو گئے، ورنہ ایہو ابوجہل سی جیہڑا مکےّ وچ ظلم کر دانہیں سی تھکدا۔ ہن اوس نال ۳۰۰ بندے سن تے جناب حمزہ نال صرف ۳۰ پر اوس نے ہتھیں پَین دی جرأت نہیں کیتی۔ایوں مسلماناں دے ایس مُڈھلے سریہ دا مقصد سو فیصد حاصل ہو گیا۔ ایس توں بعد اِک وار ایوں دی معرکہ آرائی مسلماناں نے حضرت عبیدہ بن حارث دی سرکردگی وچ اگلے ہی مہینے شوال اھ وچ فیر کیتی جہدے وچ ابوسفیان نال جوڑ پیا پر اوہدوں وی مسلمان لڑی بغیر واپس پَرت آئے۔

ہجرت توں ۹ مہینے بعد ذی قعد اھ وچ ۸ مہاجر 1 سواراں دا اِک دستہ الخرار وَل گھلیا گیا جہدے سالار سعد بن ابی وقاص سن۔ ایس وچ جناب مقداد بن عمرو کافراں دے دَستے نوں چھڈ کے مسلماناں نال آ رَلے تے اسلام قبول کر لیا۔ جناب سعد نوں چونکہ رسول خدا ولوں تاکید سی کہ قریش دے تجارتی قافلے نوں ڈراندیاں ہوئیاں الخرار توں اگےؔ نہیں ودھنا ایس لئی اوہ اوتھوں ای واپس پرت آئے۔ کجھ بزرگاں دا خیال اے کہ قریش نوں خوف زدہ کرن والے ایس دستے وچ ۸ نئیں سگوں ۲۰ مسلمان شامل سن۔2

اِک غلط فہمی دا ازالہ:

ایس فقیر دا موقف پڑھن توں پہلاں ڈی، ایس مارگولیتھ دی کتاب 'محمد اینڈ دی رائز آف' اسلام توں اِک لِکھت (اقتباس) پڑھو:

"We do not Know whether the Prophet when he fled to Medinah foresaw

that he would assume the character of robber chief,' but....... " (P.238)

مار گو لیتھ اوہناں ڈاکواں دا سرغنہ (robber chief) ہے جیہڑے جناب حمزہ، عبیدہ بن حارث تے سعد بن ابی وقاص دے نمائشی گشتی دستیاں دا مقصد اہل مکہ دے تجارتی قافلیاں تے ڈاکہ مارنا دَسدے نیں۔ کجھ مسلمان بھرا وی ایہہ گل آکھدے نیں کہ جے اوہناں دا مقصد ڈاکہ مارنا وی سی تے فیر وی ایہدے وچ کیہہ ہرج اے؟ اوہناں دا موقف اے کہ مکّے والیاں نے وی تے مسلماناں نوں گھروں بے گھر کر کے تے اوہناں دے کاروباراں تے جائیداداں تے قبضا کر کے کوئی گھٹ نقصان نہیں پہنچایا سی۔

میرا موقف ایس سلسلے وچ ایہہ ہے کہ نبی اکرمؐ دے سامنے صرف اِک ای مقصد سی، تے اوہ ایہہ سی کہ قریش نوں ایس گل دا احساس دوایا جائے کہ مسلمان ہن لِسے تے ماڑے نئیں رَے تے ایوں اوہ مسلماناں نوں اِک سیاسی اکائی سمجھ کے کسے معاہدے تے مجبور ہو جاون، تاں جے مسلمان امن تے شانتی نال مکے وچ اپنے گھراں وَل آوَنا جانا شروع کر دین تے نالے اوہ خانہ کعبہ دے طواف وچ کوئی رکاوٹ محسوس نہ کرن۔

میں جدوں مستشرقین دا موقف جانن لئی اوہناں دیاں کتاباں دا مطالعہ شروع کیتا تے ایہہ حیران کن صورت حال

! آنحضرت بحیثیت سپہ سالار از محمود خطاب صفحہ:۱۱۶
@ طبقات ابن سعد جلد اوّل صفحہ:۲۲۶

سامنے آئی کہ سارے مستشرقین ای متعصب نہیں بلکہ اِک چوکھی وڈی تعداد اوہناں لوگاں دی وی اے جنھاں تعصب دی پٹی اکھاں توں لاہ دِتی اے تے ہن اوہ حقائق نوں درست زاوئیے توں ویکھن لگ پے نیں۔

رومانیہ دے فاضل مستشرق کونسٹن ورجیل جارجیو، جیہڑے اپنے ملک دے وزیر خارجہ وی رَے نیں اوہ سریہ حضرت حمزہ دے حوالے نال لکھدے نیں کہ ''نبی اکرمؐ نے اوہناں دے ذمے ایہہ کم لائیا سی کہ اوہ مدینہ تے بحیرہ احمر دے وچکارلے رستے دی نگرانی کرن جیہڑا اصل وچ مکّے دے تجارتی قافلیاں دے آوَن جاون دا اصل رستا سی۔''

ایف ای پیٹرز دی رائے ایہہ ہے:

Migrants were sent out by Muhammad, or even on occasion led by him to harass, and perhaps reconnoiter the acknowledged enemy. 1

''محمد نے مہاجراں نوں (دُجیاں دی قیادت وچ گھلیا) تے بعض ویلے خود اپنی سپہ سالاری وچ ایس لئی گئے کہ اپنے جانے پچھانے دشمن نوں خوف زدہ کرن یاں شاید نری اوہناں دیاں حرکتاں دی نگرانی لئی۔''

مکزم روڈنسن لکھدے نیں:

Muhammed gave his uncle Hamza a white flag, put him at the head of seven Emigrants and sent him off to intercept the carvans of Quraysh.

''محمدؐ نے اپنے چاچے حمزہ نوں اِک سفید جھنڈا دِتا، اوہناں نوں ست مہاجراں دا امیر بنایا تے اوہناں نوں قریش دے قافلیاں دا رستا ڈکن دا آکھیا۔''

محترمہ کیرن آرمسٹرانگ لکھدیاں نیں:

Muhammad despatched two raiding parties of Emigrants to attack the caryan.2

''محمدؐ نے مہاجراں دے دوحملہ آور دستے ٹورے تاں جے اوہ قافلے تے حملہ کرن۔''

ہن ویکھو کہ رومانوی مستشرق نے ''نگرانی'' دا لفظ ورتیا اے،3 ایف ای پیٹر نے Harras، میگزم روڈنسن نے Intercept تے کیرن آرسٹرانگ نے attack دے اکھر ورتے نیں۔ ایہناں وچوں کسے وی مستشرق نے کوئی اجہیا اکھرؔ نہیں ورتیا جس توں کجھ کھوہ لین، لُٹ لین، غارت گری کرن یاں قتل کرن دے معنے نکلدے ہون۔ تے جے محمدؐ دے کجھ ویریاں نے ایہہ ارادہ کیتا ہویا اے کہ اوہناں نے پیغمبر خدا دی اُچیاں شاناں والی ذات نوں degrade کرن لئی اپنا ٹِل لاندے رہنا اے تے ایس نال محمدؐ نوں یاں اوس دے ربّ نوں یاں اوس دے نام تے سرِ کٹان لئی تیار رہن والیاں نوں کوئی فرق نہیں پیندا۔ جے کوئی دُجا مار گولیتھ فیر حضرات حمزہ، عبیدہ یاں سعد دیاں گشتی دستیاں نوں ڈاکہ زنی قرار دیوے گا تے اسیں اوس مار گولیتھ نوں وی اوہناں دے ای بھراواں دیاں ہور کئی لکھتاں وکھا دیاں گے جیہڑے آکھن گے کہ نہیں،

!Muhammad and the Origins of Islam, Page: 211

@Muhammd A Biography of the Prophet, P:169

#ایہہ اقتباس میں اُردو ترجمے وچوں لیا اے کیوں جے مینوں اصل کتاب نہیں مل سکی۔

اوہناں دا مقصد فوجی تے سیاسی سی نہ کہ ڈاکے مارنا۔

ڈاکٹر حمید اللہ لکھدے نیں کہ جنگ بدر توں پہلاں کوئی ست واری مسلمان قافلے قریشی قافلیاں وَل گئے نیں 1 میں ایہہ آکھنا چاہندا ہاں کہ اوہناں ستاں مہماں وچ جیہڑا سامان مسلماناں نے لٹیا سی کوئی اوس دی فہرست وی وکھا دیوے۔ کوئی وی بندا جہدے وچ بھورا وی عقل اے اوہ ایس گل نوں کدے نئیں منّے گا کہ سامان ایس لئی نہیں لٹیا گیا کہ قافلے بچ کے نکل جاندے سن یعنی ہر واری مسلمان لیٹ اپڑدے سن۔ ہے کوئی عقل دی گل ایہہ؟

مُڈھلا غزوہ:

ریاست مدینہ دا شعبہ جاسوسی کئی مہینیاں توں بڑے فعال طریقے نال اپنا کردار ادا کر رہیا سی۔ ہن نبی اکرمؐ نے ضرورت محسوس کیتی کہ اوہ آپوں حالات نوں پرکھن، تے فیر کوئی حکمت عملی تیار کرن۔ ایوں بارہ صفر ۲ھ نوں عالم انسانیت دا عظیم الشان سپہ سالار اپنے ۶۰ سٹھ مہاجر مسلماناں دے لشکر نال ودان ول نکلدا اے۔ ودان اِک وڈی وستی اے جیہڑی میری سرکار دی امّی دے مَرن بھوں ابواء توں کوئی ۶ / ۷ میل دریڈی اے۔ سپہ سالار اعظم آل دوالے دا چکر لاندا اے۔ لوکائی دے طور طریقے ویکھدا اے۔ قبیلہ غفار، جیہڑا جناب ابوذر غفاری دے اسلام پاروں پہلوں ای مسلمان ہو چکیا سی، دا حال چال پچھدا اے۔ قبیلہ بنوضمرہ دے سردار مخشی بن عمرو الضمری نال ملاقات ہوندی اے۔ مخشی نوں چنگے سجناں متراں

طرحاں رَل مل کے رہن دا مشورا دِتا جاندا اے، اوہ وی دوستی دا ہتھ ودھاندا اے تے فیر دوویں فریق ایس معاہدے تے دستخط کر دے نیں:

''اللہ دے نام نال جیہڑا چوکھا رحم کرن والا تے ہمیش مہربانی فرمان والا اے۔ ایہ لکھت محمد رسول اللہ ولوں بنی ضمرہ لئی لکھی گئی اے۔ یعنی اوہ امن نال رہن گے، اوہناں دی جان مال نوں امان حاصل ہووے گا تے جے کوئی اوہناں تے حملہ کرے گا تے حملہ آور دے مقابلے وچ بنوضمرہ دی مدد کیتی جاوے گی سوائے ایس توں کہ اوہ اللہ دے دین دے حق وچ لڑائی کرے۔ ایہہ معاہدہ باقی رہوے گا جہناں چر سمندراں دا پانی اُون نوں گلاّ کردا رہوئے گا، تے نبیؐ جدوں اوہناں نوں اپنی مددلئی واج مارن گے تے اوہ وی لبیک آکھن گے۔ اللہ تے اوس دا رسول ایس معاہدے دے ذمہ دار نیں۔ تے اوہناں دی مدد کیتی جاوے گی حملہ آور دے خلاف بھاویں اوہ نیک تے پرہیزگار ای ہووے۔''

ایس سفر دا اوہ فیدہ تے ہونا ای سی جیہڑا ایس توں پہلے دے گشتی دستیاں نال ہوئیا سی پر اِک فیدہ بنوضمرہ نال معاہدے دی شکل وچ وی ہوئیا۔ جناب رسول خدالئی ایہہ سفر ایس لحاظ نال وی مبارک ثابت ہوئیا کہ آپ نے امی جی دے مزار دی زیارت کرلئی۔ جدوں آپؐ ابواء دے علاقے وَل گئے تے بی بی آمنہ دی قبرتوں دورای اونٹ توں اُتر گئے تے پیدل ای قبر ول ٹرپے۔ دُجے مسلمان اوس تھاں تے کھلو گئے تے جناب رسول خداتوں سواری چھڈ دین دی وجہ پچھن دی جسارت وی نہیں کیتی۔ جناب عمر اپنے آقا دا ساتھ دے رَے نیں تے آپؐ دے نال ای قبر وَل ٹرے جارے نیں۔

!خطبات بہاولپور، صفحہ ۲۲۴۔

آپؐ نے قبر تے اپڑ کے زانو ٹیک دِتے، پیشانی قبر تے رکھی تے بے وسّ جئے ہو کے رون لگ پے۔ بھاویں رسول خدا نوں ماں جی توں جدا ہوئیاں ۵۰ ورھے ہو گئے سن پر آپؐ اوس بال وانگ جہدی ماں اجے ہن ای چلانا کرگئی ہووے، زار و زار رورَے سن۔ اوہناں نوں اوہ ویلا یاد آ رہیا سی جدوں بیوگی وچ بی بی آمنہ نے آپ دی پرورش کیتی سی۔

جناب محمد لحدِ مادر تے بیٹھے اوہناں یاداں وچ ڈب گئے جدوں امیّ زندہ سن۔ اوہدوں کوئی اوکڑ، اوکڑ نئیں سی ہوندی، ماں دی محبت سی تے سُکھ شانتی سی۔ ماں جی اپنے ہتھاں نال اپنے ننھے محمدؐ دا سوہنا مکھڑا دھوندے سن، اپنے ہتھاں نال روٹی کھواندے سن تے اپنے ہتھاں نال پانی والا پانڈا اپنے پتر دے منہ نال لاندے سن۔ پر جدوں امیّ جی دیاں اکھاں بند ہو گئیاں تے ننھے محمدؐ کلم کلّے رہ گئے۔ اوہ بکریاں چراندے صحراتوں واپس آوندے سن تے کوئی منہ ہتھ دھوان والا نہیں سی ہوندا، کوئی نہیں سی ہوندا جیہڑا اِسر تے ماں وانگ ہتھ پھیردا، کوئی نہیں سی جیہڑا راہواں ویکھدا تے کوئی نہیں سی جیہڑا اڈیکن ہار اکھاں نال بوہے وچ بیٹھدا۔ آپؐ سوچ دے رَے کہ میں جدوں بکریاں دا آجڑی ساں اوہدوں کدی ماں جیوندی ہوندی تے اوہ ضرور آوَندیاں سار روٹی پانی پچھدی تے آکھدی کہ پتر تھک کے آیا ایں، جھٹ لیٹ جا میرا پتر...... میں اوہناں چر تیرے لئی روٹی پکانی آں۔

رحمت اللعالمین ماں جی دی قبر تے بیٹھ کے ایناں روئے کہ حضرت عمر جئے پیڈے دِلدے بندے وی آپؐ دی

حالت ویکھ کے رون لگ پے تے آکھیا ''یارسول اللہ! بس کروتساں تے اَج مینوں وی رواڈِتا اے۔''

بدرتوں پہلے دیاں فوجی مہماں:

ربیع الاول ۲ھ وچ اِک وار فیر سرکار عالمؐ دوسومہاجر مسلماناں نوں نال لے کے بواط وَل نکل پے۔ ایس مہم وچ علم بردار سعد بن ابی وقاص سن تے آپؐ دی عدم موجودگی وچ ریاست مدینہ دے پریذیڈنٹ جناب سعد بن معاذ سن۔ ایس مہم دا مقصد وی قریش مکہ دے تجارتی قافلے نوں ڈرانا تے دھمکانا سی۔ ایس توں تھوڑا چر بعد ہجرت دے سولھویں مہینے جمادی الثانی ۲ھ وچ رسول خداؐ نوں ایہہ خبر ملی کہ مکے والیاں دا اِک تجارتی قافلہ شام جا رہیا اے تے اوس وچ سارے لوکاں رجھ کے سرمایا لایا اے۔ خیال کیتا جاندا اے کہ اوس قافلے دے تجارتی سامان دا مُل پنجاہ ہزار سنہری اشرفیاں توں گھٹ نہیں سی۔ آپؐ نے ابوسلمٰی بن عبدالاسد نوں مدینے وچ اپنا نائب مقرر کیتا، حضرت حمزہ دے مبارک ہتھاں وچ پرچم پھڑایا تے قافلے نوں ہراساں کرن لئی تجارتی شاہراہ وَل ٹُر پے۔ حضورؐ نے عشیرہ دی تھاں تیکر قافلے دا پچھا کیتا تے فیر پچھاں پرت آئے۔ ایہہ دوویں مہماں بالترتیب غزوہ بواط تے غزوہ عشیرہ اکھواندیاں نیں۔

جدوں نبی رحمت غزوہ عشیرہ توں واپس تشریف لیائے تے کجھ ای دِناں پچھوں آپؐ نوں اِک ہور مہم پیش آئی جس نوں غزوہ صفوان (یاں سفوان) تے غزوہ بدر اولٰی وی آکھدے نیں۔ تفصیل ایس دی ایہہ ہے کہ مدینے دے نیڑے اِک سوہنی تے کھلی ڈلی ہری بھری تھاں سی جتھے مدینے دے ڈنگر جنور چرن لئی چھڈ دِتے جاندے سن تے اِک اڈّھا چھیڑو اوہدا راکھا ہوندا سی، بلکل ایوں ای جویں اَج کل ساڈے پنڈاں وچ اِک ادھا چھیڑو سویرے اڈّھے پنڈ دیاں مجاں گانواں اگے لا کے لے جاندا اے۔ مکے وچ جدوں کافراں نوں ایس گل دا پک ہوگیا سی کہ مسلمان اوہناں دے ہر تجارتی قافلے دا پچھا کردے نیں تے اوہ ہن سمجھن لگ پے سن کہ مسلمان چوکھے ای ودھے جاندے نیں، تے جویں مسلمان اوہناں نوں تراہندے نیں ایوں مسلماناں نوں ڈرانا وی ضروری اے۔

مکے والیاں اپنی طاقت ظاہر کرن لئی مڈھلا قدم ایہہ چکیا کہ اپنے اِک سردار کرز بن جابر دی سرکردگی وچ لٹیریاں دا اِک جتھا گھلیا جنہاں نے اوس چراگاہ تے حملہ کردِتا، چھیڑو نوں قتل کردتا تے جناں مال ڈنگر ہِک کے لے جاسکدے سن، لے گئے۔ رحمت عالمؐ نوں جدوں ایہہ خبر ملی تے آپؐ نے اوہناں دا پچھا کیتا۔ آپؐ دا قافلہ وادیٔ صفوان تیکر اوہناں دے مگر گیا۔ جیہڑی کہ بدر دے نیڑے سی پر ڈاکواں دا جتھا دریڈا نکل گیا سی ایس لئی آپ پچھاں پرت آئے۔

ایس مہم وچ اسلامی لشکر دے علم بردار سیدنا علی المرتضیٰ سن تے مدینے وچ آپؐ دے پچھوں زید بن حارث ریاست دے سربراہ سن۔

ہجرت دے دُجے سال رجب وچ جناب رسول خدا نے ۸ مہاجراں دا اِک جتھا جناب عبداللہ بن جحش دی کمان وچ نجد ول ٹور یا۔ ٹرن ویلے نبی اکرمؐ نے عبداللہ نوں اِک بند خط دِتا تے آکھیا کہ ایہہ خط دو دِناں دی مسافت توں بعد کھول کے پڑھ لینا۔ فوجی دستے نے جدوں دو دِناں دا سفر پورا کرلیا تے رسول خدا دے ارشاد موجب خط کھول کے پڑھیا۔ خط وچ لکھیا سی کہ '' اے عبداللہ! نخلہ پہنچن دی کوشش تیز کردیو۔ اوتھے اَپڑ کے قریش دی سُن گن رکھو تے مینوں اوہناں دیاں

خبراں اپڑاندے رہو۔''

قریش تے مسلماناں دا پہلا حملہ:

حضور دے حکم دی تعمیل وچ جتھا نخلہ جا پہنچیا۔ اوتھے قریش دا اِک تجارتی قافلہ سامان لے کے عراق ولوں آ رہیا سی۔ قافلے وچ عمرو بن الحضرمی، حکم بن کیسان مخزومی، نوفل بن عبداللہ مخزومی تے عثمان بن عبداللہ مخزومی شامل سن۔ قریشی جتھا مسلماناں نوں ویکھ کے سہم گیا۔ مدنی دستے وچوں اِک بندے عکاشہ بن محصن نے ایہہ ظاہر کرن لئی کہ اوہ عمرہ ادا کرن جا رَے نیں، اپنا سر منوا دِتا۔ ایہہ ویکھ کے قریش نوں تسلی ہوئی تے اوہناں سواری دے جانوراں نوں چرن لئی چھڈ دِتا۔ جدوں مدنی جتھے نوں ایہہ تسلی ہوگئی کہ قریش ڈر کے دوڑ نانہیں پے چاہندے تے اوہ اپنی پلاننگ کرن لگ پے۔ اُس دیہاڑے رجب دی اخیری تریخ سی۔ رجب چونکہ حرام مہینا سی جہدے وچ لڑائی نہیں کیتی جا سکدی سی ایس لئی مسلمان قریشی جتھے تے حملہ نہیں کرنا چاہندے سن پر جدوں سوچدے سن کہ کل تیکر قریش حدودِ حرم وچ داخل ہو جان گے تے فیر اوہ حملے دا ارادا بنالیندے سن۔ نبی اکرمؐ دے ایس نترے ہوئے حکم دے باوجود کہ تساں صرف قریش دی جاسوسی کرنی اے، جناب عبداللہ دے دستے نے حملے دا فیصلا کرلیا۔ ایوں جناب عبداللہ دے اِک ساتھی واقد بن عبداللہ نے تیر مار کے عمرو بن حضرمی نوں قتل کر دِتا۔ ایہہ ویکھ کے نوفل بن عبداللہ نے دوڑ لا دِتی پر عثمان بن عبداللہ تے حکم بن کیسان گرفتار ہو گئے۔ مال نال لدے ہوئے اُٹھاں تے وی مسلماناں نے قبضا کرلیا۔

جدوں عبداللہ بن جحش دا جتھا اُٹھاں تے لدیا مال تے دو قیدیاں نوں لے کے مدینے وچ جناب رسول خدا دی خدمت وچ حاضر ہوئے، عمرو بن حضرمی دے قتل دی خبر سنائی تے مالِ غنیمت وچوں خمس (۱/۵) رسول خدا دی خدمت وچ پیش کیتا تے آپؐ نے ناراضی دا اظہار کیتا تے فرمایا:

{مَا اَمَرْتُکُمْ بِالْقِتَالِ فِی اَشْھُرِ الْحَرَامِ}

''میں تے تہانوں حرمت والے مہینے وچ جنگ دی اجازت نہیں دِتی سی۔''

ایہہ سن کے امیر دستہ عبداللہ تے دونوں قیدی حیران رہ گئے۔ جناب عبداللہ دے ساتھیاں نوں وی فکر پے گئی کہ ایہہ کیہہ بنی۔ سارے مسلمان وی اوہناں نال ناراض ہون لگ پے کہ اوہناں اوہ کم کیوں کیتا جس دی سرکار نے اجازت نئیں دِتی سی۔

اصل وچ قریشی جتھے دے قتل ہون والے بندے دا تے پھڑے جان والے دوواں بندیاں دا تعلق مکّے دے چوکھے معزز خاندان نال سی۔ مرَن والا عمرو مکّے دے عبداللہ حضرمی دا پتر سی جیہڑا حرب بن اُمیہ (امیر معاویہ دے دادے) دا حلیف سی۔ حرب قریش دا رئیس اعظم سی تے جناب عبدالمطلب توں بعد اوہی مکّے دا چوہدری سی۔ تے جیہڑے دو بندے پھڑے گئے سن اوہ دوویں مغیرہ دے پوترے سن۔ مغیرہ وی چنگے ٹوہر ٹپے والا بندا سی۔ اوہ ولید دا باپ تے حضرت خالد بن ولید دا دادا سی تے حرب توں بعد مکے وچ اوس دا نام وَجدا سی۔

مکّے دے تکڑے بندیاں دا قتل تے گرفتار ہونا اوہ وی حرام مہینے وچ، مکّے والیاں لئی کوئی معمولی گل نہیں سی۔ اوہناں

نوں نفرت پھیلان تے پروپیگنڈا کرن دا اِک تگڑا بہانہ لبھ گیا سی۔ اوہناں چار چفیرے دے قبیلیاں وَل ڈھنڈورچی گھلے تے اوہناں نوں دسیا کہ ویکھو محمدؐ نے کیہہ غضب کیتا اے؟ حرمت دے مہینے وچ خون ریزی تے اوہ وی بغیر کسے گل توں! اوہناں نے چنگا ٹکاواں پروپیگنڈہ کیتا تے مکّے دے سارے قبیلیاں وچ انتقام دی اَگ بھڑکا دِتی۔

تواریخ دے سیانے آکھدے نیں کہ مسلماناں تے مکّے والیاں وچکار جنیاں خونی جنگاں ہوئیاں نیں اوہناں دے پچھے حضرمی دا لہو بولدا سی۔

****

باب نمبر ۳

غزوہ بدر

مکے والیاں دی تجارتی شاہراہ غیر محفوظ ہو جان دی وجہ توں اوہناں وچ چوکھی بے چینی پائی جاندی سی۔ سریہ عبداللہ بن جحش وچ عمرو بن حضرمی دے قتل نے بلدی تے تیل سٹن دا کم کیتا تے ایوں مکے والیاں نے مسلماناں نال اِک نتارا کر دین والی جنگ کرن دا فیصلہ کر لیا۔ ایس توں پہلا اوہناں دا اِک سردار کرز بن جابر فہری مدینے دیاں چراگاہواں تے غارت گری کر دیاں اِک مسلمان چھیڑونوں وی قتل کر گیا سی۔ اوہناں دا اِک قافلہ جیہڑا ابوسفیان دی قیادت وچ شام توں مال درآمد کر رہیا سی، اوہدے وچ ڈھیراں دے حساب نال جنگی سامان وی شامل سی تے ہن اوہ ریاست مدینہ دی علاقائی حد دے وچوں لنگھن والا سی۔

ایوں دے حالات وچ مکے والیاں دا ایہہ سوچنا کہ مسلمان تجارتی قافلے تے حملہ کر سکدے نیں، کوئی عجیب گل نہیں سی۔ ابوجہل تے حضرمی خنوادے دے بندے لڑائی دی تیاری کر رَے سن کہ شام ولوں آوَن والا ابوسفیان دا تجارتی قافلہ مدینے دے نیڑے اپڑ گیا۔ قریش دیاں سرگرمیاں دی تاڑ رکھن لئی گھلے ہوئے دوویں مسلمان جاسوس طلحہ بن عبیداللہ تے سعید بن زید واپس مدینے اپڑ گئے تے حضورؐ نوں حال حالات دی خبر جا دِتی۔

ابوسفیان بڑا سیانا بندا سی۔ اوہ ایس علاقے وچ ہر آوَن جان والے کولوں سوہنہ لیندا سی کہ مدینے والیاں دیاں اَج کل کیہہ سرگرمیاں نیں۔ اِک تھاں تے اوس نوں پتا لگا کہ دو ہور بندے وی ایس علاقے دے حال حالات جانن دی چنتا کر رَے سن۔ دَسن والے نے اوس نوں ایہہ وی دسیا کہ فلانی تھاں تے اوہناں اپنے اُٹھ بٹھائے سن۔ ابوسفیان اوتھے گیا تے اوس نوں اُٹھ دی لید نظر آئی جہدے وچ کھجوراں دیاں گٹکاں سن۔ اوہ سمجھ گیا کہ جیہڑے بندیاں دی اوس نوں دَس پئی اے، اوہ مدینے دے بندے ای ہو سکدے نیں کیوں جے صرف اوتھوں دے اُٹھ ای کھجوراں کھاندے نیں۔ اوس نے ایس گل داوی اندازا کر لیا کہ اوہ بندے جاسوس سن تے اوہناں دی جاسوسی پاروں اوس دے قافلے تے حملہ ہو سکدا اے۔ ایس پاروں اوس نے حجاز وچوں لنگھن والا مکے دا جانیا پچھانیا رستہ چھڈ کے قافلہ سجے پاسے ساحل سمندر ول موڑ لیا۔ اوس نے اِک تدبیر ایہہ وی کیتی کہ اوتھوں دے اِک مقامی بندے ضمضم بن عمرو غفاری نال پیسے ٹک کے اوس نوں اِک تیز رفتار سواری اُتے مکے وَل ٹور دِتا۔ تاں جے اوہ مکے والیاں نوں دَسے کہ اوہناں دا مال سخت خطرے وچ اے تے مسلمان کسے وی ویلے ابوسفیان دے درآمد شدہ مال تے قبضہ کر سکدے نیں۔

آؤ ہن مکے چلیے۔

ایہہ مکہ اے۔ مدینے دے رستے والے پاسے اِک تھاں تے بندیاں دا مجمع لگا اے۔ کجھ بندے کاہلے کاہلے

پیر پٹدے ایس جتھے وَل ٹُردے آ وَندے نیں۔ ایوں لگدا اے کہ اوہ چھیتی نال ساری گل سن لینا چاہندے نیں۔ کجھ لوکاں دے ہتھاں وچ ہتھیار نیں۔ اوہ غصے نال کدے مدینے وَل جاندے رستے وَل ویکھ رَہے نیں تے کدے اوس ناقہ وَل جہدے کن تے نک سجرے وڈے جاپدے نیں۔ چوکھے بندے ایس ناقہ دے نال کھلوتے، رَولا پاندے بندے وَل ویکھ رَہے نیں۔ اوہ ایڈی اُچی واج نال کھپ پا رہیا اے کہ اوہدے مونہوں نکلن والی گل دی ٹھیک طرحاں سمجھ ای نہیں لگ رَئی۔ غور کیتیاں پتا لگا اے کہ اوس دی اُٹھ تے پالانا وی پُٹھا اے تے کھپ پاوَن والے بندے دا چگّا وی اگوں پچھوں پاٹا ہوئیا اے۔ اوہ کھپ پائی جا رہیا اے:

''اوہ قریش، اوہ قریش دے بندیو! تہاڈا مال تہاڈے بندے۔ اوہ مکّے والیو! تہاڈا سیانا، تہاڈا دلاور ابوسفیان۔ دھیان کرو، قافلہ گیا جے، مال ہتھوں گیا جے۔ محمدؐ تے اوس دے بندے تہاڈے قافلے تے حملہ کر رَہے نیں۔ بجھو...... بچاؤ...... بچالو جے لوڑ جے اپنے پُتراں دی تے اپنے بھراواں دی۔''

کھپ پاوَن والا ایہہ بندا اوہی ضمضم اے جنّوں ابوسفیان نے مکّے گھلیا سی۔ تے ایہہ جیہڑا سامنے سینہ تان کے تے باہنواں کھلار کے داڑھی تے ہتھ پھیردا بندا اِک جتھے نال اَیدر ٹُریا آ وَندا اے ایہہ ابوالحکم عمرو بن ہشام (ابوجہل) اے۔

''بس بئی بس، قاصدا بس۔ کیہہ محمدؐ نے ہر کسے نوں عمرو بن الحضرمی سمجھ لیا اے؟ اسیں دس مت دیواں گے۔'' ابوجہل آکھ رہیا اے۔

ہن ہر پاسے پاجڑ پے گئی اے۔ فرات بن حیان العجلی نے بڑے جوش نال ابوسفیان وَل سواری دوڑا دِتی اے تاں جے اوس نوں دَسے کہ گھبرائے نہ مکّے والے اپڑ رَہے نیں 1 سہیل بن عمرو اعلان کر رہیا اے کہ ''لوکو! کیہہ تسیں محمد تے یثرب دے بے دیناں نوں ایس گل دی کھلی اجازت دے دِتی اے کہ اوہ تہاڈا مال لُٹ کے لے جان؟ جنوں دولت دی تھوڑ اے، میتھوں لوے تے جس نوں ہتھیاراں دی لوڑ اے اوہ میرے اسلحہ خانہ وچوں لوے تے ہر کوئی نکل پوے محمدؐ نال ٹکر لین لئی۔2 نوفل بن معاویہ وی شدائیاں وانگ مکّے دیاں گلیاں وچ پچا پھردا اے تے واجاں لا رہیا اے'' نکلو بئی لوکو، نکلو۔ سواریاں تیار کرو۔ ہتھیار بنھ لؤ و۔''

''نوفل جی! گل سنیا جے'' عبداللہ بن ابی ربیعہ نے واج ماری اے'' ایہہ لوؤ پنج سو اشرفیاں۔ جتھے تے جویں دِل کردا جے ورتو۔''

''تے ایہہ تِن سو اشرفیاں میرے وَلوں جے'' عویطب بن عبدالعزیٰ آکھ رہیا اے'' لے بھئی سجنو! ۲۰ اُٹھ میرے ڈیرے توں کھول لؤ و تے نالے اعلان کر دیو کہ جیہڑا جیہڑا اوی جنگ وچ جائے گا، اوس دے بال بچے دا روٹی پانی میرے ذمے۔''

ہن اسیں مسجد حرام دے سامنے کھلوتے آں۔

سامنے مسجد حرام دے وچ جیہڑا چنگا موٹا جہیا بڈھا نفحات (خوشبوواں) روشن کر رہیا اے، اوہ اُمیہ بن خلف اے تے

! طبقات ابن سعد جلد اوّل صفحہ: ۲۳۱

@ ضیاءالنبی از جسٹس کرم شاہ از ہری جلد سوم صفحہ: ۳۰۰

جہیڑا ہندا ہن اندر جا رہیا اے ایہہ عقبہ بن ابی معیط اے۔

''اوہ ابوعلی! اوہ ابن خلف! بس خوشبوؤاں روشن کری جا۔توں تے زنانیاں نالوں وی رہیا ایں، تیرا جنگ نال کیہہ کم؟'' عقبہ نے پیر اندر رکھدیاں ای آکھیا۔

''کیہہ بکواس کر رہیا ایں؟ تیرا ستیاناس ہووے۔''1

''نہیں تے تینوں کجھ نہیں پتا؟''

''نہیں، اصلوں ای نہیں''

''اومیاں! محمد نے ابوسفیان دے تجارتی جتھے اُتے حملہ کر دِتا اے۔''

مسجد حرام وچ بیٹھے باقی بندیاں وی ایہہ گل سن لئی اے۔عقبہ، اُمیہ تے باقی لوگ وی جنگ دی تیاری لئی دوڑ پے نیں۔

ابوجہل آپوں ہن بنو ہاشم دے گھراں وچ اپڑ گیا اے۔

''چلو بھئی تیاری پھڑو'' اوس نے آکھیا اے۔

''ابوالحکم جی! ساڈا محمدؐ نال جنگ کرنا بن دا تے نہیں'' جناب عباس جواب دے رَے نیں۔

''ویکھو ابوالفضل! ایہہ کنڈے بنو ہاشم دے ای کھلارے ہوئے نیں تے تساں ای چُگنے نیں۔'' ابوجہل آکڑ وکھا رہیا اے۔

''اپنی عزت تے اپنا مال بچان لئی تہانوں ساڈے نال جانا پوے گا۔چلو شاواش چلو، تیاریاں کرو۔چل بئی نوفل، چل بئی طالب، چل بئی عقیل۔چلو حارث تے ابوطالب دے پترو! چلو، ہتھیار کسو'' ابوجہل نے اوہناں نوں مجبور ای کر چھڈیا اے۔

حضور دے مہربان چاچے ابوطالب دا پتر طالب، جیہڑا سیدنا علی دا بھرا وی اے، اوہ وی ماری دا اُٹھ پیا اے۔ تے دھیان کرو کجھ شعر پڑھ رہیا اے:

''طالب اَج اِک اجہے جتھے نال نکل رہیا اے، جہدا مقصد لٹ مار اے۔اوہ اجہی جماعت وچ رَل گیا اے جیہڑی لڑن مَرن تے جنگ کرن لگی اے۔اِک اجہی جماعت نال جنگ کرن لگی اے جہنوں پہلوں ای مجبور کر کے مکّیؐ وچوں کڈیا گیا اے۔پر اوہ (طالب) کوئی خوشی نال تے نہیں نکلیا۔ہن اوہ مغلوب ہو کے ای پرتے گا، غالب ہو کے تے نہیں۔''2

''تے ابولہب جی! تہاڈا کیہہ ارادا اے؟'' ابوجہل پچھ رہیا اے۔

''نہیں ابوالحکم، میں تے نہیں جاواں گا۔''

''تے ٹھیک اے، اپنی تھاں تے بندا دے دے''

''مینوں منظور اے، میرے ولوں عاص بن ہشام نوں لے جاؤ''

''کیہہ مکاؤندے او اوہدے نال؟''

''ایہہ میرا تے اوس دا معاملہ اے۔ عاص جانے تے میں''

! سیرت ابن ہشام، جلد اوّل صفحہ: ۴۲۵

@ مغازی رسول اللہ از حضرت عروہ بن زبیر، صفحہ: ۱۳۷

''اوئے ابن عبدالمطلب! ایوں گل نہیں بنی۔ گل مکاؤ سدھی طرحاں''

''ٹھیک اے ابوالحکم! عاص میرا چار ہزار درہم دا مقروض اے، میں اوس نوں چھڈ دے، اوہ میری تھاں تے جنگ وچ شامل ہو جاوے۔''

ایہہ سامنے والی بیٹھک وچ ابوجہل تے عامر حضرمی نال جیہڑے بندے بیٹھے نیں ایہہ مکّی دی پارلیمنٹ دے رُکن نیں تے پارلیمنٹ دا ایہہ ہنگامی اجلاس ایس لئی بلایا گیا اے کہ غور کیتا جاوے کہ مدینے والیاں نال ٹکر لین لئی جدوں اسیں مکہ خالی کردایوں گے تے پچھوں قریش دے پرانے دشمن بنو کنانہ کدرے اوہناں دیاں سوانیاں، بال بچہ تے مال ڈنگر کھول کے نہ لے جان۔ ایس اجلاس دی خبر بنو کنانہ نوں وی مل گئی اے تے اوہناں ہنے ہنے ای ایہہ فیصلہ کیتا اے کہ بنو کنانہ اوہناں نال پورا تعاون کرن گے۔ لو اوہ مالک وی اپڑ گیا اے۔ مالک بن جعشم المدلجی، اوہ بنو کنانہ دا سردار تے چنگا تگڑا چوہدری اے۔

''انا جار لکم من ان تاتیکم کنانتہ من خلفکم بشی تکرھونہ۔''1

اوس نے آؤندیاں سار ای بولنا شروع کر دِتا اے۔

''لے بئی بندیو! جے بنو کنانہ تہاڈے نال غداری کرن تے میں ذمے وار ہاں۔''

''شاواش بئی شیرا، تیرے شاواش'' ابوجہل آکھ رہیا اے۔

متکبر قریش جنگ لئی نکل پے۔

بنو کنانہ دی ایس ضمانت توں بعد قریش دا ایہہ متکبر لشکر لا اِلہ الا اللہ محمد رسول اللہ پڑھن والے لِسے نمانے تے نہتے بندیاں دیاں زباناں ہمیش لئی بند کرن لئی چوکھے کروّ فر نال مکّے توں مدینے وَل ٹر پیا۔ ربّ توں خار، اوس دے رسول توں خار، رسول دے عاشقاں توں خار، انتقام دا جوش تے طاقت دا گھمنڈ، ایہہ سن ایس لشکر دیاں خوبیاں۔

۱۳ (تیرہ سو) جنگجو بندیاں دا قہر تے غضب دا بھریا قریشی لشکر ابوجہل تے عتبہ بن ربیعہ دی سالاری وچ تیزی نال اگے ودھ رہیا سی۔ جدوں ایہہ لشکر وادئی عُسفان تے قدید توں لنگ کے جحفہ اپڑیا تے ابوسفیان دا اِک سنہیا ملیا کہ تُسیں لوکی اپنے بندیاں تے اپنے مال نوں بچان لئی مکّے توں نکلے سی، میں مدینے والیاں توں بچ کے ہن چوکھا دریڈا نکل آیا ہاں، ایس لئی تسیں وی پچھاں پرت جاؤ۔2

ایہہ سُن کے مکی لشکر نے واپس جان دا سوچیا پر قریش دا طاغوت اکبر ابوجہل آکھن لگا کہ نہ بھئی نہ، ایہہ نہیں ہونا۔ غرور تے تکبر دے مارے وگڑے ہوئے سردار نے ارادہ ظاہر کیتا کہ ربّ دی سونہہ، اسیں واپس نہیں جاواں گے، اسیں تے بدر تیکر جاواں گے، اوتھے ترن دیہاڑے رہواں گے، اونٹ ذبح کراں گے، دُجیاں نوں وی کھواواں گے تے آپوں وی

کھاواں گے، شراباں پیاں گے، لونڈیاں نچن گئیاں تے نالے گانے گان گئیاں۔ سارا عرب ساڈیاں گلاں سُنے گا تے ایوں ہمیش لئی

! حیات محمد از محمد حسین ہیکل، صفحہ: ۳۱۱
@ الرحیق المختوم از صفی الرحمان مبارک پوری، صفحہ: ۲۸۲

اوہناں تے ساڈی دھاک بیٹھ جاوے گی۔

ایس موقع تے اخنس بن شُریق، بنوزہرہ تے بنو ہاشم نے زور دِتا کہ ہن اگے جان دا کوئی مقصد نہیں تے پچھاں پرت جانا ای سیانف دی گل اے۔ اخنس بنوزہرہ دا حلیف سی تے ایس لشکر وچ اوہناں دا سردار وی سی۔ ایس لئی اوہنے بنوزہرہ دے تے اپنے بندے نال لے کے مکے نوں موڑا پا دِتا پر بنو ہاشم نوں واپس پرتن دی ابوجہل نے اجازت نہ دِتی۔

بنوزہرہ دے پرتن نال مکی لشکر دی تعداد ۹۵۰ رہ گئی۔ لشکر نے بدر وَل اپنا سفر جاری رکھیا تے اخیر بدر دے نیڑے اپڑ کے اِک ٹبے دے پچھے چھاؤنی پا دِتی۔ ایس پڑاؤ دے ویلے مشرکاں کول ۲۰۰ گھوڑے، ۳۰۰ بکتر، کئی سو تلواراں تے لاتعداد اونٹ سن۔

بدر دی وادی:

بدر، مدینہ منورہ توں ۱۲۰ کلومیٹر دے پندھ تے مکے وَل جان والے رستے تے اِک وادی اے۔ بحیرۂ احمر ایس توں صرف ۲۰ کلومیٹر دریڈا اے۔ ایہہ بیضوی (آنڈے دی) شکل دا اِک میدان اے جنوں چارے پاسیوں پہاڑاں نے گھیریا ہوئیا اے۔ ایس میدان دا طول ۱۰ کلومیٹر تے عرض ۷ کلومیٹر اے۔ ایس دے شمال تے جنوب وَل دو چٹے جئے ٹیلے نیں جیڑے دُوروں ریت دے اُچے جئے ٹبے لگدے نیں۔ ربّ دے ارشاد موجب شمال بنّے دے ٹیلے دا نام العدوۃ الدنیا (نیڑے دا ناکا) تے جنوب بنّے دا نام العدوۃ القصویٰ (دُور دا ناکا) اے 1 بدر وچ کھوہ وی نیں تے چشمے وی۔ جس تھاں تے لڑائی ہوئی سی اوتھے ہن سبزہ ای سبزہ اے۔ جنگ دے دوران جس تھاں تے سپہ سالار اعظم جناب محمد رسول اللہ a لئی جنگی ہیڈ کوارٹر بنایا گیا سی، اوس تھاں تے ہن اِک مسیت اے جیس نوں آپؐ دے ہیڈ کوارٹر (عریش) دی نسبت نال مسجد العریش آکھدے نیں۔ ایس دا اِک دُجا نام مسجد غمامہ وی ہے۔

بدر اوہناں دِناں وچ وی اِک وڈا تجارتی گڑھ سی تے ہن وی ہے۔ اوہدوں اوتھے اِک چنگا تگڑا میلہ لگدا ہوندا سی تے ہن اوتھوں دا جمعہ بازار چوکھا مشہور اے۔ بدر گھی، کمبل تے لیدر گارمنٹس (چمڑے دیاں بنیاں شیواں) دی چنگی منڈی اے۔

اسلامی لشکر دی روانگی:

جویں اسیں پچھے پڑھ آئے ہاں جناب رسول خداؐ مکے والیاں دی معیشت تے سَٹ لان لئی اوہناں دی تجارتی شاہراہ تے ہر حال وچ قبضا کرنا چاہندے سن۔ ایوں ۱۲ رمضان المبارک ۲ھ (۸ مارچ ۶۲۴ء) نوں اللہ دی وحدانیت دی گواہی دین والے ۳۱۵ بندیاں دا اِک نویکلا جہیا جتھا سجے سجے مدینے توں باہر نکلدا اے۔ اوہدے وچ ۶۱ بندے انصار دے قبیلے اوس وچوں نیں، ۱۷۰ قبیلہ خزرج وچوں تے باقی مہاجر نیں۔

اوہناں دے نال خورے دوسوانیاں وی نیں پر اِک نکا جہیا منڈا تے ہر کسے نوں دِسدا پیا اے۔ اوہ ویکھو نا سامنے جتھے دے اُمیر دے اگے ہتھ بنھ کے کھلوتا اے۔ اوہناں کول صرف ۲ گھوڑے، ۷۰ اونٹ تے تھوڑیاں جہیاں تلواراں نیں۔ گھوڑیاں وچوں اِک حضرت زبیر بن عوام دا تے دُجاّ حضرت مقداد بن اسود دا اے۔ ۷۰ اونٹ ۳۱۵ بندیاں دی سواری

! انفال:۴۱

لئی کسے وی طرحاں کافی نہیں ہوسکدے۔ تن چار بندیاں دے حصے اِک اونٹ آوندا اے تے اوہناں تے مجاہدین اسلام واری واری سفر کر رَے نیں۔ جیہڑا اونٹ سپہ سالار اعظم جناب محمد رسول a دے حصے آیا اے اوہدے تے سواری کرن والے دُجے دو بندے حضرت علی تے حضرت مرشد بن ابی مرشد غنوی نیں۔ اوہ دوویں ایہہ بینتی کر رَے نیں کہ اوہناں نوں پیدل ٹرن نال کوئی مسئلہ نئیں تے نالے آکھ رَے نیں کہ یا رسول اللہ! اسیں اُٹھ دے سفر دی اپنی اپنی واری وی تہانوں دِتی پر اوہ عادِل بے مثل ایہہ گل کدے وی نہیں منن گے۔

''مَیں وی نال جاواں گا۔'' سامنے اِک منڈا ضِد کیتی کھلوتا اے۔

''نہیں بھئی نہیں، ایہہ نہیں ہونا۔ توں پشاں شہرنوں پَرت جا'' بندے اوس نوں سمجھا رے نیں۔

''ہاں عمیر'' بزرگ ٹھیک ای تے آکھدے نیں۔'' اوسدے بھرا سعد بن ابی وقاص نے وی سمجھا یا اے۔ عمیر نے رونا شروع کر دِتا اے۔ امیر لشکر ایہہ سب کجھ ویکھ رے نیں۔ ہن اوہ ہولے جہے اگے ودھے نیں۔ اوہ محسوس کر رَے نیں کہ ایس دے وڈکے آکھ تے ٹھیک ای رَے نیں۔ خورے سفر وچ اگے کویں دے حالات بن دے نیں۔ ابوسفیان دے تجارتی قافلے نال کدرے لڑائی وی تے ہوسکدی اے۔ پر کیہہ کیتا جاوے کہ عمیر دا رونا تے ویکھیا نئیں جاندا۔ امیر لشکر نے اخیر عمیر نوں نال جان دی اجازت دے دتی اے۔ جناب سعد بن ابی وقاص نے ننھے مجاہد تے نکے ویر عمیر بن ابی وقاص دے گل وچ تلوار لمکا دِتی اے۔ 1

ایس نویکلے لشکر دا سردار وی بڑا نویکلا، سوہنا تے سُلکھنا اے۔ اوہ کسے بال نوں روندیاں نہیں ویکھ سکدا، کسے نوں دُکھی ویکھ کے آپ وی دُکھی ہو جاندا اے تے کسے دے اتھرواں دے نال آپوں وی اتھرو کیرن لگ پیندا اے۔ پر کِڈّی اچرج گل اے کہ اپنی اولاد رب دی واحدانیت منوان لئی قربان کری آوندا اے۔ آپ a دی بیٹی (سیدہ رقیہ) چوکھی بیمار نیں پر اوہدے سرہانے بیٹھن دی بجائے امیر لشکر قیامت تیکر جنم لین والیاں کروڑاں دھیاں دے بھاگ جگان دی چنتا کر رہیا اے۔

لشکر دا سردار جیہڑا آدمیت دا وی سردار اے، راہ خدا دے مسافراں نوں نال لے کے عقیق وَل ٹر پیا اے۔ عقیق توں ذوالحلیفہ، اُولات الجیش، تربان، مَلَل، غمیس الحمام، صخیرات الیمامہ تے سیالہ توں ہوندا ہویا فج الروحا اپڑ دا اے۔ اچن چیت خیال آوندا اے کہ میں تے دنیا دی پہلی جدید ریاست دا بانی وی ہاں تے میں دنیا دے پہلے تحریری دستور دا خالق وی ہاں۔ ایہہ تصور تے ہن پرانا ہو گیا اے کہ سربراہ مملکت (Head of state) توں بغیر وی ریاست زندہ رہ لیندی اے۔ ایس لئی جناب ابولبابہ بن عبدالمنذر نوں قائم مقام سربراہ دے اختیارات دِتے تے جناب عاصم بن عدی نوں

اوہناں دا نائب مقرر کر دیاں ہوئیاں مدینے دی اُتلی آبادی (عالیہ) دا حاکم وی بنایا تے نالے حکم دِتا کہ شتابی نال مدینے اپڑ جاوَ۔ ایس موقعے تے دو بندے حال حالات دی خبر لین لئی اگے وی ٹور دِتے نیں۔

ہن لشکر اسلامی دا سپہ سالار اعظم خدا دے دَسے رستے تے ٹر دا ہوئیا، اوہدے رستے تے ٹرن والے ۳۱۳ بندیاں نوں نال لیندا الغازیہ، وادئی رحقان تے صفراء وچوں لنگدا وادئی ذفران اپڑ دا اے 2 ایتھے محکمہ جاسوسی ولوں ایہہ خبر ملدی اے

! کنزالایمان بحوالہ سیرت النبی از شبلی نعمانی جلد اوّل صفحہ: ۱۸۸ @ رسول رحمت از ابوالکلام آزاد، صفحہ: ۲۷۱

کہ ابوسفیان دا تجارتی قافلہ تے رستہ بدل کے چوکھا اگے نکل گیا اے پر ایک بھیڑی خبر ایہہ ہے کہ قریشیاں دا اک چنگا تگڑا لشکر بڑی شتابی نال بدر وَل ودھ رہیا اے۔

صورت حال دی ایس اچانک تبدیلی نے سالار اعظم نوں چوکھی ڈونگی سوچ وچار تے مجبور کر دِتا تے آپؐ نے اوسے ویلے اِک فوجی مجلس شوریٰ طلب کیتی جہدے وچ ماہر کمانڈراں تے حربی سیانیاں نال صلاح مشورے کیتے۔ ایس موقعے تے حضرت ابوایوب انصاری 1 تے کجھ دُجے اصحاب نے عرض کیتی کہ یا رسول اللہ! جویں دی گل اسیں سن رَے ہاں، اسیں کویں اوہناں نال لڑاں گے، تے نالے اسیں کدوں جنگ دے ارادے نال گھروں نکلے ساں۔ ایس جھاکے تے خوف دا ذکر قرآن نے ایوں کیتا اے۔

{كَمَآ اَخۡرَجَکَ رَبُّکَ مِنۡ بَیۡتِکَ بِالۡحَقِّ وَاِنَّ فَرِیۡقًا مِّنَ الۡمُؤۡمِنِیۡنَ لَکٰرِهُوۡن یُجَادِلُوۡنَکَ فِی الۡحَقِّ بَعۡدَ مَاتَبَیَّنَ کَاَنَّمَا یُسَاقُوۡنَ اِلَی الۡمَوۡتِ وَهُمۡ یَنۡظُرُوۡن} (انفال: ۵،۶)

''جویں تیرے رَب نے تہانوں حق دے نال گھروں ٹوریا تے موموناں وچوں اِک ٹولہ راضی نہیں سی۔ اوہ تہاڈے نال جھگڑ دے سن حق دی گل وچ، اوس دے ظاہر ہو جان توں بعد۔ یعنی سب کجھ جان دیاں ہوئیاں وی اوہناں نوں مَوت وَل ہکیا جا رہیا اے۔''

ایس دے باوجود مشاورت جاری رَی کیوں جے ایہہ تے نِرا تھوڑے جئے بندیاں دا خیال سی۔ اوس مجلس وچ حضرت ابوبکر تے حضرت عمر نے جدوں اپنا اپنا مشورا دِتا تے اوہ ایہہ سی کہ جویں اللہ تے اوس دا رسول آکھن گے، اسیں اوہی کراں گے۔ فیر حضرت مقداد بن عمرو اُٹھے تے اوہناں بڑے جوشیلے انداز وچ آکھیا ''یا رسول اللہ، رب نے جیہڑا رستہ تہانوں وکھایا اے اوس تے ٹردے رہوو اسیں تہاڈے نال آں۔ خدا دی قسم اے اسیں تہانوں اوہ گل نہیں آکھاں گے جیہڑی بنی اسرائیل نے موسیٰ نوں آکھی سی کہ:

{فَاذهب اَنت وَرَبُّکَ مقَاتِلَا اِنّاهُوَ مناقعِدون}

''تسیں نے تہاڈا رب جاوَ تے لڑو، اسیں ایتھے بیٹھے آں۔''

اوس ذات دی قسم جس نے تہانوں حق دے نال نبی بنا کے گھلیا اے جے تسیں سانوں برک الغماد 2 تیکر وی لے جاوَ گے تے اسیں تہاڈے نال رہواں گے تے راہ وچ ملدے لوکاں نال لڑنا وی پیا تے لڑاں گے۔

رسول خدا نے اوہناں تناں بزرگاں دے حق اندر دُعا کیتی پر مشارورت فیر وی جاری رکھی، کیوں جے اوہ تنے تے

مہاجراں وچوں سن۔ مشاورت جاری رکھن دیاں ایہہ تن وجوہات سن:

ا۔ حضرت ابوایوب انصاری دی رائے توں ایہہ اندازا ہوندا سی کہ ہور انصاری وی ایوں دا خیال رکھ سکدے نیں۔

! معارف القرآن تفسیر سورۃ انفال

@ برک الغماد یمن وچ اے۔ عرب وچ، اوس دے چوکھے لمے پندھ پاروں ایس علاقے دا نام ایوں ای ورتیا جاندا اے جویں اسیں کسے نوں آکھدے ہاں کہ "چل بھانویں کالے پانی لے چل۔"

۲۔ میثاق مدینہ دے تحت اَوس وخزرج مدینے توں باہر جنگ کرن دے پابند نہیں سن۔

۳۔ لشکر اسلام وچ زیادہ تعداد انصار دی سی تے مہاجر تھوڑے سن۔

ہن جدوں رسول خدا نے ایہہ واج لائی کہ "لوکو! مینوں مشورا دیو" تے انصاری کمانڈر تے علمبر دار حضرت سعد بن معاذ گل سمجھ گئے کہ حضور ساڈے کولوں صلاح منگدے نیں۔ اوہ اُٹھ کے کھلو گئے تے عرض کیتی کہ یا رسول اللہ! مینوں ایوں جاپدا اے کہ تسیں ساڈے (انصار دے) ارادے جاننا چاہندے او۔

"ہاں۔" رسول خدا نے جواب دِتا۔

حضرت سعد کہن لگے "اسیں تے تہاڈے تے ایمان لیائے آں، تہاڈی گل نوں سچ منیا اے تے ایہہ گواہی دِتی اے کہ تسیں جو کجھ لیائے او، اوہ سب حق اے۔ اسیں تہاڈی فرماں برداری تے اطاعت دے پکے وعدے کر چکے آں، جناب جس پاسے دا ارادہ کرو گے، اسیں تہاڈے نال ہاں۔ اوس ذات دی قسم جس نے تہانوں حق نال مبعوث کیتا اے جے تُسیں سمندر وچ وی چھال مارن دا آکھو گے تے اسیں مار دیواں گے۔ ساڈا اِک بندا وی پچھے نہیں ہٹے گا۔ سانوں ایس گل دا کوئی ڈر نہیں کہ کل کلاں تسیں کسے دشمن نال ٹکرلوو گے۔ اسیں جنگاں وچ جواناں وانگ لڑن بھڑن والے بندے ہاں۔ امید اے کہ ربّ تہانوں ساڈے وَلوں اجہے کارنامے وکھائے گا جہدے نال تہاڈیاں اکھاں ٹھنڈیاں ہون گئیاں۔ بس تسیں یا رسول اللہ! سانوں نال لے کے ٹرو، اللہ برکت دیوے۔"

حضرت سعد دی ایہہ تقریر سن کے جناب رسول خدا دے مکھڑے تے خوشی دی لہر دوڑ گئی تے آپ نے فرمایا "چلو تے خوشی خوشی چلو، اللہ نے اینہاں دوجتھیاں (لشکر کفار تے تجارتی قافلہ) وچوں اِک دا میرے نال وعدہ کر لیا اے۔ واللہ، ایس ویلے میں اوہ تھاواں ویکھ رہیا ہاں جتھے قریش نے قتل ہونا اے۔

ایس مشاورت توں بعد لشکر اسلامی نے فیر کوچ کیتا تے اوہناں گھاٹیاں وچوں لنگے جنہاں نوں الاصافر آکھدے نیں۔ فیر الدبّہ نام دی وستی وچ قیام فرمایا۔ فیر حنان نامی ٹبے نوں سجے پاسے چھڈ یا تے بدر دے نیڑے جا ڈیرے لائے۔ ایس موقعے تے حضرت حباب بن منذر سرکار دو عالم کول حاضر ہوئے تے عرض کیتی کہ یا رسول اللہ! جناب نے جس تھاں دا انتخاب کیتا اے ایہہ وحی دی رُو نال اے یاں تُسیں اپنے طور تے ایس وچ کوئی بہتری ویکھی اے؟ رسول خدا نے ارشاد فرمایا کہ "حباب! نہیں، وحی تے نہیں بس میری ذاتی رائے ہے۔"

"تے اے اللہ دے رسول! فیر ایہہ تھاں بہتر نئیں۔"

ایوں جناب حباب نے آپ نوں قائل کرلیا تے لشکر اسلامی نے کجھ اگے جا کے چشمے دے نیڑے چھاؤنی پا دتی۔

اوس دن ۱۶ واں روزہ سی تے مارچ دی ۱۲ تریخ سی۔

سالار اعظم نے پہلے مقام توں کوچ کرن توں پہلوں ای حضرت علی، حضرت زبیر تے حضرت سعد بن ابی وقاص نوں بدر دے چشمے وَل جاسوسی کرن ٹور دِتا۔ ایہہ جاسوسی دستہ سدھا بدر دے چشمے تے پجیا۔ اوتھے دو مکی غلام اپنے لشکر لئی پانی بھر رَے سن۔ مسلمان دستے نے اوہناں نوں گرفتار کرلیا تے رسول خدا دی خدمت وچ حاضر کیتا۔ اوس ویلے جناب رسول خدا نماز پڑھ رَے سن۔ ایس لئی باقی صحابہ نے نوجوان جنگی قیدیاں نال پچھ گچھ شروع کر دِتی۔

''اسیں قریش دے لشکر نال آئے ہاں تے ہن اوہناں سانوں پانی لین لئی گھلیا سی۔'' اوہناں جواب دتا۔

''تسیں جھوٹ بولدے او، تسیں تے ابوسفیان دے تجارتی قافلے دے بندے او'' صحابہ نے اپنا خیال ظاہر کیتا تے نالے اوہناں منڈیاں نوں مارنا شروع کر دتا۔ مارتوں ڈر دیاں اوہناں نے آکھ دِتا کہ آہو اسیں ابوسفیان دے بندے آں۔ ایہہ سن کے مارکٹ کرن والے صحابیاں نے ہتھ روک لیا۔ رسول خدا جدوں نماز توں فارغ ہوئے تے کجھ ناراضی نال آکھیا کہ جدوں اینہاں نے تہانوں ٹھیک گل دسیّ تے تسیں اوہناں نوں کٹن لگ پے تے جدوں اینہاں جھوٹ بولیا تے تسیں ایہناں نوں چھڈ دِتا۔ خدا دی قسم اے ایہناں ٹھیک آکھیا سی کہ ایہہ قریش دے بندے نیں۔

ہن سپہ سالار اعظم آپوں تفتیش کر دے نیں:

''دسو بئی قریش دی کوئی گل دسوّ، ایس ویلے اوہ کتھے نیں؟

''ایہہ ٹباّ جیہڑا اوادی دے اخیری دھانے تے نظر آ رہیا ہے، قریش ایس دے پچھے نیں'' منڈیاں نے دسیّا۔

''کنے کُو بندے نیں؟''

''اسیں گنے تے نئیں''

''اچھا ایہہ دسوّ کہ روز کنے اونٹ کوہندے نیں؟''

''اِک دِن نو (۹) تے اِک دِن دَس (۱۰)''

''ایہدا مطلب ایہ ہوئیا کہ اوہناں دی تعداد ۹۰۰ توں ۱۰۰۰ تیکر اے۔ اچھا ایہہ دسوّ کہ قریش دے سرداراں وچوں کیہڑا کیہڑا سردار نال آیا اے؟

''ربیعہ دے دوویں پتر عتبہ تے شیبہ، ابو البختری بن ہشام، حکیم بن حزام، نوفل بن خویلد، حارث بن عامر، طعیمہ بن عدی، نضر بن حارث، زَمعہ بن اَسود، عمرو بن ہشام (ابوجہل) اُمیہ بن خلف، عقیل بن ابو طالب، تہاڈا چاچا عباس تے ہور کئی سارے۔''

ایس چوکھی ضروری خبر توں بعد جناب رسول خدا نے صحابہ نوں آکھیا کہ '' دوستو! مکے نے اپنے جگر دے ٹکڑے تہاڈے کول لیا سٹے نیں۔''

فیر رسول خدا میدان وَل تشریف لے گئے۔ کجھ صحابہ آپ دے نال گئے۔ اوتھے آپؐ اپنے دستِ مبارک دے

اشارے نال فرماندے جا رَے سن کہ ایہہ کل ابوجہل دی قتل گاہ اے، ایہہ عتبہ دی، ایہہ شیبہ دی تے ایہہ فلانے کافر دی قتل گاہ اے۔"[1]

سپہ سالا را عظم دی جنگی حکمت عملی:

پڑھنہاراں نوں یقینا پتہ ہووے گا کہ جنگ دے وی کجھ اصول ہوندے نیں جناں تے عمل کیتا جاوے تے جنگ جتنا

! مسلم عن انس بحوالہ الرحیق المختوم از صفی الرحمان مبارک پوری صفحہ:۲۸۹

آسان ہو جاندا اے۔ اسیں اوہناں اصولاں تے ضابطیاں نوں فَن حرب دا نام دے سکدے ہاں ۔ ۱۹۲۳ وچ اِک برطانوی جرنیل جے ایف سی فلر (J.F.C.Fuller) نے اَٹھ (۸) جنگی اصولاں دا تذکرہ کیتا سی تے اوہی ۸ اصول ، جنگ عظیم دوم توں پہلاں دنیا دیاں ساریاں فوجی تربیت گاہواں وچ پڑھائے جاندے رَے۔ اوہ ۸ اصول ایہہ سن:

۱۔ مقصد دا تعین (ٹیچا متھنا)

۲۔ جارحانہ ایکشن (اگے ودھ کے سَٹ مارنا)

۳۔ حربی قوت دی کفائت (اپنی طاقت نوں سنبھالنا)

۴۔ ناگہانیت (بجلی وانگ یاں اچن چیت حملہ)

۵۔ حرکیّت یاں Mobility (فوج دا ٹھکانہ بدلنا)

۶۔ ارتکاز (قوّت نوں اِک مٹھ کر کے رکھنا)

۷۔ سیکیورٹی (حسّاس تے ضروری تھاواں دی پوری حفاظت)

۸۔ تعاون (فوجی دستیاں دا آپس وچ رابطا تے مدد)

جنرل فلر توں بعد وی فن حرب وچ چوکھی پیش رفت ہوئی اے تے ہن ایہہ تن (۳) اصول وی اَج دی جنگ لئی ضروری سمجھے جاندے نیں:

۹۔ انصرام یاں Lagistics (بندوبست)

۱۰۔ مورال Morale (حوصلہ تے ہمت)

۱۱۔ قومی مساعی یاں National efforts (پوری قوم دی جدوجہد)

ہن اسیں ویکھدے ہاں کہ چودہ سو ورھے پہلاں مارچ ۶۲۴ء وچ فن حرب دے امام تے سپہ سالا را عظم محمد رسول اللہ نے جنگ بدر کویں لڑی۔

(۱) مدینے دی ریاست دا سربراہ (Head of state) اپنی فوج دا کمانڈر انچیف وی سی۔ ایس حیثیت نال جدوں آپؐ نے خطرے دی بو سونگھی تے دو سیانے بندے جناب ابولبابہ تے عاصم بن عدی مدینے واپس بھیج دتے تاں جے اوہ مدینے دی حفاظت کر سکن ۔ (ویکھو ضابطہ ے سیکیورٹی)

(۲) اوس موقع تے جدوں مکی لشکر سپاہ خدا دے سامنے آ کھلوتا سی، آپؐ نے صحابہ دا مورال بلند رکھن لئی اِک خطاب فرمایا تے آکھیا۔

{اِنَّکُمْ قَدْ اَصَبْتُمْ بِمَنْزِلٍ مِّنْ مَّنازِلِ الْحَقِّ لَا یَقْبَلُ اللّٰہُ فِیْہِ مِنْ اَحَدٍ اِلَّا مَا اُبْتُغِیَ بِہٖ وَجْھُہٗ واِنَّ الصَّبْرَ فِی مَوَاطِنِ الْبَاسِ مِمَّا یُفَرِّجُ اللّٰہُ عَزَّوجَلَّ بِہِ الْھَمَّ وَیُنَجِیِّ بِہٖ مِنَ الْغَمِّ و تُدرِکُون بِہِ النَّجَاتَ فِی الْاٰخِرَۃِ۔۔۔ وَاِنَّمَا اَنَا وَاَنْتُمْ بِااللّٰہِ الحیّ وَالقَیّوم۔۔۔ وَعَلیہِ تَوَکّلنَا وَاِلَیْہِ الْمَصِیْرُ۔ یَغْفِرو اللّٰہ لَنَا وَلِلْمُسلِمِیْنَ}

''سجنو! اَج تُسیں حق دیاں منزلاں وچوں اِک منزل تے کھڑے او۔ ایس مقام تے اللہ تعالیٰ کسے توں کوئی عمل قبول نہیں کرے گا سوائے اوس عمل توں جیہڑا صرف اوس دی رضا لئی کیتا گیا ہووئے تے جنگ دے ویلے صرف صبر ای اجہی چیز ہوندا اے جہدے نال اللہ تعالیٰ غم تے خوف نوں دور کر دا اے تے ایسے صبر دی برکت نال غم توں نجات دیندا اے۔ ایس صبر نال تسیں آخرت توں نجات پاؤ گے۔...... بے شک میں تے تسیں اوس اللہ دی مدد طلب کردے ہاں جیڑا حیّ و قیوم اے...... تے اسیں اوس تے ڈورسٹی اے تے اوہدے وَل ہی اسیں مڑ کے جانا اے۔ اللہ ساڈی مغفرت فرمائے تے سارے مسلماناں دی وی۔''

کمانڈر انچیف دی ایس پُرمغز تقریر دے نال مدنی لشکر دے حوصلے بلند ہو گئے۔ اوہناں نوں ایہہ گل چیتے کرا دِتی گئی سی کہ ربّ دی رضا لئی کیتا گیا عمل تے جنگ وچ صبر تے حوصلہ روزِ محشر نجات دا سبب بنے گا۔ ایہہ وی چیتے کرایا گیا کہ اخیر اوس اللہ وَل پرت کے جانا اے جہدے ہتھاں وچ ای ہر شے ہے۔

ایتھے ایہہ گل چیتے رکھنی پوے گی کہ جدید ہتھیاراں دے ڈھیر تے نکونک بھرے ہوئے اسلحہ خانے اُچے مورال توں بغیر بیکار ہوندے نیں۔ سرکار دو عالمؐ دی ایس تقریر نال مسلماناں دا مورال بلند ہو گیا تے اوہ رسول خدا دے منکراں اُتے قہر خداوندی بن کے نازل ہون لئی تیار ہو گئے (ویکھو ضابطہ نمبر ۱۰۔ مورال)

(۳) لشکر اسلامی ۱۶ رمضان نوں جدوں بدر دے مقام تے اپڑیا اوہدوں نماز عشاء دا ویلا سی۔ اجے ڈیرے لائے ای سن تے حضرت حباب نے ایہہ صلاح دِتی کہ ایہہ تھاں جنگی مقصد لئی مناسب نہیں۔ اوہ اوس علاقے دے بھیدی سن ایس لئی اوہناں دا خیال ایہہ سی کہ اگّے اوس چشمے کول اپڑنا چاہیدا اے جیہڑا مکیّ لشکر دے سب توں چوکھا نیڑے (نزدیک ترین) ہے تاں جے مشرکاں نوں پانی لئی کوئی چشمہ نہ لبھے۔ اوہناں دا خیال ایہہ سی کہ ایوں باقی چشمے مدنی لشکر دے پچھے رہ جان گے جتھوں تیکر قریش دی رسائی ممکن نہیں ہونی۔ جناب حبابؓ نے باقی چشمے خراب کر دین دا وی مشورا دِتا۔ جیہڑا چشمہ قریشی لشکر دے چوکھا نیڑے تے نالے وڈھا وی سی، اوہ ایس پہلے ڈیرے توں اجے چوکھا دریڈا سی۔ پر جونہی سپہ سالار اعظمؐ قائل ہوئے تے آپ نے لشکر نوں کوچ کرن دا حکم دِتا تے ادھی رات ویلے نویں چھاؤنی تے جا ڈیرا لایا 1 سارے دن دی مسافت، عشاء دی نماز دا وقت، رات دا ہنیر اتے ٹکاویں بھُک۔ کوئی شے وی اوس ویلے Mobility وچ رکاوٹ نہیں بنی۔

(ویکھو ضابطہ نمبر ۵ حرکیت)

(۴) اسلامی لشکر نے اوس چشمے تے جا کے فوری طور تے اِک حوض تعمیر کیتا تاں جے ویلے دے ویلے پانی دی تھوڑ محسوس نہ ہووے تے جدوں وی لوڑ پوے وافر پانی پین نوں مِلدا رہوئے۔ ایس چشمے تے قبضے توں بعد اِک اُچی تے اجہی تھاں تے کمانڈ ہیڈ کوارٹر تعمیر کیتا جتھوں میدان جنگ پوری طرحاں نظر آ ؤندا سی۔ جناب ابو بکر صدیق ڈپٹی چیف دی حیثیت نال اوس ہیڈ کوارٹر وچ رسول خدا دے نال رَے۔ جناب سعد بن معاذ اسلامی تواریخ دے ایس پہلے کمانڈ ہیڈ کوارٹر دے چیف سیکیورٹی آفیسر بنے۔ کجھ تگڑے اونٹ سواری لئی ہیڈ کوارٹر دے باہر تیار رکھے گئے، تاں جے ہار دی صورت وچ

!الرحیق المختوم از صفی الرحمان الرحمان مبارک پوری، صفحہ: ۲۸۹

رسولِ خدا نوں مدینے پرتن وچ کوئی مسئلہ نہ ہووے۔ ہیڈ کواٹر دے باہر چیف سیکیورٹی آفیسر جناب سعد بن معاذ آپوں تلوار لے کے پہرہ دیندے رَے 1 (ویکھو ضابطہ نمبر ۹ انصرام) مزے دی گل ایہہ ہے کہ ایہ انصرام اوس بندے ولّوں کیتا جا رہیا سی جس نوں ربّ دی ذات تے کامل بھروسا سی تے جیھدی سلامتی لئی پوری کائنات دُعا واں منگدی رہندی اے تے رب آپ وی اوس تے درود وسلام بھیجدا رہنداا ے۔

چیتے رہوے کہ جیس کمانڈ ہیڈ کواٹر دا پچھے ذکر ہویا اے اوس نوں اوہدوں وی تے ہن وی مقامی زبان وچ العریش آکھیا جاندا اے۔ عریش دا معنی اے چھپریاں سائبان۔ اَج اوس تھاں تے اِک مسیت بنی ہوئی اے جس نوں اوسے عریش دے حوالے نال مسجد العریش دے نام نال یاد کیتا جانداا ے۔

(۵) اوہناں دِناں دیاں جنگاں وچ زرہ، بکتر، لوہے دا ٹوپ، پگڑیاں تے ایس طرحاں دیاں دُجیاں حفاظتی تدبیراں دی وجہ توں یاں مٹی گھٹے یاں لہو دے موہناں تے لگ جان پاروں یاں دریڈے ہون دی وجہ توں بعض ویلے اپنے بندیاں دی پچھان اوکھی ہو جاندی سی۔ ایس مشکل توں بچن لئی حربی تواریخ وچ پہلی وار کلمہ تعارف (Code word) دی تکنیک اپنائی گئی۔ ایہہ کوڈ ورڈ ''اَحَد'' سی۔ ایوں مجاہدین اسلام بڑی آسانی نال اِک دُجے نوں پچھانن وچ کامیاب ہو جاندے سن۔ 2

(۶) مسلماناں نوں قیادت موحدہ (ساری فوج دا اِک ای سالار) نصیب سی جدوں کہ مکی لشکر دے کئی چوہدری سن۔ ایوں مکی لشکر بدنظمی تے بے ترتیبی دا شکار سی پر مدنی لشکر وچ کمال دا نظم وضبط سی۔ مسلم مجاہدین دی اگلی صف وچ تلوار بند تے نیزہ بردار تے پچھلی صف وچ تیر انداز متعین سن۔ چھوٹے دَستیاں (platoons) دے کماندار مقرر کیتے گئے سن تے اوہناں نوں مرکزی لشکر (Main army) توں ترچھی ترتیب نال پچھلی جانب جھکا ؤ دتا گیا سی تاں جے مکی لشکر دے سوارہ (cavlry) دا حملہ آسانی نال روکیا جا سکے۔ جنوب وَل وادئی بدر دے کھبے کنڈے دے نال نال جیہڑا رستا پچھے نوں جاندا سی اوہدے تے وی اِک پلاٹون کھلاری گئی تاں جے دشمن پچھوں حملہ آور نہ ہو سکے تے نہ ای پچھلے بنھے اوتھاں تے حملہ کر سکے۔ (دیکھو ضابطہ نمبر ۳)

اسلامی لشکر مشرکاں دے مقابلے تے اُچیائی تے سی تے نالے اوہناں اجہی تھاں تے صف بندی کیتی سی کہ سورج اوہناں دی کنڈ تے سی۔ ہن جدوں مکی لشکر اگے ودھن دی کوشش کر دا سی تے سورج اوہناں دے بلکل سامنے ہوندا سی۔ جیش اسلامی نے ڈیرا لاندیاں ایس گل نوں وی سامنے رکھیا سی کہ جے کدرے مینہ پے جاوے تے اوس جنگ وچ کوئی

نقصان نہ ہووے۔ فیر ایہی ہوئی ، اوس رات واہوا بارش ہوئی۔ جہدا فیدہ مسلماناں نوں تے ایہہ ہوئیا کہ اوہناں دے پیراں تھلے دی ریت دَب گئی پر مشرکاں دے لشکر وچ ،جس پاسے مٹی سی، چیکٹر بن گیا3 ایوں اوہ تِلک تِلک کے ڈگدے رَے۔

ایہہ حکمت عملی حربی سیانف تے نظم وضبط دی بہترین مثال اے۔

(٦) سپہ سالار اعظم نے صف بندی کرن توں بعد، جہدی کہ پہلے عرب وچ کوئی مثال نئیں ملدی، اپنے لشکر نوں

! سبل الہدیٰ جلد چہارم صفحہ:۴۹

@ آنحضرت بحیثیت سپہ سالار از محمود خطاب صفحہ:۱۵۵

مقالہ غزوات نبی از بریگیڈئر گلزار احمد۔

ہدایت دِتی کہ کوئی بندا اوہنی دیر تیکر اگے ودھ کے حملہ نہیں کرے گا، جدوں تک میں اجازت نہ دے دیواں یاں جدوں تیکر دشمن پوری طرحاں زد وچ نہ آ جائے۔ فیر ایوں ای ہوئی۔ جدوں دشمن مبارزَت 1 توں بعد پوری طرحاں زد وچ آ گیا تے فیر جارحانہ کاروائی نال اوہدا حشر نشر کر دِتا گیا۔ (ویکھو ضابطہ نمبر ۲ جارحانہ ایکشن)

ہن اِک پاسے تے طاقت دے نشے وچ بدمست تے متکبر قریشی سردار مسلم تلواراں نوں ہمیش لئی توڑ دین دے ارادے نال تیار بیٹھے نیں تے دُجے پاسے رب دا محبوب بندا صفاں درست کرن توں بعد اپنے ہیڈ کواٹر (عریش) وچ آ بیٹھدا اے تے رب نوں آ کھدا اے، ربّا! میں اپنے کرن والے کم پورے کر لے نیں، جو میرے وَس وچ سی میں کر بیٹھا ہاں۔ ہن اپنے بندے دے اُٹھے ہوئے ہتھاں تے کرم دے اتھرواں دی لاج رَکھ لے۔ اللہ! تُسیں میرے نال کجھ وعدہ کیتا اے، اللہ! اَج اوہ وعدہ پورا فرما دے۔ اللہ! میں تیرے اگے تیرے عہد تے تیرے وعدے دا سوالی ہاں ،اوس نوں پورا کر دے۔ آپ دُعا فرما رَے سن:

{اَللّٰھُمَّ اَنْجِزلِیْ مَاوَعَدْتَّنِیْ، اَللّٰھُمَّ اَنْشُرُکَ عَھْدَکَ وَوَعْدَکَ} 2

اَڑیل تے جاہل مشرک دا پہلا قتل:

مشرکاں نوں ایس گل دا پتا لگ گیا سی کہ سپہ سالار اعظم نے اپنی منصوبہ بندی وچ ایہہ کم وی کیتا اے کہ چشمیاں تے قبضہ کر لیا اے تے جیہڑا چشمہ مسلماناں دے بلکل نیڑے ہے اوس تے اوہناں نے اِک حوض وی بنا کے راتوں رات بھر لیا اے۔

اَج ١٧ رمضان اے تے جنگ دا مُڈھ بجھن لگا اے۔ دوویں فوجاں آمنے سامنے تیار کھلوتیاں نیں۔......جیشِ خدا پورے نظم وضبط نال کھلوتا سپہ سالار اعظم دے حکم دا اِیڈکن ہار اے...... پلٹوناں آپو اپنی تھاں تے کھلوتیاں نیں۔ جیہڑی پلٹون حوض دی سکیورٹی تے متعین اے اوس دے کماندار حضور دے چاچا حمزہ نیں۔ حمزہ چنگے تگڑے جوان نیں تے مکّی وچ پہلوانی وی کر دے رَے نیں۔ مشرکاں ولوں اِک بیوقوف تے اڑیل جیا بندا اسود بن عبدالاسد مخزومی جنگ شروع ہون توں پہلاں ای اگے ودھ رہیا اے۔ تلوار ہوا وچ لہرا رہیا اے تے بک بک کری آ وَندا اے۔ اوہ آ کھ رہیا اے کہ میں اللہ نال

اقرار کرداہاں کہ میں ایس حوض دا پانی پی کے رہواں گا،نہیں تے فیر کوئی وی نہیں پیوے گا۔ تے جے پانی نہ پی سکاں گا تے فیر اوتھے ای مراں گا۔...... ہن اوہ حوض دے نیڑے آ گیا اے۔حضرت حمزہ اگّ ودھے نیں تے رَکھ کے تلوار مار دے نیں۔ اوس دی اِک لَت تے دُجا پیر سَنے ادھی پنڈلی دے ترَ وانگ لے کے دُور جا پیا اے۔حمزہ خیال کر رَے نیں کہ خورے ہن اوپچھاں بھج جاوے گا پر جاہل اَسود بن عبدالاسد ڈِگدا ٹھہندا تے جُسے دالہو وگاندا اگے ای ودھ رہیا اے۔ہن اوہ اپنے آپ نوں گھسیٹ کے حوض دے نیڑے لے گیا اے تاں جے پانی پی کے اپنی قسم پوری کرلوے۔حمزہ اگے ودھ کے دُجّا وار کردے نیں تے ایوں ایہہ پہلا شکار جہنم پج جاندا اے۔

! تفصیل اگے آوے گی۔

@الرحیق المختوم از صفی الرحمن مبارک پوری، صفحہ: ۲۹۵

مبارزَت نال جنگ شروع ہوندی اے:

عَرب دے رواج موجب قریش وَلوں عتبہ بن ربیعہ، اوس دے بھرا شیبہ تے پتر ولید نے لشکر وچوں باہر آ کے للکارا ماریا۔ایس دا مطلب ایہہ ہوندا سی کہ تسیں وی ساڈے مقابلے وچ اپنے جوان کڈو۔ایس طریقے نوں مبارزَت آکھدے سن۔ ایس چیلنج دے جواب وچ عوف بن حارث، اوہناں دے بھرا معوذ بن حارث تے عبداللہ بن رواحہ باہر نکلدے نیں۔ ایہہ تنے مجاہد مدینے دے رہن والے (انصار) سن، ایس لئی مکّی والے اوہناں نوں نئیں پچھاندے سن۔ عتبہ نے مجاہداں نوں پچھیا کہ تسیں کون جے۔

''اسیں آں انصار مدینہ عوف، معوذ تے عبداللہ۔'' مجاہداں جواب دِتا۔

''تہاڈے نال تے ساڈا لڑنا نہیں بن دا'' عتبہ نے آکھیا

''اے محمد! ساڈی قوم دے، تے ساڈے ورگے بندے ساڈے مقابلے تے کڈ۔اسیں واہی واناں نال لڑن لئی نئیں آئے'' کِسے نے واج لائی۔ ایہہ سن کے آپؐ نے تِناں مجاہداں نوں واپس سد لیا تے حضرت علی، حضرت حمزہ تے حضرت عبیدہ بن حارث نوں مقابلے وچ آوَن دا حکم دِتا۔

''ہن سواد ہویا نا۔'' عتبہ نے آکھیا۔

ایس توں بعد حضرت حمزہ نے شیبہ نال، حضرت علی نے ولید نال تے حضرت عبیدہ نے عتبہ بن ربیعہ نال مقابلہ کیتا۔ حضرت حمزہ تے حضرت علی نے تے اپنے مقابل بندیاں نوں جھٹ وچ مار لیا پر حضرت عبیدہ تے عتبہ دا جوڑ پے گیا۔مبارزت دے اصول ہیٹھ جدوں اِک واری لہونکل آ وَندا سی تے فیر دُجا بندا وی اپنے نالدے دی مدد کر سکدا سی۔ ایوں حضرت علی تے حضرت حمزہ اگے ودھے تے اوہناں نے حضرت عبیدہ دی مدد کردیاں ہویاں عتبہ دا وی کم کر دِتا۔حضرت عبیدہ چوکھے پھٹڑ ہو چکے سن تے اوہناں دا اِک پیر وی وڈھیا گیا سی۔ اوہناں نوں کوئی اجہی سٹ وی لگی سی کہ آپ دی آواز بند ہو گئی سی۔حضرت علی جناب عبیدہ نوں اپنے موہڈیاں تے چک کے میدان جنگ توں باہر لیائے تے حضور دی خدمت وچ حاضر ہوئے۔حضرت عبیدہ نے رسول خدا نوں پچھیا۔''اے نبی رحمت! کیہہ میں شہادت توں محروم ای رہواں گا۔''

’’نئیں، تسیں شہید ہی او‘‘ سرکار نے جواب دِتا۔

۲۱ ویں روزے جدوں مسلماناں دا فاتح لشکر واپس مدینے وَل پرت رہیا سی، اوہدوں صفراء دی تھاں تے جناب عبیدہ اپنے اصل مالک کول جا پجے تے میری سرکار دی ایہہ گل پوری ہوگئی کہ عبیدہ ’’تسیں شہید ہی او۔‘‘

مبارزت دا ایڈا بھیڑا انجام ویکھ کے کافر غصے تے غضب نال پاگل جئے ہو گئے۔ عتبہ، شیبہ تے ولید جئے دراچھے بندیاں دی ہار تے مَوت کوئی نکی جئی گل نہیں سی۔ کافراں نے ایہہ ویکھ کے جیشِ رسول تے زور دار حملہ کیتا تے مسلماناں نے چوکھی کامیابی نال اپنا دفاع وی کیتا۔ فیر کافراں نے تابڑتوڑ حملے کیتے۔ مسلمان دفاعی جنگ لڑ دے رَے کیوں جے رسول خدا نے ایہہ حکم دِتا ہویا سی کہ میرے آکھن توں بغیر اگے نہیں وَدھنا۔ کافر مسلماناں دی دفاعی جنگ دی ایس حکمت عملی نوں کمزوری سمجھدے رَے تے اُتے چڑھ چڑھ کے حملے کردَے رَے۔ فیر گھمسان پے گیا تے لڑائی اپنے جوبن تے آ گئی۔

جیشِ رسول اللہ مقابلہ کر رہیا سی تے سپہ سالار اپنے ہیڈکواٹر وچ بیٹھا اپنے مالک نال گلاں کر رہیا سی۔ مالکا! ایہہ فوج کوئی میری تے نہیں نا، ایہہ تے تیری فوج اے۔ تیرے ایہناں غازیاں دا کوئی مفاد نہیں، ایہناں نوں کوئی لالچ نہیں، ایہناں دا کوئی مقصد نہیں۔ جے ہے تے نِرا ایہہ ہے کہ تیرے نام نوں بلند رکھن، اے اللہ! اے حیّ و قیوم، ایہناں نوں برباد ہون توں بچالے۔ آپؐ دی ایہہ التجا تے تواریخ وچ ہمیش لئی محفوظ ہوگئی اے:

{اَللّٰھُمَّ اِنْ تَھْلِکْ ھٰذِہِ الْعِصَابَۃُ الْیَوْمَ لَا تُعْبَدْ، اَللّٰھُمَّ اِنْ شِئْتَ لَمْ تُعْبَدْ بَعْدَ الْیَوْمِ اَبَدًا}

’’اے اللہ! جے اج ایہہ گروہ ماریا گیا تے فیر تیری عبادت کسے نئیں کرنی۔ اے اللہ جے تو چاہویں تے فیر اج توں بعد کدے وی تیری عبادت نہ ہووے۔‘‘

محبوب خدا دُعاواں کر دے جارَے سن۔ اپنے ربّ اگے رورَے سن۔ اوس اگے پکاراں پارَے سن کہ ربّا! سانوں بچالے، ربّا اپنے نام دی لاج رَکھ لے جِسدا روز ایہہ بندے ورد کردَے نیں۔ ربّا! جے ایہہ نہ رَے تے فیر کون ہووے گا جیہڑا تیرا نام لوے گا۔ ایس حال وچ چادر موہڈیاں توں ڈِگ ڈِگ پیندی سی۔ حضرت ابوبکر صدیق چادر پھڑ پھڑ کے موہڈیاں تے رکھدے تے آکھدے ’’یا رسول اللہ! بس کرو۔ تسیں اپنے رب اگے بتھیری پکار پالئی اے۔ اوہ ضرور تہاڈی سُنے گا۔‘‘

ربّ نے اپنے محبوب بندے دی فریاد سن لئی سی۔ خوشخبری نازل ہوئی:

{اَنِّیْ مُمِدُّکُمْ بِاَلْفٍ مِّنَ الْمَلٰٓئِکَۃِ مُرْدِفِیْنَ} (الانفال: ۹)

’’میں اِک ہزار فرشتیاں نال تہاڈی مدد کراں گا۔ جیہڑے اگڑ پچھڑ آون گے۔‘‘

کجھ ای دیر پچھوں آپؐ نے حضرت ابوبکر نوں خشخبری سنائی کہ ابوبکر! خوش ہو جاؤ۔ جبرائیل آ گئے نیں، مٹی گھٹے نال بھرے ہوئے۔ نال ای آپؐ کمانڈ ہیڈکواٹر توں باہر آئے۔ آپؐ نے زرہ پہنی ہوئی سی تے بڑے جوش نال اگے ودھ رَے سن تے فرمارَے سن:

{سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّوْنَ الدُّبُرَ (القمر: ۴۵)

''چھیتی ای ایہہ جتھا ہار جاوے گا تے کنڈ پھیر کے دوڑے گا۔''

فیر آپ نے کنکریاں تے مٹی دی اِک مُٹھ بھر کے قریش وَل وگائی۔ مشرکاں وچوں کوئی اِک وی اجہیا نہیں سی بچیا جہدیاں اکھاں، نک یا مونہہ وچ کجھ نہ کجھ نہ پیا ہووے 1 رب آکھدا اے:

{وَمَا رَمَيْتَ اِذْ رَمَيْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ رَمٰى} (الانفال: ۱۷)

''جدوں تساں (مٹی) سٹی سی تے اوہ اصل وچ تساں نہیں سگوں اللہ نے سٹی سی۔''

ناگہانی حملہ:

دشمن تے جدوں ناگہانی وار ہوندا اے، اودوں اس دی فورس غیر منظم تے غیر مرتکز ہو جاندی اے تے ایوں اپنی حربی طاقت دا چوکھا حِصّا گنوا بیٹھدا اے۔ ایس نال اُس دا مورال ڈگ پیندا اے جس نال اس دا نقصان ہور چوکھا ہو جاندا اے۔

1 الرحیق المختوم، صفحہ: ۲۹۷

ایہہ ناگہانیت عسکری منصوبہ سازی دا اِک چوکھا اہم حصہ اے۔ دُجی عالمی جنگ وچ جدوں جرمنی نے فرانس اُتے حملہ کیتا تے پہلوں اپنی فضائیہ نوں استعمال کر کے اندھا دھند بمباری کیتی۔ ایس دے نال ای توپ خانہ انہے واہ گولہ باری کر دا رہیا۔ ایہدے نال نال جرمن ٹینک ڈویژن پیش قدمی کر دا رہیا۔ فرانس تے اگ دا ایہہ عذاب ایڈی چھیتی نال نازل ہو ئیا کہ فرانسیسی فوجاں حیران رہ گئیاں۔ جنے چر وچ فرانس نے اپنے آپ نوں سنبھالنا سی، جرمن فوجاں پیرس وچ وڑ گئیاں۔ اتحادیاں دا خیال سی کہ فرانس وچ اوہناں دے دفاعی مورچے ایڈے پکے تے پیڈے نیں کہ اوتھے جرمن فوج نوں بڑی آسانی نال ڈکیا جا سکے گا پر جرمناں نے شمال ولوں بیلجیئم دے رستے اچن چیت اجہیا حملہ کیتا کہ فرانسیسی حیران رہ گئے۔

ایوں جدوں سپہ سالارِ اعظم نے جنگ دی ترغیب دیندیاں ہوئیاں شُدّ و شُدّ و (چڑھ دوڑو) دیاں واجاں لاندیاں اچن چیت جارحانہ حملے دا حکم دِتا تے دشمن حیران رہ گیا۔ مکی لشکر نوں سمجھ نہیں سی آ رہی کہ اوہناں نال کیہہ ہو گئی اے۔ تھلے چیکڑ دی تِلکن، سامنے اکھاں وچ سورج دیاں لاٹاں، اُتوں مجاہداں دے اِک جتھے ولوں روڑیاں وٹیاں دا مینہ تے سجے کھبیوں وَسدے تیراں نے کافراں دی مَت مار کے رکھ دِتی۔ حبیب خدا اجے تیکر جیش خدا نوں اگے ودھن، تے زور دار حملے دی ترغیب دے رَے سن تے آکھ رَے سن کہ مجاہدو! چڑھ دوڑو۔ اوس جنت وَل ودھو جہدا کھلار آساناں تے زمین دے برابر اے۔

کفر و شرک تے واحدنیت دے پرچارکاں دے ایس پہلے تے فیصلہ کن معرکے وچ بڑے بڑے عجیب منظر ویکھن وچ آئے، جناں وچوں اسیں کجھ دا ذکر کر دے ہاں: جنہاں اسلامی لشکر وَلوں ایہہ زور دار حملہ مقصدیت، ناگہانیت تے باہمی تعاون دی چوکھی چنگی تے تگڑی مثال اے۔ اسلامی لشکر چوکھے جوش تے جذبے نال کافراں دے وچ گھس کے حربی تواریخ دا اِک نواں باب لکھ رہیا سی۔ اِک پاسے لوہے دے وچ ڈبے گھوڑیاں تے چڑھے تے جدید اسلحہ سجائے ۹۵۰

جنگجو تے دُجے پاسے ۳۱۲ نہتے جۓ بندے پر رب سوہنے نے آسماناں توں اپنیاں فوجاں گھل کے طاقت دے گھمنڈ نال اتھرے ہوئے بندیاں تے جہالت نوں سیانف دا نام دین والے نام نہاد سیانیاں نوں ہمیش لئی سبق سکھا دِتا۔ ایوں مشرک ۷۰ لاشاں تے ۷۰ ہی قیدی میدان بدر وچ چھڈ کے مکےّ وَل دڑ کی لان تے مجبور ہو گیا۔غور فرماؤ:

(۱) جدوں سپہ سالار اعظم زور دار حملے دی ترغیب دے رَے سن۔ اوہدوں ایہہ وی آکھ رَے سن کہ ''ودھو، جنت وَل ودھو، جیڑی بوہت کھلی ڈلھی اے'' اِک صحابی عمیر بن حمام نے ایہہ گل سنی تے مونہہ توں نکلیا ''بہت اچھے، بہت اچھے۔''

''ایہہ توں کیہہ آکھ رہیا ایں؟'' رسول خدا نے پچھیا۔

''کوئی خاص گل نہیں اے اللہ دے رسول ۔ میں سوچ رہیا ہاں کہ خورے میں وی جنت والیاں وچ شامل ہاں'' جناب عمیر نے جواب دِتا۔

''ہاں، تسیں وی جنت والیاں وچوں جے'' حضور نے بشارت دِتی۔

ایہہ سن کے جناب عمیر نے اپنے سامان وچوں کجھ کھجوراں کڈیاں تے کھان لگ پے۔ فیر اچن چیت آکھن لگے کہ جے ایہہ کھجوراں کھان تیکر میں جیوندا رہیا تے ایوں خوامخواہ ایہہ دنیا دی حیاتی لمی کرن والی گل ہے نا۔ آپ اوسے ویلے اُٹھے، کجھوراں پراں وگائیاں تے کافراں دے لشکر تے ٹٹ پے۔ فیر عمیر پشاں نہیں پرتے تے ایوں لڑ دے لڑ دے اِک نہ مکن والی اجہی حیاتی پا گئے جس بارے رب آکھدا اے کہ بندیاں نوں اوس دا شعور نہیں۔

(۲) جناب عوف بن حارث نے، جہیڑے ابوجہل نوں جہنم واصل کرن والے معاذ دے بھرا سن، جناب رسول اللہ نوں پچھیا کہ اے اللہ دے رسول! جنگ وچ رب اپنے بندے دی کیہڑی گل توں چوکھا راضی ہوندا اے۔ آپ نے فرمایا کہ عوف! بندے دے جسّے تے کوئی زرہ بکتر، کجھ نہ ہووے پر اوہ فیر وی دشمن خدا وَل اپنا ہتھ ودھا دیوے، ایس گل تے رب بڑا خوش ہوندا اے۔

ایہہ سن کے عوف نے اپنے پنڈے توں زرہ لاہ کے سَٹ دِتی تے دشمن تے رب دا قہر بن کے نازل ہو گئے۔ عوف وی جناب عمیر وانگ لڑ دے لڑ دے شہید ہو گئے۔

(۳) ایس توں پہلاں جدوں رسول خدا مجاہدین دی صف بندی فرما رے سن تے جناب سواد بن غزیہ نوں ہتھ نال اشارہ کیتا کہ تسیں ذرا پچھے ہو کے کھلوؤ۔ اشارا کر دیاں ہتھ وچ پھڑے ہوئے تیر دا سرا سواد دے پیٹ نال جا لگا۔ سواد آکھن لگے کہ ایہہ میرے لئی تکلیف دا سبب بنیا اے تے اے رسول خدا، تہانوں تے رب نے انصاف لئی گھلیا اے۔ میں وی ایس دا بدلہ لینا اے۔ میدان جنگ وچ کسے سپاہی دی کمانڈر انچیف اگے ایہہ جسارت بڑی نویکلی گل سی۔ پر اوس منصف اعظم نے جھٹ نہ لایا۔ آپؐ نے اپنی زرہ کھولی، چگّا اگوں چک دتّا تے اپنا شکم اقدس سواد وَل کر دیاں آکھیا ''اِسْتَقِدْ '' (لَے بدلہ لَے لَے) اَسود بڑے ادب نال اگے ودھے تے بطن مبارک دا بوسہ لے لیا۔

''سواد! ایہہ کہیہ''؟ جناب رسول اللہ نے پچھیا تے سواد نے جواب دِتا کہ ''اے اللہ دے رسول! حالات تہاڈے سامنے نیں۔ میں ایس موقعے نوں غنیمت جاندیاں فوراً ایہہ فیصلہ کیتا سی کہ ایس دنیا توں رخصت ہون توں پہلاں میری

جلد تہاڈی جلد نال مَس ہو جائے۔'' قربان جایئے اوس شمع رسالت دے تے اوس دے پروانیاں دے وی۔ جنگ دا میدان نظر آ رہیا اے، بندے گاجر مولی وانگ کپے جا رے نیں۔ خاہش وی ایہہ ہے کہ شہید ہوا ی جاواں تے چنگا اے پر اوس ویلے نہ سوانی دی یاد آئی اے نہ بال بچے دی فکر نے ستایا اے تے نہ کوئی ہور خاہش بے چین کر رَی اے۔ اخیری خاہش ایہہ ہی کیتی اے کہ اوس جسد اطہر دے نال میرا جسّا لگ جاوے۔ بس ہور کجھ نہیں چاہیدا۔

۴۔ میدان جنگ وچ اِک تھاں تے جناب عبدالرحمن بن عوف سرکار دے حکم موجب دُشمن تے تاک لائی کھلوتے سن تے اوتھے اچن چیت آپ دے سجے کھبے دو منڈے آن کھلوتے۔ جنگ دی افراتفری تے دُشمن دے حملے دے خوف پاروں جناب عبدالرحمن اِک واری تے یکدم پریشان ہو گئے۔ پر فیر جدوں اوہناں وَل دھیان نال ویکھیا تے پتا لگا کہ اوہ تے اپنے ای منڈے نیں۔ '' چاچا جی! ابوجہل کتھے وے'' اوہناں وچوں اِک نے پچھیا۔

جناب عبدالرحمان نے جدوں ایہہ گل سنائی سی تے اوہناں اوس ویلے دی اپنی کیفیت تے نہیں سی دَسّی پر اسیں اوس دا اندازا کر سکدے ہاں۔ چودہ پندرہ ورھیاں دے دو بال، قہر تے غضب دے بھرے ہوئے متکبر لشکر دے اجہے کمانڈر انچیف نوں لبھدے پھر رَے نیں جیہڑا لوہے وچ ڈبیا ہویا اے، جس دے آل دوالے زبردست سکیورٹی اے تے اس سکیورٹی فورس دا چیف اوہدا سب توں بھروسے والا کماندار تے سگّا پتر عکرمہ اے۔ اوس دے نیڑے کوئی فرشتہ ای جاسکدا اے، اوس دا دُشمن تے نہیں۔ جہالت دا سردار وی ایہہ سوچ رہیا ہوئے گا کہ اوہدے وَل جس وی ودھنا اے، اپنی موت نوں واج دینی اے۔ خورے ایہی گل اے کہ اجے تیکر اوس دی آکڑ وچ کوئی فرق نہیں آیا۔ عبدالرحمن آکھدے نیں جدوں منڈے نے مینوں پچھیا کہ ابوجہل کتھے وے تے میں اوس نوں آکھیا۔

'' پتر: توں اوس نوں کیہہ آکھنا اے؟''

'' چاچا جی! میں سنیا اے اوہ محبوب خدا نوں گالاں کڈھدا اے۔''

'' گل تے ایوں ای اے'' میں آکھیا

'' تے فیر میں ربّ نال ایہہ کارا کیتا اے کہ یاں تے اوس نوں ماردیاں گا یاں آپوں لڑدا لڑدا مَر جاواں گا'' اوس نے جواب دِتا۔

'' ہن دسو چاچا جی! ایس سامنے والے جتھے وچ ابوجہل کیہڑا اے؟ میرا وی رب نال ایہی وعدہ اے'' دُجا منڈا بولیا۔

'' اچھا بئی جہدے آل دوالے بندیاں نے ایہہ ولگن جئی ولی اے، اوہ جے ابوجہل۔''

'' اوہدروں میرے مُنہ وچوں ایہہ گل نکلی تے اوہدروں اوہ دونویں منڈے باز وانگ اُڈ کے ابوجہل کول جا اپڑے تے اوہ میرے ویکھد یاں ای ویکھد یاں زمین تے مدڑے منہ پئیا سی۔ اوہنے چر وچ ابوجہل دے پتر عکرمہ نے پچھوں اِک منڈے دے کھبے موہڈے تے تلوار ماری تے ایس وار نال اوس دی بانہہ ادھیوں چوکھی لہہ کے موہڈے دے نال لمکن لگ پئی۔ مجاہد منڈا اوویں ای لڑدا رہیا تے اپنا بچا کردا رہیا۔ فیر اوس ویکھیا کہ کھبی بانہہ لڑائی وچ رکاوٹ بن رَی اے تے اوس نے وڈھیا تے لمکدا ہویا ہتھ اپنے پیر تھلّے دے کے تسمہ نالوں لاہ دِتا۔

تواریخ دَسدی اے کہ اوہ دوویں ننھے مجاہد سکے بھرا سن تے اوہناں دے نام معوذ تے معاذ سن۔ اوہناں دے والد

دا نام حارث سی تے اوہناں دی والدہ اسلام نال چوکھی محبت پاروں مدینے دی مشہور سوانی سن جنہاں دا نام عفراء سی۔جس بھرا دے وار نال ابوجہل مرَن والا ہوئیا اوس دا نام معاذ سی تے اوسے دی ہی بعد وچ بانہہ وڈھی گئی۔ معاذ ایس زخم دے باوجود بچ گئے پر معوذ جنگ وچ شہید ہو گئے۔

قتل جہل دے باپ وچ ایہہ گل دسناوی ضروری جاپدی اے کہ ابوجہل ایہناں نوجوان مجاہداں دے ہتھوں ای جہنم نہیں سی پج گیا سگوں ہوئیا ایہہ کہ جدوں بدر دا معرکہ ختم ہوئیا تے سپہ سالار اعظم نے واج دے کے پچھیا کہ کیہڑا بندا اے جیہڑا ایہہ پتہ کر کے دسے کہ ابوجہل دا انجام کیہہ ہوئیا اے۔ جناب رسول خدا دی ایہہ خاہش جان کے کئی صحابی ابوجہل دی لاش لبھن لئی ٹر پے۔ حضرت عبداللہ بن مسعود نے اوس نوں لبھ لیا۔ اوس دا اِک پیر وڈھیا گیا ہوئیا سی تے چوکھا لہو وَگ جان پاروں، تے نالے دُجیاں سٹاں پاروں اوہ ہلن جلن جوگا نہیں سی پر اجے اوس دا ساہ چل رہیا سی۔ جناب عبداللہ نے اوس دی دھون تے پیر رکھیا تے سر وڈھن لئی اوس دی داڑھی پھڑ لئی۔ آپ نے آکھیا:

اوالله دیا وَیریا! اخیر اللہ نے تینوں رسوا کیتا اے نا؟

''مینوں کویں رسوا کیتا اے؟ میرے ورگا تہاڈے وچ کیہڑا اے؟ پر رونا ایس گل دا ہے کہ مینوں واہی واناں دی بجائے کسے ہور (تگڑے بندے) نے قتل کیتا ہوندا۔''

ایس طنز توں بعد ابوجہل فیر بولیا تے پچھیا کہ اَج فتح کس دی ہوئی اے؟

''اللہ تے اوس دے رسول دی'' جناب عبداللہ نے جواب دتا۔

فیر وی اوس متکبر تے بے وقوف مکی سردار دی آکڑ نہ گئی۔ اپنی دھون اُتے جناب ابن مسعود دے پیر وَل اشارا کر کے آکھدا اے:

''اوئے بکریاں دیا آجڑیا 1! توں اَج چوکھی اُچی تے اوکھی تھاں تے جا چڑھیا ایں'' ایس توں بعد ہور کوئی مکالمہ نئیں ہوئیا۔ جناب عبداللہ نے اوس دا سر وڈھ لیا تے جا کے رسول خدا دی خدمت وچ حاضر کیتا تے آکھیا'' یا رسول اللہ! ایہہ ہے اللہ دے دشمن ابوجہل دا سر'' اوس طاغوت اکبر دے سر نوں اپنے پیراں وچ ویکھ کے آپؐ نے تن بار فرمایا:'' واقعی! اوس خدا دی قسم اے جہدے سوا کوئی معبود نہیں'' تے فیر فرمایا:

{اَللّٰہ اکبر، اَلْحَمدلِلّٰہِ الَّذی صَدَقَ وَعْدَہٗ وَنَصَرَ عَبْدَہٗ وَھَزَمَ الْاَحزابَ وَحْدَہٗ}

''اللہ اکبر، ساری تعریف اوس خدا لئی اے جس نے اپنا وعدہ سچا کر وکھایا، اپنے بندے دی مدد کیتی تے اِک اکلے نے سارے ٹولیاں نوں ہرا دِتا۔''

فیر آپ نے ابوجہل دی لاش ویکھن دی خاہش ظاہر فرمائی۔ صحابہ کرام آپ نوں جہالت دی لاش تیکر لے گئے۔ آپؐ نے اوس وَل اشارا کر کے فرمایا کہ ایہہ ایس اُمت دا فرعون سی۔2

۵۔ جنگ وچ لڑدیاں ہوئیاں حضرت عکاشہ بن محصن دی تلوار ٹٹ گئی۔ عکاشہ رسول خدا دی خدمت وچ حاضر ہوئے تے آپؐ نے اوہناں نوں لکڑی دا اِک پھٹا پھڑا دِتا تے فرمایا:'' عکاشہ! ایس نال لڑائی کرو'' جناب عکاشہ نے جدوں اوس

پھٹے نوں پھڑ کے ہلایا تے اوہ اک لمی، مضبوط تے چم چم کر دی ہوئی چٹی تلوار بن گیا۔3
فیر حضرت عکاشہ نے اوسے تلوار نال لڑائی کیتی۔ اوس تلوار دا نام عون یعنی مدد رکھیا گیا۔ اوہ تلوار فیر حضرت عکاشہ کول ای رَی تے اوسے تلوار نال ای اوہ لڑائیاں لڑ دے رَے۔ ایتھوں تیکر کہ دورِ صدیق وچ مرتداں دے خلاف جنگ کر دے ہوئے شہید ہو گئے۔ جناب عکاشہ نے اخیری جنگ وی اوسے تلوار نال لڑی۔

۶۔ جنگ ختم ہون توں بعد حضرت مصعب بن عمیر عبدری نے ویکھیا کہ اوہناں دے بھرا ابوعزیز بن عمیر عبدری، جنے کافراں ولوں مسلماناں دے خلاف جنگ لڑی سی، دے اِک انصاری صحابی ہتھ بندھ رَے سن۔ ایہہ ویکھ کے حضرت مصعب نے اپنے انصاری مسلمان بھرا نوں آکھیا کہ ''ایس دی ماں بڑی مالدار اے، اوہ تہانوں چوکھا فدیہ دیوے گی، ہتھ پیڈا کر کے پالوو'' ایہہ سن کے جناب مصعب دے جنگی قیدی بھرا نے آکھیا کہ ''ایہہ گل آکھنی سی توں میرے وَلوں؟'' جناب مصعب نے جواب دِتا:

''آہو، ہن توں نہیں سگوں تینوں قیدی بنان والا ایہہ انصاری مسلمان ای میرا بھرا اے۔''

۷۔ ایس جنگ وچ قتل ہون والے مشرکاں دیاں لاشاں نوں جدوں اِک پرانے انھے کھوہ وچ سٹیا جا رہیا سی، اوہدوں

! جناب عبداللہ ہجرت توں پہلاں مکےّ وچ لوکاں دیاں بکریاں چراندے ہوندے سن۔

@الرحیق المختوم از صفی الرحمان مبارک پوری، صفحہ:۳۰۲ #الرحیق المختوم از صفی الرحمان مبارک پوری، صفحہ:۲۰۵

حضرت ابوحذیفہ وی اوتھے موجود سن۔ جدوں آپ دے والد عتبہ نوں کھوہ وچ سٹیا گیا تے نبی اکرمؐ نے جناب ابوحذیفہ دے چہرے تے نظر ماری تے اوہناں نوں پریشان ویکھیا۔ آپؐ نے فرمایا: ''ابوحذیفہ! اپنے والد بارے تہاڈے دِل وچ کوئی گل اے'' جواب وچ جناب ابوحذیفہ نے عرض کیتی:

''واللہ، یا رسول اللہ! باپ دے قتل ولوں تے میں پریشان نئیں پر ایہہ گل ضرور اے کہ میں اوس دی سیانف تے دور اندیشی دی وجہ توں ایہہ آس لائی بیٹھا ساں کہ اوہ اسلام وَل راغب ہو جان گے پر کفر تے اوس دا خاتمہ ویکھ کے میں پریشان ہو گیا ہاں۔'' ایہہ سن کے جناب رسول خدا نے ابوحذیفہ دے حق اندر کوئی دُعا کیتی۔

۸۔ حضرت بلال حبشی دے غلامی دے دناں وچ اِک مکی شیطان امیہ بن خلف جناب بلال تے تشدد کر کے تے اوہناں نوں ستا ستا کے بڑا اسواد لیندا ہوندا سی۔ اوس دا پتر علی تے اوس توں وی دو ہتھ اگے سی۔ اوہ سیدنا بلال نوں گھوڑی بنا لیندا، چھال مار کے اُتے چڑھ جاندا تے فیر کدے جستا چھل دین والیاں کنکریاں تے، کدے جستا ساڑ دین والی ریت اُتے ارکاں تے گوڈیاں بھار نسّن تے مجبور کردا۔ جدوں جناب بلال کولوں نہیں نسیا جاندا سی تے کنڈ تے بیٹھا آپ دے ٹڈ وچ دوواں پاسے اوویں اڈیاں ماردا سی جویں گھوڑے نوں نسان لئی اوسدا اسوار ماردا اے۔ جنگ بدر وچ اوہ دوویں پیو پتر مکی لشکر وچ شریک سن۔

حضرت عبدالرحمان بن عوف نے کسے وجہ توں مکےّ وچ اُمیہ نال ایہہ عہد کیتا سی کہ جے کدی اوہ مدینے دے علاقے وچ آ ئیا تے اوہ (عبدالرحمان) اوس دی جان دے ضامن ہون گے۔ بدر دا میدان دشمن خدا توں بدلہ لین دا چوکھا چنگا

موقعہ سی پر جناب عبدالرحمان ایہہ محسوس کر رَے سن کہ وعدے توڑنا محمد رسول اللہ دی تعلیم دا حِصّا نہیں۔ ایس لئی امُیہ نوں لے کے میدان جنگ توں کجھ دریڈے پہاڑ وَل چلے گئے۔ اُمیہ دا پتر وی اوہناں دے نال رَل گیا۔ ہوئیا ایہہ کہ حضرت بلال نے اوہناں نوں فرار ہندیا ویکھ کے کھپ پا دِتی۔ ایوں مجاہدین اسلام ٹٹ پے۔ جناب عبدالرحمان اُمیہ نوں بچاندے رَے تے مسلماناں علی بن امیہ نوں قتل کر دِتا۔ اوس توں بعد جدوں اوہ اُمیہ وَل ودھے تے جناب عبدالرحمان اپنا عہد پورا کرن لئی اُمیہ نوں زمین تے لٹا کے اوس تے لمے پے گئے۔ ایوں عبدالرحمان اپنا وعدہ پورا کرن دا جتن کر دَے رَے تے دُجے مسلمان ربّ نال کیتے اپنے وعدے لئی جتن کر دَے رَے۔ اخیر اُمیہ وی ماریا گیا۔ حضرت عبدالرحمان دی وی اِک لت زخمی ہوئی۔ زخم ایڈا ڈونگا سی کہ اوس دا نشان مدتاں تیکر ویکھیا جاندا رہیا۔

نرالی تے نویکلی جنگ:

بدر دی جنگ حربی تواریخ دی چوکھی نرالی تے نویکلی جنگ اے۔ مسلمان اپنے خونی رشتیاں نوں بھل کے اِک پکے تے نہ ٹٹن والے رشتے —— اسلامی بھائی چارے نوں سامنے رکھ کے اپنیاں دے ای سامنے شمشیر بکف تے نیزہ بندسن۔ کیا عجیب منظر اے:

۱۔ اِک پاسے سپہ سالار اعظم محمد رسول اللہ تے دُجے پاسے پیاری دھی رقیہ دا خاوند ابوالعاص۔
۲۔ اِک پاسے عمر بن خطاب تے دُجے پاسے سکّا ماما عاص بن ہشام۔
۳۔ اِک پاسے ابوبکر صدیق تے دُجے پاسے صدیق اکبر دا پتر عبدالرحمان۔
۴۔ اِک پاسے عاشق رسول جناب ابوحذیفہ تے دُجے پاسے ابوحذیفہ دا والد تے دشمن رسول عتبہ۔
۵۔ اِک پاسے مصعب بن عمیر جیا مجاہد تے دُجے پاسے سکا بھرا ابوعزیز بن عمیر۔
۶۔ اِک پاسے شیر خدا علی بن ابی طالب تے دُجے پاسے سکّا بھرا عقیل بن ابی طالب۔
۷۔ اِک پاسے جناب حمزہ (عم رسول) تے دُجے پاسے جناب عباس (عم رسول)۔

شہدائے بدر:

جویں پچھے ذکر ہوئیا اے قریش دے ستّر جنگجو بدر دے معرکے وچ جہنم پہنچے سن جہناں وچ اوہناں دے چوٹی دے سردار شیبہ، عتبہ، ابوجہل، ابوالبختری، زمعہ بن اسود، عاص بن ہشام، امیہ بن خلف تے منبّہ بن حجاج شامل سن۔ دُجے پاسے مسلماناں وچوں صرف چودہ مجاہدین اسلام نوں شہادت نصیب ہوئی جہناں وچوں ۶ مہاجرین تے ۸ انصار سن۔

میدان بدر وچ جس نے سب توں پہلاں جام شہادت نوش کیتا اوہ مہجع سن جیہڑے سیدنا فاروق اعظم دے غلام سن۔ آپ قریشی لشکر دے کسے تیر نال شہید ہوئے۔ اوس توں بعد حضرت حارث بن سراقہ نوں ایہہ سعادت نصیب ہوئی۔ آپ حوض تے پانی پی رَے سن تے کسے کافر نے نشانہ بنھ کے آپ دی گردن وچ تیر ماریا۔ باقی بارہ شہدائے بدر ایہہ سن:

عبیدہ بن حارث: آپ نبی رحمتؐ دے چاچا زاد بھرا سن۔ بدر دے شہیداں دا مقام تے درجہ کیہہ اے ایس گل دا

اندازا ایتھوں ہندا اے کہ اِک واری محبوب خدا نے کجھ صحابیاں نال صفراء دی تھاں تے قیام فرمایا۔ صحابیاں عرض کیتی یا رسول اللہ! ایس تھاں تے مشک دی خوشبو آ وَندی اے۔ آپ نے فرمایا کہ ایہد ے وچ حیران ہون والی کیہڑی گل اے، ایتھے ابو معاویہ دی قبر اے۔ (ابومعاویہ حضرت عبیدہ بن حارث دی کنیت اے)1

عمیر بن ابی وقاص: آپ اوہی صحابی نے جہناں نوں نکی عمر پاروں واپس پرتن دا آکھیا گیا سی تے آپ نے رونا شروع کر دِتا سی۔ آپ دا رون ویکھ کے رسول خدا نے جنگ وچ شرکت دی اجازت دے دِتی سی۔ آپ عالم اسلام دے عظیم سپہ سالار تے فاتح ایران حضرت سعد بن ابی وقاص دے نکے ویر سن۔

ایس تو وکھ عمیر بن حمام، سعد بن خیثمہ، ذوالشمالین بن عبد عمرو، مبشر بن عبدالمنذر، عاقل بن بُکیر، صفوان بن بیضاء الفہری، یزید بن حارث خزرجی، رافع بن معلی، عوف بن عفراء تے ابوجہل تے حملے کرن والے معوذ بن عفراء شامل نیں۔ بدر دے شہیداں دیاں قبراں اَج تیکر بدر دے تھاں تے رسول خدا نال اوس دے چاہن والیاں دی محبت دیاں نشانیاں دے طور تے موجود نیں پر مکے والیاں دے اوہ ستّر بدنصیب جیہڑے میدان بدر وچ رب دیاں تلواراں دا نشانہ بنے، اوہناں دی کوئی نشانی اوتھے نئیں لبھدی۔ اوہناں وچوں ۲۴ چوٹی دے سردار اِک پرانے کھوہ وچ سُٹ کے مٹی پا دِتی گئی۔ ۴۵ ہور تھاواں تے دبے گئے پر امیہ بن خلف دی لاش جتھے پئی سی اوہدے تے اوتھے ای مٹی پا دِتی گئی۔

! الاستیعاب بحوالہ سیرت المصطفیٰ از مولانا محمد ادریس کاندھلوی، جلد دوم صفحہ: ۱۴۷

ایتھے اِک چوکھی عبرت دوان والی گل یاد آ وَندی اے۔ اوہ ایہہ ہے کہ بدر دے پڑاؤ دے اخیری دیہاڑے آپؐ اوس کھوہ دے کنڈے جا کھلوتے جہدے وچ تکبر تے جہالت دے ۲۴ نمونے دبے گئے سن۔ آپؐ آواز دیندے نیں اے عتبہ، اے شیبہ، اے ابوجہل! ایہہ گل چنگی نئیں سی کہ تسیں اللہ تے اوس دے رسول دی اطاعت کر دے؟ ساڈے نال ساڈے رب نے جس چیز دا وعدہ کیتا سی، اوس نے اوہ وعدہ سچا کر وکھایا۔ کیہہ تہاڈے رب نے وی تہاڈے نال وعدہ پورا کیتا؟ ایہہ سن کے جناب عمرؓ نے عرض کیتی یا رسول اللہ! تسیں ایہناں بے جان لاشاں نال کلام فرما رہے او۔ جناب رسول خدا نے حضرت عمرؓ نوں جواب دِتا کہ عمر! قسم اے اوس ذات پاک دی جہدے قبضے وچ میری جان اے، میریاں گلّاں نوں تسیں ایہناں مردیاں توں زیادہ نہیں سن رَے۔

بدر دے قیدی:

میدان بدر وچ ۷۰ مشرک جنگی قیدی بنائے گئے۔ جدوں فاتح لشکر اسلام مدینے واپس جا رہیا سی تے رستے وچ صفراء دی وادی وچ آپؐ نے اِک جنگی قیدی نضر بن حارث نوں قتل کرن دا حکم دِتا۔ نضر اوہ بندا سی جیہڑا ہجرت مدینہ توں پہلے اسلام دشمنی وچ حدوں ودھیا ہویا سی تے رسول خدا نوں وی تنگ کرن وچ اخیر کر چھڈ دا سی۔ رسول خدا دے حکم دی تعمیل وچ جناب علی نے نضر بن حارث دی گردن اُڈا دِتی۔

مکے وچ اِک ہور بندا وی رسول اللہ نوں دُکھ دے کے بڑا خوش ہوندا سی۔ اساں پچھے ذکر کیتا اے کہ اوس نے

سجدے دی حالت وچ اللہ دے رسول دی کنڈ تے اُٹھ دی اوجڑی لیا رکھی سی۔ اِک واراوس نے گردن اطہر وچ کپڑا پا کے اینے وَٹ دِتے سن کہ اپنے وَلوں تے اوس نے محبوب خدا نوں مار ای سٹیا سی۔اوس بندے دا نام عقبہ بن ابی معیط سی تے بدر دے جنگی قیدیاں وچ اوہ وی شامل سی۔ جدوں لشکر اسلام مدینے وَل جاندا عرق الظبیہ دی تھاں تے پجا تے رسول خدا نے اوس دشمن خدا نوں قتل کرن دا حکم دِتا۔

اجے تیکر اسیران بدر (P.o.ws.) دی رہائی، قتل، فدیہ یاں غلامی وچوں کسے امر دا فیصلا نہیں ہویا سی۔ نبی اکرمa نے ایس بارے غور وخوض شروع کر دِتا سی پر سوچ ایہہ سی کہ جنگی قیدیاں وچ کجھ قیدی نامی گرامی جنگجو تے بڑے دلیر بندے ہن، جے اوہناں نوں چھڈ دِتا تے بدر دی ھار، تے فیر قید دا غصہ کسے وی طرحاں اوہناں نوں چین نال نہیں بیٹھن دیوے گا، پتہ نہیں کس ویلے اوہ انتقام لین لئی نکل آ وَن۔ تے جے اوہناں نوں قتل کر دِتا تے فیر وی اوہناں دے وارث بدلہ لین لئی نکلن گے۔ ایہی سوچ اسلامیان مدینہ دی وی سی۔ اِک وڈھا طبقہ اوہناں دی رہائی دے حق وچ سی، جہناں نے جناب ابوبکر صدیق نوں بارگاہ رسالت وچ اپنا وکیل مقرر کیتا۔ پر دُجے پاسے حضرت عمر بن خطاب ورگے بندے سن جہناں دا خیال ایہہ سی کہ ربّ دے ویریاں نوں کسے قیمت تے وی معاف نہیں کرنا چاہیدا۔

جدوں رسول خدا مشاورت دے طلبگار ہوئے تے پہلوں جناب ابوبکر صدیق حاضر ہوئے تے عرض کیتی کہ یا رسول اللہ! ایہہ سارے ساڈے اپنے ای رشتے دار نیں۔ جے تسیں ایہناں نوں معاف کر کے ایہناں تے احسان فرماؤ تے اللہ تہاڈے تے وی احسان فرمائے گا یا فیر تسیں فدیہ لے کے ایہناں نوں چھڈ دیو، ہو سکدا اے آپؐ دے کرم توں متاثر ہو کے ایہہ ایمان لے آ وَن تے فدیے دی رقم نال مسلمان وی تگڑے ہو جان گے۔ رسول خداؐ نے جناب ابوبکر دی ساری گل سنی پر کوئی جواب نہیں دِتا۔ اوس توں بعد جناب عمر نے حاضر ہو کے صلاح دِتی کہ ایہہ لوکی خدا دے دشمن تے رسول خدا دے منکر نیں، آپ نوں مکے وچوں کڈن والے نیں تے نالے کفر تے گمراہی دے وڈھے تھم نیں۔ جے ایہناں دیاں دھوناں لاہ دِتیاں جان تے باقی مشرکاں دے سر ہمیش لئی نیویں ہو جان گے۔ حضرت عمر نے ایہہ صلاح وی دِتی کہ جیہڑا جنگی قیدی جیس مسلمان دا رشتے دار اے اوہی اوس نوں قتل کرے۔ اوہناں نے نام لے کے آکھیا کہ عقیل بن ابو طالب نوں اوس دے سکے بھرا حضرت علی قتل کرن۔ نبی رحمت نے حضرت عمر دی ساری گل سنی پر اوہناں اگے وی کوئی حامی نہیں بھری۔

حضرت عمر دی گل بات جاری سی تے جناب ابوبکر صدیق فیر اوتھے اپڑ گئے تے پہلے والی صلاح فیر دِتی پر حضرت عمر اپنی گل تے پکّے رَہے۔ ایہہ ویکھ کے جناب رسول خداؐ نے عام مسلماناں کولوں مشورا منگیا۔ مسلمان وی دو حصیاں وچ ونڈے ہوئے سن۔ ایس موقع تے رسول اللہ نے جناب ابوبکر صدیق نوں حضرت میکائیل فرشتے ورگا تے حضرت ابراہیم تے حضرت عیسیٰ نبی ورگا آکھیا تے جناب عمر نوں حضرت جبرائیل، حضرت نوح تے موسیٰ نال رَلایا۔ فیر نبی اکرمa نے فیصلا سناؤندیاں ہویاں حکم فرمایا کہ قیدیاں نوں فدیہ لے کے رہا کر دیو۔

جنگی قیدیاں وچ اِک قیدی ابوعزہ (عمرو بن عبداللہ) وی سی۔ اوس نے رسول خدا دی خدمت چ حاضر ہون دی

خاہش ظاہر کیتی۔ جدوں اوس نوں حاضر کیتا گیا تے اوس نے عرض گزاری کہ یارسول اللہ! میریاں پنج دھیاں نیں۔ میتھوں وَکھ اوہناں دا کوئی کھٹن کمان والا نہیں۔ جے مینوں صدقے طور ای چھڈ دیو تے جو میرے پلے وے اوہ میریاں دھیاں دے کم آجاوے گا۔ میں کارا کرداہاں کہ اگوں کدے تہاڈے مقابلے وچ نہیں نکلاں گا۔ ایہہ سن کے رسول خدا نے فرمایا جا! توں آزاد ایں۔

بدر دے چوکھے قیدی فدیہ دے دے کے آزاد ہوندے رَہے۔ جیہڑے چار ہزار درہم طے شدہ فدیہ نہیں دے سکدے سن اوہ دو ہزار لے کے آ گئے تے جہناں کول دو ہزار وی نہیں سی اوہ اِک اِک ہزار درہم وچ وی اپنے قیدی لے گئے۔ کجھ وارث اصلوں ای سکھنے ہتھ آئے تے اوہ وی اپنے قیدی لے گئے پر اوہ قیدی جیہڑے پڑھے لکھے سن اوہناں دا فدیہ ایہہ متھیا گیا کہ اوہ دَس، دس بالاں نوں لکھنا پڑھنا سکھان تے بس فیر مَوج کرن۔

قیدیاں وچ اِک بندا سہیل بن عمرو وی سی جیڑا چوکھا زبان آور خطیب سی تے مکےّ وچ رسول خدا نوں مندا بولدا سی۔ حضرت عمر نے مشورا دِتا کہ یارسول اللہ! ایہدے اگلے دو دَند توڑ دینے چاہیدے نیں پر رسول خدا نے ایس گل نوں چوکھا ناپسند کیتا۔

ابوسفیان دا پتر عمرو وی جنگ دے قیدیاں وچ شامل سی۔ دُجے پاسے مکےّ وچ ابوسفیان نے بغیر کسے وجہ توں حضرت سعد بن نعمان نوں قید کیتا ہویا سی جیہڑے اوتھے عمرہ کرن گئے سن۔ ایویں عمرو بن ابوسفیان نوں حضرت سعد دے بدلے آزادی دِتی گئی۔

جناب عباس نوں آکھیا گیا کہ تسیں وی فدیہ دیو تے آزاد ہو جاؤ۔ اوہناں آکھیا کہ بھتیجیا! میرے کول اینے پیسے کتھوں آئے؟ جناب رسول خدا نے پچھیا کہ چاچا جی! اوہ مال کتھے گیا جیڑا چاچی ہوراں نال رَل کے زمین وچ دَبیا سی تے آوَن لگیاں میری چاچی نوں آکھیا سا جے کہ جے میں ماریا گیا تے ایہہ میرے پتراں فضل، عبداللہ تے قُثم وچ ونڈ دینا۔ ایہہ سن کے عباس ہوراں دیاں اکھاں کُھل گئیاں۔ فیر اوہناں کولوں سوا وقیہ سونا فدیہ لیا گیا۔ بدر دے قیدیاں وچوں ایہہ سب توں بھارا فدیہ سی۔

دامادِ رسول ابوالعاص:

ابوالعاص بن ربیع مکےّ دا اِک نوجوان تاجر، حضرت خدیجہ دی بھین ہالہ دا پتر تے ایوں جناب خدیجہ دا بھانجا سی۔ جناب خدیجہ دی خاہش تے حضرت زینب بنت رسول دا رشتا ابوالعاص نال ہویا سی۔ جناب خدیجہ اپنی بھین دی ایس اولاد نال پتراں طرحاں پیار کردیاں سن۔

مکےّ وچ جدوں اِک اللہ دی عبادت دی دعوت دین دے جرم وچ قریش نے ایہہ فیصلا کیتا کہ محمدؐ دی ذات نوں ہر طریقے نال پریشان کیتا جاوے تے ابولہب نے اپنے پتر کولوں بنت رسول نوں طلاق دوا دِتی۔ فیر اوہ ابوالعاص کول آئے تے اوس نوں آکھن لگے کہ ابوالعاص! اسیں محمد دی اِک دھی نوں طلاق دے دِتی اے، ہن دُجی (سیدہ زینب) نوں توں طلاق دینی اے۔

''کیوں بئی میں اپنی زوج نوں کیوں طلاق دیواں؟''ابوالعاص نے پچھیا۔

''ابوالعاص! توں جیہڑی قریشی سوانی تے اُنگل رکھیں گا، اسیں اوسے نال تیرا ویاہ کراں گے پر جویں جاننا ایں زینب نوں طلاق دے دے۔''

''میں قسم چک کے آکھدا جے کہ میں طلاق نہیں دینی۔ ایہہ بھلا کیہہ گل ہوئی کہ اپنی گھر والی نوں چھڈ کے دُجی نال ویاکرلوو۔''ابوالعاص نے رڑا رنگا جواب دے دِتا۔

انسانِ کامل جناب محمد رسول اللہ نے ابوالعاص دی ایہہ نیکی ہمیش یاد رکھی تے اوس نوں چنگے لفظاں نال یاد کردے رے۔ بدر دے قیدیاں وچ اوہ ابوالعاص وی شامل سی۔

مکےّ توں جدوں قریشی اپنے اپنے بندیاں دا فدیہ لے کے مدینے وَل جا رَے سن تے جناب زینب نے وی اپنے خاوند دا فدیہ گھلنا چاہیا پر گھروں درہم تھوڑے نکلے۔ سیدہ زینب نے سوچیا کہ کدرے ایہہ نہ ہووے کہ ایس رقم وچ ابو العاص نوں آزادی نہ ملے۔ ایس لئی اوہناں نے اپنے گل وچوں ہار لاہ کے مدینے جان والے بندیاں دے حوالے کر دِتا۔ اوہناں وچوں اِک بندا دربار رسالت وچ حاضر ہوندا اے تے ابوالعاص دی آزادی لئی درہم تے ہار پیش کر دا اے۔ نگاہِ مصطفیٰ نے اوسے ویلے اوہ ہار پچھان لیا۔

حضور تے رِقت طاری ہوگئی۔ سیدہ زینب دا چہرہ اکھاں اگے گھمن لگ پیا۔ ہار دین والی اُمّ زینب سیدہ خدیجہ وی یاد آ گئی۔ اوہ ویلا وی یاد آ گیا جدوں جناب خدیجہ نے سیدہ زینب دی ڈولی ٹوردیاں اپنا ہار اوہناں دے گل وچ پا دِتا سی۔ رحمت للعالمین a فرمان لگے:

سجنو! جے مناسب جانو تے زینب دا قیدی تے ہار دوویں چیزاں پرتا دیو۔

نبی رحمتؐ دی ایہہ خاہش اصحاب نبی لئی حکم دے برابر سی۔ ہار وی واپس کر دِتا گیا تے ابوالعاص نوں آزادی وی مل گئی پر جناب رسول خداؐ نے ابوالعاص توں وعدہ لیا کہ اوہ سیدہ زینب نوں مدینے بھیج دیوے گا۔ آپؐ نے جناب زید بن حارث تے اِک انصاری صحابی نوں سیدہ زینب نوں واپس لیان لئی ابوالعاص دے نال مکےّ بھیج دِتا۔ سیدہ زینب دی واپسی وچ کجھ دیر تیکر رکاوٹ بنی رَی پر اخیر رب سوہنے نے دھی نوں اوس دے مہربان والد نال ملا دِتا۔

ویلا لنگھدا رہیا تے فیر اِک واری ایوں ہویا کہ ابوالعاص مکےّ والیاں دا مال لے کے شام توں واپس مکےّ جا رَے سن تے صلح حدیبیہ دے نتیجے تے گھروں بے گھر ہوئے بندیاں ابوبصیر تے ابوجندل وغیرہ نے تجارتی قافلہ لٹ لیا۔ ابوالعاص راتوں رات بچدے بچاندے مدینے اپڑے تے سیدہ زینب نوں پناہ دین دی بنتی کیتی۔ جناب رسول خدا نوں ایس گل دا پتا لگا تے آپ نے ایس دی اجازت دے دِتی پر سیدہ زینب نوں تاکید کیتی کہ اوس نوں اپنے نیڑے نہ آون دینا کیوں جے اِک مسلمان سوانی کسے مشرک دی بیوی نہیں ہوسکدی۔

رسول رحمت نے ابوالعاص دا تجارتی مال وی واپس دوا دِتا تے اوس دی مکےّ وَل خیر خریت نال واپسی دا وی بندوبست کر دِتا۔ اوہ جدوں مکےّ واپس پہنچیا تے اوس نے مکےّ والیاں دا سامان واپس کر کے اِک اِک بندے نوں پچھیا کہ ''دسو جے

میرے وَل کوئی شے باقی ہے تے؟''

''جزاک اللہ ابوالعاص!تسیں بڑے ایماندار تے اعتبار والے بندے جے'' اوہناں آکھیا۔

''کیہہ میں اپنی ذمہ داری پوری کر دِتی اے؟'' ابوالعاص نے پچھیا

''بنا شک پوری کر دِتی اے۔اسیں راضی ہاں'' اوہناں جواب دِتا۔

''تے فیر **اشھدان لا الہ الا اللہ و اشھدان محمد عبدہ و رسولہ**''

''ایس توں بعد جناب ابو العاص مدینے پرت آئے تے رسول خدا دی اجازت نال سیدہ زینب نال حیاتی دے دِن گزار دے رَے۔''[1]

****

! حیات محمد از محمد حسین ہیکل صفحہ:٣٣٥

باب نمبر ۴

بدرتوں اُحد تیکر

سیّدہ رقیہ دی وفات:

معرکہ بدر دی روانگی دے ویلے حضرت عثمان نوں صرف ایسی لئی مدینے چھڈ دِتا گیا سی کہ جناب سیدہ رقیہ بنت رسولؐ زوجہ عثمان ذوالنورین تنگڑے نہیں سن۔ جدوں حضرت زید بن حارث بدر دی فتح دی خشخبری لے کے مدینے اپڑے اوہدوں حضرت عثمان سیدہ رقیہ نوں دفنا کے پرتے سن۔ سرکار دو عالمؐ نوں جواں مرگ دھی دے وچھوڑے دا بڑا صدمہ ہوئیا پر دھی دے چلانا کرن دے ویلے اوس دے کول نہ بیٹھ سکن دا دُکھ ایس سوچ نال گھٹ جاندا سی کہ بدر دی فتح نال اَن گنت دھیّاں نوں اِک پاک صاف تے محفوظ حیاتی دی ضمانت مِل گئی سی۔

سیّدہ فاطمہ زہرا تے شیر خدا دا ویاہ:

سرور کونین دی اولاد پاک دی تفصیل تے پچھے گزر چکی اے۔ پر ۲ھ دے واقعات وچ ایہہ گل چوکھی ضروری جاپدی اے کہ سیّدہ فاطمۃ الزہرا تے سیدنا علی بن ابو طالب دا ویاہ ایسے ورھے وچ ہوئیا سی۔ ایسے ویاہ دے نتیجے تے انسانیت دے محسنؐ دی نسل اگے چلی۔

روزے تے زکوٰۃ دی فرضیت:

روزے تے زکوۃ دی فرضیت دا حکم ایسے ورھے وچ ملیا۔ روزہ فرض ہون دے نال ای صدقہ فطر تے عیدالفطر جئے سوہنے تحفے وی مسلماناں دے حصے وچ آئے۔ جتھے صدقہ فطر تے زکوٰۃ دے حکم نال ماڑے تے لِسّے مسلماناں دیاں لوڑاں پوریاں ہون دا سامان بنیا، اوتھے شوال ۲ھ دی پہلی تریخ نوں عالم اسلام دی پہلی عید نے وی مسلماناں وچ خوشیاں ونڈیاں۔ کیہہ منظر ہووے گا اوہ جدوں مکےؔ وچ لک لک کے نمازاں پڑھن والے تے اِک اللہ دا نام لین دے جرم وچ سزاواں کٹن والے سرعام اللہ دی واحدنیت دے نعرے ماردے تے اوس دی تسبیح بیان کردے مدینے توں باہر کھلے میدان وَل ٹرے جارے سن، تاں جے سورج تماشا کرلوے ایس گل دا کہ جدوں حق آ وَندا اے تے باطل نوں دوڑنا ای پیندا اے۔ کھلے میدان وچ ہزاراں مَتھے مٹی تے ٹکا کے، توحید دے علمبردار سِدھے رستے تے ٹرن دی توفیق دین تے رب دا شکرادا کر رَے سن۔ رب تعالیٰ آکھدا اے کہ ایہہ میری دِتی توفیق نال ای ہوئیا سی کہ تسیں کھلے دِل نال کھلی تھاں تے بغیر روک ٹوک دے اپنے مالک اگے متھے ٹیک دِتے سن۔

{وَ اذْكُرُوْٓا اِذْ اَنْتُمْ قَلِيْلٌ مُّسْتَضْعَفُوْنَ فِى الْاَرْضِ تَخَافُوْنَ اَنْ يَّتَخَطَّفَكُمُ النَّاسُ فَاٰوٰىكُمْ وَاَيَّدَكُمْ بِنَصْرِهٖ وَرَزَقَكُمْ مِّنَ الطَّيِّبٰتِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُوْنَ} (انفال: ۲۶)

''تے یاد کرو جدوں تسیں تھوڑے سی، زمین تے ماڑے بنا کے رکھے گئے سی۔تسیں ڈر دے سی کہ لوکائی تہانوں چک لے جاوے گی۔ فیراوس (اللہ) نے تہانوں ٹھکانہ دِتا تے اپنی مدد نال تواڈی تائید کیتی تے پاک چیزاں نال تہانوں روزی دِتی تاں جے تسیں شکرادا کرن والے بن جاؤ۔''

گستاخانِ رسول داقتل:

مسلماناں دی حربی طاقت ہرنویں دیہاڑے ودھ رَی سی تے لوکائی وی دھڑا ادھڑ اسلام قبول رَی سی پر انکھ دے مارے کجھ لوکی اجے وی رسول خدا تے دین اسلام دے خلاف سازشاں توں باز نہیں آ رَے سن۔ ایہو جے حالات وچ مسلماناں نے ایہہ فیصلہ کیتا کہ ہن بدتمیزی، گستاخی، سازش تے طعنے مہنے برداشت نہیں کیتے جان گے تے اِٹ دا جواب پتھر نال دِتا جاوے گا۔ ایس پالیسی دا سب توں پہلا شکار اِک بدبخت یہودی سوانی عَصماء بنی۔

عَصماء نوں شعر آکھن دی بیماری سی۔ رحمت عالمؐ دی مدینے تشریف آوری توں بعد اوہ اپنی شاعری دا سارا زور دین اسلام تے نبی رحمتؐ دے خلاف لاندی سی۔ بدرتوں واپسی تے وی شمع رسالت دے پروانیاں نوں عصماء دیاں گستاخیاں دا پتا لگا۔ جناب عمیر بن عدی، جیہڑے اکھاں توں انھے سن تے ایسے پاروں بدر دے معرکے وچ وی شریک نہیں سن۔ اوہناں نے ایہہ منت منی سی کہ رسول خدا نوں خدا بدرتوں صحیح سالم واپس لے آوے تے عصماء دی ودھی ہوئی جیبھ نوں میں لگاماں پاواں گا۔ سپہ سالار اعظم جدوں فاتح دی حیثیت نال مدینے پرت آئے تے جناب عمیر نے سجناں متراں کولوں عصماء دی سون دی تھاں سمجھ لئی۔ فیر اِک رات نوں تلوار پھڑی تے اوہدے گھر جاوڑے۔ فیر لوہڑ دے بھالدے اوہدے تیکر جا پجے تے تلوار اوس دے سینے تے رکھ کے ایڈے زور نال دبی کہ آر پار ہوگئی۔1

نذر پوری کر کے فجر دی نماز مسجد نبوی وچ پڑھی، حضورؐ نوں ساری گل سنائی تے نالے عرض کیتی کہ یا رسول اللہ! ایس قتل تے تہاڈے لئی کوئی مسئلہ تے نہیں بنے گا؟ سیدالعالمین نے فرمایا کہ عمیر! دل چھوٹا نہ کر ایس قتل تے قبیلے تے دُور دی گل اے، دو بھیڈاں وی نہیں بھڑن گئیاں۔ حضرت عمرb نے اپنے ایس یار دی تعریف کر دیاں آکھیا کہ ویکھو سجنو! ایس نا بینے نے کیہہ کر چھڈیا اے۔ رسول خداؐ نے جدوں جناب عمر دی ایہہ گل سنی تے فرمایا کہ عمر! ایس نوں نابینا نہ آکھو، ایہہ تے اکھاں والا اے۔ اِک واری جناب عمیر بیمار ہوگئے تے رسول رحمت نے فرمایا کہ چلو سانوں اوس بصیر (اکھاں والے) کول لے چلو جیہڑا بنی واقف وچ رہندا اے، اسیں اوس دا حال چال پچھ آیئے۔

اِک دُجا گستاخِ رسول ابی عَفک مدینے دا اِک بدتمیز بڈھا یہودی سی۔ اِک سو ویہہ (۱۲۰) ورھیاں دی عمر وچ وی اوہ اپنی خباثت توں باز نہیں سی آوندا۔ رنگ برنگے شعر گھڑنا تے شانِ نبوت وچ گستاخیاں کرنا اوس بڈھے دا شیوا سی۔ جدوں اوہ حدوں ودھ گیا تے رسول خداؐ نے پچھیا کہ کیہڑا شیر اے جیہڑا میرے لئی اوس خبیث والا کم کرے۔ جناب سالم بن عمیر نے عرض کیتی یا رسول اللہ! میں تے پہلوں ای ایہہ ٹیچا متھیا ہویا سی، ہن تساں حکم کیتا اے تے حکم دی تعمیل چھیتی ہووے گی انشا اللہ۔ گرمیاں دی رات سی تے بڈھا گوڑھی نیندر سُتا ہویا سی۔ حضرت سالم اوس دے گھر گئے تے تلوار دے اِک

! سیرت المصطفیٰ از مولانا ادریس کاندھلوی جلد دوم صفحہ: ۱۶۵

ای وار نال اوہدا کم کر چھڈ یا۔

حضرت سالم بن عمیر چوکھا سوز رکھن والے مسلمان سن ۔خوفِ خدا نال روندے رہندے سن تے ہر ویلے اِک عجیب جئی کیفیت طاری رہندی سی۔آپ جنگ بدر وچ وی شریک سن تے بیعت عقبہ وچ وی۔

مدینے دا اِک مشہور یہودی کعب بن اشرف سی۔اوس دے باپ دا تعلق بنو طے نال سی پر اوس دی ماں یہودیاں دے قبیلے بنونضیر وچوں سی۔یہودیاں دی نسل ماں ولّوں چلدی اے ایس پاروں کعب وی نسلاً یہودی سی۔اوس بندے وچ ہر اوہ خوبی لبھدی سی جہدے نال عرب وچ ٹور ٹپا بن دا سی۔مال دولت وادھوں سی ، رَجھ کے سوہنا سی تے شعر وی چنگے آکھدا سی۔اوس نوں ایس گل تے وی چوکھا مان سی کہ ''میری بیوی عرب دی سب توں چوکھی سوہنی تے معطر زنانی ہے''1 اوس نے اِک واری نبی اکرمؐ نوں شہید کرن دی سازش وی کیتی پر رب نے اپنے محبوب دی حفاظت فرمائی۔ 2 اوہ ایڈا خبیث تے وگڑیا ہوئیا بندا سی کہ اوس نے مسلمان سوانیاں دے نام لے لے کے بے ہودہ تے واہیات شعر آکھنے شروع کر دِتے 3

جنگ بدر وچ قریش دی رسوا کر دین والی شکست دا اوس نوں بڑا منکھ سی۔اوس نے مسلماناں دی فتح تے ایوں تبصرہ کیتا سی :
''جے محمدؐ نے قریشیاں نوں مارلیا اے تے فیر ہن زمین دا پیٹ ایس دی پشت توں چنگا اے'' جہدا سِدھا سِدھا مطلب ایہہ سی کہ فیر ایہہ تے مَرجان والی گل ہوئی نا! جدوں کعب نے بدمعاشی کرن وچ اخیر کر چھڈی تے ساڈی سرکارؐ دے صبر دی وی اخیر ہوگئی۔پچھیا:

دوستو! کیہڑا اے جیہڑا کعب بن اشرف نال نبھڑے گا؟

''میں یا رسول اللہ! حکم تے فرماؤ'' جناب محمد بن مسلمہ اُٹھ کے کھلو گئے۔

''ٹھیک اے، پر سعد بن معاذ نال ضرور مشورہ کر لینا۔'' جناب رسول خدا نے فرمایا:

مشاورت توں بعد مدینے دے ابوجہل نوں مَتّ دین لئی جناب محمد بن مسلمہ، جناب ابونائلہ، جناب عباد بن بشر، جناب حارث بن اوس تے جناب ابوعبس بن جبر جئے مجاہداں دا اِک جتھا تیار ہوندا اے۔مجاہد اپنی پلاننگ کر دے نیں، اپنی سرکار توں منظوری حاصل کر دے نیں تے فیر کماندار جناب محمد بن مسلمہ تے جناب ابونائلہ، کعب دے ڈیرے تے جا پجدے نیں۔محمد بن مسلمہ آکھدے نیں:

''کعب جی! ایہہ جس بندے دی اسیں پیروی کر رَے آں اوس نے ساڈے کولوں کجھ صدقہ خیرات منگی اے، سچ تے ایہہ ہے کہ اسیں مصیبت نوں پھڑے گئے ہاں۔تہاڈے کول حاضر ہوئیا واں کجھ دانے پھکے دا بندوبست کرو۔''

''تہاڈا غلہ کدھر گیا؟'' کعب نے پچھیا

''سچ دساں تے ایہہ ہے کہ جو کجھ پلّے سی اوس بندے، اَتے اوس دے سجناں بیلیاں تے خرچ کر بیٹھے آں۔''

! فتح الباری بحوالہ سیرت المصطفیٰ از مولانا ادریس کاندھلوی جلد دوم صفحہ:۱۷۸

@ تاریخ الیعقوبی از احمد بن ابی یعقوب واقعہ بنونضیر،صفحہ:۴۹

حیات رسول،اُمّی از خالد مسعود،صفحہ ۳۵۳۔

''تے ہن فیر کجھ عقل آئی جے کہ اجے وی نہیں۔ میں تہانوں غلہ ادھار دین لئی تیار آں پر میرے کول کوئی شے رہن رکھ دیو'' کعب نے آکھیا۔

''مثلاً کیہہ؟''

''اپنیاں سوانیاں مینوں دے جاؤ، رہن دے طور تے۔''

''کعب جی! تہاڈے ورگے سوہنے بندے کول سوانیاں رہن رکھ کے اپنی جان نوں مصیبت پاؤن والی گل ہوئی نا! ذرا سوچو تہاڈے توں سوہنا کوئی ہور بندا وی ہے؟''

''تے چلو فیر اپنے پتراں نوں رہن رکھ دیو۔''

''اسیں اپنے پتراں نوں رہن رکھ دیواں گے تے کعب جی! ساری حیاتی اوہناں لئی مہنا بنیا رَوے گا تے عرب دے لوکی اوہناں نوں آکھن کرن گے کہ تسیں تے اوہ جے جہناں نوں اوہناں دے وڈکیاں نے دانے پھکے واسطے رہن رکھ دِتا سی۔ ایہہ تے بڑی گھاٹ تے شرم دی گل اے جی۔ جے تسیں من جاؤ تے اسیں اپنے ہتھیار تہاڈے کول رہن رکھ سکدے آں۔''

اصل وچ محمد بن مسلمہ نے ایہہ پیش کش ایس وجہ توں کیتی سی کہ ایوں کعب دے قلعے تیکر ہتھیار لے کے آؤن دا بہانا لبھ جاوے گا۔ جدوں ابن مسلمہ معاملہ طے کر چکے سن تے اوس دے دُجے مجاہد جناب ابو نائلہ وی کعب کول جا پجے تے ایوں ادا کاری کیتی کہ کعب بڑا خوش ہوئیا۔ ابو نائلہ نے آکھیا کہ ''بھرا جی! تسیں تے میرے رضاعی بھرا وی جے، تہاڈے توں کیہہ لُکا ءاے؟ ایس شخص (جناب سرور کائنات) دا مدینے آؤنا تے ساڈے لئی وبال بن گیا اے۔ سارا عرب ساڈا دشمن ہو گیا اے۔ لوکائی نے ساڈے خلاف ایکا کر لیا اے۔ ساڈے تجارتی قافلیاں دے رستے بند ہو گئے نیں، ساڈے بال بھُک نال بلکدے پے نیں تے ساڈا اپنا حال وی کجھ گھٹ نہیں۔''

''میں وی اشرف دا پتر آں، ایوں تے نہیں سی نا ہر گل تہانوں دسّی آوندا میں۔ ہن مصیبت نوں پھڑے گئے او نا؟

جناب محمد بن مسلمہ تے ابو نائلہ دا تیر ٹھکانے جا لگا سی۔ اوہ اپنے مقصد وچ کامیاب ہو گئے سن۔

ہن اوہ جنے مرضی ہتھیار لے کے کعب دے قلعے وَل جاندے، اوس نے ایہی سمجھنا سی کہ ہتھیار رہن رکھن لئی لیاندے گئے نیں۔

اوہ سن ۳ھ دے ربیع الاول دی چودھویں رات سی۔ مسلم مجاہداں دا جتھا رسول خدا دی خدمت وچ حاضر ہوندا اے، دعاواں لیندا اے، سپہ سالار اعظم دیاں تھاپیاں لیندا اے، رسول خدا بقیع غرقد تیکر اوہناں نوں ودعیا کر دے نیں تے آکھدے نیں کہ جاؤ اللہ دیو شیرو! اللہ تہاڈی مدد کرے گا۔

قلعے دے کول جا کے ابو نائلہ زور دی واج دیندے نیں۔ کعب اُٹھدا اے تے نویں ووہٹی پچھدی اے'' سرتاج کدھر؟ ایس واج وچوں تے لہو ڈگ رہیا اے۔''

''بھلئے لوکے! ایہہ تے میرے بھرا نیں محمد بن مسلمہ تے ابو نائلہ۔'' کعب نے آکھیا۔

بدر توں اُحد دے وچکار دی حربی صورت حال اِک نظر وچ

نمبرشمار	نام غزوہ	مسلماناں دی طاقت	مسلماناں دا سپہ سالار	کافراں دی طاقت	کافراں دا سپہ سالار	لڑائی دی تھاں	تریخ	نتیجہ
ا۔	بنوقینقاع دا محاصرہ	مدینے دے سارے مسلمان	رسول خداؐ	بنوقینقاع دے سارے یہودی	x	مدینہ	شوال ۲ ہجری دے مُڈھلے دیہاڑے	مدینۃ الرسول بنو قینقاع توں پاک ہوگیا
۲۔	غزوۂ بنوسلیم	۲۰۰ مجاہدین	رسول خداؐ	بنوسلیم (بنو غطفان دے قبیلے دی اک لڑی)	x	مکے توں مدینے دے رستے وچ قرقرۃ الکدر دی تھاں تے	شوال ۲ ہجری دے اخیری دیہاڑے	کافر بھج گئے تے مسلمان مال غنیمت لے کے مدینے پرت آئے لڑائی دی نوبت نہیں آئی
۳۔	غزوۂ السویق	۲۰۰ مجاہدین	رسول خداؐ	۲۰۰ سوار	ابوسفیان	مکے توں مدینے ول جاندے رستے تے پچھا کیتا	5 ذی الحج بروز ہفتہ ۲ھ	ا۔ قریش اگے لگ کے دوڑ گئے۔ ۲۔ پتہ لگ گیا کہ مدینے دے یہودی مکے والیاں لئی جاسوسی کردے سن
۴۔	غزوۂ ذی امر یاں غزوۂ غطفان	۴۵۰ سوار تے پیدل مجاہد	رسول خداؐ	قبیلہ غطفان دیاں دوشاخاں بنومحارب تے بنوثعلبہ دے سارے بندے	وعثور غطفانی	ذی امر (نجد دا اک پنڈ)	محرم ۳ ہجری	مشرک بھج گئے تے مسلمان اک پورا مہینہ اوہناں دے گھراں وچ رہ کے پرت آئے

۵۔	غزوۂ بحران	۳۰۰ مجاہدین سوار تے پیادہ	رسول خداؐ	بنوسلیم	x	بحران (نجد دے نیڑے اک معدنیاتی مقام)	ربیع الثانی ۳ ہجری	لڑائی نئیں ہوئی
۶۔	سریہ زید بن حارث	۱۰۰ سوار مجاہدین	جناب زید بن حارث	قریش دا تجارتی قافلہ	صفوان بن اُمیہ	قروۃ (نجد)	جمادی الثانی ۳ ہجری	ڈھیر سارا مال غنیمت ہتھ آیا مشرکاں دا گائیڈ فرات بن حیان عجلی گرفتار ہو کے مسلمان ہوگیا

ہن اسیں ایناں ۶ مہماں دی تفصیل وچ جاندے ہاں تے سب توں پہلوں بنوقینقاع دا محاصرہ:

یہودی ہمیش توں ای اِک سازشی تے شرارتی قوم دی حیثیت نال یاد رکھے گئے نیں۔ مدینے وچ میثاق مدینہ دے تحت سیاسی تے معاشرتی مسلئیاں دے حل موجوسن پر جدوں یہودیاں نوں ایہہ یقین ہوگیا کہ محمد رسول اللہ دا دین یہودیت دی کوئی کڑی نہیں سگوں اِک وکھرا تے اپنی پچھان رکھن والا دین اے تے اوہناں نوں میثاق مدینہ تے افسوس ہون لگ پیا۔ ہن نہ تے اوہ رسول خدا دی رسالت نوں منن لئی تیارسن تے نہ ای کسے تنازعے دی شکل وچ آپ نوں حکم یاں منصف سمجھن لئی تیارسن۔ جنگ بدر توں بعد بجائے ایس دے کہ یہودی کوئی سبق سکھدے، اوہناں پہلے توں چوکھیاں اِلتاں تے شرارتاں شروع کر دتیاں۔ اوہناں وچوں کجھ تے اعلانیہ اسلام تے پیغمبر اسلام دے خلاف بک بک کرن لگ پے تے کجھ نے خفیہ طور تے مکےّ والیاں لئی جاسوسی دا کم چھوہ دتا۔ ایوں مدینے دے اندر یہودیاں دا وجود مسلماناں لئی کسے فتنے توں گھٹ نہ رہیا۔

بدر توں واپسی تے جناب رسول خدا نے یہودیاں دے چوکھے تگڑے تے شرارتی قبیلے بنوقینقاع نوں ایہہ گل سمجھائی کہ معاہدیاں دی پابندی شرافت تے تہذیب دی نشانی ہوندی اے۔ تہاڈے وی میثاق مدینہ ہیٹھ کجھ حقوق وفرائض نیں۔ بھلائی ایسے وچ اے کہ اسیں شہر دا ماحول خراب نہ کریئے ورنہ قریش دا حشر ویکھ لوؤ پر اوہناں نوں تے ایہہ تکلیف ای گھٹ نئیں سی کہ مسلمان بدر وچ مشرکاں نوں مار آئے نیں۔ فیر لوہار اکم کرن موجب اوہناں کول ہتھیاراں دے ڈھیر تے سنیارا کم کرن موجب اوہناں کول مال وی چنگا سی۔ ایس لئی اوہناں نے رسول خداؐ دی نصیحت تے کن دھرن دی بجائے اگوں جواب دِتا کہ:

﴿يَا محمد! اِنّكَ تَرىٰ اَنّا مِثْلُ قَومِكَ لا يَغُرَّنَّكَ اَنَّكَ لَقِيْتَ قَوْمًا لَا عِلْمَ لَهُمْ بِاالْحَرْبِ فَاَصَبْتَ مِنْهُمْ فُرصَةً وِانّا وَاللّٰهِ لَئِنْ حَارَ بْتَنَا لَتَعْلَمَنَّ اِنَّا نَحنُ النَّاسُ ﴾

''اے محمد! تسیں سانوں وی اپنی قوم ورگا ای سمجھدے او اوس قوم نوں شکست دے کے جنہاں نوں جنگ کرنی آؤندی نہیں سی۔ تہانوں ساڈے نال واسطہ پیا تے اللہ دی قسم اے لگ پتے جان گے کہ اسیں کویں دے لوگ آں۔''

ایس گستاخی تے دھمکی توں بعد جناب رسول خدا صبر دا گھُٹ پی کے بیٹھ گئے کیوں جے رسول خدا دی دنیا تے تشریف آوری دا مقصد جنگاں کر کے لوکائی نوں کچلنا نئیں سی سگوں لوکائی نوں شر تے فساد توں بچا کے رکھنا تے اگلی ہمیش دی حیاتی دی شانتی دا بندوبست کرنا سی۔ پر رب نوں کدوں ایہہ گل منظور سی کہ کوئی اوس دے محبوب نوں اکھاں وی کڈھے تے فیر اوس مالک کُل دی دھرتی تے آکڑ کے وی ٹُرے۔ ارشاد ربانی ہویا:

﴿قُلْ لِّلَّذِيْنَ كَفَرُوْا سَتُغْلَبُوْنَ وَ تُحْشَرُوْنَ اِلٰى جَهَنَّمَ وَ بِئْسَ الْمِهَادُ قَدْ كَانَ لَكُمْ اٰيَةٌ فِيْ فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ وَ اُخْرٰى كَافِرَةٌ يَّرَوْنَهُمْ مِّثْلَيْهِمْ رَاْیَ الْعَيْنِ وَ اللّٰهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهٖ مَنْ يَّشَآءُ اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَعِبْرَةً لِّاُولِی الْاَبْصَارِ﴾ (آل عمران: ۱۲۔ ۱۳)

''اے محبوب! آکھ دیو اوہناں لوکاں نوں جنہاں نے کفر کیتا کہ چھیتی ہی تسیں تھلے لگ جاؤ گے تے تہانوں جہنم وَل ہکیا جاوے گا تے اوہ چوکھا بھیڑا ٹھکانا اے۔ بے شک تہاڈے لئی اوہناں دو جتھیاں وچ نشانی سی جنہاں دا (بدر وچ) آپس وچ جوڑ پیا۔ اِک گروہ لڑدا سی اللہ دے رستے وچ تے دُجا کافر سی۔ اوہ اوہناں (مسلماناں) نوں اپنے توں دُگنا ویکھدے سن۔ تے اللہ جس نوں چاہندا اے، اپنی مدد نال طاقت دیندا اے۔ یقیناً ایہدے وچ چوکھی عبرت اے اوہناں لئی جنہاں نوں کجھ دِسدا اے۔''

نبی رحمت نے اجے بنوقینقاع نال اپنے اگلے ورتاوے دا کوئی فیصلہ نہیں سی کیتا کہ اوہناں نے اِک چوکھی ہی گھٹیا تے کمینی حرکت کر دِتی۔ ایہہ اِک اجہی حرکت سی کہ ایس نوں دنیا دی کوئی وی قوم، مذہب یاں معاشرہ سنے تے یہودیاں اُتے ضرور لعنت بھیجے۔ ایہہ واقعہ سارے ای مسلم تے غیر مسلم سیرت لکھیاراں نے بلکل ای معمولی جئے فرق نال بیان کیتا اے۔ اسیں ایتھے صرف دو اقتباس دیواں گے۔ جسٹس پیر کرم شاہ الازہری لکھدے نیں:

''ہویا ایہہ کہ اِک نالدی وستی دی مسلمان سوانی اپنیاں کجھ شیواں ویچن لئی بنوقینقاع دے بزار وچ آئی۔ اوہنے اپنا سامان ویچیا تے فیر کسے کم لئی اِک سنیارے دی ہٹی تے آکے بیٹھ گئی، خورے اوس نے کوئی زیور خریدنا سی۔ گلّاں گلّاں وچ اوتھے بیٹھے چوّل یہودیاں نے بڑی کوشش کیتی کہ اوہ مسلمان سوانی اپنے چہرے توں نقاب چک دیوے پر اوہ ایہدے وچ ناکام ہو گئے۔ فیر اِک یہودی نے ایہہ شرارت کیتی کہ چپ چپیتے اوس سوانی دے پچھے جا کے اوس دی تہبند دی اِک نکر اِک کنڈے نال اوس دی قمیض نال اڑا دِتی۔ ایہہ حرکت اوس نے ایڈی ہشیاری نال کیتی کہ بی بی نوں کجھ پتہ نہ لگا۔ جدوں اوہ اُٹھی تے اوس دا ستر ننگا ہو گیا۔ ایہہ ویکھ کے اوہ کمینہ یہودی اُچی اُچی ہسن لگ پیا۔ اوس سوانی نے اُچی واج نال فریاد کیتی۔

اِک مسلمان کولوں گزر رہیا سی۔ اوس نے اپنی دینی بہن دی فریاد سنی۔ بھجدا ہوئیا اوتھے اپڑیا تے اوس یہودی نوں مار سٹیا۔ ایہہ ویکھ کے سارے بزار دے یہودی اکٹھے ہو گئے تے اوہناں نے اوس غیرت مند مسلمان نوں شہید کر دتا۔

ہن اسیں اِک دُجا اقتباس پڑھدے آں۔ لکھیار غیر مسلم وی اے تے سوانی وی اے:

One of the Jewish goldsmith played a trick on a muslim woman who was trading there: he stealthily pinned her skirt to the back of her upper garments so that when she stood up she exposed herself. Feelings were at such a pitch betwen the Muslims and the Jews of qaynuqa that one of the helpers leaped on the goldsmith with a cry of rage The fighting escalated horribly and a jew and a muslim were killed casualties were thus equal and Muhammad was called in, in his official capacity as judge of disputes, to sestore the peace. But the jews refused to accept his arbitration, barricaded themselves into their fortress and called upon their Arab allies to come to their aid..

''اِک یہودی سنیارے نے اِک مسلمان سوانی نال اک شرارت کیتی، جیہڑی اوتھے کجھ خریدن آئی سی۔ اوس نے چپ چپیتے اوس دا تہبند اوس دی قمیض نال ایوں اڑا دِتا کہ جدوں اوہ اُٹھی تے اوس دا ستر ننگا ہو گیا۔ اس حادثے نال مسلماناں دے تے بنو قینقاع دے یہودیاں دے وچکار جذبات ایڈے بھڑک کھلوتے کہ جدوں اِک انصاری مسلمان نے اوس سنیارے نوں تھپڑ ماریا تے اوتھے خوفناک فساد شروع ہو گیا تے اِک مسلمان تے اِک یہودی مارے گئے۔ نقصان دوواں پاسیاں دا اِکو جہیا سی۔ جناب محمدؐ نوں منصف دی اوہناں دی سرکاری حیثیت وچ تنازعے دے حل دی دعوت دِتی گئی پر یہودیاں نے آپؐ نوں ثالث منن توں انکار کر دِتا تے اپنے قلعے وچ محصور ہو کے اپنے حلیفاں نوں مدد لئی سنہے گھل دِتے۔''

بی بی کیرن آرمسٹرانگ لکھدی اے کہ فساد دا مڈھ یہودیاں ولوں بجھا۔ بہرحال ایوں مسلماناں دا بنو قینقاع دے یہودیاں نال جوڑ پے گیا۔ مسلماناں نے باہروں محصور یہودیاں دی رَسد بند کر دِتی۔ پندرہ دِناں دے محاصرے توں بعد یہودی ھار منن تے مجبور ہو گئے۔ قلعے دا دروازہ کھول دِتا گیا تے مجرم رسول خدا دے سامنے پیش کیتے گئے۔ مدینے دے مشہور منافق عبداللہ بن ابی نے حالات تے نظر رکھی ہوئی سی۔ اوہ خبیث بنو قینقاع دا پرانا حلیف سی۔ اوس نے حاضر ہو کے عرض کیتی کہ ''یا رسول اللہ! میرے دوستاں تے احسان کرو۔'' آپؐ نے اوس دی گل تے کوئی دھیان نہیں دِتا۔ اوس نے فیر درخواست کیتی تے آپ کجھ خفا ہوئے۔ اخیر اوہ ترلیاں تے آ گیا تے آپ دا دامن پھڑ کے منتاں کرن لگ پیا تے آکھن لگا کہ ''جدوں تیکر تسیں میرے دوستاں دی رہائی دا حکم نئیں کرو گے میں اپنا ہتھ پچھے نہیں ہٹانا۔ میریاں اوکڑاں وچ ایہو چار سو بے زرہ تے تن سو زرہ بند سپاہی میرا ساتھ دیندے رَے نیں۔ جے میرے سامنے ایہناں ست سو بہادراں نوں اکِ ای لمحے

ضیاء النبی جلد سوم از پیر کرم شاہ الازہری صفحہ: ۴۳۸-۳۹

Muhammad a biography of the prophet by karen Armstrong, Page 184

وچ قتل کر دتا گیا تے بعد وچ میرا کیہہ حشر ہووے گا۔''

بھانویں عبداللہ بن ابی دی چوہدراہٹ ہن پہلے ورگی نہیں سی رَی پرا جے وی اوہ اوس تے خزرج دے اوہناں بندیاں دا چوہدری بنیا پھر داسی جہناں اجے اسلام نہیں سی قبولیا۔ اِڈا آ کڑخاں بندا تر لے پائی آ وَنداسی۔ دُجے پاسے مسلماناں وچوں جناب عبادہ بن صامت نے وی یہودیاں دی سفارش کیتی✍ ایس تے رحمت اللعالمین نے یہودیاں دی جان بخشی کر دِتی پرا یہہ شرط رکھی کہ اوہ مدینہ چھڈ دین گے۔

عبداللہ بن ابی جدوں گھڑی مڑی نبی اکرمؐ دے اُتے ڈِگدا جانداسی تے اِک مسلمان نے اوس نوں ڈکنا چاہیا۔ ایس چکر وچ اوس (عبداللہ) نوں کجھ سٹ لگ گئی۔ ایہہ ویکھ کے بنوقینقاع نے آپوں ایہہ گل آکھ دِتی کہ''جس شہر وچ اسیں عبداللہ ورگے یار دی کوئی مدد نہیں کر سکدے اوس شہر وچ ہن کیہہ رہنا اے۔'' ایوں جھولی وچ سو چھید ویکھ کے بنوقینقاع نے جھولی نہ کھلارن دا فیصلہ کیتا تے بغیر کجھ ہور تر لے پاوَن توں، رسول خدا دے حکم موجب مدینہ چھڈ دِتا۔ کجھ دن اوہ وادی القریٰ وچ ٹھہرے پر فیراوہ شام دے علاقے اذرعات وَل چلے گئے، ایس خیال نال کہ یہودلئی جس دھرتی دا وعدہ کیتا گیا اے اوہ ایہی دھرتی اے تے ایہدے لئی ہر یہودی دا دل وی تڑفدا رہندا اے۔

ایوں اِک مسلمان سوانی دی بے عزتی کرن دا نتیجا ایہہ ہوئیا کہ رب نے اوہناں دی ہی سرزمین اوہناں تے تنگ کر دتی، مدینہ یہودیاں دے شرتوں پاک ہوگیا تے مسلماناں نوں اِک تگڑی سیاسی وحدت دے طور تے من لیا گیا۔

غزوہ بنوسلیم:

غزوہ بدرتوں کوئی اِک مہینا پچھوں مدینے دے جاسوسی دے محکمے ولوں ایہہ خبر ملی کہ قبیلہ غطفان دی لڑی بنوسُلیم مدینے تے چڑھائی کرن دی تیاری کر رَے نیں۔ ایہدے جواب وچ نبی اکرمؐ نے دوسو مجاہداں نال اچن چیت اوہناں دے علاقے تے دھاوا بول دِتا۔ ایس حملے نال بنوسلیم وچ بھگدڑ مچ گئی تے اوہ افراتفری وچ پنج سو اونٹ اپنی وسّوں قرقرۃ الکدر دی وادی وچ چھڈ کے آپوں بھج گئے۔ مسلمان فوج نے اونٹاں تے قبضہ کرلیا جیہڑے خمس وکھرا کرن توں بعد مسلمان مجاہداں وچ ونڈ دتے گئے۔

غزوہ سَوِیق:

مکےّ دے قریش تے مدینے دے بنوقینقاع دا صفایا ہو جان توں بعد ایہہ خیال کیتا جا رہیا سی کہ ہن کجھ امن چین نصیب ہووے گا پرا جے مکےّ وچ اِک متکبر سردار ابوسفیان باقی سی۔ بدر وچ قریش دی شکست توں بعد اوس نے قسم کھادی سی کہ اوہ محمد رسول اللہ توں انتقام لین توں بغیر اپنے اُتے غسل واجب نہیں ہون دیوے گا۔ اوہ ایہہ سمجھداسی کہ قریش دی پہلے والی شان وشوکت پرتان لئی ضروری اے کہ مدینے والیاں نال ٹکر لے کے ایہ ثابت کیتا جاوے کہ اسیں ماڑے نئیں ہوئے، ساڈے وچ اجے وی اوہی دم خم موجود اے۔ ایوں اوہ دوسو سوار لے کے مکےّ توں نکلیا تاں جے مدینے تے اچن چیت حملہ کر کے اپنی طاقت منوالوے تے نالے اپنی قسم پوری کرلوے۔ جدوں اوہ بنونضیر دے ڈیریاں تے پجیا تے رات ہو چکی سی۔

✍ حیات محمد از محمد حسین ہیکل صفحہ: ۳۴۳

اوہ حیّٰ بن اخطب کول گیا تے مسلماناں دے خلاف اوس توں مدد منگی پر اوس نے معذرت کرلئی۔ فیر اوہ اِک دُجے یہودی سردار سلام بن مشکم کول آیا۔اوس نے ابوسفیان دی چنگی آ ؤ بھگت کیتی، روٹی ٹکر کھوایا،شراب پیائی تے نالے مسلماناں دی حربی تے سیاسی صورت حال دا دسیا۔ فیر اوہ دوویں سر جوڑ کے بیٹھ گئے تے صلاحیں پے گئے کہ کویں مسلماناں تے کاری ضرب لائی جاسکدی اے۔صلاح مشورے توں بعد ابوسفیان نے مدینے دے نیڑے اِک نو مسلم قبیلے دی وسوں عریض تے حملہ کر دِتا۔ اوتھے حملہ آور لشکر نے دو گھر تے کجھ کجھور دے رُکھ ساڑ دِتے۔ اِک انصاری مسلمان تے اوس دا اِک یار جیہڑے اپنی پَیلی تے واہی بیجی دا کم کر رَہے سن، اوہناں نوں شہید کر دتا۔ ایہہ ساری کاروائی اوس نے چوکھی چھیتی وچ کیتی کیوں جے اوہ سمجھدا سی کہ ایس حملے دی خبر جدوں وی مدینے دے اندر اپڑ گئی،لشکر اسلام ضرور اوس دا پچھا کرے گا۔

رسول خداؐ نے واردات دی خبر ملدیاں ای چوکھی تیزی نال ابوسفیان دا پچھا کیتا پر اوہناں نے مکّے دے رستے اگے لگ کے بھجن والی اخیر کر چھڈی سی۔ایتھوں تیکر کہ اوہ سواریاں دا بھار ہولا کرن لئی اوہناں توں کھان پین دا سامان وی تھلے سُٹ دے گئے۔ اوس سامان وچ جیہڑی شے سب توں چوکھی سی اوہ ستو سن۔ ستواں دے بھرے کئی تھیلے مسلماناں دے ہتھے چڑھے۔عربی زبان وچ ستواں نوں سویق آکھدے نیں۔ ایہی وجہ اے کہ ایہہ کارروائی غزوہ سویق دے نام نال مشہور ہوئی۔

غزوہ ذی امر یاں غزوہ غطفان:

کجھ چراں پچھوں محرم ۳ھ وچ اک ہور خبر ملی کہ بنو ثعلبہ تے بنو محارب دا اک لشکر ذی امر دی تھاں تے اکٹھا ہو کے مدینے تے چڑھائی کرن دیاں تیاریاں وچ جٹیا اے۔ رسول خدا نے حضرت عثمان نوں مدینے وچ اپنا جانشین مقرر کیتا تے آپوں کوئی ساڈے چار سو پیادہ تے سوار مجاہداں نوں نال لے کے اوہناں وَل ٹرپے تاں جے اوہناں نوں مدینے توں باہر ای ڈک لیا جاوے تے اوہناں دے ارادے مٹی وچ رول دِتے جان۔ رستے وچ بنو ثعلبہ دا جبار نامی اِک بندا پھڑیا گیا۔ اوہدے توں پچھ پچھ کیتی تے پتہ لگا کہ اوہناں اجے تیکر تیاری مکمل نہیں کیتی۔ آپؐ نے جبار نوں اسلام قبولن دی دعوت دِتی۔ اوہ مسلمان ہو گیا تے حضور نے اوس نوں حضرت بلال دی رفاقت وچ دے دِتا۔ جبار اِک سیانے گائیڈ وانگ اسلامی لشکر نوں دشمن دی سرزمین تیکر لے گیا۔

اودھر دشمن نوں جدوں جیش اسلامی دی خبر ملی تے اوہ آل دوالے دیاں پہاڑیاں وچ کھلر گئے۔ ایس دی اِک وجہ تے ایہہ ہو سکدی اے کہ اوہناں دی تیاری ہی اجے توڑ نئیں سی چڑھی تے دُجی ایہہ کہ مدینے نوں اطلاع ای غلط ملی سی۔ بہر حال آپ ذی امر تیکر گئے جتھے دی اطلاع سی کہ اوتھے لشکر کفار اکٹھا ہو رہیا اے۔ آپ اوتھوں دے بدواں تے اپنا رعب و دبدبہ قائم کرن لئی تے مسلماناں دی طاقت دا لوہا منوان لئی پورا مہینا اوتھے رَہے تے فیر مدینے پرت آئے۔ ایس کارروائی وچ کافر بدواں دا سردار وعثور غطفانی سی۔

غزوہ بحران:

ربیع الثانی ۳ھ وچ اِک وار فیر بنو سلیم دیاں جنگی تیاریاں دی خبر ملی۔ ہمیش وانگ ایس واری وی رسول خدا پہلے ای تیار ہو کے، تن سو مجاہداں دے اِک دستے نال مدینے توں باہر ٹرپے۔ سفر تیزی نال جاری سی تاں جے شرارتی بنو سلیم تے

اچن چیت حملہ کر دتا جاوے۔ آپؐ بحران تیکر اپڑے تے بنوسلیم دے ای اِک بندے نے دَس پائی کہ بنوسلیم تڑاں تے بہتریاں مار دے سن پر اسلامی لشکر دے آ ون دا سن کے تیتر بیتر ہو گئے نیں۔ آپؐ اپنی پالیسی موجب کجھ ڈیرا اوتھے ٹھہرے تے فیر پچھاں وطناں نوں مڑ آئے۔

سریہ زید بن حارث:

مکےّ توں شام دے تجارتی رستے توں قریش کٹے جا چکے سن۔ ہن اوہناں کول تجارت لئی مکہ عراق روٹ باقی سی۔ مسلماناں دی کوشش سی کہ ایہہ رستہ وی اوہناں کولوں کھوہ کے اوہناں دی معیشت تے اِک تکڑی سٹ لائی جاوے۔ ایہہ گل پہلے ای پڑھہناراں دے علم وچ اے کہ مکےّ دی معیشت دا سارا دارومدار تجارت تے سی کیوں جے واہی بیجی والا تے اوتھے ماحول ای نہیں سی۔ اِک دن قریش دے مجمعے وچ صفوان بن امیہ نے آکھیا کہ ''ویکھو بئی سجنو! محمدؐ تے اوس دے ساتھیاں نے ساڈی تجارت دا رستہ بند کر دتا اے۔ سمجھ نیں آ وندی کہ ایس دا کیہ حل کڈیا جاوے۔ اوہ لوکی ہر ویلے ساحل تے ڈیرے لائی رکھدے نیں۔ ساحل دے آل دوالے دے لوکاں اوہناں نال معاہدے کر لے نیں۔ اخیر اسیں کیہہ کریئے تے کتھے جاویئے۔ جے اسیں اپنے گھراں وچ وڑے رہنے آں تے ایہدا مطلب ایہہ ہے کہ ویہلے بہہ کے ساری پونجی کھا جاویئے۔ جے ایوں کیتا تے زندہ رہن تے حیاتی دے باقی دیہاڑے کٹن دی گل کویں بنے گی؟ صورت حال تے ایہہ ہے کہ مکےّ وچ رہ کے گرمیاں وچ شام توں تے سردیاں وچ حبشہ توں روزی کمالیندے ساں پر ہن تے پونجی کھا کے کنگال ہون والی گل رہ گئی اے''

صفوان دی تقریر ورگی ایس گل بات توں بعد اسود بن عبدالمطلب بولیا کہ ''تسیں ساحل دا رستہ چھڈ کے عراق دے رستے سفر کرو تے ایس انجانے رستے لئی قبیلہ بنوبکر بن وائل دے اِک بندے فرات بن حیان نوں اپنے گائیڈ دے طور تے اجرت دے کے (Hired) نال رکھ لوؤ'' ایس مشورے توں بعد صفوان نے تجارتی قافلہ تیار کیتا جہدے وچ چاندی تے کجھ دجا تجارتی سامان سی جہدی قیمت گھٹو گھٹ اِک لکھ درہم دسی جاندی اے۔ جدوں قریش مکہ تجارتی قافلے دا پروگرام بنا رَے سن اوہدوں مدینے دا اِک بندا نعیم بن مسعود وی مکےّ آیا ہوئیا سی۔ اوہ ایہہ سب کجھ ویکھ سن کے بڑی شتابی نال مدینے پجیا۔ اوہدوں تیکر شراب حرام نہیں ہوئی سی۔ اوہ سلیط بن نعمان دی شراب دی بزم وچ شریک ہوئیا تے قریشی قافلے دی ساری گل بات سنا دِتی۔ سلیط نے ایہہ سارا واقعہ جناب رسول خدا نوں سنا دِتا۔

ایہہ جمادی الثانی ۳ھ دی گل اے۔ آپؐ نے اِک سوسوار دے کے جناب زید بن حارث نوں قافلے دا راہ ڈکن دا حکم دِتا۔ جناب زید بن حارث نے اوس تجارتی قافلے نوں نجد وچ قروہ دی تھاں تے ڈک لیا۔ مشرک خوف زدہ ہو کے دوڑ کھلوتے تے اپنا تجارتی سامان اوتھے ای چھڈ گئے۔ مسلماناں نے قریشی گائیڈ فرات ابن حیان نوں گرفتار کر لیا تے اپنے نال مدینے لے آندا۔ فرات نے اسلام قبول کر لیا تے آزاد ہو گیا۔

ہن قریش مکےّ توں عراق جان والے تجارتی رستے توں وی محروم ہو گئے سن۔ مکےّ توں شام جان والی تجارتی گزرگاہ توں تے پہلے ہی ہتھ دھو چکے سن۔ ایوں قریش دی معاشی ناکہ بندی پوری ہو گئی تے شام تے عراق وَل جان والے سارے

رستے اوہناں دے ہتھوں نکل گئے۔

اُم المومنین حضرت حفصہ نال نکاح:

بدر توں اُحد دے درمیانی وقفے دا اِک ہور قابل ذکر واقعہ حضرت حفصہ نال رسول خدا دی شادی دا اے۔ حضرت حفصہ خلیفہ دوم حضرت عمر بن خطاب دی بیٹی سن۔ جناب حفصہ دے گھر والے (خاوند) جنگ بدر توں کجھ دیر بعد چلانا کر گئے۔ عدت پوری ہون توں بعد نبی اکرمؐ نے جناب حفصہ نوں اپنے نکاح وچ لے لیا۔ سیدہ حفصہ جناب رسول خدا دی چوتھی بیوی سن

* * * *

تفصیل لئی ویکھو باب 'امہات المومنین'

باب نمبر۵

غزوہ اُحد

جبل اُحد:

اُحد اِک پہاڑ داناں اے جیہڑا مدینے توں شمال وَل مسجد نبوی توں کوئی پنج کلومیٹر دے پندھ تے ہے۔ مدینے دی روز ودھدی آبادی پاروں جبل اُحد ہن مدینے دا حصا بن چکیا اے۔ رَت رنگا ایہہ پہاڑ لہندے چڑھدے وَلوں کوئی چھ کلومیٹر لما اے تے کفر و اسلام دے اِک وڈھے معرکے پاروں چوکھا مشہور اے۔ بخاری شریف دی اِک حدیث موجب حضرت انس بن مالک دسدے نیں کہ اِک وار نبی اکرم اُحد پہاڑ تے چڑھے۔ آپؐ دے نال جناب ابوبکر صدیق، جناب عمر فاروق تے جناب عثمان غنی وی سن۔ پہاڑ ہلن لگ پیا تے آپؐ نے فرمایا: ''اُحد! آرام نال رَے۔ ایس ویلے اِک نبیؐ، اِک صدیق تے دو شہید تیرے اُپر کھلوتے نیں۔''

رسول خداؐ دیاں جنگی چالاں وچ راز داری تے خفیہ طور تے خبراں حاصل کرن دے عمل نوں ہمیش ای چنگا چوکھا ضروری عمل سمجھیا گیا اے۔ جنگ دے میدان وچ کُدّن توں پہلاں رسول خداؐ نے ویری ٹولے یا فوجاں دی حربی قوت، سیانف تے حوصلے دی ہر خبر اکٹھی کرلئی ہندی سی۔ جاسوسی دے ایس کھیتر وچ حضرت بَسبَسؓ بن عمرو نے بدر وچ، حضرت معبد نے حمراء الاسد وچ، حضرت اوس بن خولیٰ نے ذی طویٰ وچ، حضرت بشر بن سعد نے عمرۃ القضاء دے موقع تے ظہران وچ، حضرت حسیل ابن نویرہ نے خیبر وچ، حضرت انس بن مرشد غنوی نے اوطاس وچ تے حضرت عبداللہ بن ابوحدرد اسلمی نے بنو ہوازن دے خلاف رسول اللہ دے جاسوس دے طور تے چنگے سوہنے طریقے نال اپنے فرض نبھائے۔ ہجرت توں بعد مکےّ وچ رسول خدا دے چاچا حضرت عباس مسلماناں لئی جاسوسی کردے رَے۔ چیتے رہوے کہ حضرت عباس مسلمان تے ہو چکے سن پر اوہناں نے اسلام قبولن دا باقاعدہ اعلان نہیں سی کیتا۔ ایہی گل ہجرت توں بعد مسلماناں دے کم آئی تے اوہناں نوں حضرت عباس راہیں مکےّ والیاں دیاں حربی چالاں دی پوری واقفیت حاصل ہندی رَی۔

شوال ۳ ہجری دے دُجے دھاکے دی گل اے، نبی اکرمؐ مسجد قبا وچ تشریف فرما سن تے مکےّ توں بنی غفار دا اِک بندا عم رسول جناب عباس بن عبدالمطلب دا اِک خط لے کے سرکار دو عالم دی خدمت وچ حاضر ہویا[✍] اوس نے آوَندیاں ای اوہ خط حضور دی خدمت وچ پیش کیتا۔ آپؐ نے جناب ابی بن کعب کولوں چوکھی راز داری نال اوہ خط پڑھایا تے پتا لگا کہ قریش اِک تگڑی تے زور اور فوج لے کے مدینے تے حملہ کرن لئی مکےّ توں ٹر پے نیں۔ جے جناب عباس نے غفاری قاصد نوں چوکھی شتابی نال، تے ہوا وانگ اُڈدیاں مدینے پجّن دی پکی نہ کیتی ہوندی تے خورے خط مکی لشکر توں اِک ادھی دیہاڑ

✍ آنحضرت بحیثیت سپہ سالار از محمود خطاب، صفحہ ۱۹۵۔

ای پہلوں اپڑ دا پر اوس بندے دی ہمت تے کھری نیت پاروں چوکھے دناں دا فرق پے گیا۔

سپہ سالار اعظم حضرت محمدؐ نے ۱۲ شوال نوں بدھ دے دیہاڑے دو صحابیاں نوں، جنہاں دے ناں مونس تے انس سن، حالات دی اُگھ سُگھ لین لئی شہروں باہر گھلیا۔ اوہناں آ کے دسیا کہ قریش دا لشکر مدینے دے اصلوں ای نیڑے آ پجیا اے، اوہناں دے جنوراں نے مدینے دیاں پَیلیاں دا صفایا کر چھڈیا اے تے کوئی ہرا ٹانڈا ایاں پتر باقی نہیں چھڈیا۔

مکی لشکر دیاں جنگی تیاریاں:

عربستان دی سب توں وڈھی عبادت گاہ دے اگلی ہتھ بندیاں نوں بدر دے میدان وچ پروں جیہڑی سٹ وجی سی اوہ بھلن والی تے ہے ای نہیں سی۔ اُچے شملیاں والے ستر جواناں تے سرداراں نوں بدر دے انہے کھوہ کھا گئے سن۔ مکےّ دا کوئی گھر اجہیا نہیں سی رہیا جہدے وچ وین پینڈے نہ سنے گئے ہون۔ رَہے کھہے قریشی سردار تے اوہناں دیاں کجھ سوانیاں اوس دیہاڑے دی اڈیک لائی بیٹھے سن جس دیہاڑے اوہ بدر دے مقتولاں دا بدلا لے سکن تے فیر اوہ اپنے گواچے ہوئے شرف تے چوٹھی عزت نوں نویں سرے حاصل کر سکن۔ انتقام دی ایس اگ نے مکےّ دے کافراں نوں ساڑ کے رکھ دِتا سی۔ ایوں اوہ چوکھیاں ای ماڑیاں حرکتاں تے اِلتاں کر دے رہندے سن۔

ابو سفیان ہن مکےّ دا اوہ کلّا سردار سی جہدا مکےّ دے قریشیاں تے حکم چلدا سی۔ مکےّ دے ہر گھر وچوں رون دیاں واجاں سنن پاروں اوس نے ایہہ اعلان کر دِتا کہ بدر وچ مرن والیاں دا ماتم بلکل نہ کیتا جاوے کیوں جے رون دھون نال اِک پاسے دشمن خوش ہوئے گا تے دُجے پاسے ساڈے اندروں انتقام دی اگ ٹھنڈی ہو جاوے گی۔ ایس دا نتیجہ ایہہ ہوئیا کہ عرب جیہڑے اِک اُٹھ دے گم ہو جان تے ورھا ورھا وین پاؤندے رہندے سن، اوہناں اپنے ہوٹھاں نوں جندرے لا لے تے ایوں انتقام دی اگ نوں ہور ہوا دین دا چوکھا آہر ہوندا رہیا۔ سردار ابو سفیان دا اپنا حال وی ایہہ سی کہ اوس نے ایہہ قسم کھادی ہوئی سی کہ جدوں تیکر اوہ بدر دے مقتولاں دا بدلہ نہ لے لوے گا، نہ نہائے گا تے نہ ای لیڑے بدلے گا، نہ منجے تے سویں گا تے نہ ای اپنی سوانی نال کوئی تعلق رکھے گا۔

ابو سفیان دی سر براہی وچ جیہڑا تجارتی قافلہ مکےّ خیر خیریت نال پجن وچ کامیاب ہو گیا سی، اوس دا سارا سامان اجے تیکر دارالندوہ وچ محفوظ پیا سی۔ کسے وی حصہ دار Partner نوں اجے کجھ نہیں سی دِتا گیا، نہ اصل زر تے نہ ای منافع۔ اک دیہاڑے عبداللہ بن ابو ربیعہ، عکرمہ بن ابو جہل، حارث بن ہشام، صفوان بن امیہ تے کجھ ہور بندے صلاح کر کے ابو سفیان وَل گئے تے جا کے آکھن لگے کہ ابو سفیان! محمد نے ساڈی ساری قوم نوں تباہ کر دِتا اے تے ساڈے چوٹی دے سرداراں نوں وڈھ کپ کے رکھ دتا اے۔ ہن جتاں چِر اسیں اپنے مرن والیاں دا بدلہ نہ لے لوئیے ساڈے کلیجے نوں ٹھنڈ نہیں پینی۔ ہووے ناں ہووے تسیں جنگ دی تیاری چھوہ دیو تے فوج دی کمان وی سنبھالو۔ نالے دُجی گل ایہہ ہے کہ دو ٹکے وی لوڑی دے نیں، اوہناں دا وی کوئی سر بندھ کرو۔ تے ایس لئی ایہہ صلاح وی دینا چاہندے ہاں کہ تجارتی قافلے دا اصل سرمایہ مالکاں نوں پرتا دِتا جاوے پر نفع جنگی فنڈ دے طور تے رکھ لیا جاوے✍ ابو سفیان نوں ہور کیہہ چاہیدا سی۔ آکھن لگا:

✍ کجھ بزرگاں دا خیال اے کہ سارا نفع جنگ لئی نہیں سی رکھیا گیا سگوں کجھ حصہ رکھیا گیا سی۔

﴿اَنَا اَوَّلُ مَن اَجَابَ اِلٰی ذٰلِكَ، بنو عَبْدالمُطلب مَعِیْ ﴾

''سب توں اگدیں میں اپنا نفع پیش کرداہاں تے بنوعبدالمطلب وی میرے نال نیں۔''

مکّے دے تاجر اِک دینار دے نال اک دینار کماندے ہوندے سن۔ اِک ہزار اُٹھاں تے آئے تجارتی سامان دا مل کوئی پنجاہ ہزار پونڈ دے برابر سی۔ ایس دا مطلب ایہہ ہویا کہ اتنا ای نفع ہویا سی۔ ایویں پنجاہ ہزار پونڈ دی اِک وڈھی رقم جنگ دی تیاری لئی جمع کرا دِتی گئی۔ جنگ دی تیاری لئی ایہہ مہم نِری مکّے تیکر نہیں سی سگوں آل دوالے دے قبیلیاں دے سورمیاں نوں وی رَلت پان دی دعوت دِتی گئی۔ ایس مقصد لئی عمرو بن عاص، عبداللہ بن الزبعری، ہبیرہ بن وہب، ابوعزہ عمرو بن عبداللہ الجمحی جئے سیاسی قد کاٹھ والے بندیاں نوں مکّے دے دوالے وسوں کیتی بیٹھے قبیلیاں وچ کھلار دِتا گیا، جنہاں اپنی چرب زبانی تے عیاری نال، اوہناں دے جنگجو بندے اپنے نال گنڈھ لے۔ ایوں تن ہزار جنگ بازاں دا اِک تگڑا لشکر اکٹھا ہو گیا جہدے وچ قریش دے نال بنوکنانہ، تہامہ دے قبیلے تے کئی حبشی قبیلیاں دے بندے رَل چکے سن۔ ایس لشکر جرار وچ ست سو زرہ پوش تے دوسو گھڑ سوار شامل سن۔

قریشی سوانیاں تے اُحد دا معرکہ:

عرب وچ لشکراں دے نال سوانیاں نوں رکھن دا رواج تے ہمیش ای رہیا اے پر اُحد دی جنگ وچ اچیچے طور تے مشرک سوانیاں دی رَلت دا بندوبست کیتا گیا۔ اصل وچ عرب دی لوکائی اپنیاں سوانیاں پاروں موت نال کھیڈ جاندی سی۔ اوہ ایہہ سمجھدے سن، تے ٹھیک ای سمجھدے سن کہ جے اوہ میدان وچ تلواراں تے تیراں دا حق ادا کرن وچ کامیاب ہو گئے تے سوانیاں دی نظر وچ اوہناں دا ٹور ٹپا ہور ودھ جاوے گا۔ دُجی وجہ ایہہ ہوندی سی کہ لشکریاں نوں ایہہ فکر رہندی سی کہ جے اوہ مارے گئے یاں میدان ہار گئے تے فیر اوہناں دیاں زنانیاں اوہناں دے ویریاں دیاں لونڈیاں بن کے رہن گئیاں۔ عرب وچ ایس توں ودھ کے گھاٹے دی گل دا سوچیا وی نہیں سی جاسکدا۔ میدان جنگ وچ سوانیاں دے ساتھ دی اِک ہور وجہ ایہہ سی کہ اوہ جنگ وچ اپنے مرداں نوں جوش دواندیاں رہندیاں سن۔

جنگ اُحد لئی لشکر دی تیاری چھوی گئی تے قریشی سرداراں دیاں زنانیاں نے آکھیا کہ اوہ وی مدینے دی اِٹ نال اِٹ وجان لئی لشکر دے نال جان گئیاں۔ مشرک سردار اجے صلاحواں وچ پے ہوئے سن تے ابوسفیان دی زنانی ہند جیہڑی مشرک سردار عتبہ دی دھی وی سی، نے اُٹھ کے تقریر شروع کردتی تے آکھن لگی ''تے تسیں سانوں ڈکن والے کون ہندے جے، جدوں کہ ایسے غلطی پاروں تساں بدر وچ وی مار کھادی جدوں تساں اپنیاں چھوکریاں نوں جتھہ توں واپس موڑ دِتا سی جیہڑیاں معرکے دے ویلے تہاڈے نال ہوندیاں تے تہانوں غیرت دوا کے اگے ودھاندیاں...... ہائے اوہ بدر جتھے ساڈے پیارے، ویریاں دے ہتھوں مارے گئے۔''

تاریخ الخمیس جلد اول صفحہ: ۴۱۹ بحوالہ ضیاء النبی از پیر کرم شاہ الازہری جلد سوم صفحہ ۴۵۹

غزوہ اُحد، شوقی ابوخلیل صفحہ: ۱۴

التواریخ دے مطابق مشرک فوجیاں دی تعداد تن نہیں، پنج ہزار سی۔ قاضی سلمان منصور پوری نے وی ۵ ہزار تعداد منی اے۔

حیات محمد از محمد حسین ہیکل صفحہ: ۳۵۴

ایوں ہندعورتاں دے اِک جتھے نوں لشکر دے نال لے جان وچ کامیاب ہوگئی ۔ تواریخ نے اجے تیکر اوہناں سوانیاں دے ہیٹھ دتے ہوئے ناں یادر کھے نیں:

١۔ ہند: عتبہ دی دھی، ابوسفیان دی گھروالی تے امیر معاویہ دی ماں۔
٢۔ اُمّ حکیم: حارث بن ہشام دی دھی، ابوجہل دی نونہہ تے عکرمہ دی بیوی۔
٣۔ فاطمہ: ولید دی دھی، حارث بن ہشام دی بیوی تے خالد بن ولید دی بھین۔
۴۔ برزہ: مسعود بن ثقفی رئیس طائف دی دھی، صفوان بن امیہ دی بیوی تے عبداللہ بن صفوان دی ماں۔
۵۔ رِیطہ: مُنَبِّہ بن حجاج دی دھی تے عمرو بن العاص دی بیوی۔
٦۔ خناس: مالک دی دھی، عمیر دی بیوی تے ابوعزیز تے مصعب بن عمیر دی ماں۔
٧۔ سلافہ: سعد (یاں سعید) دی دھی، طلحہ دی بیوی تے جنگ اُحد دے کافر علمبرداراں (مسافع، جلاس تے کلاب) دی ماں۔
٨۔ عمیرہ بنت علقمہ: ایس سوانی دا تعلق بنو حارث نال سی پر کسے آ گو بندے نال اوس دے تعلق یاں رشتے دا پتا نہیں لگ سکیا۔

اُحد دی جنگ مبارزت دی تھاں تے قریشی سوانیاں دے اوہناں شعراں نال شروع ہوئی جیہڑے اوہ ہند دی کمان وچ دَف وجا وجا کے گا رہیاں سن۔ اوہ آکھ رہیاں سن ''اسیں اُچی شاناں والیاں اوہ دھیاں ہاں، جیہڑیاں قالیناں تے ٹُردیاں نیں۔ ساڈے گلمیاں وچ موتی نیں تے ساڈے سواندھیاں وچ کستوری۔ جے تسیں اگے ودھ کے ویریاں نوں ٹکرو گے تے اسیں تہاڈے نال جپھیاں پاواں گئیاں تے جے تساں میدان چھڈ یا تے سمجھ لوؤ کہ اساں تہانوں چھڈ یا''

قریش دیاں سوانیاں سولہ سنگھار کر کے دَف وجاندیاں، اپنے فوجی جواناں تے ڈل ڈل پیندیاں، اداواں وکھاندیاں تے شعر پڑھدیاں جدوں مشرکاں دے لشکر نوں ہلا شیری دیندیاں سن تے لشکری تکبر تے مغروری نال ہور آکڑ دے سن۔ رسول خدا جدوں دشمناں دی ایہہ آکڑ ویکھدے تے رب سوہنے اگے عرض کر دے کہ ربّا میں تے بس تیرے ای سہارے تے ہاں، میرے پلے تے کجھ وی نہیں، میرا جو کجھ وی اے اوہ تیری ہستی نال جڑیاں امیداں ای نیں۔ آپ فرما رَے سن:

﴿اَللّٰھُمَّ بِكَ اَحُوْلُ وَبِكَ اَصُوْلُ وَفِيْكَ اُقَاتِلُ حَسْبِىَ اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيْلُ﴾

''اے اللہ! میں تیری قوت نال ای دشمن تے ہلہ بولدا ہاں تے تیری طاقت نال ای اوہناں تے حملہ کر دا ہاں تے تیری رضالئی ای لڑ دا ہاں۔ مینوں اللہ ای کافی اے تے اوہی سب توں وڈا کارساز اے۔''

محبوب خدا دی پریشانی تے لشکر اسلام دیاں جنگی تیاریاں:

کفار دا لشکر بدھ بارہ شوال نوں مدینے دی نویں ریاست دے سامنے جبل اُحد دے نال اپنے خیمے گڈ چکیا سی۔ محبوب خدا دی پاک زبان تے حَسْبُنَا اللّٰہ و نعم الوکیل دا ورد جاری سی تے اوس اسلامی ریاست دی حفاظت لئی پریشان سن جہدے وچوں نکلن والیاں توحید دیاں لاٹاں نے کجھ ای چِراں پچھوں دنیا دے تین براعظماں نوں روشن کر دِتا۔ دو جہاناں

سیرت حلبیہ جلد چہارم غزوۂ اُحد۔

دی سرکار نے گئے دناں وچ بڑے ای دُکھ جرے سن پر آپؐ دی پاک حیاتی وچ ایوں دی بے چینی پہلوں کدے نئیں سی ویکھی گئی۔ جمعہ ۱۴ (چودہ) شوال دی رات تیکر آپؐ دی فکر تے پریشانی حدوں ٹپی جاندی سی۔ اوہ رات باقی مسلماناں اُتے وی بڑی بھاری سی۔ کسے بندے نے وی رات نوں اَکھ لا کے نہ ویکھی۔ اوس تے خزرج دے مسلمان منڈے ساری رات مسجد نبوی تے حجریاں دا پہرا دیندے رَہے تاں جے کوئی کافر حملہ کرن دی جرأت نہ کر سکے۔

اَج شوال دی چودہ تریخ اے...... ریاست مدینہ دے پارلیمنٹ ہاؤس (مسجد نبوی) وچ پارلیمنٹ دا اجلاس جاری اے...... اِک پاسے جناب ابوبکر، جناب عمر، جناب عثمان تے جناب حمزہ جئے اصحاب الرائے تے دانش ور بزرگ تے دُجے پاسے جناب علی جئے دلیر تے جاں نثارنگی جہاد دے جذبے نال بھرے عبداللہ بن عمر، زید بن ثابت تے اسامہ بن زید جے سوہنے تے گبھرو منڈیاں نوں لے کے بیٹھے ہوئے نیں۔ حد تے ایہہ ہے کہ اَج وی مشاورت لئی عبداللہ بن ابی جئے بندے نوں وی دعوت دتی گئی اے، ایس خیال نال کہ ہے تے اوہ نیت دا کوڑھا پر بعض ویلے عقل دی گل وی کر جاندا اے۔ صلاح مشورے وچ اوس نوں نال بٹھان دی دُجی وجہ ایہہ ہے کہ اوہ ایہہ نہ سمجھے کہ رسول خداؐ تے اوہناں دے سجناں نے اوس دی کوئی پرواہ نہیں کیتی......اجلاس دی بقاعدہ کارروائی شروع ہوگئی اے۔ سب توں پہلوں سپہ سالار اعظم نے اپنی رائے بیان فرمائی اے۔ صلاح دِتی اے کہ مہاجر بھرا شہروں باہر نکل کے نگرانی کرن تے مدینے دے پرانے وسنیک (انصار بھرا) شہر دے وچ قلعہ بند ہو کے تاڑ وچ رہن تے جے دشمن شہر وچ آ وڑے تے حالات دے مطابق اوہدے نال جوڑ پا لین۔

ہن عبداللہ بن ابی بول رہیا اے تے آکھ رہیا اے ''یا رسول اللہ! مَیں ایس شہر دا پرانا وسنیک ہاں۔ اسیں ہمیش ای ایس شہر دی حفاظت ایوں کیتی اے کہ سوانیاں تے نیانیاں نوں کسے قلعے وچ بند کر کے اوہناں دے چار چفیرے پتھراں دے ڈھیر لا دِتے تے شہر دے باہر فصیل کھڑی کر کے تھوڑے تھوڑے پندھ تے چوکیاں بنا دتیاں۔ فیر جدوں دشمن نے ہلہ بول دِتا تے اوہدروں سوانیاں تے بالاں نے دشمناں تے پتھراں دا مینہ پایا تے اوہدروں مرداں نے تلواراں کھچ لئیاں۔''

''ویکھو یا رسول اللہ! مدینے دی مثال اوس کواری کڑی ورگی اے جیہڑی ہمیش کواری ای رَہی اے۔ اَج تیکر کسے دشمن نے ساڈے تے فتح حاصل نہیں کیتی۔ اسیں جدوں وی شہر وچ رَہ کے دفاع کیتا اے، سانوں ستے خیراں رہیاں نیں۔ یا رسول اللہ! دھاڑیاں نوں اُحد اُتے مورچے مَلّن دیو، جناب میری گل من لین۔ ویکھو یا رسول اللہ! مدینے دی حفاظت دے ایہہ داء تے وَلّ مینوں اپنے وڈکیاں کولوں، سمجھ لوؤ ہئی، وراثت وچ لبھے نیں تے نالے اَج دی گھڑی دے سیانیاں نے وی مینوں ایہی گل دَسی اے۔''

صلاح مشورے جاری نیں، رسول خدا بڑے آرام تے تحمل نال ابن ابی دی گل بات سن رَہے نیں تے دل وچ خیال کر دے نیں کہ گل تے ایس نے سیانف دی کیتی اے۔ مہاجراں دے تے انصار دے سارے ای پرانے بندے ایسے گل دے حق وچ نیں تے سوچ رَہے نیں کہ ہووے نہ ہووے رسول خدا ایسے گل تے راضی ہو جان۔

سبل الہدیٰ جلد چہارم صفحہ: ۲۷،۳۰،۲۷

حیات محمد از محمد حسین ہیکل صفحہ: ۳۵۶

پارلیمنٹ وچ ایس ویلے کجھ اجیے شیر پیشہ جوان وی موجود نیں جیہڑے بدر وچ ایس پاروں نہ رَل سکے کہ اوہ نکّی عمر دے سن یاں اوہدوں تیکر اوہ مسلمان ای نہیں سن ہوئے یاں اوہناں نے جنگ تے لڑی سی پر اوہ اک وار فیر جہاد و قتال دا سواد لین لئی بے چین نیں تے شہادت دا شوق اوہناں نوں مدینے توں باہر کھچی لے جاندا اے۔ ایہہ گھبرو جیہڑا ہن سامنے اُٹھ کے کھلو گیا اے، نعمان بن مالک اے۔ اوس نے اپنی گل شروع کر دتی اے۔ آکھ رہیا اے:

یارسول اللہ!**لَا تَحْرُمْنَا الْجَنَّةَ فَوَالَّذِیْ نَفْسِیْ بِیَدِهٖ لَا دْخُلَنَّهَا**

’’یارسول اللہ! سانوں جنت توں محروم نہ فرماؤ۔ اُس ذات دی قسم اے جہدے ہتھ وچ میری جان اے میں جنت وچ داخل ہو کے رہواں گا۔‘‘

رسول خداؐ: **لِمَ؟** (کیوں؟)

نعمان بن مالک: **لِاَنِّیْ اُحِبُّ اللّٰهَ تَعَالیٰ وَرَسُوْلَهٗ وَلَا اَفِرُّ یَوْمَ الزَّحْفِ**

’’میں اللہ تے اوس دے رسول نال محبت رکھدا ہاں تے میدان توں بھجدا وی نہیں۔‘‘

رسول خداؐ: **صَدَقْتَ** (نعمان! توں سچ آکھیا اے)

ہن اِک دُجے نوجوان حضرت اوسؓ اپنی رائے دے رَہے نیں تے فرما رَہے نیں ’’یارسول اللہ! سانوں ایہہ گل چنگی نہیں لگی کہ مکّے دے قریش پچھاں پرت کے ایہہ گل آکھن کہ ویکھو لوبئی لوکو! اساں محمد نوں مدینے دے گھراں تے قلعیاں وچ بند کر کے رکھ دِتا جے، ایوں تے اوہ ہور شیر ہو جان گے۔ اے اللہ دے رسول! بدر وچ تے اسیں تن سو تیراں ساں، فیر وی اللہ نے سانوں سرخرو کیتا۔ ہن تے اسیں واہوا چوکھے بندے آں۔ اسیں تے ایس دِن نوں اڈیک رَہے ساں۔‘‘

لو اِک ہور جوان اُٹھیا جے۔ آکھ رہیا اے:

’’مینوں ایہہ گل رتی بھر برداشت نہیں ہونی کہ قریش مکّے جا کے ایہہ آکھن کہ محمد ساڈے کولوں ڈر کے قلعے وچ جا وڑے۔ سجنو! جیہڑے ویریاں نے ساڈا پیلی بنّا، ہر شے اجاڑ دِتی اے تے ساڈے پھلاں دے رُکھ کو نہے موہنے کر دِتے نیں، جے اسیں اَج اوہناں نوں ڈکا نہ لایا تے سوچو کہ فیر سانوں پھل کویں نصیب ہووے گا؟ ساڈا دشمن بدر دی ہار توں بعد اِک سال تیکر دوڑ بھج وچ جٹیا رہیا اے تے تاں کدرے جا کے کجھ عرباں تے اوہناں دے حبشی غلاماں نوں نال گنڈن وچ کامیاب ہویا اے۔ قریش دی ایہہ جرأت سانوں کدے وی گوارا نہیں کہ اپنے گھوڑے تے اُٹھ ساڈے شہر دے اندر لے آوَن۔ ایوں تے اوہ کسے نہ کسے دیہاڑے سانوں تھلے لا لین گے۔‘‘

نوجواناں نے کھل کے اپنے جذبیاں دا اظہار کر لیا اے پر گل اجے مکّی نہیں۔ کجھ سیانی عمر دے بندے وی شہر توں باہر نکل کے جوڑ پاوَن دے حق وچ دِسدے نیں۔ اللہ تے اوس دے رسول دے شیر جیہڑے آپ دے چاچا وی نیں، عرض کر رَہے نیں۔

﴿وَالَّذِی اَنْزَلَ عَلَیكَ الْکِتٰبَ لَااَطْعَمُ الْیَوْمَ طَعَامًا حَتّٰی اُجَالِدَ هُمْ بِسَیَفِی خَارِجَ الْمَدِیْنَةِ﴾

''یا رسول اللہ! اوس ذات دی قسم اے جہنے تہاڈے تے کتاب نازل فرمائی کہ میں اَج اوس ویلے تیکر کجھ نہیں کھاواں گا جدوں تیکر میں مدینے توں باہر نکل کے اپنی تلوار نال فیصلہ نہیں کر لیندا۔''

لوہن مرد پیر حضرت خیثمہ دی واری اے۔ فرماؤندے نیں:

''امید ہے اللہ سانوں فتح یاب ای کرے گا، نہیں تے شہادت تے نصیب ہووے گی جہدے توں میں بدر وچ محروم رہ گیا ساں۔ میں تے بدر توں پچھے ہٹن لئی وی تیار نہیں ساں پر میرا پتر سعد وی مڑن والا کدوں سی؟ اخیر اساں پیو پتراں قرعہ پایا، میرے پتر دی قسمت جاگ پئی تے اوہ بدر وچ شہید ہو گیا۔ یا رسول اللہ! اوس رات میں بڑا رویا ساجے۔ فیر میرے پتر نے مینوں دسیا کہ ابا جی! رب نے جیہڑے ساڈے نال وعدے کیتے سن، اسیں اوہ سارے پورے ہندے ویکھ لے نیں، تسیں وی ساڈے نال آ رَلو۔ یا رسول اللہ! مینوں رب دی سونہہ جے، میں تے اوہدوں دا ای اپنے پتر دے نال جنت وچ رہن دی اڈیک لائی بیٹھا ہاں۔ اے رسول خدا! ویکھ لوؤ میں بڈھا ہو گیا ہاں، میریاں وڈیریاں ہڈیاں جواب دَے رہیاں نیں، میرے وچ دَم نہیں رہیا۔ میں بس ہن اپنے رب نال ملاقات چاہندا ہاں۔''

رسول خداؐ نے ساریاں گلاں سنیاں نیں پر فیر وی فرما رَے نیں دوستو! ''مینوں تہاڈی ہار دا خطرہ اے'' پر ایہد ے تے وی جذبہ جہاد نال بھرے ہوئے مجاہداں دی ضد چ کوئی گھاٹا نہیں آیا۔ ہن رسول خدا دے سامنے دو ای رستے نیں۔ اِک ایہہ کہ اکثریت دی رائے نوں مَن کے شہروں باہر دشمن نال ٹکر لین تے دُجا ایہہ کہ اللہ وحی نال اپنے محبوب نوں کوئی حکم جاری کر دین۔

ایہناں صلاحواں وچ نماز جمعہ دا ویلا ہو گیا۔ رسول خداؐ نے نماز جمعہ پڑھائی۔ گل بات تے صلاحواں جاری رہیاں۔ نماز عصر دا وی ویلا ہو گیا۔ عصر تیکر نہ تے مدینے توں باہر جا کے لڑن والیاں اپنا فیصلہ بدلیا تے نہ ای جبرائیل تشریف لیائے کہ اوہ کسے حکم ربی نال مسلماناں نوں پابند کر دیندے۔ عصر توں بعد سپہ سالار اعظم، جناب صدیق اکبر تے جناب عمر فاروق دے نال گھر تشریف لے گئے۔ حضرت اُسید بن حُضیر تے سعد بن معاذ، جیہڑے قلعہ بندی دے حامی سن، اوہناں اِک وار فیر باہر کھلوتے مسلماناں نوں، تے اچیچے طور تے نوجوان منڈیاں نوں ایہہ گل سمجھان دی چنتا کیتی کہ ''ویکھو! تہانوں ایہ اندازا وی ہو گیا اے کہ رسول خدا شہروں باہر نکل کے جنگ کرن دے حق وچ نئیں ہن فیر وی تسیں ضد کیتی بیٹھے او۔ ایہہ کڈی ماڑی گل اے؟ اجے وی ویلا جے آپؐ دی رضا تے راضی ہو جاؤ۔''

گل تے جواناں دی سمجھ وچ آ گئی پر اوہنے چیر نوں اوہ ویلا کھنجاہ بیٹھے سن۔ اچن چیت رسول خداؐ زرہ پہن کے باہر تشریف لیائے۔ مسلمان بھج کے اگے ودھے تے عرض کیتی کہ ''یا رسول اللہ! تساں رائے منگی سی، اساں رائے دے دِتی۔ ساڈا مقصد کوئی تہاڈی مخالفت تے نہیں سی۔ خدا توں بعد صرف تہاڈا فرمان ہی تے ہے جہدے تے اسیں کٹ مرنا اے'' پر رسول خداؐ نے جواب دِتا کہ کسے نبی نوں ایہہ گل نہیں سجدی کہ اوہ ہتھیار بنھ کے لاہ دووے، جدوں تیکر کہ رب اوس دے تے اوس دے دشمن دے وچکار فیصلہ نہ کر دووے۔ آپ نے گل اگے ٹور دیاں حوصلے تے صبر توں کم لین دی ہدایت کیتی تے ارشاد فرمایا کہ

﴿اِمۡضُوۡا عَلیٰ اِسۡمِ اللّٰہِ تَعَالیٰ وَلَکُمُ النَّصۡرُ مَا صَبَرۡ تُمۡ﴾

''بس ہن اللہ دا ناں لے کے اگے ودھو، جے تسیں صبر کرو گے تے اللہ دی نصرت تہاڈے نال رہوے گی۔''

ایوں عصر توں بعد اِک ہزار مجاہد عربستان دے اوس ویلے دے سب توں تگڑے لشکر دا مقابلہ کرن لئی مدینے توں باہر نکلن لئی تیار ہو گئے۔لشکر وی ایہو جیہا کہ جہدے وچ ست سو زرہ پوش تے گھٹو گھٹ دو سو گھڑ سوار شامل سن تے تکبرّ تے غرور دی کوئی انت ای نہیں سی۔ دُجے پاسے مسلماناں دی فوجی طاقت دا حال ایہہ سی کہ صرف پنجاہ سوار تے باقی سب پیادہ۔تن سو بندے ایہو جے سن جیہڑے اعتبار دے قابل ای نہیں سن، کیوں جے یاں تے اوہ مسلمان ہو کے وی اجے تیکر عبداللہ بن اُبی دے اثر ورسوخ وچ سن تے یاں اوہ یہودی سن تے عبداللہ دے پرانے حلیف ہون پاروں اوس دے نال ٹرن تے مجبور سن۔

اسلامی لشکر مدینے توں باہر شیخین دی تھاں تے اپڑیا تے کمانڈر انچیف نے فوج دا معائنہ کرنا چاہیا۔معائنہ کر دیاں پتہ لگا کہ فوج وچ کجھ اجیہے منڈے وی نیں جہناں دا جہاد دا جذبہ ڈل ڈل پیندا اے پر اوہ اجے نکی عمر دے بال نیں تے لڑن بھڑن دا وی اوہناں نوں کوئی تجربہ نہیں۔رحمت اللعالمین نوں بھلا ایہ کویں گوارا ہو سکدا سی کہ نری فوج دی تعداد ودھان لئی نا تجربہ کار بالاں نوں جنگ دی اگ وچ جھونک دیندے۔ایس لئی آپؐ نے اسامہ بن زید، براء بن عازب، عبداللہ بن عمر، زید بن ثابت، ابوسعید خدری، نعمان بن بشیر، سمرہ بن جندب تے رافع بن خدیج نوں واپس مدینے پرت جان دا حکم دِتا۔رافع بن خدیج دے جذبیاں دے واری جایئے، اوس نے ایہہ ہوشیاری وکھائی کہ منڈیاں دے پچھلے پاسے کھلو کے اڈیاں زمین توں چک لیئاں تاں جے قد چوکھا جاپے تے عمر وی چوکھی لگے۔نال ای اوہناں کسے صحابی کولوں ایس گل دی تصدیق وی کروائی کہ اوہ بہت ماہر تیر انداز وی نیں۔ایوں جناب رافع نوں اُحد وچ تیراں دے جوہر وکھان دی اجازت مل گئی۔سمرہ وی اجے نکی عمر دے منڈے سن پر اوہ سمجھ دے سی کہ اوہ طاقت تے جُسّے وچ رافع تے بھارے نیں۔عرض کیتی کہ ''یا رسول اللہ! تہاڈا حکم ساڈے لئی پکا تے پیڈا حکم اے۔کیہہ مجال اے دَم ماریئے پر عرض ایہہ ہے کہ میں تے رافع توں وی تگڑا ہاں۔اوہ وی دشمن نوں پھڑ کائے گا تے رب نے چاہیا تے میں وی پچھے نہیں رہواں گا۔یا رسول اللہ! تسیں اپنی تسلی لئی ساڈا گھول کرا کے ویکھ لوؤ، جے میں رافع دی کنڈ لا لئی تے فیر مینوں وی اجازت بخش دینا۔'' ایہہ سن کے رسول خداؐ نے دوواں دی کشتی کرائی۔سمرہ بن جندب نے رافع نوں ٹاہ لیئا، ربّ جانے سمرہ نے زور نال رافع دی کنڈ لا لئی یا کوئی تر لا مار لیا کہ ''ویکھ رافع! تیرا تے سوہرا ای گیا اے، توں یار وی ایں تے بھرا وی، جے توں میتھوں ڈھے جاویں تے تیرا کیہہ نقصان اے؟ ویکھ یار مینوں جنت توں محروم نہ کر۔بہر حال سمرہ جت گیا تے ایوں اوس نوں وی خدا تے اس دے رسول دے دشمناں نال ٹکر لین دا موقع مل گیا۔

شیخین دے مقام تے جیہڑی دُجی چیز سامنے آئی اوہ ایہہ سی کہ اسلامی لشکر وچ رسول خدا نوں کجھ اجیہے بندے نظر آئے جہناں نوں آپؐ نہیں پچھان دے سن۔پچھیا تے پتہ لگا کہ ایہہ عبداللہ بن ابی دے حلیف یہود نیں۔ایہہ سن کے آپؐ نے فرمایا کہ ''مشرکاں دے اِک جتھے دے خلاف جنگ وچ، دُجی قسم دے مشرکاں دی امداد کوئی معنے نہیں رکھدی۔ایوں اوس

مشکل گھڑی وچ وی آپؐ نے اوہناں دی مدد قبولن توں صاف انکار کر دِتا تے اوہناں نوں آکھیا کہ ویکھو بئی سجنو! ''تہاڈے سامنے دو رستے نیں۔ پہلا ایہہ کہ تسیں اللہ دی واحدنیت دا اقرار کر کے مسلمان ہو جاوَ تے ساڈے نال رَل کے مشرکاں دے خلاف جنگ کرو تے دُجا رستا مدینے نوں جاندا اے، تسیں واپس پرت جاوَ۔ ایہہ سن کے یہودی جتھے نے مدینے پرت جان دا فیصلہ کر لیا۔

عبداللہ بن ابی، جیہڑا پہلوں ای ایس گل تے نراض سی کہ لڑائی مدینے توں باہر لڑن دا فیصلہ کیوں کیتا گیا اے۔ اوس نوں اِک بہانہ مل گیا تے اوہ وی اپنے نال دے بندیاں نوں لے کے مدینے پرت گیا۔ یہودی حلیف جتھے تے عبداللہ دے نال دے چوتھے مسلماناں دی کل تعدادتن سو دے نیڑے تیڑے سی۔ یہودیاں تے منافقاں دی ایس واپسی توں بعد اسلامی لشکر ہور ماڑا ہو گیا تے رسول خداؐ دی پریشانی وچ وادھا ہو گیا۔

ست سو مجاہدین اسلام ہن شیخین دی تھاں تے ڈیرے لائی بیٹھے سن۔ رات ہو گئی تے کمانڈر انچیف نے محمد بن مسلمہ دی کمان وچ پنجاہ مجاہداں دا اِک دستہ لشکر دی حفاظت تے چوکیداری لئی مقرر کیتا۔ اصل وچ جناب محمد بن مسلمہ دی ذمہ داری ایہہ سی کہ اوہ دشمن تے نظر رکھن۔ مکی لشکر نے وی مسلماناں نوں ڈیرے لاندیاں ویکھ لیا سی۔ ایوں اوہناں نے وی اِک جتھہ عکرمہ بن ابوجہل دی سربراہی وچ پہرے داری لئی مقرر کر دِتا۔ تہجد دے ویلے آپؐ نے شیخین توں کوچ دا حکم فرمایا۔ عین نماز فجر دے ویلے اسلامی لشکر نے کفار دے بلکل سامنے جبل اُحد دے نال ڈیرے لا لے۔ اُحد دیاں ٹیسیاں تے بلالؓ دی واج گونجی، لشکر اسلام دے کمانڈر انچیف تے امامؐ نے نماز فجر پڑھائی تے فیر جنگ دی تیاری چھوہ دتی۔ ایس موقع تے آپ نے مجاہداں نوں ایہہ گل وی دسی کہ آپ نے راتیں خواب وچ ویکھیا اے کہ فرشتے حضرت حمزہ نوں غسل دے رَہے سن۔✍

آپؐ نے جبل اُحد دے نال اپنیاں صفاں ایوں ترتیب دتیاں کہ پہاڑ وَل کنڈ ہو گئی۔ مجاہداں دیاں صفاں دے پچھے، جبل رماۃ دے تھلے آپؐ نے اپنا ہیڈ کوارٹر بنایا✍ جنگ بدر وچ جیہڑا کوڈ ورڈ اَحد، اَحد مقرر کیتا گیا سی اوہ بدل دِتا گیا تے نواں کوڈ ورڈ ''اُمت، اُمت'' مقرر کیتا گیا۔ حضرت مصعب بن عمیر نوں علم عنائت کیتا گیا۔ حضرت زبیر بن عوام رسالے دے افسر مقرر ہوئے۔ حضرت مقداد، حضرت علی تے حضرت حمزہ نوں کجھ خاص ہدائیتاں جاری کیتیاں گئیاں۔ جناب عبداللہ بن جبیر نوں سب توں بھاری تے وڈی ذمہ داری دِتی گئی۔ اوہناں نوں اوہ واحد رستہ سنبھالن دی ہدایت کیتی گئی جتھوں دشمن بڑا خوفناک حملہ کر سکدا سی۔ اوہناں دی کمان وچ پنجاہ سیانے تے تجربہ کار تیرانداز دِتے گئے تے اوہناں نوں اخیر لمحے تیکر اوس گھاٹی نوں نہ چھڈن دی تاکید کیتی گئی جتّوں تواریخ جبل عینین، جبل رماۃ، عبداللہ بن جبیر والی گھاٹی یاں خالد بن ولید دے حملے والا رستہ دے ناواں نال یاد کر دی اے۔ جناب رسول خداؐ نے گھاٹی دے محافظ تیرانداز جتھے نوں ہدایت کیتی کہ ''جنگ دا نتیجا کجھ وی ہووے، جت ہووے یاں ہار، تہانوں گھاٹی چھڈن دی بلکل اجازت نہیں۔ تہاڈا اِک ای کم اے تے اوہ ایہہ ہے کہ تسیں ساڈی کنڈ دا دھیان رکھنا اے۔ مینوں شبا اے کہ دشمن کنڈ پچھے وار کرن دی کوشش کرے گا۔

✍ سیرت حلبیہ جلد دوئم صفحہ: ۱۴۳

✍ اٹلس سیرت نبوی از شوقی ابوخلیل

تسیں اپنی تھاں تے ڈٹے رہنا تے اوتھوں ہلن دا ناں وی نہ لینا۔ جے تسیں ایہہ ویکھو کہ اسیں قتل ہورَ ے آں تے فیر وی تسیں اپنی تھاں نوں ذرا وی نہیں چھڈ نا تے نہ ای ساڈی مدد یاں سانوں بچاؤن دی چنتا کرنا۔ تہاڈا کم بس ایہہ ہے کہ تسیں دشمن تے تیر وساندے رہنا۔ چیتے رکھو کہ وسدے تیراں وچ گھوڑے اگے نئیں ودھدے۔'' ایس توں بعد آپؐ نے مجاہداں دا حوصلہ ودھایا، اوہناں نوں چیتے کرایا کہ اوہ کس وڈھے مقصد لئی جہاد کرن نکلے نیں، اوہناں نوں شہادت دے اُچے درجے تے وڈھے مرتبے دا چیتا کرایا تے معرکہ قتال وچ صبر تے حوصلے دی تلقین کیتی۔

شمشیر نبیؐ تے ابو دجانہؓ:

مسلمان مجاہداں دے جوش تے جذبے نوں ودھان لئی سپہ سالار اعظم نے اِک چوکھا ای سوہنا طریقا ایہہ وی آزمایا کہ مجاہداں دے سامنے کھلو کے اپنی تلوار نیام وچوں باہر کڈی تے واج دِتی:

''مسلمانو! ہے کوئی جہیڑا میری ایس تلوار دا حق ادا کر دیوے؟''

زبیر بن عوامؓ: میں حاضر آں یا رسول اللہ۔

رسول خداؐ: ہور کوئی مجاہد؟

صدیق اکبرؓ: یا رسول اللہ! مینوں حکم کرو۔

رسول خدا: خدا دے شیر دل مجاہدو! کوئی ہور جوان؟

عمر فاروق: سالار اعظم! شمشیر نبی دا حق فاروق ای ادا کر سکدا اے۔

رسول خداؐ خاموش نیں۔ ایس توں پہلاں کہ آپؐ کسے دُجے مجاہد نوں طلب فرماوندے، اِک مرد دلیر اُٹھ کھلوندا اے۔ ایہہ سماک بن خرشہ اے تے خزرج دے رئیس سعد بن عبادہ دے چاچے دا پتر اے۔ ہجرت نبوی توں پہلوں ای رسول خدا دے دیدار توں بغیر ای آپ تے ایمان لیا چکیا سی۔ پہلواناں ورگا جسّا اے تے قد کاٹھ وی چنگا اے۔ ایہہ مجاہد مدینے وچ ابو دجانہ دی کنیت نال مشہور اے۔ عرض کردا اے:

یا رسول اللہ! ایس تلوار دا حق کیہہ اے؟

رسول خداؐ: دشمناں دے بوتھیاں تے ایوں وجے کہ ایہہ ونگی ہو جاوے۔

ابو دجانہؓ: یا رسول اللہ! فیر ایہہ تلوار مینوں عنائت کر دیو۔

رسول خداؐ: کدرے ایوں نہ ہووے کہ تسیں ایہہ تلوار لے کے پچھلیاں صفاں وچ لڑو!

ابو دجانہؓ: نہیں یا رسول اللہ! ایوں نہیں ہووے گا، رب دی سونہہ اگے ای ودھاں گا۔

رسول خدا نے اپنی تلوار ابو دجانہ دے ہتھ وچ دے دِتی۔ ابو دجانہؓ دا ٹوہر ویکھیا نہیں جاندا۔ اوہناں اپنا لال پٹکا سر تے ولیا تے دوواں فوجاں دے وچکار کدے اوہدر تے کدے ایدھر آ کڑ کے ٹہلنا شروع کر دِتا۔ ابو جانہ دا لال پٹکا تے پہلوں ای مدینے وچ موت دی پگ سمجھیا جاندا سی، ہن تے ہتھ وچ تلوار تے سینے وچ خدا دے رسول تے اپنے سپہ سالارؐ دا دِتا ہویا اعتماد وی سی۔ میرے ماپے واری جان ابو دجانہ توں، اوہ عربستان دے خوفناک تے مغرور ہوئے لشکر نوں ایوں قہر تے غضب نال ویکھ رہیا سی

کہ جے ہنے ای سرکار اوس نوں حکم دین تے اوہ اوہناں نوں کچیاں کھا جاوے۔ سرکار دو عالم نے ابو دجانہ دی ایہہ اکڑ ویکھ کے فرمایا کہ ''اللہ ایس ٹور نوں پسند تے نہیں کردا پر جہاد دے موقع تے (دشمن تے رعب پاون لئی) ایہہ جائز اے۔''

قریش دا خوفناک تے مغرور لشکر:

قریش دے مغرور لشکر دیاں تیاریاں توں ایوں لگدا سی کہ اوہ مدینے نوں ایوں مٹا دین گے جویں کوئی غلط لکھیا گیا اکھر مٹایا جاندا اے۔ اوہناں دی ہر ہر حرکت توں تکبر تے غرور ڈل ڈل پیندا سی۔ ایوں جاپدا سی کہ ایس وار نہ تے اوہ بندے مروا کے مکے وَل بھجن گے تے نہ ای اوہ جنگ دے میدان وچ کوئی غلطی کرن گے۔ اوہناں حربی لوڑاں دے عین مطابق صف بندی کیتی۔ میمنہ تے خالد بن ولید نوں مقرر کیتا، میسرہ تے عکرمہ بن ابو جہل نوں لایا تے لشکر دا علم عبدالعزیٰ طلحہ بن ابو طلحہ نوں پھڑایا گیا۔ صفاں دے پچھے وڈھے تے اخیری مورچے تے زنانہ لشکر سی جہدی کمان ہند زوجہ ابوسفیان دے ہتھ وچ دِتی گئی۔ اس زنانہ جتھے دا اسلحہ دف، طبل، سولہ سنگھار تے فوجیاں نوں اگ طرحاں تاء دین والے شعر تے گیت سن۔ ابوسفیان اپنے فوجیاں نوں غصہ تے جوش دوان لئی سارے نفسیاتی حربے وی ورت رہیا سی۔ اپنے علمبردار طلحہ نوں پکیاں کرن لئی اوس نوں آکھدا اے کہ'' ویکھ لے میاں! جھنڈے دی سانبھ کر سکنا ایں تے پھڑ لے، نہیں تے اجے ویلا ای کسے ہور نوں دے دے۔'' طلحہ آکڑ کے جواب دیندا اے ''ابوسفیان جی! جوڑ تے پین دیو فیر ویکھیا جے کہ قبیلہ عبدالدار تہانوں کیہہ کرتب وکھاندا اے'' ابوسفیان دا حربہ کامیاب رہیا۔ طلحہ دے قبیلے نے طلحہ دا جواب سن کے نعرے بازی شروع کر دِتی تے ایوں اوہناں دا جوش ہور ودھ گیا۔

ابو عامر فاسق:

قریشی لشکر دا اِک خوفناک تے نفرت جوگ کردار ابو عامر وی سی۔ ابو عامر جس دا اصل ناں عبد عمرو بن صیفی سی، مدینے دا پرانا وسنیک سی تے اوس قبیلے وچ اوہدا اوہی ای ٹوہر ٹپا سی جیہڑا قبیلہ خزرج وچ عبداللہ بن اُبی دا سی۔ اوس نوں وی جناب رسول خدا توں اوویں دی ہی تکلیف سی جویں دی عبداللہ بن اُبی نوں سی۔ رسول خدا دی مدینے وچ تشریف آوری نال اوس دی چوہدرھ ماری گئی سی تے ایوں اوہ مدینہ چھڈ کے مکے جا وسیا سی۔ دیس چھڈ کے پردیس ڈیرے لان وچ صرف اِک ای راز سی تے اوہ ایہہ سی کہ اوہ کافراں نوں تپا دیوے، رسول خدا دے قتل دی سازش تیار کرے تے ہووے نہ ہووے اِک وار اوہ فیر مدینے وچ منڈلی لا کے بیٹھے تے لوکائی اوس دیاں لتاں گُٹے۔ جنگ بدر وچ اوہ کسے گلوں مشرکاں دے نال رَل کے مدینے تے حملہ آور نہ ہو سکیا پر ہن اوہ اپنی ای جمن بھوں دی اِٹ نال اِٹ کھڑکان لئی قریشی لشکر نال رلت پا چکیا سی تے نالے اوہناں نوں ایہہ یقین وی دوا چکیا سی کہ جیہڑی گھڑی میں لشکر اسلام وَل واج دِتی تے میرے قبیلے اَوس دے بندیاں نوں ایہہ پتا لگا کہ ایہہ ابو عامر دی واج اے تے اوہناں اوسے ویلے محمد نوں چھڈ کے میرے نال آ رلنا اے۔ ابو عامر نوں ایس گل دا پک وی سی کہ اَوسی اوس دی گل نہیں موڑن گے۔ ابو عامر دے جتھے وچ قبیلہ اوس دے اوہ بندے شامل سن جیہڑے اوس نوں اِک نیک تے پرہیزگار بندا سمجھدیاں ہوئیاں مدینے وچ اوس دی چوکھی ٹہل سیوا کر دے ہندے سن تے فیر اوس دے مکے ٹر جان مگروں اوہ وی مکے ٹر گئے سن۔ ایس توں وَکھ اوس دی کمان وچ مکے دے سرداراں دے کجھ غلام وی سن۔

لہو دے چھٹے:

دوویں فوجاں آمنے سامنے تیار سن تے ابو عامر نے اچی ساری واج لائی'' اوئے قبیلہ اوس دے لوکو! مینوں پچھانوں،

میں ابو عامر آں۔'' ایہہ واج لا کے ابو عامر امید لائی بیٹھا سی کہ جویں اوس دے جوان شہد دیاں مکھیاں نیں تے اوہ ملکہ مکھی، پر اوسیاں نے ایہہ ثابت کر دِتا کہ اوہ شہد دیاں مکھیاں تے ضرور نیں پر اوہناں جس چھتے دے دوالے گھمنا اے اوہ پہلوں ای اوہناں دے کول اے۔ اوہناں ابو عامر نوں جواب دِتا:

''آ ہو بدکارا! اسیں تینوں پچھان لیا اے پر ساڈیاں اکھاں توں دور ہو جا۔ جا رب تیری مراد کدے پوری نہ کرے۔''

ایہہ سن کے فسادی ابو عامر بڑا اچی ہویا تے آکھن لگا ''افسوس کہ میرے توں بعد میری قوم فتنہ تے فساد دا شکار ہو گئی اے۔'' فیر اس نے اسلامی لشکر نوں تیر مارنا شروع کر دِتے۔ تیر مک گئے تے اس نے پتھر وگانا شروع کر دِتے۔ فیر رسول خدا نے جنگ دا اِذن دتا۔ دوویں فوجاں اِک دجے نوں جُٹ پئیاں تے لہو دے چھٹے اُڈ اُڈ کے اُحد پہاڑ نوں رتا کرن لگ پے۔ نال ای عکرمہ بن ابوجہل دے جتھے نے مسلماناں دے بازو تے اِک زوردار حملہ کر دِتا۔ جواب وچ مسلماناں نے اوہناں ول ایوں پتھر وگائے کہ اوہناں دی مت مار کے رکھ دِتی۔ مسلماناں دے بازو تے حملہ اوویں وی ایڈا سوکھا نہیں سی کیوں جے جبل اُحد نے اوہناں دی کنڈ نوں سانبھیا ہویا سی۔ ایس اقدام دا نتیجا ایہہ ہویا کہ ویریاں دی دال نہ گلی تے ایڈا تگڑا حملہ وی بری طرحاں ناکام رہیا۔✍

ابو عامر تے عکرمہ دے جتھے پچھے دھکے گئے تے مشرکاں دے علمبردار طلحہ نے اگے ودھ کے مجاہداں نوں ایہہ ٹچکر کیتی کہ کیوں بئی محمد دیو مترو! تہاڈے وچ کیہڑا سورما اے جیہڑا مینوں دوزخ وچ اپڑا دیوے یاں میرے ہتھوں جنت وچ پج جا وے۔ طلحہ دی ایس شرارت توں بعد ''محمدؐ دے متر'' کجھ دیر لئی خموش رَہے، خورے ایس لئی بئی سالارِ اعظم اوس دی ٹچکر دا آپوں نوٹس لے کے کوئی حکم جاری فرمان گے۔ اونے چر وچ طلحہ نے فیر بکواس شروع کر دتی تے آکھن لگا کہ ''لات وعزیٰ دی سونہہ، تسیں چوٹھے او، جے تسیں اپنے ایمان دے پکے ہندے تے فیر تہاڈے وچوں کوئی نہ کوئی بندا ایس ویلے ضرور میرے مقابلے لئی نکل آوندا۔'' ایہہ سن کے شیر خدا علی المرتضےٰ اسلامی صفاں وچوں نکل کے طلحہ دے سامنے جا اپڑے تے آکھن لگے کہ ''محمدؐ تے اوس دے رب دیا ویریا! میں آں محمد دا اوہ متر جیہڑا تینوں دوزخ تیکر اپڑا سکدا اے۔ فیر اجہی تلوار ماری کہ طلحہ دی لاش زمین تے سی۔ طلحہ توں بعد اوس دا بھرا عثمان اگے ودھیا۔ اوس دے پچھے سوانیاں وی شعر پڑھدیاں اگے ودھ رہیاں سن۔ عثمان نے علم ہتھ وچ لیا تے حملے لئی اگاں پَیر پٹیا۔ حضرت حمزہ مقابلے لئی نکلے تے اگے ودھ کے تلوار دا وار، اوس دے موہڈے تے، ایوں کیتا کہ تلوار نے لک تیکر اس دے دو ٹوٹے کر دِتے۔ نال ای جناب حمزہ دی زبان مبارک توں نکلیا ''(پچھان لوؤ) میں ساقی حجاج (عبدالمطلب) دا پتر آں۔''

ہن جنگ زوراں تے سی۔ حضرت حمزہ، حضرت علی تے حضرت ابو دجانہ مشرک فوج دے اندر جا گھسے تے صفاں دیاں صفاں دا صفایا کر دِتا۔ حضرت ابو دجانہ تے ایتھوں تیکر اگے ودھ گئے کہ اخیری صف وچ قومی ترانے گاؤن والیاں زنانیاں تیکر اپڑ گئے۔ اوتھے ہند جیہڑی زنانہ لشکر دی کمانڈر سی، اوس نال وی ٹاکرا ہو گیا پر جناب ابو دجانہ نے تلوار اُگّر کے فیر اپنے ہتھ نوں ڈک لیا۔ حضرت زبیر فرماندے نیں کہ جنگ توں بعد میری ملاقات ابو دجانہ نال ہوئی تے میں آکھیا کہ

✍ آنحضرت بحیثیت سپہ سالار از محمود خطاب شیت (اُردو ترجما) صفحہ: ۲۰۲۔

''ابودجانہ جی! تہاڈے جنگی کارنامیاں دا سواد آ گیا پر ہندنوں قابو کر کے فیر اوس نوں چھڈ دین والی گل مینوں کوئی ایڈی چنگی نہیں لگی۔'' ایس تے اللہ دے شیر دل مجاہد تے شمشیر نبی دے راکھے نے جواب دِتا۔

﴿وَكَرِهْتُ اَنْ اَضْرِبَ بِسَيْفِ رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰه عليه وَسَلَّمَ اِمْرَاَةً لَانَا اصِرَلَهَا﴾

''مینوں ایہہ گل چنگی نہ لگی کہ میں حضور دی تلوار نال اِک زنانی تے وار کردا تے زنانی وی ایہو جئی جس دا اوس ویلے کوئی مددگار نہیں سی۔''

قربان جایئے خدا دے اوس شیر دے، اوس نے سچی مچی سیفِ رسول دا حق ادا کرتا۔

بنی عبدالدار دا قبرستان:

ابوسفیان نال بنوعبدالدار دے لوکاں نے ایہہ کارا کیتا سی کہ اوہ علم دے نال ای مرن گئے۔ سو کفر تے شرک دے کھوہ وچ نکو نک ڈبے عبدالدار دے پرچم برداراں نے ایوں ای کیتا۔ عثمان توں بعد پرچم ابوسعد بن ابوطلحہ دے ہتھ وچ آیا۔ حضرت سعد بن ابی وقاص نے جدوں ویکھیا کہ ابوسعد جھنڈا اُچا کیتی جاندا اے تے آپ نے نشانہ بنھ کے اوہدی دَھون تے تیر ماریا تے اوہ تیر اوس دا کم کر گیا۔ ابوسعد جہنم پج گیا تے طلحہ دا پتر مسافع بن طلحہ اگے ودھیا تاں جے جھنڈے نوں سانبھے پر اوہ حضرت عاصم بن ثابت دے تیر دا نشانہ بنیا۔ فیر مسافع دے بھرا تے سب توں پہلے علم بردار دے دجے پتر حارث نے قریش دا علم اُچا کرنا چاہیا پر جناب عاصم دا اِک ہور تیر اوس دا وی کم کر گیا۔ جدوں اوہناں دی ماں سلافہ بنت سعد نوں پتا لگا کہ اوس دا دُجا پتر وی مدنی مجاہداں دے تیر نال پھٹڑ ہو گیا اے تے اوہ بھجی بھجی آئی۔ مرنے پئے حارث دا سر اپنی گود وچ رکھیا تے پچھیا پتر ابس جاندا جاندا ایہ گل دس جا کہ تیرا قاتل کون اے، فیر میں اوس نال نبھڑ لواں گی۔ ایہہ سن کے حارث نے ماں نوں جواب دِتا کہ اوس نے تیر ماردیاں ایہ آکھیا سی کہ اوہ ابن اقلح اے۔ سلافہ نوں سمجھ لگ گئی کہ فیر تیر مارن والا عاصم ای ہو سکدا اے۔ اوس نے ایہہ نذر وی منی کہ جے اوہدے پتراں دے قاتل عاصم دا سر اوس دے قبضے وچ آ گیا تے فیر اوہ اوس دا کولا بنا کے اوس وچ شراب پئے گی۔ سلافہ نے جنگ دے میدان وچ ایہہ اعلان وی کر دتا کہ جیہڑا بندا عاصم نوں پھڑ کے سلافہ دے حوالے کرے گا اوہ اوس بندے نوں سو اُٹھ انعام دیوے گی۔

جدوں حارث دے ہتھوں جھنڈا ڈِگ پیا تے اوس دا بھرا کلاب اگے ودھیا تے اوس نے جھنڈا اُچا کر دِتا پر اوہ چھیتی نال ای حضرت زبیر بن عوام دے ہتھوں جہنم پج گیا۔ فیر بنوعبدالدار دا اِک ہور جیالا جلاس اگے ودھیا، جیہڑا طلحہ دا چوتھا پتر سی، تے اوس نے کی لشکر دا جھنڈا لہرا دِتا۔ تھوڑے ای چیر پچھوں اوس نوں حضرت طلحہ بن عبداللہ نے تھاں مار دِتا۔ طلحہ کیاں دا سارا خنوادہ ماریا گیا تے قریشی پرچم ارطاۃ بن شرجیل نے پھڑ لیا۔ فیر شریح بن قارظ، ابو زید بن عمرو، شرجیل بن ہاشم تے حبشی غلام صواب نے جھنڈا سانبھن دے جتن کیتے پر ایہہ سارے دے سارے مسلم مجاہداں دے ہتھوں ٹھکانے لگدے گئے📂 ایوں اُحد دا میدان نہ صرف بنوعبدالدار دا سگوں سارے ای قریشی علمبر داراں دا قبرستان بن گیا۔

✎ سیرت حلبیہ جلد ۴ صفحہ: ۱۵۱

کسے فوج دے اعلمبرداراں دا اگڑ پچھڑ قتل ہو جانا کوئی نِکی جئی گل نئیں ہوندی۔ ایس توں وَکھ وی اوہناں دے کجھ بندے مارے گئے سن۔ ایوں دی مار نفسیاتی حوالے نال کسے وی فوج لئی بڑا اوڑھا گھاٹا ثابت ہوندی اے تے اوس فوج دا مورال ڈھیر تھلّے ڈگ پیندا اے۔ مکّے دے مشرکاں نال وی ایہی ہوئی۔ اوہناں دے حوصلے جواب دے گئے تے اوہناں میدان چھڈ کے بھجنا شروع کر دِتا۔ اس افراتفری وچ نہ تے اوہناں نوں اپنیاں سوانیاں دا کوئی دھیان رہیا تے نہ ای اوس بت دا جنّوں اوہ برکت لئی اپنے نال لیائے سن۔ اوہناں دا معبود (بت) اُٹھ توں ڈِگ کے زمین نے منہ پرنے پیاہ سی تے سوانیاں دا حال ایہہ سی کہ کوئی اوہناں دی فریاد سنن والا نہیں سی۔ کسے نوں کسے دی کوئی ہوش نہیں سی۔ ہند تے اوس دیاں سکھیاں شیدائیاں وانگ مکّے وَل بھج رہیاں سن۔ پائینچے اُتاں سن تے اوہناں دیاں پنیاں (پنڈلیاں) ننگیاں ہو رہیاں سن۔ پیراں دیاں جھانجراں صاف وکھائی دے رہیاں سن پر اوہناں دے مرداں دا اوہناں وَل کوئی دھیان نہیں سی۔ اوہناں نوں اپنی پا ہجڑ پئی سی۔ سوانیاں تے سوانیاں سن، مکّے دے مشرک اپنے اوس معبود بت دی وی حفاظت نہ کر سکے جنّوں اوہ برکت لئی کعبے وچوں چک لیائے سن۔ مشرکاں دا اوہ بے وسّا پروردگار زمین تے مدڑے منہ پیاہ سی تے اوہناں مشرکاں دے ٹھڈے کھاندا پھر دا سی جیہڑے اوہدے اگے متھا ٹیکدے سن۔

پاسا پلٹ گیا:

مسلمان مجاہداں نے مشرک فوجیاں دا دور تیکر پچھا کیتا تے اوہناں نوں جنگ دے میدان توں چوکھا دور دِھک دِتا جدوں تسلّی ہو گئی کہ مکی لشکر ہن دور نکل گیا اے تے مسلمان فوجی مالِ غنیمت اکٹھا کرن لگ پے۔ عبداللہ بن جبیرؓ دی پلٹون بڑے چانواں نال گھاٹی توں ایہہ سارا کجھ ویکھ رَی سی۔ جت دا چاء وکھرا ای ہوندا اے، اوس جتھے دے بندیاں اِک دُجے نال صلاح کیتی کہ ہن اوتھے کھلون دا کیہہ فیدہ اے، قریشی لشکر مکّے وَل پرت گیا اے تے مسلمان بڑی موج نال کافراں دا چھڈیا مال اسباب اکٹھا کر رَے نیں۔ ایوں جتھے دے امیر جناب عبداللہ دے ڈکن دے باوجود چوکھے تیرانداز مجاہد گھاٹی چھڈ کے باقی بھراواں نال میدان دے وچ آ وڑے۔ دُجے پاسے خالد بن ولید نے، جس نے پہلوں ای گھاٹی تے نظر رکھی ہوئی سی، جدوں ایہہ ویکھیا کہ مسلماناں دا تیرانداز دفاعی جتھہ اپنی تھاں چھڈ کے ٹُر گیا اے تے اوس نے جا کے اوسے گھاٹی توں حملہ کر دِتا۔ خالد دے حملے دے ویلے جناب عبداللہ بن جبیر دے نال صرف دَس بندے رَے گئے سن۔ اوہ دَس بندے خالد دے زور اور جتھے نوں ڈکا نہ لا سکے تے سارے دے سارے اللہ دی لڑائی لڑ دیاں شہید ہو گئے۔ ہن کافراں لئی رستہ صاف سی۔ خالد نے اگے ودھنا شروع کر دِتا تے نال ای اپنے کھبے پاسے کافر فوجیاں نوں واجاں مار مار کے دسیا کہ مسلمان پوری طرحاں گھیرے وچ آ گئے نیں۔ پچھلے پاسے میں اپنے بندے لے کے اپڑ گیا ہاں تے اگوں تسیں حملہ کر دیو۔ فیر ایوں ای ہوئیا تے مسلماناں اُتے تیراں تے تلواراں دا مینہ پے گیا۔ اوہناں دی بے وسی ویکھی نہیں سی جاندی۔ محبوب خدا آپوں دشمناں دے گھیرے وچ آ گئے پر مسلماناں نوں تے ایہہ وی پتا نہیں سی رہیا کہ اوہناں دے پیارے رسول کس حالت وچ تے کتھے سن، پر حیاتی دی سب توں اوکھی گھڑی وچ وی شمع رسالت دے یاراں (۱۱) پروانے اپنیاں جاناں قربان کرن لئی

آنحضرت بحثیت سپہ سالار از محمود خطاب، ص: ۲۰۶۔

آپؐ دے دوالے چکر کٹ دے رَے۔ اوہناں پروانیاں وچوں جناب علی المرتضےٰ، جناب ابوبکر صدیق، جناب سعد بن ابی وقاص، جناب زبیر بن عوام، جناب ابودجانہ تے جناب طلحہ دے ناں تواریخ نے چیتے رکھے ہوئے نیں۔

مجاہداں دا ایہہ نکا جہیا جتھا پوری دیانت نال ایمان تے وفا دا حق ادا کر دا رہیا تے بڑی بے جگری نال مشرکاں دے وار ڈکدا رہیا تے موقعہ ملن تے آپوں وی حملہ کر دا رہیا۔ مجاہداں دی کوشش سی کہ اوہ مشرکاں دا گھیرا توڑ کے کوئی رستہ بنا لین تے رسول خدا نوں کسے محفوظ تھاں تیکر اپڑا کے فیر مشرکاں نال ٹکر لین پر مشرک نیڑے توں نیڑے ہندے گئے تے ایناں نیڑے ہو گئے کہ آپؐ اوہناں دے پتھراں دی زد وچ آ گئے۔ اِک بد بخت نے اک پتھر مبارک مکھڑے تے دے ماریا جہدے نال سوہنا مکھڑا زخمی ہو گیا تے کئی دند مبارک شہید ہو گئے۔ اوس نازک گھڑی وچ رسول خداؐ نے بڑی سیانف تے ہمت نال اپنے آپ نوں سنبھالیا تے خدا دے جیہڑے شیر دل مجاہد آپ دے نال رَے گئے سن اوہناں دے نال نال رستا بناندے ہوئے مدینے وَل نکلن دا جتن کرن لگ پے۔ اچن چیت آپؐ اِک مُدّ ھے وچ جا ڈگے، جیہڑا جنگی چال دے طور تے ابوعامر نے پٹیا ہویا سی۔ شیر خدا علی المرتضیٰ نے اوس ویلے آپؐ دا ہتھ مبارک اپنے ہتھ وچ پھڑیا ہویا سی۔ جناب علی نے ہتھ گھٹ کے پھڑ لیا تے جناب طلحہ بن عبداللہ نے آپؐ نوں اُٹھن لئی سہارا دِتا تے آپؐ اوس ٹوئے وچوں نکل کے سِدّ ھے ہو کے کھلو گئے۔

مکےّ دے کافر ایس موقعے نوں غنیمت جاندیاں ہویاں آپؐ نوں تے آپؐ دے سنگیاں نوں شہید کرن لئی پوری طاقت نال حملے تے حملہ کر رَے سن۔ اوہناں نوں ایس گل دا پورا یقین ہو گیا سی کہ ہن محمد تے اوس دے نالدے بچ کے نہیں جاسکدے۔ پر محمدؐ نوں رَبّ نے ایس کم لئی تے دنیا تے نہیں سی گھلیا کہ اوہ اپنی ناکام کوشش توں بعد انسانیت نوں اوویں ای تڑفدا چھڈ کے رب کول جا پجن۔ سگوں اوس نوں واپس لے جان لئی تے گھلیا ای نہیں سی گیا۔ واپس جان والے تے چر و کنے اپنا کم کر کے جا چکے سن۔

کافراں دے تابڑ توڑ حملیاں نال مسلمان شہیداں دیاں لاشاں دے ڈھیر لگ رَے سن۔ اوہناں شہیداں وچ اِک جناب مصعب بن عمیر وی سن جیہڑے اپنے قد کاٹھ تے مہاندرے ولوں بلکل نبی رحمتؐ ورگے سن۔ جناب مصعب دی لاش نوں ویکھ کے اِک کافر نے رَولا پا دِتا کہ ''ویکھو! میں محمد نوں قتل کر دِتا اے۔'' جناب رسول خدا دی شہادت دی جھوٹھی خبر جنگل دی اگ وانگ جنگ دے پورے میدان وچ کھلر گئی۔ ایس خبر نے مسلمان مجاہداں دا رہیا کھیا حوصلہ وی توڑ دِتا تے اوہناں دے دِل ایڈے بھیڑے ہو گئے کہ اوہناں اِک پل وی جنگ دے میدان وچ کھلونا گوارا نہ کیتا۔ جناب عمر فاروق ورگے جری تے دلیر بندے وی مایوسی دا شکار ہو گئے۔ حضرت انس دے چاچا جناب ابن نضر لڑ دے لڑ دے واہوا دریڈے نکل گئے تے اوتھے ویکھیا کہ جناب عمر فاروق ہتھیار سٹی بیٹھے نیں۔ حضرت ابن نضر نے پچھیا کہ ''ابن خطاب! ایتھے کیہہ کر دے او؟'' جناب عمر نے جواب دِتا کہ ''ہن جدوں رسول خدا ای ساڈے وچ نہیں رَے، اوہناں شہادت پا لئی اے تے اسیں کاہدے لئی تے کس لئی لڑنا اے؟'' جناب ابن نضر نے بڑا ای سوہنا جواب دِتا۔ آکھن لگے کہ ''ابن خطاب! جے ایہہ گل اے تے فیر اسیں محمد رسول اللہ توں بعد زندہ رہ کے وی کیہہ کرنا اے؟'' ایہہ آکھ کے شیر وانگ کافر فوج دے وچ جاوڑے تے اخیر لڑ دے لڑ دے جان مالک دے حوالے کر دِتی۔ لڑائی توں بعد جدوں اوہناں دے خاکی جسّے نوں ویکھیا گیا

تے اوس تے پتھر، تلوار تے نیزے دے ۸۰ اسّی توں چوکھے پھٹ سن ۔کوئی بندا وی اوہناں نوں پچھان نہ سکیا۔اخیر اوہناں دی بھین نے انگلی دی اِک نشانی توں اوہناں نوں پچھاتا۔

مشرکاں دے حملے اجے وی جاری سن تے دُجے پاسے رسول خدا تے واری جان والے سنگیاں دی قربانی دا سلسلہ وی جاری سی۔مسلماناں نوں پانی پیان والی اِک مجاہدہ نے جدوں آپ نوں مصیبت وچ پھسیاں ویکھیا تے اوس تے ایمان دا جذبا ایوں سوار ہوئیا کہ اوس نے پانی پیان والی مشک ہتھوں سَٹ دِتی تے تلوار کھچ کے رسول خدا دی جان بچان دا جتن کرن لگ پئی، تے نال ای ویریاں تے پتھراں دا مینہ پا دِتا۔قبیلہ خزرج دی اوس جرأت وند مجاہدہ دا ناں اُم عمارہ نسیبہ اے۔اُحد دے اِک چوکھے ای دلیر تے مشہور غازی ابو دجانہ نے اپنے جسے نوں رسول خدالئی ڈھال بنا دِتا۔اوہناں اپنی کنڈ تے ربّ دے محبوب وَل کرنی گوارا نہ کیتی پر اپنا منہ آپ وَل کر کے اپنی کنڈ تے پٹھ تے تیر کھاندے رَے۔تیراں نال اوہناں دا جسّا چھاننی بن گیا پر آپ نے اُف نہیں کیتی تے یار دی یاری دا حق ادا کرن دا حق ادا کر دِتا۔ایوں اِک دُجے غازی جناب سعد ابن ابی وقاص آپ دے اِک پاسے آ کھلو تے تے تیر اندازی کرن لگ پے۔رسول خداً جناب سعد دی تیر اندازی دے کرشمے وی ویکھدے رَے تے آپوں وی دشمن وَل اجہے تیر مارے کہ کمان ٹُٹ گئی۔

مجاہداں دی ہمت تے حوصلہ ویکھ کے مشرک فوج اِک وار فیر ہل کے رہ گئی۔اوہناں دے حملے دا زور کجھ ٹٹیا تے رسول خداً اپنے صحابیاں نال اُحد دی اِک ٹیسی تے چڑھن وچ کامیاب ہو گئے۔اُچیائی تے ہون پاروں محبوب خدا اپنے صحابیاں نوں صاف نظر آ وَن لگ پے۔سب توں پہلاں جناب کعبؓ بن مالک نے آپ نوں ویکھیا جیہڑے اوس ویلے کجھ دریڈے، اوہناں مسلماناں دے کول کھلوتے سن جیہڑے کافراں دے زور اور حملے پاروں تتر بتر ہو گئے سن۔جناب کعبؓ نے ویکھدیاں سار ای اوہی کم کیتا جیہڑا اوہناں نوں اوس ویلے کرنا چاہیدا سی۔اوہناں پکار پا دِتی کہ ''اللہ دے شیر دلِ مجاہدو تے شمع رسالت دے پروانیو! ودھائیاں، مبارکاں! رسول خداً زندہ جیوندے جاگدے سلامت موجود نیں۔'' جناب کعب دی ایس منادی نال جتھے اِک پاسے مسلماناں نوں اِک نواں حوصلہ تے ولولہ ملیا اوتھے ای ایہ نقصان وی ہوئیا کہ کافراں نے اِک وار فیر تگڑا حملہ شروع کر دِتا۔اُبی بن خلف دوڑ کے اگےّ ودھیا تے اُچی ساری واج دے کے آکھن لگا کہ ''چنگا ہئی جے محمد اجے تیکر جیوندا اے تے فیر میری حیاتی دی کیہہ لوڑ اے؟ دسّو مسلمانو! کتھے جے محمد؟''

ایس دھرتی تے ابن خلف توں وڈا بد بخت کیہڑا پیدا ہو یا ہووے گا۔محبوب خداً نے جناب حارث بن صمّہ توں نیزہ لے کے ابن خلف نوں اجہیا زور دا کچوکا دِتا کہ اوہ گھوڑے تے ای تڑفن لگ پیا۔اوس نے گھوڑا پچھاں نوں بھجان دا بڑا جتن کیتا پر بھیڑے بختاں والے اوس بدتمیز کافر دی موت رب دے رسول دے ہتھوں لکھی گئی سی،تھوڑے پندھ تے ای جا کے جہنم پج گیا۔تواریخ تے سیرت دیاں کتاباں وچ ایہو جہیاں روائتاں وی ملدیاں نیں کہ اُبی بن خلف نوں کسے ایہہ گل آکھی ہوئی سی کہ محمدؐ کہندے نیں کہ ابن خلف دی موت اوہناں دے ہتھوں آوے گی۔خیال کیتا جاندا اے کہ اوس دی موت دا سبب ایہہ

سیرت النبی از شبلی نعمانی جلد اوّل صفحہ:۲۲۱

آں حضرت بحیثیت سپہ سالار از محمود خطاب صفحہ:۲۰۸

نفسیاتی اثر ای بنیا سی ورنہ پھٹ تے کوئی ایڈا ڈونگا نہیں سی۔

تتر بتر ہوئے مسلمان مجاہد اِک وار فیر اکٹھے ہو کے اُحد دی سب توں اُچی ٹیسی تے اپڑ گئے سن۔ خالد اپنے فوجیاں نوں لے کے اوتھے وی اپڑ گیا۔ مسلماناں نے اوتھے ڈٹ کے مقابلہ کیتا تے اوس نوں پِٹھاں پرتن تے مجبور کر دِتا۔ رسول خدا اوس ویلے چہرہ مبارک دی سٹ پاروں چوکھے تکلیف وچ سن۔ آپؐ نے جدوں ویکھیا کہ کافر واپس پرت گئے نیں تے آپؐ کجھ آرام کرن لئی اوتھے بیٹھ گئے۔ بیٹھے بیٹھے نماز ادا کیتی، مالک نال کجھ گلاں کیتیاں۔ اِک وار فیر اوس نوں ''اکبر''، ''اعلیٰ'' تے ''عظیم'' مَنن دا اعلان کیتا۔ باقی مسلماناں نے وی آپؐ دے پچھے بیٹھ کے نماز پڑھی تے رب کولوں اپنیاں غلطیاں دی معافی منگی۔

حضرت کعب بن مالک دے رولا پاؤن دے باوجود چوکھے کافراں نوں ایس گل دا یقین نہیں سی آؤندا کہ جناب رسول خداؐ الحمد للہ زندہ سلامت موجود نیں۔ ایس لئی ابوسفیان نے اپنے تیئں جنگ جتّن توں بعد، جدوں مکّے پرتن دا فیصلا کیتا تے پہاڑ تے چڑھ کے واجاں لائیاں:

''دسو مسلمانو! کیہہ تہاڈے وچ محمد زندہ نیں؟''

مسلماناں نے جدوں کوئی جواب نہ دِتا تے ابوسفیان تے ایہہ سمجھیا کہ ایہد ا مطلب اے کہ محمدؐ زندہ نہیں تے نال ای اوس نے اُچی ساری واج دے کے ایہہ پچھیا کہ ''دسو! ابو قحافہ دا پتر (جناب ابو بکر صدیق) تہاڈے وچ موجود اے؟'' مسلمان فیر چپ رَے تے ابوسفیان نے فیر جناب عمر فاروق پاروں وی ایہی سوال کیتا۔ مسلمان مجاہداں نوں نہ تے اوہناں دے محبوب کمانڈر نے کوئی حکم دِتا تے نہ ای اوہناں نے ابوسفیان دے سوالاں دا کوئی جواب دِتا۔ ایہہ خاموشی ویکھ کے ابو سفیان آکھن لگا ''کہ لوہئی، ایہہ تِنّے اگّے اپڑے۔'' ایہہ سن کے جناب عمر فاروق کولوں رہیا نہ گیا تے رسول خدا توں اِذن حاصل کرن توں بعد غصے نال ابوسفیان نوں واج دے کے آکھیا کہ ''اوہ رب تے اوس دے رسولؐ دیا دشمنا! جہناں لوکاں دا پچھیا ای اوہ سارے ای جیوندے نیں۔ اللہ نے اوہ شے باقی رکھی اے جہدے نال تینوں پیڑ اُٹھدی روے، تے نالے سن لے کہ اللہ دے رسول تیریاں گلاں سن رَے نیں۔''

''تے جے ایہہ گل اے تے فیر اگلے سال بدر وچ فیر ساڈا ٹاکرا ہووے گا۔'' ابوسفیان نے جواب دِتا۔

فیر آکھن لگا کہ ''مسلمانو! سمجھ لوؤ کہ ایہہ دِن بدر دے دِن دا بدلہ اے۔ دیہاڑے پھر دے رہندے نیں تے جنگ کھوہ دیاں ٹنڈاں وانگ ہوندی اے، کدے اُتے تے کدے تھلے۔ بس حساب برابر ہو گیا اے۔''

ایہہ سن کے رسول خدا دے حکم موجب جناب عمر فاروق نے جواب دِتا کہ ''نہیں، حساب برابر نہیں ہویا۔ ساڈے مر جان والے جنت وچ نیں تے تہاڈے دوزخ دا بالن بنے نیں، حساب برابر کویں ہویا؟''

میدان اُحد وچ مشرکاں دے صرف ۲۲ آدمی قتل ہوئے جدوں کہ مسلم مجاہداں وچوں ستر (۷۰) نے شہادت دا جام نوش کیتا جہناں وچ سیدنا حمزہ (رسول خدا دے چاچا)، حضرت حمزہ دے بھانجے جناب عبداللہ بن جحش، جناب ابو سعد خیثمہ، حضرت حنظلہ (فاسق ابو عمر دے صاحبزادے) حضرت عمرو بن جموح، حضرت انس بن نضر، حضرت عباس بن عبادہ، حضرت

سبل الہدیٰ جلد ۴، صفحہ: ۳۲۴

خارجہ بن زید، حضرت ابوسفیان بن حرث، حضرت اوس بن ارقم تے حضرت سعد بن ربیع ورگے مردانِ خدا شامل نیں۔

میدان اُحد وچ مسلماناں دا اِیڈا وڈا نقصان جبل رماۃ نوں خالی کر دین دی وجہ توں ہویا۔ بھاویں ایس دا ذکر پچھے ہو چکیا اے پر ضرار بن خطاب دا بیان وی اسلامی تواریخ دی اوس چوکھی ماڑی گھڑی دی ٹھیک ٹھیک مورت کھچدا اے۔ ضرار آکھدے نیں:

''میں اوس جنگ وچ کافراں ولّوں مسلماناں دے خلاف لڑ رہیا ساں تے بدر دے میدان وچ اپنے وڈے وڈے سرداراں دے قاتلاں نوں بھالدا پھر داساں، تاں جے موقع ملن تے اوہناں دا بدلا لے سکاں۔ اوتھے چنگا جوڑ پیا تے مسلماناں نے مار مار کے سانوں نٹھا دِتا۔ میرے دل وچ بھانبھڑ بلن لگ پے کہ ایہہ تے بدرتوں وی وڈی ہار اے۔ میں گھڑی مڑی خالد نوں آکھدا ساں کہ پرت کے حملہ کر، پر اوہ آکھدا سی کہ کویں حملہ کراں، اگے ودھن دا تے کوئی چارہ نہیں۔ اچن چیت میری نظر جبل رماۃ تے پئی۔ اوتھے مسلماناں دے تھوڑے جئے بندے دِسے۔ میں خالد نوں واج دِتی کہ ابن ولید! اوس پہاڑی نوں ویکھ۔ جدوں اوس نے اودھر ویکھیا تے اوسے ویلے اپنا گھوڑا موڑ لیا تے وا ہوا ٹکاواں حملہ کر دِتا۔ اوتھے جیہڑے تھوڑے جئے بندے سن، اوہناں نوں قتل کر دِتا تے اچن چیت مسلماناں تے پچھوں حملہ کر دِتا۔ اوہناں نوں کوئی چیت چیتا وی نہیں سی کہ اوہناں تے اوس پاسیوں وی حملہ ہوسکدا اے۔ فیر اسیں اوہناں نوں تلواراں نال وڈنا شروع کر دِتا تے اوہناں تے گھوڑے نساہ دِتے۔ فیر ساڈی مرضی سی کہ جنّوں دِل کردا قتل کر دیندے۔ اجے ایناں کُو چِر لگا سی جناں کُو اِک اُٹھنی دا دودھ چوندیاں لگدا اے تے اچن چیت انصار فیر اکٹھے ہو کے سانوں پے گئے۔ اللہ اوہناں تے رحم کرے اوہ بڑے صابر سن۔ اسیں گھوڑیاں تے سوار ساں تے اوہ پیدل پر اوہ فیر وی سانوں چمبڑ چمبڑ کے جان دی بازی لا رَے سن۔ میں اوہناں وچوں دَس ۱۰ بندیاں نوں قتل کیتا پر اوہ فیر وی جان دا نذرانہ دین توں باز نہ آئے۔''

ہند۔ زنانی یاں چڑیل:

جنگ بدر وچ ابوسفیان دا سوہرا تے ہند دا پیو عتبہ سیدنا حمزہ دے ہتھوں قتل ہویا سی۔ عتبہ جنگ اُحد دے اِک دُجے کافر سپاہی جبیر بن مطعم دا چاچا وی سی۔ جبیر اپنے نال اپنے اِک حبشی غلام وحشی نوں وی لے کے آیا سی۔ وحشی حبشیاں دے خاص ہتھیار حربہ نوں ورتن دا بڑا سیانا سی۔ مکےّ توں ٹردیاں جبیر نے وحشی نوں آکھیا کہ ''لے بھئی وحشی، میرے چاچے دے بدلے محمدؐ دا چاچا کم آونا چاہیدا اے۔ نالے اوہ میرے چاچے دا قاتل وی اے۔ جے توں اوس (سیدنا حمزہ) نوں قتل کر دیویں تے فیر توں آزاد ایں۔'' ایسے وحشی نال دُجا سودا عتبہ دی دھی تے ابوسفیان دی سوانی ہند نے کیتا تے آکھیا کہ ''وحشی! جے توں جبیر دی گل پوری کر دیاں حمزہ نوں قتل کر دیویں تے میں تینوں مال نال لد دیواں گی۔'' وحشی نوں آزادی، تے فیر آزادی توں بعد مال دولت دے لالچ نے پاگل کر چھڈیا سی۔ اوس نوں پتا ای نئیں سی کہ اوہ بدنصیب کیہہ کر رہیا اے۔ سارے معرکے وچ اوہ سیدنا حمزہ دی تاڑ وچ لگا رہیا تے موقعہ ملدیاں ای حربہ مار کے محسن نبوت نوں شہید کر دِتا۔

جنگ توں بعد ہند نے شہیداں دیاں لاشاں وچوں سیدنا حمزہ دی لاش لبھائی تے اپنے غضب دی اگ بجھاون لئی، جاہلیت تے درندگی توں کم لیندیاں ہویاں، جناب حمزہ دا پیٹ چاک کیتا، کلیجہ کڈیا تے دنداں تھلے مِدنا شروع

کر دِتا۔ جدوں کھا نہ سکی تے منہ وچوں باہر سٹ دِتا۔ فیر اوس نے عم رسول دا نک تے کن وڈے۔ فیر باقی شہیداں نال ایہو چڑیلاں ورگا سلوک کیتا۔ شہیداں دے پاک تے مقدس جُسیاں نالوں لِنگ وڈے، اوہناں دا ہار بنایا تے مکّے جیکر اوس نے اوہ ہار اپنے گل وچ لمکائی رکھیا۔ شہیداں دیاں لاشاں دی ایس بے حرمتی وچ ہند دیاں سولہ سہیلیاں نے وی بہت کجھ کیتا۔

مسلمان سوانیاں تے اُحد دا معرکہ:

اِک پاسے مکّے دیاں قریشی سوانیاں بدبختی نال اپنیاں جھولیاں بھر رہیاں سن تے دُجے پاسے کجھ نیک بخت مسلمان سوانیاں خدا تے اوس دے رسول دے رستے وچ جان قربان کر دین دے جذبے نال اُحد دے معرکے وچ اپنے جوہر وکھا رہیاں سن۔ اوہناں سوانیاں وچ جیہڑا ناں چوکھا سرکڈ دا وکھالی دیندا اے اوہ اُمّ عمارہ دا اے، جنہاں دا ذکر پچھے وی ہو چکیا اے۔ اُم عمارہ نسیبہ بنت کعب مدینے دے قبیلے خزرج دی اِک سوانی سن۔ آپ دا جوان پتر عمارہ، اِک دُجا پتر تے خاوند میدان اُحد وچ جہاد کر رَہے سَن۔ اوس دیہاڑے دوپہر تیکر آپ مجاہداں نوں پانی پیاندیاں رہیاں پر فیر جدوں رسول خدا نوں مصیبت وچ ویکھیا تے مشک چھڈ کے تلوار پھڑلئی تے اِک شیرنی وانگ کافراں نوں اگے لا لیا۔ جے تیراندازی دا موقع آیا تے اوہدے وچ وی اخیر کر چھڈی۔ اِک موقعے تے اِک کافر نے آپ دے اِک پتر نوں زخمی کر دِتا۔ تھوڑے چِر پچھوں اوہ کافر لڑدا ہوئیا فیر اگے ودھیا۔ نبی اکرمؐ نے اوس نوں پچھان لیا تے اُمّ عمارہ نوں آکھیا کہ ''اُمّ عمارہ! تیرے پتر نوں ایسے بندے پھٹڑ کیتا سی۔'' ایہہ سن کے اُم عمارہ نے اوہدی لت تے اجیہی تلوار ماری کہ ادھی لت وڈھ کے رکھ دِتی۔ اوہ کافر اوسے ویلے زمین تے ڈگ پیا۔ اس بدلے تے محبوب خدا ایڈا خوش ہوئے کہ آپ دے دندان مبارک نظر آوَن لگ پے۔ جناب اُم عمارہ دی رسول رحمت ہمیش ای تعریف کر دے رَہے۔ اِک دن اوہناں نے جدوں رسول خداؐ نوں بڑا مہربان ویکھیا تے آکھیا کہ ''یا رسول اللہ! دُعا فرماؤ کہ اللہ تعالیٰ جنت وچ سانوں حضور دی رفاقت عطا فرمائے۔'' حضور نے اوہناں دی خاہش تے اوسے ویلے دُعا فرما دِتی۔ ایہہ ویکھ کے رسول رحمت اُتے واری واری جان والی اوس بھاگاں والی سوانی نے آکھیا کہ ''ہن مینوں ایس گل دی کوئی فکر تے پرواہ نہیں کہ دنیا تے میرے اُتے کیہہ کیہہ مصیبت آوَندی اے۔''

رسول خداؐ دی شہادت دی افواہ مدینے اپڑی تے سیدہ فاطمہ زہرہ وی میدان اُحد وچ اپڑ گئیاں۔ سیدہ فاطمہ اپنے پیارے باپ دی حالت ویکھ کے رون لگ پئیاں۔ آپ نے اوہناں نوں گودوچ لے کے پیار کیتا تے حوصلہ دِتا۔ حضرت علی اوہدوں رسول خدا دا چہرہ مبارک دھورَے سن پر زخم وچوں خون بند نہیں سی ہو رہیا۔ کدھروں چٹائی دا ٹکڑا مل گیا۔ حضرت فاطمہ نے اوہ ساڑ کے سفوف بنایا تے اوس نوں زخم وچ بھریا، جہدے نال خون بند ہو گیا۔

حضرت عائشہ صدیقہ تے حضرت اُم سلیم اپنے موہڈیاں تے پانی دیاں مشکاں چک چک کے زخمی غازیاں نوں پانی پیاندیاں رہیاں تے بغیر کسے ڈرتوں پورے میدان وچ چکر لاندیاں رہیاں۔

حضرت عبداللہ بن جحش دی بھین حضرت حمنہ بنت جحش نے وی میدان اُحد وچ اِک مجاہدہ دی حیثیت نال شرکت کیتی

حیات محمدؐ از محمد حسین ہیکل، ادارہ ثقافت اسلامیہ، چوتھا ایڈیشن صفحہ: ۳۶۹

تے زخمیاں دی مرہم پٹی کر دیاں رہیاں ۔ رسول خدا دی خادمہ جناب اُم ایمن وی میدان وچ موجود رہیاں تے پیاسے غازیاں نوں پانی پیاندیاں رہیاں۔حضرت سمیرا بنت قیس تے حضرت کلثوم بنت رافع وی اُحد دے میدان وچ اپڑ گئیاں سن ۔حضرت سمیرا نوں اوہناں دے پتر دی تے حضرت کلثوم نوں اوہناں دے والد، بھرا تے شوہر دی شہادت دی خبر دِتی گئی تے اللہ دیاں گولیاں آکھن لگیاں کہ سانوں پہلوں ایہہ دسو کہ ساڈے آقا کس حال وچ نیں۔مجاہداں نے دسیا کہ الحمدللہ رسول خداؐ ٹھیک ٹھاک نیں۔اوہناں نوں یقین نہ آیا تے ضد کیتی کہ اسیں اپنیاں اکھاں نال آپؐ نوں ویکھنا چاہندیاں ہاں۔ جدوں اوہناں نے آپوں رسول خدا دی زیارت کرلئی تے آکھن لگیاں کہ یا رسول اللہ! جدوں ساڈے آقا موجود نیں تے فیر ساڈے لئی کوئی مصیبت ،مصیبت نہیں۔

رسول خدا دی پھوپھی تے سیدنا حمزہ دی بھین جناب حضرت صفیہ وی تلوار سونت کے میدان اُحد وچ اپڑ گئیاں سن۔ جناب حمزہ دے شہید جُسّے نوں ایس حال وچ ویکھیا کہ اوہناں دا سینہ چاک سی ۔ نک ، کن تے ہونٹھ وڈے ہوئے سن۔ انگلاں غیب سن تے آپ نوں پچھاننا اوکھا ہو رہیا سی۔بھرا دی ایہہ حالت ویکھ کے آپ دا رورو برا حال ہوگیا۔اخیر رب دی رضا تے راضی ہوئیاں تے بھرا نوں اُحد دے میدان وچ مناں مٹی تھلّے دَب کے گھر پرت آئیاں۔

جنگ اُحد وچ جیہڑیاں سوانیاں نے قربانی دِتی اوہناں وچ اِک ناں حضرت جمیلہؓ دا وی اے۔ جمیلہ، منافق سردار عبداللہ بن ابی دی دھی تے حضرت حنظلہ دی گھر والی سی۔جس دن اُحد دا معرکہ ہویا اوس توں اِک دن پہلوں حضرت حنظلہ تے حضرت جمیلہ دا ویاہ ہویا۔قربان جائیے حنظلہ جئے پروانیاں توں، اِک پاسے والد ابو عامر کافراں ولوں جنگ کر رہیا اے، دُجے پاسے سوہرا عبداللہ بن اُبی ساتھ دین توں انکاری اے تے تیجے پاسے ایہہ بہانہ وی اے کہ میرا تے اجے اَج ویاہ ہویا اے پر رسول خدا دے اوس عاشق صادق نے کسے گل دی پرواہ نہیں کیتی۔ فیر اوس نیک بخت بی بی جمیلہ دی ہمت تے حوصلے دے قربان جائیے ،اوس نویں ووہٹی نے وی اپنے لاہڑے نوں نہیں ڈکیا۔حد تے ایہہ ہے کہ جدوں جہاد لئی منادی ہوندی اے اوہدوں غسل جنابت دی وی لوڑ سی پر سوانی نے ایہہ بہانہ وی بنا کے جہاد دی منادی تے لبیک آکھن توں نہیں ڈکیا۔ سگوں آپ وی حنظلہ دے نال میدان جنگ وَل ٹر پیاں۔جدوں حنظلہ شہید ہوگئے تے آپؐ نے فرمایا کہ ’’میں فرشتیاں نوں ویکھ رہیاں کہ اوہ آسمان تے زمین دے وچکار چاندی دے برتناں وچ صاف پانی لے کے حنظلہ نوں غسل دے رَے نیں۔‘‘ شہید نوں تے غسل دی لوڑ ای نہیں ہوندی، فیر ایس ارشاد تے مجاہداں نوں حیرت تے ہونی سی۔حضرت جمیلہ نے رسول خداؐ دا ایہہ ارشاد مبارک سنیا تے عرض کیتی کہ ’’اوہ ناپا کی دی حالت وچ ای میدان جنگ وچ آ گئے سن۔‘‘ ایہہ سن کے رسول خدا نے فرمایا کہ تاں ای فرشتے اوس نوں غسل دے رَے نیں۔

ایسے پاروں تواریخ جناب حنظلہ نوں غسیل ملائکہ دے ناں نال یاد کردی اے۔حضرت جمیلہ تے حضرت حنظلہ دے اوس اِک سہاگ رات دے تعلق دے نتیجے تے جناب جمیلہ حاملہ ہوگئیاں سن ۔ آپ نے حنظلہ دی جس نشانی نوں جنم دِتا اوس دا ناں عبداللہ رکھیا گیا۔ بھاویں عبداللہ منافقاں دے چیف عبداللہ بن اُبی دا دوہترا تے بد بخت ابو عامر سازشی دا پوترا سی پر اوہ حضرت حنظلہ جئے سچے ،اُچے تے سوہنے عاشق رسول دا پتر وی سی ۔عبداللہ نے وڈے ہو کے مدینے وچ چوکھی عزت

تے محبت کھٹی۔ ایسے عبداللہ بن حنظلہ نوں مدینے والیاں اوس ویلے اپنا امیر بنایا جدوں اوہناں یزیدنوں اپنا حکمران منن توں انکار کر دِتا سی

خونی رشتے آمنے سامنے:

بدر دی جنگ طرحاں اُحد دی جنگ وی اِک نویکلی جنگ سی جہدے وچ توحید دے علمبردار تے شرک توں نفرت کرن والے عاشقان خدا، اوس دے محبوب بندے تے اخیری رسول دی واج تے لبیک لبیک آکھدے ہوئے مقتل وَل دوڑن لئی تیار ہو گئے سن تے ایس گل نوں اصلوں ای بھل بھلا گئے سن کہ دین دے بھائی چارے دے رشتے توں ہٹ کے وی کوئی رشتا ہوندا اے۔ جناب حنظلہ نوں وی ایس گل نال کوئی غرض نہیں سی کہ جنہاں بندیاں نال جنگ لئی اوہناں نے اپنی تلوار نوں بے نیام کرلیا اے اوہناں وچ آپ (حنظلہ) دا بد بخت باپ وی شامل سی۔ ذرا ویکھو کہ:

اِک پاسے حضرت حنظلہ تے دُجے پاسے اوہناں دا باپ ابو عامر

اِک پاسے حضرت ابوبکر تے دُجے پاسے اوہناں دا پتر عبدالرحمان

اِک پاسے حضرت مصعب بن عمیر تے دُجے پاسے اوہناں دی ماں خناس بنت مالک

چیتے رہوئے کہ جناب حنظلہ، منافقاں دے چیف عبداللہ بن اُبی دے جوائی وی سن۔

خدا دے محبوب ڈونگیاں سوچاں وچ:

احد دے شہیداں نوں دفن کرن توں بعد خدا دے محبوب اپنے پھٹڑ ہوئے تے دل دے بجھے غازی سنگیاں نوں لے کے مدینے پرت آئے۔ گھر آئے تے سوچاں ای سوچاں سن، اینڈیاں ڈونگیاں سوچاں کہ حیاتی وچ کدے ایوں دیاں سوچاں نال واہ نہیں سی پیا۔ آپ a کلے ای نئیں سگوں شمع رسالت دے سارے پروانے ایسے حالت وچ سن۔ پھٹڑ ہوئے جسّے، اداس دل تے اپنے پیاریاں نوں لبھدیاں اکھاں دے اتھرو ویکھے نئیں سن جاندے۔

رسول اللہ a نوں کدے ایہہ خیال آوندا سی کہ مدینے دے یہودیاں، مشرکاں تے منافقاں نوں ساڈی ہار تے بڑی خوشی ہوئی ہونی اے تے کدے ایہہ کہ کل تیکر مسلماناں دا ایڈا ٹوہر ٹپا سی کہ کوئی اُچی گل نئیں سی کر سکدا تے اج ایہہ کیہہ بن گئی اے۔ کدے عبداللہ بن ابی ول دھیان جاندا سی کہ اوس دی گل نئیں سی منی تے نالے اوس دے حلیف یہودیاں نوں مدینے توں جلا وطن کر دتا سی تے کدے ایہہ خیال آوندا سی کہ ہن جے مسلمان چپ کر کے بیٹھ گئے تے فیر سارے عرباں دی نظر وچ حقیر ہو جان گے، مدینے وچ عزت وقار مک شک جاوے گا تے مکے دے مشرک سارے عرب وچ ساڈا گڈا بنن گے۔ ایوں دیاں ڈونگیاں سوچاں نے ساری رات اوس ہارے ہوئے کمانڈر انچیف نوں پریشان کیتی رکھیا۔ اخیر رات ای رات آپ a نے ایہہ فیصلہ کرلیا کہ دن چڑھدیاں ای قریش دا پچھا کیتا جاوے گا تاں جے احد دی ہار دا دھبہ صاف کر کے مسلماناں دے اندر اک اجیہا حوصلہ تے اعتماد پیدا کیتا جاوے کہ اوہ فیر دنیا تے ٹوہر ٹپے نال رہ سکن

سیرت حلبیہ چوتھی جلد صفحہ: ۱۹۱

حیات محمد از محمد حسین ہیکل ادارا ثقافت اسلامیہ۔ چوتھا ایڈیشن، صفحہ ۳۷۰

کافراں دا پچھا:

مجاہداں دی اِک وڈی جماعت اُحد دے زخماں نال لہولہان ہوئی ہوئی سی۔ کسے دی بانہ ٹُٹی ہوئی سی، کسے دی لت وڈی ہوئی سی، کسے دا سر پاٹا ہویا سی، کِسے دے سینے تے نیزہ وجیا سی تے کسے دی پشت نوں تیراں نے چھیکو چھیک کیتا ہویا سی۔ محبوب خداؐ دا اپنا حال ایہہ سی کہ مبارک مکھڑا پیڑ نال بھریا ہویا سی پر واری جایئے اوس نویکلے لشکرتوں تے اوس لشکر دے ڈونگیاں نگاہواں والے سالارتوں کہ اوہ کفر تے باطل دے غرورنوں اپنے پیراں تھلے مِدّن لئی اوس دا پچھا کر دیاں ہوئیاں مکےّ وَل لشکرکشی تے تیار ہو گئے۔

عبداللہ بن اُبی نے ایس موقعے نوں غنیمت جانیا تے ایہہ خیال کیتا کہ رسول خدا نوں ہن اوس دی لوڑ اے، ایس لئی اوس دی ہر گل من لئی جاوے گی۔ ایوں اوس نے اُحد دی منافقت دا داغ دھون لئی ابوسفیان دا پچھا کرن وچ مدد دی پیش کش کیتی پر آپؐ نے فرمایا کہ ''نہیں اسلام نوں تیرے کولوں مدد دی لوڑ نہیں، جا سوانیاں نال جا کے آرام کر۔''

سپہ سالار اعظمؐ اپنے شیر دل غازیاں نوں نال لے کے مکےّ وَل دَوڑ پے۔ مدینے توں کوئی بارہ ۱۲ کلومیٹر دور تیکر مشرک لشکر دا پچھا کیتا پر اوہ چوکھا دریڈا جا چکیا سی۔ ایوں آپؐ نے حمراء الاسد دی تھاں تے ڈیرے لا دِتے۔ اوتھے قبیلہ بنوخزاعہ دا اِک بندا معبد (یاں معن) خزاعی حاضر ہویا تے اسلام قبول کر لیا۔ حضور نے اوس نوں حکم دِتا کہ اوہ واپس جاوے تے ابوسفیان نوں اسلامی لشکر ولوں ایڈا خوف زدہ کرے کہ اس نوں بھجد یاں راہ نہ لبھے۔ ابوسفیان نوں معبد دے مسلمان ہو جان دا تے اوس دے مشنِ دا کجھ پتا نہ لگ سکیا۔ اوہ مکےّ دے رستے وچ الروحا دی تھاں تے اپڑیا سی تے پچھوں معبد جا ملیا۔ ابو سفیان نے آپوں ای معبد نوں مدینے دے حال حالات بارے سوال کر دِتا۔ معبد نے آکھیا کہ توں مدینے دی گل کر رہیا ایں، محمد تے اوس دے سنگی ساتھی، نویں تے تازہ دم فوجیاں دے نال تہاڈا پچھا کر دیاں ہوئیاں تہاڈے کول اپڑن والے نیں۔ میں نہیں سمجھدا کہ تسیں ایڈے وڈے لشکر دا مقابلہ کر سکو۔ نالے تسیں تھکے ٹٹے او تے مدینے دی فوج تازہ دَم اے، کوئی جوڑ ای نہیں بن دا تہاڈا اوہناں دا۔ بس جے خیر چاہیدی جے تے مکےّ وَل دڑکی لا دیو۔ کجھ ایوں دی ای چال ابوسفیان نے وی چلی۔ اوس نے مدینے ول آوندے کجھ مشرکاں نوں لالچ دے کے ایس گل تے راضی کر لیا کہ اوہ مسلماناں نوں ایہہ گل دسن کہ مکی لشکر اِک وار فیر پوری، تے پہلے توں وی چوکھی طاقت نال حملہ کرن لئی مدینے وَل چڑھیا آوندا اے۔ اوہناں ایہی کار کیتی تے اسلامی لشکر نوں وا ہوا ڈرایا پر محمد رسول اللہ دے سنگی ساتھیاں نے ایس گل دی اصلوں ای پرواہ نہ کیتی تے اوہناں نوں آکھیا کہ اسیں گھروں لڑن مرن لئی ای تے نکلے آں، ڈر کس گل دا؟ نالے آکھیا کہ ساڈے لئی اللہ کافی اے۔ تے اوہ بڑا کارساز اے۔

سپہ سالار اعظم اپنی ہمت، حوصلہ تے پیڈا ارادہ وکھان لئی تِن راتاں تیکر حمراء الاسد دی تھاں تے وڈے وڈے بھانبڑ لا کے کافر لشکر نوں ڈراندے رَے۔ ابوسفیان پچھے ویکھدا تے رہیا پر اوس نے پچھے پرتن دا حوصلہ نہیں کیتا۔ ایس مہم وچ مسلماناں نے دو مشرکاں نوں، جیہڑے پچھے رہ گئے سن، پھڑ کے لے آندا، جنہاں دے ناں معاویہ بن مغیرہ تے ابوعزۃ الجمحی سن۔

کِس دی جِت کس دی ہار:

اُحد دے معرکے وچ کافراں دی تعداد مسلماناں توں چار پنج گنا زیادہ سی۔جنگی ساز و سامان نوں ویکھیے تے کوئی جوڑ ای نہیں سی بن رہیا تے جے کمانڈراں تے فوجی افسراں وَل دھیان ماریئے تے مسلماناں وَل حربی ماہراں دا کال نظر آوَندا اے جدوں کہ مشرک لشکر وچ خالد بن ولید، عکرمہ بن ابی جہل، عمرو بن العاص تے ابن ہشام جئے سیانے تے اُچے قد دے کمانڈر دِسدے نیں۔ایس بے جوڑ مقابلے دا انجام ویکھن نوں تے ایہہ نظر آوَندا سی کہ مدینے دی اِٹ نال اِٹ وجا دِتی جاوے گی تے مسلماناں نوں ہمیش لئی اپنے غلام بنالیا جاوے گا پر ایوں نہ تے ہونا سی تے نہ ہوئیا۔سگوں ہوئیا ایہہ کہ جنگ دی مُڈھلی گھڑی وچ ای مسلماناں نے کافراں نوں اگے لالیا تے اوہناں دیاں صفاں ایوں چیر دے ہوئے اگے لنگھ گئے کہ اخیری صف وچ کافر سوانیاں تیکر اپڑ گئے۔

جنگ دے دُجّے مرحلے وچ مسلماناں دی اِک غلطی پاروں قریش دا پلڑا بھارا ہو گیا تے گھٹو گھٹ دَس فیصد مسلمان شہید ہو گئے۔ایڈے وڈے نقصان توں بعد چاہیدا تے ایہہ سی کہ مسلمان میدان چھڈ کے بھج جاندے پر ہوئیا اے کہ اوہ اُحد دی اِک ٹیسی نوں مور چا بنا کے فیر جنگ لئی تیار ہو گئے۔اوتھے اوہناں نہ صرف کافراں دا ڈٹ کے مقابلہ کیتا سگوں جان لگیاں جدوں ابوسفیان نے ایہہ آکھیا کہ اگلے سال بدر وچ فیر جوڑ پوے گا تے مسلماناں دا جواب ایہہ سی کہ ''سانوں منظور اے۔''

جنگ دے دُجے ای دِن مسلماناں نے مکی لشکر دا پچھا کیتا تے پچھا کر دے ہوئے مدینے توں ۸ میل دور نکل گئے جتھوں پتا لگدا اے کہ اُحد وچ نہ تے مسلماناں دی حربی قوت دا خاتمہ ہوئیا سی تے نہ ای اوہناں دا مورال ڈگیا سی۔سگوں اوہ ابو سفیان نوں للکارے مار دے رَہے۔ابوسفیان نوں مسلماناں دی ایس مہم دا پتا وی لگ گیا پر اوس نے پچھے پرت کے حملہ کرن دی جرأت نہ کیتی۔جنگ وچ ہار دا مطلب ایہہ ہوندا اے کہ فوج دا پوری طرحاں خاتمہ ہو گیا اے تے ملک اُتے دشمن فوج دا قبضہ ہو گیا اے۔جناں چر اقتدار اعلیٰ موجود اے تے جغرافیائی سرحداں (Jeo-political Boundries) محفوظ نیں، اوہناں چر ریاست نوں ستے خیراں نیں۔اُحد دی جنگ توں بعد مدنی لشکر دا کمانڈر انچیف، جیہڑا اپنی ریاست دا مقتدر اعلیٰ (Head of State) وی سی، اپنی فوج دی بقاعدہ کمان کر دیاں ہوئیاں مدینے وچ داخل ہوئیا تے جس ریاست دا اوہ مقتدر اعلیٰ سی اوہ ریاست پوری طرحاں قائم دائم تے محفوظ سی۔میں ایتھے دُجی جنگ عظیم دی مثال دینا چاہواں گا جدوں جرمن فوجاں نے روس دے اِک وڈے حصے تے قبضہ کرلیا سی۔تے اوس قبضے دے باوجود ایہہ گل نہ آکھی گئی کہ جرمنی نے روس نوں فتح کرلیا اے کیوں جے روس دیاں فوجاں قائم دائم رہیاں تے نالے روس دی مملکت دا سربراہ وی اوہی رہیا۔

جنگ اُحد وچ کافر فوج نے بھاویں مسلماناں دا چوکھا جانی نقصان کیتا پر اوہ فوج نہ تے مدینے دی آزاد مسلم ریاست تے قبضہ کر سکی تے نہ ای اسلامی لشکر دا خاتمہ کر سکی۔سگوں مسلماناں دی اگلے دن دی یورش ایہہ گل دَسدی اے کہ اوہناں دے حوصلے، ولولے تے ایمان وچ وی رتی بھر فرق نہیں سی آیا۔

ایس لکھت نوں پڑھن توں بعد کوئی وی پڑھنہار بڑی آسانی نال ایہہ فیصلہ کر سکدا اے کہ اُحد دے میدان وچ جت

کِسدی ہوئی تے ہار کس دی ہوئی۔ تے جے ایہہ فیصلا کرن وچ سانوں کسے اوکڑ دا سامنا کرنا پوے تے فیر سانوں بدیع الزمان سعید دی ایہہ گل پڑھ لینی چاہیدی اے کہ:

The companions of the future defeated the companions of the present in the second stage of uhud. 🗁

''اُحد دے دُجے مرحلے وچ آ وَن والی کل دے صحابیاں نے اَج دے صحابیاں نوں ہرا دتا۔''

یعنی جِت سی یاں ہار سی، کوئی فرق نئیں پیندا۔ جنّاں وچوں جیہڑے مارے گئے اوہناں نوں جنتاں وچ محل لبھ گئے تے دشمناں وچوں جیہڑے بچ گئے اوہ رسول خداؐ دے سنگی ساتھی تے اسلامی دنیا دے نہ بھلے جان والے ہیرو تے سپہ سالار بن گئے۔ اَج دنیا دی حربی تواریخ دا کیہڑا اورقا اے جس نوں پڑھدیاں سانوں خالد بن ولید تے عمرو بن عاص دے ناں نظر نہیں آ وَندے۔

* * * *

🖉 Prophet Mohammad as commander by M.Fethullah Gulen.

باب نمبر ۶

سن ۳ ہجری تے ۴ ہجری دے اہم واقعات

سیدہ اُمّ کلثوم دا نکاح:

سیدہ اُم کلثوم رحمت اللعالمین دی صاحبزادی سن۔ آپ حضرت رقیہ توں چھوٹے تے حضرت فاطمہ توں وڈھے سن۔ جدوں حضوؐر دی صاحبزادی تے حضرت عثمان دی زوجہ سیدہ رقیہ دا انتقال ہو گیا تے حضور نے سیدہ اُمّ کلثوم نوں حضرت عثمان نال ویاہ دِتا۔ ایسے ویاہ پاروں حضرت عثمان ذوالنورین اکھوائے۔ ایہہ نکاح ربیع الاول ۳ ہجری وچ ہوئیا تے رخصتی تن مہینے بعد جمادی الثانی وچ ہوئی۔

سیدہ اُم کلثوم دا نکاح حضرت عثمان نال ایوں ہوئیا کہ ۲ھ وچ سیدہ رقیہ دا انتقال ہوئیا تے حضرت عثمان بہت پریشان رہن لگ پے۔ سیدہ رقیہ بہت ہی خوبصورت تے حسین وجمیل خاتون سن۔ میاں بیوی وچ پیار وی بہت زیادہ سی تے لوکائی اوس جوڑے نوں احسن الزوجین دے ناں نال یاد کر دی سی۔ ایس جدائی تے حضرت عثمان دے غم نوں ہر بندا سمجھ سکدا اے۔ رحمت عالمؐ وی اوہناں دے دُکھ درد نوں سمجھدے سن فیر وی اِک دن آپؐ نے اوہناں نوں پریشان رہن دی وجا پچھ ہی لئی۔ حضرت عثمان نے عرض کیتی کہ یا رسول اللہ! دُکھی نہ ہوواں تے کیہہ کراں، جیہڑا صدمہ میں ویکھیا اے کوئی چھوٹا جیہا تے نئیں۔ حضور دی صاحبزادی دے انتقال نال میرا لک ٹٹ گیا اے۔ نالے حضور نال جیہڑا قرابت دا رشتا سی اوہ وی مک گیا۔ جناب عثمان دی ایہہ گفتگو سن کے رسول رحمت نے فرمایا کہ مینوں جبرائیل g نے اللہ تعالیٰ دی بارگاہ توں ایہہ حکم پہنچایا اے کہ میں اپنی دھی اُم کلثوم نوں، اوسے حق مہر تے جیہڑا رقیہ دا سی، تہاڈے عقد وچ دے دیواں۔ ایوں رسول خدا نے سیدہ اُم کلثوم نوں سیدنا عثمان دے عقد وچ دے دِتا۔

تواریخ دیاں کتاباں ایہہ گل وی دسدیاں نیں کہ جدوں حضرت حفصہ بنت عمر بن خطاب بیوہ ہو گئیاں تے حضرت عمر نے ایہہ گل سوچی کہ سیدہ رقیہ دے چلانا کر جان نال حضرت عثمان وی کلّے رہ گئے نیں، جے اوہناں دوواں دا ویاہ کر دِتا جاوے تے حفصہ نوں بیوگی دا دُکھ بھل جاوے گا تے جناب عثمان دا گھر وی آباد ہو جاوے گا۔ جدوں جناب عمر فاروق نے جناب عثمان نال گل کیتی تے آپ خاموش رَے، کیوں جے اوہناں دے کنیں ایہہ گل پے چکی سی کہ حضرت حفصہ نال رسول خداؐ عقد کرنا چاہندے نیں۔ حضرت عمر نے حضرت عثمان دے رویےّ دی رسول خدا اگےّ شکائت کر دِتی۔ ایہہ شکایت سن کے رسول خداؐ نے فرمایا کہ ''ابن خطاب! میں حفصہ واسطے عثمان توں بہتر شوہر تے عثمان واسطے حفصہ توں بہتر زوجہ دی دَس

درالمنثور صفحہ: ۲۰۷ بحوالہ صحابیات از علامہ نیاز فتح پوری صفحہ: ۱۲۸

اصابہ صفحہ: ۶۲۹

پاواں؟'' فیر آپ نے حضرت حفصہ نوں اپنے نکاح وچ لے لیا تے سیدہ اُم کلثوم دا نکاح حضرت عثمان نال کر دِتا۔

حضرت حسن دی ولادت:

ایسے سال دے پندرھویں روزے حضرت حسن دی ولادت پاک ہوئی۔ جدوں جناب حسن دی ولادت دا وقت نیڑے آیا تے نانا جان نے حضرت اسماء بنت عمیس تے اُم ایمن نوں خاتون جنت سیدہ فاطمۃ الزہرہ دی خدمت لئی بھیج دِتا۔ اوہناں نے آیت الکرسی تے معوذتین پڑھ کے سیدہ تے دَم کیتا۔ حضرت حسن دی ولادت ہوئی تے آپ دا جسم بلکل پاک صاف سی۔ آپ دی ولادت اُمت واسطے برکتاں دا سبب بنی۔ بیٹے دے جمن تے خوشی کرن دا مُڈھ جناب حسن توں ای بجّا۔ رسول خدا نے ستویں دن دوہترے دا عقیقہ کیتا تے دو دنبے ذبح کیتے تے اپنی دھی رانی نوں آکھیا کہ پتر دے سر دے وال لوا کے اتنے وزن دی چاندی صدقہ کر دیو۔ حکم دی تعمیل کیتی گئی۔ اوسے دن ای حضور دے حکم نال حضرت حسن دا ختنہ کیتا گیا تے رسول خدا اوی دوہترے نوں پیار کرن لئی تشریف لیائے۔

آپؐ نے جدوں نومولود داناں پچھیا تے حضرت علی نے عرض کیتی کہ یا رسول اللہ! میری کیہہ مجال سی کہ حضور دی مرضی توں بغیر کوئی ناں رکھ دیندا۔ حضور نے فرمایا کہ میری وی ایہہ طاقت نہیں کہ میں اپنے رب توں پہل کراں۔ اوسے ویلے جبرائیل حاضر ہوئے تے عرض کیتی کہ'' یا رسول للہ! اللہ تعالیٰ سلام فرماندے نیں۔ تے حکم دِتا اے کہ علی دا تعلق تہاڈے نال اس طرحاں اے جویں ہارون دا تعلق موسیٰ g نال سی پر تہاڈے بعد کوئی نبی نہیں آؤنا۔ تسیں اپنے پتر دا ناں اوہ رکھو جیہڑا ہارون دے پتر دا ناں سی۔ حضور نے پچھیا کہ ہارون دے پتر دا ناں کیہہ سی؟ حضرت جبرائیل نے عرض کیتی کہ شیر۔ حضور نے فرمایا کہ میری زبان تے عربی اے۔ ایہ سن کے جبرائیل نے عرض کیتی کہ فیر ایس دا ناں حسن رکھو۔ ایوں حضور نے اس صاجبزادے داناں حسن رکھ دِتا۔

جناب حسن نوں حضرت عباس دی زوجہ محترمہ حضرت اُمّ الفضل نے اپنے پتر قثم دے نال ددھ پیایا۔ جناب حسن وڈھے ہو کے اپنی پارسائی تے پرہیزگاری پاروں چوکھی قدر دی نگاہ نال ویکھے گئے۔ آپ نے گھٹو گھٹ ویہ (۲۰) وار مدینے توں پیدل چل کے خانہ کعبہ دی زیارت کیتی تے ایوں ای پندرہ (۱۵) حج وی کیتے۔ آپ نے اپنی حیاتی وچ دو واری اپنا سارا مال راہ خدا وچ صدقہ کر دِتا۔

آپ گورے چٹے تے سوہنے گھبرو جوان سن۔ موٹیاں موٹیاں اکھاں، پھلاں ورگیاں گلاں، کناں تیکر ڈگدے کنڈلاں والے وال تے سنگھنی کالی داڑھی ویکھن والیاں دا دِل موہ لیندے سن۔ ویکھدیاں ای پتا لگ جاندا سی کہ ایہہ کس دا دوہترا اے۔

حضرت حفصہ تے حضرت زینب بنت خزیمہ:

امہات المومنین حضرت حفصہ بنت عمر بن خطاب تے حضرت زینب بنت خزیمہ نوں شرف زوجیت وی تن ہجری وچ بخشیا گیا۔ دوواں ازواج مطہرات دا تفصیلی ذکر ازواج مطہرات دے باب وچ آوے گا۔

تاریخ الخمیس جلد اول صفحہ: ۴۱۸

قانون وراثت:

سن تن ہجری وچ اللہ تعالیٰ نے اسلام دا قانون وراثت پورا پورا بیان فرما دِتا۔ اجے تیکر وراثت وچ ذوی الارحام دا کوئی حصہ نہیں سی، ہن اوہناں نوں وی وراثت وچوں حصا مل گیا۔

مشرکہ نال نکاح:

۳ھ توں پہلاں مسلماناں نوں اجازت سی کہ اوہ اہل کتاب توں وکھ کسے مشرک سوانی نال وی ویاہ کر لین پر اس سال اللہ تعالیٰ نے اوہناں نال ویاہ تے پابندی لا دِتی تے مشرک سوانی نوں مسلمان مرد تے حرام قرار دِتا۔

ہر تیر مسلماناں وَل:

اُحد وچ مسلمان مجاہداں نے رسول دے حکم توں جیہڑی لا پرواہی ورتی اللہ نے اپنے کرم تے نترے ہوئے حکم نال مجاہداں دی اوس لا پرواہی تے غفلت نوں معاف کر دِتا پر لوکائی اوس نوں معاف کرن لئی تیار نہ ہوئی۔ لوکائی اپنی تھاں ایس گل دا پک کیتی بیٹھی سی کہ محمد رسول اللہ دی بلّے بلّے دے دیہاڑے بیت گئے نیں۔ تے بدر وچ مسلماناں دا جیہڑا اٹو ہر ٹپا بنیا سی اوہ مُکّا کھلوتا اے۔ کمزوری اُنج وی زوراور وَل زوراوری دا سدّ اہوندی اے۔

اُحد توں بعد مسلماناں نال وی ایہی کار ہوئی۔ جس قبیلے وچ وی کوئی ساہ ست ہے سی اوہ مسلماناں نوں تھلے لا کے اپنا رعب دبدبا بنان دے چکر وچ سی۔ ہر سردار توحید دے علمبرداراں نوں ایوں مٹا دینا چاہندا سی جویں اوہ خدائے واحد دے نام لیوا نہیں سگوں کوئی غلط لکھے ہوئے اکھر ہون۔ ایوں جاپدا سی کہ پورے عربستان وچ جیہڑا وی تیر کسے کمان وچوں نکلے گا اوہدا رُخ ہن مسلماناں وَل ای ہووے گا۔

سب توں پہلاں قطن پہاڑ دے نیڑے فَید دے علاقے وچ وسوں کیتی بیٹھے دوزور اور بھراواں طلیحہ بن خویلد تے سلمہ بن خویلد نے صلاح کیتی کہ رسول خدا نال جنگ کر کے اوہناں دی رَی کھی طاقت مکا دِتی جاوے تے فیر سارے علاقے وچ اپنی بلّے بلّے ہو جائے گی۔ رسول اکرم دے انٹیلی جنس ونگ نے بڑی شتابی نال ایہہ خبر آپؐ تیکر اپڑا دِتی۔ آپؐ نے مدینے دے اندر رہ کے اوہناں نوں اڈیکن دی بجائے اوہناں تے پیشگی تے اچن چیت حملے دا فیصلہ کیتا تے جناب ابو سلمہ بن عبدالاسد مخزومی نوں ڈیڑھ سو مجاہداں نال خویلد دے پتراں دی سرکوبی دا حکم دِتا۔ حضرت ابوسلمہ جدوں اسلامی لشکر نوں لے کے قطن دے نیڑے اپڑے تے سازشی ٹولے تے اجیہا رُعب پیا کہ اوہ اگے لگ کے بھج کھلوتے۔ مسلمان مجاہداں نے اوہناں دا مال ڈنگر ویڑھ لیاندا تے تن بندے وی پھڑ لیاندے۔ لشکر اسلام کوئی یارھویں بارھویں دیہاڑے بڑی شان نال مدینے واپس پرتیا تے لوکائی دی ایہہ سوچ غلط ثابت ہو گئی کہ مسلمان چوکھے لسّے پے گئے نیں پر ایس مہم دا اِک نقصان ایہہ ہویا کہ قوم ابوسلمہ جئے اِک سیانے کمانڈر توں محروم ہو گئی۔

ابوسلمہ جنگ اُحد وچ پھٹڑ ہو گئے سن۔ کوئی مہینا کو علاج معالجہ کیتا تے وَل ہو گئے پر قطن ول لشکر کشی دے نتیجے تے اوہی زخم فیر کھل گئے۔ ایس وار اوہناں زخماں دا علاج نہ ہو سکیا تے اخیر ایہہ دلیر غازی تے سیانا سپہ سالار ۲۷ جمادی الثانی ۴ھ نوں اللہ نوں پیارا ہو گیا۔

جناب ابوسلمہ بن عبدالاسد مخزومی قرشی دا اصل ناں عبداللہ سی ۔ آپ نبی رحمت دی پھوپھی دے پتر تے رضاعی بھرا وی سن ۔ آپ حبشہ دے مہاجراں وچ شامل سن ۔ ہجرت مدینہ توں بعد آپ وی مدینے اپڑ گئے ۔ غزوہ بدر وچ اپنی بہادری دے جوہر وکھاندے رَہے تے غزوہ اُحد وچ وی بڑی ثابت قدمی نال لڑے ۔ جناب ابوسلمہ دی بیوہ جناب اُم سلمہ نوں بعد وچ اُم المومنین بنن دا شرف حاصل ہویا۔

جنہاں دناں وچ جناب ابوسلمہ قطن دی مہم تے سَن ، اوہناں دناں وچ ای رسول خدا دے محکمہ جاسوسی نے ایہہ خبر دِتی کہ عرنہ دی تھاں تے سفیان بن خالد ہذلی ناں دا بندا مسلماناں دے خلاف فوج اکھٹی کر رہیا اے ۔ آپؐ نے جناب عبداللہ بن انیس نوں حکم دِتا کہ اوہ سفیان نوں قتل کر دین ۔ جناب عبداللہ اوس خبیث توں بلکل واقف نہیں سن ، ایس لئی رسول خدا اگے عرض کیتی کہ سفیان دی سنجان پچھان لئی کوئی گل دَس دین ۔ آپؐ نے فرمایا کہ ''عبداللہ ! جدوں اوس نوں ویکھیں گا تے اوس توں ڈر جاویں گا تے نالے تینوں شیطان یاد آ جاوے گا '' جناب عبداللہ نے رسول خداؐ کولوں کوئی داء مارن دی یاں حربی چال چلن دی اجازت منگی جیہڑی اوہناں نوں مل گئی ۔ فیر جناب عبداللہ نے اللہ دا ناں لَے کے تلوار پھڑی تے عرنہ وَل ٹر پے ۔ عرنہ اپڑے تے رسول خداؐ دی دسّی نشانی موجب اوس نوں پچھان گئے تے نالے اوس نوں ویکھ کے ڈر وی گئے ۔ پر عبداللہ اوس دے نیڑے ہوندے گئے ، اخیر اوس نے پچھیا کہ جوانا ! کون ایں تے کویں آیا ایں ؟ عبداللہ آکھن لگے کہ '' سردار ! پتا لگا سی کہ تسیں محمد دے خلاف لڑن لئی فوج اکھٹی کر رَہے او ، میں بنوخزاعہ دا بندا ہاں تے تہاڈے موہڈے نال موہڈا لانا چاہندا ہاں ۔'' فیر عبداللہ اوہدے نال نال ٹر دے رَہے تے اوہدے مطلب دیاں گلاں کر دے رَہے ۔ گلاں کر دے کر دے اوس دے خیمے تیکر اپڑ گئے ۔ اوہدے سنگی ساتھی اپنے اپنے خیمیاں وچ ٹر گئے پر عبداللہ دیاں سفیان نال گلاں نہ مکیاں ۔ ایتھوں تیکر کہ جدوں سارے لوکی سونہہ گئے تے عبداللہ ہوراں سفیان دی دھون تے تلوار ماری تے دھون وڈھ کے مدینے ول ٹر پے ۔ وڈھے ویلے ، جدوں اوس دے بندیاں سردار ہوراں دی سر کٹی لاش ویکھی تے حساب لایا کہ ہووے نہ ہووے ایہہ کم اوسے بندے دا ہی اے جیہڑا راتیں سردار ہوراں نال مٹھّیاں مٹھّیاں گلاں کر رہیا سی ۔ سفیان دے بندے قاتل نوں لبھن چارے پاسے نکل کھلوتے پر عبداللہ اِک غار وچ لک گئے جہدے باہر مکڑی نے جالا لا دِتا تے ایوں اوہ بندے جناب عبداللہ تیکر نہ اپڑ سکے ۔ امن چین ہویا تے جناب عبداللہ مدینے وَل ٹر پے ۔ جدوں اوہناں جناب رسول خدا نوں مہم دی کامیابی دی خبر سنائی تے آپؐ بڑے راضی ہوئے تے عبداللہ ہوراں نوں اِک سوٹا (عصا) تحفہ دِتا تے فرمایا کہ '' عبداللہ ! لے ایس نوں پھڑ کے بہشتاں وچ وڑ جا ۔'' جناب عبداللہ نوں رسول خدا دے اوس تحفے نال ایڈا پیار سی کہ جدوں موت دا ویلا آیا تے اپنے گھر والیاں نوں وصیت کیتی کہ اوہ لاٹھی وی اوہناں دے نال ای دفن کیتی جاوے ۔

چیتے رہوے کہ جناب عبداللہ بن اُنیس انصار مدینہ وچوں سن تے بنوسلمہ دے حلیف سن ۔ آپ بیعت عقبہ ، غزوہ بدر تے غزوہ اُحد وچ شریک ہوئے سن ۔ آپ مسلماناں دے اوس جتھے وچ وی شامل سن جنہاں بنوسلمہ دا بت توڑیا سی ۔ آپ ۷۴ھ وچ فوت ہوئے سن ۔

طبقات ابن سعد تے اٹلس سیرت نبوی از ڈاکٹر شوقی ابوخلیل

اسد الغابہ ، جلد سوم صفحہ : ۱۷۸

بئر معونہ دا حادثہ:

مدینے توں نجد دے راہ وچ بنو عامر دے علاقے، تے قبیلہ بنوسُلیم دے پتھریلے میدان دے وچکار لے علاقے وچ اِک کھوہ سی جیہڑا بنوسُلیم دی ملکیت سی، اوس نوں معونہ دا کھوہ یاں بئر معونہ آکھدے سن۔ صفر ۴ھ وچ اوس علاقے توں اِک بندا عامر بن مالک، جہدی کنیت ابو براء سی پر اوہ ملاعِب الاسِنہ (نیزیاں نال کھیڈن والا) دے نام نال مشہور سی، سرکار دو عالم دی خدمت وچ حاضر ہویا تے آپؐ نال چوکھی محبت دا اظہار کرن لگ پیا۔ آپ نے اوس نوں اسلام دی دعوت دِتی پر اوہ آکھن لگا کہ تسیں نجد وَل کجھ بندے میرے نال ٹور دیو تاں جے اوہ اوتھے جا کے اسلام دی تبلیغ کرن، اُمید اے نجد دی لوکائی مسلمان ہو جاوے گی۔ خیال سی کہ ابو براء دُجے نجدیاں دے نال ای اسلام قبولن دا اعلان کرنا چاہندا سی۔ نبی رحمت نے ایہہ اندیشہ ظاہر کیتا کہ اہل نجد مسلماناں نوں نقصان پہنچان گے پر فیر ایس خیال نال کہ اخیر رب دا سنیہا لوکائی تیکر اپڑانا تے ہے ای، اپنے ستر اچھے جان نثار ساتھی جیہڑے قرآن پڑھنا جان دے سن تے دین دیاں گلاں نوں سمجھدے سن، منذر بن عمر دی قیادت وچ ابو برا دے نال نجد وَل ٹور دِتے۔ نالے ابو براء نے وی آپؐ نوں تسلی دِتی کہ کسے دی کیہہ مجال اے کہ اوہ ابو براء دے ہندیاں مسلماناں وَل بھیڑی اَکھ نال ویکھے۔

ستر قاریاں دے اوس تبلیغی جتھے وچ جناب حرام بن ملحان، عروہ بن اسماء، نافع بن بُدیل تے عامر بن فہیرہ ورگے مشہور صحابی شامل سن۔ جتھے نے بَیر معونہ دی تھاں تے جا کے ڈیرے لا لے تے نال ای حرام بن ملحان دے ہتھ رسول خداؐ دا دعوت نامہ بنو عامر دے سردار عامر بن طفیل وَل گھل دِتا۔

عامر بن طفیل بڑا گھٹیا تے لالچی جہیا سردار سی۔ اوس نے مسلماناں دی ہر دیہاڑے ودھی جاندی شان نوں ویکھ کے جناب رسول خدا وَل سنیہا گھلیا سی کہ اوہ آپؐ دا ساتھ دین لئی تیار اے پر ایس شرط تے کہ شہری علاقیاں وچ جناب رسول خدا دی حکومت ہووے گی تے پنڈاں وچ عامر دی۔ یاں جے ایوں نہیں تے فیر رسول خدا عامر نوں اپنا جانشین من لین تے جے ایہہ شرط وی منظور نہیں تے فیر تیجی گل دا فیصلہ تلواراں کرن گئیاں۔ ہن جدوں حضرت حرام نے رسول رحمتؐ دا نامہ مبارک عامر دے حوالے کیتا تے اوس نے خط پڑھن دی بجائے اپنے اِک بندے نوں حکم دِتا تے اوس بد بخت نے حضرت حرام نوں پچھے ایوں نیزہ ماریا کہ اوہ آرپار ہو گیا۔ جناب حرام زمین تے ڈگ پے تے اچن چیت آپ دے موں ہوں نکلیا: '' اللہ اکبر فزت ورب الکعبۃ اللہ اکبر، رب کعبہ دی سونہہ میں بازی جت لئی اے'' رب کعبہ دی قسم چک کے اپنی کامیابی دا اعلان کرن والے رب دے محبوب دے ایہہ محبوب بندے (حضرت حرام) جناب اُم سلیم دے بھرا تے حضرت انس دے ماما جی سن۔

نِچ عامر بن طفیل دی ایس قتل نال تسلی نہ ہوئی تے اوس نے اپنے قبیلے نوں واج ماری کہ سارے دے سارے مسلماناں نوں قتل کر دِتا جاوے۔ پر اوہناں نے جواب دِتا کہ ''سردار! ساڈے ای اِک بندے ابو براء نے اوہناں نوں پناہ دِتی اے، اسیں اوس دی پناہ نوں رد کر کے مسلماناں نوں قتل نہیں کر سکدے۔ ایہہ سدّھی سدّھی معاہدہ توڑن والی گل اے۔'' ایہہ

سیرت ابن کثیر، جلد دوم صفحہ: ۱۰۷

جواب سن کے عامر نے قبیلہ بنوسُلیم نوں پکاریا۔ بنوسلیم دیاں لڑیاں عُصَیَّہ، رِعْل تے ذکوان دے بندیاں نے آ کے صحابہ کرام دا محاصرہ کر لیا۔ اوہناں نوں کوئی چیت چیتا وی نہیں سی کہ کوئی اجہے بندے اوہناں تے حملہ کر دین گے، جہناں دے بخت سنوارن لئی اوہ لمے پینڈے کر کے پردیس وچ ڈیرے لائی بیٹھے سن۔ پر شوہدے نجدی ننگیاں تلواراں لے کے اگاں توں اگاں ودھدے گئے تے خیمیاں وچ بیٹھے مسلماناں نوں شہید کر دِتا۔ اوہناں عالم فاضل مسلماناں وچوں صرف دو مسلمان زندہ بچ سکے جہناں وچ اِک حضرت کعب بن زید سن جیہڑے چوکھے پھٹڑ ہوئے سن پر اوہناں نوں دشمن مردہ سمجھ کے چھڈ گئے تے دُجے جناب عمرو بن اُمیہ ضمری سن جیہڑے اونٹ چران لئی چوکھے دریڈے نکل گئے سن۔ واپس پرتے تے عامر دے بندیاں نے آپ نوں اسیر بنا لیا۔ جدوں آپ نوں عامر دے سامنے پیش کیتا گیا تے اوس نے آپ دے متھے دے اُتوں سر دے وال لوا دِتے تے آکھن لگا کہ توں میرا غلام ایں پر میں تینوں آزاد کرنا واں کیوں جے میری ماں نے اِک غلام آزاد کرن دی نذر منی سی پر اوہ نذر پوری نہیں کر سکی سی۔

جدوں جناب عمرو بن اُمیہ مدینے وَل واپس جا رَے سن تے راہ وچ بنو عامر بن صعصعہ قبیلے دے دو بندیاں نال اوہناں دا ٹاکرا ہو گیا۔ جناب عمرو نے پچھیا کہ تہاڈا تعلق کیہڑے قبیلے نال اے تے اوہناں نے جواب دِتا کہ بنو عامر نال۔ عمرو سخت غصے وچ سن۔ اوہناں نے سمجھیا کہ اوہ بندے اوسے بنو عامر دے قبیلے دے نیں جس نے مسلمان قاریاں نوں شہید کیتا اے، ایوں دو پہر ویلے اوہناں ستے ہویاں نوں قتل کر دِتا۔ جناب عمرو نوں ایس گل دا پتا ای نہ لگ سکیا کہ اوہ بندے بنو عامر بن طفیل دے نہیں سگوں بنو عامر بن صعصعہ دے سن۔ دُجی گل ایہہ وی سی کہ اوہناں بندیاں نوں رسول خداؐ نے امان دِتی ہوئی سی پر ایس گل دا وی جناب عمرو نوں علم نہیں سی۔ ایوں جدوں عمرو مدینے اپڑے تے جناب رسول خداؐ دوہرے صدمے نال دو چار ہوئے۔ اِک صدمہ اپنے پیاریاں دی شہادت دا تے دُجا اوہناں بندیاں دے قتل دا جیہڑے آپ دی امان وچ سن۔ بنو عامر دے اوہناں دو بندیاں دے قتل نے اگے جا کے اسلامی تواریخ تے بڑے ڈونگے اثرات چھڈے، جہدا ذکر اگے آوے گا۔

رجیع دا المناک حادثہ:

رجیع دا افسوس ناک واقعہ اسلامی تواریخ وچ کئی نانواں نال مشہور اے جویں کہ سریہ رجیع، سریہ مرثد بن ابی مرثد، سریہ عاصم بن ثابت، عَضَل تے قارہ قبیلیاں دی غداری، تے بنو ہذیل دا انتقام وغیرہ۔ ایہہ سارے اپنی اپنی تھاں تے ٹھیک جاپدے نیں کیوں جے ایہناں دا ایس حادثے نال ڈونگا تعلق اے۔

جزیرہ نمائے عرب وچ الرجیع ناں دے دو تھاں نیں۔ اِک خیبر دے نیڑے اے جتھے غزوہ خیبر دے موقع تے رسول خداؐ نے پڑاؤ کیتا سی تے دُجا مکے تے طائف دے وچکار اُھَدہ دے نیڑے ہے۔ اوس تھاں تے بنو ہذیل دا اِک کھوہ وی سی جنوں بئر معاویہ آکھدے سن۔[1] ایہہ چشمہ عسفان توں ۸ میل دے پندھ تے سی۔[2] ایس حادثے دا تعلق ایسے بعد

[1] اٹلس ڈاکٹر شوقی ابوخلیل

[2] سیرت ابن کثیر جلد دوم، صفحہ:۹۴۔

والے رجیع نال اے۔ ہوئیا ایس طرحاں کہ رسول خدا دے خلاف سازشاں کرن والے سفیان بن خالد نوں جناب عبداللہ بن اُنیس قتل کر آئے سن۔ اوس دے قبیلہ دار کجھ چراں تیکر تے خموش بیٹھے رہے پر فیر بنو ہذیل نے بدلہ لین دا سوچیا۔ ایوں اوہناں دے عَضل تے قارہ قبیلیاں دے کجھ بندے رسول خداؐ دی خدمت وچ حاضر ہوئے تے آکھن لگے کہ ''اسیں مسلمان تے ہو گئے آں پر سانوں دین دنیا دی سمجھ کوئی نہیں، تے اے اللہ دے رسول! جے تسیں کجھ سیانے بندے ساڈے نال ٹور دیو تے اوہ دین دی تعلیم دین گے تے نالے سانوں قرآن پڑھان گے۔'' رسول خدا نے اوہناں دی درخواست تے دس صحابہ کرام نوں اوہناں دے نال جان دا حکم دِتا تے عاصم بن ثابت یاں مرثد بن ابی مرثد خالد نوں اوہناں دا امیر مقرر کیتا۔

رسول خدا دے حکم دی تعمیل وچ عضل تے قارہ دے بندیاں دے نال مسلمان مبلغاں دا اوہ ٹکاجہیا جتھا جدوں رجیع دی تھاں تے اپڑیا تے دھوکے باز کافر ہمرائیاں نے بنولحیان نال رَل کے ایہہ سازش کیتی کہ اوہناں مسلماناں نوں مکےؔ لے جا کے، اوہناں دے دشمناں اگے ویچ کے منہ منگیا مُل وصولیا جاوے۔ اوہناں نے بنولحیان نوں ایہہ لالچ دِتا کہ وٹے مُل وچ اوہناں دا سانواں حصہ ہووے گا۔ ایوں رب تے اوس دے محبوب دا جھنڈا اُچا کرن دے جذبیاں نال بھرے، بے وطن ہوئے معصوم مسلماناں نوں کافراں نے گھیر لیا۔ جدوں مسلماناں نے وی اپنیاں تلواراں نیاماں وچوں کھچ لئیاں تے کافراں نے ٹیک چالیاں چھوہ دتیاں تے آکھن لگے کہ ساڈا ارادہ تے کوئی بھیڑا نہیں سی پر لگدا اے کہ تسیں ساڈے نال لڑنا چاہندے او۔ ہن خیر ایدے وچ اے کہ تسیں اپنے آپ نوں ساڈے حوالے کر دیو پر مسلماناں نے اپنے آپ نوں کسے کافر دی پناہ وچ دین توں رڑا رنگا جواب دے دِتا۔ فیر جو ہونا سی اوہی ہوئیا۔ لڑائی شروع ہو گئی۔ جناب زید بن دثنہ، خبیب بن عدی تے عبداللہ بن طارق گرفتار ہو گئے تے اللہ دے باقی شیراں نے رجیع دی تھاں تے ای شہادت دا پیالہ پی لیا۔

شہید ہون والے مردان خدا وچ جناب عاصم بن ثابت وی شامل سن جہناں نے اُحد دے معرکے وچ کافرہ سلافہ بنت سعد دے علمبردار پتراں نوں موت دی نیند سوائیا سی۔ اوہدوں سلافہ نے ایہہ قسم کھادی سی کہ اوہ عاصم نوں قتل کر کے اوس دی کھوپڑی وچ شراب پیوے گی۔ جدوں سانحہ رجیع وچ اوہ شیر دل غازی شہید ہو گیا تے کافراں نے ایہہ چاہیا کہ اوہ جناب عاصم دا سر کٹ کے مکےؔ سلافہ کول لے جان تاں جے اوہ اپنی قسم پوری کر لوے تے نالے سانوں اوہدے کولوں منہ منگیا مال مل جاوے گا۔ جدوں کافر ایس ارادے نال جناب عاصم دی لاش وَل ودھے تے شہد دیاں مکھیاں نے اللہ دے مجاہد نوں اپنی حفاظت وچ لے لیا۔ جدوں کوئی پلیت ہتھ اوہناں وَل ودھن دا جتن کر دا تے شہد دیاں مکھیاں دا اوہ خدئی لشکر اوس تے ہلہ بول دیندا۔ فیر اوہناں سوچیا کہ شام ویلے تے مکھیاں اپنے چھتیاں وچ ٹر جاندیاں نیں، اوس ویلے اسیں اپنا کم کر لواں گے پر شام نوں وادی وچ اجہیا ہڑھ آیا کہ اوہ جناب عاصم دے جسم پاک نوں روہڑ کے لے گیا۔ ایوں کافر سازشی ہتھ مل دے رہ گئے۔ اصل وچ گل ایہہ سی کہ جناب عاصم نے اللہ تعالیٰ اگے ایہہ دُعا کیتی ہوئی سی کہ مالکا! میرے جسےؔ نوں

ابن سعد، ابن کثیر امام بخاری تے شبلی نعمانی نے ۱۰ دی تعداد دسی اے جدوں کہ ابن ہشام تے محمد حسین ہیکل نے ۶ دی تعداد لکھی اے۔

طبقات ابن سعد صفحہ: ۱/۴۶۲

کسے کافر دا ناپاک ہتھ نہ لگن دینا۔

ایس ناکامی توں بعد کافر پھڑے گئے مسلماناں نوں نال لے کے مکےّ وَل ٹر پے تاں جے اوتھے اوہناں دا مُل وَٹ سکن۔ راہ وچ جدوں ظہران دی تھاں تے اپڑے تے حضرت عبداللہ بن طارق نے اپنے آپ نوں آزاد کرا کے تلوار کھچ لئی تے للکارا ماریا کہ آ وَ ہئی خدا دے دشمنو! اگے ودھو تے فیر ابن طارق دی تلوار دا تماشہ ویکھو۔ کافراں دے وڈھے سارے جتھے وچوں کسے نوں مقابلے دی جرأت نہ ہوئی تے دوروں ای جناب عبداللہ تے پتھر وگان لگ پے۔ اوہناں حضرت عبداللہ نوں اینے پتھر مارے کہ آپ شہید ہو گئے۔ گرفتار خبیب تے زید اپنے بے وطن مسلمان بھرا دی شہادت دا منظر ویکھدے رَے پر رب دے شیر اپنی گرفتاری پاروں جناب عبداللہ دی کوئی مدد نہ کر سکے۔ ظہران وچ اوہناں دا مزار اَج وی عاشقان مصطفےٰ نوں ایہہ درس دیندا اے کہ مسلمانو! خدا تے اوس دے رسول دی اطاعت تے ہمیش ای ڈٹے رہنا بھانویں پتھراں دا مینہ تہانوں پھیہہ کے رکھ دیوے۔

ہن کافر زندہ رہن والے باقی دو اسیر مسلماناں نوں لے کے فیر مکےّ وَل ٹر پے۔ حضرت خبیب نے جنگ بدر وچ حارث بن عامر نوں قتل کیتا سی، ایس لئی اوہناں نوں حارث دے پتر عقبہ اگے ویچ دِتا گیا تاں جے اوہ خبیب نوں قتل کر کے اپنے پیو دے قتل دا بدلہ لوے۔ جناب خبیب کوئی اِک مہینے تیکر اپنے قاتلاں دے گھر وچ قید رَے۔

حضرت خبیب نے اپنی اسیری دے دن حارث دی اِک اجہی حویلی وچ گزارے جتھے حارث دی اِک ویاہی ہوئی دھی زینب وی رہندی سی۔ جدوں جناب خبیب دے قتل دی تریخ متھ لئی گئی تے اوہناں نے زینب دا ترلا ماریا کہ اوہ اوہناں نوں حجامت ٹھیک کرن لئی رچھ دے دیوے۔ بنت حارث جناب خبیب نوں کوئی عام قیدی نہیں سمجھدی سی تے اوہناں دا احترام کردی سی، ایس لئی اوس نے رچھ دا بندوبست کر دِتا۔ کجھ دیر پچھوں زینب کسے دھیانے لگ گئی تے اوس دا اِک نکا جہیا پتر (حارث دا دوتہرا) جناب خبیب کول جا پُجا۔ آپ نے دشمن خدا دے دوہترے نوں جھولی وچ بٹھا لیا تے اوس نوں پیار کر دے رَے۔ اچن چیت زینب دی نظر پے گئی۔ اوہ جناب خبیب دے ہتھ وچ اُسترا تے جھولی وچ اپنے پتر نوں ویکھ کے گھابر گئی۔ آپ نے اوس نوں پریشان ویکھیا تے فرمایا ''زینبے! تینوں ڈرا ے ہئی میں ایس چھوہر نوں قتل کر دیواں گا، یاد رکھ مسلمان اینج نہیں کر دے، میں وی انشاءاللہ ایس نوں کجھ نہیں آکھاں گا۔'' جدوں زینب مسلمان ہو گئی تے اوہ دسدی ہوندی سی کہ اوس نے خبیب توں چنگا کوئی قیدی حیاتی وچ نہیں ویکھیا۔ اوس نے دسیا کہ اِک دن خبیب ساڈے بندی خانے وچ بیٹھے انگور کھا رَے سن، ایس حالت وچ کہ پیراں وچ بیڑیاں پیّیاں تے نالے مکےّ وچ اوہناں دناں وچ انگور دا ناں نشان وی نہیں سی✍ زینب جناب خبیب نوں بے موسے انگور کھاندیاں ویکھ کے حیران تے ضرور ہوئی پر فیر اوس دی عقل نے کم کیتا کہ اصل وچ اوہ رب ولوں اپنے بندے لئی بہشتاں دا تحفہ سی۔

جدوں بنی حارث اوہناں نوں قتل کرن لگے تے اوہناں نے دو رکعت نماز پڑھن دی مہلت منگی۔ آپ نے چھیتی نال ای نماز پڑھ لئی تے فیر فرمایا کہ جے مینوں ایہہ ڈر نہ ہوندا کہ تسیں آکھو گے کہ موت توں ڈردا نماز لمی کر گیا اے تے فیر میں

✍ مختصر سیرت رسول از عبداللہ بن محمد بن عبدالوہاب، صفحہ......

نماز لمی کر کے ای پڑھدا۔

مقتل ول جان لگیاں دو رکعت نماز پڑھن دا رواج اصل وچ جناب خبیب دی سنت اے جیہڑی اجے تیکر جاری اے۔

جدوں جناب خبیب نوں شہید کرن لئی حرم دی حدتوں باہر تنعیم دی تھاں تے لے جایا گیا تے آپ نے اوہناں مشرکاں دے حق وچ بددُعا کیتی تے رب العزت دی بارگاہ وچ عرض کیتی کہ یا اللہ اساں تیرا تے تیرے رسول دا سنیہا لوکائی تیکر اپڑا دِتا اے۔ ہن جو کجھ ایہہ لوک ساڈے نال کر رَے نیں، ایس دی خبر اپنے حبیب تیکر اپڑا دے۔ اے اللہ ایہناں ظالماں دی گنتی گھٹ کر دے، ایہناں نوں تیلا تیلا کر دے تے ایہناں وچ کسے نوں جیوندا نہ چھڈیں۔ ایس بددُعا توں بعد کافراں نے آپ نوں نیزے مارنے شروع کر دِتے۔ فیر آپ نوں اِک چھٹے نال بنھ دِتا گیا، تے فیر بے وسے عاشق رسول نوں عقبہ بن حارث نے برچھا مار کے شہید کر دِتا۔ تختہ دار ول جاندے اوس مردِ حق نوں مکّے دی جاہل لوکائی نے پچھیا کہ:

﴿اَتُحِبُّ اَنَّ مُحَمَّدًا مَكَانَكَ﴾

(کیہہ توں ایہہ پسند کرنا ایں کہ اس ویلے تیری تھاں تے محمد (علیہ الصلوٰۃ والسلام) ہوندا؟) ایہہ سن کے توحید دے اوس علمبردار تے شمع رسالت دے پروانے نے جواب دِتا کہ تسیں ایس تھاں دی گل کر دے او، رب دی سونہہ مینوں تے ایہہ گل وی وارا نہیں کھاندی کہ میری حیاتی دے بدلے میرے آقا دے پیر وچ کنڈا وی چبھے۔ جس دیہاڑے جناب خبیب نوں شہید کیتا گیا، صحابیاں نے جناب رسول خدا دی زبان مبارک توں ایہہ اکھر سنے:

﴿عَلَيكَ السَّلَامُ خُبَيبٌ قَتَلَتْهُ قُرَيشٌ﴾

''خبیب: تینوں سلام۔ اوس نوں قریش نے قتل کر دِتا اے۔''

جناب خبیب نوں قتل کرن والے تماش بیناں دی اوس منڈلی وچ معاویہ بن ابوسفیان تے سعید بن عامر وی موجود سی جیہڑے بعد وچ مسلمان ہو گئے۔ معاویہ آکھدے نیں کہ جدوں جناب خبیب نے بددعا کیتی تے ساڈے اُتے اوس دا اتنا خوف سوار ہو گیا سی کہ میرے ابّے نے مینوں زمین تے لمیاں پا دِتا۔ میرے ابّے دا ایہہ اعتقاد سی کہ جے بددعا ویلے بندا پاسے پرنے لما پے جاوے تے بددُعا دا اثر نہیں ہوندا[1] پر جناب خبیب دی بددعا دا خوف ہمیش ای اوہناں لوکاں دے نال نال رہیا۔

اِک وارا ایوں ہوئیا کہ جناب عمر فاروق نے حمص دا دورا کیتا تے لوکائی نوں اپنے گورنر سعید بن عامر ولوں پچھیا۔ لوکائی نے صاف صاف آکھ دِتا کہ آہو سانوں تہاڈے گورنر نال کئی شکائتاں نیں۔ خلیفہ نے آکھیا تے دسو فیر کیہہ کیہہ شکائتاں نیں؟ لوکائی نے جواب دِتا کہ پہلی شکائت تے ایہہ اے کہ اوہ ساڈے کول اوس ویلے آوندا اے جدوں سورج چوکھی اُچیائی تے ہوندا اے یعنی کویل کر کے آوندا اے۔ دُجی شکایت ایہہ ہے کہ جے رات نوں اوس دی روٹی ور جو تے اوہ انکار کر دیندا اے تے نالے اوہ رات نوں کسے بندے دے متھے وی نہیں لگدا۔ تیجی شکائت ایہہ ہے کہ اوہ مہینے وچ اِک دِن گھر ای رہندا اے تے ساڈے کول نہیں آوندا تے چوتھی شکائت ایہہ ہے کہ کسے ویلے اوس نوں غش پے جاندا اے۔

ایہہ شکائتاں سن کے جناب فاروق اعظم نے گورنر نوں طلب کیتا تے آکھیا کہ ''دس بئی سعید کیہہ ایہہ گلاں ٹھیک نیں؟''

---

[1] سیرت ابن کثیر صفحہ: ۲/۱۰۰

''جی امیر المومنین ٹھیک نیں، لوک سچ آ کھدے نیں'' جناب سعید نے جواب دِتا۔

''فیر ایس دا جواز پیش کر۔'' جناب فاروق نے حکم دِتا۔

جناب سعید بن عامر نے عرض کیتی کہ حضور! گل کرن والی تے نئیں سی پر مجبوراً کرنی پئی اے کہ میں اجہیا حاکم ہاں جہدے کول کوئی خادم نئیں۔ میں آٹا اپنے ہتھ نال گندھناواں، فیر اڈیکدا ہاں کہ آٹا خمیرا ہو جاوے تاں جے روٹی پک سکے، فیر وضو کر کے باہر آؤندا ہاں ایس لئی کجھ کویل ہو جاندی اے۔ دُجی شکایت دا جواب ایہہ ہے کہ میں وتیرا ایہہ بنایا اے کہ دِن لوکائی دی خدمت لئی تے رات رب کریم دی عبادت لئی، ایس لئی میں رات نوں لوکائی دے متھے نہیں لگدا۔ مہینے وچ اِک دن خدمت لئی باہر نہ آون دی وجہ ایہہ ہے کہ لیٹریاں دا اِک ای جوڑا اے، اوس نوں جدوں دھوناں ہاں تے سُکن تیکر اڈیکدا رہندا ہاں۔ سُکدا اے تے فیر اوہ کپڑے پا کے باہر آؤندا ہاں تے غش پین والی گل دا جواب ایہہ ہے کہ جدوں حضرت خبیب نوں شہید کیتا گیا سی تے اوتھے میں وی موجود ساں۔ جدوں اوہ منظر میریاں اکھاں اگے آؤندا اے تے مینوں ایہہ خیال آؤندا اے کہ میں اوس دن اوس مظلوم، تے حق دے رستے دے شہید دی کوئی مدد نہ کر سکیا کیوں جے اوس ویلے میں مشرک ساں۔ جدوں مینوں ایہہ خیال آؤندا اے کہ پتہ نہیں اللہ نے میرا اوہ گناہ معاف کرنا اے کہ نہیں تے میں غش کھا کے ڈِگ پیندا ہاں۔ ایہہ سن کے جناب فاروق اعظم نے الحمدللہ آکھیا، کیوں جے جناب سعید نوں حاکم مقرر کرن دا اوہناں دا فیصلہ درست ثابت ہویا۔

اسیر ہون والے دُجے صحابی جناب زید بن دثنہ نوں صفوان بن امیہ نے خرید لیا تاں جے اوہ اوہناں نوں قتل کر کے اپنے پیو اُمیہ دا بدلہ چکا سکے۔ تھوڑے ای چِراں بعد صفوان نے اپنے غلام نسطاس دے ہتھوں جناب زید نوں شہید کرا دِتا۔ ابن عقبہ لکھیا اے کہ آپ نوں تلوار دے وار نال شہید نہیں کیتا گیا سی سگوں اوہناں نوں تیر مارے گئے سن تاں جے اوہ تیراں دے اوس مینہ دی پیڑ توں تنگ پے کے اسلام چھڈن دا اعلان کر دین پر جوں جوں اوس بندہ عشق تے ظلم تے ستم دا وادھا ہوندا، اوس دے عشق دے سمندر وچ ہور اُچیاں چھلاں اُٹھدیاں[2] ایوں اوس نے تیر کھاندیاں کھاندیاں اپنے آقا دے حضور جان دا نذرانہ پیش کر دِتا۔

رجیع دے ایس المناک حادثے وچ بنولحیان دا شرم جوگ کردار ہمیش چیتے رہوے گا۔ ایس حادثے توں بعد عرب وچ کسے دے چھوٹے ظرف دی مثال دین لئی اوس نوں بنولحیان ورگا آکھیا جاندا سی۔ اوس دور دے مشہور شاعر حضرت حسان بن ثابت نے بنولحیان دی کمینگی دا نقشا ایوں کھچیا اے:

ان سرک الغدرلا مزاج لہ — فأت الرجیع فسل عن دار لحیان

قوم تواصوا بأکل الجار بینھم — فالکلب والقرد والانسان مثلان

لو ینطق التیس یوما قام یخطبھم — وکان ذاشرف فیھم وذاشان

---

[1] ضیاء النبیؐ از جسٹس کرم شاہ ازہری۔ جلد سوم صفحہ: ۵۸۴

[2] ابن کثیر ۲/۱۰۲

ترجما: جے تینوں ایہو جئی غداری ویکھن دا شوق ہووے جہدے وچ کوئی شک نہیں تے فیر رجیع اپڑ جاتے اوتھے بنو لحیان دا محلّہ پچھ لے، اوہ اجہے لوک نیں جناں اِک دُجے نوں گوانڈی دا مال کھان دی وصیت کیتی ہوئی اے۔ کُتے، باندر تے بنولحیان دے بندے وچ کوئی فرق نہیں۔ جے کِسے دیہاڑے بکرا بول پوے تے اوہ اوہناں دا خطیب اے تے کاں ورگا پکھیر و وی اوہناں وچ عزت دار تے ذیشان اے۔

ابوسفیان دی اِک ہور چال:

مکئے وچ اِک دیہاڑے ابوسفیان منڈلی لا کے جوٹی داراں نال گپ شپ کر رہیا سی۔ اوہناں نوں آکھن لگا کہ بندیو! محمدؐ عام لوکائی طرحاں یثرب دیاں گلیاں وچ لگا پھردا اے۔ کوئی باڈی گارڈیاں ایوں دا کوئی دُجا بندا اوس دے نال نہیں ہوندا۔ جیویں جان دے اوکوئی بندا ہمت کرو تے لک چھپ کے کوئی اجہیا وار کرو کہ اوہدے والا کم ہو جاوے۔ ایوں اوس توں اسیں اپنا بدلا وی لے لواں گے تے اگے وانگ دی حیاتی وی گزارن لگ پواں گے۔ اوس ویلے تے کسے بندے حامی نہ بھری پر جدوں ابوسفیان اپنے گھر اپڑ گیا تے اِک بدو وی مگرے مگر اوہدے کول اپڑ گیا تے آکھن لگا کہ ابوسفیان! گل ایہہ ہے کہ میرے کول چیل دے پر جڈا اِک خنجر اے تے نال میں راہواں دا وی سیانا واں، جیہڑی گل توں کیتی اے اوس نوں میں توڑ چاہڑ سکدا ہاں پر خرچا پانی تیرے ذمے ای۔ ابوسفیان نے آکھیا کہ اوہ تے ہونا اے۔ فیر ابوسفیان نے اوس نوں سواری تے سفر خرچ دِتا۔ ایوں اوہ بدو رات ویلے اپنے پلیت ارادے نال مدینے وَل ٹر پیا۔ چھیویں دِن مدینے اپڑیا تے محبوب خدا ولوں پچھدا پچھاندا بنوعبدالاشہل دے محلے وچ آپ کول جا پجیا۔ رسول خدا اوہدوں مسیتے بیٹھے صحابہ نال اللہ دے دین دیاں گلاں کر رَے سن۔ آپؐ نے جدوں اوس نوں ویکھیا تے فرمایا کہ ایہہ بندا کوئی چنگے ارادے نال نہیں آیا پر اللہ تعالیٰ ایس نوں کامیاب نہیں ہون دیوے گا۔ اینے وچ اوہ بندا ہور نیڑے ہو گیا تے آ کے آکھن لگا کہ دسوبئی بندیو! تہاڈے وچ ابن عبدالمطلب کیہڑا اے؟ ایہہ سن کے جناب سرورکائنات نے فرمایا کہ ''میں آں عبدالمطلب دا پتر''۔ آپ a دی آواز سن کے اوہ حضور دے ایوں نیڑے ہوئیا جویں بندا کوئی راز دی گل کردا اے۔ ایہہ ویکھ کے حضرت اُسید بن حضیر نے اوس دے گلویں وچ ہتھ پا کے اوس نوں پچھے کھچ لیا تے اوس نوں سختی نال آکھیا کہ ''پچھے ہٹ جا رسول خدا توں'' جدوں اوس نوں دھکا دِتا تے پتا لگ گیا کہ اوس نے تہہ بند وچ خنجر لکایا ہوئیا سی۔ خنجر ویکھ کے حضرت اُسید نے عرض کیتی کہ ''یا رسول اللہ! ایہہ بندا دھوکے باز تے غدار لگدا اے۔''

جدوں بدو دی چال پھڑی گئی تے اوس نے معافی منگنی شروع کر دِتی پر حضرت اُسید نے اوس نوں گریبان توں پھڑ لیا۔ فیر رسول خدا نے آکھیا کہ جے سچی گل کریں گا تے تیرا ای فیدہ اے تے جے جھوٹ توں کم لویں گا تے فیر سن لے کہ مینوں تیرے ارادے دا پتا لگ چکیا اے۔ ایہہ سن کے اوس نے ساری گل سچ سچ سنا دِتی تے رحمت دو عالم نے اپنے قتل دے ارادے نال آون والے بندے نوں معاف کر دِتا۔ حضور نے اوس ویلے تے اوس نوں حضرت اُسید دے حوالے کر دِتا پر اگلے دن جدوں حضرت اُسید نے اوس دی پیشی کرائی تے آپؐ نے حکم جاری فرمایا کہ ''توں امان وچ ایں، جتھے دِل کردا ای جا پر اِک گل ایس توں وی چنگی آ، جے مرضی آ تے قبول کر لے۔''

''اوہ کیہہ گل اے؟ اوس نے پچھیا۔''

''مسلمان ہو جاتے آکھ **لا اله الا الله محمد رسول الله**.''رسول خدا نے جواب دِتا۔

ایہ سن کے اوہ خوشی خوشی مسلمان ہو گیا تے آکھن لگا کہ ''اے اللہ دے رسول! میں کدے کسے بندے توں نہیں ڈریا۔ پر تہانوں ویکھ کے تے میں چکرا گیا ساں۔ دُجی گل ایہہ ہے کہ جیہڑیاں گلاں میرے تے ابوسفیان دے وچکار ہوئیاں سن اوہناں دا کسے تیجے بندے نوں کجھ پتا نہیں سی۔ تہانوں اوہناں گلاں دا پتا لگ گیا اے جہدے توں ایہہ گل سمجھ آؤندی اے کہ تسیں سچ مچ اللہ دے رسول او، تے ابوسفیان دا جتھا شیطان دا جتھا اے۔'' اوہدیاں گلاں سن کے رسول خدا تبسم فرماؤندے رَے۔ اوہ بدو کئی دیہاڑے مدینے وچ رہیا فیر جناب رسول خدا دی اجازت لے کے ٹُر گیا تے اوس دا ذکر کدھرے ویلے دی دھوڑ تھلے دبیا گیا۔✍

بنونضیر دے یہودیاں دی جلاوطنی:

پچھے بئیر معونہ دے حادثے دے ذکر وچ ایہہ گل تسیں پڑھ چکے او کہ حضرت عمرو بن اُمیہ ضمری دے ہتھوں دو اجہے بندے بھل پلیکھے وچ مارے گئے سن جیہڑے جناب رسول خداؐ دی امان وچ سن۔ اوہناں مرن والیاں دے قبیلے بنو عامر دا تعلق بنونضیر نال وی سی سگوں اوہ قبیلہ بنی نضیر دا حلیف سی۔ ایس لئی اِک دیہاڑے نبی اکرمؐ اوہناں دی دی دِیت (خون بہا) ولوں صلاح مشورا کرن لئی بنونضیر دی گڑھی تشریف لے گئے جیہڑی مدینے توں باہر کوئی چھ میلاں دے پندھ تے سی۔ اوہدوں آپؐ دے نال دَس صحابی سن جنہاں وچ حضرت ابوبکر، حضرت عمر تے حضرت علی وی شامل سن۔ آپؐ نے پوری گل سنائے بنا ای اوہناں نوں پچھیا کہ دسو بئی بنو عامر دے اِک مقتول دی دِیت کیہہ ہونی چاہیدی اے۔ بنونضیر دے بندے ایس صلاح مشورے تے چوکھے راضی ہوئے پر فیر اوہناں دے دلاں وچ ایہہ گل آئی کہ مسلماناں نے ساڈا سرغنہ کعب بن اشرف قتل کیتا سی، اَج توں ودھ بدلا لین دا ہور کیہڑا دِن ہووے گا۔ اوہناں نوں ایہہ گل وی چیتے آ گئی کہ مکے دے سردار اوہناں نوں چٹھیاں پئے لکھدے نیں کہ ساڈے بندے جناب رسول خدا نوں یثرب وچوں کڈ دیو نہیں تے تہانوں ٹکراں گے۔ کسے بندے ایہہ گل وی آکھ دِتی کہ عبداللہ بن اُبی تے ربیعہ بن مالک ورگے تگڑے بندے وی ساڈے نال نیں، ڈر کِس گل دا اے؟ ایوں بنونضیر دا اک بدبخت عمرو بن حجاش بن کعب آپ a دے اُتے اک بھارا پتھر سٹن لئی اوس گھر دے کوٹھے تے چڑھ گیا جہدی کندھ دے نال ٹوہ لا کے آپؐ بیٹھے ہوئے سن۔ رسول خدا نوں یہودیاں دے ارادے دا پتا لگ گیا تے آپؐ چپ چپیتے مدینے واپس پرت آئے۔ یاران نبیؐ نے ایہہ سمجھیا کہ آپ کسے ضروری کم لئی ذرا دریڈے نکل گئے نیں تے ہنے پچھاں پرت آؤن گے۔ اوہ دیوانیاں وانگ سجے کھبے رسول خدا نوں بھالدے رَے تے اِک دجے نوں آکھدے رَے کہ ایہہ اَج کیہہ بن گئی، ساڈا سوہنا کِتھے ٹُر گیا؟ سانوں کوئی حکم دِتے بنا ای سوہنی سرکار کِتھے گئی۔ اصحاب نبی اجے ایسے پریشانی وچ سن تے جناب ابوبکر صدیق نے صلاح دِتی بئی ایتھے کھلو کے نری چنتا کری جان دا کوئی فیدا نہیں، چلئے تے سرکار نوں کدھرے لبھیئے۔ یہودیاں نے جدوں صحابہ کرام نوں واپس جاندیاں ویکھیا تے حیی بن اخطب آکھن لگا

✍ تفسیر ابن کثیر ۲/۱۰۵

کہ ابوالقاسم دے سجنو! اَج ابوالقاسم نے بڑی چھیتی کیتی اے۔ اسیں تے اوہناں دے حکم دی تعمیل کرن دی تیاری پے کر دے ساں پر اوہ خورے کتھے ٹر گئے نیں۔ ابن اخطب تے دُجے یہودی، وچوں ایس گل تے پریشان سن کہ منصوبا کامیاب نہیں ہوئیا۔

رسول خدا دے سنگی ساتھی آپؐ دی کھوج وچ مدینے وَل ٹرپے۔ راہ وچ اِک بندے نال ٹاکرا ہوئیا جس نے صحابہ کرام دے پچھن تے دسیا کہ اوس نے تے سرکارنوں مدینے دی اِک مسیت وچ ویکھیا اے۔ ایہہ سن کے اوہناں دی جان وچ جان آئی تے اوہ کاہلی کاہلی پیر پٹدے حضور دے پیراں وچ جاڈگے۔

نبی آخرؐ نے اپنے پیاریاں نوں اوہ ساری گل سمجھا دِتی جیہڑی اللہ نے آپ نوں سمجھائی سی۔ آپؐ نے جدوں صحابہ دا دھیان ایس گل وَل کرایا کہ اوہناں دیاں سینتراں چوکھیاں گوہ گوچریاں سن تے اوہناں تے ساری حقیقت کھل کے سامنے آ گئی۔ دُجے پاسے بنونضیر دی گڑھی وچ وی ایہی گلاں ہورہیاں سن تے منصوبے دی ناکامی دے سبب تے غور کیتا جا رہیا سی۔ اِک سیانی جئی عمر دا یہودی کنانہ بن صویرہ آکھدا اے:

''بجھو بئی بندیو! ابوالقاسم کیوں اُٹھ کے ٹر گیا سی؟''

''رب دی سونہہ، سانوں ککھ پتا نہیں'' اِک بندے نے جواب دِتا۔

''ایہہ جیہڑی اسیں چال چلی سی، رب نے ابوالقاسم نوں ساری گل دس دتی سی۔''

''اوہ کویں بئی؟''

''اوہ ایس طرحاں کہ بخدا اوہ اللہ دے سچے رسول تے اخیری نبی نیں، ایس گل دا سبھناں (ساریاں) نوں پتا اے۔ گل تے صرف ایہہ ہے کہ تسیں چاہندے سی کہ اخیری نبی جناب ہارون دی اولاد وچوں ہووے پر ابوالقاسم اولاد اسماعیل وچوں نیں، بس تہانوں اِسے گل دا ساڑا اے۔ سچ تے ایہہ ہے کہ اوہناں وچ اوہ ساریاں نشانیاں موجود نیں جیہڑیاں تورات وچ دسیاں گئیاں نیں۔ سن لوؤ تے کن کھول کے سن لوؤ بئی جے تہاڈا حال ایہی رہیا تے مینوں ایہ گل وکھالی دیندی اے کہ تہانوں دیس نکالا دے دِتا جاوے گا۔''

اوس سیانے یہودی نے اوہناں نوں ایہہ گل وی آکھی کہ اوہناں دی خیر صرف دو ای گلاں وچ اے، نجی ہر گل تباہی وَل جاندی اے۔

''دسّو بزرگو! اوہ دو گلاں کیہڑیاں نیں'' بندیاں نے پچھیا۔

''پہلی گل تے ایہہ ہے'' اوس نے آکھیا کہ ''جدوں تہانوں پتا اے کہ جہدے نال ویر پائیا جے اوہ اللہ دے سچے رسول نیں تے فیر چپ کر کے اوہناں تے ایمان لے آؤ۔ ایس دا فیدا ایہہ ہووے گا کہ تہاڈا مال ڈنگر، رُکھ، پَیلی بنّا، گھر بار تے ہر شے بچی رہووے گی۔ تہانوں مدینہ چھڈن دا وی نئیں آکھیا جاوے گا تے تہاڈا ناں اگل ہتھ صحابیاں وچ گنیا متھیا جاوے گا۔''

''نہیں بئی ایہہ تے ساتھوں نہیں ہونا، اسیں تورات تے جناب موسیٰ نوں کویں چھڈ دیے۔'' یہودیاں نے جواب دِتا۔

''توراتے تے جناب موسیٰ نے جیہڑی گل دسی اے، میں تہانوں اوہی گل آکھ رہیا ہاں''

''نہیں، تسیں دُجی گل کرو۔''

''دُجی گل ایہہ ہے کہ جے تہانوں شہر چھڈن دا حکم ملے تے حکم من لینا، تہاڈی بچت ہو جاوے گی۔''

''چلو ایہہ گل تے وارا کھاندی اے۔''

ابن صوریہ دے نال نال ایہہ گل سلام بن مشکم نے وی آکھی تے حی بن اخطب نوں تاکید کیتی کہ ویکھیں، کدھرے غلطی نہ کر بہویں اسیں آکھ رَے ہاں بئی ایہدے تے عمل کرنا ہی چنگا ای۔ حی بن اخطب نے آکھیا کہ جے ایہدے وچ ای تہانوں چنگیائی دِسدی اے تے چلو فیر ایویں ای سہی۔

اوہدر گڑھی بنونضیر وچ نٹھیاسنن دیاں تیاریاں ہورہیاں سن تے اوہدر مدینے وچ جناب رسول خداؐ نے جناب محمد بن مسلمہ نوں طلب فرمالیا۔ ابن مسلمہ آئے تے آپؐ نے اوہناں نوں ہدایت کیتی کہ اوہ بنونضیر ول قاصد بن کے جان تے اوہناں تیکر ایہہ سنیہا اپڑا دین کہ:

اَن اُخرجوا مِن بَلَدِی لَقد نقضتم العهد الذی جعلت لکم بما هممتم به ۔ لقد اَجَلتکُم عشراً فَمَن رُؤی بعدَ ذٰلِكَ ضَرَبتُ عُنُقَهٗ ✍

''میرے شہر وچوں نکل جاؤ، تسیں ساڈے نال کیتے گئے اپنے کارے توں پھر گئے او۔ نہیں تے دس دناں بعد تہاڈے وچوں جیہڑا نظر آ گیا اوہدی گردن مار دِتی جاوے گی۔''

جناب محمد بن مسلمہ اپنے آقا دے حکم موجب بنونضیر کول جا پجے تے اوہناں نوں اِک دھاکے دے وچ شہر چھڈن دا حکم سنا دِتا۔ بنونضیر دے بندیاں نے انگلاں دنداں تھلے دَب لیاں تے آکھن لگے کہ ''ابن مسلمہ! قبیلہ اوس دے کسے بندے کولوں ایہہ امید نہیں سی کہ اوہ ایہو جہیا سنیہا لے کے ساڈے کول آوے گا۔'' بنونضیر اصل وچ جناب ابن مسلمہ نوں ایہہ گل چیتے کرا رَے سن کہ جدوں اوہناں دا قبیلہ خزرج نال لڑائیاں کر داسی تے یہودی ابن مسلمہ دے قبیلے اوس دا ساتھ دیندے سن۔ ابن مسلمہ نے جواب دِتا کہ آہو ایہہ گل ٹھیک اے کہ تسیں ساڈے حلیف سی پر ہن دلاں دی حالت اوہ نہیں رَی۔

سلام بن ابی الحقیق تے حیی بن اخطب جئے نام نہاد یہودی دانش ور سارا کجھ سمجھدیاں ہوئیاں وی ناسمجھ بن رَے سن۔ اوہ بھل رَے سن کہ ہن حلیف، حلیف نئیں رَے تے حریف، حریف نہیں رَے۔ اوس تے خزرج دیاں جیہڑیاں جنگاں دا اوہ ذکر کر رَے سن اوہ ہن گئے دِناں دے قصے کہانیاں توں ودھ کجھ وی نہیں سن۔ ہن تے بس اِک ای رشتہ سی تے اوہ رشتا غلامیِ رسول داسی، ہن بس اِک ای جنگ سی تے اوہ جنگ عدوِ رسول نال سی، بھاویں اوہ پیو ہووے تے بھاویں پتر۔

بنونضیر دے یہودی چوکھے وگڑے ہوئے سن۔ لوڑاں توں ودھ وسیلیاں نے اوہناں دا دماغ خراب کیتا ہویا سی۔ اوہناں نوں اپنے پکے پیڈے قلعے وی نظر آوندے سن۔ اُتوں عبداللہ بن اُبی نے وی اوہناں نوں سنیہا گھلیا کہ تھلے نہ لگیا جے، بنوقریظہ تہاڈے نال نیں تے نالے میں وی دو ہزار بندے لے کے تہاڈے نال آرلاں گا۔ ایہہ سارا کجھ سوچ کے بنونضیر

✍ حیاتِ محمدؐ از محمد حسین ہیکل، واقعہ بنونضیر

نے مدینہ چھڈن توں انکار کر دِتا تے جواب دِتا کہ جو دِل جے کر لوؤ، اسیں نہ تے شہر چھڈنا اے تے نہ ای اپنا مال متاع۔

بنونضیر اپنے وڈے چوہدری حیّ بن اخطب دے آکھے لگ کے قلعہ بند ہو گئے۔ دُجے پاسے مسلماناں نے الٹی میٹم دے دس دیہاڑے گزر جان توں بعد بنونضیر تے چڑھائی کر دتی۔ رسول خدا نے پندراں دیہاڑے اوہناں دا محاصرا کیتا تے باہروں کوئی بندا بشر اوہناں دی مدد لئی نہ آیا۔ نہ ہی بنوقریظہ، نہ ہی عبداللہ بن اُبی تے نہ ہی کوئی ہور۔ جدوں محاصرے نے طول پھڑ لیا تے رسول خدا نے قلعے دے باہر، یہودیاں دی ملکیت، کھجوراں دے کجھ رُکھ دڈھا دِتے تاں جے یہودی گل بات لئی تیار ہون تے نالے اوہ ایہ گل وی سوچن تے مجبور ہو جان کہ جیہڑے نخلستان لئی اوہ سارے خطرے مل لے رَہے نیں جے اوہی نہ رہیا تے لڑائی جھگڑے دا کیہہ فیدا؟ کھجوراں دے کجھ رُکھ وڈھان دی ایہہ وجہ وی ہو سکدی اے کہ اوہ اوس ویلے دی جنگی ضرورت ہووے۔

امام سہیلی تے جناب شبلی نعمانی دا خیال اے کہ جیہڑے رُکھ وڈھے گئے سن اوہ اِک خاص قسم دی کھجور سی تے عرب دی لوکائی دی عام خوراک نئیں سی۔ فقیر ایہہ سمجھدا اے کہ ایہناں دوواں بزرگاں دی رائے بڑی جان دار اے۔ جے سورہ حشر دی ہیٹھ لکھی گئی آیت وَل دھیان کریئے تے ایس واقع دی ساری حقیقت سامنے آ جاندی اے۔ آیت مبارکہ اے:

﴿مَا قَطَعْتُمْ مِّنْ لِّيْنَةٍ اَوْ تَرَكْتُمُوْهَا قَآئِمَةً عَلٰٓى اُصُوْلِهَا فَبِاِذْنِ اللّٰهِ وَلِيُخْزِيَ الْفٰسِقِيْنَ﴾ (الحشر: ۵)

''تسیں لینہ دے جیہڑے رُکھ وڈھائے یاں جیہڑے اپنے مُڈھاں تے قائم رہن دِتے، سب اللہ دے حکم نال سی تاں جے اوہ فاسقاں نوں ذلیل کرے۔'' خیال فرماؤ:

۱۔ اللہ نے کھجور دا نہیں سگوں کھجور دی خاص قسم لینہ دا ناں لیا اے۔
۲۔ سارا نخلستان نہیں سگوں کجھ رُکھ وڈھے گئے جویں کہ **اَوْتَرَكْتُمُوْهَا** توں پتا لگدا اے۔
۳۔ کسے رُکھ نوں اگ نہیں لائی گئی۔
۴۔ رکھ وڈھن دا کم اذنِ ربی دے تحت کیتا گیا۔
۵۔ ایس دا مقصد بنونضیر نوں نفسیاتی طور تے کمزور کرنا سی۔

بہر حال لینہ دے رُکھ وڈھے جان توں بعد یہودیاں تے ایڈا رعب پے گیا کہ اوہ ترلیاں تے آ گئے۔ بنونضیر دی بد عہدی، رسول خداؐ دے قتل دی سازش تے آپؐ دے الٹی میٹم موجب حق تے ایہہ سی کہ اِک اِک یہودی نوں چُک چُک کے اوس پتھر نال قتل کیتا جاندا جہدے نال اوہ رسول خدا نوں قتل کرنا چاہندے سن پر قربان جایئے اوس رحمت اللعالمین توں جس نے اپنے قتل دی سازش کرن والیاں نوں وی معاف فرما دتا۔ ابن سعد آکھدے نیں کہ رسول اللہ نے فرمایا کہ جاؤ تہانوں معاف کیتا۔ اپنی ہر شئے اپنے اُٹھاں تے لد لے جاؤ۔ تہاڈا مال ڈنگر وی تہاڈے نال جاوے گا پر چیتے رہوے کہ ہتھیار لے کے قلعے توں باہر نہ آنا۔ فیر ایوں ای ہویا، بنونضیر اپنے چھ سو (۶۰۰) اُٹھاں تے جتاں مال لد سکدے سن، لد کے لے گئے تے جاندے جاندے اپنے گھراں نوں وی برباد کر گئے۔

بنونضیر دے کجھ یہودی شام دے پناہ گیر بنے تے حیّ بن اخطب تے سلام بن ابی الحقیق جئے چوہدری بندیاں نے

خیبر وچ جاڈیرے لائے۔ خیبر دی لوکائی نے اوہناں دی چوہدراہٹ نوں مَن لیا تے اوہ راضی خوشی اوتھے وسّوں کر دے رَے۔ بنونضیر دا محاصرہ اوہناں دے دو بندیاں یامین بن عمرو تے سعید بن وہب دی خوش بختی دا سبب بنیا، کیوں جے اوہناں مسلمان ہو کے اپنی دنیا وی بچالئی تے آخرت وی۔

بنونضیر نے اپنے دیس نکالے دے باوجود اپنی آکڑ قائم رکھی تے مدینے دے علاقے وچوں نکلن لگیاں ایوں وکھالی دِتی جویں اوہناں نوں کسے گل دا کوئی منکھ نہیں۔ اَج دے دور دی اِک مستشرق سیرت نگار بی بی کیرن آرمسٹرانگ نے ایس دیس نکالے دا نقشا ایوں کھچیا اے:

> Nadhir loaded all their possessions, even breaking down the lintels of their doors rather than leaving them for Muhammad and left the oasis in a proud procession as though they were going in triumph. The women dressed in all their jewels and finery, beating tambourines and singing to the accompaniments of pipes and drums.✐

> ''بنونضیر نے اپنی ہر شے (اوٹھاں تے) لَد لئی، ایتھوں تیکر کہ اوہناں اپنے گھراں دیاں چوگاٹھاں تیکر توڑ دتیاں تاں جے اوحمد دے کم نہ آسکن تے نخلستان وچوں ایوں غرور نال نکلے جویں اوہ کسے جت دا جشن منا رَے ہون۔ زنانیاں نے سوہنے لیڑے لیپے تے اپنیاں ساریاں ای ٹوماں پائیاں ہوئیاں سن۔ اوہ طبل وجاندیاں تے بانسریاں تے ڈھولاں دے نال گاؤندیاں گڑھی توں باہر گئیاں۔''

نبی رحمتؐ دے صحابہ بنونضیر دی کسے حرکت تے غصے وچ نہیں آئے۔ اوہناں جو وی آکھیا، جویں دے وی گیت گائے، اللہ دے رسول تے اوس دے سجناں نے صبر دا مظاہرا کیتا سگوں اِک اجیہے یہودی دا مال آپؐ نے اوہدے اُٹھ تے اپنے ہتھاں نال لدایا جیہڑا اپنی گڑھی وچ چوکھا عزت دار سمجھیا جاندا سی۔

سپہ سالارِ اعظم دی حکمت عملی:

بنونضیر نے اپنے قلعیاں ورگے گھراں دیاں چھتاں تے پتھرا کٹھے کیتے سن جہناں نال اوہ مسلماناں تے چوکھی سوکڑ نال سنگ باری کر سکدے سن۔ ایس توں اگدیں ہتھیاراں دے وی اوہناں نے ڈھیر لائے ہوئے سن۔ دانہ پھکا اوہناں کول وادھوں سی تے پانی دے قدرتی ذخیرے اوہناں دے قلعیاں وچ میوندے نہیں سن۔ پر سپہ سالارِ اعظمؐ دی حربی حکمت عملی کجھ ایوں دی سی کہ متکبر تے خونخوار یہودی آپؐ دے پیراں وچ آڈگے۔

آپؐ نے سب توں پہلاں بنونضیر دے گھراں نوں اوس ساز و سامان توں پاک کیتا جیہڑا خطرناک ثابت ہو سکدا سی۔، فیر قلعہ بند یہودیاں دے آل دوالے دا جائزہ لیا۔ آپؐ اپنے صحابہ نوں اِک تھاں توں دُجی تھاں' تے اِک پاسے توں دُجے پاسے منتقل کر دے رَے۔ ایہہ حرکت (Mobility) ایڈی تیزی تے ہشیاری نال کیتی جاندی سی کہ قلعہ بند یہودیاں نوں سمجھ ای نہیں لگدی سی کہ کیہہ ہو رہیا اے۔ اوہ گھابر گئے کہ مسلمان چوں پاسیوں اوہناں نوں وَل کے کوئی خوفناک چال

✐ Muhammad A Biography of the prophet by karen Armstrong Page:194

چلن لگے نیں۔

مسلماناں وچ اجیہا ڈسپلن ویکھن نوں مل رہیا سی جہدی عربستان دی حربی تواریخ وچ کوئی مثال نہیں ملدی۔ اوہ اپنے کمانڈر دے اِک اشارے تے اپنا سب کجھ قربان کرن لئی بےتاب سن۔

ابداع اِک حربی اصطلاح اے جہدا مطلب اجہی تدبیر کرنا اے کہ دشمن اپنا ارادہ بدل کے اجہی پالیسی تے مجبور ہو جاوے جیہڑی ساڈی مرضی تے خاہش دے مطابق ہووے تے جنگ وچ سانوں اوس دا چوکھا فیدا ہووے۔ بنونضیر دے محاصرے وچ لینہ کجھوراں دے کجھ رُکھ وڈھا دینا سپہ سالار اعظم دا اِک بہترین ابداع سی جس دا مطلب ایہہ سی کہ اسیں لڑن آئے ہاں تے کسے وی حالت وچ محاصرہ چھڈ کے پچھاں نہیں پرتاں گے، یہودیو! تگڑے ہو جاؤ۔ ایس ابداع نال سورہ حشر وچ رب دے کہن موجب یہودی رسوا ہو گئے تے اوہناں دا مورال ایناں تھلے ڈگ پیا کہ اوہ ہتھیار سٹن تے مجبور ہو گئے۔ ٹھیک وقت تے ٹھیک فیصلہ کِسے فوج دے سالار دا اجیہا کمال ہندا اے جیہڑا اوس نوں سرخرو کر دیندا اے۔ سپہ سالار اعظمؐ نے سچ مچ ایہ کمال کر وکھایا۔

مال فے:

بنونضیر دی غیر منقولہ جائیداد رسول خدالئی مال فے دے طور تے مخصوص سی۔ آپ نے اوہ مال مہاجر مسلماناں وچ ونڈ دِتا تاں جے انصار بھراواں توں کجھ بھار ہولا ہو جاوے تے مہاجراں نوں روٹی دے اپنے وسیلے مِل جاون۔ دو انصاری مسلماناں نوں وی اوس مال وچوں حصا دِتا گیا جیہڑے مالی طور تے چوکھے لسے سن، اوہناں دے نام سہل بن حنیف تے ابو دجانہ دسے گئے نیں۔

سازشی عمرو دا قتل:

جویں پچھے ذکر ہویا اے بنونضیر دے دو بندے یامین بن عمرو تے ابوسعید بن وہب مسلمان ہو گئے سن۔ جناب یامین اوس بدبخت عمرو بن حجاش دے نیڑے دے رشتے دار سن جس نے جناب رسول خدا اُتے چھت توں پتھر وگا کے مارن دی سازش کیتی سی۔ اِک دن جناب رسول خدا نے حضرت یامین بن عمرو نوں آکھیا کہ ویکھیا ای یامینا! تیرے چاچے دے پتر نے میرے خلاف کویں سازش تیار کیتی سی۔ ایہہ سن کے جناب یامین دی غیرت نے جوش ماریا تے اوہناں نے سازشی عمرو نوں قتل کر دِتا۔

بدر ثانی:

مدینے توں بنونضیر دی جلاوطنی توں بعد مسلماناں نوں کجھ سکون ہو گیا۔ یہودی سازشاں مک گئیاں۔ منافقاں دا مورال ڈگ پیا تے مسلمان خوشحالی دے دیہاڑے گزارن لگ پے۔ جتھے مہاجر مسلمان بنونضیر دے چھڈے باغاں دی وجہ توں رَجھ کے روٹی کھان لگ پے اوتھے انصاری مسلمان وی مالی طور تے بہتر ہو گئے، کیوں جے اوہناں دے موہڈیاں توں مہاجر بھراواں دی کفالت دا بھار اُتر گیا سی۔ آرام سکون دیاں کجھ ای گھڑیاں گزریاں سن تے شعبان دا مہینا آ گیا۔

رسول خدا نوں ایہ گل چیتے سی کہ پروں اُحد توں واپسی ویلے ابوسفیان نے چیلنج کیتا سی کہ آوندے سال بدر وچ جوڑ

پوے گا۔اوس نے آکھیا سی:

﴿اَلْمَوعِدُ بَیْنَنَا وَبَیْنَکُمْ بَدر مِنَ الْعامِ الْقَابِل﴾

''رسول خدا نے ابوسفیان دا چیلنج قبول کیتا سی تے جناب عمر بن خطاب نوں حکم دِتا سی کہ عمر:

﴿ قُلْ نَعَمْ اِنْ شَآءَ اللّٰہُ﴾

''آکھو، انشاءاللہ ایوں ای ہووے گا۔''

رسول خدا نے جدوں اپنی ایس خاہش دا اظہار فرمایا کہ بدر وچ ابوسفیان نال جوڑ پانا ای پانا اے تے ایہہ خبر مکےّ تیکر وی اپڑ گئی۔اوتھے ابوسفیان چوکھا پریشان ہوئیا کیوں جے اوہ جنگ توں بچنا چاہندا سی۔ایس لئی اوس نے اپنے بندیاں راہیں مدینے دے آل دوالے ایوں دا پروپیگنڈہ کرنا چاہیا کہ مسلماناں تے رعب پے جائے تے اوہ مقابلے لئی مدینے توں باہر نہ نکلن پر ابوسفیان دی ایہہ چال کامیاب نہ ہوئی تے مسلماناں نے تیاری جاری رکھی۔

اوہناں دِناں وچ مدینے دا اِک چکر باز تے چرب زبان بندا نعیم بن مسعود مکےّ اپڑیا تے ابوسفیان دے ٹولے نوں آکھن لگا کہ اپنا بلا کرلوؤ، مسلماناں نے پورا ٹل لا کے اپنا لشکر تیار کیتا اے تے اوہناں متھے گئے دِناں تے بدر وچ اپڑ جانا اے۔ابوسفیان نے ایہہ خبر سنی تے گھابر گیا تے آکھن لگا کہ ''یا نعیم! میرا تے جنگ دا کوئی ارادہ نہیں۔ہووے نہ ہووے جنگ ٹل ای جائے تے چنگا اے۔ویکھیں نا ملک وچ خشک سالی اے۔مینہ دا وسنا خاب بن گیا اے، چرا گاہواں وچ ہرا تیلا ویکھن نوں نہیں لبھدا، پانی دے تلاء سکے کھلوتے نیں تے بکریاں دے تھن لکڑ وانگ کھڑ کدے نیں۔ہن دَس، لڑن دا کوئی واہ ہے؟ تے جے توں بھرا!، نیکی کریں تے مدینے جا کے ایوں دا پروپیگنڈا کر کہ مسلمان ترٹھ جان، اسیں تینوں تیرا پورا پورا حق دیواں گے۔''

''چلو فیر گل ٹک لوؤ''، نعیم نے آکھیا''

''مدینے جان لئی اک برق رفتار اُٹھ ساڈے ولوں ہوئیا، تے اہدوں وَکھ ۲۰ اُٹھ ہور''

''مینوں منظور اے، پر ویکھ لئیں سردار! جیہڑا اکارا کیتا ای، پکار ہویں۔کم ہندیاں ای اُٹھ میرے حوالے کر دیویں۔''

''نعیم جی! کوئی بے اعتباری اے تے دسو کہدی ضمانت دیویئے۔''

''تسیں اُٹھ سہیل بن عمرو دے حوالے کر دیو، جے میں مسلماناں نوں مدینے وچ ڈک دیواں تے اُٹھ میرے، نہیں تے تسیں اپنا مال سہیل توں واپس منگ لینا''

''سانوں منظور اے''ابوسفیان نے آکھیا۔

مدینے اپڑ کے نعیم نے کمال چالاکی وکھائی۔اوس نے گھر گھر جا کے دسیا کہ ایس وار مکےّ والیاں جیہڑا لشکر اکٹھا کیتا اے، عرب دی کوئی قوم اوس دا مقابلا نہیں کر سکدی۔نالے ابوسفیان نے ارادا کیتا اے کہ مسلماناں نال اُحد توں وی بھیڑی کیتی جاوے۔ایہہ سن کے مسلماناں دے حوصلے کمزور ہوندے گئے تے سوچن لگ پے کہ بدر وَل نہ ای رُخ کیتا جائے تے چنگا اے۔رسول خدا نوں جدوں ایس تھوڑ دلی دا انداز ہوئیا تے آپ نے ناراض ہوندیاں فرمایا کہ ''خدا دی قسم اے جے بدر

وچ مینوں اکلّے نوں وی جانا پیا تے میں پیر پچھے نہیں ہٹاواں گا۔''

رسول خدا دی نراضگی تے بدر وَل ودھن دا پکا پیڈا ارادا ویکھ کے صحابہ کرام نے جنگ دی تیاری چھوہ دِتی تے رسول خدا نے عبداللہ بن اُبی دے پتر حضرت عبداللہ بن عبداللہ نوں مدینے وچ اپنا نائب مقرر کیتا تے بس فیر ویکھدیاں ای ویکھدیاں اِک ہزار[1] مجاہداں دا لشکر اپنے محبوب سپہ سالار دی سالاری وچ بدر وَل ٹر پیا۔ دُجے پاسے ابوسفیان وی بجھے دِل تے ٹُٹے ارادے نال جہنم دے دو ہزار توں چوکھے خریداراں نال بدر وَل ٹر پیا۔ پر حالت ایہہ سی کہ دو دِناں دے سفر توں بعد پیر توڑ کے بہہ گیا تے نال دیاں نوں آکھن لگا کہ جدوں لڑن تے دِل نہیں مَن دا تے اگاں ودھن دا کیہہ فیدا؟ ایوں مکی لشکر مکّے واپس پرت گیا۔

اسلامی لشکر پورے اُٹھ دیہاڑے بدر وچ موجود رہیا تے مکّے والیاں دے چیلنج دا جواب دین لئی اوہناں نوں اڈیکدا رہیا۔ اوہناں دِناں وچ بدر وچ میلہ وی لگا ہوئیا سی۔ مجاہدین اسلام میلے وچ سودے دی خرید و فروخت وی کر دے رَے تے ایوں اوہناں کجھ مالی فیدا وی حاصل کر لیا۔ اخیر رب دا شکر ادا کر دے ہوئے راضی خوشی مدینے پرت آئے۔

ایس معرکے نوں تاریخ غزوہ بدر الصغریٰ تے بدر الموعد دے ناواں نال وی یاد کر دی اے۔

غزوہ ذات الرقاع:

غزوہ بدر الصغریٰ توں واپسی توں بعد جناب رسول خداؐ تے صحابہ کرام بڑے راضی سن، کیوں جے عرب دے کافراں تے اِک وار رُعب پے گیا سی تے نالے ایہہ گل غلط ثابت ہو گئی سی کہ اُحد دے معرکے وچ مسلماناں دا لک ٹٹ گیا اے تے ہن اوہ اُٹھن جوگے نہیں رَے۔ سُکھ چین دے اوہناں دِناں وچ ای ریاست مدینہ دے محکمہ جاسوسی نے ایہہ خبر دِتی کہ بنو غطفان مدینے تے حملے کرن لئی نجد دے علاقے وچ اکٹھے ہو رہے نیں۔ سپہ سالارِ اعظم نے شتابی نال چار سو مجاہداں دا اِک لشکر تیار کیتا تے اوہناں تے پیشگی حملا کر دِتا۔ بنو غطفان دے دو ویں قبیلے بنو محارب تے بنو ثعلبہ مسلماناں نوں ویکھ کے ایوں اگے بھج کھلو تے کہ بال بچے تے سوانیاں وی پچھے چھڈ گئے۔ مسلمان مجاہد جِنّاں کجھ اوہناں دے مال وچوں لد سکدے سن لد کے مدینے وَل ٹُر پئے۔

نجد دا علاقہ مدینے توں چوکھا دریڈا سی تے نالے ایہہ خبر وی ملی سی کہ نجد دے کافراں نوں ہلا شیری دین لئی خالد بن ولید ؓ وی اوہناں وچ موجود اے، ایس لئی مسلماناں نے چوکھا خوف محسوس کیتا۔ مسلماناں نوں ایہہ ڈر سی کہ جے بنو محارب تے بنو ثعلبہ نجد دے کجھ ہور قبیلیاں نوں نال رلا کے پچھا کرن لگ پے تے فیر مسلماناں دا نقصان وی ہو سکدا سی۔ ایہہ صورت حال ویکھ کے رسول خدا نے مسلماناں نوں نماز خوف پڑھائی جیہڑی اسلام دی پہلی نماز خوف سی۔ نجد وَل لشکر کشی دی ایہہ مہم پندراں دِناں وچ توڑ چڑھی تے رسول خدا اپنے مجاہداں نال راضی باضی مدینے پرت آئے۔

ذات الرقاع دی وجہ تسمیہ:

وکھو وکھ مسلمان مورخاں تے سیرت نگاراں نے ذات الرقاع دے ناں تے وکھو وکھ خیال ظاہر کیتا اے۔ یقین نال

---

[1] آں حضرت بحثیت سپہ سالار از محمود خطاب صفحہ: ۲۵۷۔ سبل الہدیٰ وچ ایہہ تعداد ۱۵۰۰ دَسی گئی اے۔

زاد المعاد تے حیات محمد از محمد حسین ہیکل

نہیں آکھیا جاسکدا کہ ایس ناں دی اصل وجہ تسمیہ کیہہ اے۔ سیرت نگار آکھدے نیں:

(i) رقاع جمع اے تے اس دا واحد رقعہ اے۔ ایس دا مطلب اے کپڑے دا اوہ ٹکڑا جہدے نال گاہنڈا (پیوند) لایا جاندا اے۔ مسلماناں نے اپنے پاٹے ہوئے جھنڈیاں نوں ٹاکیاں لائیاں ہوئیاں سن۔ ایس لئی ایس غزوہ نوں غزوہ ذات الرقاع آکھیا گیا۔

(ii) پتھریلی تے گرم زمین اُتے لما پینڈا کرن نال مجاہداں دے پیر زخمی ہو گئے سن تے اوہناں نے اپنے پیراں تے لیراں وَل لیاں سن۔ ایس لئی ایس غزوہ نوں ایس ناں نال چیتے کیتا جاندا اے۔

(iii) نجد دے جس علاقے وچ کافر کٹھے ہورَے سن اوس دے پہاڑ اُتے چٹے، کالے تے لال رنگ دیاں دھاریاں سن۔ ایوں جاپدا سی جویں وکھو وکھ رنگاں دے لیڑے سکنے پائے ہوئے نیں۔

(iv) جس وادی وچ جوڑ پیا، اوس وچ اِک رُکھ سی جہدا ناں ذات الرقاع سی۔

ذات الرقاع دا غزوہ ۴ھ دا اخیری غزوہ سی تے ایہدے نال مسلماناں دے وقار دی بحالی دی رہی سہی کسر وی پوری ہو گئی تے آل دوالے دیاں رُڈاں وچوں باہر نکلن والے سپ سپولیاں نے اِک وار فیر اپنے منہ رڈاں دے اندر کر لے۔

میرا اللہ کافی اے:

قبیلہ بنو محارب دا اِک وگڑیا ہوا بندا غورث بن حارث اپنے سرداراں کول گیا تے آکھن لگا کہ محمد نے لشکر کشی کر کے سانوں وادی وچوں کڈ دِتا اے، جے تسیں موہڈا لاؤ تے میں اوس نوں تھاں ای مار دیاں۔ سرداراں نے آکھیا کہ ہور کیہہ چاہیدا اے، تیاری پھڑ تے جے تیرے تے کوئی اوکھا ویلا آیا تے فیر اسیں اپنے پیو دے ہوئے تے تیرے نال رہواں گے۔ ایہہ ہلاشیری ویکھ کے غورث اپنا ناں پتا تے اگا پچھا لکاؤندا لکاؤندا اوس رُکھ تھلے جا پجیا جتھے رسول خدا آرام فرما رَے سن۔ آپؐ دی تلوار اوس رُکھ نال لٹک رہی سی۔ اوس نے اچن چیت تلوار پھڑی، نیام وچوں کڈی تے ہوا وچ لہراندا آکھن لگا:

﴿ یَا محمّد اَمَا تَخَا فُنِیْ ﴾

''اے محمد! میرے توں ڈرے او؟''

''نہیں تے'' رسول خدا نے جواب دِتا۔

اوس نے تلوار وکھاندیاں فیر پچھیا۔

﴿ اَمَا تَخَا فُنِیْ وَفِی یَدِیْ السَّیْفُ ﴾

''اجے وی نہیں ڈرے جد کہ میرے ہتھ وچ تلوار اے۔''

﴿ بَلْ یَمْنَعُنِی اللّٰہِ مِنْكَ ﴾

''میرا اللہ مینوں تیرے کولوں بچائے گا۔''

آپ نے دھڑلے نال جواب دِتا۔

ایہ سن کے اوس کافر دی اجہی حالت ہو گئی کہ اوہ اپنے ہتھ نال تلوار سرکار دو عالم دے سامنے رکھ کے پٹھیں پیریں

پرت گیا۔

جناب جابر تے سرکارؐ دی دلنوازی:

ایسے غزوہ ذات الرقاع توں واپسی تے اِک چوکھا ایمان افروز واقعہ پیش آیا۔ ہوئیا ایہہ کہ مدینے ول جاندیاں جناب جابر بن عبداللہ اپنے وڈیرے تے لسے جئے اونٹھ تے سوار سن تے گھڑی مڑی پچھے رہ جاندے سن۔ ایہہ ویکھ کے مہربان آقا و مولا نے پچھیا کہ جابر کیہہ گل اے، اُٹھ نوں ٹوردا کیوں نہیں؟

''یارسول اللہ! ایہہ ایناں کوای ٹرن جوگا اے''

''چل فیر ایس نوں بٹھا دے'' رسول خدا نے حکم دِتا۔

رسول خدا دے حکم موجب حضرت جابر نے اپنا اُٹھ بٹھا دِتا۔ آپؐ نے جناب جابر دے ہتھوں سوٹی پھڑ کے اُٹھ دے جسّے تے ایوں رگڑی جویں کسے بال نوں ساواش دیندیاں اوہدے پنڈے تے تھاپی دِتی جاندی اے۔ فیر حکم دتا کہ چل ہن ایس نوں ٹور۔ جابر آکھدے نیں کہ اُٹھ دیاں گلاں ای کجھ ہور سن۔ اوہ ایوں سی کہ جویں اوہدے پنڈے وچ بجلی بھری گئی اے پر میں اوس نوں حضور دے اُٹھ توں اگے نہ لنگن دِتا۔ میں تے رسول خدا گلاں کردے رَے تے پندھ نبھڑدا رہیا۔

جابر آکھدے نیں کہ گلاں کردیاں کردیاں حضور چوکھے مہربان ہورَے سن۔ آکھدے نیں:

جابر! اُٹھ ویچنا ای؟

''یارسول اللہ، تسیں ایوں ای لے لوو۔''

''نہیں، میں تے مُل تار کے لواں گا۔''

''چلو فیر آقا، دسّو کیہہ دیندے او۔''

''اِک درہم ٹھیک اے؟''

''نہیں یا رسول اللہ، جے مُل دینا جے تے فیر مل دیو۔ ویکھو میرے پیارے آقا! ایہہ تے نِری گھاٹے والی گل ہوئی نا!''

''چل جابر، کجھ ودھا دیندے ہاں......اچھا چل اِک اوقیہ تے گل مک گئی۔ ٹھیک اے؟''

''ٹھیک اے آقا'' میں ہسدیاں ہوئیاں آکھیا۔

حضرت جابر فرماؤندے نیں کہ جدوں اُٹھ دا مُل ٹکیا گیا تے کجھ پندھ وی نبھڑ گیا۔ تھوڑا اگے جا کے سرکار رحمت اللعالمین دی اپنے غلام تے فیر نظر سولّی ہوئی۔ غلام نال لاڈیاں کردیاں پچھیا:

''جابر، ایہہ دَس بئی ویاہ کرلیا ای۔''

''جی یارسول اللہ، کرلیاء اے'' جناب جابر نے عرض کیتی۔

''ایہہ دَس کہ کواری نال کیتا ای کہ ثیبہ✍ نال''

✍ ثیبہ، خاوند دیدہ سوانی نوں آکھدے نیں بھاویں اوہ بیوہ ہووے تے بھانویں مطلقہ۔

''ثیبہ نال یا رسول اللہ''

''کواری نال کیوں نہیں؟''

''اے اللہ دے رسول! میرے والد جناب عبداللہ جنگ اُحد وچ شہید ہو گئے سن۔ اوہناں دیاں ست دھیاں سن۔ میرے ول وچ ایہہ گل سی کہ کسے سیانی عمر دی سوانی نال ویاہ کراں گا تے اوہ میریاں بھیناں داوی خیال کرے گی، کواری کولوں ایہہ کم نہیں ہونا سی۔''

''تیرا فیصلہ ٹھیک اے انشاءاللہ'' رسول رحمت نے شاواش دے انداز وچ آکھیا۔

گلاں ہندیاں رہیاں تے پندھ نبڑدا رہیا۔ جابر آکھدے نیں کہ رسول خدا نے فرمایا کہ اسیں جدوں صرار ناں دے پنڈ کول اپڑاں گے تے اوتھے انشاء اللہ اُٹھ ذبح کراں گے، مجاہداں دی روٹی ورجاں گے تے دیہاڑی آرام کراں گے۔ اوہنے چر وچ تیری سوانی نوں تیرے آون دا پتا لگ جاوے گا۔ اوہ گھر دے پردے، بسترے دیاں چادراں تے تکیاں دے غلاف دھو بنا کے پادوے گی تے تینوں جی آیاں نوں آکھن لئی تیار ہو جاوے گی۔''

''پر یا رسول اللہ! ایس غریب کول ایہہ شیواں کتھوں آئیاں؟''

''گھابر نہ، اوہ ویلا آون والا اے جدوں ایہہ سارا کجھ تیرے کول ہووے گا۔'' حضورؐ نے بشارت دِتی۔ فیر جدوں صرار اپڑے تے حضور دے فیصلے موجب اوویں ای ہوئیا۔ شام نوں مدینے اپڑے تے جناب جابر نے خوشی خوشی ساری گل اپنی سوانی نوں سنا دِتی۔ اوہ وی حضور دی دِتی گئی خوشخبری سن کے چانواں نال رجھن لگ پئی۔

سویرے جناب رسول خدا دا خرید یا گیا اُٹھ لے کے جدوں جناب جابر آپ دی خدمت وچ حاضر ہوئے تے آپ نے جناب بلال نوں حکم دِتا کہ بلال جاؤ تے جابر نوں اُٹھ دا مُل اِک اوقیہ سونا دے دیو۔ بلال وی تے مہربان تے رحمت عالم آقا دا غلام سی، اوس نے جناب جابر نوں اِک اوقیہ توں ودھ ای دِتا۔ جدوں اُٹھ دی گل ہوئی تے آقا نے فرمایا کہ جابر، ایہہ وی تیرا ہی اے۔

جابر اپنا اُٹھ تے اُس دا مُل سگوں مُل توں کجھ ودھ لے کے پٹھیاں چھالاں ماردے گھر پرت گئے۔ جابر آکھدے نیں کہ جدوں تیکر اوہ اوقیہ اوہناں کول رہیا، گھر وچ برکتاں ای برکتاں تے وادھوں رزق رہیا۔ ایوں رسول خدا دا جناب جابر نوں ایہہ آکھنا کہ ان شاءاللہ، ہر شے تیرے کول ہووے گی، چھیتی ای ٹھیک ثابت ہو گیا۔

اوس مبارک زبان والی ہستی تے لکھاں سلام۔

الرحمٰن الرَّحیم:

جناب جابر ایس سفر دا اِک ہور واقعہ وی سناندے ہندے سن۔ فرماؤندے سن کہ اِک صحابی کِسے چڑی دا بوٹ (یاں کسے دُجے پکھیرو دا بچہ) پھڑ لیایا۔ رسول خدا اوس بوٹ ول مہربان نظر نال ویکھ ای رَے سن کہ اوس بوٹ دی ماں، صحابی رسول دے ہتھ اُتے آ بیٹھی، سگوں اپنے آپ نوں اوتھے ڈیگ دِتا۔ ایہہ ویکھ کے رسول اللہ نے فرمایا کہ تہانوں حیرت نہیں ہونی چاہیدی۔ نالے چیتے رکھو کہ تہاڈا رب تہاڈے تے ایس ماں نالوں چوکھا مہربان اے۔

۴ھ دے کجھ ضروری واقعات:

(i) رسول خدا دے دوہترے، حضرت رقیہ بنت رسول تے حضرت عثمان ذوالنورین دے پتر جناب عبداللہ بن عثمان چھ سال دی عمر وچ فوت ہو گئے۔ رسول خدا نے نماز جنازہ پڑھائی تے حضرت عثمان نے جناب عبداللہ نوں قبر وچ اتاریا۔

(ii) جناب ابوسلمہ عبداللہ بن عبدالاسد جناب رسول خدا دی پھوپھی دے پتر سن۔ اوہ رسول خدا دے رضاعی بھائی وی سن، کیوں جے اوہناں نے وی ابولہب دی کنیز ثویبہ دا دُدھ پیتا سی۔ مکے دے مشرکاں توں تنگ آ کے جیہڑے مُڈھلے مسلماناں نے حبشہ وَل پہلی ہجرت کیتی سی ابوسلمہ تے اوہناں دی سوانی اُم سلمہ اوہناں وچ شامل سن۔ حبشہ توں آپ مکے پرت آئے تے فیر اپنی اسلامی ریاست مدینے تشریف لے گئے۔ جناب ابوسلمہ نے جنگ بدر تے اُحد، دوواں وچ جہاد کیتا سی۔ اُحد وچ اِک ڈونگا زخم لگا سی جیہڑا ٹھیک ہو گیا سی پر اِک سفر وچ اوہ زخم فیر تازہ ہو گیا تے اخیر اوسے زخم نال ۴ جمادی الاوّل نوں اللہ نوں پیارے ہو گئے ✍

جدوں اُم سلمہ دی عدت پوری ہو گئی تے رسول خدا نے حضرت عمر نوں جناب اُم سلمہ وَل شادی دا سنہیا دے کے گھلیا پر اُم سلمہ نے آکھیا کہ میں بال بچے دار ہاں تے ہن محنت مزدوری کر کے اوہناں دا پیٹ پالنا اے۔ دُجا ایہہ کہ میں چوکھی انکھ والی سوانی ہاں، ایہہ نہ ہووے کہ سوکناں نال لڑ دی رہواں۔ ایہ سن کے رسول خداؐ نے آکھیا کہ بالاں دا نان نفقہ تے ساڈے ذمے رہیا، باقی رہی انکھ والی گل تے ایس لئی وی اسیں اپنے رب اگے دُعا کراں گے۔ رسول خدا دے ایس ویروے توں بعد اُم سلمہ نے ہاں آکھ دِتی تے ایوں ۴ھ وچ اوہناں ام المومنین بنن دا شرف حاصل کر لیا۔

(iii) اُم المومنین اُم المساکین حضرت زینب بنت خزیمہ ایسے ورھے ربیع الثانی دے مہینے وچ چلانا کر گئیاں۔ آپ دی مرقد مبارک جنت البقیع وچ اے۔ جناب زینب دی رسول خدا نال رفاقت دی مدت صرف اَٹھ مہینے ہے۔

(iv) ایسے ورھے شعبان دی پنج تریخ نوں رسول خدا دی پیاری صاحبزادی خاتون جنت سیدہ النساء حضرت فاطمہ الزہرہ دے گھر دُجے پتر نے جنم لیا جہناں دا ناں حسین رکھیا گیا۔ جناب سیّدنا حسین دی کنیت ابوعبداللہ تے لقب سبط رسول اے۔ رسول خدا نے جناب سیّدنا حسن طرحاں آپ نوں وی جنتی نوجواناں دا سردار ہون دی بشارت دِتی۔ رسول خدا نے اپنے دوواں لاڈلیاں نال ایناں پیار کیتا کہ فرمایا کر دے سن کہ جنے ایہناں دوواں نال محبت کیتی اوس نے میرے نال محبت کیتی تے جس نے ایہناں نال بغض رکھیا اوس نے میرے نال بغض رکھیا۔ سن چار ہجری وچ اکھاں کھولن والے ایس نیانے نے طاغوتی طاقتاں دیاں اکھاں وچ اکھاں پا کے گل کرن دی اجیہی روشن مثال قائم کیتی کہ لسیّاں تے ماڑیاں نوں حیاتی گزارن دا ڈھنگ آ گیا۔

(v) رسول خدا دی چاچی، حضرت علی دی والدہ تے حضور دے محسن جناب ابوطالب دی سوانی حضرت فاطمہ بنت اسد بن ہاشم ایسے ورھے چلانا کر گئیاں۔ حضرت فاطمہ نوں اسلامی تواریخ بڑے ادب تے پیار نال یاد کر دی اے۔ آپ تواریخ دی پہلی سوانی نیں جہناں اِک ہاشمی بچے نوں جنم دِتا کیوں جے آپ دا تے جناب ابوطالب، دوواں دا تعلق خاندان ہاشم نال سی۔ ایس توں وی وڈھی وجہ ایہہ ہے کہ جدوں ننھے حضورؐ اپنے مہربان چاچا ابوطالب دی کفالت وچ گئے تے ایس کرماں

✍ سیرت ابن کثیر جلد دوئم صفحہ:۱۳۱

والی چاچی نے حضورنوں ماں ورگا پیار دِتا۔حضورنوں وی جناب فاطمہ نال چوکھا پیار سی۔ جدوں ایہہ پیاری چاچی فوت ہوئی تے آپؐ نے اپنی قمیض اوہناں دے گل پا دِتی۔قبر وچ کجھ دیر لمے پے رَے۔ جدوں دفن کر دِتا تے فرمایا کہ ماں! اللہ تینوں جزا دیوے۔ بے شک توں سب توں چنگی ماں ایں۔ایس توں بعد حضور نے ارشادفرمایا کہ میں اپنی قمیض ایس لئی ماں دے گل پائی اے کہ اللہ ایہناں نوں جنت دی پوشاک پوائے تے قبر وچ ایس لئی لما پے گیا ساں کہ قبر ایہناں تے کشادہ ہو جاوے

شراب حرام ہوگئی:

۴ھ وچ اللہ تعالیٰ نے اپنے محبوب دی اُمت نوں شراب جئی گندگی توں پاک کر دِتا تے اِک چوکھے نترے ہوئے حکم راہیں ارشادفرمایا:

﴿یٰۤاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْۤا اِنَّمَا الْخَمْرُ وَ الْمَیْسِرُ وَ الْاَنْصَابُ وَ الْاَزْلَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّیْطٰنِ فَاجْتَنِبُوْهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُوْنَ o اِنَّمَا یُرِیْدُ الشَّیْطٰنُ اَنْ یُّوْقِعَ بَیْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَ الْبَغْضَآءَ فِی الْخَمْرِ وَالْمَیْسِرِ وَ یَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَ عَنِ الصَّلٰوةِ فَهَلْ اَنْتُمْ مُّنْتَهُوْنَ﴾ (المائدہ: ۹۰،۹۱)

”اے ایمان والیو! ایہ شراب جواٗ، بت تے پاسے (جوئے دے تیر) سب گند تے شیطان دیاں الٹاں نیں۔ ایس لئی ایہناں توں بچو، تاں جے تہانوں (اللہ دی) خیر رہوے۔ شیطان تے ایہی چاہندا اے کہ اوہ شراب تے جوئے نال تہاڈے وچ دشمنی تے ویر پا دَوے۔ تے نالے تہانوں اللہ دے ذکر تے نماز توں ڈک دیوے۔ تے کیہہ فیر تسیں باز آ جاؤ گے۔“

چیف سیکرٹری دی تبدیلی:

۴ھ تک رسول اللہ دا چیف سیکرٹری اِک یہودی منڈا سی جیہڑا سریانی تے عبرانی زباناں وچ آپؐ دی ساری خط و کتابت کر دا سی۔ ہن اِک پاسے تے ڈاک دا کم ودھ رہیا سی تے دُجے پاسے یہودیاں نال تعلقات وی خراب ہورَے سن۔ ایس لئی آپؐ نے ایہہ فیصلا فرمایا کہ چیف محرر تبدیل کر دِتا جاوے۔ بدیسی زباناں وچ خط و کتابت لئی آپ نے حضرت زید بن ثابت نوں حکم دِتا کہ اوہ چھیتی توں چھیتی عبرانی تے سریانی زباناں سکھن۔آقا دے حکم دی تعمیل وچ جناب زید نے کجھ دناں وچ ای ایہہ کم کر وکھایا۔

جناب زید بن ثابت کاتب وحی وی سن۔حضرت ابوبکر صدیق نے جناب زید دی نگرانی وچ ای قرآن پاک اِک تھاں تے اکٹھا کیتا۔حضرت عثمان دی خلافت دے دِناں وچ قرآن پاک دے کجھ اکھراں دی قرأت اُتے جدوں بے اتفاقی دا خطرہ محسوسیا گیا تے حضرت عثمان دے حکم نال جناب زید نے کلام پاک دے اِک اک حرف دی پڑتال کیتی تے فیر اوسے نسخے دیاں نقلاں ساری سلطنت وچ گھلیاں گئیاں، جس نوں جناب زید بن ثابت نے درست منیا۔ ایوں اسلامی تواریخ وچ جناب زید دا ناں ہمیش لئی ادب تے احترام دی علامت بن گیا۔

* * * *

تاریخ الخمیس جلد ا صفحہ: ۴۶۷

باب نمبر ۷

ہجرت دا پنجواں سال

دومتہ الجند ل:

ایہہ سعودی عرب دے مشہور صحرا النفود کبریٰ دے شمال وَل واقع اِک وڈھا تواریخی شہر اے۔ دومتہ الجند ل سٹرک راہیں تبوک نال ملیا ہویا اے، تے تبوک توں تقریباً ۴۰۰ کلومیٹر دور شمال مشرق وَل واقع اے۔ دومتہ الجند ل توں اِک پاسے عراقی سرحد وَل جدیدہ عرعر تیکر سڑک جاندی اے جیہڑی وادی عرصہ توں لنگدی اے تے دُجے پاسے اِک سٹرک شمال مغرب وَل وادی سرحان توں ہوندی اردن دے دارالحکومت عمان تیکر جاندی اے۔ دومتہ الجند ل وچ اِک تواریخی مسیت ''مسجد عمر بن خطاب'' دے نام نال مشہورا اے۔ حضرت علی دی خلافت دے دِناں وچ جنگ صفین توں بعد حضرت ابوموسیٰ اشعری تے حضرت عمرو بن العاص ایسے تھاں تے ثالثی لئی اکٹھے ہوئے سن

۵ ھ وچ رسول خداؐ نوں ایہہ خبر ملی کہ دومتہ الجند ل تے ایس دے آل دوالے قزاقاں تے لٹیریاں نے ڈیرے لائے ہوئے نیں۔ اوہ نہ صرف تجارتی جتھیاں تے حملے کر کے اوہناں دا مال کھوہ لیندے نیں سگوں آ ؤندے جاندے مسافراں نوں وی لٹ لیندے نیں۔ آپ نوں ایہہ دس وی پئی کہ ہن اوہناں دے حوصلے ایس حد تیکر ودھ گئے نیں کہ اوہ مدینے تے حملے دیاں تیاریاں کر رَے نیں۔ ایس توں پہلے کہ اوہ مدینے دی ریاست تے چڑھائی کر دے ایہہ ضروری سمجھیا گیا کہ اوہناں کافراں نوں اوتھے ای ٹھل پائی جاوے۔

دُجی وجہ ایہہ وی سی کہ ہن تیکر مسلماناں دیاں حربی سرگرمیاں دا مرکز مکہّ تے مدینے دا آل دوالا یاں چوکھےتوں چوکھا نجد دا علاقا سی۔ عربستان توں باہر دے طاقتور حکمراناں نوں اجے اسلام دا کجھ تھوہ پتا نہیں سی۔ دومتہ الجند ل وَل لشکر اسلام دی چڑھائی نال شاہ روم، پیغمبر اسلام تے دین اسلام توں جانو ہوسکدا سی۔ ایس لئی ۲۵ ربیع الاوّل ۵ ھ نوں حضور نے مدینے وچ جناب سباہ بن عرفطہ غفاری نوں اپنا نائب مقرر کیتا تے آپوں اِک ہزار مجاہداں دے لشکر دی کمان کر دے ہوئے دومتہ الجندل وَل ٹُر پے۔ کوئی پندراں راتاں دی مسافت توں بعد آپؐ جدوں فسادیاں دے ٹھکانے تے اپڑے تے اوتھے نرے اٹھاں تے بکریاں دے اِجڑ چر دے ہوئے نظر آئے، تے وستیاں بندیاں توں بلکل خالی نظر آ ئیاں۔ لشکر اسلام نے جنّاں کو مال ڈنگر ولیا گیا، وَل لیا۔ باقی اپنے مالکاں وانگ جدھر منہ آیا، نجّ وگے۔ سپہ سالا راعظم نے شہروں باہر میدان وچ ڈیرا لایا۔ کجھ دن اوتھے قیام فرمایا تے آل دوالے نکے نکے فوجی دستے گھلے پر صرف اِک بندا ہتھے چڑھیا۔ اوس دی قید اوس دے بخت سنوار گئی کیوں جے اوہ مسلمان ہو گیا سی۔ کجھ دناں پچھوں حضور مدینے وَل پرت گئے تے اوکڑاں بھرے سفر توں بعد ۲۰

اٹلس سیرت نبوی از ڈاکٹر شوقی ابوخلیل، صفحہ: ۲۷۲

ربیع الثانی نوں مدینے اپڑ گئے۔

غزوہ مریسیع یاں غزوہ بنی مصطلق:

غزوہ مریسیع تے غزوہ بنی مصطلق اصل وچ اِک ہی غزوے دے دو ناں نیں۔ بنوخزاعہ عرب دا اِک مشہور قبیلہ سی تے قریش نال اوہناں دی چنگی یاری سی۔ گل ایوں ہوئی کہ قریش نوں کسے ویلے ایہہ خیال آیا کہ اوہ جناب ابراہیم دی نسل وچوں نیں، ایس لئی اوہ دُوجے قبیلیاں توں چوکھے عزت دار نیں۔ حج دا اِک وڈھا رکن عرفات دے میدان وچ ڈیرا لانا اے، پر قریش نے آپوں ای ایہہ فیصلا کر لیا کہ لوکائی تے عرفات جائے پر قریش عرفات نئیں سگوں مزدلفہ وچ ٹھہرن گے، کیوں جے عرفات حرم دیاں حداں توں باہر اے۔ اپنی ایس اچیچی حیثیت پاروں اپنا لقب احمس رکھیا۔ جیہڑے قبیلے قریش دی ایس حیثیت نوں من لیندے سن یاں ایہہ پابندیاں قبول کر لیندے سن، اوہ قریش دے حلیف ہوندے سن تے اوہدا رشتہ وی لے دے لیندے سن۔ قبیلہ بنوخزاعہ ایسے پاروں قریش دا حلیف سی۔

بنوخزاعہ دی اِک لڑی بنومصطلق سی جیہڑی مکے توں مدینے دے رستے تے قدید دے نیڑے، مریسیع دی تھاں تے وسوں کیتی بیٹھی سی۔ اوس خاندان دا سردار حارث بن ابی ضرار سی۔ اوس نوں خورے قریش دی یاری دا گھمنڈ سی یاں کوئی ہور آکڑ سی، اوہ رجب ۵ ہجری وچ مدینے تے حملے دیاں تیاریاں کرن لگ پیا۔ رسول خدا دے جاسوسی دے محکمے نے آپ تیکر ایہہ خبر پہنچا دِتی۔ آپؐ نے جناب بُریدہ بن حُصیب نوں پوری رپورٹ تیار کرن لئی مریسیع وَل جان دا حکم دِتا۔ جدوں جناب بریدہ نے ایس گل دی تصدیق کر دِتی تے رسول خدا نے اسلام دے مجاہداں نوں جہاد دی دعوت دِتی تاں جے حارث بن ابی ضرار تے آل دوالے دے بدواں دا دماغ ٹھیک کیتا جا سکے۔ ایوں آپ نے مدینے وچ جناب زید بن حارثہ✍ نوں اپنا نائب مقرر فرمایا تے سوموار ۲ شعبان نوں اِک ہزار مجاہداں دے لشکر نوں مدینے توں کوچ دا حکم دِتا۔ حضور دِیاں پاک بیبیاں وچ حضرت عائشہ دے نام دا قرعہ نکلیا تے ایوں اوہ وی نال گئیاں۔ بنومصطلق دا علاقا جانیا پچھانیا سی، چوکھا دریڈا وی نہیں سی تے خبراں ایہہ سن کہ دشمن اسلام کوئی ایڈا زور اور وی نہیں، ایس لئی مدینے دے بوہت سارے منافق وی لشکر دے نال رَل گئے تاں جے اوہ رسول خدا نوں اپنی وفاداری دا یقین دوا سکن تے نالے مال غنیمت وچوں حصا وی حاصل کر لین۔ اوہناں منافقاں وچ عبداللہ بن اُبی تے اوس دا ٹولا وی شامل سی۔

لشکر اسلام اپنے کمانڈر انچیف حضرت محمدؐ تے ڈپٹی کمانڈر انچیف جناب عمر بن خطاب دی کمان وچ تکبیر دے نعرے ماردا مریسیع وَل ودھدا رہیا۔ مریسیع دے چشمے کول اپڑے تے اوتھے کمان ہیڈ کوارٹر بنا دِتا گیا۔ مہاجرین دا علم حضرت ابوبکر صدیق تے انصار دا سعد بن عبادہ نوں عنائت کیتا گیا۔ ''یا منصور'' دا کوڈ ورلڈ دسیا گیا تے مجاہداں دیاں صفاں لڑائی لئی تیار ہو گئیاں۔ جدوں حارث تے اوس دے حریف قبیلیاں نوں پتا لگا تے اوہناں دے ہوش اُڈ گئے۔ سارے ای چوٹھے سنگی ساتھی رفو چکر ہو گئے تے حارث دا کلّا قبیلہ کیتی نوں پھڑیا گیا۔ بنومصطلق نوں جدوں مجاہدین اسلام نال لڑنا پیا تے ویکھدیاں ای ویکھدیاں دَس بندے مروا بیٹھے۔ اِک مجاہد اسلام نے وی شہادت دا جام پیتا تے فیر بنومصطلق نے ہتھیار سٹ دِتے۔

✍ کجھ بزرگاں دا خیال اے کہ ایس غزوہ دے دِناں وچ مدینے دے حاکم زید بن حارثہ نہیں سگوں ابوذر غفاری سن، کجھ نے ہور نام وی لے نیں۔

اوہناں دے سارے مرد، بچے تے سوانیاں جنگی قیدی بنا لے گئے تے اوہناں نوں اگے لا کے مدینے لے آندا گیا۔

عبداللہ بن اُبی دا فتنہ:

عبداللہ بن اُبی نوں مدینے وچوں اپنی چوہدرھ دے مُک شک جان دا دُکھ کدے وی بھل نہیں سکیا۔ اوہدا جدوں وی داء لگا اوس نے ڈنگ ماریا۔ غزوہ بنومصطلق وچ وی اوہ سازشاں کرن لئی لشکر اسلام دے نال رہیا۔ مریسیع دے چشمے تے وی اوس نے مسلماناں نوں آپس وچ لڑان لئی پورے جتن کیتے۔

ہوئیا ایہہ کہ حضرت عمر دے اِک نوکر جناب جہجاہ مسعود غفاری تے اِک انصاری مسلمان جناب سنان دا چشمے توں پانی لین دے چکر وچ کوئی تھوڑا اجہیا جھگڑا ہو گیا۔ حضرت عمر دے ملازم نے انصاری مسلمان نال جدوں کجھ کسّھن مُکی کیتی تے اوس نے انصاری مسلماناں نوں مدد لئی پکاریا۔ جدوں اوہ اکٹھے ہون لگ پے تے مارن والے نے مہاجراں نوں واج لائی۔ کوئی وڈھی گل نہیں سی کہ اسلامی اخوت دے نہ ٹٹّن والے رشتے نوں توڑ کے وِکھا دِتا جاندا پر رسول خدا نوں ایس گل دی خبر ہو گئی• آپ نے مسلماناں نوں مخاطب کر کے فرمایا کہ ''میں تہاڈے اندر موجود ہاں تے تسیں جاہلیت دیاں پکاراں پا رَے او! ایہہ کم چھڈ دیو جیہڑا بدبودار اے'' ایوں لشکر اسلام دے مجاہد آپس وچ لڑ دے لڑ دے رہ گئے۔

عبداللہ بن اُبی نوں ایوں دے کم رب دیوے۔ اوس نے انصار نوں مہاجراں دے تے سرور کائنات دے خلاف واہوا بھریا۔ آکھن لگا میں ایوں دا ذلیل کرن والا دن پوری حیاتی وچ نئیں ویکھیا سی۔ ایہہ مہاجر روندے کرلاندے تے اُجڑے پجڑے ساڈے کول آئے۔ اساں ایہناں لئی اپنے گھراں دے بوئے کھول دتے تے اپنے مال اسباب وچ ایہناں نوں حصّے دیندے رَے۔ اَج ایہہ مہاجر سانوں ای گھوریاں وٹدے نیں۔ ساڈی تے ایناں بھکھ منگے مہاجراں دی مثال ایوں ہے جویں کسے آکھیا سی کہ اپنے کتے نوں موٹا کروتاں جے تہانوں وڈھ کھائے۔ ایہدے نالوں تے مرجانا ای چنگا سی

جتھے منڈلی لا کے منافقاں دا چیف بک بک کر رہیا سی اوتھے جناب زید بن ارقم وی موجود سن۔ اوہناں نے ساری گل اوویں ای رسول خدا نوں جا سنائی۔ آپؐ نے اپنی تسلی واسطے جناب زید نوں آکھیا:

﴿ يا غُلَامُ لَعَلَّكَ غَضِبْتَ عَلَيْهِ﴾

''جوانا! لگدا اے تینوں اوس تے کسے گل دا غُصہ اے۔''

''نہیں یا رسول اللہ! اللہ دی قسم اے میں سارا کجھ اپنے کنّاں نال سنیا اے۔'' زید نے جواب دِتا۔

''ہوسکدا اے تیرے کنّاں نوں غلطی لگی ہووے'' ارشاد نبوی ہوئیا۔

ایس توں بعد زید نال کجھ گلّاں رسول خدا نے تے کجھ انصار نے کیتیاں پر زید اپنی گل تے پکے رَے تے آکھن لگے کہ رب دی سونہہ قبیلہ خزرج وچ کوئی بندا وی مینوں عبداللہ بن اُبی توں ودھ کے پیارا نہیں سی، میں جو سنیا اے اوہی دسیا اے۔ گل ایہہ ہے کہ جے میرا باپ وی مسلماناں یاں رسول خدا دے خلاف ایوں دیاں گلاں کردا تے میں تاں وی حضور دی بارگاہ وچ سچ سچ دس دیندا۔

تاریخ الخمیس جلد اوّل صفحہ: ۴۷۱

جدوں سب نوں زید دیاں گلاں دا یقین ہو گیا تے جناب عمر بن خطاب نے عبداللہ بن اُبی دے قتل دا مشورا دتا پر حضور رحمت عالم نے اوہ مشورا نہ منیا۔ ایس موقع تے عبداللہ بن اُبی دے پُتر حضرت عبداللہ بن عبداللہ نے عرض کیتی یا رسول اللہ! جے میرے باپ دے قتل دا فیصلہ فرماؤ تے ایہہ کم میرے ذمے لانا۔ ایہہ نہ ہووے کہ کدے مینوں اپنے باپ دے قاتل تے غصہ آ جائے تے میں اوس نوں قتل کر کے جہنم دا بالن بن جاواں۔ ایہہ سن کے اوس مہربان چیف جسٹس دی مبارک زبان توں نکلیا کہ ''نہیں عبداللہ، نہ تے اوس دے قتل دا ارادہ کیتا اے تے نہ ای کسے نوں حکم دِتا اے۔ جدوں تیکر اوہ ساڈے نال رہوے گا، اسیں اوس نال چنگا ای ورتاں گے۔''

ایہہ حالات ویکھ کے حضور نے اوسے ویلے مریسیع توں کوچ کرن دا حکم دِتا۔ سارا دِن سفر جاری رہیا، رات وی ایوں ای گزر گئی، دُوجے دِن دوپہر ویلے ڈیرے لان دی اجازت ملی۔ سفر دی ایڈی بے آرامی گئے دِناں وچ کسے وی نہیں سی ویکھی۔ ہن جدوں لمے پے تے تھکاویں نیندر آ ئی۔ جدوں جاگے تے عبداللہ بن اُبی دیاں دُکھ دین والیاں گلاں گئی پلک دی بھلّی ہوئی کہانی بن گئیاں سن۔ لشکر فیر مدینے وَل ٹر پیا تے فیر حجاز دے اپنے علاقے وچ فویق النقیع ناں دے چشمے کول اگلی رات بسر کیتی۔

اِک وڈھے منافق دی موت:

لشکر اسلام جدوں مدینے دے نیڑے اپڑیا تے بڑی تیز ہنیری آئی۔ ایوں جاپدا سی کہ ہنیری ہر شے نوں زمین وچ دب دیوے گی۔ صحابہ کرام بوہت پریشان ہوئے تے اوہناں دے دلاں وچ کئی طرحاں دیاں گلاں آئیاں۔ حضور نے اپنے جاں نثار سجناں نوں حوصلہ دتا تے فرمایا کہ پریشان نہ ہوؤ، اج منافقاں دا اِک وڈھا رئیس رفاعہ بن زید مر مُک گیا اے۔ چھیتی ہی اس گل دی تصدیق ہو گئی کہ جو رسول خدا نے فرمایا سی، ٹھیک سی تے جے اوہ نہ وی مریا ہوندا تے رسول خدا دی زبان مبارک توں اوس دی موت دی گل نکلدیاں سار ای مر جاندا۔ بھلا رب ایہہ کویں گوارا کر دا کہ اوس دے محبوب دی زبان توں کوئی گل نکلدی تے اوہ پوری نہ ہوندی۔

رسول خدا دی ناقہ:

ایس تیز ہنیری وچ رسول خدا دی اِک ناقہ گم ہو گئی۔ ہنیری کھلوتی تے کجھ صحابی ناقہ دی تلاش وچ سجے کھبے کھلر گے۔ ایہہ ویکھ کے زید بن صلیت ناں دے اک منافق نے ٹچکر کیتی کہ رب نے آپ نوں دس نہیں پائی کہ اُٹھنی کتھے وے؟ حضرت اُسید نوں ایس گل دا بڑا اوٹ چڑھیا تے آکھن لگے کہ زید! جے مینوں رسول خدا دی نراضگی دا ڈر نہ ہوندا تے میں نیزہ تیرے وچوں پار کر دیندا۔ زید ڈر دا مارا حضور کول اپڑ گیا۔ اوس نوں ویکھ کے حضور نے ارشاد فرمایا کہ اِک منافق نوں ایس گل دا بڑا چاء چڑھیا اے کہ رسول اللہ دی اوٹھنی گم ہو گئی اے تے آکھدا اے کہ کیہہ اللہ اپنے رسول نوں کوئی دسّ نہیں پاندا۔ سن لے اللہ نے مینوں دس پا دِتی اے۔ میری ناقہ اوس سامنے والی گھاٹی وچ اے تے اوس دی نکیل اِک رُکھ نال اڑی ہوئی اے۔ صحابہ کرام e اوس گھاٹی وچ گئے تے ویکھیا کہ اوٹھنی دی نکیل رُکھ نال اڑی ہوئی سی۔ اوہناں اوٹھنی اوتھوں لے کے رسول خدا دی خدمت وچ پیش کر دِتی۔ ایہہ ویکھ کے زید دلوں مسلمان ہو گیا۔

اُم المومنین حضرت جویریہ:

حضرت جویریہ بنومصطلق دے سردار حارث بن ابی ضرار دی دھی سن تے جنگی قیدی بن کے مدینے آئیاں سن۔ آپ نے اوہناں نوں آزاد کر کے اوہناں نال نکاح فرمالیا۔ (تفصیل امہات المومنین دے باب وچ) ایس نکاح دا بنومصطلق نوں بوہت فیدا ہویا۔ مسلماناں نے سارے قیدی ایہہ آکھ کے آزاد کر دِتے کہ کسے مسلمان لئی ایہہ گل چنگی نہیں کہ اوہ رسول خدا دے سوہریاں دے کسے جی نوں قید کیتی رکھے۔ ایس آزادی توں بعد سارے دے سارے بنومصطلق مسلمان ہو گئے۔

بنومصطلق...... پکے پیڈے مسلمان:

بنومصطلق اپنے سردارسنیں (سمیت) جدوں مسلمان ہو گئے تے فیر اوہ ایمان تے پکے رَے۔ رسول خدا نال رشتے داری وی دین اسلام دے گھیر وچوں باہر نہ نکلن دی اِک وڈھی وجہ سی۔ جدوں اوہ اپنے علاقے ول واپس پرت گئے تے کجھ چراں پچھوں رسول اللہ نے جناب ولید بن عقبہ بن ابی معیط نوں زکوۃ دی وصولی لئی اوہناں وَل بھیجیا جدوں ولید اوہناں دے علاقے وچ اپڑ گئے تے بنومصطلق ولید نوں رسول خدا دا نمائندہ سمجھ کے اوہناں نوں جی آیاں نوں آکھن لئی آبادی توں باہر نکل آئے۔ ولید بنومصطلق دے جتھے ویکھ کے گھابر گئے تے سواری واپس مدینے ول بھجا دِتی۔ مدینے آکے رسول خدا نوں شکائت کیتی کہ بنومصطلق میرے قتل لئی تیار ہو گئے سن تے نالے اوہ زکوۃ دین توں انکاری نیں۔

مسلماناں نوں ایس گل تے بڑا غصہ چڑھیا تے اوہناں نال جہاد کرن دا ارادا کرلیا۔ اوہنے چراں نوں بنومصطلق دا اِک وفد رسول خدا دی خدمت وچ آ حاضر ہویا تے عرض کیتی کہ یا رسول اللہ! سنیا اے کہ ولید نے تہاڈے اگے ساڈی شکائت لائی اے۔ سچ تے ایس توں بلکل ای وکھ اے۔ اسیں زکوۃ وی دینا چاہندے ساں تے نالے اوس دا استقبال وی کرنا چاہندے ساں۔ بس اوس نوں کوئی بھلیکھا لگا اے۔ ایوں حضورؐ نے جہاد دا ارادہ ترک کر دِتا۔

سیدہ عائشہ صدیقہ تے بہتان:

جویں کہ پچھے ذکر ہویا اے غزوہ بنومصطلق وچ مدینے دے بہت سارے منافق وی شریک سن۔ اوہناں نے لشکر اسلام دے مدینے پرتن ویلے، مدینے دے کول اِک پڑاوَ تے پیش آون والے اِک نکے جئے واقعہ نوں اجہیا رنگ دِتا کہ مدینے دی ساری اسلامی ریاست ہل کے رہ گئی۔ ہویا ایہہ کہ حضرت عائشہ صدیقہ اپنی سواری دے ہودج توں نکل کے لشکر توں کجھ دور نکل گئیاں۔ واپس پرت کے آئیاں تے پتا لگا کہ ہار کدرے راہ وچ ڈگ پیا اے۔ پریشانی وچ فیر اوہدر ای ٹر پیاں جتھے پہلوں گئیاں سن۔ ہار تے لبھ گیا پر جدوں واپس آئیاں تے قافلہ کوچ کر چکیا سی۔

جناب عائشہ ہولے جئے جُسّے دی سوانی سن۔ جدوں لشکر مدینے وَل ٹرن لگا تے اوہناں دا ہودج عادت موجب چک کے اُٹھ تے رکھ دِتا گیا تے کسے نوں ایس گل دا خیال نہ رہیا کہ اُم المومنین ہودج وچ سوار ای نہیں ہوسکیاں۔ بس اُٹھ نوں ہِک کے اگلی منزل وَل روانگی پھڑلئی گئی۔ جناب عائشہ نے اوس ویلے اوہی کم کیتا جیہڑا اوہناں نوں کرنا چاہیدا سی۔ اوہناں کمال دانش مندی تے عقل توں کم لیا تے چادر دی بُکّل مار کے اوسے تھاں تے بہہ گئیاں جتھے اوہناں دی سواری بیٹھی سی تاں جے سکھنا ہودج ویکھ کے جدوں تلاش کرن والے پچھاں پرتن تے اوہناں نوں کوئی پریشانی نہ ہووے۔

دستور موجب لشکر دے پچھے اِک ہشیار سوار رکھیا جاندا سی تاں جے اوہ پچھے دی ڈِگی ٹُھٹی شے پھڑ لیا وے۔ غزوہ بنو مصطلق وچ ایہہ خدمت حضرت صفوان بن معطلق دے ذمے سی۔ دن دی تھوڑی تھوڑی لوہ لگی سی جدوں صفوان قافلے دے پڑاوَ والی تھاں تے اپڑ گئے۔ اوہدوں تیکر جناب عائشہ صدیقہ c دی اکھ لگ چکی سی۔ جناب صفوان نے اک سُتی ہوئی سوانی نوں ویکھیا تے اوس نوں پچھاتن لئی کجھ نیڑے ہو گئے۔ خیال کیتا تے آپ نوں سمجھ لگ گئی کہ سُتی ہوئی سوانی کوئی عام سوانی نہیں سگوں جناب عائشہ صدیقہ نیں۔ اُنج وی جناب صفوان نے پردے دے حکم توں پہلاں جناب عائشہ نوں ویکھیا ہوئیا سی۔ جدوں یقین ہو گیا کہ آپ اُم المومنین عائشہ ہی نیں تے اوس ویرانے وچ تے بےبسی دی حالت وچ آپ نوں ویکھ کے جناب صفوان دی زبان توں اچن چیت انا للہ و اِنّا اِلَیہِ راَجعُون نکلیا۔ ایہہ اکھر جناب صدیقہ دے کنیں پَے تے اوہناں دی اکھ کھل گئی۔ آپ نے فوراً پردہ فرمایا تے جناب صفوان نے اپنی سواری اوہناں دے نیڑے بٹھا دِتی۔ جناب عائشہ اُٹھ تے سوار ہو گئیاں تے حضرت صفوان نکیل پھڑ کے پیادہ پاٹرن لگ پے۔ کاہلی کاہلی پیر پٹن دا فیدا ایہہ ہوئیا کہ دوپہر تیکر آپ قافلے دے نال جا رَلے۔ ایس سفر وچ نہ تے جناب صدیقہ نے حضرت صفوان نال کوئی گل کیتی تے نہ ای حضرت صفوان نے پچھے رہ جان دی کوئی وجہ پچھن دی جسارت کیتی۔

جویں پچھے ذکر ہوئیا اے ایس غزوے وچ بوہت سارے منافقاں نے وی رَلت پائی سی۔ اوہناں نے، تے اچیچے طور تے اوہناں دے چیف عبداللہ بن اُبی نے ایس موقع نوں غنیمت جانیا تے چوکھی بیدردی تے بےغیرتی نال خاندان رسول خدا دی کردارکشی شروع کر دِتی۔ اوہناں نے ایوں واہی تباہی بکی کہ کجھ مسلمان وی منافقاں دے نال رلن بنا نہ رہ سکے۔ اوہناں وچوں حضرت حمنہ، حضرت مسطح تے حضرت حسان دے نام تواریخ نوں چیتے نیں۔

شاعراں تے ادیباں نوں نکی جئی گل نوں وڈھا کر کے دسن دی بیماری ہوندی اے۔ حضرت حسان بن ثابت عرب دے مشہور شاعر سن تے رسول خدا نال چوکھی محبت کردے سن۔ پر شاعرنوں تے ایوں دی گل رب دیوے۔ اوہناں نوں خیال نہ رہیا کہ اوہ جس گل نوں ہوا دے رَے نیں اوہ بہت وڈھا ظلم اے، جہدے نتیجے تے نہ صرف رسول خدا نوں اذیت پونچ رَی اے سگوں رسول خدا دے یارِ غار دے دِل تے وی گھٹ نہیں بیت رَی۔ حضرت حمنہ اُم المومنین حضرت زینب بنت جحش دی سکی بھین تے رسول خدا دی سالی سن۔ جناب حمنہ دے دِل وچ خورے ایہہ گل آئی ہووے گی کہ رسول خدا دیاں باقی بیبیاں تے جناب زینب دے جوڑ دیاں نہیں سگوں کلی عائشہ ای ہے جیہڑی سچ مچ دی سوکن اے، تے جے عائشہ دا پتا کٹیا جاوے تے فیر میری بھین دی گڈی چڑھ جاوے گی۔ ایسے لئی خورے حضرت حمنہ نے ٹکا کے بہتان بازی کیتی تے ایہہ گل بھل گئیاں کہ ایس سازش نال اوہناں دے بہنوئی تے رب دے رسول نوں کیسی تکلیف پونچ رہی اے۔ حضرت مسطح تجّے مسلمان سن جنہاں نے حضرت عائشہ دی کردارکشی کیتی۔

رب دا کرنا ایہہ ہوئیا کہ جدوں لشکر مدینے اپڑیا تے جناب عائشہ صدیقہ بیمار ہو گئیاں، بیماری لمی ہو گئی تے صدیقہ گھر جوگی ہو کے رہ گئیاں۔ اوہناں نوں کجھ پتا نہیں سی کہ مدینے دیاں گلیاں تے منافقاں دے چوپالاں وچ کیہہ کجھ آکھیا جا رہیا اے تے فیر ایس بکواس نال محبوب خدا دے قلب تے کیہہ بیت رَی اے۔ ہاں ایہہ ضرور اے کہ جناب عائشہ

صدیقہ نے آپؐ دا رویہ کجھ بدلیا جیہا محسوس کیتا سی ۔صدیقہ آپوں آکھدیاں نیں کہ آپؐ میرے کول تشریف لیاؤندے سن تے نِکّا جیہا سوال کر کے پچھ لیندے سن کہ کَیْفَ تِیکُمْ (ہاں بئی عائشہ)''کیہہ حال اے؟'' تے بس کوئی زیادہ گل بات نہیں کر دے سن ۔ گئے دِناں وچ تے کدے وی ایہہ نہیں ہوئی سی کہ صدیقہ جئی پیاری بیوی بیمار ہووے تے رحمت اللعالمین جہیا پیارا خاوند بس عام رشتے داراں وانگ حال پچھ کے ٹر جائے پر فیر وی صدیقہ کسے نتیجے تے نہ اپڑ سکیاں ۔

اِک دِن ایوں ہوئیا کہ طبیعت کجھ سنبھلن تے جناب عائشہ دا گھروں باہر جان تے دِل کیتا، اُنج وی اوہدوں گھراں دے وچ بیت الخلاء دا رواج نہیں سی تے رواج توں ہٹ کے کم تے صرف مجبوری دی حالت وچ ای کیتا جاندا سی ۔ ہن آپ نے کجھ چنگا محسوسیا تے اُمّ ِ مسطح دے نال قضاء حاجت لئی باہر ٹر گئیاں ۔ راہ وچ اچن چیت اوہناں دی زبان توں نکلیا:

''مسطح تیرا ککھ نہ رَوے ۔''

''ہائیں! پھوپھی ✎ ایہہ کیہہ؟ بدر دا غازی تے نالے تہاڈا پتر ، اوس لئی بدُعا؟''

''تینوں تے جویں کسے گل دا پتا ای نئیں :'' اُم مسطح نے جواب دِتا ۔

''کیہہ مطلب؟ کیہہ بجھارت پائی جے؟ مینوں تے سچ مچ کسے گل دا نہیں پتا ۔''

'' بھولیے، مسطح وی اوہناں لوکاں وچ اے جیہڑے تینوں بدنام کر دے پھر دے نیں'' اُم مسطح نے آکھیا ۔

''پھوپھی کس گل دی بدنامی؟ مینوں پوری گل سناؤ'' جناب عائشہ نے آکھیا ۔

جدوں اُم مسطح نوں یقین ہو گیا کہ جناب عائشہ صدیقہ نوں کسے گل دا وی پتہ نہیں تے اوہناں نے پوری کہانی سنا دِتی ۔ عائشہ آکھدیاں نیں کہ'' ایہہ سب کجھ سن کے میرے ہتھاں دے طوطے اُڈ گئے تے مینوں ایوں جاپیا جویں میرے اُتے کوئی پہاڑ آ ڈِگا اے ۔ بیمار تے میں پہلوں وی ساں، ایس خبر نے تے مینوں کاسے گل جوگا نہ چھڈیا ۔حضور دے غصے دی وی مینوں سمجھ لگ گئی سی ۔ جویں تویں گھر اپڑی ۔ کجھ چِر پچھوں حضورؐ تشریف لیائے ۔آپؐ نے سلام کیتا تے میرا حال چال پچھیا ۔ میں عرض کیتی کہ یارسول اللہ ! جے اجازت بخشو تے میں کجھ دِناں لئی پیکے نہ ہو آواں'' رسول خداؐ نے جناب عائشہ نوں اجازت دے دِتی تے آپ جناب ابوبکر صدیق دے گھر آ گئیاں ۔ اوتھے آ کے آپ نے اپنی امی نوں پچھیا کہ امی! لوکائی میرے ولوں کیہہ کہانیاں بنا رَہی اے؟ ۔ امی نے لاڈلی دھی نوں تسلی دِتی تے آکھیا کہ'' عائشہ! دِل چھوٹا نہ کر، جدوں کسے بندے دی کوئی سوہنی گھر والی ہندی اے، بندا گھر والی نال پیار وی ڈاہڈا کر دا ہووے، گھر والی دیاں سوکناں وی ہون تے فیر اوتھے ایہہ کجھ ہوا ای جاندا اے'' ایہہ جواب سن کے جناب عائشہ نوں ایس گل دا پک ہو گیا کہ اُم مسطح جو کجھ آکھیا سی، ٹھیک ای آکھیا سی ۔ بس فیر اتھرو سن تے عائشہ سن ۔ ساری ساری رات جاگدیاں تے روندیاں لنگ جاندی ۔ بیماری تے بہتان دے صدمے نے آپ دی صحت دا جنازا کڈھ دِتا ۔

دُجے پاسے رسول خدا دی پریشانی وی ویکھی نہیں سی جاندی ۔ کدے کسے نوں پچھدے کہ'' تیرا عائشہ ولوں کیہہ خیال اے'' تے کدے کسے نوں پچھدے کہ'' دَس بئی صفوان بن معطل کویں دا بندا اے ۔'' مدینے دی اسلامی ریاست ایس

✎ اُم مسطح حضرت ابوبکر صدیق دی خالہ زاد بھین سن ۔

خوفناک مسلئے(Burning issue) دی وجہ توں حل کے رہ گئی۔ کجھ دور دی گل نہیں سی کہ ایس بہتان پاروں اِک وار فیر جہالت دے دِناں دی یاد تازا ہو جاندی تے اوس وخزرج دیاں تلواراں بے نیام ہو جاندیاں پر رسول خدا نے کمال دانش وندی تے تحمل نال، ریاست دیاں جڑاں پٹ دین والے اوس مسئلے تے قابو پالیا۔ آپ نے معتبر لوکاں توں گواہی منگی تے کسے وی جناب عائشہ تے اُنگلی نہ چکی۔ اِک دن جناب اسامہ بن زید تے جناب علی بن ابو طالب نوں پچھیا تے جناب اسامہ نے عرض کیتی کہ یا رسول اللہ! مینوں تے جناب عائشہ وچ کوئی برائی نہیں دِسدی۔ حضرت علی نے مشورہ دِتا کہ تسیں گھر دی خادمہ بریرہ نوں کیوں نہیں پچھدے؟ جناب بریرہ نوں پچھیا گیا کہ بریرہ عائشہ دی کوئی ماڑی چنگی گل ویکھی سنی آ تے دس۔ اوہناں نے جواب دِتا کہ مینوں تے ایس توں وکھ کوئی برائی نظر نہیں آئی کہ کدے کدے گنیا ہویا آٹا دھیان نال نہیں سنبھالیا جاندا تے بکری آ کے کھا جاندی اے۔ اِک دن جناب عمر فاروق نوں پچھیا کہ تہاڈا کیہہ خیال اے۔ جناب عمر نے جواب دِتا کہ یا رسول اللہ! میں تے اپنے کنّاں تے اکھاں دی راکھی بہن والا بندا ہاں، جناں چر میرے کن کجھ سن نہ لین تے اکھاں کجھ ویکھ نہ لین میں کوئی گل نہیں کردا۔ بخدا مینوں یقین اے کہ منافق جھوٹ بکدے نیں۔ تہانوں تے رب نے ایس گل توں وی پاک رکھیا اے کہ تہاڈے پنڈے تے مکھی بہہ جاوے کیوں جے اوہ نجاست تے گندا اُتے ڈِگدی اے۔ فیر ایہہ کویں ہو سکدا اے کہ حضور دی کوئی اجہی بیوی ہووے جیہڑی کوئی گندی حرکت کرے تے اللہ تہاڈا تے اوس دا تعلق قائم رکھے۔ حضورؐ نے جناب عمر فاروق دی ایس دلیل نوں بڑا پسند فرمایا۔

دُکھ تے پریشانی دی گھڑی وچ بندے تے کیہہ بیت رَہی ہوندی اے، ایس دا ہر کسے نوں پتا اے۔ رسول رحمت دی پریشانی کسے وی عام بندے دی پریشانی نالوں چوکھی تے وڈھی پریشانی سی۔ اِک اجہی ہستی جہدا فرمان ایہہ ہووے کہ طہارت ایمان دا حصا اے تے جہدا درس ایہہ ہووے کہ عفت وعصمت دی حفاظت جنت دی ضمانت اے، اوس دے اپنے گھر وچ جدوں کوئی خرابی دِسّے گی تے فیر لوکائی دیاں زباناں کون بند کرے گا؟ ایسے پریشانی وچ اک دیہاڑے آپؐ نے حضرت عثمان ذوالنورین نال صلاح کیتی۔ جناب عثمان نے جیہڑا جواب دِتا اوہ سونے دے پانی نال لکھن جوگ اے۔ عرض کیتی یا رسول اللہ! ساڈے آقا دے رب نوں تے ایناں وی گوارا نہیں کہ جناب دا پرچھاواں زمین تے پوے، خورے اوس تھاں تے مٹی پلیت ہووے یاں کسے بندے دا پیر سرکار دے پرچھاویں تے آ جاوے۔ جدوں رب ایہہ برداشت نہیں کردا تے فیر اوس دی عزت ایہہ کویں گوارا کر سکدی اے کہ جناب دی پاک بی بی کسے وَل ویکھے یاں کوئی نظر آپ دی عصمت وَل اُٹھے۔

بہتان بازی کرن والیاں وچ حضرت زینب بنت جحش دی بہن وی شامل سن۔ ہن جے ذرا وی کوئی گل ہوندی تے اُم المومنین جناب زینب وی اپنی بھین حمنہ دا ساتھ دیندیاں جد کہ جناب عائشہ جناب زینب دی سوکن وی سن۔ پر جدوں رسول خدا نے حضرت زینب نوں پچھیا کہ اوہناں دا ایس امر تے کیہہ خیال اے تے اوہناں نے صاف جواب دِتا کہ'' مینوں تے عائشہ وچ خیر ای خیر دِسدی اے، شر کوئی نہیں۔''

مدینے دے گھراں وچ ہن دو ای گلاں سن۔ اِک ایہہ کہ'' ویکھو، عائشہ نے کیہہ کیتا'' تے دُجی ایہہ کہ'' اُم المومنین

عائشہ،صدیقہ وی نیں تے طاہرہ وی،منافق جھوٹ بکدے نیں۔'' ایوں دی گفتگو اِک دیہاڑے حضرت ابوایوب انصاری دے گھر وچ وی ہورَ ی سی۔ جناب ابوایوب نے آ کھیا کہ'' اُم ایوب! ویکھیا ای لوکائی کیہہ آ کھ رَی اے؟'' دانش وند سوانی نے بڑا سوہنا جواب دِتا تے آ کھیا'' ابوایوب! ایہہ دسو کہ جے صفوان دی تھاں تے تسیں ہوندے تے تسیں رسول خدا دے حرم نال کسے برائی داارادا کرلیندے؟''

'' حاشا وَکَلّا'' ابوایوب چیک اُٹھے۔

فیر اُم ایوب آ کھیا کہ'' جے عائشہ دی تھاں تے میں ہوندی تے میں اللہ دے رسول نال خیانت دی کدی جرأت نہ کر دی تے عائشہ دا مقام تے میرے توں بوہت اُچا اے۔''

فیر اِک دیہاڑے ایوں ہویا کہ جناب عائشہ اپنے پیکے گھر بیٹھی رورَی سن۔ اِک انصار عورت حضرت عائشہ دی خبر گیری لئی آئی۔ آپ دا حال ویکھ کے اوس نے وی رونا شروع کر دِتا۔ جناب ابوبکر صدیق تے آپدی گھر والی حضرت عائشہ کول آ بیٹھے۔ اُتوں رسول خدا وی تشریف لے آئے۔ آپؐ السلام علیکم آ کھ کے جناب عائشہ دے کول آ بیٹھے تے ارشاد فرمایا کہ'' عائشہ، جے توں بَری ایں تے اللہ تعالیٰ تیری برأت دا اعلان کر دیوے گا تے جے تیرے کولوں کوئی گناہ ہو گیا اے تے فیر اللہ تعالیٰ توں بخشش منگ تے توبہ کر۔ بندا جدوں اپنے گناہ دا اقرار کرلیندا اے، تے اوس توں توبہ کرلیندا اے تے اللہ اوس دی توبہ قبول کر لیندا اے۔ رسول خدا دی تنبیہ مکدیاں نال ای اُم المومنین دیاں رگاں وچ غصے نال خون دوڑ اٹھیا اتھرو کرِ نا بند ہو گئے تے عائشہ اپنی امی ول ویکھن لگ پے۔ اپنی امی نوں چپ لگی ویکھ کے آپ دی نظر جناب ابوبکر صدیق وَل اُٹھی۔ اوہ وی چپ دے چپ۔ جناب عائشہ نے پچھیا:

''تسیں کجھ بولدے کیوں نہیں؟''

'' دھیے! کیہہ بولئے، جدوں سانوں کسے گل دا پتا ای نہیں۔''

ایہ آ کھ کے دوواں نے نیویں پا لئی۔ اُم المومنین دیاں اکھاں ساون بھادروں دا بدل بن گئیاں تے روندیاں روندیاں ای اپنے ماں پیو اگے تے سردے سائیں اگے عرض کیتی کہ'' تسیں اِک گل سن کے اوس تے پکے ہو گئے او۔ ہن جے میں آ کھاں کہ میں بے گناہ ہاں، تے اللہ نوں پتا اے کہ میں بے گناہ ہاں، پر تسیں منو گے نہیں۔ ہاں، جے میں اقرار کر لواں جد کہ اللہ نوں خوب علم اے کہ میں بے گناہ ہاں تے تسیں ہنے ای من لوؤ گے۔ ہن میں تے اوہی گل آ کھاں گی جیہڑی حضرت یوسف دے والد نے آ کھی سی کہ'' بس صبر ای چنگا اے جہدے وچ شکائت دا ناں نہ ہووے۔''

تھوڑے ای چِر پچھوں حضور تے وحی نازل ہوئی۔ وحی توں بعد حضور دا چہرہ انور کھلیا کھلیا دسیا۔ سب توں پہلاں سرکار نے جناب عائشہ وَل ویکھیا تے فرمایا کہ'' عائشہ خوش ہو جا، رب رحیم نے تینوں بری فرما دِتا اے۔'' ایہہ سن کے جناب عائشہ دی امی نے اوہناں نوں آ کھیا کہ'' دھیا، حضور دے سامنے کھلو جا تے اوہناں دا شکریہ ادا کر۔'' جناب عائشہ غصے وچ سن۔ جواب دِتا'' میں کسے دے سامنے کھلو واں گی تے نہ ای سوائے اللہ دے کسے دا شکریہ ادا کراں گی۔ میری برأت تے پاکیزگی دا اعلان تے رب نے کیتا اے۔'' ایہ اعلان ایوں ہویا:

حیات محمد از محمد حسین ہیکل، صفحہ: ۴۴۹

﴿اِنَّ الَّذِيۡنَ جَآءُوۡ بِالۡاِفۡكِ عُصۡبَةٌ مِّنۡكُمۡ لَا تَحۡسَبُوۡهُ شَرًّا لَّكُمۡ بَلۡ هُوَ خَيۡرٌ لَّكُمۡ لِكُلِّ امۡرِئٍ مِّنۡهُمۡ مَّا اكۡتَسَبَ مِنَ الۡاِثۡمِ وَالَّذِىۡ تَوَلّٰى كِبۡرَهٗ مِنۡهُمۡ لَهٗ عَذَابٌ عَظِيۡمٌ ○ لَوۡلَاۤ اِذۡ سَمِعۡتُمُوۡهُ ظَنَّ الۡمُؤۡمِنُوۡنَ وَالۡمُؤۡمِنٰتُ بِاَنۡفُسِهِمۡ خَيۡرًا وَّقَالُوۡا هٰذَاۤ اِفۡكٌ مُّبِيۡنٌ ○ لَوۡلَا جَآءُوۡ عَلَيۡهِ بِاَرۡبَعَةِ شُهَدَآءَ فَاِذۡ لَمۡ يَاۡتُوۡا بِالشُّهَدَآءِ فَاُولٰۤٮِٕكَ عِنۡدَ اللّٰهِ هُمُ الۡكٰذِبُوۡنَ ○ وَلَوۡلَا فَضۡلُ اللّٰهِ عَلَيۡكُمۡ وَرَحۡمَتُهٗ فِى الدُّنۡيَا وَالۡاٰخِرَةِ لَمَسَّكُمۡ فِىۡ مَاۤ اَفَضۡتُمۡ فِيۡهِ عَذَابٌ عَظِيۡمٌ ○ اِذۡ تَلَقَّوۡنَهٗ بِاَلۡسِنَتِكُمۡ وَتَقُوۡلُوۡنَ بِاَفۡوَاهِكُمۡ مَّا لَيۡسَ لَكُمۡ بِهٖ عِلۡمٌ وَّتَحۡسَبُوۡنَهٗ هَيِّنًا وَّهُوَ عِنۡدَ اللّٰهِ عَظِيۡمٌ ○ وَلَوۡلَاۤ اِذۡ سَمِعۡتُمُوۡهُ قُلۡتُمۡ مَّا يَكُوۡنُ لَنَاۤ اَنۡ نَّتَكَلَّمَ بِهٰذَا سُبۡحٰنَكَ هٰذَا بُهۡتَانٌ عَظِيۡمٌ ○ يَعِظُكُمُ اللّٰهُ اَنۡ تَعُوۡدُوۡا لِمِثۡلِهٖۤ اَبَدًا اِنۡ كُنۡتُمۡ مُّؤۡمِنِيۡنَ ○ وَيُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الۡاٰيٰتِ وَاللّٰهُ عَلِيۡمٌ حَكِيۡمٌ ○ اِنَّ الَّذِيۡنَ يُحِبُّوۡنَ اَنۡ تَشِيۡعَ الۡفَاحِشَةُ فِى الَّذِيۡنَ اٰمَنُوۡا لَهُمۡ عَذَابٌ اَلِيۡمٌ فِى الدُّنۡيَا وَالۡاٰخِرَةِ وَاللّٰهُ يَعۡلَمُ وَاَنۡتُمۡ لَا تَعۡلَمُوۡنَ ○ وَلَوۡلَا فَضۡلُ اللّٰهِ عَلَيۡكُمۡ وَرَحۡمَتُهٗ وَاَنَّ اللّٰهَ رَءُوۡفٌ رَّحِيۡمٌ ○﴾ (نور: ۱۱ سے ۲۰)

''جیہڑے لوکاں طوفان کھڑا کیتا اے ایہہ تہاڈے وچوں ای اِک ٹولا اے۔ تسیں ایس نوں اپنے لئی برا نہ جانو سگوں ایہہ تہاڈے حق وچ چنگا اے۔ اوہناں وچوں ہر اِک تے اوہناں ای گناہ اے جناں اوہناں نے کمایا اے تے جس نے اوہدے وچوں وڈھا حصا لیا اے اوہدے لئی عذاب عظیم اے۔ ایہہ (بہتان) سن دیاں سار ای مومن مرداں تے مومن عورتاں نے اپنے حق وچ چنگا گمان کیوں نہ کیتا تے سندیاں سارا ای کیوں نہ بول پے کہ ایہہ سدھا سدھا بہتان اے تے نالے اوہ ایس گل تے چار گواہ کیوں نہ لیائے۔ فیر جدوں اوہ گواہ نئیں لیائے تے فیر ایہہ (بہتان باز) اللہ دے نزدیک بڑے ای چوٹھے نیں تے جے تہاڈے تے اللہ دا فضل تے اوس دی رحمت نہ ہوندی، دنیا وچ وی تے آخرت تے وی، تے فیر جس شغل وچ تسیں پے گئے سی ایہدے وچ تہاڈے تے سخت عذاب ہوندا۔ (فیر) جدوں تسیں اوس (بہتان) تے اپنیاں زباناں چلا رہے سی تے اپنے مونہاں توں اجہی گل کہہ رہے سی جہدا تہانوں کوئی علم نہیں سی تے تسیں اوس نوں ایوں جئی گل سمجھ رہے سی جدوں کہ اللہ دے نیڑے اوہ چوکھی وڈھی گل اے تے تسیں سن دیاں سار ای ایہہ گل کیوں نہ آکھ دِتی کہ ساڈے مونہوں ایہوں جئی گل چنگی نہیں لگدی۔ (اے اللہ) پاک اے تیری ذات، ایہہ تے بہت وڈھا الزام اے۔ اللہ تہانوں مت دیندا اے کہ جے ایمان والے او تے ایوں دی حرکت فیر کدے نہ کرنا۔ تے اللہ تہاڈے نال سِدھی سِدھی گل کر دا اے تے (چیتے رکھو کہ) اللہ ہر شے نوں جانن والا تے چوکھی دانائی والا اے۔ اوہ لوک جیہڑے چاہندے نیں کہ مسلماناں وچ بے حیائی پھیلے، اوہناں لئی دنیا وچ وی چنگا چوکھا عذاب اے تے آخرت تے وی (تے ایہہ پکی گل جے کیوں جے) اللہ نوں تے ہر شے دا علم اے پر تسیں کجھ نہیں جان دے۔ تے جے تہاڈے تے اللہ دا فضل تے اوس دی رحمت نہ ہوندی (تے سوچو کہ فیر کیہہ ہوندا)

پر اللہ تے چوکھا شفقت کرن والا تے مہربان اے۔''

جدوں ربّ نے جناب عائشہ دی نیک نامی تے مہر لا دِتی تے جناب ابوبکر صدیق آکھن لگے کہ مسطح دی غریبی دی وجہ توں میں جیہڑا اوس نوں خرچا پانی دیندا ساں، واللہ اَج توں اوہ بند۔ جناب صدیق دے ایس فیصلے تے اللہ نے ایہہ آیت نازل فرمائی:

﴿وَلَا يَأْتَلِ أُولُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ اَنْ يُّؤْتُوا اُولِي الْقُرْبٰى وَالْمَسَاكِيْنَ وَالْمُهَاجِرِيْنَ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ وَلْيَعْفُوْا وَلْيَصْفَحُوْا اَلَا تُحِبُّوْنَ اَنْ يَّغْفِرَ اللّٰهُ لَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُوْرٌ رَحِيْمٌ﴾

(النور: ۲۲)

رب رحیم دے ایس حکم توں بعد جناب صدیق اکبر نے اپنا فیصلہ واپس لے لیا تے فرمایا ''رب دی سونہہ، مینوں ایہہ گل اپنے پہلے فیصلے نالوں چنگی لگدی اے کہ رب مینوں بخش دیوے۔ واللہ، میں ہن خرچا بند نہیں کراں گا۔''

طبرانی دی اِک روائت موجب حضرت عائشہ دا ارشاد اے کہ جدوں میری برأت اُتری تے جناب ابوبکر صدیق نے خوشی نال میرا سر چم لیا۔ میں ابّا جی نوں پچھیا کہ اَج توں پہلوں تساں ایہہ تہمت میرے توں دور کیوں نہ کیتی؟ ایہہ سن کے اوہناں نے جواب دِتا کہ پتر! مینوں کیہڑا آسمان چھاں دیندا تے کیہڑی زمین میرا بھار چکدی جے میں اوہ گل آکھدا جس دا مینوں کجھ پتہ تھوہ ای نہیں سی۔

اِک ویروا:

جناب عائشہ صدیقہ تے بہتان توں بعد اک مہینے توں چوکھے چیر لئی جناب رسول خداؐ، مُڈھلے مسلمان تے ہر دُکھ سُکھ دے سانجھے دار جناب ابوبکر صدیق، جناب صدیق دی گھر والی تے فیر مدینے دا ہر مسلمان سخت اذیت تے کرب وچ حیاتی دے دِن گزار دا رہیا۔ اِک وار تے اَوس تے خزرج قبیلیاں دی پرانی دشمنی، جیہڑی کئی جنگاں دا سبب بنی، فیر جاگ پین لگی سی پر رسول خداؐ نے جناب عائشہ دی برأت وچ اِک اکھر وی زبان مبارک توں ادا نہیں فرمایا۔ ایس خموشی تے کجھ لوگ سوالیہ نشان لاندے رَے نیں تے اجے وی لا رَے نیں۔ ایہہ لوک پچھدے نیں کہ:

۱۔ رسول خدا اپنے سجناں متراں نال صلاح مشورے کیوں کر دے رَے؟

۲۔ گھر دی لونڈی جناب بریرہ توں جناب عائشہ دی صفائی کیوں منگی؟

۳۔ رسول خدا نوں اللہ دی معرفت سب توں زیادہ حاصل سی، اپنے مرتبے دا وی علم سی تے ایہہ وی جان دے سن کہ آپ کس مقام تے فائز نیں۔ فیر آپ نے کجھ دُجے صحابہ کرام وانگ ایہہ کیوں نہ فرما دِتا کہ:

﴿سُبْحٰنَكَ هَذا بُهتانٌ عظيمٌ﴾ (النور)

۴۔ کیہ اس واقعے توں ایہہ پتہ نہیں لگدا کہ رسول خدا غیب دا علم نہیں رکھدے سن؟

ایہناں سوالاں دے جواب توں پہلاں جے اسیں ایس گل تے گھوہ کر لویئے کہ اخیر ایہہ سوال کرن والے لوکاں دا ٹیچا

کیہہ ہے تے اڈھوں چوکھا مسئلہ حل ہو جاندا اے۔ جے گل نری ایہہ ہے کہ رسول خدا نوں کائنات دے سارے رازاں دا اوویں علم نہیں سی جویں خالق کائنات نوں ہے، تے ایہہ گل سچ اے پر سوال ایہہ ہے کہ ایہہ لوگ اپنے رسول دی ''نا واقفیت تے بے علمی'' ثابت کرن لئی ایڈا ٹل کیوں لاندے رہندے نیں؟ ایہد ے نال دین دی کیہہ خدمت ہوندی اے تے جے ایہہ آکھ دِتا جاوے کہ رب توں بعد کائنات دے کھلار دا، سب توں چوکھا علم محبوب خداؐ نوں ہی اے تے ایس نال دین نوں کیہہ نقصان پہنچدا اے؟ ایس گل دا اوہناں لوکاں کول کوئی جواب نہیں۔ اوہناں دی حیاتی دا نرا اِک ای مقصد اے تے اوہ مقصد ایہہ ہے کہ اوہ کسے نہ کِسے طرحاں ایہہ ثابت کر دین کہ بس حضور غیب نہیں جان دے سن۔

ہن اسیں ایہناں سوالاں دے اوس سوہنے تے دِل کھچویں جواب وَل آندے ہاں جیہڑا جناب شیخ عبداللہ بن محمد بن عبدالوہاب نے دِتا اے۔ لکھدے نیں:

''ایس طرحاں دی صورت پیدا کرن وچ اللہ تعالیٰ دی حکمت سی تے رہندی دنیا تیکر رسول اللہ تے پوری اُمت مسلمہ دا امتحان سی، تاں جے ایس پاروں اوہ بہتیاں دے درجے بلند کرے تے بہتیاں نوں جہنم وچ سٹ دیوے۔ ہدایت والیاں دے ایمان تے ہدایت وچ وادھا کرے تے ظالماں دے نقصان تے گھاٹے نوں ہور ودھا وے۔ عدل تے سچ اُتے اللہ تعالیٰ، اوس دے رسول، اہل بیت تے دُجے نیک بندیاں پاروں چنگا خیال کرن وچ ثابت قدمی نصیب ہووے تے منافقاں دے چوڑھ تے نفاق وچ وادھا ہووے تے اوہناں دی اصلیت رسول اللہ تے مسلماناں دے سامنے آجاوے۔ جناب عائشہ صدیقہ تے اوہناں دے ماپیاں دی عبودیت اپنے کمال تے اپڑی نظر آوے تے اوہناں تے اللہ دیاں نعمتاں دا مینہ پے جاوے۔ مخلوق توں اوہناں دی اُمید اصلوں ای ٹٹ جاوے تے اللہ تعالیٰ توں سوا ہر پاسیوں مایوسی نظر آوے۔''

ہن جدوں ایہہ پتا لگ گیا کہ ایہہ اللہ دی حکمت سی تے اسیں اِک پَیر اگے پٹ دے ہاں تے اہل نظر اگے ایہہ سوال رکھدے ہاں کہ واقعہ اِفک دے کسی حصے توں ایہہ پتا لگدا اے کہ رسول خدا نوں جناب عائشہ دی بے گناہی دا کجھ علم نہیں سی؟ کہ صرف ایس گل توں کہ رسول خدا پریشان سن تے نالے اوہناں جناب عائشہ دی بیگناہی دا اعلان نہیں کیتا؟ آؤ ویروا کریے۔

۱۔ واقعہ اِفک ایڈا وڈھا مسئلہ سی کہ ایہد ے نال اسلامی ریاست ہل کے رہ گئی۔ رسول خدا ایہہ سمجھ رَے سن کے ہر وڈھے مسئلے وانگ ایتھے وی اللہ تعالیٰ وحی دے ذریعے آپ دی راہنمائی فرمان گے۔ ایس لئی آپ خموش رَے۔

۲۔ آدم توں لے کے خاتم الانبیاء تیکر کدے کسے نبی دی بیوی بے حیائی نئیں کیتی جناب عائشہ تے ایہہ شبہ کویں ہوسکدا سی؟

۳۔ حضرت صفوان بن معطل دا رسول خدا دے گھر آن جان سی۔ ایہہ قربت جناب صفوان دی پاکبازی دی دلیل سی۔ فیر اوہناں ایہہ وی فرمایا کہ ''سبحان الله فَوَالّذِی نَفْسِیُ بِیَدِہٖ ماکَشَفُتُ مِنُ کَنَفِ اُنُثیٰ'' (سبحان اللہ، اوس ذات دی قسم اے جہدے ہتھ وچ میری جان اے میں تے کدے کسے سوانی دا ستر وی نہیں کھولیا۔) ایس توں اگلی

مختصر سیرت الرسول صفحہ: ۴۴۱

بخاری شریف، جلد دوم، واقعہ اِفک۔

گل تے بوہت وڈھی اے۔

۴۔ ارشاد باری تعالیٰ ہے اَلْخَبِیْثٰتُ لِلْخَبِیْثِیْن (خبیث عورتاں خبیث مرداں لئی نیں)

فیر ایہ کویں ہوسکدا اسی کہ کوئی خبیث عورت اِک اجہے مرد دے حصے وچ آ وندی جیہڑا آدمیت دا حسن اے تے جس دی حیاتی دا اِک اِک ساہ انسانیت لئی اُسوہ حسنہ اے۔

۵۔ رسول خدا نے منبر تے کھلو کے آکھیا:

﴿واللّٰہِ ما عَلِمْتُ عَلیٰ اَھْلِی اِلّا خَیْرًا وَّ لَقَدْ ذَکَرُوْا رَجُلًا مَّا عَلِمْتُ عَلَیہِ اِلَّا خَیْرًا وَّ لَقَدْ ذَکَرُوا رَجُلًا مَّا عَلِمْتُ عَلَیْہِ اِلَّا خَیْرًا وَّ مَا یَدْ خُلُ عَلیٰ اَھْلِی اِلّا مَعِیَ﴾

''خدا دی قسم اے میں تے اپنی گھر والی وچ بھلیائی ای ویکھدا ہاں تے جہدے نال گل جوڑی گئی اے اوہ وی بھلا مانس بندا اے۔ اوہ جدوں وی میرے گھر گیا اے میرے نال ای گیا اے۔''

۶۔ ایس توں پہلاں بڑے نترے ہوئے لفظاں وچ مسلماناں توں واج دے کے پچھیا کہ اے مسلمانو! دسو اوس بندے توں کون میرا بدلا لیندا اے جنّے میری گھر والی نوں بدنام کیتا اے؟ تے ایہہ سن کے سعد بن معاذ اُٹھ کے کھلو گئے تے آکھن لگے آقا، میں حاضر آں، حکم کرو میں اوس دی دھون لا دیواں گا۔ ایہہ کوئی حسن یوسف نہیں سی کہ انگلیاں کٹیاں جاندیاں، تے اوہ وی سوانیاں دیاں سگوں ایہہ واج تے اوس سوہنے دی سی جہدے اگے کئی یوسف ہتھ بنھ کے کھلو تے دسدے نیں۔ پر رسول رحمت نے جدوں ایہہ ویکھیا کہ ایس بدلے نال سیاسی مسئلے پیدا ہون گے تے آپ خموش ہو گئے۔ جے آپ ؐ نوں رتی بھر وی کوئی شبہ ہندا تے ایہہ گل نہ آکھدے کہ ''یا مَعْشرا لْمُسلمین مَنْ یَّعتَذِ رُنی.....''

۷۔ حضور دی حیاتی دا مطالعہ کرن والا ہر بندا جان دا اے کہ آپ نے کدے وی نکی عمر دے منڈیاں نوں غزویاں نال جان دی اجازت نہیں بخشی۔ جناب صفوان بن معطل وی ضرور سیانی عمر دے بندے ہون گے جیہڑے نہ صرف جنگ وچ شریک سن سگوں اوہناں دے ذمے اِک چوکھا ذمہ داری دا کم سی کہ اوہ لشکر دے کیئر ٹیکر (Care Taker) سن۔ اوس سیانی عمر دے بندے نے اجہے تیکر ویاہ کیوں نہیں سی کیتا؟ امام ابن کثیر لکھدے نیں کہ تحقیق توں پتا لگا سی کہ جناب صفوان ''حصور'' آدمی سن تے اوہناں نوں عورتاں دی کوئی خاہش نہیں سی۔

۸۔ امام رازی فرماندے نیں کہ وحی (سورہ نور) توں پہلاں وی حضور نوں حضرت عائشہ دی پاک دامنی دا علم سی کیوں جے نبی دا اجہیا گلاں توں پاک ہونا جیہڑ یاں لوکائی نوں متنفر کر دین ضرورت عقلیہ وچوں ہے۔

۹۔ حضور دی پریشانی آپ دے عدم علم دی دلیل نہیں ہوسکدی۔ اوہ ہستی جیہڑی دجیاں نوں ایہہ بشارت دیندی اے کہ

بخاری شریف، جلد دوم واقعہ افک۔

سیرت النبی از ابن کثیر جلد دوم صفحہ: ۲۲۴

ضیاء النبی از جسٹس کرم شاہ ازہری جلد سوم صفحہ: ۶۵۶۔ تے سیرت حلبیہ جلد ۴ صفحہ: ۳۳۶

تسیں مینوں اپنیاں زباناں تے شرمگاہواں دی ضمانت دیو، میں تہانوں جنت دی ضمانت دیندا ہاں اوس دے اپنے گھر وچ زبان تے شرمگاہ دی حفاظت نہ کرسکن دی تہمت جناب رسول خدالئی بوہت وڈھا صدمہ سی۔ غور کرو اگر پشاور دے کسے اچھے بندے تے ایہہ الزام لایا جاوے کہ پچھلے رمضان دی اِک طاق رات نوں اوہ لہور دے اِک بے حیائی دے اڈے وچ ویکھیا گیا سی تے اوہ پریشان ہووے گا کہ نہیں؟ جدوں کہ اوہ بندا اوس رات پشاور دی اِک مشہور مسجد وچ اعتکاف بیٹھا ہویا سی۔ ہن اوہ بندا پشاور رابطہ کرے گا، اوس مسیت دے معتکف بندیاں دا ریکارڈ کڈھاوے گا تے کجھ ہور شہادت نال اوہ لہور وچ اپنی بے گناہی ثابت کرن لئی لوکائی نوں ثبوت دیوے گا۔ بندے نوں پتا اے کہ اوہ بے گناہ اے۔ پر دسو کہ بے گناہی ثابت ہون تیکر اوہ پریشان ہووے گا یا نہیں؟

ایہہ اوہ گلاں نیں جہدی بنیاد تے اسیں ایہہ آکھن تے مجبور آں کہ خدا ای جان دا اے کہ اوس نے اپنے محبوب بندے نوں نزول وحی توں پہلاں اصل گل دسی سی کہ نہیں تے جیہڑے لوک عِلم دے شہر دی بے علمی ثابت کرن لئی دِن رات پریشان ہورے نیں، اللہ اوہناں نوں ہدایت دیوے۔

واقعہ اِفک ساڈے لئی سبق:

حیات نبی دے ایس بوہت ہی وڈھے واقعے وچ مسلماناں لئی کئی سبق نیں۔ آؤ اوہناں تے جھاتی پایئے۔

۱۔ عورت دا خاوند دی مرضی توں بغیر گھروں نکلنا سخت ضرورت وچ جائز اے۔

۲۔ دینی یا دنیاوی اوکڑاں ویلے اِنا للّٰہِ و انا اِلَیہ راجعون کہنا مستحب اے۔

۳۔ جدوں کوئی مسئلہ حل ہوندا دِسدا ہووے تے بغیر کسے دے قسم کھوان توں وی قسم کھانا جائز اے۔

۴۔ جے کسے تے کوئی الزام لگے تے الزام اوس بندے توں چھپانا مستحب اے جدوں کہ اوہدے ذکر وچ کوئی فیدہ نہ دِسدا ہووے۔

۵۔ جدوں خاوند نوں اپنی بیوی دی کسے غلط حرکت دی خبر ملے تے خاوند نوں چاہیدا اے کہ بیوی نال ورتاوا کجھ سخت کر دیوے تاں جے اوہ اوس دی وجہ دا پتہ کر کے اپنی اصلاح کرلوے۔

۶۔ عورت اپنے پیکے جان لئی خاوند دی اجازت حاصل کرے۔

۷۔ نیڑے دے رشتے داراں نال چنگا سلوک کرنا چاہیدا اے بھانویں اوہ ماڑا کم کرن (جویں کہ حضرت مسطح نال ہویا۔)

۸۔ سوانیاں دا اِک دُوجے دی صفائی پیش کرنا جائز اے۔

۹۔ غیب دی گل یقین نال صرف اللہ ای جان دا اے۔

۱۰۔ زنا دی تہمت تے حد قذف واجب اے۔

مختصر سیرت الرسول از عبداللہ بن محمد بن عبدالوہاب

ایس توں وکھ دو گلاں اجہیاں نیں جیہڑ یاں منگ کر دیاں نیں کہ اوہناں نوں کھول کے بیان کیتا جاوے۔ مُڈھلی گل ایہہ ہے کہ اسلام دے گنے متھے ضابطے، طریقے، جزایاں سزا دے معاملے وچ نرمی جائز نہیں پر جے اوس دے نتیجے تے کوئی اجہیا فتنہ کھڑا ہو جاوے جیہڑا دین اسلام تے اُمت مسلمہ لئی گھاٹے دا سبب بنے تے فیر لچک دار رویہ نہ صرف جائز اے سگوں ضروری اے، جویں کہ اسیں ویکھدے ہاں کہ عبداللہ بن اُبی تے حد قذف بارے تواریخ خموش اے۔ دُجی گل زنا تے حد دی اے کہ اِک جتھے (قرآن دے مطابق) ولوں تہمت دے باوجود جناب صدیقہ تے حد جاری نہیں کیتی گئی کیوں جے تہمت باز تعداد وچ چنے وی سن اوہ اوویں گواہی نہیں دے رَے سن جیہڑی حد لئی ضروری سی، تے دیندے وی کس طرحاں؟ اوہناں کول ایس توں وکھ کوئی گل ہے ای نہیں سی کہ حضرت صفوان تے جناب عائشہ صدیقہ لشکر دے نال نہیں سن سگوں کجھ چر پچھوں نال رَلے نیں۔ اِک بہت ای ضروری گل جیہڑی مسلماناں نوں پلے بنھ لینی چاہیدی اے اوہ ایہہ ہے کہ رسول خدا جناب عائشہ صدیقہ نوں ایہہ ہدایت فرماندے رَے کہ عائشہ جے کوئی غلطی کر بیٹھی ایں تے توبہ کر۔ رب دے سامنے جرم دا اقرار تے فیر دلوں توبہ ربّ دے کرم تے بخشش دا سبب بن جاندی اے۔ ایہہ نہیں آکھیا کہ عائشہ! جے جُرم کیتا ای تے حد لئی تیار ہو جا۔ تے فیر جدوں رب نے جناب عائشہ صدیقہ دی بے گناہی تے پاکبازی دا اعلان فرما دِتا تے حضور نے تہمت لان والیاں تے حد جاری کر دِتی۔ اوہناں کول اِک تے پہلے ای کوئی گواہی نہیں سی دُجے نزول وحی تے حد قذف دے اعلان توں بعد اِک لکھ گواہ وی جھوٹ گھڑ دے رہندے تے اوہناں دی کوئی حیثیت نہیں سی۔ ثابت ایہہ ہندا اے کہ بندا جدوں کوئی غلطی کر لیندا اے بھاویں اوہ غلطی گناہ کبیرہ ای کیوں نہ ہووے، کسے نوں اوس گناہ دا رولا پاؤن دا کوئی حق نہیں۔ ہاں جے اوس رولے نال سوسائٹی نوں کوئی فیدہ پہنچدا اے تے اوہ وکھری گل اے۔ چیتے رہوے کہ رسول خدا نے شاعر اسلام حسان بن ثابت، جناب صدیق اکبر دے عزیز حضرت مسطح تے بی بی حمنہ بنت جحش نوں ایہہ نہیں آکھیا کہ توبہ کر لوؤ سگوں اوہناں تے حد جاری فرما دِتی سی۔ ایس فیصلے توں ایہہ سبق ملدا اے کہ کسے دے جرم نوں نہ اچھالو، خاص طور تے زنا دے جرم نوں۔ فیر ایہہ گل وی چیتے رکھنی چاہیدی اے کہ ایس جرم تے چار گواہ پیش کرنا تقریباً ناممکن ہندا اے۔

تیمّم:

۵ ہجری دا ای واقعہ اے رسول خدا کسے سفر تے نکلے۔ حضرت عائشہ صدیقہ وی نال سن۔ جویں سوانیاں دی عادت ہوندی اے جان لگیاں حضرت عائشہ اپنی بھین اسماء کولوں ہار منگ کے لے گئیاں۔ اوہ ہار کدرے ڈگ پیا۔ رسول خدا نے حضرت اسید بن حضیر نوں کجھ دجے صحابہ دے نال ہار لبھن لئی ٹور دتا۔ ہار لبھدیاں ایڈی کو چِل ہوگئی کہ نماز دا ویلا آ گیا پر ہار اجے تھاں تے گم ہویا سی جتھے پانی دا اِک تُبکا وی نہیں سی۔ ایس پریشانی وچ حضرت ابوبکر صدیق نے جناب عائشہ نال نراض ہوندیاں آکھیا کہ دھیّا، دھیان کریا کر توں کیہہ ہر سفر وچ دجیاں نوں پریشان کر دینی ایں۔ ایس موقعے تے ایہہ آیت صعید (مٹی) یاں آیت تیمّم نازل ہوئی:

﴿وَ اِنۡ كُنۡتُمۡ مَّرۡضٰٓى اَوۡ عَلٰى سَفَرٍ اَوۡ جَآءَ اَحَدٌ مِّنۡكُمۡ مِّنَ الۡغَآئِطِ اَوۡ لٰمَسۡتُمُ النِّسَآءَ فَلَمۡ تَجِدُوۡا مَآءً فَتَيَمَّمُوۡا صَعِيۡدًا طَيِّبًا فَامۡسَحُوۡا بِوُجُوۡهِكُمۡ وَ اَيۡدِيۡكُمۡ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَفُوًّا

غَفُوْرًاO﴾ (النساء: ٤٣)

''جے تسیں بیمار ہو جاوَو یاں سفر وچ ہوؤ یاں تہاڈے وچوں کوئی بندا استنجے توں آیا ہووے یاں تساں بیبیاں نال قربت کیتی ہووے تے فیر تہانوں پانی نہ لبھے تے پاک مٹی نال تیمّم کر لیا کرو یعنی اس (پاک مٹی) تے ہتھ مار کے اپنے موہنہاں، تے اپنے ہتھاں تے ہتھ پھیر لیا کرو۔ ایہدے وچ شک نئیں کہ اللہ بڑا معاف کرن والا تے بخشن والا اے۔''

حضرت صفوان تے حضرت حسان دا جھگڑا:

ایس واقعے وچ حضرت صدیق اکبر نے رب دے حکم موجب حضرت مسطح نوں معاف فرما دِتا۔ حضرت عائشہ نے حضرت حسان بن ثابت نوں وی معاف کر دِتا تے فرمایا کہ ایہہ تھوڑا اے کہ حسان دیاں اکھاں جاندیاں رہیاں نیں۔ پر حضرت صفوان نے دلوں گل نہ کڈی تے اِک دن جناب حسان تے تلوار نال حملہ کر دِتا۔ جناب عبداللہ بن رواحہ نے ایہہ واردات ویکھ لئی تے اوہناں نوں نال لے کے رسول خدا کول حاضر ہو گئے۔ آپؐ نے حضرت حسان نوں چنگے روے دی ہدایت فرمائی تے نالے ایہہ وی آکھیا کہ جیہڑا زخم تینوں لگا اے اوہ معاف کر دے۔ ایہدے بدلے حضور نے حضرت حسان نوں اوہ باغ عطا کر دِتا جیہڑا ابوطلحہ نے خیرات کیتا سی۔ نالے اِک لونڈی سیرین قبطیہ وی عطا کیتی۔ اوہدے بطن وچوں حضرت حسان بن ثابت دے بیٹے حضرت عبدالرحمٰن پیدا ہوئے۔

حضرت زینب بنت جحش نال نکاح:

حضرت زینب بنت جحش رسول خدا دی پھپھیری بہن سن۔ آپؐ نے زینب دا نکاح اپنے آزاد کیتے غلام زید نال کر دِتا۔ زید نوں جناب رسول خدا نے پتراں طرحاں رکھیا ہویا سی۔ ایس لئی لوکائی اوہناں نوں زید بن محمد آکھدی سی۔ فیر وی جناب زینب نوں ایہہ گل چنگی نہ لگی کہ اوہ اِک اچھے بندے دی سوانی بن کے رہن جیہڑا کل تیکر غلام سی۔ دوواں جیاں وچ اَن بن ودھ گئی تے جناب زید نے گھر والی نوں طلاق دے دِتی۔ اللہ نے زینب دا نکاح اپنے محبوبؐ نال کر دِتا (تفصیل اُمہات المومنین دے باب وچ)

ایس نکاح نال عربستان دی ایہہ رسم ختم ہو گئی کہ منہ بولیا پُتر وی پُتر ای ہندا اے۔

* * * *

جنگ خندق (یاں احزاب)

قریش مکہ تے مسلماناں دے وچکار دو وڈے معرکے ہو چکے سن۔ غزوہ خندق وچ مسلماناں دے خلاف صرف قریش دے مشرک ای نئیں سگوں ہر اوہ قبیلہ جتھا یاں خنوادہ شامل سی جس نوں اسلام یاں محمد رسول اللہ دے اِک اللہ دے سبق توں تکلیف سی یاں جس دا کوئی بندا مسلماناں دے ہتھوں پھٹڑ ہویا سی۔ مُڈھ ایوں بجیّا کہ بنونضیر اپنے دیس نکالے دا بدلا لین لئی مکےّ گئے تے اوہناں لوکاں نوں ایہہ ہلا شیری دِتی کہ جے ایس ویلے مدینے تے حملہ کر دِتا جاوے تے فیر دنیا دی کوئی طاقت محمدؐ نوں زیر ہون توں نئیں روک سکدی۔ بنونضیر دے جتھے وچ اوہناں دے سِر کڈھویں سردار سلام بن ابی الحقیق، سلام بن مشکم، کنانہ بن ربیع تے حیّ بن اخطب ورگے بندے شامل سن جہناں دی گل نوں سٹ پانا کوئی مذاق نہیں سی۔ ایس توں وکھ بنو وائل دے ہوذہ بن قیس تے ابو عمارہ ورگے اگل ہتھ بندے وی بنونضیر دے سازشی جتھے دے نال رَل کے اوہناں دا ٹور رٹیا ودھاندے رَے۔ بنونضیر دے یہودیاں دی ایڈی تگڑی سفارت ویکھ کے قریش مکہ نے اوہناں نوں بڑا اکھل کھلا کے پچھیا کہ:

یہودی بھراؤ: تسیں اہل کتاب جے، ساڈے توں سیانے وی جے تے تہانوں ساڈے تے محمد دے وچکار رولے دا وی پتا اے۔ ایہہ دسو کہ ساڈا دین چنگا اے کہ ساڈے ویریاں دا؟

بنونضیر جیہڑے رسول خدا نال ویر کٹن لئی کجھ وی کرن لئی تیار سن، قریش نوں آکھن لگے کہ جے سچ پچھو تے دین تے تہاڈا ای چنگا اے۔

تواریخ دا ایہہ سب توں وڈھا جھوٹ بولدیاں ہویاں یہودی سردار بڑی بے رحمی نال ایہہ گل بھل گئے کہ کعبہ، جہدے وچ مشرک ظالماں نے ۳۶۰ بت سجار کھے سن، یہودیاں دے ای وڈ کے حضرت ابراہیم خلیل اللہ نے اساریا سی، تے صرف اِک اللہ دی عبادت لئی اساریا سی۔ ایسے لئی اللہ نے اوہناں یہودیاں دی مذمت کیتی اے:

﴿اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِيْنَ اُوْتُوْا نَصِيْبًا مِّنَ الْكِتٰبِ يُؤْمِنُوْنَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوْتِ وَيَقُوْلُوْنَ لِلَّذِيْنَ كَفَرُوْا هٰٓؤُلَآءِ اَهْدٰى مِنَ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا سَبِيْلًا ○ اُولٰٓئِكَ الَّذِيْنَ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ وَمَنْ يَّلْعَنِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَلَهٗ نَصِيْرًا﴾(النساء: ۵۱۔ ۵۲)

''کیہہ تساں اوہناں لوکاں نوں نہیں ویکھیا جہناں نوں (آسمانی) کتاب وچوں حصا دِتا گیا تے ہن اوہ ایمان لے آئے نیں جِبت تے طاغوت (بتاں) تے۔ کافراں پاروں آکھدے نیں کہ مسلماناں نالوں ایہہ چوکھے ہدایت والے نیں۔ ایہی اوہ لوک نیں جہناں نوں اللہ نے پھٹکار دِتا اے تے جنوں اللہ پھٹکارے فیر اوس دا کوئی مددگار نہیں۔''

بنونضیر دے یہودیاں نے توحید دے مقابلے تے بت پرستی دی جیہڑی تعریف کیتی اوس دا دُکھ اَج تیکر یہودی دانش ور

محسوس کر دے نیں۔ یہودی مستشرق ڈاکٹر اسرائیل ولنسفون اپنی کتاب، تاریخ الیہود فی بلا دالعرب، وچ لکھدے نیں کہ ''یہود نے ایہہ کیہہ کیتی کہ قریش دے سامنے بت پرستی نوں اسلامی توحید دے مقابلے تے چنگا آکھدے رَے؟ اوہناں نوں ایس معاملے وچ ایس حد تیکر دشمنی دا ثبوت نئیں دینا چاہیدا سی کہ حق سچ توں ای انکاری ہو گئے......اوہ بھل گئے کہ اوہناں دے وڈکے نے کویں بت پرستی دے خلاف کئی قوماں نال جنگاں کیتیاں تے توحید پھیلان دے جرم وچ اوہناں دے کئے وڈیاں نے شہادت دے جام پیتے۔''

جدوں قریش تے بنونضیر وچ مسلماناں تے سانجھے حملے دا معاہدہ ہو گیا تے بنونضیر دے سفارت کار بنوغطفان تے بنوسُلیم کول گئے تے اوہناں نوں وی جنگ وچ رَلت تے راضی کر لیا۔ اِڈے زورا ور قبیلیاں دے نال رَل جان نال حملہ آوراں دی طاقت ودھ گئی تے بنومرہ، بنوسعد فزارہ، بنواسد تے اشجع جئے قبیلے وی مدینے دی اِٹ نال اِٹ وجان لئی تیار ہو گئے۔ ایہہ سارے قبیلے جہناں نوں اللہ نے احزاب دا نام دِتا اے، رَل کے دَس ہزار دا لشکر بن گئے۔ سب قبیلیاں دی سالاری اوہناں دا اپنا اپنا سردار کر رہیا سی۔ پر اوہناں دا کمانڈر انچیف ابوسفیان بن حرب ای سی [1]

رسول خدا نوں جدوں کافراں دے ایس خوفناک ارادے دا پتا لگیا تے آپ نے اپنے طریقے موجب اپنے اصحاب نال صلاح مشورا چھوہ دِتا۔ سب نے اپنا اپنا خیال ظاہر کیتا پر رسول خداؐ نوں جناب سلمان فارسی دی ایہہ صلاح پسند آئی کہ مدینے دے باہر اِک خندق کھودی جائے تاں جے دشمن شہر دے وچ وڑ ای نہ سکے۔تن پاسیوں تے مدینے دا قدرتی دفاع موجود سی۔ چوتھے پاسے یعنی شمال وَل خندق پٹی گئی جہدی لمبائی ۵۵۴۴ میٹر، اوسط چوڑائی ۴.۶۲ میٹر تے اوسط ڈونگیائی ۳.۲۳۴ میٹر سی [2] مسلمان مجاہداں دی تعداد تن ہزار سی۔ دَس دَس بندیاں دی اِک کمپنی نوں چالیس چالیس ذراع (ہتھ) لمی خندق پٹن دا کم دِتا گیا۔ حضرت سلمان فارسی جیہڑے ماہر حرب وی سن، اوہ نگرانی کر دَے رَے۔ مجاہداں دی حوصلہ افزائی لئی رسول خدا آپ مٹی چک چک کے سٹ دے رَے۔ تے اوہناں نوں کم تیز کرن دی تلقین کر دَے رَے۔ [3] چھ دِن راتاں دی تھکا دین والی کوشش دے نتیجے تے جناب سلمان فارسی تے رسول خدا دے نقشے موجب خندق دا کم توڑ چڑھ گیا۔

نال نال ای اوہناں گھراں دی مرمت وی کر لئی گئی جیہڑے دشمن دی زد وچ آ سکدے سن تے خندق توں دو فرلانگ دے فاصلے تیکر سن۔ سوانیاں تے نیانیاں نوں اوہناں حویلیاں وچ اکٹھا کر دِتا گیا جیہڑیاں قلعے دا کم دیندیاں سن۔ خندق دے اندر لے پاسے پتھراں دے ڈھیر اکٹھے کیتے گئے تاں جے لوڑ پوے تے دشمن وَل وگائے جا سکن

ایہہ سطراں لکھدیاں ایس فقیر دے دماغ وچ ایہہ خیال آ ئیا کہ اِڈی ڈونگی نہر وچوں نکلن والی لکھاں ٹن مٹی جناب رسول خدا تے آپ دے چیف انجینئر سلمان فارسی نے کتھے سٹائی ہووے گی، اندر مدینے والے پاسے یاں باہر کافراں پاسے؟ جیہڑیاں کتاباں میرے مطالعے وچ آ ئیاں کسے وچوں مینوں ایس گل دا جواب نہیں مل سکیا۔ ہن قیاس توں وکھ کوئی

---

[1] طبقات ابن سعد جلد اول صفحہ:۲۷۴

[2] اٹلس سیرت نبوی از ڈاکٹر شوقی ابوخلیل صفحہ:۲۷۸

[3] حیات محمد از محمد حسین ہیکل، جنگ خندق۔

شئیں جھدے توں مدد لئی جا سکے تے قیاس توں ایہہ پتہ لگدا اے کہ مٹی اندر لے پا سے سٹائی گئی سی، جھدے توں ایہ فیدے حاصل کیتے گئے۔

(i) خندق دی مٹی دشمن دی پہنچ توں باہر ہوگئی ایس لئی اوہ خندق نوں پور نہ سکےّ۔

(ii) جے کسے دشمن دا کوئی اتھرا گھوڑا خندق نوں ٹپ وی آ گیا تے اگے اوس نوں مٹی دے ڈھیراں دی شکل وچ دُجی وڈھی رکاوٹ دا سامنا کرنا پیا۔

(iii) مٹی دے ڈھیراں نے مورچیاں دا کم دِتا تے مسلمان وَسدے تیراں اگے اپنا بچا کردے رَے۔

غزوہ خندق دی تریخ:

موسیٰ بن عقبیٰ لکھدے نیں کہ جنگ خندق ۴ ہجری وچ ہوئی۔ علامہ ابن حزم اوہناں دی تائید کردے ہوئے لکھدے نیں کہ موسیٰ دی گل ٹھیک اے تے ایہدے وچ کوئی شک نہیں کہ ایہہ جنگ ۴ ہجری وچ ای ہوئی سی۔ ایتھے ایہہ سوال پیدا ہوندا اے کہ جنگ اُحد تے تن ہجری وچ ہوئی سی جے خندق ۴ ہجری وچ ہوئی سی تے فیر اوہ واقعہ (بدر آخر) کدوں پیش آیا جھدے وچ ابوسفیان اپنے چیلنج موجب میدان بدر وچ اتریا پر قحط سالی دا بہانہ بنا کے جنگ توں بچدا ہویا واپس مکےّ پرت گیا سی۔ ایس لئی ایہناں دوتوں وَکھ سارے ای اہل سیرت تے مغازی دا ایس گل تے ایکا اے کہ جنگ خندق ۵ ہجری وچ ہوئی سی۔

ایس غزوہ دے مہینے تے وی سیرت نگاراں دا اختلاف نظر آ وَندا اے۔ موسیٰ بن عقبیٰ، ابن کثیر، ابن ہشام، محمود خطاب، شوقی ابوخلیل تے جسٹس کرم شاہ ازہری ہوراں دے خیال موجب ایہہ جنگ شوال وچ ہوئی جد کہ ابن سعد، حمید اللہ تے شبلی نعمانی لکھدے نیں کہ جنگ دا مہینہ ذی القعدسی۔ ایہہ نکا جہیا اختلاف بڑی آسانی نال سمجھ آ جاندا اے کیوں جے ایہہ کارروائی اِک مہینے تیکر جاری رہی سی۔ ایوں جاپدا اے کہ جہیڑے بزرگاں نے شوال دا مہینا لکھیا اے اوہناں نے اوس دیہاڑے نوں سامنے رکھیا اے جدوں رسول خدا خندق دی تیاری لئی ہتھیار پھڑ کے مدینے توں باہر نکلے سن تے جہیڑے ذی القعد نوں ٹھیک سمجھدے نیں اوہناں لشکر اسلام دی خیر خیریت نال واپسی نوں سامنے رکھیا ہووے۔ ایہہ وی ہوسکدا اے کہ خندق دی کھدائی تے شوال وچ ہوئی ہووے پر جدوں کافراں دا لشکر مدینے اپڑیا تے اوہناں خندق دے دُجے پاسے اسلامی لشکر نوں تیار ویکھیا، اوہدوں تیکر ذی قعد دا مہینا شروع ہوگیا ہووے۔

خندق ویکھ کے کافراں دی پریشانی:

عربستان دا دَس ہزار فوجیاں دا مغرور یا ہویا اتحادی لشکر شوال دے تجے دھا کے وچ میدان اُحد وچ آ اتریا۔ جدوں اوتھے کوئی مسلمان مجاہد نظر نہ آ یا تے کافر لشکر مدینے ول کوچ کر گیا۔ کیہہ ویکھدے نیں کہ مدینے دے باہر خندق پٹی ہوئی اے تے مسلمان بڑی ہشیاری تے ہوش وندی نال اوس خندق دی حفاظت کر رہے نیں۔ ابوسفیان حیرت نال اکھاں پاڑ پاڑ کے کدے کدرے تے کدے کدرے خندق ویکھدا رہیا۔ ''ایہہ کیہہ بنیاں؟ ہن کیہہ کریئے، لے بھئی ایہہ چنگی ہوئی جے، عرباں لئی ایوں لُک لُک لڑنا تے نرا مہنا اے؟ محمد نوں تک نہیں جے پئی مدینے توں باہر نکلن دی۔'' ایوں دیاں کئی گلاں کافر لشکر وچ ہوندیاں رہیاں۔ دَس ہزار دے ایس یونائیٹڈ الائنس دے مقابلے تے تن ہزار مردان خدا شہادت دے جذبے تے

طلب نال میدان جنگ وچ کھلوتے اپنے کمانڈر انچیف محمد رسول اللہ دے حکم دا انتظار کر رے سن۔ رسول خدالئی لال رنگ دے تنبو نال کمانڈ ہیڈ کوارٹر بنایا گیا حمٓ لا ینصرون دا شعار (کوڈ ورڈ) مقرر کیتا گیا تے خندق دے نیڑے آون والے ہر کافر تے تیراں دا مینہ پاؤن دا کم چھوہ دِتا گیا۔

دُجے پاسے مشرکاں دے گشتی دستے کسے اجہے پوائنٹ دی کھوج وچ سن جتھوں خندق نوں کسے نہ کسے طرحاں پار کیتا جا سکے۔ ایوں دی تھاں اخیر اوہناں لبھ ای لئی۔ اوس تھاں توں اِک بڈھا ماہر حرب عمرو بن عبدوُدّ، عکرمہ بن ابوجہل، نوفل بن عبداللہ تے ضرار بن خطاب ورگے بندے خندق پار کر گئے تے اوہناں دے گھوڑے خندق تے جبل سلع دے وچکار چکر کٹن لگ پے۔ اوہناں نوں ویکھ کے حضرت علی کجھ مجاہداں نال اگے ودھے تے اوس تھاں تے قبضہ کر لیا جتھوں اوہناں نے اپنے گھوڑے پٹائے سن۔ ایوں اوہناں دی واپسی دا رستا بند ہو گیا۔

مُبارزت:

عکرمہ دے ٹولے نے جدوں اپنے آپ نوں گھیرے وچ ویکھیا تے بڈھے عمرو نے واج لائی کہ مسلمانو! میدان وچ آؤ۔ جناب علی نے اوس دے مقابلے وچ نکلن لئی اجازت طلب کیتی۔ سپہ سالار اعظمؐ نے اپنے دست مبارک نال جناب علی دے سر تے عمامہ بنھیا، اپنی تلوار عطا فرمائی تے دُعا فرمائی کہ اللہ! علی دی مدد فرمانا۔ جناب علی تے عمرو اِک دُجے وَل ودھے۔ مٹی دا اِک طوفان اُٹھیا، تلواراں چلن دی واج آئی پر اُڈ دی مٹی وچ کوئی بندا نظر نہ آیا۔ اچن چیت اللہ اکبر دی واج آئی، ایہہ واج جناب علی دی سی۔ آپ مٹی دے طوفان وچوں باہر نکل آئے۔ جنگجو عمرو دی لاش خندق دی مٹی نوں لال کر چکی سی۔ اُڈ دی مٹی وچ خندق پار کر کے آون والے سورمیاں دا داء لگ گیا تے اوہ پٹھاں پرت گئے پر نوفل بن عبداللہ، حضرت زبیر بن عوام دے قابو آ گیا تے آپ نے تلوار مار کے اوس دے دو ٹکڑے کر دِتے۔

ٹِل دیاں اوکڑاں:

اوس دیہاڑے دو کافراں دی موت ایس گل دا فیصلا سی کہ ہن کسے وی ویلے دوواں فوجاں دا جوڑ پے جاوے گا۔ فیر ایوں ای ہویا، کافراں نے پورے ٹل نال تیراندازی شروع کر دِتی۔ کافراں نے خندق پُور کے یاں ٹپ کے پار جان لئی پورا ٹل لایا۔ اِک کمپنی جہدا ٹیچا جناب رسول خدا سن، خالد بن ولید دی کمان وچ وار وار اگے ودھی پر اللہ نے اپنے محبوب نوں اپنی امان وچ رکھیا۔ اوس دن جناب رسول خدا نوں کویں دیاں اوکڑاں دا سامنا کرنا پیا، ایس دا اندازا ایس گل توں ہوندا اے کہ آپؐ ظہر توں عشاء تیکر کوئی نماز وی نہ پڑھ سکے۔

دَس ہزار کافراں دے خونخوار لشکر دا مقابلہ جاری سی کہ خیبر وچ وسوں کیتی بیٹھے بنونضیر دے یہودی سرداراں نے اِک ہور چال چلی۔ اوہناں نے ویکھیا کہ ایس توں چنگا موقع فیر حیاتی وچ کدے نئیں لبھنا۔ تے جے مدینے وچ بیٹھے بنوقریظہ

حیات محمدؐ از ہیکل، صفحہ ۴۱۵

طبقات ابن سعد جلد اول صفحہ: ۲۷۶

کولوں مسلمان سوانیاں تے بالاں اُتے حملہ کرا دتا جاوے تے مسلمان خندق دی نگرانی چھڈ کے پِشاں نس آوَن گے ۔ فیر ابوسفیان دالشکر مدینے وچ آ وڑے گا تے دنیا دی کوئی طاقت مسلماناں نوں بچا نہیں سکے گی ۔ ایوں بنونضیر دا سرغنہ حیؔ بن اخطب بنوقریظہ وَل ٹر پیا۔

سازش تیار ہوگئی:

بنوقریظہ دے یہودیاں دا سردار کعب بن اسد سی ۔ جدوں بنونضیر دی ایس سفارت دا کعب نوں پتا لگا تے اوس نے خیال کیتا کہ اوہدا تے محمد رسول اللہ نال معاہدہ ہوچکیا اے ۔ معاہدے دی خلاف ورزی دی نہ تے اوس دا دین اجازت دیندا اے تے نہ ای معاہدہ توڑن دا اوس نوں کوئی دنیاوی فیدہ ہونا اے، فیر اوہ ایس سازش وچ کیوں شریک ہووے ۔ ایوں کعب نے بنونضیر دے سردار حیؔ بن اخطب دے آون توں پہلاں گڑھی دا گیٹ بند کروا دِتا۔ حیؔ سمجھ رہیا سی کہ ایہہ جیوندے رہن دا اخیری موقعہ اے، اوہ ٹیٹھاں طرحاں بُوئے اگے بیٹھا رہیا۔ کعب نے جدوں اِک یہودی سردار نوں اپنے بُوئے تے بیٹھا ویکھیا تے اوہدے احترام وچ گیٹ کھلوا دِتا۔ حیؔ بن اخطب آکھن لگا:

''اے کعب! تینوں کیہہ ہوگیا اے؟ میں دنیا دے مشہور لوکاں دالشکر اکٹھا کر لیا اے۔ قریش تے بنوغطفان شمشیر بکف نیں۔ اوہ معاہدہ کر کے آئے نیں کہ محمد تے اوس دے نالدیاں نوں بنّے لا کے ای پِشاں پرتن گے۔'' ایہہ سن کے کعب نے جواب دِتا:

''محمد معاہدیاں تے وعدیاں دا سچا آدمی اے، سانوں وی اپنے عہد تے قول دا پکا رہنا چاہیدا اے''

''تہاڈا حشر دُجے یہودیاں ورگا ای ہونا اے۔'' حیؔ نے آکھیا۔

''معاہدہ توڑن توں بعد وی تے حشر خراب ای ہونا اے'' کعب نے جواب دِتا۔

''مسلمان زندہ بچن گے تے کجھ کرن گے نا، ایہہ خندق راہ وچ نہ ہندی تے ہن تیکر ملیا میٹ ہوگئے ہوندے''

''چل بھرا، جویں راضی ایں'' کعب عہد شکنی تے تیار ہوگیا پر نال ای پچھن لگا کہ جے حملہ آور ناکام پرت گئے تے بنو قریظہ دی حفاظت کس دی ذمہ داری ہووے گی؟

''فیر اسیں بنونضیر والے وی تہاڈے نال ای جیواں مراں گے'' ایہہ جواب سن کے چھوٹے دِل دماغ والا کعب پوری طرحاں بدعہدی لئی تیار ہوگیا۔

ہن اِک پاسے تے حیؔ بن اخطب نے محاصرہ کرن والے کافراں نوں ایہہ خوشخبری جا سنائی کہ بنوقریظہ کاروائی لئی تیار نیں، جیہدے نال حملہ آور کافر ہور شیر ہو گئے تے دُجے پاسے بنوقریظہ دے بندیاں نے اپنے قلعیاں وچوں نکل کے شہر دا گشت شروع کر دِتا۔ ایتھوں تیکر کہ اوہ اوس حویلی دی جاسوسی وی کرن لگ پے جیہدے وچ مسلمان سوانیاں تے بالاں نے پناہ لئی ہوئی سی۔ ایوں دے اِک بندے نوں حویلی وچوں رسول خدا دی پھوپھی سیدہ صفیہ بنت عبدالمطلب نے ویکھ لیا۔ سیدہ نے حویلی دے مالک تے نگران حضرت حسان بن ثابت نوں صلاح دِتی کہ ہوسکدا اے اوہ یہودی ساڈی جاسوسی لئی آیا ہووے ایس لئی اوس دا قصہ ختم کر دینا چاہیدا اے۔ پر حضرت حسان ایس کم لئی تیار نہ ہوئے۔ جناب حسان دی بے ہمتی ویکھ

کے سیدہ آپوں اگے ودھیاں تے یہودی دے سر تے زور دار لٹھ مار کے اوس نوں تھاں مار دِتا۔

ایہہ خبر بنوقریظہ تیکر تے اپڑنی ای سی، رسول خدا تیکر وی اپڑ گئی۔ بنوقریظہ نوں جدوں اپنے بندے دے مرن دا پتا لگا تے اوہناں نے ایس توں دو نتیجے اخذ کیتے ۔ اِک مسلماناں نوں ساڈی بدعہدی دا پتا لگ گیا اے تے دُجا ایہہ کہ جس حویلی وچ مسلمان سوانیاں محفوظ نیں اوس وچ اوہناں دی حفاظت لئی فوج وی موجود اے، ایس لئی بنوقریظہ دا کوئی بندا دوبارہ حسان دی حویلی دے نیڑے نہ آیا۔

رسول خدا نے بنوقریظہ دے ارادیاں دا پتا کرن لئی اِک چار رکنی سفارتی جتھا اوہناں ول ٹور دِتا۔ جتھے وچ حضرت سعد بن معاذ ، سعد بن عبادہ ،عبداللہ بن رواحہ تے خوات بن جبیر ورگے معتبر تے سیانے بندے شامل سن پر جدوں اوہناں بنوقریظہ نال گل بات کیتی تے اوہناں اگوں سِدھیاں گالاں کڈیاں۔مسلمان سفارت کاراں جدوں اوہناں نوں یاد کرایا کہ تسیں محمد رسول اللہ نال معاہدہ کیتا ہویا اے تے آکھن لگے کہ ''کون محمد تے کیہڑا معاہدہ؟ جاؤ،کم کرو جا کے''[1]

بنوقریظہ دی بدعہدی دی خبر سعد وغیرہ نے بڑے راز نال رسول خدا نوں دسی تاں جے دُجے مسلمان پریشان نہ ہون پر کسے نہ کسے طرحاں مسلماناں نوں ایس گل دا پتا لگ گیا۔ ہن سامنے دس ہزار کافراں دا خونخوار لشکر سی تے پچھے بنوقریظہ دے بدعہد یہودی، جیہڑے کسے وی ویلے اپنے گوانڈ لکے بیٹھے مسلمان بالاں تے سوانیاں تے حملہ کر سکدے سن۔ مدینے وچ اوہدوں دو ای مخلص بندے موجود سن، اِک جناب عبداللہ بن اُم مکتوم جیہڑے نابینا سن تے ریاست وچ قائم مقام سن تے دُجے حضرت حسان بن ثابت ورگے ٹلے مٹھے صحابی رسول جہناں نوں شعر آکھن توں سوا ہور کوئی کم نہیں آؤندا سی۔ مسلماناں نوں ایوں جاپدا سی کہ ہن بچن دی کوئی صورت باقی نہیں رہ گئی۔ ڈر دے ماریاں کلیجے مونہاں نوں آ گئے سن۔ کجھ لوکاں نے، جہناں نوں اللہ نے منافق آکھیا اے، ایتھوں تیکر آکھنا شروع کر دِتا کہ ''ساڈے نال تے محمد نے کسریٰ وقیصر دے خزانیاں تے قابض ہون دا وعدہ کیتا سی پر ایتھے تے حالت ایہہ ہے کہ اسیں قضائے حاجت لئی وی باہر نہیں جا سکدے''[2] ایس صورت حال نوں رب علیم وخبیر نے ایوں بیان فرمایا اے:

﴿اِذْ جَآءُوْكُمْ مِّنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ اَسْفَلَ مِنْكُمْ وَاِذْ زَاغَتِ الْاَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوْبُ الْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّوْنَ بِاللّٰهِ الظُّنُوْنَا۠ هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُوْنَ وَزُلْزِلُوْا زِلْزَالًا شَدِيْدًا وَاِذْ يَقُوْلُ الْمُنٰفِقُوْنَ وَالَّذِيْنَ فِيْ قُلُوْبِهِمْ مَّرَضٌ مَّا وَعَدَنَا اللّٰهُ وَرَسُوْلُهٗٓ اِلَّا غُرُوْرًا﴾ (الاحزاب: ۱۰۔ ۱۲)

''(اوہ ویلا چیتے کرو) جدوں (کافر) تہانوں اُتوں دی وی پے تے ہیٹھوں وی تے جدوں اکھاں کھلیاں دیاں کھلیاں ای رہ گئیاں تے کلیجے منہ نوں آون لگ پے، تے تسیں لوگ اللہ نال رنگ رنگ دے گمان کرن لگ پے۔ اوہدوں مسلماناں نوں آزمایا گیا تے اوہ بری طرحاں ہلائے گئے۔ تے جدوں منافق تے اوہ لوگ جہناں دے دلاں وچ بیماری اے، آکھدے سن کہ اللہ تے اوس دے رسول نے جیہڑا وعدہ کیتا سی، اوہ دھوکے

[1] الرحیق المختوم از صفی الرحمان مبارک پوری صفحہ: ۴۱۹

[2] سیرت النبی از امام ابن کثیر جلد دوم صفحہ: ۱۴۷

توں سوا کجھ نہیں سی۔''

حارث غطفانی دی سودے بازی:

جوں جوں محاصرہ طول پھڑ رہیا سی، مسلماناں دے نال نال محاصرہ کرن والے کافر وی پریشان ہورے سن، خاص طور تے بنوغطفان۔ اِک دیہاڑے خندق دے دُجے پاسیوں بنوغطفان دے چیف حارث غطفانی نے رابطا کیتا تے آکھن لگا کہ ''اے محمد! جے مدینے دی ادھی پیداوار خراج دے طور تے دینی منظور کرلوؤ تے چنگی گل اے، نہیں تے چیتے رکھو کہ ساڈیاں فوجاں مدینے نوں پامال کرن لئی کافی نیں۔'' رسول خدا نے حارث نوں جواب دِتا کہ ''میں اوس وخزرج دے سرداراں نال مشورا کرن توں بغیر کوئی معاہدہ نہیں کرسکدا۔'' فیر جدوں آپؐ نے سعد بن عبادہ تے سعد بن معاذ نال صلاح کیتی تے اوہناں عرض کیتی کہ یارسول اللہ! ایوں دی دنائت تے اوہناں نے کدے جاہلیت وچ وی گوارا نہیں کیتی سی ہن تے اوہ اسلام قبول کر چکے نیں۔ ایوں مسلماناں نے خراج دین توں انکار کر دِتا۔

نعیم بن مسعود دی تدبیر:

رسول خدا دے شہر دا محاصرہ کرن والے قبیلیاں وچوں اِک قبیلہ اشجع وی سی۔ اوہناں دا اِک سیانا تے مشہور بندا نعیم بن مسعود مسلمان ہو گیا تے رسول خدا کول حاضر ہو کے عرض کیتی کہ یارسول اللہ! میں اسلام قبول کرلیا اے تے میرے مسلمان ہون دا اجے میری قوم نوں پتا نہیں لگا۔ رسول خدا نے فرمایا کہ فیر توں کلّا اجہیا آدمی ایں جیہڑا مسلماناں دی مدد کر سکدا ایں۔ کوئی اجہی ترکیب کر کہ دشمناں وچ پھٹ پے جاوے۔ جناب نعیم دا بنوقریظہ نال پرانا تعلق سی۔ رسول خدا دا حکم سن کے آپ بنوقریظہ جا پہنچے تے اوہناں نوں پچھیا کہ دسوہئ میرا تہاڈا کویں دا تعلق اے؟

''بنا شک تسیں ساڈے سچے تے پکے یار او'' بنوقریظہ نے جواب دِتا۔

''اِک گل کراں؟'' جناب نعیم نے پچھیا۔

''جم جم کرو''

''گل ایہہ ہے کہ قریش تے غطفان دے نال لگ کے جیہڑی تساں محمد نال بدعہدی کیتی اے، ایہہ چنگی گل نہیں۔ قریش تے غطفان اپنے اپنے علاقیاں نوں پرت جان گے تے مسلمان تہاڈے تے حملہ کر دین گے۔ فیر کیہ کرو گے؟ دسو تسیں مقابلہ کرلوؤ گے؟ نہیں نا! ایس لئی میرے آکھے لگو تے قریش تے بنوغطفان نوں آکھو کہ جتّاں چِر اوہ کجھ بندے یرغمال دے طور تے تہاڈے کول نئیں بھیج دے تسیں جنگ وچ اوہناں دا ساتھ نئیں دیو گے تاں جے محمد دے حملے دی صورت وچ اوہ تہاڈی مدد دے پابند ہو جان۔'' نعیم دی گل بنوقریظہ دی سمجھ وچ آ گئی تے اوہناں نے قریش ول سفارت کارٹورن دا فیصلہ کرلیا۔

بنوقریظہ دے سفارت کاراں توں پہلاں جناب نعیم قریش دے سرداراں کول اپڑ گئے تے اوہناں نوں جا کے آکھیا کہ سجنو! میں یاری نبھا رہیا ہاں۔ گل ایہہ جے کہ بنوقریظہ محمدؐ نال اپنا معاہدہ توڑ کے پچھتا رَے نیں تے ہن صلح دے چکر وچ نیں۔ اوہناں نے محمد نوں عہد شکنی دے بدلے وچ قریش تے غطفان دے سردار قید کر کے پیش کرن دا کارا وی کیتا اے

تاں جے مسلمان اوہناں نوں قتل کر دین تے محمد نے صلح دی ایہہ شرط منظور کرلئی اے۔ تسیں ہن دھیان کریا جے تے اپنا کوئی بندا بنوقریظہ ول نہ ٹور بیٹھنا۔ ایس توں بعد بنوعطفان نوں وی جناب نعیم نے ایہہ گل سمجھا دِتی۔

اگلے جمعہ تے ہفتہ دی درمیانی رات ابوسفیان نے عکرمہ بن ابوجہل دی قیادت وچ ایک جتھا بنوقریظہ وَل ٹوریا تے آکھ گھلیا کہ سویرے محمد تے حملے لئی تیار ہو جاوَ۔ بنوقریظہ نے جواب دِتا کہ کل ہفتے دا دن اے، اسیں ہفتے والے دن نہیں لڑ سکدے۔ اسیں بھلے نہیں کہ پہلاں جنہاں لوکاں ایس دن ولوں شریعت دی خلافت ورزی کیتی سی اوہناں تے اللہ دا عذاب نازل ہویا اے، کجھ لوکاں نوں تے باندر تے سور بنا دِتا گیا۔ نالے گل ایہہ ہے کہ تسیں اپنے کجھ بندے یرغمال دے طور تے ساڈے کول بھیجو، نہیں تے اپنے راہے پوو۔ اندیشہ ایس گل دا اے کہ لڑائی زوراں تے آجائے گی تے تسیں اپنا بوریا بستر گول کر جاوَ گے تے پچھے مسلماناں کولوں مار کھان نوں اسیں رہ جاواں گے۔

جدوں عکرمہ ہوریں واپس پرتے، ابوسفیان نوں ساری گل سنائی تے اوہ آکھن لگے کہ واللہ نعیم دی گل ٹھیک ای سی۔ فیر اوہناں بنوقریظہ نوں سنیہا گھلیا کہ اسیں اپنا کوئی بندا تہاڈے وَل گھلن لئی تیار نہیں۔ ایہدے جواب تے یہودیاں نے آکھیا کہ فیر تہاڈا رستا اوہ تے ساڈا اوہ۔ ایوں دوواں فریقاں دا اعتماد اُٹھ گیا تے اوہناں وچ پُھٹ پے گئی۔ نعیم دی چال پوری طرحاں کامیاب رَہی تے کافراں دے حوصلے ٹٹ گئے۔

حربی تے سفارتی کوششاں دے نال نال رسول خدا تے آپؐ دے سجن متر اپنے رب اگے دعاواں وی کر دے رَہے۔ مسلماناں دی دُعا سی کہ اللہ ساڈا پردا رکھیں تے خطریاں توں ساڈی حفاظت فرما۔ دُجے پاسے محبوب خدا وی اپنے خالق و مالک نوں پکاررے سن تے عرضاں کر رَہے سن کہ اے اللہ! اے کتاب اتارن والے تے چھیتی حساب لین والے اللہ، ایہناں لشکراں نوں شکست دے۔ اللہ ایہناں نوں شکست دے تے نال جھنجھوڑ کے رکھ دے۔ اخیر اللہ نے اپنے پیارے بندے، تے اپنے بندے دے پیاریاں دیاں دُعاواں سن لئیاں۔ سخت سردی نال ٹھردے تے کمبدے کافراں تے ہنیری دا عذاب نازل کیتا، جہدے نال اوہناں دے خیمے اکھڑ گئے تے ہانڈیاں پٹھیاں ہوگئیاں✍ عجیب منظر سی، چاہیاں دا بالن کاغذی جہازاں وانگ اڈ رہیا سی، خیمے پتنگاں بنے ہوئے سن، ٹھردے ہتھاں وچوں ہتھیار ڈگ ڈگ جاندے سن تے اُٹھ تے گھوڑے ڈر دے مارے کدے نہ سنیاں گئیاں واجاں کڈ رہے سن۔ اوس ٹھردی تے کرلاندی رات وچ رسول خدا نے حضرت حذیفہ بن یمان نوں حکم دِتا کہ اوہ حالات تے نظر رکھن۔ جناب حذیفہ نے رپورٹ دِتی کہ مشرک واپسی دی تیاری کر رَہے نیں۔ سویر تیکر طوفان کھلو چکیا سی تے گردغبار بہہ گیا سی۔ پرلے پاسے دھیان ماریا تے میدان صاف سی۔ ابن ہشام حذیفہ دے حوالے نال لکھدے نیں کہ میں جدوں مشرکاں کول پجیا تے ہنیری نے سب نوں پریشان کیتا ہویا سی۔ نہ اَگ بلدی سی تے نہ کوئی خیمہ کھلوندا سی۔ فیر میں ویکھیا کہ ابوسفیان اُٹھ کے کھلو گیا تے آکھن لگا کہ اے قریش! واللہ تسیں اجہی تھاں تے ڈیرے لائی بیٹھے او جتھے پیراں دیاں جتیاں تیکر ٹٹ گئیاں نیں۔ بنوقریظہ نے ساڈے نال کارا کر کے توڑ دتا تے ایوں دیاں گلاں کیتیاں جیہڑیاں سانوں چبھدیاں رہیاں۔ اُتوں ایس ہنیری نے سانوں پریشان کر دِتا

✍ سیرت النبی، ابن کثیر جلد دوم صفحہ: ۱۵۷

اے۔ نہ اگ بلدی اے نہ کوئی تنبو کھلوندا اے۔ بس میں تے ہن ایس گل نوں ای ٹھیک سمجھدا ہاں کہ پِشاں پرت جایے۔ فیر ابوسفیان اپنے اُٹھ کول آیا، اُٹھ رسی نال بجا ہوئیا سی۔ ابوسفیان نوں پتا ای نہیں سی۔ کِسے بندے نے ویکھیا تے رسی کھول دِتی تے ابوسفیان مکّے ول ٹر پیا۔ حذیفہ آکھدے نیں کہ جے رسول خدا مینوں منع نہ کردے تے میں ابوسفیان نوں تیر مار کے قتل کر دیندا (یاں کر سکدا ساں) فیر میں رسول اللہ دی خدمت وچ حاضر ہوئیا۔ آپ اوس ویلے اِک چادر دی بکل مار کے نماز پڑھ رہے سن۔ جدوں حضور نے مینوں ویکھیا تے مینوں اپنے کول کر لیا تے چادر میرے اُتے وی پا دِتی۔ آپ نے سلام پھیریا تے میں سارا واقعہ عرض کر دِتا۔

ابن سعد لکھدے نیں کہ رسول خدا ۲۳ ذی قعد بدھ دے دیہاڑے مدینے واپس پرت گئے تے واپسی دے ویلے فرمایا کہ ''ہن اسیں اوہناں اتے چڑھائی کراں گے۔ اوہ ہن ساڈے تے لشکر کشی نہ کر سکن گے، سگوں ساڈا لشکر اوہناں وَل ودھے گا۔''

کافراں دی واپسی دا ذکر مالک دو جہاں نے ایہناں لفظاں نال کیتا اے:

﴿وَ رَدَّ اللّٰهُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنَالُوْا خَيْرًا وَكَفَى اللّٰهُ الْمُؤْمِنِيْنَ الْقِتَالَ﴾

(سورة: الاحزاب: ۲۵)

''اللہ نے کافراں نوں غصے نال بھرے ہوئے ای پِشاں پرتا دِتا ایوں کہ اوہناں نوں کجھ ہتھ نہ لگیا تے اللہ نے مسلماناں دی لڑائی اپنے ذمے لے لئی۔''

خندق دے شہید:

ایس جنگ وچ تن مشرک واصل جہنم ہوئے تے چھ مسلماناں نے شہادت دے جام پیتے۔ ابن سعد نے حضرت انس بن اوس، عبداللہ بن سہل، ثعلبہ بن عنمہ تے کعب بن زید چار شہیداں دے نام دِتے نیں۔ حضرت سعد بن معاذ جیہڑے قبیلہ اوس دے سردار تے بڑے دھڑلے والے بندے سن اوہ وی ایسے معرکے دے زخم پاروں اللہ نوں پیارے ہوئے۔ ٦ ویں شہید حضرت طفیل بن نعمان نیں۔

یونائیٹڈ الائنس دا دھڑن تختہ:

جویں کہ اساں پچھے پڑھیا اے کافراں دی اتحادی فوج مایوس تے ناکام ہو کے اِک لمّا محاصرہ ختم کرن تے مجبور ہو گئی۔ آؤ ویکھدے ہاں کہ عربستان دے ایس سب توں تگڑے یونائیٹڈ الائنس دے دھڑن تختے دے اسباب کیہہ سن:

ا۔ ونڈھی ہوئی قیادت:

اتحادی فوجاں دی سالاری آکھن نوں تے ابوسفیان دے ہتھ وچ سی پر اصل گل ایہہ سی کہ ہر قبیلے دا جدا جدا سالار سی،

آنحضرت بحیثیت سپہ سالار از محمود خطاب صفحہ: ۲۷۴

طبقات ابن سعد جلد اوّل صفحہ: ۲۷۷

بخاری شریف جلد دوم

آنحضرت بحیثیت سپہ سالار از محمود خطاب صفحہ: ۲۷۴

جیہڑے مسلماناں تے حملہ کرن لئی کسے اِک پروگرام تے اکٹھے نہ ہو سکے۔ بنو غطفان مدینے دی ادھی پیداوار بطور خراج منگدے رَے، بنو قریظہ یرغمالی منگدے رَے تے اشجع دے بندیاں نے کوئی ڈونگی دلچسپی نہ لئی۔ ایتھوں تیکر کہ جناب نعیم ورگے سیانے بندے مسلمان ہو کے نہ صرف رسول خدا کول پج گئے سگوں مسلماناں دی چوکھی مدد وی کیتی۔

۲۔خندق دا حربہ:

یونائیٹڈ الائنس دے کمانڈراں لئی خندق دی موجودگی اِک بلکل نویکلی تے انہونی گل سی۔ اوہناں نوں ایہہ وی نہیں پتا سی کہ ایہو جے موقعیاں تے حملہ آور فوج کیہڑے حربے ورت سکدی اے۔

۳۔ٹھنڈ دیاں اوکڑاں:

جویں کہ پچھے ذکر ہویا اے جنگ دے دِناں وچ زبردست ٹھنڈ پے رہی سی۔ حملہ آور فوج جدوں مکے توں کوچ کیتا سی تے اوہناں نوں ایس گل دا اصلوں ای کوئی پتا نہیں سی کہ اوتھے پورا مہینا لگ سکدا اے۔ ایس لئی اوہ اپنے نال سردی توں بچن دا سامان نہ لیا سکے۔ ایتھوں تیکر کہ کھان پین دا سامان وی مہینے جوگا نہیں سی۔ ایوں مدینے دا لما محاصرہ خود محاصرہ کرن والیاں لئی عذاب بن گیا۔

۴۔ اِک دُجے تے اعتماد دی کمی:

اتحادی فوجاں وچ رنگ رنگ دے جنور اکٹھے کیتے ہوئے سن۔ اوہناں دا ایہہ سانجھا مقصد اپنی تھاں کہ مدینے دی اِٹ نال اٹ وجا دیو پر اوہناں دی اصل نظر مال غنیمت تے ہی سی۔ ایس معاملے وچ اتحادی فوجاں دے لالچ دی ایہہ حد سی کہ جے اوہناں نوں اپنے ای حلیفاں توں مال کھوہن دا موقع ملدا تے اوہ اوس نوں وی ضائع نہ کر دے۔ اتحادیاں دی ایس کمزوری دا اوہناں سب نوں پتا سی ایس لئی اوہ اِک دُجے تے کوئی چوکھا اعتماد نہ کر سکے۔

۵۔ برداشت دا گھاٹا:

کسے شہریاں آبادی دا محاصرہ کر لینا اوہڑا اوکھا نہیں ہوندا جہناں اوس محاصرے تے پیڈے پیریں کھلوتے رہنا۔ ایہہ کم اوہ جماعت کر سکدی اے جیہڑی چوکھی منظّم ہووے تے اوہدے سامنے کوئی اجہیا ٹیچا ہووے جیہڑا اوہناں نوں ہمیش دا کوئی فیدہ دے سکے۔ اوہناں کول دبنگ قسم دی قیادت ہووئے تے اوہناں کول صبر تے حوصلہ وادھوں ہووے۔ مدینے دا محاصرہ کرن والے لشکریاں وچوں چوکھے خانہ بدوش قسم دے بندے سن۔ کدے ایتھے تے کدے اوتھے تے جیہڑے لوکی شہری زندگی دے عادی سن اوہ نال ای مجلساں تے منڈلیاں دے وی عادی سن۔ مکے دیاں حویلیاں تے بازاراں وچ جیہڑی موج لگدی سی اوہ مدینے دے باہر کھلے میدان وچ کویں لگ سکدی سی۔ ایس لئی اوہ اِک دُجے نوں آکھن لگ پے کہ واپس پرت جانا ای چنگا اے۔

غزوہ خندق دے فیدے:

اتحادی فوجاں دے خوفناک حملے تے محاصرے نے مسلماناں نوں نفسیاتی طور تے چوکھا توڑ دِتا سی پر سپہ سالار اعظم a دی مثالی قیادت ہیٹھ مسلمان پہلے نالوں زیادہ طاقت ور بن کے اُبھرے۔ فیر جنگ دے وچ خندق والی جیہڑی

جدت سامنے آئی اوس توں اتحادیاں نے ایہہ اندازا کر لیا کہ مسلماناں نوں دفاع کرنا آوندا اے تے اوہ سارے حربی ہتھکنڈے ورتن اُتے حاوی نیں۔ اتحادیاں دی ناکامی دا ایہ مطلب وی سامنے سی کہ ہن اوہ دوبارہ مدینے تے حملہ کرن لئی ایڈا وڈھا لشکر کدے اکٹھا نئیں کر سکن گے۔ ایس اطمینان نال رسول خدا تے مسلماناں نوں توحید دی تبلیغ تے چنگے دفاع لئی کم کرن دے رستے سِدھے ہو گئے۔

نبی a دے معجزے:

خندق دی کھدائی تے اتحادی فوجاں دے محاصرے دے دِناں وچ نبوت دیاں کئی نشانیاں سامنے آئیاں۔ اِک دن حضرت جابر بن عبداللہ نے رسول خدا دی طبیعت وچ سخت بھک دے آثار ویکھے۔ گھر گئے تے اِک چھوٹی جئی بکری ذبح کر لئی تے تقریباً ڈھائی کلو جَو وی پیس لئے۔ فیر بڑے راز نال رسول خدا اگے التجا کیتی کہ یا رسول اللہ! آ ؤ روٹی کھا لوؤ تے جے چاہو تے کجھ دوستاں نوں وی نال لے لوؤ۔ ڈھائی کلو آٹا تے بکری دا کوئی تن چار کلو گوشت اُٹھ دس بندیاں دی روٹی بن دی اے پر رحمت عالم نے کوئی ہزار کو بندے نال لے لے۔ جابر ایس گل تے بڑا پریشان ہوئے کہ ہن کیہہ بنے گا۔ پر ہوئیا ایہہ کہ گوشت دی ہانڈی ڈل ڈل پیندی ری تے تنور وچوں روٹیاں دے کئی پُور لے گئے پر گوشت تے آٹا مُکن دا ناں وی نہ لے رے سن 🗁

حضرت نعمان بن بشیر دی بھین آکھدیاں نیں کہ اِک دِن میری ماں عمرہ بنت رواحہ نے اِک لیڑے وچ کجھ کھجوراں دے کے آکھیا کہ جا اپنے باپ تے مامے نوں دے آ۔ اوہ بالڑی کھجوراں لے کے جا رہی سی تے رسول خدا دی نظر پے گئی۔ آپ نے اوس نوں پچھیا تے اوہنے جواب دِتا کہ ایہہ کھجوراں نیں تے میں اپنے والد بشیر بن سعد تے مامے عبداللہ بن رواحہ واسطے لے کے جا رَی آں۔ آپ نے اوہ کھجوراں اوس بالڑی توں لے لیاں تے اوہناں نوں اِک کپڑے تے کھلار دِتا۔ اُتے دُجا کپڑا پا کے اوہناں نوں ڈھک دِتا تے فیر اِک صحابی نوں آکھیا کہ جاؤ تے دوستاں نوں کھجوراں دا سدّا دے آؤ۔ حضور دا فرمان سن کے خندق کھودن والے سارے مجاہد اکٹھے ہو گئے تے کھجوراں کھان لگ پے۔ جدوں سارے مجاہداں نے کھجوراں رجھ کے کھالئیاں تے اجے اوہ کپڑے توں باہر ڈگ رہیاں سن۔

ایس نہ مکن والے دسترخواں دے میزبان تے لکھاں سلام۔

بنوقریظہ دا محاصرہ:

بنوقریظہ دی بدعہدی تے غداری دا پچھے ذکر ہو چکیا اے۔ خندق توں واپسی تے اجے رسول خدا نے کوئی مشاورت نہیں فرمائی سی کہ اوسے دیہاڑے جناب جبرائیل حاضر ہوئے تے عرض کیتی کہ یا رسول اللہ! اساں تے اجے ہتھیار نئیں لاہے تے تسیں ویلھے ہو کے بیٹھ گئے او۔ میں ملائکہ دے اِک جتھے نال کافراں دا پچھا کر رہیا ساں تے اوہناں نوں روحاء تیکر دوڑا کے واپس پرتیا ہاں۔ خدا دا حکم ایہہ ہے کہ جدوں تیکر بنوقریظہ دا مکّو نہ ٹھپ لیا جاوے، ہتھیار اتارن دی اجازت نئیں۔ ربّ دا حکم ملدیاں ساری آپؐ نے حضرت بلال نوں حکم دِتا کہ اوہ اذان دین تے اُچی واج نال ایہہ اعلان کر دین کہ

🖉 صحیح بخاری جلد دوم

مسلمان عصر دی نماز بنوقریظہ وچ ادا کرن گے۔

آؤ ذرا چیتے کرلوئیے کہ بنوقریظہ کون سن۔ بنوقریظہ یثرب دے تن یہودی قبیلیاں وچوں اک قبیلہ سی جیہڑا بنونضیر نال نیڑے دی رشتے داری رکھدا سی۔ بنوقریظہ تے بنونضیر دوویں مل کے بنودریہ اکھواندے سن۔ ایہہ دُجے یہودیاں توں چوکھا چر بعد یثرب وچ آباد ہوئے۔ بنوقریظہ دیاں دولڑیاں سن جیہڑیاں بنوکعب تے بنوعمرو دے ناں نال پچھا تیاں جاندیاں سن۔ اوہ شہر توں باہر جنوب وَل مہزور دی وادی وچ اپنے ہم نسب قبیلے ہدل دے نال رہندے سن۔ اوہناں دے شمال مغرب ول اوس قبیلے دا علاقہ سی۔ شمال مشرق ول بنوعبدالاشہل دا تے مشرق وَل حرّہ پاؤندا سی۔ بنوقریظہ یہودی زمیناں دے مالک سن۔ اپنی زرعی پیداوار تے تجارت پاروں بڑے مزے دے دِن گزار رَے سن۔ رسول خدا دی یثرب وچ تشریف آوری ویلے اوہناں وچ ۷۵۰ سپاہی موجود سن تے اوہناں کول اسلحے دا اِک وڈھا ذخیرہ وی موجود سی۔ بنوقریظہ دا رشتے دا قبیلہ بنونضیر حئی بن اخطب ورگے جاہل سرداراں دی وجہ توں رسولِ خدا دے قتل دی سازش کر کے، مدینہ بدر ہو چکیا سی۔ اوہناں دے چوکھے گھراں نے خیبر وچ ڈیرے لالے سن تے ہن اوسے شہر بدر یہودی سردار حئی دے آکھن تے بنو قریظہ نے جنگ خندق وچ رسول خدا نال دشمنی کر کے رب دے عذاب نوں دعوت دِتی سی۔

اللہ تعالیٰ دے حکم موجب آپؐ نے بنوقریظہ دی گڑھی ول کوچ کرن دی تیاری چھوہ دِتی۔ گئے دِناں وانگ اِک وار فیر ابن اُم مکتوم نوں مدینے وچ اپنا نائب مقرر کیتا تے حضرت علی نوں جنگ دا پھریرا دے کے مجاہداں دے اِک جتھے نال بنو قریظہ ول ٹور دِتا۔ حضرت علی دا فوجی دستہ جدوں بنوقریظہ دے نیڑے اپڑیا تے اوہناں نے رسول خدا نوں گالاں بکنیاں شروع کر دتیاں۔ جناب علی کول رسول خدا دا کوئی واضح حکم نہیں سی، ایس لئی اوہ آپؐ نوں اڈیکدے رَے۔ تھوڑے چر پچھوں محبوب خدا وی کجھ صحابیاں نال اوتھے جا پجے تے اوہناں دے کھوہ کول ڈیرے لالے۔

جویں جویں مسلماناں نوں رسول خدا دے حکم دا پتا لگدا رہیا اوہ بنوقریظہ ول کوچ کردے رَے۔ کوچ دے حکم دے نال ایہہ حکم وی ملدا رہیا کہ عصر دی نماز بنوقریظہ دی گڑھی وچ پڑھنی اے۔ ایس حکم موجب کجھ مسلماناں نے عصر دی نماز وقت ہون دے باوجود نہ پڑھی کہ رسول خدا نے آکھیا سی کہ بنوقریظہ کول پڑھنی اے۔ ایہہ رسول خدا نال صحابیاں دی بے پناہ محبت دی نشانی اے کہ جو زبان مبارک توں نکل گیا، اوہ پورا کر دینا اے۔ ایوں کجھ صحابی جیہڑے عشاء ویلے بنوقریظہ اپڑے، اوہناں عصر دی نماز عشاء توں بعد پڑھی۔

رسول خدا دے حکم موجب اوسے رات بنوقریظہ دا محاصرہ کرلیا گیا۔ محاصرے دے دِناں وچ اِک دُجے اُتے کدے کدار تیر پتھر وگائے گئے پر اوہدے نال کوئی جانی نقصان نہ ہوئیا۔ جدوں محاصرے نوں چوکھے دن بیت گئے تے اوہی کعب بن اُسید جس نے بنونضیر دے حئی بن اخطب دے آکھن تے اپنی حیاتی تے اپنی آخرت نوں برباد کیتا سی، سیانف وکھان لگ پیا۔ آکھن لگا کہ ''بنوقریظہ دے بندیو! میں تہانوں تن مشورے دینداہاں، اِک من لوؤ۔''

''دسو سردار کیہہ نیں اوہ مشورے۔'' بندیاں نے پچھیا۔

کعب نے آکھیا:

''ایس گل دا ہر کسے نوں پتا اے کہ محمد اللہ دے نبی تے رسول نیں تے ایہہ اوہی ہستی نیں جنہاں نوں تسیں اپنی کتاب وچ پڑھدے او۔ فیر کیہہ ایہہ چنگی گل نئیں کہ اسیں محمد دے دین وچ داخل ہو کے اپنی جان، مال تے بال بچیاں نوں محفوظ کر لویئے۔''

جواب: نہیں سردار، اسیں تورات توں وکھ کوئی دُجی شریعت قبول نہیں کرسکدے۔

دُجا مشورہ: اپنے بال بچے تے سوانیاں اپنے ہتھاں نال قتل کر کے محمد دے مقابلے لئی نکل پویئے۔ فیر جتّوں رب دیوے۔ جے اسیں مارے گئے تے گھر والیاں دا دُکھ دِل وچ لے کے نہ جاواں گے کہ اوہناں دا کیہہ بنے گا تے جے زندہ بچ گئے تے اپنے اپنے گھر فیر آباد کرلواں گے۔

جواب: اپنے زن و بچہ نوں اپنے ہتھاں نال قتل کر دین توں بعد جے اسیں بچ وی گئے تے اجہی حیاتی دا کیہہ فیدہ؟

تیجا مشورہ: اپنے آپ نوں محمد دے حوالے کر دیو۔

کعب دے ایس مشورے تے بنوقریظہ دے بندیاں نے آپس وچ صلاحواں شروع کر دتیاں۔ اِک سیانے نے آکھیا کہ ساڈے نال اُس توں ودھ کیہہ ہووےگی جیہڑی بنونضیر نال ہوئی سی۔ قبیلہ اوس دے مسلمان سجن وی ساڈی مدد کرن گے۔ ایس لئی ساڈا مطالبہ ایہہ ہونا چاہیدا اے کہ سانوں شام ول جان دی اجازت دے دِتّی جاوے۔ ایس مطالبے نال اوہناں اپنا قاصد رسول خدا دی خدمت وچ حاضر کیتا پر آپؐ نے فرمایا کہ پہلوں اپنے آپ نوں میرے حوالے کر دیو، مذاکرات بعد دی گل اے۔

ایس ناکامی توں بعد بنوقریظہ نے اپنے سفیر قبیلہ اوس دے مسلماناں وَل بھیجے تے درخواست کیتی کہ جویں کل خزرج نے اپنے حلیف قبیلے بنونضیر دی سفارش کیتی سی، تسیں وی رسول خدا اگے ساڈی سفارش کرو۔ بنوقریظہ دے آکھن تے اوس نے رسول خدا دا ترلا ماریا کہ اوہناں نوں اپنا مال اسباب لے کے مدینہ چھڈن دی اجازت دے دِتّی جاوے۔ ایس سفارش تے رسول خدا نے اوس نوں پچھیا کہ کیہہ تہانوں ایہہ منظور اے کہ اس مسئلے تے کسے بندے نوں ثالث من لیا جاوے۔ جدوں اوس نے ایہہ تجویز منظور کرلئی تے سرکار نے فرمایا کہ فیر جاؤ تے بنوقریظہ نوں آکھو کہ اپنی مرضی دا ثالث مقرر کرلین، میں وی اوسے نوں تسلیم کرلواں گا۔ ایوں ۲۵ دِناں دے محاصرے توں بعد سفارت کاری شروع ہوگئی۔

ایس سفارت کاری دے نتیجے تے بنوقریظہ نے حضرت سعد بن معاذ نوں اپنا ثالث مقرر کر دِتا۔ جناب سعد نے اپنے قبیلے اَوس، تے جھگڑے دے دُجے فریق جناب رسول خدا نوں وی پچھیا کہ کیہ اوہناں نوں آپ (سعد) دی ثالثی منظور اے؟ جدوں سب نے آپ دی ثالثی نوں مَن لیا تے آپ نے ایہہ فیصلہ صادر فرمایا:

الف: بنوقریظہ دے سارے بالغ مرد قتل کر دتے جان۔

ب: سوانیاں تے بچے گرفتار کیتے جان۔

ج: اوہناں دا سارا مال ضبط کر کے مسلماناں وچ تقسیم کر دِتا جاوے۔

جناب سعد بن معاذ دا فیصلہ سنن توں بعد رسول خدا نے فرمایا کہ'' خدا دی قسم اے سعد! تہاڈا ایہہ فیصلہ اللہ تے

مسلماناں دی مرضی دے حرف بہ حرف موافق اے۔ مینوں وی وحی دے ذریعے ایہی حکم دِتا گیا۔‘‘

ایس فیصلے تے عمل کرن لئی اگلے دن بزار دے وچکار ڈونگے مُدّے پٹے گئے۔ مجرماں نوں ٹولیاں وچ لیاندا گیا تے اِک اِک دی گردن مار کے اوہناں نوں مُدیاں وچ سٹ کے اُتے مٹی پا دِتی گئی۔ ثالثی فیصلے موجب بالاں تے سوانیاں نوں قید کرلیا گیا۔ کجھ منڈے جہناں دی عمر دا فیصلہ کرن وچ مشکل ہورہی سی، اوہناں دی وی جان بخشی کر دِتی گئی جویں کہ رفاعہ تے عطیہ قرظی جئے منڈے۔ عطیہ قرظی بعد وچ مسلمان ہو گئے تے اپنے قتل توں بچن دیاں گلاں آپوں سناندے رَہے

یہودیاں دے قتل دے ویلے صرف اِک یہودی عورت نوں قتل کیتا گیا جہدا ناں بنانہ سی تے اوہ حکم قرظی دی سوانی سی۔ اوس دا جُرم ایہہ سی کہ اوہنے حضرت خلاد بن سوید نوں محاصرے دے دناں وچ اُتوں چکی دا پُڑ سٹ کے شہید کر دِتا سی۔ حضرت عائشہ جدوں کدرے بنوقریظہ دا ذکر کردیاں سن تے گل سناندیاں ہوندیاں سن کہ بنانہ میرے کول بیٹھی بڑی ہس ہس کے بے فکری نال گلاں کررَہی سی جدوں کہ اوس نوں پتا سی کہ اوہ قتل کر دِتی جاوے گی۔ اوس نوں واج دِتی گئی تے اوہ بڑی تسلی نال ہسدی ہسدی گئی تے اوس دی گردن تن توں جدا کر دتی گئی۔

ایس عورت دے ہتھوں جناب خلاد بن سوید نوں شہید کران والا بندہ زبیر بن بطاء سی۔ اوہ واجب القتل تے پہلوں وی سی پر جناب خلاد دی شہادت توں بعد اوس دا جُرم دوہرا ہو گیا سی پر زمانہ جاہلیت دی لڑائی جنگ بعاث وچ اوس نے حضرت ثابت بن قیس دی کوئی مدد کیتی سی۔ ایس احسان دے بدلے دے طور تے جناب ثابت نے رسول خدا اگے سفارش کر کے بڈھے زبیر نوں معافی دوا دِتی۔ ثابت اوس یہودی کول آئے، اوس نوں جان بخشی دی خوشخبری سنائی تے زبیر آکھن لگا کہ میرے جہیا بڈھا بندا اپنے بال بچیاں توں بغیر زندہ رہ کے کیہہ کرے گا؟ جناب ثابت حضور دی خدمت وچ حاضر ہوئے تے اوس دے بیوی بچیاں نوں وی آزادی دوا دِتی۔ ایہہ خبر لے کے جدوں جناب ثابت زبیر کول آئے تے اوہ آکھن لگا کہ مال اسباب تے مسلمان لے گئے، اسیں کویں زندہ رواں گے۔ جناب ثابت فیر حضور دی خدمت وچ حاضر ہوئے تے حضور نے اوہناں دی سفارش تے زبیر دا مال اسباب وی واپس کرا دِتا۔ ایہہ خشخبری لے کے جدوں ثابت اوس کول آئے تے اُس نے واری واری بنوقریظہ دے سردار کعب بن اسید، نضیری سردار حیّٰ بن اخطب تے عزال بن سموال دا پچھیا۔ جدوں اوس نوں دسیا گیا کہ اوہ سارے قتل کر دتے گئے نیں تے آکھن لگا کہ ’’ثابت! میرے احسان دا بدلہ ایہہ دے دے کہ مینوں چھیتی نال اوہناں کول اپڑا دے۔‘‘ ایوں بڈھے احسان فراموش یہودی نے دھکے نال کفر تے اپنی حیاتی دا خاتمہ کر لیا۔ فیر وی حضرت ثابت نے اوس دے پتر عبدالرحمٰن نوں قتل ہون توں بچا لیا۔ ایہہ اوہی عبدالرحمان نیں جیہڑے بعد وچ مسلمان ہو کے حضرت عبدالرحمان بن زبیر دے نام نال پچھانے گئے تے جلیل القدر صحابی بنے۔

سیرت حلبیہ جلد چہارم صفحہ:۴۱۲

الرحیق المختوم از صفی الرحمان مبارک پوری صفحہ:۴۳۱

بنوقریظہ نال سلوک دا جواز:

۱۔ بنوقریظہ نے مسلماناں دی حیاتی دے سب توں اوکھے ویلے مسلماناں نال بدعہدی تے غداری کر کے اوہناں نوں دنیا توں ایوں مٹا دینا چاہیا جویں کسے غلط لکھے گئے اکھر نوں مٹایا جاندا اے۔ جے بنوقریظہ نوں ذرا وی موقعہ مل جاندا یاں مسلمان سوانیاں دے قلعے دی کندھ نال یہودی جاسوس حضرت صفیہ دے ہتھوں قتل نہ ہو جاندا تے فیر حیٔ بن اخطب اوہ کجھ کر جاندا جیہڑی اُحد وچ وی نئیں ہوئی سی۔ ایس خوفناک غداری دی سزا دنیا دے کسے وی مذہب، معاشرے، قوم ملک یا آئین وچ موت توں گھٹ نئیں۔

۲۔ یہودیاں نے اپنی مرضی دا ثالث مقرر کیتا، اوہ ثالث (حضرت سعد بن معاذ) چوکھی تکلیف تے اذیت برداشت کر کے مدینے وچ قائم رفیدہؓ دے اپریشن تھیٹر توں اُٹھ کے موقع تے گئے۔ فیر اوہناں دے فیصلے تے اوس دور، یاں اَج دے یہودیاں نوں اعتراض کرن دا کیہہ حق ہو سکدا اے۔ ثالثی دے خلاف تے کوئی اپیل نہیں ہوندی۔

۳۔ قتل یہود دا فیصلہ تورات مقدس دے بلکل مطابق اے۔ ملاحظہ کرو کتاب استثناء، باب ۲۰ دیاں آیتاں ۱۰ تا ۱۴:

''جدوں تسیں کسے شہر تے حملہ کرن لئی جاؤ تے پہلوں صلح دا سنہیا گھلو۔ جے اوہ صلح کر لین تے اپنے پھاٹک تہاڈے لئی کھول دین تے اوتھوں دے باشندے واجگزار بن کے تہاڈی خدمت کرن۔ تے جے اوہ صلح نہ کرن، سگوں لڑنا چاہن تے اوہناں دا محاصرہ کرو۔ تے جدوں تہاڈا خدا اوہناں نوں تہاڈے قبضے وچ کر دیوے تے فیر مرداں نوں قتل کر دینا پر سوانیاں، بچے، جانور تے مال اسباب تیرے لئی مال غنیمت نیں۔''

۴۔ محاصرہ کرن ویلے جدوں پہلا جتھا حضرت علی دی قیادت وچ بنوقریظہ دی گڑھی وچ اپڑیا تے اوہناں دا رویہ لڑاکیاں والا سا۔ اوہناں رسول خدا تے جناب علی نوں گالاں بکیاں جہدے توں پتا چلدا اے کہ اوہناں نوں نہ تے اپنے پہلے رویے تے کوئی شرم محسوس ہوئی تے نہ ای اگوں اوہ بندے دے پتر بنن دے موڈ وچ سن۔

۵۔ اوہناں دے برادر قبیلے بنونضیر نوں مدینے توں باہر اپنی مرضی دی حیاتی گزارن دا موقعہ دِتا گیا پر اوہناں دے سردار حیٔ بن اخطب، تے دُجے بندیاں نے اوہ فتور مچایا کہ پورے عرب نوں جنگ دی اَگ وچ ولیٹ دِتا۔ بنوقریظہ مدینے دے اندر رہ کے مسلماناں نوں دنیا توں ختم کر دین دیاں سازشاں کرن توں باز نہ آئے، باہر جا کے اوہ کیہہ کجھ نہ کر دے۔ اوہناں دا قتل ای امن دی ضمانت سی۔

۶۔ مسلمان مفسرّ، محدّث تے سیرت نگار آکھدے نیں کہ سورہ احزاب دیاں آیتاں ۲۶ تے ۲۷ دی شان نزول قریظہ دا واقعہ ای ہے۔ ایہدے وچ رب نے کدرے اپنی ناراضی دا اظہار نہیں کیتا سگوں رسول خدا نے جناب سعد دے فیصلے دے وقت ای فرما دِتا سی کہ رب دا فیصلہ ایہی سی جیہڑا سعد دا اے۔

؎ مدینے دی اِک مشہور جراح بی بی

﴿وَاَنۡزَلَ الَّذِیۡنَ ظَاهَرُوۡهُمۡ مِّنۡ اَهۡلِ الۡكِتٰبِ مِنۡ صَیَاصِیۡهِمۡ وَقَذَفَ فِیۡ قُلُوۡبِهِمُ الرُّعۡبَ فَرِیۡقًا تَقۡتُلُوۡنَ وَتَاۡسِرُوۡنَ فَرِیۡقًاo وَاَوۡرَثَكُمۡ اَرۡضَهُمۡ وَدِیَارَهُمۡ وَاَمۡوَالَهُمۡ وَاَرۡضًا لَّمۡ تَطَئُوۡهَا وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰی كُلِّ شَیۡءٍ قَدِیۡرًا o﴾ (الاحزاب:۲۶، ۲۷)

''تے جیہڑے اہل کتاب نے اوہناں دی مدد کیتی سی اللہ نے اوہناں نوں اوہناں دے قلعیاں توں تھلے لاہ دِتا تے اوہناں دے دلاں وچ تہاڈا رعب بٹھا دِتا۔ فیر اِک ٹولے نوں تسیں قتل کرن لگ پے تے اِک ٹولے نوں قید۔ اللہ نے تہانوں اوہناں دی زمین، گھراں تے مالاں دا مالک بنا دِتا تے اوس زمین دا وی جہدے تے تسیں اجے تیکر قدم نہیں سی رکھیا۔ تے اللہ تے ہر چیز اُتے پوری قدرت رکھدا اے۔''

اُپر دیاں آئیتاں دا تعلق ایس واقع نال ایس پاروں وی یقینی لگدا اے کہ ایہہ آئیتاں سورہ احزاب دیاں نیں تے نالے ایس توں پہلی (۲۵ویں) آئت وی ایسے واقعے ول اشارہ کر دی اے۔

۷۔ اوس دَور دے جنگی قانون ایس سلوک دی اجازت دیندے سن۔

دُجا پاسا:

ایس گل تے بھورا وی شبہ نہیں کہ بنوقریظہ نال جیہڑا سلوک ہوئیا اوہ اُس سلوک دے مستحق سن۔ پر ویکھنا ایہہ ہے کہ ایہہ سلوک ہوئیا وی کہ نہیں! آؤ ذرا اوہناں پاسیاں تے جھاتی پایئے جہدے توں پتا لگدا اے کہ بنوقریظہ نوں اینڈی سخت سزا نہیں ملی، جنی دسّی جاندی اے قرآن آکھدا اے:

﴿فَرِیۡقًا تَقۡتُلُوۡنَ وَتَاۡسِرُوۡنَ فَرِیۡقًا﴾(الاحزاب: ۲۶)

''اِک فریق نوں قتل کرن لگ پے تے اِک فریق نوں قید۔''

فریق دا لفظ اِک ای قسم دے لوکاں لئی ورتیا جاندا اے یعنی اِک قوم، اِک جماعت، اِک قافلہ یاں اِک فوج دے دو وکھو وکھ ٹولیاں نوں تے ''فریق'' آکھیا جا سکدا اے پر ایہہ نہیں ہوندا کہ کسے اِک جماعت دے مرداں نوں اِک فریق آکھیا جائے تے عورتاں نوں دُجا فریق۔ فیر ایہہ ہے کہ قرآن دے رستے وچ ایوں آکھن وچ کیہہ رکاوٹ سی کہ تسیں مرداں نوں قتل کرن لگ پے تے عورتاں نوں قید؟ ایوں جاپدا اے کہ بنوقریظہ دے کجھ مرداں نوں قتل کیتا گیا تے کجھ نوں قید کیتا گیا، جیہڑے یاں تے مسلمان ہو گئے تے یاں غلام بن کے وِک گئے۔

۲۔ روائت ایہہ ہے کہ جنگی قیدی سعد بن زید انصاری دے ہتھ نجد وَل ویچن لئی بھیج دِتے گئے تاں جے اوہناں دے بدلے گھوڑے تے ہتھیار وغیرہ خریدے جا سکن (سیرت حلبیہ، چوتھی جلد صفحہ: ۴۱۸) دُجی روائیت موجب جنگی قیدی سعد بن عبادہ دی سربراہی وچ شام بھیجے گئے (امتاع الاسماع جلد اول صفحہ: ۹۷) گھوجوگ گل اے کہ پہلی روایت وچ قیدی لے جان والے بندے ابن زید نیں تے دُجی روایت موجب ابن عبادہ۔ پہلی روائیت موجب قیدی نجد ول بھیجے گئے تے دُجی موجب شام وَل۔ صحیح گل دا پتا نہیں لگ سکیا۔

۳۔ سیرت نگاراں دا ایس گل تے اتفاق اے کہ رسول خدا نے حکم دِتا کہ'' ماں تے اوس دے بچیاں نوں اوہدوں تیکر

وکھرا نہ کیتا جاوے جدوں تیکر اوہ بالغ نہ ہو جان۔ جس طرحاں ہر بچے دی کوئی ماں ہوندی اے بنوقریظہ دے بالاں دیاں وی کوئی مانواں ہون گئیاں۔ جدوں اوہ نجد یاں شام وَل وِکن لئی گئے تے کویں وِک گئے؟ کیہہ مسلماناں نے خریداراں نوں وی ایس اصول دا پابند کر دِتا سی تے کیہہ خریدار ایس اصول دے پابند ہو سکدے سن؟ گل کجھ ہور جاپدی اے۔

۴۔ روائت ایہہ ہے کہ باندیاں نوں حضرت عثمان غنی تے حضرت عبدالرحمان بن عوف نے خرید لیا۔ حضرت عثمان نے وڈھیریاں سوانیاں خرید لئیاں تے حضرت عبدالرحمان نے ٹیاراں (سیرت حلبیہ چوتھی جلد صفحہ: ۴۱۸) فیر مدینے توں باہر کیہڑیاں باندیاں ویچیاں گئیاں؟

۵۔ ارشاد ربانی اے:

﴿وَ قَاتِلُوۡا فِیۡ سَبِیۡلِ اللّٰہِ الَّذِیۡنَ یُقَاتِلُوۡنَکُمۡ وَ لَا تَعۡتَدُوۡا اِنَّ اللّٰہَ لَا یُحِبُّ الۡمُعۡتَدِیۡنَ﴾

(البقرہ: ۱۹۰)

''تے اللہ دی راہ تے جنگ کرو اوہناں لوکاں نال جیہڑے تہاڈے نال لڑدے نیں تے زیادتی نہ کرو۔ اللہ واقعی حد ٹپن والیاں نوں پسند نہیں کردا۔''

ایس آیت کریمہ نوں پڑھن توں بعد ایہہ سوال ذہن وچ آوندا اے کہ ایس واقعے نوں محفوظ کردیاں راویاں کولوں کدرے کوئی غلطی تے نہیں ہوئی۔ (جویں کہ جناب رسول خدا دی تریخ پیدائش، جناب عائشہ صدیقہ دی عمر مبارک تے جناب زینب بنت جحش نال عقد دے معاملیاں وچ غلطیاں ہوئیاں نیں)

۶۔ کجھ غیر جانبدار مستشرقین وی ایہہ گل سوچ رہے نیں کہ محمد جیئے امن پسند لیڈر جس نے اُحد دے موقعے تے ابودجانہ دی ٹور ویکھ کے ایہہ کہہ دِتا کہ ایوں دی چال اللہ نوں پسند نہیں جہدے وچ تکبر ہووے، تے جنے فتح مکہ دے موقعے تے ہند جئی عورت نوں معاف کر دِتا، بنوقریظہ دے معاملے وچ اوس لیڈر دے کردار نوں کدرے توڑ مروڑ تے نہیں دِتا گیا۔ جویں کہ مارٹن فارورڈ دی کتاب 'محمد۔ اے شارٹ بائیوگرافی وچ آکھیا گیا اے

ابولبابہ دی توبہ:

جدوں مسلماناں نے اپنے زور اور محاصرے نال بنوقریظہ نوں ڈرا دِتا سی تے اوہناں بارگاہ رسالت وچ ایہہ بینتی کیتی سی کہ ابولبابہ بن منذر نوں اوہناں کول بھیجیا جاوے، تاں جے اوہناں نال کجھ صلاح مشورا کیتا جاوے۔ سرکار نے ابولبابہ نوں اجازت دے دِتی سی۔ قریظہ نے جدوں ابولبابہ نوں پچھیا کہ دسو اسیں اپنے معاملے وچ محمد نوں اپنا حکم من لویئے؟ زبان توں تے آپ نے اوہناں نوں ''ہاں'' کہہ دِتی پر نال ای ایوں دا اشارہ کر دِتا کہ اوہ تہانوں قتل کر دین گے۔ یہودیاں نوں تے پتا نہیں ایس اشارے توں کجھ سمجھ لگی یاں نہیں پر ابولبابہ آکھدے نیں کہ مینوں ضرور میرے ضمیر نے جھٹکے دینے شروع کر دِتے کہ ایوں دا اشارا کر کے میں اللہ تے اوس دے رسول نال خیانت کیتی اے۔ آپ بنوقریظہ دی گڑھی

صفحات نمبر ۲۶، ۲۷۔

وچوں نکل کے سِدھے مسجد نبوی گئے تے میت دے اِک ستون نال اپنے آپ نوں بنھ لیا۔ تے آکھن لگے کہ میرے کولوں جیہڑا گناہ ہویا اے، جناں چِر اللہ نے اوہ معاف نہ کردتا، میں ایتھوں نہیں جانا۔ جدوں رسول خدا نے ایہہ محسوسیا کہ ابولبابہ نے واپس پرتن وچ دیر کر دتی اے تے آپ نے صحابہ نوں اوہناں بارے پچھیا۔ صحابہ نے ساری گل سنا دِتی تے رسول خدا نے فرمایا کہ غلطی کرن توں بعد سِدھا میرے کول ای آ جاندا تے میں اللہ کولوں اوہدے واسطے مغفرت طلب کر دا۔ ہن جے اوہ ایس پاسے لگ گیا اے تے میں اوس نوں ستون نالوں نہیں کھولاں گا جدوں تیکر کہ اللہ تعالیٰ اوس دی توبہ قبول نہیں کر لیندے۔

جناب ابولبابہ ۶ دن اوسے ستون نال بجّے رَہے۔ جدوں نماز دا ویلا ہوندا تے اوہناں دی گھر والی جاندی تے اوہناں نوں کھول دیندی۔ نماز پڑھ لیندے تے گھر والی اوہناں نوں اوتھے ای بنھ کے واپس آ جاندی۔ اِک رات سرکار دو عالم حضرت اُم مسلمہ دے گھر تشریف فرما سن۔ سرگی دے ویلے جناب اُم سلمہ نے ویکھیا کہ حضور مسکرا رہے نیں۔

''سرکار کوئی خاص گل لگدی اے؟'' سیدہ اُم سلمہ نے پچھیا۔

''ہاں اُم سلمہ! اللہ نے ابولبابہ دی توبہ منظور کر لئی اے۔'' سرکار نے جواب دِتا

''حضور اجازت ہووئے تے میں ایہہ خوشخبری ابولبابہ نوں سنا دیواں'' اُم المومنین نے پچھیا۔

''جویں تہاڈی مرضی۔''

جناب اُم سلمہ نے اپنے حجرے دے دروازے تے کھلو کے واج دِتی۔ ''اے ابولبابہ! ودھائیاں، تہاڈی توبہ اللہ نے قبول کر لئی اے۔'' اُم المومنین دی زبان مبارک توں ابولبابہ دی توبہ دی قبولیت داسُن کے صحابہ کرام ابولبابہ نوں ستون نالوں کھولن لئی اگے ودھے۔

''نہ او بھائی میرے نیڑے نہ آیا جے۔'' ابولبابہ نے آکھیا

''کیوں، ہن کیہڑی کسر رہ گئی اے؟'' صحابہ نے پچھیا

''نہ بس مینوں کوئی نہ کھولے۔ جدوں حضور خود تشریف لیان گے تے اپنے مبارک ہتھاں نال مینوں کھولن گے۔''

فیر سرکار فجر دی نماز لئی تشریف لیائے تے اوہناں اپنے دستِ مبارک نال جناب ابولبابہ نوں کھول کے آزاد فرمایا۔

سعد تیرے بختاں توں واری جاواں:

خندق دے غزوے وچ عاشق رسول جناب سعد بن معاذ نوں اِک قریشی حیان بن عرقہ نے تیر مار کے زخمی کر دِتا۔ رسول خدا نے آپ دا کجھ علاج معالجہ کیتا پر زخمی ہتھ فیر سُج جاندا سی۔ سعد نے محسوس کیتا کہ ہن ایہہ زخم ٹھیک نہیں ہونا تے اللہ اگے دُعا کیتی کہ یا اللہ بنو قریظہ دے انجام تیکر میری سلامتی ضرور رکھنا۔

رسول خدا جدوں بنو قریظہ دے محاصرے وچ رُجھ گئے تے آپ نے جناب سعد نوں مدینے دی مشہور جراحہ (سرجن) رفیدہ بنت سعد دی نگرانی وچ دے دِتا پر رفیدہ دی سیانف وی کم نہ آئی تے سعد ہوراں دی تکلیف ودھدی گئی۔ اُتوں ایہہ ہویا کہ بنو قریظہ نے جناب سعد نوں اپنا ثالث بنا لیا۔ رسول خدا نے وی ثالثی لئی جناب سعد تے اتفاق فرما لیا۔ ایوں مسجد

نبوی دے نیڑے رفیدہ دے گشتی ہسپتال توں بنو قریظہ دی گڑھی تیکر دا پندھ سعد ہوراں تکلیف وچ اِک خچر تے بیٹھ کے کیتا۔ ایس سفر نے یقیناً جناب سعد دی تکلیف نوں ودھایا ہووے گا۔ ثالثی فیصلے توں بعد آپ واپس تشریف لے گئے، زخم چوکھا خراب ہو گیا تے فیر ایہی زخم مدینے دے اِک خوبصورت جوان، رسول خدا دے اِک بھروسے دے سنگی تے علاقے دے اِک طاقت ور سیاسی آدمی نوں لوکائی توں ہمیش لئی وکھ کرن دا سبب بن گیا۔

جناب سعد دی میّت اوہناں دے گھر لے جائی گئی۔ حضرت حارث بن اوس، اُسید بن حضیر تے سلمہ بن سلامہ جیئے انصاری بزرگاں نے آپ نوں غسل دِتا۔ آپ دے جنازے نوں موڈھا دین لئی اللہ دے محبوب نال نال رَے۔ قبر وچ لاہے گئے تے سرکار قبر دے نال کھلوتے رَے۔ قبر وچ اتاردیاں سار ای محبوب خدا دے سوہنے مکھڑے دا رنگ بدل گیا۔ سرکار نے تن واری سبحان اللہ تے تن واری اللہ اکبر فرمایا۔ صحابہ کرام نے اینڈے جوش نال نعرے مارے کہ جنت البقیع دا کونہ کونہ گونجن لگ پیا۔ نبی رحمت دے اِک اِک قول تے فعل دے صدقے واری جان والے سوہنے سجناں نے پچھیا کہ یا رسول اللہ! لگدا اے کہ کوئی خاص گل ہوئی اے۔

''ہاں قبر نے سعد نوں گُھٹیا سی۔ قبر دے ایس عمل توں جے کوئی بچ سکدا اے تے سعد ضرور بچ جاندے۔
اللہ نے فیر رحم فرمایا تے ایہہ تنگی دور کر دِتی۔''

جیہڑی رات حضرت سعد نے وصال فرمایا، جبرائیل امین پُھل دار ریشمی عمامہ بنھ کے بارگاہ رسالت وچ حاضر ہوئے تے پچھیا کہ یا رسول اللہ! اَج کیہڑی ہستی چلانا کر گئی اے جہدے لئی آسمان دے دروازے کھول دِتے گئے نیں تے رب رحمان دا عرش وی جھوم رہیا ہے؟ فرمایا: 'سعد'۔ حضرت ابن عمر توں روایت اے کہ رسول خدا نے فرمایا کہ سعد بن معاذ دی وفات تے ستر ہزار اجیے فرشتے زمین تے اُترے جیہڑے اَج تیکر زمین تے نئیں آئے سن[1]

سعد تیرے بختاں توں واری جاواں

ضغطۂ قبر:

حضرت ابوسعید خدری فرماندے نیں کہ ''سعد دی قبر کھودن والیاں وچ میں وی شریک ساں۔ اسیں قبر کھودی جاندے ساں تے مشک دی خوشبو آوندی رَئی''[2] پر قبر دے بھینچن والا معاملہ اوہناں نال وی ہوئیا۔ اِک وار حضرت سعد دی گھر والی نوں سوال کیتا گیا کہ کیہہ اوہناں نوں ایس حوالے نال رسول خدا دا کوئی قول معلوم اے۔ اوہناں نے جواب دِتا کہ اسیں سنیا اے کہ رسول خدا نوں ایس بارے پچھیا گیا سی تے آپؐ نے فرمایا سی کہ پیشاب توں طہارت حاصل کرن وچ اوہ (سعد) کجھ کوتاہی کر جاندے سن۔

اِک وار جناب عائشہ نے سرکار دو عالم نوں آکھیا کہ جدوں دا ایس ضغطۂ قبر دا سنیا اے ایوں پریشان جئی آں۔ رسول رحمت نے جواب دِتا ''عائشہ! مومن واسطے ضغطۂ قبر دی ایہہ حالت ہووے گی جویں اِک شفیق ماں اپنے بچے دے سر

---

[1] سیرت النبی از ابن کثیر جلد دوئم صفحہ: ۱۷۷

[2] سیرت حلبیہ جلد چہارم صفحہ: ۴۱۵

نوں اپنے ہتھاں نال دباندی اے، جدوں اوہدے سرنوں پیڑ ہورَی ہووے۔ تے منکرنکیر دی ضرب ایوں ہووے گی جویں اکھ وچ سرمہ لایا جاندا اے۔

حضرت ریحانہ:

رسول خدا نے بنوقریظہ دے قیدیاں وچوں اِک سوانی ریحانہ بنت عمر واپنے لئی منتخب فرمائی۔ جناب ریحانہ دی حیاتی دے اوہ دِن جیہڑے آپ نے رسول خدا دے نال گزارے، اوہ کویں گزرے، ایس دی تفصیل امہات المومنین دے باب وچ پڑھو۔

سریۂ عبداللہ بن عتیک:

جنہاں لوکاں مسلماناں نوں دنیا دے صفحے توں مٹان دی کوشش کیتی سی اوہناں وچ اِک بد بخت یہودی سلام بن ابو الحقیق وی سی۔ سلام جنگ خندق دے وڈھے سازشی کردار حیّ بن اخطب دا یار سی تے اوہدے نال رَل کے پورے عرب دے قبیلیاں نوں مدینہ منورہ تے حملے دی ترغیب دیندا رہیا۔

جدوں بنوقریظہ اپنے انجام تیکر اپڑ گئے تے رسول خدا نے اوہدے نال دوہتھ کرن لئی جناب عبداللہ بن عتیک انصاری دی سالاری وچ پنج مجاہداں دا اِک فوجی دستا خیبر ول ٹور دِتا تے حکم دِتا کہ اوہ ابورافع سلام بن ابی الحقیق والا کم کر چھڈن۔ رات ہوئی تے کمپنی کمانڈر عبداللہ نے نالدے چار مجاہداں نوں قلعے دے نیڑے رہن دی ہدایت کیتی تے آپوں یہودی سردار دی سُوں لین لئی قلعے دے گیٹ تیکر اپڑ گئے۔ عبداللہ کِسے نہ کِسے طرحاں قلعے دے اندر وڑن وچ کامیاب ہو گئے تے اندر جا کے ڈنگراں دے واڑے وچ لُک گئے۔ جدوں عبداللہ نے ویکھیا کہ سارے بندے گلاں باتاں ختم کرن توں بعد اپنے اپنے کمریاں وَل ٹرپے نیں تے آپ ابورافع سلام دا پچھا کردے ہوئے اوہدے بالا خانے تیکر اپڑ گئے۔ چوکھے ہنیرے دی وجہ توں جناب عبداللہ نوں ایس گل دا پتا نہ لگ سکیا کہ شکار کتھے لما پیا اے۔

''اے سردار، اے ابورافع جی!'' جناب عبداللہ نے واج چاہ ماری۔

''کیہڑا جوان اے بئی، ایس ویلے۔ آجا، اگاں آجا'' اوس نے جواب دِتا۔

جناب عبداللہ نوں سلام دے بولن نال اندازا ہو گیا سی کہ اوہ اوس ویلے بالا خانے دے کیہڑے پاسے لما پیا سی۔ آپ نے کھچ کے تلوار دا اجیہا وار کیتا کہ فیر ابورافع سلام بن ابوالحقیق دی واج وی نہ نکل سکی۔

جناب عبداللہ ہولی ہولی پیر پٹدے خیر خیریت نال قلعے دے گیٹ دے نیڑے اپڑ گئے پر پوڑیاں اُتر دیاں ہنیرے دی وجہ توں بڑی بھیڑی طرحاں ڈگے۔ ایوں رسول خدا دا بھروسے دا یار، دلیر مجاہد تے ہشیار کمانڈر اپنی لت تڑوا بیٹھا۔ ٹٹی لت دے باوجود چوکھا ای راضی تے ہسدا مسکراندا سالار عبداللہ بن عتیک جدوں کامیاب فوجی مہم توں بعد مدینے اپڑ یا تے مبارکاں ودھائیاں دیاں واجاں تے اپنے کمانڈر انچیف دی شاواش نال ٹٹی لت دا صدمہ بھل گیا۔

سلام بن ابوالحقیق دے قتل نال خدائے واحد دا نام لین والے توحید پرستاں دے رستے دا اِک چوکھا ای وڈھا پتھر چکیا

سیرت حلبیہ جلد چوتھی صفحہ: ۴۱۶

گیا۔ایس واقعے نال پورے علاقے وچ مسلماناں دی دھاک بیٹھ گئی تے لوکائی ایہہ گل آکھن لگ پئی کہ ہن مدینے اتے رسول خدا دا اقتدار توڑ چڑھ گیا اے تے ہن کِسے مائی دے لال نوں اکھاں وچ اکھاں پا کے گل کرن دی جرأت نہیں ہووے گی، اوہ بھانویں یہودی ہووے یاں منافق۔

پردے دا حکم:

سن ۵ ھ وچ جدوں رسول خدا نے حضرت زینب بنت جحش نال عقد فرمایا تے ولیمے دے ویلے پردے دا حکم نازل ہویا۔ارشاد ربانی اے:

﴿قُلْ لِلْمُؤْمِنِيْنَ يَغُضُّوا مِنْ اَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوْجَهُمْ ذٰلِكَ اَزْكٰى لَهُمْ اِنَّ اللّٰهَ خَبِيْرٌ بِمَا يَصْنَعُوْنَo وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ اَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوْجَهُنَّ وَلَا يُبْدِيْنَ زِيْنَتَهُنَّ اِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلٰى جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِيْنَ زِيْنَتَهُنَّ اِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ اَوْ آبَائِهِنَّ اَوْ آبَاءِ بُعُولَتِهِنَّ اَوْ اَبْنَائِهِنَّ اَوْ اَبْنَاءِ بُعُولَتِهِنَّ اَوْ اِخْوَانِهِنَّ اَوْ بَنِىْ اِخْوَانِهِنَّ اَوْ بَنِىْ اَخَوَاتِهِنَّ اَوْ نِسَآئِهِنَّ اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُنَّ اَوِالتَّابِعِيْنَ غَيْرِ اُوْلِى الْاِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ اَوِ الطِّفْلِ الَّذِيْنَ لَمْ يَظْهَرُوْا عَلٰى عَوْرَتِ النِّسَاءِ وَلَا يَضْرِبْنَ بِاَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِيْنَ مِنْ زِيْنَتِهِنَّ وَتُوْبُوْا اِلَى اللّٰهِ جَمِيْعًا اَيُّهَا الْمُؤْمِنُوْنَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُوْنَ﴾ (النور: ۳۰،۳۱)

’’(اے نبی) مومن مرداں نوں حکم دے دیو کہ اپنیاں نظراں نیویاں رکھن تے اپنیاں شرم گاہواں دی حفاظت کرن، ایہی اوہناں واسطے ستھرائی اے۔ بناشک اللہ جان دا اے، جو کجھ لوک کردے نیں۔ تے مومن عورتاں نوں (وی) حکم دے دیو کہ اوہ وی اپنیاں نظراں نیویاں رکھن تے اپنیاں شرم گاہواں دی حفاظت کرن تے اپنی زینت ظاہر نہ کرن سوائے اوس توں جیہڑی آپوں ظاہر ہو جاوے۔ تے اپنے گلویاں تے اپنیاں چادراں دی بکل مار لین۔ تے اپنا حسن تے سنگھار نہ ظاہر ہون دین سوائے اپنے خاونداں توں یاں اپنے باپاں توں یا اپنے سوہریاں توں یاں اپنے پتراں توں یا اپنے خاونداں دے پتراں توں یاں اپنے بھراواں توں یاں اپنے بھتیجیاں توں یاں اپنے بھانجیاں توں یاں اپنیاں عورتاں توں یاں اپنے غلاماں توں یاں نال رہن والے اجہے بندیاں توں جیہڑے جنس (مخالف) دی کوئی غرض نہیں رکھدے یاں اجہے منڈے جنہاں نوں اجے عورتاں دیاں گلاں دی سمجھ نہیں۔ تے زمین تے ایوں پیر مار مار کے نہ ٹرن کہ اوہناں دا لکیا ہویا سنگھار ظاہر ہو جاوے۔ تے اے ایمان والیو! اللہ اگے توبہ کرو (تے کردے رہو) تاں جے تہانوں بھلیائی لبھے۔‘‘

اللہ تعالیٰ نے مسلمان مرداں تے عورتاں نوں جیہڑا سانجھا حکم دِتا اے اوہ غض بصر یعنی نظراں نوں نیویاں رکھن دا تے حفظ فروج یعنی شرم گاہواں دی حفاظت دا اے۔ باقی تاکیداں تے وضاحتاں صرف عورتاں لئی نیں کیوں جے عورت دے پردے نال باقی مسلئے آپوں مک جاندے نیں۔غضِ بصر تے غور کریے تے پتا لگدا اے کہ ایس دا مطلب ایہہ نہیں کہ کوئی مسلمان مردیاں سوانی کدے وی اُچی نظر کر کے نہ ویکھے سگوں اصل گل ایہہ ہے کہ اوس چیز توں پرہیز کیتا جاوے جنہوں

حدیث پاک وچ اکھاں دا زنا آکھیا گیا اے۔ ایس حقیقت توں انکار نہیں کیتا جاسکدا کہ جے نیک نیتی نال غض بصر کرلیا جاوے تے حفظِ فروج دا کم سوکھا ہو جاندا اے۔

آکھیا جاندا اے کہ جدوں انسان اکھاں کھول کے دنیا تے روے گا تے فیر سب ای چیزاں تے اوس دی نظر پوے گی۔ ایہہ تے نئیں ہوسکدا کہ کوئی مرد کِسے سوانی نوں یاں کوئی سوانی کسے مردنوں کدے ویکھے ای نہ۔ ایس دا جواب صحابی رسول حضرت جریر نے دِتا اے۔ آکھدے نیں میں رسول خدا نوں پچھیا جے اچن چیت نظر پے جاوے تے فیر میں کیہہ کراں؟ جواب ملیا ''نظر پھیر لے۔''

کجھ لوک آکھدے نیں کہ رسول خدا نے حضرت علی نوں مخاطب کر کے فرمایا سی کہ اے علی! پہلی نظر تہانوں معاف اے۔ ایس دا غلط مطلب لئیا جاندا اے تے سمجھیا جاندا اے کہ کسے وی سوانی نوں، بھانویں کوئی وجہ وی نہ ہووے، اِک نظر ویکھن وچ کوئی ہرج نہیں۔ اس دا جواب اِک تے ایہہ ہے کہ اپنے ای ضمیر نوں پچھ لیا جاوے کہ ہرج ہے یاں نہیں تے دوسرے رسول خدا دی ایہہ حدیث چیتے رکھنی چاہیدی اے کہ جیہڑا بندا کسے غیر محرم زنانی دے محاسن تے شہوت دی نظر پاوے گا، قیامت والے دن اوہدیاں اکھاں وچ پنگھر یا ہویا سیسہ پایا جاوے گا۔

بعض موقعے ایوں دے وی آوندے نیں کہ غیر محرم زنانی نوں ویکھنا ضروری ہو جاندا اے جویں کہ کسے مریضہ نوں ڈاکٹر ویکھدا اے یاں کوئی عورت کسے مقدمے وچ فریق یاں گواہ دی حیثیت وچ جج دے سامنے پیش ہندی اے یاں کوئی عورت اگ وچ گھِر گئی ہووے یاں پانی وچ ڈب رَی ہووے۔ اوہدی جان یاں عزت نوں خطرا ہوئے تے ایس حالت وچ چہرہ تے دور دی گل ستر ویکھنا وی ضروری ہو جائے تے ویکھیا جاسکدا اے۔ اوس دے جسم نوں ہتھ لایا جاسکدا اے۔ سگوں ڈبدی یاں سڑ دی عورت نوں کُچھڑ چک کے لیانا وی نہ صرف جائز اے سگوں فرض اے۔ حکم ایہہ ہے کہ اجہی صورت وچ جتھے تیکر ممکن ہووے اپنی نیت نوں پاک رکھو تے جے بندے بشر دے جذبات وچ کجھ تھوڑی بوہت ہلچل ہوندی وی اے تے گناہ دی کوئی گل نہیں، کیوں جے بندا تے بندا ای اے۔ ایہہ ہر چیز تے قادر نئیں ہوسکدا۔ ایوں ای نکاح وغیرہ دے ارادے نال وی عورت نوں ویکھن وچ کوئی برائی نہیں۔

اُم المومنین حضرت اُم حبیبہ حرم نبوت وچ:

اُم حبیبہ رسول خداؐ دے دشمن نمبر اِک ابوسفیان تے مکروہ کردار دا مظاہرہ کرن والی سوانی ہنددی دھی سن پر اللہ جدوں کسے تے اپنے کرم تے اپنی رحمت دا مینہ پانا چاہوے تے کون ڈک سکدا اے۔ اُم حبیبہ اوہناں بھاگاں والیاں سوانیاں وچوں سن جنہاں نے اسلام دے مُڈھلے دِناں وچ ای اپنے دِلاں تے اِک اللہ تے اوس دے اخیری رسول دی محبت دا رنگ چڑھا لیا۔ جدوں مشرکاں نے مسلماناں نوں تنگ کیتا تے آپ اپنے خاوند عبداللہ بن جحش نال حبشہ وَل ہجرت کر گئیاں۔ کجھ چِراں بعد عبداللہ مرتد ہو گیا تے فیر اوتھے ای مر گیا۔ اوہدے مرن توں بعد رسول خدا نے نجاشی شاہ حبشہ راہیں اُم حبیبہ نوں نکاح دا سنیہا گھلیا۔ اُم حبیبہ نے خوشی خوشی حضورؐ دی زوجیت وچ آنا پسند کرلیا۔ تے ایوں آپ حبشہ توں مدینے تشریف لے آئیاں (تفصیل امہات المومنین دے باب وچ)

پردہ از مولانا مودودی صفحہ: ۲۹۹

اُم سعد دا کھوہ:

حضرت اُم سعد رسول خداؐ دے قریبی ساتھی تے ماہر حرب حضرت سعد بن عبادہ دی ماں نیں۔ آپ اوہ خوش بخت سوانی نیں جہناں نے اوہناں دناں وچ مدینے توں مکےّ جا کے اسلام قبولیا جدوں مکےّ دے لوک اسلام قبولن والیاں تے ظلم دے پہاڑ توڑی آوندے سن۔ رسول خدا اِک حربی سفر وچ مدینے توں باہر گئے ہوئے سن تے پچھوں اُم سعد چلانا کر گئیاں۔ جدوں سرکار واپس تشریف لیائے تے حضرت سعد بن عبادہ نال اُم سعد دی قبر تے تشریف لے گئے تے اوہناں واسطے دُعا فرمائی۔

حضرت سعد نے عرض کیتی یا رسول اللہ! میری والدہ بس اچانک ای چلانا کر گئیاں نیں جے اوہناں نوں کجھ مہلت ملدی تے اوہناں ضرور کجھ نہ کجھ صدقہ کرناسی۔حکم فرماؤ میں اوہناں ولوں کجھ صدقہ کر دیواں؟

''ہاں صدقہ کرو'' سرکار نے حکم دِتا

''حضور! کس صدقے وچ چوکھی فضیلت اے؟''

''پانی وچ'' آقا نے جواب دِتا۔

ایوں حضرت سعد بن عبادہ نے کھوہ بنوایا تے آکھیا:

﴿هَذِهِ لِأُمِّ سَعْدٍ﴾

''ایہہ کھوہ اُم سعد لئی اے۔''

* * * *

باب نمبر ۸

۶ ہجری

تواریخ پاسا پلٹدی اے:

۵ھ دے حربی معاملے کجھ ایس طرحاں دے رَے کہ لوکائی نے رسول خدا نوں اِک سیاسی اکائی مَن لیا۔ ایہدے نال ای عرب دے دور دریڈے دے علاقیاں وچوں ریاست مدینہ وَل وفداں دی آمد شروع ہوگئی۔ ایس لڑی دا پہلا وفد قبیلہ مزینہ دا سی۔ وفد وچ دس (۱۰) بندے شامل سن تے اوہناں دا سردار خزاعی بن عبدفہم سی[✍] اوہناں نے اپنی قوم ولوں رسول خدا دی بیعت فرمائی۔ بیعت توں بعد حضور نے اوہناں نوں اپنی قوم ول واپس پرتن دی ہدایت فرمائی تے اوہناں نوں مہاجراں دے برابر قرار دِتا۔ وفد واپس پرتیا تے قوم نے خزاعی دی گل دی پرواہ نہ کیتی۔ حضور نوں پتا لگا تے آپؐ نے حضرت حسان بن ثابت نوں شاعری دا حربہ ورتن دی ہدایت کیتی۔ حضرت حسان دا شعری سنیہا جدوں قبیلہ مزینہ کول اپڑیا تے جناب خزاعی نے اِک وار فیر قوم نوں اسلام دی دعوت دِتی۔ فیر اوہ سارے مسلمان ہو گئے تے وفد بن کے رسول خدا دی خدمت وچ حاضر ہوئے۔

فتح مکہ دے دِن قبیلہ مزینہ دا جھنڈا رسول خدا نے جناب خزاعی نوں عطا کیتا۔ اوس دِن اوہناں دی تعداد اِک ہزار سی۔

سریہ محمد بن مسلمہ الاشہلی (بنو بکر وَل)

قرطا نجد دے اِک قبیلے عامر بن صعصعہ دی اِک شاخ سی جیہڑی حرمین دے چڑھدے پاسے آباد سی تے اوہناں دی گڑھی دا نام ضریہّ سی۔ حضور نوں دسّ پئی کہ اوہ لوک مدینے تے حملہ کرنا چاہندے نیں۔ ایس خطرے موجب ۱۰ محرم ۶ھ نوں حضرت محمد بن مسلمہ دی کمان وچ ۳۰ مجاہداں دا اِک دستا اوہناں وَل ٹور دِتا گیا۔ مسلمان مجاہداں نے اچن چیت اوہناں تے حملہ کر دِتا۔ اوہناں دے چوکھے بندے بھج نس گئے پر کجھ مارے وی گئے۔ کوئی ڈیڑھ سو اونٹھ تے تن ہزار بکریاں مسلماناں دے ہتھے چڑھیاں جنہاں نوں مسلمان ویڑھ کے مدینے لے آئے۔ مسلمان مجاہداں نے واپسی تے اِک دُجے قبیلے دے سردار نوں قید کر لیا ندا جیہڑا اوہدوں عمرے دی نیت نال مکےّ جا رہیا سی۔ مدینے اپڑے تے سرکار دو عالم نے دسیا کہ جس بندے نوں جنگی قیدی بنا لیائے جے اوہ بنو حنیفہ دا سردار ثمامہ بن اثال اے۔ حضور نے اوہدے نال چنگے ورتاوے دی ہدایت فرمائی تے اپنے گھروں وی اوہدے لئی ددھ گھل دے رَے۔ حضورؐ اوس نوں اسلام دی دعوت وی دیندے رَے۔ ثمامہ تے جدوں اللہ دا کرم ہویا تے اوس نے اسلام قبول کر لیا تے فیر حالت ایمان وچ ای عمرہ ادا کیتا۔

✍ طبقات ابن سعد جلد اول صفحہ ۴۰۶۔ پیر کرم شاہ ازہری تے تاریخ الخمیس دے حوالے نال وفد دے سربراہ دا ناں بلال بن حارث دسیا اے (جلد چہارم صفحہ:۹۶)

مکےّ والیاں نوں ثمامہ دے مسلمان ہو جان دا پتا لگ چکیا سی ایس لئی مکےّ اپڑن تے اوہناں نے ثمامہ نال بدتمیزی شروع کر دِتی۔ آپ جدوں اپنے وطن یمامہ آئے تے مکےّ وَل گندم دی برآمد روک دِتی۔ ایس فیصلے نال مکےّ والیاں تے اِک وڈھی مصیبت آئی۔ رحمت اللعالمین نبی کولوں مکے والیاں دی بُھک تے تکلیف نہ جری گئی۔ آپ a نے حضرت ثمامہ نوں لکھ گھلیا کہ مکے وَل گندم گھلن تے پابندی دا حکم واپس لیا جاوے۔ حضرت ثمامہ نے حکم دی تعمیل فرمائی تے مکےّ والیاں نوں روٹی کھان نوں لبھی۔

سریہّ محمد بن مسلمہ (بنوثعلبہ وَل):

مدینے توں ۴۰ کلومیٹر دور بنوثعلبہ دا اِک علاقہ ذوالقصہ اکھواندا سی۔ حضور نوں ایہہ خبر ملی کہ اوتھے ثعلبہ دے آدمی مدینے تے حملےلئی اکٹھے ہورے نیں۔ حضور نے ربیع الاوّل ۶ ھ وچ ۱۰ دس صحابیاں دا اِک فوجی جتھا جناب محمد بن مسلمہ دی سالاری وچ ذوالقصہ وَل ٹور دِتا۔ اوتھے سوآدمی اکٹھے ہو گئے تے اوہناں نے سارے مسلمان مجاہداں نوں شہید کر دِتا، صرف محمد بن مسلمہ بچ کے نکل سکے۔ حضور نے چالی (۴۰) مجاہداں دے اِک دُجے جتھے نوں حضرت ابوعبیدہ بن جراح دی قیادت وچ کوچ کرن دا حکم دِتا پر اوہ لوگ بھج نس گئے۔ کجھ دِناں بعد ثعلبہ دے کجھ بندے اُٹھ چراندے چراندے مدینے دے نیڑے اِک چراگاہ تیکر آ گئے۔ حضور نے فیر حضرت ابوعبیدہ نوں چالی (۴۰) مجاہداں نال ٹوریا۔ بنوثعلبہ دے بندے مدنی لشکر نوں ویکھ کے دُڑکی لا گئے پر مال ڈنگر پچھے چھڈ گئے۔ ابوعبیدہ اوہناں نوں ویڑھ کے مدینے لے آئے[1]

غزوہ بنولحیان:

بنولحیان اوہی بد بخت لوگ نیں جیہڑے ۱۰ مسلماناں نوں دھوکے نال اپنے علاقے وچ لے گئے سن تے فیر اوتھے اوہناں نوں شہید کر دِتا سی۔ صرف دو مسلمان زید بن دثنہ تے خبیب بن عدی زندہ بچے۔ بنولحیان نے اوہناں نوں مکےّ لے جا کے مشرکاں اگے ویچ دِتا جنھاں نے آپ دوواں نوں شہید کر دِتا۔ رسول خدا نوں بنولحیان دے ایس دھوکے تے اپنے سجناں دی شہادت دا بڑا منکھ رہیا پر حالات اوہناں کولوں بدلہ لین دی اجازت نہیں دے رَے سن۔ ہن جدوں حضور نے ویکھیا کہ موذی سپّاں نے اپنے منہ رڈاں دے اندر واڑ لے نیں تے آپ نے محسوس کیتا کہ ہن رجیع دے شہیداں دا بدلا لین دا ویلا آ گیا اے۔

ربیع الاوّل ۶ ھ وچ حضور نے حضرت ابن اُم مکتوم نوں مدینے وچ اپنا جانشین بنایا تے دوسو مجاہداں دا اِک دستہ لے کے ظالماں تے یلغار کرن لئی نکل آئے۔ آپؐ نے صحابہ دی شہادت والی تھاں تے جا کے اوہناں لئی دُعا فرمائی۔ بنولحیان نوں آپ دی آمد دی خبر ہوگئی سی ایس لئی اوہ پہاڑ دیاں ٹیسیاں تے جا چڑھے۔ آپؐ دو دِن اوتھے رَے پر بنولحیان دا کوئی بندا قابو نہ آیا۔ اوس توں بعد آپ عسفان وَل چلے گئے۔ فیر دس (۱۰) جوان کراغ الغمیم وَل ٹورے تاں جے قریش نوں وی آپ دی آمد دی خبر ہو جاوے۔ چوداں (۱۴) دن مدینے توں باہر گزار کے آپ خیر خیریت نال واپس دارا لخلافہ وچ تشریف لے آئے۔

---

[1] نقوش، سیرت نمبر، جلد ۴ صفحہ: ۴۰۶

سریہ غمر:

ربیع الاوّل ۶ ھ وچ ای حضورؐنوں ایہہ اطلاع ملی کہ نجد دا اِک قبیلہ اسد کوئی بھیڑیاں صلاحواں پیا کر دا اے۔ حضور نے حضرت عکاشہ بن محصن الاسدی دی سالاری وچ ۴۰ مجاہداں دا اِک جتھا اوہناں نوں راہے پان لئی، اوہناں وَل ٹور دِتا۔ جدوں ایہہ جتھا اسد دے علاقے وچ چشمہ غمر تے اپڑیا تے اوہ لوگ تتر بتر ہو گئے۔ ایوں لڑائی دی نوبت نہ آئی۔

سریہ جموم:

جموم، مَر الظہر ان دی تھاں تے اِک چشمے دا نام سی۔ ایس تھاں نوں ہن وادی فاطمہ آکھدے نیں۔ ربیع الثانی ۶ ھ وچ رسول خدا نوں خبر ملی سی کہ اوتھے بنوسُلیم کسے شرارت لئی اکٹھے ہو رہے نیں۔ آپؐ نے حضرت زید بن حارث نوں کجھ مجاہد دِتے تاں جے اوہ بنوسلیم نوں سبق سکھان۔ حضرت زید کجھ قیدی تے کجھ مال غنیمت لے کے واپس پرت آئے۔

عیص دی مہم:

سریہ جموم توں کجھ ای دناں بعد جمادی الاوّل ۶ ھ وچ حضرت زید بن حارث دی قیادت وچ ۱۷۰ سواراں دا اِک جتھا عیص ول ٹوریا گیا۔ اس مہم وچ قریش دے اِک تجارتی قافلے دا مال ہتھ آیا جیہڑا رسول اللہ دے داماد ابوالعاص دی قیادت وچ مکےّ واپس پرت رہیا سی۔ ابوالعاص اوہدوں تیکر مسلمان نہیں ہوئے سن۔ اوہ دوڑ کے مدینے اپڑ گئے تے حضرت زینب بنت رسول اللہ (یعنی اپنی بیوی) دی پناہ لے لئی۔ حضرت زینب دی سفارش تے رسول خدا نے سارا مال واپس کرا دِتا تے ابوالعاص نوں وی مکےّ پرتن دی ازادی دے دِتی۔ ابوالعاص سارا مال لے کے مکےّ اپڑ گئے پر جہدا جہدا مال ہے سی، اوس نوں پرتا کے آپوں مدینے آ گئے تے آ کے مسلمان ہو گئے ✎

غزوۂ ذی قرد:

عیینہ بن حصین مزاری جنگ خندق وچ مسلماناں دے ہتھوں رسوا ہو چکیا سی۔ ہن اوہ میدان جنگ وچ تے مقابلے دی ہمت نہیں کر سکدا سی ایس لئی اوس نے مسلماناں توں بدلا لین لئی ڈاکہ زنی ورگے گھٹیا حربے شروع کر دِتے۔ جمادی الاوّل ۶ ھ وچ اوس نے مدینے دی چراگاہ غابہ تے ڈاکہ ماریا۔ اوس نے چھیڑو نوں قتل کر دِتا، اوس دی سوانی نوں لونڈی بنا لیا تے ۲۰ اونٹھنیاں ہِک کے لے گیا۔ ایس واقعے دی اطلاع سب توں پہلوں حضرت سلمہ بن عمرو بن الاکوع نوں ہوئی۔ آپ نے ابن حصین دے ٹولے دا پچھا کیتا تے اوہناں تے تیراں دا مینہ پا دِتا۔ جدوں رسول خدا نوں ایس حادثے دی خبر ملی تے آپ نے حضرت سعد بن زید نوں اِک فوجی دستے دا قائد بنایا تے اوس نوں دشمن دے پچھے لا دِتا۔ حضرت سعد دے مجاہداں نے عیینہ بن حصین دے پتر حبیب نوں قتل کر دِتا تے اپنیاں اونٹھنیاں اوہدے توں کھوہ لئیاں۔ رسول خدا وی اِک فوجی دستے نال مگر جارلے پر اوہنے چِر نوں حضرت سعد دے جتھے دے اِک مجاہد ابوقتادہ میدان جت چکے سن۔ کجھ چِراں پچھوں قید ہون والی غفاری سوانی وی مشرکاں دے قید خانے وچوں فرار ہو کے مدینے اپڑ گئی۔

✎ الرحیق المختوم از صفی الرحمان مبارک پوری۔ صفحہ ۴۳۹

طرف دی مہم:

مدینے دے چڑھدے پاسے ۳۶ میل دے پندھ تے طرف نام دا اِک چشما سی۔ جمادی الثانی ۶ ھ وچ مدینے ایہہ خبر اپڑی کہ بنوثعلبہ دے کجھ بندے مدینے تے حملے لئی اکٹھے ہورَہے نیں۔ حضور نے ۱۵ مجاہداں دا اِک فوجی جتھا حضرت زید بن حارث دی قیادت وچ طرف وَل ٹور دِتا پر کوئی بندا مقابلے لئی نہ آیا۔

سریہ فدک:

مدینے دے شمال وَل کوئی ۱۴۰ میل دے پندھ تے، خیبر تے وادی القریٰ دے وچکار اِک مشہور آبادی فدک اکھواندی سی۔ پر اوتھے بنوسعد بن بکر دا قبیلہ وی آبادسی۔ حضورنوں ایہہ خبر ملی کہ ایس قبیلے دے لوکی خیبر دے یہودیاں نوں مدینے تے حملے دا نہ صرف مشورا دے رہے نیں سگوں اوہناں دی فوجی مدد دا وعدا وی کر چکے نیں۔ نبی اکرمؐ نے ایس فتنے تے قابو پان لئی شعبان ۶ ھ وچ سیدنا علی المرتضیٰ دی سلاری وچ سو✍ مجاہداں دے اِک لشکر نوں فدک ول کوچ کرن دا حکم دِتا۔ شیر خدا دے لشکر نے خیبر تے فدک دے وچکار ہمج نامی اِک چشمے تے جا کے ڈیرے لا لے۔ اوتھے بنوسعد بن بکر نال جوڑ پیا پر چھیتی ای اوہ کنڈ وکھا کے نس گئے۔ اسلامی لشکرنوں دوہزار بکریاں تے کئی سواونٹھ مال غنیمت دے طور تے لبھے۔

سریہ دُومۃُ الجَندل:

شعبان ۶ ھ دی گل اے اِک دیہاڑے رسول خدا مسجد وچ تشریف فرما سن۔ حضرت ابوبکر صدیق، حضرت عمر فاروق، سیدنا عثمان ذوالنورین، شیر خدا علی المرتضےٰ، حضرت عبداللہ بن عمر، حضرت عبداللہ بن مسعود، حضرت معاذ بن جبل تے حضرت عبدالرحمان بن عوف ورگیاں عظیم الشان ہستیاں وی آقا دی خدمت وچ حاضر سن۔ اوتھے اِک نوجوان انصاری حاضر خدمت ہویا تے سلام کر کے بیٹھ گیا۔ فیر عرض کیتی سو''یارسول اللہ! سب توں چنگا مسلمان کیہڑا اے؟''

ارشاد فرمایا: جہدا اخلاق چنگا ہووے۔

کیہڑا مسلمان چوکھا سیانا تے عقل وندا اے؟ اوس نے سوال کیتا۔

ارشاد ہویا: جیہڑا سب توں چوکھا موت نوں یاد کردا ہووے تے موت آوَن توں پہلوں موت دی سب توں چوکھی تیاری کردا ہووے۔ بس اوہی چوکھا سیانا تے عقل وندا اے۔

حکیم اعظم دی حکمت تے دانائی دی گل سن کے انصاری نوجوان تے خموش ہو گیا پر آپ نے حکمت دیاں گلاں جاری رکھیاں تے فرمایا کہ پنج گلاں توں بچے رہنا تاں جے تسیں اللہ دے عذاب توں بچے رہوو۔ چیتے رکھو:

۱۔ جس قوم وچ بے حیائی عام ہو جاوے اللہ اوس تے طاعون تے ایہدے ورگیاں اجہیاں بیماریاں نازل کر دیندا اے جیہڑیاں پہلوں ظاہر نہ ہوئیاں ہون۔ (جویں کہ اج کل ایڈز)

۲۔ جیہڑی قوم ناپ تول وچ فرق پاندی اے، اللہ اوس نوں قحط سالی تے مصیبتاں وچ پا دیندا اے۔

۳۔ جیہڑی قوم اپنے مال دی زکوۃ نہیں دیندی اوہناں توں بارش روک لئی جاندی اے۔ جے بے زبان جنور نہ ہون تے

✍ حضرت سلمان منصور پوری نے تعداد تن سو لکھی اے۔

اوہناں نوں پانی دا اِک تبکا وی نصیب نہ ہووے۔

۴۔ جیہڑی قوم عہد شکن ہو جاندی اے (کیتے گئے کاریاں دا دھیان نہیں رکھدی) اللہ تعالیٰ اوہناں تے اوہناں دے دشمناں نوں مسلط کر دیندا اے۔

۵۔ جدوں فیصلے کر دیاں کتاب اللہ ول کنڈ کر لئی جاوے، اوہدوں اللہ اس قوم دی وحدت نوں پارہ پارہ کر دیندا اے تے اوہ اِک دوجے تے ای ظلم کرن لگ پیندے نیں۔

ایس توں بعد رسول رحمت حضرت عبدالرحمٰن بن عوف نال مخاطب ہوئے تے فرمایا کہ عبدالرحمٰن ! میں اَج یاں کل تینوں اِک مہم تے بھیجن لگا ہاں، تیاری کر لے۔ اگلے روز جناب عبدالرحمان نوں اپنے کول بٹھایا، اپنے دست مبارک نال اوہناں دا کالا عمامہ ٹھیک کر کے بنھیا۔ تھلے والا شملہ چار کو انگلاں موہڈیاں دے وچکار لمکا دِتا تے فرمایا اے ابن عوف! عمامہ ایوں ای سوہنا لگدا اے۔ فیر سیدنا بلال نوں حکم دِتا کہ عبدالرحمٰن نوں اِک جھنڈا پھڑا دیو۔ فیر اللہ عز وجل دی حمد وثنا کیتی، درود شریف پڑھیا تے حضرت عبدالرحمان نوں مخاطب ہو کے فرمایا کہ اللہ دی راہ تے جہاد لئی نکل جاؤ تے دومتہ الجندل جا کے قبیلہ بنو کلب نوں اسلام دی دعوت دیو۔ تے جے بنو کلب دے عیسائی مسلمان ہو جاون تے رئیس قبیلہ اپنی دھی تہاڈے نکاح وچ دیوے تے اوس نال نکاح کر لینا۔

۷۰۰ مجاہداں دی سالاری دی ذمہ داری نبھاندیاں جناب عبدالرحمان بن عوف، اللہ دی نصرت تے اپنے آقا دیاں دعاواں لیندیاں دومتہ الجندل اپڑ گئے تے تبلیغ دا کم شروع کر دِتا۔ پہلے دو دیہاڑے تے اوہناں لوکاں تے کوئی اثر نہ ہوئیا سگوں بنو کلب نے تلواراں تیز کر نیاں شروع کر دتیاں پر تیسرے دن رحمت خداوندی جوش وچ آئی تے دومتہ الجندل دے رئیس اَصبغ بن عمرو نے اسلام قبول کر لیا۔ اوس توں بعد اسلام قبول کرن والیاں دا تانتا بجھ گیا تے سوائے چند عیسائیاں توں ساریاں نے اسلام قبول کر لیا۔ سرکار دو عالمؐ دی پیش گوئی دے مطابق جناب اصبغ دی دھی تُماضِر جناب عبدالرحمٰن دے نکاح وچ آئی۔ تماضر دی نیک بختی اوس نوں مدینے لے آئی۔ اوہناں دے بطن وچوں عبداللہ نام دے اِک پتر نے جنم لیا۔ عبداللہ تواریخ اسلام وچ ابوسلمہ بن عبدالرحمان دے نام نال مشہور ہوئے۔ آپ حافظ قرآن، وڈھے محدث تے چوٹی دے عالم سن۔ جناب ابوسلمہ دی وفات ۹۴ھ وچ ہوئی۔

سریہ اُم قِرفہ:

اُمّ قرفہ حجاز دی اِک مشہور وڈیری سوانی سی۔ اوس دا اصل ناں فاطمہ بنت ربیعہ سی تے اوہ ربیعہ بن بدر فزاری دی دھی سی۔ اپنے ڈھیر سارے پتراں تے پوتریاں، تلواراں دی وڈی تعداد تے قبیلے وچ چوکھے ٹوہر ٹپے پاروں ایہ مائی بڑی متکبری ہوئی سی۔ اوس دی طاقت علاقے وچ ضرب المثل بنی ہوئی سی تے اوس دے غرور دی حالت ایہہ سی کہ اِک واری اوس نے اپنے ۳۰ پتراں تے پوتریاں دا اِک فوجی جتھا تیار کیتا تے اوس نوں ہدایت کیتی کہ ''مدینے تے چڑھائی کر دیو تے محمد نوں قتل کر دیو''، پر اللہ نے اوس دی بدتمیزی تے سازش نوں کچل کے رکھ دِتا تے اوہ سارے دے سارے مارے گئے۔

رمضان ۶ھ وچ حضرت زید بن حارث دی سربراہی وچ مسلماناں دا اِک تجارتی قافلہ شام ول جا رہیا سی۔ جدوں اوہ

وادی القریٰ وچ اپڑے تے ایس مائی نے مسلماناں تے حملہ کرا دِتا۔ اوہناں نوں چوکھا ماریا کٹیا تے سارا مال وی کھوہ لیا۔ حضرت زید نے مدینے واپس آ کے حضورؐ نوں ساری گل سنائی تے آپؐ نے جناب زید دی ای سالاری وچ (یاں حضرت ابو بکر صدیق دی سالاری وچ) اُم قِرفہ دے قبیلے بنو فزارہ نوں سواد چکھان لئی اِک لشکر اوہناں ول ٹور دِتا۔ اسلامی لشکر نے بد تمیز مائی اُمّ قرفہ نوں قتل کر دِتا تے اوس دی اِک دھی نوں گرفتار کر لیا۔ باقی سب لوگ علاقہ چھڈ کے نس گئے۔ ایوں بنو فزارہ دا غرور تے گھمنڈ مٹی وچ رُل گیا۔

اُم قرفہ دی دھی نوں حضرت سلمہ بن اکوع نے گرفتار کیتا سی جیہڑی میدان جنگ وچ تے اوہناں دے ای حوالے کیتی گئی پر مدینے واپسی تے رسول خدا نے اوس نوں مکے بھیج دِتا تے اوس دے بدلے کئی مسلمان اسیراں نوں آزادی دوا دِتی۔

سریہ عرنیّین:

عکل تے عُرینہ دے کجھ لوکاں نے مدینے آ کے اسلام قبولیا تے فیر اوتھے ای رہن لگ پے۔ مدینے دی آب و ہوا اوہناں نوں راس نہ آئی تے اوہ بیمار پے گئے۔ رسول خدا نے اوہناں نوں مدینے توں باہر کھلی فضا وچ رہن دا مشورا دِتا۔ اوہناں دی خدمت لئی اپنے ایک آزاد کیتے غلام جناب یسار نوں نال ٹوریا تے کجھ اوٹھنیاں نال دِتیاں تاں جے اوہ اوہناں دا ددھ پیندے رہن۔ اوہ لوکی جدوں ہٹے کٹے ہو گئے تے اوہناں نے رسول خدا دے غلام تے اپنے محسن جناب یسار نوں قتل کر کے اوٹھنیاں اپنے علاقے ول ہِک لئیاں۔ جناب یسار نوں شہید وی ایوں کیتا گیا کہ اوہناں دیاں اکھاں کڈیاں تے فیر ہتھ پیر وی وڈھ دِتے۔ جناب رسول اللہ نوں ایس احسان فراموشی دا چوکھا دُکھ لگا۔ آپ نے جناب کُرز بن جابر فہریؓ نال ۲۰ مجاہد ٹور کے اوہناں نوں عُرنیاں دے مگر لا دِتا۔ حضرت کرز دے مجاہد جتھے نے اوہناں نوں جا پھڑیا۔ جیہڑے اُٹھ (۸) قاتل قابو آئے، اوہناں نوں قصاص دے طور تے اوویں ای قتل کیتا جویں اوہناں نے رسول خدا دے خادم تے اپنے محسن یسار نوں قتل کیتا سی۔

اِک وڈھی تبدیلی:

ایس سریہ توں بعد مسلماناں دی حربی تواریخ وچ اِک وڈھی تبدیلی نظر آوندی اے۔ ایسے سال وچ خدا دے دشمناں نے رسول خدا نال اِک وڈھا معاہدہ کر کے آپؐ نوں اپنے جوڑ دامن لیا۔ ایس معاہدے دے نتیجے تے ہن محبوب خدا تے آپ دے جان نثار نہ صرف اِک سیاسی وحدت بن گئے سگوں آپ دی نویں ریاست، ریاست مدینہ، دیاں سرحداں دا احترام لازم ہو گیا۔ ایس معاہدے نوں صلح حدیبیہ دے نام نال چیتے کیتا جاندا اے۔

صلح حدیبیہ:

قوماں دی سیاسی تواریخ دا ڈونگھا مطالعہ کیتا جاوے تے پتا لگدا اے کہ کئی دستاویزاں یاں معاہدیاں نے تواریخ دے دھارے دا رُخ موڑ کے رکھ دِتا۔ اوہناں معاہدیاں دے نتیجے تے انساناں نوں سکھ چین دا ساہ لینا نصیب ہویا تے فیر امن دی اوس فضا وچ لوکائی دے معاشرتی تے معاشی مسائل گھٹنا شروع ہو گئے، تے بعض ویلے ہر پاسے خوشحالی ای خوشحالی جھومر پوندی نظر آئی۔ ایس سلسلے وچ مغربی مورخین ۱۲۱۵ء دی دستاویز میگنا کارٹا (Magna Carta) دا ذکر بڑے چاء نال کر

دے نیں، کیوں جے اوہدے نتیجے تے بادشاہ نے انگلستان دی رعایا دے بوہت سارے حقوق تے شخصی آزادیاں نوں تسلیم کرلیا۔ پر جے غیر جانبدار نظر نال ویکھئے تے پتا چلدا اے کہ سیاسی دستاویزاں دی تواریخ وچ حیران کر دین والی تے انسان تے کدے نہ مکن والے اثرات مرتب کرن والی دستاویز صلح نامہ حدیبیہ، میگنا کارٹا توں ڈھیر وڈھی دستاویز اے۔ بعض ویلے تے بندا ایہہ وی سوچن تے مجبور ہو جاندا اے کہ کینٹر بری (Canterbury) دے آرچ بشپ سٹیفن لینگٹن نے تھیمز ویلی ول مارچ دا سبق تے طریقہ اوس مارچ توں سکھیا اے جیہڑا اوہدے توں چھ سو ورھے پہلاں رسول خدا نے مدینے توں مکے وَل کیتا سی تے جہدے نتیجے تے صلح نامہ حدیبیہ جئی عظیم الشان دستاویز مرتب ہوئی۔

صلح حدیبیہ دے اسباب وچوں سب توں وڈھا سبب رسول خدا دی ایہہ خاہش تے کوشش سی کہ مکے دے لوکی وکھو وکھ معبوداں دی پوجا چھڈ کے اپنے سر اِک اللہ دے اگے جھکا دین تاں جے اوہناں دی دنیا تے آخرت دوویں سَور جان۔ رسول خدا ایہہ گل وی محسوس کر رہے سن کہ اسلام دی ہچکولے کھاندی بیڑی نوں کنڈے لان لئی جویں دے ملاحواں دی لوڑ اے، اوہ اخیر مکے وچوں ای لبھنے نیں، اوسے مکے وچوں جتھوں صدیق اکبر، عمر فاروق، عثمان غنی تے شیر خدا علی المرتضیٰ لبھے سن۔ بھانویں مدینے وچ اوس وخزرج دے انصار نے اسلام دے اگے ودھن لئی مواخات ورگیاں سوہنیاں مثالاں قائم کیتیاں سن پر آل دوالے کھلرے یہودی راہواں وچ رکاوٹاں کھلیاں کرن لئی وی بتھیرے سن۔ یہودی نسلاں دی وگڑی ہوئی تے اپنے انبیاء دی قاتل قوم سی تے دُجے پاسے مکے وچ اوہ قوم وسّوں کیتی بیٹھی سی جہدے وچ اللہ نے اپنے اخیری نبی تے محبوب دا ظہور فرمایا سی۔ ایس لئی مکے وچ توحید دے نعریاں دا گونجنا رسول خدا نوں بڑا عزیز سی۔ مکے توں نکلیاں ۶ ورھے وی ہو گئے سن تے رسول خدا نوں ہن وطناں دی یاد وی ستا رہی سی۔ ایہہ گل وی چیتے رکھنی پوے گی کہ ہجرت ویلے جناب رسول خدا نے مکے نوں مخاطب کر دیاں آکھیا سی کہ اے مکہ! تینوں چھڈ کے جان تے دل تے نئیں کردا پر کیہ کراں تیرے لوکاں مینوں مجبور کر چھڈیا اے۔ شمع رسالت دے پروانیاں دا حال وی آپ توں وکھ نہیں سی۔ جدوں وطن دی یاد آوندی سی تے کلیجے نوں رُگھ پیندا سی۔ دل کردا سی کہ پر لگ جان تے ہنے ای اُڈ کے اِک وار فیر اوہناں گلیاں بازاراں وچ اپڑ جان جتھے اوہناں اپنے بچپنے دے سوہنے دیہاڑے گزارے سن۔ ایہناں سب گلاں توں وڈھی گل ایہہ سی کہ اوہ قبلہ جہدے ول منہ کر کے اوہ نماز پڑھدے سن تے جس دے کالے پتھر نوں چمن نال اوہناں دے دلاں نوں قرار نصیب ہوندا سی اوس نوں ہتھ لائیاں وی پورے ۶ ورھے بیت گئے سن۔

مسلماناں دی بے چینی پیرو پیر ودھ رَہی سی کہ اِک سویرے مسجد نبوی وچ بیٹھیاں رسول خدا نے اپنے اصحاب نوں ایہہ خوش خبری سنائی کہ اسیں چھیتی ای مسجد حرام وچ بے خوف وخطر داخل ہوواں گے۔ ایہہ سندیاں سارا ای مسجد نبوی وچ الحمداللہ، الحمدللہ دیاں صداواں بلند ہو گیاں۔ رسول خدا نے ایہہ ارشاد اپنے اِک خواب دی بنیاد تے فرمایا سی۔ انبیاء دے خواب وی وحی ہوندے نیں، ایس لئی ایس گل تے شک وشبہ دی بھوراوی گنجائش باقی نہیں سی تے مسلماناں نوں ایہہ یقین ہو گیا سی کہ زیارت کعبہ اوہناں دی قسمت وچ لکھ دِتی گئی اے۔ ایس گل دا البتہ اصحاب نبی ضرور ویروا چاہندے سن کہ ایہہ سب کجھ کویں ہووے گا؟ قریش اطاعت کر کے مسلماناں نوں دعوت دین گے، مسلمان بزور شمشیر مکے جاوڑن گے یاں اللہ

کوئی تیجا رستہ کڈے گا!

مسلمان سوچاں دے سمندر وچ غوطے کھاندے رَے تے سفر دیاں تیاریاں کر دے رَے۔ مدینے وچ منادی وی کرا دِتی گئی کہ رسول خدا دی سر براہی وچ جتھا زیارت کعبہ لئی تے عمرہ ادا کرن لئی مکےّ روانہ ہور ہیا اے۔طواف کعبہ لئی مسلمان یاں غیر مسلمان دی اوہدوں تیکر کوئی تمیز نہیں سی ایس لئی غیر مسلمان حلیف قبیلیاں نوں وی نال ٹرن دی دعوت دِتی گئی۔ اوہناں وچوں کجھ تے نال ٹُر پے پر کجھ نے مال ڈنگر تے جیبا جنت دے بہانے کر کے معذرت کرلئی۔ رسول خدا اپنے حلیف قبیلیاں نوں آکھی آوندے سن کہ عام سفر وچ نال رہن والی تلوارتوں وکھ کوئی ہتھیار نال نہ بنھیا جائے پر فیر وی کجھ شرارتی بندیاں نے ایہہ آکھنا شروع کر دِتا کہ ''ہن لگ پتے جان گے۔ چلے نیں نا مکےّ وَل اوہناں دے گھر جا کے لڑن، ہن سمجھ لگ جائے گی۔محمد تے ایس دے نالدے بڑا اوڈھاں دا لون بھُن کے کھانا جان دے نیں جد کہ مکےّ والے تگڑے تے بہادر لوک نیں۔'' اوہناں بے عقلاں نوں ایہہ گل بھل گئی سی کہ محمدؐ وی اوہناں وچوں ای سن تے اوہناں وی مکےّ دے کھوھاں دا پانی پیتا سی۔

ہجرت مدینہ دے ویلے جناب ابوایوب انصاری دے بوہے اگے دھون وچھا دین والی نیک بخت ناقہ قصویٰ اپنے بھاگاں تے ناز کر دی پھر دی سی کہ اِک وار فیر اوس نوں محبوب خدا دے جسم پاک نال اپنا جُسا مس کرن دی توفیق نصیب ہونی سی۔ رسول رحمت نے قصویٰ دے پنڈے تے ہتھ پھیریا تے اوہ مست جئی ہوگئی۔ مالک دیاں تیاریاں جوں جوں توڑ چڑھ رہیاں سن، بھاگ بھری قصویٰ نوں چاء چڑھی جاندے سن۔اخیر ذی قعد ۶ ھ دی پہلی تریخ نوں پیر دے دیہاڑے حضور نے حضرت نمیلہ☜ نوں قائم مقام صدر بنایا، ریاست مدینہ دی ذمہ داری اوہناں نوں سونپی،قربانی لئی ستر اونٹھ نال لے تے اپنی ناقہ قصویٰ تے سوار ہو کے پندرہ سوسجناں دے نال اِک وار فیر اِک اجہے سفر تے ٹُر پے جنّوں رہندی دنیا تیکر چیتے رکھیا جاوے گا۔ مدینہ منورہ توں چھ میل دے پندھ تے ذوالحلیفہ ناں دے پنڈ جا کے احرام بنھیا۔ رسول اللہ نے دو رکعت نماز پڑھی تے مسجد دے دروازے تے ای ناقہ تے سوار ہو گئے۔ ناقہ قصویٰ دا منہ قبلے وَل ہویا تے آپؐ نے عمرے دی نیت کیتی، لَبَّیک اَللّٰھُم لَبَّیک پکاریا تے قافلہ مکےّ ول ٹر پیا۔

ایس سفر وچ جہناں خوش بخت بیبیاں نے رلت پائی اوہناں وچوں اُم المومنین حضرت اُم سلمہ، حضرت اُم عمارہ، حضرت اِسماء بنت عمرو تے حضرت اُم عامر دے نام تواریخ نوں چیتے نیں۔

طواف کعبہ دا شوق دل وچ وسا کے نبی آخر دا قافلہ اگے ودھ رہیا سی۔ بنوخزاعہ دے علاقے وچ اپڑے تے اوس ہمدرد قبیلے نے اِک بندے بشر بن سفیان نوں مکےّ گھلیا تاں جے اوہ مکےّ والیاں دے حال حالات دی خبر دیوے۔ نال ای اپنے ہم سفر ساتھیاں وچوں ۲۰ بندیاں دا اِک جاسوسی دستہ تیار کیتا تے اوس دا سر براہ حضرت عباد بن بشر نوں بنا کے اگے ٹور دِتا۔ جاسوسی جتھے دے کوئی خبر دین توں پہلے ای خزاعہ دا بندہ بشر بن سفیان پچھاں پرت آیا تے آ کے دسیا کہ مکےّ والیاں نوں مدنی زائرین دے آون دی خبر مل چکی اے تے اوہ مکےّ توں باہر نکل کے ذوطویٰ دی تھاں تے اکٹھے ہو کے لڑن مرن لئی تیار

☜ کجھ سیرت لکھیاراں دا خیال اے کہ مدینے دا والی حضرت عبداللہ بن اُم مکتوم نوں بنایا گیا سی۔

بیٹھے نیں تے اوہناں دے اِک اِک بندے نے قسم کھادی اے کہ مسلماناں نوں کسے حال وچ وی مکےّ وچ نہیں وڑن دِتا جاوے گا۔ اوس نے ایہہ وی دسیا کہ مسلماناں نوں ڈکن لئی دوسو شہسواراں دا اِک دستہ خالد بن ولید دی سربراہی وچ کراع الغمیم دی تھاں تے جا پجیا اے۔ مکےّ دے کافراں دے ایہہ ارادے جان کے رسول خدا نوں بہت دُکھ ہویا تے اچن چیت آپؐ دی زبان مبارک توں نکلیا کہ ''ایہہ کِڈے منکھ دی گل اے کہ قریش جنگاں نال برباد ہو کے وی سیانے نہیں ہوئے۔ جے اَج ایہہ مسلماناں، تے دُجے عرب زائراں نوں طواف کعبہ تے زیارت توں نہ ڈکدے تے ایہناں دا کیہہ وگڑ دا'' ایس توں بعد دے ارشاد مبارک توں پتہ لگدا اے کہ آپؐ کجھ غصے وچ وی سن۔ آپؐ نے فرمایا کہ ''قریش کسے مغالطے وچ نیں رب دی سونہہ میں اوہناں نال لڑدا رہواں گا، اوہدوں تیکر کہ اللہ مینوں غالب کر دیوے یاں تقدیر مینوں آ ہتھ پاوے''

رسول خدا ایس موقع تے ایہہ وی سوچ دے رَے کہ اسیں تے گھروں بیت اللہ دا طواف کرن آئے ہاں، ہتھیار ساڈے کول کوئی نہیں، قربانی دے جانور اسیں نال ہکی لیاندے ہاں تے ایہہ اجہے نادان نیں کہ خالد ورگے سپہ سلار نوں ساڈے نال ٹکر لین لئی اگے لا دتا نیں۔

زیارت کعبہ دے طلب گار مسلماناں دا سالار تے امن دا پیغمبر، محبوب خدا کسے وی طرحاں جنگ کرن لئی تیار نہیں سی۔ ہن مکےّ دے مشرکاں دے تیور ویکھ کے آپؐ نے جناب ابوبکر صدیق نال مشورا کیتا کہ ایس صورت حال وچ کیہہ کرنا چاہیدا اے۔ اوس مشیر خاص نے عرض کیتی کہ یا رسول اللہ! اللہ تے اوس دا رسول ای بہتر جان دے نیں کہ کیہہ کرنا چاہیدا اے پر جے مینوں پچھو تے عرض کراں گا کہ اسیں گھروں لڑن نہیں آئے۔ بس جس مقصد لئی آئے ہاں، اوس لئی اگے ودھو۔ ہاں ایہہ ضرور اے کہ جے سانوں کسے بیت اللہ دے طواف توں ڈکیا تے فیر اسیں اوس نال جنگ کراں گے۔ اوس توں بعد جناب اُسید بن حضیر نال مشاورت کیتی گئی تے اوہناں نے جناب صدیق اکبر والی ہی صلاح دِتی۔ ایہہ سن کے حضورؐ نے ارشاد فرمایا:

﴿ فَسِيرُوا عَلىٰ اِسۡمِ اللّٰهِ﴾

''تے فیر اللہ دا ناں لے کے ٹُر پوو۔''

تے نال ای ساتھیاں نوں پچھیا کہ مکےّ نوں جان والے ایس معروف رستے توں ہٹ کے جے کسے دُجے رستے توں کوئی بندہ واقف اے تے اگے لگے۔ اک صحابی نے عرض کیتی کہ یا رسول اللہ! مینوں وادی دے اِک اجہے رستے دا پتا اے جتھے لوکائی گھٹ ودھ ای آوندی جاندی اے۔ آپؐ اوس صحابی نوں گائیڈ بنا کے تے خالد بن ولید دے فوجی جتھے نال ٹکرائے بغیر حدیبیہ دے نیڑے اپڑ گئے۔ اودھر جدوں خالد نوں ایس گل دا پتا لگا کہ مسلمان عام رستے نوں چھڈ کے مکےّ وَل ودھے جا رہے نیں تے اوہ مسلماناں دے کسے ممکنہ حملے توں مکےّ نوں بچان لئی واپس مکےّ پرت گیا۔

نکے جئے تے اوکھے جئے رستے توں نکل کے جدوں مسلمان میدان وچ اپڑے تے آپؐ نے ساتھیاں نوں **نَسْتَغْفِرُ اللّٰهَ وَنَتُوْبُ اِلَيْهِ** پڑھن دی ہدایت فرمائی۔ جدوں سب نے ایہہ پڑھ لیا تے ارشاد فرمایا کہ بس اینی کو گل سی جیہڑی بنی اسرائیل نے آکھن توں انکار کر دِتا سی۔ اوس تھاں تے حضور دی اوٹھنی قصویٰ آپوں بیٹھ گئی۔ صحابیاں نے سمجھیا کہ خورے

اوٹھنی تھک کے بہہ گئی اے۔ حضور نے ساتھیاں دی تشویش دا اندازہ لایا تے فرمایا کہ ''دوستو! ایس نوں کوئی اوہ نئیں تے نہ ای ایہہ کوئی الثاں کر دی اے۔ ایس نوں اوس ذات نے اگے جان توں ڈکیا اے جس نے ابرہہ دے ساتھیاں نوں اگے جان توں ڈکیا سی۔ بس ایتھے ڈیرے لا دیو۔''

''پر یارسول اللہ! ایتھے تے پانی دا تبکا نہیں۔ آل دوالے دے کھوہ سُکّے پئے نیں۔'' اصحاب نبی نے عرض کیتی۔

ایہہ سن کے رسول رحمت نے اپنے ترکش وچوں اک تیر کڈیا تے اِک صحابی نوں حکم دِتا کہ جاؤ تے کسے کھوہ وچ گڈ دیو۔ صحابی نے حکم دی تعمیل کیتی۔ اوہدروں تیر کھوہ وچ لگا تے اوہدروں پانی نے جوش مارنا شروع کر دتا۔ ویکھد یاں ای ویکھد یاں کھوہ پانی نال بھریا گیا۔ فیر جناں چِر وی اصحاب نبی اوس تھاں تے رَے، اوس کھوہ دا پانی ورتدے رَے، کھوہ وچوں پانی نہ مکیا۔ ایہہ حدیبیہ دی تھاں سی۔

حدیبیہ مکّے توں ۱۲/۱۴ کلومیٹر، تے جدّے توں ۴۵ کلومیٹر دے پندھ تے ہے۔ ایہہ حرم مکہ دی مغربی حد اے۔ جدوں حضرت ابراہیم نے خانہ کعبہ نوں نویں سرے اساریا سی تے مکہ اک وستی بنیا سی، اوہدوں جناب ابراہیم نے ایس وستی نوں اِک حرم قرار دِتا تے ایس دیاں حداں مقرر کیتیاں تے ہر پاسے اخیری حداں تے منارے تعمیر کیتے تاں جے پتا لگ سکے کہ ایتھوں حرم دی حد شروع ہوندی اے۔ عہد نبوی وچ اوہناں مناریاں دیاں نشانیاں موجود سن۔ آپؐ نے اوہناں دی مرمت وی کروائی۔ جناب ابراہیم g دیاں بدھیاں حداں ای اجے تیکر قائم نیں۔

اوہ پہاڑ جنہاں مکّے نوں گھیریا ہوئیا اے حدیبیہ دی تھاں تے مک جاندے نیں تے فیر ساحلی میدان شروع ہو جاندے نیں۔ عہد نبوی وچ اوتھے کئی اِک کھوہ سن جنہاں دا پانی مٹھا سی، پر آبادی دا کوئی ثبوت نہیں ملدا۔ خیال اے کہ اوہناں کھوہاں دا پانی حاجیاں تے دُجے مسافراں دے کم آؤندا ہووے گا۔ حدیبیہ دی تھاں تے ببول وغیرہ دے درخت کثرت نال نظر آؤندے نیں۔ حدیبیہ دی تھاں تے ہن جیہڑا پنڈ آباد اے اوس دا نام شُمیسیہ سی پر اج کل اوس نوں حدیبیہ شمیسی آکھدے نیں۔

خالد بن ولید دے گھڑ سوار دستے دے مکّے اپڑن توں بعد اہل مکہ دی تشویش ودھ گئی سی۔ اوہ مسلماناں دی صحیح تعداد، ہتھیاراں دی نوعیت تے ایس مسافرت دی ٹھیک وجہ توں اجے تیکر آگاہ نئیں سی۔ فیر ایہہ پریشانی وی سی کہ اخیر مسلماناں کول کیہڑی اجہی چیز آ گئی اے کہ خندق پٹ کے اپنا دفاع کرن والیاں اچن چیت مکّے تے چڑھائی کر دِتی اے، کجھ تے خاص گل ہے کہ اوہناں ایڈی جرأت کیتی اے۔ دُجے پاسے ایوں دی ہی صورت حال مسلماناں وَل وی سی۔ رسول خدا دی پریشانی ایہہ سی کہ اوہ تے سامان حرب وچوں کوئی چیز نال ای نہیں لیائے، جے مکّے والیاں حملہ کر دِتا تے کیہہ بنے گا۔ خالد بن ولید تے عکرمہ بن ابوجہل دیاں پھرتیاں ایہہ گل دس رہیاں سن کہ اوہناں کسے صورت وچ وی مکّے وڑن دی اجازت نئیں دینی۔ دوواں پاسیاں دی ایسے تشویس دے دوران ای اچن چیت سفارت کاری شروع ہو گئی۔

تہامہ دا قبیلہ بنوخزاعہ، رسول خدا دا خیرخواہ تے راز دار سی۔ اوس قبیلے دا سربراہ بُدیل بن ورقا خزاعی اپنے کجھ بندیاں دے نال حضورؐ دی خدمت وچ حاضر ہوئیا تے آکھن لگا کہ قریش دے قبیلے کعب بن لوئی تے عامر بن لوئی تہاڈے نال

جنگ لئی اگل ہتھ نیں تے اوہ لوکی ایہہ فیصلہ کیتی بیٹھے نیں کہ تہانوں اگے نہیں ودھن دینا۔ ہن تسیں دسّو کہ خیر نال آئے او؟

''ہاں بدیل جی! اسیں تے خیر نال ای آئے ہاں۔ بس بیت اللہ دی زیارت دا شوق ایتھے لے آیا اے۔ تسیں آپوں سوچو کہ جنگ کرن والے احرام بنھ کے تے قربانی دے جنور نال لے کے جنگ کرن آوندے نیں، تے فیر بغیر ہتھیاراں توں؟ ویکھو، ساڈا لڑائی دا کوئی ارادہ نئیں تے نہ ای اسیں مکّے تے قبضہ کرن آئے ہاں۔'' رسول خدا نے پوری گل سمجھا دِتی۔

جناب محمدؐ نے بُدیل نوں ایہہ وی آکھیا کہ'' جے قریش دی سمجھ وچ گل آ جائے تے اوہ کجھ دیر لئی اِک پاسے ہو جان، میں باقی قبیلیاں نال گل بات کردا رہواں گا۔ جے اوہ مسلمان ہو گئے تے قریش وی اپنا پجدا کر لین گے تے جے اوہناں نوں فیر وی گل وارا نہ کھادی تے لڑنا مرنا ای ضروری سمجھیا تے فیر لڑائی لئی تازہ دم تے ہوای جان گے۔''

گل بُدیل دی سمجھ وچ آ گئی۔ اوہ اہل مکہ کول واپس گیا تے اوہناں نوں دسیا کہ مسلمان لڑائی کرن نہیں، سگوں صلح کرن آئے نیں تے نالے بیت اللہ دی زیارت لئی ترلا مار رَے نیں۔ اوس نے مشورہ دِتا کہ سانوں جلد بازی نئیں کرنی چاہیدی تے نہ ای اوہناں دے گل پینا چاہیدا اے۔ بُدیل دی گفتگو سنن توں بعد اہل مکہ نے اپنا فیصلہ سنایا تے آکھیا کہ اوہ جویں وی آئے نیں، اساں اوہناں نوں مکّے وچ نہیں وڑن دینا۔ ایہہ فیصلہ سنن توں بعد عروہ بن مسعود اُٹھ کے کھلو گیا تے آکھن لگا:

''لے بھئی جوانو! اِک گل دسو! کیہہ تسیں میرے نانکے (ننھیال) تے میں تہاڈا دوہترا نہیں؟''

''بنا شک ہے او۔''

''کیہہ میں تہاڈے پتراں بجا نہیں؟''

''کیوں نہیں؟''

''میرے ولوں دِلاں وچ کوئی وسوسہ کہ میں تہاڈے گھاٹے دی گل کراں گا؟

''بلکل نہیں''

کیہہ میں عکاظ والیاں کول تہاڈے لئی ونگار نہیں پائی؟''

''پائی اے۔''

میں اپنے سارے بندے لے کے تہاڈی مدد کرن لئی نہیں آیا؟

''آئے او''

'' تے فیر سنو کہ جویں بدیل ہوراں دسیا اے، سانوں لڑائی جھگڑا نہیں کرنا چاہیدا تے نالے جے آکھو تے میں محمد a نوں مل کے گل اگے ٹوراں۔''

''تہاڈی سیانف تے سانوں بھورا وی شک نہیں۔ جاؤ تے محمد (a) نال گل بات کر کے اوس نوں راضی کرو کہ اوہ اپنے بندے نال لے کے پِشاں پرت جائے۔''

عروہ بن مسعود ثقفی دربار رسالت وچ حاضر ہویا تے بڑی دانائی نال گل بات چھوہ دِتی تے آکھن لگا کہ لڑائی جھگڑا کوئی سیانف دی گل نہیں۔ رسول خدا نے اوس نوں اوہی جواب دِتا جیہڑا بُدیل نوں دِتا سی کہ اوہ نہ تے لڑائی دے ارادے نال آئے نیں تے نہ ہی لڑن دی پوزیشن وچ نیں۔ ایہہ سن کے عروہ نے ایہہ تڑی وی لائی کہ جہناں نال تہاڈا جوڑ پینا اے ایہہ قریش نیں تے اوہ لڑن مرن لئی تیار بیٹھے نیں۔ اوہ جنگلی درندیاں دیاں کھلاں گل پائی بیٹھے نیں جہدا سِدا اسِدا مطلب ایہہ ہے کہ قریش نے اوہناں درندیاں وانگ ای تہاڈے تے حملہ کرنا اے۔ دُجی گل ایہہ ہے کہ جیہڑے بندے تسیں اکٹھے کرلیائے او، ایہہ تے نرا چوں چوں دا مربّہ اے۔ ساں پینیدیاں ویکھ کے ایناں نیج نس جانا اے، تے جے فرض کرو کہ تسیں قریش تے غالب آ وی گئے تے ایہہ دسو کہ پورے عرب وچ پہلوں وی کدے اپنے ہتھیں کسے اپنے قبیلے نوں برباد کیتا اے؟ ایہہ بڑا وڈا نفسیاتی حملہ سی جہدے توں کوئی وی بندا بچ نہیں سکدا تے ایہہ سوچن تے مجبور ہو جاندا اے کہ گل تے ٹھیک اے۔ شہر میرا، قبیلہ میرا، جی میرے تے سجن میرے۔ اخیر میں کیہ لگا واں کرن؟ کہدے نال لڑن لگا واں تے کس دی دھون وڈاں گا؟ پر عروہ ایہہ گل بھل رہیا سی کہ جس ہستی تے جس لشکر نال اوہ مذاکرات کر رہیا سی اوہناں نیڑے کسے خنوا دے، قبیلے، رشتے یاں علاقے دی کوئی اہمیت نہیں، جے کر ہے تے اوہ اوس بھائی چارے دی اے جیہڑا اللہ تے اوس دے رسول نے قائم کیتا سی تے جہدی بوہت سوہنی مثال مدینے دی عظیم الشان اسلامی ریاست وچ لبھدی سی۔

عروہ دی سفارت کاری ویلے جناب ابوبکر صدیق وی رسول خدا کول بیٹھے ہوئے سن تے حفاظتی دستے وچ پچھے جناب مغیرہ بن شعبہ وی ننگی تلوار لے کے کھلوتے ہوئے سن۔ عروہ نے جدوں ایہہ گل آکھی کہ ساں پینیدیاں ویکھ کے مدینے والیاں نس جانا اے تے جناب صدیق اکبر نوں بڑا وَٹ چڑھیا۔ عروہ دی ایہہ گل مسلماناں لئی کسے گالی توں گھٹ نہیں سی کہ اوہناں اپنے آقا نوں چھڈ کے دوڑ جانا اے۔ جناب صدیق توں ایہہ گل نہ جری گئی تے اوہناں وی عروہ نوں گال کڈھدیاں آکھیا کہ بھلا اسیں محمد رسول اللہ نوں چھڈ کے دوڑ جاواں گے۔ عروہ نے جدوں آپؐ دا ایہہ ردعمل ویکھیا تے پچھن لگا کہ ایہہ اِیڈا آ اوکھا بندا کیہڑا اے ✍ ؟ حضور نے دسیا کہ ایہہ ابوبکر اے تے عروہ آکھن لگا کہ جے تہاڈا الحاظ نہ ہوندا تے میں ایس نال چنگی طرحاں نبھڑ دا، پر ہن نہیں۔

عروہ جناب رسول خدا نال گل بات کر دیاں ہویاں عرب دے رواج موجب گھڑی مڑی آپؐ دی داڑھی مبارک نوں ہتھ لا رہیا سی۔ جناب مغیرہ بن شعبہ جیہڑے تلوار لے کے حضور دے پچھے کھڑے سن، اوہناں نوں ایہہ گل چنگی نہ لگی کہ ریش مبارک نوں کسے کافر دے ناپاک ہتھ لگن۔ اوہ عروہ نوں آکھن لگے کہ اپنا ہتھ حضورؐ توں دور رکھے۔ جدوں اوہ باز نہ آیا تے جناب مغیرہ نے اوس دے ہتھ تے تلوار دی نوک ماری۔ عروہ نے غصے وچ آ کے پچھیا کہ ایہہ اِیڈا اتھرا بندا کیہڑا اے۔ جدوں اوس نوں دسیا گیا کہ ایہہ اوس دا بھتیجا مغیرہ بن شعبہ اے تے اوس نوں ہور غصہ چڑھیا، کیوں جے چاچا ہون پاروں اوس نے جناب مغیرہ دے ہتھوں قتل ہون والے بندیاں دی دیت ادا کیتی سی۔ پر گل ایہہ ہے کہ ہن اِک ای رشتا تے اِک ای معیار سی تے مغیرہ اوس رشتے تے معیار اُتے اِک کھرے بندے وانگ پکے ہو گئے سن۔

✍ چیتے رہوے کہ جنگی لباس وچ ہون پاروں عروہ جناب ابوبکر صدیق نوں نہیں پچھان سکیا سی۔

قریشی سفارت کار نے رسول خدا نال جہیڑی گل بات کیتی اوہ ساری قریش نوں جا سنائی۔ اوس نے رسول خدا نال اوہناں دے سجناں دی محبت تے عقیدت دا نقشا کھچد یاں ایہہ وی آکھیا کہ'' اے قوم قریش! واللہ میں بادشاہواں دے درباراں وچ گیا ہاں۔ قیصر و کسریٰ تے نجاشی دے دربار ویکھے نیں۔ واللہ میں نہیں ویکھ سکیا کہ کسے بادشاہ دی رعایا اوس دی ایڈی تعظیم کر دی ہووے جویں محمد دے صحابہ اوس دی کر دے نیں۔ واللہ اُوہ تھکد ے نیں تے اوہ لعاب کسے صحابی دی تلی تے پیندا اے تے اوہ اوس نوں اپنے منہ تے جسّے تے مل لیندا اے۔ اوہ کوئی حکم کر دے نیں تے ہر کوئی چاہندا اے کہ اوہی سب توں پہلوں حکم دی تعمیل کرے۔ محمد جدوں وضو کر دے نیں تے اوہناں دے سجن وضو دے پانی نوں تھلے نہیں ڈگن دیندے، اوس ورتے ہوئے پانی تے ٹٹ پیندے نیں تے اوس نوں تبرک سمجھ کے سانبھ لیندے نیں یاں اپنے اُتے مل لیندے نیں۔ جدوں اوہ بولدے نیں تے سناٹا چھا جاندا اے۔ اوہناں دی عظمت تے بزرگی دے اوہ رنگ نیں کہ کوئی اوہناں نوں نظر بھر کے نہیں ویکھدا۔ اے قوم قریش! واللہ، اجہے بندے نوں مات دینا ممکن نہیں جے۔ اوہناں تہاڈے اگے اِک معقول گل رکھی اے تے چنگی گل ایہی ہے کہ ایس نوں قبول کر لوو۔'' پر قریش اپنی ضد تے پکے رَے کہ اسیں محمد a تے اوس دے صحابہ نوں مکے نہیں وڑن دینا۔

ہن قریش نے اِک ہور چال چلی تے حبشیاں دے سردار حُلَیس بن علقمہ کنانی نوں آکھیا کہ اوہ جا کے جناب محمد رسول اللہ نال گل بات کرے تے اوہناں نوں ایس گل تے راضی کرے کہ اوہ ایس سال عمرہ کیتے بغیر واپس پرت جان۔ ایس سفارت وچ اک راز ایہہ سی کہ جے حُلیس کامیاب ہو گیا تے مکے والیاں دے ٹوہر بن جان گے تے جے مدینے والیاں اوس دی گل نہ منی تے فیر ایسے غصے وچ حلیس پوری طرحاں ساڈے موہڈے نال موہڈا لاوے گا۔

رسول خدا نے حلیس نوں آوندیاں ویکھیا تے صحابہ نوں ہدایت فرمائی کہ قربانی دے جنوراں نوں کھڑا کر دیوتاں جے حلیس ویکھ لوے، ایہہ اوہناں لوکاں وچوں اے جیہڑے قربانی دے جنوراں دی چوکھی تعظیم کر دے نیں۔ حلیس نے جدوں جنور ویکھے تے اوہ وی ایس طرحاں کہ بھک دے ہتھوں مردے جاندے سن پر آل دوالے دے پٹھے دَتھے نوں منہ نہیں مارن دِتا، تے اوہ مسلماناں دی دیانت تے امن طلبی توں بڑا متاثر ہویا۔ حلیس بغیر گل بات توں واپس پرت گیا تے قریش نوں آکھن لگا کہ قسم ہے رب کعبہ دی، ایہہ لوکی تے بڑا عمرہ کرن آئے نیں۔ اسیں اوہناں نوں بیت اللہ دی زیارت توں کویں ڈک سکدے ہاں۔

''بدو دا بدو ای رہیا ایں نا؟'' قریش نے غصے نال آکھیا۔

حلیس دا غصا وی قریش توں گھٹ نہیں سی۔ آکھن لگا'' اوقریشی ٹولے! ربّ دی سونہہ اسیں تہاڈے نال کوئی اجہیا کارا نہیں سی کیتا کہ جے کوئی اللہ دا بندا بیت اللہ دی زیارت لئی آئے تے اسیں اوس نوں ڈکاں گے۔ قسم اے اوس ذات پاک دی جہدے قبضے وچ حلیس دی جان اے جے تسیں محمدؐ نوں بیت اللہ دی زیارت توں ڈکو گے تے فیر تہاڈا رستا اوہ تے ساڈا ایہہ۔ میں حبشیاں نوں لے کے تہاتھوں وَکھ تے اڈرا حیاتی دے دِن کٹاں گا۔ قریش نے جدوں حلیس دے تیور ویکھے تے گھابر گئے، کیوں جے سارے حبشی لڑائی دے سیانے سن تے اِکو سردار حلیس دی سرداری وچ اِک مٹھ سن۔

ایس حال وچ اِک پاسے تے قریش دی پریشانی پَیروں پَیر ودھ رہی سی کہ ہن کرن تے کیہ کرن تے دُجے پاسے رسول خداؐ وی ایس سوچ وچ ڈبے ہوئے سن کہ جے گل کسے پاسے نہ لگی تے کیہ بنے گا۔ آپؐ نے ایہہ وی محسوسیا کہ قریش دے سفارت کار مکّے جا کے ٹھیک گل نہیں دَسدے تے جے دَسدے نیں تے قریش اڑی کیتی بیٹھے نیں۔ ایس لئی آپؐ نے فیصلہ کیتا کہ اپنا اِک سیانا بندا قریش ول ٹورن، تاں جے اصل گل دا پتا لگ سکے۔ ایوں آپؐ نے حضرت خیراش بن اُمیہ نوں مکّے جان دا حکم دِتا۔ مکّے دے ہوڑ مَت لوکاں نے سفارت دے منصب دی پرواہ نہ کردیاں ہویاں اوہناں دا اونٹ مار سٹیا تے جناب خیراش نوں وی گھیر لیا۔ حُلیس دے بندے، جیہڑے ایہہ سارا کجھ ویکھ رہے سن، اوہناں اگاں ودھ کے آپ دی جان بچائی۔

قریش دی ایہہ حرکت چوکھی ہرکھ جوگ سی تے ایس توں ایہہ پتا وی لگ رہیا سی کہ اوہ کسے وی طرحاں سدھے پاسے نہیں آوَنا چاہندے۔ ایوں مسلمان وی کجھ ہشیار ہو گئے تے سوچن لگ پے کہ قریش ایس توں اگے وی کوئی حرکت کر سکدے نیں۔ فیر ایوں ای ہویا۔ اِک راتیں قریش دے ۴۰/۵۰ بندیاں پہلے تے مسلماناں تے پتھر و گائے تے فیر اچن چیت خیمیاں دے اندر آ کے حملا کر دتا۔ مسلماناں نے کمال ہشیاری نال سارے بندے پھڑ کے حضورؐ دی خدمت وچ پیش کر دِتے تے عرض گزاری کہ آقا! ایہناں نال کیہ سلوک کرن دا حکم دیندے او۔ امن تے بھلائی دے قائد نے اوہی حکم دِتا جہدی اُمید سی۔ ارشاد ہویا ''سارے ای چھڈ دیو۔''

عرب دے صدیاں پرانے رواج موجب حرام مہینیاں وچ جنگ و جدل دا سوچیا وی نہیں جا سکدا سی۔ دُجی چوکھی وڈی گل ایہہ سی کہ حدیبیہ دی تھاں وی حرم دا حصہ سی پر قریش نے ایہناں دوواں گلاں دی پرواہ نہ کردیاں ہویاں عمرے دی غرض نال آئے مسلماناں تے دھاوا بول دِتا۔ مسلماناں نے بندے قیدی وی بنا لے پر فیر وی اوہناں نوں امن چین نال واپس جان دی اجازت دے دِتی۔ ایس وچ کیہ راز سی؟ راز ایہہ سی کہ اِک معاہدہ ہون والا سی، جیہڑا بدامنی وچ ممکن نہیں سی، اجہیا معاہدہ جس نوں اللہ نے فتح مبین آکھیا۔

﴿وَهُوَالَّذِی كَفَّ اَيۡدِيَهُمۡ عَنۡكُمۡ وَاَيۡدِيَكُمۡ عَنۡهُمۡ بِبَطۡنِ مَكَّةَ مِنۡ بَعۡدِ اَنۡ اَظۡفَرَكُمۡ عَلَيۡهِمۡ﴾

(الفتح: ٢٤)

''تے اوہی اے جس نے مکہ دے بطن وچ اوہناں دے ہتھ تہاڈے توں ڈکے تے تہاڈے ہتھ اوہناں توں، ایس توں بعد کہ تسیں اوہناں نوں قابو کر چکے سی۔''

ایس توں بعد جناب رسول اللہ نے جناب عمر فاروق نوں یاد فرمایا تے حکم دِتا کہ اوہ گل بات نوں اگے ٹورن تے مکّے جا کے قریش نوں ملن۔ جناب فاروق نے صلاح دِتی کہ ایہہ ڈپلومیسی دا کم اے پر میں اپنے دل وچ مشرکاں دے خلاف جیہڑا بغض تے غصہ رکھدا ہاں، میرے کولوں اوہ چھپایا نہیں جانا۔ ایس لئی بہتر اے کہ ایس کم دی ذمہ داری جناب عثمان نوں دِتی جاوے۔ حضرت عثمان دے خاندان دے کئی بندے مکّے وچ موجود سن تے نالے اوہناں دا مکّے وچ چنگا اثر و رسوخ وی سی۔ حکیم اعظم نوں جناب عمر فاروق دی ایہہ گل چنگی لگی تے ایوں حتمی گل بات لئی جناب عثمان ذوالنورین مکّے اپڑ گئے۔ حضور نے جناب عثمان نوں ہدایت فرمائی کہ اوہ اہل مکہ دیاں غلط فہمیاں دور کرن تے اوہناں نوں ایس گل تے راضی کرن

کہ اوہ مسلماناں نوں کعبہ دی زیارت کرن دی اجازت دے دین۔ آپؐ نے اوہناں نوں ایہہ ہدایت وی فرمائی کہ جے ہو سکے تے مکےّ وچ اجے تیکر وسّوں کیتی بیٹھے مسلمان مرداں تے سوانیاں نوں ایہہ گل وی دسدے جانا کہ غم نہ کرن، او کھے دِن بس مکّن ای والے نیں، مکہ چھیتی ای فتح ہو جاوے گا تے دین حق نوں غلبہ مل جاوے گا۔

جناب عثمان ذوالنورین اجے شہر وچ وڑے وی نہیں سن تے اوہناں دی اپنے چاچے دے پتر ابان بن سعید نال ملاقات ہوگئی۔ ابان نے آپ نوں اپنی امان وچ لے کے مکےّ دے لوکاں نوں ایہہ گل دس دِتی۔ جدوں آپ نے قریش اگے رسول خدا دا پیغام رکھیا تے اوہ آکھن لگے کہ عثمان جی! سِدّھی گل تے ایہہ جے ہئی جے کرتسیں آپ بیت اللہ دا طواف کرنا جے تے ضرور کرو پر ایس توں اگے کوئی شے ساڈے وارا وچ نہیں جے۔ جناب عثمان نے بتھیرا سمجھایا کہ ''اسیں سارے بیت اللہ دی زیارت لئی آئے ہاں، جہدی تعظیم ساڈے دین دا حصہ ہے۔ اسیں قربانی دے جنور نال لیاندے نیں۔ بس اینی گل اے، ایس توں بعد اسیں گھڑی پل وی مکےّ وچ نہیں ٹکنا۔''

''پر عثمان! تسیں سمجھ لوؤ کہ اساں قسم کھالئی اے کہ ایس سال اساں محمد نوں مکےّ وچ نہیں وڑن دینا۔'' قریش نے جواب دِتا۔ ہن جناب عثمان نے ایہہ کوشش شروع کر دِتی کہ مکےّ والیاں دی قسم ٹٹے بغیر کوئی اجیہا حل نکل آوے کہ مسلمان طواف کعبہ تو محروم نہ ہون۔ ایوں گل بات دا کھلار ودھدا رہیا۔ جناب عثمان کجھ بندے وچ لے کے کوئی حل کڈن دی چنتا کردے رہے پر گل کسے پاسے نہ لگی۔ اُلٹا نقصان ایہہ ہویا کہ ایس تاخیر پاروں مسلماناں وچ جناب عثمان دی شہادت دی افواہ پھیل گئی۔

بیعت رضوان:

مسلمان پہلوں ای ایس گل تے بھرے بیٹھے سن کہ مکے والیاں ادب والے مہینے وچ وی مسلماناں نوں نہ صرف مکےّ وچ وڑن توں ڈک دِتا اے سگوں حرم دی حدود دے اندر، حدیبیہ دی تھاں تے اوہناں تے حملہ کر کے پوری عرب روایت نوں پیراں تھلے مد کے رکھ دِتا اے۔ ہن جدوں اوہناں نوں قتل عثمان دی چوٹھی خبر ملی تے مسلماناں دا غم وغصہ ویکھن والا سی۔ ہر مسلمان پھٹڑ ہوئے شیر وانگ اپنے شکار تے جھپٹن لئی تیار سی۔ اِک اِک بندے نے تلواراں دے قبضیاں تے ہتھ رکھ لیا۔ خود رسولِ خدا نے اعلان فرمادِتا کہ ہن میں اوہناں نال جوڑ پان توں بنا پِچھاں نہیں مڑاں گا۔ آپؐ نے صحابہ نوں حکم دِتا کہ اوہ جان دی بازی لان واسطے تیار ہو جان۔ آپؐ نے جناب عمر فاروق نوں حکم دِتا کہ اعلان فرما دیو:

﴿وَقَدْ نادٰی عُمرَ رَضِی اللّٰه عَنْهُ اَنَّ رُوْحَ الْقُدُسِ نَزَلَ عَلیٰ رسُول اللّٰهِ صلی اللّٰهِ علیه وَاٰلِهٖ وَسَلَّمَ وَاَمَرَ بِاالْبَیْعَةِ فَاخرُ جُوْا عَلیٰ اسْمِ اللّٰهِ وَبَا یِعُوْا﴾

''تے جناب عمر نے منادی کر دِتی کہ لوکو! جناب رسول خدا تے جبرائیل امین نازل ہوئے نیں تے اوہناں تہاڈے کولوں بیعت لین دا آکھیا اے۔ بس اللہ دا نام لے کے نکلو تے بیعت کرو۔''

پیغمبر اعظم کیکر دے اِک رُکھ نال ٹوہ لا کے کھڑے ہو گئے تے صحابہ کرام جناب عمر فاروق دا اعلان سنن توں بعد

السیرۃ النبویۃ از احمد بن زینی جلد۲ صفحہ ۱۸۵

حیات محمدؐ از محمد حسین ہیکل صفحہ: ۴۶۴

امتاع الا اسماع جلد اوّل صفحہ: ۲۲۴

پروانیاں وانگ شمع رسالت اُتے ڈِگدے رَے، تے اللہ تے اوس دے رسول دے حکم تے جان قربان کرن دا کارا کر دے رَے۔ کڈی وڈھی تے کڈِی عجیب داستان اے ایس عشق دی کہ گھر توں ڈھائی سو میل دُور، بغیر حربی سامان توں سارے دے سارے سجن اِک اجیہے دشمن نال ٹکر لین لئی تیار ہو گئے جیہڑا اپنے گھر وچ بیٹھا سی تے اوس دے غرور تے تکبر دی کوئی حد نہیں سی۔ ایہہ سارا کجھ صرف ایس لئی ہو گیا کہ واج مارن والے محمد رسول اللہ سن۔ ایس بیعت نوں تواریخ اسلام وچ بیعت رضوان دے نام نال یاد کیتا جاندا اے۔

بھانویں ایہہ بیعت اِک اجیہے قتل دا بدلا لین لئی سی جیہڑا قتل ہویا ای نہیں سی تے جناب عثمان ذوالنورین صحیح سلامت اپنے کیمپ وچ واپس پرت آئے سن پر فیر وی اللہ ایس تے چوکھا راضی ہویا: سورہ فتح وچ ایس دا ذکر ایس طرحاں ہے:

﴿ لَقَدْ رَضِيَ اللّٰهُ عَنِ الْمُؤْمِنِيْنَ اِذْ يُبَايِعُوْنَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِيْ قُلُوْبِهِمْ فَاَنْزَلَ السَّكِيْنَةَ عَلَيْهِمْ وَاَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيْبًا﴾ (الفتح: ۱۸)

''بے شک اللہ مومناں تے اوس ویلے راضی ہو گیا جدوں اوہ اِک درخت دے تھلے تہاڈے ہتھ تے بیعت کر رَے سن۔ بس رب نوں علم سی جو کجھ اوہناں دے دِلاں وچ سی۔ فیر رب نے اوہناں تے تسلی نازل کیتی تے چھیتی ای اوہناں نوں فتح نال نوازیا۔''

ایس موقع تے جس صحابی نوں سب توں پہلوں بیعت دا شرف حاصل ہویا اوہ حضرت سنان بن ابی سنان بن وہب بن محصن سن تے اخیری بیعت حضرت عثمان ولوں سی۔ اوہ ایس طرحاں کہ جدوں سارے صحابہ کرام بیعت کر چکے سن تے جناب رسول خدا نے اپنا سجا ہتھ مبارک اپنے کھبے ہتھ تے رکھیا تے اپنے مالک اگے عرض کیتی:

﴿اَللّٰهُمَّ هَذِهِ عَنْ عُثْمان فَاِنَّهُ فِيْ حَاجَتِكَ وَحَاجَةِ رَسُوْلِكَ﴾

''اے اللہ! ایہہ ہتھ عثمان ولوں اے کیوں جے اوہ تیرے تے تیرے رسول دے حکم نال گیا ہویا اے۔''

ایتھے اِک چوکھا ضروری تے وڈھا سوال پیدا ہوندا اے کہ اِک اوہ بندا جیہڑا قتل ہو چکیا اے تے اوس دے ہی قتل دے بدلے لئی بیعت لئی جاری ہووے، اوس ولوں بیعت کرن دی کیہ لوڑ سی؟ فیر بیعت وی ایوں دی کہ نہ صرف اوس ویلے دا سگوں پوری انسانی تواریخ دا معتبر ہتھ، عثمان دا ہتھ بنیا۔ ایوں جاپدا اے کہ رسول خدا نوں علم سی کہ جناب عثمان شہید نہیں ہوئے سگوں سفارت کاری وچ رُجھے ہوئے نیں۔ تے فیر سوال ایہہ پیدا ہوندا اے کہ بیعت کیوں لئی گئی۔ ایس سوال دے دو جواب سامنے آوندے نیں۔ پہلا ایہہ کہ جویں رسول خدا نے جناب عمر نوں اعلان کرن دی ہدایت کر دیاں آکھیا سی کہ ایہہ بیعت اللہ دے حکم نال سی۔ رب نے اپنے بندیاں نوں ایڈی وڈھی کھیچل دا کجھ تے اجر دینا سی، تے اوہ اَجر ایہہ سی کہ رب نے ایہہ اعلان کرنا سی کہ ''لَقَدْ رَضِي اللّٰهُ عَنِ المومنين''

دُجی حکمت ایہہ سی کہ مکّے دے کافر جیہڑے اجے تیکر مذاکرات نوں ناکام کرن تے تلے ہوئے سن، اوہناں تے رعب پے گیا کہ مسلمان ایڈے وی بے وسّے تے کمزور نہیں ہئے اوہناں نوں جنگ دا ڈراوا دے کے مرضی دیاں گلاں منوا

السیرۃ النبویہ از احمد بن زینی، جلد دوم، صفحہ: ۱۸۵

لواں گے۔ ایسے بیعت دے نتیجے تے اوہناں نے فیر اک سفارتی وفد سہیل بن عمرو دی سربراہی وچ حدیبیہ ول گھلیا۔

چیتے رہوے کہ ایس بیعت وچ مسلماناں دا جذبہ سلاہن جوگ سی۔ کئی مسلمان گھڑی مڑی بیعت لئی اگے ودھ رہے سن۔ حضرت سلمہ بن الاکوع ؓ نے تن واری بیعت کیتی۔ پر بدقسمتی ویکھو کہ جد بن قیس سلمٰی نے بیعت نہ کیتی۔ حضرت جابر فرماندے نیں کہ میں ویکھیا کہ جد بن قیس اپنے اونٹ دے نال لگ کے لکیا ہویا سی۔

سہیل بن عمرو اپنے دوجے بندیاں حویطب تے مکرز بن حفص دے نال حدیبیہ دی تھاں تے حضور دی خدمت وچ حاضر ہویا تے آپؐ نے صحابہ نوں ایہ خوش خبری سنائی کہ ہن کم سدھا ہو جائے گا۔ آپؐ چارزانوں ہو کے بیٹھ گئے۔ سہیل وی دوزانوں ہو کے بیٹھ گیا۔ جناب عبادہ بن بشر تے سلمہ بن اسلم حفاظتی دستے دے طور تے حضور دے پچھے ادب نال کھڑے ہو گئے۔ گل بات شروع ہو گئی۔ سہیل ایس گل تے اڑیا رہیا کہ مسلمان ایس سال عمرہ کیتے بغیر واپس جان گے۔ کئی واری گل رَولے وچ پئی تے سہیل اُچی اُچی بولن لگ پیا۔ حضرت عبادہ بن بشر کولوں نہ رہیا گیا تے اوہناں سہیل نوں سختی نال آکھیا کہ اوہ بارگاہ رسالت وچ اُچی واج نال گل کر کے بے ادبی دا سزاوار نہ بنے۔

جدوں مذاکرات توڑ چڑھ گئے تے لکھن دی واری آئی۔ حضور نے جناب علی شیر خدا نوں معاہدہ لکھن دی ہدایت فرمائی تے آکھیا کہ لکھو "بسمِ اللّٰہ الرحمن الرحیم"۔ ایہ سن کے سہیل نے اعتراض کیتا کہ اسیں اللہ نوں تے جان دے ہاں پر رحمٰن تے رحیم دا سانوں نہیں پتہ۔ اوس نے زور دِتا کہ عرب دے رواج موجب **باسمک اللّٰھم** لکھیا جاوے۔ حضور نے حضرت علی نوں حکم دِتا کہ سہیل جویں کہندا اے اوویں ای لکھو۔ فیر جدوں فریقین دے نام لکھن دی واری آئی تے حضور نے اپنا نام مبارک محمد رسول اللہ لکھوایا۔ ایہہ سن کے سہیل آکھن لگا کہ جے ایہہ معاہدہ محمد رسول اللہ نال اے تے فیر باقی کیہڑی گل رہ گئی اے، جھگڑا تے ایسے گل دا اے کہ اسیں تہانوں اللہ دا رسول منن لئی تیار نہیں۔ ایس لئی تسیں ایتھے محمد بن عبداللہ لکھواؤ۔ امن تے سلامتی دے پیغمبر نے آکھیا کہ میں تے اللہ دا رسول ہی آں، تسیں نہ منو تے تہاڈی مرضی اے۔ نال ای آپؐ نے جناب علی المرتضٰی نوں حکم دِتا کہ علی! میں محمد بن عبداللہ وی ہاں، بس توں ایہی لکھ دے۔ جناب علی المرتضٰی نے عرض کیتی کہ آقا! میرے ہتھ تے میرا قلم رسول اللہ دے اکھر تے لیک پھیرن دی جسارت نہیں کر سکدے۔ ایوں حضور نے اپنے ہتھ نال ایہ لفظ کٹ دِتا۔ ایس توں بعد ایس لکھت تے اتفاق ہو گیا:

" بِاِسْمِكَ اَللّٰهُمَّ هٰذَا مَا اصْطَلَحَ عَلَيْهِ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللّٰهِ وَسُهَيْلُ بْنُ عَمْرٍو اصْطَلَحَا عَلٰى وَضْعِ الْحَرْبِ عَشْرَ سِنِيْنَ يَأْمَنُ فِيْهَا النَّاسُ وَيَكُفُّ بَعْضُهُمْ عَنْ بَعْضٍ، عَلٰى اَنَّهٗ لَا اِسْلَالَ وَلَا اِغْلَالَ۔ وَاِنَّ بَيْنَنَا عَيْبَةٌ مَكْفُوْفَةٌ وَاِنَّهٗ مَنْ اَحَبَّ اَنْ يَّدْخُلَ فِيْ عَهْدِ مُحَمَّدٍ وَعَقْدِهٖ فَعَلَ وَاِنَّهٗ مَنْ اَحَبَّ اَنْ يَّدْخُلَ فِيْ عَهْدِ قُرَيْشٍ وَعَقْدِهَا فَعَلَ وَاِنَّهٗ مَنْ اَتٰى مُحَمَّدًا مِّنْهُمْ بِغَيْرِ اِذْنِ وَلِيِّهٖ رَدَّهٗ مُحَمَّدٌ اِلَيْهِ وَاِنَّهٗ مَنْ اَتٰى قُرَيْشًا مِّنْ اَصْحَابِ مُحَمَّدٍ لَمْ يَرُدُّوْهُ۔ وَاِنَّ مُحَمَّدًا يَرْجِعُ عَنَّا عَامَهٗ هٰذَا بِاَصْحَابِهٖ وَيَدْخُلُ عَلَيْنَا مِنْ قَابِلٍ فِيْ اَصْحَابِهٖ وَيُقِيْمُ بِهَا ثَلَاثًا۔ وَلَا يَدْخُلُ عَلَيْنَا

سیرت ابن ہشام جلد دوم صفحہ: ۲۱۴

بِسَلَاحٍ اِلَّا سَلَاحُ الْمُسَافِرِ السُّیُوْفُ فِی الْقِرَبِ.

''اے اللہ! تیرے نام نال۔ ایہہ اوہ معاہدہ اے جہدے تے محمد بن عبداللہ تے سہیل بن عمرو نے صلح کیتی اے کہ دَس ورھیاں تیکر دوواں دھراں وچ جنگ نہیں ہووے گی، لوکی امن نال رہن گے تے کوئی کسے تے ہتھ نہیں چکے گا۔ کوئی چوری تے خیانت وی نہیں کرے گا۔ اِک دُجے دے رازنوں راز رہن دیواں گے۔ جس قبیلے دی مرضی ہووے اوہ محمد نال معاہدہ کرلوے تے جہدا دل کرے اوہ قریش نال کرلوے۔ مکےّ والیاں وچوں جیہڑا بندا اپنے ولی دے اِذن توں بغیر محمد ول جائے گا تے محمد اوس بندے نوں واپس کر دین گے تے جے محمد دے اصحاب وچوں کوئی بندا قریش ول جائے گا تے اوہ اوس نوں واپس نہیں کرن گے۔ تے محمد اس سال اپنے اصحاب سنے واپس (مدینے) چلے جان گے۔ اگلے ورھے اپنے اصحاب نال عمرہ کرن لئی آؤن گے تے تن دیہاڑے مکےّ وچ ٹھہرن گے۔ اوہناں کول تلوارتوں وکھ کوئی ہتھیار نہیں ہووے گا تے تلواراں وی نیا ماں دے اندر ہون گیاں۔''

ایس صلح نامہ تے گواہ دے طور تے جناب ابوبکر صدیق، جناب عمر بن خطاب، جناب علی المرتضیٰ، جناب عثمان بن عفان، جناب عبدالرحمٰن بن عوف، جناب عبداللہ بن سہیل بن عمرو، جناب سعد بن ابی وقاص تے جناب محمد بن مسلمہ نے دستخط فرمائے۔ قریش ولوں سہیل بن عمرو، مکرز بن حفص تے حویطب بن عبدالعزیٰ نے دستخط کیتے۔

صلح حدیبیہ ویکھن نوں تے مسلماناں لئی چوکھا گھاٹے دا سودا سی۔ اوہناں دی حالت ایہہ سی جویں حدیبیہ دی دھرتی اوہناں دے کلیجے کھا گئی ہووے۔ اوہناں نوں ایہہ قبول تے گوارا سی کہ اوہ اپنیاں جاناں قربان کر دین پر قریش نال قریش دیاں شرطاں تے صلح، اوہناں لئی بڑی ذِلت تے بےعزتی دی گل سی۔ اوہ شاناں والے صحابہ جہناں نوں رسول خدا اگے کِسے کافر دا اُچی واج نال گل کرنا وی پسند نہیں سی اوہ آپ رسول خدا کولوں وضاحتاں تے ویرویاں دے چاہن وندسن۔ جناب عمر فاروق تے اصلوں ای اپنے جذبات تے قابو نہ رکھ سکے۔ پریشانی تے دُکھ دی حالت وچ جناب ابوبکر صدیق کول گئے تے آکھن لگے:

ابوبکر جی! ایہہ دسّو کہ حضورؐ اللہ دے سچے نبی نہیں؟

''ہے نیں'' (جناب ابوبکر نے جواب دِتا)

''کیہ اسیں حق اُتے تے قریش باطل اُتے نہیں؟ کیہہ ساڈے مقتول جنت وچ تے اوہناں دے مقتول دوزخ وچ نہیں؟''

''ہاں ابن خطاب بنا شبہ ایوں ای ہے۔''

''فیر اسیں دین دے معاملے وچ ایہہ ذِلت کیوں برداشت کیتی اے جدوں کہ اللہ نے اجے ساڈے تے اوہناں وچکار کوئی فیصلہ نہیں کیتا۔'' جناب عمر نے پچھیا

ذرا شانِ صدیقی ویکھو۔ جواب دیندے نیں:

''اے اللہ دے بندے! حضور اللہ دے رسول نیں تے اوہ اپنے رب دی نافرمانی نہیں کر دے تے رب ای اوہناں دا

مددگار اے۔ ایس لئی حضورؐ دا دامن ہمیش پھڑی رکھو۔ رب دی سونہہ آپ حق اُتے نیں تے نالے اللہ دے سچے رسول نیں۔''

''میں وی گواہی دیندا ہاں کہ حضور اللہ دے رسول نیں پر ایہہ دسو کہ کیہ حضور نے ایہہ نہیں سی فرمایا کہ اسیں بیت اللہ دی زیارت کراں گے تے نالے طواف کراں گے۔''

''بے شک حضور نے ایوں ای فرمایا سی۔ پر ابن خطاب! ایہہ دسو کہ کیہ حضور نے ایہہ فرمایا سی کہ تسیں ایسے سال ای خانہ کعبہ دا طواف کرو گے؟'' جناب صدیق اکبر نے پچھیا۔

''نہیں خیر، ایہہ تے نہیں سی آکھیا'' جناب فاروق نے جواب دِتا۔

''تے فیر اے فاروق! تسلّی رکھو کہ جو اوہناں فرمایا، اوویں ای ہووے گا۔''

حضرت عمر فاروق دی بے چینی اوہناں دی رسول خدا نال محبت تے اپنے دین تے استقامت دی چوکھی وڈی دلیل اے پر فیر وی آپ پوری حیاتی پریشان رَے کہ حدیبیہ دی تھاں تے اوہناں دی استقامت وچ کیوں تے کویں گھاٹا آ گیا سی۔ آپ نے اپنی اس پریشانی دا اِک وار آپوں ذکر کیتا سی۔ آکھدے نیں کہ ''اوہ گلاں جیہڑیاں میرے مونہوں نکلیاں سن اوہناں دی تلافی لئی میں صدقے کر دا رہیا، روزے رکھدا رہیا، نفل پڑھدا رہیا تے غلام آزاد کر دا رہیا تاں جے جیہڑی لغزش اوس دن میرے کولوں ہوئی سی، اللہ اوس نوں معاف کر دیوے۔ ایہہ کم اوہدوں تیکر کر دا رہیا جدوں تیکر مینوں خیر دی اُمید نہیں سی ہوگئی۔

ایس صورت حال دا ذکر اِک مستشرق نے بڑے سوہنے اکھراں نال کیتا اے:

"The Muslims were very disappointed and showed it but Muhammad and Abu Bakr were more farsighted. At the cost of a great many concessions, some of which were humiliating but not really benificant, they had got what they wanted. The Qurayshites had negotiated with Muhammad, and had therefore recognised his authority. Most important of all, they had admitted that he and his men were respectable followers of the cult of the city. since they were to be allowed to come and practise it there the next year. The implications of all this were very soon apparent."

''مسلمان چوکھے مایوس ہو چکے سن تے اوہناں ایس مایوسی دا اظہار وی کیتا۔ پر جناب محمد تے ابو بکر چوکھی ڈونگھی نظر والے بندے سن۔ کئی ساریاں رعائتاں دے مُل تے جہناں وچ کجھ رسوا کن وی سن، بھانویں غیر اہم ای سہی، اوہناں نے اوہ سب کجھ حاصل کر لیا جو اوہناں نوں چاہیدا سی۔ قریش نے محمد نال مذاکرات کر کے اوہناں دی حیثیت نوں تسلیم کر لیا سی۔ سب توں وڈی گل ایہہ ہے کہ قریش نے ایہہ من لیا سی کہ محمد تے اوہناں دے اصحاب مکے دے دین تے چلن والے عزت جوگ بندے نیں، ایسے لئی اوہناں نوں اگلے سال

سبل الہدیٰ جلد ۵، صفحہ: ۸۷

Muhammad by Maxime Rodinsom, page: 252

مکےّ آ وَن تے عمرہ کرن دی اجازت دے دِتی گئی سی۔ ایہناں ساریاں گلاں دا کیہ مطلب سی، ایہ بڑی چھیتی ظاہر ہون والا سی۔''

جدوں میثاق حدیبیہ لکھیا جا رہیا سی اوہدوں سہیل بن عمرو دا پتر ابو جندل، جیہڑا مسلمان ہو چکیا سی پر سہیل نے اوس نوں بیڑیاں پائیاں ہوئیاں سن، بیڑیاں سنے کسے نہ کسے طرحاں حدیبیہ اپڑ گیا۔ سہیل نے جدوں اپنے پتر نوں ویکھیا تے غصے نال لال پیلا ہو گیا۔ اوس نے ابوجندل نوں گریبان توں پھڑ لیا تے چنگار جھ کے کٹیا۔ فیر آکھن لگا کہ اے محمد! ایہ پہلا بندا اے جیہڑا اَج دے معاہدے موجب تساں سانوں واپس پرتانا اے۔ جناب رسول اللہ نے سہیل نوں جواب دِتا کہ اجے تے معاہدہ لکھیا جا رہیا اے۔ ایس دا نافذ ہونا تے بعد دی گل اے، اجے تے دستخط وی نہیں ہوئے۔

''چلو جے ایہ گل اے تے فیر معاہدہ کالعدم سمجھو۔'' سہیل نے جواب دِتا۔

جناب رحمت اللعالمین کولوں ابو جندل دی حالت ویکھی نہ گئی تے سہیل نوں آکھن لگے کہ جے میں تہانوں ذاتی درخواست کراں کہ ایس نوں میرے کول رہن دیو تے کیہ جواب دیو گے؟ سہیل نے جواب دِتا کہ'' میرا جواب فیر وی نہیں وچ ہی اے۔'' ابو جندل ایہہ سارا کجھ ویکھ تے سن رہے سن۔ جدوں اوہناں نوں ایہہ احساس ہوئیا کہ اوہناں نوں واپس مکےّ جانا پوے گا تے اوہناں مسلماناں دا بڑا ہی ترلا ماریا کہ ہن اوہناں دی پہلے توں وی چوکھی شامت آ وَنی اے پر ایفائے عہد تے ملت دے اجتماعی مفاد دا تقاضا ایہ سی کہ ابوجندل نوں اوہدے باپ نال واپس کر دِتا جاوے۔ حضور نے تے جناب عمر فاروق نے ابوجندل نوں تسلی دِتی کہ انشاءاللہ چنگے دن آ وَن والے نیں، بس تھوڑے صبر دی لوڑ اے۔ جناب عمر فاروق نے تے غصے وچ ایہہ وی آکھ دِتا کہ'' ابو جندل! ایہہ مشرک لوگ نیں۔ ایہناں وچ ہر اِک دا خون ایوں ہے جویں کتے دا خون'' جناب عمر آکھدے نیں کہ ایس توں بعد اوہناں نوں ایہہ اندیشہ وی ہوئیا کہ کدرے ابوجندل اپنے باپ نوں قتل ای نہ کر دیوے✍ ایوں ابوجندل نوں واپس مکےّ بھیج دِتا گیا۔

معاہدے دی لکھت توں بعد جناب رسول خدا نے احرام کھول دِتا تے قربانی دے جنور ذبح کر دِتے۔ اپنے آقا دی پَیروی کر دے ہوئیاں صحابہ کرام نے وی احرام کھول دِتے تے قربانیاں کر دِتیاں۔ کوئی ۱۹/۲۰ دِناں دے قیام توں بعد تھکے ہوئے جسّے تے ٹٹے ہوئے دِل لے کے مسلماناں دا ایہ قافلہ مدینے وَل پرت گیا۔ واپسی تے جدوں عسفان دی تھاں تے اپڑے تے کھان پین دا سامان مک گیا۔ صحابہ کرام چوکھے پریشان ہوئے تے حضور کولوں کجھ جنور ذبح کرن دی اجازت منگی پر جناب عمر فاروق نے مخالفت کیتی تے آکھن لگے کہ اجے چوکھا سارا سفر باقی اے، سواری دے جنوراں نوں ذبح کر کے تنگ ہون والی گل اے۔ اوہناں ایہ وی صلاح دِتی کہ سارے صحابہ اپنا اپنا راشن پانی حضور کول اکٹھا کر دین۔ حضورؐ برکت دی دُعا فرمان گے تے اللہ سانوں منزل تے اپڑا دیوے گا۔ حضور نے جناب عمر دی گل من لئی تے کھانے تے دُعا فرمائی۔ تقریباً ڈیڑھ ہزار بندے نے رجھ کے کھانا کھا لیا، سکھنے پانڈے تے تھیلے فیر بھر لئے پر راشن دی ڈھیری اوڈی دی اوڈی ای رہی۔ رب دی عطا دا ایہ نظارہ ویکھ کے غریب پرور آقا ہسن لگ پے تے اوہ وی ایوں کہ دندان مبارک ظاہر ہو گئے۔

✍ سیرت ابن ہشام جلد دوم صفحہ: ۲۱۶

عشاق مصطفیٰ دا ایہ قافلہ جدوں کراع الغمیم دی تھاں تے اپڑیا۔ تے رب نے اپنے محبوب نوں ایہ خشخبری سنائی۔

﴿اِنَّا فَتَحۡنَا لَكَ فَتۡحًا مُّبِيۡنًا﴾ (الفتح : ۱)

''بنا شبہ اسیں تہانوں اِک اجہی فتح دِتی جہدے وچ کوئی شبا نہیں۔''

رب دے ایس نترے ہوئے سنیہے توں بعد مسلماناں دی بے چینی ختم ہوگئی تے اوہ اوہناں دِناں نوں اڈیکن لگ پے جہناں وچ اوہ اس فتح مبین دے نظارے ویکھدے۔

ایس کم لئی مسلماناں دیاں اکھاں نوں چوکھے چراں تیکر اڈیکن دی زحمت نہیں کرنی پئی سگوں ایہہ کم مسلماناں دے مدینے اپڑن توں وی اگدیں شروع ہوگیا سی۔ بدیل بن ورقا، عروہ بن مسعود تے حبشی سردار حُلیس ورگے سفارت کاراں نوں قریش نے اوہدوں ای نراض کرلیا سی۔ اوہناں لوکاں نے اپنیاں اکھاں نال رسول خدا دی تعظیم تے مسلماناں دی تنظیم دے نظارے ویکھے سن تے اوہ ایس حد تیکر متاثر ہو چکے سن کہ محمد رسول اللہ دے نیڑے ہون دی خواہش دیاں چنگاریاں اوہناں دے دلاں اندر تگھن لگ پیاں سن۔

ایس صلح دی وجہ توں آل دوالے دے رستے محفوظ ہوگئے سن تے اسلامی سفارت کار تے پیام ور چوکھے امن چین نال دعوت اسلام دا کم کرن لگ پے۔ دنیا دے بادشاہواں نوں دعوت اسلام لئی خط لکھے گئے تے لوکائی نوں ایس نویں دین دی خبر مل گئی۔ قریش ولوں کسے خطرے توں بے نیاز ہون توں بعد آپ خیبر ول ودھے تے فتح خیبر دے نتیجے تے مسلماناں دی نہ صرف سیاسی حیثیت بہتر ہوئی سگوں مالی طور تے وی اطمینان نصیب ہوئیا۔ اسلام دے دائرے وچ داخل مسلمان جتھے دی تعداد ڈیڑھ ہزار سی تے جدوں ۲۱ مہینیاں دے بعد قریش دے معاہدہ توڑن پاروں رسول خدا قریش نوں ہتھ پاؤن لئی مکےّ ول ودھے تے اوہدوں آپؐ دے جاں نثاراں دی تعداد دَس ہزار سی۔ آپؐ دی بے پناہ حکمت تے دانش وری نال مکہ مکرمہ فتح ہوگیا۔ اوس موقع تے جدوں بیت اللہ دی چابی جناب رسول خدا نوں پیش کیتی گئی تے حکیم اعظم نے فرمایا کہ عمر بن خطاب نوں بلاؤ۔ جدوں عمر حاضر ہوئے تے آپؐ نے چابی ول اشارہ کرکے فرمایا کہ عمر هَذا الَّذِی قُلتُ لَكُمۡ (ایہہ او چیز اے جہیڑی میں تہانوں آکھی سی) فیر جدوں ۱۰ھ وچ حجۃ الوداع دے موقع تے حضور نے عرفات وچ قیام فرمایا تے آپ نے اِک وار فیر جناب عمر نوں یاد کرایا کہ عمر هَذا الَّذِی قُلتُ لَكُمۡ۔ ایس صلح مبین دیاں برکتاں دا ذکر ادھورا رہوے گا جے ایس واقعے دا ذکر نہ کیتا جاوے تے۔

ہوئیا ایہ کہ مکےّ وچ اِک نوجوان ابوبصیر حق دی دعوت قبولن دے جرم وچ اہل مکہ دا ظلم تے جبر برداشت کر رہیا سی۔ اوہناں ابوبصیر نوں لوہے دے سنگل مار کے اِک کوٹھڑی وچ بند کیتا ہوئیا سی۔ اوہ کسے طرحاں سنگل تڑوا کے قید وچوں آزاد ہوگیا تے پکھا پاہنا لمے پینڈے کٹ دا شمع رسالت تے آ ڈگیا۔ مدینے دے امن چین تے محبوب دی قربت نال ابوبصیر نوں ایوں جاپیا جویں اوہ جنت وچ آوڑیا اے پر اجے تن دیہاڑے ای گزرے سن تے اِک نویں مصیبت نے اوس وچارے دے بوہے دی کنڈی کھڑکا دِتی۔

مکےّ توں کوثر تے خنیس عامری نام دے دو بندے مدینے اپڑ گئے۔ اوہناں ابوبصیر دے قبیلے دے اخنس بن شریق تے

از ہر بن عبدعوف دا اِک خط پیش کیتا جہدے وچ ابوبصیر دی واپسی دی منگ کیتی گئی سی۔ معاہدے دے مطابق رسول خدا نے ابوبصیرنوں اوہناں دے حوالے کر دتا تے اوس نوں تسلی دِتی کہ اللہ اوس لئی نجات دا رستا کڈے گا۔ ابوبصیر چوکھا پریشان ہوئیا پر صحابہ نے وی تسلی دِتی کہ سرکار دی زبان مبارک توں ایہ گل نکل گئی اے کہ اللہ تیری نجات تے رہائی دا بوھا کھول دے گا تے بس فیر انشاء اللہ ایوں ای ہووے گا۔ ایوں ابوبصیرنوں اہل مکہ دے نمائندیاں دے حوالے کر دِتا گیا۔

کوثر تے خنیس، ابوبصیرنوں نال لے کے مکےّ ول پرت گئے۔ ذوالحلیفہ اپڑے تے ظہر دا ویلا ہو گیا سی۔ ابوبصیر نے نماز پڑھی، کھجوراں والی پوٹلی کھولی، نالدیاں وی روٹی کڈی تے رَل کے کھان لگ پے۔ روٹی توں بعد گلاں وچ لگ گئے۔ خنیس اپنی تلوار دیاں تعریفاں کرن لگ پیا تے آکھن لگا کہ ایس نال میں مدینے والیاں دا قتل عام کراں گا۔ ابوبصیر نے اوس نوں گلاں وچ لا کے تلوار آپوں پھڑلئی تے خنیس دے سنبھلن توں پہلوں ای اِکو وار وچ اوس دا کم کر چھڈ یا۔ کوثر نے ایہہ ویکھ کے مدینے ول دُھڑکی لا دِتی تے مسجد نبوی وچ حضور گول جا اپڑیا۔ ہن اوس دی منگ ابوبصیر نہیں سی سگوں اپنی جان دی امان سی۔ رحمت عالمؐ نے اوس نوں اپنی پناہ وچ لے لیا۔ تھوڑی ای دیر بعد ابوبصیر وی اپڑ گیا تے عرض کیتی کہ کارے پورے کرن والے سوہنے آقا! تسیں اپنا کارا پورا کر چھڈ یا سی۔ مینوں دشمن دے حوالے کر دِتا سی پر میں اپنا دین بچا کے فیر آ حاضر ہوئیا۔ حضور نے فرمایا کہ ابوبصیر! تیری گل ٹھیک اے پر میں اجے وی تینوں مدینے وچ نہیں رکھ سکدا۔ تیرا جدھر دِل کردا اے، ٹر جا۔

کمال دی گل نہیں کہ ابوبصیر مسلمان وی اے، دُکھ تے سٹاں وی جھلیاں نیں، شمع رسالت تے جان وارن لئی وی تیار اے، آقا دے حکم دی تعمیل وچ اپنی جان نوں وی خطرے وچ پا چکیا اے، فیر وی حکم ایہہ ہے کہ ''ابوبصیر چلا جا، مدینہ چھڈ کے کدرے ہور تھاں چلا جا، میں تینوں ایتھے نہیں رکھ سکدا، کیوں جے میرا دین کیتے کارے توڑن دی اجازت نہیں دیندا۔'' دُجے پاسے ویکھو کہ ابوبصیر توں بلکل ای اُلٹ دشمن اسلام کوثر جنابِ رسالت وچوں امان پا گیا کہ اوس ہستی دی رحمت اللعالمینی دا ایہی تقاضا سی۔

ابوبصیر نے حکم رسالت دی تعلیم وچ مدینہ منورہ چھڈ دِتا تے سیف البحر دی تھاں تے جا کے ڈیرے لا لے، جیہڑی مکےّ دے تجارت دے رستے تے پیندی سی۔ جیہڑیاں دو چار کھجوراں پلّے ہے سن پہلوں تے اوہناں تے گزارا کیتا تے فیر سمندر دیاں مچھلیاں تے۔ جدوں ابوبصیر دے ہتھوں خنیس دے قتل تے ہن اوس دے سیف البحر دی تھاں تے ڈیرے دی خبر مکےّ اپڑی تے اوتھے تھرتھلی مچ گئی۔ مکےّ والیاں دے ظلم تے جبر توں تنگ سارے مسلمان ہولی ہولی ابوبصیرے دے ڈیرے وَل بھج گئے۔ حدیبیہ دی تھاں تے مکےّ واپس کیتے جان والے ابوجندل وی اوتھے اپڑ گئے تے ابوبصیر دی تھاں تے جتھے دے لیڈر بن گئے۔ ابوجندل دے آوَن تیکر اوہناں لوکاں دی تعداد ستر سی پر فیر بنوغفار، اسلم تے جہینہ قبیلیاں دے بندیاں دے نال رلن نال اوہناں دی تعداد سو تیکر اپڑ گئی۔ تجارتی رستے اُتے ہون پاروں اوہناں مکےّ والیاں دی 'چنگی خاطر' کیتی تے جیہڑا تجارتی جتھا اوتھوں لنگدا، اوس توں ہر شے کھوہ موہ لیندے تے دِل کردا تے بندے وی مار دیندے۔ ایوں اوہناں نے مکےّ والیاں دا نک وچ دَم کر دِتا۔ اخیر ابوسفیان آپوں حاضر ہوئیا تے حضور اگے عرض گزاری کہ اوہناں بندیاں نوں مدینے بلا

لیا جاوے، اسیں اعتراض نہیں کراں گے۔ اَمن تے راستی دے پیغمبر نے ایہ گل من لئی تے ابوبصیر تے ابوجندل نوں اپنے مسلمان ساتھیاں نال مدینے آ وَن دی ہدایت کر دِتی۔

رسول خداؐ دا خط جدوں سیف البحرا پڑیا تے ابوبصیر حالت نزع وچ سن۔ اوہناں اپنے پیارے آقا دا حکم نامہ پڑھنا شروع کیتا، خط وچوں محبوب دے لمس نوں محسوس کیتا، اوس دی مہک نال اپنی روح نوں تسکین دِتی تے نال ای جان مالک دے حوالے کر دِتی۔ ابوجندل نے نماز جنازہ پڑھائی تے اوتھے ای تدفین کردتی۔ ابوجندل نے اوتھے اک مسجد وی تعمیر کردتی۔ تاں جے مسافر اوتھے نماز وی پڑھن تے اوس عاشق صادق دی قبر دی زیارت کر کے ایس گل دا وی مزہ لین کہ محمد رسول اللہ نال پیار کرن والیاں نوں اللہ کویں زندہ رکھدا اے۔

صلح حدیبیہ تے مسلمان سوانیاں:

اسلام دے کٹر دشمن عقبہ بن ابی معیط دی بیٹی اُم کلثوم مسلمان ہو چکی سی۔ مکےّ وچ اوہ اپنے لوکاں دے ہتھوں بڑی دُکھی سی۔ اِک دن اوس نوں موقعہ ملیا تے اوہ مدینے وچ جناب رسول اللہ دی خدمت وچ حاضر ہوگئی۔ اوس دے دو بھرا عمارہ تے ولید اوس دا پچھا کر دے ہوئے مدینے اپڑ گئے تے اوس دی واپسی دا مطالبہ کیتا۔ حضورؐ نے اوہناں دی گل نہ منی تے فرمایا کہ حدیبیہ دے معاہدے وچ کسے سوانی دی واپسی دا کوئی ذکر نہیں تے نہ ای کوئی مسلمان سوانی کسے مشرک مرد دی گھر والی بن سکدی اے۔ چیتے رہوے کہ اُم کلثوم، عمرو بن عاص دے نکاح وچ سن جنے اجے تیکر اسلام قبول نہیں کیتا سی۔

اِک دوجا واقعہ ایہہ وی پیش آیا سی کہ سعیدہ بنت حارث اسلمیہ مسلمان ہوگئی پر اوس دے خاوند صیفی بن انصب نے اسلام قبول نہ کیتا۔ سعیدہ مکےّ توں دوڑ کے رسول خداؐ دی خدمت وچ حاضر ہوئی تے گمراہی صیفی وی اپڑ گیا۔ اوس نے وی ایہ مطالبہ کیتا کہ اوس دی سوانی واپس کیتی جاوے۔ پر آپؐ نے جواب دِتا کہ میثاق حدیبیہ سانوں عورتاں دی واپسی دا پابند نہیں کردا۔ ایس طرحاں دے حالات وچ اللہ تعالیٰ نے ایہہ پالیسی جاری فرمائی کہ:

﴿يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اِذَا جَآءَكُمُ الْمُؤْمِنٰتُ مُهٰجِرٰتٍ فَامْتَحِنُوْهُنَّ اللّٰهُ اَعْلَمُ بِاِيْمَانِهِنَّ اللّٰهُ اَعْلَمُ بِاِيْمَانِهِنَّ فَاِنْ عَلِمْتُمُوْهُنَّ مُؤْمِنٰتٍ فَلَا تَرْجِعُوْهُنَّ اِلَى الْكُفَّارِ لَا هُنَّ حِلٌّ لَّهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّوْنَ لَهُنَّ﴾(الممتحنہ: ۱۰)

’’اے ایمان والیو! جدوں تہاڈے کول مسلمان سوانیاں ہجرت کر کے آ جان تے اوہناں دی پرکھ پڑچول کر لوؤ۔ اللہ تے اوہناں دے ایمان نوں چنگی طرحاں جان دا اے۔ فیر جدوں تہانوں ایہ پتہ لگ جاوے کہ اوہ سچ مچ مومن نیں تے اوہناں نوں کافراں ول نہ پرتاؤ۔ نہ تے اوہ کافراں لئی حلال نیں تے نہ ای کافر اوہناں لئی حلال نیں۔‘‘

* * * *

٦ ھ دے کجھ ہور واقعات

شراب حرام ہوگئی:

مورخاں تے سیرت لکھیاراں وچ ایس گل تے چوکھا اختلاف اے کہ شراب کدوں حرام قرار دِتی گئی۔ کوئی چار ہجری نوں درست من دا اے تے کوئی ٦ ہجری نوں۔ اصل وچ گل ایہہ ہے کہ شراب دی حرمت دے اشارے ایس دی قطعی حرمت توں پہلے ملنا شروع ہو گئے سن تے ہوسکدا اے کہ ایہناں اشاریاں دی بنیاد تے ای کجھ بزرگاں نے ایہہ آکھ دِتا ہووے کہ شراب ٦ ہجری توں پہلے ای حرام ہوگئی سی۔ حرمت شراب دے سلسلے دی سب توں پہلی آیت ایہہ سی۔

﴿وَ مِنۡ ثَمَرٰتِ النَّخِیۡلِ وَ الۡاَعۡنَابِ تَتَّخِذُوۡنَ مِنۡهُ سَكَرًا وَّ رِزۡقًا حَسَنًا اِنَّ فِیۡ ذٰلِكَ لَاٰیَةً لِّقَوۡمٍ یَّعۡقِلُوۡنَ﴾ (النحل: ٦٧)

''تے کھجور تے انگور دے پھلاں توں تسیں نشہ (وی) حاصل کر دے او تے پاک رزق (وی) بنا شبہ ایہد ے وچ (وی) عقل والیاں لئی (ساڈی قدرت دیاں) نشانیاں نیں۔''

اس آیت کریمہ وچ اشارہ ایہہ ہے کہ انسان کھجور تے انگور دے پھلاں توں دو طرحاں دیاں چیزاں بناندا اے۔ اِک نشہ آور چیز جنہوں خمر یا شراب آکھیا جاندا اے تے دوسری رزق حسن یعنی چنگا رزق، کہ کھجور تے انگور بھانویں تازہ کھالے جاون تے بھاویں سکا کے۔ مقصد ایہہ وے کہ اللہ نے اپنی قدرت نال کھجور تے انگور دے پھل انسان نوں دے دِتے نیں تے نال ای اوہناں نوں ورتن دا اختیار وی۔ ہن ایہہ بندے دی اپنی مرضی اے کہ اوہ نشے والی چیز بنا کے عقل نوں خراب کرے یاں غذا بنا کے طاقت حاصل کرے۔ اللہ نے ایس آیت وچ سکر دے مقابلے تے رزق حسن دا ذکر کر کے ایہہ دس دِتا اے کہ سکر کیہ اے۔ چوکھے مفسراں دے نیڑے سکر دے معنے نشہ آور مشروب ای اے۔ ایس آیت دے نزول دے ویلے شراب حلال سی تے مسلمان پیندے پیاندے وی سن پر ایس وچ اشارہ دِتا گیا کہ ایس دا پینا چنگا کم نہیں☜ کجھ چِراں بعد ایہہ آیت نازل ہوئی:

﴿یَسۡـَٔلُوۡنَكَ عَنِ الۡخَمۡرِ وَ الۡمَیۡسِرِ قُلۡ فِیۡهِمَاۤ اِثۡمٌ كَبِیۡرٌ وَّ مَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَ اِثۡمُهُمَاۤ اَكۡبَرُ مِنۡ نَّفۡعِهِمَا﴾ (البقرة: ۲۱۹)

''اوہ تہاڈے کولوں شراب تے جوئے ولوں پچھدے نیں۔ تسیں فرما دیو کہ ایہناں دوواں وچ وڈھا گناہ اے (بھانویں) لوکائی لئی کجھ فیدا وی اے پر ایہناں دا گناہ فیدے نالوں چوکھا وڈا اے۔''

ایس آیت توں بعد کجھ لوکاں شراب چھڈ دِتی پر کجھ پیندے رَے۔ اِک دِن حضرت عبدالرحمٰن بن عوف نے کجھ

☜ معارف القرآن وچ دِتی گئی تفسیر دے مطابق

سجناں دی روٹی ور جی۔ روٹی توں بعد شراب دا دور چلیا۔ اجے شراب دے نشے وچ ہی سن تے نماز مغرب دا ویلا ہو گیا۔ اوتھے ای باجماعت نماز شروع کر دتی۔ جس دوست امامت کرائی، اوس نے سورہ کافرون تلاوت کیتی تے ساری غلط پڑھی۔ اوس ویلے ایہ آیت کریمہ نازل ہوئی۔

﴿يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَاتَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَ اَنْتُمْ سُكٰرٰى حَتّٰى تَعْلَمُوْا مَا تَقُوْلُوْنَ﴾

(النساء: ٤٣)

''اے ایمان والیو! جدوں تسیں نشے دی حالت وچ ہوو تے نماز دے نیڑے نہ جاؤ، اوہدوں تیکر کہ تہانوں اوس گل دی سمجھ لگ جاوے جو تسیں بولدے او۔''

ایس حکم الٰہی توں بعد وی سارے مسلماناں نے شراب ترک نہ کیتی۔ کجھ مسلمان شراب نوشی کر دے رَے پر اوس ویلے جدوں کسے نماز تے کوئی فرق نہ آوے جویں کہ فجر یاں عشاء دی نماز توں بعد چوکھا وقت مل جاندا اے۔ فیر اِک وار ایوں ہویا کہ حضرت عتبان بن مالک نے کجھ دوستاں دی دعوت کیتی۔ پروہنیاں وچ حضرت سعد بن ابی وقاص وی شامل سن۔ ساریاں نے ہی رَل کے شراب پیتی تے نشے وچ فضول بولنا شروع کر دتا۔ حضرت سعد نے مدہوشی وچ کجھ اجیے شعر پڑھے جہدے نال اِک انصاری مسلمان غصے وچ آ گیا تے اونٹ دے جبڑے دی اِک ہڈی حضرت سعد دے سر وچ دے ماری۔ آپ نوں چوکھی سٹ لگی تے شکایت کرن لئی دربار رسالت وچ اپڑ گئے۔

جدوں حضرت سعد بن ابی وقاص رسول خداؐ کول تشریف لیائے تے اوتھے حضرت عمر فاروق وی تشریف رکھدے سن، جہیڑے شراب دے پیدا کیتے مسلیاں ہتھوں چوکھے پریشان سن۔ اوہناں نے بارگاہ الٰہی وچ التجا کیتی کہ اے اللہ! شراب ولوں کوئی نتریا ہویا حکم نازل فرما۔ رب نے اپنے محبوب دے محبوب دی گل کدوں موڑنی سی۔ اوسے ویلے وحی نازل ہوئی:

﴿يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اِنَّمَا الْخَمْرُ وَ الْمَيْسِرُ وَ الْاَنْصَابُ وَ الْاَزْلَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطٰنِ فَاجْتَنِبُوْهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُوْن ٥ اِنَّمَا يُرِيْدُ الشَّيْطٰنُ اَنْ يُّوْقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَ الْبَغْضَآءَ فِى الْخَمْرِ وَ الْمَيْسِرِ وَ يَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَ عَنِ الصَّلٰوةِ فَهَلْ اَنْتُمْ مُّنْتَهُوْنَ ٥﴾

(المائدہ: ٩٠، ٩١)

''اے ایمان والیو! ایہ جہیڑے شراب، جوا، بت تے جوئے دے تیر نیں، سب ناپاک چیزاں نیں تے شیطان دیاں کارستانیاں نیں۔ بس ایہناں توں بچو تاں جے تسیں فلاح پاؤ۔ شیطان تے تہاڈے وچ شراب تے جوئے نال دشمنی تے ویر پانا چاہندا اے۔ (تاں جے) تہانوں نماز تے اللہ دی یادتوں ڈک دوے۔ ہن دسو کہ اجے وی باز آؤ گے کہ نہیں؟

رسول خداؐ نے جدوں جناب عمر فاروق نوں رب دا ایہہ حکم سنایا تے عمر پکار اُٹھے: اِنْتَهَينا يا رَبّ ، اِنتَهَينا يا رَب (اے ربّ! اسیں باز آ گئے۔ ربّا! اسیں باز آ گئے۔)

ایس نترے ہوئے حکم توں بعد جناب رسول خدا تے جناب عمر فاروق نے اللہ دا شکر ادا کیتا تے سکھ دا ساہ لیا۔ نال ای

مدینے وچ منادی کرادِتی گئی کہ شراب حرام ہوگئی اے۔ جدوں ایہ اعلان کیتا جا رہیا سی اوس ویلے حضرت انس اِک تھاں تے شراب دی محفل سجائی بیٹھے سن۔ کناں وچ ایس اعلان دی واج پیندیاں سار ای، ساری دی ساری شراب گندے پانی وانگ گلی وچ روہڑ دِتی۔ ایہ وی نہیں کہ تعمیل حکم وچ صرف جناب انس نے ای جلدی کیتی سگوں اوس دیہاڑے اتنی چوکھی شراب روڑی گئی کہ مدینے دیاں گلیاں وچ تلکن ہوگئی۔

ظہار دا حکم:

سن ۶ ھ دی ہی گل اے کہ اِک واری حضرت اوس بن صامت اپنی گھر والی خولہ بنت ثعلبہ نال کسے گل توں جھگڑ پے تے اوس نوں آکھ دِتا کہ ''خولہ! اَج توں بعد توں میرے لئی ماواں بجا ایں۔'' عرب دے رواج موجب ایہہ گل سِدّھی سِدّھی طلاق سی۔ ایوں حضرت اوس تے خولہ دُکھ ہو گئے۔ تھوڑی دیر بعد جدوں اوس بن صامت دا غصہ دور ہوئیا تے جناب خولہ نوں آکھن لگے کہ میرے کولوں غلطی ہوئی اے، میں تے تیرے بنا نہیں رہ سکدا۔ حضرت خولہ نے جواب دِتا کہ ہن فیصلہ رسول خدا ہی فرمان گے، میں کجھ نہیں آکھدی۔

حضرت خولہ جناب رسول اللہ توں ہدایت لین لئی بارگاہ نبوی وچ حاضر ہوئیاں تے ساری گل سنا دِتی۔ عرض کیتی کہ ویکھو یا رسول اللہ! اوس نے جدوں میرے نال ویاہ کیتا سی میں اِک مالدار سوانی ساں تے نالے خاندان وی چوکھا وڈا سی۔ ہن جدوں میرے پچھلے مرک گئے نیں، مال دولت وی اوس نے ورت لیا اے، جوانی گئے دِناں دا قصا بن گئی اے تے اوس نے مینوں طلاق دے چھڈی اے۔ ہن جے اوہ میرے ول رجوع کرنا ای چاہندا اے، تے اے اللہ دے رسول! کوئی راہ کڈھو۔

''نہیں خولہ توں ہن اوس تے حرام ہوگئی ایں۔'' رسول خدا نے جواب دِتا۔

ایہ فیصلہ سنن توں بعد جناب خولہ نے رونا شروع کر دِتا تے ایس گل دا شکوہ شروع کر دتا کہ ہن بچے کدھر جان گئے'' جے میں اوہناں نوں اَوس دے حوالے کرنی آں تے اوہناں دا مستقبل برباد ہوندا اے تے جے اپنے کول رکھدی ہاں تے وچارے پکھ نال مرجان گے۔ یا رسول اللہ! میرا مسئلہ حل کرو۔''

''میں دس دِتا اے نا کہ تہانوں طلاق ہوگئی ہے۔'' رسول خدا نے فیر فرمایا۔

ایس مایوسی وچ جناب خولہ نے چیخنا شروع کر دتا تے رب اگے التجا کیتی کہ ربا ہن میرے کول کوئی رستا نہیں۔ اپنے دُکھ درد دا شکوہ تیری ہی بارگاہ وچ کرنی آں۔ خولہ اجے دربار رسالت وچ ہی موجود سن کہ جبرئیل امین رب دا سنہیا لے کے آئے۔

﴿الَّذِيْنَ يُظَاهِرُوْنَ مِنْكُمْ مِّنْ نِّسَائِهِمْ مَا هُنَّ اُمَّهَاتِهِمْ اِنْ اُمَّهَاتُهُمْ اِلَّا اللَّآئِى وَلَدْنَهُمْ وَاِنَّهُمْ لَيَقُوْلُوْنَ مُنْكَرًا مِّنَ الْقَوْلِ وَزُورًا ط اِنَّ اللّٰهَ لَعَفُوٌّ غَفُوْر ٥ وَالَّذِيْنَ يُظَاهِرُوْنَ مِنْ نِّسَآءِ هِمْ ثُمَّ يَعُوْدُوْنَ لِمَا قَالُوْا فَتَحْرِيْرُ رَقَبَةٍ مِّنْ قَبْلِ اَنْ يَّتَمَاسَّا ذٰلِكُمْ تُوْعَظُوْنَ بِهٖ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُوْنَ خَبِيْرٌ﴾ (المجادلہ: ۲،۳)

''جیہڑے تہاڈے وچوں اپنیاں سوانیاں نال ظہار کر بیٹھن (ماں کہہ بیٹھن) تے فیر اوہ سوانیاں اینہاں دیاں ماواں نہیں بن جاندیاں ۔ اوہناں دیاں مانواں تے اوہ نیں جنہاں نے اوہناں نوں جمیا ۔ تے اوہ اِک غلط تے چوٹھی گل کردے نیں ۔ تے اللہ معاف کرن والا تے بخشن والا اے ۔ تے جیہڑے لوکی اپنیاں عورتاں نوں ماں آکھ بیٹھن تے فیر اوہ کم کرنا چاہن جیہڑا آکھیا گیا تے فیر اوہ اپنی بیوی نوں ہتھ لان توں پہلاں اِک بردہ آزاد کرن ۔ ایہدے نال تہانوں نصیحت ہووے گی ۔ تے اللہ اوس دی خبر رکھدا اے جو تسیں کر دے او ۔''

ایس توں بعد دیاں آئیتاں وچ اللہ نے غلام آزاد کرن دی ہمت نہ رکھن والیاں لئی کجھ رعائتاں وی دتیاں نیں ۔

نزول وحی توں بعد رسول خدا نے جناب اَوس نوں بلایا تے اوہناں نوں قرآنی آیات سنا کے تے مناسب ہدائتاں دے کے رخصت فرمایا ۔ ایوں اِک مومنہ دی فریاد سن کے رب رحیم وکریم نے ہمیش لئی اِک پالیسی جاری فرما دِتی ۔

اصحاب نبی حضرت خولہ دی ایس پاروں ڈھیر عزت کر دے سن کہ اوہ قرآنی آئیتاں دا شان نزول بنن ولی سوانی سن ۔ اِک واری جناب فاروق اعظم مسلماناں دے اِک وڈے جتھے نال کدرے جا رَے سن تے راہ وچ جناب خولہ نال ٹاکرا ہو گیا ۔ خولہ کوئی گل کرنا چاہندیاں سن ، ایس لئی سب لوکاں نوں کجھ دیر رُکنا پے گیا ۔ کجھ صحابہ نے جناب عمر نوں پچھیا کہ تسیں ایس مائی لئی ایڈے جتھے نوں کیوں کھلاری رکھیا اے ؟

''تہانوں پتہ اے ایہہ کون سی ؟'' جناب عمر نے اُلٹا سوال کر دِتا ۔

''نہیں'' لوکاں نے عرض کیتی ۔

''ایہہ اوہ سوانی اے جہدی گل اللہ نے ست اسماناں توں اُتے سنی سی ، میں کون آں کہ اوس دی گل نہ سُندا ۔ واللہ جے اوہ آپوں نہ ٹُر جاندی تے مینوں رات تیکر وی اوہدے لئی کھلونا پیندا تے میں کھلوتے رہنا سی'' جناب عمر تے جواب دِتا ۔

پہلی نماز استسقاء:

رمضان ۶ھ وچ کجھ صحابہ کرام نے رَل کے بارگاہ نبوت وچ ایہ التجا کیتی کہ مدینے تے مدینے دے آل دوالے پانی دی کمی پاروں گھاہ تے رُکھ سُک رہے نیں ، تے پٹھا دتھا نہ لبھن پاروں مال ڈنگروی مرنا شروع ہو گیا اے ۔ جے ایہی حال رہیا تے لوکائی وی فاقیاں تے مجبور ہو جائے گی ، ایس لئی ، یا رسول اللہ ! رب کریم اگے بارش دی دُعا کرو ۔ رسول خداؐ نوں اپنے سجناں دی ایہہ گل چنگی لگی تے دُعا لئی مدینے توں باہر ٹر پے ۔ عید گاہ وچ جا کے دو رکعت نماز پڑھائی ۔ پہلی رکعت وچ سورۃ فاتحہ توں بعد سَبِّحِ اسْمَ رَبِّکَ الْاَعْلیٰ تے دوسری رکعت وچ هَلْ أَتٰکَ حَدِیثُ الْغَاشِیَةِ دی تلاوت فرمائی ۔ نماز توں بعد لوکاں ول منہ کر لیا ، چادر مبارک نوں اُلٹا کے فیر اُتے لے لئی تے دست دُعا اُچا کیتا تے رب سوہنے اگے بارش دی دُعا کیتی ۔ اجے صحابہ عید گاہ وچ ای بیٹھے سن کہ بدّل دیاں ٹکڑیاں دِسّن لگ پیاں ۔ ہولے ہولے بدل اکٹھے ہو گئے ۔ سارا اسمان بدّل نال بھر گیا تے ویکھدیاں ای ویکھدیاں شرلاٹے دار مینہ شروع ہو گیا ۔ ست دن اکّو ٹک مینہ پیندا رہیا ۔ ایوں جاپدا سی کہ مالک نے بدلاں نوں حکم دِتا سی کہ جدوں تیکر میرا محبوب آپوں حکم نہ دیوے ، ایوں ای ورھدیاں رہنا اے ۔ ستویں دِن صحابہ

معارف القرآن ، تفسیر سورہ مجادلہ

کرام فیر حاضر ہوئے تے عرض کیتی کہ یا رسول اللہ! مینہ توں نقصان ہون لگ پیا اے دُعا فرماؤ کہ مینہ بند ہو جائے۔ ایہ سن کے رسول خدا ہسن لگ پے تے فیر بدلاں وَل اُنگل کر کے فرمایا حَوَالَینَا لَا عَلَینَا ساڈے آل دوالے وسّو پر ساڈے اُتے نہیں۔

محبوب خدا دا ایہ حکم سن کے بدّل مدینے توں دور نکل گئے۔

حج دی فرضیت:

چوکھے مفسرین دا خیال اے کہ سورہ بقرہ دی آیت نمبر ۱۹۶، جہدے وچ پہلی واری حج دا ذکر آیا اے، اوہ حدیبیہ دی تھاں تے نازل ہوئی سی۔ حدیبیہ دا واقعہ ٦ھ وچ پیش آیا سی ایس لئی ایہہ سمجھیا جاندا اے کہ حج ٦ھ وچ فرض ہویا سی

* * * *

تفسیر ابن کثیر، پہلی جلد، صفحہ: ۲۷۷۔

باب نمبر۹

صلح حدیبیہ توں بعد دے حالات

غزوہ خیبر:

حدیبیہ توں واپسی تے لشکر اسلام نے کوئی تن ہفتے آرام کیتا ہووے گا کہ رسول خدا نے خیبر دے سازشی تے کینہ پرور یہودیاں نوں سبق سکھان لئی، خیبر تے لشکر کشی دا حکم دِتا۔ آپ نے حدیبیہ دے سارے مجاہداں نوں خاص طور تے تیاری دی ہدایت فرمائی پر باقیاں نوں جاون توں ڈکیا نہیں۔ ہاں ایہہ ضرور سی کہ اللہ دے حکم موجب اوہناں نوں مال غنیمت وچوں کوئی حصہ نہ دین دا اعلان کیتا گیا۔ فیر وی حدیبیہ دے مقابلے تے کوئی ڈیڑھ دوسو مجاہداں دا اضافہ ہو گیا۔ محرم ۷ھ وچ یہودیاں دے ہتھوں ستے ہوئے ۱۷۰۰ مجاہداں دا لشکر، سپہ سالار اعظم دی کمان وچ خیبر ول روانہ ہو گیا۔

جویں کہ پچھے ذکر ہو چکیا اے، مدینے وچ یہودیاں دے تن مشہور قبیلے آباد سن ...... بنوقینقاع، بنونضیر تے بنوقریظہ۔ ہجرت مدینہ توں فوراً بعد رسول خداؐ نے اوہناں نال کجھ معاملے طے کر لئے سن تے ایوں مدینے دا نظم وضبط، میثاق مدینہ دے تحت ای چلن لگ پیا۔ یہودیاں دا خیال ایہہ سی کہ بہت جلدی مکےّ والے مدینے تے چڑھائی کرن گے تے محمد تے اوس دے نویں دین والا کم کر چھڈن گے پر ہویا ایہہ کہ جنگ بدر دے نتیجے نے اوہناں دیاں ساریاں آساں اُمیداں تے پانی پھیر دِتا۔ ہن اوہناں دا اندر دا بغض تے فساد سامنے آوَن لگ پیا تے اوہ میثاق مدینہ نوں توڑن دے بہانے لبھن لگ پے۔ جدوں بنوقینقاع نے شرارتاں شروع کیتیاں تے رسول خداؐ آپوں اوہناں دی گڑھی وچ تشریف لے گئے تے اوہناں نوں رویہ ٹھیک کرن دی ہدایت کیتی۔ گل نوں مجھن دی بجائے اوہناں نے گستاخیاں شروع کر دِتیاں تے آکھن لگے کہ بدر وچ قریش نوں شکست دین دا ایہہ مطلب نہیں کہ تسیں سانوں وی ہرا لووَ گے، اوہ تے اناڑی بندے سن جس دن ساڈے نال جوڑ پوے گا، پتہ لگ جائے گا۔

ایہہ واقعہ وی تسیں پچھے پڑھ آئے او کہ اوہناں اِک دکان تے اِک مسلمان سوانی دی بے حرمتی وی کیتی سی۔ فیر جدوں ۶ھ وچ دو مقتولاں دے خون بہا دا حصہ لین لئی رسول خدا بنونضیر وَل گئے تے اوہناں نے آپؐ دے قتل دا منصوبہ وی تیار کر لیا سی۔ ایوں دیاں حرکتاں توں یہودیاں نوں جلاوطن ہونا پیا سی تے اوہ خیبر دی تھاں تے اکٹھے ہو گئے سن۔

خیبر وچ وی یہود اپنیاں حرکتاں توں باز نہ آئے۔ اوہناں قریش مکہ نال وی رابطے رکھے تاں جے کسے موقع تے اکٹھے ہو کے محمد رسول اللہ تے اوہناں دے ساتھیاں نوں ہتھ پاوَن۔ اوہناں اپنے چوٹی دے بندیاں دا اِک وفد وی مکےّ گھلیا تاں جے مکےّ والیاں نوں جناب رسول اللہ دے خلاف بھڑ کایا جائے، اوس وفد وچ سلام بن ابی الحقیق حیَ بن اخطب تے کنانہ بن ابوالحقیق ورگے کھڑ پینچ شامل سن۔ اوہ کجھ دُجے قبیلیاں کول وی گئے تے اخیر اوہناں دیاں ای کوششاں نال جنگ

احزاب تیکر گل آ پجی ۔ ایسے جنگ دے دِناں وچ حیّ بن اخطب رات دے ہنیرے وچ بنی قریظہ دے رئیس کعب بن اسد کول آ یا تے اوس نوں مسلماناں دے خلاف اکٹھے ہون والے لشکر دا حصّا بنن تے راضی کر لیا۔

ہن یہود خیبر مدینے تے حملے دیاں تیاریاں کر رے سن ۔ سلام بن مشکم نے ایہ بندوبست وی کر لیا سی کہ جے لوڑ پئی تے تیماء، فدک تے وادی القریٰ وچ وسّوں کیتی بیٹھے یہودیاں توں وی مدد لئی جاوے گی ۔ اوہناں دا اِک وفد کنانہ بن ابی الحقیق دی قیادت وچ غطفان وی گیا تے اوہناں نوں مسلماناں دے خلاف لڑائی دی شکل وچ خیبر دی ادھی پیداوار دین دا وی لالچ دِتا۔ یہودیاں نے مدینے دے اندر دے حال حالات تے نظر رکھن لئی رئیس المنافقین عبداللہ بن اُبی نال وی رابطہ رکھیا۔ عبداللہ نے یہودیاں دی حوصلہ افزائی کیتی تے اوہناں نوں یقین دوایا کہ اوہ لشکر اسلام اُتے حاوی ہو جان گے۔

جدوں بنو غطفان نوں پتا لگا کہ مسلماناں دا لشکر خیبر تے حملے لئی نکل گیا اے تے اوہناں نے یہودیاں نال اپنے وعدے موجب اپنے جنگجو جواناں دا اِک جتھا تیار کیتا تے اوس نوں خیبر وَل ٹور دِتا۔ اجے تھوڑا ای دریڈے گئے سن تے اوہناں نوں ایوں جاپیا کہ جویں کسے نے بنو غطفان تے حملا کر دِتا اے• اوہ اوتھوں ای واپس پرت آئے تاں جے اپنے اہل عیال دی حفاظت کر سکن ۔ واپس آئے تے اوتھے کِسے حملہ آور دا کوئی نام نشان نہیں سی پر فیر اوہ اپنے علاقے وچ ای رَے تے واپس خیبر وَل نہیں گئے ۔ خیال کیتا جاندا اے کہ رسول خداؐ نے کوئی فوجی دستہ بنو غطفان وَل گھلیا ہووے گا تاں جے اوہناں نوں اپنی پے جاوے تے اوہ یہودیاں دی مدد لئی باہر نہ نکلن ۔

دُجے پاسے اسلامی لشکر اپنے عظیم الشان سالار دی کمان وچ خیبر ول ودھدا جاندا سی ۔ تقریباً ۱۵۰ کلو میٹر دا پندھ تن دناں وچ نبھیڑ کے رات دے دے ویلے لشکر اسلام خیبر دے نیڑے جا پجیا ۔ عشاء دی نماز پڑھن توں بعد حضورؐ نے اپنے گائیڈ نوں طلب فرمایا۔ حُسیل بن خارجہ حاضر ہوئیا تے اوس نوں ہدایت فرمائی کہ اوہ لشکر نوں اوس تھاں تے لے جاوے کہ شام توں خیبر آ وَن والا رستا ڈکیا جاوے ۔ ایس فیصلے وچ راز ایہ سی کہ بنو غطفان اوسے رستے تے ای خیبر اپڑ سکدے سن ۔

لشکر اسلام نے رجیع دی وادی وچ جا کے ڈیرے لا لے ۔ جدوں اہل خیبر نوں لشکر اسلام دے آ وَن دا پتا لگا تے اوہ اپنے قلعیاں وچ مورچہ بند ہو گئے ۔ اسلامی لشکر نے اگے ودھ کے کمال ہشیاری نال صف بندی کیتی تے خیبر دے سارے قلعیاں دا محاصرہ کر لیا۔ یہودیاں نے سلام بن مشکم دے مشورے نال اپنا مال اسباب، سوانیاں تے نیانے اِک قلعے وچ اکٹھے کر دتے تے کھان پین دا سامان دُجے قلعے وچ ۔ جنگجو جواناں لئی اِک تجے قلعے دا انتخاب کیتا گیا۔

مقابلہ شرع ہوئیا تے سب توں پہلاں دوویں لشکر حصون نطاۃ دے تھلے آ منے سامنے ہوئے ۔ چنگا تکڑا جوڑ پیا۔ گھٹو گھٹ ۵۰ مجاہد زخمی ہوئے ۔ یہودیاں دا اُچے شملے والا نام نہاد دانش ور سردار سلام بن مشکم ماریا گیا۔ اوس توں بعد قلعہ ناعم، حارث بن ابو زینب دی کمان وچ دے دِتا گیا۔ مسلماناں نے اوہناں نوں قلعہ بند ہون تے مجبور کر دِتا۔ مسلماناں نے محاصرہ قائم رکھیا تے دُجے پاسے یہودی وی ڈٹے رَے ۔ اصل وچ اوہناں نوں ایس گل دا پتا سی کہ جے اَج مسلمان جت گئے تے ایس دا سِدھا سِدھا مطلب ایہ ہے کہ عربستان دی زمین بنو اسرائیل لئی تنگ ہو گئی ہے ۔

مسلماناں نوں قلعہ ناعم دا محاصرہ کیتیاں کئی دن ہو گئے سن پر کوئی نتیجا سامنے نہیں آ رہیا سی ۔ اِک دِن آپؐ نے علم

جناب صدیق اکبر دے سپرد کیتا تے قلعے تے زوردار حملے دی ہدایت کیتی۔ اوہناں نے جی توڑ کے زور ماریا پر قلعہ فتح نہ ہو سکیا۔ دُجے دِن جناب عمر فاروق نوں علم دِتا گیا۔ جناب عمر دی کمان وچ وی فوجی دستے نے پورا زور ماریا پر گل نہ بن سکی۔ تیجے دیہاڑے رسول خدا نے پرچم اسلام جناب علی بن ابو طالب دے حوالے کیتا تے ہدایت فرمائی کہ علی ! حملہ کردیو، ایتھوں تیکر کہ اللہ تعالیٰ تہاڈے ہتھوں فتح عطا فرما دیوے۔ اوہدروں یہودی وی قلعہ ناعم توں باہر نکل آئے۔ اِک یہودی جوان نے جناب علی تے وار کیتا تے سپر ہتھ توں ڈِگ پئی۔ اچن چیت آپ دی نظر بوہے دے اِک پلّے تے پے گئی۔ جناب علی نے اوس نوں پھڑ لیا تے اوہدے توں ای ڈھال دا کم لیا۔ جناب علی نے بہادری دے اوہ جوہر دکھائے کہ یہودی گھبرا کے فیر قلعہ بند ہو گئے۔

قلعہ ناعم تے قابض ہون توں بعد مسلماناں نے قلعہ قموص تے قلعہ صعب بن معاذ دا محاصرہ کیتا۔ دوواں لشکراں نے بڑا زوردار مقابلہ کیتا۔ یہودی اپنی زمین دا اِک چپّا وی آسانی نال مسلماناں دے حوالے کرن لئی تیار نہیں سن پر اخیر اوہ لشکر اسلام دی دلاوری اگے بے بس ہو گئے۔ اپنیاں قلعیاں نوں خالی کرن توں بعد یہود قلعہ زبیر وچ اکٹھے ہو گئے۔ ایہ اِک محفوظ قلعہ سی تے چوکھی اُچی تھاں تے سی، ایس لئی اوتھوں تیکر پہنچ کے فیر قلعہ بند جواناں نال لڑائی کوئی سوکھا کم نہیں سی۔ رسول خدا نے اوس قلعے دا محاصرہ کرن دا حکم دِتا۔ تن دیہاڑے گزرے سن کہ اِک یہودی بندے نے ای آ کے حضورؐ دی خدمت وچ عرض کیتی کہ ''اے ابوالقاسم! جے تسیں اِک مہینا وی محاصرہ کیتی رکھو تے فیر وی ایہناں نوں کوئی پرواہ نہیں۔ جے ایہناں نال نبھڑنا جے تے تھلے پانی دے چشمیاں تے قبضہ کرو، جتھوں ایہ رات نوں چپ چپیتے پانی لیاوندے نیں، فیر ایہ آپوں ای تہاڈے اگے گوڈے ٹیک دین گے۔'' آپؐ نے ایوں ای کیتا۔ فیر یہود نے قلعہ زبیر توں باہر آ کے جنگ کیتی۔

مرحب یہودیاں دا تگڑا تے مشہور جنگجو بندا سی۔ عرب وچ مشہور سی کہ مرحب دی طاقت اِک ہزار بندیاں دے برابر اے تے جنگ وچ وی اوہ اِک ہزار تے بھارا ہوندا اے۔ اوہ چوکھے تکبر تے غرور نال شعر پڑھدا باہر آیا۔ اکھے خیبر جان دا اے کہ مرحب کیہدا نام اے، مینوں شیراں نال مقابلہ کرنا آوندا اے، آوَ کون اے جیہڑا میرا مقابلہ کرے گا؟

رسول خدا نے مجاہدین اسلام وَل ویکھیا تے پچھیا کہ کیہڑا اے جیہڑا ایس دا مقابلہ کرے گا۔ جناب محمد بن مسلمہ انصاری نے عرض کیتی کہ یا رسول اللہ! اجے کل اس دے ہتھوں میرا بھرا محمود شہید ہویا اے اَج ایہدا جوڑ میرے نال پین دیو۔ ''اجازت اے۔'' رسول خدا نے ارشاد فرمایا:

مقابلہ شروع ہو گیا۔ مرحب نے اجیہا زوردار وار کیتا کہ جے محمد بن مسلمہ اوس نوں سپر تے نہ ڈک لیندے تے شہید ای ہو جاندے پر مرحب دی تلوار ڈھال دے وچ ای اڑی رہ گئی۔ ابن مسلمہ نے مرحب تے وار کیتا تے فیر اوس نے دُجا ساہ نہیں لیا ✍ ایس توں بعد عام مقابلہ شروع ہو گیا۔ یہود بے دریغ ہو کے لڑے تے کئی مسلمان شہید ہو گئے۔ تقریباً دس یہودی وی قتل ہوئے پر قلعہ فتح ہو گیا۔

✍ حیات محمد از محمد حسین ہیکل صفحہ: ۴۸۶۔ صحیح مسلم وچ سلمہ بن رکوع توں روائت اے کہ مرحب نوں قتل کرن والے جناب علی المرتضیٰ سن۔ اوس روایت موجب جناب علی نے مرحب دا سر حضور دی خدمت وچ وی پیش کیتا۔

قلعہ زبیر توں نکل کے یہود قلعہ ابی وچ بند ہو گئے۔ اسلامی لشکر نے ایس دا وی محاصرہ کر لیا۔ یہودیاں دا عزال نامی اِک بہادر ''هَل مِنْ مُبارِز'' (کیہڑا اے جیہڑا میرے مقابلے تے آوندا اے) آکھدا ہوئیا باہر آئیا۔ حضرت حباب بن منذر نے اوس دا چیلنج قبول کیتا تے فیر اپنے دلیر جنگجو ہون دی صلاحیت منوا وی لئی۔ حضرت حباب نے اوس دی سجی بانہہ وڈ دِتی تے فیر جدوں اوہ قلعے وَل دوڑیا تے آپ نے اگے ودھ کے اوس نوں قتل کر دِتا۔ فیر اِک دُجا یہودی چیلنج کر دا ہوئیا باہر آیا۔ اوس دے مقابلے تے اسلام دا اوہ اُچی شان والا شیدائی مجاہد سامنے آیا جس دی ٹور تے لال پٹی جنگاں وچ خاص طور تے مشہور ہوندی سی۔ ایتھے وی اوہ لال پٹکا سر تے وَل کے بڑے ٹوہر نال ٹردے ہوئے اگے ودھے۔ مجاہدین اسلام اوہناں دی چال تے اسٹائل دا سواد لے رَے سن۔ یہودی نال جوڑ پیا تے آپ نے اوس نوں جہنم واصل کر دِتا۔ ایہہ عظیم الشان مجاہد حضرت سماک بن خرشہ انصاری سن جنہاں نوں تواریخ ابو دجانہ دے نام نال چیتے کر دی اے۔

یہودی دے قتل توں بعد ابو دجانہ چیتے دی لپک وانگ قلعے وَل ودھے تے گیٹ بند ہون توں پہلاں ای اندر جا وڑے۔ مجاہدین نے جدوں ویکھیا کہ ابو دجانہ اندر جا وڑے نیں تے سارے دے سارے اندر اپڑ گئے۔ اوتھے زور دار لڑائی ہوئی تے اخیر سارے یہودی نس کے قلعہ نزار وچ جا وڑے۔

یہودیاں نوں ایس گل دا پکا یقین سی کہ مسلمان ایس قلعے وچ داخل نہیں ہو سکدے کیوں جے ایہہ اوہناں دا سب توں مضبوط تے محفوظ قلعہ سی۔ ایہی وجہ سی کہ اوہناں نے اپنیاں سوانیاں تے نیانے ایسے قلعے وچ رکھے ہوئے سن۔ مسلماناں نے اگے ودھ کے قلعہ نزار دا محاصرہ کر لیا۔ ہن نہ تے مسلماناں لئی قلعے دے اندر جان دا کوئی رستا نکل رہیا سی تے نہ ای یہودی باہر آ کے لڑن دی جرأت کر رہے سن البتہ قلعے دے اندروں تیر تے پتھر مار مار کے مسلمان مجاہداں نوں پھٹڑ کر رَے سن۔ اخیر رسول خداؐ نے منجنیق نصب کرن دا حکم دِتا۔ منجنیق نال قلعے دیاں کندھاں تے مورے ہو گئے تے مسلمان اندر جا وڑے۔ اندر یہودی سوانیاں تے اوہناں دے بال بچے وی سن، ایس توں اندازہ کیتا جا سکدا اے کہ یہودی کویں جان توڑ کے لڑے ہون گے۔ زبردست مقابلہ ہوئیا تے اخیر کجھ گرفتار ہوئے، کجھ قتل ہوئے تے کجھ بچ نس گئے۔ اوہ اپنیاں سوانیاں تے نیانے وی مسلماناں دے رحم و کرم تے چھڈ گئے۔

نزار دی فتح دا مطلب ایہہ سی کہ خیبر دا ادھا علاقہ یعنی نطاۃ تے شق دا علاقہ مسلماناں دے قبضے وچ آ گیا اے۔ ایس علاقے وچ چھوٹے چھوٹے ہور قلعے وی ہے سن پر اوہ قلعے نہ تے یہودیاں نوں محفوظ کر سکدے سن تے نہ ای اسلامی لشکر اگے اوہناں دی کوئی حیثیت سی۔ ایس لئی اوہناں آپوں ای اوہ قلعے خالی کر دِتے تے آپ خیبر دے دُجے منطقے کتیبہ وَل دوڑ گئے۔ کتیبہ وچ صرف تن قلعے سن، حصن قموص، حصن وطیح تے حصن سلالم۔

حصن قموص ایس علاقے دا سب توں وڈا تے مضبوط قلعہ سی۔ لشکر اسلام نے ۲۰ دِناں تک ایس دا محاصرہ کیتی رکھیا۔ اخیر جناب علی المرتضےٰ دی کمان تے شجاعت نال ایہہ قلعہ فتح ہو گیا۔ ایس قلعے وچ پناہ لین والے بوہت سارے یہودنوں قیدی بنا لیا گیا۔ ایس توں بعد مسلماناں نے ایس علاقے دے باقی دو قلعیاں وَل دھیان کیتا تے کجھ ہی چراں وچ وطیح تے سلالم دے قلعیاں اُتے پرچم اسلام لہراندا نظر آ گیا۔

گل بات دا مُڈھ:

حصونِ وطیح تے سلالم دا محاصرہ جاری سی، چودہ دیہاڑے بیت گئے سن پر کسے یہودی نے قلعیاں توں باہر آ کے لڑائی کرن دی جرأت نہ کیتی۔ حضور نے ارادہ فرمایا کہ منجنیقاں نصب کر کے قلعیاں تے سنگ باری کیتی جاوے۔ اودھر قلعیاں وچ بند یہودیاں نے وی حساب لا لیا کہ جے ایہ محاصرہ کجھ دن ہور جاری رہیا تے نوبت ایہ آ جاوے گی کہ اوہ بھکے مرنا شروع ہو جان گے۔ دُجے ایہ کہ جے مسلماناں نے منجنیقاں دا استعمال شروع کر دِتا تے قلعیاں دیاں دیواراں ٹٹ جاون گیاں تے فیر اوہناں نوں بے دریغ قتل کر دِتا جاوے گا۔ ایس لئی محصور یہودیاں نے گل بات کرن دی کوشش شروع کر دِتی۔ کنانہ بن ابی الحقیق نے شماخ نام دے اپنے اِک بندے نوں حضور انور دی خدمت وچ بھیجیا تے گل بات کرن لئی حاضر ہون دی اجازت منگی۔ نبی اکرمؐ نے کنانہ نوں مذاکرات لئی آؤن دی اجازت دے دتی۔

دوواں فریقاں وچ ہون والے مذاکرات کامیاب رَے تے نبی رحمت نے کمال شفقت دا مظاہرہ کردیاں ہویاں قلعہ بند یہودیاں دی جان بخشی کر دِتی۔ ایہ مطالبہ وی مَن لیا کہ اوہناں دے بال بچیاں تے سوانیاں نوں غلام لونڈی نہیں بنایا جائے گا سگوں اوہ اپنے وڈکیاں دے نال ای خیبر توں کوچ کرن گے✍ اوہناں دا مال اسباب رسول خدا دے حوالے ہووے گا۔ یہود صرف اوہناں کو مال اپنے نال لے جان دے حقدار ہون گے جتّاں اِک بندا چک سکدا اے۔ مطلب ایہ کہ اوہناں نوں کسے سواری تے مال لے جان دی اجازت نہیں ہووے گی۔ رسول اللہ نے ایہ وی فرمایا کہ ”جے تسیں میرے توں کجھ لکایا تے فیر اللہ تے اُس دا رسول بری الذمہ ہون گے۔“ ایس صلح توں بعد تِنّے قلعے مسلماناں دے حوالے کر دِتے گئے تے ایوں خیبر دا سارا علاقہ مسلماناں دے قبضے وچ آ گیا۔

یہودیاں دا اخیری حربہ:

یہودیاں دی خاہش اُتے اوہناں نال صلح ہو چکی سی۔ لڑائی دا جوش ٹھنڈا پے گیا سی، مسلمان مالِ غنیمت ونڈن وچ رُجھے ہوئے سن پر یہود اجے وی رسول خدا دے خلاف سازشاں وچ جُٹے سن۔ اوہدوں اِک یہودی سوانی زینب نے وی جناب رسول اللہ نوں شہید کرن دا پروگرام بنایا۔

زینب، یہودی رستم مرحب دی بھین سی جیہڑا ایسے جنگ وچ جناب محمد بن مسلمہ (یاں حضرت علی) دے ہتھوں قتل ہویا سی۔ اوس دا خاوند سلام بن مشکم وی یہود دا اگل ہتھ بندا سی جیہڑا جنگ دے مُڈھلے دِناں وچ ای مسلماناں دے ہتھوں ماریا گیا سی۔ اوس نے اندروں اندر ایہ پتہ کر لیا سی کہ رسول خداؐ نوں دستی دا گوشت بڑا پسند اے۔ فیر اِک دن اوس نے اِک بکری دی دستی نوں سوہنے طریقے نال بھن کے تے اوہدے اُتے چنگا چوکھا زہر لا کے گوشت رسول خداؐ دی خدمت وچ پیش کیتا۔ آپؐ نے اجے پہلا لقمہ ای لیا سی تے آپؐ نوں پتہ لگ گیا کہ کوئی گڑ بڑ اے۔ آپ نے بوٹی منہ وچوں باہر سٹ دِتی پر دعوت وچ نال بیٹھے صحابی حضرت بشر بن براء لقمہ اندر لنگاہ گئے تے اوہدے زہر پاروں شہید ہو گئے۔ آپؐ نے جدوں زینب توں اس جرم دی باز پرس کیتی تے آکھن لگی کہ جو تساں ساڈی قوم نال کر چھڈی اے، اوس دا تہانوں وی پتہ اے۔

✍ ایہ شرط صرف وطیح تے سلالم دے قلعیاں تیکر محدود سی نہ کہ ایس توں پہلے دے قیدیاں اُتے ایس دا اطلاق ہوندا سی۔

میں تے ایہ کم ایس وجہ توں کیتا اے کہ جے تسیں اللہ دے نبی ہوئے تے تہانوں اللہ ایس زہر توں بچا لوے گا تے جے نِرے بادشاہ ای جے تے فیر میری قوم نوں تہاڈے توں نجات مل جاوے گی۔ ایس گل دا سِدھا سِدھا مطلب ایہ سی کہ ہن اوس نے آپؐ نوں اللہ دا سچا نبی من لیا اے۔ ایوں نبی رحمت نے اوس نوں معاف کر دِتا۔

رسول خدا دا اِک ہور احسان:

کنانہ بن ابی الحقیق دے ذریعے یہودیاں نال جیہڑا معاہدہ ہویا سی اوس دے مطابق جلاوطنی یہودیاں دا مقدّر سی پر ہویا ایہ کہ جدوں لڑائی ٹھنڈی ہوگئی تے اوہناں نے اِک واری فیر جناب رسول خدا دا ترلا ماریا کہ اوہناں نوں خیبر وچ ای رہن دِتا جاوے تاں جے ایتھے دی زرعی اراضی دی چنگی طرحاں سانبھ ہو سکے۔ رسول خدا نے وی ایہہ گل محسوس کیتی کہ مدینے وچ رہ کے یاں مدینے توں ایتھے خیبر وچ آ کے واہی بیجی کرنا صحابہ کرام لئی جے ناممکن نہیں تے اوکھا کم ضرور اے، تے ایہدے نال دعوت اسلام دا کم متاثر ہون دا وی خطرہ اے۔ ایوں آپؐ نے خیبر دیاں پیلیاں ادھ دے حصے تے اوہناں نوں دے دِتیاں۔ ایس کم دی نگرانی لئی حضرت عبداللہ بن رواحہ نوں خیبر دا ریونیو افسر مقرر کیتا گیا۔

رسول رحمت دی ایس عنائت نال جتھے یہود بے خانماں ہون تے پکھے مرن توں بچ گئے اوتھے مسلماناں لئی وی مالی آسودگی دا مُڈھ بجھ گیا۔ ایس دا اندازا ایس گل توں ہندا اے کہ جناب عبداللہ بن عمر فرماندے نیں کہ خیبر دی فتح توں پہلاں اسیں مالی طور تے پریشان ہی ساں۔ ایوں حضرت عائشہ صدیقہ دی اِک روائت موجب ''جدوں خیبر فتح ہویا تے اسیں آکھیا کہ ہن سانوں پیٹ بھر کے کھجور لبھے گی۔'' ایہ خشحالی ایس گل توں وی ثابت ہوندی اے کہ جدوں رسول اللہ مدینے پرتے تے مہاجر مسلماناں نے اپنے انصاری بھراواں نوں کھجوردے اوہ درخت واپس پرتا دِتے جیہڑے انصار نے امداد دے طور تے اوہناں نوں دِتے ہوئے سن کیوں جے ہن خیبر دا مال تے کھجوراں ای وادھوں سن۔

اُم المومنین حضرت صفیہ:

صفیہ یہودی سردار حییٰ بن اخطب دی دھی تے اِک دُجے یہودی چیف کنانہ بن ابی الحقیق دی سوانی سی✍ تے خیبر دے موقعے تے قید ہوئی سی۔ اجے لشکر اسلام تے سارے قیدی خیبر وچ ای سن تے اِک مجاہد **دِحیہ کلبی** ✍ نے حضورؐ کولوں اِک لونڈی دا مطالبہ کیتا۔ جدوں حضورؐ نے اوہناں نوں اجازت دے دِتی تے دِحیہ ہوراں صفیہ تے انگل رکھی۔ اصحاب نبی دی ڈونگی نظر تے سیانف نوں ایہ گل چنگی نہ لگی کہ اِک اجہی سوانی جیہڑی اِک سردار دی دھی، اِک دُجے سردار دی بیوہ تے حضرت ہارون g دی اولاد وچوں ہووے، اوہ حسب نسب دے لحاظ نال اِک عام بندے دی لونڈی بن کے

✍ سیرت لکھیاراں وچ ایس گل تے شدید اختلاف دسدا اے کہ کنانہ دے پیو دا نام کیہ سی۔ چوکھیاں دا خیال اے کہ کنانہ ابوالحقیق دا پتر سی پر ابن ہشام تے محمد حسین ہیکل جہے اُچے لکھیاراں نے کنانہ نوں ابوالحقیق دا پوترا دسیا اے تے ایس دے والد دا نام ربیع دسیا اے۔ ایوں اوس دا نام کنانہ بن ربیع بن ابوالحقیق لکھیا اے۔ التبہ ایس گل تے سب دا اتفاق اے کہ صفیہ دے گھر والے دا نام کنانہ سی۔ ایس فقیر نے سلمان منصور پوری دی تحقیق موجب کنانہ بن ابی الحقیق نوں ٹھیک منیا اے۔

✍ دِحیہ کلبی مشہور صحابی، محدث تے سیرت نگار سن۔ آکھیا جاندا اے کہ آپ دی صورت حضرت جبرائیل g نال ملدی سی۔ قیصر روم وَل رسول خدا دا نامہ مبارک جناب دِحیہ ای لے کے گئے سن۔ آپ نے لمی عمر پائی سی تے جناب معاویہ دے دور حکومت تیکر جیوندے رَے سن۔

رہوے۔ ایہ کم سیاسی تے سفارتی حوالیاں نال وی ایڈا چنگا نہیں سی۔ ایس لئی کجھ دانش ور صحابیاں نے رسول خدا نوں مشورا دِتا کہ اوہ صفیہ نوں اپنے کول رکھن، ایوں اوس دی دِل جوئی وی ہو جاوے گی۔

صفیہ ستاراں (۱۷) سالاں دی چوکھی سوہنی کڑی سی تے شکل صورت توں سچ مچ بادشاہزادی نظر آوندی سی۔ جے رسول خدا اوس نوں اپنے لئی خاص نہ فرماندے تے ایس گل دا ڈر سی کہ اوہ مجاہداں وچکار کسے جھگڑے یاں اختلاف دی وجہ بن جاندی۔ ایس لئی حضور نے دحیہ نوں کسے دوسری کنیز نوں ملّن دا حکم دِتا تے صفیہ نوں آزاد کر کے ایہ اختیار دے دِتا کہ اوہ چاہوے تے اپنے یہودی رشتے داراں کول واپس چلی جاوے، تے چاہوے تے اسلام قبول کر کے حضور دی زوجیت دا شرف حاصل کر لوے۔

﴿أَخْتَارُ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ﴾

''میں اللہ تے اوس دے رسول نوں اختیار کر دی ہاں۔''

جناب صفیہ نے جواب دِتا۔

جناب صفیہ دے ایس فیصلے توں بعد رسول خدا نے اوہناں نوں اپنے نکاح وچ لے لیا۔ اوس وقت صفیہ حیض دی حالت وچ سن۔ مدینے وَل واپسی دے ویلے جدوں آپؐ سدِ صہبا دی تھاں تے اپڑے تے اوہناں دا جسم پاک ہو گیا۔ اوس توں بعد حضرت اُم سلیم نے جناب صفیہ نوں تیار کیتا تے فیر اوہناں نوں رسول خدا دے خیمے وچ بھیج دِتا۔ آپؐ نے دولہا دی حیثیت وچ صبح کیتی تے سویرے کھجوراں تے ستواں نال ولیمے دی دعوت کیتی۔ (امہات المومنین دا باب وی ویکھو)

ایتھے اِک مستشرق میکسم روڈنسن دا ذکر ضروری جاپدا اے۔ لکھدا اے:

> By so doing he was violating his own previous commands, according to which his supporters had to wait untill the beginning of the next mestrual cycle before having intercourse with their captives.

''ایوں کر کے اوہ (جناب رسول خداؐ) اپنے ہی پچھلے حکماں دی خلاف ورزی کر رہے سن جہناں موجب اوہناں دے حمائتیاں (صحابہ) نوں کسے لونڈی نال بدنی تعلق بنان توں پہلاں اگلے حیض دا انتظار کرنا پیندا سی۔''

اصل وچ گل ایہ ہے کہ میکسم روڈنسن اسلامی ضابطیاں توں پوری طرح واقف نہیں۔ اوس نوں پتہ ہونا چاہیدا اے کہ کسے وی خاوند دیدہ سوانی نال نکاح توں پہلاں ایہ جاننا ضروری اے کہ اوہ کدرے حاملہ تے نہیں۔ جے اوہ حاملہ ہووے تے اوس نال نکاح نہیں ہو سکدا، ایتھوں تیکر کہ اوہ بچہ جن لوے۔ اوس زمانے وچ اَج طرحاں دیاں سہولتاں (Pathological facilities) موجود نہیں سن، ایس لئی عورت دے حاملہ ہون یاں نہ ہون دا اندازا حیض توں ہی کیتا جاندا سی۔

جتھوں تیکر جناب صفیہ دا تعلق اے، غیر مسلم ہون پاروں نہ تے اوہناں اُتے عدّت لاگو ہوندی سی تے نہ ای اوہناں

فرہنگ سیرت از سید فضل الرحمان

تاریخ الخمیس جلد ۲ صفحہ: ۵۷ بحوالہ ضیا النبی جلد ۴ صفحہ: ۲۴۵

Muhammad by Maxime Rodinson, page: 254

دے حاملہ ہون دا کوئی شبا سی ، کیوں جے گرفتاری والے دن آپ حالت حیض وچ سن تے جویں اُتے ذکر ہویا اے، مدینے واپسی ویلے سدصہبا دی تھاں تے جا کے اوہناں دا جسم پاک ہویا۔ ایس لئی ایہہ کہنا غلط اے کہ جناب رسول خداؐ نے اپنے ای کسے قانون نوں آپوں توڑ دِتا سی۔

خیبر دی قانون سازی:

صہبا توں بعد لشکر اسلام وادی القریٰ وَل کوچ کر گیا۔ اوہ وادی وی یہودیاں دا اِک وڈا گڑھ سی۔ جدوں مسلمان اوتھے اپڑے تے یہودیاں نے تیراں نال اسلامی لشکر نوں 'جی آیاں نوں' آکھیا۔ ایس تیراندازی دے نتیجے تے رسول خدا دا اِک سیاہ فام غلام مِدعَم شہید ہو گیا۔ صحابہ کرام نے ''جنت مبارک'' دیاں واجاں لائیاں تے رسول خدا نے فرمایا کہ نہیں خیبر وچ مالِ غنیمت دے ونڈے جان توں پہلاں ایس نے جیہڑی چادر چک لئی سی اوہ ایہدے تے اگ بن کے بھڑک رَی اے۔ جدوں باقی صحابہ نوں ایس قانون دا پتا لگا تے اِک صحابی اِک دو تسمے لے کے حضورؐ دی خدمت وچ حاضر ہوئے تے آپؐ نے فرمایا کہ ایہ وی اگ واسطے ہی نیں۔

وادی القریٰ دی لڑائی وچ آپؐ نے ظہر تے عصر دی نماز بقاعدہ با جماعت پڑھائی تے یہودیاں دے خطرے نوں نماز قضاء کرن دا جواز نہیں بنایا۔

ایسے جنگ توں بعد مدینے وَل واپسی تے اِک دُجی تھاں تے چوکھی رات تیکر سفر کر دے رَے پر فیر لشکر اسلام آرام کرن لئی لیٹ گیا۔ نگرانی دی، تے نالے نماز ویلے جگان دی ذمہ واری جناب سیدنا بلال حبشی نے لئی۔ سارے لوکی سو گئے تے جناب بلال نے نماز نیت لئی۔ ویلھے ہوئے تے کاٹھی نال ٹوہ لا کے بیٹھ گئے پر اللہ دا کرنا ایہ ہویا کہ اوہناں دی اَکھ لگ گئی۔ سویرے دُھپ لگی تے جاگ آئی۔ سب توں پہلاں جناب رسول خداؐ اُٹھے تے جناب بلال نوں پچھیا کہ ''بلال! ایہ تساں کیہ کیتی؟''

''یا رسول اللہ! جس ذات نے تہانوں سنوایا اوس نے مینوں وی سنوا دِتا'' جناب بلال نے عرض کیتی ایہ سُن کے رحمت عالم نے ارشاد فرمایا کہ ''ہاں بلال! تساں ٹھیک آکھیا اے۔''

فیر تھوڑے پندھ تے جا کے حضورؐ نے وضو فرمایا۔ سارے صحابہ نے وی وضو کیتا۔ جناب بلال نے تکبیر آکھی تے رسول خدا نے نماز پڑھائی۔ فیر فرمایا کہ جدوں نماز پڑھنا بھل جاؤ (یاں سُتے رہ جاؤ) تے فیر جدوں یاد آوے اوسے ویلے پڑھ لوؤ کیوں جے اللہ فرماندا اے اَقِمِ الصَّلٰوۃَ لِذِکۡرِیۡ (تسیں میرے ذکر لئی نماز پڑھدے رہوؤ۔)

حصون خیبر دے محاصرے دے دِناں وچ اِک آجڑی بکریاں دا اِجڑ لے کے حضور کول حاضر ہویا تے آکھن لگا کہ ''یا رسول اللہ! میں اِک یہودی دا نوکر ہاں تے اوس دیاں بکریاں چارنا واں۔ ایہ بکریاں وی اوسے یہودی دیاں نیں۔ میں مسلمان ہونا چاہنداہاں، دسو میرے لئی کیہ حکم اے۔''

صحیح بخاری۔ میں ایس روایت نوں بچھے دِل تے کنبدے ہتھاں نال نقل کیتا اے کیوں جے ایس نوں منّنا اوکھا لگا اے۔

ابن ہشام جلد دوم صفحہ: ۲۳۵

حضورؐ نے اوس نوں بکریاں یہودی دے قلعے ول ہِک دین دی ہدایت فرمائی تے اُس نوں اسلام دے دائرے وچ داخل کرلیا۔ فیر اوہ آجڑی اوسے قلعے دے محاصرے لئی جہاد وچ شریک ہویا تے اللہ دا کرنا ایہ ہویا کہ اوتھے ای شہید وی ہو گیا۔ رسول خداؐ نوں خبر ملی تے آپؐ اوس آجڑی دی میّت تے گئے۔ پر ویکھدیاں سارا ای چہرہ مبارک دجے پاسے پھیر لیا۔ اِک صحابی نے عرض کیتی کہ یارسول اللہ! ایس توں توجہ کیوں ہٹ گئی اے۔

''اِک حور جیہڑی ایس دی بیوی اے، ایس کول آ بیٹھی اے۔'' رسول خداؐ نے وجہ دس دِتی۔ ایس شہید دا نام اسود راعی سی۔ مالِ غنیمت وچ خیانت دی سزا، موقعہ ملدیاں سارا ای قضا نماز دی ادائیگی، شہید نوں اوس دی حور بیوی اوس دے دفنان توں پہلا ای آملدی اے جیہئے احکامات خیبر دے دِناں وچ ای دِتے گئے۔ ایس توں وکھ ایسے معرکے وچ گدھے دا گوشت تے متعہ حرام کیتا گیا۔ متعہ کیہ اے؟ آ ؤ ویکھئے۔

متعہ اِک اجیہا ویاہ سی جہدے وچ میاں بیوی دے تعلقات موجود رہن دی اِک مدت مقرر کرلئی جاندی سی تے اوس مدت دے مکن تے میاں بیوی وچ علیحدگی ہو جاندی سی۔ جہالت دے دِناں وچ ایس دا عام رواج سی پر خیبر دے موقع تے اللہ نے ایس تے پابندی لا دِتی تے ایس نوں حرام قرار دے دِتا۔ ایہ نکاح توں ایوں وکھ نظر آؤندا اے:

نکاح	متعہ
ا۔ نکاح لئی ولی دی اجازت نوں ضروری سمجھیا جاندا اے۔	متعہ وچ ولی دی اجازت ضروری نہیں۔
۲۔ ایجاب وقبول وچ دو گواہاں دی موجودگی ضروری اے۔	گواہ ضروری نہیں۔
۳۔ علیحدگی واسطے طلاق ضروری اے۔	مدت ختم ہون تے آپوں ای علیحدگی ہو جاندی اے۔
۴۔ نکاح وچ ازدواجی زندگی دے سارے قانون جویں کہ طلاق، ظہار تے ایلاء وغیرہ لاگو ہوندے نیں۔	ایہدے وچ ایس مدت وچ کوئی گنجائش نہیں۔
۵۔ وراثت دے قانون لاگو ہوندے نیں۔	متعہ وچ کوئی وراثت نہیں۔
۶۔ پیدا ہون والے بچے اوس عورت دے خاوند دے ای منے جاندے نیں۔	مرد بچے نوں اپنا نہ منے تے اوس نوں حق حاصل اے۔
۷۔ طلاق یاں وفات وچ عدت دی مدت مقرر اے۔	عدت زیادہ توں زیادہ دو حیض اے۔

شہداءِ خیبر:

وکھو وکھ سیرت لکھیاراں نے خیبر دے معرکیاں وچ شہید ہون والیاں دی تعداد ۱۵ توں ۲۳ دسّی اے۔ کجھ سیرت لکھیاراں تے محققاں موجب ایہ تعداد ایس طرحاں اے:

ابن ہشام جلد دوم صفحہ ۲۳۷۔ روائیت اے کہ جدوں شہید زمین تے ڈگدا اے تے حوراں وچوں اوس دی بیوی اوسے ویلے اوس کول آ بیٹھدی اے تے اوس دے چہرے نوں صاف کردی اے۔

قاضی سلمان منصور پوری نے ایس دا نام اسلم لکھیا اے۔

محمود خطاب شیت:	۱۹
قاضی سلمان منصور پوری:	۱۹
صفی الرحمان مبارک پوری:	۱۹
جسٹس کرم شاہ الازہری	۱۵
جنرل گلب پاشا	۱۶

وادی القریٰ، فدک تے تیماء:

جویں پچھے ذکر ہویا اے، خیبر توں فارغ ہون توں بعد اسلامی لشکر نے وادی القریٰ دا رخ کیتا۔ اوتھوں دے یہودنوں اسلام دی دعوت دِتی گئی پر اوہناں قبول نہ کیتی۔ اخیر لڑائی ہوئی تے شام تیکر اوہناں دے ۱۱ بندے مارے گئے۔ اگلے دیہاڑے سویر ہوندیاں ہی اوہناں نے ہار من لئی تے اپنا مال اسباب حضور دی خدمت وچ پیش کر دِتا۔ اوتھوں دی زراعت یہود دے ہتھ وچ ای رَہی پر اوہناں تے خیبر والی شرط لاگو ہوگئی۔

رسول خداؐ نے حضرت مُحیصہ بن مسعودنوں ،اسلام دی دعوت لئی، فدک ول ٹور دِتا سی پر فدک والیاں نے وی اسلام قبول نہ کیتا تے اپنی زرعی زمین دی ادھی پیدا وار تے صلح کرلئی۔ تیماء دے یہودیاں نوں جدوں وادی القریٰ تے فدک دے حالات دا پتا لگا تے اوہناں نے آپوں ای پیشگی بندے گھل کے مسلماناں نال معاہدا کرلیا تے اپنی اپنی تھاں تے وسّوں کیتی بیٹھے رہے۔

حصون خیبر، وادی القریٰ، فدک تے تیماء دے یہودیاں دے ہارمَن لین نال عربستان وچوں یہودیاں دی طاقت دا جنازہ نکل گیا۔ ایوں قریش مکہ توں بعد اِک دجے وڈے دشمن ولوں وی تسلی ہوگئی تے مسلماناں نے سکھ دا ساہ لینا شروع کیتا۔ بھانویں آل دوالے دے بدووی مدینے دی نویں ریاست تے نظراں ٹکائی بیٹھے سن پر اوہ اینے جوگے نہیں سن کہ مسلماناں لئی کوئی وڈا مسئلہ پیدا کرسکدے۔

دُجے پاسے اِک اجیہے دشمن تے قابو پانا وی مشکل کم سی جس دا کوئی قلعہ نہیں سی، کوئی شہر نہیں سی تے کوئی محاذ نہیں سی۔ ربیع الاوّل ۷ھ دی گل اے نجد دے دو قبیلے مدینے تے حملے لئی گٹھ جوڑ کر رَہے سن۔ رسول خدا نے حضرت ابوذر غفاری (یاں حضرت عثمان بن عفان) نوں مدینے دا قائم مقام صدر مقرر کیتا تے مجاہداں دا اِک وڈا جتھا لے کے نجد ول کوچ کر گئے۔

نجد ول چڑھائی دی ایہ تکنیک آوَن والے دِناں وچ مسلماناں دے بڑا کم آئی۔ راہ وچ نکے موٹے جھیڑے واقعات پیش آوندے رَہے اوہناں نال بدوواں تے بڑے چنگے اثرات مرتب ہوئے۔ عطفان دے قبیلیاں نے اس غزوے توں بعد سر چکن دی جرأت نہ کیتی تے اخیری اسلام قبول کرلیا۔ ایس غزوے وچ بھانویں آمنے سامنے کوئی بقاعدہ لڑائی نہ ہوئی پر فیر وی ایس حربی سفر توں مسلماناں نے بڑا فیدہ چکیا۔

* * * *

باب نمبر ۱۰

شہنشاہواں نوں دعوت اسلام

جویں کہ تسیں پچھے پڑھ آئے او حدیبیہ توں واپسی تے رسول خدا نے دنیا دے سارے وڈھے شہنشاہواں نوں خطاں دے ذریعے اسلام دی دعوت دِتی ۔ مدینے دی نویں ریاست ولوں، جس دی اپنی عمر اجے ٦ ورھے ہوئی سی ، عظیم الشان حکومتاں دے سربراہواں تے فوجی طاقت دے نشے وچ دُھت حکمراناں نوں خط کوئی سوکھا کم نہیں سی ۔ ایس لئی زبردست استقامت ، اپنے اللہ دی ذات تے پورا بھروسا تے اپنی حکومتی ٹیم اُتے بھرواں اعتماد چاہیدا سی، تے ایہ سارا کجھ ریاست دے سربراہ محمد رسول اللہ وچ پوری طرحاں موجود سی ۔

صدر مدینہ جناب محمد رسول اللہ نے دنیا دیاں سیاسی طاقتاں نوں جیہڑے خط لکھے اوہناں دی تعداد ڈھائی سو توں زیادہ اے تے اوہناں دا متن ڈاکٹر حمید اللہ دی کتاب ''الوثائق السیاسیہ'' وچ لبھدا اے ۔ اوہناں وچوں چار اصل خط ایس ویلے دنیا دے سامنے آ چکے نیں جنہاں دی تصدیق عالمی محقق کر چکے نیں ۔

اسیں تھلے جیہڑے ۸ خطاں دا ذکر کر رہے آں ایہ اوہناں ۲۵۰ خطاں وچوں اوہ خط نیں جیہڑے وڈھیاں تے طاقتور ریاستاں دے شہنشاہواں نوں لکھے گئے ۔ ایہ خط ٦ ھ دے اخیری دِناں یاں ۷ ھ دے مُڈھلے مہینیاں وچ لکھے گئے سن ۔ کجھ محققاں تے سیرت لکھیاراں نے ایہناں خطاں دی تریخ پہلی محرم ۷ ھ لکھی اے، جویں کہ قاضی سلمان منصور پوری لکھدے نیں: ''۷ ھ کے ماہ محرم کی پہلی تاریخ تھی کہ نبی نے پادشاہان عالم کے نام دعوت اسلام کے خطوط مبارک اپنے سفیروں کے ھاتھ روانہ فرمائے ۔ جو سفیر جس قوم کے پاس بھیجا گیا وہ وہاں کی زبان جانتا تھا تاکہ تبلیغ بخوبی کر سکے ۔''

قاضی صاحب نے ایس تے خصائص الکبریٰ دا حوالہ وی دِتا اے پر فیر وی ایہ گل ٹھیک نہیں جاپدی ۔ اوہ ایس لئی کہ سارے سیرت لکھیاراں دا ایس گل تے اتفاق اے کہ خیبر دی فتح توں بعد جس بندے نے جناب صفیہ نوں لونڈی دے طور تے لینا چاہیا سی اوہ دحیہ کلبی ہی سن ۔ قاضی صاحب نے آپوں وی دجی جلد وچ حضرت صفیہ دے ذکر وچ جناب دحیہ کلبی والی گل نقل فرمائی اے ۔ آپ نے ہرقل شاہ روم وَل رسول خداؐ دے قاصد دا نام وی دحیہ بن خلیفہ کلبی ہی لکھیا اے سوال ایہ ہے کہ جے جناب دحیہ کلبی محرم دی پہلی تریخ نوں رسول خدا دا نامہ مبارک لے کے ہرقل ول ٹر گئے سن تے اوہناں جنگ خیبر وچ شرکت کویں کر لئی؟ ایوں جاپدا اے کہ کجھ بادشاہواں نوں خط جنگ خیبر توں بعد لکھے گئے سن ۔ اصل وچ وڈے شہنشاہواں دیاں اکھاں وچ اکھاں پا کے گل کرن دا ویلا بن دا وی خیبر توں بعد دا ہے ۔

رحمت اللعالمین ۱/۱۴۵

رحمت اللعالمین ۱/۱۵۲

خطاں دی تفصیل وچ جان توں پہلاں اِک گل دا ذکر ضروری جاپدا اے کہ رسول خدا تے دین اسلام، اللہ دی زمین تے دنیا دے شنشہا ہواں طرحاں ذہناں تے جسماں تے حکومت کرن نہیں آئے سن سگوں دِلاں دی حکمرانی لئی آئے سن، تے ایہ سنیہا لے کے آئے سن کہ لوکو! اللہ دی زمین تے بس اللہ دی حکومت ہونی چاہیدی اے، تے بندیاں اُتے بندیاں دی خدائی والا کم مک شک جانا چاہیدا اے۔ دنیا دے طاقتور ترین حکمراناں نوں اسلام دی دعوت دا مطلب وی ایہ نہیں سی کہ اوہ اپنیاں سلطنتاں تے حکومتاں توں دست بردار ہو جان سگوں دعوتی رقعیاں دا مطلب تے ایہ سی کہ اپنی رعایا تیکر اللہ دا پیغام اپڑا دیو تے فیر اوہناں اُتے اووِیں حکمرانی کرو جویں اللہ آکھدا اے۔۲۰۰۲ء وچ ہندوستان وچ چھپی اِک کتاب وچ اِک ہندو مصنف نے ایس فلسفے دا ایوں ذکر کیتا اے:

> Prophet Muhammad is declared as apostle of peace as he was sent to earth to spread the message of peace, harmony, social equality, justice so as to cultivate a pragmatic, progressive and permissive society where there existed no animosity, ill will, acrimony, religious intolerance, social disparities etc. 'Silm' is the root word of Islam which means peace; hence peace is the hallmark of Islam. Even the first verse of the Quran, which reads as follows:
> " In the name of God, most merciful, the most compassionate." 🗁
>
> ''محمد رسول (اللہ) نوں تے بنایا ای امن دا پیغمبر گیا اے کیوں جے اوہناں نوں دنیا تے امن چین، سماجی مساوات تے عدل دا پیغام عام کرن لئی گھلیا گیا سی۔ تاں جے دنیا تے اِک افادی، ترقی پسند تے پرتحمل سوسائٹی دی بنیاد رکھی جائے جتھے دشمن داری، کینہ پروری، سخت مزاجی، مذہبی عدم رواداری تے سماجی نا انصافیاں دا کوئی وجود نہ ہووے۔''سلم'' اسلام دا اِک مڈھلا اکھر اے جہدا مطلب اے بس امن۔ اس دا مطلب ایہ ہویا کہ امن اسلام دی نینہ اے، ایتھوں تیکر کہ قرآن دی پہلی آیت ایہ ہے:
> ''اللہ دے نام نال جیہڑا بے حد مہربان تے چوکھا رحم کرن والا اے۔''

شیو شرما جی دسنا ایہ چاہندے نیں کہ اسلام دا ہر فعل امن تے بس امن لئی ہندا اے۔ صلح حدیبیہ یاں معرکہ خیبر توں بعد کیتی گئی خط وکتابت وچ وی ایہی جذبہ سی کہ دنیا توں نا انصافی، ظلم و جبر تے معاشرتی ناہمواریاں دا مڈھ پٹ دِتا جاوے تاں جے رب دی مخلوق کسے طمعے یاں کسے ڈرتوں کسے نا خدا نوں خدا منن تے مجبور نہ ہو جاوے تے نہ ای بندیاں تے بندیاں دی خدائی دا شوق رکھن والیاں دا وسیلہ بنے۔

ہن اسیں خطاں وَل آؤندے ہاں۔

شاہ حبش نجاشی:

حبشہ ول مسلمان دو ہجرتاں کر چکے سن۔ حبشہ دے بادشاہ نجاشی دی شہرت وی چنگی سی۔ تے اوس دا جیہڑا مسلماناں

🖉 Philosophy of islam by shiv sharm a, page123

نال سلوک ہوندا سی ایس بنیاد تے وی ایہ آکھیا جاسکدا اسی کہ اوس دا جواب سلاہن جوگ ہووے گا۔ ایس لئی مُڈھلے دِناں وچ جیہڑے خط لکھے گئے اوہناں وچوں اک خط جناب عمرو بن اُمیہ ضمری دے ہتھ نجاشی حبشہ جناب اصحمہ بن ابجر نوں وی لکھیا گیا۔

جناب عمرو بن امیہ بن خویلد بن عبداللہ ضمری دی کنیت ابو امیہ اے۔ آپ مہاجرین حبشہ وچ شامل سن۔ پر ہجرت مدینہ توں بعد مدینے تشریف لے گئے۔ بڑے سیانے بندے سن تے ہجرت حبشہ پاروں اوتھوں دی رہتل تے زبان توں وی واقف ہو گئے۔ ایسے پاروں ایس سفارت کاری لئی رسول خدا دی نظر اوہناں تے گئی۔ آپ نے حضرت اُم حبیبہ دے نکاح دی وکالت وی کیتی۔ آپ دور معاویہ وچ ۶۰ ھ دے نیڑے تریڑے فوت ہوئے۔ ڈاکٹر حمید اللہ دی تحقیق موجب صدر مدینہ جناب محمد رسول نے جیہڑا خط لکھیا اوہ ایہ ہے:

''بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

محمد رسول ولوں حبشہ دے عظیم بادشاہ نجاشی وَل۔ سلام اوہدے تے جیہڑا راہ ہدایت تے چلے۔ اما بعد میں تہاڈے اگے اوس اللہ دی حمد و ثنا بیان کرداہاں جس توں سوا کوئی معبود نہیں۔ اوہ سچا بادشاہ اے، ہر عیب توں پاک اے، سلامت رکھن والا، امان دین والا تے نگہبان اے۔ میں گواہی دیندا ہاں کہ عیسیٰ بن مریم روح اللہ نیں تے اوس دا کلمہ نیں جیہڑا اوہناں مریم نوں القاء کیتا۔ اوہدی روح تے پھونک نال مریم، جناب عیسیٰ لئی حاملہ ہوئیاں، بلکل اوویں ای جویں اللہ نے جناب آدم نوں اپنے ہتھ نال پیدا کیتا۔ میں تہانوں اللہ وحدہ لاشریک لہٗ ول تے اوس دی اطاعت لئی دوستی دی دعوت دیندا ہاں۔ جے تسیں میری پیروی کرو گے تے میرے پیغام تے ایمان لیاؤ گے تے جان لوؤ کہ میں اللہ دا رسول ہاں۔ میں تہانوں تے تہاڈے لشکر نوں اللہ تے ایمان دی دعوت دیندا ہاں۔ میں حق دا پیغام تہانوں اپڑا دِتا اے تے تہاڈی خیر خواہی کر دِتی اے۔ بس میری نصیحت تے عمل کرو تے اوس تے سلام جیہڑا ہدایت دی پیروی کرے۔'' محمد رسول اللہ (مہر)

جدوں جناب عمرو بن اُمیہ نے رسول خدا دا ایہ نامہ مبارک جناب نجاشی دے حوالے کیتا تے اوہناں اوہ خط اکھاں تے رکھیا تے تخت توں اُتر کے زمین تے آ بیٹھے۔ فیر اوہناں جناب جعفر بن ابو طالب دے ہتھ تے جیہڑے اوہدوں حبشہ وچ موجود سن، اسلام قبول کر لیا تے رسول خدا نوں لکھ بھیجیا ''اے اللہ دے نبی! تہاڈے تے اللہ دی سلامتی، رحمت تے برکت نازل ہووے، اوہ اللہ جس توں سوا کوئی عبادت دے لائق نہیں، اما بعد اے اللہ دے رسول! مینوں تہاڈا خط مل گیا اے جہدے وچ تساں جناب عیسیٰ دا وی ذکر فرمایا اے۔ خدائے زمین و آسمان دی قسم! جو تساں ذکر فرمایا اے جناب عیسیٰ ایس توں بھورا وی وَکھ نہیں سن۔ جیہڑی تساں دعوت دِتی اے اوس نوں میں سمجھ لیا اے۔ میں تہاڈے چاچے دے پتر تے تہاڈے صحابہ دی عزت کیتی اے۔ میں گواہی دیندا ہاں کہ تسیں اللہ دے سچے رسول او۔ میں تہاڈے چاچے دے پتر دے ہتھ تے تہاڈی بیعت کیتی اے تے اوہناں دے ہتھ تے رب العالمین واسطے اسلام قبول کر لیا اے۔''

رسول خدا نے جناب عمرو بن امیہ نوں ایہ وی پکی کیتی سی کہ اوہ مہاجرین حبشہ نوں واپسی دی ہدایت کرن۔ ایس گل دی اطلاع جناب نجاشی نوں وی دِتی گئی تے اوہناں نے دو کشتیاں دا بندوبست کر دِتا۔ اِک کشتی وچ جناب جعفر بن

ابوطالب تے جناب ابوموسیٰ اشعری وغیرہ بیٹھ گئے تے سدھے خیبر پہنچ کے رسول خدا دی خدمت وچ حاضری دِتی تے دُجی کشتی جہدے وچ چوکھے بال تے سوانیاں سن، سِدھی مدینے اپڑ گئی۔

جناب اصحمہ، نجاشی حبشہ نے رجب ۹ھ وچ وفات پائی۔ رسول خدا نے اوسے دِن اپنے صحابہ نوں دس دِتا کہ اصحمہ چلانا کر گئے نیں۔ آپؐ نے مدینے وچ اوہناں دی غائبانہ نماز جنازہ وی پڑھائی۔

شاہ مصر مقوقِس:

اِک دانش ور صحابی جناب حاطب بن ابی بلتہ جیہڑے یمن دے رہن والے سن کسے زمانے وچ مکےّ آ گئے سن۔ مکےّ وچ ای مسلمان ہو گئے تے فیر ہجرت مدینہ دی وی سعادت حاصل کیتی۔ آپ نے دور عثمانی وچ ۶۵ سال دی عمر وچ ۳۰ھ وچ وفات پائی۔ رسول خدا نے مصر وَل سفارت کاری لئی اوہناں نوں مناسب بندا سمجھدیاں ہوئیاں مقوقس بادشاہ وَل ٹور دِتا۔

جناب حاطب نے رسول خدا دا نامہ مبارک اوس تیکرا پڑایا۔ اوس نے پڑھیا تے کوئی کلمہ خیر آکھیا۔ فیر ہاتھی دے دنداں دے بنے ہوئے اِک ڈبے وچ اوس نوں محفوظ کر دِتا پر مسلمان نہیں ہوئیا۔ رسول خدا نے اپنے خط وچ اوس نوں خبر دار کیتا سی کہ اسلام دی دعوت قبول نہ کرن دا مطلب ایہ ہووے گا کہ اوس دی رعایا دی گمراہی دا گناہ وی اوہدے کھاتے وچ پوے گا۔

قبطیاں دے اوس سیانے سردار نے جناب رسول اللہ نوں جواباً لکھیا کہ اوس نوں پتہ سی کہ اجے اِک نبی دا ظہور ہونا اے پر اوہ سمجھدا سی کہ اوہ شام وچ ظاہر ہون گے۔ اوس نے رسول خدا لئی اِک ہزار مثقال سونا، کجھ کپڑے، اِک خچر تے دو کنیزاں تحفے دے طور تے وی بھیجے۔ جدوں جناب حاطب ایہ تحفے تے مقوقس دا خط لے کے رسول خدا a دی خدمت وچ حاضر ہوئے تے آپؐ نے فرمایا کہ

﴿ضَنَّ الْخَبِيْثُ بِمُلْكِهٖ وَلَا بَقَاءَ لِمُلْكِهٖ﴾

''خبیث نے اپنی حکومت بچان لئی بخیلی کیتی اے پر اوہ رہنی نہیں۔''

مقوقس دیاں گھلیاں گئیاں کنیزاں دے نام ماریہ تے سیرین سن۔ ماریہ نوں رسول خداؐ نے اپنے کاشانے وچ عزت بخشی تے سیرین حضرت حسان بن ثابت نوں عطا کر دِتی۔ اوہناں دے بطن وچوں حضرت حسان دے بیٹے عبدالرحمان پیدا ہوئے۔ تحفے وچ آئیا ہوئیا خچر بعد وچ دلدل دے نام نال مشہور ہوئیا تے جناب معاویہ دے دور تیکر جیوندا رہیا۔

کسرائے فارس خسرو پرویز:

رسول خداؐ کمال دی جوہر شناس ہستی سن۔ کیہڑا بندا کیہ کر سکدا اے، ایس دی ونڈ لانا اوہناں تے ختم سی۔ جناب عبداللہ بن حذافہ اوہ صحابی سن جہناں دی سیانف تے کوئی شبہ نہیں سی۔ اوہ قریش دی شاخ بنوسہم نال تعلق رکھدے سن۔ مُڈھلے دِناں وچ اسلام قبول کر کے ہجرت حبشہ وچ وی شریک ہوئے سن۔ رسول خدا نے اوہناں نوں دعوتی خط دے کے ایران ول ٹور ریا۔

کسریٰ رحمت عالم دا مبارک رقعہ پڑھ کے بڑا تپیا تے نالے رقعے نوں ٹوٹے ٹوٹے کر کے سٹ دِتا۔ جناب عبداللہ

نے مدینے آ کے رسول خدا نوں ایہ واقعہ سنایا تے آپؐ نے فرمایا کہ اللہ ایوں ای اوس دی بادشاہت دے ٹوٹے کرے گا۔

کسریٰ نے اپنے ماتحت یمن دے گورنر باذان نوں ایہ حکم وی گھلیا کہ حجاز وچ ایہ بندا جیہڑا نبوت دا دعویٰ کر رہیا اے اوس نوں میرے حضور پیش کیتا جاوے۔ باذان نے اپنے بادشاہ دے حکم موجب دو بندیاں نوں خط دے کے رسول اللہ وَل ٹور دِتا جنھاں نہ صرف اوہ خط آپؐ دے حوالے کیتا سگوں ایہ تڑی وی لائی کہ جے آپوں جا کے شہنشاہ فارس نوں نہیں ملدے تے اوہ تہانوں وی قتل کر دیگا تے تہاڈی سلطنت دی وی اِٹ نال اِٹ کھڑکا دوے گا۔ آپؐ نے چوکھے تحمل نال اوہناں دیاں گلاں سنیاں تے آکھیا کہ کل جواب دیواں گا۔

اللہ تے اوس دے رسول نوں کسریٰ ایران دا تکبر چنگا نہ لگا۔ رومی فوجاں دے ہتھوں ایران دی شامت دے نتیجے تے ایران وچ بغاوت دے جیہڑے آثار نظر آ رہے سن اوہدے نتیجے تے کسریٰ ایران خسرو پرویز نوں اوہدے پتر شیرویہ نے قتل کر دِتا تے آپ بادشاہ بن گیا۔ ایہ منگل ۱۰ جمادی الاولیٰ ۷ھ دی رات دا واقعہ اے۔

سویرے جدوں دوویں ایرانی سفارت کار حضورؐ دی خدمت وچ حاضر ہوئے تے حضورؐ نے اوہناں نوں آکھیا کہ کیہڑا فارس تے کیہڑا خسرو پرویز؟ اللہ نے اوہدا کم کر چھڈیا اے۔ تسیں ہن واپس یمن جاؤ تے جا کے باذان نوں میرے ولوں اسلام دی دعوت دیو۔ آپؐ نے اوس نوں ایہہ سنہیا وی گھلیا کہ جے اوہ مسلمان ہو کے یمن دا الحاق مدینے دی ریاست نال کر دیوے تے حکومت وی اوہدے کول روے گی تے اوس تے کوئی ٹیکس وی لاگو نہیں ہووے گا۔

سفارت کاراں نے یمن جا کے باذان نوں ساری گل بات سنا دِتی۔ تھوڑے ای چِراں بعد ایہ خبر مل گئی کہ باذان نے، تے یمن وچ موجود کجھ ہور ایرانی افسراں نے اسلام قبول کر لیا اے۔

شہنشاہ روم ہرقل:

جناب دحیہ بن خلیفہ کلبی دا تعلق عرب دے مشہور قبیلے بنو کلب نال سی۔ دِحیہ رسول خداؐ دے بھروسے بھروسے دے بندے سن تے شکل صورت دے چوکھے ای سوہنے سن۔ حضرت جبرائیل اکثر اوہناں دی شکل وچ رسول خداؐ کول حاضر ہوندے رَے۔ روم دے شہنشاہ تک خط اپڑان لئی اوہناں دا انتخاب ہویا۔

جدوں ہرقل روم، ایران نوں شکست دے کے اوس مقدس صلیب نوں واپس لین وچ کامیاب ہو گیا جس نوں ایرانی بادشاہ بیت المقدس نوں فتح کر کے اپنے نال لے گیا سی، تے اوہ اپنی منت پوری کرن لئی تے صلیب نوں اوس دی اصل تھاں تے نصب کرن لئی پیدل بیت المقدس گیا۔ اوتھے اوس نوں رسول خدا دا نامہ مبارک دِتا گیا۔ ہرقل نے اوتھے حکم جاری کیتا کہ جے دحیہ کلبی توں وکھ حجاز دا کوئی بندا بیت المقدس وچ موجود اے تے اوس نوں اوہدے حضور پیش کیتا جاوے۔ حکم دی تعمیل ہوئی تے حجازی بندے اوس کول حاضر کیتے گئے۔ اوتھے ہرقل نے ابوسفیان بن حرب نال کجھ سوال جواب کیتے تے فیر آکھن لگا کہ ''جو کجھ تساں دسیا اے جے ایہ ٹھیک اے تے فیر اوہ بندا (جناب رسول خداؐ) بڑی چھیتی میرے پیراں والی جگہ دا مالک بن جائے گا۔ مینوں پتہ سی کہ اِک نبی آون والا اے پر میرا ایہ گمان نہیں سی کہ اوہ تہاڈے وچوں ہووے گا۔ جے مینوں یقین ہوندا کہ میں اوہناں کول اپڑ سکاں گا تے اوہناں نال ضرور ملاقات کر دا تے جے اوہناں دے نیڑے ہوندا تے

اوہناں دے پیر دھوندا۔''

فیر رسول خدا دا خط مبارک پڑھیا تے روم دے وڈے وڈے رئیس جیہڑے اوہدے نال بیت المقدس آئے ہوئے سن، اوہناں نوں دربار وچ اکٹھے ہون دا حکم دِتا۔ جدوں سارے حاضر ہو گئے تے اوہناں نوں سوال کیتا:

''اوہ روم دے وسنیکو! کیہ تسیں ہدایت تے بھلائی چاہندے او تاں جے تہاڈا ملک تہاڈے واسطے باقی رہوے؟ تے کیہ تسیں اوس دی پیروی کر دے اوہ جو عیسیٰ بن مریم نے حکم دِتا اے؟''

''جہاں پناہ! اوہ کیہ اے۔'' رومی سرداراں نے پچھیا۔

''کیہ تسیں اوس نبی عربی دی پیروی کرو گے؟'' شہنشاہ نے فیر سوال کر دِتا۔

ایہ سن کے اوہناں دا حال وحشی کھوتیاں وانگ ہو گیا تے اوہناں صلیباں بند کر لئیاں۔ جدوں ہرقل نے ایہ صورت حال ویکھی تے اوہناں توں مایوس ہو گیا سگوں اوس نوں اپنی جان تے اپنی سلطنت دی فکر پے گئی۔ اپنے سرداراں نوں آکھن لگا کہ جو کجھ میں تہانوں آکھیا اے ایہ صرف تہاڈی ازمائش لئی سی۔ میں ایہ ویکھنا چاہندا ساں کہ تسیں اپنے دین تے کنّے پکے او۔ بس میں تہانوں اوویں ای پایا اے جویں میں چاہندا ساں۔

ایہ سن کے رومی چوہدراہٹ بڑی خوش ہوئی تے سارے سجدے وچ ڈِگ پَے۔ ایوں اوہ چوہدراہٹ شہنشاہ روم دی بد قسمتی دا سبب بن گئی تے اوہ اسلام دی روشنی توں دور ای رہیا۔

حارث بن ابی شمر غسانی:

جناب شجاع بن وہب اسدی وی اسلام دے مڈھلے دناں دے مسلمان سن تے حبشہ ول ہجرت کرن والیاں وچ شامل سن تے ہجرت مدینہ توں بعد، پر جنگ بدر توں پہلاں مدینے اپڑ گئے سن۔ اوہناں جنگ بدر وچ وی حصہ لیا سی تے دو جنگی مہماں دی کمان وی کیتی سی۔ بڑے سیانے تے دانش ور بندے سن۔ جنگ یمامہ وچ شہید ہوئے سن۔

غوطہ (دمشق) دے بادشاہ حارث بن ابی شمر غسانی نوں دعوتِ اسلام دی ذمہ واری جناب شجاع بن وہب اسدی نوں دِتی گئی۔ شجاع آکھدے نیں کہ ''جدوں میں دمشق اپڑیا تے حارث نخلستان وچ سی تے قیصر دی مہمان نوازی دیاں تیاریاں کر رہیا سی، جیہڑا حمص توں ایلیا (بیت المقدس) آیا ہویا سی۔ میں دو تن دِن اوس دی ڈیوڑھی تے بیٹھا رہیا۔ فیر جدوں او باہر آیا تے میں رسول خدا دا نامہ مبارک اوس نوں دِتا۔ اوس نے خط پڑھ کے سُٹ دِتا تے آکھن لگا کہ ''میرے کولوں میرا ملک کون کھوہ سکدا اے۔ میں اوہدے ول آپ جاواں گا۔ جے اوہ یمن وچ اے تے میں اوتھے وی اپڑاں گا۔ فیر اوہ اُٹھ کے کھلو گیا تے حکم دِتا کہ گھوڑے تیار کیتے جان تے نالے مینوں آکھن لگا کہ جو کجھ ایتھے ویکھیا ای اپنے آقا نوں دس دینا۔ فیر اوس نے مشورہ کرن لئی قیصر ول اِک رقعہ لکھیا تے اوس نوں میرے آون دی تے اپنے جواب دی تفصیل وی لکھی۔ قیصر نے اوس نوں کسے معرکے توں باز رہن دی ہدایت کیتی تے نالے اوس نوں اپنے کول سدّ لیا۔ قیصر دا جواب آیا تے حارث نے مینوں بلا کے پچھیا کہ میں کدوں تیکر واپس جان دا ارادہ رکھنا واں۔ میں اوہنوں دسیا کہ انشاء اللہ کل واپس پرت جاواں گا۔ ایہہ سن کے اوس نے میرے لئی سو مثقال سونے دا حکم جاری کر دِتا۔ میں جدوں رسول خدا دی خدمت وچ حاضر ہویا تے

اوہناں نوں ساری حقیقت سنائی۔ آپؐ نے ارشادفرمایا کہ ''بس اوس دا ملک ویران ہوگیا۔''

جناب شجاع نے رسول خدا نوں حارث بن شمر غسانی دے اِک دربان مری دی گل وی سنائی۔ جدوں شجاع، حارث نال ملاقات لئی اڈیک وچ بیٹھے سن تے اوہناں مُری نوں رسول خدا دی ذات، تے اوہناں دی دعوت بابت دسیا۔ مری روم دا رہن والا سیانا بنداسی۔ اوہ گلاں سُندا رہیا تے ہولی ہولی موم ہوگیا تے اخیر اُچی اُچی رونا شروع کر دِتا۔ آکھن لگا کہ میں انجیل پڑھدا ہاں۔ اخیری نبی دیاں ایہی صفتاں میں انجیل وچ پڑھیاں نیں۔ میں اوہناں تے ایمان لیاؤنا تے گواہی دینا واں کہ اوہ اللہ دے نبی نیں پر جے میں کھل کے گل کراں گا تے مینوں ڈراے کہ کدرے حارث مینوں قتل ای نہ کرادیوے۔

واپسی ویلے مری نال ملاقات ہوئی تے اوس نے کجھ زادراہ جناب شجاع نوں پیش کیتا تے نالے رسول خدا نوں سلام آکھن دی وی درخواست کیتی۔ جدوں جناب شجاع نے مری دا سلام حضور دی خدمت وچ پیش کیتا تے اوس دی ساری گل وی حضور نوں سنائی تے آپؐ نے ارشادفرمایا کہ:

صَدَقَ ...... اوس (مری) نے سچ آکھیا۔

حاکم بحرین منذر بن ساویٰ:

حضرت علاء بن حضرمی اِک سیانے تے باصلاحیت صحابی سن۔ اوہناں دا اصل نام عبداللہ سی تے اوہ حضرموت دے رہن والے سن۔ آپ بڑے مستجاب الدعوات بندے سن۔

منذر بن ساویٰ شاہ بحرین تک نامہ رسالت اپڑان دا کم جناب علاء بن حضرمی دے ذمے لگا۔ منذر ایرانی شہنشاہ ولوں بحرین دا گورنر سی۔ جدوں جناب علاء نے رسول خدا دا خط منذر نوں اپڑایا تے اوس نے اہل بحرین نوں پڑھ کے سنادِتا۔ فیر اوس نے رسول خدا نوں لکھیا کہ ''میرے لوکاں وچوں کجھ نے تے اسلام نوں محبت تے پاکیزگی دی نظر نال ویکھیا اے تے بعض نے ایس نوں پسندنہیں کیتا۔ میری حکومت وچ یہود تے مجوس وی نیں، اوہناں لئی کوئی حکم صادر فرماؤ۔'' رسول خدا a نے جواباً لکھیا:

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

محمد رسول اللہ ولوں منذر بن ساویٰ وَل

تہاڈے تے سلام۔ میں تہاڈے نال اللہ دی حمد کردا ہاں، جس دے سوا کوئی عبادت دے لائق نہیں تے میں گواہی دیندا ہاں کہ محمدؐ اوس دے بندے تے رسول نیں۔ اما بعد میں تہانوں اللہ عزوجل دی یاد دلاندا ہاں۔ چیتے رہوے کہ جیہڑا بندا بھلیائی تے خیرخواہی کرے گا اوہ اپنے ای واسطے بھلیائی کرے گا تے جیہڑا کوئی میرے قاصداں دی اطاعت کرے گا، اوس نے میری ای اطاعت کیتی۔ جیہڑا اوہناں نال خیرخواہی کرے گا، اوس نے میری خیرخواہی کیتی۔ میرے قاصداں نے تہاڈی تعریف کیتی اے۔ میں تہاڈی قوم ولوں تہاڈی سفارش من لئی اے۔ بس مسلمان جس حالت تے ایمان لیائے نیں اوہناں نوں اوہناں دے حال تے چھڈ دیو۔ میں خطا کاراں نوں معاف کر دِتا اے۔ تے تسیں جدوں تیکر سدھے رستے تے رہووگے، اسیں تہانوں معزول نہیں کراں گے۔ تے جیہڑا یہودیت یا مجوسیت تے قائم رہوے، اوس تے جزیہ اے۔

شاہان عمان جیفر تے عبد:

شاہان عمان جیفر تے عبد پسران جلندی وَل جیہڑے قاصد گئے اوہناں دا نام عمرو بن عاص سی۔ حضرت عمرو بن عاص دا نام اسلامی تواریخ دا بڑا اوڈھا نام اے۔ آپ بڑے وڈے مدبر، خطیب، سیاستدان تے سپہ سالار سن۔ اوہناں دے گھرانے نوں بہترین گھرانہ قرار دِتا گیا سی۔ اوہناں دا سب توں وڈا کارنامہ مصر دی فتح اے۔

حضرت عمرو بن عاص عمان اپڑے تے پہلوں عبد نوں ملے۔ عبد نے جناب عمرو نال بڑا تفصیلی انٹرویو کیتا، جہدے وچ جناب عمرو دے والد عاص دے دین توں لے کے آل دوالے دیاں سلطنتاں دا ردِعمل شامل سی۔۔ فیر اوس نے جناب عمرو نوں وڈے بھرا جیفر نال ملوا دِتا۔ جیفر تے مہر توڑ کے خط کھولیا تے پڑھ کے عبد نوں پھڑا دِتا۔ اوس نے وی خط پڑھ لیا۔ فیر جیفر نے پچھیا:

''قریش دا کیہ حال اے؟''

''سب نے اطاعت کرلئی اے، کسے دین ول رغبت توں تے کسے ڈر دیاں ماریاں۔'' حضرت عمرو نے جواب دتا۔

محمد دے قریبی بندے کویں دے نیں؟'' بادشاہ نے پچھیا

''اوہناں سوچ سمجھ کے تے اپنی مرضی تے رغبت نال اسلام قبول کیتا اے۔''

''اچھا کل فیر میرے نال ملاقات کرنا۔''

اگلے دن جدوں جناب عمرو بن عاص، جیفر بادشاہ نوں ملے تے اوس نے آکھیا کہ ویکھ عمرو! جے میں اپنی بادشاہت اِک اجیہے بندے دے حوالے کر دیواں جہدے شاہسوار ایتھے اپڑے ای نہیں تے میں پورے عرب وچ سب توں چوکھا ماڑا حکمران سمجھیا جاواں گا تے نالے سن لوؤ کہ جے اوس دے شہسوار ایتھے اپڑے تے ایوں دا جوڑ پوے گا کہ تساں گئے دِناں وچ ویکھیا ہووے گا تے نہ سنیا ہووے گا۔ جناب عمرو نے ایہہ گل بات سنی تے اوہناں نوں آکھیا کہ ایس دا مطلب ایہہ ہے کہ مینوں ہن واپس چلے جانا چاہیدا اے۔

''نہیں، کل تیکر رُک جاو۔'' بادشاہ نے آکھیا

ایوں جاپدا اے کہ رات دوواں بھراواں نے آپس وچ صلاح مشورے کیتے تے اللہ نے اوہناں نوں صراط مستقیم تے چلن دی عقل وی عطا فرمائی، کیوں جے اگلے دن اوہناں اسلام قبول کرن دا اعلان کر دِتا۔

حاکم یمامہ ہوذہ بن علی:

یمامہ دے حاکم ہوذہ بن علی نوں اسلام دی دعوت دین لئی رسولِ خدا نے جناب سلیط بن عمرو بن عبدشمس دا انتخاب فرمایا۔ آپ مُڈھلے دِناں دے مسلمان سن تے حبشہ ول ہجرت کرن والے مسلماناں وچ شامل سن۔ آپ بدر دے معرکے وچ وی شریک سن۔ رسول خداؐ دے بڑے بھروسے دے بندے سن تے بوہت سارے غزویاں وچ آپدے نال رَے سن۔ عہد صدیقی وچ جنگ یمامہ وچ شہید ہوئے سن۔

جناب سلیط نے نامہ گرامی ہوزہ بن علی دے حوالے کیتا تے اوس نے اوہناں دی بڑی آؤ بھگت کیتی۔ فیر اوس نے

رسول خداؐ نوں جواباً لکھیا کہ '' عرب تے جیہڑی میری ہیبت اے، اوس دا سب نوں پتہ اے۔ جے کجھ علاقے مینوں دے دیو تے میں ضرور تہاڈی اطاعت کرلواں گا۔'' اوس نے جناب سلیط نوں ہجر دا بنیا ہوئیا کپڑا تے کجھ ہور تحفے وی دِتے۔

حضرت سلیط ایہ تحفے تے ہوذہ دا خط لے کے رسول خدا دی خدمت وچ حاضر ہوئے تے رسول خدا نے فرمایا کہ جے اوہ اِک گٹھ زمین وی میرے کولوں منگے گا تے میں نہیں دیواں گا۔ جو کجھ اوہدے قبضے وچ اے اوہ وی تباہ ہووے گا تے اوہ آپوں وی۔ فیر جدوں رسول خداؐ مکہ فتح کر کے واپس پرتے تے آپؐ نے فرمایا کہ اَج ہوذہ مر گیا اے۔ جناب رسول خدا نے ایہ وی فرمایا کہ ایسے یمامہ وچ اِک کذاب نبوت دا دعوت کرے گا، جیہڑا میرے بعد قتل کر دِتا جاوے گا۔

''اوس نوں کون قتل کرے گا۔'' اِک صحابی نے عرض کیتی۔

''توں تے تیرے ساتھی'' رسول خدا نے جواب دِتا۔

تواریخ دَسدی اے کہ فیر اوتھے مسیلمہ کذاب نے نبوت دا دعویٰ کیتا تے اوہ اوہناں مسلماناں دے ہتھوں قتل وی ہوئیا۔ ایوں رسول خدا دا مبارک ارشاد سو فیصد پورا ہوئیا۔

شرجیل بن عمرو غسانی حاکم اُردن:

حارث بن عمیرا زدی مدینے دے اوہناں لوکاں وچ گنے جاندے سن جنہاں دی سیانف تے دانش دے چرچے ہوندے سن۔ رسول خدا نے موتہ (اُردن) دے حاکم نوں اسلام دی دعوت دین لئی جناب حارث بن عمیرا زدی دا انتخاب فرمایا۔ آپ محبوب خدا دے حکم دی تعمیل وچ سفر دیاں صعوبتاں برداشت کر دے ہوئے موتہ اپڑے تے آقا دا خط شرجیل دے حوالے کر دِتا۔ اوس نے حضرت حارث نوں گرفتار کر لیا تے فیر اوسے حالت وچ اوہناں نوں شہید کر دِتا۔ جدوں رسول خداؐ نوں شرجیل دی ایس سفارتی بددیانتی دا پتہ لگا تے آپؐ نے شہادت حارث دا بدلہ لین لئی حضرت زید بن حارثہ دی کمان وچ تن ہزار مجاہداں دے اِک لشکر نوں کوچ دا حکم دِتا جہدے نتیجے تے سریہ موتہ پیش آیا۔

* * * *

زاد المعاد ۳/۲۶۴

باب نمبر ۱۱

۷ھ تے ۸ھ دے اہم واقعات

۷ھ دیاں کجھ مہماں:

۷ھ اسلامی تواریخ دا چوکھا اہم سال ہے۔ ایس وچ دشمناں نوں سُدھ کرن لئی رب نے بڑے چنگے موقعے دِتے تے ہولے ہولے ڈنگ مارن لئی تیار بیٹھے سپ اپنیاں اپنیاں رڑاں وچ وڑ دے گئے۔

خیبر دے وڈے معرکے توں بعد پہلی مہم صفر یا ربیع الاول وچ غالب بن عبداللہ لیثی دی کمان وچ قبیلہ بنوملوح نال جوڑ پاؤن لئی قدید وَل گئی۔ غالب ہوراں بشر بن سوید دے رشتے داراں دے قتل دا بدلا لے لیا تے اوہناں دا مال ڈنگر وی ہک لیائے۔

شعبان دے مہینے وچ حضرت عمر بن خطاب دی کمان وچ ۳۰ مجاہداں دا اِک جتھا بنوہوازن وَل گھلیا گیا۔ پر اوہناں نال جوڑ نہیں پیا۔

شعبان وچ ای اِک دُجا حربی جتھا حضرت بشیر بن سعد انصاری دی کمان وچ بنومرہ وَل ٹوریا گیا۔ سوائے جناب بشیر بن سعد توں سارے ۲۹ مجاہد شہید ہو گئے تے ایوں بنومرہ نوں سبق سکھان دی کوشش کامیاب نہ ہوئی۔

رمضان دے مہینے وچ حضرت غالب بن عبداللہ لیثی دی قیادت وچ ۱۳۰ مجاہداں دا اِک لشکر بنوعوال تے بنوعبد دے خلاف کاروائی لئی گھلیا گیا۔ جناب غالب نے بھرویں کارروائی کر کے باغی قبیلیاں نوں سبق سکھا دِتا۔ ایس مہم وچ جناب اسامہ بن زید دے ہتھوں اِک اجہیا بندا وی قتل ہو گیا جہنے لا الہ الا اللہ آکھ دِتا سی۔ ایس گل تے رسول خداؐ نے جناب اسامہ نوں بڑا ڈانٹیا سی۔

شوال دے مہینے وچ بنوغطفان دے گٹھ جوڑ دی خبر ملی۔ حضرت عبداللہ بن رواحہ کمانڈر اسلامی دستے نے ۳۰ سازشیاں نوں مدینے آؤن تے راضی کر لیا تاں جے گل بات کیتی جاوے۔ راہ وچ کسے بدگمانی دے نتیجے تے لڑائی ہو پئی تے اوہ سارے سازشی مارے گئے۔

شوال وچ ای بنوفزارہ تے بنوعذرہ دے علاقے وچ مدینے تے حملے دیاں تیاریاں ہو رہیاں سن۔ اوہناں دی سرکوبی لئی حضرت بشر بن کعب انصاری نوں ۳۰۰ مجاہداں دے نال گھلیا گیا۔ دشمن دوڑ بھج گیا۔

ذوالحج دے مہینے وچ رسول خدا نے ۵۰ مجاہداں نوں حضرت ابوالعوجاء دی کمان وچ بنوسلیم نوں اسلام دی دعوت دین لئی بھیجیا بنوسلیم نے دعوت حق قبولن دی بجائے سخت لڑائی کیتی۔ لڑائی وچ اسلامی سالار جناب ابوالعوجاء زخمی ہو گئے پر مسلماناں نے بنوسلیم دے دو بندے قید کر لے۔

عمرہ قضاء:

﴿لَقَدْ صَدَقَ اللّٰهُ رَسُوْلَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ اِنْ شَآءَ اللّٰهُ اٰمِنِيْنَ مُحَلِّقِيْنَ رُءُ وْسَكُمْ وَمُقَصِّرِيْنَ لَا تَخَافُوْنَ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوْا فَجَعَلَ مِنْ دُوْنِ ذٰلِكَ فَتْحًا قَرِيْبًا﴾ (الفتح: ۲۷)

''یقیناً اللہ نے اپنے رسول نوں سچا ای خواب وکھایا سی، مطابق حق دے۔ کہ تسیں مسجد حرام وچ ضرور داخل ہو وَ گے، جدوں اللہ نے چاہیا۔ امن وامان نال، سرمنڈا دے ہوئے یاں وال کٹواندے ہوئے، تہانوں کوئی ڈر نہیں ہووے گا۔ بس اللہ اوہ جان دا اے جو تسیں نہیں جان دے۔ بس اوس نے تہانوں پہلوں ای لگدے ہتھ اِک فتح دے دِتی۔''

پچھلے سال جدوں رسول خداؐ نے اپنے ایس خواب دا ذکر کیتا سی کہ اسیں بیت اللہ دا طواف کراں گے تے فیر حدیبیہ دے معاملے پاروں واپس پرتنا پیا سی تے بہت سارے مشرکاں تے منافقاں نے ایس گل نوں بڑا اچھالیا سی۔ کافر تے مشرک تے دور دی گل، بڑے بڑے جید صحابہ وی اِک دوُ جے نوں ایہ پچھدے پھردے سن کہ کیہہ رسول خدا نے ایہ نہیں سی فرمایا کہ اسیں بیت اللہ دا طواف کراں گے۔ مطلب ایہ سی کہ ہن طواف کیتے بغیر واپس کیوں پرتے جاندے نیں؟ اللہ نے سورہ فتح وچ ایہ گل نتار دِتی کہ میرے محبوب دا خواب سچا ہی سی کہ تسیں مسجد حرام وچ داخل ہووگے پر اوہدوں، جدوں اللہ نے چاہیا۔ رہی ایہ گل کہ جدوں اینڈی کھیچل کر کے عمرے واسطے آئے ہاں، تے ایسے سال عمرہ کیوں نہیں کیتا گیا تے ایس گل دا جواب بس ایہی اے کہ ''اللہ اوہ کجھ جان دا اے جو تسیں نہیں جان دے۔''

۷ھ وچ جدوں ذی قعدہ دا چن نظر آ گیا تے اِک سال دی مدت پوری ہوگئی تے رسول خداؐ نے اپنے صحابہ کرام نوں عمرہ دی تیاری دا حکم دِتا۔ آپؐ نے فرمایا کہ کوئی وی بندا جیہڑا صلح حدیبیہ وچ شامل سی، پچھے نہ رہوے۔ ایس اِک سال دی مدت وچ کئی صحابہ شہید ہو گئے سن تے کئی چلانا کر گئے سن، فیر وی تعداد گھٹن دی بجائے ودھ گئی۔ ویکھدیاں ای ویکھدیاں بیت اللہ دے پروانیاں دی تعداد دوہزار تیکر اپڑ گئی، تے سوانیاں تے بال ایس توں وکھ سن۔

رسول خدا دے حکم موجب جنگی ساز وسامان تے ہتھیار وی نال رکھے گئے۔ حضرت ابورہم غفاری نوں ریاست مدینہ دا قائم مقام مقرر کیتا گیا، قربانی دے سٹھ (۶۰) اونٹ نال تیار کیتے گئے، سوگھوڑے سواری لئی تے جے لوڑ پوے تے جنگی مقصدلئی وی تیار کیتے گئے تے رب سوہنے دا نام لے کے مکے ول کوچ دا حکم دے دِتا۔ رسول خدا نے اپنے جان نثاراں نوں حکم دِتا کہ ساز وسامان وادی یاجج وچ سٹور کیتا جاوے۔ آپؐ نے ایہ حکم وی فرمایا کہ طواف دے پہلے تن چکر دوڑ کے لائے جان تاں جے ایہ گل غلط ثابت ہو جائے کہ مسلمان مدینے دے موسمی بخار دے پھنڈے ہوئے نیں تے اوہناں دے جسیاں وچ کوئی ساہ ست باقی نہیں رہیا۔

قریش نوں ایس گل دی خبر مل گئی سی کہ مسلمان اپنے نال حربی ساز وسامان لے کے آ رَہے نیں۔ فیر اوہناں جدوں یاجج دی تھاں تے انونٹری انچارج حضرت بشیر بن اسعد کول اسلحے دے انبار لگے ویکھے تے اوہناں مکرز بن حفص دی سربراہی

وچ اِک سفارتی وفد رسول خدا ول بھیج کے ایہہ عرض کیتی کہ غدر تے عہد شکنی کدے وی آپؐ دا شیوا نہیں رہیا۔ فیر معاہدے دے خلاف ورزی کردے ہوئیاں ہتھیاراں دی اینی تعداد اپنے نال کیوں لے آئے او؟

''میں اپنے عہد دا پکا ہاں۔ یقین رکھو کہ میں ہتھیار لے کے حدود حرم وچ ہرگز داخل نہیں ہوواں گا۔'' رسول خدا نے جواب دِتا۔

''سانوں تہاڈے توں ایہی امید سی کہ تسیں اپنے وعدے نبھاؤ گے۔'' مکرز نے خوشی خوشی دل دی گل دس دتی۔

ہتھیار اپنی جگہ تے رہ گئے تے خدائے واحد دے منن والے بندیاں دا قافلہ ''میں حاضر آں، یا اللہ میں حاضر آں'' دیاں پکاراں پاؤندا مکےّ وَل ٹر پیا۔ مرالظہر ان دی تھاں تے اپڑے تے سالار قافلہ رسول رحمت نے ڈیرے لان دا حکم دے دِتا۔

''ہن قریش دا پتر تے مکےّ دی شاناں والی دھرتی دا شاناں والا فرزند اپنی اوسے اُٹھ قصواء تے بیٹھا شاہانہ وقار نال مکےّ وچ داخل ہو رہیا اے جس قصوا تے سوار ہو کے اوہ مدینے گیا سی۔ حجون ول جان والی پہاڑی گھاٹی دے رستے تے شمع رسالت دے پروانیاں نے اوس شمع نوں گھیرے وچ لیا ہوئیا اے۔ تے لبیک اللھم لبیک دیاں واجاں لاندے پیروں پیرا گے ودھے جا رَے نیں۔ شہنشاہ دو جہاں دے دربان عبداللہ بن رواحہ نے قصواء دی نکیل پھڑی ہوئی اے تے شہنشاہ دے غلام اپنے آقا دے حکم تے کٹ مرن لئی بے تاب ہوئے پھردے نیں۔ اوہ اڈیک رَے نیں کہ جدوں ای زبان نبوت توں کوئی حکم ملے تے اسیں تعمیل کرن وچ اِک دُجے توں بازی لے جائیے۔ ہن نکیل بردار خادم اپنے آقا دی شان وچ اُچی اُچی کوئی شعر پڑھ رہیا اے۔ غور کرو اوہ پکار رہیا اے:

خَلُّو بَنِی الکُفّارِ عَنْ سَبِیلِهٖ۔ اَلیَومَ نَضْرِبُکُمْ عَلیٰ تَنْزِیْلِهٖ. (ضیا النبی: ۴/۳۳۹)

اوہ پکار رہیا اے او فرزندان کفر! میرے آقا لئی راہواں خالی کر دیو۔ اَج اسیں تہاڈے نال قرآن دی تنزیل تے جنگ کر دے ہاں۔ اسیں تہانوں اجہی سٹ ماراں گے جیہڑی تہاڈیاں گردناں نوں تہاڈے موہڈیاں توں وکھ کر دیوے گی تے سجناں نوں سجناں توں دور کر دیوے گی۔ او فرزندان کفر! میرے آقا دے رستے خالی کر دیو۔ خالی کر دیو رستے، کیوں جے ساریاں بھلیائیاں ایس رسول دی ذات وچ نیں۔ اے میرے پروردگار! میں ایہدے ارشاد تے ایمان لیاندا ہاں کہ ایس دے ہر حکم نوں قبول کرن وچ ای اللہ دا حق اے۔

لوسنو، اچن چیت اِک ہور آواز آؤندی اے:

''خاموش ہو جاؤ عبداللہ۔ حضورؐ دی موجودگی وچ تے فیر حرم وچ شعر پڑھی جا رہیا ایں۔'' ایہ آواز عمر بن خطاب دی اے۔ اوہ عبداللہ نوں ڈانٹ رَے نیں کہ ایس طرحاں محبوب خدا دی بے ادبی ہو سکدی اے پر عبداللہ توں پہلوں ای فیصلہ کرن والے نے فیصلہ کر دِتا اے، تے کون اے جیہڑا اوہدے اگے چون وچراں کرے۔ آواز آؤندی اے:

''عمر، ایس نوں کجھ نہیں کہنا۔ ایہ شعر کافراں لئی تیر دی مار توں وی چوکھے تیز نیں، ایہ اواز فیصلہ کرن والے دی اے، اوس دی اے جہدے فیصلے تے رب نے وی نہیں بولنا۔ اوہ وی کہے گا کہ جے محبوب آکھدا اے کہ عبداللہ نوں شعر پڑھنے

چاہیدے نیں تے چلو فیر پڑھدا روے، میں وی سناں گا۔

ہن حضور عبداللہ نوں ہدایت کررَے نیں کہ اے رواحہ دے بیٹے، تسیں کہو کہ لَا اِلٰہَ اِلَّا اللّٰہُ ۔ وَحْدَہٗ نَصَرَ عَبْدَہٗ ۔ وَأَ عَذَّ جُنْدَہٗ ۔ وھَزَمَ الْاَحْزابَ وَحْدَہٗ. " کوئی معبود نہیں سوائے اللہ واحد دے جس نے اپنے بندے دی مدد کیتی تے اوس دے لشکر نوں غالب کیتا تے کلّے اوس اللہ نے کافراں دے ٹولیاں نوں شکست دِتی۔

ہن عبداللہ وی تے باقی مسلمان وی ایہی جملے دُہرا رَے نیں۔ مکّے دے کافر اپنے پروگرام دے مطابق سامنے والی پہاڑی قعیقان دی چوٹی تے چڑھ کے ایہ سارا نظارہ ویکھ رَے نیں۔ اوہ اڈیک لائی بیٹھے نیں کہ تاپ دے مارے مسلمان پیلے چہریاں نال طواف کردے ڈگدے پھرن گے تے اسیں اوہناں دا تماشا ویکھاں گے۔

حضورؐ نے اضطباع کیتا ہویا اے یعنی اپنی چادر سجے موہڈے دے تھلے بغل توں گزار کے کھبے موہڈے تے سٹی ہوئی اے۔ باقی مسلماناں وی حضور دی پیروی وچ ایوں ای کیتا ہویا اے۔ طواف شروع ہوندا اے۔ اِک اللہ دے مَنن والے دوڑاں لا رَے نیں تے سامنے کافر اپنیاں انگلاں دنداں تھلے دبی آوندے نیں، تے اِک دُوجے نوں آکھ رَے نیں کہ ایہ تے کوئی ہور ای گل نکلی اے۔

طواف مکمل ہو گیا تے قربانی دی واری آئی۔ رسول خدا نے فرمایا کہ سارا مکہ ای قربان گاہ اے۔ فیر مروہ دے نیڑے جنوراں نوں قربان کر دِتا گیا تے سر منڈ والئے گئے۔ فیر کجھ صحابہ نوں یاجج بھیج دِتا گیا تاں جے اوہ اسلحہ خانے دی حفاظت کرن تے اوتھے بیٹھا حفاظتی دستہ عمرہ کر لوے۔ آپوں رسول خدا بیت اللہ دے اندر تشریف لے گئے۔ ساری رات اپنے معبود واحد دی عبادت وچ گزار دِتی۔ آقا دے حکم موجب جناب بلال نے فجر دی بانگ دِتی تے مکّے دے مشرکاں نوں سپ سنگھ گیا۔

''اللہ بوہت وڈا اے، اللہ بوہت عظیم اے، میں گواہی دیندا ہاں کہ اوہدے توں وکھ کوئی معبود نہیں۔ میں گواہی دیندا ہاں کہ محمد اللہ دے رسول نیں۔''

بلال دی آواز قعیقان دی ٹیسی تیکر جا رَی سی۔ ایہ کیہ؟ مشرک ڈونگیاں سوچاں وچ ڈب گئے سن۔ اِک کالا حبشی جیہڑا کل تیکر اوہناں توں تے اوہناں دے نیانیاں نوں مار کھاندا ہوندا سی اَج اوہ غلام منڈا خانہ کعبہ دی چھت تے چڑھ کے کویں ہینگ رہیا اے۔ عکرمہ نے دنداں تھلیوں انگل کڈی تے آکھن لگا کہ اللہ نے ابوالحکم (ابوجہل) تے بڑا کرم کیتا کہ ایس غلام حبشی توں ایہ کلمے سنن توں بچا لیا۔

''خدا دا شکر اے کہ میرا باپ ایہ منظر ویکھن توں پہلے مر گیا۔'' صفوان بن اُمیہ بولیا۔

''اللہ دا شکر اے کہ میرے والد نوں ایہ دن نہیں ویکھنا پیا۔'' خالد بن ولید نے وی اپنے دل دی بھڑاس کڈی۔

حضرت میمونہ بنت حارث:

حضرت میمونہ نے بیوہ ہون توں بعد اپنا معاملہ اپنی وڈی بہن حضرت اُم الفضل زوجہ حضرت عباس نوں سونپ دِتا ہویا سی تے حضرت اُم الفضل نے میمونہ دی ذمہ واری اپنے گھر والے حضرت عباس تے پائی ہوئی سی۔ حضرت عباس نے وچ

پے کے جناب میمونہ دا نکاح رسول خداؐ نال کرا دِتا۔ (تفصیل لئی اُمہات المومنین دا باب ویکھو)

مسلماناں نوں مکےّ آ ئیاں تن دِن گزر گئے سن۔ معاہدہ حدیبیہ وچ ایہی گل لکھی گئی سی۔ ایوں چوتھے دِن ظہر ویلے مکےّ دے چوہدریاں نے سہیل بن حویطب نوں رسول خدا وَل بھیجیا اوہ آپ نوں مکےّ توں نکل جان دا آکھے۔ رسول خداؐ نے معاہدے موجب کوچ دا حکم دِتا تے سرف دی تھاں تے جا کے ڈیرے لا لے۔ جناب میمونہ اجے سفر لئی تیار نہیں سن، ایس لئی رسول خدا نے اپنے اِک غلام ابورافع نوں مکےّ ای رہن دِتا تاں جے حضرت میمونہ دی تیاری توں بعد جناب ابورافع اوہناں نوں نال لے آون۔ فیر ایوں ای ہوئیا تے ابورافع حضرت میمونہ نوں نال لے کے سرف دی تھاں تے اپڑ گئے۔

مدینے واپس آ کے مسلمان امن سلامتی نال رہن لگ پے۔ رسول خدا نوں ایس گل دا پورا یقین سی کہ اسلام دے اوکھے دِن بیت گئے نیں۔ مکےّ دے قریش، علاقے دے یہودی، نجد دے وگڑے قبیلے تے آل دوالے کھلرے بدوواں نوں سمجھ لگ گئی سی کہ ہن واحدانیت دے ہڑ دے اگے بنھ مارنا سوکھا کم نہیں۔

مکےّ دے جگر دے ٹکڑے:

مکےّ دی اِک بیٹھک وچ قریش دے سردار رسول خدا دی تیزی نال ودھی جاندی سیاسی طاقت تے بحث مباحثہ کر رے سن۔ اچن چیت اِک جوان اُٹھ کھڑا اے تے آکھدا اے کہ ''عقل منداں نوں پتہ لگ چکیا اے کہ محمد نہ شاعر نیں تے نہ جادوگر۔ اوہناں دا کلام اصل وچ رب العالمین دا کلام ہوندا اے۔ بس اوہناں دی اطاعت ہر کسے تے واجب اے۔'' ایہ جوان خالد بن ولید اے جنے اُحد دی جنگ وچ سارا نقشہ بدل کے رکھ دِتا سی۔

''خالد! ایوں جاپدا اے تسیں وی ستارہ پرستاں دا مذہب اختیار کر لیا اے۔'' عکرمہ بن ابوجہل نے اپنا غصہ کڈیا۔

''تسیں جو وی جانو تے جو وی سمجھو، میں تے مسلمان ہو گیا جے'' خالد ہوریں فیر بولے۔

''قریش تہاڈے توں ایہہ اُمید نہیں رکھدے سن۔''

''کیوں قریش نوں ایس گل وچ کیہ اوچیچ نظر آوندا اے؟''

''محمد نے تیرے باپ نوں قتل کرایا۔ کرایا اے نا؟ تیرا چاچا تے چاچے دا پتر محمد دے بندیاں نے مار سٹے۔ مارے نیں نا؟ رب دی سوہنہ جے تیری تھاں تے میں ہوندا تے ایوں دی گل کدے نہ کردا۔''

''ایہ جاہلیت دی بحث اے۔ جدوں ساری حقیقت کھل چکی اے تے بے کار آ کڑ کس کم دی؟ بس میں مسلمان ہو گیا واں۔''

کجھ ای چر پچھوں خالد دے مسلمان ہون دی خبر ابوسفیان تیکر وی اپڑ گئی۔ ابوسفیان نے خالد نوں اپنے کول سدگھلیا تے آکھن لگا کہ خالد! میں کیہ سن رہیا ہاں؟

''تسیں ٹھیک سنیا اے سردار'' خالد نے جواب دِتا۔

''اچھا جے ایہ ٹھیک اے تے لات تے عزیٰ دی قسم اے میں محمد توں پہلاں تیرے نال نبڑاں گا۔''

''تسیں جو وی کہو، میں مسلمان ہو چکیا واں''

ابوسفیان غضب ناک ہو کے اُٹھد ا اے، اوس دے حواری وی نال ای اُٹھ جاندے نیں، سارے رَل کے خالد دے گل پے جاندے نیں پر عکرمہ اگے ہوندا اے تے ابوسفیان دا پلا کھچ کے آکھدا اے کہ ابوسفیان جی! ایوں گل بن دی نظر نہیں آوندی۔ مینوں تے اندیشہ اے کہ ہور سال تیکر سارے مکےّ والیاں محمد دا دین قبول کر لینا اے۔

مکےّ وچ خالد دا مسلمان ہونا اِک گرما گرم خبر (Burning Issue) دے طور تے سنیا گیا۔ اوہدر ایہہ بحث مباحثے جاری سن تے اوہدر خالد نے اپنے مسلمان ہون دی خبر تے تحفے دے طور تے کجھ گھوڑے رسول خدا دی خدمت وچ بھیج دِتے۔

جناب خالد بن ولید دے مسلمان ہو جان دے پچھے کئی سارے جذبے نظر آوندے نیں۔ مثال دے طور تے ایہہ کہ عرب وچ اوہناں دی پچھان اِک سیانے تے دلیر کمانڈر دی سی پر صلح حدیبیہ توں بعد کمانڈر دی حیثیت نال اپنے آپ نوں منوان دی گنجائش ختم ہو گئی سی۔ دُجی وجہ ایہہ سی کہ وڈا بھرا ولید بن ولید پہلے ہی مسلمان ہو چکیا سی تے اوہ عمرہ قضا دے ویلے جدوں مکےّ آیا تے خالد نوں لبھدا رہیا تاں جے اوس نوں سدھے راہ تے ٹرن دی ہدایت کرے۔ خالد دُجے بوہت سارے کافراں طرحاں مکےّ توں باہر نکل کے بیٹھ گئے سن۔ ایس لئی جناب ولید دی اوہناں نال ملاقات نہ ہو سکی۔ فیر جناب ولید نے خالد دے نام اِک رقعہ چھڈ یا کہ ''خالد! تیری عقل و دانش دا تے جواب نہیں، اسلام جہیا سچا مذہب تیرے توں کویں پوشیدہ اے۔'' جناب ولید نے ایہہ وی لکھیا کہ ''رسول خدا تہانوں یاد کر دے رہے نیں تے مینوں بار بار پچھدے رَہے نیں کہ خالد کتھے وے؟ سو خالد اجے وی ویلا ای، اپنے آپ نوں ضائع نہ کر۔''

ایس عظیم سپہ سالار دے مسلمان ہو جان دی اِک ہور وجہ ایہہ وی نظر آوندی اے کہ ولید دی بیوی یعنی خالد دی والدہ، جناب عباس دی بیوی اُم الفضل تے ابو رہم دی بیوی سکیاں بھیناں سن۔ ابو رہم دی وفات توں بعد عمرہ قضا دے دِناں وچ جناب عباس دی خاہش تے حضرت میمونہ رسول خدا دے نکاح وچ آ گئیاں تے ایوں اپنے نویں دیس مدینے اپڑ گئیاں۔ اُم المومنین میمونہ نوں اپنے بھانجے نال بڑا پیار سی تے خالد وی خالہ نال بڑا پیار کر دا سی۔ اُتوں ایہہ وی ہویا کہ رسول خداؐ جناب میمونہ دیاں دو بہناں حضرت سلمیٰ بیوہ سید الشہدا حضرت حمزہ تے عمارہ نوں وی اپنے نال مدینے لے گئے[1] ایس رخصتی توں بعد خالد اداس رہن لگ پے۔

حربی کارنامیاں دی معطلی، وڈے بھرا ولید دا خط، رسول خدا دا خالد نوں یاد کرنا تے ملن دی خاہش کرنا تے مکےّ توں ماسیاں دا رخصت ہو جانا تے فیر خالہ میمونہ دا حرم نبی وچ شامل ہو جانا جناب خالد بن ولید دے اسلام دے نیڑے ہون دے سبب بنے، تے اخیر اِک دن آپ بارگاہ رسالت وچ حاضر ہو گئے۔

جناب عمرو بن العاص:

جناب عمرو بن عاص وی کفار دے چوٹی دے کمانڈر سن۔ اوہ آکھدے نیں کہ ''میرے دِل وچ اسلام دی عداوت کُٹ کُٹ کے بھری ہوئی سی تے حدیبیہ توں بعد، تے اگلے ورھے رسول خدا دی مکہ آمد توں پہلاں میں مکہ چھڈ دینا چاہندا

[1] حیات محمدؐ از محمد حسین ہیکل صفحہ: ۵۰۰

ساں۔ایسے پریشانی وچ میں کجھ دِن رہط وچ جاڈیرے لائے۔ فیر اِک دن مکےّ واپس آ ئیا تے اپنے قبیلے دے لوکاں نوں اکٹھا کر کے ایہ صلاح دِتی کہ اوہناں نوں مکہ ہمیش لئی چھڈ کے حبشہ ٹر جانا چاہیدا اے۔مینوں محمدؐ دی غلامی نالوں نجاشی دی تابعداری چنگی لگدی اے۔ایوں اسیں لوک حبشہ ول کوچ کر گئے۔ اِک دن میں اوتھے عمرو بن اُمیہ ضمری نوں ویکھیا جیہڑا رسول خدا دا خط لے کے نجاشی ول آ ئیا ہوئیا سی۔

اسیں جدوں نجاشی کول حاضر ہوئے تے اوس نوں عرب دے بوہت سارے تحفے دِتے سن، ایس لئی میں ایہہ خیال کیتا کہ نجاشی میری ہر گل من لوے گا۔ایسے خیال نال میں نجاشی نوں ایہہ درخواست کیتی کہ عمرو بن اُمیہ اوس بندے دا قاصد اے جنے ساڈے نامور افراد نوں قتل کیتا اے، ایس لئی ایہ بندا قتل کرن لئی ساڈے حوالے کر دیو۔ ایہ سندیاں ساری نجاشی غصے نال لال پیلا ہوگیا تے اوہنے رکھ کے اِک تھپڑ میرے منہ تے دے ماریا تے آکھن لگا کہ توں اِک اجہی ہستی دے قاصد نوں اپنے قبضے وچ لین دا سوال کیتا اے جہدے کول جبرائیل حاضر ہوندے نیں۔''

خالد بن ولید نال ٹاکرا:

ایس توں بعد کسے بہانے میں اپنے ساتھیاں توں وَکھ ہوگیا تے یمن دے رستے مدینے وَل کوچ کر گیا۔مرالظہر ان توں لنگھدا ہوئیا جدوں میں ہداۃ دی وَستی وچ اپڑیا تے اوتھے میری ملاقات خالد بن ولید تے عثمان بن طلحہ نال ہوگئی جیہڑے اسلام قبولن دے ارادے نال مدینے جارَے سن۔

تناں دی آپس وچ گل بات ہوئی، اپنے ارادے تے خیال اِک دُجے نوں دسّے، اوٹھنیاں تیار کیتیاں تے مدینے اپڑ گئے۔حرہ دی تھاں تے دھوتے ہوئے کپڑے پائے۔ اونے چیر نوں ڈیگر دی بانگ ہوگئی۔ اسیں فیر ٹر پے تے بارگاہ رسالت وچ جا کے اوس دی رحمت اللعالمینی دے مزے لین لگ پے۔سانوں ویکھ کے اوس سوہنے محمد دا چہرہ مبارک ہور کھل اُٹھیا۔ جنے صحابہ حضورؐ دے نال بیٹھے سن سب نوں چاء چڑھ گیا۔

حضرت خالد بن ولید دے نال تشریف لیاوَن والے جناب عثمان بن طلحہ مکےّ دے دھڑلے والے بندے تے کلید بردار کعبہ سن✎ ایس طرحاں اوہناں دی پچھان اِک وڈے سرکاری افسر والی سی۔ جناب خالد بن ولید تے جناب عمرو بن عاص دے نال اوہناں وی اللہ دی واحدانیت تے رسالت محمد دا اعلان فرمایا۔

رسول خداؐ نے ایہناں تناں ہستیاں نوں اسلام قبولن دی غرض نال اپنے وَل آ ؤندیاں ویکھیا تے ارشاد فرمایا کہ:

''اَج مکےّ نے اپنے جگر دے ٹکڑے ساڈی جھولی وچ سٹ دتے نیں۔''

جنگ موَتہ:

موَتہ اُردن دا اِک شہر اے جیہڑا اِک زرخیز میدان وچ بحیرہ مردار دی جنوبی نکر دے مشرق تے کرک توں تقریباً جنوب وَل اے۔ مدینے توں موتہ جان لئی بحیرہ قلزم نوں کھبے پاسے چھڈ کے ایس دے بلکل متوازی، اوہنے ای پندھ تے رہنا پیندا سی جنے پندھ تے مدینہ شریف سی۔ مدینے توں خیبر، عُلا، تبوک تے معاون توں ہوندیاں تقریباً اِک ہزار کلومیٹر دے

✎ یعنی بیت اللہ دی چابی اپنے کول رکھن دا شرف اوہناں نوں حاصل سی۔

فاصلے تے واقع بحیرہ مردار دا ایہ ساحلی شہر مسلماناں تے رومیاں دی پہلی جنگ دا اکھاڑہ بنیا۔

امرائے جیش دی تکون:

جنگ مؤتہ لئی رسول خداؐ نے جیہڑا لشکر تیار فرمایا سی اوس دا سپہ سالار حضرت زید بن حارث نوں بنایا۔ نال ای فرمادِتا کہ جے زید شہید ہو جائے تے جعفر بن ابو طالب امیر ہون گے، جے اوہ وی شہید ہو جان تے فیر عبداللہ بن رواحہ امیر لشکر ہون گے۔ آ ؤ جنگ دے واقعات توں پہلاں ایہناں تِناں شاناں والیاں ہستیاں توں جانو ہولوئیے۔

زید بن حارث:

حضرت زید دا تعلق بنو کلب نال سی۔ اجے بال ای سن جدوں اِک قبیلے نے غارتگری کر دیاں اوہناں نوں اغوا کرلیا تے فیر غلام دے طور تے اوہناں نوں بازار وچ ویچ دِتا۔ حضرت خدیجہ دے بھتیجے حکیم بن حزام بن خویلد نے اوہناں نوں خرید کے اپنی پھوپھی حضرت خدیجہ دی خدمت لئی دے دِتا۔ اوہدوں جناب خدیجہ رسول خداؐ دے نکاح وچ آ گئیاں سن۔ ایوں اوہناں نے زید نوں جناب رسول اللہ دی خدمت وچ پیش کر دِتا۔ آپؐ زید نال بوہت پیار کردے سن۔

جدوں زید دے والد نوں پتہ لگا کہ زید مکےّ وچ اِک قریشی جوان محمد دی غلامی وچ اے تے اوہ اوہناں نوں واپس لین لئی آپؐ کول اپڑ گئے۔ حارث نے رسول خداؐ نال سودے بازی شروع کیتی تے آپؐ نے فرمایا کہ میں ایس نوں بغیر کجھ لین دین توں ای آزاد کر دا ہاں۔ آپؐ نے زید نوں آزاد کر دِتا تے حارث نوں آکھیا کہ ''حارث جی! جے جاندا جے تے لے جاؤ'' جدوں حارث نے زید نوں پچھیا تے اوہناں آکھیا کہ ''ابا جی! تسیں میرے تے میں تہاڈا ہاں۔ اسیں ضرور مِلاں ورتاں گے پر جے تسیں مہربانی کرو تے مینوں جناب محمد کول ای رہن دیو'' حارث نے پتر دی خاہش موجب اوہناں نوں رسول خدا دی خدمت وچ ای رہن دِتا۔ رسول اللہ نے زید نوں اپنا پتر بنا لیا تے ایوں اِک غلام منڈا زید بن محمد دے نام نال پچھانیا جان لگ پیا۔ اوس چوکھے مہربان نے رحمت اللعالمین نبی دی محبت تے مہربانی دا ایہہ واقعہ اوس دور دا اے جدوں اجے آپؐ نے اعلان نبوت نہیں فرمایا سی۔

زید جوان ہوئے تے آپؐ نے اوہناں دا ویاہ اپنی سکی پھپھی دی دھی زینب نال کرا دِتا۔ زینب تے زید دی بن نہ آئی تے اخیر گل طلاق تیکر اپڑ گئی۔ جناب زید تے زینب دے وکھ ہون دا ذکر سورہ احزاب وچ کیتا گیا اے۔ ایوں زید اوہ کلّے صحابی نیں جنہاں دا ذکر قرآن وچ موجود اے۔

حضرت جعفر بن ابو طالب:

حضرت جعفر، محسن نبوت جناب ابو طالب دے پتر تے شیر خدا حضرت علی دے بھرا سن۔ آپ دی والدہ دا نام فاطمہ سی۔ جناب جعفر عمر وچ حضرت علی توں دَس ۱۰ سال وڈے سن تے اپنے والد طرحاں چوکھے سوہنے تے گبھرو جوان سن۔ آپ کجھ چر لئی اپنے چاچے حضرت عباس دی کفالت وچ وی رَ ے۔ اسلام دے مُڈھلے دور دے مسلمان سن تے حبشہ ول ہجرت کرن والے مسلماناں وچ شامل سن۔ جنگ مؤتہ وچ سپہ سالار دی حیثیت نال لڑ دیاں ہوئیاں شہادت دا جام نوش کیتا۔ شہید ہون توں پہلاں آپ دے دوویں بازو دشمن دیاں تلواراں دے واراں نال وڈھے گئے سن۔

حضرت ابن عباس توں روایت اے کہ اِک دِن سرکار دو عالم نے ارشادفرمایا کہ میں اَج رات جنت وچ گیا ساں۔ اوتھے میں جعفر بن ابو طالب نوں فرشتیاں نال پرواز کر دیاں ویکھیا۔ اللہ تعالیٰ نے اوہناں دے کٹے ہوئے دو بازواں دی تھاں تے اوہناں نوں دو پر عطا کر دِتے نیں۔ اِک دن ایوں وی ہوئیا کہ صحابہ دی اِک مجلس وچ بیٹھیاں حضور نے اپنا سر مبارک اسمان وَل کیتا تے فرمایا ''وعلیکم السلام ورحمتہ اللہ۔'' صحابہ نے عرض کیتی کہ یا رسول اللہ! کس دے سلام دا جواب دے رَہے او؟ ارشاد ہوئیا کہ ہنے جعفر بن ابو طالب فرشتیاں دی اِک جماعت نال میرے کولوں گزرے نیں، اوہناں نے مینوں سلام آکھیا سی۔ میں اوہناں دے سلام دا جواب دِتا اے۔[1] رسول خدا دے ایس ارشادتوں بعد جعفر شہید نوں جعفر طیار (پرواز کرن والا) دے نام نال یاد کیتا جان لگ پیا۔ جناب جعفر دی گھر والی دا نام اسماء بنت عمیس سی۔ اسماء بڑے حوصلے والی سوانی سی۔ جناب جعفر دی شہادت تے رسول خدا نے حضرت اسماءنوں حوصلہ دیندیاں ایہ ارشادفرمایا سی کہ ''میں دنیا تے وی تے آخرت تے وی جعفر دے بچیاں داوالی تے سر پرست ہاں۔''

شہادت دے ویلے اہل بیت دے ایس سوہنے گھبرو دی عمر صرف ۳۳ ورھے سی۔[2]

حضرت عبداللہ بن رواحہ:

جناب عبداللہ بن رواحہ داتعلق انصار دے قبیلے خزرج نال سی۔ حضرت حسان بن ثابت دے پائے دے شاعر سن۔ بیعت عقبہ ثانیہ دی رات اوہناں نوں وی نقیب مقرر کیتا گیا۔ آپ سارے غزویاں وچ شامل رَہے۔ آپ رسول خدا نوں بہت پسند سن۔ میدان بدر وچ قریش دے متکبر سرداراں عتبہ، شیبہ تے ولید دے مقابلے تے مبارزت لئی جیہڑے تن مجاہد میدان وچ نکلے سن اوہناں وچ اِک عبداللہ بن رواحہ سن۔

رسول خدا دے ایس شیدائی غلام نوں اپنے آقا نال کنی محبت سی، ایس دا اندازا ایس گل توں ہوندا اے کہ اِک دن رسول خدا مسجد وچ خطبہ ارشادفرما رہے سن۔ حضور نے مسجد وچ کھلوتے کجھ بندیاں نوں ہدایت فرمائی کہ اِجْلِسوُ (لوگو! بیٹھ جاؤ) جناب عبداللہ نے مسجد توں باہر رسول خدا دی زبان مبارک توں اِجْلِسُو دا لفظ سنیا تے فیر اپنے پیراں نوں جنبش دی اجازت نہیں دِتی، بس اوتھے ای بیٹھ گئے تے بیٹھے ای رَہے۔ حضور خطبے توں فارغ ہوئے تے کسے صحابی نے دسیا کہ یا رسول اللہ! عبداللہ مسجد توں باہر ای بیٹھ رہیا اے تے خطبہ سنن اندر وی نہیں آیا۔ کجھ صحابہ جا کے پچھیا کہ عبداللہ جی! تہانوں کیہ بنی؟

''زبان رسالت توں ایہ آواز میرے کناں تیکر اپڑی سی کہ بیٹھ جاؤ، بس میں بیٹھ گیا۔'' جناب عبداللہ نے جواب دِتا۔

ایہ گل جدوں رسول خدا نوں دسّی گئی تے آپؐ بڑے خوش ہوئے تے عبداللہ نوں دعاواں دیندے رَہے۔ رسالت محمدی دا ایہہ عاشق صادق وی مؤتہ دی جنگ وچ سپہ سالار دی حیثیت نال دشمن دیاں صفاں نوں چیر دا رہیا تے اخیر شہادت دا پیالہ پین وچ کامیاب ہوگیا۔

---

[1] سیرت ابن کثیر جلد۳ صفحہ: ۴۷۷

[2] حیات محمدؐ از محمد حسین ہیکل صفحہ: ۵۰۷

جنگ دے اسباب:

جویں پچھے ذکر ہوئیا اے عرب دے تن خطرناک دشمناں ولوں سکھ دا ساہ آ یا تے آپؐ نے دعوت اسلام لئی خط تے تبلیغی وفد دُجے ملکاں ول گھلنے شروع کردتے۔ایس سلسلے دا اک وفد جناب کعب بن عمیر غفاری دی سربراہی وچ وی بھیجیا گیا۔ جدوں ایہ تبلیغی وفد ذات اطلح دی تھاں تے اپڑیا تے حصرت کعب نے اوہناں لوکاں نوں اسلام دی دعوت دِتی پر اوہناں تے تیراں دا اجہیا مینہ پایا کہ سوائے حضرت کعب بن عمیر توں سارے، پندراں دے پندراں، مسلماناں شہید کر دِتے۔

ایسے موقعے وچ رسول خدا نے اردن دے حکمران شرجیل بن عمرو غسانی نوں دعوتی خط لکھیا پر شرجیل نے آپؐ دے قاصد جناب حارث بن عمیر ازدی نوں شہید کر دِتا۔

دعوت حق دے جواب تے ذات اطلح دے مشرکاں دا جرم کسے وی طرحاں قابل معافی نہیں سی۔ ایوں ای کسے سفارت کار دا قتل انسانی تواریخ دے کسے وی دور وچ جائز نہیں سمجھیا گیا۔ پر اللہ نوں ایس طرحاں ای منظور سی کہ ایہ شہادتاں جنگ موتہ دا سبب بنن والیاں سن، اوس جنگ دا جیہڑی بالآخر جنگ تبوک تے فیر عہد فاروقی وچ پورے ملک شام دی فتح دا سبب بنی۔

اوپر ذکر کیتے گئے دوواں جرماں دی سزا دین لئی جمادی الاوّل ۸ھ (۶۲۹ء) وچ رسول خدا نے تن ہزار مجاہداں دا لشکر تیار کیتا تے وفا تے امتحان دیاں اوکھیاں راہواں تے ٹور دِتا۔ نبی مکرم اسلام دے مجاہداں نوں رب راکھا آکھن لئی آپوں ثنیۃ الوداع تیکر تشریف لیائے تے اوتھے لشکر اسلام نوں کجھ ہدایت فرمائی۔ ایہہ ہدایت یاں حکم حربی تواریخ دے اوہ اکھر نیں جہناں تے اسلامی دنیا جناں وی فخر کرے، کر سکدی اے۔ ہادی برحق نے فرمایا:

''میں تہانوں اللہ توں ڈر دے رہن دی وصیت کردا ہاں تے جیہڑے مسلمان تہاڈے نال نیں اوہناں نال بھلیائی کرن دی تاکید کردا ہاں۔ اللہ دا نام لے کے اللہ دے رستے تے، اللہ دے منکراں نال جنگ کرو۔ کسے نال دھوکہ نہ کرنا، بددیانتی نہ کرنا، کسے بچے یاں سوانی نوں قتل نہ کرنا۔ کسے بزرگ، تے اپنیاں خانقاہواں تے گوشہ نشین رہن والیاں تے وار نہ کرنا۔ کجھور دے کسے رُکھ نوں نقصان نہ اپڑے، کسے دُجے رُکھ نوں وی نہ وڈھنا تے کسے مکان نوں ڈھان دی کوشش نہ کرنا۔''

فیر نبی رحمت نے لشکر اسلام نوں دُعا دِتی تے مجاہداں نوں وصیت کیتی کہ شہید حارث بن عمیر دے مزار تے حاضری دینا تے اوتھے جنے لوگ نیں اوہناں نوں اسلام قبول کرن دی دعوت دینا۔ جے اوہ دعوت قبول کر لین تے چنگی گل اے ورنہ اللہ توں مدد طلب کردے ہوئے اوہناں نال جنگ کرنا۔[✎]

خیال کیتا جاندا اے کہ اسلامی لشکر دے کوچ دی خبر اوسے دِن ای دشمن نوں مل گئی سی۔ مجاہدین جدوں معان (شام وچ) دی تھاں تے اپڑے تے اوہناں نوں جناب حارث بن عمیر شہید دے قاتل شرجیل دے لشکر دے آون دی خبر ملی۔ اِک لکھ لشکریاں دی ایہہ فوج شرجیل نے آل دوالے دے قبیلیاں توں اکٹھی کیتی سی۔ دُجے پاسے ہرقل نے وی یونانی تے

✎ تاریخ الخمیس جلد دوم صفحہ: ۷۰

عربی سپاہیاں دی اِک لکھ دی فوج تیار کیتی تے بلقا دے نیڑے ڈیرے لائے ۔لشکر اسلام دے انٹیلی جنس ونگ نے جدوں ایہ صورت حال ویکھی تے پورے دو دِن ایس سوچ وچ پے رَے کہ ہن کیہ کرنا چاہیدا اے۔ اِک مجاہد نے ایہ صلاح دِتی کہ رسول خدا نوں سارے حالات دی خبر دینی چاہیدی اے تاں جے آپ کمک دے طور تے ہور فوج بھیج دین یاں فیر آپؐ جو وی حکم دین گے، اوس دی تعمیل کر لواں گے۔ سارے لشکر نوں ایہ گل چنگی لگی پر حضرت عبداللہ بن رواحہ، جیہڑے قائم مقام سپہ سالاراں وچ شامل سن، اچن چیت بول پے تے اپنی پر جوش تے مطلب بھری تقریر وچ آکھن لگے کہ ''سجنو! عجیب گل اے کہ شہادت لئی تسیں ایتھے اپڈی دور آئے او تے ہن شہادت توں ای دور بھج رَے او۔ اسیں لوکائی نال بندیاں دی کثرت یاں طاقت دے سر تے جنگ نہیں کر دے۔ اسیں تے اوس دین دے بل بوتے تے جنگ کر دے ہاں جیہڑا اللہ نے سانوں عنائت فرمایا اے۔ اللہ دے بندیو! اگے ودھو۔ دونیکیاں وچوں اِک تے نصیب وچ لکھی گئی اے۔ فتح نہ ہووے گی تے کیہ شہادت کوئی چھوٹی نعمت اے۔''

ایمان نوں تازہ کر دین والی ایہ تقریر سنن توں بعد ہر مجاہد دی زبان تے بس اِک ای کلمہ سی:

﴿ قَدْ وَاللّٰهِ صَدَقَ اِبْنُ رَوَاحَةَ ﴾

''خدا دی قسم اے ابن رواحہ نے سچ آکھیا اے۔''

ہن مسلمان مشارف دی تھاں توں ہٹ کے مؤتہ دے قصبے تے اپڑ گئے سن۔ ایہی مؤتہ جنگ دا اکھاڑا بنیا۔ مسلماناں نے اپنی صف بندی شروع کر لئی۔ قطبہ بن قتادہ جہدا تعلق بنی عذرہ قبیلہ نال سی اوہناں نوں میمنہ دی قیادت سونپی گئی۔ میسرہ تے عبایہ بن مالک انصاری نوں افسر بنایا گیا تے تن ہزار مجاہداں دا اِک چھوٹا جہیا جتھا اپنے توں ۶۰/۷۰ گنا وڈھے لشکر کفار نال ٹکر لین لئی تیار ہو گیا۔ کیہ منظر ہووے گا تے کیہ حالت ہووے گی دِلاں دی اوس ویلے جدوں اِک باز اِک خونخوار بھگیاڑ دیاں اکھاں وچ اکھاں پائی کھلوتا سی۔ جذبہ جہاد تے شوق شہادت دی ایہ حالت سی کہ جدوں جناب ابو ہریرہ کافراں دا ایڈا وڈا لشکر ویکھ کے پریشان ہو گئے تے حضرت ثابت بن ارقم نے اوہناں نوں ایہ کہہ کے حوصلہ دِتا کہ ابو ہریرہ جی! کیہ تسیں جنگ بدر وچ شرکت نہیں سی کیتی؟ ایوں اوہناں نوں یاد کرا دِتا کہ صرف تعداد نال ای جنگاں نہیں جتیاں جاندیاں۔

جنگ شروع ہو گئی۔ کمانڈر انچیف حضرت محمدؐ دا عطا کیتا ہویا علم کمانڈر جناب زید بن حارث دے ہتھاں وچ سی۔ آپ موت دا سنہیا بن کے دشمن فوجیاں دیاں لاشاں دے ڈھیر لائی جا رے سن۔ جناب زید دی تلوار جدھر اُٹھدی اے، خدا دے دشمناں نوں سبق سکھائی جاندی سی۔ اخیر اِک دشمن نے اپنا نیزہ آپ دے سینے وچ گھونپ دِتا۔ ایوں رسول خدا دا ایہہ منہ بولیا پتر، جناب رسول خدا نوں تے مدینے دے سارے عاشقانِ رسول نوں اداس کر دیاں ہوئیاں جنت دیاں سیراں نوں نکل گیا۔

جناب زید بن حارث دے ہتھوں اسلامی پرچم اجے زمین تے نہیں ڈگیا سی کہ جناب جعفر طیار، نائب سپہ سالار بجلی دی تیزی وانگ اگے ودھے تے پرچم اپنے ہتھاں وچ لے لیا۔ گھوڑے توں چھال مار کے تھلے آ گئے تے دشمن تے تابڑ توڑ حملے شروع کر دِتے۔ اوس دور وچ کسے وی فوج دے پرچم دے ہوا وچ لہراندے رہن دا سدِ ھا سدِ ھا مطلب ایہ ہندا سی کہ

فوج لڑن مرن لئی تیار اے تے اوہناں دے حوصلے جوان نیں۔ ایس لئی دشمن دی نظر علم بردار جعفر طیار تے لگ گئی۔ اِک کافر نے آپ دے سجے ہتھ تے وار کر کے ہتھ کٹ دِتا۔ آپ نے جھنڈا اوسے ویلے اپنے کھبے ہتھ وچ پھڑ لیا۔ دشمن نے کھبے ہتھ تے وار کیتا تے اوہ ہتھ وی کٹ کے دور جا ڈگیا۔ پرچم بردار وی ابو طالب دا پتر تے علی المرتضیٰ دا بھرا سی۔ پرچم رسول نوں کویں زمین تے ڈگن دیندا۔ آپ چیتے طرحاں اگے ودھے تے بازواں دے اوہ حصے جیہڑے اجے جسد پاک دے نال موجود سن، اوہناں وچ پرچم نوں گھٹ کے سینے نال لا لیا۔ پر دوواں کٹیاں ہوئیاں بازواں وچوں تیزی نال خون وگ رہیا سی۔ خون ضائع ہو جان پاروں آپ زمین تے ڈگ پے تے اِک رومی سپاہی نے تلوار دے وار نال اوس ہاشمی شیر دے جسم پاک دے دو ٹکڑے کر دتے۔ اِک روایت موجب آپ دے جسم مبارک تے ۷۰ توں زیادہ زخم لگے تے اوہناں وچ کوئی اِک وی پشت تے نہیں سی۔

حضرت جعفر طیار دی شہادت توں بعد، رسول مکرم دے حکم موجب پرچم اسلام جناب عبداللہ بن رواحہ دے ہتھاں وچ آ گیا۔ عبداللہ اِک لمحے لئی پریشان ہوئے، اپنے آپ نال کجھ گلاں کیتیاں تے فیر ایہ شعر پڑھدے ہوئے میدان وچ اُتر پے:

اقسمت یا نفس لتنزلنہ لتنزلن او لتکرھنہ
ان اجلب الناس وشدوا الرنہ مالی اراک تکرھین الجنۃ
قد طالما قد کنت مطمئنۃ ھل انت الانطفۃ فی شنۃ

(اے نفس! میں تینوں قسم دیندا ہاں کہ تینوں میدان جنگ وچ اترنا پوے گا۔ خوشی نال تے بھانویں مجبوراً۔ ایہ کویں ہو سکدا اے کہ یار بیلی تے جوش نال اگے ودھن تے توں جنت وچ جان توں بچدا پھریں۔ بڑا چیر سکھ چین دی زندگی گزار لئی اے۔ وچوں اوقات کیہ اے تیری، پانی دا اِک تبکا (نُطفہ)، پرانی مشک وچ)۔

جناب عبداللہ نے تلوار بے نیام کیتی تے دشمن تے ہلہ بول دِتا۔ اوہ دیوانیاں طرحاں کسے وی نتیجے توں بے پرواہ ہو کے تلوار دے جوہر وکھاندے رَہے۔ دشمن نے وی اپنے تیراں تے نیزیاں دا رُخ اوہناں ول موڑ دِتا۔ اخیر ایہ مرد مجاہد وی اسلام دی عظمت لئی اپنی جان قربان کر گیا۔ رسول خداؐ دے نامزد تناں شہید سپہ سالاراں نوں اوتھے ای اکو قبر وچ دفن کر دِتا گیا۔

مدینے دے کمانڈر انچیف جناب محمد رسول اللہ دا ارشاد مبارک ایہ سی کہ جے تنے سپہ سالار شہید ہو جان تے نواں امیر لشکر اپنی مرضی نال چن لینا۔ بس ہن اوہی نازک تے فیصلہ کن لمحہ سی۔ پرچم اسلام اُچا رکھن لئی بنی عجلان دا اِک گھبرو مجاہد ثابت بن قیس بن ارقم اگے ودھیا۔ اوس نے جھنڈا اُچا کر کے واج لائی کہ مجاہدو! اپنے آقا دے حکم موجب نواں سالار چن لوؤ۔ مجاہداں نے جواب دِتا کہ تسیں ہی بہتر جے۔

''پر میں اپنے آپ نوں ایس لائق نہیں سمجھدا'' جناب ثابت نے جواب دِتا۔

فیر جناب ثابت دی نظر خالد بن ولید تے پے گئی۔ جناب ثابت نے آواز دِتی کہ اے ابو سلیمان! پرچم اسلام تہانوں

اڈیک رہیا اے۔ جناب خالد نے جواب دِتا:

''ثابت جی! تسیں ایس شرف دے میرے توں زیادہ حق دار جے، عمر وچ وی میرے توں وڈے جے تے بدری مجاہد وی جے۔''

''خالد! ایس نوں پھڑ وی لے، میں تیرے حوالے کرن لئی ایہ جھنڈا زمین توں چکیا سی۔'' جناب ثابت کجھ غصے وچ جاپے۔

فیر حضرت ثابت نے جناب خالد بن ولید دی تسلی لئی مجاہداں کولوں ایس فیصلے دی توثیق کرائی تے ایوں سیف اللہ خالد نے جنگی مہارت دا مظاہرہ کرنا شروع کر دِتا۔

جناب عبداللہ دی شہادت دے ویلے شام ہو چکی سی۔ دوویں فوجاں اپنے خیمیاں وَل پرت گئیاں سن۔ سویر ہوئی تے جناب خالد بن ولید نے لشکر اسلام دی ساری ترتیب بدل دِتی مقدمۃ الجیش (Front line) نوں پچھے بھیج دِتا تے پچھے والے مجاہد اگے لے آندے۔ ہن فرنٹ لائن تے مجاہد نویں سن، افسر نویں سن تے کمانڈر نواں سی۔ فیر کجھ مجاہداں نوں ایہ ہدایت وی کیتی کہ اوہ ذرا دریڈے نکل جان تے سویرے جنگ شروع ہون ویلے ایوں گھوڑے دوڑاندے ہوئے لشکر وَل آ وَن جویں اوہ بڑی دوروں آ رَے نیں۔ سویرے ایوں ای ہویا۔ مسلماناں دی ہر گل توں ایہ پتہ لگ رہیا سی کہ اوہناں نوں مدینے توں کمک مل گئی اے۔ ایوں لشکر کفار نے اگاں ودھن دی جرأت نہ کیتی تے اوہناں دے حوصلے پست ہو گئے۔ خالد جئے سیانے سپہ سالار نے اوہناں دی ایس حالت خوف نوں سمجھ لیا تے تکبیر دے نعرے لاندے ہوئے شیراں طرحاں کافراں نوں ٹٹ کے پے گئے۔ رُومی فوجی اگے لگ کے دوڑ پے۔ مجاہدین اسلام نے اوہناں دے بے شمار فوجیاں نوں موت دی نیندر سوا دِتا تے ڈھیر سارا مالِ غنیمت لے کے مدینے وَل پرت گئے۔

مؤتہ دے غازی مدینے وچ:

حضرت خالد بن ولید اپنے مجاہداں نال مدینے اپڑے تے کجھ مسلماناں نے غازیانِ مؤتہ نوں ایہ طعنا دِتا کہ اوہ میدان جنگ وچوں دوڑ آئے نیں۔ رسول خدا نوں ایس گل دا پتا لگا تے آپ نے تردید فرمائی کہ ایہ گل ٹھیک نہیں، غازی اپنا کردار ادا کر کے پرتے نیں۔ ایس تسلی دے باوجود کجھ مسلمان غازیان مؤتہ نوں قصوروار سمجھدے رَے۔ مجاہد مؤتہ جناب سلمہ بن ہشام نے تے ایسے مہنے توں مسیت وچ آ وَنا بند کر دِتا سی۔ پر سچی گل تے ایہ ہے کہ رسول خدا دے حکم موجب غازیان مؤتہ کسے وی طرحاں بھگوڑے نہیں سن۔

مؤتہ دے سپہ سالار دی موت نال رسول خدا غم وچ ڈب گئے تے آپؐ دیاں مبارک اکھاں وچوں ساون بھادروں دی جھڑی لگ گئی۔ ایسے دُکھ تے ملال نال آپ جعفر طیار شہید دے گھر تشریف لے گئے۔ شہید دی گھر والی اسماء آٹا گندھ رَی سی۔ نیانیاں نوں نہا دُھوا کے والاں وچ تیل لائیا ہویا سی۔ رسول رحمت نے بالاں نوں سینے نال لایا تے اکھاں فیر اتھرواں نال بھر گئیاں۔ اِسماء نوں سمجھ لگ گئی کہ کوئی خاص گل اے جیہڑا رسول خدا نے بالاں نوں گود وچ لے کے رونا شروع کر دِتا اے۔ پچھیا یا رسول اللہ! جعفر ہوراں دی کوئی خبر تے نہیں آئی؟

''ھاں اِسماء ! اوہ شہید ہو گئے۔'' تے نال ای رسول رحمت دیاں اکھاں وچوں اِک وار فیر ٹپ ٹپ اتھرو کِرن لگ پے۔ سیدہ اِسماء دی گریہ زاری ویکھی نہیں سی جاندی۔ آل دوال دیاں سوانیاں نوں پتہ لگا تے شہید جعفر دے گھر اکٹھیاں ہو گئیاں تے جناب اِسماء نوں تسلی دِتی۔ رحمت اللعالمین نبی نے وی سیدہ اِسماء نوں تسلی دِتی۔ تے فیر دولت خانے تے تشریف لیا کے اُمہات المومنین نوں جناب جعفر شہید دے گھرانے لئی روٹی تیار کرن دا حکم دِتا۔ اتنے چِیر وچ جنگ مؤتہ دے پہلے سپہ سالار حضرت زید بن حارث دی صاحبزادی وی رسول خدا کول اپڑ گئی۔ والد دے وچھوڑے دے دُکھ تے غم نال اُبلدا دِل لے کے رسول خداؐ دے بازواں تے ہتھ رکھ کے رونا شروع کر دِتا۔ آپ دھی رانی نوں تسلی دیندے رَے، پر اپنے آپ نوں حوصلہ دینا اوکھا لگ رہیا سی۔ خورے اوس دیہاڑے کیہ گل سی، رسول خدا شہدائے موتہ دی یاد وچ بڑا ای روئے۔ آقا دی ایہ حالت ویکھ کے دُجے مسلماناں نے وی رونا شروع کر دِتا۔

شہید جعفر طیّار دے صاحبزادے حضرت عبداللہ بن جعفر فرماؤندے نیں کہ رسول رحمت نے تِن دناں تک مینوں اپنے نال نال ای رکھیا تے روٹی پانی ویلے وی سرکار دے نال ای رہیا۔ خیال کیتا جاندا اے کہ کسے مرن والے دے گھر والیاں لئی تِن دِناں تیکر جیہڑی روٹی گھلی جاندی اے اوہ رسول رحمت دے ایسے حکم مبارک دی پیروی اے۔ ایس روٹی نوں عرب وچ وضیمہ تے پنجاب دے کجھ علاقیاں وچ کوڑا وٹا آکھیا جاندا اے۔ ٹردے ٹردے ایہ ذکر کر دینا وی درست جاپدا اے کہ ویاہ دی روٹی نوں ولیمہ، کسے مسافر دی واپسی تے کھوائی جان والی روٹی نوں نقیعہ تے گھر چھتن یاں تعمیر کرن تے جیہڑی دعوت کیتی جاندی اے، اوس نوں وکیرہ آکھدے نیں۔

شہدائے مؤتہ:

تِن ہزار تے دولکھ دے مقابلے نوں جنگ دانہیں سگوں کوئی ہور نام دینا چاہیدا اے۔ ایس بے جوڑ مقابلے توں مسلماناں دا بچ کے آ جانا ای بہت وڈا کارنامہ سی چہ جائے کہ مسلماناں نے رومی فوج نوں دوڑن تے مجبور کر دِتا۔ کافر فوج دا کنا کو نقصان ہوئیا ہووے گا ایس دا اندازا ایس گل توں کیتا جاسکدا اے کہ صرف خالد بن ولید دے ہتھاں وچ ۹ تلواراں ٹٹیاں۔ ایس دے مقابلے تے خدائے واحد دے نام لیوا صرف ۱۲ غازی شہادت دے جام پی کے کوئی جنت وچ تختاں دا مالک بنیا تے کوئی طیّارا کھوایا۔

موتہٗ دے شہیداں دے اسماء گرامی ایہ نیں:

ا۔ حضرت زید بن حارث	۲۔ حضرت جعفر بن ابو طالب	۳۔ حضرت عبداللہ بن رواحہ
۴۔ حضرت مسعود بن اسود	۵۔ حضرت وہب بن سعد	۶۔ حضرت عباد بن قیس
۷۔ حضرت حارث بن نعمان	۸۔ حضرت سراقہ بن عمرو	۹۔ حضرت ابوکلیب بن عمرو
۱۰۔ حضرت جابر بن عمرو بن زید	۱۱۔ حضرت عمرو بن سعد	۱۲۔ حضرت عامر بن سعد

جت یاں ہار:

سریہ مؤتہ مسلماناں ولوں اِک انتقامی کاروائی سی۔ نہیں آکھیا جاسکدا کہ مسلمان کس حد تیکر کامیاب رَے پر ایہ ضرور

اے کہ ایس معرکے نال مسلماناں نوں رومیاں دی فوجی طاقت تے اوہناں دے حربی اسلوب دا پورا علم ہو گیا۔ ایہ علم آؤن والے دِناں وچ بڑا فیدہ وند ثابت ہویا۔ جت یاں ہار دے سوال دا اوویں ای کوئی پکا پیڈا جواب نہیں دِتا جاسکدا جویں جنگ اُحد دا نہیں دِتا جاسکدا۔ مورخاں تے سیرت لکھیاراں دا کیہ خیال اے، ایہ جانن لئی ہیٹھ کجھ مستشرقاں دی رائے دِتی جاندی اے۔

جنرل گلب پاشا لکھدا اے:

''مسلماناں نوں مؤتہ وچ جیہڑی ہزیمت تے ذِلت اٹھانی پئی ایس دا ثبوت ایس واقعے توں ملدا اے کہ جدوں مسلماناں دی ایہ شکست خوردہ فوج مدینے پرتی تے مدینے دے لوکاں نے اوہناں تے مٹی سٹی تے اوہناں نوں بھگوڑیاں دا نام دِتا گیا۔ لوکائی آکھ رَہی سی ''خدا دی راہ توں پرت آئے او، بھگوڑے کسے تھاں دے۔'' جے مؤتہ سچ مچ بہادری تے شجاعت دیاں داستاناں نال رنگین ہوندا تے مدینے پرتن ویلے اوہناں دا استقبال مٹی تے طعنیاں نال نہ ہوندا۔'' 🗁

جنرل سر جان گلب پاشا نے مسلمان سیرت لکھیاراں دی ایس گل تے تعجب دا اظہار کیتا اے کہ مؤتہ وچ صرف باراں یا چوداں مسلمان شہید ہوئے سن۔

ڈبلیو منٹگمری واٹ نے List of expeditions وچ جنگ موتہ دے نتیجے دا ذکر ایوں کیتا اے:

"a successful raid." 🖹 (اِک کامیاب معرکہ)

ڈی۔ ایس مارگولیتھ دی رائے ایہہ ہے:

"If the numbers of the enemy had been one-tenth of the figures given by the historians, no single moslem should have escaped to have come in collision with the great world power and not have been exterminated, if not a victory, was very near one. Moreover the Arab tribes who were now serving under Byzantine commanders were to the Mohammadans as wheat ready for the harvest." 🗏

''مورخاں نے دشمن دی جیہڑی تعداد دسی اے جے ایس دا دسواں حصہ وی ہوندی تے فیر اِک مسلمان وی بچنا نہیں سی چاہیدا۔ دنیا دی عظیم طاقت نال ٹکر لینا، تے فیر بچ رہنا، جے فتح نہیں وی تے ایس دے نیڑے دی گل ضرور اے۔ فیر دُجی گل ایہہ وے کہ عرب قبائل جیہڑے ہن تیکر بازنطینی سالاراں دی ماتحتی وچ سن، ہن اوہ ایوں مسلماناں ول ہو گئے سن جویں کنک واڈی لئی تیار ہوندی اے۔''

سریہ موتہ توں فتح مکہ تیکر:

سریہ موتہ توں فتح مکہ تیکر مدینے توں تن حربی جتھے روانہ ہوئے۔ جمادی الثانی ۸ھ وچ سریہ ذات السلاسل، رجب

🖉 The life and times of Muhammad page: 389

🙰 Muhammad at Madina page: 343

✁ Muhammd and the Rise of Islam page: 381

۸ھ وچ سریہ سیف البحر تے شعبان ۸ھ وچ سریہ محارب لئی مجاہدین اسلام میدان وچ اُترے۔

سریہ ذات سلاسل:

سریہ موتہ توں لشکر اسلام نوں واپس آئیاں اجے چند ہفتے ای گزرے سن کہ رسول خدا نوں ایہ اطلاع ملی کہ قضاعہ قبیلے نے اپنے بوہت سارے گھبرو مدینہ طیبہ دے آل دوالے لٹ مار لئی اکٹھے کیتے نیں۔ حضورؐ نے تن سو مجاہداں دا اِک جتھا جناب عمرو بن عاص دی سربراہی وچ تیار کیتا تاں جے اوہناں نوں پہلوں ای ڈرا دھمکا دِتا جاوے۔ جدوں جناب عمرو بن عاص اپنے مجاہداں نال سلاسل نام دے چشمے تے اپڑے تے آپ نے حساب لایا کہ کافراں نے اوہناں دے اندازے توں بوہت وڈا لشکر تیار کیتا ہویا اے۔ جناب عمرو نے اِک مجاہد رفاعہ بن مکیث نوں حضور دی خدمت وچ بھیجیاں جے اوہ ہور کمک گھلن دی درخواست کرن۔ سرکارؐ نے دو سو مجاہداں دا اِک جتھا جناب ابوعبیدہ بن جراح دی قیادت وچ ٹور دِتا تاں جے جناب عمرو دے ہتھ مضبوط ہو جان۔ ایس دستے وچ جناب صدیق اکبر تے جناب عمر فاروق وی شامل سن۔ مدینے توں روانگی دے ویلے سرکار دو عالم نے جناب ابوعبیدہ امیر لشکر نوں ہدایت فرمائی کہ پوری طرحاں متحد تے اِک مٹھ رہناتے عمرو نال کسے اختلاف دی شکل وچ تحمل توں کم لینا۔

جناب عمرو بن عاص حضرت خالد بن ولید طرحاں فن حرب دے ماہر تے اِک تجربہ کار سالار سن تے سلاسل دے نیڑے اوہناں دے نانکے وی سن۔ دُجے پاسے جناب ابوعبیدہ اوہناں دَس خوش بخت صحابہ وچ شامل سن جہناں نوں اوہناں دی زندگی وچ ای جنت دی بشارت مل گئی سی تے اوہ صحابہ عشرہ مبشرہ دے ناں نال یاد کیتے جاندے نیں۔ جناب ابو عبیدہ دی ہی شان سی کہ صدیق اکبر تے عمر فاروق ورگے اُچے قد کاٹھ دے بندے اوہناں دی سربراہی وچ دِتے گئے۔

عمرو بن عاص فوجی جرنیل سن تے طبعیت وی جرنیلاں والی سی۔ جدوں جناب ابوعبیدہ دا جتھا جناب عمرو کول اپڑیا تے نماز دا ویلا ہو چکیا سی۔ جناب ابوعبیدہ امامت لئی اگے ودھے تے جناب عمرو نے اوہناں نوں روک دِتا تے آکھیا کہ امیر لشکر میں ہاں تے میں ہی امامت کراواں گا۔ رحمت عالم دی تربیت دی جھلک ویکھو کہ حضرت ابوعبیدہ نے اپنی کوئی عظمت نہیں دسی تے آکھن لگے کہ ''عمرو جی! میں اِک ای گل جانداہاں کہ آقا دے حکم موجب تہاڈے نال کوئی اختلاف نہیں کرنا۔''

امیر لشکر دی حیثیت نال جناب عمرو بن عاص نے سخت سردی دے باوجود رات نوں اگ بالن توں منع کر دِتا۔ فیر جدوں دشمن اگے لگ کے بھج کھلوتا تے جناب عمرو نے مسلماناں نوں پچھا کرن توں ڈک دِتا۔ حضرت عمر فاروق ورگی ہستی نوں وی ایہہ گلاں پسند نہ آئیاں پر اطاعتِ امیر دے درس دا تقاضا ایہ سی کہ امیر دی ہر گل نوں مَن لیا جاوے تے اطیعوا اللّٰہ واطیعوالرسول و اُولی الامر منکُم، دا عملی ثبوت دِتا جاوے۔

لشکر اسلام مدینہ طیبہ واپس پرتیا تے کجھ مجاہداں دی شکایت تے حضور نے جناب عمرو نوں ویروا کرن دی ہدایت کیتی۔ جناب عمرو بن عاص نے وضاحت کیتی کہ اگ دی روشنی وچ دشمن نے ساڈی تھوڑی تعداد دا درست انداز کر لینا سی۔ اوہ پلٹ کے ساڈے تے حملہ کر سکدا سی۔ جتھوں تیکر تعاقب دی اجازت نہ دین دا تعلق اے، ایس دا جواب ایہ ہے کہ ایس دے نتیجے تے آل دوالے دے مشرک قبیلے دشمن دی مدد لئی اکٹھے ہو کے ساڈے لئی کوئی مشکل پیدا کر سکدے سن۔ سپہ سالار

اعظمؓ نے ایہ جواب سنے تے اپنے جرنیل عمرو بن عاص دے طریق جنگ نوں بوہت سراہیا۔

بہرحال ایہہ جنگ صرف اِک گھنٹہ جاری رَی۔ فیر دشمن دے قدم اکھڑ گئے تے اوہ میدان چھڈ کے دوڑ گئے۔لشکر اسلام نے تن دن اوتھے قیام کیتا تے آل دوالیوں دشمن دیاں بھیڈ بکریاں پھڑ کے ذبح کر کر کے گوشت نال رَجھدے رَے۔

سریہ سیف البحر:

بحراحمر دے ساحل تے قبیلہ جہینہ آبادسی۔ اوہناں دی اِک شاخ نے فتنہ فساد برپا کرن دی تیاری کیتی سی۔ کجھ لکھیاراں دا خیال اے کہ قریش نے صلح حدیبیہ دیاں جیہڑیاں خلاف ورزیاں شروع کر دِتیاں سن، اوس تے سبق سکھان لئی کفار مکہ دے اوس تجارتی کارواں تے حملہ مقصود سی جیہڑا مال لے کے مکےؔ واپس جا رہیا سی۔ کجھ بزرگاں نے اوہناں دوواں گلاں نوں ای درست نہیں منیا تے آکھدے نیں کہ جے ایہہ سچ اے تے فیر ایس سریہ دی تریخ کوئی ہور ہووے گی کیوں جے رجب دا مہینہ حُرمت والے مہینیاں وچ شمار کیتا جاندا اے۔

ایس سریہ دے سالار جناب ابوعبیدہ جراح سن۔ اوہ اپنے ۳۰۰ مجاہداں نال کجھ دیہاڑے ساحل سمندر تے گزار کے واپس آگئے۔

سریہ محارب:

بنوغطفان جیہڑے اسلام دشمنی وچ ہمیش اگے اگے رہے، اِک وار فیر مقام خضرہ تے اکٹھے ہورَے سن۔ رسول خدا a نے شعبان ۸ھ وچ پندرہ مجاہداں دا اِک دستہ جناب ابوقتادہ انصاری دی سالاری وچ حالات دا پتا کرن لئی ٹوریا۔ دشمن جنگ خیبر توں بعد پہلوں ای گھابریا ہوئیا سی، ایس لئی لڑائی دی نوبت نہیں آئی تے دشمن دے بندے تتر بتر ہو گئے۔

* * * *

باب نمبر ۱۲

فتح مکہ...... ماڑے زورآور ہو گئے

﴿ اللّٰہ اکبر، اللّٰہ اکبر۔ اللّٰہ اکبر، اللّٰہ اکبر ﴾

اَج سوموار دا دِن اے۔ ۸ھ دا ۲۰ واں روزہ اے۔ لوکائی اَج ۱۱ جنوری ۶۳۰ء دی تریخ وی دس رَی اے۔ ظہر دا ویلا اے۔ کعبہ دی چھت تے چڑھیا اِک کالا سیاہ حبشی تواریخ وچ پہلی وار فاران دیاں ٹیسیاں نوں دَس پا رہیا اے۔ ''**اشھدان لا اِلٰہ اِلا اللّٰہ ، اشھدانّ محمدً الرسول الله**.'' پہاڑ خموش نیں؛ گلیاں خموش نیں؛ ہبل، لات تے منات دے پجاریاں نوں چپ لگی اے۔ حارث بن ہشام، ہبار بن اسود، عکرمہ بن ابوجہل تے کعب بن زہیر جئے دشمنانِ خدا، تے ہند زوجہ ابو سفیان تے سارہ✎ جئیاں سوانیاں نے کناں وچ انگلاں دے لئیاں نیں پر دَس ہزار قدسی جیہڑے مدینے توں مکےّ آئے نیں، اوہ بلال دے نال نال اللہ اکبر، اللہ اکبر دی پکار پا رَے نیں۔ صرف ایہ دَس ہزار صحابہ ای نہیں سگوں عرشاں تے ملائکہ دے جتھیاں دے جتھے بلال دے نال نال ایہ گواہی دے رَے نیں کہ ہاں، اللہ دے سوا کوئی معبود نہیں، ہاں، محمد اللہ دے رسول نیں۔ اللہ بڑا اے، اللہ بوہت بڑا اے۔

اَج دا دِن آدمیت دی تواریخ دے چند وڈے دِناں وچوں اِک دن اے۔ اَج اللہ دا اپنا گھر جعلی معبوداں توں پاک ہو گیا اے، بے وسّیاں دا وسّ چلن لگ پیا اے، بے اختیاراں نوں اختیار مل گئے نیں تے ماڑے زوراور ہو گئے نیں۔

ہوئیا ایہہ اے کہ حدیبیہ دے معاہدے دے تحت عرب دے سارے قبیلے آزاد سن کہ اوہ دوواں فریقاں وچوں جہدے نال مرضی دوستی دا معاہدہ کر لین۔ ایوں بنو بکر تے بنو کنانہ نے قریش نال یاری لائی پر مکےّ دے اک دُجے وڈھے قبیلے بنوخزاعہ نے بارگاہ رسالت وچ اِک لکھت پیش کیتی جہدے توں حضورؐ دے وڈ کے حضرت عبدالمطلب دی بنوخزاعہ نال دوستی دا پتہ لگدا سی۔ جناب عبدالمطلب نے دُجیاں گلاں توں بعد اخیر تے ایہ گل لکھی ہوئی سی کہ ''ساڈے تے تہاڈے (بنو خزاعہ دے) وچکار ایس عہد دا اللہ ضامن اے۔ اسیں اوہدوں تیکر دوست رہواں گے تے اِک دُجے دی مدد کر دے رہواں گے جدوں تیکر شبیر دے پہاڑ تے سورج چمک دار ہووے گا، کوہ حرا اپنی تھاں تے کھلوتا رہوے گا تے سمندر دا پانی اُون گلّی کر دا رہوے گا۔ یعنی قیامت آوَن تیکر۔''

سرکار نے ایہ لکھت سنن توں بعد فیصلہ فرمایا کہ اوہناں دے دادا جی نال جیہڑا معاہدہ بنوخزاعہ نے کیتا سی اوہ نہ صرف قائم رہوے گا، سگوں ہور پکا تے پیڈا ہووے گا۔ ایوں مکےّ دے ایہ دو پرانے وسنیک قبیلے پہلوں وانگ اِک دُجے دے آمنے سامنے ای رے۔

✎ بنی مطلب دی لونڈی جیہڑی راگ لا لا کے رسول خداؐ دے خلاف شعر پڑھدی ہوندی سی۔

ایس معاہدے پاروں بنوخزاعہ مکےّ وچ آرام سکون دے دِن کٹ رَے سن۔ جدوں جنگ مؤتہ وچ جناب زید بن حارث، جناب جعفر بن ابوطالب تے جناب عبداللہ بن رواحہ جیۓ چوٹی دے سپہ سالار شہید ہو گئے تے مکےّ والیاں نوں ایہ غلط فہمی ہو گئی کہ ہن محمدؐ دے پلے کوئی شے نہیں رَی۔ ایوں مدینے وَل منہ کر کے کوئی شرارت کرن توں پہلاں اوہناں مسلماناں دے حلیف قبیلے بنوخزاعہ نوں ہتھ پایا۔ عرب دے رسم ورواج دے مطابق کسے اِک حلیف قبیلے تے حملہ سارے حلیف قبیلیاں تے حملہ سمجھیا جاندا سی۔ ایوں لڑائی وچ مددوی کرنی پیندی سی، بلکل اوویں جویں بنوکنانہ نے بنوخزاعہ توں پرانی دشمنی دا بدلہ لین لئی اپنے حلیف قبیلیاں بنوبکر تے قریش نوں مددلئی آکھیا سی۔

قریش نے معاہدہ حدیبیہ دی خلاف ورزی کر دیاں ہوئیاں رسول خدا دے حلیف قبیلے تے حملےلئی نہ صرف بنوکنانہ دی مدد کیتی سگوں صفوان بن اُمیہ، عکرمہ بن ابوجہل حویطب بن عبدالعزیٰ، شیبہ بن عثمان تے مکرز بن حفص جیۓ اگل ہتھ بندیاں نے مونہاں تے نقاب چڑھا کے بنوخزاعہ دا قتل عام کیتا تے ایوں ایس گل دا بدلا لے لیا کہ بنوخزاعہ، جناب رسول خدا دے حلیف کیوں بنے۔ بنوخزاعہ نے دوڑ کے حرم وچ پناہ لئی تے عربی روائت دے مطابق ایہ اُمید لائی کہ اوتھے اوہناں نوں پناہ مل جائے گی۔ حملہ کرن والے کجھ بندیاں نے اپنے نالدیاں نوں خدا توں ڈرن تے حرم دی حرمت دا خیال رکھن دا وی آکھیا پر اوہناں دے سرغنہ نوفل بن معاویہ نے جواب دِتا کہ ''اَج کوئی خدا نہیں۔ اَے بنوبکر! جدوں حرم وچوں لوکائی دا مال چوری کرلیندے او اودوں حرم دا خیال نہیں آوندا، اَج دشمن توں انتقام لین دا دِن اے تے تہانوں حرم دا تقدس یاد آگیا اے۔ خبردار اَج کوئی بندہ انتقام لین وچ سستی نہ کرے۔ دشمن جتھے نظریں پوے، پھڑ کا سٹو۔'' ایوں بنوبکر، بنوکنانہ تے قریش نے بنوخزاعہ تے اوہ غارت گری کیتی کہ اوہ وچارے بلبلا اُٹھے۔

مظلوم قبیلہ اپنے سجناں متراں دے کفن دفن توں ویہلا ہوئیا تے اپنے اِک وڈ کے سالم دی سربراہی وچ چالی (۴۰) بندیاں دا اِک جتھا لے کے مدینے اپڑ گیا۔ اوہناں نبی رحمت نوں اپنے اُتے ڈھائے جان والے ظلم دی ساری داستان سنائی تے آپؐ نوں بڑی تکلیف پہنچی۔ آپؐ نے حضرت ضمرہ نوں مکےّ ٹور دِتا تے اوہناں نوں اصل مجرم دا پتالان دی ہدایت کیتی۔ نال ای ایہ ہدایت وی فرمائی کہ قریش دے سامنے تن تجویزاں رکھیاں جان تے اوہناں نوں آکھیا جاوے کہ جیہڑی تجویز چنگی لگدی ہے اوس تے عمل کرلوو۔ اوہ تجویزاں ایہ سن:

۱۔ بنوخزاعہ دے قتل ہون والے بندیاں دا خون بہا ادا کیتا جاوے۔

۲۔ قریش ظالم قبیلے دی حمائت توں وکھ ہو جان۔

۳۔ حدیبیہ دا معاہدہ توڑن دا باقاعدہ اعلان کر دِتا جاوے۔

قاصد رسول ضمرہ نے رسول خداؐ دا سنیہا قریش تیکر اپڑایا تے اوہناں آپس وچ صلاح مشورے شروع کر دِتے۔ اخیر اوہناں دا اِک سیانا قرظہ بن عمرو، جیہڑا اکھوں وی انہا سی تے عقلوں وی انہا سی، بولیا تے آکھن لگا کہ پہلیاں دوویں شرطاں تے سانوں منظور نہیں پر تجی گل وارا وچ ہے، چلو اَج توں صلح حدیبیہ ختم ہوئی۔ انہے قرظہ نے جیہڑی گل کیتی اوس تے دُجا کوئی قریشی بلکل نہ بولیا سی جہدے توں پتہ لگدا اے کہ اوہ قریش دی زبان ای بول رہیا سی۔

جناب ضمرہ مدینے واپس پرت آئے۔ مکےّ والیاں نوں جدوں ہوش آئی کہ اوہ کیہ کر بیٹھے نیں تے کیہ آکھ بیٹھے نیں اوہدوں تیکر ویلا لنگ گیا سی۔ فیر وی اوہناں نے ایہ فیصلہ کیتا کہ ابوسفیان مدینے جائے تے رسول خداؐ دا تر لا مارے کہ معاہدہ حدیبیہ نوں موجود تے موثر سمجھیا جائے۔ ایس فیصلے موجب ابوسفیان اپنے اِک غلام نال مدینہ طیبہ وَل ٹر پیا۔ مدینے اپڑ کے سب توں پہلوں اپنی دھی اُم المومنین حضرت اُم حبیبہ دے گھر گیا۔ جناب اُم حبیبہ دے گھر اوس ویلے رسول خدا دا بستر وچھیا ہویا سی۔ ابوسفیان جدوں اوتھے بیٹھن لگا تے دھی رانی نے چھیتی نال بستر چک دِتا۔

ایہ کیہ پتر؟ ابوسفیان نے پچھیا۔

''ایہ بستر رسول خدا دا ہے۔ ایس نوں کسے مشرک تے ناپاک بندے دا جسم نہیں لگنا چاہیدا'' جناب اُم حبیبہ نے جواب دِتا۔

ابوسفیان نے سوچیا تے ضرور ہووے گا کہ مُڈھ کوئی چنگا نہیں بجا۔ حضرت اُم حبیبہ نوں آکھن لگا کہ میرے توں وکھ ہو کے توں شر دا رستہ اختیار کر لیا اے۔ جواب وچ جناب اُم المومنین نے فرمایا کہ نہیں ابا جی! اصل گل ایس توں اُلٹ اے۔ میں حیران آں کہ ایڈے سیانے بندے ہو کے تسیں انھے تے بولے پتھراں توں مراداں منگدے او۔

ابوسفیان نے بیٹی دی سفارش وی پوانا چاہی پر جناب اُم حبیبہ نے ذمہ داری نہ لئی۔ اوہ مایوس ہو کے اُٹھ بیٹھا تے مسجد نبوی وچ رسول خدا دی خدمت وچ حاضر ہویا تے آکھن لگا کہ اے محمد! جدوں حدیبیہ دا معاہدہ ہویا سی تے میں اوتھے موجود نہیں ساں۔ ایہ سمجھو کہ ہن میں اپنے ولوں آیا ہاں کہ معاہدے دی تجدید کر کے ایس دی مدت وچ اضافہ کر دِتا جاوے۔

''کیہ تسیں ایس کم لئی ایتھے آئے او؟''

''جی، ایسے کم لئی۔'' ابوسفیان نے جواب دِتا۔

''کیہ، تہاڈے کولوں معاہدے دی کوئی خلاف ورزی ہوئی اے؟'' رسول خدا نے پچھیا۔

''بخدا، اسیں تے صلح تے قائم آں تے اوہدے وچ کِسے تبدیلی دے روادار نہیں۔''

رسول خداؐ نے اوس دی کسے گل دا جواب نہیں دِتا۔ اوہ مایوس ہو کے اُٹھیا تے واری واری جناب صدیق اکبر، جناب عمر فاروق، جناب عثمان غنی، جناب علی المرتضیٰ تے جناب سعد بن عبادہ کول گیا۔ پر سب نے ایہی جواب دِتا کہ آقا دی مرضی توں بغیر کوئی گل قبول نہیں۔ حضرت عمر نے کجھ اوکھیاں گلاں وی کیتیاں پر ابوسفیان مجبوراً سن دا رہیا۔

ایس مایوسی توں بعد ابوسفیان نے رسول خدا دی لاڈلی دھی فاطمتہ الزھرہ نال محبت توں فیدہ چکنا چاہیا تے ایوں اوہ سیدہ بتول دے گھر اپڑ گیا۔ ابوسفیان نے اوتھے تر لے پانے شروع کر دِتے تے آکھن لگا کہ اے بنت محمد! اپنے صاحبزادیاں (جناب حسن وحسین) نوں حکم دیو کہ اوہ دوواں دِھراں وچ صلح دا اعلان کر دین۔ جناب شیر خدا وی اوتھے موجود سن۔ ایوں جناب علی تے سیدہ فاطمہ نے ابوسفیان نوں سمجھایا کہ ایہ بالاں دے کرن والے کم نہیں۔ اصل وچ ابوسفیان جئے ہشیار بندے نوں ایس گل دا پکا یقین سی کہ جے اہل بیت وچوں کسے دی زبان مبارک توں کوئی سفارشی کلمہ نکل گیا تے نبی رحمت اگے کسے دُجی سفارش دی لوڑ نہیں رہنی۔ ایس لئی ابوسفیان کھہڑے پیاہ رہیا تے فیر جناب علی نوں آکھن لگا کہ

ابوالحسن! مینوں ایس مصیبت وچوں کڈھو۔ خیال کیتا جاندا اے کہ جناب علی نے اپنی تے سیدہ دی جان چھڈان لئی ابوسفیان نوں ایہہ آکھ دِتا سی کہ ہن ایس توں سوا کیہ چارہ اے کہ تسیں معاہدے دی تجدید دا یک طرفہ اعلان کر کے، ردعمل دا انتظار کیتے بنا واپس مکے پرت جاؤ۔ ابوسفیان نے ایوں ای کیتا پر جدوں مکے جا کے قریش نوں ایہہ گل سنائی تے اوہناں ابوسفیان نوں جِھڑک دِتا تے آکھیا کہ ایہہ نہ تے صلح اے کہ تسلی نال بیٹھ جاویئے تے نہ جنگ کہ لڑائی دی تیاری کریئے۔

دُوجے پاسے رسول خداؐ نے ایس عہد شکنی دا سبق سکھان لئی مکے وَل کوچ کرن دی تیاری شروع کر دِتی۔ سارے اتحادی قبیلیاں وَل وی بندے ٹور دِتے کہ اوہ جلدی توں جلدی تیاری کرن پر ایس راز داری نال کہ بلا وجہ کسے نوں پتہ نہ لگے۔ جدوں کجھ مُڈھلا کم کر لیا تے عام صحابہ نوں طلب فرمایا۔ اوس ویلے جناب ابوبکر صدیق حضورؐ دے سجے پاسے تے عمر فاروق کھبے پاسے بیٹھے ہوئے سن۔ اجے ہن ای جیہڑی اوہناں نال مشاورت کیتی سی، رسول خدا ایس تے بڑے راضی سن۔ آپؐ نے صحابہ نوں مخاطب کر کے فرمایا کہ ''حضرت ابراہیم اللہ تعالیٰ دے معاملے وچ گھی توں وی چوکھے نرم سن، ایہی حال ابوبکر دا اے تے حضرت نوح اللہ تعالیٰ دے معاملے وچ پتھر توں وی چوکھے سخت سن، ایہی حال عمر فاروق دا اے۔ بس ہن جاؤ تے جنگ دی تیاری کرو۔'' صحابہ نے جناب صدیق تے جناب فاروق کولوں رسول خداؐ دے ایس تبصرے دی وجہ پُچھی تے پتہ چلیا کہ جناب صدیقؓ نے ایہہ مشورہ دِتا سی کہ مکے والے حضور دی اپنی ہی قوم نیں، حملہ مناسب نہیں تے جناب عمر فاروقؓ نے آکھیا کہ اوہناں نے ساڈے آقاؐ تے کویں کویں دی بہتان بازی نہیں کیتی، ایس لئی معافی دی گنجائش کوئی نہیں۔

جدوں حکم عام جاری ہویا تے مدینے دے اِک چوکھے ای معزز صحابی حضرت حاطب بن ابی بلتعہ، جیہڑے بدر دے مجاہد وی سن، نے اِک سوانی ہتھ اہل مکہ نوں ایہہ رقعہ گھل دِتا کہ رسول خداؐ مکے تے حملے دی تیاری کر رَہے نیں تے اپنا بلہ کر لوؤ۔ اللہ نے جناب حاطب دی ایس حرکت دا رسول خداؐ نوں دس دِتا۔ حضورؐ نے حضرت علی، حضرت زبیر بن عوام تے حضرت مقداد بن اسود نوں حکم دِتا کہ جلدی نال مکے وَل ٹُر پوؤ۔ آپؐ نے ایہہ وی دس دِتا کہ جدوں تسیں روضہ خاخ دی تھاں تے اپڑو گے تے اوتھے تہانوں اِک ناقہ سوار زنانی ملے گی۔ اوس کول اِک خط اے، اوہ کھوہ لیاؤ۔

تنوں صحابہ پوری رفتار نال پِچھا کردے ہوئے اوس سوانی تیکر اپڑ گئے تے اوس نوں خط دے دین دا آکھیا۔ اوس دے انکار تے اوس دی تلاشی لئی گئی پر خط فیر وی نہ لبھا تے اوہ عورت ایس گل تے پکی ہو گئی کہ اوہدے کول کوئی خط نہیں۔ صحابہ نوں یقین سی کہ آقا دی زبان مبارک توں نکلی ہوئی گل غلط نہیں ہو سکدی۔ ایس لئی حضرت علی نے اوس نوں ڈراوا دِتا کہ جے اوس نے اپنے آپ خط نہ دِتا تے فیر اوہناں کول ایس توں سوا کوئی چارہ نہیں رہوے گا کہ کپڑیاں وچ لکایا گیا خط زبردستی کڈھ لیا جاوے۔ اوس نوں سمجھایا گیا کہ ایویں اوس دی بے عزتی ہووے گی تے اوہ بے لباس وی ہو سکدی اے۔

ایس دھمکی تے اوس نے اپنے والاں دیاں میھڈیاں وچوں خط کڈھ کے جناب علی دے حوالے کر دِتا۔

صحابہ کرام نے مدینے آ کے اوہ خط سرکار دی خدمت وچ پیش کر دِتا۔ آپؐ نے حضرت حاطب نوں طلب فرما کے باز پرس کیتی تے اوہناں نے جواب دِتا کہ ''بخدا اللہ تے اوس دے رسول تے میرا پکا ایمان اے۔ گل ایہہ ہے کہ میرے اہل عیال اجے تیکر مکے وچ نیں تے اوتھے اوہناں دا کوئی پرسان حال نہیں۔ میں مکے والیاں تے ایہہ احسان ایس لئی کرنا

چاہندا ساں کہ ایوں اوہ میرے گھر والیاں دا خیال رکھن گے۔'' حضرت عمر اپنی طبیعت دے مطابق بڑے تپے تے عرض کیتی کہ یا رسول اللہ! حکم ہووے تے حاطب دی گردن اُڈا دیواں۔ رسول رحمت نے جواب دِتا کہ'' عمر! حاطب، بدری اے تے اللہ نے بدر والیاں نوں آکھ دِتا اے کہ ہن جو دِل جے کرو، میں تہانوں معاف کر چھڈ یا اے۔''

۹ رمضان المبارک ۸ھ دی رات نوں مدینے وچ ایہ اعلان کرا دِتا گیا کہ سویرے جہدا دِل کرے روزہ رکھے تے جہدا دِل کرے، نہ رکھے۔ سویرے ۱۰ رمضان نوں اسلام دی تواریخ دا سب توں وڈا لشکر پوری عظمت تے شان نال مکےّ ول کوچ کر گیا۔ ۲۰۰ مجاہداں دا اِک جتھا حضرت زبیر بن عوام دی قیادت وچ لشکر دے اگے اگے ٹور دِتا گیا تے تقریباً ۹۸۰۰ مجاہدین اپنے آقا دے پچھے پچھے ٹرپے۔ عرج دی تھاں توں کجھ اگے گئے تے آپؐ دی نظر مبارک اِک کتی تے پئی جنے اجے ہنے ای بچے دِتے سن تے اوہ اپنے بچیاں نوں دُدھ پیا رَ ری سی۔ حضور نے حضرت جمیل بن سراقہ نوں ہدایت فرمائی کہ اوہ اوس دے کول کھلو جان تاں جے کوئی صحابی کھیڈ کھیڈ وچ اوس نوں تنگ نہ کرے۔

لشکر اسلام تیزی نال مکےّ وَل ودھ رہیا سی۔ جدوں مکےّ توں ۱۳۰ کلو میٹر پہلوں جحفہ دی تھاں تے اپڑے تے اوتھے حضرت عباس نال ٹاکرا ہو گیا، جیہڑے اپنے بال بچے نوں نال لے کے ہجرت دی غرض نال مدینے جا رَے سن۔ تھوڑے ای پندھ تے نبق العقاب دی تھاں تے ابوسفیان تے عبداللہ بن ابی اُمیہ وی آ ملے۔ پڑھنہاراں نوں پتہ ہووے گا کہ ابوسفیان بن حارث بن عبدالمطلب رسول خداؐ دے سکے چاچے دا پتر سی تے عبداللہ نہ صرف آپؐ دا پھوپھی دا پتر سی سگوں اُم المومنین حضرت سلمہ دا سکا بھرا وی سی۔ ایہ گل اسیں اِس طرحاں وی کر سکدے ہاں کہ ابوسفیان حضرت امُ سلمہ دے مامے دا پتر سی۔ اتفاق ویکھو کہ ایس سفر وچ رسول اللہ دی ہمسفر بنن والی اُم المومنین حضرت اُم سلمہ ہی سن۔ ایتھے ایہہ گل وی یاد رکھنی پوے گی کہ ابوسفیان اپنے اِک پتر نوں وی نال لے کے آیا سی، پر ایہہ نہیں کہیا جا سکدا کہ اوہ جناب معاویہ سن یاں کوئی دُجا۔

جدوں ابوسفیان تے عبداللہ نے حضورؐ دی باریابی دی التجا کیتی تے آپؐ نے انکار فرما دِتا۔ جدوں جناب اُم سلمہ نوں ایس انکار دا پتہ لگا تے اوہناں حضور دی خدمت وچ گزارش کیتی کہ یا رسول اللہ! اِک تہاڈے چاچے دا پتر اے تے دُجے نال تہاڈا دوہرا رشتہ اے، اوہ میرا سکا بھرا اے تے تہاڈا پھپھی زاد بھرا۔ تے چلو مہربانی فرماؤ تے اوہناں دی گل سن لوؤ۔ حضورؐ نے فرمایا کہ ایس عم زاد (چاچے دے پتر ابوسفیان) نے جیہڑی میری ہتک عزت کیتی اے اوہدا کنوں نہیں پتہ تے میری پھپھی دے پتر عبداللہ نے مکےّ وچ جیہڑی میرے نال کر چھڈی سی، اوس نوں وی چیتے رکھو۔ یاد جے ایہہ آکھدا ہوندا سی کہ میں تہاڈے تے ایمان نہیں لیاواں گا یاں تسیں اساناں وَل اِک پوڑی لاؤ، میرے سامنے اوہدے تے چڑھو، فیر اساناں توں تسیں اِک لکھت لے کے آؤ تے جدوں واپس پرتو تے چار فرشتے تہاڈے نال ہون جیہڑے ایس گل دی گواہی دین کہ تہانوں اللہ نے رسول بنا کے بھیجیا اے۔

حکمِ نبی جدوں نبیؐ نوں اذیت دین والیاں تیکر اپڑیا تے اوہ بڑے مایوس ہوئے۔ یقین نال نہیں آکھیا جا سکدا کہ ابو سفیان تے عبداللہ کس غرض نال آئے سن۔ ہو سکدا اے اوہ انٹیلی جینس واسطے آئے ہون تے لشکر اسلام توں ہیبت زدہ ہو

کے رسول خدا اگے گوڈے ٹیک دِتے ہون؛ ہوسکدا اے اوہ قبول اسلام دی غرض نال مدینے وَل جا رَے ہون یاں ہوسکدا اے کوئی ہور وجہ ہووے۔ بہرحال ابوسفیان آکھن لگا کہ جے اَج حضورؐ نے سانوں ملاقات توں محروم رکھیا تے میں فیر اپنے ایس بال دا ہتھ پھڑ کے صحرا وَل نکل جاواں گا تے اوتھے ای بھکا پیاسا مر جاواں گا۔

جہاناں لئی رحمت بن کے آوَن والے نبی دی زبان مبارک توں ایہہ کویں نکلدا کہ اچھا مرنا ایں تے مَر، توں کوئی گھٹ تے نہیں نا کیتی ہوئی۔نہیں، ایوں نہیں ہویا، سگوں نبی رحمت دا دِل نرم ہو گیا۔ اوہناں نوں شرف ملاقات بخشیا؛ اوہناں دے جرماں دیاں لمیاں لمیاں فہرستاں تے لیک مار دِتی؛ اوہناں نوں معاف فرما دِتا تے اوہ دوویں مسلمان ہو گئے۔ کجھ سیرت لکھیاراں دا خیال اے کہ ابوسفیان نے اوس ویلے خدا دی وحدانیت دا تے اقرار کر لیا پر رسالت محمدی تے اوس نوں شبا ای رہیا۔ پر فیر اوہ ہولی ہولی نبوت دے رنگ ویکھدے رَے تے اخیر سچے مسلمان ہو گئے۔

قبول اسلام دے ویلے ابوسفیان نے جدوں رسول خدا نوں مہربان ویکھیا تے آکھن لگے کہ تسیں اوباش قسم دے لوکاں نوں نال لے آئے او۔ اوہناں وچ کجھ لوگ سانوں جان دے نیں تے کجھ جان دے وی نہیں۔ ایہ تے جناب دے خاندان تے رشتے داراں نوں وی تہ تیغ کر دین گے۔ رسول خدا نے جواب دِتا کہ ابوسفیان! ظلم تے تعدی دا مُڈھ تسیں بنھیا؛ حدیبیہ دا معاہدہ تساں توڑیا، حرم دیاں حداں اندر قتل و غارت گری تساں کیتی؛ تسیں مینوں جھوٹھا آکھیا تے سن لوو جنھاں لوکاں نوں تسیں اوباش آکھ رَے او، ایہی اوہ لوگ نیں جنھاں نے میری تصدیق کیتی۔

''جناب درست فرما رَے نیں پر ایس لشکر دا رُخ جے بنو ہوازن ول موڑ دِتا جاوے تے چنگی گل نہیں؟''

''ان شاء اللہ دوویں کم ہون گے۔ مکہ وی فتح ہووے گا تے بنو ہوازن وی سِدھے ہو جان گے۔'' رسول خدا نے ارشاد فرمایا۔

جناب عباس بن عبدالمطلب نے ابوسفیان نال رسول خداؐ دے رویے تے نظر رکھی ہوئی سی۔ اوہناں دی ایہ وی خاہش سی کہ ایس آخری موقع تے وی بیت اللہ دی دھرتی رتی ہون توں بچ جاوے تے کِسے نہ کِسے طرحاں حالات امن تے صلح لئی ساز گار ہو جان۔ ایس لئی جناب عباس، عم رسول نے رسول خدا نوں ایہ مشورہ دِتا کہ ابوسفیان، ناں نمود والا ٹوہری جیہا بندا اے، کوئی اجیہا حکم صادر فرماؤ کہ ایس دے عزت وقار وچ وادھا ہووے تے ایس نوں کوئی مہنا نہ سننا پوے۔ حضور عالم نے فرمایا:

﴿مَنْ دَخَلَ دَارَ اَبِی سُفیَانَ فَھُوَ اٰمِنٌ﴾

''(جنگ دے ویلے) جیہڑا ابوسفیان دے گھر وچ وڑ گیا، اوس لئی امان اے۔''

فیر ارشاد فرمایا کہ جیہڑا حرم وچ داخل ہو گیا تے جس نے اپنے گھر دا دروازہ بند کر لیا اوس نوں وی امان اے۔ ایہ کرم سِدھا سِدھا عفوِ عام سی۔ معافی، سب نوں معافی۔ عہد حاضر دی اِک معروف مستشرقہ کیرن آرمسٹرانگ نے بڑی سوہنی گل کیتی اے۔ لکھدی اے:

He (Muhammad P.B.U.H) had no desire to begin bloody reprisals. No body was made to accept Islam Nor do they seem to have felt under any pressure to do so Muhammad did not want to coerce the people but to effect a reconciliation."

''اوہناں (جناب محمدؐ) دی اجہی کوئی خاہش نہیں سی کہ اوہ کسے خونی انتقام دا سلسلہ شروع کرن۔ نہ تے کسے بندے نوں زبردستی اسلام قبول کرن دا آکھیا گیا تے نہ ای اسلام قبولن لئی اوہناں تے کوئی دبا معلوم ہوندا سی۔ محمدؐ نے لوکائی تے جبر نہیں کرنا چاہیا سگوں مل بیٹھن والا تے صلح والا رویہ رکھیا۔''

لشکرِ اسلام مرالظہر ان دی تھاں تے اپڑیا تے رات نوں رسول خدا نے حکم دِتا کہ ہر مجاہد اپنا وکھرا چوُلھا بنائے۔ فیر کیہ ہونا سی! بس ویکھدیاں ای ویکھدیاں دَس ہزار چوُلھے بلن لگ پے۔ جدوں مکےّ والیاں رات نوں مرالظہر ان دی تھاں تے بلدیاں اگاں ویکھیاں تے اوہ کنب کے رہ گئے۔ اوسے رات رسول خداؐ نے حکم فرمایا کہ دِن چڑھدیاں سارا ای ہر قبیلے دے جوان اپنیاں سواریاں تیار رکھن تے اپنے اپنے قائد تے جھنڈے دے نال ایوں کھلون کہ اسلحہ تے دُجے سامان جنگ دی پوری طرحاں نمائش ہووے۔ فیر ابوسفیان دے سفارشی حضرت عباس نوں ایہہ ہدایت وی کیتی کہ ابوسفیان نوں اوس تنگ درے تے کھلو تے رہن دا حکم دِتا جاوے جتھوں اسلامی لشکر نے گزر کے مکےّ وچ داخل ہونا سی تاں جے اوہ لشکر دی شان اپنیاں اکھاں نال ویکھ لوے۔ جدوں حضور نے ایہہ حکم دِتا اوہدوں ابوسفیان مکےّ وَل ٹر پے ہوئے سن۔ ایس لئی حضرت عباس نے بڑی تیزی نال اوہناں دا پیچھا کیتا۔ جدوں ابوسفیان نے ویکھیا کہ جناب عباس ایڈی تیزی نال اپنی سواری دوڑ ائی لیاؤندے نیں تے آکھن لگے کہ اوھاشمیو! تسیں وی وعدے کر کے توڑن لگ پے او؟ جناب عباس، ابوسفیان دی پریشانی نوں سمجھ گئے تے اوہناں نوں آکھیا کہ فکر دی لوڑ کوئی نہیں، خاندان نبوت غدر تے دھوکا نہیں کردا، صرف رسول خدا دا سنہیا تہاڈے تیکر اپڑانا سی۔

اسلامی لشکر، سپہ سالار اعظم دی ہدایت موجب مرالظہر ان توں ٹر پیا سی تے بس تھوڑے ای چیر بعد مسلماناں دا اِک اِک قبیلہ ابوسفیان دے ساہمنیوں لنگ لنگ کے بیت اللہ وَل ودھدا رہیا۔

سارے قبیلے اللہ دے کرم نال پوری خیریت نال مکےّ وچ داخل ہو گئے پر ایوں لگدا اے کہ خالد بن ولید دے اِک پرانے یار عکرمہ بن ابوجہل نے ایہہ ارادہ کیتا ہویا سی کہ اسیں خالد نوں دساں گے کہ تیرے مسلمان ہون نال سانوں کوئی فرق نہیں پیا تے سانوں نجھڑنا آؤندا اے۔ عکرمہ نے صفوان بن اُمیہ تے سہیل بن عمرو دے نال رَل کے مکےّ دے کجھ اوباش اکٹھے کر کے خندق دی تھاں تے ڈیرہ لا لیا۔ جدوں خالد بن ولید، بنو سلیم دے اپنے دستے نوں لے کے اگے ودھے تے مشرکاں نے حملہ کر دِتا۔ جھڑپ تے تھوڑی دیر ای ہوئی پر اینی دیر وچ وی عکرمہ دے جتھے دے بارہ تیرہ بندے مارے گئے۔ جناب خالد دے فوجی دستے نالوں حضرت کرز بن جابر فہری تے خنیس بن خالد بن ربیعہ وکھ ہو گئے تے فیر اوہ کسے طرحاں مشرکاں دے ہتھے چڑھ کے شہید ہو گئے۔ پر جناب خالد اپنے مجاہداں نال کوہ صفا تے رسول خداؐ کول اپڑ گئے۔

✐ Muhammad _ A Biography of the Prophet, Page: 243

جدوں سپہ سالارِ اعظم نوں یقین ہوگیا کہ ہن اہل مکہ وچ لڑائی دا دَم خم نہیں رہیا تے رسول خداؐ نے اللہ تعالیٰ دا شکر ادا کیتا تے اَٹھ رکعت نماز ادا کیتی، جنہوں صلوٰۃ الفتح دا نام دِتا گیا۔

اسلامی سپہ سالاراں نے محبوب خدا دی ایس سنت نوں اجہیا پلے بنھیا کہ فیر جدوں وی کوئی فتح نصیب ہوئی تے ربّ کریم دا شکر ادا کرن لئی اَٹھ رکعت نماز ضرور پڑھی۔ حضرت سعد بن ابی وقاص نے جدوں مدائن فتح کیتا تے ایوان کسری وچ داخل ہوئے تے اَٹھ (۸) رکعت نماز اِک سلام نال ادا کیتی سی۔ حضرت امام ابوحنیفہ دا قول اے کہ اِک سلام نال اَٹھ (۸) رکعت توں زیادہ نماز پڑھنا ویسے ای مکروہ اے۔🗁

مکےّ دی فتح نہ صرف اسلامی تواریخ دی فتح مبین اے سگوں ساری دنیا دی حربی تواریخ دی سب توں وڈی فتح اے۔ بڑے ای افسوس دی گل سی کہ اللہ دی دھرتی اُتے، اللہ دے اپنے گھر وچ، اللہ دے پیدا کیتے بندیاں نے واحدانیت دی علامت دا ایہ حال کر چھڈیا ہویا سی کہ اوہدے وچ رکھے ۳۶۰ بتاں دی ایوں پوجا کیتی جاندی سی کہ جویں اوہ زمین و آسمان تے کجھ وی کر سکدے ہون۔ اللہ دے بلد الامین وچوں شرک دی نجاست نوں پاک کرن دے ارادے نال جدوں لشکر اسلام ایس شہر وچ داخل ہویا تے بڑے بڑے عجیب نظارے ویکھے گئے، جیہڑے دلچسپ وی نیں تے راہنما اصول وی نیں۔ مثال موجب ابوسفیان دے اگوں مہاجرین تے انصار شمشیر زن جواناں دا اِک اجہیا جتھہ لنگیا جہدا ہر سپاہی زرہ تے خود وچ لکیا ہویا سی تے اکھاں توں سوا جسم دا کوئی حصا نظر نہیں سا آندا۔ ابوسفیان نے مسلماناں دی ایہہ دہشت ویکھ کے سیدنا عباس نوں آکھیا ''اے ابوالفضل! اخیر تہاڈے برادر زادے دی بادشاہت قائم ہوای گئی!'' ایہہ سن کے جناب عباس نے فرمایا کہ ''ابوسفیان! نہیں ایہ بادشاہی نہیں سگوں نبوت اے۔''🗎

جدوں ابوسفیان ایہ اعلان کر رَے سن کہ فلاں فلاں تھاں تے چلے جان والیاں لئی امان اے، اوہدوں اوہناں دی بیوی ہند اوہناں کول اپڑ گئی تے اوہناں دی مچھ پھڑ کے شرارت دا مُڈھ بنن والے قبیلے نوں مخاطب کر کے آکھیا کہ اے بنو کنانہ! ایس بڈھے دا دماغ خراب ہو گیا اے، خورے ایہہ کیہ کیہ بکی جار ہیا اے تے نال ای ابوسفیان ہوراں نوں واہوا رَج کے گالاں کڈیاں۔ جدوں پورا زور لا کے ابوسفیان ہوراں لوکائی نوں دسیا کہ لوکو! ایس عورت دے دھوکے وچ نہ آیا جے، بس گھراں وچ وڑ جاؤ تے بوہے بند کر لوؤ تے فیر بنو کنانہ تے ہند اپنے گھراں وَل دوڑ پے۔🗏

نبی رحمت دی رحمت اللعالمینی دا اِک دلچسپ واقعہ پڑھو کہ حضرت ابوطالب دے کڑماں وچوں تے سیدہ اُم ہانی دے سوہریاں وچوں دو بندے بھجدے بھجدے ایس خیال نال سیدہ اُم ہانی دے گھر وچ وڑ گئے کہ ایہہ محمد رسول اللہ دی عزیزہ دا گھر اے، ایتھے اسیں محفوظ رہواں گے۔ جناب علی شیر خدا نے اوہناں نوں ویکھ کے اوہناں نوں قتل کرنا چاہیا کیوں جے وعدے موجب پناہ اوہناں لئی سی جیہڑے اپنے گھراں وچ وڑ کے بوہے بند کر لین۔ حضرت اُم ھانی نوں ایہہ گل چنگی نہ لگی

✎ روض الانف جلد دوم صفحہ: ۲۷۳

✍ زادالمعاد از حافظ ابن القیم تے حیات محمدؐ از محمد حسین ہیکل، صفحہ: ۵۲۴

✂ سیرت المصطفٰے از ادریس کاندھلوی ۳/۲۵

کہ اوہناں دے شوہر دے عزیز اوہناں دے گھر وچ قتل ہو جان، ایس لئی آپ نے رسول خداؐ نوں شکایت کیتی کہ میرا بھرا علی میرے سوہرے ٹبر دے بندیاں نوں قتل کرنا چاہندا اے۔ حضرت علی نے جدوں ایس دا جواز پیش کیتا تے نبی رحمتؐ نے فرمایا کہ چلو فیر جس نوں اُم ہانی نے پناہ دِتی اوس نوں محمد رسول اللہ نے پناہ دِتی۔

اِک ہور دلچسپ واقعہ ویکھو تے غور فرماؤ کہ ایس فتح والے دن زمین و آسمان کویں حیرت وچ ڈبے ہوئے سن۔ جدوں جناب خالد بن ولید دا چاق و چوبند دستا ابوسفیان دے اگوں گزریا تے مجاہداں نے تن واری نعرۂ تکبیر ماریا تے اگے لنگ گئے۔ ابوسفیان ہوراں نوں ایہ جنگی اعتماد حیران کر گیا تے پچھیا کہ چاچا جی! ایہ اگل ہتھ بندا کیہڑ اسی؟ سیدنا عباس نے جواب دِتا کہ ایہ خالد بن ولید سی۔ ایہ سن کے اچن چیت ابوسفیان دی زبان توں نکلیا کہ اچھا، اوہ کل دا چھوکرا!

فتح مکہ تیکر جیہڑے لوک مسلمان نہیں وی ہوئے سن اوہناں نوں وی رسول خداؐ دے عہد و پیمان دا پکا یقین سی۔ حضرت ابوبکر صدیق دے والد ابوقحافہ اجے تیکر مسلمان نہیں ہوئے سن۔ فتح مکہ والے دن اوہ اپنی دوہتری نال کوہ ابوقُبیس تے سیر کر رَے سن۔ ابوقحافہ بصیرت دے نال نال بصارت توں وی محروم سن تے ایناں کوای دِسدا سانیں کہ بس جھا کا جیہا پیندا سی۔ جدوں اوہناں نوں پتا لگا کہ لشکر سر تے آ چڑھیا اے تے دوہتری نوں آکھن لگے کہ اللہ دا ناں ای مینوں چھیتی نال گھر اپڑا دے۔ (تاں جے میں محفوظ ہو جاواں)

رسول خداؐ نے سارے سالاراں نوں ایہ ہدایت کیتی ہوئی سی کہ لڑائی وچ پہل نہیں کرنی، پر ہویا ایہ کہ لہندے پاسیوں جیہڑا دستہ مکےؔ وچ داخل ہویا اوس دے سالار حضرت سعد بن عبادہ دی زبان توں انتقام دے جوش وچ ایہ لفظ نکل گئے کہ اَج گھمسان پوے گا کہ کعبہ دی حرمت وی اپنی تھاں۔ جدوں ایہ شکایت امن دے پیغمبر تے سپہ سالار اعظم تیکر اپڑی تے آپؐ نے حکم جاری فرمایا کہ سعد توں علم واپس لے کے اوہناں دے صاحبزادے قیس نوں دے دِتا جاوے۔ ذرا غور فرماؤ ایس فیصلے تے کہ اوہ عظیم الشان صحابی جیہڑا جوش و جذبے وچ حکم نبوی نوں بھل گیا اوس دی معزولی وی ایس لئی ضروری سمجھی گئی کہ کدرے ناحق خون نہ بہہ جائے۔ فیر ایس فیصلے دا دُوجا خوبصورت پہلو ایہ ہے کہ علم باپ توں لے کے بیٹے نوں دے دِتا گیا تاں جے کوئی دُوجا مسئلہ وی کھڑا نہ ہووے۔

آرام گاہ رسول رحمت:

رسول رحمت جبل ہندی دے سامنے والے درّے 'اعلیٰ' ولوں شہر وچ داخل ہوئے۔ ایہہ اوہ تھاں اے جتھے حضرت خدیجہ تے محسن رسول جناب ابوطالب دے مزار نیں۔ سیدالبشرلئی اوتھے ای خیمہ لایا گیا۔ پر ایس توں پہلے آپؐ نوں پچھیا گیا کہ یا رسول اللہ! جے اپنے آبائی دولت کدہ تے جا کے آرام فرمانا پسند کرو تے ایس دا بندوبست کیتا جائے۔ ارشاد ہویا ''نہ میں اپنے آبائی گھر وچ رہنا چاہناواں تے نہ ای میرے قدر داناں نے ایس نوں میرے لئی باقی رہن دِتا اے۔'' ایس

البدایۃ والنھایۃ جلد چہارم صفحہ: ۲۹۹

ضیاء النبی از پیر کرم شاہ ازہری ۴/۳۳۳

حیات محمدؐ از محمد حسین ہیکل صفحہ: ۵۲۴

ارشاد مبارک توں بعد آپ اپنے چھوٹے جئے خیمے وچ تشریف لے گئے۔ دِل کجھ کجھ اُداس وی سی پر خوشی چوکھی سی۔ اُداسی ایس گل دی سی کہ ایہ مکّے والے میری ای قوم، میرا ای قبیلہ تے میرا ای خاندان نیں۔ جے ایہ چنگے ہندے تے نہ بدر و اُحد دیاں جنگاں وچ قتل و غارت ہوندی تے نہ اَج اپنی ای دھرتی تے مینوں لشکر کشی کرنی پیندی۔ خوشی ایس گل دی سی کہ اخیر خدا دی واحدانیت دے سب توں وڈے مرکز نوں شرک دے کوڑھ توں پاک کر کے سچ مچ واحدانیت دی علامت بنان دا موقعہ آ گیا سی۔ اوہ قصویٰ جیہڑی اَٹھ ورھے پہلو مکّے وَل کنڈ کر کے اپنے سوار دی جان بچاوَن لئی مدینے وَل دوڑی جاندی سی، اَج اوہ پوری شان نال مکّے وَل پرتی آ وَندی سی۔ جس شہر وچوں دیس نکالا دِتا گیا سی اَج اوس شہر دے واسیاں نے اپنے سارے ہی بوہے کھول دِتے سن۔ فاتح اعظمؐ نے وادی تے نگاہ پائی۔ فیر آل دوال دے پہاڑاں نوں وی ویکھیا تے نظر مبارک شعب ابی طالب تے رُک گئی۔ قریش ولوں کیتے گئے سوشل بائیکاٹ دا اِک اِک دن، تے فیر اوس دا اِک اِک لمحہ اکھاں دے اگے گھمن لگ پیا۔ فیر نظر کوہ ابوقبیس تے پئی۔ ایسے پہاڑ دی اِک غار وچ ورھیاں تیکر خالق تے مالک نال گلاں ہوندیاں رہیاں۔ اوسے غار وچ رب نے پہلی واری اِقرا ء با سمِ رَبکَ الذی خلق، داسنہیا گھل کے آدمیت تے اپنیاں مہربانیاں دے اِک نویں دور دا مُڈھ بنھیا۔

مکّے دیاں پہاڑیاں تے وادیاں دے وچکار توحید دے مرکز تے نظر ٹکی تے ذات باری دے کرم تے اوس دی رحمت دے تصور نال نبی رحمت تے رقت طاری ہوگئی تے اکھاں وچ اتھرو آ گئے۔ ایہ اَتھرو ایس تشکر دے نہیں ہون گے کہ اللہ نے فتح دِتی سگوں یقین اے کہ ایہ اَتھرو ایس سبب توں کرے ہون گے کہ اللہ! حق ایہی اے کہ تو برحق اے۔ اے اللہ اَج تساں میری قوم نوں شرک دے انھے کھوہ وچوں کڈ کے توحید دیاں اُچیاں ٹیسیاں تے اپڑا دِتا اے، اَج اوہناں نوں جہنم دی ڈونگیائی وچوں کڈ کے اوہناں باغاں وچ واڑ دِتا اے جہناں دے تھلے نہراں وگدیاں نیں۔ اللہ! تیرا شکر اے؛ لکھ لکھ واری شکر اے۔

رسول خدا کجھ دیر خیمے وچ آرام فرماندے رَے۔ فیر باہر تشریف لیائے۔ قصویٰ تے سوار ہوئے۔ اپنے پچھے اپنے غلام زید بن حارث دے پتر اسامہ نوں بٹھایا۔ سجے پاسے جناب ابو بکر صدیق دی سواری تے کھبے پاسے جناب اُسید بن حضیر دی سواری لگی۔ باقی غلامانِ محمدؐ پچھے پچھے ہو گئے۔ رسول خدا نے عجز وانکساری نال اپنی گردن مبارک جھکائی ہوئی سی۔ ایسے حالت وچ توحیدی قافلہ مسجد حرام دے اندر اپڑ گیا۔ رسول خداؐ نے اگے ودھ کے حجرِ اَسود نوں چمیا تے بیت اللہ دا طواف کیتا۔ دستِ مبارک وچ پھڑی ہوئی کمان نال بیت اللہ دے دوالے رکھے گئے بتاں نوں ٹھوکر ماردے تے ارشاد فرماندے:

﴿جَآءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ اِنَّ الْباطِلَ كَانَ زَهُوقًا﴾

''حق آیا تے باطل چلا گیا، باطل ہے ای جان والی چیز۔''

آپ دی کمان دی ٹھوکر نال بت منہ بھار ڈِگدے جاندے سن۔ سارا طواف اپنی اُٹھ تے بیٹھ کے ای فرمایا۔ فیر خانہ کعبہ کھولیا گیا۔ اندر تشریف لے گئے تے دیواراں تے مورتیاں بنیاں نظر آئیاں جہناں وچ حضرت ابراہیم تے اسماعیل g

دیاں مورتیاں وی سن۔ اوہناں دے ہتھاں وچ فال کڈن والے تیر وی وکھائے گئے سن۔ حضورؐ دی بڑی دل آزاری ہوئی تے زبان مبارک توں اچن چیت نکلیا ''اللہ ایہناں مشرکاں نوں ہلاک کرے۔ خدا دی قسم اے ایہناں دوواں پیغمبراں نے کدے وی فال دے تیر نہیں ورتے سن۔'' آپ نے خانہ کعبہ دے اندر لکڑی دی بنی ہوئی اِک کبوتری وی ویکھی۔ آپؐ نے اوس نوں اپنے دست مبارک نال توڑ دِتا تے مورتاں مٹان دا حکم جاری فرما دِتا۔ فیر آپ نے اندروں دروازہ بند کر لیا۔ حضرت بلال تے اسامہ نوں اپنے نال اندر ای رکھیا۔ فیر خانہ کعبہ دے اندر چکر لایا تے نماز پڑھی۔

خانہ کعبہ دے باہر لوکائی نوں کھلون دی تھاں نہیں لبھ رَی سی۔ دَس ہزار مجاہدین اسلام تے اوہ سارے اہل مکہ جیہڑے گھراں وچ لک گئے سن، سارے دے سارے اکٹھے ہو گئے تے ایہہ سوچن لگ پے کہ ہن کیہ ہون والا اے۔ رسول رحمت باہر تشریف لیائے۔ بیت اللہ دے دروازے دے دوویں باز و پھڑ لے تے لوکائی نوں مخاطب کر کے فرمایا:

''لوگو! اوس ذات واحد توں سوا کوئی معبود نہیں۔ اَج اوس نے اپنا وعدہ پورا کر وکھایا اے جیہڑی اوس نے اپنے بندے دی مدد کیتی تے دُوجے سارے جتھیاں نوں شکست دِتی۔ سنو لوگو! اَج توں پہلے دے سب دیوانی تے فوجداری دعوے میرے پیراں تھلے روندے گئے نیں سوائے بیت اللہ دی کلید برداری تے حاجیاں نوں پانی پیان دی خدمت توں۔''

ایس توں بعد آپ نے سِدھا سِدھا قریش نوں مخاطب کیتا تے پچھیا کہ اے معشر قریش! اَج میں تہاڈے نال کیہ سلوک کرن والا ہاں، کیہہ تہانوں پتہ اے؟

''تُسیں ساڈے مہربان بھرا تے مہربان بھرا دے پتر جے، سانوں تہاڈے کولوں بھلیائی دی ای اُمید اے۔'' قریش نے جواب دِتا۔

﴿فَاذْهَبُوا وَأَنْتُمُ الطُّلَقَآءُ﴾

''تے فیر جتھے دِل کردا جے جاؤ، میرے ولوں تسیں آزاد جے۔''

عزیز پڑھنہارو! ذرا سوچو کہ ایہ گل کون، کس نوں کہہ رہیا اے تے کس موقع تے کہہ رہیا اے؟ ذرا ویکھو کہ آزادی دا پروانہ دین والا اوہ رحیم و کریم نبی اے جس نوں شاعر، کذاب، جادوگر تے مجنوں آکھیا گیا، جس دے چاچے نوں قتل کر کے اوس دے کن تے نک تیکر وڈ دِتے گئے تے اوس دا کلیجہ کڈ کے منداں تھلے چب لیا گیا؛ جس دے خاندان دا سوشل بائیکاٹ کر کے اوس نوں شعب ابی طالب وچ محصور کر دِتا گیا؛ جہدے تے کوڑا سٹیا گیا، جہدے راہ، تے بوہے اگے غلاظت دے ڈھیر تے کنڈے سٹے گئے، جہدے اُتے سجدے دی حالت وچ گندی اوجھڑی سٹی گئی، جہدے گل وچ کپڑا پا کے وَٹ دِتے گئے تاں جے اوس دا دم گھٹیا جاوے، جہدی حاملہ دھی نوں اُوٹھنی توں سَٹ کے مرن دے نیڑے کر دِتا گیا، جہدے غلاماں دے کخواب ورگے جُسّے ساڑ پھوک سٹے تے جس دی واج تے لبیک آکھن والی نیک بخت سوانی نوں نیزہ مار کے قتل کر دِتا گیا، اوہ اَج آکھ رہیا اے جاؤ، تسیں سب آزاد جے۔

تے جہناں نوں معاف کر رہیا اے، اوہ کون نیں؟ جہناں نے پہلوں مکےّ وچوں کڈ کے شعب ابی طالب وچ پابند کیتا تے فیر مکہ چھڈن تے ای مجبور کر دتا، جہناں نے اپنے ظلم دا بازار گرم رکھن لئی حبشہ توں غلامانِ محمد نوں واپس لیانا چاہیا، جہناں

نے جناب محمدؐ تے اوہناں دے خادماں دے گھراں تے قبضے کر کے اگے ویچ دِتے، جھناں اجے دوسال پہلوں مکے وچ وڑن تے عمرہ کرن دی وی اجازت نہیں دِتی سی تے معاہدے وچ محمدؐ دے نال رسول اللہ دا لفظ لکھن توں انکار کر دِتا سی۔ بھلا تواریخ کوئی دُجی اجہی مثال پیش کر سکدی اے کہ ایڈی وڈی فتح توں بعد اپنے مفتوح دے بندے قیدی نہ بنائے ہون تے اوہناں دیاں جائیداداں تے قبضہ نہ کیتا ہووے۔ قربان جایئے عفوو درگزر دی ایہ مثال قائم کرن والے دے کہ کسے دے گھر تے قبضہ تے دور دی گل اے، اپنا گھر وی واپس نہیں منگیا۔

ایہ سب کجھ اوس موقع تے ہویا جدوں دس ہزار مجاہداں دا لشکر جرار مکے دی اِٹ نال اِٹ وجا سکدا سی تے مشرکاں نوں ایہ سبق دے سکدا سی کہ وعدے تے معاہدے کویں توڑی دے نیں، حرم دی حرمت نوں کویں پامال کری دا اے تے محمد دے حلیف تے تلوار کویں چکی دی اے۔ پر فیصلہ ہوگیا، اوہی جہیڑا ہونا سی، معافی۔ سب نوں معافی۔

ایس عام معافی توں بعد رسول خدا نے حضرت عثمان بن طلحہ نوں طلب فرمایا تے آکھیا کہ عثمان کعبہ دی ایہ کنجی تیری امانت اے، ایہہ ہمیش تہاڈے کول ای روے گی۔ ایس حکم نبی موجب کعبہ دیاں کنجیاں اجے تیکر جناب عثمان بن طلحہ دی اولاد کول ای نیں۔ رحمت اللعالمین فاتح اعظم، شہنشاہ دو جہاں دیاں مہربانیاں جاری نیں۔ ہن ظہر دی اذان دا ویلا ہوگیا اے۔ کعبے دی چھت توں بلال دی آواز گونجی اے:

حی علی الصلوٰۃ، حی علی الصلوۃ، حی علی الفلاح، حی علی الفلاح.

حکم بن ابوالعاص جہیا ضدی مشرک وی مکے دی فضا نوں تکبیر دے نعریاں نال پاک ہوندا ویکھ تے سن رہیا اے۔ اچن چیت اوہدے مونہوں نکلدا اے ''کیا ظلم دی گل اے، بنی جمح دا اِک غلام ابوطلحہ دے اسارے ہوئے کعبے تے کھلو کے کویں چیخ رہیا اے۔'' پر ابوالعاص دے پتر دے ایوں آکھن نال کیہ فرق پیندا اے، مکے دی فتح دا کم توڑ چڑھ گیا اے۔ الحمد للہ

خون رائیگاں:

عرب دے رسم و رواج موجب اجہیا قتل جہدا کوئی قصاص یا جہدی کوئی دِیت نہیں سی ہوندی اوس نوں خون رائیگاں سمجھیا جاندا سی۔ فتح مکہ والے دِن رسول خدا نے نو ۹ مجرماں✍ نوں خون رائیگاں قرار دیندے ہوئے حکم دِتا کہ جے اوہ کعبے دے پردے تھلے وی نظر آجان تے اوہناں نوں قتل کر دِتا جاوے۔ اوہناں وچ عبدالعزیٰ بن خطل، عبداللہ بن سعد بن ابی سرح، عکرمہ بن ابوجہل، حویرث بن نقید، مقیس بن حبابہ، ہبار بن اسود، عبدالعزی بن خطل دیاں دو لونڈیاں جیہڑیاں مکے دیاں گلیاں وچ رسول خدا دے خلاف ہجو یہ شعر گاوندیاں سن تے سارہ لونڈی شامل سن۔

آکھن نوں تے ایس عام معافی (General amnesty) دا اطلاق اُپر والے نو مجرماں تے نہیں سی ہوندا پر فیر وی اوہناں وچوں چار قتل کیتے گئے تے پنجاں دی جان بخشی ہوگئی۔ قتل ہون والے بدقسمت لوکاں وچ مقیس بن حبابہ، حویرث بن نقید، عبدالعزیٰ بن خطل تے اوس دی اِک لونڈی شامل نیں۔ جدوں کہ پنج اوہ بندے جھناں عفو عام توں فیدہ چک لیا، اوہناں دی تفصیل ایہ ہے:

✍ سیرت نگاراں وچ ایس تعداد تے چوکھا اختلاف پایا جاندا اے۔

عبداللہ بن سعد مسلمان ہو کے مدینے ہجرت کر گیا سی پر فیر مرتد ہو کے مکّے واپس پرت گیا۔ اوتھے جا کے اوس نے بڑی زبان درازی کیتی سی۔ اوس دی خوش بختی کہ اوہ حضرت عثمان ذوالنورین دا رضاعی بھرا سی۔ اوہناں دی سفارش تے رسول خدا نے اوس نوں معاف فرما دِتا۔

عفو عام دے دوران عکرمہ بن ابوجہل دی بیوی نے اسلام قبول کر لیا پر عکرمہ یمن جان لئی مکّے توں غائب ہو گیا۔ اوس دی بیوی اُم حکیم نے رسول خدا دی خدمت وچ حاضر ہو کے اپنے گھر والے دی جان بخشی لئی التجا کیتی جیہڑی رسول رحمت نے قبول فرمائی۔

ہبار بن اسود اوہ بندا اے جنے مکّے توں مدینے وَل ہجرت لئی نکلی بنت رسول سیدہ زینب نوں سواری توں ڈیگ کے سٹ لوا دِتی سی تے ایس دے نتیجے تے سیدہ زینب دا حمل وی ساقط ہو گیا سی۔ فتح مکہ والے دن ایہ شہروں دوڑ کے کدِرے چھپ گیا۔ فیر جدوں کجھ امن امان ہویا تے اوس نے نبی رحمت دے سامنے اپنیاں غلطیاں تے بدکاریاں دا اقرار کیتا تے نالے معافی دا طلبگار ہویا۔ ہبار نوں معافی بڑے وڈے دِل گردے دا کم سی، پر سراپا رحمت نبی نے اوس نوں معاف کر دِتا۔ سارہ، بنی مطلب بن عبدالمناف وچوں کسے دی لونڈی سی۔ ایسے خاندان دے کسے بندے دی سفارش کم آ گئی تے سزائے موت توں بچ گئی۔ فیر مسلمان ہو گئی تے اسلامی تعلیم تے کاربند ہو کے حیاتی دے دِن کٹ دی رَی۔ ابن خَطَل دیاں دو گائیکہ لونڈیاں وچوں وی اِک قتل کیتی گئی پر دوسری نوں امان مل گئی۔

فتح مکہ دا دُجا خطبہ:

مکّے وَل رسول خدا دی لشکر کشی آپؐ دے حلیف قبیلے بنوخزاعہ نال زیادتی دا نتیجا سی۔ ہن جدوں بنوخزاعہ نے پیغمبر اسلام نوں فاتح دی حیثیت نال اپنے شہر وچ ویکھ لیا تے اوہناں نوں ہلا شیری ملی۔ ایوں اوہناں نے قبیلہ بدیل دے اِک مشرک نوں اپنی پرانی دشمنی پاروں قتل کر دِتا۔ رسول خدا نوں ایس قتل دا پتا لگا تے آپ نے فتح دے دُجے دِن لوکائی نوں ایوں خطاب فرمایا:

''لوکو! اللہ نے ازل توں ای مکّے دی حرمت فرما دِتی اے جیہڑی قیامت تیکر رہوے گی۔ جیہڑا بندا خدا دی ذات، تے آخرت تے ایمان رکھدا اے اوہ مکّے دے اندر کسے نوں قتل نہ کرے، سگوں ایتھوں دا کوئی رُکھ وی نہ کٹیا جاوے۔ میرے توں پہلے تے میرے بعد کسے لئی وی مکّے دی حرمت ختم کرنا حلال نہیں تے میرے لئی وی بس تھوڑے ای چر لئی جائز ہوئی، ایس لئی کہ مکّے والیاں نے خدا نوں نراض کر لیا۔ ایس توں بعد ایہ حرمت پہلے وانگ فیر پرت آئی۔ دوستو! جیہڑے لوک ایتھے موجود نہیں اوہناں نوں وی ایہ گلاں دس دیو۔''

ایس توں بعد رسول خداؐ نے اہل مکہ نوں اوس گل دا جواب دِتا جیہڑی ایہ خطبہ سنن ویلے اوہ سوچ رَے سن۔ ارشاد فرمایا:

﴿ فَمَن قَالَ لَكُم اَنْ رَسُول اللّٰه قَد قَاتِل فِيها فَقُولُوا اِنَّ اللّٰه قَد اَحَلهَا الرَّسُولَهٗ وَلَمْ يَحْلَلَهَا لَكُمْ﴾

''(خیال رہوے کہ) جے کوئی بندا تہانوں ایہ گل آ کھے کہ رسول اللہ نے حرم کعبہ دے وچ قتال کیتا سی تے اوس نوں آ کھ دینا کہ ایہہ تے اللہ نے بس اپنے رسول لئی حلال کیتا سی پر تہانوں ایس دی اجازت نہیں۔''

فیر آپؐ نے اپنے حلیف قبیلے بنوخزاعہ نوں مخاطب کر دیاں ارشاد فرمایا کہ اے خزاعہ دے سجنو! لڑائی توں ہتھ ڈک لوؤ۔ جے تہانوں کوئی وقتی فیدہ دِسدا اے، فیر وی باز آ جاؤ۔ تہاڈے کولوں جیہڑا بندا قتل ہوئیا اے اوس دا خون بہا میں اپنے ولّوں دے دیندا ہاں۔ پر سن لوؤ کہ اگے توں میں مقتول دے وارثاں نوں اختیار دیندا ہاں کہ اوہ اپنے مقتول دا خون بہا لین تے بھانویں قصاص (خون دے بدلے خون)، اوہناں نوں اختیار اے۔ ایس توں بعد قبیلہ بدیل دے بندے دی دِیت (خون بہا) اپنے کولوں ادا کر کے خزاعہ تے بدیل دے وچکار تنازعہ ختم کرا دِتا۔[✎]

رسول خداؐ نے اوس دیہاڑے لوکائی نوں زور دے کے آ کھیا کہ جس کسے دا وی خدا تے آخرت تے ایمان اے جے اوس دے گھر وچ کوئی بت موجود اے تے اوس نوں توڑ کے سٹ دیوے۔ اوسے دِن آپؐ نے اپنے دوست قبیلے بنوخزاعہ نوں حکم دِتا کہ حرم دیاں حداں دی نشان دہی لئی جیہڑ یاں بارہ (۱۲) برجیاں بنیاں ہوئیاں نیں جے اوہناں وچ کوئی ڈِگی ہوئی اے یاں مرمت طلب اے تے اوس نوں مرمت کر دین۔

نبی رحمتؐ تے مکّے دے وحشی:

مکّے دے مشرک سردار جیہڑے کل تیکر خونی بھگیاڑاں طرحاں رحمت عالمؐ دے خون دے پیاسے سن تے اوہ وحشی غنڈے جیہڑے ہر ویلے رسالت دی شمع نوں گل کر دین دے چکر وچ رہندے سن اوہ ہن اوسے ہستی دے تقدس تے احترام دے وظیفے پڑھدے نظر آؤندے سن۔ اجہے لوکاں دی فہرست تے بڑی لمّی اے پر اسیں کجھ دا ذکر کردے ہاں:

وحشی بن حرب:

جویں کہ پڑھنہاراں نوں پتہ اے وحشی نام دا وحشی اِک غلام سی تے اوس نے ابوسفیان دی سوانی ہند دے لالچ دین نال جنگ اُحد وچ شیر خدا، عم رسول حضرت حمزہ نوں شہید کیتا سی۔ فتح مکہ والے دِن اوہ طائف دوڑ گیا پر جدوں لشکر اسلام نے طائف دا محاصرہ کر لیا تے اوس نے شام یاں یمن وَل دوڑ جان دا فیصلہ کر لیا۔ اجے اوہ طائف وچ سی تے اوس نوں کسے دسیا کہ جیہڑا بندا اسلام قبول کر لیندا اے، رسول رحمت اوس نوں معاف فرما دیندے نیں۔ وحشی آ کھدا اے کہ ایہ سنن توں بعد میں ہمت کر کے رسول خدا دی خدمت وچ حاضر ہو گیا تے جا کے کلمہ شہادت پڑھ لیا۔ حضور نے میرے وَل نگاہ مبارک فرمائی تے ارشاد فرمایا کہ تو وحشی ایں نا؟''

''جی یا رسول اللہ، میں وحشی ہاں''، میں جواب دِتا۔

''اچھا بیٹھ جا تے مینوں اوہ واقعہ سنا جدوں توں میرے چاچے نوں شہید کیتا سی''۔

میں پوری گل سنا دِتی۔ سنن توں بعد حضورؐ نے مینوں معاف فرما دِتا پر نال ای ارشاد فرمایا کہ ''میرے سامنے نہ آیا کر۔''

اللہ دا کرنا ویکھو کہ ایسے وحشی دے ہتھوں نبوت دا دعویدار مسیلمہ کذاب قتل ہوئیا۔

✎ حیات محمدؐ از محمد حسین ہیکل، صفحہ: ۵۳۱

سہیل بن عمرو:

صلح حدیبیہ دے ویلے جیہڑا بندا مشرکاں دا نمائندہ بن کے رسول خداؐ نال صلح دیاں شرطاں طے کرن آیا سی، تے جس نے مکے دی نمائندگی کردیاں ہوئیاں صلح نامے تے دستخط کیتے سن، اوہ سہیل بن عمرو سی۔ سہیل جڈا سیانا بندا سی اوڈا ای ضِدی وی سی۔ تہانوں یاد ہووے گا کہ جدوں صلح نامے تے اِک فریق دے طورتے ''محمد رسول اللہ'' دا نام لکھیا گیا تے اوس نے آکھیا سی کہ ''جے اسیں محمدؐ نوں محمد رسول اللہ مَن لویئے تے فیر تے جھگڑا ای مک جاندا اے۔ ایس لئی ایتھے محمد بن عبداللہ لکھو۔'' معاہدے نوں توڑ چڑھان لئی حضور نے سہیل دی ایہہ گل من لئی سی۔ تہانوں ایہ وی چیتے ہووے گا کہ اوس دا پتر مسلمان ہوچکیا سی۔

فتح مکہ والے دِن سہیل کدرے لک گیا تاں جے کوئی مسلمان اوس نوں قتل نہ کر دیوے۔ اوس دا پتر حضور دی خدمت وچ حاضر ہویا تے اپنے والد لئی امان طلب کیتی۔ آپؐ نے فرمایا کہ سہیل دانش وند تے شریف آدمی اے، اوہ زیادہ دیر اسلام دا انکار نہیں کرسکدا۔ اوس نوں دسو کہ اوہ اللہ دی امان نال امن وچ اے۔ حضور دے سنیہے توں بعد اوہ سامنے تے آ گیا پر اسلام قبول نہ کیتا۔ ایسے حالت وچ ای مسلماناں نال رَل کے جنگ صفین وچ شرکت کیتی۔ جدوں رسول خدا جعرانہ دی تھاں تے تشریف فرما سن تے اوس نے دل وچوں سارے وسوسے کڈ مارے تے اللہ نے اوس دا سینہ اسلام دے نور نال منور کر دِتا۔

جدوں رسول خداؐ دے پردہ فرماجان دی خبر مکے اپڑی تے کئی لوکی اندروں ہل گئے ۔ جناب سہیل نے اوس ویلے ایمان نال بھری اِک زوردار تقریر کیتی جنہوں سن کے اہل مکہ اپنے ایمان تے پکے ہو گئے۔ جناب سہیل بن عمرو جنگ یرموک وچ شہید ہوئے۔

صفوان بن اُمیہ:

صفوان، تے اُس دے والد اُمیہ دے دل رسولِ خدا دی عداوت نال بھرے ہوئے سن ۔ اوہ وی فتح مکہ والے دِن غیب ہو گیا تے فیر سمندر وچ ڈبن لئی مکہ چھڈ گیا۔ اوس دے چاچے دے پتر عمیر بن وہب دی سفارش تے حضور نے اوس نوں امان دِتی تے ایس امان دی نشانی دے طورتے جناب عمیر نوں اپنا نورانی عمامہ وی اُتار کے دِتا۔ جناب عمیر نے اوسے ویلے سمندر وَل دوڑ لائی تے صفوان بن اُمیہ نوں سمندر وچ ڈبن توں تے جہنم وچ سڑن توں بچالیا۔ صفوان نوں رسول خدا دا عمامہ ویکھ کے تسلی ہوئی تے مکے واپس پرت آیا پر مسلمان نہ ہویا۔ ایسے حالت وچ بنو ہوازن دی لڑائی وچ رسول خدا دا ساتھ دِتا تے رسول خدا دی عطا تے فیاضی ویکھ کے اوتھے ای مسلمان ہو گیا۔

فضالہ بن عمیر:

مکے دے فسادیاں وچ اِک نام فضالہ بن عمیر دا سی ۔ فتح مکہ والے دن جدوں رسول خدا طواف فرما رَے سن تے خنجر نال حملہ کرن دے ارادے نال حضور دے نیڑے ہویا:

''کیہ توں فضالہ ایں؟'' حضور نے پچھیا۔

''ہاں، میں ای فضالہ ہاں'' اوس نے جواب دِتا۔

''ایہ اپنے دِل وچ کیہ صلاحواں کرر ہیا ایں؟

''کجھ نہیں، بس اللہ اللہ کرر ہیا ہاں۔''

اوس دا جھوٹ سن کے رسول خدا مسکرا پے تے اوس نوں اپنے نیڑے بلا کے اوس دے سینے تے ہتھ رکھیا تے اوس نوں ہدایت کیتی کہ اللہ توں مغفرت طلب کرے۔ فضالہ آکھدے نیں کہ'' جدوں حضورؐ نے میرے سینے توں ہتھ چکیا تے میری دنیا بدل چکی سی۔ میں اوسے ویلے مسلمان ہو گیا۔''

ابولہب دے پتر:

رسول خداؐ دے چاچے ابولہب نے نبی رحمت نال جیہڑی کر چھڈی سی اوس نوں مجھن لئی سورہ لہب ای کافی اے پر فیر وی آپؐ اوس دے پتراں نوں دوزخ دا بالن بنن توں بچاؤ نا چاہندے سن۔ مکہ فتح ہون تے بوہت سارے دُجے مشرکاں طرحاں ایہ دوویں بھرا، عتبہ تے معتب وی لکے پھردے سن۔ اِک دن سرکار نے چاچے عباس ہوراں نوں پچھیا کہ چاچا جی عتبہ تے معتب تے کدرے نظر نہیں پئی۔ جناب عباس نے اوہناں دے روپوش ہون دا دسیا تے حضور نے فرمایا کہ جاؤ، اوہناں نوں میرے کول لے کے آؤ۔ جدوں اوہ آ گئے تے حضورؐ نے اوہناں نوں اسلام دی دعوت دِتی جیہڑی دوواں بھراواں قبول کرلئی۔ اوہناں دے مسلمان ہون نال رسول رحمت بوہت زیادہ خوش ہوئے۔

عتبہ تے معتب، حنین تے طائف دے غزویاں وچ حضورؐ دے نال جڑے رَہے۔ جنگ حنین وچ جناب معتب دی اِک اکھ شہید ہو گئی سی۔

ابوقحافہ۔صدیق اکبر دے والد:

ایام فتح وچ اِک دِن جناب ابوبکر صدیق اپنے نابینا والد ابوقحافہ نوں حضور دی خدمت وچ لے کے حاضر ہوئے۔ یار غار دے بزرگ تے نابینا والد نوں ویکھ کے نبی رحمت نے ارشاد فرمایا کہ'' ابوبکر! ایہ بزرگ آدمی نیں، تساں ایناں نوں زحمت کیوں دِتی اے؟ میں آپ ایناں کول ٹر جاندا۔''

''یا رسول اللہ! ایہ ایناں دا ای فرض بن داسی۔'' جناب صدیق نے جواب دِتا۔

رسول خداؐ نے جناب ابوقحافہ نوں اپنے سامنے بٹھا کے اوہناں دے سینے تے دست مبارک رکھیا تے فرمایا'' یا شیخ! اسلام قبول کرلوؤ۔'' ایہ سن کے بزرگاں نے فرمایا:

﴿ لَآ اِلٰہ الا اللّٰہ محمد رسول اللّٰہ ﴾

ہند زوجہ ابوسفیان:

ابوسفیان دی سوانی ہند دے کرتوت کسے وی مسلمان توں لکے چھپے نہیں۔ رسول خدا دی دشمنی نال بھریا سینہ، جناب حمزہ دے خون نال بھریا منہ تے ہتھ، تے شہدائے اُحد دے خون نال لبیڑے ہوئے پیر سب نوں وکھالی دیندے نیں۔ ہند نہ صرف دشمن خدا ابوسفیان دی زنانی سی سگوں اِک دُجے دشمن خدا تے دشمن رسول عتبہ دی دھی وی سی۔

جدوں مکےّ دیاں سوانیاں رسول خداؐ دی بیعت لئی گھراں وچوں نکلیاں تے ہندوی نقاب کر کے اوہناں دے نال رَل گئی۔ جدوں اوہ سوانیاں رحمت عالمؐ دے نیڑے اپڑیاں تے حضورؐ نے فرمایا کہ تسیں ایہناں گلاں تے میری بیعت کرو:

''اللہ دے نال کسے نوں شریک نہ بناؤ گی، چوری تے زنا نہیں کرو گئیاں، اپنے بالاں نوں قتل نہیں کرو گئیاں۔ نالے کسے تے بہتان نہیں لانا تے میری نافرمانی نہیں کرنی۔''

ایس بیعت تے ہند نے بڑے دلچسپ تبصرے کیتے۔ مثال موجب اوس نے اپنے خاوند ابوسفیان دے مال وچوں کجھ نہ کجھ لے لین دا ذکر کیتا۔ جدوں رسول خدا نے زنا کاری توں بچن دی بیعت لئی تے آکھن لگی کہ بھلا کوئی آزاد عورت وی ایہ کم کر دی اے؟ ایس توں اوہدا مطلب ایہ سی کہ ایہ کم لونڈیاں دا اے تے آزاد عوتاں توں ایس طرحاں دے وعدے دی لوڑ نہیں۔ جدوں آپ نے فرمایا کہ اولادنوں قتل نہیں کرنا، جس توں مراد ایہ سی کہ دھیاں نوں جیوندی جانیں دبن یاں قتل کر دین دی مکروہ رسم دا خاتمہ کیتا جاوے، تے ہند آکھن لگی کہ اسیں تے اپنے بال قتل نہیں کیتے سگوں پال پوس کے وڈے ای کیتے سن پر تساں ساڈے نال گھٹ نہیں کیتی۔ کیہ تساں میدان بدر وچ ساڈا کوئی بال جیوندا چھڈ یا وی ہے سی؟ اوس دیاں ایوں دیاں گلاں توں سب نوں پتہ لگ گیا کہ اوہ ہندا اے۔ حضورؐ نے پچھیا کہ توں کدرے عتبہ دی دھی ہند تے نہیں؟ آکھن لگی:

''ہاں میں ای ہند ہاں۔''

جدوں حضورؐ نے ہند دے نال نال دجیاں سوانیاں توں وی تہمت تے بہتان توں باز رہن دی بیعت لئی تے اپنی نافرمانی توں وی ڈکیا، تے آکھن لگی کہ ہن ایہناں گلاں دے تے جناب دی نافرمانی دا گمان وی نہیں کیتا جاسکدا۔

ہند اپنے کاریاں تے پکی رَی۔ عہد فاروقی وچ جدوں شام تے لشکر کشی کیتی گئی تے ہند اپنے خاوند ابوسفیان نال ایس جنگ وچ شریک ہوئی۔ جناب عمر فاروق دے دور وچ ای ہند اللہ نوں پیاری ہوگئی۔ آکھیا جاندا اے کہ جناب صدیق اکبر دے والد جناب ابوقحافہ تے ہند اِکو دیہاڑے فوت ہوئے سن۔

آل دوال دے صنم خانے:

بت پرستاں دا خدائے اعظم ہبل سی جیہڑا کعبے دے اندر نصب سی۔ اوس نوں فتح مکہ والے دِن ای توڑ دِتا گیا سی پر اجے مکہ دے آل دوالے بوہت سارے بت موجود سن جیہڑے خدائی دے مزے مان رَے سن۔ اوہناں وچ لات، منات، سواع تے عزیٰ خاص طور تے قابل ذکر نیں۔

عُزّیٰ قریش دا تے لات طائف والیاں دا معبود سی۔ عُزّیٰ مکےّ توں عراق دے رستے تے بُستان توں نوں (۹) میل دے پندھ تے راہ دے سجے پاسے نصب سی۔ ایس دیوی دے حضور چڑھاوے چڑھائے جاندے سن تے اوس دی پوجا کیتی جاندی سی۔ رسول خدا نے حضرت خالد بن ولید نوں حکم دِتا کہ اوس دیوی دے ٹوٹے کر دین۔ جناب خالد نے حکم دی تعمیل فرمائی تے عُزّیٰ نوں اوہدے انجام تیکر اپڑا دِتا۔

مشلّل دی تھاں تے اِک بوہت وڈا بت نصب سی جہدا نام مناۃ سی۔ اوس، خزرج، ازد تے غسان دے قبیلے اوس دی پوجا کر دے ہوندے سن۔ حج دے موقع تے منات دے سامنے کئی طرحاں دیاں رسماں ادا کیتیاں جاندیاں سن۔ پیغمبر

توحید نے حضرت سعد بن زید نال اِک فوجی جتھا روانہ کیتا تاں جے منات دے ٹکڑے کیتے جان۔ آپ نے اپنے مجاہداں دے نال پتھر دے اوس ٹکڑے نوں پتھراں وچ ملا دِتا۔

ہذیل قبیلے دے بت سواع نوں توڑن لئی جناب عمرو بن عاص نوں بھیجیا گیا۔ آپ نے بت توڑ کے معبد کدہ وی گرادِتا تے آقا دے حکم دی تعمیل کر دِتی (لات دا ذکر اگلے صفحیاں تے طائف دے باب وچ ویکھو)

جناب خالد بن ولید دے ہتھوں بنو جزیمہ دا قتل:

مکہ فتح ہو جان توں بعد، تے بنو جزیمہ سنے آل دوالے دے سارے قبیلیاں دے مسلمان ہو جان توں بعد اِک مسلم سپہ سالار دے ہتھوں بنو جزیمہ دے بے گناہ مسلماناں دا قتل عہد نبوی دی اسلامی تواریخ دا اِک بوہت وڈا معمہ اے۔ بوہت سارے سیرت لکھیار ایس سوال تے خموش نیں تے جھناں کوئی گل کیتی اے اوہناں وی توڑ نہیں چاڑھی۔ ایس سلسلے وچ میں اَج دے دور دے دو عظیم الشان بزرگاں حضرت شبلی نعمانی تے جناب جسٹس محمد کرم شاہ الازہری دے نام لواں گا جھناں ایس واقع دا ذکر نہیں کیتا۔

مصر دے محمد حسین ہیکل لکھدے نیں:

''جناب خالد، عزیٰ دیوی نوں ختم کرن توں بعد قبیلہ بنو جزیمہ ول ودھ گئے۔ قبیلے والیاں اوہناں نوں اپنے وَل آوندیاں ویکھیا تے مسلح ہو کے نکل آئے۔ حضرت خالد نے ہتھیار سٹن دا حکم دیندے ہوئیاں فرمایا کہ دُجے لوگ تے مسلمان ہو گئے نیں۔ قبیلے دے اِک بندے نے اوہناں نوں آکھیا'' لے بھئی ایہ خالد جے، جے تسیں ہتھیار سَٹ دِتے تے ایس نے تہانوں قیدی بنا لینا اے تے فیر تہاڈیاں گردناں اڈا دیوے گا''، ایہدے جواب وچ کجھ بندیاں نے اوس صلاح کار نوں آکھیا کہ کیہ تسیں سانوں قتل کرانا چاہندے او؛ دُجے لوکی مسلمان ہو چکے نیں، لڑائی مک گئی اے تے ہر پاسے امن امان دا پھیرا اے۔ اخیر اِک اِک نے ہتھیار سٹ دِتے پر حضرت خالد نے اوہی کیتی جو پہلے بندے نے آکھیا سی۔ اوہناں دیاں مشکاں بندھوا دتیاں تے قتل گاہ وچ لے جا کے اوہناں نوں قتل کر دِتا۔ رسول اللہ نے سنیا تے غم تے دُکھ نال بوہت بے قرار ہوئے تے دوویں ہتھ کھلار کے خدا دے حضور التجا کیتی کہ ''یا اللہ میں خالد دی ایس کرتوت توں بری الذمہ ہاں۔''

''رسول خدا نے حضرت علی نوں بوہت سارا مال وزر دے کے مظلوماں وَل بھیجیا تاں جے مقتولاں دی تعداد دے مطابق دیت ادا کیتی جاوے۔ جناب علی نوں ایہ تاکید وی فرما دِتی کہ قتل تے مال دے معاملے وچ جاہلیت دے ناپ تول نوں اپنے پیراں تلے روند دیو۔''

''حضرت علی تے فراخ دلی ناں دیت (خون بہا) تے تاوان ادا کیتا۔ فیر جو کجھ بچیا اوہ وی اوہناں نوں دے دِتا تاں جے کسے ہور قسم دے نقصان دا پتا لگے تے اوس دی وی تلافی ہو جائے۔''

امام ابن کثیر لکھدے نیں:

''حضرت عبداللہ بن عمر آکھدے نیں کہ رسول اللہ نے خالد بن ولید نوں بنی جذیمہ وَل روانہ کیتا۔ حضرت خالد نے

حیات محمد صفحہ:۵۳۲

اوہناں نوں اسلام دی دعوت دِتی تے اوہ ٹھیک لفظاں وچ اسلام دا اظہار نہ کر سکے۔ خالد نے اوہناں دے قتل تے اسیری دا حکم دے دِتا۔ ہر مسلمان دے حوالے اِک قیدی کر دِتا۔ سویر ہوئی تے خالد نے حکم دِتا کہ ہر مسلمان اپنا اپنا قیدی قتل کر دیوے۔ ایہ سن کے حضرت ابن عمر تے آکھیا کہ واللہ! میں اپنا قیدی قتل نہیں کراں گا۔ تے میرے سجناں وچوں وی کوئی بندا کسے قیدی نوں قتل نہیں کرے گا۔ فیر لوکی رسول اللہ کول آئے تے سارا ماجرا سنایا۔ رسول اللہ نے ہتھ چک کے دو واری فرمایا، یا اللہ! میں خالد دے فعل توں بری ہاں۔ ایسے روایت نوں امام بخاری تے نسائی نے عبدالرزاق توں بیان کیتا اے۔ ابن اسحاق دا بیان اے کہ جحدم نے حضرت خالد دے تیور ویکھ کے آکھیا کہ اے بنی جذیمہ! گیا ویلا فیر ہتھ نہیں آؤندا، میں تہانوں پہلوں ای ایس خطرے دا دس دتا سی۔''

''ابن اسحاق دا بیان اے کہ حضرت خالد بن ولید تے حضرت عبدالرحمان بن عوف دے وچکار ایس گل تے تکرار وی ہوئی۔ حضرت عبدالرحمٰن نے آکھیا کہ خالد! تساں اسلام وچ جاہلی دور دا کم کیتا اے۔ ایہ سن کے حضرت خالد نے آکھیا کہ میں تے تہاڈے والد دے قاتل نوں ماریا اے۔ حضرت عبدالرحمان نے جواب دِتا کہ اپنے والد دے قاتل نوں تے میں اپنے ہتھیں مار دِتا سی۔ اصل وچ توں اپنے چاچے فاکہ بن مغیرہ دا بدلا لیا اے۔ بعد وچ دوواں نے بڑی گرم گفتگو کیتی۔ ایس گل دا رسول اللہ نوں پتہ لگا تے آپؐ نے فرمایا، بس خالد! میرے اصحاب نوں چھڈ دیو، واللہ! جے تسیں راہ خدا وچ اُحد پہاڑ دے برابر وی سونا خرچ کر دیو، فیر وی تسیں میرے اِک صحابی دے صبح شام دے سفر دے اجر نوں نہیں پا سکدے۔''

''ابن اسحاق دا بیان اے کہ حضرت خالد بن ولید دا چاچا فاکہ بن مغیرہ، عوف بن عبدعوف، عفان بن ابی العاص تے عثمان بن عفان نال یمن وَل تجارت دے خیال نال گیا۔ واپسی تے اوہناں کول بنی جزیمہ دے اِک تاجر دا وی مال سی جیہڑا یمن وچ فوت ہو گیا سی۔ فاکہ اوس دے وارثاں نوں مال دین جا رَے سن تے رستے وچ بنو جزیمہ دے علاقے وچ خالد بن ہشام نے مال دا مطالبہ کیتا۔ انکار تے لڑائی ہو پئی تے ایوں فاکہ تے عوف دوویں ای قتل ہو گئے۔ عثمان تے عفان، دوویں پیو پتر جان بچا کے مکے اپڑ گئے۔ حضرت عبدالرحمان نے اپنے والد عوف دے قاتل خالد بن ہشام نوں قتل کر دِتا۔ قریش نے بنی جزیمہ نال جنگ دا ارادا کیتا تے بنی جزیمہ نے معافی منگدیاں آکھیا کہ ایہ لڑائی قبیلے دی مرضی نال نہیں ہوئی سی، ایس لئی مقتولاں دی دیت تے لٹیا ہویا مال واپس کرن تے صلح ہو گئی۔ ایہ وجہ سی کہ حضرت خالد نے حضرت عبدالرحمان نوں آکھیا کہ میں تیرے باپ دے قتل دا بدلہ لیا اے، تے اوہناں نے جواب وچ آکھیا سی کہ میں اپنا بدلا لے لیا سی، اصل وچ تساں اپنے چاچے فاکہ دا بدلا لیا اے۔''

اصل صورت حال کیہ سی؟ خالد بنو جزیمہ ول کیوں گئے؟ لڑائی کویں شروع ہوئی؟ بنو جزیمہ اپنی پوزیشن کیوں واضح نہ کر سکے؟ اللہ ای بہتر جان دا اے۔ اِک پڑھنہار تھلے دسیاں گئیاں گلاں نوں سامنے رکھ کے کسے نتیجے تے اپڑ سکے۔

ا۔ رسول خدا نے جناب خالد نوں ایس گل تے ڈانٹیا سی کہ اوہناں نے جناب عبدالرحمان بن عوف نال تلخ کلامی کیتی سی۔

سیرت النبی از ابن کثیر ۱۳-۲/۴۱۲

۲۔ آپؐ نے بنو جزیمہ نوں اوس عہد دی دِیت (خون بہا) ادا کیتی، سگوں اوس توں چوکھا دِتا۔

۳۔ خون بہا جناب خالد دے مال وچوں نہیں، سگوں بیت المال وچوں دِتا گیا۔

۴۔ رسول اللہ نے حضرت خالد نوں معزول نہیں کیتا سگوں منصب امارت تے قائم رکھیا۔

۵۔ عہد صدیقی وچ وی جناب خالد کولوں ایوں دی اِک غلطی ہوئی سی، تے جناب ابوبکر صدیق نے اوہناں نوں معزول نہیں کیتا سی۔

مسلمان مورخاں تے سیرت لکھیاراں نے ایس موضوع تے کوئی پکی پیڈی گل نہیں کیتی، ایس لئی مستشرقاں نے اپنا فیصلہ کیتا اے کہ ایہ خالد نے اپنے چاچے دے قتل دا بدلا لیا سی۔ ظاہر اے اوویں دے حالات وچ انتقام دا سوچیا وی نہیں جا سکدا سی پر سوال ایہ وے کہ جے ایہ انتقام نہیں سی تے فیر کیہ سی؟

اِک مستشرق لکھدا اے:

Khalid, son of Al walid, being sent on a mission of this sort to the Jadhima, took the opportunity of avenging an old wrong ..... the murder of his uncle which had happened years before: he attacked the tribe at Ghumaisa and dealt considerable slaughter. [1]

’’خالد بن ولید جس نوں ایسے ای طرحاں دے اِک مشن تے جذیمہ وَل بھیجیا گیا سی، نے اِک پرانی غلطی دا انتقام لیا، جیہڑا کئی سال پہلوں ہون والا اوس دے چاچے دا قتل سی۔ اوس نے غمیصاء دی تھاں تے اوس قبیلے تے حملہ کر دِتا تے چوکھی قتل و غارت کیتی۔‘‘

* * * *

[1] Muhammad and the Rise of Islam by D.S Margoliouth, Page: 391

باب نمبر ۱۳

حنین، اوطاس تے طائف دا معرکہ

حنین مکہ مکرمہ تے طائف دے وچکار ذوالمجاز دے نیڑے اِک تھاں دا نام اے۔ ایس دے نیڑے دے صحرائی علاقے وچ بنو ہوازن آباد سی جتھے رسول خدا نے مائی حلیمہ دے نال اپنے بچپنے دے دِن گزارے سن۔ اوہناں دا اِک حلیف قبیلہ بنوثقیف، جیہڑا امیر کبیر تے خوشحال سی، طائف وچ وسدا سی۔ بنو ہوازن دی عددی قوت تے حربی چالاں اپنی تھاں مشہور سن تے بنوثقیف دی امارت تے ٹور ٹپے اپنی تھاں۔ ایہناں دوواں گلاں نے اوہناں نوں حوصلہ دِتا کہ محمدؐ دے اگے ہتھیار نہیں سٹنے، تے اوس دا ڈٹ کے مقابلہ کرنا اے۔

رسول خداؐ دی توجہ اجے خورے کدوں اوہناں وَل ہوندی پر اوہناں نے آپوں ایہ فرض کر لیا کہ مکہ فتح ہون توں بعد لشکر اسلام ہن اوہناں وَل ودھے گا۔ ایوں بنو ہوازن تے بنوثقیف نے مکے تے پیشگی حملے دا فیصلہ کر لیا۔ ہوازن دا سپہ سالار مالک بن عوف نام دا اِک ۳۰ سالہ جوان سی تے ثقیف دا سردار قارب بن اسود سی۔ ایس توں وکھ اوہناں نے بنونصر، جشم، تے بنو ہلال دے بندیاں نوں وی نال رلا لیا پر بنو ہوازن دیاں اپنیاں دولڑیاں بنوکعب تے بنوکلاب نے جناب رسول خدا دے خلاف جنگ وچ حصہ لین توں انکار کر دِتا تے اوہناں دے اِک دانش وند رئیس ابن ابی براء نے ایہ گل آکھی کہ ''بخدا! محمد نال جنگ دا کوئی فیدہ نہیں، غالب اوہناں نے ای آوَنا اے۔'' ایس لڑائی دا مُڈھ بنن والے بنو ہوازن دے نوجوان سردار مالک بن عوف نوں ای اتحادی فوجاں دا کمانڈر انچیف مقرر کیتا گیا۔

مالک بن عَوف زوردار جنگ، تے اوہ وی صرف اوس دی مرضی دی جنگ توں وَکھ کوئی گل سنن لئی تیار تے نہیں سی پر فیر وی اوس نوں کجھ سیانیاں نے مشورہ دِتا کہ جوانی دا جوش جذبہ اپنی تھاں، تجربے تے سیانف نوں سُٹ نہیں پاوَنا چاہیدا۔ ایوں قبیلہ جشم دے تجربہ کار ماہر حرب شیخ درید بن صمہ نوں وی لشکر وچ شامل کر لیا گیا۔ درید اوس ویلے گھٹو گھٹ سوا سو سال دا قریب المرگ بڈھا سی۔ اوہ اپنی جوانی دے ویلے شمشیرزنی، شاعری تے اپنیاں محبت دیاں کہانیاں پاروں بڑا مشہور سی۔ اِک اونٹ دے اُتے پلنگ کس کے درید نوں اوہدے تے لمیا پا لیا گیا تے لشکر مکے وَل کوچ کر گیا۔

کمانڈر انچیف دے حکم موجب مشرک لشکر اپنا بال بچہ، سوانیاں، مال ڈنگر تے ہر شے اپنے نال لے ٹریا سی۔ اونٹاں دے بلبلان دی واج تے فوجیاں دے نال ای رہندی اے، اوس دِن کھوتیاں دی ہنہناہٹ تے بکریاں دی ممیاہٹ وی کنّاں دے پردے پھاڑ رہی سی۔ بالاں دے رون دی واج وی پہاڑیاں دیاں ٹیسیاں نال ٹکراں کھا کھا کے واپس آ رہی سی۔ بڈھے درید نے جدوں ایہ سارا کجھ محسوسیا تے مالک بن عوف نوں سدّ کے پچھیا کہ بچیا! ایہ کیہ؟ مال ڈنگر تے جیا جنت نال لیاون وچ کیہ بھیدا اے؟

''بزرگو! بھیدا ایہ وے کہ میرے سپاہی لڑائی توں منہ نہیں موڑن گے تے اپنا سب کجھ برباد ہوندا ویکھ کے جی توڑ کے لڑن گے۔''

''نہیں مالک، ایہ چیزاں فوج دے اکھڑے ہوئے قدم نہیں جما سکدیاں۔ اجہے موقعیاں تے نرے تیر تے تلواراں کم آوندیاں نیں۔ سن لوؤ جے جنگ شروع ہون توں پہلاں ایہناں نوں واپس نہ کیتا تے پچھتاوے توں سوا کجھ حاصل نہیں ہونا۔''

پر متکبر نوجوان کمانڈر مالک بن عوف نے اوس دی گل منن توں انکار کر دِتا تے لشکر نے وی مالک دی گل ای رکھی۔ جدوں درید نے ویکھیا کہ اوس دی گل نہیں سنی جاری تے اوس نے وی خموشی اختیار کر لئی۔

کافراں دا چوی توں اُٹھائی ہزار ✍ (۲۴۰۰۰ توں ۲۸۰۰۰) دا مجمع حنین دی تھاں تے اپڑ گیا سی۔ دُجے پاسے رسول خداؐ نے وی پوری تیاری فرمائی۔ بارہ توں چوداں ہزار سپاہیاں دا لشکر تیار کیتا جہدے وچ دَس ہزار اوہ مجاہد سن جیہڑے جان تلی تے رکھ کے مدینے توں مکے آ کے فتح دا مزہ چکھ چکے سن، تے باقی اوہ لوگ سن جیہڑے مکے یاں آل دوالے دے وسنیک سن تے فتح مکہ توں بعد مسلمان ہوئے سن۔ اوہناں نو مسلماناں وچ اوہ لوک وی سن جہناں دے ایمان کچے تے کمزور سن۔ صفوان بن اُمیہ ورگے وی سن جہناں اجے کلمہ وی نہیں پڑھیا سی تے اعلانیہ شرک تے قائم سن۔ اوہناں لوکاں وچ شیبہ بن عثمان تے نضر بن حارث ورگے بندے وی شامل سن جیہڑے ایس ارادے نال لشکر وچ شامل ہوئے سن کہ جدوں وی موقع ملیا اوہ رسالت دی شمع گل کر دین گے۔

شوال دی ۵ تریخ نوں نبی مکرم نے حضرت عتاب بن اُسید نوں مکے دا گورنر مقرر کیتا تے حضرت معاذ بن جبل نوں امام تے معلم دیاں ذمہ داریاں دِتیاں تے اللہ دا ناں لے کے حنین وَل ٹرپے۔ آپؐ نے جناب عبداللہ بن اَبی حدرد اسلمی نوں جاسوس بنا کے گھلیا تاں جے مشرک لشکر دیاں کاروائیاں دا پتا لگے۔ عبداللہ پوری ہمت تے بھرویں اعتماد نال دشمناں دے وچ جاوڑے۔ اوتھے اِک دو راتاں وی گزاریاں تے مالک بن عوف دے بلکل نیڑے ہو کے اوہدے ارادے جانن وچ وی کامیاب ہو گئے۔ جناب عبداللہ نے سپہ سالار اعظم محمد رسول اللہ نوں جیہڑی رپورٹ دِتی اوس موجب لڑائی ٹلن دی کوئی گنجائش باقی نہیں سی۔ اوس لئی آپؐ نے زیادہ توں زیادہ اسلحہ اکٹھا کر لیا۔ ایس سلسلے وچ آپؐ نے مشرکین مکہ توں وی مدد لین توں گریز نہیں کیتا تے صفوان بن اُمیہ توں زرھاں تے دُجا سامان حرب ادھار لے لیا۔

ہوازن و ثقیف دا لشکر مسلماناں توں پہلاں میدان جنگ وچ اپڑ گیا سی تے اوہناں نے ماہر حرب بڈھے درید دی ہدایت موجب ایوں پوزیشناں سنبھال لئیاں سن کہ مسلماناں لئی وڈی مشکل پیدا کر سکدے سن۔ میدان جنگ وچ وی متکبر سپہ سالار مالک بن عوف نے پہل کر کے اِک اللہ دے نام لیوا مسلماناں نوں ہمیش لئی صفحہ ہستی توں مٹا دینا چاہیا تے ایوں اِک سویر لشکر اسلام تے اچن چیت حملہ کر دِتا۔ مسلمان ایس خوش فہمی وچ سن کہ عربستان دی تواریخ دے سب توں وڈے لشکر نوں کون کویں شکست دے سکدا اے۔ اوہ اِک دُجے نوں آکھدے وی پھردے سن کہ بھلا اَج کون ساڈے تے غالب آ سکدا اے؟

مسلمان تے ہمیش اپنے اللہ دے کرم تے اوس دی ذات تے بھروسے نال اگے ودھے سن تے ایوں اوہناں اپنے

✍ علامہ ابن حجر بحوالہ معارف القرآن تفسیر سورہ توبہ

توں کئی گنا وڈے لشکراں نال ٹکر لے کے ایوں دیاں مثالاں قائم کیتیاں سن جہناں توں پتا لگدا سی کہ نری عددی قوت کجھ نہیں ہوندی۔ ہن اوہ نرے بارہ چوداں ہزار دے لشکر دے سر تے ہوازن وثقیف جئے نیزے بازاں تے شمشیر زناں نال لڑائی کرن نکلے سن۔ پتہ نہیں کیہڑی گل رب نوں ناپسند آئی۔ ہویا ایہ کہ:

When the Hawazin Launched their surprise attack at dawn on I February 630, the Muslim army was strung out along the length of the Hunayn valley.

''جدوں بنو ہوازن نے یکم فروری ۶۳۰ء دی سویرے اچن چیت حملہ کیتا تے اسلامی فوج حنین دی پوری وادی وچ تتر بتر ہوگئی۔''

عزیز پڑھہنارو! ایتھے ایہ گل وی چیتے آوندی اے کہ جیہڑی قوم ایہ پروپیگنڈا کردی اے کہ اسلام، تلوار دا مذہب اے اوسے قوم دا اِک دانش ور ایہ گل لکھ رہیا اے کہ حملہ پہلوں بنو ہوازن نے کیتا سی۔

بہر حال لڑائی شروع ہوگئی تے دریاں (درہ دی جمع) وچ لکے بنو ہوازن نے سچ مچ مسلماناں ول تیراندازی دے کمال وکھا کے مسلماناں نوں دوڑن تے مجبور کر دِتا۔ ایتھے اِک واری فیر مسلماناں نوں یاد آ گیا کہ جنگاں نِرے وڈے لشکراں تے چوکھیاں تلواراں نال نہیں جتیاں جاندیاں۔

جدوں مسلمان اگے لگ کے بھج کھلوتے تے ابوسفیان رسول خدا دے نال ای جڑیا رہیا تے آکھن لگا کہ ایہ جویں دوڑے جاندے نیں، ایس توں تے ایوں لگدا اے کہ ایہہ ہن سمندر کول جا کے ای ساہ لین گے۔ پر فیر اوہی کجھ ہویا کہ جہدا رب نے وعدہ کیتا ہویا سی۔ کیہ ہویا؟ مالک دو جہاں دے اپنے لفظاں وچ ای ویکھو:

﴿لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ فِیْ مَوَاطِنَ كَثِیْرَةٍ وَّیَوْمَ حُنَیْنٍ اِذْ اَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَیْـًٔا وَّضَاقَتْ عَلَیْكُمُ الْاَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّیْتُمْ مُّدْبِرِیْنَ ۝ ثُمَّ اَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِیْنَتَهٗ عَلٰی رَسُوْلِهٖ وَعَلَی الْمُؤْمِنِیْنَ وَاَنْزَلَ جُنُوْدًا لَّمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ الَّذِیْنَ كَفَرُوْا وَذٰلِكَ جَزَآءُ الْكٰفِرِیْنَ ۝﴾ (التوبہ: ۲۵،۲۶)

''بے شک اللہ نے بڑے موقعیاں تے تہاڈی مدد کیتی اے، تے (جنگ) حنین دے دن وی، جدوں تہاڈی کثرت نے تہانوں مغرور کر دِتا سی۔ فیر اوہ تہاڈے کسے کم وی نہ آئی تے (حنین دی) زمین تہاڈے تے تنگ ہوئی باوجود اپنے کھلے گھیر دے۔ فیر تسیں کنڈ وکھا کے دوڑ کھلوتے۔ فیر اللہ نے اپنے رسول تے، تے ایمان والیاں تے تسکین (دِل دا چین) نازل کیتی تے نالے اسماناں توں اجہے لشکر اتارے جہناں نوں تسیں نہیں ویکھیا تے چنگی مار دِتی کافراں نوں۔ تے ایہی سزا اے کافراں دی۔''

اصل وچ اللہ دی اوسے فوج نے ای کافراں نوں مار ماری سی جیہڑی اللہ دے اپنے فرمان موجب کسے نوں نظر نہ آئی یاں خورے نری مسلماناں نوں نظر نہ آئی، کیوں جے بعد دے حالات تو پتا لگا سی کہ رسولِ خدا طرحاں مالک بن عوف نے وی مسلماناں ول اپنے جاسوس بھیجے سن۔ جدوں اوہ واپس پرتے تے اوہناں دے جسم چوکھے زخمی سن تے بعض اعضاء کٹے وی

The Prophet Muhammad by Barnaby Rogerson, page:192

ہوئے سن۔ مالک نے اوہناں دی حالت تے افسوس کر دیاں پچھیا سی کہ اوہناں نال کیہ بیتی اے؟ اوہناں نے دسیا کہ اوہناں نوں اسلامی لشکر وچ کجھ گورے رنگ دے بندے ملے جیہڑے چتکبرے گھوڑیاں تے سوار سن۔ بخدا اسیں اپنے آپ نوں ایس حالت توں نہ بچا سکے جیہڑی تسیں ویکھ رَے او۔ خیال کیتا جاندا اے کہ مکے وچوں کوئی مجاہد وی کسے چتکبرے گھوڑے تے سوار ہو کے حنین وَل نہیں نکلیا تے چتکبرے گھوڑیاں تے سوار اوہی فوج سی جہدا اللہ نے اُپر والی آیت وچ ذکر کیتا اے۔

رسول خداؐ نوں اپنی فتح دے تے نصرت الٰہی دا پورا یقین سی ایس لئی جدوں اسلامی لشکر دے پیر اکھڑ گئے تے اوہدوں وی رسول خداؐ میدان وچ ڈٹے رَے۔ عبداللہ بن محمد بن عبدالوہاب فرماندے نیں:

''حنین دی شام اِک آدمی آپؐ دی خدمت وچ حاضر ہوئیا تے آکھن لگا یا رسول اللہ! میں فلاں پہاڑ تے چڑھیا ساں۔ میں ویکھیا اے کہ بنو ہوازن سارے دے سارے، اپنے بال بچے، اونٹ تے بکریاں لے کے میدان وچ جمع نیں۔ آپؐ نے مسکرا کے فرمایا: ''ان شاءاللہ کل ایہ سب کجھ مسلماناں نوں غنیمت وچ ملے گا۔''

ایہی وجہ سی کہ رسول خدا نے لشکر اسلام نوں واجاں مارنیاں شروع کیتیاں۔ آپ نے سجے پاسے چہرہ مبارک کر کے آواز دِتی یا معشر الانصار! جواب آیا لبیک یا رسول اللہ۔ فیر آپ نے کھبے پاسے رُخ مبارک کیتا تے آواز دِتی۔ مجاہداں دا جواب آیا ''یا رسول اللہ! اسیں حاضر ہاں۔'' فیر آپؐ سواری توں اُترپے تے چوکھے جلال نال تے اُچی آواز نال فرمایا:

انا النَّبی لا کذب، انا ابن عبدالمطلب.

''میں نبی آں، جھوٹ نہیں، میں عبدالمطلب دا پتر ہاں۔''

اوس ویلے رسول خدا نال اینے کو بندے رہ گئے سن کہ اوہناں دے نام اُنگلاں تے گنے جاسکدے نیں۔ جناب ابوبکر صدیق، جناب عمر فاروق، شیر خدا علی المرتضیٰ، عم نبی حصرت عباس، ابوسفیان، اوہناں دے بیٹے جعفر، فضل بن عباس تے اوہناں دے اِک بھرا، ربیعہ بن حارث، اسامہ بن زید تے ایمن بن عبید جئے ثابت قدم لوکاں دے نام تواریخ نے چیتے رکھے ہوئے نیں۔

اوس اوکھی گھڑی وچ وی چاچے عباس ہوراں حضورؐ دے خچر دی لگام پھڑی ہوئی سی جد کہ رکاب ابوسفیان ہوراں دے ہتھ وچ سی۔ اوہ آپ دَسدے نیں کہ ہتھ وچ ننگی تلوار سی۔ اللہ جان دا اے میں حضور دے قدماں وچ اپنی جان دا ندرانہ پیش کرن لئی بے چین ساں تے کافراں نال لڑ رہیا ساں تے حضورؐ میرے وَل ویکھ رَے سن۔ حضرت عباس نے عرض کیتی کہ یا رسول اللہ! ایہ حضور دا بھرا تے حضور دے چاچے حارث دا پتر اے، ایس تے راضی ہو جاؤ۔ حضور نے فرمایا:

﴿غَفَرَا اللّٰهُ لَهٗ کُلَّ عَدَاوَةٍ عَادَا نِیۡهَا﴾

''ایس نے جیہڑی دشمنی تے عداوت میرے نال رکھی اے، اللہ اوس نوں معاف فرمائے۔''

مختصر سیرت الرسول اردو ایڈیشن، جامعہ علوم الاثریہ جہلم، صفحہ: ۵۶۰

مختصر سیرۃ الرسول اردو ایڈیشن، جامعہ علوم الاثریہ جہلم صفحہ: ۵۶۱

فیر آپؐ نے نظر مبارک میرے وَل کیتی تے فرمایا یَا اُخِی (اے میرے بھرا) ۔ ایہہ سن کے میری خوشی دی کوئی حد نہ رَی تے میں خوشی خوشی رکاب وچ آپ دا پیر چم لیا۔ ایس محبت نوں ویکھد یاں ہویّاں حضورؐ نے فرمایا:

''ابوسفیان بن حارث اہل جنت دے جواناں وچوں اے''

حضرت عباس دی آواز وی جناب بلال طرحاں بڑی زوردار سی۔ آپؐ نے اوہناں نوں حکم دِتا کہ مہاجرین تے انصار نوں واج دیو۔ جناب عباس نے اُچی اُچی واجاں لائیاں:

﴿یا معشر الانصار، یا اصحاب الشجرہ﴾

''اے انصاری مسلمانو، اے درخت والے دوستو''

بس فیر جتھے جتھے تیکر ایہہ آواز اپڑی، مجاہدین اسلام میدان جنگ وَل پرت گئے۔ جہناں مجاہداں دے گھوڑے افرا تفری تے چھیتی وچ مڑ نہ سکے، اوہناں گھوڑیاں توں چھالاں ماردتیاں تے میدان وَل دوڑ لا دِتی ۔ یکدم لڑائی دا رنگ بدل گیا۔ رسول خدا مسلماناں دا جہادی معرکہ ویکھ رَے سن۔ ویکھد یاں ای ویکھد یاں مسلماناں نے کافراں دا کچومر کڈ نا شروع کر دِتا۔ سپہ سالارِ اعظمؐ اُچی آواز نال غازیاں دا حوصلہ ودھا رَے سن۔ ''مسلمانو! ہمت نہ ہارنا۔ لڑائی نے زور پکڑ لیا اے۔ اللہ نے اپنے رسول نال نصرت دا جیہڑا وعدہ فرمایا اے، اوہ پورا ہو کے رَوے گا۔'' فیر آپؐ نے حضرت عباس نوں فرمایا'' کنکریاں دی اِک مٹھ میرے ہتھ وچ دیو'' حضرت عباس نے کنکریاں پھڑائیاں تے آپؐ نے'' شاہت الوجوہ'' آکھ کے دشمناں وَل سَٹ دِتیاں ۔ مسلمان بے خوف ہو کے پورے جوش نال اللہ دے دشمناں نال دوہتھ کر رَے سن۔ اوہناں نوں اپنے آقا دے ایس فرمان تے پورا یقین سی کہ شہید دی موت ای بہترین موت اے۔ دُجے پاسے ہوازن تے ثقیف دے لشکر نوں وی ایس گل دا پورا یقین ہو چکیا سی کہ ہن لڑائی جاری رکھن دا سِدھا سِدھا مطلب موت اے۔ ایوں اوہناں میدان چھڈ کے دوڑ جان وچ ای اپنی بہتری سمجھی۔ دشمن ایس افراتفری تے ایڈے خوف وچ میدان جنگ وچوں دوڑے کہ اوہناں نوں ایس گل دا وی چیتا نہ رہیا کہ اوہ اپنا مال ڈنگر تے بال بچّا وی نال لے کے آئے سن۔ ایوں دشمن ایہہ کجھ میدان وچ چھڈ گئے:

قیدی (مرد، عورتاں تے بچے)	چھ ہزار	(۶۰۰۰)
اونٹ	دو ہزار دوسو	(۲۲۰۰)
بکریاں	چالی ہزار	(۴۰۰۰۰)
چاندی	چار لکھ وی ہزار تولہ	(۴۲۰۰۰۰)

لشکر کفار وچوں کجھ نے تے اوطاس دی تھاں تے ساہ لیا تے کجھ طائف وَل دوڑ گئے۔ مسلماناں نے اُوپر لکھیا گیا مال غنیمت جعرانہ دی تھاں تے اکٹھا کیتا تے آپ دشمن دا پچھا کر دے ہوئے اوطاس اپڑ گئے۔

السیرۃ النبویہ از احمد بن زینی دحلان جلد۲، صفحہ۳۱۲

بیعت رضوان وَل اشارا اے

اوطاس دا معرکہ:

مسلماناں دا جیہڑا جتھا اوطاس ول گیا اوس دا سالار ابو عامر الاشعری نوں مقرر کیتا گیا۔ اوطاس وچ بڈھے درید دی ہدایت دے مطابق کافراں نے زوردار مقابلہ کیتا تے ابو عامر نے وی اوطاس دی وادی نوں اُنگلاں، دنداں تھلے لین تے مجبور کر دِتا۔ ابو عامر نوں مبارزت (One to one Fight اِک دا اِک نال جوڑ) دا چیلنج دیندے ہوئے دَس سکے بھرا میدان وچ نکلے تے آپ نے واری واری نو (۹) بھرا ٹھکانے لا دِتے۔ ۱۰ ویں نے میدان چھڈ کے دوڑن دی بجائے اسلام قبول کر کے دوواں جہاناں دی زندگی لئی امان حاصل کرلئی۔ فیر جدوں گھسمان مچیا تے جناب ابو عامر وی شہید ہو گئے۔ اوہناں دی شہادت توں بعد پرچم اسلام اوہناں دے چاچے دے پتر ابوموسیٰ اشعری دے ہتھ وچ آیا تے اوہناں نے وی بنو ہوازن نال زوردار جنگ کیتی تے اوہناں نوں اِک وار فیر ہار دا منہ ویکھنا پیا۔ اوطاس توں حاصل ہون والا مال غنیمت تے جنگی قیدی وی جعرانہ دے کیمپ وچ پہنچا دِتے گئے تے رسول خدا دے حکم موجب اوہناں دے لباس تے خوراک دا پورا خیال رکھیا گیا۔

بڈھے ماہر حرب دا قتل:

اوطاس وَل پچھا کرن والے مجاہداں وچ حضرت ربیعہ بن رفیع وی شامل سن۔ ربیعہ نوں اوہناں دی والدہ دے حوالے نال ابن دغنہ وی آکھدے سن کیوں جے دغنہ اک مشہور سوانی سن۔ ربیعہ نے اِک اُٹھ دے اُتے اِک پلنگ بجّا ہوئیا ویکھیا۔ اوہناں نے سمجھیا کہ ایس اُٹھ تے ہودج دی تھاں تے پلنگ دا مطلب ایہ ہے کہ ایہدے تے کسے رئیس دی کوئی سوانی ہووے گی تے ایس دی گرفتاری نال ضرور چوکھا مال غنیمت ہتھ آوے گا۔ آپ نے اگے ودھ کے اُٹھ نوں تھلے بٹھایا تے پلنگ تے ہڈیاں دا ڈھانچہ اِک بڈھا نظر آیا۔

''ہاں بئی، کیہ گل اے؟ اُٹھ نوں کیوں بٹھایا ای؟'' بڈھے درید نے پچھیا۔

''تینوں قتل کرن لئی''

''پر تُوں ہیں کون؟''

''میں ربیعہ ہاں، ربیعہ بن رفیع، دغنہ دا پتر'' ایس دے نال ای آپ نے تلوار دا وار کیتا۔ پر اوہ خالی گیا۔

''ربیعہ! دغنہ نے تینوں ناکارہ تلوار دے کے بھیجیا اے تے نالے اوس نے تینوں سپاہ گری دا فن وی نہیں سکھایا۔ ایہ میری تلوار پھڑ کے کجاوے دے پچھوں ہڈیاں ولوں دماغ وَل وار کر۔ میں ایسے طرحاں بہادراں نوں قتل کردا رہیاں، تے نالے سن لے کہ گھر جا کے ماں نوں دس دیویں کہ توں اوس درید بن صمہ نوں قتل کیتا اے جیہڑا تہاڈیاں عورتاں نوں دشمناں توں بچاندا رہیا اے۔''

ربیعہ نے درید دی تلوار نال ای اوس نوں قتل کر دِتا پر درید دے آکھن موجب گھر آ کے سارا واقعہ اپنی والدہ نوں سنا دِتا۔ اوہناں نے ساری گل دھیان نال سنی تے آکھیا کہ ''ربیعہ، بڑا ظلم کیتا ای۔ دُرید دا تہاڈے خاندان تے ایہ احسان کہ اوس نے تیری ماں، دادی تے نانی نوں دشمناں توں بچایا سی تے توں اوس نوں قتل کر دِتا اے۔''

طائف دا محاصرہ:

اوطاس دے مجاہد واپس پرت آئے تے آپؐ نے طائف وَل دھیان کیتا، کیوں جے جنگ دا مڈھ بنن والا بندا مالک بن عوف اوتھے جا لکیا سی۔ طائف اِک اجہیا شہر سی جہدے چاروں پاسے چنگی پکی فصیل بنی ہوئی سی۔ اوس فصیل دیاں کندھاں دوہریاں سن تے اوہناں دی چنائی ایوں دی سی کہ اوہناں نوں ڈھا دینا کوئی سوکھا کم نہیں سی۔ طائف والیاں نے جدوں ویکھیا کہ اسلامی لشکر طائف تے حملہ کر سکدا اے تے اوہناں شہر دی فصیل دے سارے گیٹ اُکا مکا بند کر دِتے، تے ایوں کسے حملہ آور دا شہر وچ وڑنا ناممکن بنا دِتا۔

سپہ سالار اعظمؐ نے حضرت خالد بن ولید دی سالاری وچ اِک ہزار مجاہداں دا لشکر طائف ول ٹور دِتا سی تاں جے بنوثقیف نوں گل بات کرن تے مجبور کیتا جاوے۔ جناب خالد نے ایس چیز دی کوشش وی کیتی پر اہل طائف کسے وی طرحاں مذاکرات لئی تیار نہیں سن۔ ایوں جناب خالد، رسول خدا دی اڈیک وچ طائف توں کجھ پندھ تے ڈیرے لا کے بیٹھ گئے۔ رسول خداؐ وی کجھ ضروری کاروائیاں توں بعد طائف اپڑ گئے۔

جدوں خالد بن ولید نوں طائف وَل جان دا حکم دِتا اوہدوں ای رسول خدا نے جناب طفیل بن عمرو دوسی نوں حکم دِتا کہ اوہ ذوالکفین دا بت توڑن لئی نکل جان تے اوتھوں وہیلے ہو کے سِدھے طائف اپڑ جان۔ حضرت طفیل نے رسول اللہ دی ہدایت موجب بت توڑ دِتا تے فیر اپنے قبیلے دے چار سو بندیاں نوں نال لے کے طائف اپڑ گئے۔ ایس قبیلے دے بندے اوس دور دے تگڑے جنگی ہتھیار دبابہ تے منجنیق نوں ورتن دا فن جان دے سن تے طائف دی دفاعی حیثیت توں وی واقف سن، ایس لئی جناب طفیل اپنے نال دبابہ تے منجنیق وی لے گئے۔

جناب رسول اللہ دے طائف اپڑن دے نال ای جناب طفیل وی اوتھے اپڑ گئے تے حضورؐ نے طائف دے لیہ نام دے قلعے تے حملہ کرن دا حکم دے دِتا جتھے مالک بن عوف پناہ لئی بیٹھا سی۔ اجے مسلماناں نوں کجھ ای کامیابی ہوئی سی کہ بنو ثقیف نے قلعے دی اِک کندھ تے کھلو کے مسلماناں تے تیراں دا مینہ پا دِتا جہدے نال ۱۸ مسلمان شہید ہو گئے۔ ایس تے رسول خدا نے کسے نویں جنگی چال دا سوچنا شروع کر دِتا، جہناں وچ اِک ایہہ سی کہ بنو قریظہ تے یہود خیبر وانگ ایوں دا محاصرہ کیتا جاوے کہ طائف والے وی رسد دی قلت توں گھبرا کے شہر حوالے کرن تے مجبور ہو جان، یاں جے اوہ مقابلہ کرن لئی شہر توں باہر نکل آوَن تے مسلمان اپنی وڈی فوج نال بنوثقیف نوں شکست دین وچ کامیاب ہو جان گے۔ ایوں دیاں تجویزاں تے غور شروع ہو گیا تے نال ای اسلامی فوج نے تیراں دی زد توں دور ہو کے نویں تھاں تے ڈیرے لا لے۔

ایس تھاں توں منجنیق تے دبابہ نوں ورتن دا فیصلہ کیتا گیا۔ جناب طفیل بن عمرو دوسی دے قبیلے توں وکھ حضرت سلمان فارسی نے وی کجھ مشورے دِتے۔ جناب سلمان فارسی دے مشورے تے ہی جنگ خندق دے موقع تے مدینہ طیبہ دے آل دوالے خندق کھودی گئی سی۔ ایوں مسلماناں نے منجنیق نال فصیل دیاں کندھاں تے سنگ باری کیتی پر اوس وچ کوئی شگاف نہ پے سکیا۔ فیر مسلمان دبابیاں تے بیٹھ کے فصیل دے نیڑے اپڑے تاں جے اندر جان لئی کوئی رستہ بنا سکن پر اہل طائف نے لوہے دیاں سلاخاں اگ وچ تیز گرم کر کے دبابیاں تے سٹیاں تے اوہناں دیاں چھتاں ساڑ دتیاں۔

جدوں چھتاں سڑ گئیاں تے اوہناں نے تیر مارنے شروع کر دِتے۔ مسلمان واپس اپنے کیمپ وَل پرت گئے تے ایوں ایہہ حربہ وی ناکام ہو گیا۔

محاصرہ ختم ہوندا اے:

طائف دے محاصرے نوں تقریباً تِن ہفتے ہو گئے سن تے اوہناں ۲۰/۲۱ دناں وچ سوائے مجاہداں دے زخماں، تے شہادتاں توں کجھ حاصل نہ ہوئیا۔ اوس دِن رسول خدا نے جناب نوفل بن معاویہ نال مشورا کرنا مناسب سمجھیا تے پچھیا کہ ہن کیہ کرنا چاہیدا اے؟ اوہناں نے جواب دِتا کہ یا رسول اللہ! لومڑی بھٹ وچ وڑ گئی اے، جے چاہو تے پھڑ لوؤ پر جے چھڈ دیو تے گے تے فیر وی ایہہ ہن وگاڑ کجھ نہیں سکدی۔ رسول خدا نے آپوں وی چوکھی سوچ وچار کیتی تے اخیر محاصرہ ختم کرن دا فیصلہ کر لیا۔

محاصرہ ختم کرن دے کجھ ہور وی سبب سن، جیہڑے ایہ سن:

۱۔ طائف دے قلعے بڑے پکے پیڈے بنے ہوئے سن تے اوہناں وچ کھان پین دا سامان وی وافر موجود سی۔

۲۔ لشکر اسلام نوں مدینے توں نکلیاں دو مہینے توں زیادہ دن ہو گئے سن۔ مسلماناں وچ کدرے کدرے واپسی دی خاہش محسوس کیتی جا رَی سی۔

۳۔ ذی قعد دا مہینا سر تے آ گیا سی جیہڑا حرمت دا مہینا سی تے اوس وچ جنگ جائز نہیں سی۔

۴۔ بنوثقیف تیکر اسلام دی روشنی اپڑ گئی سی تے اوہناں دا مسلمان ہو جانا اوہناں دے قتل توں بہتر سی، جویں کہ بعد دے حالات توں پتہ وی لگ گیا کہ مالک بن عوف آپوں ای مسلمان ہو گیا۔

حنین تے طائف دے شہید:

ایس موضوع تے جنی وی گل کیتی جاوے اخیر ایتھے ای مکدی اے کہ ایس معرکے دے شہیداں دی صحیح تعداد دا کجھ پتہ نہیں۔ اِک پاسے تے کجھ بزرگاں نے تِن یاں چار حنین وچ تے ۱۸/۲۰ طائف وچ دسے نیں تے دُجے پاسے محمد حسین ہیکل جئے جید سیرت لکھیار نے لکھیا اے کہ مسلماناں دے دو قبیلے یاں تے بلکل ختم ہو گئے تے یاں اوہناں وچوں چند حضرات ای باقی رہ گئے۔

مخنث تے مسلمان سوانیاں:

فتح مکہ دے معرکے دے وچ امہات المومنین وچوں جناب اُم سلمہ تے جناب زینب بنت جحش وی شامل سن۔ طائف دے محاصرے دے ویلے دوواں بیبیاں لئی لال رنگ دے چمڑے دے دو وکھو وکھ خیمے نصب کیتے گئے۔ اوتھے اِک مخنث خادم دا وی آنا جانا سی۔ اک دِن رسول خدا نے ویکھیا کہ اوہ عبداللہ بن اَبی اُمیہ یاں حضرت خالد بن ولید نوں آکھ رہیا سی کہ جے کل طائف فتح ہو گیا تے بادیہ بنت غیلان تیرے ہتھوں نہ نکل جائے۔ اوہ جدوں سامنے آوندی اے تے اوس دے پیٹ تے چار سلوٹاں ہوندیاں نیں تے جے کنڈ کر کے ٹرے تے پچھے اٹھ سلوٹاں وکھالی دیندیاں نیں۔ رسول اللہ نے ایہ سن کے فرمایا کہ میں نہیں سمجھدا سی کہ اوس نوں ایہناں گلاں دا پتا اے۔ فیر آپؐ نے بیبیاں نوں حکم دِتا کہ اوہ مخنث تہاڈے کول نہ

آئے تے اوس مخنث نوں وی ازواج مطہرات کول جان توں روک دِتا۔

رسول خداؐ دے ایس فیصلے توں پتا لگدا اے کہ ساڈے اج دے معاشرے وچ ایہ تجی صنف جویں مسلمان سوانیاں دے نال جڑ جڑ کے بیٹھی ہوندی اے، ایہ کسے وی طرحاں قابل معافی فعل نہیں۔ جدوں کسے مخنث نوں کسے عورت دے وچ جنسی جاذبیت نظر آوندی اے، تے فیر اوس کولوں سوانیاں نوں اوویں ای دور رہنا چاہیدا اے، جویں کسے دوسرے غیر محرم مردتوں۔

اموال غنیمت دی ونڈ:

طائف دا محاصرہ ختم کرن توں بعد جیہڑا کم رسول خدا دی سب توں زیادہ توجہ منگدا سی اوہ جعرانہ دے کیمپ وچ پیا مال غنیمت تے قیدی سن، ایس لئی رسول خدا سِدھے جعرانہ گئے تے اوتھے خمس (رسول خدا دا اپنا حصہ) وکھ کر کے باقی مال تے جنگی قیدی اسلامی لشکر وچ ونڈ دِتے۔

سورہ توبہ دی آیت نمبر ۶۰ وچ اللہ نے مولفتہ القلوب لئی مال خرچ کرن دی اجازت دِتی اے، ایس لئی نویں مسلماناں دے دلاں دی تالیف لئی رسول خدا نے کھلے دِل مال ونڈیا، ایوں ونڈیا کہ ابوسفیان، نضیر بن حارث، صفوان بن اُمیہ تے سہیل بن عمرو ورگے بندے خوش ہو گئے۔ عام تقسیم ایس طرحاں ہوئی کہ ہر پیادہ مجاہد دے حصے چار۴ اونٹ تے چالی (۴۰) بکریاں تے ہر سوار دے حصے بارہ اونٹ تے ۱۲۰ بکریاں آئیاں۔

اہل مکہ، تے نومسلماں تے ایہ عنائت ویکھ کے مدینے توں ٹرن والے مجاہد تے خاص طور تے انصاری مسلمان پریشان ہو گئے کیوں جے ہزاراں دے حساب نال اونٹ تے بکریاں مکے دے اوہناں چوہدریاں نوں دے دِتے گئے، جیہڑے اجے ہن ای مسلمان ہوئے سن۔ اوہناں دے کجھ نوجواناں دی زبان توں ایہ گل وی نکل گئی کہ ''رسول خدا نے اپنے قبیلے دی کویں پاسداری کیتی اے۔'' جدں ایوں دیاں گلاں رسول خدا تیکر اپڑیاں تے آپؐ نے اِک اُٹھ دی کوہان توں کجھ وال پٹے تے لشکر اسلام نوں مخاطب کر کے آکھیا کہ ''بخدا مینوں تہاڈے مالاں وچوں اونٹ دے ایہناں والاں جنا وی طمع نہیں۔ رہیا میرے حصے دا خمس تے اخیر ایہ وی تہاڈے لوکاں وچ ای تقسیم کر دِتا جاندا اے۔'' فیر آپ نے انصار نوں مخاطب کر کے پچھیا کہ کیہ سچ مچ اوہناں نے شکوہ کیتا اے؟ جدوں انصار نے ایس شکوے دی تصدیق کر دِتی تے آپؐ نے فرمایا:

''اے انصاری سجنو! ایہ تساں کویں دی گل کر دِتی اے؟ دِلاں وچ کوئی گنڈھ تے نہیں پے گئی؟ کیہ تسیں بھل گئے او کہ تسیں گمراہ سی تے میری وجہ توں اللہ نے تہانوں ہدایت عطا کیتی، میرے ای صدقے اللہ نے تہاڈی مفلسی دور کیتی، تسیں اِک دُجے دے لہو دے پیاسے سی، اللہ نے میرے راہیں تہاڈے وچ اتفاق پیدا کیتا تے اِک دُجے دا ہمدرد بنا دِتا۔''

رسول خدا خطاب فرماندے جا رَہے سن تے انصار آکھدے جا رَہے سن کہ بنا شبہ خدا تے اوس دے رسول دا احسان سب توں وڈھا احسان اے۔ ایہ سن کے آپؐ نے ارشاد فرمایا کہ ''بخدا تسیں ایہ وی آکھ سکدے او کہ اے محمدؐ! جدوں لوکاں تہانوں جھٹلایا تے اسیں تہاڈی تصدیق کیتی، ہوراں تے تہانوں ستایا تے اسیں تہاڈی حمایت کیتی۔ تہاڈے ہم وطناں نے

تفسیر ابن کثیر جلد دوم، صفحہ: ۴۶۰

تہانوں دیس نکالا دِتا تے اسیں تہاڈے لئی اپنے بوہے کھول دِتے۔ تسیں بے یار و مددگار آئے سی تے اساں اپنیاں اکھاں تہاڈے پیراں تھلے وچھادتیاں۔''

''انصار دے بیلیو! جیہڑی چیز میں دجیاں نوں دے رہیا ہاں، دنیا دی معمولی جئی دولت اے، اوہ وی ایس لئی کہ ایہ لوک اسلام تے پکے ہو جان پر جیہڑی دولت تہاڈے کول اے، یعنی اسلام دی دولت، کیہ ایہ دوویں برابر نیں؟ انصاریو! ایہ دسو کہ تہانوں ایہ گل پسند نہیں کہ دُجے لوگ ایتھوں پرتن تے اونٹ تے بکریاں لے کے جان تے تسیں اپنے گھراں وَل جاوَ تے نال خدا دے رسول نوں لے کے جاوَ؟ قسم اوس ذات دی جہدے ہتھ وچ محمدؐ دی جان اے جے مہاجر ہون دا اپنا ثواب نہ ہوندا تے میں اپنے آپ نوں انصار ای اکھواندا۔ سن لوو، جے باقی ساری دنیا اِک پاسے ٹرپوے تے کلّے انصار اِک پاسے، تے میں انصار نال ٹرنا ای پسند کراں گا۔''

رسول خدا دی، دلاں نوں پگھلا دین والی، ایس تقریر دا اثر ایہ سی کہ انصار، سارے دے سارے، زاروقطار رورے سَن تے پچھتا رَے سن کہ اوہ کیہ گل مونہوں کڈ بیٹھے سن! ہن تے اوہ پکاراں پارَے سن کہ یارسول اللہ! اسیں تہاڈے تے راضی، اسیں تہاڈی ونڈ تے راضی، اسیں اوس دولت تے راضی ہاں جیہڑی محبوب خدا دی من ٹھار صورت وچ سانوں ملی اے۔

بنو ہوازن دے قیدی:

پچھے ذکر کیتے گئے مال غنیمت وچ بنو ہوازن دے قیدی مرد، عورتاں تے بچے وی شامل سن تے اوہ وی لشکر اسلام وچ تقسیم کر دِتے گئے سن۔ ایس تقسیم توں بعد بنو ہوازن دی اِک معزز سفارت حضور دی خدمت وچ آئی تے قیدیاں دی رہائی دی درخواست کیتی۔ سفارتی جتھے دے آگو زہیر بن صرد نے کھڑے ہو کے اِک تقریر کیتی تے آکھیا کہ ''رسول خدا دی رضاعی والدہ حلیمہ ایسے قبیلے وچوں سن۔ فیر حضور نوں مخاطب کر کے آکھن لگا کہ ایہناں چھپراں دے ہیٹھاں جیہڑیاں سوانیاں قیدی بن کے بیٹھیاں نیں اوہناں وچ تہاڈیاں پھوپھیاں تے ماسیاں وی نیں۔ خدا دی قسم اے جے عرب دے شنشہاہواں وچوں کسے نے ساڈے خاندان دا دڈھ پیتا ہوندا تے فیر اوہ ساڈے اُتے غالب آجاندے، تے اسیں اوہناں نوں اپنیاں سوانیاں پرتان دا آکھدے تے ایہ نہیں ہو سکدا سی کہ اوہ ساڈی التجا نوں رد کر دیندے، تے تہاڈے کولوں تے سانوں اوہناں توں وی چنگیاں امیداں نیں۔''

ایہ سن کے آپؐ نے ارشاد فرمایا کہ خمس تے خاندان عبدالمطلب دا حصہ میں آزاد کیتا۔ پر عام رہائی لئی ضروری اے کہ سارے مسلماناں نوں اعتماد وچ لیا جاوے۔ آپؐ نے زہیر نوں ہدایت کیتی کہ اوہ نماز توں بعد سارے مسلماناں اگے آپوں درخواست کرے۔ اوس نے ایوں ای کیتا تے نماز ظہر توں بعد قیدیاں دی رہائی دی اپیل کیتی۔ اوس دی اپیل دے نال نال رسول خدا نے سفارش وی کر دِتی تے ایوں سارے چھ ہزار قیدی ایس گل تے آزاد ہو گئے کہ آقا نے اپنے بچپنے دے دِن اوہناں وچ گزارے سن تے نالے مائی حلیمہ دا تعلق وی اوس قبیلے نال سی۔

سیدہ شیماء:

ہوازن دے قیدیاں وچ مائی حلیمہ دی دھی تے نبی رحمتؐ دی رضاعی بھین سیدہ شیما وی شامل سن۔ جدوں اوہناں

نوں جنگی قیدی بنا کے لیایا جا رہیا سی تے مجاہداں نے کجھ سختی کیتی، جس تے حضرت شیماء نے آکھیا:

﴿ تَعلُمو واللّٰہ انی لاخت صا حبکُم من الرضاعة﴾

''(ادب دا خیال رکھو تے) جان لوؤ کہ میں تہاڈے صاحب دی رضاعی بھین ہاں ۔''

مجاہداں نوں ایس گل دا تے پتہ سی کہ آقا نے اپنی رضاعت دے دیہاڑے بنو ہوازن وچ مائی حلیمہ دے گھر گزارے ہوئے نیں پر ایہہ یقین نہیں سی کہ جیہڑی بی بی آقا دی رضائی بہن ہون دی دعویدار اے اوہ سچ مچ شیماء ہی اے، ایس لئی اوہ اوہناں نوں لے کے آپؐ دی خدمت وچ حاضر ہو گئے ۔

''بھرا جی! مینوں پچھا تا جے؟'' سیدہ شیماء نے پچھیا۔

''نہیں! کون جے تسیں؟''

''میں شیماء ہاں۔ شیماء بنت حلیمہ، حارث بن عبدالعزیٰ دی دھی۔''

''سچ؟''

''آکھو تے اوس دندی دا نشان وکھاواں جیہڑی تساں مینوں نکے ہوندیاں وڈی سی؟

ایہہ سن کے رحمت دو جہاں نبیؐ نوں اپنے بچپنے دا اِک اِک دن یاد آ گیا کہ اوہ کویں ماں جی حلیمہ کول کھیڈ دے ہوندے سن، شیماء کویں اوہناں دا دھیان رکھدی سی تے کس طرحاں بکریاں دے پچھے نسدے ہوندے سن۔ آپؐ نے اوسے ویلے اپنی ردائے پاک ہمشیرہ واسطے زمین تے وچھا دِتی، اوہناں نال مٹھیاں مٹھیاں گلاں کیتیاں، بچپنے دیاں سوہنیاں گھڑیاں یاد کیتیاں تے بہن ہوراں نوں آکھیا کہ باجی! میرا گھر وی تہاڈا ای گھر اے، دل کر دا جے تے میرے کول رہو تے دِل کر دا جے تے اپنے قبیلے نال واپس پرت جاؤ۔ سیدہ شیماء نے واپس جان دی اجازت منگی تے رسول رحمت نے ڈھیر سارے تحفے تحائف دے کے چوکھی تعظیم نال سیدہ نوں رخصت فرمایا۔ سیدہ شیماء اوسے دِن مسلمان ہو گئیاں۔

جعرانہ وچ مالِ غنیمت ونڈن توں بعد آپؐ عمرہ کرن لئی مکّے ول تشریف لے گئے۔ عمرہ کر کے جناب عتاب بن اُسید نوں مکّے دا گورنر مقرر کیتا۔ جناب معاذ بن جبل نوں معلّم دین بنا کے مکّے وچ ٹھہرن دا حکم دتا تے آپ مدینہ منورہ واپس تشریف لے گئے۔ مدینے تشریف آوری نال انصارِ مدینہ دا ایہہ وسوسہ مُک گیا کہ پتہ نہیں ایس شمع دی لو ہن مدینے دیاں گلیاں نوں روشن کرے گی یا نہیں۔ ہن جدوں اوہناں اپنے آقا نوں اپنے شہر وچ فیر ویکھ لیا تے اوہناں نوں یقین ہو گیا کہ فتح مکہ دا مطلب ایہہ بالکل نہیں کہ آپؐ نے ہن مکے وچ ای وسّوں کرنی اے تے شہر ہجرت چھڈ دینا اے۔

* * * *

الاصابہ بحوالہ حیات محمدؐ از محمد حسین ہیکل، صفحہ: ۵۴۵

باب نمبر۱۴

۸ھ دے کجھ ہور واقعات

۸ھ وچ حضرت ماریہ قبطیہ دے بطن وچوں رسول خدا a دا اِک بیٹا پیدا ہوئیا۔ رسول خداؐ نے اپنے جدامجد دے نام تے پتر دا نام ابراہیم رکھیا۔ سیدنا ابراہیم ۱۸/۱۷ مہینے زندہ رَے تے فیر اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

رسول خداؐ دی صاحبزادی سیدہ زینب ہجرت مدینہ دے ویلے زخمی ہو کے بیمار ہوئیاں سن تے فیر اوس توں بعد کدے وی پوری طرحاں صحت وندنہ ہوسکیاں۔ ایس سال اوہ اللہ نوں پیاری ہو گئیاں۔

سورہ المائدہ دی اوہ آیت جہدے وچ چور تے چورنی دے ہتھ کٹن دی سزا دسّی گئی اے، اوہ ایسے سال نازل ہوئی۔ ایوں چوری کرن تے قطع ید دی سزا لاگو ہو گئی۔

اِیلاء و تخییر:

سیرت النّبی دا ایہ موضوع چوکھا اختلافی جیا اے تے بہت سارے سیرت لکھیاراں نے ایس تے قلم چکنا ای مناسب نہیں سمجھیا، تاں جے اوہناں تے کوئی وڈی ذمہ واری نہ آپوے۔ ایس فقیر دی رائے موجب کسے وی کھوج کار دی نیک نیتی تے دیانت دا پتا اجہے موضوعاں توں ای لگدا اے کیوں جے پرکھ پڑچول دیاں جیہڑیاں اوکڑاں نال کسے محقق نوں واسطہ پیندا اے اوہ ایتھے ٹیسی تے چڑھیاں دِسدیاں نیں۔ ایلاء تے تخییر دا واقعہ کیہ سی، ایہ جانن توں پہلاں ضروری اے کہ اسیں ایلاء تے تخییر دا مطلب سمجھ لویئے۔

اِیلاء، فقہ تے حدیث دی اصطلاح وچ خاوند تے بیوی دی اوس علیحدگی نوں آکھدے نیں جیہڑی بغیر طلاق توں ہووے۔ مثال دے طور تے کسے سوانی دا گھر والا ایہ گل قسم کھا کے آکھ دیوے کہ میں اپنی سوانی دے نیڑے نہیں جاواں گا یاں ایہ آکھ دیوے کہ لے بئی گھر والیے! مینوں اللہ دی قسم ای جے میں پورا مہینہ تیرے نیڑے وی لگاں تے!

میاں بیوی دے ایوں وکھ ہو جان دے ایس طریقے یاں مسئلے دا اللہ نے قرآن پاک وچ ذکر کر کے اِک راہنما اصول دے دِتا اے۔ ارشاد اے:

﴿ لِلَّذِيْنَ يُؤْلُوْنَ مِنْ نِّسَآئِهِمْ تَرَبُّصُ اَرْبَعَةِ اَشْهُرٍ فَاِنْ فَآءُوْ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ﴾ (سورۃ بقرہ: ۲۲۶)

''جیہڑے لوکی اپنیاں بیویاں کول نہ جان دی قسم کھا بیٹھن، اوہناں لئی چار مہینے دی مہلت اے۔ فیر جے اوہ (بیویاں وَل) پرت آوَن تے اللہ بخشن والا تے مہربان اے۔

اللہ نے بڑے ای نِترے ہوئے لفظاں وچ ایہ گل آکھ دِتی اے کہ ایس حرکت وچ چار مہینے دی مہلت اے، جے ایس مہلت وچ بیوی وَل پرت جاوَ تے اللہ دی مہربانی تہاڈے نال اے۔ تے سن لوو کہ دُجی صورت وچ طلاق جے۔ فقیہ

بزرگاں وچ ایس گل تے اختلاف نظر آوندا اے کہ چار مہینے توں بعد وی طلاق ہوندی اے کہ نہیں، تے جے ہو جاندی اے تے اوہ طلاق رجعی اے یاں طلاق بائنہ اے۔ ایس اختلاف دی کوئی وجہ نظر نہیں آوندی کیوں جے اللہ نے صرف ایہ آکھیا اے کہ جے تسیں مہلت توں فیدہ نہیں چکدے تے ایس دا مطلب اے کہ تہاڈا ارادہ طلاق دا اے تے بس فیر طلاق ہو جاوے گی۔ تجی کسے مرضی (Option) دا اللہ نے ذکر ای نہیں کیتا۔ حضرت عمر، حضرت عثمان، حضرت علی، حضرت ابن مسعود، ابن عباس، ابن عمر تے زید بن ثابت وی ایہی خیال رکھدے نیں۔ ایہ گل ایس لئی وی درست تے جائز جاپدی اے کہ اپنی عورت نوں اِک اجہی مُدت لئی لٹکائی رکھنا جہدی کوئی حد ای نہیں، انصاف تے فطرت دے تقاضیاں دے بلکل خلاف اے، تے اللہ کسے غیر فطری کم دی اجازت نہیں دیندا۔

خاوند تے بیوی دی دوری دی زیادہ توں زیادہ چار مہینے دی مدت والی گل بعد دے اِک واقعہ توں وی ثابت ہوندی اے۔ ایس طرحاں کہ جناب عمر فاروق اپنے دور خلافت وچ راتاں نوں مدینے دیاں گلیاں وچ گشت کردے رہندے سن تاں جے حال حالات دیاں خبراں ملدیاں رہن۔ اِک راتیں ایوں ہویا کہ اِک سوانی سفر تے گئے اپنے خاوند دی یاد وچ شعر پڑھ رہی سی کہ ''افسوس ایہناں کالیاں لمیاں راتاں وچ میرا خاوند میرے کول نہیں، جہدے نال میں ہساں کھیڈاں۔ خدا دی قسم اے جے مینوں خدا دا ڈر نہ ہوندا تے ایس ویلے ایس پلنگ دے پاوے حرکت وچ ہوندے۔'' ایہ سن کے خلیفہ عمر فاروق اپنی دھی ام المومنین حفصہ کول گئے تے آکھیا کہ حفصہ! ایہ دس کہ کوئی سوانی اپنے خاوند دی جدائی تے کنی دیر صبر کر سکدی اے۔ حضرت حفصہ نے جواب دِتا کہ چار مہینے یاں چوکھے توں چوکھے چھ مہینے۔ جناب فاروق نے فرمایا کہ بس ہن میں حکم جاری کر رہیا ہاں کہ کوئی مجاہد ایس توں زیادہ دیر سفر وچ نہ رہوے۔ ✎

ایلاء تے ایس مڈھلی گل توں بعد اسیں تخییر تے گل کردے ہاں۔ ایلاء دے اُلٹ تخییر دا تعلق عام مسلماناں نال نہیں سگوں ایس دا تعلق رسول خداؐ دی پاک حیاتی دے اِک خاص واقعے نال اے جہدے نتیجے تے اللہ نے امہات المومنین نوں ایہ اختیار دِتا سی کہ جے چاہو تے رسول خداؐ دی زوجیت وچ رہ کے دنیا وی بدحالی دیاں اوکڑاں جردیاں رہو تے چاہو تے رسول خدا تہانوں اچھے طریقے نال رخصت کر دین یعنی طلاق دے نال کجھ دے لے کے فارغ کر دین۔

رسول خدا دا اِک مہینے لئی بیویاں کول نہ جان دی قسم کھان دا واقعہ، تے بیویاں نوں اُپر دتے گئے اختیار دا واقعہ اِکو ای دور وچ ہویا، ایس لئی اسلامی تواریخ نے ایس نوں ایلاء و تخییر دے اِک ای ناں نال چیتے رکھیا ہویا اے۔

ہن اسیں ایس واقعہ یاں واقعات دی تفصیل وچ جاندے ہاں۔

ہویا ایہہ کہ سیدہ زینب بنت رسول اللہ ہبار بن اسود دی حرکت ✎ دے نتیجے تے مدینے ول ہجرت کر دیاں زخمی ہو گئیاں تے اخیر اوسے صدمے دی وجہ توں آپ ہن چلانا کر گئیاں۔ ایس توں پہلاں سیدہ اُم کلثوم تے سیدہ رقیہ وی رحلت فرما چکیاں سن تے ہن سارے دھیاں پتراں وچوں کلّے سیدہ فاطمہ ہی حیات سن۔ سیدہ زینب دی موت دے ایس دُکھ نے

✎ تفسیر ابن کثیر، سورۃ بقرہ آیت: ۲۲۶

✎ ہبار نے اُٹھ نوں دوڑا کے سیدہ نوں تھلے ڈیگ دِتا سی تے اوہدے نال آپؐ دا حمل ضائع ہو گیا سی۔

رسول خدا نوں ساری اولا د دے دُکھ یاد کرا دِتے۔ سیدہ زینب نے ہجرت دے سفر وچ جیہڑیاں اوکڑاں برداشت کیتیاں، محبوب خدا کدے اوہناں دا ذکر فرماندے، کدے اوہناں دی دینداری تے پرہیزگاری دیاں گلاں چھیڑ دیندے، کدے اوس بیماری دی شدت دا ذکر کردے جیہڑی اُٹھ توں ڈگن تے حمل ضائع ہون دے نتیجے تے شروع ہوئی تے اخیر اوہناں دی موت دا سبب بنی۔ ایہ گلاں کر دے کر دے رسول خدا بڑے دُکھی ہو جاندے تے اکھاں وچوں اتھرواں دی برسات شروع ہو جاندی۔

سیّدنا ابراہیم دی پیدائش:

فیر اللہ نوں ایہ منظور ہویا کہ رسول خدا نوں جناب ماریہ قبطیہ دے بطن وچوں اللہ نے پتر عطا کیتا۔ آپؐ نے اپنے جد امجد دی نسبت نال اوس دا نام ابراہیم رکھیا۔ ابراہیم اپنی سرخ سپید تے گنگھریالے والاں والی چوکھی خوبصورت قبطیہ ماں طرحاں تے سوہنے مکھڑے والے والد طرحاں چوکھا ای سوہنا بال سی۔ اللہ نے دیر بعد اِک ذاتی خوشی دِتی سی۔ آپؐ اوس نوں چکی پھردے تے ویکھ ویکھ کے خوش ہوندے رَہے۔ ایس موقع تے پڑھنہاراں نوں ایہ گل چیتے رکھنی پوے گی کہ اوس ویلے رسول خدا دی اولاد وچوں صرف سیدہ فاطمہ زندہ سن۔ آپؐ دی حیات مبارکہ ۶۰ تے اپڑ چکی سی تے جناب خدیجہ توں بعد آپؐ دی کسے بیوی وچوں کوئی اولاد نہیں سی، جناب عائشہ، جناب حفصہ تے جناب زینب بنت جحش جہیاں نوجوان بیویاں وچوں وی نہیں۔ اندازا کرلوؤ کہ جناب ماریہ دے بطن وچوں پتر دے جنم تے احترام جوگ امہات المومنین دا حسد نال کیہ حال ہویا ہووے گا۔ اِک دیہاڑے تے ایتھوں تیکر گل ٹر گئی کہ رسول خدا نے سیدنا ابراہیم نوں کُچھڑ چک کے، اوہدے مکھڑے وَل ویکھدیاں فرمایا کہ ''عائشہ! ویکھ ساڈے پیو پتر دا مہاندرا کِنّاں رلدا اے۔؟'' جناب عائشہ نے ابراہیم وَل ویکھ کے آکھیا کہ ''مینوں تے تہاڈے، تے ابراہیم وچ چوکھا فرق دسدا پیا اے۔'' اُم المومنین نے جدوں ایہ ویکھیا کہ آپؐ ابراہیم دیاں تعریفاں کیتی جاندے نیں تے ایہ وی آکھ دِتا کہ ''ایڈی کیہڑی گل اے ابراہیم وچ، بالاں ورگا ای بال اے۔''[1]

عزیز پڑھنہارو! اِیلاء تے تخییر دے معاملے نوں چنگی طرحاں مجھن لئی اُوپر دسیاں گئیاں اوہ گلاں اِک واری فیر پڑھ لوؤ جیہڑیاں اُم المومنین حضرت عائشہ صدیقہ نے اِک سوکن دی حیثیت نال کیتیاں۔

شہد تے مغافیر دی بو:

واقعات دی ایس پوٹلی دے وچ اِک ایہ واقعہ وی لبھدا اے:

رسول خدا دی ایہ عادت مبارکہ سی کہ آپ ڈیگر پڑھن توں بعد تھوڑی تھوڑی دیر لئی اپنی ازواج کول تشریف رکھدے سن۔ اوہناں دِناں وچ آپؐ حضرت زینب بنت جحش دے حجرے وچ کجھ زیادہ دیر بیٹھن لگ پے جہدی وجہ ایہہ سی کہ جناب زینب کول کدھروں چنگی قسم دا کجھ شہد آیا۔ نبیؐ نوں شہد بڑا پسند سی، ایس لئی جناب زینب روز ڈیگر توں بعد آپؐ نوں شہد پیش کرن لگ پئیاں۔ بس ایہ شہد تناول فرماندیاں آپؐ نوں کجھ دیر ہو جاندی سی۔ جناب عائشہ نے ایہ قیاس کیتا کہ

[1] حیات محمدؐ از محمد حسین ہیکل، صفحہ: ۵۵

جناب زینب نے رسول خدا دی شہد دی پسند دا فیدہ اُٹھایا اے تے آپ نوں زیادہ دیر بٹھان لئی خاص طور تے کدھروں شہد منگوایا اے۔ بس ایس دے توڑ دی کوئی تدبیر کرنی چاہیدی اے۔

اُم المومنین عائشہ صدیقہ نے حضرت حفصہ دے نال رَل کے ایہ صلاح کیتی کہ جدوں رسول خدا ساڈے وَل آ وَن گے تے اسیں اوہناں نوں آکھاں گئیاں کہ یارسول اللہ! تہاڈے مونہہ وچوں مغافیر دی بو آ رَی اے۔ مغافیر عربستان دا اِک پھل دار بوٹا اے جہدے توں شہد دیاں مکھیاں رس چوس دیاں نیں پر اوس دی بو اچھی نہیں لگدی۔ فیر حضرت حفصہ نے ایوں ای آکھ دِتا۔

''پر میں تے مغافیر نہیں کھایا۔'' رسول خدا نے جواب دِتا۔

ایس توں بعد آپؐ جناب عائشہ وَل تشریف لے گئے۔ اوہناں وی پروگرام دے مطابق اوہی گل آکھی تے ایوں ای باقی ازواج نے وی آکھ دِتا۔ رسول خدا لئی ایہ گل چوکھی تکلیف جوگ سی کہ کوئی بندا کوئی اجہیا کم کرے جہدے توں دُجے نوں کراہت ہوئے، تے منہ دی بو تے کسے وی طرحاں آپؐ نوں گوارا نہیں سی۔ جدوں سب بیبیاں نے ایس بو دا ذکر کیتا تے آپؐ نے قسم کھا لئی کہ آئندہ شہد نہیں کھاواں گا۔ ایواں جناب زینب دے خلاف باقی ازواج دی چال کامیاب ہو گئی۔

میں ایہ گل دہرا رہیا ہاں کہ صرف کراہت توں بچن لئی رسول خداؐ نے شہد نہ کھان دی قسم کھا لئی سی۔

جناب ماریہ قبطیہ اُم المومنین جناب حفصہ دے گھر:

ایس سلسلے دا اِک واقعہ ایہ وی ہے کہ اِک دِن حضرت حفصہ اپنے والد حضرت عمر نوں ملن لئی گئیاں تے پچھوں اوہناں دے گھر جناب ماریہ آ گئیاں۔ اوتھے رحمت عالمؐ وی موجود سن۔ آپؐ نے تے جناب ماریہ نے اوتھے کجھ وقت خلوت وچ گزرایا۔ اجے جناب ماریہ اوتھے اہی سن تے اُم المومنین حفصہ واپس پرت آئیاں۔ حفصہ بہت خفا ہوئیاں تے آکھیا کہ'' میری واری، میرا گھر، میرا بستر تے اوس تے کوئی دُوجی بی بی؟ مینوں ایہ بلکل گوارا نہیں۔'' رسول خدا نے جناب حفصہ نوں آکھیا کہ ویکھ حفصہ، جے تسیں رَولا نہ پاؤ تے نالے عائشہ نوں ایہ گل نہ دسن دا کارا کرو تے میں قسم کھاندا ہاں کہ اج توں بعد ماریہ نال کوئی تعلق نہیں رکھاں گا۔

ایس واقع دا امام طبری نے ذکر کیتا اے تے اوہناں توں وکھ ابن سعد، واقدی، طبرانی تے محمد حسین ہیکل وغیرہ نے وی ایہ روایت نقل کیتی اے پر صحاح ستہ وچ ایس دا کدھرے کوئی ذکر نہیں۔ عزیز پڑھنہارو! ایس موقع تے ایہ سوال ضرور بن دا اے کہ جس گل دا امام بخاری تے مسلم نے ذکر نہیں کیتا اوس دا ذکر سانوں کیوں ضروری جاپیا۔ ایس دا جواب ایہ ہے کہ بخاری و مسلم دا دور ہور سی تے اَج دا دور ہور اے، تے باقی گل بعد وچ کرنے آں۔

نان نفقے وچ وادھے دی منگ:

رسول خداؐ دیاں ازواج مطہرات عرب دے چوٹی دے لیڈراں دیاں دھیاں سن۔ کوئی صدیق اکبر دی بیٹی اے تے کوئی عمر فاروق دی، کوئی ابوسفیان جئے اُچی کلغی والے بندے دی دھی اُم حبیبہ اے تے کوئی بنو مصطلق دے سردار حارث بن ضرار دے جگر دا ٹکڑا جویریہ اے۔ ایسے حرم وچ زینب بنت جحش وی نیں جہناں دا اپنے حسن تے اپنے ہاشمی ہون دا مان

ڈل ڈل پیندا سی تے اوتھے ای خیبر دے رئیس اعظم دی دھی صفیہ وی سن۔ ہن ایہو جہیاں بیبیاں نوں جدوں دو وقت دی روٹی وی پیٹ بھر کے نہیں لبھے گی تے فیر نان نفقے وچ وادھے دی منگ عین فطری تے جائز ہووے گی۔ فیر عورتاں دی، تے خاص طور تے اُچے طبقے دیاں عورتاں دی اِک وڈی ضرورت تے مرغوب شے زیب زینت تے ناز نکھرا وی ہوندا اے۔ امہات المومنین ویکھ رہیاں سن کہ ایہ سب کجھ پورا کرن لئی رسول خدا کول وافر وسائل موجود نہیں۔ بیت المال بھریا ہویا سی، خمس دے ڈھیر آ رے سن تے لونڈی غلام وی وادھوں سن پر ایہ سارا کجھ جے اپنے ای خاندان تے خرچ کرنا چنگا لگدا تے رسول خداؐ اپنی لاڈلی دھی نوں اِک غلام دے مطالبے تے ایہ نہ آکھدے کہ فاطمہ! تقویٰ ای چنگا ای۔

دُجی گل ایہ ہے کہ مدینے دا ماحول مکے توں ذرا وکھ سی۔ قریش اپنیاں عورتاں تے پورا قابو رکھدے سن تے اوہناں نوں عورتاں والے روائتی ہتھکنڈے ورتن دی اجازت نہیں سی ہوندی۔ پر مدینے دا رواج کجھ ہور سی۔ اوتھے سوانیاں انصار اگے آکڑ جاندیاں سن تے جی حضور کرن توں انکار وی کر دیندیاں سن۔ حالت ایہ ہوگئی سی کہ اِک دن جناب عمر فاروق نے اپنی گھر والی نوں کجھ ڈانٹ ڈپٹ کیتی تے اوہناں وی اگوں رڑا رنگا جواب دِتا۔ جناب عمر نے جدوں اپنی بیوی اگے ایس رویے دی شکایت کیتی تے اوہناں آکھیا کہ تسیں کیہہ او جی، رسول اللہ دیاں بیویاں اوہناں نوں اگوں برابر جواب دیندیاں نیں ایتھوں تیکر کہ سارا سارا دن آپؐ نال رُسیاں رہندیاں نیں، سَنے تہاڈی دھی دے۔

جناب عمر فرماندے نیں کہ ایہ سندیاں سار ای میں پرنا موہڈے تے سٹیا تے سدِھا حفصہ دے گھر اپڑ گیا، تے پچھیا ''صاحبزادی! توں رسول اللہ نال رُس کے آپ نوں پریشان کیتا ہویا اے؟''

''آہو کیتا اے، تہانوں کیہ؟'' (جناب) حفصہ نے جواب دِتا۔

''حفصہ! میں تینوں رسول خداؐ دے غصے تے اللہ توں ڈراوَن آیا ہاں۔ ویکھ لویں کدِرے عائشہ دی ریس نہ کرن لگ پویں۔''

فیر میں اُم المومنین اُم سلمہ دی خدمت وچ حاضر ہویا جہناں نال میری رشتے داری وی سی۔ جدوں میں اوہناں نال گل کیتی تے اوہناں دا جواب حفصہ توں وی ودھ کے سی۔ اکھے ''اے ابن خطاب! تسیں رسول خدا دے ہر معاملے وچ دخل دین لگ پے او، ایتھوں تیکر کہ تسیں گھر دیاں گلاں وچ وی آوڑے او۔''

اوہناں دیاں گلاں سن کے میرا من بڑا ای میلا ہویا تے میں اُٹھ کے ٹرآیا۔''

صحیح مسلم وچ حضرت عمر بن خطاب توں اِک دُجی روایت وی اے۔ اکھے:

''میں رسول اللہ دی خدمت وچ حاضر ساں تے اوتھے جناب ابو بکر وی آ گئے۔ رحمت عالم محبوب خدا چوکھے دُکھی تے پریشان لگ رَہے سن تے سِر جھکا کے خموش بیٹھے ہوئے سن۔ آل دوالے سب ازواج بیٹھیاں سن تے اوہ وی بلکل چپ چاپ جویں ہونٹھ سیتے ہوندے نیں۔ ایوں دلیل آئی بئی رسول اللہ نوں ہسایا جائے۔ میں عرض کیتی یا رسول اللہ! جے بنت خارجہ (حضرت عمر دی گھر والی) میرے کولوں ایوں دا نان نفقے دا مطالبہ کرے تے میں اوس نوں چک کے سِر پرنے دے ماراں۔ رسول خداؐ ہنسی ضبط نہ کر سکے تے فرمایا کہ ویکھ لوؤ فیر، مینوں تے ایہ ایویں دے مطالبے لئی گھیری بیٹھیاں نیں۔''

''رسول خدا دی زبان مبارک توں ایہ گل سنن دی دیر سی کہ ابو بکر اچن چیت اُٹھے تے جناب عائشہ دی دھون وچ دھول دے ماری تے آکھیا کہ عائشہ! توں رسول خدا توں اوہ شے طلب کرنی ایں جیہڑی اوہناں دے وس وچ نہیں۔ میں اُٹھیا تے میں اُٹھ کے اپنی دھی حفصہ نوں چپیڑ کڈ ماری تے جناب ابو بکر والی گل وی آکھی۔ سانوں دوواں نوں غصے وچ ویکھ کے عائشہ تے حفصہ دوواں نے ایہ وعدہ کیتا کہ اَج توں بعد اسیں کسے اجہی چیز دی منگ نہیں کراں گئیاں جیہڑی رسول خدا کول نہ ہووے۔''

عزیز پڑھنہارو! جناب ماریہ قبطیہ دے بطن وچوں سیدنا ابراہیم دی پیدائش تے ازواج دا حسد، سیدہ زینب دے گھر وچ معمول توں چوکھا چر بیٹھنا تے ایس گل تے باقی ازواج دی مغافیر والی پلاننگ، جناب ماریہ دا جناب حفصہ دے بستر تے آؤنا تے رسول خدا توں کھلے ڈھلے خرچے پانی دی منگ دے واقعات اکوٹھڑی وچ بجّے دِسدے نیں۔

ایہناں گلاں نوں اِک وار فیر چیتے کرن توں بعد اسیں اگے ٹردے ہاں تے ویکھدے ہاں کہ سیدہ حفصہ نے حضوؑر دے حکم دے خلاف اگے نہ دسن والی گل اُم المومنین جناب عائشہ نوں دَس دِتی، تے خورے باقی بیبیاں نوں وی۔ ایہناں ساریاں گلاں دا نتیجا ایہ ہوئیا کہ اوہ ہستی جس نے ایہ درس دِتا سی کہ:

﴿وَعاشرو هُنَّ بالمعروف﴾(النساء: ۱۹)

''تے اوہناں نال چنگا ورتا وارکھو۔''

﴿خَيْرُكُمْ خَيْرُكُم لِاَهْلِهٖ وَاَنَا خَيْرُكُم لِاَ هْلِيْ﴾ (ترمذی تے ابن ماجه)

''تہاڈے وچوں چنگا اوہ اے جیہڑا اپنے گھر والیاں لئی چنگا اے تے میں اپنے گھر والیاں لئی تہاڈے ساریاں وچوں اچھا آدمی ہاں۔''

تے جس اُچی سچی ہستی دی زبان مبارک توں ایہ اکھر نکلے سن کہ ''عورتاں نال بھلیائی کرو کیوں جے اوہ پسلی توں پیدا کیتیاں گئیاں نیں تے پسلی وچ سب توں ڈنگی چیز اوس دے اپر دا حصہ اے۔ جے تسیں ایس نوں سِدھا کرن لگو گے تے ایس نوں توڑ دیو گے۔ تے جے ایس نوں ایس دے حال تے چھڈ دیو گے تے ایہ ٹیڑھی ای روے گی، بس عورتاں نال بھلیائی کرنا ای چنگا اے۔''

تے جس مہربان نبی نے قافلے دی رفتار تیز ہوندیاں ویکھ کے ایہ ارشاد فرمایا کہ ساربان! دھیان کریں کدرے آبگینے ٹٹ نہ جان۔ یعنی سوراںاں دے تیز ٹرن نال کدرے کسے سوانی نوں کوئی زحمت نہ ہووے اوہی نبی محترم ایہ قسم کھان تے مجبور ہو گئے کہ میں اِک مہینے لئی اپنیاں بیویاں دے نیڑے وی نہیں جاواں گا۔ حد تے ایہ ہے کہ جدوں اِک مہینے بعد قسم پوری ہون تے رسول خدا نے رجوع فرمالیا تے لاڈلی بیوی حضرت عائشہ صدیقہ نے آکھ دِتا کہ یا رسول اللہ! اجے مہینہ نہیں ۲۹ دن ہوئے نیں (اللہ ای جان دا اے کیوں آکھ دِتا) تے رسول خدا نے جواب دِتا کہ مہینہ ۲۹ دن دا وی تے ہوندا اے۔ یعنی چھیتی توں چھیتی بیویاں نوں جدائی دے صدمے توں باہر کڈن دی کوشش کیتی۔

بیویاں توں دوری دی ایس قسم تے اللہ نے اِک ضابطہ بنا دِتا کہ مسلمانو! ویکھ لوؤ جے رسول خدا دی ویکھا ویکھی تسیں

وی ایہ کم کیتا تے حد چار مہینے جے فیر بیوی تہاڈی بیوی نہیں رہنی۔ بس ایہی ایلاء اے۔

آؤ ہن ویکھدے ہاں کہ ایس واقعے تے قرآن نے رسول خدا تے ازواج مطہرات نوں کیہ سنیہا دِتا اے۔ ارشاد ربانی اے:

﴿ یٰٓاَیُّهَا النَّبِیُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا اَحَلَّ اللّٰهُ لَكَ تَبْتَغِیْ مَرْضَاةَ اَزْوَاجِكَ وَاللّٰهُ غَفُوْرٌ رَحِیْمٌ ○ قَدْ فَرَضَ اللّٰهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ اَیْمَانِكُمْ وَاللّٰهُ مَوْلَاكُمْ وَهُوَ الْعَلِیْمُ الْحَكِیْمُ ○ وَاِذْ اَسَرَّ النَّبِیُّ اِلٰی بَعْضِ اَزْوَاجِهٖ حَدِیْثًا فَلَمَّا نَبَّاَتْ بِهٖ وَاَظْهَرَهُ اللّٰهُ عَلَیْهِ عَرَّفَ بَعْضَهٗ وَاَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ فَلَمَّا نَبَّاَهَا بِهٖ قَالَتْ مَنْ اَنْبَاَكَ هٰذَا قَالَ نَبَّاَنِیَ الْعَلِیْمُ الْخَبِیْرُ ○ اِنْ تَتُوْبَا اِلَی اللّٰهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوْبُكُمَا وَاِنْ تَظٰهَرَا عَلَیْهِ فَاِنَّ اللّٰهَ هُوَ مَوْلٰهُ وَجِبْرِیْلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِیْنَ وَالْمَلٰٓئِكَةُ بَعْدَ ذٰلِكَ ظَهِیْرٌ ○ عَسٰی رَبُّهٗ اِنْ طَلَّقَكُنَّ اَنْ یُّبْدِلَهٗ اَزْوَاجًا خَیْرًا مِّنْكُنَّ مُسْلِمَاتٍ مُّؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَائِبَاتٍ عَابِدَاتٍ سَائِحَاتٍ ثَیِّبَاتٍ وَّاَبْكَارًا﴾ (تحریم: ۱۔۵)

''اے نبی جیہڑی چیز اللہ نے تہاڈے تے حلال کیتی اے اوہ تسیں اپنیاں عورتاں دی خوشنودی لئی کیوں حرام کر لئی اے تے اللہ بخشن والا تے مہربان اے۔ اللہ نے تہاڈے تے قسماں دا کھولنا فرض کر دِتا اے۔ تے اللہ ای تہاڈا مددگار اے تے اوہ سب دے حال توں واقف تے حکمت والا اے۔ تے جدوں نبی نے اپنیاں بیویاں وچوں کسے نوں کوئی راز دی گل دسی تے فیر جدوں اوہناں اوہ راز نہ رکھیا تے اللہ نے اپنے نبی تے ایہ گل ظاہر کر دِتی تے نبی نے کجھ جتایا تے کجھ گل ٹال دِتی۔ تے اوس بی بی نے پچھیا کہ تہانوں ایہ گل کس نے دس دِتی اے تے آپؐ نے جواب دِتا کہ مینوں خبر دِتی اے علیم خبیر اللہ نے۔ سو جے، تسیں دوویں اللہ دی جناب وچ توبہ کر و گئیاں تے تہاڈے حق وچ بہتر اے کیوں جے تہاڈے دلاں وچ کجی آ گئی اے۔ تے جے ایہدے تے اِک دُجے دی مدد کرو گئیاں تے یاد رکھو کہ اللہ اپنے نبی دا مددگار اے، نہ صرف اللہ سگوں جبرائیل، نیک مسلمان تے فرشتے وی ایس توں بعد مددگار نیں۔ جے پیغمبر تہانوں طلاق دے دین تے کوئی وڈی گل نہیں کہ اللہ اوہناں نوں تہاڈے توں بہتر بیویاں دے دیوے، فرماں بردار، ایمان والیاں، نمازی، توبہ کرن والیاں، عبادت گزار، روزہ رکھن والیاں، خاوند دیدہ تے کنواریاں۔''

رب دے ایہ ارشاد اوس دے نبی دی زبان مبارک توں سن کے ساڈیاں احترام تے محبت جوگ ماواں دیاں اکھاں کھل گئیاں تے ایہ پتہ لگ گیا کہ کہ جدوں اللہ دے نبی نال کوئی اجیہی گل کیتی جاندی اے جس توں اوس نوں اذیت پہنچے تے اللہ نوں وی اونی ای تکلیف ہوندی اے، بھانویں سامنے نبی دی بیوی ای کیوں نہ ہووے۔

جتھوں تیکر نان نفقے وچ اضافے دے مطالبے دا تعلق اے، ایس تے وی اللہ نے اپنی پالیسی جاری فرما دِتی۔

﴿یٰٓاَیُّهَا النَّبِیُّ قُلْ لِّاَزْوَاجِكَ اِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَیٰوةَ الدُّنْیَا وَ زِیْنَتَهَا فَتَعَالَیْنَ اُمَتِّعْكُنَّ وَ اُسَرِّحْكُنَّ سَرَاحًا جَمِیْلًا○ وَ اِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ اللّٰهَ وَ رَسُوْلَهٗ وَ الدَّارَ الْاٰخِرَةَ فَاِنَّ اللّٰهَ اَعَدَّ

لِلْمُحْسِنٰتِ مِنْكُنَّ اَجْرًا عَظِيْمًا﴾(احزاب: ۲۸،۲۹)

''اے نبی! اپنی بیویاں نوں آکھ دیو کہ جے تہانوں دنیا وی زندگی تے دنیا تے ٹور ٹپے چنگے لگدے نیں تے آؤ تہانوں کجھ تحفے دے کے احسن طریقے نال رخصت کر دیواں تے جے خدا، اوس دا رسول تے آخرت چنگی لگدی اے تے اللہ نے تہاڈے وچوں نیکی تے ٹرن والیاں لئی چوکھا ثواب رکھیا ہویا اے۔''

ایس توں بعد تے کوئی گل باقی ای نہ رَی۔ کھری تے سدھی گل سامنے آ گئی کہ جے اللہ دے نبی نال گزارا کرنا جے تے ایوں دے حالات وچ ای کرنا پوے گا تے جے قیصر وکسری دے حرماں دی ریس کرنی جے تے ایہ وی تہاڈی مرضی اے، ناراضگی غصہ کوئی نہیں اللہ دا نبی چنگے طریقے نال ای گھروں رب راکھا آکھے گا۔ عزیزان من! دنیا دے ٹور ٹپے تے آخرت دی بھلیائی وچوں کسے اِک نوں اختیار کرن دی، اللہ دی ایہ پیش کش اسلامی تواریخ وچ تخییر دے نام نال یاد کیتی جاندی اے۔

جید مسلمان علماء دا غصہ تے مستشرقین:

واقعات دے ایس سلسلے دی اوہ کڑی جہدا تعلق جناب ماریہ قبطیہ نال اے، اوس دے ذکر تے ساڈے عظیم الشان بزرگ تے سیرت لکھیا راپڑے خفا ہوندے نیں کہ بوہت سارے لوگاں نے ایلاء وتخییر دے واقعے دا سرے توں ذکر کرنا ای مناسب نہیں سمجھیا تے جنہاں کیتا اے اوہناں نے ایس گل تے پورا ٹل لایا اے کہ باقی گلاں تے ٹھیک نیں پر وچ ایہ جیہڑی جناب ماریہ والی گل اے ایہ جھوٹ توں وکھ کجھ نہیں، مثلاً علامہ شبلی نعمانی لکھدے نیں۔

''یہ امر مسلم ہے کہ ماریہ کی روایت صحاح ستہ کی کتب میں مذکور نہیں ہے، یہ بھی تسلیم ہے کہ سورہ تحریم کا شان نزول جو صحیح بخاری اور مسلم میں مذکور ہے (یعنی شہد کا واقعہ) قطعی طریقہ سے ثابت ہے۔ امام نووی نے جو آئمہ محدثین میں سے ہیں، صاف تصریح کی ہے کہ ماریہ کے باب میں کوئی صحیح روایت موجود نہیں۔ حافظ ابن حجر اور ابن کثیر تے جن روائتوں کو صحیح کہا اُن میں سے ایک منقطع اور دوسرے کا راوی کثیر الخطاء ہے۔ ان واقعات کے بعد کون کہہ سکتا ہے کہ یہ روایت استناد کے قابل ہے۔''

مولانا ابوالکلام آزاد اپنے اِک مقالے وچ لکھدے نیں:

''ایسی صریح اور صاف تصریحات کے بعد کون کہہ سکتا ہے کہ ماریہ قبطیہ کا قصہ صحیح ہے، اور کیوں کر جائز ہوسکتا ہے کہ اس کی بناء پر معترضین اسلام اپنی معاندانہ تلبیس اور ابلیسانہ فریب کاری کے ساتھ اس واقعہ کو ہمارے سامنے بطور حجت اور دلیل کے پیش کریں۔''

میں (اصغر علی جاوید) ایہ عرض کرنا چاہناں کہ اَج دا نوجوان مسلم جدوں سیرت النبی دا مطالعہ کر دا اے تے اوہ غیر مسلم مصنفاں دیاں کتاباں دا وی مطالعہ کر دا اے۔ فیر انٹرنیٹ تے میڈیا دی ترقی نے جیہڑ یاں سہولتاں دے دتیاں نیں، ایس

سیرت النبی جلد اوّل صفحہ: ۳۲۲

رسول رحمت مقالہ ایلاء وتخییر، صفحہ: ۴۹۸

دے نتیجے تے مطلوبہ مواد تیکر ساڈی پہنچ سوکھی تے تیز ہوگئی اے۔ ہن ایہ ممکن نہیں رہیا کہ اسیں کسے موضوع تے قلم چکیے یاں کسے موضوع تے کوئی مطالعہ کرنا چاہیے تے فیر اسیں حقائق تیکر نہ اپڑ سکیے۔ ہن ایہ روایت وی اگے ٹر دی نظر نہیں آ وندی کہ کسے گل نوں نِرا ایس لئی غلط تے نا مناسب آ کھ دِتا جاوے کہ ایہ کسے مستشرق دی زبان یاں قلم توں نکلی اے۔ ایس لئی میرے ذہن وچ ایہ سوال آ وندا اے کہ اسیں جناب ماریہ والی روایت دے درست ہون دے امکان تے غور کرن لئی کیوں تیار نہیں؟ تے جے بغیر کھوج کاری توں اسیں ایس نوں سچ من لیندے ہاں تے ایس وچ کیہڑا قابل اعتراض پہلو سامنے آ وندا اے جہدے تے اسیں منہ لکائی پھر دے ہاں؟ ایہ کہ:

۱۔ رسول خدا نے اِک لونڈی نال بدنی تعلق قائم کیتا۔

۲۔ رسول خدا نے اوس قرآنی حکم دی خلاف ورزی کیتی جہدے وچ بیویاں نال انصاف کرن دا آکھیا گیا اے۔

۳۔ رسول خدا نے ماریہ نال کوئی تعلق نہ رکھن دی قسم کھادی پر فیر اوہدے گھر جان لگ پے تے ایوں اپنی قسم توڑ دِتی۔

ایس روایت نوں درست مجھن دی وجہ ایہ نظر آ وندی اے کہ جدوں قرآن آ کھدا اے کہ جناب رسول خدا نے اپنی اِک بیوی نوں کوئی راز دی گل دَسی سی تے فیر ایس وچ شبہ کیوں کیتا جاندا اے۔ بزرگاں دا ایہ کہنا کہ اوہ راز دی گل شہد نہ کھان دی قسم سی، کوئی اینڈی پکی پیڈی نہیں جاپدی۔ شہد دا کھانا یاں شہد کھانا چھڈ دینا کوئی اجہی گل نہیں ہوندی کہ ایس نوں قرآن راز دی گل آ کھدا۔

جتھوں تیکر جناب ماریہ نال بدنی تعلق دا معاملہ اے تے ایہ وی کوئی اجہی گل نہیں کہ اسیں ایس واقعے تے پردا پایئے، کیوں جے ایس تعلق دا پہلوں ای سارے حرم سگوں سارے مدینے نوں پتہ سی جہدا سب توں وڈا ثبوت جناب ابراہیم دی ولادت سی۔ فیر ایس تعلق دی اجازت قرآن ایس واقعے توں بوہت پہلے ای دے چکیا اے جدوں ارشاد ربانی ہویا سی کہ:

﴿لَايَحِلُّ لَكَ النِّسَآءُ مِنۢ بَعۡدُ وَلَآ اَنۡ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنۡ اَزۡوَاجٍ وَّلَوۡ اَعۡجَبَكَ حُسۡنُهُنَّ اِلَّا مَا مَلَكَتۡ يَمِيۡنُكَ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَىۡءٍ رَّقِيۡبًا﴾ (احزاب: ۵۲)

''ایس توں بعد تہاڈے تے ہور عورتاں حلال نہیں۔ تے نہ ای ایہ کہ تسیں ایہناں وچوں بیویاں بدل لوَ بھانویں اوہ تہانوں سوہنیاں لگن، پر اوہ جیہڑیاں تہاڈی ملکیت ہون۔ اور اللہ ہر چیز تے نگہبان اے۔''

مَا مَلَكَتۡ يَمِيۡنُكَ آکھ کے اللہ نے اپنے نبی نوں ایہ حق دے دِتا سی، بلکل دُجے مسلماناں وانگ۔ پر دُجے مسلماناں تے ایہ پابندی نہیں کہ ہن کسے نویں سوانی نال ویاہ نہیں کرنا یاں چار دی تعداد پوری رکھن لئی کسے بیوی نوں طلاق دے کے کسے دُجی سوانی نال نکاح نہیں کرنا۔

جے دُجے اعتراض وَل آ یئے تے ایہ گل وی درست نہیں کیوں جے کسے اِک دن تے اِک موقع تے، معمول توں ہٹ کے، اپنی ہی کسے بیوی یاں لونڈی نال قرابت کوئی بے انصافی دی گل نہیں۔ جس انصاف دی اللہ نے گل کیتی اے اوہ بدنی تے معاشی ضرورتاں نوں پورا کرن والا انصاف اے۔

ہن اسیں اُتلے تیجے فرضی اعتراض ول آ وَنے ہاں کہ قسم کھا کے توڑ دِتی۔ تے ایس دا جواب ایہ ہے کہ نبی اپنے ولوں

کجھ نہیں آ کھدا ایاں کردا۔اوس دا ہر فعل رب دی مرضی دے تابع ہوندا اے۔رسول خدا دا قسم کھانا تے فیر قسم دی مدت دا اِک مہینہ پورا ہون دے بعد بیویاں وَل رجوع کرنا کوئی قابل اعتراض بات نہیں ، تے جے ایہ گل اوہدوں قابل اعتراض سمجھی وی جاندی سی تے مالک نے اپنا پالیسی بیان جاری کر کے ایس دی وضاحت کر دِتی کہ جے قسم کھا لوؤ تے فیر چار مہینے دی مدت دے اندر اندر رجوع کر لوؤ تے اللہ بخشن والا تے مہربان اے۔رَ ی گل ایہ کہ جے سورہ تحریم دیاں مُڈھلیاں آئیتاں دا شان نزول واقعہ ماریہ نوں سمجھ لیا جاوے تے مستشرقین آ کھن گے کہ کسے الہامی کتاب وچ ایوں دیاں گلاں مناسب نہیں۔ایتھے میں ایہ عرض کرنا چاہواں گا کہ اللہ نے تے صرف اشارہ کیتا اے کہ اِک راز دی گل اِک بیوی نوں دسی گئی سی ، ایس توں اگے کجھ نہیں۔پر مستشرقین نوں کوئی ایہ پچھے کہ کیہ:

i اللہ دے نبی جناب لوط دے اوہناں دو پروہنیاں دی داستان تورات وچ موجود نہیں جیہڑے اصل وچ فرشتے سن پر اوہ بڑے سوہنے جئے منڈے بن کے حضرت لوط کول اجنبی پروہنے بن کے آئے؟

ii تورات وچ جناب لوط دی بیوی دی اوہ کہانی نہیں لبھدی جس دی سزا وچ اوہ اپنی بدچلن قوم نال عذاب وچ پھس گئی؟

iii تورات وچ ایہ قصہ نہیں پڑھیا جاندا کہ جناب لوط نوں اوہناں دیاں دھیاں نے شراب پیا دِتی تے فیر...... دوویں دھیاں حاملہ ہو گئیاں ۔ وڈی وَل جیہڑا پتر ہویا اُس دا نام موآب رکھیا تے نکی وَل جیہڑا پتر ہویا اوس دا نام بن عمی رکھیا ،جیہڑا ابنی عمون دا باپ اے تے اوہ اجے تیکر موجود نیں

ہن اسیں عہد حاضر دے کجھ مستشرقین دا ذکر کرنے آں جہدے توں پتہ لگدا اے کہ سارے مستشرقین اِکو پاسے نہیں جُٹے تے نہ ای ساریاں نے ایس نوں قابل اعتراض آکھیا اے کہ اسیں اوہناں توں ڈر کے منہ لکاندے پھریئے۔

مارٹن فارورڈ، اروره (Aurora) یونیورسٹی دے مذہبی علوم دے پروفیسر نیں۔اوہناں دی کتاب محمدؐ۔اے شارٹ بائیوگرافی، ۱۹۹۷ وچ چھپی ۔اوہناں نے ایس موضوع تے کوئی رائے قائم نہیں کیتی تے اسلامی ذریعاں تے ای انحصار کیتا اے۔لکھدے نیں:

> The hadith offer various reasons for what led to this Period of separation Some say that the wives were jealous of the Prophet's relationwith Mariya the copt.

''حدیثاں توں اوہناں بہت ساریاں گلاں دا پتہ لگدا اے جیہڑیاں ایس علیحدگی دے دناں دا سبب بنیاں۔اوہناں وچوں کجھ ایہ نیں کہ ازواج ،مصرتوں آون والی ماریہ نال رسول خدا دے تعلقات تے حسد کردیاں سن۔''

برنابے راجرسن دی کتاب 'دی پرافٹ محمد۔اے بائیوگرافی ، انگلستان وچ ۲۰۰۳ء وچ چھپی۔اوہناں نے ایس کتاب وچ جناب ماریہ دا ذکر ایوں کیتا اے:

> She was pleasing to him, so much so that, his other wives began to

---

تورات: پیدائش باب ۱۹، آیت: ۳۰، ۳۸

complain that he visited her day and night. His infatuation with her was rewarded when her stomach began to swell with child.

''اوہ (ماریہ) اوہناں (رسول خدا) نوں اچھی لگ رہی سی، ایتھوں تیکر کہ آپؐ دیاں دُجیاں بیویاں نے ایہ شکوہ شروع کر دِتا کہ آپؐ ہر ویلے اوہدے ول ای ٹرے رہندے نیں۔ آپؐ دی ماریہ نال حدوں ودھ محبت دا صلہ اوہدوں سامنے آیا جدوں ماریہ دے پیٹ وچ بچے دی خبر ملنی شروع ہوئی۔''

ہن اسیں فرانسیسی مستشرق میکسم روڈنسن دا ذکر کردے ہاں۔ لکھدے نیں:

"One day when Hafsa, the daughter of Umer, had gone on a visit to her father, it happened that the Prophet felt in an amorous mood. He made advances to Mariya and they slept together in Hafsa's hut. She returned unexpectedly and burst into angry tears. In my hut, on my own day and in my own bed! Tiring of this, Muhammad promised to have nothing more to do with mariya and only asked her not to tell the others. But Hafsa could not contain herself. She confided in her fellow wife Aisha, who was her particular friend - a frienship cemented by that of their two fathers, Umar and Abu Bakr."

''اِک دِن جدوں حفصہ بنت عمر اپنے والد نوں ملن گئیاں ہوئیاں سن، ایہ ہوئیا کہ رسول خدا دا بڑا دوستانہ موڈ بنیا۔ آپ ماریہ وَل ودھے تے فیر دوویں اوتھے حفصہ دے ای حجرے وچ لیٹ گئے۔ حفصہ اچن چیت واپس پرت آئیاں تے بڑے غصے نال آکھیا کہ میرے حجرے وچ، میری واری والے دِن تے میرے ای بستر تے ایہ کجھ! مجبوراً محمدؐ نے ایہ وعدہ کیتا کہ اوہ ہن ماریہ نال کوئی تعلق نہیں رکھن گے تے حفصہ نوں آکھیا کہ اوہ کسے ہور نال گل نہ کرے، پر حفصہ کولوں ضبط نہ ہوئیا۔ اوہناں راز داری نال ایہ گل اپنی سوکن عائشہ نوں دس دِتی جیہڑی اوہناں دی خاص سہیلی سی تے جہدے نال دوستی اوہناں دے پیوواں عمر تے ابو بکر دی وجہ توں ڈاہڈی پکی سی۔''

اسیں ویکھدے ہاں کہ میکسم روڈنسن ہوراں نے وی اوہی گل کیتی اے جیہڑی طبری نے کیتی اے۔ اوس وچ کوئی رنگ نہیں بھریا تے کوئی رائے قائم نہیں کیتی۔

ہن اسیں ۱۹۹۲ء وچ امریکہ وچ چھپی کتاب 'محمدؐ اے بائیوگرافی آف دی پرافٹ' ول رجوع کردے ہاں۔ موئفہ کیرن آرمسٹرانگ لکھدیاں نیں:

But there was one great personal joy for Muhammad that year. The Muqawqis of Egypt is said to have sent Muhammad a beautiful curlyhaired Egyptian slave girl, a Coptic Christian called Maryam, and Muhammad took her as his concubine. He used to visit her daily, spending more and more time with her,

Muhammmd by Maxime Rodinson, page: 280

probably finding it a relief to escape from the jealuous atmosphere of the harem. Nobody would have found this odd. The Torah had made provision for concubinage, when the Israelites were at a similar stage of changing from the nomadic to the settled life. Abraham himself, of course, had taken Hagar as his concubine, and Ishmael, the father of the Arabs, had been the child of that union. So it must have seemed propitious when Maryam became pregnant, and, when his son was born the following year, Muhammad called him Ibrahim. 🗁

''پراوس سال محمدؐنوں اِک بوہت وڈی ذاتی خوشی وی ملی۔ آکھیا جاندا اے کہ مصر دے والی مقوقس نے محمدؐ ول اِک بڑی سوہنی گھنگریالے والاں والی مصری لونڈی بھیجی سی، جیہڑی مسیحی عقیدے تے سی تے اوس دا نام مریم سی تے محمد نے اوس نوں اپنی لونڈی دے طور رکھ لیا سی۔ آپؐ اوس وَل ہر روز ای جاندے سن، اوہناں نال چوکھے توں چوکھا وقت گزار دے سن، خورے ایس لئی کہ اوس نوں حرم دے حاسدانہ ماحول توں ملن والی اذیت توں کجھ سکون ملے تے ایہ گل کسے نوں وی معیوب نہیں لگی ہووے گی۔ تورات موجب وی اوس دور وچ لونڈی رکھن دی اجازت سی جدوں بنواسرائیل ایسے طرحاں خانہ بدوشی توں مقیم زندگی دے مرحلے وچ گزر رَے سن۔ بناشبہ ابراہیم نے وی حاجرہ نوں لونڈی دے طور تے ای لیا سی تے عرباں دے باپ اسماعیل ایسے ملاپ وچوں پیدا ہوئے سن۔ سو ایہہ گل وی چنگی نظر نال ویکھی جانی چاہیدی اے کہ ماریہ حاملہ ہوئیاں تے فیر اگلے سال بیٹا وی پیدا ہوئیا۔ محمدؐ نے اوس دا نام ابراہیم رکھیا۔''

بی بی کیرن آرمسٹرانگ نے تے ایہ کہہ کے گل ای مکا دِتی اے کہ اخیر جناب ابراہیم دی بیوی حاجرہ وی تے اِک لونڈی سن جہدے بطن وچوں عرباں دے جدامجد اسماعیل نے جنم لیا۔ ایہ حقیقت اپنی تھاں تے ہے کہ ایہ گل وی یہودی خرافات وچ ہی لبھدی اے ورنہ اسیں مسلمان تے ایہ جان دے تے من دے ہاں کہ سیّدہ حاجرہ مصر دے بادشاہ دی بیٹی سن، بھانویں اوس نے اوہناں نوں حضرت ابراہیم تے آپ دی زوجہ سارہ دی خدمت لئی وقف کیتا سی۔

ایس توں بعد ایہ مناسب نہیں لگدا کہ ایس واقعے نوں محض ایس لئی غلط ثابت کرن تے زور ماریا جاوے کہ مستشرقین ایس نوں ٹھیک آکھدے نیں۔ جے اسیں وی جناب ماریہ والی روایت نوں ٹھیک من لوئیے تے ایس فقیر دے خیال موجب کدرے وی رسول خدا دی عظمت تے اوہناں دے اُسوہ حسنہ تے کوئی حرف نہیں آوٗندا، ھاں اسیں مسلمان ضرور حقیت پسند رکھوان لگ پواں گے۔

* * * *

اہل طائف تے لات دا بُت

فتح مکہ تے محاصرہ طائف توں بعد اجے لشکر اسلام مدینے پر تیا ای سی تے طائف دا مشہور سردار عروہ بن مسعود ثقفی وی مدینے اپڑ گیا تے مسلمان ہون دا اعلان کر دِتا۔ فیر رسول خداؐ کولوں اجازت طلب کیتی کہ اوہ طائف جا کے اپنی قوم نوں اسلام دی دعوت دیوے۔ آپؐ نے فرمایا کہ ''اوہ تہاڈی گل نہیں منن گے تے نالے خطرا اے کہ کدرے تہانوں قتل ای نہ کر دین۔'' آپؐ نوں علم سی کہ اہل طائف بڑے مغرور تے متکبر نیں تے اوہناں دی حالت وچ کوئی تبدیلی نظر نہیں آوندی پر رسول خدا دے فرمان سنن توں بعد جناب عروہ بن مسعود آکھن لگے کہ ''یا رسول اللہ! میں اہل طائف نوں اوہناں دیاں دھیاراں توں وی چوکھا محبوب ہاں۔'' گل وی ایوں ای سی پر رسول خدا دا فرمان وی کویں غلط ہو سکدا اسی۔ ہویا اے کہ اوہناں طائف آ کے جدوں اپنی قوم نوں اسلام دی دعوت دِتی تے اوہناں جناب عروہ تے تیراں دا مینہ پا دِتا تے ایوں آپ شہید ہو گئے۔ تیر لگن نال جدوں جناب عروہ چوکھے زخمی ہو چکے سن تے کسے نے پچھیا کہ عروہ! کیہ خیال اے، ایس موت وچوں کیہ کھٹیا جے؟ جناب عروہ نے جواب دِتا کہ ''مینوں اللہ تعالیٰ نے عزت بخشی اے تے شہادت دی اُچی موت توں نوازیا اے۔ میرا مرتبہ اوہناں شہیداں دا مرتبہ اے جیہڑے رسول خداؐ نال طائف دے محاصرہ ویلے شہید ہوئے سن۔ مینوں اوہناں دے نال ای سپرد خاک کیتا جائے۔ رسول خداؐ نوں اوہناں دی شہادت دی خبر ملی تے آپؐ نے فرمایا کہ عروہ دی مثال اوہی اے جیہڑی صاحب یٰسین دی مثال اپنی قوم وچ سی۔

اہل طائف جناب عروہ بن مسعود نوں تے شہید کر بیٹھے پر بعد وچ جدوں آل دوال دے سیاسی حالات وَل دھیان کیتا تے پتہ لگا کہ سارا عرب مدینے وَل ٹہک پیا اے تے اوہ ہن کلّم کلّے رہ گئے نیں۔ ایس لئی ہن گل صرف ایوں بن دی اے کہ اپنے مسلمان ہون دا اعلان کر دِتا جاوے۔ ایس سلسلے وچ سفارت کاری لئی اوہناں نے حکم بن عمرو، شرجیل بن غیلان، عثمان بن بشر، اوس بن عوف، نمیر بن خرشہ تے عبد یالیل بن عمرو ناں دے چھ بندیاں دا اک جتھا عبد یالیل دی سرابرہی وچ مدینے وَل ٹور دِتا۔

طائفی وفد مدینے اپڑیا تے جناب خالد بن سعید راہیں صلح دیاں شرطاں تے گل بات شروع ہوئی۔ اوہناں نے مُڈھلی گل ای ایہ کیتی کہ رسول خداؐ اوہناں دا بت لات تن سال تیکر نہیں توڑن گے پر آپؐ نے اوہناں دی شرط نہ منی۔ فیر اہل طائف جس لات کولوں اپنی حیاتی وچ وادھے منگدے سن، اوسے لات دی حیاتی لئی رسول خدا دے ترلے پان لگے پے تے آکھن لگے کہ چلو مہینے دی مہلت ای دے دیو پر آپؐ نے کسے جعلی معبود نوں زندگی بخشن تے سمجھوتہ نہیں کیتا۔۔ ایوں آپؐ نے حضرت مغیرہ بن شعبہ تے حضرت ابوسفیان بن حرب نوں طائف وَل ٹورن دا فیصلہ کر لیا تاں جے اوہ اوتھے جا کے لات دے ٹوٹے کر دین۔ طائف دے سفارتی جتھے دیاں دُجیاں شرطاں ایہ سن کہ اوہناں نوں بت اپنے ہتھاں نال توڑن تے مجبور نہ کیتا جاوے تے نماز پڑھن دا وی نہ آکھیا جاوے۔ رسول خداؐ نے جواب دِتا کہ چلو بت تے اسیں آپ توڑ لواں

گے پر نماز دی معافی دا سوال ای پیدا نہیں ہوندا کیوں جے جس دین وچ نماز نہیں، اوس دین وچ کوئی خوبی نہیں۔ ایس توں بعد اہل طائف مسلمان ہو گئے تے آپؐ نے جناب عثمان بن بشر نوں اوہناں دا امیر مقرر کر دِتا۔ اوہ رمضان دا مہینہ سی۔ اوہناں نے اوتھے ای روزے رکھنے شروع کر دِتے، تے رسول خدا دی مہمان نوازی دے مزے لیندے رَے۔ سیدنا بلال سرگی تے افطاری دا سامان اوہناں تیکر اپڑاندے رَے۔

جدوں طائف دا سفارتی جتھا واپس پرتن لگا تے فیصلے دے مطابق جناب مغیرہ بن شعبہ تے ابوسفیان بن حرب نوں وی لات دا بت توڑن لئی اوہناں دے نال ٹور دِتا گیا۔ طائف اپڑے تے دوواں مجاہداں وچ ایس گل تے کجھ تکرار ہوئی کہ لات دے سر وچ پہلی سٹ کون لاوے گا۔ فیر مغیرہ کدال لے کے بت خانے تے چڑھ گئے تے اوس نوں ڈھانا شروع کر دِتا۔ لات دی ایس رسوا کن موت دا سن ویکھ کے بنو ثقیف دیاں سوانیاں ننگے سر تے ننگے پیر گھراں وچوں دوڑ آئیاں تے رونا پٹنا شروع کر دِتا۔ پر اللہ تے اوس دے رسول دے فیصلے تے عمل ہو چکیا سی۔

* * * *

باب نمبر۱۵

تبوک توں پہلاں دے کجھ جنگی معرکے

غزوات، سرایا تے جنگی مہماں دے معاملے وچ سیرت لکھیاراں وچ ہمیش ای اختلاف رہیا اے تے اوہ اختلاف حیات مبارکہ دے ایس دور وچ وی نظر آ وندا اے۔ قاضی سلمان منصور پوری دی تحقیق موجب طائف دے محاصرے توں جنگ تبوک تیکر، ہیٹھ دِتے گئے سرایا سامنے آ وندے نیں۔

سَرِیّہ عُیَینہ بن حِصن فزاری:

بنوتمیم نے کجھ دُجے قبیلیاں نوں نال ملا کے جزیہ دی ادائیگی توں انکار کر دِتا۔ محرم ۹ھ وچ رسول خداؐ نے ۱۵۰ سواراں نوں جناب عیینہ دی کمان وچ ایس بغاوت دے خاتمے لئی گھلیا۔ آپ نے بغاوت نوں کچل دِتا تے ۱۱ مرد ۲۱ عورتاں تے ۳۰ بچے قیدی بنا لے گئے۔ جدوں اوہناں دے سردار مدینے حاضر ہوئے تے آپؐ نے سارے اسیر آزاد کر دِتے۔

سریہ قطبہ بن عامر:

صفر ۹ھ وچ ۲۰ مجاہداں دا جتھا جناب قطبہ بن عامر دی کمان وچ خثعم وَل ٹوریا گیا۔ جناب قطبہ نے سازشی بندے نوں قتل کر دتا تے کجھ بندیاں نوں جنگی قیدی بنا لیا پر رسول خدا نے اوہناں نوں چھڈ دِتا۔

سریہ ضحاک بن سفیان کلابی:

ربیع الاوّل ۹ھ وچ جناب ضحاک دی سربراہی وچ کجھ بندے بنوکلاب وَل بھیجے گئے۔ بنوکلاب نے لڑائی شروع کر دِتی پر مسلماناں نے اوہناں نوں شکست دے دِتی۔

سریہ عبداللہ بن حذافہ:

کجھ بحری قزاق جدّے دے ساحل تے اکٹھے ہو گئے سن تے ہن اوہ مکہ مکرمہ تے حملہ کرن دی تیاری کر رَے سن۔ رسول اللہ نے ۳۰۰ مجاہداں دا اِک جتھا جناب عبداللہ بن حذافہ دی کمان وچ اوہناں وَل روانہ کیتا تاں جے اوہناں ڈاکواں دا ڈیرہ ختم کیتا جائے۔ لشکر اسلام دے جان نال ڈاکو تیتر بتر ہو گئے تے اوہ مرکز ختم ہو گیا۔ ڈاکٹر شوقی ابوخلیل تے صفی الرحمان مبارک پوری نے ایس سریّے دا سالار علقمہ بن مجزز مدلجی دسیا اے تے مہینا ربیع الاوّل دی بجائے ربیع الثانی دسیا اے۔

سَرِیّہ بنوطَے:

عرب دے نام نہاد معبوداں دی توڑ بھن دا سلسلا چل رہیا سی پر حاتم طائی دے قبیلے دا بت الفلس (Al Fuls) اجے

رحمت اللعالمین جلد دوم صفحہ: ۲۰۰۔۱۹۹

اٹلس سیرت نبوی، سریہ علقمہ بن مجزز تے الرحیق المختوم صفحہ: ۵۷۶

اپنی تھاں تے کھڑا سی۔ اوس نوں توڑن لئی رسول خداؐ نے اِک اجہی ہستی نوں چُنیا جس نے جاہلیت وچ وی کسے بت دے اگے سر نہیں سی جھکایا، تے اوہ سن صاحب بصیرت عظیم سپہ سالار جناب علی بن ابو طالب۔ آپ نے ڈیڑھ سو مجاہداں دا جتھا جناب علی دی کمان وچ دِتا تے بنو طے تے یلغار دا حکم دِتا۔ بنو طے دے سردار تے حاتم طائی دے پتر عدی نوں جدوں اسلامی لشکر دے آون دا پتہ لگا تے اوہ ملک شام وَل دوڑ گیا۔ جناب علی المرتضیٰ نے پیش قدمی جاری رکھی تے اگے ودھ کے فلس دے ٹوٹے کر دِتے تے اوس جھوٹی عبادت گاہ نوں ڈھا دِتا۔ بنو طے نے مقابلہ کرن دی جرأت تے کیتی پر اخیر کجھ دوڑ گئے تے کجھ جنگی قیدی بن گئے۔

بنو طے قبیلے دی عرب وچ چوکھی عزت کیتی جاندی سی کیوں جے اوس دا سردار حاتم طائی اپنی سخاوت تے غریب پروری وچ اوہ نام پیدا کر چکیا سی کہ اَج تیکر اوس دی سخاوت ضرب المثل بنی ہوئی اے۔ جنگی قیدیاں وچ ایسے حاتم طائی دی دھی تے سردار قبیلہ عدی بن حاتم دی بھین سفانہ وی سی۔ اوہناں جنگی قیدیاں نوں مسجد نبوی دے سامنے اِک چھپر تھلے رکھیا گیا تے سفانہ وی اوسے چھپر تھلے سوانیاں والے پاسے بیٹھی رہندی سی۔ اِک دِن جناب رسول خدا سفانہ دے کولوں گزرے تے اوہ اُٹھ کے حضورؐ دے مگر ٹر آئی۔ آکھن لگی کہ یا رسول اللہ! میرا باپ فوت ہو گیا اے؛ جنے مگر آونا سی اوہ شام وَل دوڑ گیا اے؛ میں اپنی بڈھی عمر تے صحت پاروں کجھ خدمت سیوا کرن جوگی وی نہیں تے مینوں قیدی بنا کے کیہ کرو گے؟ تسیں میرے تے احسان فرماؤ، اللہ تہاڈے تے احسان فرمائے گا۔ آپؐ نے فرمایا کہ سفانہ! اوس بھرا دے مگر آون دی اُمید لائی ہوئی جے جیہڑا اللہ تے اوس دے رسول توں دوڑ گیا اے؟ ایہ گل کہہ کے رسول خدا ٹر گئے۔ اگلے دن سفانہ نے فیر کل والی گل کیتی تے رسول خداؐ نے وی اوہی جواب دِتا تے تشریف لے گئے۔ تجے دِن سفانہ نے فیر اوہی گل آکھی۔ جناب علی نوں وی حاتم دی دھی سفانہ تے ترس آیا تے خورے اوہناں نے سفارش وی کیتی تے رسول خدا نے اوس نوں آزاد کر دِتا۔ پر نال ای پکی کیتی کہ جان وچ جلدی نہ کرے، سگوں اپنی قوم دے کسے اعتبار جوگ بندے نوں اڈیک لوے۔

سفانہ بنت حاتم طائی رسول خدا دی ہدایت موجب مدینے وچ جناب رملہ بنت حارثہ دے گھر وچ گزارا کر دیاں رہیاں۔ ایتھوں تیکر کہ اِک دِن قبیلہ بلیہ تے قضاعہ دے کجھ بندے آئے جیہڑے سفانہ نوں حاتم دی دھی ہون پاروں جان دے سن۔ سفانہ رسول خدا کول حاضر ہوئی تے ایہ آکھ کے رخصتی دی اجازت منگی کہ ایہناں وچ کجھ بندے میرے اعتبار دے نیں۔ آپؐ نے اوس نوں سواری لئی اونٹ تے زادراہ دے طور تے کجھ پیسے وی دِتے تے رب را کھا آکھیا۔

سفانہ اوہناں بندیاں نال اپنے بھرا عدی بن حاتم کول شام اپڑ گئی تے اوتھے جا کے اوہدے کولوں جیہڑی ہوئی اوس نے اوہی کیتی۔ آکھن لگی کہ تینوں شرم نہیں آئی کہ توں اپنے بال بچے نوں تے اُٹھاں تے سوار کر کے نال لے آئیاں اے پر اپنی موئی مٹی، حاتم دی نشانی تے اوس دی عزت نوں اوتھے چھڈ دِتا سی۔ عدی نے بھین نوں تسلی دِتی، اوس توں معافی منگی تے آکھیا کہ ایس گل تے اوہ چوکھا شرمندہ اے۔

عدی آکھدے نیں کہ سفانہ بڑی دانا بی بی سی۔ جدوں اوس دا غصا ٹھنڈا ہو گیا تے میں اوس نوں پچھیا کہ بھین جی! ایہ دسو کہ محمد کس طرحاں دا بندا اے؟

''بخدا، وقت ضائع کیتے بغیراوس دی خدمت وچ حاضر ہوجا'' سفانہ نے جواب دِتا۔

اوس نے آکھیا کہ گل سدھی تے صاف اے کہ محمدؐ یاں نبی اے یاں بادشاہ، جے نبی اے تے ایمان لے آوَ تاں جے تہاڈا شمار مُڈھلے دور دے مسلماناں وچ ہو سکے تے جے اوہ بادشاہ اے تے بادشاہواں نوں تیرے ورگے سیانے بندیاں دی لوڑ ہوندی اے، اوہ جدوں تیریاں خداداد صلاحیتاں نوں ویکھن گے تے تیری ضرور قدر کرن گے تے تینوں کوئی باوقار منصب وی دین گے۔ میں سفانہ نوں آکھیا کہ بھین جی! تہاڈیاں گلاں مینوں بڑیاں چنگیاں لگیاں نیں۔ فیر میں شام توں کوچ کیتا تے مدینہ منورہ اپڑ گیا۔

حضورؐ اوس ویلے مسجد نبوی وچ تشریف فرما سن۔ میں جا کے سلام عرض کیتا تے حضور نے مینوں اپنا تعارف کران دا آکھیا۔ میں جدوں دسیا کہ میں عدی بن حاتم آں تے رسول رحمت اُٹھ کے کھلو گئے تے فیر مینوں رحمت تے محبت دے مرکز ، اپنے گھر وچ لے گئے۔ جدوں اسیں کاشانہ اقدس وَل ٹرے جاندے ساں تے اِک مریڑی جئی مائی نے عرض کیتی کہ حضور! ذرا میری گل سُندے جاوَ۔ مائی کنا ای چِر اپنی بپتا سناندی رَہی تے آپؐ بڑے آرام نال کھلوتے سن دے رَہے۔ میں جدوں ایہ منظر ویکھیا تے میرے دِل نے آکھیا کہ مَنا! رب دی سونہہ ایہ بادشاہ نہیں ہوسکدا، کتھے بادشاہواں دا تکبّر تے غرور تے کتھے ایہ انکساری کہ مائی بولی جاندی اے تے رسول خدا سندے جاندے نیں۔

حجرہ مبارک وچ اپڑے تے حضور نے چمڑے دا بنیا ہوئیا اِک تکیہ میرے وَل سرکایا تے فرمایا عدی جی! تشریف رکھو۔

''حضور، ایہ تکیہ تسیں لے لوؤ، میں ایسے طرحاں ٹھیک آں'' میں عرض کیتی۔

''نہیں ایہ تہاڈے لئی اے۔''

میں حضور دے حکم دی تعمیل وچ تکیے تے بیٹھ گیا تے آپؐ میرے سامنے تھلے ای بیٹھ گئے۔ میرے دِل وچ اِک واری فیر واج اُٹھی وَاللہِ مَاھٰذَا بِأَمْرِ مَلِکٍ (اللہ دی قسم اے ایہ کسے بادشاہ دا طریقہ نہیں ہوسکدا۔) میں اجے ایوں دیاں دلیلاں وچ ای پیا ساں تے رسول خدا اچن چیت فرمان لگے:

''اوہ عدی بن حاتم! کیہ تہاڈا مذہب عیسائیاں دا فرقہ رکوسی نہیں؟''

''جی میرا ایسے فرقے نال تعلق اے'' میں جواب دِتا۔

''کیہ تسیں اپنی قوم توں مال غنیمت دا چوتھا حصہ وصول نہیں کردے؟''

''جی کردا ہاں جی''

''تہاڈے دین وچ تے ایہ حلال نہیں''

''بخدا، ایوں ای گل اے''

حضور دیاں ایہناں گلاں توں مینوں یقین ہو گیا کہ حضور اللہ دے رسول نیں، ایہ ہر چیز جان دے نیں تے آپ توں کوئی گل راز نہیں۔ ایوں میں مسلمان ہو گیا۔ میں اجے حضور کول ای بیٹھا ساں کہ اِک آدمی نے آ کے فاقے دی شکایت کیتی۔ دُجا آیا تے اوس نے ڈاکے دی شکایت کیتی۔ ایہ شکائتاں سُنن توں بعد رسول خداؐ نے مینوں مخاطب کر کے فرمایا کہ

عدی! تسیں حیرہ دی تھاں ویکھی اے؟ جے اللہ تہانوں ایڈی حیاتی دِتی تے تسیں ویکھ لوؤ گے کہ اِک عورت اپنے ہودج وچ حیرہ توں چل کے آئے گی تے خانہ کعبہ دا طواف کرے گی پر اوس نوں اللہ توں سوا کسے دا ڈر نہیں ہووے گا تے جے تہاڈی زندگی لمی ہوئی تے ویکھ لینا کہ تسیں کسریٰ دے خزانے فتح کرو گے تے عدی! تسیں ایہ وی ویکھو گے کہ بندا مٹھ بھر کے سونایاں چاندی کڈے گا تے اجہیا بندا لبھے گا جیہڑا اوس نوں (صدقہ خیرات دے طور تے) قبول کرلوے پر قبول کرن والا نہیں لبھے گا۔

فیر بڑھے اسمان نے وی ویکھیا، عدی ہوراں وی ویکھیا تے لوکائی نے وی ویکھیا کہ اِک تن تنہا عورت حیرہ توں چل کے آؤندی اے تے خانہ کعبہ دا طواف کردی اے پر راہ وچ اوس نوں اللہ توں سوا کسے دا ڈر نہیں سی۔ عدی آپوں اوہناں مجاہداں وچ شامل سن جہناں کسریٰ دے خزانے فتح کیتے۔ اوہ اوہدوں آکھدے ہوندے سن کہ جناب ابوالقاسم نے جیہڑیاں تن گلاں دسیاں سن، اوہناں وچوں دو میں اپنیاں اکھاں نال ویکھ لیاں نیں۔ تجی وی ضرور پوری ہووے گی۔

عزیز دوستو! اَج روح عدی نوں ایس گل تے ڈاہڈا اطمینان ہووے گا کہ اوہناں دی حیاتی توں چھیتی بعد اوہ گل وی پوری ہوگئی سی کہ عرب وچ صدقہ لین والا بندا نہیں سی لبھدا تے جے اَج دے مکہ، مدینہ، حیرہ تے قادسیہ نوں ویکھیے تے پتہ لگدا اے کہ تیل دی دولت نال عربستان دے خزانے نکونک ہوئے پے نیں۔ آکھن والے تے ایتھوں تیکر آکھدے نیں کہ دنیا دے دس امیر ترین بندیاں وچ کئی بندے سعودی عرب دے نیں تے اَج دا سعودی ولی عہد پوری دنیا دا چوتھایاں پنجواں امیر ترین بندا اے۔

ابن ہشام تے طبری نے ایہ گل دسی اے کہ رسول خداؐ نے جناب عدی بن حاتم نوں ای اوہناں دے علاقے وچ ایڈمنسٹریٹر مقرر کر دِتا سی تے ایوں اوہ بنوطے واپس پرت گئے۔ ڈبلیو۔ منٹگمری واٹ نے وی ایسے گل نال اتفاق کیتا اے تے اوس نے گورنراں، والیاں یاں حاکماں (administrators) دی فہرست وچ بنوطے دے ایڈمنسٹریٹر دے طور تے جناب عدی بن حاتم دا ای نام لیا اے۔

* * * *

Muhammad At Medina, Page: 367

غزوہ تبوک

تبوک:

مدینے توں دمشق وَل جایئے تے تقریباً درمیان وچ عرب دا ایہہ مشہور شہر آ ؤندا اے۔ عہد نبوی وچ ایہ علاقہ قیصر روم دے زیر اثر سی تے ہن اوہ ہولی ہولی اسلام دے نور نال روشن ہونا شروع ہو گیا سی۔ تبوک دے معرکے دے دِناں وچ رسول خداؐ تے لشکر اسلام نے ۲۰ دیہاڑے اوتھے ڈیرا لائی رکھیا۔ جس تھاں تے رسول خدا نماز پڑھدے ہوندے سن اوتھے اِک ترک فوجی افسر نے ۱۲۴۵ھ وچ، اپنے خرچے نال، اِک مسیت اسار دِتی سی۔ پہلوں اوتھے لکڑ دی بنی ہوئی اِک نکی جئی مسیت سی پر اوس دی ہمت نال اوتھے اِک وڈی تے پکی مسیت بن گئی۔ ہن اوتھے ادارہ امر بالمعروف و نہی عن المنکر دا مرکز وی قائم اے۔ اوہدے نال اِک پرانا ترکی قلعہ اے جیہڑا ہن جیل دے طور تے استعمال ہوندا اے۔

ایس مسیت دے نیڑے اِک چشما ہوندا سی جیہڑا ۱۹۵۰ء توں بعد تے ۱۹۵۹ء توں پہلوں دے دِناں وچ بند ہو گیا۔ آ کھیا جاندا اے کہ ایہی اوہ چشما سی جہدے ولوں تبوک جاندیاں رسول خدا نے فرمایا سی کہ ''کل تسیں تبوک دے چشمے تے اپڑو گے، اوہدوں چاشت دا ویلا ہووے گا۔ جے کوئی میرے توں پہلاں اپڑے تے اوس چشمے دا پانی استعمال نہ کرے۔'' جدوں لشکر اسلام اوتھے اپڑیا تے ویکھیا کہ دو مجاہد پہلے ای اوتھے اپڑے ہوئے نیں تے چشمے توں تبکا تبکا پانی نکل رہیا اے۔ رسول خداؐ دے پچھن تے اوہناں دسیا کہ اوہناں چشمے دا پانی استعمال کر لیا اے۔ آپؐ کجھ خفا ہوئے تے فیر چشمے دا پانی اکٹھا کرن دا حکم دِتا۔ صحابہ کرام نے بکاں نال اِک پانڈے وچ پانی اکٹھا کیتا تے حضور نوں پیش کیتا۔ آپؐ نے اوس پانی نال اپنا چہرہ مبارک تے ہتھ دھوتے، تے فیر اوہ پانی چشمے تے وگا دِتا۔ ایہ پانی چشمے تے ڈگن دی ڈیر سی کہ چشمے دا پانی ایوں چل پیا جیکوں نہر وگدی اے۔ سارے لشکر نے پانی رَجھ کے پیتا، پانڈے تے مشکاں وی بھر لئیاں پر پانی وگدا رہیا تے ہن تیکر وگ رہیا اے۔

۱۹۵۰ء دے دھا کے وچ اوس علاقے وچ کوئی ۲۵ دے نیڑے تریڑے ٹیوب ویل لا دِتے گئے۔ مولانا مودودی دے شریک سفر محمد عاصم الحداد لکھدے نیں کہ ۱۹۵۹ء وچ سانوں (عاصم الحداد تے مولانا مودودی نوں) تبوک دے محکمہ شرعیہ دے رئیس شیخ صالح اک ٹیوب ویل تے لے گئے جتھے اسیں ویکھیا کہ چار انچ دا پائپ لگا ہوئیا اے تے اوہدے وچوں پورے زور نال پانی نکل رہیا سی پر اوہدے تے کوئی موٹریاں مشین نہیں لگی ہوئی سی۔ اوہناں دسیا کہ باقی ٹیوب ویلاں دا وی نیڑے تیڑے ایہی حال اے۔ رسول خدا دے ایس معجزے موجب تبوک وچ مدینے تے خیبر توں وی ودھ پانی لبھدا اے تے اوتھے باغ ای باغ لگ رَہے نیں۔

ایس معجزے والے دِن رسول خداؐ نے حضرت معاذ نوں مخاطب کر کے فرمایا سی کہ ''اے معاذ! جے تہاڈی حیاتی رَی

تے ایس علاقے نوں باغاں نال بھریا ہویا ویکھو گے۔'' ساڈے آقا دا فرمان اَج ایڈا درست ثابت ہویا اے کہ مولانا مودودی دے لکھن موجب سعودی عرب دے دُجے سارے شہراں دی نسبت اوتھے پھل سستے تے وافر لبھدے نیں۔

جنگ دے اسباب:

پورے عرب دے وچ اسلام بڑی تیزی نال پھیل رہیا سی۔ یہودی، عیسائی تے مشرک سارے دے سارے کِسے نہ کِسے طرحاں اسلام دے نیڑے ہو گئے سن۔ جیہڑے اجے مسلمان نہیں ہوئے سن یاں ہوئے سن پر دلوں نہیں ہوئے سن اوہ وی یاں تے مسلماناں دے مطیع ہو گئے سن یاں دِلوں مسلمان ہون دا سوچ رَے سن۔ ہن دنیا دیاں دوجیاں قوماں تیکر اللہ دا سنہیا اپڑانا سی تے اوس دے دو ای طریقے سن، اِک خطاں یاں قاصداں دے راہیں دعوت دینا تے دُجا آپوں اوہناں دے گھر اپڑ جانا۔ رومیاں لئی پہلا طریقہ ورتیا جا چکیا سی سگوں جنگ موتہ وچ دُجا طریقہ وی آزمایا گیا پر اوہ معرکہ وی خاص کارگر ثابت نہ ہویا۔ ہن کوئی اگلا قدم ضروری جاپدا سی۔

اسلام دا عروج ویکھ کے اوہ بوہت سارے قبیلے جیہڑے رومیاں دے باجگزار تے مطیع سن، اپنی رضا نال اسلام دے حلقے وچ داخل ہو رَے سن کیوں جے اوہ سمجھدے سن کہ دنیا دی حیاتی وی کوڑے تے تلوار توں محفوظ ہو جائے گی تے اگلی زندگی وی، جیہڑی ہمیش دی زندگی اے، عذاباں توں بچ جاوے گی۔ رُومیاں نوں ایہ گل چنگی لگدی تے کیوں لگدی؟ ایوں اوہناں اندروں اندر وِس کھانی شروع کر دِتی سی۔ مثال موجب قبیلہ جذام دے علاقے وچ رُوم دے مقرر کیتے گورنر جناب فروہ بن عمرو نے اسلام قبول کر لیا تے ہرقل نے اپنے حاکم ابوشمر غسانی نوں حکم دِتا کہ اوہ جناب فروہ نوں غداری دے جرم وچ گرفتار کر لوے۔ جدوں اوہناں نوں ہرقل دے سامنے پیش کیتا گیا تے اوس نے فروہ نوں فیر توں عیسائی بنان لئی بڑے جتن کیتے پر اوہ فروہ جنے اجے کل جنگ مؤتہ وچ ہرقل دے نال رَل کے اسلام دے خاتمے لئی محاربہ کیتا سی ہن کسے وی طرحاں اسلام دا دامن چھڈن لئی تیار نہ ہویا۔ ایوں پہلوں اوہناں دا سر تن توں جدا کیتا گیا تے فیر دُجیاں نوں سبق سکھان لئی اوہناں نوں سولی تے چڑھا دِتا گیا۔ جناب فروہ دی شہادت مسلماناں لئی بڑی وڈی سٹ سی تے خاص طور تے قلب محمدؐ تے جیہڑی بیتی ہووے گی، اوس دا اندازا کر لوو۔ ایویں دے متکبر شہنشاہ نوں راہ راست تے لیاوَن دی کوشش فرض بن گئی سی۔ تے ایس فرض نوں چھیتی توں چھیتی ادا کرنا ضروری سمجھیا گیا۔

ایہ تے سی مسلماناں دی سوچ وچار، پر دُجے پاسے قیصر رُوم دی پریشانی وی پیروں پیر ودھ رَی سی۔ اوس نوں فکر سی کہ:

i روم والیاں دے تجارتی کارواں جیہڑے شمال توں جنوب وَل جاندے سن، اوہناں دے رستے عرب دے وچوں لنگدے سن۔ اوہناں نوں پریشانی ایہ سی کہ جے مسلمان سارے جزیرے تے قابض ہو گئے تے اوہناں دے تجارتی قافلے محفوظ نہیں رہن گے۔ ایوں اوہناں نوں اِک تگڑی معاشی سٹ وجے گی۔

ii جزیرہ عرب دے شمال وچ رُوم دے باجگزار تے مطیع قبیلے، مسلماناں دے طاقتور ہوندیاں سار ای، ہتھوں نکل جان گے۔ جہدے نال ناں صرف رُوم نوں سیاسی تے معاشی نقصان ہووے گا سگوں اوہ قبیلے تجارتی قافلیاں دی جیہڑی

سفرنامہ ارض القرآن از مولانا مودودی تے اٹلس سیرت نبی، از شوقی ابوخلیل

حفاظت کر دے نیں اوہ وی مک جائے گی۔

iii رُومی سلطنت دا سرکاری مذہب عیسائیت سی۔ اسلام دے غالب آوَن نال اوس پورے منطقے وچ عیسائیت دا جنازہ نکل جاوے گا۔

iv رُومی تے ایرانی ہمیش حالت جنگ وچ رہندے سن۔ ہرقل نوں ہر ویلے ایہ خطرا رہندا سی کہ کدرے ایرانی اوہناں تے جنوب ولوں حملہ نہ کر دین۔ ایس لئی اوہ جزیرۂ نما عرب تے اپنا تسلط قائم کر کے اپنے ملک دیاں جنوبی سرحداں توں بےفکر ہونا چاہندے سن۔

مدینے تے روم دیاں ریاستاں ایہناں سوچاں وچ ڈبیاں ہوئیاں سن تے شام دا اِک تجارتی جتھا میدہ، تیل تے کجھ دُجیاں چیزاں لے کے مدینے اپڑیا۔ اوہناں نے دسیا کہ ہرقل نے چالی ہزار (۴۰۰۰۰) سپاہیاں دا اِک لشکر جرار تیار کر کے روم دے اِک تجربہ کار تے ماہر کمانڈر دی کمان وچ دے دِتا اے۔ اوہناں ایہ خبر وی دِتی کہ لخم، جذام، عاملہ تے غسان دے عربی قبیلے وی رومیاں دے نال رَلے ہوئے نیں تے اوہ نہ صرف مدینے تے حملے دی تیاری کیتی بیٹھے نیں، سگوں اوہناں دا اِک جاسوسی جتھا، مقدمتہ الجیش، بلقاء دی تھاں تے اپڑ گیا اے۔

رسول خداؐ دا اپنا جاسوسی دا شعبہ (انٹیلی جنس ونگ) وی ایس طرحاں دیاں خبراں دے رہیا سی کہ اہل روم نے پوری تیاری کرلئی اے تے ہرقل نے بہت ساری دولت عرب قبیلیاں وچ وی ونڈ دِتی اے تاں جے اوہناں نوں رومی فوج دی مدد لئی تیار کیتا جاوے۔ ایس توں وکھ ہرقل نے اپنی بقاعدہ تے تنخواہ دار فوج نوں اِک سال دی پیشگی تنخواہ وی دے دِتی سی تاں جے اوہناں نوں پچھے بال بچے دے روٹی پانی دی فکر نہ لگی رہوے۔

بس جنگ:

رسول خداؐ دا ہمیش ایہ طریقہ رہیا سی کہ آپؐ جدوں اپنے اصحاب نوں جنگ دی تیاری دا حکم دیندے سن تے اوہناں نوں بس تیاری کرن دا ہی آکھدے سن، منزل یا میدان جنگ دی نشان دہی نہیں کر دے سن۔ پر ہن سپہ سالار اعظم نے چوکھے نترے ہوئے اکھراں وچ ایہ اعلان کر دِتا سی کہ اوہناں دا جوڑ ہرقل رُوم نال پوے گا جہدے لئی چوکھا سامان حرب، چوکھا توشہ، چوکھا حوصلہ تے چوکھے عطیے دی لوڑ پوے گی۔ اوہ اکتوبر دا مہینا سی؛ درختاں توں ڈگن والے ٹکیے دے پھل درختاں دے مالکاں دے اڈیکن ہار سن؛ گرمی اجے پورے جوبن تے سی؛ روزیاں وچ نِرا مہینا، ڈیڑھ مہینا باقی رہندا سی؛ بوجھے تے پڑولے سکھنے ہوئے پے سن؛ پندھ چوکھا لما سی تے دشمن دی طاقت دا پہلوں ای مسلماناں نوں کجھ اندازا ہے سی۔ ایوں دے حالات وچ حکم خداوندی سنایا گیا:

﴿اِنۡفِرُوۡا خِفَافًا وَّ ثِقَالًا وَّ جَاهِدُوۡا بِاَمۡوَالِكُمۡ وَ اَنۡفُسِكُمۡ فِىۡ سَبِيۡلِ اللّٰهِ‌ ذٰ لِكُمۡ خَيۡرٌ لَّـكُمۡ اِنۡ كُنۡتُمۡ تَعۡلَمُوۡنَ﴾ (توبہ: ۴۱)

''نکل پوَ (جہاد لئی) ہولے اویاں بھارے، تے اپنے مالاں تے اپنیاں جاناں نال اللہ دے رستے تے جہاد کرو۔ ایہ تہاڈے لئی چنگا اے، جے تسیں سمجھ سکو تے۔''

رسول خدا نے اہل مدینہ توں ہٹ کے اہل مکہ تے عرب دے دُجے قبیلیاں نوں وی سنیہا گھلیا کہ اوہ لڑائی لئی نکلن وچ دیر نہ کرن۔ آپؐ نے مسلماناں نوں جہاد دی فضلیت یاد کرائی، صدقہ تے خیرات دی ترغیب دِتی تے حکم دِتا کہ چنگا تے چوکھا مال دفاعی فنڈ وچ دیو، تاں جے رُوم دے رستے وچ کسے طرحاں دا کوئی گھاٹا محسوس نہ ہووے۔ ایس ہلا شیری تے سنہے پتراں دے نال ای قبیلے تے برادریاں دے ٹھُٹھ چارے پاسیوں مدینے وَل نسّے آوندے سن ۔ نہ رُکھاں تے لمکے پکے ہوئے پھل رستے دی کندھ بنے تے نہ تپیاں تے لوواں مجاہداں دے ارادے بدل سکیاں ۔ ایوں ویکھد یاں ای ویکھد یاں تیہہ ، بتی (۳۰،۳۲) ہزار مجاہداں دا ٹھاٹھاں ماردا سمندر قیصر رُوم دے غرور تے تکبر نوں روڑھ کے لے جان لئی بے تاب دِسن لگ پیا۔ اجے اوہ وفادار یاران محمدؐ وکھ سن جنہاں دے پلے کوئی شے نہیں سی۔ اوہناں فاقہ مست عاشقاں کول سامان حرب تے سواری تے در یڈی گل سی ، اِک ویلے دے اَنّ پانی دا وی بندوبست نہیں سی۔ اوہ رسول خدا کول آئے کہ جے اوہناں لئی سواری دا بندوبست ہو جائے تے اوہ جہاد تے جان لئی تیار نیں۔ جدوں حضورؐ نے فرمایا کہ دوستو! مجبوری اے، میرے کول تہاڈے لئی سواری دا کوئی انتظام نہیں ہوسکنا تے اوہ جہاد توں پچھے رہ جان پاروں اینڈے غمزدہ ہوئے کہ اوہناں رونا شروع کر دِتا۔ اللہ نوں رونا ہمیش ای چنگا لگا اے۔ مجاہدین اسلام دے ایہ اتھرو وی اینڈا مُل پا گئے کہ اللہ نے اوہناں دا قرآن پاک وچ ذکر فرمایا اے:

﴿لَآ اَجِدُ مَآ اَحۡمِلُكُمۡ عَلَيۡهِ تَوَلَّوۡا وَّ اَعۡيُنُهُمۡ تَفِيۡضُ مِنَ الدَّمۡعِ حَزَنًا اَلَّا يَجِدُوۡا مَا يُنۡفِقُوۡنَ﴾

(توبہ: ۹۲)

''(نبی فرماندے) میرے کول تے تہاڈی سواری لئی کجھ نہیں تے اوہ ایس حال وچ واپس جاندے کہ اوہناں دیاں اکھاں وچ اتھرو ہوندے کہ اوہناں کول خرچ کرن لئی کجھ نہیں۔''

امام ابن کثیر لکھدے نیں کہ جدوں مجاہداں دا لشکر اکٹھا ہونا شروع ہویا تے کجھ بندے آئے جنہاں وچ حضرت عبداللہ بن مغفل وی سن۔ اوہناں عرض کیتی کہ ''حضور ساڈے کول سواریاں نہیں ، جناب ساڈے لئی سواریاں دا انتظام کر دین تاں جے اسیں وی راہ خدا وچ جہاد کرن دا تے حضور دا ساتھ دین دا شرف حاصل کریے۔'' آپؐ نے جواب دِتا کہ واللہ! میرے کول تے اِک وی سواری نہیں۔ اوہ نا اُمید ہو کے روندے ہوئے تے چوکھے غمزدہ ہو کے گئے۔[1]

جنگ تبوک دے حوالے نال اہل مدینہ نوں اسیں چھ طبقیاں وچ ونڈ سکدے ہاں، جیہڑے ایہ نیں:

i اوہ لوگ جیہڑے حکم سن دیاں سار ای جہاد لئی تیار ہو گئے۔

ii اوہ لوگ جیہڑے کجھ دیر سوچ وچار کر دے رَے تے فیر جہاد لئی نکل پے۔

iii اوہ لوگ جیہڑے جائز عذر دی بناء تے جہاد وچ نہ رَل سکے۔

iv اوہ لوگ جیہڑے بلا عذر نری سستی پاروں پچھے رہ گئے۔

v اوہ منافقین جنہاں اسلام لئی اوکھا کم کرنا ای نہیں سی، ایس لئی اوہ نال نہ ٹرے۔

---

[1] تفسیر ابن کثیر، توبہ: ۹۲

vi منافقاں دا اوہ جتھا جیہڑا نال تے ٹر پیا پر اوہناں دا مقصد جہاد نہیں سی سگوں جاسوسی، شرارت تے تماشا ویکھنا سی۔

تے جے تعداد نوں ویکھئے تے پچھے رہ جان والے لوگاں دی تعداد آٹے وچ لون دے برابر سی۔ چیتے رہوے کہ اسلامی تواریخ وچ اوہناں نوں مخلفین دے نام نال یاد کیتا جاندا اے۔ ایہناں وچ کجھ اجے منافق وی سن جنہاں جہاد لئی نہ نکلن دا پکا ارادہ کیتا ہویا سی۔ اوہ دُجیاں نوں وی ایہ آکھدے سن:

﴿وَ قَالُوْا لَا تَنْفِرُوْا فِی الْحَرِّ قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ اَشَدُّ حَرًّا لَوْ كَانُوْا يَفْقَهُوْنَ o فَلْيَضْحَكُوْا قَلِيْلًا وَّلْيَبْكُوْا كَثِيْرًا جَزَآءً بِمَا كَانُوْا يَكْسِبُوْنَ﴾ (توبہ: ۸۲،۸۱)

''تے اوہ لوکاں نوں آکھن لگ پے کہ ایس گرمی وچ گھروں نہ نکلنا۔ (اے محبوب) تسیں آکھو کہ جہنم دی اگ چوکھی تیز اے، پر جے ایہناں نوں سمجھ ہووے تے تاں اے۔ بس فیر اوہ ہسن گے تھوڑا تے رون گے چوکھا۔ ایہ بدلہ ہووے گا اوس دا جو اوہناں کمایا اے۔''

اوہناں منافقاں وچ اِک جد بن قیس وی سی جس نوں رسول خدا نے پچھیا کہ کیہ توں بنو اصغر (روم دا عیسائی قبیلہ) نال جہاد لئی نہیں جاویں گا تے اوس نے جواب دِتا کہ یا رسول اللہ! سب نوں پتہ اے کہ میں عورتاں دے معاملے وچ کویں دا ہاں۔ بنو اصغر دیاں سوانیاں دا حسن و جمال پوری دنیا وچ مشہور اے۔ اوہناں نوں ویکھ کے میں اپنے آپ نوں قابو وچ نہیں رکھ سکاں گا۔ جد دی ایہ بے ہودگی سن کے رسول خدا نے رُخ انور دُجے پاسے پھیر لیا۔ ایس واقعے دا قرآن نے ایوں ذکر کیتا اے۔

﴿ وَمِنْهُمْ مَّنْ يَّقُوْلُ ائْذَنْ لِّیْ وَلَا تَفْتِنِّیْ اَلَا فِی الْفِتْنَةِ سَقَطُوْا وَاِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيْطَةٌ بِالْكٰفِرِيْنَ﴾ (توبہ: ۴۹)

''تے اوہناں وچ اوہ (خبیث) وی اے جیہڑا آکھدا اے کہ مینوں پچھے رہ جان دیو تے مینوں کسے مصیبت وچ نہ پاؤ۔ مصیبت تے آئے گی، تے جہنم کافراں نوں گھیر یا ہویا اے۔''

انفاق فی سبیل اللہ:

جویں کہ میں پچھے عرض کیتی اے، ایس وڈے سارے معرکے لئی ڈھیر سارے فنڈ تے حربی سامان دی لوڑ سی تے رسول خدا نے مسلماناں نوں ایہ کم چیتے وی کرا دِتا سی۔ مسلماناں نے ایس اوکھی گھڑی وچ اسلام دے ہچکو لے کھاندے بیڑے نوں ڈبن توں بچان لئی اِک دُجے توں ودھ کے جتن کیتے۔ حضرت طلحہ، حضرت سعد بن عبادہ، حضرت محمد بن مسلمہ تے حضرت عباس جئے اصحاب نے تے مال دے ڈھیر لا دِتے۔ حضرت عاصم بن عدی نے زاد راہ دے طور تے تقریباً ۱۳ ٹن کھجور حضور دے قدماں وچ لیا رکھی۔ جوش و جذبے دا حال ایہ سی کہ مسلمان سوانیاں وی مجاہداں دی مدد توں پچھے نہ رہیاں۔ اوہناں اپنے ہار، بازو بند، پازیباں، کناں دیاں والیاں تے مندریاں تیکر جہاد فنڈ وچ جمع کرا دتیاں۔ جہناں لوکاں کول دین لئی کجھ نہیں سی اوہ کجھوراں دی لپ ای دین آ گئے۔ مدینے دے پرانے منافقاں دا اِک ٹولہ ایہ سارا کجھ ویکھ

حیات محمدؐ از محمد حسین ہیکل، صفحہ: ۵۷۲

رہیا سی تے اوہناں دی پالیسی ایہ سی کہ جے کوئی چوکھا مال لے آوندا سی تے آکھدے سن کہ ایہ جے ریا کاری تے وکھالا۔ تے جے کوئی دو چار کھجوراں دا عطیہ دیندا سی تے آکھدے سن کہ لو جی، ایہناں کرنی جے قیصر دی حکومت فتح۔

سمیع و بصیر اللہ ایہ سب کجھ سن تے ویکھ رہیا سی۔ اوس دی عادت اے کہ اوہ نتارے کر دیندا اے۔ حکم ہوندا اے:

﴿ اَلَّذِیْنَ یَلْمِزُوْنَ الْمُطَّوِّعِیْنَ مِنَ الْمُؤْمِنِیْنَ فِی الصَّدَقٰتِ وَ الَّذِیْنَ لَا یَجِدُوْنَ اِلَّا جُهْدَهُمْ فَیَسْخَرُوْنَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللّٰهُ مِنْهُمْ وَ لَهُمْ عَذَابٌ اَلِیْمٌ ۝ ﴾ (توبہ:۹:۷۹)

''اوہ لوگ، جیہڑے اوہناں مسلماناں نوں طعنے دیندے نیں جیہڑے دِل کھول کے خیرات کر دے نیں تے اوہناں لوکاں دا مذاق اڈاندے نیں جنہاں کول اپنی محنت مزدوری توں سوا کجھ نہیں، اللہ نے اوہناں (کافراں) نال ٹھٹھہ تے مذاق (دا بندوبست) کیتا اے۔ تے اوہناں لئی دردناک عذاب اے۔''

اوپر والی آیت مبارکہ وچ جس غریب طبقے دا ذکر کیتا گیا اے تے جہدے وَلوں اللہ نے آکھیا اے کہ منافق اوہناں دا مخول بناوندے نیں، ایس طبقے دے اِک نمائندہ حضرت ابوعقیل انصاری نیں۔ اوہناں نے جدوں رسول خدا توں عطیات جمع کران دا حکم سنیا تے گھر وَل ٹر پے۔ جا کے ویکھیا تے گھر کوئی شے نہ نکلی جیہڑی جہاد فنڈ وچ جمع کرائی جاندی۔ اوسے ویلے اِک یہوی کول ٹر گئے تے جا کے ساری رات کھوہ وچ ڈول نال پانی کڈ کڈ کے باغ نوں دین دی مزدوری دو صاع کھجوراں مُکا لئی۔ جناب ابوعقیل انصاری ساری رات کھوہ وچ ڈول کڈ کڈ کے باغ نوں پانی لاندے رَے تے سویرے دو صاع کھجوراں لے کے گھر اپڑ گئے۔ اِک صاع کھجوراں گھر والیاں نوں دِتیاں تے دُجا صاع اپنے آقا دی نذر کر دِتا۔ ایوں دے عطیے تے اللہ دا فرمان تے تسیں پڑھ لیا اے، ذرا ویکھو کہ اللہ دا محبوب کیہ کر دا اے۔ ایہ نہیں کیتا کہ ابوعقیل نوں آکھ دین کہ ایس نال کیہ سورے گا، سگوں اِک صحابی نوں حکم دِتا کہ ابوعقیل دیاں کھجوراں وچوں دو دو کھجوراں توشے دے ہر ڈھیر تے سٹ دے جاؤ۔ ایس دے خلوص دی برکت نال اللہ دُجیاں دے صدقات وی قبول فرمائے گا۔ ذرا غور فرماؤ کہ کس کمال درجے دی حوصلہ افزائی فرمائی گئی جناب ابوعقیل انصاری دی!

حضرت عبدالرحمان بن عوف نے دو سو اوقیہ چاندی حضور دی خدمت وچ پیش کیتی تے باقی جتّاں مال پلے ہے سی اوس نوں دو حصیاں وچ ونڈ کے اِک حصا جہاد فنڈ وچ دے دِتا۔ حضور نے جناب عبدالرحمان بن عوف دا جذبہ ویکھ کے دُعا دِتی کہ ''عبدالرحمٰن! اللہ تعالیٰ تیرے اوس مال وچ وی برکت دیوے جیہڑا تسیں خرچ کیتا اے تے اوس وچ وی جیہڑا تسیں باقی رکھیا اے۔''

جناب عبدالرحمان بن عوف نوں ملن والی دُعا دا نتیجہ ایہ نکلیا کہ اوہناں کول مال دولت دے ڈھیر لگ گئے تے اوس نوں سانبھنا مشکل ہو گیا۔ اوہناں نے جدوں وی محسوسیا کہ اللہ دے رستے تے خرچ کرن دی لوڑ اے، اوہناں گھٹ نہیں کیتی۔ اِک وار چار ہزار درہم، اِک وار چالی ہزار دینار، اِک واری پنج سو گھوڑے تے فیر اِک واری پنج سو اوٹھ اللہ دی راہ تے دے دتے۔ اوہناں نوں ہمیش ای خیال رہیا کہ اوہناں کول مال دولت دی ریل پیل رسول رحمتؐ دی دُعا پاروں ای ہے، ایس لئی اوہناں دا مال اوہناں دی وصیت موجب اوہناں دے چلانا کرن توں بعد وی مسلماناں وچ ونڈیا جاندا رہیا۔

حضرت عثمان غنی دی فیاضی پہلوں ای مشہور سی۔ اوہناں نے پورے لشکر دے تیجے حصے دی ذمہ واری لے لئی تے ایوں اوہناں دیاں سواریاں، تلواراں تے زرہاں غرض ساری تیاری دا خرچہ دے دِتا۔ حضرت حذیفہ نے بعد والے دِناں وچ اِک واری دسیا کہ غزوہ تبوک دے موقع تے جناب عثمان اپنے آقا کول آئے تے دس ہزار دینار اوہناں دی جھولی وچ پلٹ دِتے۔ حذیفہ آکھدے نیں کہ میں اوس ویلے حضورؐ کول موجود ساں۔ آپؐ اوہناں دیناراں نوں محبت نال اُلٹ پلٹ کر دے رَے تے نالے دُعا فرماندے رَے کہ ''اے اللہ! میں عثمان تے راضی ہاں، تسیں وی ایس تے راضی ہو جاؤ۔'' فیر جناب عثمان ذوالنورین نوں مخاطب کر کے فرمایا کہ عثمان! اَج توں بعد تسیں جو وی کرو، تہانوں کوئی ضرر نہیں۔ ایس دُعا توں بعد جناب عثمان نے ہور صدقہ کیتا تے سامان لیانا شروع کر دِتا۔ ایتھوں تیکر کہ نقدی توں وکھ ۹۰۰ اونٹ تے ۱۰۰ گھوڑے خدمت اقدس وچ پیش کر دِتے۔ کفر نال جوڑ پیندا تے عمر فاروق جئے بندے پچھے رہ جاندے، ایہ کویں ہو سکدا سی؟ آپ نے اپنا سارا مال اسباب درہم کٹھے کیتے تے اوس وچوں ہر چیز دا ادھ کر کے جناب رسول خدا دی خدمت وچ پیش کر دِتا۔

......خدا دا رسول بس:

جیس اُچی شان والی ہستی دے صدقات تے قربانی دا ذکر ہن کیتا جا رہیا اے اوہ ہستی جناب ابوبکر صدیق دی اے۔ ایہ اوہ ہستی اے جس نوں کجھ کہن سنن دی ضرورت نہیں سی ہوندی۔ اوہ حالات ویکھدے سن، اپنے آقا دے چہرہ مبارک تے نظر پاؤندے سن، آپؐ دے ارشاد مبارک دھیان نال سندے سن تے فیر اوہ رفیق نبوت اوہ کجھ کر گزردے سن جو کجھ سرور عالم چاہ رَے ہوندے سن۔ تبوک دی ایس مہم وچ ایہی کجھ ہویا۔ صدیق اکبر نے گھر دی ہر شے بنھی تے جا کے یار دے قدماں وچ ڈھیر کر دِتی۔ نبی رحمت نے جدوں یار غار دے تیور ویکھے تے دلیل آئی کہ پچھاں کہ گھر لئی کیہہ چھڈیا جے؟ ارشاد فرمایا: هَلْ أَبْقَيْتَ لِاَهْلِكَ شَيْأً؟ (کیہ اہل عیال لئی وی کجھ چھڈ آئے او؟)

﴿أَبْقَيْتُ لَهُمُ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ﴾

''گھر والیاں لئی اللہ تے اوس دے رسول نوں چھڈ آیا ہاں۔''

ذرا ویکھو کہ اسلام دے ترجمان، شاعر مشرق ایس واقعے نوں کویں لکھدے نیں:

اک دن رسول پاکؐ نے اصحابؓ سے کہا
دیں مال راہِ حق میں جو ہوں تم میں مالدار

ارشاد سن کے فرطِ طرب سے عمرؓ اُٹھے
اُس روز اُن کے پاس تھے درہم کئی ہزار

دل میں یہ کہہ رہے تھے کہ صدیقؓ سے ضرور
بڑھ کے رکھے گا آج قدم میرا راہوار

لائے غرض کہ مال رسولِ امیںؐ کے پاس
ایثار کی ہے دست نگر ابتدائے کار

پوچھا حضورؐ سرورِ عالم نے اے عمرؓ!
اے وہ کہ جوشِ حق سے ترے دل کو ہے قرار!

رکھا ہے کچھ عیال کی خاطر بھی تو نے!
مسلم ہے اپنے خویش واقارب کا حق گزار

کی عرض نصف مال ہے فرزندو زن کا حق
باقی جو ہے وہ ملت بیضا پہ ہے نثار

اتنے میں وہ رفیق نبوت بھی آ گیا — جس سے بنائے عشق ومحبت ہے اُستوار
لے آیا اپنے ساتھ وہ مردِ وفا سرشت — ہر چیز، جس سے چشم جہاں میں ہو اعتبار
ملک یمن و درہم دینار و رخت و جنس — اسپ قمر سم و شتر و قاطر و حمار
بولے حضورؐ، چاہیے فکر عیال بھی — کہنے لگا وہ عشق و محبت کا راز دار
اے تجھ سے دیدۂ مہ و انجم فروغ گیر — اے تیری ذات باعث تکوین روزگار

پروانے کو چراغ ہے بلبل کو پھول بس
صدیقؓ کے لیے ہے خدا کا رسول بس!

(بانگ درا)

لشکر دا کوچ:

لشکر اسلام نے تیاری مکمل کرلئی تے ریاست دے سربراہ جناب رسول خداؐ نے جناب محمد بن مسلمہ نوں قائم مقام مقرر کیتا، اہل بیت دی حفاظت لئی سیدنا علی المرتضیٰ نوں ذمہ داری دِتی تے لشکر نوں کوچ دا حکم دِتا۔ شیر خدا علی نوں مدینے وچ ویکھ کے منافقاں تے یہودیاں نے گلاں بنانیاں شروع کر دِتیاں۔ علی نہ بزدل سن تے نہ ای اناڑی، فیر اوہناں لوکاں نے کویں دیاں ٹِچکراں کیتیاں ہون گئیاں۔ یقیناً ایہ کہ محمد رسول اللہ نے اپنے جوائی نوں جنگ دیاں اوکڑاں توں بچا لیا۔ سیف رسول، سیف خدا علی المرتضیٰ ایویں دے مہنے کویں سن سکدے سن؟ جسم تے ہتھیار بنھے تے لشکر دے پچھے دوڑ پے۔ اجے لشکر اسلام جرف دی تھاں تے اپڑیا سی تے جناب علی اوتھے اپڑ گئے۔ آپ نے رسول خدا نوں مدینے دیاں رنگ برنگیاں بولیاں سنائیاں تے لشکر دے نال جان دی اجازت منگی پر رسول خداؐ نے آپ نوں اجازت نہ دِتی تے واپس مدینے پرتن دی ہدایت کر دیاں ہوئیاں فرمایا کہ ”اے علی! کیہ تسیں ایس گل تے راضی نہیں کہ میرے نال تہانوں اوہی نسبت ہووے جیہڑی موسیٰ نال ہارون نوں سی، پر میرے بعد نبی کوئی نہیں ہووے گا۔“

جناب رسول خدا دے حکم دی تعمیل وچ شیر خدا علی مدینے پرت گئے تے لشکر اسلام اگے ٹر پیا۔ سامان حرب دی کمی، اناج دی کمی، سواریاں دی کمی تے ہر چیز دی کمی ای کمی سی۔ جے کوئی شے وافر سی تے اوہ ایمانی جذبہ سی جہدے سِر تے لشکر اگے ودھدا رہیا۔ حالت ایہ سی کہ اٹھارہ مجاہداں دے حصے وچ اِک سواری آ ؤندی سی تے خوراک دی کمی دا ایہ عالم سی کہ مجاہد اِک ویلے درختاں دے پتے کھان تے مجبور ہو گئے۔ مجبوراً سواری دے اوٹھاں نوں ذبح کرنا پیا تے ایوں پیٹ دی اگ بجھائی۔ اوٹھاں دے معدیاں تے آندراں دے اندروں نکلن والے پانی تے تری نال ہونٹھ گیلے کر کر کے مجاہداں نے اپنی پیاس دور کیتی۔

تبوک وَل جاندیاں لشکر اسلام دا گزر قوم ثمود دی تباہ ہوئی وَستی وچوں وی ہوئیا۔ جدوں رسول خدا اوتھوں لنگھے تے آپؐ نے اپنے چہرہ مبارک تے کپڑا پالیا تے اپنی سواری نوں اڈی لائی تاں جے اوہ چھیتی اوتھوں لنگھ جاوے۔ حضرت ابن عمر توں روایت اے کہ آپؐ نے ہدایت فرمائی سی کہ ظالماں (قوم ثمود) دے گھراں وچ نہ جانا، کدرے ایہ نہ ہووے کہ

تہاڈے تے وی اوہی مصیبت آپوے جیہڑی اوہناں تے آئی سی، ہاں اللہ دے ڈرتوں روندے ہوئے گزر جانا۔ آپؐ نے حجر نام دی اوس وستی دا پانی نہ استعمال کرن داوی حکم دِتا تے فرمایا کہ جے ایس پانی نال کوئی آٹا گھنیا جے تے اوہ جنوراں نوں کھوا دیو، آپ نہ کھایا جے ۔ آپؐ نے فرمایا کہ پانی صرف اوس کھوہ توں لینا جس توں حضرت صالح دی اونٹنی پانی پیندی ہوندی سی۔

اگے گئے تے پانی فیر مک گیا۔ پیاس نال حال ایہ ہوگیا سی کہ مجاہداں نے مجبوراً رسول خدا اگے التجا کیتی کہ یا رسول اللہ! پانی توں بغیر برا حال اے۔ آپؐ نے اللہ اگے دعا کیتی تے اوسے ویلے بدل آ گیا۔ چنگی رَجھویں بارش ہوئی۔ مجاہداں نے رَج کے پانی پیتا تے اگلے سفرلئی نال وی لد لیا۔ کجھ ہورا گے گئے تے حضور نے فرمایا کہ کل انشاء اللہ تسیں تبوک دے چشمے تے اپڑ جاؤ گے پر چاشت توں پہلوں نہیں۔ فیر ایوں ای ہوئیا، رسول خدا دے ارشاد دے عین مطابق اگلے دِن چاشت ویلے لشکر اوتھے اپڑ گیا۔ راہ وچ کجھ اجہے واقعے وی ہوئے جہناں دا ذکر کرنا ضروری جاپدا اے۔

رسول خدا دی ناقہ قصواء کھڑ بیچ گئی:

اِک راتیں رسول خداؐ دی اونٹنی قصواء کدرے گم ہوگئی۔ صحابہ کرام اوس دی تلاش وچ بھج دوڑ کر رَہے سن۔ بنوقینقاع دا اِک یہودی زید بن لصیت، جیہڑا ویکھن نوں تے مسلمان ہوچکیا سی پر دلوں نہیں سی، آکھن لگا کہ ویکھو محمدؐ دعویٰ کردے نیں کہ اوہ نبی نیں تے آساناں دیاں گلاں تہانوں دَسدے نیں پر اوہناں نوں ایہ نہیں پتہ کہ اوہناں دی اُٹھنی کتھے گئی اے۔ زید اوس خیمے وچ سی جہدے وچ حضرت عمارہ ٹھہرے ہوئے سن پر زید نے ایہہ گل عمارہ دے سامنے نہیں کیتی۔ عمارہ رسول خداؐ کول اپڑے تے آپؐ فرمان لگے کہ ویکھو اِک منافق میرے ولوں ایہ آکھ رہیا اے کہ میں اللہ دا نبی ہاں، آسمان دیاں گلاں تہانوں دسدا ہاں پر اپنی گم ہوئی اونٹنی دا مینوں پتہ نہیں کہ اوہ کتھے ہے۔ فیر فرمایا کہ بخدا، مینوں صرف اوس گل دا پتہ ہوندا اے جیہڑی میرا ربّ مینوں دسدا اے۔ ہن میرے ربّ نے مینوں دس دِتا اے کہ میری اٹھنی فلانی وادی دی فلانی نکر وچ اے تے اوس دی نکیل اِک رُکھ نال اڑی ہوئی اے، جاؤ تے اوتھوں اُٹھنی پھڑ لیاؤ۔ صحابہ کرام گئے تے اوس تھاں توں قصواء دی اڑی ہوئی نکیل لاہ کے اوس نوں پڑاؤ وَل لے آئے۔

جدوں جناب عمارہ اپنے خیمے وَل واپس پرتے تے اوہناں حیران ہو کے گل کیتی کہ رسول خدا نے کسے منافق ولوں ایہ ایہ کجھ فرمایا اے۔ اوسے خیمے وچ بیٹھے عمارہ دے بھرا اوسے ویلے بول پے کہ ایہ گلاں تے زید بن لصیت نے کیتیاں نیں۔ حضرت عمارہ غصے نال لال پیلے ہوگئے تے زید نوں دَھونوں پھڑ لیا تے آکھیا کہ اللہ دیا دشمنا! میرے خیمے وچوں فوراً نکل جا۔

حضرت عبدالرحمٰن بن عوف دی امامت:

حضرت مغیرہ بن شعبہ دی اِک روایت موجب لشکر اسلام نے حجر تے تبوک دے وچکار اِک تھاں تے ڈیرہ لائیا ہوئیا سی۔ سویرے رسول خداؐ قضائے حاجت لئی گئے تے واپسی تے کجھ دیر ہوگئی۔ مجاہداں نے قضا دے ڈرتوں عبدالرحمٰن بن عوف دی امامت وچ نماز شروع کر دِتی۔ جدوں رسول خدا واپس تشریف لیائے تے جناب عبدالرحمٰن اِک رکعت پڑھا چکے سن۔ صحابہ نے اُچی واج نال تسبیح آکھی تاں جے حضرت عبدالرحمٰن نوں رسول خداؐ دے آوَن دا پتہ لگ جاوے۔ جناب

عبدالرحمٰن نے وی پچھے ہون دا ارادہ کیتا پر اوہنے چر وچ رسول خدا نے نماز نیت لئی سی۔ دُجی رکعت آپؐ نے طریقے دے مطابق سلام توں بعد ادا کیتی۔ فیر مسلماناں نوں فرمایا کہ تسیں درست فیصلہ کیتا سی کہ نماز ویلے نال پڑھ لئی تے سن لوؤ کہ کوئی نبی چلا نانہیں کردا جدوں تیکر اوس دی اُمت دا کوئی صالح مرد اوس دی امامت نہ کرائے۔

رسول خدا تبوک وچ:

جویں پچھے ذکر ہوئیا اے لشکر اسلام چاشت ویلے تبوک اپڑ گیا سی۔ اوتھے جیہڑی پہلی نماز ادا کیتی گئی اوہ ظہر دی نماز سی۔ رسول خدا نے امامت فرمائی۔ جس تھاں تے رسول خدا دا مصلےٰ ہوندا سی، اوس تھاں تے اوہ مسجد بنائی گئی اے جہدا ایس باب دے شروع وچ ذکر ہوئیا اے۔

لشکر اسلام رومیاں نال ٹکر لین لئی تیار سی۔ ایس توں پہلاں کہ جوڑ پیندا رسول خداؐ نے اِک شاندار خطاب فرمایا جہدے وچ دنیا تے آخرت دی بھلیائی دیاں گلاں دسیاں، اللہ دے عذاب توں ڈرایا تے اوس دے انعاماں دی خوشخبری سنائی تے حوصلے اُچے رکھن دی تاکید کیتی۔ آپؐ نے چیتے کرایا کہ سب توں چنگی موت شہادت دی موت اے تے اخیر تساں ساریاں چار ہتھاں دے اِک ٹوئے (قبر) وچ جانا اے تے گل آخرت تے ای جا کے مکنی اے۔ رسول خدا دی جاندار تقریر نے لشکر اسلام وچ اِک نویں جان بھر دِتی تے جہاد دا جذبہ ڈل ڈل پین لگ پیا۔

رُومی فوج نوں جدوں اسلام دے لشکر جرار دا پتا لگا تے اوہ تبوک توں پچھے ہٹ گئی تے اپنے شہراں وچ کھلر پلر گئی۔ ایوں میدان جنگ وچ مسلماناں دا تسلط تے غلبہ ہو گیا۔ ایس تسلط نال مسلماناں دی سیاسی ساکھ ہور بہتر ہو گئی۔ میدان تبوک وچ اپنے قیام دے دناں وچ رسول اللہ نے اَیلہ دے حاکم یوحنا بن رؤبہ نوں اِک رقعہ گھلیا کہ یاں تے مسلماناں دی زیردستی قبول کرلوے یاں جنگ لئی تیار ہو جائے۔ یوحنا خط دا جواب دین دی بجائے آپوں رسول خدا دی خدمت وچ حاضر ہوئیا تے جزیہ دینا منظور کرلیا۔ شام دے علاقے جرباء تے اذرح دے وسنیکاں نے وی خدمت نبوی وچ حاضر ہو کے اطاعت قبول کرلئی۔

تبوک وچ قیام دے دناں وچ ای رسول خدا نے پنج سو (۵۰۰) سواراں دا اِک جتھا حضرت خالد بن ولید دی کمان وچ دومتہ الجندل دے حاکم اُکیدر وَل گھلیا تے فرمایا کہ تسیں اوس نوں نیل گائے دا شکار کردے ویکھو گے۔ جدوں قلعہ صاف دسّن لگ پیا تے قلعے دے دروازے تے اِک نیل گاں سنگ رگڑ دی نظر آئی۔ اکیدر اوس دے شکار لئی نکلیا۔ جناب خالد نے اُکیدر تے اوس دے بھرا حسّان نوں اچن چیت اوس ویلے جا پھڑیا جدوں اوہ نیل گائے دا شکار کرن لئی قلعے توں باہر آئے سن۔ حسان تے ماریا گیا پر اُکیدر نوں گرفتار کرلیا گیا۔ جناب خالد بن ولید نے اہل شہر نوں دھمکی دِتی کہ جے شہر دے دروازے نہ کھولے گئے تے اُکیدر نوں قتل کر دِتا جاوے گا۔ ایوں شہر دے دروازے کھل گئے تے خالد دے فوجی شہر وچ وڑ گئے۔ اوتھوں بوہت سارا مال غنیمت ہتھ آیا پر جدوں اُکیدر نوں رسول رحمت دے حضور پیش کیتا گیا تے آپؐ نے اوس دی جان بخشی کر دِتی۔ اوس نے جزیہ دین دے اقرار تے صلح نامہ لکھوالیا۔

ایہ اوہ حالات سن جنہاں توں رُوم دے باجگزار قبیلیاں تے وستیاں نے ایہ سمجھ لیا کہ ہن ویلے دی گڈی کسے ہور پاسے

ٹر پئی اے تے ہن پرانے چوہدریاں تے بھروسا کرن دے دیہاڑے مک گئے نیں۔ ایس لئی اوہ مسلماناں دے حمائتی بن گئے تے ایوں ریاست مدینہ دیاں سرحداں رومی سرحداں دے نال جالگیاں۔

جیہڑے حال وچ مسلماناں نے ایس جنگ دی تیاری کیتی تے جویں تبوک اپڑے ایس داستان دا مڈھلا اکھر وی تنگی اے تے اخیرلا وی تنگی اے۔ ایہی وجہ اے کہ ایس معرکے نوں مسلماناں دی حربی تواریخ وچ جیش عسرہ دے ناں نال وی یاد کیتا جاندا اے۔

دو چادراں والے عبداللہ:

مزینہ قبیلے دے اِک بندے دا نام عبدالعزیٰ سی۔ عبدالعزیٰ بچپنے وچ یتیم ہو گیا سی تے اوس دے چاچے نے اوس دی پرورش کیتی سی۔ وڈا ہوئیا تے اوس دے دِل وچ اسلام دے نور نے لاٹاں مارنیاں شروع کر دِتیاں پر چاچے نے اسلام قبولن توں منع کر دِتا۔ جدوں عبدالعزیٰ نے ضد کیتی تے چاچے نے اپنی دِتی ہوئی ہر شے کھوہ لئی تے آکھیا کہ لے ہن جو جی کردا ای کردا پھر۔ اوہ اِکو تہبند وچ مدینے وَل ٹر پیا۔ جدوں مدینے دے نیڑے آیا تے اوس نے ادب دے طور تے اپنی تہبند دے دو ٹوٹے کر لے۔ اِک ٹوٹے دی لک دی بنالئی تے دُجے نال باقی پنڈا ڈھک لیا۔ رات ہوئی تے مسجد نبوی وچ جا کے لما پے گیا۔ سویرے نماز توں بعد رحمت عالم دی نظر پئی تے آپؐ نے پچھیا کہ ''جوانا! توں کون ایں؟''

''میں عبدالعزیٰ ہاں'' اوس نے جواب دِتا۔

دو نکیاں نکیاں چادراں نال تن لکائے اوس نیک بخت بندے دے اندر دے کرب تے دُکھ نوں مجھن لگیاں رسول a نوں کوئی دیر نہ لگی۔ آپؐ نے فرمایا کہ اَج توں بعد تسیں عبدالعزیٰ نہیں عبداللہ جے تے تہاڈا لقب ذوالبجا دَین اے، یعنی دو چادراں والا (چیتے رہوے کہ عزیٰ اِک بت دا نام سی تے جاہلیت دے زمانے وچ اوس دے حوالے نال نام رکھے جاندے سن۔ عبدالعزیٰ دا مطلب سی عزیٰ دا بندہ۔)

جدوں لشکر اسلام تبوک وَل کوچ کرن لگا تے جناب عبداللہ ذوالبجا دین اپنے آقاؐ دی خدمت وچ حاضر ہوئے تے عرض کیتی کہ یا رسول اللہ! دُعا کرو کہ اللہ تعالیٰ مینوں شہادت نصیب کرے۔ حضورؐ نے اوہناں نوں سامنے اُگے بیری دے رُکھ توں چھلکا لاہ کے لیاؤن دا حکم دِتا۔ فیر اوہ چھلکا آپؐ نے جناب عبداللہ دی بانہہ تے بنھ دِتا تے ارشاد فرمایا کہ ''یا اللہ! میں ایس دا خون کافراں تے حرام کر دِتا اے۔'' ویکھن نوں ایہ گل جناب عبداللہ دی عرض دے بلکل اُلٹ سی، ایس لئی اوہ چوکھا پریشان ہوئے تے آکھن لگے کہ یا رسول اللہ! میں تے ایس دُعا دی درخواست نہیں کیتی۔ جناب عبداللہ دی ایہ پریشانی ویکھ کے رسول رحمت نے ارشاد فرمایا کہ اے عبداللہ! جے تسیں اللہ دے رستے تے جہاد دی نیت نال نکلو تے فیر سفر وچ تسیں بخار نال فوت ہو جاؤ تے فیر وی تسیں شہید ای ہووَ گے۔

لشکر اسلام اجے تبوک دی تھاں تے سی تے حضرت عبداللہ ذوالبجا دین نوں تاپ چڑھ گیا تے اخیر ایسے تاپ نال آپ چلانا کر گئے۔ اوہناں دی تدفین لئی رسول رحمتؐ آپوں قبر وچ اُترے تے حضرت ابوبکر تے عمر جئے اچی شان والے صحابہ نے میّت قبر وچ اتارن لئی رسول خدا دی مدد کیتی۔ جدوں اوہناں نوں قبر وچ اتار دِتا گیا تے حضورؐ نے اوہناں دا منہ قبلے وَل

کر کے دُعا فرمائی کہ اے اللہ! میں تیرے ایس بندے تے راضی ہاں، تسیں وی ایس تے راضی ہو جاؤ۔ رسول خدا دی زبان مبارک توں ایہ دُعا سن کے حضرت عبداللہ بن مسعود دی زبان توں اچن چیت نکلیا کہ'' کاش، ایس لحد وچ میں دفن ہوندا۔''

مدینے وَل واپسی:

تبوک وچ ۲۰ دِناں دے قیام توں بعد جدوں لشکر اسلام واپس پرتیا تے منافقاں نے رسول خدا دے قتل دی سازش تیار کیتی۔ ہوئیا ایہہ کہ مجاہداں نے حضورؐ دے احترام وچ آپؐ توں کجھ پرے رہ کے سفر کرن دا فیصلہ کیتا۔ آپؐ دے نال صرف حضرت عمار تے حضرت حذیفہ سن۔ عمار نے اوٹھنی دی نکیل پھڑی ہوئی سی تے حذیفہ اوٹھنی دے پچھے اوس نوں ہک رَے سن۔ لشکر دے وچ رَلے منافقاں نے ایس موقع نوں غنیمت جانیا تے باراں ۱۲ بندے رَل کے حضور دے قتل لئی اگے ودھے تے اِک گھاٹی تے آپؐ دا رستا ڈک لیا۔ اوہناں سب نے موںہاں تے نقاب چڑھائے ہوئے سن۔ رسول خداؐ نے بڑے زور نال اوہناں نوں للکاریا تے پتہ نہیں اوہناں نوں کیہ ہوئیا اوہ اگے لگ کے بھج کھلوتے۔ حذیفہ آکھدے نیں کہ حضور نے پچھیا کہ کیہ تسیں ایہناں نوں پچھاندے او؟ اساں جواب دِتا کہ'' یارسول اللہ! اوہناں اپنے سر منہ تے لکائے ہوئے سن، ہاں اسیں اوہناں دیاں سواریاں نوں پچھان لیا اے۔'' سرکار دوعالم نے ارشاد فرمایا کہ'' ایہ اوہ لوگ نیں جنہاں قیامت تیکر منافق ای رہنا اے، تہانوں پتہ اے ایہ کیہ کرنا چاہندے سن؟''

''نہیں یارسول اللہ۔'' اساں جواب دِتا۔

'' ایہناں دا ارادا سی کہ گھاٹی وچ بھیڑ پا کے اللہ دے رسول نوں ڈونگے کھڈ وچ ڈیگ کے قتل کر دین۔'' رسول خدا نے ارشاد فرمایا۔

'' یارسول اللہ ! جے ایہ گل اے تے حضورؐ اوہناں دے قبیلیاں نوں لکھن کہ ہر قبیلہ اپنے اپنے بندے دا سر قلم کر کے آپؐ کول بھیج دیوے۔''

''نہیں، عرب آکھن گے کہ محمدؐ نے اِک قوم نوں نال لے کے دشمن دا مقابلہ کیتا۔ جدوں کامیاب ہو گیا تے اوہناں نوں ای قتل کرنا شروع کر دِتا۔'' رسول رحمت نے جواب دِتا۔

فیر اللہ دے محبوب نے اوہناں منافقاں دے ناں حضرت حذیفہ نوں دس دِتے پر نال ای حکم دِتا کہ اوہ اگوں کِسے نوں نہ دسّن تاں جے کسے فتنے دا اندیشہ نہ رہوے۔ ایہی وجہ اے کہ جناب حذیفہ نوں راز دان نبوت آکھیا جاندا سی۔ ایسے واقعے تے اللہ نے ارشاد فرمایا کہ:

﴿ وَهَمّو بِمَالَمَ يَنالُوْ ﴾

'' تے اوہناں نے اجیہے کم دا ارادا کیتا جس نوں اوہ حاصل نہ کر سکے۔''

مدینے دے نیڑے:

جدوں لشکر اسلام مدینے دے نیڑے اپڑیا تے حضورؐ نے ارشاد فرمایا کہ مدینے وچ اجیہے لوگ وی نیں جیہڑے ایس سفر وچ ساڈے نال نہیں سن پر اوہ ثواب وچ ساڈے نال رَل گئے نیں۔ صحابہ کرام نے عرض کیتی کہ یارسول اللہ! کیہ اوہ

لوگ مدینے وچ نیں؟ ارشاد ہویا کہ ھاں، اوہ مدینے وچ نیں۔ اوہناں جہاد تے جان لئی بڑے جتن کیتے پر غریبی دی وجہ توں اوہ نال نہ ٹر سکے۔ فیر جدوں حضوؐر دی نظر مبارک مدینے تے پئی تے فرمایا کہ لو طابہ (پاک شہر) آ گیا اے تے جدوں کوہ اُحد تے نظر پئی تے فرمایا کہ ایہہ اوہ پہاڑ اے جیہڑا ساڈے نال محبت کردا اے تے اسیں ایہدے نال محبت کردے ھاں۔ فیر جدوں آپؐ مدینے دے ہور نیڑے اپڑ گئے تے مدینے وچ پچھڑن والے بندے، سوانیاں، کڑیاں تے منڈے سب دے سب شہروں باہر آ گئے تے اپنے آقا و مولا نوں جی آیاں نوں آکھدے رَے۔ اوس دِن اُحد دیاں ٹیسیاں تے مدینے دیاں گلیاں اِک واری فیر اوسے گیت نال گونج رہیاں سن جس نال ہجرت مدینہ دے ویلے گونجیاں سن، تے ایوں پرانیاں یاداں فیر تازہ ہو گئیاں سن۔ ایس توں وکھ کنیں پئی ہور کوئی واج ای نہیں سی سنیندی:

طَلَعَ الْبَدْرُ عَلَيْناَ	مِنْ ثَنِيَّاتِ الْوَدَاعِ
وَجَبَ الْشكْرُ عَلَيْنا	مَادَعَا لِلّٰهِ دَاعِ
أَيُّهَا المَبْعُوثُ فِيْنا	جِئْتَ بِاْلْأَمْرِ المُطاعِ

رسول خدا مدینے وچ:

مدینے توں پنجاہ ۵۰ دِناں دی جدائی توں بعد خیر خیریت نال واپسی تے اللہ دا شکر ادا کرنا واجب سی۔ رسول خداؐ دا معمول وی ایہ سی کہ جدوں کسے غزوہ توں واپس پرتدے سن تے دو رکعت نماز نفل ادا فرماندے سن۔ اوس دیہاڑے وی آپؐ نے آوندیاں سار دو رکعت نماز نفل پڑھی۔ نماز توں فارغ ہوئے تے آپؐ دے چاچا جی حضرت عباس نے عرض کیتی کہ میں اِک نعت لکھی اے، جے اجازت ہووے تے سناواں۔ ارشاد ہویا کہ سناؤ، اللہ تعالیٰ تہاڈے منہ نوں سلامت رکھے (جہدے وچوں نعت نبی نکلی اے)۔ جناب عباس نے اوس جلسے وچ جیہڑی خوبصورت نعت سنائی اوس دے کجھ شعر ونگی موجب ہیٹھ دِتے جاندے نیں:

ثنقل من صالب الی رحم	اذا قَضیٰ عالمُ بَدَآ طَبَقٌ
حَتیَّ احتوی بیتك المهیمن من	خندف علیاء تحتها النطق
وَأَنت لَمّا وُلِدْتَ أَشْرَقَتِ الْاَرضُ	فضاءَ ت بِنُورِكَ الْأُفُق
فَنَحنُ فی ذٰلِكَ الْضِیَاءِ وَ فِی النُّورِ	وَسُبُلَ الرَّشادِ نَخْتَرِقُ✎

''تسیں پشت توں رحم وچ آوندے رَے۔ جدوں اِک زمانہ گزر جاندا تے دُجا آ جاندا ایتھوں تیکر کہ ایس نے خندف دے عالی مقام تے نگہبان گھر نوں محفوظ کر دِتا تے ہن اوہناں نوں گل کرنی آوندی اے۔ تے جدوں تہاڈی ولادت پاک ہوئی تے زمین دا چپہ چپہ روشن ہو گیا تے اسمان وی تہاڈے نور نال جگ مگ کرن لگ پیا۔ تے اسیں جناب دے نور تے روشنی وچ ہدایت دے رستے تے ٹرے جاندے ہاں۔

پچھڑ گئے لوکی:

جویں پچھے ذکر ہویا اے ایس غزوہ وچ بہت سارے لوکاں نے شرکت نہیں کیتی سی جنہاں نوں اسیں چھ طبقیاں وچ

✎ سیرت نبی از ابن کثیر، غزوہ تبوک دا باب

ونڈیا اے۔ جدوں لشکر اسلام مدینہ طیبہ واپس پرت آ ئیا، تے اوہ وی ایوں کہ سب توں تگڑی فوج اگے لگ کے نس کھلوتی تے پچھڑ گئے بندے رسول خدا دی خدمت وچ حاضر ہونا شروع ہو گئے۔ کسے نے کوئی عذر پیش کیتا تے کسے نے کوئی۔ کسے اپنے آپ نوں مسجد نبوی دے ستوناں نال بنھ لیا تے کوئی سچی سِدھی گل کر کے معافی دا طب گار ہوئیا۔ رسول خداؐ نے بوہت سارے بندیاں نوں اپنے طور تے معاف فرما دِتا۔ اوہناں کولوں نویں سِرے توں بیعت لئی تے اوہناں دی مغفرت دی دُعا وی کیتی۔ حضرت ابولبابہ تے اوہناں دے دُجے چھ سجن جنہاں نے اپنے آپ نوں مسجد دے ستوناں نال بنھ لیا سی اوہناں نوں اوس ویلے کھول دِتا گیا جدوں اللہ دا حکم نازل ہوئیا۔

﴿وَ اٰخَرُوْنَ اعْتَرَفُوْا بِذُنُوْبِهِمْ خَلَطُوْا عَمَلًا صَالِحًا وَّاٰخَرَ سَيِّئًا عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَّتُوْبَ عَلَيْهِمْ اِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ﴾ (توبہ: ۱۰۲)

’’تے کجھ ہور لوگ نیں کہ اقرار کر دے نیں اپنے گناہواں دا۔ رلا دیندے نیں اِک عمل چنگا تے دُجا بھیڑا۔ چھیتی اللہ معاف کر دیوے گا اوہناں نوں۔ یقیناً اللہ بخشن والا تے مہربان اے۔‘‘

پر اوہ تِن سچے مومن جیہڑے پچھے کیتی گئی ونڈ (Grouping) وچ چوتھے نمبر تے آوندے نیں تے اوہناں سچ دا رستہ نہ چھڈ دیاں ہوئیاں سِدھی سِدھی گل کر دِتی سی کہ اوہ بلا عذر تے نری سستی پاروں پچھے رہ گئے سن، اوہناں نوں اللہ نے کجھ دیر لئی امتحان وچ پایا سی۔ رسول خداؐ نے تناں یعنی حضرت کعب بن مالک، مرارہ بن ربیع نے ہلال بن اُمیہ دا مکمل سوشل بائیکاٹ کرن دی ہدایت فرمائی۔ آپؐ دے حکم موجب مسلماناں نے اوہناں نال سلام دُعا ختم کر دِتی۔ جے اوہ کسے نوں السلام علیکم آکھدے تے کوئی اوہناں دے سلام دا جواب ای نہ دیندا۔ ہر بندہ اوہناں کولوں وَل کے لنگ جاندا تے ایوں جاپدا سی کہ ہزاراں دے شہر وچ اوہناں دا کوئی وی اپنا نہیں، سب اجنبی تے بیگانے نیں۔ سختی ایتھوں تیکر ودھی کہ چالی ۴۰ دِناں بعد حکم دِتا گیا کہ اوہ اپنیاں بیویاں دے نیڑے وی نہ جان۔ باہر تے جو حال ہے سی اوہ ہے سی، گھر اں دے وچ وی اوہناں تے پابندیاں لگ گئیاں۔ حالت ایہہ سی کہ اوہناں نوں اپنے وجود وی بھارے لگن لگ پے تے زمین اوہناں نوں اپنے وڈے گھیر تے کھلار دے باوجود تنگ جاپن لگ پئی۔ اخیر جدوں اوہناں دے بائیکاٹ دے پنجاہ دِن ہو گئے تے رب رحیم دا ایہہ حکم نازل ہوئیا:

﴿وَّعَلَى الثَّلٰثَةِ الَّذِيْنَ خُلِّفُوْا حَتّٰٓى اِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْاَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ اَنْفُسُهُمْ وَظَنُّوْٓا اَنْ لَّا مَلْجَاَ مِنَ اللّٰهِ اِلَّآ اِلَيْهِ ؕ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوْبُوْا ؕ اِنَّ اللّٰهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيْمُ﴾ (توبہ: ۱۱۸)

’’تے اللہ نے اوہناں تِناں تے وی رحمت فرمائی جنہاں دا فیصلہ اگے پا دِتا گیا سی۔ ایتھوں تیکر کہ جدوں زمین چوکھے کھلار دے باوجود تنگ ہو گئی۔ تے بوجھ بن گئیاں اوہناں تے اوہناں دیاں جاناں تے اوہناں نوں یقین ہو گیا کہ اللہ توں وَکھ کوئی پناہ دی تھاں نہیں بس صرف اوہی اے۔ فیر اللہ نے اوہناں وَل دھیان فرمایا تاں جے اوہ توبہ کرن، بے شک اللہ توبہ قبول کرن والا تے ہمیش رحم کرن والا اے۔‘‘

اللہ دے ایس فیصلے تے ایہ تنے اصحابِ نبی بہت زیادہ خوش ہوئے تے دُجے مسلماناں نے وی ڈھیر خوشیاں منائیاں۔ ہر بندا ودھ ودھ کے اوہناں نوں مبارک دے رہیا سی۔ اوہ وی پٹھیاں چھالاں ماردے پھردے سن۔ رسول خداؐ دا چہرہ مبارک وی خوشی نال چمک رہیا سی۔ آپؐ نے حضرت کعب نوں مخاطب کر کے فرمایا کہ اے کعب! جدوں دا تیری ماں نے تینوں جنیا اے، تیرے لئی ایس توں چنگا ہور کوئی دِن نہیں گزریا۔ تینوں مبارک ہووے۔

حضرت کعب ایس گل تے ہور پکے ہو گئے کہ حیاتی وچ کدے جھوٹ نہیں بولنا۔

مسجد ضرار:

جویں کہ پچھے ذکر ہو چکیا اے ہجرت مدینہ دے موقع تے قبا دی وستی وچ رسول خداؐ نے پہلی مسیت اساری سی جس دا ناں مسجد قبا اے۔ مسجد قبا بنوعمرو بن عوف دے محلے وچ تے اوہناں دی زمین تے بنی سی۔ اوہناں دے شریکے برادری وچ اِک خاندان بنوغنم بن عوف وی سی۔ بنوغنم نوں ایس گل دا بڑا ساڑا سی کہ مسجد قبا دی وجہ توں بنوعمرو دی عزت تے وقار وچ چوکھا وادھا ہویا اے۔

غسیل ملائکہ☜ حضرت حنظلہ شہید دا والد ابو عامر جاہلیت دے دِناں وچ نصرانی ہو گیا سی تے ہن اوہ ابو عامر راہب دے ناں نال مشہور سی۔ اوہ بڑا خطرناک تے ضدی جیا بندا سی۔ جدوں رسول خداؐ مدینے تشریف لیائے تے ابو عامر نے آ کے حضور سرور کائنات نال کجھ بحث مباحثہ وی کیتا تے اخیر تے آکھیا کہ لے فیر جیہڑا ساڈے دوواں وچ جھوٹا اے اوہ مردود ہو کے سجناں متراں توں دور مسافرت وچ مرے۔ جدوں بنو ہوازن نوں شکست ہو گئی تے مکہ فتح ہو گیا تے اوہ نصرانیاں دے وڈھے گڑھ شام وَل دوڑ گیا تے فیر اوتھے اپنی ای شرط تے بددُعا موجب ذلیل ہو کے مر گیا۔ پر جتّاں چر اوہ جیوندا رہیا مسلماناں دے خلاف اپنا پورا ٹل لاندا رہیا۔

اُتے مُڈھلیاں سطراں وچ بنوغنم بن عوف دے جس منافق قبیلے دا ذکر کیتا گیا اے اوس دی ابو عامر نال بڑی یاری سی۔ جنگ تبوک توں کجھ چر پہلوں اوس نے بنوغنم تے اوویں دے دُجے منافقاں دے ناں اِک خط لکھیا کہ میں کوشش کر رہیا ہاں کہ قیصر روم مدینے تے حملہ کر کے اسلام دا مکّو ٹھپ دیوے پر اوہدے لئی تہاڈا تعاون ضروری اے۔ تسیں ایوں کرو بئی کوئی ڈیرہ ڈنڈا بناؤ تاں جے تسیں اوتھے رَل مِل کے صلاح مشورے کر سکو۔ تے جے مسیت اساری جاوے تے ہور چنگی گل اے، اوہدے نال کسے نوں شک شبہ وی نہ ہووے گا۔ بنوغنم نوں شریکا پٹن لئی اِک موقعہ چاہیدا سی۔ اوہناں اوسے ویلے مسجد قبا توں کجھ دریڈی، اپنے محلے وچ اِک مسیت اساری تے اپنے ارادیاں تے پردہ پاون لئی رسول خدا نوں دعوت دِتی کہ آپؐ اوتھے پہلی نماز پڑھا کے بقاعدہ افتتاح کرن۔ اوہناں ایہ آکھ کے شاواش وی لین دی کوشش کیتی کہ نویں مسیت ایس لئی اساری گئی اے کہ مینہ کنی دے دِناں وچ جہدا دل کرے ایتھے نماز پڑھ لوے، نالے بعض بزرگ یاں مریض چوکھا پینڈا نہیں وی کر سکدے۔

☜ یاد رہووے کہ حضرت حنظلہ ایس حالت وچ شہید ہوئے سن کہ اوہناں نوں غسل دی لوڑ سی۔ شہادت توں بعد اوسے ویلے فرشتیاں نے آپ نوں غسل دِتا۔ ایس لئی آپ نوں غسیل ملائکہ آکھیا جاندا اے۔

رسول خدا اوس دِن تبوک دی تیاری وچ رُجھے ہوئے سن۔ ایس لئی آپؐ نے آوَن والے بندیاں نوں آکھیا کہ ایہ کم تبوک توں واپسی تے رکھیا جاوے۔ جے اللہ سوہنے نے خیرخیریت نال واپس لے آوَندا تے انشاء اللہ میں ای پہلی نماز پڑھاواں گا۔ پر تبوک توں واپسی تے اجے رسول خدا مدینہ طیبہ واپس نہیں سن اپڑے تے اللہ دا ایہ حکم نازل ہویا:

﴿وَ الَّذِیۡنَ اتَّخَذُوۡا مَسۡجِدًا ضِرَارًا وَّ کُفۡرًا وَّ تَفۡرِیۡقًۢا بَیۡنَ الۡمُؤۡمِنِیۡنَ وَ اِرۡصَادًا لِّمَنۡ حَارَبَ اللّٰہَ وَ رَسُوۡلَہٗ مِنۡ قَبۡلُ وَ لَیَحۡلِفُنَّ اِنۡ اَرَدۡنَاۤ اِلَّا الۡحُسۡنٰی وَ اللّٰہُ یَشۡہَدُ اِنَّہُمۡ لَکٰذِبُوۡنَ o لَا تَقُمۡ فِیۡہِ اَبَدًا لَمَسۡجِدٌ اُسِّسَ عَلَی التَّقۡوٰی مِنۡ اَوَّلِ یَوۡمٍ اَحَقُّ اَنۡ تَقُوۡمَ فِیۡہِ ؕ فِیۡہِ رِجَالٌ یُّحِبُّوۡنَ اَنۡ یَّتَطَہَّرُوۡا وَ اللّٰہُ یُحِبُّ الۡمُطَّہِّرِیۡنَ﴾(توبہ: ۱۰۷،۱۰۸)

''تے اوہ جنہاں نے نقصان اپڑان لئی تے کفر کردیاں تے مسلماناں وچ پھٹ پاوَن لئی مسیت اساری، اوس دی ہلاشیری تے جیہڑا الڑ رہیا اے اللہ دے تے اوس دے رسول نال پہلے توں ای۔ تے اوہ قسماں کھان گے کہ اسیں تے بھلائی دا ای ارادا کیتا سی تے اللہ گواہ اے کہ اوہ جھوٹے نیں۔ (اے محبوب) تسیں اوہدے وچ نماز لئی بلکل نہ کھلونا تے اوہ ای مسجد ٹھیک اے جیہڑی پہلے دِن ای پرہیزگاری دی نینہ تے اساری گئی سی۔ اوہی تہاڈے کھلون دے لائق اے۔ ایہدے وچ اجیہے لوگ نیں جیہڑے پاک رہنا پسند کردے نیں۔ تے اللہ، پاک رہن والیاں نال محبت کردا اے۔''

اللہ دے ایس نتارے توں بعد حضورؐ نے مالک بن دخشم، معن بن عدی، عامر بن السکن تے وحشی✍ نوں حکم دِتا کہ اوہ جا کے اوس مسیت نوں ساڑ دین تے ڈھا سٹن۔ ایوں اوہ مسجد ضرار اپنے انجام نوں اپڑ گئی۔

مسجد ضرار دا وجود ختم ہون دی ڈیری کہ منافقاں دا جوڑ توڑ دا سلسلہ وی مک گیا۔ ایتھوں تیکر کہ ریاست دے دارالخلافہ مدینہ طیبہ وچ منافقاں دا سب توں وڈا الیڈر عبداللہ بن اُبی دومہینیاں توں ودھ زندہ نہ رہ سکیا۔

منافقاں دے سردار، چوہدری عبداللہ بن اُبی دی موت

مسجد ضرار دے ڈیہ جان توں بعد منافقاں لئی دُجی وڈی سٹ رئیس المنافقین عبداللہ بن اُبی دی موت سی۔ ہجرت نبوی توں پہلوں توں شاہی دے خواب ویکھن والا تے سِر تے سونے دا تاج رکھن دا خاہش وند ایہ حسرت دِل وچ لے کے ای چلانا کر گیا۔ چوہدری عبداللہ دیاں ساریاں اِلتاں دے باوجود رسول خداؐ نے مسلماناں نوں منع کر دِتا کہ مرن والے ولوں کوئی مندی چنگی گل نہ کیتی جاوے۔ تے جدوں اوس دے پتر تے پکے پیڈے مسلمان جناب عبداللہ بن عبداللہ نے آپؐ اگے اپنے والد دا جنازہ پڑھن دی درخواست کیتی تے آپؐ نے انکار نہ فرمایا۔ مہربانی دی حد تے ایہ سی کہ جدوں تیکر عبداللہ بن اُبی نوں دفن نہ کرلیا گیا، آپؐ اوس دی قبر دے سرہانے تشریف فرما رَہے۔ عبداللہ بن اُبی دے دفن ہون دے نال ای مدینے وچوں منافقت دا جنازہ نکل گیا۔

✍ چیتے رہوئے کہ ایہ اوہی بندا اے جس نے حضرت حمزہ نوں شہید کیتا سی۔

عبداللہ بن اُبی دی نماز جنازہ:

عبداللہ بن اُبی دی نماز جنازہ پڑھنا، رسول خداؐ دا اوس دی قبر تے ، دفن تیکر تشریف فرما رہنا تے حضرت جابرؓ دی اِک روایت موجب عبداللہ نوں دفنان توں بعد اوس نوں قبر وچوں کڈ کے رسول خدا دا اوس دے گل وچ اپنی قمیض مبارک پانا؎ اجہیا واقعہ اے کہ جے کدے انساناں تے انساناں دے احسانات دی کوئی تواریخ لکھی گئی تے اوس دا پہلا باب ایہی واقعہ ہووے گا۔ پر نہ تے مسلماناں نے ، تے نہ ای مستشرقین نے ایس دی وجہ تے کھوجکاری کیتی اے۔ یقیناً ایس دی وجہ اوہدے توں کوئی وڈی ہووے گی جیہڑی عام طور تے پڑھن نوں لبھدی اے۔

دسیا جاندا اے کہ جدوں عم رسول حضرت عباس نوں جنگ بدر دے موقعے تے گرفتار کر کے رسول خداؐ دے حضور پیش کیتا گیا تے جناب عباس دے بدن تے کوئی کُرتا چنگا نہیں سی ۔ حضرت عباس دا جسّا ایوں دا سی کہ اوس تے کسے صحابی دا کوئی کُرتا پورا نہ آئیا۔ رسول خداؐ نے اوویں دے اُچے لمے تے جُثے بندے عبداللہ بن اُبی کولوں کرتا منگوا کے جناب عباس نوں عطا کیتا ۔عبداللہ دی موت تے آپؐ نے اپنی قمیض اوس دے گل پا کے حساب برابر کر دِتا۔

آ ؤ ہن اسیں ایس واقعے نوں اِک سطر وچ بیان کریئے تے اوہ ایوں کہ جناب عبداللہ بن عبداللہ دی درخواست تے حضور نے ابن اُبی دی نماز جنازہ پڑھی تے اوس دے گل وچ اپنی قمیض مبارک وی پا دِتی۔

میں (اصغر علی جاوید) ایہ عرض کرنا چاہنداہاں کہ ایس گل تے کھوج دی لوڑ اے کہ سورہ توبہ دی آیت نمبر ۸۰ وچ ایس فیصلے توں بعد کہ اے محبوب! تہاڈی ستر وار دی منگ توں بعد وی میں ایہناں نوں نہیں بخشنا، رسول خداؐ نے جناب عمر فاروق نوں ایہ جواب کیوں دِتا کہ میں ستر توں چوکھی وار استغفار کراں گا۔؎ حالانکہ ایہ قیاس وی کیتا جاسکدا اے کہ ستر بار توں مراد حسابی گنتی ستر (۷۰) نہیں سگوں ایہ عدد کثرت بیان کرن لئی ورتیا گیا اے۔

میرا خیال ایہ ہے کہ رسول خداؐ نے عبداللہ بن اُبی دی حیاتی وچ کسے ویلے اوہدے نال ایہ وعدہ کرلیا سی کہ میں تیری نماز جنازہ پڑھاں گا۔ عبداللہ دی موت تیکر رب دا ایہہ فیصلہ تے سامنے آ چکیا سی کہ اللہ نے اوویں دے منافقاں نوں معاف نہیں کرنا پر نماز جنازہ نہ پڑھن دا کوئی کھلا تے نتریا ہوئیا حکم سامنے نہیں آیا سی ۔ ایس لئی آپؐ نے اپنا وعدہ پورا کر دیاں ہوئیاں اوس دی نماز جنازہ پڑھی۔ ایس قیاس نوں ایہ روایت پکا کر دی اے کہ اوس نے اپنی بیماری دے دِناں وچ رسول رحمتؐ نوں یاد کیتا ۔ آپؐ اوس نوں ملن لئی تشریف لے گئے ۔ آپؐ نے اوس نوں آکھیا کہ ابن اُبی یہودیاں دی محبت نے تہانوں تباہ کر دِتا اے۔ اوس نے عرض کیتی یا رسول اللہ! ایہ ویلا مینوں مندا چنگا آکھن دا نہیں، تسیں میری بخشش دی دُعا منگو تے جے ایس بیماری نال میں مر گیا تے تسیں اپنے لباس مبارک وچ مینوں کفنایا جے ۔؎ قیاس اے کہ اوہدوں رسول خداؐ نے اپنی رحمت اللعالمینی دی بناء تے اوس نوں ہاں آکھ دِتی ہووے گی۔

؎ مختصر سیرت رسول از شیخ عبداللہ بن محمد بن عبدالوہاب اُردو ترجمہ از جامعہ اثریہ جہلم صفحہ:۶۵۰

؎ تفسیر ابن کثیر سورہ توبہ، آیت:۸۴

؎ تفسیر ابن کثیر سورہ توبہ آیت:۸۴

دوسری قیاس ایہ ہے کہ رسول خداؐ نوں ایس گل دا پتہ سی کہ میری قمیض نال یاں میرے نماز پڑھن نال اوس دی مغفرت نہیں ہونی پر مصلحت ایہ سی کہ جدوں خزرج دے لوگ ابن اُبی نال ایہ معاملہ ویکھن گے تے اوہ اسلام دے نیڑے ہو جان گے۔ ایس قیاس دی گنجائش ایوں بن دی اے کہ اِک واری آپؐ نے فرمایا سی کہ میرا کُرتا اوس نوں اللہ دے عذاب توں نہیں بچا سکدا پر میں ایہہ کم ایس لئی کیتا اے کہ ایہدے نال اوس دی قوم دے اِک ہزار بندے مسلمان ہو جان گے۔ مغازی تے تفسیراں توں پتہ لگدا اے کہ اوس توں بعد ابن اُبی دے قبیلے خزرج دے اِک ہزار بندے مسلمان ہو گئے۔ ایوں اِک عبداللہ تے عذاب توں نہ بچیا پر رسول رحمت دی دُعا نال اوہدے قبیلے دے اِک ہزار بندے عذاب توں بچ گئے۔

عبداللہ دی موت والے دِن اجے رسول خدا قبرستان وچ ای موجود سن تے اللہ دا ایہ حکم نازل ہوئیا:

﴿وَ لَا تُصَلِّ عَلٰۤی اَحَدٍ مِّنْهُمْ مَّاتَ اَبَدًا وَّ لَا تَقُمْ عَلٰی قَبْرِهٖ اِنَّهُمْ كَفَرُوْا بِاللّٰهِ وَ رَسُوْلِهٖ وَ مَاتُوْا وَ هُمْ فٰسِقُوْنَ﴾ (توبہ: ۸۴)

''جے اوہناں وچوں کدے کوئی مرجائے تے اوس دی نماز نہ پڑھو تے نہ کھڑے ہوؤ اوس دی قبر تے۔ اوہ منکر ہوئے نیں اللہ توں تے اوس دے رسول توں، تے اوہ نافرمان ای مر گئے۔''

ایس موضوع تے اخیری گل ایہ عرض کرنی اے کہ اللہ نے اپنی پالیسی جاری فرما دِتی اے کہ اوس نے منافقاں نوں معاف نہیں کرنا۔ فیر رسول خدا نوں اوہناں دی نماز جنازہ پڑھن توں منع کر کے اپنے فیصلے تے پکی پیڈی مہر لا دِتی پر اوس قدیر تے رحیم ہستی نوں کون ڈک سکدا اے جے اوہ فیصلہ کرلوے کہ اوس نے اپنی جنرل پالیسی توں ہٹ کے عبداللہ بن اُبی نوں معاف کر دینا اے، صرف ایس لئی کہ اوس دی سفارش محمدؐ نے کیتی اے۔

لعان دا بیان:

جدوں لشکر اسلام تبوک توں واپس پرتیا تے جناب عویمر عجلانی نے محسوس کیتا کہ اوہناں دی بیوی حاملہ اے۔ اوہناں رسول خداؐ کول ایہ مسئلہ بیان کیتا تے آپؐ نے اوہناں دی بیوی نوں طلب فرما لیا۔ فیر قرآنی فیصلے موجب دوواں وچ لعان کرا دِتا۔

لعان دے معنے نیں اِک دُوجے تے لعنت تے غضب الٰہی دی بددُعا۔ فقہ اسلامی وچ ایس دا مطلب ایہ ہے کہ جدوں کوئی خاوند اپنی بیوی تے زنا دا الزام لاوے یاں اوس دے بچے ولوں آکھے کہ ایہ میرے نطفے وچوں نہیں تے فیر خاوند لئی ضروری اے کہ اوہ چار گواہ پیش کرے۔ جے اوہ چار گواہیاں دے دیندا اے تے عورت تے حد لاگو ہووے گی تے جے نہ دے سکے تے اوس نوں آکھیا جاوے گا کہ اوہ اللہ دی قسم کھا کے چار وار ایہہ گواہی دیوے تے پنجویں وار آکھے کہ اللہ دی لعنت اے میرے تے جے میں جھوٹ بولاں تے۔ فیر ایوں ای عورت نوں وی آکھیا جاوے گا۔ جے اوہ وی ایویں قسماں کھا لوے تے فیر اوہ دوویں سزا توں بچ جان گے پر اوہ ہمیش لئی اِک دُوجے توں وکھ ہو جان گے۔ ایہ حکم سورہ نور دیاں آیتاں ۶ تا ۹ توں لیا گیا اے۔

معارف القرآن سورہ توبہ آیت: ۸۴

زنا دی حد:

ایسے سال اِک زانینہ نوں سنگسار کیتا گیا۔ ہوئیا ایہ کہ کجھ چر پہلوں غامدیہ رسول خداؐ کول حاضر ہوئی تے عرض کیتی کہ یا رسول اللہ! میرے کولوں زنا دا جرم ہوگیا اے، میں چاہندی ہاں کہ تسیں مینوں پاک کر دیو۔ رسول خداؐ نے اوس نوں واپس چلے جان دی ہدایت کیتی۔ اوس دِن اوہ واپس پرت گئی پر اگلے دن فیر آ گئی تے آ کے اوہی گل آکھی پر رسول خداؐ نے اوس نوں فیر واپس چلے جان دا حکم دِتا تے اوس دی گل سنی اَن سنی کر دِتی۔ تیسرے دن آئی تے اوس نے نال ایہ وی دسیا کہ اوہ زنا دے نتیجے تے حاملہ ہو چکی اے۔ فیر آپؐ نے اوس نوں حکم دِتا کہ ہن اوہ واپس چلی جاوے تے بچہ پیدا ہون توں بعد آ کے دسّے۔ تھوک توں واپسی توں بعد اوہ ایس حالت وچ حضورؐ دی خدمت وچ حاضر ہوئی کہ اوس نے بال دا ددھ چھڈا دِتا ہوئیا سی تے اوس دِن بال دے ہتھ وچ روٹی دا ٹکڑا سی۔ رسول خداؐ نے اوہ بچہ کسے مسلمان دے سپرد کر دِتا تے فیر اِک ٹویا پٹن دا حکم دِتا۔ ٹویا پٹیا گیا تے غامدیہ نوں سینے تیکر اوہدے وچ دب دِتا گیا۔ فیر لوکاں نوں حکم دِتا کہ اوس نوں رجم کرو۔ سنگساری دے نتیجے تے اوس دی موت واقع ہوگئی۔ فیر اوس نوں ٹوئے وچوں کڈ کے اوس دا جنازہ پڑھیا گیا تے اوس نوں دفن کیتا گیا۔

اپنے جرم دی دنیا تے سزا بھگتن لئی بے چین ہوئی غامدیہ دی توبہ دی رسول رحمت نے چوکھی تعریف فرمائی۔ جدوں اوس نوں سنگسار کیتا جا رہیا سی تے اوس دے سر تے جناب خالد بن ولید نے وی اِک پتھر ماریا۔ غامدیہ دے سر وچوں خون دے کجھ قطرے جناب خالد دے منہ تے جا ڈگے۔ اوہناں نے اوس دے خون نوں پلیت آکھدیاں ہوئیاں غامدیہ نوں مندا چنگا آکھیا۔ ایہ سن کے رسول خداؐ نے جناب خالد نوں ڈانٹ دِتا تے فرمایا کہ ایس نے اجہی توبہ کیتی اے کہ کوئی وی کرے، اوس دے گناہ دور ہو جان گے۔

مدنی مسلماناں دا پہلا حج:

۹ھ وچ ۳۰۰ صحابہ حج بیت اللہ لئی مکہ وَل تشریف لے گئے۔ رسول خداؐ نے حضرت ابوبکر صدیق نوں اوہناں دا امیر مقرر فرمایا تے اپنے ولوں قربانی لئی ۲۰ اُٹھ عطا فرمائے۔ حاجیاں دا جتھا مدینہ منورہ توں جا چکیا سی تے پچھوں سورہ براۃ نازل ہوئی جہدے وچ اللہ تعالیٰ نے مشرکاں نوں مسجد حرام وچ وڑن توں روک دِتا تے اوہناں نال جیہڑے معاہدے سن اوہناں نوں ختم کر دِتا۔ رسول خدا نے حضرت علی نوں حکم دِتا کہ اوہ وی مکے وَل کوچ کر جان تے جدوں سارے لوگ میدان عرفات وچ اکٹھے ہون تے اوہناں نوں ایہ سورت پڑھ کے سنا دِتی جاوے۔ حضرت علی نے حکم دی تعمیل کیتی تے لوکائی نوں دسیا کہ جتھے معاہدیاں دی مدت مقرر کیتی گئی اے اوہ مدت دے ختم ہون تیکر چلن گے تے جتھے مدت نہیں، اوہ چار مہینے بعد کالعدم ہو جان گے۔ مکے وچ ایہ اعلان بت پرستی تے شرک دے تابوت وچ اخیری کِل سی۔

۹ھ دے کجھ ہور واقعات:

ایسے سال سیدنا ابراہیم بن محمد رسول اللہ نے چلانا کیتا۔ آپؐ دی صاحبزادی تے جناب عثمان ذوالنورین دی زوجہ

سیدہ اُم کلثوم ایسے سال اللہ نوں پیاری ہوئی ۔ ننھے ابراہیم تے سیدہ اُم کلثوم دی وفات تے رسول خدا اوہنے ای دُکھی تے غمزدہ ہوئے جناں کوئی وی باپ اپنی اولاد دی دوہری موت تے ہوسکدا اے ۔عثمان ! جے میری کوئی تجی دھی وی (کنواری) ہوندی تے میں اوس نوں وی تیرے نکاح وچ دے دیندا۔ چیتے رہوے کہ سیدہ اُم کلثوم دے چلانا کرن ویلے رسول خدا دی ساری اولاد جنتاں دی وسنیک سی، سوائے سیدہ فاطمہ بتول توں ۔

۹ھ وچ ای حبشہ دا بادشاہ اَصحمہ نجاشی فوت ہویا۔ آپ نے صحابہ کرام نوں دس دِتا کہ اَج اِک مہربان مر گیا اے ۔ فیر آپ ؐ نے اوس دی غائبانہ نماز جنازہ پڑھی تے اوس دے حق وچ دُعا کیتی ۔

عام الوفود (جتھیاں دا سال)

جویں کہ پچھے ذکر ہویا اے فتح مکہ، بنوثقیف تے بنوہوازن دی شکست نال سارے عرب وچ اسلام دا بول بالا ہوگیا سی ۔ رہی سہی کسر سورہ براۃ نال پوری ہوگئی جہدے وچ اللہ نے ایہ فیصلہ سنا دِتا سی کہ ہن کوئی مشرک بیت اللہ دا حج نہیں کر سکدا ۔ ایس توں بعد پورے عربستان وچوں لوکائی فوج درفوج مدینے اپڑنا شروع ہوگئی ۔ اصل وچ بہت سارے عرباں نے جناب محمد رسول اللہ دی سچائی دا معیار ایہ بنایا ہویا سی کہ اوہ قریش تے غالب آ وَن گے ۔ اوہناں دا خیال سی کہ جیہڑا نبی اپنی قوم نوں قائل یاں مغلوب نہیں کر سکیا اوہدے تے ایمان لیاوَن دی اوہناں نوں کوئی لوڑ نہیں ۔ ہن ایہ نتارا وی ہوگیا سی تے قرآن دے آکھن موجب یَدْ خُلُوْنَ فِی دِیْنِ اللّٰہِ اَفْوَاجًا (نصر : ۲) دے رنگ نظر آ رہے سن ۔

رسول خداؐ وَل لوکائی دے دوڑے آ وَن والا کم مکے وچ ای شروع ہوگیا سی تے مدینے آ کے ایہ کم تیز ہوگیا سی پر ۸ھ وچ وکھو وَکھ قبیلیاں دے نمائندہ جتھیاں وچ ہور وادھا ہوگیا سی ۔ ۹ھ وچ وفداں دے آ وَن والا کم اپنے کمال نوں اپڑ گیا سی تے کوئی نہ کوئی وفد ہر ویلے مسجد نبوی وچ بیٹھا دِسدا سی ۔ ایس لئی ایس سال نوں عام الوفود یعنی جتھیاں دا ورھا آکھدے نیں ۔

رسول خدا دی خدمت وچ آ وَن والے وفداں وچ عام طور تے قبیلیاں دے سردار، رئیس تے دانش ور بندے ہوندے سن ۔ ہر وفد دے آ وَن دا مقصد وکھرا ہوندا سی ۔ کوئی قیدیاں نوں چھڈان لئی حاضر ہوندا سی تے کوئی صرف امان لین لئی ۔ کوئی مناظرے یاں مجادلے لئی آ وَندا تے کوئی ایہ گزارش کردا کہ اوہناں وَل ودھے جاندے اسلامی لشکر نوں واپس سد لیا جاوے ۔ کسے آ کے جزیہ دین دا اقرار کیتا تے کوئی اسلامی تعلیم حاصل کرن دا خاہش وند ہویا۔ رسول رحمت بڑے سوہنے طریقے نال اوہناں نوں جی آیاں نوں آکھدے ۔ اوہناں نوں چنگے چوکھے تحفے عنائت فرماندے، جے اوہ مسلمان نہ ہوئے ہوندے تے اوہناں نوں اسلام دی ترغیب دیندے تے اوہناں نوں ایمان تے شریعت دیاں گلاں سکھاندے تاں جے اوہ واپس جا کے اپنے قبیلے نوں وی سکھان ۔ اصل وچ اوہ وفد صحرا وچ بدوواں دے اندر دین اسلام پھیلان دا وڈا ذریعہ سن ۔

تجلیات نبوت از مولانا صفی الرحمان مبارک پوری، صفحہ: ۲۴۷

وفد دا الفّر :

عرب وچ اوٹھاں دے قافلے وچ سب توں اگے ٹرن والے اوٹھ نوں الوافد آکھیا جاندا سی۔ فیر ایہ لفظ اگل ہتھ بندیاں لئی وی ورتیا جان لگ پیا۔ بلکل اوویں ہی جویں فقیہ دا لفظ علم فقہ دے ماہریاں سیانے بندے لئی ورتیا جان لگ پیا حالانکہ عرب وچ فقیہ اوس نوں آکھدے سن جیہڑا اوٹھنی دے بچہ دین توں پہلاں ایہ دسدا سی کہ بچہ نراے یاں مادہ۔

وافد دی جمع وفد اے تے وفد دا مطلب اے دوتوں ودھ سیانے یاں اگل ہتھ بندے۔''وفوذ'' دا لفظ ایسے لفظ وفد دی جمع اے۔ وفد دا لفظ اُچیائی، ٹیسی تے بلندی دے معنیاں وچ وی ورتیا جاندا اے۔ ریتلے ٹبے دی ٹیسی نوں تے آکھیا ہی وفد جاندا سی۔ اَوفاد دا لفظ وی وفد دی جمع دے طور تے بولیا جاندا اے۔

طبقات ابن سعد تے سیرت ابن ہشام وچ اوہناں جتھیاں دی تفصیل پڑھن نوں لبھدی اے جیہڑے اعلان نبوت توں ۱۱ھ تیکر کِسے نہ کِسے ویلے رسول رحمتؐ دے حضور حاضر ہوندے رَے۔ اوہناں جتھیاں دی تعداد اے دسّی جاندی اے۔

ہیٹھ کجھ وفداں دا تفصیلی ذکر کیتا جاندا اے:

وفد صَدَاء:

ایہ وفد ۸ھ وچ رسول خدا دی خدمت وچ حاضر ہوئیا۔ پہلوں اوس قوم دا اِک بندا زیاد بن حارث صدائی حاضر ہوئیا۔ فیر اوہ اپنی قوم دے پندرہ (۱۵) اگل ہتھ بندیاں دے نال مدینے آیا۔ حضرت سعد بن عبادہ نوں اوہناں دی ٹہل سیوا دا حکم دِتا گیا۔ اوہناں دے واپس پرتن تے اوہناں دے قبیلے وچ اسلام پھیل گیا۔ جان لگیاں وفد دے سربراہ زیاد بن حارث نے عرض کیتی یا رسول اللہ! ساڈے علاقے وچ اِکو کھوہ اے، گرمیاں وچ اسیں پانی نوں ترس جاندے ہاں۔ دُعا فرماؤ کھوہ دا پانی وافر ہو جائے۔ رسول رحمتؐ نے فرمایا کہ ست کنکریاں پھڑ لیا۔ زیاد کنکریاں لے کے آئے تے رسول رحمت نے کجھ دیر اپنے ہتھ وچ رکھ کے اوس نوں واپس دے دتیاں تے حکم دِتا کہ اِک اِک کر کے ایہ کنکریاں اوس کھوہ وچ سٹ دینا تے سٹن ویلے ہر اِک دے اُتے اللہ اللہ پڑھدے جانا۔ زیاد نے واپس جا کے اوویں ای کیتی۔ اوس توں بعد اوس کھوہ دا پانی کدے نہیں لتھا۔

وفد عبدالقیس :

قبیلہ عبدالقیس دا وفد رسول خدا دی خدمت وچ حاضر ہوئیا تے عرض کیتی کہ یا رسول اللہ! اسیں بار بار ایتھے حاضر نہیں ہوسکدے بس کجھ اجہی گل سمجھا دیو کہ اسیں وی اوس تے عمل کر دے رہئے تے ساڈی قوم وی۔ حضور نے فرمایا کہ میں تہانوں چار چیزاں تے عمل کرن دا تے چار چیزاں ترک کرن دا حکم دیندا ہاں۔ جیہڑیاں چار چیزاں تے عمل دا حکم دِتا اوہ ایہ سن:

۱۔ لا اِلٰہَ الا اللہ محمد رسول اللہ دی گواہی۔ ۲۔ نماز قائم کرنا۔ ۳۔ زکوٰۃ دینا۔ ۴۔ رمضان دے روزے رکھنا۔

تے جیہڑیاں چار چیزاں چھڈن دا حکم دِتا اوہ ایہ سن:

۱۔ دُبّا ۲۔ حنتم ۳۔ نقیر ۴۔ مزفت

ایہ چارے اوہناں پانڈیاں دے نام نیں جہناں وچ شراب کڈی، پیتی تے رکھی جاندی سی۔ چیتے رہوئے کہ بنو عبدالقیس وچ شراب نوشی بڑی عام سی۔

ایس وفد وچ شامل جارود بن علاء، جیہڑا عیسائی سی، نے رسول خدا نوں پچھیا کہ جے اسیں اپنا دین چھڈ کے تہاڈے دین وچ شامل ہو جاندے ہاں تے کیہ تسیں ساڈے ضامن بن دے او۔ فرمایا: ہاں، میں تہاڈی بھلیائی دی ضمانت دیندا ہاں کیوں جے جس دین دی میں دعوت دے رہیا ہاں اوہ اوس توں بہتر اے جہدے تے تسیں ایس ویلے چل رَہے او۔ ایہ سن کے جارود مسلمان ہو گیا تے اوس دے نال باقی عیسائی وی مسلمان ہو گئے۔

وفد بنی حنیفہ تے مسیلمہ کذاب:

۹ھ وچ بنو حنیفہ دے ستاراں (۱۷) بندیاں دا اِک جتھہ مدینے حاضر ہوئیا جنہاں وچ اِک مسیلمہ بن حبیب وی سی، اوہی مسیلمہ جس نے بعد وچ نبی ہون دا دعویٰ کیتا تے تواریخ وچ مسیلمہ کذّاب دے نام نال مشہور ہوئیا۔ بنو حنیفہ دے وفد دے سارے بندے مسلمان ہو گئے پر مسیلمہ بن حبیب آکھن لگا کہ جے رسول خدا مینوں اپنا جانشین من لین تے میں وی بیعت کرن لئی تیار ہاں۔ سرورِ عالم دے ہتھ وچ اوس ویلے کھجور دی اِک نکی جئی سوٹی سی۔ آپؐ نے اوس سوٹی وَل اشارہ فرما کے آکھیا کہ جے توں بیعت دے بدلے ایہ سوٹی وی طلب کریں تے میں ایہ سوٹی وی تینوں نہ دیواں گا۔ رسول خداؐ نوں اللہ نے خواب وچ ایہ دکھا دِتا سی کہ آپؐ دے ہتھ وچ دو کنگن نیں جیہڑے آپؐ نوں چوکھے ناگوار لگے۔ اللہ نے اوہناں نوں پھوک مار کے اڈا دین دا حکم دِتا سی۔ حضورؐ نے پھوک ماری تے اوہ اُڈ گئے۔ حضورؐ سمجھ گئے کہ اوہ دو دویں اذیت دین والے کڑے مسیلمہ تے اسود عنسی نیں۔ یاد رہوے کہ عنسی نے وی نبوّت دا دعویٰ کیتا سی۔

جدوں بنو حنیفہ دا وفد واپس یمامہ اپڑیا تے مسیلمہ نے نبوت دا دعویٰ کر دِتا تے لوکائی نوں آکھن لگ پیا کہ جناب محمد رسول اللہ نے اپنی نبوت وچ مینوں وی شریک کر لیا اے۔ اوہ اپنے کولوں آئتاں وی تیار کر دا تے آکھدا کہ ویکھ لوؤ ایہ قرآن پاک ورگا کلام اے۔ اوس کذاب دا کلام ویکھو:

لَقَدْ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَى الْحُبْلٰى اَخْرَجَ مِنْهَا نِسْمَةً تَسْعٰى مِنْ بَيْنِ صِفَاقٍ وَّحَشَا وَاَهَلَّ لَهُمُ الْخَمْرَ وَالزِّنا وَوَضَعَ عَنْهُمُ الصَّلٰوةَ[1]

''اللہ تعالیٰ نے حاملہ تے انعام فرمایا۔ اوس دیاں انتڑیاں تے پیٹ دی جھلی دے وچکاروں اجہی روح کڈی جیہڑی دوڑ دی پھر دی اے۔ تے اللہ نے بندیاں لئی شراب تے زنا حلال کر دِتے، تے نماز معاف کر دِتی اے۔''

۱۰ھ وچ کذاب نے رسول خداؐ نوں اِک خط وی لکھیا جہدے وچ اوس نے حضورؐ نوں محمد رسول اللہ ہی لکھیا پر عرب دی ادھی زمین دا مالک بن بیٹھا۔ رسول خدا نے اوس نوں جواب وچ مسیلمہ کذاب لکھیا تے وضاحت فرمائی کہ ساری زمین خدا دی اے، اوہ جس نوں چاہندا اے وارث بنا دیندا اے۔

---

[1] نقوش رسول جلد نمبر ۷ صفحہ: ۶۷۲

مسیلمہ کذاب وَل عہد صدیقی وچ جناب خالد بن ولید نے فوج کشی کیتی۔لشکر اسلام وچ حضرت حمزہ دا قاتل وحشی وی سی۔اوس دے ہتھوں مسیلمہ جہنم اپڑیا۔اوس دے قتل توں بعد جناب وحشی آکھدے ہوندے سن کہ جے کفر دی حالت وچ میں اِک عظیم الشان ہستی نوں شہید کیتا سی تے ہن اِک بہت وڈے کافر تے کذّاب نوں وی میں ای ماریا اے۔ایوں خدا نے میرے گناہ دی تلافی کر دِتی اے۔

بنو عامر بن صعصعہ دا وفد:

بنو عامر دے ایس تِن رکنی وفد وچ عامر بن طفیل، اربد بن قیس تے جبار بن اسلم شامل سن۔ایہ تِنے اپنی قوم دے سردار تے وڈھے شیطان سن۔چیتے رہوے کہ ایہ اوہی عامر بن طفیل سی جس نے اصحاب بئر معونہ نال دھوکا کیتا سی۔اوس دن مدینے آیا تے آکھن لگا کہ اے محمد! میں تہانوں تِن گلّاں دا اختیار دیندا ہاں:

۱۔ تہاڈے لئی وادی دے باشندے تے میرے لئی بادیہ دے۔

۲۔ تہاڈے بعد خلیفہ میں بناں گا۔

۳۔ میں غطفان دے اِک ہزار گھڑ سواراں نال مدینے تے حملہ کر دیواں گا۔

گل کرو تِناں وچوں کیہڑی گل وارا کھاندی جے؟ رسول خدا نے اوہناں دی ہدایت لئی دُعا منگی تے خموش ہو گئے۔ جدوں عامر گلاں کر رہیا سی، تے پروگرام موجب اربد اُٹھ کے رسول اللہ دے پچھے گیا تے تلوار نیام وچوں کڈن دی کوشش کیتی تاں جے رسول خدا تے وار کرے۔پر اللہ نے اوس دا ہتھ پھڑ لیا تے اوہ کجھ کرن دے قابل ای نہ رہیا۔

جدوں عامر واپس پرتیا تے رستے وچ بنو سلول دی اِک سوانی دے گھر آرام لئی رُکیا۔اوتھے ای اللہ نے اوس دے حلق وچ طاعون دی گلٹی کڈی۔سویرے اُٹھ کے گھوڑے تے سوار ہو کے ٹرپیا تے گھوڑے تے ای مر گیا۔اوہدر تلوار دا وار کرن دی کوشش کرن والے اربد تے اسمانی بجلی ڈگی تے اوہدے نال سڑ کے مر گیا۔

وفد ہمدان:

ہمدان یمن دا اِک مشہور قبیلہ سی۔اوس دا وفد ۹ھ وچ تبوک توں واپسی دے ویلے حاضر ہویا۔اوہناں وچوں جیہڑے لوکی مسلمان ہو گئے سن، رسول خدا نے اوہناں وچوں ای اِک بندے نوں، جیہڑا شاعر وی سی تے اوس دا نام مالک بن نمط سی، امیر مقرر فرما دِتا۔رسول خدا نے وفد نوں ہر اوہ چیز عطا کر دِتی جیہڑی اوہناں منگی سی۔فیر باقی لوکاں نوں اسلام دی دعوت دین لئی حضرت خالد بن ولید نوں بھیجیا پر ایس دا چھ مہینے وچ وی کوئی نتیجہ سامنے نہ آیا۔فیر رسول خدا نے حضرت علی نوں اک خط دے کے اوہناں دے علاقے وَل گھلیا۔جناب علی المرتضیٰ نے حضورؐ دے حکم موجب حضرت خالد نوں واپس بھیج دِتا تے بنو ہمدان نوں رسول خدا دا نامہ مبارک پڑھ کے سنایا۔ایس تے اوہ سارے دے سارے مسلمان ہو گئے۔رسول رحمت نوں بنو ہمدان دے اسلام دی خبر ملی تے آپؐ سجدہ ریز ہو گئے۔سر مبارک چکیا تے فرمایا ''ہمدان تے سلام، ہمدان نوں سلام''

نجران دا وفد:

نجران یمن دی سرحد تے اِک کھلا ڈھلا علاقہ سی۔ اوہدے وچ تہتر (۷۳) وستیاں سن تے اوتھے اِک لکھ ویہہ (۲۰) ہزار جنگی جوان سن جیہڑے سارے دے سارے عیسائی سن۔ رسول خدا نے اوہناں وَل اِک دعوتی خط لکھیا جہدے جواب وچ اوہناں نے سٹھ (۶۰) بندیاں دا اِک وفد رسول اللہ دی خدمت وچ بھیجیا جدوں اوہ وفد مدینے اپڑیا تے حالت ایہ سی کہ اوہناں دھاری داریمنی کپڑے دے سوہنے سوہنے جوڑے پائے ہوئے سن تے اوہناں نوں گھسیٹ رَے سن۔ اُتے ریشمی چادراں لیاں سن تے انگلاں تے سونے دیاں مندریاں سن۔ رسول خداؐ نے اوہناں متکبّر بندیاں نال گل کرنا پسند نہ کیتی۔ کجھ دانش وند صحابہ نے مشورہ دِتا کہ کپڑے بدل کے تے مندریاں لاہ کے اپنا حلیہ سنوار لوؤ۔ فیر جدوں اوہ رسول خدا دے حضور گل بات لئی حاضر ہوئے تے آپؐ نے فرمایا کہ تہانوں تن گلاں اسلام توں دور لے جاندیاں نیں: صلیب دی عبادت، سور کھان دی عادت تے تہاڈا ایہ خیال کہ عیسیٰ اللہ دے بیٹے نیں۔

ایہ سن کے اوہ آکھن لگے کہ فیر عیسیٰ ورگا کون اے جیہڑا بغیر باپ توں پیدا کیتا گیا ہووے؟ ایس تے اللہ نے ایہ آئتاں نازل فرمائیاں:

﴿اِنَّ مَثَلَ عِیْسٰی عِنْدَ اللّٰهِ کَمَثَلِ اٰدَمَ خَلَقَهٗ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهٗ کُنْ فَیَکُوْنُ ۝ اَلْحَقُّ مِنْ رَّبِّكَ فَلَا تَکُنْ مِّنَ الْمُمْتَرِیْنَ ۝ فَمَنْ حَآجَّكَ فِیْهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَآءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ اَبْنَآءَ نَا وَ اَبْنَآءَ کُمْ وَ نِسَآءَ نَا وَ نِسَآءَ کُمْ وَ اَنْفُسَنَا وَ اَنْفُسَکُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَّعْنَتَ اللّٰهِ عَلَی الْکٰذِبِیْنَ﴾ (آل عمران: ۵۹۔۶۱)

''رسول خدا نے ایہ آئتاں اوہناں نوں پڑھ کے سنائیاں تے اوہناں نوں مباہلے دی دعوت دِتی۔ اوہناں آپس وچ مشورہ کیتا۔ مشورے توں بعد مسلمان تے نہ ہوئے پر جزیہ دین تے تیار ہو گئے۔ رحمت عالم نے اوہناں لئی امان تے دین دی آزادی منظور فرمائی۔ رسول خداؐ نے جزیہ دی وصولی لئی اوہناں نال حضرت ابوعبیدہ عامر بن جراح نوں روانہ فرمایا۔ اوتھوں ای جناب ابوعبیدہ، امین الامت دے لقب نال مشہور ہوئے۔ نجران واپسی دے ویلے دو بندے مسلمان ہو گئے سن۔ اوہناں توں اسلام اگے نجران وَل پھیلدا گیا تے اخیر اوہ سارے مسلمان ہو گئے۔ تے سیاسی ٹیکس جزیہ دی تھاں دنیا تے آخرت دے کم آوَن والے صدقات وخیرات دین لگ پے۔''

بنوفزارہ دا وفد:

تبوک توں واپسی توں بعد جیہڑے وفد آئے اوہناں وچ بنوفزارہ دا وفد وی سی۔ وفد وچ ویہہ (۲۰) بندے سن جیہڑے قحط دے مارے ہوئے سن پر اسلام دا اقرار کر رَے سن۔ اوہناں رسول خدا کول قحط سالی دی شکایت کیتی تے عرض کیتی کہ ''یا رسول اللہ! اللہ اگے دُعا کرو کہ اوہ ساڈے علاقے وچ مینہ ورسائے۔ تسیں ساڈے لئی اپنے رب اگے سفارش کر دیو تے تہاڈا رب ساڈے لئی تہاڈے اگے سفارش کر دیوے۔'' آپؐ نے فرمایا ''سبحان اللہ، تہاڈے تے افسوس اے، ایہہ

کیہ آکھ رَے او؟ میں تے اپنے رب اگے سفارش کراں گا پر اجیہا کون اے جہدے اگے میرا رب سفارش کرے؟ اوس توں سوا کوئی معبود نہیں، اوہ اعلیٰ تے عظیم اے۔ اوس دی کرسی نے آسماناں تے زمین نوں گھیر رکھیا اے تے اوہ اوس دی عظمت تے جلال نال ایوں چر چراندے نیں جویں نواں کجاوہ چر چراندا اے۔'' فیر رسول رحمت نے منبر تے چڑھ کے اوہناں لئی بارش دی دُعا فرمائی۔ اللہ نے اوہناں نوں رجھویں مینہ تے بھرویں رحمت نال نوازیا۔

نبو طے دا وفد:

نبو طے دا اِک وفد اپنے اِک سردار زید الخیل دی سربراہی وچ رسول اللہ دی خدمت وچ حاضر ہویا۔ گل بات کر دیاں حضورؐ نے اوہناں نوں اسلام دی دعوت دِتی جیہڑی اوہناں قبول کر لئی۔ زید الخیل ولوں اللہ دے نبی نے ارشاد فرمایا'' عرب دے جس بندے دی وی میرے سامنے فضیلت بیان کیتی گئی اے، جدوں اوہدے نال ملاقات ہوئی تے اوہ اوس توں گھٹ ای نکلیا اے پر زید الخیل ولوں جو کجھ سنیا سی ایہ اوس توں ڈھیر اگے وے۔ آپؐ نے اوہناں نوں زید الخیل دی بجائے زید الخیر آکھیا تے فید تے آل دوال دا علاقہ اوہناں نوں دے دِتا تے ایس دی لکھت پڑھت وی کر لئی۔

بنو کندہ دا جتھا:

اشعث بن قیس بنو کندہ دے اسی (۸۰) بندیاں دا اِک جتھا لے کے حضورؐ دی خدمت وچ حاضر ہویا۔ اوہناں سوہنی طرحاں کنگھی کیتی ہوئی سی، اکھاں وچ سرمہ پایا ہویا سی تے ریشمی جبے پائے ہوئے سن۔ جدوں رسول خدا نے اوہناں نوں ویکھیا تے پچھیا کہ تسیں اسلام قبول نہیں کیتا؟

''کیوں نہیں یا رسول اللہ'' اوہناں نے جواب دِتا۔

''تے فیر ایہ جبے کیوں پائے ہوئے جے؟'' حضور نے سوال کیتا۔

ایہ سن کے اوہناں نے جبے اتار دِتے۔

یمن دے وسنیک تے اسود عنسی کذاب:

یمن وچ اسلام دی روشنی اپڑ تے گئی سی پر اجے اوس علاقے دے وسنیک کجھ قبیلے شرارتاں وچ رُجھے ہوئے سن۔ اوہناں یمنی قبیلیاں وچ اِک بنو مذحج وی سی۔ رمضان ۱۰ھ وچ رسول اللہ نے حضرت علی المرتضیٰ دی کمان وچ تن سو سواراں دا اِک جتھا بنو مذحج وَل ٹور یا تاں جے اوہناں نوں اسلام دی دعوت دِتی جاوے تے جے اوہ کوئی شرارت کرن تے ایہ حربی دستہ اوہناں دا مقابلہ کرے گا۔ اوہناں نے جناب علی دی دعوت قبول نہ کیتی تے کفر تے قائم رَے تے نالے مسلماناں ول تیراندازی شروع کر دِتی۔ حضرت علی نے ٹک کے اوہناں دا مقابلا کیتا تے اخیر اوہناں تے غالب آ گئے۔ کجھ دیر توں بعد اوہناں نوں فیر اسلام دی دعوت دِتی گئی۔ ایس واری اوہ مسلمان ہو گئے۔

حضرت ابوموسیٰ اشعری تے معاذ بن جبل یمن وَل:

رسول خداؐ نے حضرت ابوموسیٰ عبداللہ بن قیس اشعری نوں زبید تے عدن دا والی مقرر کر کے بھیجیا اوہناں ای دِناں وچ حضرت معاذ بن جبل نوں وی یمن دے کجھ علاقے دا حاکم مقرر کیتا۔ جناب معاذ بڑی سوہنی شخصیت دے مالک

سن۔ آپ سارے ای غزویاں وچ رسول خدا دے نال رَے۔ سخی ایڈے سن کہ ہر شے فی سبیل اللہ دے دیندے تے آپ مقروض ہوئے رہندے سن۔ علم و فضل وچ جناب معاذ دا ایہ مقام سی کہ حضورؐ دا ارشاد مبارک اے کہ چار بندیاں توں قرآن سکھو......ابن مسعود، ابی بن کعب، معاذ بن جبل تے سالم مولیٰ ابی حذیفہ توں۔

سرور دو عالم دے حکم موجب جدوں معاذ یمن وَل جان لگے تے حضورؐ اوہناں نوں رب را کھا آکھن لئی آپوں مدینے توں باہر تشریف لیائے۔ معاذ سواری تے سن تے نبی رحمت پیدل ٹردے جا رَے سن تے اوہناں نوں نصیحتاں کر رَے سن۔ جس ویلے معاذ رخصت ہون لگے تے حضورؐ نے فرمایا: ''اے معاذ! شاید ہن تیری میری ملاقات نہ ہو سکے تے تیرا گزر میری مسجد تے قبر دے نیڑیوں ہووے۔ اوس ویلے معاذ تے کیہ بیتی ہووے گی جدوں اوس نوں یقین ہو گیا سی کہ اوہ اپنے محبوب آقا دی اخیری واری زیارت کر رہیا اے، پر حضورؐ دے حکم دی تعمیل وی ضروری سی۔ معاذ یمن وَل چلے گئے تے رسول خداؐ اوہناں نوں ودھیا کر کے شہر واپس آ گئے۔ معاذ جدوں مدینے واپس آئے تے خلافت دی مسند تے جناب صدیق اکبر تشریف فرما سن۔ آپ تھوڑا چر ای سرکار دے شہر وچ ٹھہرے تے فیر واپس شام چلے گئے تے حیاتی دے اخیری ساہ تیکر اوتھے ای رَے۔

کذاب عنسی دا ظہور تے قتل:

یمن دی لوکائی مسلمان ہو چکی سی تے ہر پاسے رسول خداؐ دے مقرر کیتے ہوئے حاکم موجود سن کہ کہف حنان ناں دے شہر وچ ست سو (۷۰۰) جنگجواں نال اچن چیت اسود عنسی ظاہر ہویا۔ اوس نے نبوت تے حکومت دی ملکیت دا دعویٰ کیتا تے ہولی ہولی اپنی طاقت وچ اضافہ کر دا رہیا۔ مسلمان عمال سارے دے سارے اشعریین دے علاقے وچ کٹھے ہو گئے تے اوہدے نال کھلم کھلا ٹکر نہ لے سکے۔ فیر فیروز دیلمی تے اوہناں دے فارسی سجناں نے، جیہڑے سارے دے سارے مسلمان ہو چکے سن، کوئی چال چلی۔ جناب فیروز نے اوس جھوٹے نبی دا سر لاہ کے قلعے توں باہر وگا دِتا۔ اوس دا ایہہ حال ویکھ کے اوس دے ساتھی گھابر گئے تے فیر ویکھدیاں ای ویکھدیاں تتر بتر ہو گئے۔ اسلام تے اہل اسلام غالب آ گئے تے اپنے کماں تے واپس پرت آئے۔

رسول خداؐ نے اپنے وصال توں اِک دِن پہلے صحابہ نوں دسیا کہ اج اسود عنسی کذاب قتل ہو گیا اے، فیر عہد صدیقی وچ یمن توں ایس امر دا خط وی وصول ہو گیا[1]

جناب علی المرتضیٰ یمن وَل:

حجۃ الوداع لئی روانگی توں پہلاں رسول خدا نے حضرت علی دی امارت وچ تن سو مجاہداں دا اِک جتھا یمن وَل ٹوریا۔ آپ جدوں یمن اپڑے تے اپنے مجاہداں نوں نکے نکے ٹولیاں وچ ونڈ دِتا۔ مجاہداں نے اوس علاقے دے وسنیکاں نوں اسلام دی دعوت دِتی پر اوہناں قبول نہ کیتی۔ مذحج قبیلے دے کجھ جوان تے لڑن مرن لئی تیار ہو گئے تے ایوں اپنے ۲۰ بندے مروا بیٹھے۔ فیر اوہ اگے لگ کے بھج کھلوتے۔ جناب علی المرتضیٰ نے کمال سیانف دا مظاہرہ کیتا تے اوہناں دا پچھا کر کے

---

[1] تجلیات نبوت از مولانا صفی الرحمان مبارک پوری صفحہ: ۲۵۹

اوہناں نوں قتل کرن دی بجائے، اِک وار فیر اوہناں نوں اسلام دی دعوت دِتی۔ ایہ دعوت اوہناں نے قبول کرلئی۔ ایس توں پہلاں بوہت سارا مال غنیمت مجاہداں دے ہتھ لگ چکیا سی، جیہڑا جناب علی المرتضےٰ نے مجاہداں وچ تقسیم کر دِتا سی، ہاں خمس سنبھال لیا سی۔

ایس حربی جتھے دے واپس پرتن تیکر جناب رسول خداؐ حج لئی روانہ ہو چکے سن، ایس لئی جناب علی وی مکے وچ آقا کول اپڑ گئے۔

حدیث ابوذر:

اِک دِن دی گل اے سرور کونینؐ ''مسیت وچ تشریف فرما سن۔ اوتھے حضرت ابوذر غفاری وی اپڑ گئے تے حضور دے کول جا کے ادب نال بیٹھ گئے۔ رحمت عالم نے ارشاد فرمایا کہ اے ابوذر! مسیت وچ حاضری دے آداب نیں۔

''اوہ کیہ نیں، یارسول اللہ؟''

''دو رکعت نماز'' رسول رحمت نے ارشاد فرمایا۔

جناب ابوذر اُٹھے، دو رکعت نفل ادا کیتے تے فیر آقا دے سامنے دوزانو ہو گئے۔ آپ نے ویکھیا کہ اوتھے ہور کوئی بندا نہیں، سرکار دی پوری توجہ اوہناں وَل ای ہووے گی تے ایس موقع نوں غنیمت جاندیاں ہویاں سرکار دو عالم نال گل بات شروع کر دِتی۔ اوہ گل بات اسلامی تواریخ وچ بڑا اُمل پا گئی تے اجے تیکر اوس نوں راہنما اصولاں دے طور تے یاد رکھیا گیا اے۔ جناب ابوذر نے عرض کیتی:

اللہ دے نیڑے کیہڑے عمل چوکھے چنگے نیں؟

ارشاد ہویا: اللہ تعالیٰ تے ایمان تے اوہدے رستے تے جہاد۔

عرض کیتی: کس مومن دا ایمان چوکھا ٹھیک اے؟

ارشاد ہویا: چنگے اخلاق نال سجیا ہویا ایمان زیادہ کامل اے۔

عرض کیتی: مسلماناں وچ افضل کون اے؟

ارشاد ہویا: جہدی زبان تے ہتھاں توں دُجے مسلمان محفوظ رہن۔

عرض کیتی: کیہڑی ہجرت افضل اے؟

ارشاد ہویا: جس نے بدی نوں ترک کر دِتا۔

عرض کیتی: اللہ نے جیہڑی کتاب حضور تے نازل فرمائی، اوہدے وچ سب توں افضل آیت کیہڑی اے؟

ارشاد ہویا: آیت الکرسی

عرض کیتی: یارسول اللہ! انبیاء دی تعداد کنی اے؟

ارشاد ہویا: اِک لکھ چوی ہزار۔

عرض کیتی: ایہناں وچ رسولاں دی تعداد کنی اے؟

ارشاد ہویا: تن سو تیراں۔

عرض کیتی: یارسول اللہ! کجھ وصیّت فرماؤ۔

ارشاد ہویا: میں تہانوں اللہ توں ڈرن دی وصیّت کردا ہاں۔ ایہ تقویٰ تہاڈے حالات نوں سنوار دے گا۔

عرض کیتی: یارسول اللہ! کجھ ہور ارشاد فرماؤ۔

ارشاد ہویا: خموشی اختیار کریا کرو۔ چوکھا ہسن توں پرہیز کرو، ایہ دِلاں نوں مردہ کر دیندا اے تے چہرے دی نورانیت مکا دیندا اے۔

عرض کیتی: یارسول اللہ! ہور وصیت فرماؤ۔

ارشاد ہویا: مسکیناں نال محبت کرو تے اوہناں دے نیڑے رہن نوں چنگا جانو۔

عرض کیتی: یارسول اللہ! ہور۔

ارشاد ہویا: سچ بولیا کرو بھانویں کوڑا ہووے۔

عرض کیتی: یارسول اللہ! کجھ ہور؟

ارشاد ہویا: اللہ دے معاملے وچ کسے ملامت کرن والے دی ملامت دا اندیشہ نہ کرو۔

جبرائیل اجنبی دے روپ وچ:

ایسے سال دی گل اے کہ اِک دن رسول رحمت اپنے اصحاب نال مسجد وچ تشریف فرما سن تے اوتھے اِک صاحب آئے۔ اوہناں دے کپڑے چوکھے صاف ستھرے تے چٹے سفید سن، چہرہ خوبصورت سی تے بدن وچوں خوشبو دے بلھے آ رہے سن۔ اوہ ہر کسے لئی اجنبی سن پر سفر دے کوئی آثار وی نظر نہیں آ رہے سن۔ اوہ رسول خدا دے سامنے دوزانو ہو کے بیٹھ گئے تے اپنے ہتھ گوڈیاں تے رکھ لے۔ فیر اوہناں رسول خدا اگے اسلام، ایمان، احسان تے قیامت دے متعلق سوال کیتے تے رسول خدا دے ہر جواب دی تصدیق کر دے گئے۔ جدوں اوہناں قیامت ولوں پچھیا تے حضور نے جواب دِتا کہ جس نوں پچھیا جا رہیا اے اوس نوں وی اوہناں ای پتہ اے جتّاں پچھن والے نوں۔ جدوں اوہ تشریف لے گئے تے رسول خدا نے سوال کیتا کہ کسے نوں پتہ اے اوہ کون سی۔ سب نے جواب دِتا کہ اللہ تے اوس دا رسول ای جان دے نیں کہ اوہ کون سن۔ آپؐ نے فرمایا اوہ جبرائیل سن تے تہانوں دین سکھان آئے سن۔

* * * *

باب نمبر ۱۶

حجۃ الوداع

جدوں رسول خداؐ نوں خدا تعالیٰ ولوں نصرت تے فتح دے تحفے ملے تے لوکائی فوج درفوج اللہ دے دین وچ داخل ہون لگ پئی تے اللہ دے محبوب نوں تسلّی ہوگئی کہ اوہناں نوں جس گوچرا ایس دھرتی تے گھلیا گیا سی، اوہ مقصد پورا ہو گیا اے پر اِک واری پوری قوم نوں بھرویں اعتماد وچ لین والا کم اجے باقی سی۔ اَج دے حکمراناں کول ابلاغ عامہ دیاں نت نویاں ایجاداں تے نشری تقریراں دیاں سہولتاں ہون بھاروں اپنے ہم وطناں نوں اعتماد وچ لین وچ، تے اپنی گل اوہناں تیکر اپڑان وچ کسے اوکڑ دا سامنا نہیں کرنا پیندا۔ پر اوس دور وچ نریاں اوکڑاں ای اوکڑاں سن۔ بندا ایہ سوچ کے حیران رہ جاندا اے کہ اوس عظیم دانش ورتے شہر علم نے ایس کم نوں کڈی سیانف نال سوکڑاں وچ بدل دِتا۔ آپؐ نے دین دے تھماں وچوں اِک تھم اجتماعیت دی اِک شاندار مثال قائم کر دِتی تے ایس گل دا عملی ثبوت حاصل کر لیا کہ ہن میری واج تے لبیک آکھن والے نرے صدیق اکبر تے علی المرتضےٰ ای نہیں سگوں لکھاں دی لوکائی اے۔ دین ابراہیمی دے گڑھ وچ تے بیت اللہ دیاں کندھاں دے سائے تھلے حیاتی گزارن دے، تے حقوق انسانی دے احترام دے اوہ راہنما اصول دِتے کہ دنیا منداں تھلے انگلیاں دب کے رہ گئی اے۔ اسیں ویکھدے ہاں کہ انگلستان دا جون ۱۲۱۵ دا انسانی حقوق دا منشور اعظم میگنا کارٹا، فرانس دا ۱۷۸۹ء دا اعلان حقوق انسانی، امریکہ دا دسمبر ۱۷۹۱ء دا نوشتہ حقوق امریکہ (Bill of Rights) تے اقوام متحدہ دا دسمبر ۱۹۴۸ء دا عالمی منشور حقوق انسانی، ایہناں سبھناں دا باپ مکے دا خطبہ حجۃ الوداع ای ہے تے ایہہ سب دے سب محمد الرسول اللہ دی اوس تقریر دا چربہ نیں۔ سو عدل اجتماعی تے حقوق انسانی دے سلسلے وچ اولاد آدم نوں جو کجھ اللہ دے محبوب نے عطا فرما دِتا اے، اوس توں ودھ کسے گل دا تصور وی نہیں کیتا جاسکدا۔ اصل وچ اوویں دا خطیب تے قانون ساز فیر پیدا ای نہیں ہوسکیا تے نہ قیامت تیکر کسے ماں نے ایہ دعویٰ کرنا اے کہ ایہ میرا لال، آمنہ دے لال توں اگے نکل گیا اے۔ عزیز پڑھنہارو! چیتے رہوے کہ ایس فقیر نے ایہ گل لکھی اے کہ کسے ماں نے دعویٰ ای نہیں کرنا۔

مکے توں روانگی دی تریخ:

ایس گل تے تقریباً اتفاق اے کہ رسول رحمت ۲۵ ذی قعدہ ۱۰ھ (مطابق ۲۲ فروری ۶۳۲ء) ہفتہ والے دِن مدینہ طیبہ توں روانہ ہوئے۔ بقول ابن ہشام "**خرج رسول الله Vالى الحج لخمس ليال بقين من ذى الق**" (جلد ۴ صفحہ: ۲۴۸) واقدی نے وی نیڑے تریڑے ایہی گل لکھی اے (کتاب المغازی، آکسفورڈ یونیورسٹی پریس، لندن ۱۹۶۶ جلد ۳ صفحہ ۱۰۸۹) ابن سعد (الطبقات الکبریٰ، دار صادر، بیروت ۱۹۵۷، جلد ۲ صفحہ: ۱۷۳) تے ابی الفداء (کتاب المختصر فی اخبار البشر، المطبعته اطسینیه، مصر، پہلا ایڈیشن، جلد ۱ صفحہ: ۱۵۰) وغیرہ نے وی ایہی گل لکھی اے۔

مولانا عبدالقدوس ہاشمی (م ۱۹۸۹) دی کتاب تقویم تاریخی، توں وی ایسے تریخ تے دِن دا پتا لگدا اے۔ جدوں کہ مولوی اسحٰق النبی علوی دی تحقیق موجب وسٹنفیلڈ نے ذی قعدہ ۱۰ھ دی پہلی تریخ نوں چہار شنبہ قرار دِتا اے جہدی رُو نال ۲۵ نوں ہفتہ ای آ ؤندا اے جیہڑا روائتاں دے عین مطابق اے۔ (نقوش، رسول نمبر جلد ۲، ص ۱۹۸) اسحٰق النبی علوی اگے لکھدے نیں کہ ''روائتاں توں ثابت ہندا اے کہ اوس سال حج جمعہ نوں ہوئیا سی یعنی جمعے والے دن ۹ تریخ سی۔ مکہ مکرمہ وچ ذوالحج دا چن ۲۹ نوں من کے پہلی تریخ پنج شنبہ نوں قرار دِتی گئی سی تے حج ایسے حساب نال رکھیا گیا سی۔ مولانا احمد رضا خان صاحب بریلوی نے، جنھاں نوں علم نجوم تے کافی دسترس سی، ایہ گل آکھی اے کہ نجومی حساب نال ۹ نوں جمعہ نہیں آ ؤندا پر اوہناں دا خیال اے کہ اوس سال، اللہ دی قدرت کاملہ نال ہو سکدا اے کہ بقاعدہ رؤیت ہوئی ہووے تاں جے پیغمبر اسلام دا ایہ حج جمعہ دے مقدس دن وچ ہو سکے۔ پتہ نہیں مولانا غلام رسول مہر نے اپنے مضمون ''حجۃ الوداع'' وچ حضور دی مدینہ منورہ توں روانگی ۲۶ ذی قعدہ ۱۰ھ (۲۳ اپریل ۶۳۲ء) ہفتے دے دیہاڑے کس حساب نال درج کیتی اے۔ سیرت پاک (ماہ نو کی خصوصی اشاعتوں کا انتخاب) ادارہ مطبوعات پاکستان، کراچی ۱۹۶۶ء ص ۱۶۷

تیاریاں:

رسول خداؐ دے حج دے ارادے دا پتہ لگدیاں ای لوکائی نے تیاریاں چھوہ دِتیاں۔ صحرا دے وسنیک، پہاڑاں دیاں گھاٹیاں وچ ڈیرے لان والے، پنڈاں تے شہراں دے باشندے، سارے دے سارے، دوروں نیڑیوں مدینے وَل ٹُرے آ ؤندے سن۔ ویکھدیاں ای ویکھدیاں مدینہ طیبہ دے نال اِک مدینۃ الحجاج آباد ہو گیا۔ ہر پاسے خیمے ای خیمے نظر آ رہے سن تے اوہناں خیمیاں وچ نبی رحمتؐ دے پروہنیاں دی تعداد اِک لکھ توں ٹپ گئی سی۔ ایہ اوہ لوک سن جیہڑے اجے کل تیکر اِک دُجے دے خون دے پیاسے سن پر اوس دِن سب اِک دُجے دے سیری تے مددگار بنے ہوئے سن۔ سب اِک دُجے دے سجن تے سارے اِک دُجے دے بھرا۔ بڑا سوہنا نظارہ سی۔ مدینے دیاں گلیاں تے بازار رسول خدا دے پروہنیاں تے ڈل ڈل پیندے سن۔ ہسدے مسکراندے چہرے لے کے چانواں نال رجھدے، اِک اللہ دی رسّی پھڑی کھلوتے مسلمان ''حاضر آں ربّا حاضر آں'' دیاں پکاراں پاؤن دیاں تیاریاں کیتی بیٹھے سن۔

ہفتے والے دن تاجدار مدینہ نے مدینہ طیبہ تے مدینۃ الحجاج وچ کوچ دی تیاری کرن دا اعلان فرمایا۔ موئے مبارک وچ تیل لایا، کنگھی کیتی، تہبند بنھیا، چادر دی بکل ماری، قربانی دے جنوراں نوں قلاوہ پایا تے پیشی دی نماز پڑھ کے کوچ فرما دِتا۔ عصر توں اگدیں ذوالحلیفہ اپڑ گئے۔ اوتھے عصر دیاں دو رکعتاں پڑھیاں تے اگلی ظہر تیکر باقی نمازاں دیاں دو دو رکعتاں وی اوتھے ای پڑھیاں۔ ظہر پڑھدیاں ای احرام بنھیا تے لبیک دی صدا بلند کیتی۔ اپنی اُٹھنی قَصْواَ تے سوار ہو کے لبیک دی صدا اِک وار فیر بلند کیتی۔ فیر آپؐ اپنی سواری نوں کھلے میدان وَل لے گئے تے اوتھے جا کے وی لبیک پکاریا۔

رسول رحمت دے مہمان ہن اللہ دے مہمان سن۔ اِک لکھ توں چوکھے، اللہ دے مہماناں نے اللہ دے محبوب دی امارت وچ، اللہ دے گھر وَل اپنا سفر جاری رکھیا۔ راہ وچوں حاجیاں دے ہور جتھے نال رَلدے گئے تے حاجیاں دی تعداد

خطبہ حجۃ الوداع از ڈاکٹر نثار احمد، ص: ۱۱۶

ڈیڑھ لکھ دے نیڑے تریڑے اپڑ گئی۔ اِک ہفتے دے سفرتوں بعد شام ویلے آپ مکے دے نیڑے اپڑ گئے تے ذی طویٰ دی تھاں تے ڈیرے لالے۔ رات اوتھے ای گزاری۔ سویرے فجر دی نماز توں بعد آپؐ نے غسل فرمایا۔ غسل فرمان توں بعد اللہ دا محبوب اللہ دے مہماناں دے قافلے نوں مکے دے اندر لے گیا۔ مسجد حرام اپڑ کے آپؐ نے خانہ کعبہ دا طواف فرمایا۔ فیر صفا و مروہ دے وچکار سعی کیتی پر احرام نہیں کھولیا۔ اوس دِن اتوار ۴ ذی الحجہ ۱۰ھ تے ۲ مارچ ۶۳۲ء سی۔ مکہ معظّمہ وچ چار دن قیام کرن توں بعد جمعرات ۸ ذی الحجہ نوں آپؐ منٰی تشریف لے گئے۔ اوتھے ظہر، عصر، مغرب تے عشاء دیاں نمازاں ادا فرمائیاں۔ رات منٰی وچ ای گزری۔ سویرے ۹ تریخ نوں پہلوں نمرہ وَل تشریف لے گئے فیر عرفات وَل چہرہ مبارک موڑ لیا۔ فیر اوس دن یعنی یوم عرفہ سورج ڈھلن توں بعد سرکار نے قصواء تے سوار ہو کے اوہ تواریخی خطبہ ارشاد فرمایا جس دے چرچے اَج تیکر یورپ تے امریکہ وچ وکھالی دیندے نیں۔ ظہر تے عصر دیاں نمازاں اوتھے ای پڑھیاں گئیاں۔ سورج غروب ہون دے ویلے خدائے واحد دا نام پکارن والیاں دا ایہ قافلہ مزدلفہ وَل روانہ ہویا جتھے مغرب تے عشاء دیاں نمازاں ادا کیتیاں گئیاں۔ سویرے فجر پڑھدیاں سار ای مزدلفہ توں کوچ فرمایا تے مشعر الحرام تے وادی المحسر توں لنگدیاں ہوئیاں ۱۰ ذی الحجہ نوں منٰی تشریف لیائے۔ اوس دن (یوم نحر نوں) اوتھے فیر خطاب فرمایا۔ خیال کیتا جاندا اے کہ اوس خطیب اعظمؐ نے ایام تشریق یعنی ۱۱،۱۲ ذی الحجہ (۹۔۱۰ مارچ) بروز اتوار، پیروی خطاب فرمایا۔

رسول رحمت کنکریاں مار کے قربان گاہ ول تشریف لے گئے۔ اوتھے اپنے دست مبارک نال ۶۳ اونٹھ ذبح کیتے۔ فیر ایہ کم جناب علی المرتضیٰ دے ذمے لایا گیا۔ اوہناں نے باقی دے ۳۷ اونٹھ ذبح کر کے سو دی تعداد پوری کر دِتی۔ آپؐ نے قربانی دے اوہناں اوٹھاں دا گوشت اوتھے تناول وی فرمایا۔ فیر رسول خدا مکہ تشریف لے گئے تے بیت اللہ دا طواف فرمایا۔ بیت اللہ وچ ای ظہر دی نماز ادا فرمائی۔ فیر چاہ زمزم تے بنوعبدالمطلب کول تشریف لے گئے۔ اوہ حجاج کرام نوں زمزم دا پانی پیا رَے سن۔ اوتھے آپ نے بنوعبدالمطلب نوں مخاطب کر دیاں فرمایا کہ ''بنوعبدالمطلب! تسیں زمزم دا پانی کھچو۔ جے ایہ اندیشہ نہ ہوندا کہ پانی پیان دے ایس کم وچ لوکائی تہاڈے تے غالب آ جاوے گی تے میں وی تہاڈے نال لگ جاندا۔'' سرکار رحمت دا مطلب ایہ سی کہ جے مینوں میرے صحابیاں نے پانی کھچدیاں ویکھ لئیا تے فیر اوہ سارے میری پیروی وچ ایسے کم تے لگ جان گے۔ ایوں حجاج نوں پانی پیان دا جیہڑا شرف بنوعبدالمطلب نوں حاصل اے، اوہدے تے حرف آئے گا۔

۱۴ ذی الحجہ ۱۰ھ مطابق ۱۲ مارچ ۶۳۲ء بروز بدھ رسول اللہ نے اپنے بچپنے دیاں یاداں دِل وچ سجا کے قصواء دی مہار مدینہ منورہ وَل موڑ دِتی۔ رسول خداؐ دے ایس حج مبارک نوں حجۃ الوداع، حجۃ البلاغ تے حجۃ الاسلام دے ناںواں نال یاد کیتا جاندا اے۔

مقام مرتضیٰ:

جویں پچھے ذکر ہویا اے، حجۃ الوداع لئی روانگی توں پہلاں، رسول خدا نے اِک حربی جتھا جناب علی المرتضیٰ دی کمان وچ یمن وَل ٹوریا سی۔ قبیلہ مذحج نال جوڑ پان توں بعد تے بہت سارے قبائلی سرداراں نوں مسلمان کرن توں بعد جناب علی

مکے اپڑ گئے۔ ایس مقابلے وچ مجاہداں نوں اپنے امیر تے کمانڈر حضرت علی المرتضیٰ نال کجھ شکائتاں پیدا ہوئیاں۔ مکے آ کے مجاہداں نے جناب رسول اللہ دی خدمت وچ جناب علی المرتضیٰ دے خلاف شکائتاں پیش کر دتیاں۔ حضور نے جناب علی نوں یاد فرمایا تے اصحاب دی بے چینی دی وجہ دریافت فرمائی۔ جدوں آپ نوں یقین ہوگیا کہ حضرت علی کولوں کدرے کوئی غلطی نہیں ہوئی تے آپؐ دی تسلی ہوگئی۔

ایوں جاپدا اے کہ جدوں جناب بریدہ اسلمی دی قیادت وچ کجھ مجاہداں نے شکوے شکائتاں کیتے، اوہدوں حاجیاں دا قافلہ مدینے دے رستے وچ جحفہ دے نیڑے سی۔ جحفہ توں کوئی دو میلاں دے پندھ تے غدیرخم ناں دی اِک ہور مشہور تھاں سی۔ غدیرخم ایس پاروں اہم تھاں سی کہ اوتھوں عرب دے چارے پاسیاں نوں راہواں نکل دیاں سن۔ ایس توں پہلوں کہ حاجی غدیرخم توں کھلر پلر جاندے، رحمت اللعالمین نے ایہہ ضروری سمجھیا کہ جناب علی المرتضیٰ دے مجاہداں نوں جیہڑی غلط فہمی ہوئی اے، اوس دا ازالہ کر دتا جاوے۔

اوس دن ذوالحجہ دی ۱۸ تریخ تے اتوار دا دن سی۔ رسول رحمت نے اِک شاندار خطبہ ارشاد فرماندیاں اہل بیت دی شان بیان فرمائی تے سیّدنا علی المرتضیٰ دے فضل وکمال، امانت تے دیانت، تے عدل انصاف بارے اپنی مبارک زبان توں شہادت دتی۔ اوس موقعے تے جناب علی المرتضے بابت اپنی امت نوں ایہہ راہنما اصول وی دتا کہ

مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَإِنَّ عَلِيًّا مَوْلَاهُ. اَللّٰهُمَّ وَالِ مَنْ وَالَاهُ وَعَادِ مَنْ عَادَاهُ.

''جس دا میں مولا ھاں فیر علی وی اوس دا مولا اے۔ اے اللہ! جیہڑا ایس (جناب علی) نوں دوست بناندا اے، اوس نوں تسیں وی اپنا دوست بناؤ تے جیہڑا ایس نال عداوت رکھدا اے، تسیں وی اوہدے نال عداوت رکھو۔''

ایس خطبے توں بعد جناب عمر فاروقؓ نے جناب علی المرتضے نوں مبارک وی دتی۔ ایس توں بعد جناب بریدہ نے پوری حیاتی جناب علی شیرِ خدا دی محبت وچ گزار دتی۔

حجۃ الوداع دے خطبے:

جویں پچھے ذکر ہوئیا اے نبی رحمت تے خطیب اعظمؐ نے حج دے دناں وچ چار خطبے فرمائے۔ جنہاں بزرگاں نوں ایہناں چار خطبیاں والی گل تے اتفاق نہیں وی اوہ وی ایہ گل من دے نیں کہ ایہ خطبے اِک توں زیادہ سن۔ اُمہات کتب وچوں کوئی اِک کتاب وی اجہی نہیں ملدی جہدے وچ اوہناں خطبیاں دا پورا متن مل سکے۔ پروفیسر ڈاکٹر نثار احمد (جامعہ کراچی) نے وکھو وکھ روائتاں دی پرکھ پڑچول کر کے پورے متن نوں اِک تھاں تے اکٹھا کرن دا اعزاز حاصل کیتا اے۔ عربی تے اُردو زباناں وچ ایہ متن اوہناں دی کتاب خطبہ حجۃ الوداع، وچ لبھدا اے۔ ایہ فقیر ایس تواریخی خطبے (یاں خطبیاں) دا پنجابی ترجما کرن دی جسارت کر رہیا اے تاں جے پنجابی دے پڑھنہاراں تیکر وی اوس اُچے خطیب دیاں گلّاں اپڑ جان، پنجابی زبان مالا مال ہو جاوے تے حضورؐ دے ایس حکم دی وی تعمیل ہو جائے کہ میریاں گلّاں اوہناں تیکر وی اپڑا دیو جیہڑے ایتھے موجود نہیں۔

رحمت اللعالمین از قاضی سلمان منصور پوری، جلد ا، ص ۲۳۹،

خطبے دا متن:

تعریف دا حق دار صرف اللہ اے۔ اسیں اوس ذات دی ہی حمد و ثنا بیان کرنے آں تے اوہدے توں ای مدد تے معافی منگدے ہاں، اوسے ذات وَل رجوع کردے ہاں تے اپنے نفس دیاں شرارتاں تے بھیڑے عملاں کولوں اوسے اللہ دی پناہ منگدے ہاں۔ جس نوں اللہ ہدایت عطا فرمائے، اوس نوں کوئی گمراہ نہیں کرسکدا تے جس نوں اوہ گمراہ کر دیوے، اوس نوں کوئی ہدایت نہیں دے سکدا۔ میں گواہی دیندا ہاں کہ اوہدے سوا کوئی معبود نہیں، اوہ کلّا اے تے اوس دا کوئی شریک نہیں تے نالے گواہی دیندا ہاں کہ محمدؐ اوس دے بندے تے رسول نیں۔

امّا بعد!

لوکو! میری گل چنگی طرحاں سن لوؤ تے سمجھ لوؤ۔ کیہ پتہ ایس سال توں بعد ایس تھاں تے میری تہاڈی کدے ملاقات نہ ہو سکے۔

لوکو! ربّ دی سونہہ، مینوں نہیں پتہ، میں ایس تھاں تے تہانوں کدے مل سکاں گا یاں نہیں۔

اللہ دے بندیو! خاموشی نال گل سنو۔ تسیں خورے ایس سال توں بعد مینوں نہ ویکھ سکو۔ سنو! میں ویروا کر کر کے تہانوں ہر گل دسنا چاہندا ہاں، کیوں جے خورے فیر میں تہانوں کدے نہ مل سکاں۔

لوکو! میرے کولوں حج دے مسئلے مسائل سکھ لوؤ۔ کوئی پتہ نہیں ایس توں بعد کسے ہور حج دی نوبت نہ آئے۔

اللہ اوہدی خیر کرے تے اوس نوں راضی رکھے، جس نے میریاں گلّاں سنیاں تے اوہناں نوں دُجیاں تیکرا پڑایا۔ کدے ایوں وی ہندا اے کہ سنن والا کوئی ایڈا سیانا نہیں ہوندا پر اگے جہدے تیکر گل اپڑائی جاندی اے اوہ عقل وند ہوندا اے۔ لوکو! تسیں خورے اگلے ورھے میرے نال ایوں نہ مل سکو جویں ہن مل رَہے او۔

دفعات:

دفعہ 1: لوکو! سنو، تہاڈا رب اِک اے تے تہاڈا باپ اِک اے۔ تسیں سب آدم دی اولاد جے تے آدم مٹی توں بنے سن۔ تہاڈے وچوں اللہ دے نیڑے، عزت والا اوہ اے جیہڑا چوکھے تقوے والا اے۔ بے شک اللہ علیم و خبیر اے۔ ویکھو، کسے عربی نوں کسے عجمی اُتے، کسے عجمی نوں کسے عربی اُتے، کسے کالے نوں کسے لال اُتے، کسے لال نوں کسے کالے اُتے، کوئی فضیلت، لحاظ تے وڈیائی نہیں پر ہاں تقویٰ پاروں ہوسکدی اے۔

دفعہ۲: اللہ دے بندیو! میں تہانوں پرہیزگاری دی وصیت کردا ہاں تے تہانوں اِک اللہ دی اطاعت دا حکم دیندا ہاں تے اپنے خطبے دا مُڈھ چنگی گل نال ای بنھاں گا۔

دفعہ۳: سن لوؤ، جاہلیت دی ہر شے میرے پیراں تھلے مِدّی گئی اے۔ خبردار، اہل جاہلیت دی ہر چیز میرے پیراں دے تھلے ہے۔ سن لوؤ جاہلیت دا ہر خون (انتقام) مال تے دُجیاں رسماں میرے قدماں ہیٹھ نیں تے ایہ قیامت تیکر لئی ختم کیتے جاندے نیں۔ جاہلیت دے سارے ٹُور ٹپے جنھاں پاروں تکبّر تے غرور پیدا ہوندا سی، سب ختم کیتے جاندے نیں۔ صرف سدانہ (کعبہ دی نگہبانی) تے سقایہ (حاجیاں نوں پانی پیان دا اعزاز) دے عہدے باقی رہن گے۔ قتل عمد دا قصاص

(بدلہ) لیا جاوے گا۔قتل عمد نال اوہ قتل رَلے گا جیہڑا لاٹھی یاں پتھر نال ہووے تے ایس دی دیت سو اونٹھ متھی گئی اے، تے جیہڑا ایس توں ودھ منگے گا اوہ اہل جاہلیت وچوں ہووے گا۔ تے اَج توں ہر طرحاں دا سود ختم اے، ہاں اصل زر دا تہانوں حق اے جہدے وچ نہ دُجیاں دا نقصان اے نہ تہاڈا۔ اللہ نے ایہ گل طے کر دِتی اے کہ سود دی کوئی گنجائش نہیں۔ تے زمانہ جاہلیت دے سارے سود ہن باطل نیں تے جتھے تیکر عباس بن عبدالمطلب دے سود دا تعلق اے، اوہ سارے دا سارا ختم سمجھو۔

زمانہ جاہلیت دے سارے خون اَج توں صاف تے معاف نیں۔ اپنے خاندان وچوں پہلا انتقام جنّوں میں معاف کر دا ہاں اوہ ربیعہ بن حارث بن عبدالمطلب دے پتر دا اے جہدی رضاعت بنولیث وچ ہورَ ی سی تے بنو ہذیل نے اوس نوں قتل کر دِتا سی۔ بس میں پہل کر دیاں ہوئیاں جاہلیت دے انتقاماں وچوں خون دا بدلہ معاف کر دا ہاں۔ لوکو!! بنا شک نسی (حرام مہینیاں نوں اگے پچھے کرنا) کفر وچ وادھے دا سبب اے۔ ایہدے نال کافر گمراہی وچ پے جاندے نیں کہ اِک ورھا تے (اپنی نفسانی غرض نال) اس نوں حلال آکھدے نیں تے دُجے ورھے (جدوں کوئی ذاتی غرض نہ ہووے) ایس نوں حرام کر دیندے نیں، تاں جے اللہ نے جیہڑی گنتی مقرر کیتی ہوئی اے، اوس نوں پورا کر لین۔ ایوں اوہ اللہ دے حرام کیتے مہینے نوں حلال تے اوس دے حلال دسّے ہوئے مہینے نوں حرام کر لیندے نیں۔

ویکھو۔ زمانہ گھم پھر کے اوسے تھاں تے آ گیا اے جتھوں کائنات دی تخلیق دے دیہاڑے شروع ہویا سی۔ اللہ دے نیڑے تے سال وچ باراں ای مہینے نیں، اوہناں وچ چار محترم نیں تے حرام نیں جنہاں وچ تن (ذی قعدہ، ذی الحجہ تے محرم) تے اکٹھے نیں تے اِک وکھرا اے جیہڑا کہ رجب اے، جیہڑا شہر مضر اکھواندا اے تے جمادی الثانی تے شعبان دے وچکار ہوندا اے۔ تے چیتے رکھو کہ مہینہ ۲۹ دِن دا وی ہوندا اے تے ۳۰ دن دا وی۔

دسّو، میں اپنی گل تہاڈے تیکر اپڑا دِتی اے نا؟

(''بے شک، بے شک، یا رسول اللہ''......حاجیاں نے جواب دِتا)

اے اللہ! گواہ رہنا

سن لوو، حج قیامت تیکر ہن ذی الحج دے مہینے دے نال خاص رہوے گا

دفعہ۴: لوکو! کیہ تہانوں پتہ اے تسیں کیہڑے مہینے وچ حیاتی دے ساہ لے رہے او؟ تسیں کس دن وچ ایتھے جمع او؟ کس شہر وچ موجود جے؟

(لوکائی نوں شبہ ہویا کہ خورے ایس مہینے، ایس دن تے ایس شہر (مکہ مکرمہ) دے نام بدل دتے گئے نیں۔ ایس لئی اوہناں آکھیا کہ اللہ تے اوس دا رسول ای بہتر جان دے نیں) فیر آپؐ نے فرمایا:

بے شک تہاڈا خون اِک دُجے تے حرام اے۔

دفعہ۵: تے تہاڈا مال وی

دفعہ۶: تہاڈی عزت و آبرو وی

دفعہ۷: تے تہاڈے جسم وی اِک دُجے واسطے محترم نیں۔

دفعہ۸: میری گل دھیان نال سنو، تہاڈی حیاتی سنور جاوے گی:

خبردار، اِک دُجے تے ظلم نہ کریا جے۔

ویکھو، ظلم وزیادتی بلکل نہ کرنا،

کن کھول کے سن لوؤ، اِک دُجے نال زیادتی تے جبر نہ کریا جے۔

دفعہ۹: اللہ دے بندیو! میریاں گلاں سنو تے سمجھو۔ بنا شبہ ہر مسلمان دُجے مسلمان دا بھرا اے تے سارے مسلمان آپس وچ بھائی بھائی نیں۔

دفعہ۱۰: خبردار ہر مسلمان دُجے مسلمان لئی حرام تے عزت جوگ اے۔

دفعہ۱۱: ہر مومن دُجے مومن لئی محترم اے، جویں کہ اَج دے دِن دی حرمت اے۔ اوہدا گوشت مسلمان تے حرام اے کہ اوس نوں کھائے، اوہدی کنڈ پچھے اوہدی چغلی کر کے۔ تے اوس دی عزت و آبرو حرام اے کہ اوہدی عزت دی چادر لیر لیر کر دیوے۔

اوہدا چہرہ حرام اے کہ اوس تے تھپڑ مارے جان،

اوس نوں تکلیف تے دُکھ دینا ای حرام اے،

تے ایہ وی حرام اے کہ اوس نوں تکلیف دین لئی اوس نوں دھکا وی دِتا جاوے، تے کسے مسلمان لئی ایہ وی جائز نہیں کہ دُجے مسلمان بھرا دا خون حلال سمجھے۔

مسلمان دا مال وی حلال تے جائز نہیں سوائے ایس توں جیہڑا اوہ اپنی خوشی نال دے دیوے۔

دفعہ۱۲: تے آؤ میں تہانوں دساں کہ مسلمان آکھدے کِنوں نیں۔ مسلمان اوہ اے جیہڑا اپنی زبان تے ہتھ توں دُجے مسلماناں نوں محفوظ رکھے۔

دفعہ۱۳: تے مومن اصل وچ اوہ اے جہدے کولوں لوکائی دا مال تے جان امن وچ رہوے،

دفعہ۱۴: تے مہاجر اصل وچ اوہ اے جیہڑا اپنے گناہواں تے خطاواں توں کنارہ کر لوے،

دفعہ۱۵: مجاہد اصل وچ اوہ اے جیہڑا اللہ دی اطاعت لئی اپنے نفس دا مقابلہ کرے۔

دفعہ۱۶: خبردار! جے کسے کول کوئی امانت رکھوائی جائے تے اوہ ایس گل دا پابند اے کہ امانت رکھوان والے نوں امانت ٹھیک ٹھیک پرتا دیوے۔

دفعہ۱۷: قرض دا حق ایہہ وے کہ اوہ واپس پرتایا جاوے۔

دفعہ۱۸: ادھار لئی ہوئی چیز واپس کرنی چاہیدی اے۔

دفعہ۱۹: جے آپوں کوئی تہاڈے وقتی فیدے لئی کوئی چیز دیندا اے تے اوہ موڑنی چاہیدی اے۔

دفعہ۲۰: ضامن، ضمانت دا ذمہ وار اے۔

دفعہ۲۱: ویکھو، ہن مجرم اپنے جرم دا آپ ای ذمہ وار ہویا کرے گا۔

دفعہ۲۲: جان لوؤ، ہُن نہ پیو دے جرم دے بدلے پتر پھڑیا جاوے گا تے نہ پتر دا بدلہ پیو کولوں لیا جاوے گا۔

دفعہ۲۳: سوانیاں دے معاملے وچ اللہ توں ڈرو، کیوں جے تُساں ایہ اللہ کولوں امانت لئی اے، تے اللہ دے ای حکم نال اوہناں دے ستر تہاڈے تے حلال ہوئے نیں۔

دفعہ۲۴: خبردار، تہانوں عورتاں نال چنگے سلوک دی وصیت کیتی جاندی اے کیوں جے اوہ تہاڈیاں پابند نیں تے ایس توں وکھ تسیں کسے معاملے وچ ملکیت دا حق نہیں رکھدے۔

دفعہ۲۵: لوکو! جویں عورتاں دے کجھ حقوق تہاڈے ذمے نیں، ایوں اوہناں تے وی تہاڈے کجھ حقوق نیں۔ سنو، تہاڈیاں عورتاں تے جویں تہاڈے کجھ حقوق نیں، ایوں تہاڈیاں عورتاں دا وی تہاڈے تے کجھ حق اے۔ عورتاں تے تہاڈے حق ایہ نیں کہ:

اوہ کھلی بے حیائی دا کوئی کم نہ کرن،

اوہ تہاڈے بستر نوں کسے مرد نال گندا نہ کرن کہ ایہ گل وارا نہیں کھاندی ✎ تے اوہ تہاڈے گھر وچ کسے اجہے بندے نوں نہ وڑن دین جیہڑا تہانوں چنگا نہیں لگدا، پر ایہ کہ تہاڈی اجازت نال،

تے جے سوانیاں ایہناں گلاں دے اُلٹ ٹرن تے تہاڈے لئی اجازت اے کہ:

تسیں اوہناں نوں اوہناں دے بستراں تے کلیاں چھڈ دیو،

اوہناں تے سختی کرو پر کوئی چوکھی ڈاہڈی سَٹ نہ مارنا۔

ویکھو، اوہناں دے وی کجھ حقوق تہاڈے اُتے ہے نیں۔ جویں کہ:

اوہناں نال کھان پین تے پہنن پچرن وچ چنگا ورتا وا رکھو۔ جدوں اوہ تہاڈی نا فرمانی توں باز آ جاون تے آکھے لگن لگ پین تے فیر ہمیش طرحاں اوہناں دا نان نفقہ تے لیڑا لتّا تہاڈے ای ذِمے ہے۔

تے عورتاں تے ایہ وی واجب اے کہ اوہ روز دے ورتاوے وچ تہاڈی نا فرمانی نہ کرن تے جے اوہ فرمانبرداری کرن تے اوہناں اُتے کسے قسم دی زیادتی دا تہانوں کوئی حق نہیں۔ کوئی سوانی اپنے گھر وچ، گھر والے دی مرضی منشا توں بغیر کجھ خرچ نہ کرے۔

جان لوؤ، پتر دا پیو اوہی متھیا جاوے گا جہدے بستر تے اوہ پیدا ہووے گا۔ تے جس (شادی شدہ) تے حرام کاری ثابت ہو جاوے، اوہدی سزا سنگساری اے تے اوہناں دا باقی حساب اللہ تے چھڈ دیو۔ ویکھو، کسے عورت لئی ایہ جائز نہیں کہ اوہ اپنے خاوند دا مال اُس دی اجازت بنا کسے ہوری نوں دیوے۔

خبردار، جے کسے نے اپنے آپ نوں اپنے پیوتوں وکھ کسے دُجے نال جوڑیا، یاں کسے غلام نے بدو بدی اپنے آقا توں

✎ ڈاکٹر نثار احمد نے خُطبہ حجۃ الوداع، وچ مسلم شریف دے حوالے نال دفعہ (۲) ۲۵ تے جس حدیث دا ذکر کیتا اے، اوس دا اُردو ترجمہ آپ نے ایہ کیتا اے کہ ''وہ تمہارا بستر کسی ایسے شخص سے پامال نہ کرائیں جسے تم پسند نہیں کرتے۔'' ایہ روایت تے ترجمہ بوہت سارے سوالاں نوں جنم دیندے نیں۔ خورے ایس گل نوں ابو یحیٰ امام خان ہوراں نے وی محسوسیا اے۔ اوہ اپنے ترجمہ (حیات محمدؐ از محمد حسین ہیکل) وچ لکھدے نیں ''کسی عورت کے لیے غیر مرد کو اپنے قریب کرنے کا حق نہیں ورنہ شوہر کے تن بدن میں آگ لگ جائے گی۔''

ہٹ کے کسے ہور آ قا نال نسبت قائم کیتی تے فیر اوس اُتے اللہ دی، اوس دے فرشتیاں دی تے سارے انساناں دی لعنت ہووے گی تے قیامت والے دِن اوس کولوں کوئی بدلہ یاں معاوضہ نہیں قبولیا جاوے گا۔

دفعہ ۲۶: تے ہاں. غلام تہاڈے غلام، (اوہناں نال چنگا ورتنا جے)

جو آپوں کھاندے او، اوہدے وچوں اوہناں نوں وی کھواؤ۔

جو آپوں پہن دے او، اوہدے وچوں اوہناں نوں وی پواؤ۔

او جے کوئی اجہی خطا کرن جنوں تسیں سمجھو کہ معاف نہیں کر سکدے تے اللہ دے بندیو!

اوہناں نوں اگے ویچ دیو، پر

اوہناں نوں خوفناک سزا نہ دیو۔

تے اوہ لونڈیاں جیہڑیاں تہاڈے تصرف (ورتن) وچ نیں، اوہناں لئی میں تہانوں وصیت کر داہاں کہ اوہناں نوں اوہی کھواؤ تے اوویں دے لیڑے پواؤ جویں دا آپ کھاندے او تے جویں دا آپ پاؤندے او۔

دفعہ ۲۷: لوکو، بناشک مینوں حکم دِتا گیا اے کہ لوکاں نال لڑاں، ایتھوں تیکر کہ اوہ لا الہ الا اللہ نوں من لین تے جدوں اوہ ایس کلمے دا اقرار کر لین تے فیر سمجھ لوؤ کہ اوہناں نے اپنیاں جاناں تے اپنے مالاں نوں بچالیا تے باقی حساب اللہ دے ذمے ہے۔

دفعہ ۲۸: اللہ دے نال کسے نوں شریک نہ ٹھہراو،

دفعہ ۲۹ تے کسے دی ناحق جان نہ لوؤ،

دفعہ ۳۰: نہ زنا کرو،

دفعہ ۳۱: تے نہ ای چوری کرو۔

دفعہ ۳۲: لوکو! چنگی طرحاں سمجھ لوؤ، میرے بعد نہ کوئی پیغمبر آنا اے تے نہ ای تہاڈے بعد کوئی اُمت۔ (سن لوؤ) کوئی نبی اجہیا نہیں گزریا جس نے اپنی اُمت نوں دجال توں نہ ڈرایا ہووے۔ بس میں وی، بناشبہ، تہانوں اوس توں ڈراندا ہاں۔

بناشبہ میری سب توں افضل دُعا سگوں سارے نبیاں دی دُعا ایہی اے:

﴿لا اله اِلا الله وَحدهٗ لا شريك لَهٗ لَهٗ الملك وله الحمد بيده الخير ، يحيى ويميت وهو على كل شيءٍ قدير﴾

دفعہ ۳۳: چنگی طرحاں سن لوؤ، اپنے پروردگار دی عبادت کرو، نمانہ پنجگانہ ادا کرو، رمضان دے روزے رکھو۔ اپنے ربّ دے گھر (خانہ کعبہ) دا حج کرو، اپنی زکوٰۃ خوشی خوشی دیویا کرو، اپنے حاکماں دی اطاعت کرو تے (بس) فیر اپنے ربّ عزوجل دی جنت وچ داخل ہو جاؤ۔

دفعہ ۳۴: اللہ توں ڈرو تے لوکائی نوں چیزاں (تول وچ) گھٹ نہ دیویا کرو تے اللہ دی زمین تے فساد نہ کریا کرو۔

دفعہ ۳۵: خبردار، دین وچ وادھے گھاٹے کرن توں بچو، ایس لئی کہ تہاڈے توں پہلیاں قوماں (وچوں کجھ) ایسے گلّوں

ہلاک کر دتیاں گئیاں۔

دفعہ ۳۶: لوکو! ویکھو، شیطان ایس گل توں تے بلکل مایوس ہو چکیا اے کہ تہاڈی ایس دھرتی اُتے کدرے اوس دی عبادت کیتی جاوے گی ۔ پر دھیان کر یا جے، اوہ ایس گل تے وی راضی ہووے گا کہ ایس توں وکھ نکیاں نکیاں گلاں تے اوہدے اشاریاں تے ٹریا جاوے۔ ایس لئی اپنے دین ایمان دی خاطر اوس توں بچے رہنا۔

دفعہ ۳۷: لوکو! اللہ نے میراث (وارث جو کجھ چھڈ مرے) وچ ہر وارث دا وکھو وکھ حصہ مقرر کر دِتا اے۔ ایس لئی وارث نوں ایہ جائز نہیں کہ اوہ سارے مال دی وصیّت کرے۔ ایوں کسے نوں سارے مال دے تجے حصے توں ودھ مال دی وصیّت دا حق نہیں۔

دفعہ ۳۸: صدقہ دیویا کرو مینوں پتہ تے نہیں پر خورے اَج توں بعد تسیں مینوں (ایس تھاں تے) نہ ویکھ سکو۔

دفعہ ۳۹: اللہ دے ناں دیاں (جھوٹیاں) قسماں نہ کھایا کرو۔ کیوں جے جیہڑا اللہ دے نام دی (جھوٹی) قسم کھائے گا، اللہ اوس دا جھوٹ ظاہر کر دیوے گا۔

دفعہ ۴۰: لوکو! علم وچوں جو کجھ حاصل کر سکدے او، کر لوؤ، ایس توں پہلوں کہ ایہ سمیٹ (سانبھ) لیا جاوے یاں ایہ چک لیا جاوے۔ خبردار، علم دے اُٹھائے جان دی اِک شکل ایہ وی اے کہ ایہدے جانن والے مک جان (حضور نے ایہ گل تن وار فرمائی)

دفعہ ۴۱: تے سن لوؤ، (موموناں دے) دِل تن چیزاں تے کینے دا شکار نہیں ہوندے:

۱۔ عمل وچ اخلاص کہ ایہ نرا اللہ واسطے ہے۔

۲۔ اللہ تے رسول دی اطاعت کرن والے حاکماں دی خیر خواہی وچ۔

۳۔ مسلماناں دی جماعت نال جڑت وچ، کیوں جے مسلماناں دیاں دُعاواں اوہناں تے چھاں کیتی رکھدیاں نیں (تے سنو) اللہ نے کوئی اجہی بیماری پیدا نہیں کیتی جس دی دوا نہ اتاری گئی ہووے، سوائے بڑھاپے توں۔

دفعہ ۴۲: لوکو! میریاں گلاں تے دھیان کرو، کیوں جے میں ہر گل تہاڈے تیکر اپڑا دِتی اے۔ میں تہاڈے وچ اِک اجہی چیز چھڈ دِتی اے کہ تسیں کدے گمراہ نہیں ہووٗ گے، جے تسیں اوس نوں پکے ہتھیں پھڑی رکھو۔ تے اوہ چیز اے اللہ تبارک وتعالیٰ دی کتاب۔ تے میں تہانوں اجہیاں شیواں دے چلیا ہاں کہ جے تسیں اوہناں نوں پھڑی رکھو گے تے کدے گمراہ نہ ہووٗ گے۔ صاف تے نِتری ہوئی اللہ دی کتاب تے نبیؐ دی سنت۔

دفعہ ۴۳: لوکو! سنو تے اطاعت کرو، بھانویں تہاڈے اُتے کوئی نک کٹا حبشی غلام ای امیر بنا دِتا جاوے، جیہڑا تہاڈے اُتے کتاب اللہ دے حکم لاگو کرے۔

دفعہ ۴۴: جان لوؤ، ہر نبی دی دعوت گزر چکی اے سوائے میری دعوت دے۔ میں ایس نوں اپنے ربّ کول قیامت تیکر لئی اکٹھا کر دِتا اے۔

امابعد، انبیاء R (قیامت والے دِن) چوکھی تعداد تے فخر کرن گے۔ ویکھنا، کدرے تہاڈے عملاں پاروں مینوں

گھاٹ نہ آوَندی رَوے۔ میں حوض کوثر تے تہانوں اڈیکاں گا۔

خبردار، میں حوض کوثر تے تہاڈے توں اگدیں اپڑاں گا تے دُجیاں اُمتاں نالوں تہاڈے چوکھے ہون تے فخر کراں گا، تے کدھرے میری رسوائی دا سبب نہ بن جایا جے۔

سنو، میں بعض لوکاں نوں (شفاعت کر کے) چھڈا لواں گا پر بعض لوگ میرے کولوں چھڈا لے جان گے۔ فیر میں آکھاں گا، ربّا! ایہ تے میرے اُمتی سن۔ اللہ فرمائے گا کہ (میرے محبوب) پتہ اے ایہ لوک تہاڈے پچھوں کیہ آکھدے تے کیہ کردے رَے نیں!

دفعہ۴۵: خبردار، میرے پچھوں کدھرے کافر نہ بن جایا جے کہ آپس وچ اِک دُجے دیاں گردناں مارن لگ پوؤ۔

دفعہ۴۶: تے ہاں، سنو، تسیں اپنے رب نوں ملوگے تے اللہ تہاڈے کولوں، تہاڈے عملاں ولوں ضرور پچھ گچھ کرے گا، بس جیہڑا اپنی آخرت نوں اپنے سامنے رکھے گا، اللہ اوس دی دل جوئی کرے گا تے اوس نوں اوہدیاں اکھاں دے سامنے (دنیا تے ای) بے نیاز تے تونگر بنا دیوے گا تے دنیا آپوں اوہدے پیراں وچ ڈگے گی پر جیہڑا دنیا دا ای بندہ بن کے بیٹھ جاوے گا تے فیر اللہ اوہدے نال اوویں دا ای ورتاوا کرے گا تے اوہ بندا اپنیاں اکھاں دے سامنے (دنیا تے ای) بھک تے تنگی وکھ لوے گا، تے دنیا توں تے اوہناں ای حصہ ملنا اے، جِنّاں اوہدے لئی لکھیا جاچکیا اے۔

دفعہ۴۷: ویکھو، تساں ہن مینوں دھیان نال ویکھ وی لیا اے تے میریاں ساریاں گلاں وی سن لئیاں نیں' تہاڈے کولوں چھیتی ای، میرے ولوں پچھیا جانا اے۔ بس جس نے میرے تے جھوٹ بنھیا تے فیر اوہ اپنا ٹھکانہ جہنم سمجھ لوے۔

دفعہ۴۸: ویکھو، جیہڑا ایتھے موجود اے، اوہ اوس تیکر میریاں گلاں ضرور اپڑا دیوے جیہڑا ایتھے حاضر نہیں۔ خورے اوہناں وچ کجھ اجہے لوک ہون جیہڑے ایتھے گلاں سنن والیاں نالوں چوکھے سیّانے ہون۔

سن لوو، تسیں جیہڑے ایتھے نیڑے جے، اپنے دور والیاں تیکر، ایہ ساریاں گلاں اپڑا دیو۔

اخیر تے آپؐ نے فرمایا:

اے اللہ! ویکھ لووَ! میں تہاڈا سنہیا چنگی طرحاں اپڑا دِتا اے کہ نئیں؟ فیر حاجیاں نوں فرمایا:

کیہ میں اللہ دا سنہیا تہاڈے تیکر، پوری تے چنگی طرح اپڑا نہیں دِتا؟

سنو، کیہہ میں تبلیغ دا حق ادا نہیں کر دِتا؟

ویکھو، میں دین دی تعلیم والا کم چنگی طرحاں نہیں کر چھڈ یا؟

(ساری لوکائی نے آکھیا، بے شک، بے شک)

فیر رسول خدا نے فرمایا اے اللہ! گواہ رہنا، اے اللہ! گواہ رہنا (دسّو میرے اصحاب! روزِ محشر) تہانوں جدوں میرے ولوں پچھیا جاوے گا تے کیہ آکھو گے؟ حاجیاں نے جواب دِتا ''اسیں گواہی دیندے ہاں کہ بنا شبہ تساں اللہ دی امانت ساڈے تیکر اپڑا دِتی اے، رسالت دا حق ادا کر دِتا اے تے اُمت نوں نصیحت کرن دی انتہا فرما دِتی اے۔''

فیر رسول رحمت نے اپنی شہادت دی انگل آسمان ول کیتی، فیر لوکائی وَل کیتی تے فرمایا: اے اللہ! گواہ رہنا، اے اللہ

گواہ رہنا، اے اللہ گواہ رہنا،

والسلام علیکم ورحمۃ اللہ و برکاتہ

اخیری فوجی کارروائی:

حجۃ الوداع دے سفر توں بعد اتوار ۲۵ ذی الحجہ نوں رسول خدا مدینہ طیبہ واپس تشریف لے آئے تے آ کے اوس دور دے متکبر رومن حکمراناں نال جوڑ پاؤن دی تیاری چھوہ دِتی۔ آخیر صفر ۱۱ھ وچ رسول خداؐ نے جناب اسامہ بن زید دی سپہ سالاری وچ اِک لشکر روم دے علاقے بلقاء وَل روانہ فرمایا تے حکم دِتا کہ اپنے والد حضرت زید بن حارثہ، حضرت جعفر بن ابو طالب تے حضرت عبداللہ بن رواحہ دے قتل دا بدلہ لین۔ ایس لشکر کشی دا اِک مقصد ایہ وی سی کہ رومیاں تے ڈراوا پایا جاوے تاں جے اوہ اپنیاں حداں دے نیڑے وسّوں کیتی بیٹھے مسلمان قبیلیاں تے جبر کرنا چھڈ دین تے ایوں مسلماناں دا اعتماد وی پرت آوے۔

جناب اسامہ بن زید دا لشکر رسول خداؐ دے حکم موجب اجے مدینہ طیبہ توں باہر تن میل دے پندھ تے سی کہ اوتھے رسول اللہ دی بیماری دی خبر اپڑ گئی۔ ایوں اوہ لشکر جرف دے تھاں توں اگے نہ جا سکیا۔ فیر ایہ کارروائی خلیفہ اوّل جناب ابوبکر صدیق دے دور وچ توڑ چڑھی۔

* * * *

باب نمبر ۱۷

اَکۡمَلۡتُ لَکُمۡ دِیۡنَکُمۡ

حجۃ الوداع دے سفرتوں پہلاں اللہ دا ایہہ حکم نازل ہوچکیا سی:

﴿اِذَا جَآءَ نَصۡرُ اللّٰہِ وَالۡفَتۡحُ o وَرَاَیۡتَ النَّاسَ یَدۡخُلُوۡنَ فِیۡ دِیۡنِ اللّٰہِ اَفۡوَاجًاo فَسَبِّحۡ بِحَمۡدِ رَبِّکَ وَاسۡتَغۡفِرۡہُ اِنَّہٗ کَانَ تَوَّابًاo﴾

''(اے محبوب) جدوں اللہ دی مدد تے فتح آ اپڑے، تے تسیں لوکائی نوں فوج درفوج اللہ دے دین وچ داخل ہوندا ویکھو تے فیر اپنے رب دی تسبیح تے حمد بیان کرو تے اوس توں بخشش منگو۔ بنا شبہ اوہ معاف کرن والا اے۔''

ایس سورت توں پتہ لگدا سی کہ رسول خداؐ دے وصال مبارک دا ویلا نیڑے آ گیا اے تے ربّ نے آپ نوں دنیا تے بھیج کے جیہڑا ٹیچا متھیا سی اوہ کم پورا ہو گیا اے۔ اک روایت موجب جدوں رسول اللہ نے ایس سورت دی تلاوت فرمائی تے صحابہ ایس نوں سن کے چوکھے راضی ہوئے پر حضرت عباس رون لگ پے۔ جدوں رسول خداؐ نے جناب عباس نوں وجہ پچھی تے اوہناں نے عرض کیتی کہ یا رسول اللہ! ایس وچ تے جناب دی دنیا توں واپسی دی خبر اے۔ ایہ سن کے آپؐ نے ایس گل دی تصدیق فرمادِتی۔

ایس توں بعد حجۃ الوداع دے موقع تے سورہ مائدہ دی ایہ آیت نازل ہوئی:

﴿اَلۡیَوۡمَ اَکۡمَلۡتُ لَکُمۡ دِیۡنَکُمۡ وَ اَتۡمَمۡتُ عَلَیۡکُمۡ نِعۡمَتِیۡ وَ رَضِیۡتُ لَکُمُ الۡاِسۡلَامَ دِیۡنًا﴾

(المائدہ: ۳)

''اَج میں تہاڈے لئی تہاڈا دین مکمل کر دِتا اے تے تہاڈے تے اپنی نعمت پوری کر دِتی، تے تہاڈے لئی دین اسلام پسند کر لیا۔''

ایہ گل کوئی راز نہیں کہ نبی دے دنیا تے آوَن دا تے بعثت دا مقصد ربّ دا سنہیا، رب دے بندیاں تیکر اپڑانا ہوندا اے۔ فیر جدوں رب ایہ گل آکھ دیوے کہ ایہ کم توڑ چڑھ گیا اے تے ایہ ایس گل وَل اشارا ہوندا اے کہ اللہ اپنے بندے نوں واپس اپنے کول بلا لوے گا۔

ماہ صفر دی گل اے کہ اِک دیہاڑے رسول رحمت اپنے پیاریاں نوں ملن لئی تے اوہناں واسطے رحمت طلب فرمان لئی اُحد دے دامن وچ تشریف لے گئے۔ اوتھے اُحد دے شہیداں لئی ایوں دُعا فرمائی کہ پتہ لگدا سی کہ ہن حضور فیر کدے ایتھے تشریف نہیں لیاوَن گے۔ اُحد توں واپس تشریف لیائے تے مسجد نبوی وچ ایہہ عظیم خطبہ ارشاد فرمایا:

''میں تہاڈا پیشرو ہاں یعنی تہاڈے توں اگے جان والا ہاں۔ میں تہاڈے تے گواہی دیواں گا۔ تہاڈی تے میری ملاقات حوض کوثر تے ہووے گی۔ میں ایتھے بیٹھا ہویا اپنا حوض ویکھ رہیا ہاں۔ مینوں زمین دے خزانیاں دیاں کنجیاں عطا فرما دتیاں گئیاں نیں۔ مینوں تہاڈے ولوں ایہ اندیشہ نہیں کہ تسیں میرے بعد شرک کرو گے پر مینوں ایہ خوف ضرور اے کہ تسیں دنیا لبھن لئی اِک دُوجے دے مقابلے تے آ وو گے۔''

''رفیق اعلیٰ'' ول سفر دیاں تیاریاں دا ایس گل توں وی پتہ لگدا سی کہ اِک راتیں حضورؐ نے اپنے غلام جناب ابومویہبہ نوں طلب فرمایا تے ارشاد فرمایا کہ اے ابومویہبہ! مینوں ایہ حکم دِتا گیا اے کہ میں جنت البقیع وچ مدفون لوکاں لئی مغفرت دی دُعا کراں، چل اوتھے چلیئے۔ فیر آپؐ اپنے غلام نال جنت البقیع وچ تشریف لے گئے تے قبراں دے وچکار کھڑے ہو کے فرمایا کہ ''اے قبراں والیو! تہاڈے تے سلام۔ جس حال وچ تسیں جے تہانوں مبارک ہووے کیوں جے تہاڈی حالت اوس حالت توں چنگی اے جہدے وچ اَج کل دے لوک نیں۔ فتنے ہنیری رات وانگوں ٹرے آ وندے نیں، اگڑ پچھڑ۔ اِک دے بعد دُوجا، دُوجے دے پچھے تیجا۔ تے بعد والا فتنہ پہلے توں چوکھا سخت تے شدید اے۔ ایس توں بعد ایہ فرما کے اہل قبور نوں بشارت دِتی کہ اسیں وی تہاڈے نال رلن والے ہاں۔

ابومویہبہ آکھدے نیں کہ فیر حضور a نے میرے وَل دھیان کیتا تے ارشاد فرمایا کہ اے ابومویہبہ! میرے سامنے دنیا دے خزانیاں دیاں کنجیاں پیش کیتاں گئیاں نیں فیر لمّی حیاتی تے فیر جنت۔ مینوں ایہ لمے ٹھاٹھ باٹھ تے وڈے اختیار چنگے نہیں لگے۔ میں اللہ نال ملاقات تے جنت دیاں ابدی بہاراں نوں اپنے واسطے پسند کر لیا اے۔ میں عرض کیتی، یا رسول اللہ! میرے ماں پیو حضورؐ تے قربان ہو جان، حضور دنیا دے خزانیاں دیاں کنجیاں تے لمی حیاتی توں بعد جنت قبول فرماوَندے (تے کیہ سی؟) حضورؐ نے جواب دِتا:

﴿ لَا وَاللّٰهِ يا أَبَا مُوَيْهِبَةَ لَقَدِاخْتَرْتُ لِقَآءَ رَبِّيْ وَالْجَنَّةَ ﴾

''ابومویہبہ! رب دی سونہہ، ایوں نہیں ہونا۔ (بس) میں اپنے لئی اپنے رب نال ملاقات تے جنت اختیار کر لئی اے۔''

دنیا دے وسنیکاں نوں الوداع آکھن دی، رسول خدا دی تیاری دا ایس گل توں وی پتہ لگدا سی کہ رمضان ۱۰ھ وچ آپ a نے ۲۰ دِناں دا اعتکاف فرمایا جدوں کہ ہمیش آپ a دَس دناں دا اعتکاف فرماوَندے ہندے سن۔ اِک ہور وڈا اشارہ ایہ سی کہ جناب جبرائیل حضورؐ نوں، ہر سال اِک وار قرآن دا دور کرواندے ہوندے سن۔ پر ۱۰ھ وچ دو واری قرآن پاک دا دور کرایا گیا۔ فیر حجۃ الوداع دے خطبیاں وچ تے آپؐ نے ایتھوں تیکر ارشاد فرما دِتا کہ لوکو! شاید میں ایس سال توں بعد، ایس تھاں تے، فیر تہانوں کدے نہ مل سکاں۔

متفق علیہ تے الرحیق المختوم از مولانا صفی الرحمان مبارک پوری (باب رفیق اعلیٰ کی جانب)

السیرۃ النبویہ از ابن کثیر جلد۴، صفحہ:۴۴۴

الرحیق المختوم از مولانا صفی الرحمان مبارک پوری، صفحہ:۶۲۴

رفیق اعلیٰ وَل سفر:

سن ۱۱ ہجری شروع ہو چکیا سی۔ صفر دے مہینے دی ۲۹ تریخ تے پیر دا دِن سی کہ مدینہ طیبہ وچ اِک صحابی چلانا کر گئے۔ رسول خداؐ اوہناں دی نماز جنازہ لئی جنت البقیع تشریف لے گئے۔ جدوں آپؐ واپس تشریف لیا رَے سن تے راہ وچ سر درد شروع ہو گئی۔ ویکھدیاں ای ویکھدیاں سِر دی پیڑ وچ وادھا ہو گیا تے نال ای تاپ وی چڑھ گیا۔ بخار کدے تیز تے کدے ہولا ہوندا رہیا پر طبیعت پوری طرحاں ٹھیک نہ ہوئی۔ ایسے حالات وچ آپؐ نے یارہ ۱۱ دِن نماز پڑھائی تیز بخار دی حالت وچ مسجد وچ جا کے نماز پڑھانا تے فیر پہلوں توں متھیاں گئیاں واریاں موجب ازواج مطہرات دے گھراں وچ جانا بنا شبہ اِک اوکھا نہیں، چوکھا اوکھا کم سی۔ ایس لئی پیغمبر خدا نے ایہ خاہش ظاہر کیتی کہ آپ a کسے اِک گھر وچ ڈیرا لا لین تے اوس لئی آپ a نے جناب عائشہ صدیقہ دا گھر مناسب سمجھیا۔ ایوں بیماری دے ۶ ویں ۷ ویں دیہاڑے توں آپ a پکے پکے اُم المومنین حضرت عائشہ دے حجرہ مبارک وچ آرام فرماؤندے رَے۔ حضرت عائشہ مُعَوّذات تے رسول اللہ توں سکھیاں ہوئیاں دعاواں پڑھ پڑھ کر دَم کر دیاں رہندیاں سن تے برکت دی اُمید نال آپؐ دا ہتھ مبارک آپؐ دے جسم پاک اُتے پھیر دیاں رہندیاں سن۔

بیماری دے دِناں وچ اِک واری ایوں ہویا کہ جناب عائشہ نوں سر پیڑ لگ گئی، پیڑ ودھ گئی تے اُم المومنین دی زبان توں ''ہائے میرا سر، ہائے میرا سر'' دے لفظ نکلن لگ پے۔ سوانیاں دے حقاں دا راکھا تے اوہناں نال چنگا ورتا وا کرن دا سبق دین والا نبی رحمت a آپوں نہ جری جان والی تکلیف وچ سی۔ یقیناً سوچیا ہووے گا کہ ہن کیہہ کراں۔ اوس ویلے رسول رحمتؐ نے پاک بی بی دی دِل جوئی لئی گل مذاق وچ پاندیاں ارشاد فرمایا کہ ''عائشہ! رب دی سونہہ، میرے سِر وچ چوکھی پیڑ اے۔'' جدوں اوہناں نے شدید تکلیف دا اظہار کیتا تے حضورؐ نے مذاق وچ آکھیا کہ ''عائشہ جے ایوں ہو جائے تے کیہ گھاٹا اے کہ تُوں میرے توں پہلاں چلانا کر جاویں۔ مَیں اپنی ہتھیں تینوں کفن پاواں۔ آپوں تیرا جنازہ پڑھاں تے آپ ای تینوں دفن کراں۔'' عائشہ وی بڑی حاضر جواب سن۔ اوہناں وی سوچیا کہ چلو مذاق تے مذاق ای سہی۔ اکھے ''آہو، تساں تے آکھنا ای اے کہ ہووے نہ ہووے ایس نوں مٹی تھلے دباں، تاں جے گھر آ کے میری واری کسے دُجی بی بی نوں ہبہ فرما دیو۔''

رسول رحمت اپنی لاڈلی بیوی دے جواب وچ مسکراندے رَے۔

ربیع الاوّل دی ست تریخ بدھ دی گل اے کہ بخار وچ چوکھی شدت آ گئی۔ آپ a نے حکم فرمایا کہ ''مدینے دے ست کھوہواں دا پانی منگوا کے میرے اُتے پاؤ۔'' آپ a دے حکم دی تعمیل وچ اوس دیہاڑے آپ a دے پاک تے مبارک جسے تے ایناں پانی وگایا گیا کہ آپ a ''بس، بس'' فرمان لگ پے۔ ایوں کرن نال بخار دا ہوا گھٹ گیا تے آپ a مسجد وچ تشریف لے گئے۔ مسجد وچ آپ a دا آؤنا سی کہ اوتھے صحابہ دیاں رونقاں لگ گئیاں۔ اوتھے

الرحیق المختوم از مولانا صفی الرحمان مبارک پوری، صفحہ: ٦٢٤

حیات محمدؐ از محمد حسین ہیکل، صفحہ: ٦٣٢

آپ a نے اِک خطبہ ارشاد فرمایا جہدے وچ شرک توں اپنی نفرت دا اظہار فرمایا تے آکھیا کہ یہود و نصاریٰ تے اللہ دی لعنت جنہاں نے اپنے نبیاں دیاں قبراں نوں سجدہ گاہ بنا لیا۔ آپ a دے ارشاد مبارک توں پتہ لگدا سی کہ کِسے نبی یا ولی دی قبر نوں سجدہ کرنا تے دور دی گل اے، اوس دی قبر وَل منہ کر کے نماز پڑھنا وی حرام عمل اے۔ ایس توں بعد آپ نے لوکائی نوں مخاطب کر کے کجھ ہور ارشاد فرمائے۔ اندازا کرنا کہ اوس منصفِ اعظم a نے عدل تے انصاف دا کویں عملی مظاہرہ کیتا۔ ارشاد فرمایا:

''لوکو! جے میں کدے کسے دی کنڈ تے کوئی دُرہ ماریا اے تے میری کنڈ حاضر اے، اوہ میرے توں بدلہ لے سکدا اے۔ جے میں کسے نال مندہ چنگا بولیا ہاں تے تاں وی میں بدلے لئی حاضر آں۔ جے میں کسے کولوں کوئی شے کھوئی اے، یاں کسے دا کوئی پیسہ ٹکا دینا اے، تے میرے کولوں لے لوؤ۔ ویکھنا، کدرے سوچیں نہ پَے جاویا جے کہ جے کسے نے میرے کولوں کوئی انتقام لیا تے میں اوہدے نال نراض ہو جاواں گا۔ سن لوؤ کہ ایہ گل ای میری شان دے خلاف اے۔''

ایہ سن کے اِک بندا اُٹھ کے کھلو گیا تے آکھن لگا کہ ''یا رسول اللہ! میرے تِن درہم حضور دے ذمے نیں۔ یاد جے نا کہ اِک واری اِک سائل حضور کول حاضر ہویا سی تے حضور نے مینوں حکم دِتا سی کہ ایس نوں تن درہم دے دے۔'' ایہ سن کے حضورؐ نے جناب فضل بن عباس نوں حکم دِتا کہ اوس شخص نوں تن درہم ادا کر دِتے جان۔

فیر حضورؐ نے انصار نال بھلیائی دی وصیت فرمائی تے ارشاد فرمایا کہ اوہ میرا قلب تے جگر نیں۔ اوہناں نے اپنی ذمہ داری پوری کر دِتی اے۔ پر اوہناں دے حقوق باقی رہ گئے نیں۔ یاد رکھنا کہ اوہناں دے نیکوکاراں توں اوہناں دیاں نیکیاں قبول کرنا تے اوہناں دے خطا کاراں توں درگزر کرنا۔

ایس توں بعد آپ a نے فرمایا کہ ''اللہ نے اپنے اِک بندے نوں اختیار دِتا اے کہ اوہ چاہوے تے دنیا دی چمک دمک تے ٹور ٹپے مَل لوے تے چاہوے تے اپنے اللہ نال ملاقات نوں پسند کر لوے۔ اللہ دے اوس بندے نے اللہ نال ملاقات نوں ای چنگا جانیا اے۔'' ایہ ارشاد مبارک سن کے جناب ابوبکر صدیق نے رونا شروع کر دِتا تے عرض کیتی کہ یا رسول اللہ! ''اسیں اپنے ماں پیو سنے حضور a تے قربان حضور a سانوں کیہ سناؤنی سنا رہے نیں'' جناب صدیق اکبر دی ایس حالت تے لوکائی نوں بڑی حیرت ہوئی کہ اوہناں نوں کیہ ہویا اے۔ پر کجھ ای دِناں پچھوں جدوں رسول خدا دا وصال مبارک ہویا تے لوکائی نوں پتہ لگ گیا کہ ابوبکر کیوں روپے سن تے حضور a نے جس بندے دا ذکر فرمایا سی، ابوبکر نے ٹھیک ای اندازا کیتا سی کہ اوہ آپوں پیغمبر آخر ای سن۔

فیر حضور a نے حکم فرمایا کہ مسجد وَل جس کسے دے گھر دا دروازہ اے، اوہ بند کر دیوے، سوائے ابوبکر توں۔ جناب ابوبکر صدیق دی شان بیان کردیاں ایہ وی فرمایا کہ اپنی یاری وچ تے مال قربان کرن وچ ابوبکر دا احسان سب توں وڈا اے۔ جے میں اپنے ربّ توں وکھ کسے ہور نوں خلیل بناندا تے ابوبکر نوں بناندا۔

۸ ربیع الاوّل جمعرات نوں حضور a نے مغرب تیکر دیاں نمازاں آپوں پڑھائیاں۔ نماز مغرب وچ سورہ والمرسلات دی تلاوت فرمائی تے بس ایہ اخیری سورت سی جیہڑی مدینے وچ اوس امام اعظمؐ دی زبان مبارک توں سنی گئی۔

عشاء دی نماز پڑھان لئی پیغمبر آخر a نے ترّن واری ارادے تے جتن کیتے پر جدوں وی وضوئی اُٹھے، بے ہوشی طاری ہو جاندی رَی۔ اخیر حکم دِتا کہ ابو بکر نماز پڑھان گے۔ ایس حکم موجب جناب صدیق اکبر نے حضورؐ دی حیاتی وچ ستاراں (۱۷) نمازاں دی امامت فرمائی تے جیہڑی پہلی نماز پڑھائی اوہ ۸ ربیع الاوّل جمعرات دی عشاء دی نماز سی۔ عزیز پڑھنہارو! رسول خدا دے مصلّے تے کسے دُجے بندے دے کھلون دا ایہ اوکھا تے لُک توڑ کے رکھ دین والا حکم لے جان والا بندا بلال سی۔ ذرا تصور کرو کہ ایہ سنہیا بلال نوں کِڈا بھارا لگا ہووے گا۔ جدوں اوس مہربان تے رحمت اللعالمین آقا نے ایہ فرمایا ہووے گا کہ جاؤ بلال، ابو بکر نوں آکھو کہ نماز پڑھائے تے سیدنا بلال تے کیہ بیتی ہووے گی۔ فیر جدوں اوس بلال نوں اپنے آقا دے مصلّے تے آقا نظر نہیں آئے ہون گے تے اوس دیاں اکھاں وچوں اتھرو نہیں لہودے تبکے ڈِگے ہون گے۔

ہن بلال مسجد وچ اپڑ گئے نیں۔

''ابو بکر جی، ابو بکر جی! آقا دا حکم اے کہ..... (بلال دے مونہوں گل نہیں نکل رَی)

''بولو بلال، بولو..... گل تے کرو، کیہ حکم فرمایا اے سوہنے نے؟'' جناب صدیق اکبر چوکھی پریشانی وچ پُچھ رَے نیں۔

''جی..... جی..... حضور نے حکم دِتا اے کہ اگےّ کھلو جاؤ۔''

کیہ' کیہ بلال کیہ؟؟..... میں نماز پڑھاواں گا؟ حضور دے مصلے تے؟ حضور دی حیاتی وچ؟ نہیں نہیں، میرے کولوں ایہ نہیں ہونا!''

مسلماناں دیاں چیخاں نکل گئیاں نیں، صدیق اکبر غش کھا کے مسیت دے ویڑے وچ ڈِگے پے نیں۔ چن دے نمے نمے چانن وچ صحابہ اِک دُجے نوں لبھدے پھر رَے نیں۔ کوئی اتھرو کیر رہیا اے تے کوئی دُجے دے اتھرو پونجھ رہیا اے۔ غم دا ماریا ہر بندا اِک سوال بنیا کھلوتا اے۔ بلال تے ایوں ہے کہ جویں جیوندا جاگدا تے ساہ لیندا بندا نہیں سگوں پتھر دا اِک بت اے۔ جے مونہوں کوئی اکھر نکلدا وی اے تے ایہ کہ'' ہائے میں کہدے اگے فریاد کراں۔ ہائے میریاں آساں اُمیداں دا رشتہ ٹٹ گیا۔ ہائے میرا لک ٹٹ گیا۔ ہائے قسمت، میری ماں نے مینوں نہ ای جمیا ہوندا۔''

سیدہ فاطمہ توں مسلماناں دی ایس حالت دا پتہ لگدا اے تے حضور a، سیدنا علی المرتضیٰ تے جناب فضل بن عباس دے سہارے نال مسیتے اپڑ جاندے نیں۔ سخت تکلیف دی حالت وچ نماز پڑھی تے مسلماناں نوں حوصلہ دیندیاں ارشاد فرمایا کہ میں تہانوں اللہ دی پناہ وچ دیندا ہاں۔

اوس دیہاڑے، خیال کیتا جاندا اے کہ کدِ رے، عشاء ویلے یاں عشاء توں بعد حضور a نے حکم فرمایا کہ'' کوئی کاغذ قلم لیاؤ، میں تہانوں اِک لکھت لکھ دیاں تاں جے تسیں کدے گمراہ نہ ہوؤ۔'' رسول خدا چوکھی تکلیف وچ سن، ایس لئی صحابہ نے حضور a نوں ایس کھیچل وچ نہ پاؤن دا فیصلہ کیتا۔ اوس توں بعد آپ a نے اپنے صحابہ نوں ایہ وصیّت فرمائی کہ عرب دی ایس دھرتی نوں یہودیاں توں پاک کر دینا تے آؤن والے وفداں نوں تے سفارت کاراں نوں اوویں

رحمت اللعالمین از قاضی سلمان منصور پوری، جلد اول صفحہ: ۲۴۳

ای جی آیاں نوں آ کھنا جویں میں آ کھدا رہیا ہاں۔

جمعہ ۹ ربیع الاوّل ۱۱ھ:

حدیث، سیرت تے تواریخ دیاں کتاباں ایس سوال تے خموش نیں کہ اگلے دن جمعہ ۹ ربیع الاوّل نوں مسجد نبوی تے مدینے دیاں گلیاں تے بازاراں دا کیہ حال سی۔ بس اسیں سوچ سکدے ہاں تے قیاس کر سکدے ہاں کہ اوہ نماز جمعہ جیہڑی، اسلام دی تواریخ وچ پہلی واری محمد رسول اللہ توں بغیر پڑھی گئی سی، اوس دا خطبہ کویں دا ہووے گا، اوس دے خطیب دی کیہ حالت ہووے گی تے اوس دن مدینے دے نمازیاں تے کیہ بیتی ہووے گی۔ پکی گل اے اوتھے اتھرواں دا ہڑھ آ گیا ہونا اے۔ جمعے توں بعد لوکائی چوکھا چر مسجد نبوی وچ دلاں نوں پھڑ کے بیٹھی رَی ہووے گی۔ کجھ منبرِ نبی نال تے کجھ مسجد دے ستوناں نال گلاں کر دے ہون گے۔ کجھ صحابہ جناب صدیقہ دے حجرے دے باہر سوہنے مکھڑے دی زیارت لئی بے تاب بیٹھے ہون گے، کجھ اندر جان دی اجازت منگ رَے ہون گے تے کجھ اِذن ملن توں بعد آ قا دے قدماں وَل کھلوتے ہون گے۔

اُمہات کتاباں وچوں اوس اخیری جمعے دی کوئی گل نہ لبھن توں بعد اسیں قیاس کر سکدے ہاں کہ رسول رحمت دا اوہ دیہاڑا چوکھی تکلیف تے بے ہوشی دی حالت وچ گزر یا ہووے گا۔

ہفتے یاں اتوار دی گل اے کہ جناب ابوبکر صدیق نے ظہر دی نماز پڑھانی شروع کیتی تے رسول اللہ، جناب عباس تے جناب علی المرتضےٰ دا سہارا لیندیاں ہویاں جناب عائشہ دے حجرے توں مسجد وچ تشریف لے آئے۔ جدوں جناب صدیق اکبر نے ایہہ محسوسیا کہ آ قا اگے تشریف لیا رَے نیں تے اوہناں امام دے مصلے توں پراں ہٹناں چاہیا پر رسول خدا نے اوہناں نوں پچھے ہٹن توں ڈک دِتا تے آپوں اوہناں دے کھبے ہتھ بیٹھ کے نماز پڑھی۔

اتوار والے دِن رسول رحمت a نے اپنے سارے غلاماں نوں آزاد فرما دِتا۔ اپنے ہتھیار مسلماناں نوں ہبہ فرما دِتے تے گھر دی اخیری پونجی، جیہڑے ست اَٹھ (۸/۷) دینار پے سن، وی صدقہ کر دِتی۔ دینار صدقہ کر دیاں فرمایا کہ عائشہ! جے میں ایہ دینار اپنے گھر وچ چھڈ کے اپنے پالنہار نال ملاقات کراں گا تے اوہ کیہ آ کھے گا کہ میرے بندے نوں میرے تے اعتماد نہیں سی۔ قربان جایئے اوس اُچی تے سچی ہستی دے کہ آپوں فرما رَے نیں کہ اللہ نے کائنات دے سارے خزانیاں دیاں کنجیاں میرے اگے رکھیاں نیں تے بے نیازی ایوں دی اے کہ حیاتی دی اخیری رات اے پر گھر دے دیوے وچ تیل کوئی نہیں۔ جناب عائشہ دے آ کھن موجب اوہناں اپنا چراغ اِک گوانڈن وَل گھلیا تے ترلا ماریا کہ اوہدے وچ کجھ تیل پا دیوے تاں جے اِک رات لنگھ جاوے۔

رات تیز بخار تے چوکھی تکلیف دی حالت وچ گزری۔ فجر دی نماز شروع ہوئی تے سجناں متراں تے جھاتی پاؤن تے دِل کیتا۔ حجرہ مبارک تے مسجد دے وچکار جیہڑا پردہ سی اوس نوں ہٹا دِتا تے کنا ای چر اُمت دے اوہناں سرداراں نوں ویکھ ویکھ کے خوش ہوندے رَے۔ صحابہ نوں وی پتہ لگ گیا کہ آ قا اوہناں وَل ویکھ رَے نیں۔ زیارت لئی ترسدیاں اکھاں دی منگ ایہ سی کہ نماز ای توڑ دِتی جاوے پر محبوب لیڈر نے مسکراندیاں ہویاں ارشاد فرمایا کہ دھیان نال نماز پوری کرو۔ اوس ویلے بوہت سارے صحابہ کرام نے اپنے آ قا دی آخری وار زیارت کیتی۔

چلانا...... پرلوکائی وانگ نہیں:

ہن سوموار دا دن چڑھ گیا ہویا سی۔ رحمت اللعالمین نے اپنی صاحبزادی سیدہ فاطمہ نوں بلایا تے اوہناں دے کن وچ کوئی گل کیتی۔ گل سن کے سیدہ بتول رون لگ پئیاں۔ مہربان باپ نے لاڈلی نوں روندیاں ویکھیا تے فیر اپنے کول بلایا تے ہولی جئی کوئی گل کیتی۔ ایس واری سیدہ نے مسکرانا شروع کر دِتا۔ پیو دھی دی ایس راز داری دی کسے کھوجکاری نہ کیتی تے جے کسے پچھیا وی تے سیدہ نے نہ دسیا۔ فیر جدوں رسول رحمت a دا وصال مبارک ہو گیا تے آپ نے دس دِتا کہ پہلی واری ابوّ نے ایہ فرمایا سی کہ میں ایس بیماری نال دنیا توں پردا کر جاواں گا تے فیر دوجی واری جیہڑی گل سن کے میں ہسن لگ پئی ساں اوہ ایہ سی کہ حضور دے اہل وعیال وچوں سب توں پہلاں میں حضور کول اپڑاں گی۔

اوس دِن رسول اللہ دی تکلیف ویکھی نہیں سی جاندی۔ پیاری بیٹی نے جدوں ابوّ نوں بے چین ویکھیا تے مونہوں نکل گیا ''وَاکَربَ اَبَاہُ (ہائے، ابوّ کنی تکلیف وچ نیں) حضور a نے سیدہ دی ایہ گل سن کے فرمایا کہ'' تیرے ابو تے اَج توں بعد کوئی تکلیف نہیں۔'' فیر آپ a نے جناب حسن تے جناب حسین نوں کول سدھیا، اوہناں دا منہ سر چمیا تے اوہناں لئی خیر دی وصیت فرمائی۔ فیر آپ a نے ساریاں ازواج مطہرات نوں بلایا تے کجھ نصیحتاں کیتیاں۔ اخیر تے سیدنا علی المرتضیٰ نوں بلایا۔ اوہناں دا سر اپنی گود وچ کر کے پیار کیتا تے کجھ نصیحت فرمائی۔

رحمت اللعالمین دا کوئی پل چین نال نہیں گزر رہیا سی۔ خیبر دے موقع تے آپ ؐنوں جیہڑا زہر بھریا گوشت کھوایا گیا سی، اوس دا اثر وی ظاہر ہو چکیا سی۔ اوس ویلے آپ a نے جناب عائشہ اگےّ اپنے کرب دا ذکر ایوں کیتا کہ'' عائشہ! خیبر وچ جیہڑا گوشت میں کھالیا سی، اوس دی تکلیف اجے تیکر محسوس کر رہیا ہاں، مینوں ایوں لگ رہیا اے کہ میری رگِ جان وڈّی جاندی پئی اے۔'' فیر آپ a نے سوجھی لین والے صحابہ کرام نوں وی وصیت فرمائی۔ ارشاد فرمایا:

﴿ اَلصَّلٰوۃ اَلصَّلٰوۃ وَمَا مَلَکَتْ اَیمَانُکُمْ﴾

''نماز، نماز تے تہاڈے لونڈی غلام۔''

رحمت اللعالمین نے ایہہ اکھر کئی وار دہرائے۔ اینے چِر وچ جناب عائشہ دے بھرا جناب عبدالرحمٰن حجرے وچ آئے۔ عبدالرحمٰن دے ہتھ وچ پھڑی مسواک تے رسول خدا دی نظر پے گئی تے آپ ؐمسواک وَل ویکھدے رَے۔ جناب عائشہ نے محسوس کیتا کہ آپ a نوں مسواک دی طلب ہورَی اے۔ اوہناں نے پچھیا کہ یا رسول اللہ! عبدالرحمٰن کولوں مسواک لے کے پیش کراں؟ حضور a نے اشارے نال فرمایا کہ ہاں لے لوؤ۔ رسول خداؐ نوں مسواک پیش کیتی گئی تے آپ a کولوں چتھی نہ گئی۔ جناب صدیقہ نے اپنے دنداں تھلے چتھ کے مسواک نرم کر دِتی تے فیر حضور نوں پیش کیتی۔ حضور نے چنگی طرحاں مسواک کیتی۔ آپ a دے سامنے اِک کٹورے وچ پانی پیا ہویا سی۔ آپ a اپنے دوویں ہتھ پانی وچ ڈبو کے چہرہ مبارک تے پھیردے جاندے سن تے فرماندے سن کہ اللہ توں سوا کوئی معبود نہیں تے موت وچ سختی تے ہوندی اے۔

کوئی یاراں بارہ وجے دِن دا ویلا سی کہ آپ a نے اپنا ہتھ (یاں انگلی) اسمان وَل بلند کیتی؛ ہونٹھاں تے کجھ حرکت ہوئی؛ جناب صدیقہ نے چھیتی نال کن چہرہ مبارک دے نال لایا۔ حضور فرما رَے سن:

﴿ اَللّٰھُمَّ الرَّفِیقَ الْاَعْلٰی ﴾

''اے اللہ! سوہنے دوست۔''

رحمت عالم دا ہتھ لٹک گیا تے پتلی اُتاں چڑھ گئی۔ ایوں انسانی تواریخ وچ سب توں وڈا انقلاب لیاوَن والا اللہ دا بندا، جیہڑا ہمیش ای اللہ نوں ساری مخلوقات توں ودھ کے پیارا سی، چلانا کر گیا۔ پر اوویں نہیں جویں دنیا کر دی اے، سگوں ایوں کہ اوہ اپنی اُمت دے وچکار نہ ہو کے وی اُمت دے وچ موجود اے۔ اوہ زندہ اے تے اپنے محبوب بندیاں دی اَج وی راہنمائی کر دا رہندا اے۔ کویں زندہ اے؟ ایس دا جواب لبھن دی چنتا تے جتن کرن دی لوڑ کوئی نہیں کیوں جے اِک حیاتی اجہی وی ہوندی اے کہ اللہ آکھدا اے بئی تہانوں ایس دا شعور نہیں۔

اوس دن ۱۲ ربیع الاول ۱۱ھ، ۸ جون ۶۳۲ء تے سوموار دا دِن سی۔

مسلماناں دی حالت:

وصال مبارک دی خبر سن کے مسلماناں دا حوصلہ جواب دے گیا۔ چوکھے مسلمان تے اجیہے سن جیہڑے ایہہ گل سنن لئی تیار ای نہیں سن کہ محبوب خدا اپنے ربّ کول جا پہنچے نیں۔ اوہناں عاشقاں وچ اگلی ہتھ بندے جناب عمر فاروق سن۔ جناب عمر نے ایہہ خبر سن کے جناب عائشہ دے گھر وَل دوڑ لا دِتی۔ جسدِ مبارک کول اپڑے تے سوہنے مکھڑے توں چادر ہٹا کے کِنّا چِر ویکھدے ای رَے۔ ساہ دی کوئی رمق باقی نہ ہون دے باوجود آکھن لگ پے کہ حضور غشی دی حالت وچ نیں، بس تھوڑے چِر پچھوں آپؐ نوں ہوش آ جانا اے۔ حضرت مغیرہ نے بتھیرا سمجھایا کہ ''عمر! تسیں کِس خیال وچ جے، ہونی نے تے ہو کے رہنا سی'' پر اوس عظیم الشان مسلمان نوں آقا دی وفات دا یقین نہ آیا تے حضرت مغیرہ نوں جھڑکدیاں ہوئیاں آکھن لگے کہ ''مغیرہ! جھوٹ نہ بولو کہ رسول خدا دا انتقال ہو گیا اے۔''

ایس حالت وچ کہ حضرت مغیرہ نوں رسول اللہ دے چلانا کر جان دا پک سی تے جناب عمر بن خطاب نوں حضرت موسیٰ طرحاں پرت آوَن دا یقین سی، دوویں یار مسجد وچ جا اپڑے۔ مسجد وچ آوندیاں سار ای جناب عمر فاروق نے اُچی واج نال تقریر شروع کر دِتی۔ آکھن لگے ''منافق افواہ اُڈا رے نیں کہ رسول خدا a دا انتقال ہو گیا اے۔ نہیں اوہ تے موسیٰ بن عمران وانگ خدا دے حضور تشریف لے گئے نیں۔ موسیٰ بنی اسرائیل توں چالی ۴۰ دِن اوجھل رہن توں بعد واپس پرت آئے سن تے اوہناں دے پچھوں وی بنی اسرائیل نے آکھیا سی کہ موسیٰ دی وفات ہو گئی اے۔ رسول اللہ وی جناب موسیٰ طرحاں واپس تشریف لے آوَن گے۔ تے سن لوؤ کہ جس جس نے میرے آقا دی وفات دی خبر پھیلائی اے، حضور a واپسی تے اوس دے ہتھ پیر قلم کرا دین گے۔''

مسلمان، جیہڑے اپنے تے غم دا پہاڑ ٹٹا پے محسوس دے سن، جناب عمر فاروق دی تقریر سن کے حیران رہ گئے کہ ایوں وی ہو سکدا اے۔ نبی a دے پیارے تے نبیؐ نال پیار کرن والے سارے دے سارے اِک دُجے دا منہ ویکھدے رہ گئے کہ عمر کیہ آکھ رَے نیں! کیہ سچ مچ رسول خدا فوت نہیں ہوئے؟ کیہ آپ a دے واپس پرت آوَن والی گل ٹھیک اے؟ دُکھ سی، حیرانی سی تے صحابہ رُسول سن!

ایسے افراتفری دے عالم وچ صدیق اکبروی مسیتے اپڑ گئے تے یار دی رحلت دی سناؤنی تے کلیجہ پھڑ کے بیٹھ گئے۔ اوہناں ویکھیا کہ عمر فاروق تقریر فرما رے نیں تے مسلمان پوری توجہ تے یقین نال تقریر سن رے نیں۔ ابوبکر دوڑ دے دوڑ دے جناب عائشہ دے حجرے وَل جاندے نیں تے ویکھدے نیں کہ دالان وچ پلنگ تے رسول رحمت دا جسد مبارک پیا اے۔ جناب ابوبکر نے چادر چہرہ مبارک توں ہٹائی، آپ a دا متھا چمیا تے زبان توں اچن چیت نکلیا کہ ''حضور تہاڈا جسم مبارک حیاتی وچ وی پاک تے خوشبو دار رہیا تے وصال توں بعد وی اوسے طرحاں پاک تے خوشبو دار اے۔ میرے ماں باپ واری جان، اللہ ولوں جیہڑی موت تہاڈے لئی مقرر سی، اوہ آ گئی اے، ہن کدے فیر تے موت نہیں آ وَنی۔'' آقا تے یار دی زیارت توں بعد صدیق اکبر واپس مسجد وچ تشریف لے گئے جتھے عمر فاروق دی تقریر اجے جاری سی۔ اوہ مسلماناں نوں یقین دوا رَے سن کے رسول اللہ فوت نہیں ہوئے۔ مجمع نے جناب ابوبکر لئی رستہ چھڈ دِتا۔ اوہناں نے عمر فاروق دے نیڑے جا کے اوہناں نوں آکھیا کہ اوہ وی کوئی گل کرنا چاہندے نیں پر جناب عمر b بس ایس گل تے پکے سن کہ نہیں، محمد رسول اللہ سانوں چھڈ کے نہیں جاسکدے۔ ایس توں وکھ اوہ کوئی گل سنن لئی تیار نہیں سن۔

ایس صورت حال وچ جناب صدیق اکبر نے صحابہ نوں مخاطب کر دیاں اپنی گل شروع کر دِتی۔ جدوں آپ نے تقریر شروع کر دِتی تے جناب عمر فاروق نے وی کن لا کے آپ دی گل سنی۔ آپ فرما رَے سن:

''لوکو! جے کوئی محمدؐ دی عبادت کردا اے تے سن لوؤ کہ محمد a چلانا کر گئے نیں تے جیہڑا اللہ دا عبادت گزار اے (اوہ خبردار رہوے کہ) اللہ زندہ اے تے اوس نوں موت نہیں'' اوس توں بعد قرآن پاک دی ایہ آیت تلاوت فرمائی:

﴿وَمَا مُحَمَّدٌ اِلَّا رَسُوْلٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ اَفَاۡئِنْ مَّاتَ اَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلٰٓى اَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَّنْقَلِبْ عَلٰى عَقِبَيْهِ فَلَنْ يَّضُرَّ اللّٰهَ شَيْـًٔا وَسَيَجْزِى اللّٰهُ الشّٰكِرِيْنَ﴾

(آل عمران: ۱۴۴)

''تے محمدؐ اللہ دے رسول ای تے نیں۔ آپ توں پہلاں وی بوہت سارے رسول گزرے نیں۔ فیر جے ایوں ہووے کہ آپ وفات پا جان یاں آپ شہید ای ہو جان تے کیہ تسیں اوہناں پیراں تے ای پھر جاوو گے۔ تے جیہڑا حق دے رستے توں اُلٹا پھر وی جاوے گا (اوہ اپنا ای نقصان کرے گا) تے خدا تعالیٰ دا کوئی نقصان نہیں کرے گا۔ تے خدا تعالیٰ شکر کرن والیاں نوں چھیتی ای جزا دیوے گا۔''

جناب صدیق اکبر دی زبان توں ایہ آیت سنن توں بعد مدینے دے ہر مسلمان دی زبان تے ایہی آیت سی تے اوہ اِک دُوجے نوں آکھدے پھردے سن کہ: اَنْقَلَبْتُمْ عَلٰىٓ اَعْقَابِكُمْ. جناب عمر دی اپنی حالت ایہ سی کہ اوہ جناب ابوبکر دی زبان توں اللہ ولوں کیتا گیا ایہ سوال سن کے، نموّ جھانے جئے ہو گئے۔ اوہناں دیاں لتاں کنبن لگ پئیاں تے اخیر تلاوت سُندے سُندے ای مسیت دے ویڑے وچ ڈگ پے، کیوں جے اوہناں نوں پتہ لگ گیا سی کہ رسول خدا سچ مچ فوت ہو گئے نیں۔ تے ایہ حالت کلّے عمر فاروق دی ای نہیں سی سگوں سارے مسلماناں دے دِل ڈبی جاندے سن تے اکھاں وچوں سَون بھادروں والی جھڑی دِسدی سی۔ حضرت انس دے آکھن موجب'' اوس دِن توں سوہنا تے چنگا دِن میں نہیں ویکھیا جس دن رسول رحمت

مدینے تشریف لیائے سن ۔ تے جس دِن حضورؐ نے وصال فرمایا اوس توں بھیڑا تے ہنیرا دِن وی کدے نہیں ویکھیا۔''

سقیفہ بنی ساعدہ تے بنواشہل دا محلّہ:

جناب ابوبکر صدیق دی تقریر توں بعد ہر صحابی ایہ سوچن لگ پئیا کہ ہن کیہ بنے گا۔ انسانی تواریخ دی سب توں وڈی اُخوت دے آون والے دیہاڑے کویں دے ہون گے۔ مہاجر تے انصار اپنیاں یاریاں تے بھائی چارے ٹردے رکھ سکن گے یاں نہیں۔ مدینے دی نویں ریاست دا صدر کون ہووے گا تے کیہڑا بندا اے جیہڑا رسول خدا دی خلافت دا چنگا تے سچا حق دارا ے؟

دِلاں وچ ایہ سوال تے اکھاں وچ اتھرو لے کے اصحاب نبی، مسجد نبوی وچوں باہر نکلن لگ پے۔ غماں دے مارے مدینے دے مسلمان کجھ تے اگلی ہتھ بندیاں دے اگلے اعلان دی اڈیک وچ گھراں نوں ٹر گئے تے کجھ جناب عائشہ دے گھر دے اگے اکٹھے ہو گئے پر کجھ انصاری مسلمان بنی ساعدہ دے ڈیرے تے حضرت سعد بن عبادہ انصاری کول جا بیٹھے تاں جے کوئی صلاح مشورہ کیتا جاوے۔ دُجے پاسے مہاجر مسلماناں دا اِک جتھہ حضرت اُسید بن حضیر نوں نال لے کے، جناب ابوبکر صدیق نال گل بات کرن لئی بنواشہل دے محلے وچ جا پجیا۔

جناب صدیق اکبر وَل اکٹھے ہون والے صحابہ نے اجے گل بات چھوئی وی نہیں سی کہ اچن چیت اِک بندے نے ایہ خبر دِتی کہ سعد بن عبادہ نے سقیفہ وچ انصار دا مجمع لایا ہویا اے تے اوہ خلافت دے مسئلے تے صلاح مشورے کر دے پے نیں۔ جناب عمر فاروق نے حضرت ابوبکر صدیق نوں صلاح دِتی کہ سقیفہ وَل جا کے حال حالات دی خبر لینی چاہیدی اے۔ دوویں عظیم الشان راہنما اجے راہ وچ ای سن کہ دو انصاری مسلماناں نے حضرت سعد بن عبادہ انصاری دی قیادت وچ اکٹھے ہون والے مسلماناں ولوں کجھ حقیقت بیان کیتی تے نال صلاح دِتی بئی اوتھے جان دی لوڑ کوئی نہیں۔ بس اللہ دا ناں لوو تے مہاجراں دے مستقبل دا خیال کرو۔ سقیفہ دے حالات جانن توں بعد جناب عمر فاروق نے فیصلہ کر لیا کہ'' واللہ، ہن اسیں سقیفہ ضرور جاواں گے۔''

دوویں یار سقیفہ اپڑے تے ویکھیا کہ جناب سعد بن عبادہ چادر تان کے زمین تے لمے پے نیں تے اِک انصاری مسلمان تقریر کر رَہے نیں کہ'' لے بئی سجنو، سب نوں پتہ اے کہ اسیں انصار اللہ ہاں تے مسلماناں وچوں جنگاں وچ ازمائے ہوئے بہادر۔ مہاجر بھراؤ! تہاڈی حیثیت انصار دی فوج دے اِک جتھے دی اے۔'' تقریر ختم ہون توں بعد جناب ابوبکر صدیق نے تحمّل تے سیانف نال مسئلے نوں سلجھایا تے انصاری مسلماناں نوں ایس گل تے راضی کر لیا کہ اوہ مہاجر مسلماناں وچوں جناب عمر فاروق یاں ابوعبیدہ جراح نوں خلفیہ بنا لین۔ ایس موقع تے حضرت عمر نے اُچی واج نال آکھیا کہ'' ابوبکر جی! ہتھ اگے ودھاؤ۔'' آپ نے ہتھ اگےّ کیتا تے جناب عمر نے بیعت کر دیاں آکھیا:

'' کیہ رسول اللہ نے ایہ نہیں سی آکھیا کہ اے ابوبکر! مسلماناں نوں نماز پڑھاؤ۔ ایس فرمان موجب اے ابوبکر! تسیں ای خلیفہ جے۔ اسیں تہاڈی بیعت کر دے ہاں۔ یقین اے کہ جس بندے دی بیعت کیتی جا رَی اے،

دارمی، مشکوٰۃ شریف ۲/۵۴۷ تے الرحیق المختوم عنوان، غمہائے بیکراں،

اوہ ساڈے ساریاں وچوں رسول اللہ دی نظر وچ چوکھا پیارا تے حضورؐ دا محبوب اے۔''

ایوں جناب ابوبکر صدیق دی بیعت دا کم چھوہ دِتا گیا تے اگلے دن مسجد نبوی وچ ایہ کم توڑ چڑھ گیا۔

خلیفہ رسول دی مُڈھلی تقریر:

بیعت دا کم توڑ چڑھ گیا تے خلیفہ رسول جناب ابوبکر صدیق نے منبر رسول تے جا کے فنِ حکمرانی دا اِک راہنما اصول دسیا۔ آپ نے فرمایا:

''سجنو! مینوں تہاڈا امیر بنایا گیا اے جد کہ میں تہاڈے توں چوکھا لائق نہیں۔ بس بھلیائی دے کم وچ میرے نال موہڈا لایا جے تے برائی دے موقع تے مینوں ٹوک دینا۔ چیتے رکھنا کہ سچائی امانت داری اے تے جھوٹھ خیانت اے۔ جے تہاڈے وچ کوئی ماڑا اے تے میرے لئی اوہ طاقتور اے۔ جے کسے تگڑے نے کسے ماڑے دا حق تلف کیتا تے انشاء اللہ اوس دا حق دوا کے رہواں گا۔ تے جابر میرے نیڑے کمزور اے کیوں جے میں اوہدے کولوں مظلوم دا حق دووا کے رہنا اے، انشاء اللہ...... خیال رہوے کہ جے میں اللہ تے اوس دے رسول دی نافرمانی کراں تے فیر تہاڈے تے میری اطاعت واجب نہیں۔''

اخیری زیارت:

رسول خداؐ دی قبر مبارک کتھے بنائی جاوے، ایہدے تے تن صلاحواں سامنے آئیاں۔ پہلی صلاح ایہ سی کہ جسد مبارک مکہ منورہ لے جایا جاوے کیوں جے مکہ وچ بیت اللہ وی اے تے حضور دی جمن بھوں وی اے پر ایس تے سارے صحابہ تے اہل بیت دا ایکا نہ ہوسکیا۔

دُجی صلاح موجب بیت المقدس دی دھرتی دفن لئی بہتر تھاں سی، کیوں جے اوہ بوہت سارے انبیاء دی اخیری آرام گاہ اے۔ ایہ صلاح وی توڑ نہ چڑھی کیوں جے بیت المقدس تے اوہدوں تیکر نصرانی رومی حکومت دا قبضہ سی۔

تجے مشورے موجب اوہ شہر (مدینہ منورہ) ای رسول رحمت دی اخیری آرام گاہ لئی مناسب تھاں سی کیوں جے اوس شہر نے اسلام دا علم بلند کرن لئی سر دھڑ دی بازی لا دِتی سی تے نالے اوسے شہر وچ اہل بیت وسّوں کیتی بیٹھے سن۔ ایس رائے تے سارے مسلماناں نے اتفاق کر لیا۔

ہن سوال ایہ سی کہ اوس پاک شہر دی کیہڑی تھاں حضور a دی مرقد دی چوکھی حق دار اے۔ کسے منبر دی تھاں نوں مناسب جانیا تے کسے مصلّے دی تھاں نوں پر ایہ گل ایس لئی منن جوگ نہیں سی کہ قبر تے عبادت گاہ نوں اکٹھا کرنا حضور دی اپنی تعلیم دے خلاف سی۔ اجے صلاحواں کرن والے صحابہ تے اہل بیت کسے نتیجے تے نہیں اپڑے سن کہ جناب ابوبکر صدیق تشریف لے آئے۔ آکھن لگے کہ میں رسول اللہ دی زبان مبارک توں ایہ گل سنی ہوئی اے کہ جس تھاں تے اللہ دا نبی، اللہ نوں پیارا ہوندا اے، اوسے تھاں نوں اللہ دے نبی دی مرقد بنن دا شرف حاصل ہوندا اے۔ ایوں جس تھاں تے پلنگ پیا سی، اوتھے ای قبر کھودن دا فیصلہ کر لئیا گیا۔

مرقد مبارک دی تھاں دا فیصلہ ہو جان توں بعد ایہ سوال سامنے آیا کہ کیہ لحد مدنی طریقے موجب بغلی بنائی جاوے یاں مکی طریقے موجب ہودہ طرز دی؟ حضرت ابوعبیدہ الجراح مکی طریقے، تے جناب ابوطلحہ زید بن سہیل مدنی طریقے دی قبر

بناؤن دے سیانے متھے جاندے سن۔حضرت عباس نے دوواں صحابہ نوں سدّ گھلیا کہ چلو جیہڑا وی اگدیں اپڑ گیا، اوہدے طریقے موجب قبر بنالواں گے۔ابوطلحہ پہلوں اپڑ گئے تے ایہ سمجھدیاں ہویّاں کہ اللہ نوں ایہی طریقہ منظورا ے،بغلی قبر تیار کرن دا فیصلہ کیتا گیا۔ایہدے نال ای غسل دی تیاری وی چھوہ دِتی گئی۔

رسول اللہ دے جسد مبارک دے غسل وچ صرف نیڑے دے رشتے دار ای شریک ہوئے۔قبادے نیڑیوں غرس دے کھوہ توں پانی لیاندا گیا۔فضل بن عباس،قشم بن عباس تے حضور دے آزاد کیتے غلام جناب شقران نے جسد مبارک وَل پردے دا کپڑا اپھڑی رکھیا۔اسامہ بن زید پانی پاؤندے رَے تے جسدِ پاک نوں ملن دی سعادت جناب علی المرتضیٰ نوں حاصل ہوئی۔جویں جویں علی المرتضیٰ جسد مبارک تے ہتھ ملدے جاندے سن،آل دوالا خوشبو دیاں لپٹاں نال مہکدا جاندا سی۔

عزیز پڑھنہارو! نبی آخر دے پاک جسّے وچوں اوس ویلے جیہڑی خوشبو اُٹھی سی،اوس نوں مستشرقین نے وی منیا اے پر اگلی گل بڑی بے عقلی دی کیتی نیں۔اوہ آکھدے نیں کہ حضور a دی حیاتی وچ حضور نوں جیہڑیاں چیزاں دا اشتیاق سی، اوہناں وچ خوشبو دا نمبر پہلا سی۔ایوں بوہت زیادہ استعمال دی وجہ توں خوشبو آپؐ دے بدن دا جز بن گئی سی۔

رسول اللہ نوں کفن تن چادراں وچ دِتا گیا جنہاں وچ دو سفید چادراں یمن دیاں بنیاں ہویّاں سن تے اِک مقامی دھاری دار چادر سی۔کفن توں بعد عام مسلماناں دی زیارت لئی پردہ ہٹا دِتا گیا۔صحابہ کرام فوج درفوج آؤندے گئے تے اپنے محبوب راہنما تے انسانیت دے وڈھے محسن دا اخیری دیدار کردے تے درود سلام پڑھدے، بھجیاں اکھاں نال واپس پرتدے رَے۔فیر نماز جنازہ دی واری آئی۔اصحاب نبی واری واری بغیر امام توں نماز پڑھدے رَے۔جناب ابوبکر صدیق تے جناب عمر فاروق نے اکٹھے نماز جنازہ پڑھی۔نماز پڑھن توں بعد خلیفہ راشد جناب ابوبکر صدیق نے مسلماناں دے سامنے تقریر دے انداز وچ ایہ گفتگو فرمائی:

''السلام علیک یا رسول اللہ ورحمۃ اللہ و برکاتہ! اسیں گواہی دیندے ہاں کہ اللہ دے نبی تے رسول نے اپنے پروردگار دی رسالت اپڑا دِتی۔اوہدے رستے تے اوہدوں تیکر جہاد جاری رکھیا جدوں تیکر اللہ نے اپنے دین دی نصرت نہ فرما دِتی۔اسیں ایس تے وی گواہ ہاں کہ اللہ دے رسول نے اللہ نال جیہڑا وعدہ کیتا سی اوہ حقی سچی پورا کر دتا تے لوکائی نوں فرما دِتا کہ خدائے وحدہ لاشریک توں بنا کسے دی عبادت جائز نہیں۔''

اصحاب نبیؐ جناب ابوبکر صدیق دی ہر گل دی تائید کردے رَے تے آکھدے رَے کہ ہاں ابوبکر جی! تسیں ٹھیک فرمارَے او۔جناب ابوبکر توں بعد حضرت عمر فاروق نے وی تقریر فرمائی۔اوس توں بعد قبر وچ لال رنگ دا اِک کمبل وچھایا گیا۔فیر سیدنا علی المرتضیٰ،حضرت فضل بن عباس،حضرت قشم بن عباس تے جناب شقران قبر وچ اُترے تے انسانیت دے سب توں وڈھے محسن تے بشریت دے شاہکار نوں اللہ دے حوالے کر دِتا۔

عزیز پڑھنہارو! ایہ سی ''حیاتی حضورؐ دی''

حیات محمدؐ از محمد حسین ہیکل،صفحہ:۶۵۲

حیات محمدؐ از محمد حسین ہیکل،صفحہ:۶۵۲

باب نمبر ۱۸

اُمہات المومنین

ہتھلی کتاب وچ جدوں وی کدِرے کسے اُم المومنین دا ذکر آ ئیا اے تے ایہ گل دسی گئی اے کہ تفصیل جانن لئی اُمہات المومنین دا باب ویکھنا پوے گا۔ ایہ تفصیلاں ایس لئی اِک تھاں تے اکٹھیاں کر دِتیاں گئیاں نیں کہ جے کوئی پڑھنہار صرف موموناں دیاں ماواں تے کوئی جانکاری کرنا چاہندا اے تے اوس نوں آسانی رہوے۔

اِک توں وَدھ سوانیاں:

اِک توں وڈّھ بیویاں، کثرت ازواج، تعدد ازواج یاں پولی گائنی (Poly gyny) اِک اجہیا مقدمہ اے جس نوں جتّن لئی امریکہ تے یورپ دے مستشرقاں نے پورا ٹل لایا اے۔ اوہناں نوں جدوں جناب رسول خداؐ دی ذات مبارک وچ اُسوہ حسنہ توں وکھ ہور کوئی چیز نہیں لبھدی تے فیر اوہ اپنے ناپاک تے مکروہ مقصد نوں حاصل کرن لئی پیکر خلق عظیمؐ دے عفت وعصمت دے دامن تے شہوت پرستی دے گھٹیا الزام عائد کرن توں وی باز نہیں آوندے۔ ایوں دے بدباطن لوکاں وچ ہلدی برٹ، آندرے ڈینڈلو، فرانسس بیکن، یولوجیس، جان لڈگیٹ، پیٹر تے رسوائے زمانہ سلمان رُشدی دے ناں سر کڈھویں نظر آوندے نیں۔ ایس توں پہلاں کہ رسول خداؐ دے اُمہات المومنین نال نکاحواں دا ذکر کیتا جاوے، ضروری جاپدا اے کہ اسلام توں پہلاں دیاں تہذیباں تے مذہباں اُتے اِک جھاتی پائی جاوے۔

اسلام توں پہلاں دا رواج:

چوکھیاں بیویاں (کثرت ازواج) دا مسئلہ نہ تے اسلام دی سوغات اے تے نہ ای کجھ بدبخت بندیاں دے آکھن موجب محبوب خداؐ نے ایس نوں اسلام وچ وادھے دا ذریعہ بنایا۔ سگوں ایہ رسم اسلام توں وکھ تے اسلام دے ظہور توں پہلاں دی موجود اے۔ معروف فرانسیسی محقق ڈاکٹر گستاوَلی بان نے کثرت ازواج تے بحث کر دیاں لکھیا اے کہ ''ایہ رسم حضرت محمدؐ توں اگدیں مشرق دیاں ساریاں قوماں مثلاً یہودیاں، ایرانیاں تے عرباں وغیرہ وچ موجود سی، تے جہیڑ یاں قوماں نے اسلام قبول کیتا اوہناں نوں خاص ایس مسئلے وچ کوئی فیدا نہیں ہویا'' مشہور ماہر انسانیات جارج مرڈاک دی اِک رپورٹ موجب دنیا دیاں ۵۵۴ قوماں وچوں ۴۱۵ وچ اَج وی اِک توں چوکھیاں سوانیاں نال ویاہ دا رواج پایا جاندا اے، تے جے دنیا نوں تمدن یاں معاشرے دی تکڑی تے تولیے تے فیر ۲۵۰ معاشریاں وچوں ۱۹۳ وچ اَج وی ایہ رواج لبھدا اے۔

جارج مرڈاک نے ٹھیک گل دسی اے پر آوایس نوں تواریخ دے شیشے وچ ویکھیئے۔

تمدن عرب از ڈاکٹر گستاوَلی بان صفحہ: ۳۷۰

انسائیکلوپیڈیا بریٹانیکا جلد ۷، صفحہ: ۱۵۵

ایشیا دے غیر الہامی مذہباں وچ سب توں وڈھے کھلار والا مذہب ہندومت اے۔ ہندومت دے اِک سوجھوان ڈاکٹر اے۔ ایس الٹیکا راپنی کتاب 'The Position of women in Hindu Civilization' وچ ایہ اعتراف کیتا اے کہ ویدک لٹریچر وچ کثرت ازواج (Poly gyny) دے بوہت سارے حوالے لبھدے نیں ہیٹھ ہندومت دے کجھ بزرگاں دا ذکر کیتا جاندا اے جہدے توں ڈاکٹر الٹیکا ر دی گل دی تصدیق ہوندی اے:

رام چندر جی، ہندو دھرم موجب، اوہناں دے بھگوان نیں۔ رام چندر جی دے والد راجہ دسرتھ دیاں گھٹو گھٹ تن بیویاں دے ناں اجے تیکر تواریخ نوں یاد نیں:

۱۔ پٹ رانی کوشلیا — رام چندر جی دی ماں
۲۔ رانی سمترا — لچھمن جی دی ماں
۳۔ رانی کیکئی — بھرت جی دی ماں

راجا پانڈو مشہور پانڈواں دا جدِاعلیٰ اے، اوس دیاں دو بیویاں سن جنہاں دے نام کنتی تے مادری سن۔ راجہ شنتن دیاں وی دو بیویاں گنگا تے سیتہ وتی سن۔ چھتر ا یرج دا تن سوانیاں نال تعلق ثابت ہوندا اے جنہاں وچ دو بیویاں امیکا تے امبانکا سن تے اِک لونڈی وی سی۔ ایوں ای پدرمنو دیاں دس (۱۰) بیویاں، راجہ ہر چندر دیاں سو (۱۰۰) بیویاں تے سری کرشن جی دیاں کئی سو بیویاں دسیاں جاندیاں نیں۔

الہامی مذہباں وچ وی کثرت ازواج تے کدرے کوئی پابندی نظر نہیں آ وندی۔ وکھو وکھ مذہباں دی قانونی سند تے اخلاقی جواز ایہدے نال رہیا اے۔ جویں کہ ویسٹر مارک لکھدا اے کہ ''بہت سارے موقعیاں تے (جرمن مذہبی ریفارمر مارٹن) لوتھر نے کثرت ازواج تے کافی نرم رویہ اپنایا اے۔ خدا نے ایس توں منع نہیں کیتا، ایتھوں تیکر کہ حضرت ابراہیم جیہڑے اِک کامل انسان سن، دیاں وی دو بیویاں سن۔ خدا نے عہد نامہ قدیم دے بعض لوکاں نوں خاص حالات وچ اجہیاں شادیاں دی اجازت دے رکھی سی۔ کجھ عیسائی فرقے کثرت ازواج دی چوکھی شدت نال وکالت کردے رَے نیں۔ ۱۵۳۱ء وچ عیسائیاں دے اِک فرقے نے ایس گل دی تبلیغ کیتی کہ جیہڑا سچا عیسائی بننا چاہندا اے، اوس دیاں بہت ساریاں بیویاں ہونیاں چاہیدیاں نیں۔ اِک دوسرے فرقے وچ، معاشی حالات دے اجازت دین دی صورت وچ کثرت ازواج فرض سی تاں جے اوہ آخرت تے دنیا وچ بھلیائی پا سکے۔''

ہارپر دی بائبل ڈکشنری وچ لکھیا اے کہ عہد نامہ قدیم دے زمانے وچ زیادہ شادیاں دی اجازت سی تے توریتی قانون نے وی ایس توں نہیں ڈکیا۔ رکھیل زنانیاں، کنیزاں تے دُجیاں بیویاں دی کثرت اِک معمول سی۔ حضرت ابراہیم، یعقوب تے یوسف جیئے بزرگاں دیاں اِک توں ودھ بیویاں سن۔ بادشاہواں دیاں بہت ساریاں بیویاں ہوندیاں سن جویں جناب داؤد تے جناب سلمان نے سیاسی اتحاداں لئی کیتیاں سن۔

صفحہ: ۱۰۴

The Future of Marriage in western civilization by Wester March, Page: 173

یہودی مصنف ابراہیم لیون 'تاریخ یہود' وچ لکھدا اے کہ کثرت ازواج دی کوئی قانونی روک ٹوک نہیں سی۔ ایتھوں تیکر کہ قرونِ وسطیٰ وچ یہودی مذہبی راہنما جرشم نے فتویٰ جاری کر دِتا کہ کوئی بندا اونیاں سوانیاں رکھ سکدا اے، جنیاں کہ اوس دے وس وچ ہون۔ سانوں دسیا گیا اے کہ اسرائیلی ہیرو گیدی اون دیاں ستر بیویاں سن۔ تے اسیں جناب داؤد دیاں بیویاں وچوں گھٹوگھٹ ست دے ناں جان دے ہاں۔ یہودی تواریخ وچ سب توں وڈا حرم غالباً سلمان ہی دا سی۔ حضرت موسیٰ g دیاں وی چار بیویاں سن، جنہاں دے ناں سفورہ خاتون، جشیر، قینی تے حباب سن۔ اوہناں دیاں تعلیمات وچوں چوکھیاں بیویاں دے جواز دا پتا لگدا اے، جویں کہ کتاب استثناء وچ اے کہ:

''جدوں توں لڑائی لئی اپنے دشمناں تے خروج کریں تے خداوند تیرا خدا اوہناں نوں تیرے ہتھوں گرفتار کرے تے اوہناں نوں اسیر کر کے لیاویں تے فیر توں اوہناں وچ کوئی سوہنی سوانی ویکھیں تے تیرا دل کرے کہ توں اوس نوں اپنی جورو بنائیں تے توں اوس نوں اپنے گھر وچ لے آ۔ اوس دا سر منڈھ دے تے نونہہ (ناخن) کٹ دے۔ فیر اوہ اسیری دے لیڑے بدل دیوے تے اِک مہینہ اپنے باپ تے اپنی ماں دے سوگ وچ بوے۔ اوس توں بعد توں اوہدے نال خلوت کر۔ توں اوس دا خصم بن کے، تے اوہ تیری جورو بن کے رہوے۔''

عیسائیت وچ ایس گل دی گواہی ملدی اے کہ دس کنواریاں اپنے ہون والے لاہڑے نوں ملن لئی گئیاں تے بائبل دیاں چوکھیاں تفسیراں وچ ہون والے دو لہے توں مراد یسوع مسیح ای لئی گئی اے۔ ''مذہب وچ جنسیت'' دے مصنف نے ایس موضوع تے ایوں روشنی پائی اے:

''حضرت عیسیٰ دی حیاتی وچ جنس دے عنصر نال جڑ دے، کجھ واقعات واضح کر دے نیں کہ اوہناں سوانیاں ولوں خالص منفی نقطہ نظر توں گریز کیتا۔ حضرت عیسیٰ دا سوانیاں نال رویّہ چنگا، سلاہن جوگ، میانہ رو تے حق سچ والا سی۔ اوہناں کدے وی عورتاں نوں حقیر نہیں جانیا، سگوں اوہناں نوں مرداں دے برابر لیونا چاہیا تے ایہدے نال اسیں اوس دور وچ عورت دی حیثیت دا اندازا کر سکدے ہاں کہ مسیح دا رویہ عورتاں نال کڈا جرأت بھریا تے انقلابی سی۔✍ ہاں کجھ عیسائی فرقیاں وچ چوکھیاں سوانیاں تے دور دی گل اے، اِک سوانی نوں وی پسند نہیں کیتا جاندا سی سگوں عیسائیت دا وادھا ای اِک راہبانہ مذہب دی حیثیت نال ہویا۔'' ''ایتھے دیندار بندے لئی اِک بیوی دی وی مجبوری دی حالت وچ ای اجازت سی۔ مغرب اپنی بے دینی تے الحاد دے دعوے دے باوجود عیسائیت دے اثر توں آزاد نہیں ہویا۔ اوس نے اِک سوانی (یک زوجگی یاں (Monogamy) دے تصوّر نوں تے گوارا کر لیا پر کثرت ازواج دا تصوّر اوس دے حلق توں تھلے نہیں اُتر سکیا۔ جیہڑیاں قوماں دی گردن وچ مغرب دی غلامی دا طوق سی، اوہناں نے ایس دی تائیداں کرنی شروع کر دِتی جویں پہلی وار اوہناں دیاں اکھاں کھلیاں ہون تے عورت دی عظمت دا احساس ہویا ہووے۔''

✍ Sex in Religion by G. Simpson Marr, Page:73

✍ مسلمان عورت کے حقوق اوران پر اعتراضات کا جائزہ، از سید جلال الدین عمری، صفحہ: ۸۹

کثرت ازواج تے اسلام:

اوہ ایہ گل بھل گئے کہ اسلام وچ تعدد ازواج دا تصور جویں نا جائز نہیں اوویں نا گزیروی نہیں۔ صرف ضروری حالات وچ تے انصاف کر سکن وی شرط نال ایس دی صرف اجازت دتی گئی اے، حکم نہیں۔ اسیں ویکھدے ہاں کہ سورۃ النساء وچ جتھے ایس گل دا ذکر لبھدا اے ''اِن'' دا لفظ دو واری ورتیا گیا اے، وَاِنْ تے فَاِنْ دی صورت وچ۔ تے گل بات وچ لفظ ''اگر'' دی تکرار ایس گل دی پکی پیڈی دلیل اے کہ قرآنی درس وچ چوکھی احتیاط توں کم لیا گیا اے۔

اللہ تعالیٰ دا ارشاد مبارک اے کہ جے تسیں دویاں چوکھیاں بیویاں وچ عدل وانصاف کر سکن دا خوف رکھدے او تے فیر اِک نال ای گزارا کرو۔ بس چیتے رہوے کہ جس بندے نوں ترن یا چار سوانیاں دی اجازت دِتی گئی اے، (لفظ اجازت دھیان وچ رہوے) ایہ بندا اوہ اے جس نوں اپنے عدل وانصاف تے بھروسا ہووے تے ایس گل تے اوہ کسے شک وچ نہ پوے۔ ایس ضمن وچ اخیری رائے تے بندے دی اپنی ای ہوسکدی اے کہ اوہ آپوں اپنے اندر جھاتی پا کے فیصلہ کرے کہ صحیح گل کیہڑی اے پر عدل بہر حال شرط اے، تے عدل وانصاف لئی کوشش کرنا واجب اے۔ ہاں ایہ ضرور اے کہ پورا پورا عدل نہیں ہوسکدا مثلاً دِل دا میلان کسے دے وس وچ نہیں ہوندا۔ بس اپنے ولوں بندا پوری کوشش کرے پر دِلی رغبت تے اوہ معذور اے۔ اوس دی وجہ ایہ ہے کہ عدل دا تعلق اوہناں چیزاں نال ای ہوندا اے جیہڑیاں انسان دے وس وچ ہون ،مثلاً لباس، مکان، روٹی پانی تے کجھ اجہے ہور معاملے۔ قلبی میلان یعنی دِل دی گل بندے دے وس وچ نہیں ہوندی، ایس لئی بندے توں ایس دی پچھ پرتیت وی نہیں۔ جناب رسول خداؐ دی مبارک حیاتی توں وی ایہ گل ثابت اے کہ آپ دا میلان دُجیاں ازواج مطہرات دی نسبت حضرت عائشہ وَل کجھ زیادہ سی، پر فیر وی دُجیاں بیویاں دی اجازت تے رضا توں بغیر جناب عائشہ نوں کسے طرحاں وی نہ نوازدے، تے فیر ایہ دُعا وی فرمایا کردے سن کہ اے اللہ! جیہڑی چیز میرے وس وچ نہیں اوہدے تے میری پکڑ نہ کرنا۔ اخیر انسان نوں کمزور ای تے بنایا گیا اے۔

اصل وچ کثرت ازواج دی اصل حیثیت ایہی اے کہ ایہ حلال ومباح اے۔ نہ تے فرض یاں واجب اے تے نہ ای حرام یا مکروہ۔ تے جے ایس حقیقت نوں سامنے رکھیا جاوے تے بوہت ساریاں الجھناں توں آپوں چھٹکارا مل جاندا اے۔ مولانا مودودی فرماندے نیں کہ ایس گل تے اُمت دا اجماع اے کہ ایس آیت (النساء:۳) دی رُو نال تعدّد ازواج نوں محدود کیتا گیا اے تے چار توں چوکھیاں بیویاں رکھن توں ڈک دِتا گیا اے۔ روائتاں توں وی ایسے گل دی تصدیق ہوندی اے۔ مثال موجب طائف دا رئیس غیلان جدوں مسلمان ہویا تے اوس دیاں نوں (۹) بیویاں سن۔ نبی اکرمؐ نے اوس نوں حکم دِتا کہ چار بیویاں رکھ کے باقی چھڈ دیوے۔ ایوں ای نوفل بن معاویہ دیاں پنج (۵) بیویاں سن۔ آپؐ نے اوس نوں اوہناں وچوں اِک نوں چھڈن دی ہدایت فرمائی۔ ایس گل بات توں نتیجا ایہ نکلدا اے کہ کثرت ازواج تے قرآن دا نظریہ ایہ ہے کہ:

۱۔ کثرت ازواج نوں محدود کر کے اِک کھلی تے بے قید آزادی تے بند ماریا اے۔

۲۔ کثرت ازواج نوں حلال قرار دِتا گیا اے، فرض یا واجب نہیں۔

۳۔ عدل قائم نہ رکھ سکن دی صورت وچ ایہ جائز نہیں۔

ہن جدوں ساڈے سامنے اِک واضح گل موجود اے، تے اسیں اِک پیراگے پڑھے ہاں تے ایس اعتراض دا ویروا کر دے ہاں کہ اسلام نے چار تیکر دی وی اجازت کیوں دِتی؟ ایس داسِدھا سِدھا جواب ایہ ہے کہ اسلام اِک فطری دین اے تے ایہ انسانی حاجتاں تے لوڑاں دا خیال رکھدا اے۔ ایس نے بندے دیاں لوڑاں وکھو وکھ زمانیاں، ملکاں تے موسماں نوں سامنے رکھ کے پوریاں کیتیاں نیں۔ ایہ فرضی صورتاں نوں سامنے نہیں رکھدا سگوں انسانی زندگی دی ''اصل'' نوں سامنے رکھ کے پالیسی بناندا اے۔ ایس دے حکم نرے نظریاتی تے اٹکل پچو نہیں ہین تے نہ ای ایہ کوئی مہین فلسفیانہ نظام زِندگی پیش کردا اے، جہدے تے لوکائی عمل ای نہ کر سکے تے نرا دوروں ویکھ کے ای ایس نوں اِک مثالی نظام آکھ دیوے۔ اسلام نِرا خواہشاں تے خواباں دی دنیا تے یقین نہیں رکھدا سگوں بندے دی عملی حیاتی لئی کجھ کرن جوگ، لچکیلے تے متوازن احکام دیندا اے۔ ایس نظام وچ انسانی فطرت دے نال نال عفت وعصمت تے طہارت و پاکی دا وی بڑا لحاظ کیتا گیا اے۔ اسلام ایوں دے حکم نہیں دیندا جیہڑے نرے کتاباں وچ لکھے رہن تے بندا خفیہ یاں اعلانیہ ایس توں وکھ تے دریڈے حیاتی گزار دا پھرے۔ اسلام تے نرا اوہی کجھ کرن دا حکم دیندا اے جیہڑا قابل عمل ہووے۔ تے ایہ کجھ صرف اسلام وچ ای ہے۔

کثرت ازواج تے غیر مسلم:

دُجے مذہب یاں معاشرے ایس پالیسی توں ڈھیر دریڈے نیں۔ مثلاً برطانوی معاشرے تے لی کو مردے ایہناں اکھراں تے غور فرماؤ:

> ''ساڈے سامنے ایس توں وکھ کوئی دُجا رستا نہیں کہ اسیں اِک بندے دی اِکو سوانی یعنی یک زوجگی (Monogamy) دی پالیسی تے ایمان رکھیے بھانویں اسیں ایس تے عمل نہیں کر دے یاں کرہی نہیں سکدے۔''

دین اسلام وچ ایوں بلکل نہیں۔ ایہ فطرت دا دین اے تے فطرت دا خالق ایس نوں چنگی طرحاں سمجھدا اے۔ جیہڑی لوکائی اپنی جہالت پاروں یاں کسے دُجی غرض لئی ایس تے کوئی ہور رائے رکھدی اے، دُجے اکھراں وچ اوہ ایہ گل آکھدی اے کہ لوگ انسان دی فطرت نوں، انسان دے خالق توں وی ودھ سمجھدے نیں۔ اصل وچ اوہ ایہ گل بھل جاندے نیں کہ کجھ مخصوص حالات وچ بندا دُجی عورت دی ضرورت محسوس کردا اے۔ فیر جدوں مذہب یاں معاشرہ اوس دے جائز طریقے اگے روڑے کھلاردا اے تے نتیجہ اوہی نکلدا اے، جیہڑا سانوں مغرب دیاں شاہراہواں تے نظر آوندا اے۔ ایوں معاشرے وچ نہ صرف صنفی بدامنی کھلر دی اے سگوں عورت آپوں ذِلت تے رسوائی دے ڈونگھے، مدھیاں وچ جاڈگدی اے۔ مغرب دے اوہ بندے جنہاں معاملے نوں تعصب دی عینک توں بغیر ویکھیا اے، اوہ تسلیم کردے نیں کہ سچ اوہی اے جیہڑا اسلام نے دسیا اے۔ مثلاً کلیر میکفارلین نے بڑے وثوق نال آکھیا اے کہ'' مسلئے دا سماجی، اخلاقی یاں مذہبی، کسے وی نقطہ نظر نال جائزہ لیا جاوے، ایہ ثابت کیتا جا سکدا اے کہ کثرت ازواج، تہذیب دے اُچے توں اُچے معیار دی

The changing experienee of women by Elizabeth white leg, Page: 178

وی نفی نہیں کردا۔ ایہ اصول ماڑیاں، محروم تے اَن چاہیاں سوانیاں دے مغربی مسلئیاں دا عملی علاج پیش کردا اے، ایس توں وکھ تے فیر اوہی ہر دیہاڑے ودھی جاندی عصمت فروشی ناجائز تعلقات تے دُکھاں ماریاں ادھیڑ عمر دیاں بن ویاہیاں سوانیاں ای دِسن گییاں

ڈاکٹر اینی بسانت نے ایوں اتھرو کیرے نیں۔

''جدوں اسیں رات نوں مغرب دے شہراں دیاں گلیاں وچ ہزاراں رحم جوگ عورتاں نوں ویکھدے ہاں تے اسیں اسلام دے کثرت ازواج دے اصول دے خلاف مغرب دی ریا کاری توں متاثر نہیں ہو سکدے۔ ایہ گل عورت واسطے چوکھی چنگی، خوشیاں بھری، عزت بخشن والی تے احترام جوگ اے کہ اوہ کسے اِک مرد دی ہو کے اپنیاں بانواں وچ حلال زادہ بال چکّے تے عزت نال رہوے نہ کہ ایہ کہ اوہ حرامی بال چُھڑ چک کے گلیاں وچ رُلدی پھرے۔''

بعض ویلے ایوں وی ہوندا اے کہ کسے مذہب، معاشرے قوم یا ملک وچ کجھ خاص حالات پاروں عورتاں دی کثرت ہو جاندی اے، جویں کہ اَج کل ناں نہاد دہشت گردی دے چکر وچ مسلماناں دا قتل عام کیتا جا رہیا اے۔ ایس دے نتیجے تے عراق تے افغانستان ورگے ملکاں وچ لکھاں سوانیاں بے سہارا ہو چکیاں نیں۔ کجھ چر پہلوں تیکر امریکہ وچ عورتاں دی تعداد مرداں دے مقابلے تے ۷۷لکھ زیادہ سی۔ ایس دا مطلب ایہ ہوئیا کہ جے سارے دی سارے (جیہڑا کہ کدے نہیں ہونا) امریکی مردان تہذیب نکاح کرنا پسند فرمالین تے فیر وی اوہناں دیاں ۷۷لکھ سوانیاں ناں نہاد یک زوجگی معاشرے وچ بے نکاحیاں رہ جان گئیاں۔ تے ایس ویلے ایہی صورت حال ہے جیہڑی نہ صرف امریکا وچ سگوں پورے مغرب وچ دِسدی اے۔ اَج وی جے اوہ معاشرے اپنے مرداں نوں تعدد ازواج دی اجازت دے دین تے اوہناں دیاں لکھاں آوارہ تے بے راہر و کڑیاں نوں گھریلو زندگی دی راحت نصیب ہو سکدی اے۔

کثرت ازواج تے رسول رحمت a:

محمد بن سعد لکھدے نیں کہ نبوت دے اعلان توں پہلاں جس بی بی نال سب توں اگدیں رسول رحمتؐ نے نکاح فرمایا اوہ حضرت خدیجہ نیں۔ حضرت خدیجہ دی وفات توں بعد آپؐ نے حضرت سودہ نال نکاح فرمایا۔ سودہ توں بعد چھیتی ای جناب عائشہ نال نکاح ہوئیا۔ فیر آپ نے حضرت حفصہ نال نکاح کیتا۔ ایہ ۳ ہجری دی گل اے۔ ایس توں بعد آپ a نے اُم سلمہ نال نکاح فرمایا۔ شعبان ۵ھ وچ اِک جنگ وچ جویریہ مال فی وچ آپ a کول اسیر ہو کے آئیاں۔ آپؐ نے اوہناں نوں آزاد کر کے اوہناں نال نکاح کر لیا۔ فیر ۵ھ وچ ای آپ نے زید بن حارث دی مطلقہ جناب زینب بنت جحش نال عقد نکاح فرمایا۔ اوس توں بعد اُم المساکین زینب بنت خزیمہ نوں ایہ شرف حاصل ہوئیا۔ کجھ ای دیر بعد زینب بنت خزیمہ فوت ہو گئیاں۔ فیر آپؐ نے حکم نضری دی بیوہ ریحانہ نال نکاح فریایا۔ ریحانہ توں بعد اُم حبیبہ آپؐ دی زوجیت وچ

The case of polygamy by J.E Clare Mc Forlane, page: 30

اِک رپورٹ توں ماخوذ

آ ئیاں۔ایس توں بعد حضرت صفیہ تے فیر حضرت میمونہ نال نکاح کیتے گئے۔

ایہ باراں ۱۲ احترام جوگ سوانیاں نیں جنہاں دا ذکر ازواج مطہرات دے طور تے طبقات ابن سعد وچ لبھدا اے۔ ابن سعد نے دو ہور سوانیاں دا وی ذکر کیتا اے جنہاں وچ اِک فاطمہ بنت ضحاک بن سفیان کلابیہ اے تے دُجی اسماء بنت نعمان اے۔ ایہ نکاح ایسے ترتیب نال ۸ھ تے ۹ھ وچ ہوئے۔ اوہناں دے خیال موجب ایہناں دوواں بیبیاں نال خلوت دی نوبت نہیں آئی۔ابن سعد نے جو کجھ لکھیا اے اوس دا نچوڑ ایہ ہے کہ:

۱۔ جیہڑیاں ازواج مطہرات نال آپ a نے نکاح تے خلوت فرمائی اوہناں دے نام ایہ نیں:

حضرت خدیجہ، حضرت سودہ، حضرت عائشہ، حضرت حفصہ، حضرت اُم سلمہ، حضرت جویریہ، حضرت زینب بنت جحش، حضرت زینب بنت خزیمہ، حضرت ریحانہ، حضرت اُم حبیبہ، حضرت صفیہ تے حضرت میمونہ۔

۲۔ اوہ بیبیاں جنہاں نال نکاح فرمایا پر خلوت دی نوبت نہیں آئی اوہ حضرت فاطمہ بنت ضحاک کلابیہ تے حضرت اسماء بنت نعمان نیں۔

۳۔ اوہ بی بی جس نال بطور لونڈی خلوت فرمائی اوہناں دا نام ماریہ قبطیہ اے۔

۴۔ کجھ مورخاں نے ہیٹھ دِتے ناواں دیاں بیبیاں دے آپ نال نکاح ثابت کرن دی ناکام کوشش کیتی اے:

قتیلہ بنت قیس، ملیکہ بنت کعب، بنت جندب بن ضمرہ کنانیہ تے سبا بنت صلت

ابن ہشام لکھدے نیں کہ:

''بس ازواج مطہرات جنہاں نال آپ a نے خلوت فرمائی گیارہ (۱۱) نیں''

حضرت ماریہ تے خیر لونڈی دی حیثیت نال آپؐ کول رہیاں، ابن ہشام نے حضرت ریحانہ دا وی ذکر نہیں کیتا۔گویا اوہ حضرت ریحانہ نال حضورؐ دے نکاح نال اتفاق نہیں کردے۔

علامہ شبلی نعمانی وی ازواج مطہرات دے ضمن وچ گیارہ (۱۱) احترام جوگ بیبیاں دا ذکر کردے نیں۔اوہناں نے وی حضرت ریحانہ دا ذکر نہیں کیتا۔ ایس توں پتہ لگدا اے کہ اُمت وچ ایس گل تے اختلاف لبھدا اے پر ایہ اختلاف امہات المومنین دی تعداد وچ چوکھے توں چوکھا اِک دا ہے، تے اوہ نیں جناب ریحانہ۔اگلے صفحیاں تے اسیں جیہڑا ہر ام المومنین دا وکھرا، وکھرا ذکر کراں گے، اوہناں وچ حضرت ریحانہ دا ذکر خیر شامل اے پر اوہ دو منکوحہ بیبیاں جنہاں نال آپؐ نے خاوند دی حیثیت نال وقت نہیں گزاریا، اوہناں دا ذکر ضروری نہیں سمجھیا گیا۔

انسانیت دے محسن دی ازدواجی زندگی دے ذکر توں پہلاں جے اوس دور دی یاد تازہ نہ کیتی جاوے جہدے وچ آپؐ نے کوئی نکاح نہیں فرمایا تے گل ادھوری رہ جاوے گی۔ایہدے لئی اسیں حضورؐ دی پاک حیاتی نوں چار حصیاں وچ ونڈ دے ہاں۔

۱۔۲۵ ورھیاں تیکر دی عمر ۲۔۲۵ توں ۵۰ تیکر دی عمر

۳۔۵۱ توں ۵۴ تیکر دی عمر ۴۔۵۵ توں ۶۳ تیکر دی عمر

تے سب توں پہلاں اسیں پہلے حصے وَل رجوع کردے ہاں۔

پیغمبر اسلام اِک اجہے معاشرے وچ پیدا ہوئے جنّوں آزاد معاشرہ آکھیا جاسکدا اے۔ جتھے کسے وی طرحاں دے جنسی تعلقات تے کوئی روک ٹوک نہیں سی۔ آپؐ دی ذات سوہنی تے من موہنی وی سی پر آپ دی ۲۵ ورھیاں تیکر دی حیاتی، جہدے وچ صنفی خواہشاں زور اور ہوندیاں نیں، اِک پارسا، پاک دامن تے بے داغ حیاتی دا اِک وڈھا نمونہ پیش کر دی اے۔ مشرق یاں مغرب دا کوئی وی بندا حیاتی دے ایس حصے وچ اوہناں وَل انگل چکن دی جرأت نہیں کرسکیا۔ ولیم میوراپنیاں ساریاں اِلتاں دے باوجود ایہ گل من دا اے کہ ''ساری لوکائی دا ایس گل تے اتفاق اے کہ محمدؐ دی جوانی وچ طور طریقیاں دی پارسائی تے رہتل دی پاکبازی اجہیاں چیزاں نیں جیہڑیاں مکے دی لوکائی وچ گھٹ ای لبھد یاں سن۔''

لیکی جانسٹن لکھدا اے کہ ''اپنے لوکاں وچ اوہ (جناب رسول خداؐ) اُچے کردار دا مالک سی تے اوس تے کوئی انگل نہیں چکی جاسکدی۔''

امیل درمنگھم لکھدا اے کہ ''محمد(a)دی جوانی پاک تے صاف سی۔''

ہن اسیں دُجے دور وچ داخل ہوندے ہاں جہدے وچ آپؐ نے پہلا نکاح فرمایا تے فیر اِک ای بیوی دے شوہر رَے۔ ایہ دور آپؐ دی حیات مبارکہ نوں ۵۰ ورھیاں تیکر لے جاندا اے۔ گویا آپ بڑھاپے دی دہلیز تے پیر پالیندے نیں۔ ایس ساری مدت وچ نبی اکرمؐ نہ صرف اِک بیوی نال گزارا کردے رَے سگوں چوکھی راضی خوشی زندگی دے دِن گزار دے رَے۔ تے اوہ بیوی بھلا کون سی؟ عرب دے کسے جنگجو قبیلے دے سردار دی دھی؟ مصر دی کوئی حسینہ؟ کوئی خوبصورت کم سن کنواری کڑی؟...... بلکل نہیں، سگوں ڈھلی ہوئی جوانی والی چالی ۴۰ ورھیاں دی اِک اجہی عورت جیہڑی پہلے تن یاں کم از کم دوشوہراں دی بیوی رہ چکی سی ...... خدیجہ...... ہاں خدیجہ، جس نے آپوں پیش کش کیتی کہ اوہ جے کسے دے نکاح وچ آؤنا چاہندی اے تے اوہ قریشی نوجوان محمدؐ اے، حالانکہ قوم دے سارے تگڑے بندے اوہناں نال نکاح دے خواہش وندسن۔ کئی سینیے گھل چکے سن تے ساریاں نے مال وزروی پیش کیتا سی۔ پر خدیجہ نوں محمدؐ جہیا پارسا تے امین کوئی نظر تے آؤندا۔

اندازا فرماؤ کہ ۲۵ ورھیاں دی عمر تیکر اِک آزاد تے جنس پرست معاشرے وچ جنم لین والا نوجوان کسے عورت دے نیڑے وی نہیں لگدا تے جدوں کسے عورت ولوں نکاح دی پیش کش ہوندی اے تے اوہ ایس گل دی پرواہ نہیں کردا کہ اوہ اِک ادھیڑ عمر دی عورت اے تے دوتن خاونداں نال زندگی گزار چکی اے۔

تے آؤ ہن تجے دور تے جھاتی پایئے جیہڑا آپ دی حیات پاک دے سال ۵۱ توں ۵۴ دا احاطہ کردا اے تے جس دا مڈھ حضرت خدیجہ دی وفات نال بجّا۔ جدوں حضرت خدیجہ جئی با وفا بیوی اللہ نوں پیاری ہوئی تے رسول رحمت نے اس

The Life of mahomet, vol ii, page:14

Muhammad and his power, Page: 51

The Life of Muhammad, Page:52

جدائی نوں شدت نال محسوسیا۔ اوس موقعے تے حضرت خولہ بنت حکیم نے آپ نوں نکاح ثانی دا مشورا دِتا تے آپ راضی ہو گئے۔ سودہ ناں دی اِک وڈھیری بیوہ عورت اسلام دے مُڈھلے دور وچ ای مسلمان ہو گئی سی۔ آپؐ نے اوہناں نال نکاح فرمالیا۔ حضرت سودہ اِک وڈھیری سوانی ہون دے باوجود چار ورھیاں تیکر رسول خداؐ دی کلّی بیوی دے طور تے آپؐ دی زوجیت وچ رہیاں۔ بس ایہ گل ثابت اے کہ ۵۴ ورھیاں دی عمر تیکر رسول خدا اِک بیوی نال راضی خوشی گزارا کر دے رَے، تے ایہ وی ثابت اے کہ اوس دور دیاں دوواں سوانیاں نال نکاح وچ کسے شہوانی جذبے دا شائبہ تیکر وی نہیں ہوسکدا۔

خانگی زندگی دے حوالے نال چوتھے دور وچ جھاتی پایئے تے ایہ گل سامنے آوندی اے کہ حیات پاک دے ۵۴ ویں سال وچ آپؐ دی گھر والی اِکو سودہ سن جیہڑے چوکھے وڈھیرے ہو چکے سن۔ ایس توں بعد جیہڑی وی زوجہ مطہرہ نال آپؐ نے نکاح فرمایا، اوس دے پچھے کوئی نہ کوئی مصلحت نظر آوندی اے۔ مثال دے طور تے ولیم میور لکھدا اے کہ رسول خدا نے اِک شادی'' عائشہ، ابوبکر دی تھوڑی عمر دی دھی، نال کیتی۔ ایہ اِک اجیہا کم سی جہدا مقصد اپنے یار غار نال تعلق نوں ہور پکا کرنا سی۔ اوس ویلے تیکر عائشہ دی عدم جاذبیت نے شاید ای محمد a دے دِل تے کوئی اثر کیتا ہووے۔''[✎]

باقی سوانیاں نال نکاح کدوں، کویں، کیوں تے کیہڑے حالات وچ ہوئیا، ایس دا ذکر اگّے ملے گا۔

* * * *

✎ The life of Mahamet vol ii, Page: 208

اُم المومنین جناب خدیجہ بنت خویلد

سیدۃ النساء العالمین خدیجۃ الکبریٰ بنت خویلد بن اسد بن عبدالعزیٰ بن قصیٰ بن کلاب، قریش دے اِک اُچے خنواد ے بنواسد دی اِک مالدار خاتون سن ۔ آپ دی والدہ دا ناں فاطمہ بنت زائدہ سی تے اوہناں دا سلسلہ نسب لکڑ دادے قصیٰ بن کلاب نال جا کے رسول خدا دی جد نال جارلدا اے۔ چیتے رہوے کہ رسول خدا دے وڈکیاں دا سلسلہ جناب عبداللہ بن عبدالمطلب بن ہاشم بن عبدالمناف بن قصی راہیں اوتھے جاملدا اے۔ آپ دی کنیت اُم ہند تے لقب طاہرہ اے۔

چوکھا چر پہلوں حضرت خدیجہ داناں مکے دے مشہور عیسائی عالم ورقہ بن نوفل نال لیا گیا جیہڑا اِک رشتے نال جناب خدیجہ دے چاچے دا پتر سی۔ ورقہ نال کسے وجہ توں ویاہ نہ ہوسکیا تے ایوں آپ دا نکاح ابوہالہ ہند بن نباش بن زرارہ تمیمی نال ہوگیا۔ ایس نکاح دتے نتیجے تے آپ دی اولاد ہالہ تے ہند دا ذکر کیتا جاندا اے✎

ابو ہالہ چلانا کر گئے تے جناب خدیجہ، عتیق بن عائذ مخزومی دے عقد نکاح وچ آئیاں۔ ایس نکاح دے نتیجے تے کوئی اولاد پیدانہیں ہوئی۔ بعض بزرگاں دا خیال اے کہ جناب خدیجہ دے اِک تجے خاوند صیفی بن اُمیہ وی سن جنہاں نال عتیق بن عائذ دی وفات توں بعد نکاح ہوئیا۔ ایہناں وچ ابن سعد تے دور حاضر وچ طالب ہاشمی تے نیاز فتح پوری دے ناں لکھن جوگ نیں۔ ابن سعد لکھدے نیں کہ مدینے وچ بنوطاہرہ ناں داجیہڑا قبیلہ سی اوہ صیفی تے جناب خدیجہ دے بیٹے محمد دی اولاد ای سی✎ مدینے وچ ایہ نسل ہولی ہولی مک گئی۔

جناب خدیجہ عام الفیل توں کوئی پندراں ورھے پہلوں ۵۵۵ء وچ پیدا ہوئیاں۔ آپ دی پارسائی بچپن وچ ای مشہور ہوگئی تے ہولے ہولے طاہرہ دے لقب نال پچھانیاں جان لگ پئیاں۔ آپ دے والد خویلد مکے دے مشہور تے مالدار تاجر سن۔ جدوں خویلد کجھ بڈھے ہو گئے تے اوہناں گوشہ نشینی اختیار کرلئی تے کاروبار اپنی سچی دھی خدیجہ دے حوالے کر دتا۔ اوہناں دِناں وچ قریش نے شام نال تجارتی تعلقات قائم کیتے ہوئے سن تے حجاز دے علاقے وچوں چوکھا تجارتی سامان یمن تے شام وَل ای جاندا سی۔ جناب خدیجہ نے بوہت سارے بندے ملازم رکھے ہوئے سن جنہاں دی ذمہ داری تجارتی سامان دی خرید وفروخت سی۔ سیانف تے دیانت داری، تجارت دے کھلار دے وڈے رچھ ہوندے نیں۔ ایہ دوویں چیزاں جناب خدیجہ دی ذات وچ ڈل ڈل پیندیاں سن ۔ ایسے پاروں اوہناں دا کاروبار روز بروز ترقی کر رہیا سی تے ہن اوہناں دیاں اکھیاں اِک اجہے بندے لئی اڈیکن ہارسن جیہڑا رجھ کے سیانا تے دیانت دار ہوندا، تاں جے اوہ اپنے ملازماں نوں اوس دی سرکردگی وچ دے دین تے مال دی درآمد برآمد وچ چوکھا نفع ہووے۔

✎ نساءحُول الرَّسول ازمحمود مہدی، دارابن کثیر دمشق، صفحہ: ۳۷۔طبقات ابن سعد تے سیرت النبی ازشبلی نعمانی۔ کجھ سیرت نگاراں داخیال اے کہ پہلا نکاح عتیق بن عائذ نال ہوئیا سی، جنہاں وچ سلمان منصور پوری وی شامل نیں۔

✎ طبقات ابن سعد جلد ۸، صفحہ: ۳۳۱

وایہ اوہ زمانہ سی جدوں سرور کائنات دے پاکیزہ اخلاق، سیانف تے امانت داری دا چرچا مکے دے گھر گھر وچ ہو رہیا سی۔ ظاہرا اے جناب خدیجہ وی نوجوان قریشی دیاں صفتاں سن رہیاں سن۔ اوہناں نے جناب محمد رسول اللہ نوں سنہیا گھلیا کہ جے آپؑ میرا مال تجارت برآمد واسطے شام وَل لے جاؤ تے میں تہانوں عام لوکاں نالوں دُگنا معاوضہ دیواں گی تے نالے اپنا غلام میسرہ وی مددلئی نال ٹوراں گی۔ حضورؑ نے ایہ گل من لئی تے تجارتی قافلے دی سربراہی دا فریضہ ادا کردے ہوئے مال لے کے بصرہ اپڑ گئے۔ اللہ دا کرنا ایہ ہوئیا کہ بھاہ چنگا لگ گیا تے حضور چوکھے منافعے نال مکے پرت آئے۔ جناب خدیجہ بہت خوش ہوئیاں تے اپنے متھے گئے معاوضےتوں کجھ ودھ ای رسول خدا دی خدمت وچ پیش کر دِتا۔

جناب خدیجہ نے پہلوں ای مکے دے ہر گھر طرحاں آپؑ دی تعریف سنی ہوئی سی۔ مال تجارت وچ چوکھا نفع تے میسرہ دی زبانیں اوس دے ہم سفر دیاں من موہنیاں گلاں سن کے جناب خدیجہ دے دِل وچ رسول خدا وَل رغبت پیدا ہوگئی تے اپنی خادمہ (یاں بعض سیرت نگاراں موجب اپنی سہیلی) نفیسہ راہیں حضورؑ نوں نکاح دا سنہیا گھل دِتا۔ ایس توں جناب خدیجہ دے چاچے عمرو بن اسد تے رسول خدا دے چاچے ابو طالب دے وچکار گل بات چھوئی گئی تے اخیر جنج جناب خدیجہ دے گھر اپڑ گئی۔ جناب ابو طالب نے نکاح دا خطبہ پڑھیا تے ایوں طاہرہ تے امین اِک ہو گئے۔ نکاح دے ویلے جناب خدیجہ دی عمر چالی ورھے تے رسول خدا دی ۲۵ ورھے سی ✍

جناب خدیجہ دے بطن وچوں اللہ نے حضور نوں دو پتر تے چار دھیاں دِتیاں جنہاں دے ناں قاسم، زینب، عبداللہ، رقیہ، اُم کلثوم تے فاطمہ رکھے گئے۔ رسول خدا دی ساری اولاد سوائے ابراہیم توں، جیہڑے کہ جناب ماریہ دے بطن وچوں پیدا ہوئے، جناب خدیجہ دے بطن وچوں پیدا ہوئی۔ جناب خدیجہ نے رسول خدا نال محبت نوں کمال تیکر اپڑایا۔ خاص طور تے اعلان نبوت توں بعد مکے والیاں نے آپ a تے ظلم تے تعدی دے جیہڑے پہاڑ توڑے، اوس ویلے جناب خدیجہ نے آپؑ نوں جویں حوصلہ دِتا اوہ زبردست سیانف تے بے پناہ محبت بنا ممکن نہیں ہوسکدا سی۔

اولاد آدم وچوں جس نے سب توں پہلاں نبوت محمدی دی تصدیق کیتی اوہ جناب خدیجہ سن۔ حضور غار حرا وچ رَ ے یاں خدیجہ دے گھر وچ، دارِارقم وچ رَ ے یاں خانہ کعبہ وچ، وفا دی دیوی خدیجہ نے کدے وی متھے تے وَٹ نہ پایا۔ جے پہلی وحی دے ویلے حضور جلال خداوندی پاروں کنبدے کنبدے گھر آئے، تے خدیجہ آپ دے نال جڑیاں رہیاں۔ طبیعت تھوڑی سنبھلی تے آپ a نوں مکے دے مشہور عالم ورقہ بن نوفل کول لے گئیاں۔ ایوں اپنے عظیم الشان شوہر دا حوصلہ ودھایا۔ نبوت دے اعلان توں بعد کافراں نے بے ہودہ گلاں تے حرکتاں شروع کیتیاں تے خدیجہ عرض کر دیاں رہیاں'' یا رسول اللہ! تسیں دل سوڑا نہ کرو، بھلا کوئی اجہیا رسول وی آیا اے، جہدے نال لوکائی نے ایہ سب کجھ نہ کیتا ہووے'' جناب خدیجہ دے ایوں آکھن نال حضور دا رنج دور ہو جاندا تے آپؑ فیر اوسے جذبے نال رب دا سنہیا اوہدی مخلوق تیکر اپڑان ٹر پیندے۔ اعلان نبوت توں بعد تواریخ نے کعبہ وچ جس پہلی جماعت نوں نماز پڑھدیاں ویکھیا اوہ جماعت محمد رسول اللہ، جناب خدیجہ تے نوجوان علی دی سی۔

✍ کجھ سیرت نگاراں نے جناب خدیجہ دی عمر چالی توں گھٹ لکھی اے۔

جدوں قریش دے مشرکاں نے بنو ہاشم تے بنو مطلب نوں شعب ابی طالب وچ محصور کیتا تے حضرت خدیجہ وی اس مصیبت دی گھڑی وچ حضورؐ دے نال ای سن۔ مکے دی مشہور بزنس ویمن تے سرمایہ دار سوانی اپنے کاروبار، مال دولت تے نوکر چاکر قربان کر کے اپنے خاوند دی محبت وچ اِک گھاٹی وچ قید ہو کے رُکھاں دے سُکے پتر کھان تے مجبور ہو گئی تے اخیر ایسے اذیت پاروں، ۱۰ نبوی وچ قریش دا ظالمانہ محاصرہ ختم ہون توں تھوڑا ای چر بعد، اوسے سال ۱۱ رمضان نوں چلانا کر گئیاں۔

وفات دے ویلے جناب خدیجہ دی عمر ۶۴ سال تے ۶ مہینے سی۔ آپ دی اخیری آرم گاہ مکے دے قبرستان حجون وچ اے۔

جدوں ربع صدی دی رفیقہ، چوکھی محبت کرن والی بیوی، تے فاطمہ ورگی پیاری دھی دی ماں دنیا توں کوچ کر گئی تے جناب رسول خدا دا صدمے نال کیہ حال ہویا ہووے گا، ایس دا انداز کرنا اوکھا نہیں۔ جناب خدیجہ نال رسول خدا دی محبت وی خدیجہ توں گھٹ نہیں سی۔ اوہناں دے چلانا کرن توں بعد وی ایس محبت وچ کوئی کمی نہ آئی۔ جدوں کوئی قربانی کردے یاں کوئی جنور ذبح کردے تے سب توں پہلاں جناب خدیجہ دیاں سہیلیاں وَل گوشت گھلدے سن۔ جدوں اوہناں دا کوئی رشتہ دار رسول خدا کول آؤندا تے اوس دی ڈھیر خاطر تواضع کردے۔ حضرت عائشہ فرماندیاں نیں کہ اِک واری حضور نے، روز طرحاں جناب خدیجہ دی تعریف چھوئی تے مینوں بڑا رشک آیا۔ میں آکھیا یا رسول اللہ! اوہ اِک وڈھیری بیوہ عورت سی۔ خدا نے اوس توں بعد تہانوں بہتر بیوی عنائت کیتی اے۔ ایہ سن کے حضور دا چہرہ مبارک غصے نال لال ہو گیا تے فرمایا ''خدا دی قسم اے مینوں خدیجہ توں چنگی بیوی نہیں ملی۔ اوہ ایمان لیائی جدوں سب لوگ کافر سن۔ اوس نے میری تصدیق کیتی جدوں سب نے مینوں جھٹلایا۔ اوس نے اپنا مال وزر میرے تے اوہدوں قربان کیتا جدوں دُجیاں نے مینوں محروم رکھیا تے خدیجہ ای اوہ بیوی اے جہدے بطن وچوں اللہ نے مینوں اولاد دِتی۔''

حضرت عائشہ فرماندیاں نیں کہ میں ڈر گئی تے اوس دِن ایہ عہد کر لیا کہ اَج توں بعد کدے خدیجہ نوں ایسا ویسا نہیں آکھاں گی۔

* * * *

اُم المومنین حضرت سودہ بنت زَمعہ

جناب سَودہ بنت زمعہ بن قیس بن عبدالشمس بن عبدود، قریش دے قبیلے عامر بن لوئی وچوں سن۔ آپ دی ماں دا ناں الشموس بنت قیس بن زید بن عمرو سی تے اوہ خاندان بنونجار وچوں سن۔ آپ دوسری سوانی سن جنہاں نال رسول خداؐ نے نکاح فرمایا۔

جناب سودہ مکے دے مشہور سردار سہیل بن عمرو دے بھرا سکران بن عمرو دے نکاح وچ سن۔ اعلان نبوت توں کجھ چِراں بعد دوواں نے اسلام قبول کر لیا۔ حبشہ دی دُجی ہجرت ویلے قریش دے ستائے ہوئے ایس جوڑے نے وی حبشہ وَل ہجرت کر لئی۔ کئی ورھیاں دا پردیس کٹن توں بعد مکے واپس پرتے تے جناب سکران دی وگڑی ہوئی طبعیت بس وگڑ دی ای گئی۔ کجھ ای دِناں بعد سکران فوت ہو گئے تے سودہ بیوہ ہو گئیاں۔

جدوں عدت دے دِن پورے ہو گئے تے رسول خداؐ نے حضرت سودہ وَل نکاح دا سنہیا گھلیا۔ اوہناں نے رسول اللہ دی زوجیت وچ آؤنا پسند کیتا پر آکھیا کہ میرے والد زمعہ نال وی گل بات کر لوؤ۔ ایوں زمعہ جی نال معاملہ کرن توں بعد شوال ۱۰ نبوی وچ ایہ نکاح توڑ چڑھیا۔ جناب سودہ نال نکاح دا اِک مقصد اسلام دے سرفروشاں دی دل جوئی وی سی کہ جے مسلماناں وچوں کوئی اللہ دی راہ تے شہید ہو جاوے تے اوس نوں اپنے پچھلیاں ولوں ایہ ڈر نہیں ہونا چاہیدا کہ اوہ فاقیاں نال مرجان گے۔

ابن سعد لکھدے نیں کہ جس زمانے وچ سودہ اپنے پہلے گھر والے حضرت سکران دے نکاح وچ سن، اوہناں نے خواب ویکھیا کہ رسول اللہ تشریف لیائے نیں تے اوہناں نے اپنے پیر مبارک جناب سودہ دی گردن تے رکھ دِتے نیں۔ سودہ نے ایہ خواب اپنے شوہر نال بیان کیتا تے اوہناں نے آکھیا کہ سودہ! جے تسیں سچ مچ ایہ خواب ویکھیا اے تے بخدا میں مر جاواں گا تے رسول اللہ تہاڈے نال نکاح کرن گے۔ سودہ آکھدیاں نیں کہ اِک ہور خواب موجب میں تکیے دے سہارے لیٹی ہوئی ساں تے اچن چیت اَسمان توں چن میری جھولی وچ آ ڈگا۔ میں ایہ خواب وی جناب سکران نوں سنا دِتا۔ خواب سن کے سکران نے آکھیا کہ ہن میں چھیتی ای مر جاواں گا تے تسیں عرب دے چن محمد رسول اللہ a دے نکاح وچ چلے جاؤ گے۔ فیر ایوں ای ہویا تے ایس خواب دی تعبیر تھوڑے ای چِر بعد پوری ہو گئی۔

حضرت سودہ اُچے قد کاٹھ تے تیز طبیعت دی سوانی سن۔ پاکیزہ اخلاق تے سخاوت آپ دی پہچان سن۔ کدے کدار اپنے عظیم خاوند نال چھیڑ چھاڑ وی کر لیندے سن۔ اِک راتیں رسول خداؐ نال نماز پڑھی تے حضورؐ چوکھی دیر تیکر رکوع وچ

نساء حُول الرَّسول، صفحہ: ۴۹

حیات محمدؐ از محمد حسین ہیکل، صفحہ: ۴۰۰

رَے۔سویر ہوئی تے آکھن لگے کہ ''یا رسول اللہ! راتیں نماز وچ تسیں اینڈا لما رکوع کیتا کہ مینوں شبا ہون لگ پیا سی کہ کدرے نکسیر ای نہ پھُٹ پوے، ایس لئی مَیں بڑی دیر تیکر اپنا نک پھڑی رکھیا'' حضورؐ او ہناں دی گل سن کے تبّسم فرماؤندے رَے۔

جناب سودہ اپنے اخلاق وچ بڑے چنگے تے سخاوت وچ اگے ہوندے سن۔ اِک واری حضرت عمر بن خطاب نے اِک تھیلی وچ کجھ درہم گھلے۔سیدہ سودہ نے پچھیا کہ ایہہ کیہ اے؟ جواب ملیا کہ درہم نیں، عمر نے بھیجے نیں۔
''مینوں تے کھجوراں لگیاں سن'' ایہہ کہہ کے اوسے ویلے سارے ونڈ دِتے۔ حضرت عائشہ فرماندیاں نیں کہ میں کسے سوانی نوں حسد توں خالی نہیں ویکھیا، سوائے سودہ توں۔ تے سودہ توں وکھ کسے عورت نوں ویکھ کے کدے مینوں ایہہ خیال نہیں آیا کہ اوس دے قالب وچ میری روح ہوندی۔
سیّدہ سودہ کجھ وڈھیری عمر دے سن تے جناب عائشہ نکی عمر دے۔سیدہ سودہ دی قربانی دی اجہی مثال کدرے ہور نہیں ملنی کہ آپ نے، جناب رسول خدا دی اپنے گھر آؤن دی واری، صرف ایس لئی جناب عائشہ نوں بخش دِتی کہ شوہر دی رغبت اوہدر کجھ زیادہ جاپی۔ حجۃ الوداع دے موقع تے رسول خدا نے ازواج مطہرات نوں مخاطب کر کے فرمایا سی کہ ''ایس حج توں بعد اپنے گھراں وچ رہنا۔'' آپؐ دے وصال مبارک توں بعد حضرت سودہ (تے حضرت زینب بنت جحش) نے ایس حکم تے سختی نال عمل کیتا، جد کہ باقی ازواج دے خیال موجب سرکار دا ایہہ حکم حج تے لاگو نہیں ہوندا سی۔حضرت سودہ فرمایا کر دیاں سن کہ ''میں حج تے عمرہ دوویں کر چکی ہاں، ہن رسولِ خدا دے حکم موجب گھروں باہر نہیں نکلاں گی۔''
حضرت سودہ تے حضرات سکران دے اِک بیٹے عبدالرحمان مشہور مجاہد سن جیہڑے سیدنا عمر فاروق دے عہد وچ اِک جنگ وچ لڑدے ہوئے شہید ہوئے۔سیدہ سودہ نے وی ۲۲ھ وچ عہد فاروقی وچ ای چلانا کیتا۔

* * * *

اُم المومنین حضرت عائشہ صدیقہ

معلمۃ الرجال صدیقہ بنت صدیق، ابوبکر عبداللہ بن ابوقحافہ عثمان بن عامر عالم اسلام دی عظیم الشان عالمہ تے رسول خداؐ دی تجی زوجہ مطہرہ سن۔ آپ دی والدہ دا نام اُمّ رومان بنت عامر بن مویمر بن عبدالشمّس سی۔ عرب دی لوکائی اپنے آپ نوں کنیت نال سدانا پسند کردی سی۔ جناب عائشہ دی کوئی اولاد نہیں سی، ایس لئی آپ دی کوئی کنیت وی نہیں سی۔ اِک دن جناب عائشہ نے رسول خداؐ اگے عرض کیتی کہ عرب دیاں عورتاں تے اپنی اپنی کنیت نال مشہور نیں، آپ میری کنیت وی تجویز فرمادیو۔ آپؐ نے ارشاد فرمایا کہ عائشہ! تسیں اپنی کنیت اپنے بھانجے عبداللہ دی نسبت نال اُمّ عبداللہ رکھ لوؤ۔ ایوں حضرت عائشہ صدیقہ نوں اُم عبداللہ وی آکھیا جان لگ پیا۔

جناب عائشہ صدیقہ بعثت توں چار یاں پنج ورھے پہلوں پیدا ہوئیاں سن۔ ۱۱ نبوی وچ، حضرت خدیجہ دی وفات توں کجھ چر بعد، جدوں صدیقہ دی عمر کوئی ۱۶/۱۵ ورھے سی، رسول خدا نے اوہناں نال نکاح فرمایا پر مکے دے حالات تے کجھ دجیاں گلاں رخصتی دے رستے وچ رکاوٹ بنیاں رہیاں۔ ہجرت توں کجھ چراں بعد جدوں مسجد نبوی اساری جا چکی سی، میثاق مدینہ تے دستخط ہو چکے سن تے مدینے دے حالات کافی نارمل ہو چکے سن، جناب عائشہ صدیقہ دی رخصتی ہوئی۔ اوہدوں جناب صدیقہ دی عمر ۱۹ ورھے سی✍ آپ واحد کواری عورت سن جنہاں نال رسول رحمت نے نکاح فرمایا۔ حضرت عائشہ دی حیاتی وچ واقعہ تحریم (رسول خداؐ دا اپنے اُتے شہد نوں حرام کر لینا) تے واقعہ اِفک چوکھی اہمیت رکھدے نیں، جنہاں دی تفصیل پچھے گزر چکی اے۔

رسول خداؐ نوں جناب عائشہ نال بہت زیادہ محبت سی۔ آپؐ دُعا فرماندے ہندے سن کہ اے اللہ! ایس گل تے میری باز پرس نہ کرنا کہ میں اپنے دل وچ عائشہ دی محبت نوں کجھ چوکھی ای تھاں دِتی ہوئی اے، کیوں جے ایہ میرے وَس وچ نہیں۔ سیدہ صدیقہ دی عظمت دا ایس گل توں وی پتہ لگدا اے کہ مسلمان اپنے آقاؐ نوں تحفے تحائف اُس دِن پیش کردے سن جس دِن جناب عائشہ دی واری ہوندی سی۔ ایہ گل کجھ ازواج مطہرات نوں ناگوار گزردی سی۔ اوہناں نے سیدہ اُم سلمہ نوں اگے لایا تاں جے اوہ حضورؐ نوں ایس گل دا الاہمہ دین۔ حضرت اُم سلمہ نے جدوں حضور اگے ایہ مسئلہ رکھیا تے آپؐ نے فرمایا کہ تسیں عائشہ ولوں کوئی ایہو جئی گل نہ کرو کیوں جے سوائے عائشہ دے لیف (بستر) دے کسے دُجی بیوی دے لیف تے میرے تے وحی نازل نہیں ہوندی۔ سیدہ اُم سلمہ نے استغفار کیتی تے واپس پرت آئیاں۔ فیر ازواج مطہرات نے حضور دی لاڈلی دھی سیدہ فاطمۃ الزہرا نوں گھلیا۔ حضورؐ نے سیدہ فاطمہ نوں فرمایا کہ اے صاحبزادی! کیہ تہانوں اوہ گل پسند نہیں جیہڑی میں پسند کرداہاں۔ سیدہ نے جواب دِتا کہ بلکل اوہی گل پسند اے۔ حضور نے فرمایا ''تے فیر عائشہ نال محبت کرو''

✍ تفصیل لئی پچھے عنوان ویکھو ''اُم المومنین حضرت عائشہ صدیقہ دی عمر''

اوہناں توں بعد اُم المومنین سیدہ زینب حاضر ہوئیاں ۔ اوہناں نے اپنا غصہ سیدہ عائشہ تے کڈیا پر سیدہ عائشہ نے حضورؐ دی اجازت توں بغیر کجھ آکھنا چنگا نہ جانیا۔ اخیر اوہناں نے محسوس کیتا کہ حضورؐ میرے جواب نال ناراض نہیں ہون گے تے اوہناں سیدہ زینب نال بحث مباحثے توں بعد اوہناں نوں چپ کرا دِتا۔ پر حضورؐ دی قلبی رغبت وچ کوئی کمی نہ آئی۔

اخیری بیماری دے دِناں وچ حضور کجھ دِن تے واری واری ازواج مطہرات وَل جاندے رَے پر فیر جناب عائشہ وَل ای پکا ٹھکانہ کر لیا۔ اوہناں دے گھر نوں ای ایہ شرف حاصل ہوئیا کہ اوتھے روضہ رسول موجود اے جسدی زیارت قیامت تیکر انساناں دے دِلاں نوں چین تے سرور بخشدی روے گی۔

سیدہ عائشہ بوہت سخی، غریب پرور تے مہمان نواز سوانی سن ۔ اِک واری حضرت عبداللہ بن زبیر نے آپؓ نوں اِک لکھ درہم دا تحفہ دِتا۔ سیّدہ نے اوسے ویلے ساری رقم غریباں مسکیناں نوں ونڈ دِتی ۔ ایتھوں تیکر کہ افطاری لئی وی کجھ نہ رکھیا۔ حضرت عروہ بن زبیر فرماندے نیں کہ اِک واری سیدہ کول کدھروں ستر ہزار درہم دی رقم آئی ۔ اوہناں نے حضرت عروہ دے سامنے ای اوسے پیریں کھلوتیاں ساری رقم راہ خدا وچ دِتی تے پلّا جھاڑ کے وکھا دِتا۔

امام مالک نے اِک روائت کیتی اے کہ اِک دن سیدہ عائشہ نے روزہ رکھیا ہوئیا سی تے گھر وچ روٹی وی اِک ای سی ۔ افطاری توں کجھ چِر پہلاں اِک سائلہ نے کجھ کھان نوں منگیا۔ سیدہ نے لونڈی نوں حکم دِتا کہ ایہ روٹی سائلہ نوں دے دے۔ لونڈی نے پچھیا کہ روزہ کاہدے نال کھولو گے؟ سیدہ نے جواب دِتا کہ ''ایہ اوس نوں دے نا، جدوں روزہ کھلن دا ویلا ہووے گا، فیر ویکھی جاوے گی۔'' شام ہوئی تے کسے نے بکری دا گوشت ہدیہ بھیج دِتا۔ گوشت ویکھ کے لونڈی نوں فرمایا کہ ویکھیا ای، اللہ نے اوس توں بہتر کھانا بھیج دِتا اے۔

حضرت عبداللہ بن زبیر سیدہ عائشہ دے بھانجے تے منہ بولے پتر سن ۔ جویں پچھے ذکر ہوئیا اے اوہ خالہ دی چوکھی خدمت کردے ہوندے سن ۔ پر اوہ جو وی تحفہ نذرانہ پیش کر دے، جناب عائشہ اللہ دے رستے وچ ونڈ دیندے سن ۔ اِک واری ابن زبیر نے خیال کیتا کہ ہُن خالہ جی نوں ڈکنا چاہیدا اے تاں جے کجھ نہ کجھ اوہناں کول اپنے جوگا وی بچ رہوے ۔ جناب عائشہ نوں ایس گل دا پتا لگا تے آپ بوہت ناراض ہوئیاں تے جناب عبداللہ نال بول چال وی بند کر دِتی۔ عبداللہ نے چوکھی منت سماجت کر کے تے سفارشاں پوا کے خالہ نوں راضی کیتا۔

جناب عائشہ نوں نہ صرف سخاوت وچ کمال حاصل سی سگوں درگزر تے معاف کرن وچ وی اوہناں دا جواب نہیں سی ۔ آپ نے حضرت حسان بن ثابت، جیہڑے کہ واقعہ اِفک وچ الزام لان والیاں وچ شامل سن، نوں ایس وجہ توں معاف کر دِتا کہ اوہ رسول خدا ولوں مشرک شاعراں نوں جواب دیندے ہوندے سن ۔ معاویہ بن خدیج حضرت عائشہ دے بھرا جناب محمد بن ابوبکر دا قاتل سی ۔ جدوں سیدہ نوں پتا لگا کہ جہاد دے میدان وچ معاویہ دا سلوک اپنے سنگی ساتھیاں نال چوکھا سلاہن جوگ ہوندا اے تے آپ نے اوس نوں معاف کر دِتا۔ سیدہ نے فرمایا کہ اوہ کسے مہربان تے چنگیاں صفتاں والے بندے نال ایس گل توں ناراض نہیں رہ سکدی کہ اوہ میرے بھرا دا قاتل اے، کیوں جے میں رسول خداؐ نوں ایہ دُعا منگدیاں ویکھیا اے کہ ''اے اللہ! جیہڑا میری اُمت نال چنگا سلوک کرے تُسیں وی اوس نال چنگا سلوک کرو تے جیہڑا ایس

نال سختی کرے تے تُو وی اوہدے تے سختی کر۔''

سیدہ دے دِل وچ ہر ویلے خدا دا خوف بھریا رہندا سی۔ جدوں کوئی اجہی گل یاد آ جاندی جہدے توں خدا دی نراضی دا پتا لگدا تے بے اختیار رون لگ پیندے۔ اِک واری فرمایا کہ کدے وی ایوں نہیں ہویا کہ میں رجھ کے روٹی کھا دی ہووے پر میں روئی نہ ہوواں۔ سیدہ دے اِک شاگرد نے پچھیا کہ اُم المومنین! ایس دی کیہ وجہ اے؟ ارشاد فرمایا ''مینوں رسول خداؐ دی اوہ حالت یاد آ جاندی اے جدوں آپؐ نے دنیا نوں چھڈ یا۔ خدا دی قسم اے آپؐ نے کدے وی دِن وچ دوواری رجھ کے روٹی تے گوشت نہیں کھا دا سی۔''

آپ نوں عبادت دا اینا شوق ہندا سی کہ ساری عمر تہجد تے چاشت دا ناغہ نہیں ہون دِتا۔ اکثر روزے دی حالت وچ رہندیاں سن۔ شاید ای کوئی اجہیا سال گزریا ہووے جدوں سیدہ عائشہ نے حج نہ کیتا ہووے۔ آپ دا خیال سی کہ رسول خداؐ دا ایہ فرمان کہ ہن اپنے گھراں توں باہر نہ نکلنا، حج دے سفر تے لاگو نہیں ہوندا۔

سیدہ عائشہ اکثر لال رنگ دا کرتہ تے کالی چادر لیندیاں سن۔ زعفرانی رنگ دا لباس وی اوہناں نوں پسند سی۔ آپ کول اِک بوہت قیمتی تے سوہنا جہیا کرتہ وی سی جیہڑا لوکی ووٹیاں لئی منگ کے لے جاندے سن۔ لباس وچ شریعت دے حکماں دا اینڈا خیال سی کہ اِک واری اپنی بھتیجی حفصہ بنت عبدالرحمان دے سر توں دوپٹہ کھچ کے پھاڑ دِتا تے فرمایا کہ کیہ تینوں پتا نہیں کہ سورہ نور وچ اللہ نے کیہ حکم دِتا اے۔ فیر اِک موٹی چادر حفصہ نوں دِتی تے فرمایا کہ ایوں دی چادر دی بکل ماریا کر۔

آپ وچ ہر اوہ صفت کُٹ کُٹ کے بھری گئی سی جہدے تے اوس دور دے عرب فخر کردے سن۔ آپ دی بہادری دا ایس گل توں اندازا ہوندا اے کہ جنگ دا میدان آپ نوں بہت عزیز سی۔ جنگ اُحد وچ آپ نے جویں مجاہداں دا ساتھ دِتا اوہ اسلام دی حربی تواریخ دا اِک زبردست باب اے۔

اسلام دی ایس عظیم الشان عالمہ تے معلّمہ نے قرآنی آئتاں دی ہمیشہ ایوں تفسیر تے تشریح کیتی کہ سنن والے حیران رہ جاندے سن۔ حضرت عائشہ کولوں ۲۲۱۰ حدیثاں روائت کیتیاں گئیاں نیں۔ ایس لحاظ نال سوانیاں وچ آپ دا درجہ سب توں اُچا اے۔ اوویں وی حدیث دی روائت وچ آپ دا نام تجے نمبر تے آوندا اے۔

سیدہ عائشہ تے سیدنا علی المرتضیٰ دے وچکار اِک جنگ وی ہوئی جنّوں جنگ جمل آکھدے نیں۔ آپ نوں جدوں وی اوہ جنگ یاد آوندی، آپ رون لگ پیندے سن تے آکھدے ہوندے سن کہ کاش میں اوس دِن لئی زندہ نہ رہندی۔

سیدنا عمر فاروق نے اپنے مرض الموت وچ اپنے پتر حضرت عبداللہ بن عمر نوں سیدہ عائشہ دی خدمت وچ بھیجیا تے آکھیا کہ اوہناں نوں رسول خدا دے پہلو وچ دفن ہون دی اجازت دتی جاوے۔ حضرت عائشہ نے جواب دِتا کہ ایہ تھاں تے میں اپنی قبر لئی رکھی ہوئی سی پر عمر لئی میں اَج دست بردار ہوندی ہاں۔ ایسے ایثار دے نتیجے تے اَج فاروق اعظم حضرت عائشہ دے گھر وچ تے اپنے آقا دے پہلو وچ استراحت فرما رَے نیں۔

۱۷ رمضان المبارک ۵۸ھ (۱۳ جون ۶۷۸ء) نوں عالم اسلام دی ایہ عظیم محسنہ چلانا کر گئی۔ نماز جنازہ حضرت ابو ہریرہ نے پڑھائی۔ آپ نوں آپ دی وصیت دے مطابق جنت البقیع وچ دفن کیتا گیا۔

اُم المومنین حضرت حفصہ بنت عمر

سیدہ حفصہ بنت عمر بن خطاب بن نفیل بن عبدالعزیٰ بن رباح بن عبداللہ بن قرط بن زراح بن عدی بن کعب بن لُوی، چوتھی اُم المومنین نیں۔ آپ دی والدہ دا ناں زینب بنت مظعون سی جیہڑی اُچی شان والی صحابیہ سن۔ صحابہ کرام وچوں اِک وڈا ناں حضرت عثمان بن مظعون دا اے، اوہ حضرت حفصہ دے ماما جی تے اسلام دے عظیم الشان عالم جناب عبداللہ بن عمر آپ دے سکّے بھرا سن۔

سیدہ حفصہ بعثت توں کئی ورھے پہلاں پیدا ہوئیاں۔ جناب عمر بن خطاب مسلمان ہوئے تے اوہناں دا سارا خاندان وی مسلمان ہو گیا۔ اوہناں وچ حفصہ وی شامل سن۔ ایوں سیدہ حفصہ دا ذکر اسلام دے مُڈھلے دور دیاں سوانیاں وچ کیتا جاندا اے۔

آپ دا پہلا نکاح نوجوان جلیل القدر صحابی حضرت خنیس بن حذافہ بن قیس سہمی قرشی نال ہویا جیہڑے صاحب الہجرتین وی سن۔ یعنی اوہناں نے پہلے عارضی دارالہجرت حبشہ وَل وی ہجرت کیتی تے دُجے تے اصل دارالہجرت مدینہ منورہ وَل وی ہجرت کیتی۔ حضرت خنیس اِک شیر دل مجاہد سن۔ جنگ بدر وچ پورے جذبے تے جوش نال کافراں نال جنگ کیتی۔ اُحد وچ وی اپنی شجاعت تے بہادری دے جوہر وکھائے پر جدوں کجھ چِراں لئی جنگ دا پاسا پلٹیا تے نوجوان خنیس نوں چوکھے پھٹ لگے۔ آپ اینڈے پھٹڑ ہو گئے سن پئی اپنے پیراں تے ٹر کے مدینے وی نہ پرت سکے۔ آپ نوں چک کے مدینے لیاؤندا گیا، بڑا علاج معالجہ کیتا تے زخماں نوں ٹھیک کرن لئی ہر جتن کیتا گیا پر رب نے خنیس دی قسمت وچ شہادت دی موت لکھی سی تے خنیس نوں اوہ دولت مل گئی۔ ایوں رسول خدا دا اِک جان نثار سپاہی، سیدنا عمر بن خطاب دا جواترا تے سیدہ حفصہ بنت عمر دا گھر والا چلانا کر گیا۔

حضرت عمر بن خطاب نوں بیوہ دھی دے غم نے پریشان کیتا ہویا سی۔ ایوں عدت دے دِن پورے ہوندیاں سار ای حضرت عمر نے جناب ابوبکر صدیق نوں حفصہ نال نکاح کرن دی پیش کش کیتی۔ اوہناں نے معذرت کیتی تے جناب عمر نے حضرت عثمان اگے ذکر کیتا کیوں جے اوہناں دی گھر والی سیدہ رقیہ بنت رسول فوت ہو چکے سن تے اوہناں دے گھر وچ ہن کوئی سوانی نہیں سی۔ جناب عثمان نے آکھیا کہ اوہ اجے کوئی نکاح نہیں کرنا چاہندے۔ حضرت عمر نوں ایہ گل کھا گئی کہ اوہ تے اوہناں دوواں نوں سب توں پیارے سجن سمجھدے سن پر اوہناں نے کیہ کیتی۔ جناب عمر چوکھے پریشان ہوئے کیوں جے اوہناں دے علم اندر اوہدوں تیکر ایہ گل نہیں سی کہ رسول خدا حفصہ نوں اپنے حرم وچ لیاؤن دا اشارا دے چکے سن۔

جناب عمر بن خطاب نے جدوں اپنے دوواں سجناں دی شکایت دربار رسالت وچ کیتی تے رسول خدا نے ایہ کہہ کے جناب عمر فاروق دے اتھرو پونجے کہ ''عمر! جے حفصہ نوں عثمان توں بہتر خاوند مل جائے تے عثمان نوں حفصہ توں بہتر بیوی، تے کیسا ہوے؟'' عمر فاروق سمجھ تے گئے ہون گے کہ مدینے وچ اوس عثمان توں بہتر کیہڑا بندہ ہو سکدا اے، جس نوں

رسول خدا دا جوائی بنن دا شرف حاصل ہوئیا پر چنتا لگی رہی۔ فیر رسول خدا نے جناب حفصہ نوں اپنے نکاح وچ لے کے تے اپنی دھی سیدہ اُم کلثوم دا نکاح جناب عثمان نال کر کے ایہ گل سچ کر وکھائی۔

عرب دیاں بوہت ساریاں سوانیاں وانگ جناب حفصہ دے مزاج وچ وی کجھ تیزی سی۔ اُتوں دھی وی جناب عمر فاروق دی ہووے تے طبیعت وچ سختی دا ہونا کجھ اچنبے دی گل نہیں۔ ایسے وجہ توں کدے کدارا اپنے سرتاج نال وی غصے راضی ہولیندے سن۔ اِک واری ایس گل دی خبر جناب زینب بنت مظعون، والدہ سیدہ حفصہ، نے حضرت عمر نوں کر دِتی۔ جناب عمر ایہ گل سن کے سخت غصے وچ آئے، اوسے ویلے پرنا موہڈے تے سٹیا تے جناب حفصہ دے گھر اپڑ گئے۔

''میں سنیا اے کہ توں رسول خدا نوں اگوں برابر دے جواب دینی ایں۔ کیہ ایہ گل ٹھیک اے؟'' جناب عمر فاروق نے جاندیاں ای سوال کیتا۔

''آہو کدے ایوں وی ہوای جاندا اے'' جناب حفصہ نے جواب دِتا۔

''تے ویکھ حفصہ فیر میں تینوں اللہ دے عذاب تے رسول اللہ دی ناراضی توں خبردار کر دا ہاں۔ ایویں کسے دی ریس وچ اپنی عاقبت نہ خراب کرلویں۔''

فیر والد دی ہدایت نوں پلے بنھ کے حیاتی دے دِن گزارن والی سیدہ حفصہ نوں ایہ اعزاز وی حاصل ہوئیا کہ اِک واری جبرائیل امین نے حضرت حفصہ دے بارے رسول خدا اگے عرض کیتی کہ ''یا رسول اللہ! ایہ بوہت عبادت گزارتے روزے رکھن والی سوانی نیں۔ ایہ جنت وچ وی تہاڈی زوجہ نیں۔''[1]

حضرت صفیہ نوں لکھنا پڑھنا نہیں آوندا سی۔ رسول خدا نے حضرت شفاء بنت عبداللہ نوں حکم دِتا کہ اوہ سیدہ حفصہ نوں لکھنا پڑھنا سکھا دین۔ بعض روائتاں موجب رسول خدا نے قرآن پاک دے کتابت شدہ اجزاء حضرت حفصہ کول سنبھالے ہوئے سن جیہڑے حضورؐ دے وصال مبارک توں بعد وی اوہناں کول ای رَہے۔ آپ دی حیاتی دی اِک خاص گل ایہ ہے کہ آپ دجّال دے شرتوں بوہت ڈردیاں ہوندیاں سن۔

سیدہ حفصہ نے عہد معاویہ وچ ۴۵ھ دے نیڑے تیڑے چلانا کیتا۔ گورنر مدینہ مروان نے نماز جنازہ پڑھائی تے آپ نوں جنت البقیع وچ دفن کیتا گیا۔ سیدّہ دے بھرا حضرت عبداللہ بن عمر تے بھتیجیاں نے آپ نوں قبر وچ اتاریا۔

آپ توں ۶۰ حدیثاں مروی نیں، جنہاں وچ چار بخاری تے مسلم دوواں وچ موجود نیں تے چھ صحیح مسلم وچ نیں۔ باقی دوجیاں کتاباں وچ لبھدیاں نیں۔

* * * *

[1] الاستیعاب تے نساء حول الرّسول، صفحہ: ٦٦

اُم المومنین حضرت زینبؓ بنت خزیمہ

اُم المومنین حضرت زینب بنت خزیمہ بن حارث بن عبداللہ بن عمرو بن عبدالمناف بن ہلال بن عامر بن صعصعہ دا لقب اُم المساکین سی۔ طبقات ابن سعد وچ اے کہ آپ خزیمہ بن حارث دی صاحبزادی سن تے طفیل بن حارث بن مطلب دے نکاح وچ سن۔ طفیل نے آپ نوں طلاق دے دِتی تے آپ دے دیور عبیدہ بن حارث نے آپ نال نکاح کر لیا۔ عبیدہ جنگ بدر وچ شہید ہو گئے تے جناب زینب بیوہ ہو گئیاں۔

ابن ہشام لکھدے نیں کہ زینب پہلوں عبیدہ بن حارث دے نکاح وچ سن تے عبیدہ توں پہلاں جہم بن عمرو بن حارث دی بیوی سن جیہڑا آپ دا چاچا زاد سی۔

علامہ شبلی نعمانی نے حضرت زینب نوں جنگ اُحد دے شہید عبداللہ بن جحش دی بیوہ قرار دِتا اے۔

گل جویں وی ہووے ایس تے سب دا اتفاق اے کہ سیدہ زینب اِک شہید دی بیوہ سن۔

اِک شہید دی بیوہ نوں عزت، وقار تے تحفظ دین دی خاطر رسول رحمتؐ نے سیدہ زینب وَل نکاح دا سنہیا گھلیا، جیہڑا اوہناں قبول کر لیا۔ ایوں ۳ھ وچ سیدہ زینب رسول خداؐ دے نکاح وچ آ گئیاں۔

اُم المومنین جناب زینب بڑی دریا دل سوانی سن۔ فقیراں، مسکیناں تے غریباں دے ٹکر پانی دا بڑا خیال رکھدیاں سن۔ اپنی ایسے صفت پاروں رسول خدا دی زوجیت وچ آ وَن توں پہلاں ای اُم المساکین دے لقب نال مشہور سن۔ نبی رحمت دے گھر وچ آئیاں اجے دو تن مہینے ای ہوئے سن کہ آپ بیمار پے گئیاں تے فیر اوسے بیماری نال چلانا کر گئیاں۔

نبی اکرمؐ نے آپوں نماز جنازہ پڑھائی تے اوہناں نوں جنت البقیع وچ دفن فرمایا۔ سیدہ خدیجہ توں بعد سیدہ زینب دی قسمت وچ ایہہ اعزاز لکھیا گیا کہ آپ اپنے مہربان خاوند دے دستِ اقدس وچوں رخصت ہو کے آپؐ دے دستِ اقدس نال ای دفن ہوئیاں۔ چلانا کرن دے ویلے سیدہ زینب دی عمر صرف ۳۰ ورھے سی۔

* * * *

طبقات ابن سعد جلد ۸، صفحہ: ۱۵۵

سیرت ابن ہشام جلد ۲ صفحہ: ۴۲۳

سیرت النبی از شبلی نعمانی جلد ۲ صفحہ: ۲۴۹

اُم المومنین حضرت اُمّ سلمہ

اُم المومنین اُمّ سلمہ ہند بنت ابو اُمیہ بن مغیرہ ،مخزومیہ،قرشیہ دی والدہ دا ناں عاتکہ بنت عامر بن ربیعہ کنانیہ سی۔ آپ عبداللہ بن عبدالاسد دے نکاح وچ سن جیہڑے ابوسلمہ دے نام نال مشہور سن، اِک جلیل القدر صحابی سن تے صاحب الہجر تین وی سن۔

جدوں مکے وچ مشرکاں دے روز ودھے جاندے ظلم پاروں مسلماناں لئی مکہ چھڈ نا ضروری ہو گیا تے پاک فطرت اُم سلمہ تے ابوسلمہ وی حبشہ ول ہجرت کر گئے پر تھوڑے ای چر اں بعد جدوں مکے دے حالات وچ بہتری دی خبر سنی تے مکے واپس پرت آئے۔ مکے آ کے پتہ لگا کہ مشرکاں دے ظلم تے جبر وچ بھورا وی فرق نہیں آیا۔ایوں ایس کر ماں والی جوڑی نے بال بچے نال لے کے اصل دارالہجر ت مدینے وَل جان دی تیاری چھوہ دِتی۔ مدینے وَل ایہ ہجرت وی دُکھاں دی اِک لمی کہانی اپنے نال لے کے ٹری۔ اِک واری اُمّ سلمہ نے آپوں دسیا کہ’’ جدوں ابوسلمہ نے مدینے جان دا فیصلہ کیتا تے اوہناں کول اِک ای اونٹھ سی۔اوس تے مینوں تے میرے پتر سلمہ نوں سوار کر دِتا تے اونٹھ دی نکیل پھڑ کے ٹر پے۔ میرے پیکے خنوا دے بنومغیرہ نے سانوں ویکھ لیا تے ابوسلمہ نوں آکھن لگے کہ اسیں ایس خستہ حالی وچ اپنی دھی نوں سفر وچ نہیں پین دینا۔اوہناں ابوسلمہ دے ہتھوں نکیل کھوہ لئی تے مینوں اپنے نال لے ٹرے۔اینے چر وچ اوتھے بنوعبدالاسد وی اپڑ گئے،جنہاں نال ابوسلمہ دا تعلق سی۔اوہناں نے میرے پیکیاں نوں آکھیا کہ بنومغیرہ دے بندیو! جے تساں اپنی دھی نوں ساڈے پتر ابوسلمہ نال نہیں جان دینا تے سن لوؤ کہ فیر اسیں وی اپنا بال (سلمہ) تہادی کڑی کول نہیں رہن دینا۔ ایہ آکھ کے اوہناں نے میرے کولوں سلمہ نوں کھوہ لیا۔ایس حال وچ وی ابوسلمہ نے ہجرت دے حکم دی تعمیل کیتی تے مدینہ منورہ اپڑ گئے، پر میں تے سلمہ مکّے ای رہ گئے۔ ہن اسیں تنے وکھو وکھ تھاواں تے ساں۔ابوسلمہ مدینے، میں اپنے پیکیاں کول تے سلمہ اپنے دادکے بنوعبدالاسد کول۔صدمے نال میرا برا حال سی۔ میں روز سویرے گھروں نکلدی تے اِک ٹبے تے بیٹھ کے کلی روندی رہندی۔ایس حال وچ پورا اِک ورھا بیت گیا سی۔‘‘

’’اِک دن ساڈے اپنے خاندان دے ای اِک بندے نے بنومغیرہ دے باقی بندیاں نوں اکٹھا کر کے آکھیا کہ اسیں اپنی ای دھی تے ظلم پے کردے ہاں کہ اوس نوں اوہدے خاوند تے پتر توں دور کر چھڈیا اے،تسیں ایس مسکین نوں چھڈ کیوں نہیں دیندے تاں جے اوہ اپنے گھر والے کول ٹر جائے؟ اوس نے ایہ گل بات ایوں سوہنے ڈھب نال کیتی بئی پیکے والیاں نوں رحم آ گیا تے آکھن لگے کہ اُم سلمہ! ساڈے ولّوں تینوں اجازت اے۔ جدوں ایس گل دا بنومغیرہ نوں پتہ لگا تے اوہ میرے پتر سلمہ نوں لے کے میرے کول آ گئے تے ایوں میں سلمہ نوں پھڑ لے کے کلّی کہانی نے مدینے ول اونٹھ ٹور لیا۔ جدوں میں تنعیم دی تھاں تے اپڑی تے اوتھے مینوں عثمان بن طلحہ بن ابی طلحہ مل پے۔اوہناں دے دِل وچ دلیل آئی بئی قریش دی سوانی تے

کلّم کلّی سفر وچ، ایہ تے بڑی گھاٹ دی گل اے۔ اوہناں نے میرا ارادہ معلوم کیتا تے میرے اونٹھ دی نکیل پھڑ کے اگےّ اگےّ ٹرپے۔ اللہ جان دا اے عثمان بن طلحہ توں چوکھا شریف آدمی عرب وچ نہیں لبھ سکدا۔ جدوں منزل آؤندی تے سانوں کھلونا پیندا تے اوہ اونٹھ نوں بٹھا کے دریڈے نکل جاندے۔ جدوں ٹرن دا ویلا آؤندا تے سواری تیار کر کے لے آؤندے تے آپ پراں ٹر جاندے۔ جدوں میں سوار ہو جاندی تے مہار پھڑ کے اگےّ اگےّ ٹر پیندے۔ مدینے دے نیڑے قبا وچ، بنو عمرو بن عوف دی آبادی وچ اپڑے تے عثمان بن طلحہ نے مینوں دسیا کہ ابوسلمہ ایسے پنڈ وچ وسّوں کیتی بیٹھے نیں۔ میں اللہ دے بھروسے تے اوس پنڈ وچ جاوڑی۔ خدا خدا کر کے ابوسلمہ نال ٹاکرا ہویا تے اِک نویں حیاتی دا مڈھ بجیّا۔''

سیدہ اُم سلمہ نے عثمان بن طلحہ دا ذکر ہمیش ای عزت تے احترام نال کیتا۔ جدوں کدرے ہجرت مدینہ دی گل بات چھِڑدی تے آپ فرماندیاں سن کہ اہل بیت وچوں کِسے نے وی اسلام لئی اوہ مصیبتاں نہیں اٹھایاں ہونیاں جیہڑیاں خاندان ابوسلمہ نے نے جھیلیاں۔

حضرت ابوسلمہ نوں جنگ اُحد وچ اِک ڈونگا پھٹ لگا پر علاج معالجے نال اوہ زخم پوری طرحاں ٹھیک ہو گیا۔ کجھ چراں بعد رسول خداؐ نے حضرت ابوسلمہ نوں اِک جہادی دستے دا امیر بنا کے قطن وَل ٹوریا تے اُحد دے زخم فیر ہرے ہو گئے۔ ایسے تکلیف نال ۹ جمادی الثانی ۴ھ نوں ابوسلمہ اپنے خالق نال جا رَلے۔ رسول خداؐ نے آپوں ابوسلمہ دی نماز جنازہ پڑھائی تے نماز وچ ۹ تکبیراں آکھیاں۔ بعد وچ صحابہ نے پچھیا کہ یا رسول اللہ! کدرے غلطی تے نہیں لگی؟ رسول رحمت نے ارشاد فرمایا کہ نہیں کوئی سہو نہیں ہویا ''ابوسلمہ تے سگوں ہزار تکبیراں دے مستحق سن۔''

جدوں ابوسلمہ فوت ہوئے تے اُم سلمہ حاملہ سن۔ بچے دی پیدائش ہو گئی تے رسول خدا نے اُم سلمہ نوں نکاح دا سنہیا گھلیا پر اوہناں نے معذرت کر لئی تے آکھیا کہ ایس عمر وچ تے ایس عیال داری وچ ہن نکاح کیہہ کرنا اے! پر فیر اوہناں نے رضا مندی ظاہر کر دِتی تے ایوں آپ رسول خداؐ دے نکاح وچ آ گئیاں۔ رسول رحمت نے سیدہ اُمّ سلمہ دے بالاں دا بڑا خیال رکھیا تے اوہناں دی ہر ضرورت پوری کیتی تے اوہناں نوں باپ بن کے وکھایا۔

روائت اے کہ اِک واری اُم سلمہ نے ابوسلمہ نوں آکھیا کہ ''میں ایہ گل سنی اے بئی کِسے سوانی دا گھر والا چلانا کر جائے تے اوس توں بعد سوانی کِسے دُجے دے نکاح وچ نہ جاوے، تے ہون وی دووین جنتی، تے اللہ اوہناں نوں جنت وچ فیر اکٹھیاں کر دیوے گا۔ تے آؤ ابوسلمہ جی! اِک دُجے نال ایہ کارا کریئے کہ اسیں دُجا نکاح نہیں کراں گے۔''

ایہ سن کے حضرت ابوسلمہ نے پچھیا ''اُم سلمہ! میری اِک گل منیں گیں؟''

''آہو۔ تہاڈی نہیں تے فیر کس دی مناں گی؟''

''فیر گل ایہ ہے کہ جے میں تیرے توں پہلاں مر گیا تے فیر توں نکاح ضرور کر لویں۔''

ایہ آکھ کے جناب ابوسلمہ نے دُعا منگی کہ یا اللہ! میرے پچھوں اُم سلمہ نوں بہتر شوہر عطا فرمانا۔ اُم سلمہ آکھدیاں نیں کہ میں سوچدی ہندی سی کہ مدینے وچ کیہڑا بندہ اے جیہڑا میرے حق وچ ابوسلمہ توں چنگا ہووے گا۔ پر جدوں رسول خدا نے میرے نال نکاح فرمالیا تے گل دی سمجھ آ گئی۔

اُم المومنین حضرت جویریہ

برہ بنت حارث بن ابی ضرار بن حبیب بن عائذ بن مالک، بنی مصطلق دے سردار حارث بن ابی ضرار دی دھی سی جیہڑی مسافع بن صفوان مصطلقی دے نال ویا ہی ہوئی سی۔ برہ دے والد حارث بن ابی ضرار بنومصطلق دے سردار سن۔ حارث نے قریش دے اشارے تے مدینہ منورہ تے حملے دیاں تیاریاں چھوہ دتیاں۔ رسول خداؐ نوں جدوں ایہ خبر ملی تے آپ نے جناب بریدہ اسلمی نوں جاسوسی لئی گھلیا۔ واپس آ کے جدوں بریدہ نے خبر دی تصدیق کیتی تے نبی اکرمؐ نے لشکر اسلام نوں بنومصطلق وَل کوچ کرن دا حکم دِتا۔

مدنی لشکر نے مریسیع دی تھاں تے ڈیرے لا دِتے جتھے بنومصطلق نال ٹاکرا ہوئیا۔ ایس مقابلے وچ برہ دا خاوند مسافع بن صفوان ماریا گیا تے حارث میدان چھڈ کے دوڑ گیا۔ ایس لڑائی وچ کثرت نال لونڈی غلام مسلماناں دے ہتھ آئے۔ برہ وی اوہناں قیدیاں وچ شامل سی جیہڑی مال غنیمت دی تقسیم وچ حضرت ثابت بن قیس انصاری دے حصے وچ آئی۔

اسلام وچ جے آقا راضی ہووے تے لونڈی غلام کجھ رقم دے کے آزاد ہو سکدے نیں۔ ایس طریقے نوں فقہ دی اصطلاح وچ مکاتبت آکھدے نیں۔ برہ نے جناب ثابت نال ۹ اوقیہ سونے یاں اوہدے مل تے مکاتبت کر لئی۔ اپنے عہد دی رقم پوری کرن لئی برہ بہت سارے اصحاب نبی کول تے رسول رحمت کول وی گئی کہ آپؐ اوس دی مدد کرن۔ جدوں اوہ حضورؐ کول اپڑی تے آپؐ نے فرمایا کہ برہ! تینوں ایس توں بہتر چیز دی خاہش نہیں؟ برہ نے پچھیا کہ اوہ بہتر چیز کیہ اے؟۔ رسول رحمت نے ارشاد فرمایا کہ میں ثابت دی رقم ادا کر کے تیرے نال نکاح کر لینداں۔ ایس گل تے برہ وی راضی ہو گئی تے ثابت وی۔

رسول خدا a نے برہ نال نکاح فرمایا تے اوہناں دا نام جویریہ رکھیا......اُم المومنین سیدہ جویریہؓ۔ ایس نکاح دا چرچا جدوں اسلامی لشکر وچ ہوئیا تے مجاہداں نے بنومصطلق دے سارے لونڈی غلام ایس پاروں آزاد کر دِتے کہ ایہ نبی اکرمؐ دا سسرالی قبیلہ اے۔ آزاد ہون والے قیدیاں دی تعداد ۷۰۰ دے نیڑے دسّی جاندی اے۔ بعض روائتاں توں پتہ لگدا اے کہ قیدیاں نوں آزاد کرن دی فرمائش خود حضرت جویریہ نے کیتی سی جیہڑی حضور a نے من لئی۔ ۷۰۰ قیدیاں دی آزادی توں وکھ حضرت جویریہ دے والد، بنومصطلق دے سردار حارث دا قبول اسلام وی ایسے نکاح دی برکت دا نتیجہ اے۔

سیدہ جویریہ وچ اِک خوبصورت شخصیت والیاں ساریاں گلاں موجود سن۔ آپ نے وی دُجیاں ازواج مطہرات طرحاں بہت ساریاں حدیثاں روایت کیتیاں نیں۔ آپ نے ۵۰ ہجری وچ ۶۵ ورھیاں دی عمر وچ وفات پائی تے جنت البقیع وچ دفن ہوئیاں۔ مروان نے آپ دی نماز جنازہ پڑھائی۔

* * * *

اُم المومنین حضرت زینب بنت جحش

سیدہ زینب دے والد دا نام جحش بن رباب بن یعمر تے والدہ دا نام اُمیمہ بنت عبدالمطلب اے۔ آپ رسول خداؐ دی سکّی پھپھی دی دھی سن۔ نبوت دے مُڈھلے دناں وچ ای مسلمان ہوگئیاں سن۔ رسول خداؐ نے جناب زینب دا نکاح اپنے آزاد کیتے غلام تے منہ بولے پتر زید بن حارثہ نال کر دِتا۔ اسلام نے دنیا نوں آدم دی اولاد وچ برابری دا جیہڑا درس دِتا اے اَتے محمود تے ایازنوں اِک صف وچ کھلا ہر دِتا اے، تواریخ وچ ایس دیاں ہزاراں مثالاں لبھدیاں نیں پر سیدہ زینب تے زید دا نکاح ساریاں مثالاں توں وکھرا دِسدا اے۔ ایس توں ای عملی تعلیم دا مُڈھ بجّا۔ قریش تے خاص طور تے خاندان ہاشم نوں کعبہ دی سانبھ پاروں عرب وچ جیہڑا درجہ ملدا سی، اوس لحاظ نال یمن دے بادشاہ وی اوہناں دی برابری دا دعویٰ نہیں سن کر سکدے۔ پر اسلام نے صرف تقویٰ تے بزرگی نوں معیار بنایا تے ایس توں وکھ کسے وی گل نوں یاں گھمنڈ نوں نِرا جاہلیت دے سانویں رکھیا۔ زید بھانویں آزاد کیتے غلام سن پر پکے پیڈے مسلمان تے نیک مرد سن۔ ایس لئی آنحضرتؐ نوں اوہناں نال حضرت زینب دا عقد کرن وچ کوئی گھاٹ نظر نہ آئی۔ رسول خداؐ نے جدوں اپنے ارادے دا ذکر جناب زینب نال کیتا تے اوہناں نے عرض کیتی لَا اَرْضَاہُ لِنَفْسِی (میں اوہناں نوں اپنے لئی پسند تے نہیں کر دی) ایس جواب تے اللہ دا ایہ حکم نازل ہوئیا۔

﴿وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَّلَا مُؤْمِنَةٍ اِذَا قَضَى اللّٰهُ وَرَسُوْلُهٗٓ اَمْرًا اَنْ يَّكُوْنَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ اَمْرِهِمْ وَمَنْ يَّعْصِ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ فَقَدْ ضَلَّ ضَلٰلًا مُّبِيْنًا﴾ (احزاب: ۳۶)

''کسے مومن مرد یاں عورت لئی ایہ مناسب نہیں کہ جدوں اللہ اور اس دا رسول کوئی حکم دین تے فیر اوہ اوہدے وچ کوئی اپنا اختیار ورتن۔ تے جیہڑا اللہ تے اوس دے رسول دے حکم وَل کنڈ کرے گا فیر اوہ کھلم کھلا گمراہی وچ اے۔''

ایوں نکاح ہون نوں تے ہوگیا پر جناب زینب دی طبیعت نے کدے وی جناب زید نال محبت تے پیار نال رہن دی اجازت نہ دِتی۔ گھر دے حالات وگڑ دے گئے تے اخیر زید ہوراں اپنی سوانی نوں طلاق دے دِتی، جس توں بعد سیدہ زینب رسول رحمت دی زوجیت وچ آ گئیاں۔ آپ بوہت محنتی، سخی، ہمدرد تے غریباں مسکیناں دی سر پرستی کرن والی سوانی سن۔ اپنے ہتھ نال چمڑا پکا نا تے رنگنا، تے فیر اوس محنت مزدوری دی ساری آمدن اللہ دی راہ تے ونڈ دینا سیدہ زینب دا روز دا کم سی۔ سیدہ عائشہ صدیقہ فرماندیاں نیں کہ مدینے وچ زینب توں بہتر تقویٰ، صداقت تے سخاوت والی تے دین نوں سمجھن

سیر الصحابیات، مولانا سعید انصاری، صفحہ: ۶۲

نساء حول الرّسول، صفحہ: ۸۷

والی کوئی سوانی ہورنہیں سی۔ اِک دُجی تھاں تے اُم المومنین حضرت عائشہ نے فرمایا کہ دینی اعتبار وچ سیدہ زینب توں اگےّ کوئی عورت نہیں، اللہ اوہناں تے رحم کرے۔ اوہناں نوں سچ مچ دنیا تے بےنظیر رتبہ حاصل ہویا۔ اللہ نے اپنے نبی نال اوہناں دا نکاح آپ کیتا تے اوہناں دے سبب نال قرآن پاک دیاں کئی آئتاں نازل ہوئیاں۔

اِک واری رسول خداؐ نے اپنی ازواج مطہرات نوں فرمایا سی کہ میرے دنیا توں چلانا کرن توں بعد میرے نال پہلوں اوہ ملے گی جہدے ہتھ لمے ہون گے۔ ایس لئی مومناں دیاں ماواں اپنے ہتھ ناپدیاں ہوندیاں سن۔ فیر جدوں سیدہ زینب سب توں پہلاں رخصت ہو گئیاں تے سمجھ لگی کہ لمے ہتھاں توں مراد چوکھی سخاوت تے فیاضی سی۔

سیدہ زینب نے ۲۰ھ وچ ۵۳ سال دی عمر وچ چلانا کیتا۔ امیر المومنین عمر بن خطاب نے نماز جنازہ پڑھائی۔ آپ نوں جنت البقیع وچ دفن کیتا گیا۔ آپ دی وفات دے دیہاڑے مدینے دیاں گلیاں وچ ایہ گل تھاں تھاں سنی گئی کہ اَج مدینے دے مسکیناں دی ماں مرگئی اے۔

اِک ضروری ویروا:

سیدہ زینب بنت جحش نال رسول خداؐ دے عقد مبارک نوں عرب تے غرب، دوواں دے جاہلاں نے چوکھی تنقید دی نظر نال ویکھیا اے۔ اَج دے مستشرقاں نے تے نبی آخری الزمان نال اپنی دشمنی پاروں دلاں دا غبار کڈھن وچ کوئی کسر نہیں چھڈی۔ اوہناں دی بےہودہ سوچ ایہ ہے کہ:

i سیدہ زینب نال آپؐ دی محبت پاروں آپؐ دے آزاد کیتے غلام زید نے اپنی بیوی (سیدہ زینب) نوں طلاق دے دِتی۔

ii منہ بولے پتر دی بیوی تے نونہہ دے برابر ہوندی اے۔ ایہ کیہ گل ہوئی کہ نبی ہو کے اپنے پتر دی سوانی نال نکاح کر لیا؟

آؤ ذرا اوہ ویروا کریئے۔

سچ ایہ ہے بئی نہ تے سیدہ زینب نوں طلاق رسول اکرمؐ دی وجہ توں ہوئی تے نہ ای سیدہ زینب دی محبت نبی آخری الزماں a دے دل وچ سی۔ ایس الزام نوں جھوٹ ثابت کرن لئی بس ایہ گل ای بتھیری اے کہ زینبؓ رسول اللہ دی پھوپی زاد بھین سن۔ اوہناں دا پورا بچپنا رسول خداؐ دیاں اکھاں دے سامنے گزریا سی۔ اوہ آپؐ دے سامنے کھیڈ دیاں ملدیاں رہیاں، آپؐ نال ملدیاں ورتدیاں رہیاں، آپؐ دے سامنے جوان ہوئیاں تے آپؐ دی ہی دلچسپی نال سیدہ دا ویاہ جناب زید نال ہویا۔ پردے دا رواج تے پابندی بلکل نہیں سی۔ ایس لئی اوس دور دیاں سوانیاں دیاں ذاتی خوبیاں خامیاں وی لوکائی دے سامنے آجاندیاں سن۔ فیر کسے اعتراض کرن والے دا ایہ آکھنا کہ ''اِک دیہاڑے رسول اللہ زید دے گھر گئے۔ زید گھر وچ موجود نہیں سن۔ زینب نے باریک جئے لیڑے پائے ہوئے سن۔ آپ زینب دے حسن و جمال نوں ویکھدے ہوئے سبحان اللہ مقلب القلوب آکھدے ہوئے واپس پرت آئے۔'' ایہ چوکھی بےعقلی دی گل اے۔

سوچن دی گل اے کہ کیہ اوس ویلے رسول اللہ اپنیاں چھ بیویاں نوں بھل گئے سن تے فیر جدوں اپنے ہتھیں زینب دا

ہتھ زید دے ہتھ وچ دِتا تے کیہ اوہدوں آپؐ زینب دے حسن و جمال توں بے خبر سن ۔سیدہ زینب دی حیاتی دا اِک اِک ورھا، ورھے دا ہر ہر مہینا تے مہینے دا ہر ہر دن رسول خدا دے سامنے گزریا سی۔ اوہدوں تے کدے وی آپؐ نے زینب نال نکاح دی خاہش نہ کیتی تے جدوں اوہناں نوں اپنے ای منہ بولے پتر دی سوانی بنا دِتا ، اوہدوں اوہناں دی محبت دِل وچ جاگ پئی، ایہ گل کسے وی طرحاں مَنن جوگ نہیں۔

ہن سوال ایہ پیدا ہندا اے کہ جے چاہت تے محبت دا ایہ الزام غلط اے،جیہڑا کہ سراسر غلط اے تے فیر ایس نکاح وچ کیہڑا راز لکیا سی۔ جواب لئی رجوع کردے ہاں اس کتاب وَل جہدے وچ کوئی شک نہیں۔ارشادِ ربّانی اے:

﴿ فَلَمَّا قَضٰى زَيۡدٌ مِّنۡهَا وَطَرًا زَوَّجۡنٰكَهَا لِكَىۡ لَا يَكُوۡنَ عَلَى الۡمُؤۡمِنِيۡنَ حَرَجٌ فِىۡۤ اَزۡوَاجِ اَدۡعِيَآٮِٕهِمۡ اِذَا قَضَوۡا مِنۡهُنَّ وَطَرًا ‌ؕ وَكَانَ اَمۡرُ اللّٰهِ مَفۡعُوۡلًا ﴾ (الاحزاب: ۳۷)

’’فیر جدوں زید نے اوس توں اپنی حاجت پوری کرلئی تے اسیں اوہدا تہاڈے نال نکاح کر دتا تاں جے موموناں تے اپنے منہ بولے پتراں دیاں بیویاں ولوں کوئی تنگی نہ رہوے، جدوں کہ اوہ اوہناں توں اپنی حاجت پوری کر چکے ہون۔ تے اللہ دا حکم تے پورا ہو کے ای رہنا سی۔‘‘

ایہ اکھر ایہ گل دَسدے نیں کہ اللہ تعالیٰ نے ایہ کم نبی اکرمؐ کولوں اِک اجہی لوڑ تے اجہی مصلحت لئی کرایا سی جیہڑی ایس تدبیر توں وکھ کسے ہور طرحاں پوری نہیں سی ہوسکدی۔عرب وچ منہ بولے رشتیاں ولوں جیہڑیاں غلط ملط رسماں بن گئیاں سن، اوہناں نوں توڑن دی کوئی صورت ایس توں سوا نہیں سی بئی اللہ دا رسول آپوں اگے ودھ کے اوہناں نوں توڑ دیوے۔سو گل ایہ ہے کہ ایہ نکاح اللہ تعالیٰ نے نبی دے گھر وچ نِری اِک سوانی دا وادھا کرن لئی نہیں کیتا سگوں اِک وڈھی لوڑ دی خاطر کروایا۔

ابن ابی حاتم وچ اے کہ اللہ تعالیٰ نے پہلوں ای اپنے نبی نوں خبر دے دِتی سی کہ زینب تہاڈے نکاح وچ آئے گی۔ ایہی گل سی جس نوں آپ a نے ظاہر نہ کیتا تے حضرت زید نوں سمجھایا کہ اوہ اپنی سوانی نوں وَکھ نہ کرن۔حضرت عائشہ فرماندیاں نیں کہ حضور جے خدا دی وحی کتاب اللہ وچوں اِک آئت وی لکاوَن والے ہوندے تے ایس آئت نوں لکا لیندے۔مطلب ایہ ہے کہ جدوں سمجھان بجھان دے باوجود رشتہ قائم نہ رہ سکیا سگوں طلاق ہوگئی تے اللہ تعالیٰ نے حضرت زینب نوں اپنے نبی دے نکاح وچ دے دِتا۔ایس لئی ولی دی، ایجاب وقبول دی تے گواہاں دی لوڑ نہ رہی۔جدوں حضرت زید نبی اکرمؐ دا سنہیا لے کے گئے تے بی بی نے فرمایا کہ ٹھہرو میں خدا تعالیٰ نال استخارہ کرلواں۔سیدہ زینب تے کھلو کے نماز پڑھن لگ پئیاں تے اودھر رسول اللہ تے وحی دا نزول ہویا جس وچ اللہ نے خبر دِتی کہ اے محبوب! اسیں اوہناں دا نکاح تہاڈے نال کر دِتا اے۔فیر اوسے ویلے رسول خدا سیدہ زینب وَل ٹُر آئے۔

ابن جریر وچ اے بئی اِک واری سیدہ زینب نے رسول اللہ نوں آکھیا کہ میرے وچ اللہ تعالیٰ نے تن گلاں اجہیاں رکھیاں نیں جیہڑیاں ہور کسے وچ نہیں۔اِک ایہ کہ میرا تے تہاڈا دادا اِک اے۔دُجی ایہ کہ اللہ تعالیٰ نے آسمان توں مینوں

تفہیم القرآن از ابوالاعلیٰ مودودی تفسیر الاحزاب: ۳۷

تہاڈے نکاح وچ دِتا تے تجی ایہ کہ ساڈے درمیان سفیر جبرائیل سن۔

اللہ تعالیٰ فرماندے نیں کہ اسیں اوہناں نال نکاح کرنا جائز کر دِتا تاں جے مسلماناں تے اوہناں دے لے پالک پتراں دیاں بیویاں بارے، جدوں اوہناں نوں طلاق دے دتی جاوے، کوئی حرج نہ رہوے۔ یعنی اگر اوہ چاہن تے اوہناں نال نکاح کر لین۔ حضور نے نبوت دے اعلان توں پہلاں حضرت زید نوں اپنا پتر بنایا ہویا سی۔ لوکائی اوہناں نوں زید بن محمد آکھدی سی۔ قرآن نے ایتھے وی ڈک دِتا تے حکم دِتا کہ اوہناں نوں اصل باپ دی نسبت نال پکاریا کرو۔

اصل وچ عرباں دے رسم رواج دے مطابق منہ بولیا پتر بلکل صلبی پتر دا مرتبہ تے حق حقوق حاصل کر لیندا سی، حتیٰ کہ رہن سہن، وراثت تے قرابت داری دے تعلقات وچ اوہ سکے پتر دی حیثیت اختیار کر لیندا سی۔ رسول اللہ حضرت زینب نال نکاح نہیں کرنا چاہندے سن کیوں جے کافراں موجب ایہ گل اپنے پتر دی بیوی نال نکاح کرن دے برابر سی۔ پر اللہ نے ایس نکاح نال جاہلیت دے سارے وہماں دی جڑ وَڈ دِتی تے قرآن دی ایہ آیت نازل فرمائی:

﴿مَا كَانَ مُحَمَّدٌ اَبَآ اَحَدٍ مِّنْ رِّجَالِكُمْ وَلٰكِنْ رَّسُوْلَ اللّٰهِ وَخَاتَمَ النَّبِيّٖنَ وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيْمًا﴾ (الاحزاب: ۴۰)

''محمد تہاڈے مرداں وچوں کسے دے باپ نہیں سگوں اللہ دے رسول تے اخیری نبی نیں تے اللہ نوں ہر گل دا علم ہوندا اے۔''

ہن جدوں ایہ ثابت ہو گیا کہ ایہ قرآنی تے آسمانی نکاح سی، تے ایہ وی کہ حضرت زینب نوں ویکھ کے اوہناں دی اُلفت تے محبت نوں دِل وچ تھاں دین والی گل کسے طرحاں درست نہیں تے ایہ سوال ذہن وچ آوندا اے کہ فیر ایس نکاح نوں عشقیہ رنگ دین دا سامان مستشرقین تے کجھ ناں دے مسلماناں دے ہتھ کتھوں لگا؟ تے جواب ایہ ہے کہ ایہ من گھڑت داستان لکھن لئی تے ساری دروغ گوئی لئی اوہناں سیاہی ساڈے کولوں ای ادھار منگی اے تے ایس دی بنیاد ایہ روایت ہے:

''باخبار محمد بن عمر، بحدیث عبداللہ بن عامر اسلمی از محمد بن یحییٰ بن حبان: نبی اکرم زید نوں لبھدے ہوئے اوہناں دے گھر تشریف لیائے۔ زید نوں لوکائی زید بن محمد آکھدی سی۔ جدوں کدرے رسول اللہ زید نوں نہ ویکھدے تے فرماندے کہ زید کتھے وے؟ ایس واری زید نوں ملن لئی اوس دے گھر آوندے نیں پر گھر وی ٹاکرا نہ ہویا۔ زینب اپنے کم کار والے لیڑیاں وچ آپ وَل ودھیاں۔ آپ a اوہناں توں منہ پھیر لیندے نیں۔ زینب آکھدیاں نیں، یا رسول اللہ! زید تے گھر نہیں پر تسیں تشریف رکھو۔ رسول خدا اندر آوَن توں انکار کر دیندے نیں۔ فیر جدوں زینب نوں دسیا گیا ہئی رسول اللہ دروازے تے ای کھلوتے نیں تے اوہناں نے چھیتی نال کپڑے بدلن دا ارادہ کیتا۔ فیر تیزی نال آئیاں تے رسول اللہ نوں چنگیاں لگیاں۔ آپ a نے چہرہ مبارک دُجے پاسے کر لیا تے ہولی جئی کوئی کلمہ آکھیا جیہڑا آسانی نال سمجھ وچ نہیں آوندا سی۔ آپ آکھ رَے سن۔ سبحان اللہ العظیم۔ سبحان مصرف القلوب۔ تھوڑے چِر پچھوں زید گھر آئے تے

تفسیر ابن کثیر جلد ۴ سورہ احزاب: ۳۷

زینب نے دسیا بئی رسول اللہ تشریف لیائے سن۔ زید نے آکھیا کہ تسیں آپ a نوں اندر کیوں نہ بلایا؟ زینب فرماؤندیاں نیں بئی میں تے بلایا سی پر آپ نے انکار کر دِتا سی۔ زید بولے کہ تسیں آپ a دی زبان توں کوئی گل سنی؟ زینب نے جواب دِتا بئی پچھاں پرتدیاں آپ a نے کوئی کلمہ تے فرمایا سی پر پہلوں تے کجھ سمجھ ای نہ لگی ۔غور کیتا تے سمجھ لگی کہ آپ فرما رے سن'' سبحان اللہ العظیم ۔سبحان مصرف القلوب'' اخیر زید سرکار a دی خدمت وچ اپڑ کے عرض کر دے نیں۔ یا رسول اللہ! مینوں پتہ لگا اے کہ آپ میرے گھر تشریف لے گئے سن، آپ اندر کیوں تشریف نہ لے گئے۔ میرے ماں باپ آپ a اُتے قربان، شاید زینب تہانوں چنگی لگی اے ۔ جے ایہ گل اے تے میں اوس نوں وکھ کر دیندا ہاں۔ رسول اللہ نے فرمایا بئی اپنی سوانی نوں اپنے توں جدا نہ کر تے اوہدے نال ای رَو۔ پر ایس واقعہ توں بعد زید کدے زینب ول نہ ودھے۔

ایہ فقیر جتھے ایہ عرض کردا اے کہ میں ایہ روائت کنبدے قلم نال، تے دِل اُتے جبر کر کے نقل کیتی اے، اوتھے میں ایہ وی آکھاں گا بئی ایس روائت نوں اِک واری فیر پڑھ کے غور فرماؤ۔ تہانوں پیر پیر اُتے جھوٹ لبھے گا تے ایہ سوال ذہن وچ اُبھر دے نیں:

۱۔ کیہ سچ مچ زید دی بیوی زینب ایڈی مالدار سن بئی اوہناں کول کپڑیاں دی اِک ورائٹی موجوسی؟

۲۔ جے ایس دا جواب ہاں وچ اے تے سوال ایہ ہے کہ کپڑے بدلن دی اوس ویلے لوڑ کیہ سی؟

۳۔ آکھیا گیا اے کہ'' زینب اپنے کم کار والے لیڑیاں وچ سن۔'' تے کیہ عرب دیاں سوانیاں دے کم کار والے لیڑے عریانی دا مظاہرہ کر دے سن؟

۴۔ کس نے جناب زینب نوں آکھیا بئی رسول اللہ دروازے وچ ای کھلوتے نیں۔ دسّن والے دا کوئی ناں پتہ نہیں لبھدا۔ فیر رحمت عالم اوتھے کیوں کھلوتے رَے، کجھ پتہ نہیں۔

۵۔ زید نے زینب نوں پچھیا'' کیہ تسیں آپ a دی زبان توں کوئی گل سنی؟'' ایس گل دی سمجھ نہیں آوَندی۔ آوَن والے ولّوں تے ایہ پچھیا جاندا اے بئی کوئی سنیہا تے نہیں دے گئے۔

۶۔ منیا کہ رسول خدا a نوں زید نال بہت پیار سی پر اوہ کیہڑی خاص گل سی بئی سرور کائنات زید نوں طلب فرمان دی بجائے یاں اوس دا پتہ کران دی بجائے آپوں اوہناں دے گھر تشریف لے گئے۔ ایس دا کجھ پتہ نہیں۔

ہن ذرا ایہناں سوالاں نوں ویکھو بئی ایہ کنے گھوہ گوچرے نیں ۔تسیں بنا شبا ایس نتیجے تے ای اپڑو گے بئی ایہ کسے سازشی ذہن دی سوچ اے۔ جس تے کجھ مستشرقاں تے کجھ بد بخت، ناں دے مسلماناں نے ہور رنگ چڑھایا اے۔

غور فرماؤ بئی پیغمبر خدا ولوں تے ایہ سوچیا وی نہیں جاسکدا بئی اوہ بے اجازت کسے دے گھر دے وچ جھاتی پاوَن ۔ایہ عظیم ہستی تے دھرتی اُتے ایس پالیسی دی سب توں وڈھی علم بردار اے بئی:

طبقات ابن سعد جلد ۸ صفحہ: ۳۶۔۱۳۵

﴿ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَدْخُلُوْا بُيُوْتًا غَيْرَ بُيُوْتِكُمْ حَتّٰى تَسْتَاْنِسُوْا﴾ (النور: ۲۷)

''اے ایمان والیو! اپنے گھراں توں سوا ہور کسے گھر وچ داخل نہ ہوؤ جدوں تک کہ اجازت نہ لے لوؤ۔''

تے احتیاط ایہہ ہے ہئ جے بوئے اگےّ کھلو کے اجازت لین وچ بے پردگی دا اندیشہ ہووے تے بیّے یاں کھبے کھلون دی تاکید فرماؤندے۔ تِن واری اجازت چاہن دے باوجود جواب نہ مِلن دی صورت وچ پچھاں پرتن دی ہدایت فرماؤندے ۔حد تے ایہ ہے کہ نصیحت فرمائی ہئ گھر وچ ماں وی ہووے تے فیر وی اجازت طلب کرو۔(موطا امام مالک)

ہن فیصلہ فرماؤ کہ ایہ روائت کِس حد تیکر ٹھیک اے؟

اِک اجہی نیک بخت سوانی جیہڑی پیغمبر خدا دی سکّی پھپھی دی دھی اے؛ جس نے بچپنے توں لے کے ۳۸ ورھیاں دی عمر تیکر دا اِک اِک دیہاڑا رسول خدا دے سامنے گزاریا ہووے، اوس دی محبت نے آپ a دے دِل وچ اوس ویلے جوش ماریا جدوں اوہ جوانی دیاں حداں پار کر چکیاں سن تے محبوب خدا آپوں وی بڈھے ہو چکے سن۔ ایہ کسے ناپاک تے گندے ذہن دی ای سوچ ہوسکدی اے۔ جے جناب زینب رسول رحمت لئی ایڈی ای کِھچ (کشش) رکھدیاں سن تے اوہ آپ دی خاہش وی سن، تے آپ آپوں اوہناں نوں زید دے نکاح وچ کیوں دیندے؟ آپ اوہدوں ای اوہناں نال ویاہ کرلیندے جدوں زینب کنواری وی سن، جوان وی سن تے ایس اعتراض دا وی ڈر نہیں سی ہئ اپنے منہ بولے پتر دی سوانی نال نکاح کرلیا۔

تواریخ دے ایس بے ہودہ تے گھٹیا جوٹھ دا پول کھولن لئی اجے کجھ ہور وی آکھنا درکار اے تے ایس نوں مجھن لئی اِک واری فیر پچھے لکھی گئی روائت دی پہلی سطر دا مطالعہ فرماؤ۔

با اخبار محمد بن عمر، بحدیث عبداللہ بن عامر اسلمی از محمد بن یحیٰی بن حبان'' آؤ درائت دے فن نوں سامنے رکھ کے ایس دا جائزہ لوئیے۔ تے سب توں پہلاں پہلے بندے محمد بن عمر دا مقدمہ سامنے رکھدے ہاں۔ ایس سلسلے وچ اسیں کجھ مشہور بزرگاں دیاں صلاحواں توں فیدہ چکدے ہاں پر ایس توں پہلاں ایہ گل دسنی ضروری جاپدی اے ہئ ایہ اوہی محمد بن عمر اے جیہڑا تواریخ وچ واقدی دے ناں نال مشہور اے۔

اُچی شان والے قانون دان امام شافعی فرماؤندے نیں:

''واقدی دیاں ساریاں کتاباں جھوٹھ دا پلندہ نیں''[1]

اِک دُجّی تھاں تے فرماندے نیں:

''مدینے وچ ست اجہے بندے سن جیہڑے راویاں دے سلسلے وچ دروغ گوئی توں کم لیندے سن، واقدی اوہناں وچوں اِک سی۔''[2]

امام بخاری فرماندے نیں:'' حدیث دی روائت وچ اوس دی کوئی تھاں نہیں۔ امام احمد بن حنبل، ابن مبارک، ابن نمیر تے اسماعیل بن ذکریا وی اوس نوں خارج قرار دیندے نیں۔''[3]

---

[1] تہذیب التہذیب از ابن حجر عسقلانی ۹/۳۶۶

[2] تہذیب التہذیب ۹/۳۶۷

[3] تہذیب التہذیب ۹/۳۶۴

ابو حاتم آکھدے نیں:

''اوہ روائت نوں توڑ موڑ دیندا ہوندا سی۔''

ابن خلکان دا خیال اے:

''واقدی توں مروی روائتاں کمزور دا درجہ رکھدیاں نیں۔ اوس دی راست گوئی تے اعتماد اُتے شک دا اظہار کیتا گیا اے۔''

علامہ شبلی نعمانی فرماندے نیں:

''واقدی مشہور کذاب تے دروغ گو اے تے اوس دا مقصد، ایوں دیاں بے ہودہ روائتاں توں، ایہ سی بئی عباسیاں دی عیش پرستی واسطے سند ہتھ آئے۔''

جے ہورووز نے انسائیکلو پیڈیا آف اسلام وچ ایس گل نوں منیا اے بئی مسلمان عالم حدیث دے معاملے وچ واقدی نوں رڈ کر چکے نیں۔

ہن اسیں راویاں دے سلسلے دے دُوجے بندے یعنی عبداللہ بن عامر اسلمی تے گل بات کردے ہاں۔

امام احمد بن حنبل تے نسائی نے حدیث دی روائت وچ عبداللہ بن عامر نوں کمزور دا درجا دِتا اے۔ ابی حاتم آکھدے نیں بئی اوہ حدیث دی روائت وچوں خارج اے۔ امام بخاری فرماندے نیں بئی لوکائی نوں اوس دی یادداشت تے اعتراض رہیا اے۔ ابن حبان آکھدے نیں بئی اوہ سنداں تے متن نوں ادل بدل کر دیندا سی۔ جدوں اوس نے وڈیاں وڈیاں غلطیاں کرنیاں شروع کر دتیاں تے اوس نوں روائت وچوں خارج کر دِتا گیا۔ (بحوالہ مدرز آف دی بیلیورز)

ہن اسیں تیجے بندے محمد بن یحیٰ بن حبان تے بحث کردے ہاں۔ اصل وچ اوہی بندا اے جس نے ایہ حدیث بیان کیتی۔ اسمائے رجال دیاں کتاباں وچ محمد بن یحیٰ نوں اعتبار والا بندا منیا گیا اے پر کجھ نہیں آکھیا جا سکدا بئی عبداللہ بن عامر تے واقدی نے محمد بن یحیٰ دی روائت نوں کس حد تیکر بدل کے رکھ دِتا اے۔ ایہ وی ہوسکدا اے بئی ایس سلسلے وچ ابن یحیٰ دا ناں کِسے خاص مقصد لئی ورتیا گیا ہووے۔

اِک ہور رَلدی گل ایہ ہے بئی محمد بن یحیٰ دی وفات ۱۲۰ھ وچ ہوئی۔ پتہ نہیں بئی رسول خدا دے وصال مبارک توں اِک صدی بعد ایہ روائت کس طرح محمد بن یحیٰ تیکر اپڑی۔ ایہ سلسلہ صحابہ کرام تیکر اپڑدا نہیں دِسدا۔ ایوں ساڈے سامنے ایس گل توں وکھ کوئی چارہ نہیں بئی اسیں علامہ شبلی نعمانی دے ایس خیال نال اتفاق کریے بئی ایس قسم دیاں بے ہودہ روائتاں دا مقصد ایہ سی بئی عباسیاں دی عیش پرستی لئی سند تے جواز ہتھ آئے۔

مشہور مستشرق ڈبلیو منٹگمری واٹ ایس نکاح دی حکمت بیان کردا ہویا لکھدا اے:

تہذیب التہذیب ۹/۳۶۴

وفیات الاعیان، ۷-۱/۵۰۶

سیرت النبی، ۱/۲۵۸

Encyclopeadia of Islam by J. Horovitz, Article waqidi.

" The criticism of Muhammad, then was based on a pre-islamic idea that was rejected by Islam, and one aim of Muhammad in contracting the marriage was to break the hold of the old idea over men's conduct. How important was this aim compared with others which he might have had.'🗁

’’جناب محمد ﷺ تے، ایس شادی پاروں، جیہڑی تنقید کیتی گئی ، اُس دی بنیاد دور جاہلیت دی اِک سوچ سی، جس نوں اسلام نے ختم کر دِتا سی۔ایس شادی دا اِک ٹیچا ایہ وی سی بئی لوکائی نوں ایس فرسودہ رسم توں آزاد کیتا جاوے (بئی مُنہ بولیا پتر وی سکے پتر وانگوں ہونداا ے) (غور کرو بئی) کسے وی دُجے مقصد نالوں ایہ مقصد کِڈا اوڈا سی!‘‘

* * * *

✐Muhammad at Madina, Page:330

اُم المومنین حضرت اُمّ حبیبہ رَملہ بنت ابوسفیان

سیدہ اُم حبیبہ قریش دے مشہور سردار تے رسول خدا دے جانی دشمن ابوسفیان دی دھی، جناب امیر معاویہ دی سکی بھین، حضرت عثمان غنی دی پھپھی زاد بھین تے عبیداللہ بن جحش دی بیوی سن۔ آپ دی والدہ دا ناں صفیہ بنت ابی العاص سی۔ آپ اعلان نبوت توں کوئی ۱۷ ورھے پہلوں مکے وچ پیدا ہوئیاں۔

جوان ہوئیاں تے ابوسفیان نے اوہناں دا نکاح رسول خدا دی پھوپھی دے پتر عبیداللہ بن جحش نال کر دِتا جیہڑا اُم المومنین حضرت زینب بنت جحش دا سکا بھرا سی۔ اسلام دے مُڈھلے دِناں وچ ای رَملہ تے عبیداللہ، دوویں میاں بیوی، مسلمان ہو گئے۔ اسلام قبولن دی دیر سی کہ رَملہ دے والد ابوسفیان صخر بن حرب تے دُجے قریشی سرداراں نے رَملہ ہوراں داتے دُجے مسلماناں دا جینا حرام کر دتا۔ رسول اللہ نے مشرکاں توں تنگ آ کے جدوں مسلماناں نوں حبشہ وَل ہجرت کرن دی اجازت دِتی تے عبیداللہ تے رَملہ وی حبشہ وَل جان والے جتھے وچ رَل گئے، تے ایوں پہلی ہجرت حبشہ دے ویلے ہی بے وطن ہو گئے۔ حبشہ اپڑن توں کجھ چِر بعد رَملہ نے اِک دھی نوں جنم دِتا جہدا ناں اوہناں نے حبیبہ رکھیا۔ اوسے دھی دی نسبت نال آپ دی کنیت اُم حبیبہ مشہور ہوئی۔

دوویں میاں بیوی اپنی لاڈلی دھی حبیبہ نال کئی ورھیاں توں پردیس ہی کٹ رَے سن کہ اِک راتیں جناب اُم حبیبہ نے خواب وچ عبیداللہ نوں چوکھی بھیڑی تے مکروہ شکل وچ ویکھیا۔ سویرے اجے عبیداللہ نال گل وی نہیں سی کیتی تے اوہ آپوں بول پیا:

''اُم حبیبہ! تیرے نال اِک گل کرنی اے۔''

''کرو جی۔ گلاں کرن لئی ہوندیاں نیں۔'' (اُم حبیبہ نوں رات والا سفنا وی چیتے آ گیا)

''میں مذہب دے معاملے وچ بڑا غور کیتا اے۔ گل ایہ وے کہ مینوں نصرانیت توں چنگی گل ہور کدرے نہیں لبھی۔ ایس پاروں میں عیسائی ہون دا فیصلہ کرلیا اے۔''

''ایہ تسیں کیہ پے آکھدے او؟''......اُم حبیبہ نے اچن چیت سوال کیتا۔

''آہو میں ٹھیک آکھدا ہاں۔ ہن ایوں ای ہونا اے۔'' اوس نے جواب دِتا۔

ایوں عبیداللہ مرتد ہو گیا۔ اُم حبیبہ دا آکھیا سنیا کسے کم نہ آیا۔ اوہ گھر ولّوں لاپرواہ جہیا ہو گیا تے شراب پین لگ پیا۔ اخیر حیاتی دے رنگ بدلدے طور طریقیاں، تے شراب دی کثرت پاروں کفر دی حالت وچ ای عبیداللہ چلانا کر گیا۔

رسول خدا مدینے وَل ہجرت توں بعد راضی خوشی اللہ دے دین دی سیوا وچ لگے ہوئے سن کہ آپؐ نوں عبیداللہ دے مرن دی خبر ملی۔ حبیبہ یتیمی دے تے اُم حبیبہ بیوگی دے دِن حبشہ وچ ای گزار رہیاں سن۔ ابوسفیان مکے وچ اسلام دشمنی وچ

رُجھیا ہویا سی پر رسول رحمت نوں اِک مسلمان پردیسی بیوہ یاد رہندی اے۔ جویں ای اُم حبیبہ دی عدت پوری ہوئی آپؐ نے عمرو بن اُمیہ ضمری نوں حبشہ دے بادشاہ نجاشی وَل ٹور دِتا تاں جے اوہ نجاشی دے راہیں اُم حبیبہ نوں رسول رحمت نال نکاح دی پیش کش کرے۔ حضور دا خط ویکھ کے نجاشی نے اپنی اِک لونڈی ابرہہ نوں اُم حبیبہ وَل گھلیا کہ جے اوس نوں ایہ نکاح منظور اے تے اوہ اپنا وکیل مقرر کر دیوے تاں جے حضور نال اوہناں دا نکاح کیتا جا سکے۔ اُم حبیبہ نے جناب خالد بن سعید نوں اپنا وکیل بنایا تے نہ صرف نکاح لئی ہاں کر دِتی سگوں خوش ہو کے نجاشی دی لونڈی ابرہہ نوں چاندی دے دو کنگن، انگوٹھیاں تے کجھ ہور ٹوماں وی دِتیاں۔

اوسے شام نوں نجاشی نے جناب جعفر بن ابو طالب دی سربراہی وچ مسلماناں نوں دعوت دِتی، آپوں نکاح پڑھیا تے اپنے کولوں رسول خدا ولوں حق مہر خالد بن سعید نوں ادا کر دِتا۔ نکاح دی رسم توں فارغ ہوئے تے جناب خالد بن سعید نے پروہنیاں نوں روٹی ٹکر کھوایا۔ ایوں اُم حبیبہ، اُم المومنین بن گئیاں۔ ایہ ۵ ہجری دی گل اے۔ اوہدوں سیدہ اُم حبیبہ دی عمر کوئی ۳۶/۳۷ ورھے ہونی اے۔

کجھ دناں بعد نجاشی نے شرجیل بن حسنہ نوں ایہ ذمہ داری دِتی کہ اوہ سیدہ اُم حبیبہ نوں بذریعہ بحری جہاز مدینے پہنچا دیوے۔ شرجیل نے اوہناں دی بیٹی حبیبہ تے بیٹے عبداللہ نوں نال لیا تے مدینے دے جہاز وچ بہہ گئے۔ مدینے اپڑ کے آپ رسول رحمت دے حرم وچ شامل ہو گئیاں۔

سیدہ اُم حبیبہ نال رسول خدا دے نکاح دا مقصد صرف ایس گل توں ای سامنے آ جاندا اے کہ سیدہ آپ دے جانی دشمن ابوسفیان دی دھی سن۔ اصل وچ ایہ نکاح مرتد ہو جان والیاں دے خلاف اِک اعلان سی، تے اِک حوصلہ سی اوہناں عظیم صحابیات لئی جیہڑیاں خاونداں دے مرتد ہو جان توں بعد وی اپنے ایمان تے پکیاں رہیاں۔ اک سنہیا سی بے وسّے لوکاں لئی کہ گھبراؤ نہ، اللہ وسیلیاں تے پوری طرحاں قادر اے۔ واشنگٹن ارونگ لکھدا اے کہ:

''ایہ بیوہ محمدؐ دے جانی دشمن ابوسفیان دی دھی سی تے پیغمبر خدا دا خیال ایہ سی کہ ایہ شادی اوس دے باپ دے وَیر نوں مٹھا کر دیوے گی۔ بس سمجھ لوؤ کہ ایہ اِک سیاسی سوچ سی۔'' ✐

امیل درمنگھم لکھدا اے کہ ''ایہ شادی اک جانے پچھانے بندے دی بیوہ نوں احترام جوگ تھاں دین توں وکھ پیغمبر خدا تے اُم حبیبہ دے باپ نوں نیڑے کرن دا سبب بنی۔'' ✎

سیدہ اُم حبیبہ چوکھے سوہنے وصفاں والی سوانی سن۔ فن حدیث وچ سیدہ دے کئی شاگرد سن۔ آپ کولوں ٹردیاں حدیثاں دی تعداد ۶۵ دسّی جاندی اے جیہڑیاں آپ نے رسول خداؐ تے اُم المومنین زینب بنت جحش کولوں روایت کیتیاں۔

آپ ۴۴ھ وچ اپنے بھرا امیر معاویہ دے عہد خلافت وچ چلانا کر گئیاں۔

* * * *

✐ The Life of Mahomet, page: 155-56

✎ The Life of Mahomet, page: 284-85

امُ المومنین حضرت صفیہ بنت حیؓ

سیدہ صفیہ بنت حیؓ بن اُخطب اسرائیلیہ دا تعلق بنونضیر نال سی۔ آپ دی ماں دا ناں برۃ بنت سموان سی۔ برۃ دے نسب دا سلسلہ یہودیاں دے مشہور خنوادے بنوقریظہ نال رلدا اے۔ ایوں آپ دو دھڑلے دے یہودی قبیلیاں دی اولاد سن۔ آپ دے والد حیؓ بن اُخطب بنونضیر دے سردار ہون پاروں علاقے دے سرکڈھویں بندے سن۔ آپ دے نانا سموان بنوقریظہ دے اوہناں شجاع تے دلیر بندیاں وچوں سن، جیہڑے اپنی بہادری پاروں پورے عرب وچ مشہور سن۔ سیدہ صفیہ نوں اوہناں دے خاندانی حسب نسب تے سیانف پاروں عاقلہ تے شریفہ آکھیا جاندا سی۔

سیدہ دا پہلا نکاح بنوقریظہ دے مشہور شاعر تے سردار سلام بن مشکم نال ہوئیا۔ تھوڑا کوچر ای نباہ ہوئیا تے طلاق ہو گئی۔ فیر اوہناں نال کنانہ بن ابی الحقیق نے نکاح کر لیا✍ تے سلام بن مشکم نے مشہور یہودی زور اور مرحب دی بھین زینب نال نکاح کر لیا۔

خیبر دی تھاں تے جدوں مسلماناں نوں تواریخی فتح حاصل ہوئی تے سیدہ صفیہ دا خاوند کنانہ قلعے دے اندر ای ماریا گیا۔ صفیہ بوہت ساریاں یہودی سوانیاں دے نال قیدی بن گئیاں۔ جدوں مال غنیمت ونڈیا جان لگا تے اِک مجاہد دحیہ کلبی نے لشکر دے سالار جناب رسول خدا اگے عرض کیتی بئی اوہناں نوں اِک لونڈی لوڑی دی اے۔ حضور a نے دحیہ نوں اجازت دے دِتی بئی اوہ قیدی سوانیاں وچوں کوئی اِک مل لوے۔ دحیہ نے جناب صفیہ نوں پسند کیتا پر کجھ اصحاب نبی نے ایس گل نوں نامناسب جانیا، کیوں جے اوہ بنونضیر تے بنوقریظہ دی رئیس زادی تے اِک وڈے یہودی سردار دی بیوی سن۔ صحابہ نے صلاح دِتی بئی صفیہ رسول رحمت دے گھر وچ ای چنگی لگے گی۔ ایوں آپ نے دحیہ نوں اِک دجی لونڈی عنائت کر کے جناب صفیہ نوں آزاد کر دِتا تے اوہناں نوں نکاح دی پیش کش کیتی۔ جناب صفیہ دا باپ، بھرا تے گھر والا، سب مارے جا چکے سن۔ ہن نبی رحمت ولوں اوہناں دے اُچیاں شاناں والے گھرانے دا حصہ بنن دی پیش کش ٹھکران دا سوال ای پیدا نہیں سی ہوندا۔ ایوں یہودی رئیس زادی تے رئیسہ اُم المومنین بن گئیاں۔ (کجھ تفصیل پچھے غزوہ خیبر دے باب وچ آ چکی اے)

اسلامی لشکر مدینے واپس پرتیا تے سیدہ صفیہ نوں حضرت حارث بن نعمان دے گھر ٹھہرایا گیا۔ حضرت حارث دے گھر ای امہات المومنین سیدہ زینب بنت جحش، سیدہ حفصہ، سیدہ عائشہ تے سیدہ جویریہ، اُم المومنین حضرت صفیہ نوں ملن آئیاں۔ جدوں ویکھ کے واپس پرتیاں تے رسول خدا وی کسے کم لئی پچھے پچھے ٹرپے۔ آپ a نوں ویکھ کے سیدہ عائشہ نے عرض کیتی بئی ''یہودیہ اے۔'' رسول خدا a نے حضرت عائشہ نوں ایس طرحاں آکھن توں منع فرما دِتا تے ارشاد فرمایا بئی اوہ تے مسلمان ہو چکی اے۔

✍ سیدہ صفیہ دے خاونداں دے ناواں تے سیرت نگاراں وچ اختلاف اے، پر ایس گل تے کوئی اختلاف نہیں بئی نبی رحمتؐ توں پہلاں اوہناں دے دو شوہر سن۔

سیدہ صفیہ اپنی طبیعت پاروں اپنے یہودی قرابت داراں نال تعلق ختم نہ کر سکیاں۔ایس تعلق پاروں کئی واری آپ نوں طعنے مہنے سننے پے۔ اِک واری سفر وچ جناب صفیہ دا اونٹ بیمار پے گیا۔ ایس پریشانی وچ آپ دیاں اکھاں وچ اتھرو آ گئے۔ رسول رحمت نے اپنے ہتھاں نالے جناب صفیہ دے اتھرو صاف کیتے تے سیدہ زینب نوں حکم دِتا کہ اوہ اپنا اونٹ صفیہ نوں دے دین۔ سیدہ زینب نوں ایہ گل چنگی نہ لگی تے جواب دِتا ہئی کیہ میں ایس یہودیہ نوں اپنا اونٹ دے دیواں؟ رسول خدا نوں جناب زینب دے جواب تے بڑی تکلیف ہوئی تے آپ اوہناں نال نراض ہو گئے۔ اخیر تن مہینیاں بعد سیّدہ عائشہ نے معاملہ رفع دفع کرایا۔

سیدہ صفیہ وچ وی باقی ازواج طرحاں بوہت اعلیٰ صفتاں پائیاں جاندیاں سن۔ آپ عاقلہ، فاضلہ تے حلیمہ سن۔ حضرت صفیہ توں کجھ حدیثاں وی روائت کیتیاں گئیاں نیں جنہاں نوں امام زین العابدین، عبداللہ بن حارث، مسلم بن صفوان تے کنانہ وغیرہ نے بیان کیتا اے۔

آپ دی وفات ۵۰ ھ وچ ہوئی، جدوں آپ نے حیاتی دیاں (۶۰) بہاراں ویکھ لئیاں سن۔ آپ نوں جنت البقیع وچ دفن کیتا گیا۔

* * * *

اُم المومنین حضرت میمونہ بنت حارث

سیدہ میمونہ بنت حارث بن حزن دی ماں داناں ہندسی جیہڑی عوف بن زہیر دی بیٹی سی۔ جناب میمونہ دا پہلا نکاح مسعود بن عمرو بن عمیر ثقفی نال ہوئیا۔مسعود نے طلاق دے دِتی تے ابورہم بن عبدالعزیٰ نے آپ نال نکاح کرلیا۔ ۸ ھ وچ ابورہم چلانا کر گیا تے سیدہ میمونہ اِک واری فیر اکلاپے دا شکار ہو گئیاں۔ نبی اکرم a نال آپ دے نکاح دے حوالے نال کئی روائتاں ساڈے تیکر اپڑدیاں نیں۔ اِک روائت ایہ ہے کہ سیدہ میمونہ نے اپنے آپ نوں ہبہ کر دِتا۔ دُجی روائت ایہ ہے کہ رسول اللہ نے اپنے اِک غلام ابورافع نوں وکیل بنا کے اوس بن خولیٰ دے نال مکے ٹور یا سی جنھاں راہیں ایجاب وقبول ہوئیا۔ چوکھی معتبر روائت ایہ ہے بئی حضرت عباس نے رسول اللہ نوں ایس نکاح دا مشورا دِتا تے اوہناں نے ای نکاح پڑھایا۔

حضرت میمونہ نال نبی اکرم a دے ایس نکاح ولوں جو وہ آکھیا جائے اوہ ایس گل جتاں بھار نہیں رکھدا ہووے گا کہ ایس نکاح نال حضرت خالد بن ولید دے اسلام وَل جھکاؤ دا سامان پیدا ہوئیا تے ایوں ایہ نکاح مسلماناں اُتے نبی اکرم a دے اِک وڈے احسان دا سبب بنیا۔اصل وچ میمونہ جناب خالد بن ولید دی سکّی ماسی سن تے جناب خالد نال بہت پیار کر دیاں سن۔

آکھیا جاندا اے بئی جدوں جناب میمونہ رسول خدا a دے نکاح وچ آ گئیاں تے خالد نے اپنے سجناں متراں نوں اکٹھا کیتا۔ اکھے محمد a نہ جوتشی تے نجومی اے تے نہ ای جادوگر۔ اوہ جو وی آکھدا اے خدا ولوں ای آکھدا اے۔ تے گل ایہ ہے بئی جے چنگے بنیئے تے محمد a تے ایمان لے آویئے۔ اکٹھ دے وچ ابوجہل دا پتر عکرمہ وی سی۔ اوس نے خالد نال کجھ تلخی کیتی تے آکھن لگا کہ خالد! کیہ توں بدر نوں بھل گئیاں ایں؟ کیہ محمد a تیرے چاچے دا قاتل نہیں؟ کیہ توں ساڈے نال رَل کے اوس دا انتقام نہیں لینا چاہندا؟

جدوں ربّ نوں اپنے بندیاں دی بھلیائی منظور ہوندی اے، اوہدوں اجہیاں دلیلاں بے کار ہو جاندیاں نیں۔ خالد دے دِل دے اندر ربّ جیہڑی گل بھر دِتی سی، اوہ ہن ہو کے رہنی سی۔ اوس نے عثمان بن طلحہ نوں نال لیا تے مدینے جا کے سر محمد رسول اللہ دے پیراں اُتے رکھ دِتا۔

مدینے وچ خالد دا آؤنا اِک وڈھی خوشخبری سی۔ اوہ نہ صرف آپ اِک مشہور جنگجو تے کمانڈر سی سگوں اوس دے دُجے رشتے دار وی فنِ حرب دے ماہر منے جاندے سن۔ ایس لئی خالد دے مسلمان ہون نال مسلماناں وچ خوشی دی لہر دوڑ گئی۔ ایوں جاپدا اے کہ رسول خدا دی ایس اخیری شادی دا مقصد وی ایہی سی۔ ولیم میور اپنی کتاب لائف آف محمدؐ وچ لکھدا اے:

''میمونہ دی اِک بھین خالد بن ولید، دی ماں سی۔ نبی اکرم نال خالہ دے نکاح توں تھوڑا ای چِر پچھوں خالد مدینے اپڑ

گئے تے فیر اپنا سب کجھ بس اسلام واسطے ای وقف کر دِتا۔''

امیل درمنگھم لکھدا اے:

''ایس ویاہ نے نبی اکرم a تے میمونہ دے بھانجے خالد بن ولید جیہڑا اِک ممتاز جرنیل سی، دے وچکار چنگے مِلن ورتن دا مڈھ بنھیا۔''

سیدہ میمونہ دا سن وفات ۵۱ھ اے۔ آپ سب توں اخیر تے رسول رحمت دے نکاح وچ آئیاں، تے امہات المومنین وچوں سب توں اخیر تے ای دنیا توں چلانا کیتا۔ جناب عبداللہ بن عباس نے نماز جنازہ پڑھائی تے سرف دے اوس تھاں تے ای دفن ہوئیاں جتھے رسم عروسی ادا ہوئی سی۔

صلی اللہ تعالیٰ علی النبی الامی

* * * *

کجھ ہور سوانیاں

ایہ اا بھاگاں والیاں سوانیاں نیں جنہاں نوں اللہ نے مومناں دیاں ماواں بنا دِتا۔ ایس توں وکھ وی کجھ سوانیاں نیں جنہاں دا ناں رسول خدا دے نال لیا جاندا اے۔ ہیٹھ اوہناں دا ذکر کیتا جاندا اے:

حضرت ریحانہ بنت شمعون:

حضرت ریحانہ دے متعلق سیرت دیاں کتاباں وچ ایہ تن قسم دیاں روائتاں لبھدیاں نیں:

i آپ یہودی سن تے قریظہ دے قیدیاں وچوں سن۔ نبی اکرم a نے اوہناں نوں آزاد کر دِتا تے اوہ اپنے خاندان وَل پرت گئیاں۔ ایہ روائت ابن مندہ دی اے تے ایس دی تائید وچ کوئی دُوجی روائت نہیں مل دی۔

ii آپ a ریحانہ نوں آزاد کر کے دُجیاں ازواج طرحاں رکھنا چاہیا۔ پر اوہناں نے ایہ وڈی ذمہ داری محسوس کر کے باندی بن کے حضور دی خدمت وچ رہنا پسند کیتا۔ ایہ روائت ابن اسحاق دی اے۔

iii نبی اکرم نے ریحانہ نوں اختیار دے دِتا تے اوہناں نے اسلام قبول کرلیا۔ آپ نے اوہناں نوں آزاد کر کے اوہناں نال نکاح کرلیا۔ ایہ روائت واقدی دی اے۔ ابن سعد نے ایسے روائت دا ذکر کیتا اے۔

علامہ شبلی نعمانی دا خیال اے بئی ریحانہ نوں آزاد کر دین والی تے اوہناں دے اپنے خاندان وچ جا کے رہن والی گل چوکھی ٹھیک اے۔

حضرت ماریہ قبطیہ:

حضرت ماریہ قبطیہ نبی اکرم a دی خدمت وچ لونڈی دی حیثیت نال آئیاں تے لونڈی بن کے ای آپ دی خدمت وچ رہیاں۔ اللہ نے لونڈی نال بدنی تعلق دی جیہڑی اجازت دِتی سی اوس دے نتیجے تے جناب ماریہ دے بطن وچوں حضور دے فرزند سیدنا ابراہیم پیدا ہوئے جیہڑے نکی عمر وچ ای چلانا کر گئے۔

اوہ سوانیاں جنہاں نال حضور نے نکاح فرمایا پر خلوت توں پہلاں ای علیحدگی ہوگئی:

i۔ حضرت فاطمہ بنت ضحاک کلابیہ ii۔ حضرت اسماء بنت نعمان

اوہ سوانیاں جنہاں دا کجھ مورخاں یاں سیرت نگاراں نے ذکر کیتا اے بئی اوہناں نال نکاح ہویا پر کوئی پکی پیڈی گل نہیں کیتی:

i۔ قتیلہ بنت قیس ii۔ ملیکہ بنت کعب iii۔ بنت جندب کنانیہ iv۔ سبا بنت صلت

صلی اللہ تعالیٰ علی النبی الامی

طبقات ابن سعد دی ۸ ویں جلد توں ماخوذ

کتابیات

ابن حجر عسقلانی، شہاب الدین، علامہ۔ تہذیب التہذیب۔ دائرۃ المعارف حیدر آباد دکن۔ ۱۳۲۶ھ

ابن حجر عسقلانی، علامہ۔ فتح الباری۔ البہیہ، مصر۔ ۱۳۴۸ھ

ابن سعد، ابوعبداللہ محمد البصری۔ طبقات ابن سعد۔ دارالاشاعت، کراچی۔ ۲۰۰۳ء

ابن قیم، ابی عبداللہ محمد۔ زاد المعاد۔ نفیس اکیڈمی، کراچی۔ ۱۹۹۰ء

ابن کثیر، عماد الدین، علامہ۔ تفسیر قرآن۔ مکتبہ تعمیر انسانیت، لاہور ۱۹۸۸ء

ابن ہشام، عبدالملک، ابومحمد۔ سیرت النبی۔ ادارہ اسلامیات، لاہور۔ ۱۹۸۹ء

احمد بن ابی یعقوب، علامہ۔ تاریخ یعقوبی۔ نجف۔ ۱۳۵۸ھ

احمد بن زینی دحلان۔ سیرت النبویہ۔ للنشر، بیروت۔ ۱۹۸۳ء

احمد بن علی بن محمد، امام۔ الاصبہ فی تمیز الصحابہ۔ مکتبہ تجارۃ الکبریٰ، بیروت۔ ۱۹۳۹ء

ادریس کاندھلوی۔ سیرت المصطفےٰ۔ مکتبہ عثمانیہ، جامعہ اشرفیہ، لاہور ۱۹۸۵ء

ازہری، پیر محمد کرم شاہ۔ ضیاء النبی۔ ضیاء القرآن پبلی کیشنز، لاہور۔ ۱۴۲۰ھ

الزرقانی، محمد بن عبدالباقی، علامہ۔ شرح علی المواہب اللدنیہ۔ مصر۔ ۱۳۲۵ھ

امیر علی، سیّد۔ روح اسلام۔ ادارہ ثقافت اسلامیہ، لاہور۔ ۱۹۹۲ء

آزاد، ابوالکلام، مولانا۔ رسولِ رحمت۔ شیخ غلام علی اینڈ سنز، لاہور۔ ۱۹۸۱ء

بخاری، عبداللہ، امام۔ صحیح بخاری

پنجاب یونیورسٹی، دائرہ معارف اسلامیہ۔ سیرت خیر الانام۔ پنجاب یونیورسٹی لاہور۔ ۲۰۰۳ء

جزری، مبارک بن محمد بن اثیر، علامہ۔ اسد الغابہ فی معرفۃ الصحابہ۔ مکتبہ اسلامیہ، تہران۔ ۱۳۷۷ھ

حلبی، علی ابن برہان الدین، علامہ۔ سیرت حلبیہ۔ دارالاشاعت، کراچی۔ ۱۹۹۹ء

حمید اللہ، ڈاکٹر۔ رسولِ اکرم کی سیاسی زندگی۔ دارالاشاعت، کراچی۔ ۱۹۸۷ء

حمید اللہ، ڈاکٹر۔ خطباتِ بہاولپور۔ ادارہ تحقیقات اسلامی، اسلام آباد۔ ۱۹۹۹ء

خالد مسعود، علامہ۔ حیاتِ رسولِ امی۔ دارالتذکیر، اردو بازار، لاہور۔ ۲۰۰۳ء

ستار طاہر۔ دنیا کی سو عظیم کتابیں۔ کاروانِ ادب، ملتان۔ ۱۹۸۹ء

سہیلی، عبدالرحمٰن، امام۔ الروض الانف۔ دارالفکر، بیروت۔ س ن
شبلی نعمانی۔ سیرت النبی۔ دارالاشاعت، کراچی۔ ۱۹۸۴ء
شوقی، ابوخلیل۔ اٹلس سیرت نبوی۔ دارالسلام، لاہور۔ ۱۴۲۵ھ
صفی الرحمان، مبارک پوری۔ الرحیق المختوم۔ المکتبۃ السّلفیہ، لاہور۔ ۱۹۹۶ء
صفی الرحمان، مبارک پوری۔ تجلیات نبوت۔ دارالسلام، لاہور۔ ۱۹۹۷ء
عبداللہ بن محمد بن عبدالوہاب۔ مختصر سیرتِ رسول۔ نعمانی کتب خانہ، اردو بازار لاہور۔ ۱۹۹۵ء
عروہ بن زبیر۔ مغازی رسول اللہ۔ ادارہ ثقافت اسلامیہ، لاہور۔ ۲۰۰۰ء
فضل الرحمان، سیّد۔ فرہنگ سیرت۔ زوار اکیڈمی پبلی کیشنز، کراچی۔ ۲۰۰۳ء
محمود خطاب شیت (مترجم رئیس احمد جعفری)۔ آں حضرتؐ بحیثیت سپہ سالار۔ شیخ غلام علی اینڈ سنز، لاہور۔ س ن
محمود مہدی۔ نساء حول الرسول۔ دار ابن کثیر، دمشق۔ ۲۰۰۵ء
منصور پوری، قاضی محمد سلیمان، سلمان۔ رحمت للعالمین۔ الفیصل، اردو بازار لاہور۔ ۱۹۹۱ء
مودودی، مولانا ابوالاعلیٰ۔ تفہیم القرآن۔
مودودی، مولانا ابوالاعلیٰ، عاصم الحداد۔ سفرنامہ ارض القرآن۔ الفیصل، اردو بازار لاہور۔ ۱۹۹۶ء
مودودی، مولانا ابوالاعلیٰ۔ پردہ۔ اسلامک پبلی کیشنز لاہور۔ ۱۹۸۹ء
مودودی، مولانا ابوالاعلیٰ۔ سیرت سرور عالم۔ ادارہ ترجمان القرآن، لاہور۔ ۱۹۹۹ء
نثار احمد، ڈاکٹر۔ خطبہ حجۃ الوداع۔ بیت الحکمت، لاہور۔ ۲۰۰۵ء
ندوی، سیّد سلیمان۔ تاریخ ارض القرآن۔ دارالاشاعت، کراچی۔ ۱۹۵۵ء
ندوی، ابوالجلال۔ فخر موجودات
نووی، امام۔ شرح نووی بر صحیح مسلم
ہیکل، محمد حسین (ترجمہ ابویحییٰ امام خاں)۔ حیاتِ محمدؐ۔ ادارہ ثقافت اسلامیہ، لاہور۔ ۱۹۸۸ء
یوسف الصالحی، امام۔ سبل الہدیٰ والرشاد۔ قاہرہ۔ ۱۹۷۵ء
نقوش، سیرت نمبر کی تمام جلدیں
سیارہ ڈائجسٹ رسول نمبر

Abdul Hakim, khalifa, Dr. The prophet and His Message. Intitute of Islamic culture, Lahore 1987.
Altekar, Anant Sadashiv. The Position of women in Hindu cuvilization. Motilal Banarridass Delhi India 1962.
Barnaby Rogerson. The Prophet Mohsammad. Abacus, London 2004.
Bosworth Smith. Mohammad and Mohammadanism. London 1874.
Buttler` A.J. Arbs' Conquest of Egypt. Clarendon Press, Oxford 1978.
Eliszabeth Whitelegg. The changing Experience of Women. Oxford, London 1982.
Emil Dermenghem. Life of Mahomet (Muhammad). Longman & Todd, London 1984.
Fethullah Gulen. Prophet Muhammad as Commander, Kaymark, Turkey 1998.
Fida Husaain, Wives of the prophet. Sh.Muhammad Ashraf, New Anarkali, Lahore 1983.
G. Simpson Marr. Sex in Religion. Allen and Unwin, London 1936.
Ghandhi, M.K. The Story of My Experiments with Truth. Beacon Press, Boston 1957.
Gustave Le Bon. The Civilizan of Arabs. Firmin- Dedat, Paris 1884.
Hartpole Lecky. Histoty of European Morals. Varguard Press, New York 1926.
Henry Williams. The Historians` History of the World. Hooper & Jackson, London 1907.
Jameelah Jones and Bilal philips. Polygamy in Islam. IIPH, Riyadh, Saudi Arabia2005.
J. E Calre McFarlane. The case of polygamy. Search Pub co.London 1934.
John Glubb, Sir. Life and Times of Muhammad. Hodder & Stoughtan, London 1970.
Karen Armstrong. Muhammad_ A Biograpgy of the Prophet. Harper SanFrancisco, N.Y 1993.
Margoliouth, D.S. Muhammad and the Rise of Islam. Putnam, New York 1905.
Majad Ali Khan, Dr. Mohammad the Final Messenger. Sh.Muhammad Ashraf, Lahore 1983.
Maxime Rodinson. Mohammad. Pantheon Books, New York 1971.
Nadvi, Abul Hasan Ali. Islam and The World. Sh.Muhammad Ashraf. Lahore 1982.

Peters, F.E. Mohammad and the Origions of Islam. State university of NewYork Press 1994.
Shiv Sharma. Philosphy of Islam. Motilal Banarsidoss, Delhi, India 1999.
Watt, W.Mantgonery. Mohammad at Madina. Oxford, Karachi 1981.
Wester March, E.A The Future of Marrigge in Western Civilization. Mc Millan, London 1936.
Willium Mure. The Life of Mohamet. J.Grant, Edinburgh 1912.
Encyclopaedia of Islam by J, Horovitz 1904.
Encyclopeadia Britannica.

اپنی ماں

فاطمہ بیگم دے ناں

جنھاں پنجابی دا پہلا اکھرّ بولنا سکھایا

تے

اپنے محسن

الیاس گھمن دے ناں

جنھاں پنجابی دا پہلا اکھرّ لکھنا سکھایا